WERELDBIBLIOTHEEK
WOORDENBOEKEN

H. BAKELS

BEKNOPT BIJBELSCH WOORDENBOEK

1917

M^IJ v. GOEDE EN GOEDKOOPE LECTUUR
UTRECHTSCHEDWARSSTRAAT 13 — AMSTERDAM

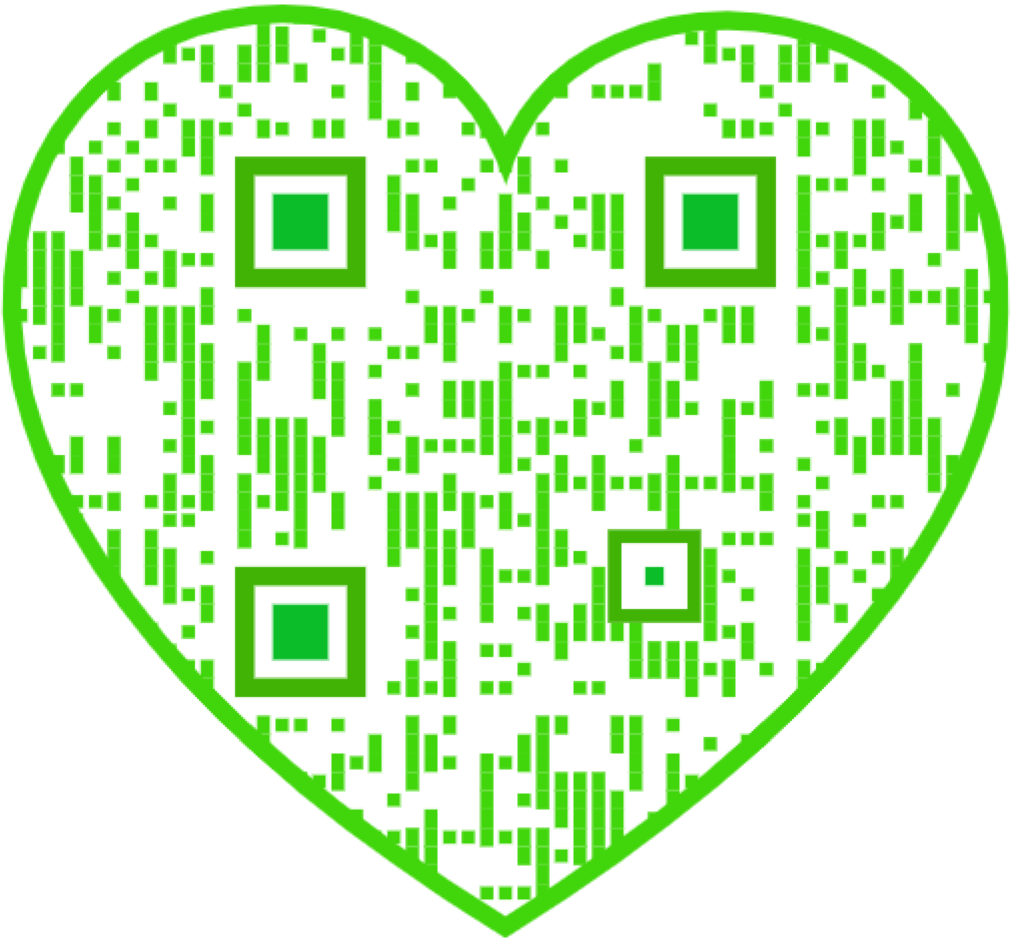

Aan zijne schoonzuster Mevrouw Dr. R. S. BAKELS—VAN WULFFTEN PALTHE en hare kinderen wordt dit werkje met vriendelijke gevoelens opgedragen door den samensteller.

VOORREDE

1. Dit is geen Woorden*boek*, maar een woordenboek*je*. Daarom is geschied wat hier nu in n° 2 volgt.

2. Alleen de *bekendste* namen (en ook *dingen*) zijn hier behandeld. Wie het fijne van de minder-bekende wil weten, wende zich tot een theoloog om inlichtingen welke boeken hij moet raadplegen.

3. Soms komen er in den bijbel meerdere personen voor van één naam. Dan heb ik een enkele maal alleen den bekendste of de bekendsten besproken. Want dit boekje is geen *volledig* woordenboek.

4. Gaarne beken ik, veel te danken te hebben aan het Bijbelsch Woordenboek van de professoren Moll, Veth en Domela Nieuwenhuis (waaraan ook de groote Kuenen heeft medegewerkt). Het is wel van 1852 en ten deele verouderd, vooral wat de *beschouwingen* betreft; maar wat de materieele *kennis* betreft is het een groote en overvloedig voorziene bron. Ook herdenk ik hier met dankbare herinnering de aanteekeningen der Leidsche bijbelvertaling, voltooid in 1912, waarvoor men steeds meer respect krijgt, hoe meer men er mede kennis maakt. Men kan er wel critiek op uitoefenen, maar een Monument, bijvoorbeeld eene Pyramide, *blijft* een monument, ook als men er stukjes afkrabbelt. — Ook herdenk ik hier met dankbaarheid de inlichtingen welke verscheidene professoren-in-de-theologie mij met onvermoeibaar geduld op mijne vele schriftelijke en mondelinge vragen hebben willen schenken. Inzonderheid dank ik mijn vriend Prof. Van Bakel. Ook herdenk ik hier Oort's Bijbelschen platenatlas; de "Helps to the study of the Bible", enz. enz. En ten slotte den nooit verouderden Trommius (17de eeuw) en (bien étonnés de se rencontrer ici).... Baedeker's Palästina und Syriën.

5. Ik gebruikte bijna steeds de Leidsche vertaling, tenminste wat het *Oude* Testament betreft; voor het Nieuwe meestal de mijne.

6. Wat de spelling der eigennamen betreft, hierin heb ik om practische redenen de Statenvertaling gevolgd.

7. Ik ging bij het schrijven uit van de veronderstelling dat de gebruiker (tenminste de *ernstige* gebruiker) van dit woordenboekje een volledigen bijbel (Oud- èn Nieuw Testament) in huis heeft. Liefst koope men eene nieuwe vertaling, en dan vooral mèt aanteekeningen! Ziehier de titels: De *groote* uitgave van de Leidsche

vertaling des *Ouden* Testaments, met inleidingen, aanteekeningen, groote gekleurde kaarten en registers, in 2 deelen, bij Wink te Zaltbommel 1899; kost in linnen *f* 29.—; in leer *f* 32.50. De *kleinere* uitgave van idem, ook met eenige inleidingen, aanteekeningen en jaartallenlijst; te Leiden bij Brill, 1906, kost *f* 4.90. Het *Nieuwe* Testament opnieuw vertaald door Professor Oort, ook met inleidingen en aanteekeningen, registers, jaartallenlijst en gekleurde kaart; bij Wink te Zaltbommel, 1912; kost in linnen *f* 10 en in leer *f* 12.50. Dan: de geheele tekst (Oud- èn Nieuw-Testament) der Leidsche vertaling zonder meer, uitgegeven door Wink te Zaltbommel, maar ook verkrijgbaar in elk depôt van het Nederlandsch Bijbelgenootschap; kost meen ik maar een gulden of 3.—. — Ten slotte:

„Het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt", ook met inleidingen, aanteekeningen, kaartjes en plaatjes (waaronder een nog nimmer in Nederland gepubliceerde Paulus door Rembrandt); bovendien met een alphabetisch register van de voornaamste verhalen, èn een van *álle* gelijkenissen, met (voor den bijbelonkundigen lezer) verwijzing naar de bladzijde waar men dat verhaal of die gelijkenis vinden kan; door H. Bakels, uitgegeven door de Wereldbibliotheek te Amsterdam, 2de druk, 1914; 844 bladzijden; kost gebonden *f* 1.

Een „gewone" bijbel (Statenvertaling) (Anno plus minus 1625—35) is voor enkele stuivers verkrijgbaar, maar is er dan ook naar. Toch nog boven verwachting goed....

8. Bij het naslaan van dit woordenboekje is het gebruik van een atlas niet ongewenscht (doch niet noodzakelijk); een gewone atlas is desnoods voldoende; beter is een historische atlas. Men kan zich echter ook redden met de kaartjes die ik als „vóorwerk" n° 5, 9, 10 en 11 in het Woordenboekje heb geplaatst. Als men het er voor over heeft verzuime men niet te koopen: Baedeker's Palästina und Syriën (prijs *f* 6.—); dit boekje geeft eene verrassende zij-belichting. De laatste druk is de beste.

9. Behalve de meeste bijbelsche eigennamen en enkele in den bijbel voorkomende zaken, heb ik, op verzoek vàn en daarna in overleg mèt de Uitgeefster, ook gemeend enkele zeer bekende kerkelijke woorden, als aflaat, bisschop, kerk, mis, paus, sacramenten, enz. te moeten opnemen, hoewel ze niet in den bijbel voorkomen. Eveneens heb ik de bekendste namen behandeld uit de apocryphe boeken, zoowel die uit de Oud-testamentische als Holophernes, Judith, Susanna, Tobias, als uit de Nieuw-testamentische als Anna en Joachim (de ouders van Maria) en Veronica; tevens *iets* van de buitenbijbelsche bijzonderheden welke de Nieuw-testamentische apocryphen van Pilatus, enz. geven. Die van Jezus (welke evenals de vorige, hoogst belangrijk zijn voor de geschiedenis der legenden-vorming) heb ik voor de kortheid weggelaten. Men raad-

plege later de Vertaling der Nieuw-testamentische apocryphen welke de Wereldbibliotheek mij heeft opgedragen te vervaardigen. De uitgave daarvan zal echter nog wel eenige jaren op zich moeten laten wachten, want er zit veel meer aan vast dan men wel denkt.

10. Voor korte ópbouwend-critische opmerkingen houd ik mij aanbevolen.

11. In dit woordenboekje is tot gemak van den gebruiker geen enkele afkorting gebruikt.

VOORWERK, N° I,

dat u moet doen zien hoe *jong* de bijbel en alles wat er mede samenhangt is.

Op het nevenstaande lijstje ziet ge het verschil tusschen de bijbelsche en de geologische chronologie. De dikke streep geeft een overzicht van de laatste 10 millioen jaar. Zoo groot is namelijk de ouderdom, niet van de aarde, maar van het léven-op-aarde. Op genoemde streep is elke milimeter een tijdvak van honderdduizend jaar en is de menschheid dus 100.000 jaar oud. Volgens de nieuwste onderzoekingen strekt de ouderdom van den mensch zich echter tot in het tertiaire tijdvak uit en is minstens 300.000 jaar. Volgens Professor Boeke (Zie Gedenkboek Wereldbibliotheek, bl. 158) zelfs „millioenen" jaren. Zeg 2 of 3 millioen. — De geordende aarde is dus volgens de chronologie der geologie over verbazingwekkend lange tijdperken ontstaan. Volgens den bijbel (Genesis) in 6 dagen, en is zij niet ouder dan een kleine 6000 jaar; dat is op genoemde streep $\pm$ $^1/_{20}$ m.M. Zie ook Voorwerk n° II.

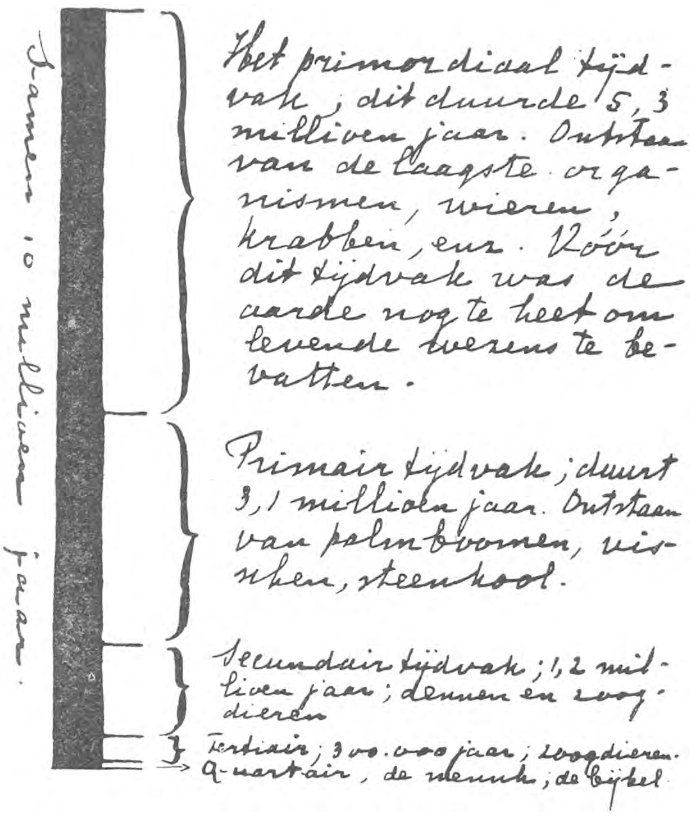
Samen 10 millioen jaar.
Het primordiaal tijdvak; dit duurde 5,3 millioen jaar. Ontstaan van de laagste organismen, wieren, krabben, enz. Vóór dit tijdvak was de aarde nog te heet om levende wezens te bevatten.
Primair tijdvak; duurt 3,1 millioen jaar. Ontstaan van palmboomen, visschen, steenkool.
Secundair tijdvak; 1,2 millioen jaar; dennen en zoogdieren
Tertiair; 300.000 jaar; zoogdieren.
Quartair, de mensch; de bijbel.

VOORWERK N° II,

dat u doet zien hoe *oud* de bijbelsche verhalen zijn, vergeleken met de moderne tijden. (De oudste Chineesche koningskroniek gaat tot 2852 v. C. Zie het Voorwerk n° III). Op nevenstaande lijst is elke 3 millimeter = één eeuw.

2200 voor Christus. Hammoerabi, volgens sommigen tijdgenoot van Abraham. Volgens den bijbel leefde Abraham ± 17 of 1900 v. C.

1500 ? Jozef.

1300. Mozes.

1250. Zoroaster.

1000. David.

850. Elia.

700. Jezaja.

640. Solon.

586. Jeruzalem verwoest. Vele psalmen ontstaan.

167-164 Makkabeesche oorlog.

0-30. Jezus.

70 Jeruzalem door de Romeinen verwoest.

1517 n. C. Kerkhervorming. Luther

± 1580. Zoo jong is het in ons oog eerwaardig Wilhelmus vergeleken met de psalmen

1850-1900. Moderne richting.

VOORWERK, N° III,

dat u doet vergelijken den ouderdom van de vier bijbels der menschheid: de Weda's, de Awesta, den Bijbel en den Koran. De Bijbel is niet de oudste der vier. Hij is ontstaan van 750 vóór Christus tot 250 na Christus, dus juist in duizend jaar. Zie het hokje links van de dikke streep. — Men raadplege voor deze figuur verder vooral het artikel Bijbel.

Over het zonderling klinkende „4 of vóór 4 vóór v. C." zie men de derde alinea van het artikel Jezus.

<u>Ouderdom</u> <u>van</u> sommigen <u>onzer</u> „<u>officieele</u>" <u>geestelijke</u> <u>voorouders</u>. (Deze stammen natuurlijk in een in letterlijken zin <u>on</u>afzienbare reeks af van andere <u>officieuse</u> onbekend gebleven knappe menschen.) (Op onderstaande streep is elke 2 milimeter = 1 eeuw.

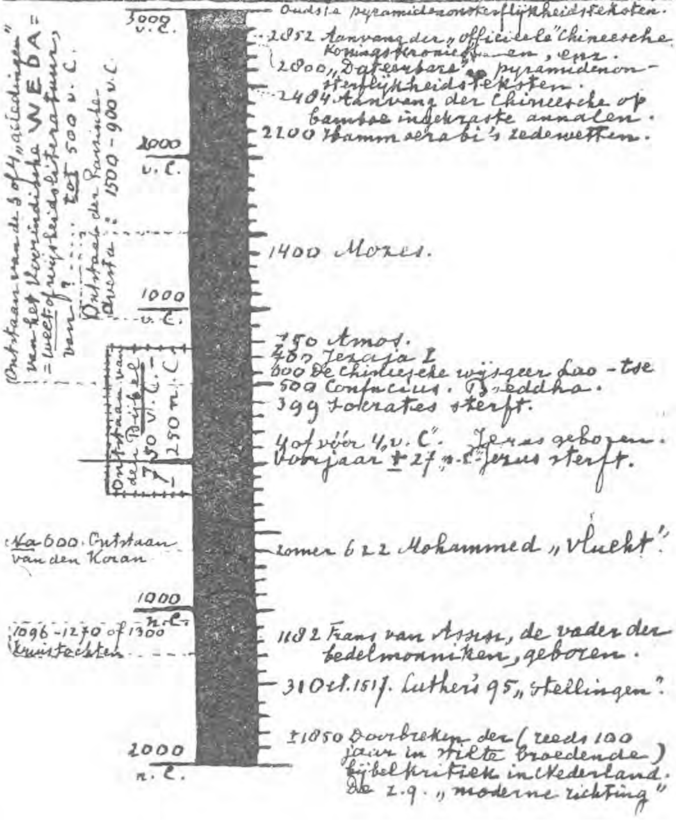

VOORWERK, N° IV,

Vergelijkende staat van den ouderdom onzer drie voornaamste geestelijke voormoeders.

Op de nevenstaande drie dikke strepen is elke eeuw $^1/_2$ centimeter. Zij gaan van 1300 v. C. (Mozes) tot 312 n. C. (Constantijn de Groote geeft den Christenen godsdienstvrijheid).

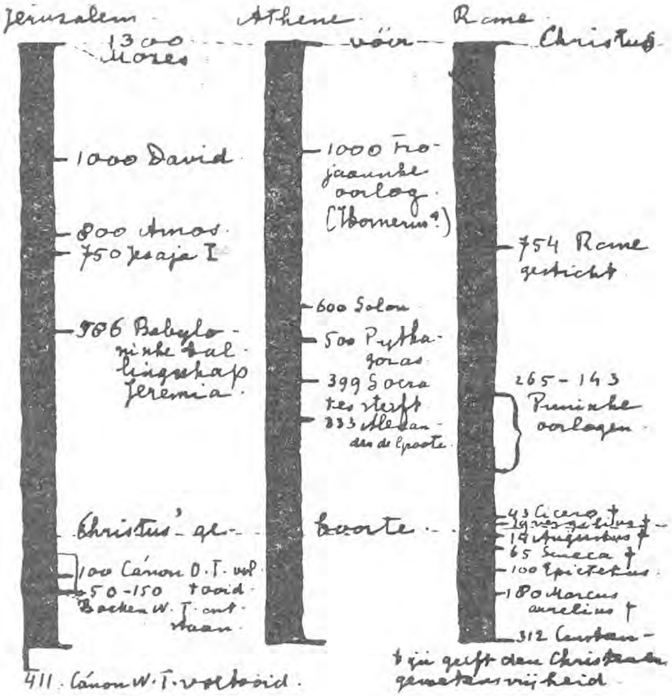
Jeruzalem
Athene
Rome
1300 Mozes
vóór
Christus
1000 David
1000 Trojaansche oorlog (Homerus?)
800 Amos
750 Jesaja I
754 Rome gesticht
600 Solon
500 Pythagoras
399 Socrates sterft
265 - 143 Punische oorlogen
Christus' geboorte
43 Cicero †
14 Augustus †
65 Seneca †
100 Epictetus
180 Marcus aurelius †
312 Constan-
tijn geeft den Christenen gewetensvrijheid
100 Cánon O.T. voltooid
50-150 Boeken W.T. ontstaan
411 Cánon W.T. voltooid

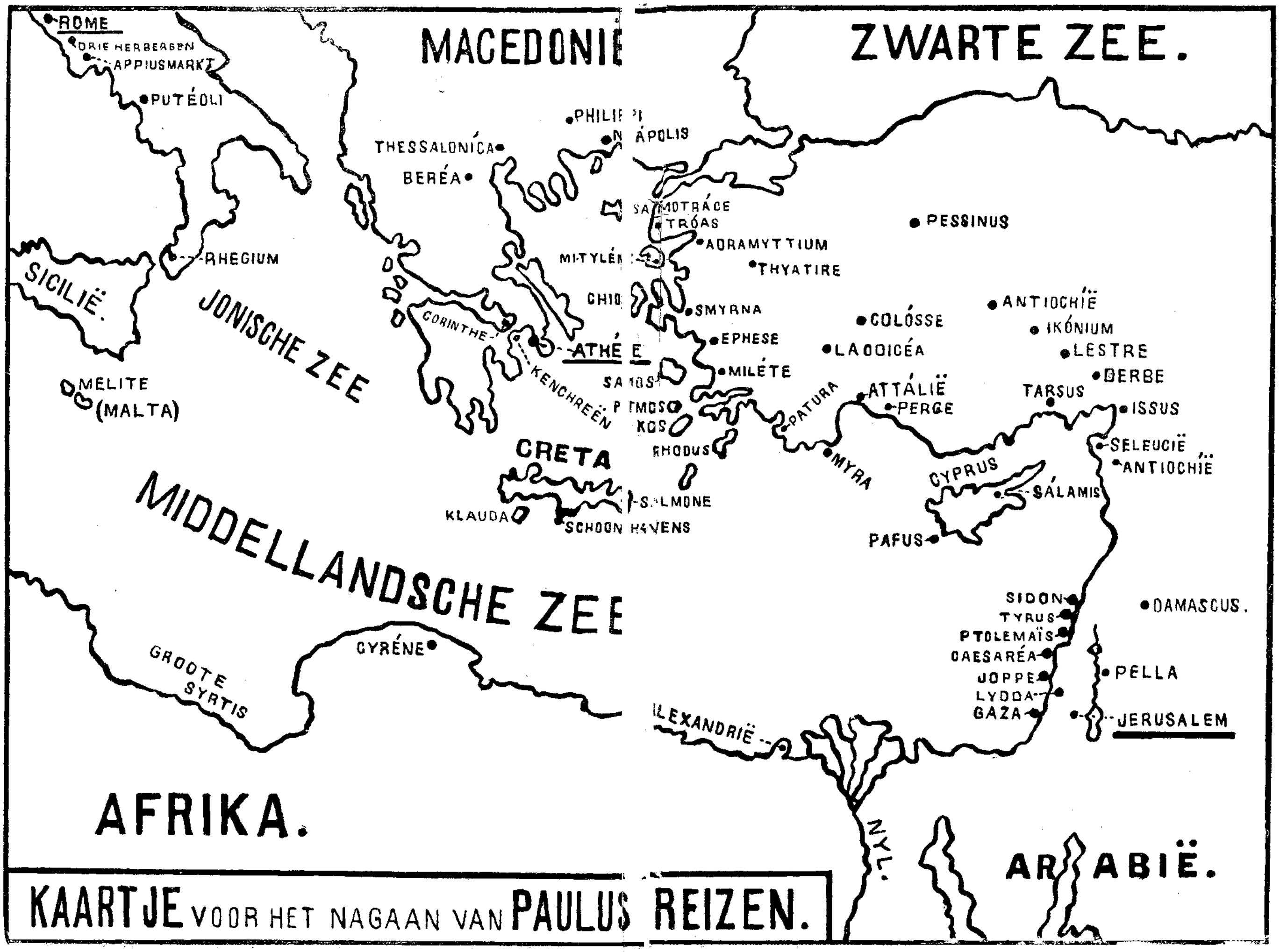
ROME
DRIE HERBERGEN
APPIUSMARKT
PUTEOLI
MACEDONIË
ZWARTE ZEE.
PHILIPPI
NEAPOLIS
THESSALONICA
BEREA
SAMOTRACE
TROAS
PESSINUS
ADRAMYTTIUM
RHEGIUM
MITYLENE
THYATIRE
SICILIË.
JONISCHE ZEE
CHIOS
SMYRNA
COLOSSE
ANTIOCHIË
IKONIUM
CORINTHE
ATHENE
EPHESE
LAODICEA
LESTRE
MELITE
(MALTA)
KENCHREËN
SAMOS
MILETE
PATARA
ATTALIË
PERGE
TARSUS
DERBE
ISSUS
PATMOS
KOS
RHODUS
MYRA
CRETA
SELEUCIË
ANTIOCHIË
CYPRUS
SALAMIS
MIDDELLANDSCHE ZEE
SALMONE
KLAUDA
SCHOON HAVENS
PAFUS
SIDON
DAMASCUS.
TYRUS
PTOLEMAÏS
CAESAREA
CYRENE
PELLA
GROOTE SYRTIS
JOPPE
LYDDA
GAZA
JERUSALEM
ALEXANDRIË
AFRIKA.
NYL.
ARABIË.
KAARTJE VOOR HET NAGAAN VAN PAULUS REIZEN.

VOORWERK, N° VI.

Globaal overzicht van het historisch vaststaande deel der bijbelsche geschiedenis.

Op nevenstaande figuur is in de lengte elke c.M. = 1 eeuw. Men ziet er duidelijk dat Palestina eerst, in ± 1000 v. C., één ongedeeld rijk is. In 943 scheurt het zich in de rijken Juda (de minst dikke streep) en in Israël (de dikste). Na enkele eeuwen verliezen beide deelen, het een na het ander, hunne onafhankelijkheid, om pas tegen het begin onzer jaartelling weder één en onafhankelijk te worden. Dit duurt echter kort. De Romeinen vermeesteren het land. Echter blijft de geestelijke eenheid van het volk bewaard. In 70 n. C., na de verwoesting van Jeruzalem, eindigt het staatkundig leven van Israël. — Men ziet op deze lijst dat het volk in den loop der eeuwen langer afhankelijk dan onafhankelijk is geweest. Zie ook het artikel Israëlieten.

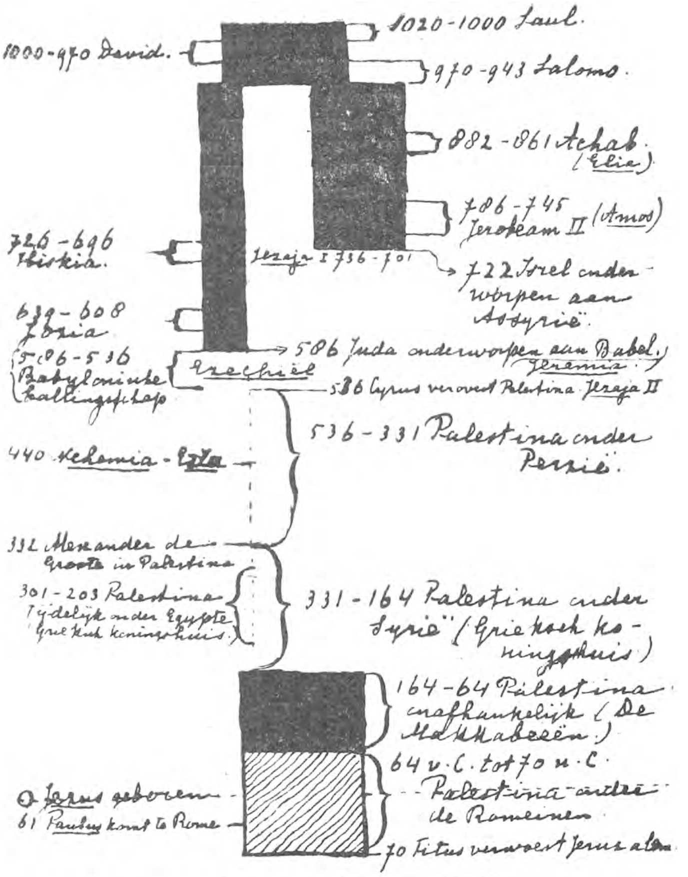

Ontworpen door. P. J. B. Vr. en H. B.

VOORWERK, N° VII.

Tabel der godsdiensten of verspreiding van de bijbelwoorden over de aarde.

Er wonen op aarde volgens Meyer's Conversationslexicon, 6de druk, 1907, samen 1512 millioen menschen. Op nevenstaande streep stelt elke 8 millimeter 100 millioen menschen voor, en ziet men duidelijk dat er meer menschen op aarde zijn die den bijbel *niet* kennen dan die hem wèl kennen.

Het aantal Joden is niet 11 (gelijk in het midden der teekening staat) maar 12 miljoen.

Verschillende soorten van heidenen: 220 miljoen.

Buddhisten en Brahmanen: 484 miljoen.

Joden: 11 miljoen.

Alle soorten van Christenen: 550 miljoen, waarvan 170 Protestantsch, 289 Roomsch katholiek en 119 Grieksch katholiek. Zie het volgende plaatje.

247 miljoen Mohammedanen.

Alzoo 550 Christenen (N.T.) en 12 Joden; samen 562 miljoen die met den Bijbel of een deel er van in aanraking komen; tegen 950 miljoen <u>niet</u>.

VOORWERK, N° VIII.

De kerkgeschiedenis in het kort.

Op deze figuur ziet men in grove trekken de geledingen van dien grooten tak der menschheid die men de Christenheid noemt, welke hare godsdienstige beginselen aan den bijbel en meer in het bijzonder aan het Nieuwe Testament ontleent of heet te ontleenen.

Op de figuur is elke 5 millimeter één eeuw.

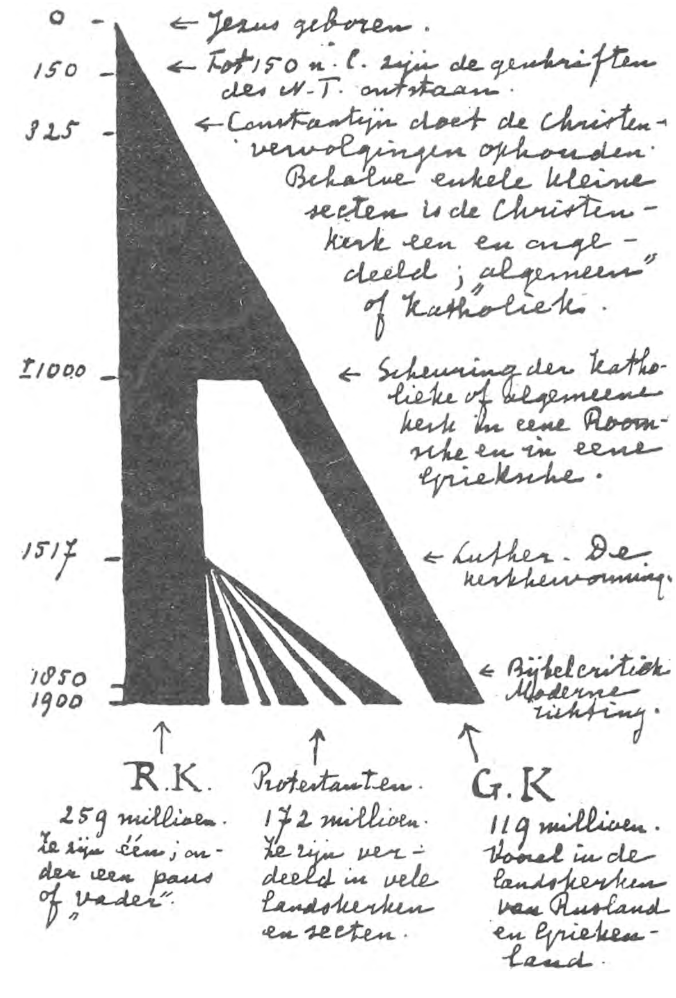
0
← Jezus geboren.
150
← Tot 150 n. C. zijn de geschriften des N.T. ontstaan.
325
← Constantijn doet de Christenvervolgingen ophouden. Behalve enkele kleine secten is de Christenkerk een en ongedeeld; „algemeen" of „katholiek".
1000
← Scheuring der katholieke of algemeene kerk in eene Roomsche en in eene Grieksche.
1517
← Luther. De kerkhervorming.
1850
1900
← Bijbelcritiek Moderne richting.
R.K.
259 millioen. Ze zijn één; onder een paus of „vader".
Protestanten.
172 millioen. Ze zijn verdeeld in vele landskerken en secten.
G.K
119 millioen. Vooral in de landskerken van Rusland en Griekenland.

PALESTINA IN JEZUS' TIJD.

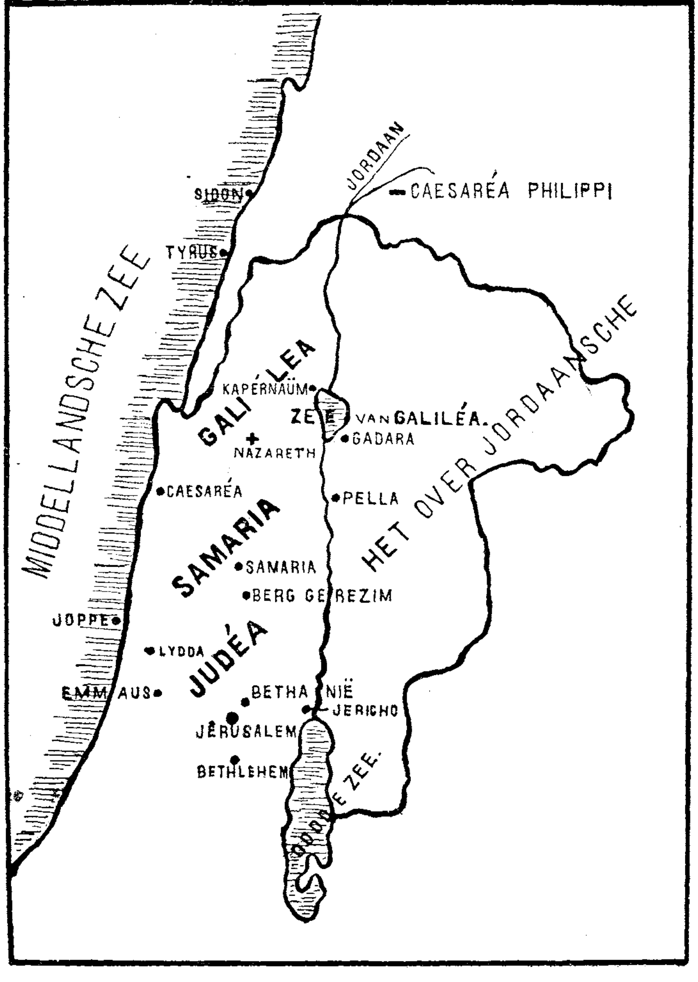

VOORWERK, N° X.

SCHETS VAN JERUSALEM EN OMSTREKEN.

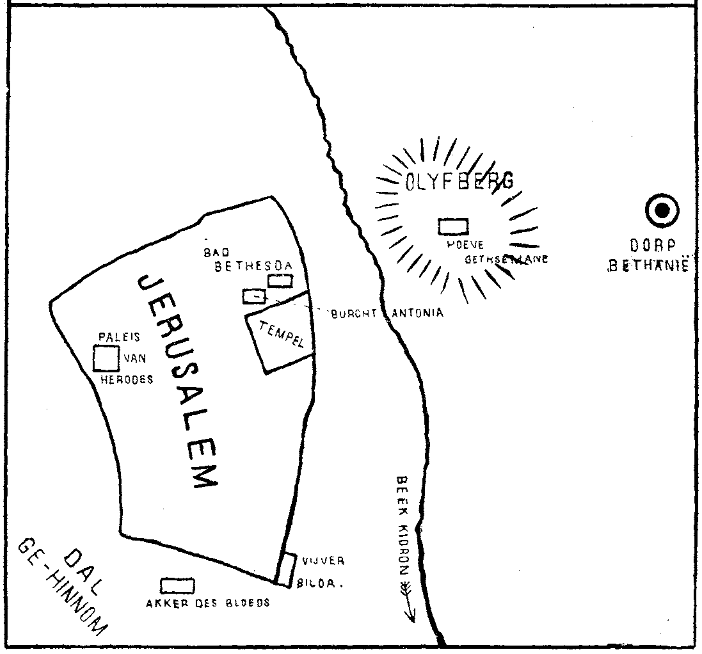

VOORWERK, N° XI.

Hoofdindeeling van den Tempel te Jeruzalem in grove trekken.

Deze hoofdindeeling is dezelfde geweest bij alle drie tempels, die van Salomo, die van Zerubbabel en die van Herodes; zie het artikel Tempel.

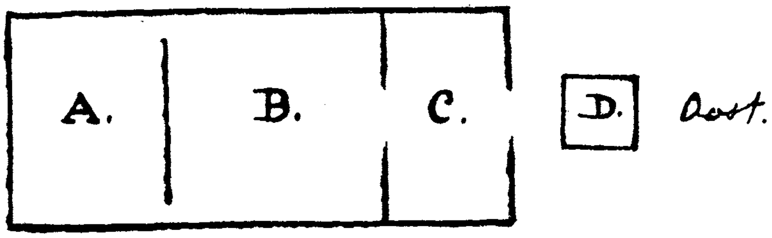

A. is het duister gehouden Heilige der Heiligen of Allerheiligste, waarin eens de Arke des Verbonds stond. Later was het waarschijnlijk ledig.
B. is het Heilige, waarin de Toonbroodentafel (zie het artikel Toonbrooden), het Wierookaltaar en de beroemde gouden zevenarmige kandelaar, waarvan het model bij E. is aangegeven.
C. is het Voorportaal.
D. is het groote brandofferaltaar.

Om het betrekkelijk kleine tempelgebouw strekten zich reusachtige voorhoven uit.

VOORWERK, N° XII.

Het monogram van Christus.

In het bij A. staande figuur zijn twee letters door elkaar geschreven, namelijk de Grieksche X, die de kracht heeft van onze ch; en de P, die de kracht heeft van onze r. Ch en r zijn de beginletters van „Christus".

Constantijn de Groote voerde dit monogram algemeener in. Zie het artikel Labarum. — Het was dit figuur, 't welk genoemde Constantijn in het avondrood der ondergaande zon zag, op dien Octoberavond van het jaar 312, en waarin hij in vlammend schrift las: „In hoc signo vince" = „Overwin in dit teeken".

Onder de Christenen van dien tijd ontstond ook het gebruik om het genoemde monogram te vermeerderen met de alpha en de omega; zie het artikel Alpha en het op deze bladzijde bij B. staande figuur.

A.

B.

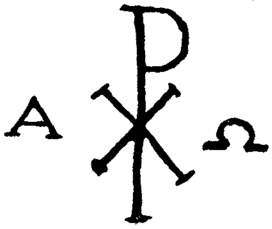

VOORWERK, N° XIII.

Hiernevens ziet ge eerst het Hebreeuwsche alphabet, waarmede het Oude Testament geschreven is. Het zijn alle medeklinkers. De klinkers worden daaronder slechts in den vorm van puntjes en streepjes gezet; zie Voorwerk n° XV.

Onder het Hebreeuwsche alphabet ziet ge het Grieksche. Met die letters is het Nieuwe Testament geschreven. Ze gelijken al veel meer op onze letterteekenen. Die hier staan zijn de z.g. kleine letters. Er bestaan in het Grieksch ook hoofdletters die dikwijls geheel gelijk zijn aan de onze.

Naar de 2 eerste (alpha, bètha) heet het a. b. c.: het alphabet.

א aleph, ב beeth, ג gimel,
ד daleth, ה hee, ו waw,
ז zaïn, ח cheet, ט teeth,
י jod, כ Kaph, ל lamed,
מ meem, נ nun, ס samek,
ע gnaïn, פ pee, צ tsadee,
ק qof, ר reesj, שׂ sin,
שׁ sjin, ת taw. Zie verder het artikel Hebreeuwsch.

α alpha, β bètha, γ gamma,
δ delta, ε eepsilon, ζ dzèta,
η èta, θ thèta, ι jota,
κ Kappa, λ labda, μ mu,
ν nu, ξ Ksie, ο omikron,
π pie, ρ roo, σ sigma,
τ tau, υ upsilon, φ phie,
χ chie, ψ psie, ω omega.

VOORWERK, N° XIV.

Spijkerschrift of Keilschrift, het schrift der Mesopotamiërs.

Zie het Artikel Spijkerschrift.

Van het nevenstaande is de eerste helft een extract uit de jaarboeken van Sanherib, den koning van Assyrië; regeert van 705—682 v. C. Zie het artikel Sanherib.

Genoemd extract handelt over het beleg van Jeruzalem in 701 v. C., waarvan uitvoerig verhaald wordt in 2 Koningen 18 en 19. Zie ook het begin van het artikel Hizkia.

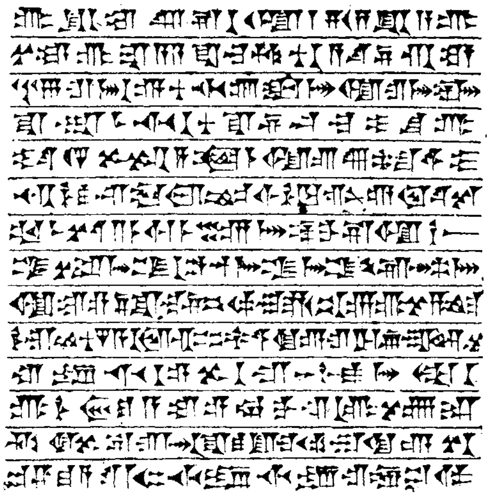

Een stukje spijkerschrift.
Dit schrift gaat evenals het Hebreeuwsch van rechts naar links.

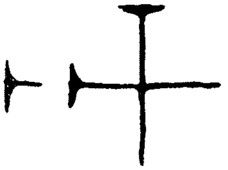

Het woord „god" in spijkerschrift. — Er staat „iloe". (Vergelijk het Hebreeuwsche El, en het Arabische Allah.)
Men raadplege vooral het slot van het artikel „Kruis".

VOORWERK, N° XV.

Het Hebreeuwsch waarin het Oude Testament tegenwoordig geschreven en gedrukt wordt. Het nevenstaande is het laatste hoofdstuk van Maleachi.

Men ziet duidelijk onder de medeklinkers de puntjes en streepjes die de klinkers moeten voorstellen; zie Voorwerk n° XIII.

כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בֹּעֵר כַּתַּנּוּר
וְהָיוּ כָל־זֵדִים וְכָל־עֹשֵׂה רִשְׁעָה קַשׁ וְלִהַט אֹתָם הַיּוֹם הַבָּא
אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֲשֶׁר לֹא־יַעֲזֹב לָהֶם שֹׁרֶשׁ וְעָנָף׃ וְזָרְחָה
לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ וִיצָאתֶם
וּפִשְׁתֶּם כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק׃ וְעַסּוֹתֶם רְשָׁעִים כִּי־יִהְיוּ אֵפֶר תַּחַת
כַּפּוֹת רַגְלֵיכֶם בַּיּוֹם אֲשֶׁר־אֲנִי עֹשֶׂה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת׃
זִכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְחֹרֵב עַל־כָּל־
יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים׃ הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֵת
אֵלִיָּה הַנָּבִיא לִפְנֵי בּוֹא יוֹם יְהוָה הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא׃ וְהֵשִׁיב
לֵב־אָבוֹת עַל־בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל־אֲבוֹתָם פֶּן־אָבוֹא וְהִכֵּיתִי
אֶת־הָאָרֶץ חֵרֶם׃

VOORWERK, N° XVI.

Het Grieksch, waarin het Nieuwe Testament tegenwoordig gedrukt wordt.

Het nevenstaande is het begin van den Eersten brief van Johannes.

1 Ὃ ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς
ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ
λόγου τῆς ζωῆς· 2 καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν καὶ
μαρτυροῦμεν καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις
ἦν πρὸς τὸν πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· 3 ὃ ἑωράκαμεν καὶ
ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε
μεθ᾽ ἡμῶν. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ
μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. 4 καὶ ταῦτα γράφομεν
ἡμεῖς ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

VOORWERK, N° XVII.

Palimpsest.

Over wat een palimpsest is leze men eerst het artikel Palimpsest. Nevenstaande photo bevat een palimpsest uit de 5de eeuw n. Ch. Dat wil zeggen: over de oorspronkelijke, maar later met puimsteen afgeschuurde of afgewasschen en daardoor verbleekte Grieksche bijbelstukken, die in de 5de eeuw n. C. geschreven waren, heeft men in de 12de eeuw de werken van een zekeren Ephraëm Syrus geschreven. Men ziet deze duidelijker letters op het plaatje zeer goed over de verbleekte heen. Om de laatste is het natuurlijk te doen als men weten wil hoe de oudste handschriften luiden.

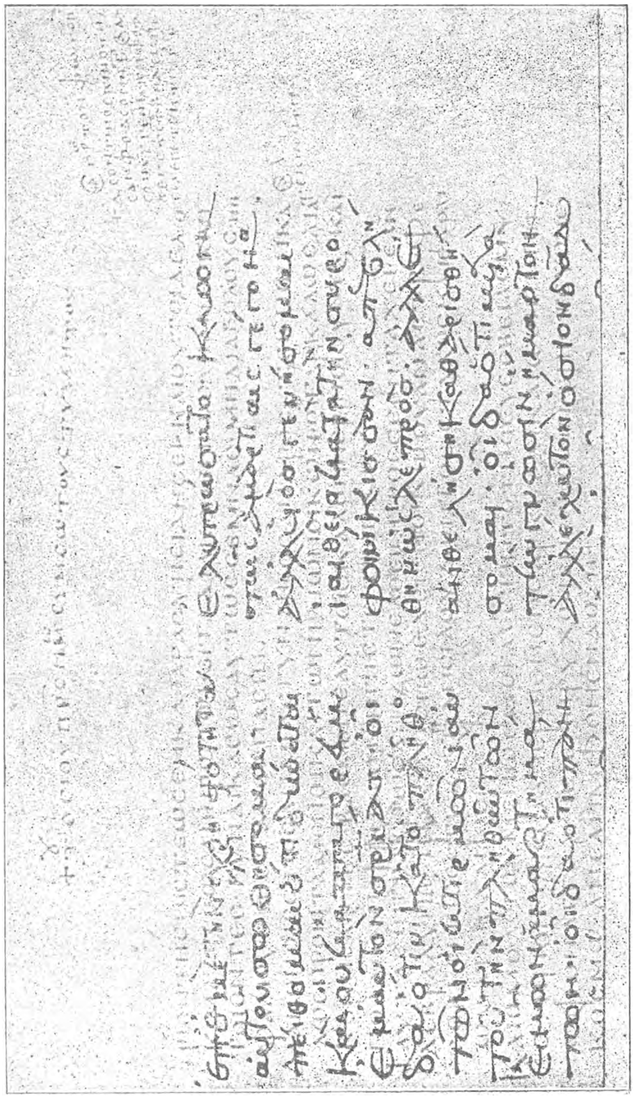

VOORWERK, N° XVIII.

Alruinmannetjes.

Zie het artikel Dudaïm.

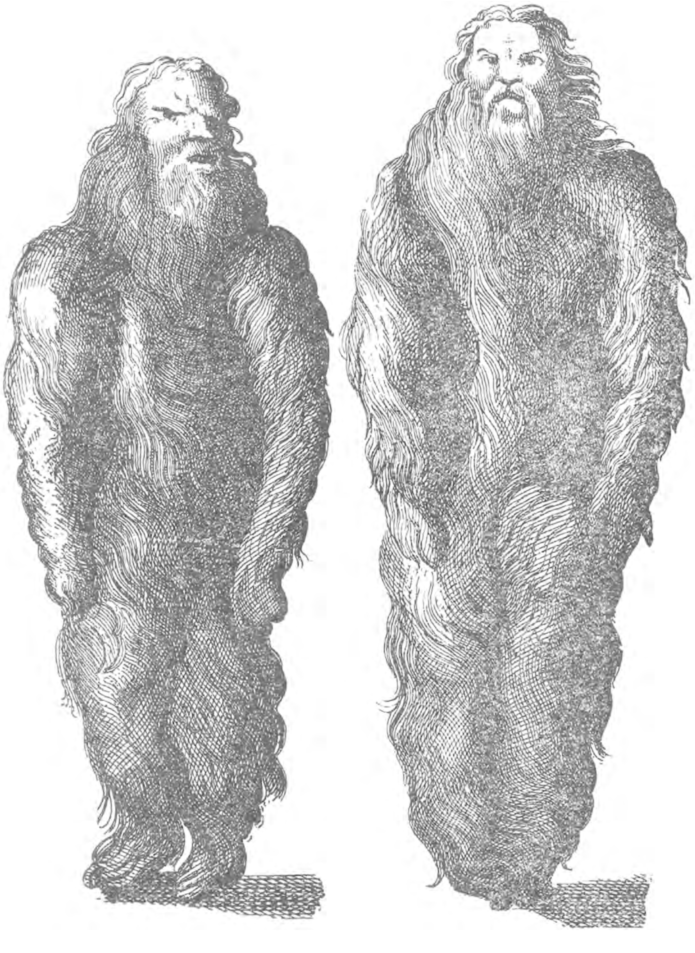

WOORDENLIJST

Voor de lijst van bijbelboeken raadplege men het artikel Cànon

A.

Aalmoezen geven. Thans nog in Roomsch-Katholieke landen, maar reeds sinds onheuglijken tijd, reeds vóór Christus, bij de Joden, een der zoogenaamde „goede werken", die voor bijzonder verdienstelijk werden gehouden. Sommigen schijnen er ijdelheid mede bedreven te hebben, om er hunne milddadigheid mede uit te bazuinen. In de Bergrede reageert tenminste het beroemde Jezuswoord aldus: dat de aalmoesgevers hun weldaad „niet voor zich moeten laten uit trompetten"; Mattheus 6 vers 2. Maar „de linkerhand mag niet weten wat de rechter doet"; vers 3.

Aanspraakplaats. Zoo heet in de Statenvertaling enkele malen, bijv. 1 Koningen 6 vers 5, het Heilige der heiligen of het achterste (Westelijkste) deel van den tempel te Jeruzalem; zie n° 11 van het Voorwerk. De Leidsche vertaling noemt dit Allerheiligste „het koor", evenals men van de R.K.-kerken het achterste gedeelte het koor noemt.

Aäron. De drie jaar oudere broeder van Mozes, zoon van den Leviet Amram en van Jochébed; geboren, terwijl het Israëlietische volk in Egypte verdrukt werd, omstreeks 1300 v. C. Daar hij welbespraakter is, staat hij Mozes overal met het woord ter zijde als deze het volk bevrijden wil. Na de verlossing uit de slavernij van Egypte, bij de rondzwerving in de woestijn, wordt Aäron tot Hoogepriester verkozen. Als bewijs dat hij de uitverkorene van Jehovah is begint de staf waar zijn naam op staat uit te botten, te bloeien en zelfs rijpe amandelen te dragen in één nacht; Numeri 17. Dit is „de staf van Aäron", naar de overlevering later in den Jeruzalemschen tempel bewaard; zie Hebreërs 9 vers 4. Hij is een zinnebeeld van de wakkerheid en den ijver dien een goed priester toonen moet. Immers de amandel bloeit zeer vroeg, vóór hij nog bladen heeft, en is er dus vroeg bij; wakker. — Hoewel Aäron ouder is, blijft hij steeds de mindere van Mozes; klimt met hem den berg Sinaï op, doch niet tot den top; en laat ook uit zwakheid toe dat het volk zich een gouden stierbeeld, het z.g. gouden kalf, maakt en er om heen danst; Exodus 32. Evenals Mozes sterft hij op een berg, den berg Hor op het schiereiland Sinaï; Numeri 20 vers 22—29; zijn oudste zoon, Eleazar, wordt hoogepriester in zijne plaats. — Aäron wordt beschouwd als de geestelijke vader van alle volgende hoogepriesters,

gelijk Petrus van alle pausen. De uitdrukking „Het huis Aärons" beteekent dan zooveel als „de priesterschap". — Of Aäron werkelijk een historisch persoon was, is onzeker.

Aartsvaders. Abraham, Isaäk en Jakob; grootvader, vader en zoon; de denkelijk gefingeerde stamvaders van het Israëlietische volk. Herdersvorsten, sjeiks, bezitters van vele slaven en veel vee, nu eens hier en dan daar wonend, in en bij Palestina. Hun geslacht was afkomstig van de Oostzijde van den Euphraat (*de* Rivier), en daarom in Palestina dat der „Overkanters" of Hebreën genaamd. Over ieder der aartsvaders afzonderlijk raadplege men de artikelen Abraham, Isaäk en Jakob.

Volgens sommige huidige geleerden is Abraham wel degelijk een geschiedkundige figuur, al vertelt de bijbel veel verdichts van hem. Hij moet dan de tijdgenoot van den Babylonischen koning Hammoerabi geweest zijn; 2200 v. C. Dit is zeker, dat onder de vorsten met wie Abraham volgens den bijbel eens streed, een zekere Amrafel van Sinear (Babylonië) genoemd wordt; Genesis 14. Deze wordt dan met den historischen Hammoerabi (Amraph, Amrafel) vereenzelvigd. Doch dit alles is onzeker. — Isaäks levensbeschrijving schijnt niet veel anders dan eene vervluchtigde herhaling van die van Abraham. Van de historiciteit van Jakob weet men niets. — De aartsvaders moeten volgens de onduidelijke bijbelsche chronologie tusschen 2000 en 1500 v. C. geleefd hebben. Hunne geschiedenis staat in Genesis 12—50. Het is de geschiedenis van een nomadenstam.

Abaddon. Zoo heet in Openbaring 9 vers 11 de koning van eene verwoestende menigte vergiftige sprinkhanen, die een der rampen brengen welke met het Wereldeinde gepaard gaan. Die koning heet een „engel des afgronds". Zijn hebreeuwsche naam is Abaddon; zijn Grieksche is Apollyon. Beide beteekenen: Verderver. — In Bunyan's Christens pelgrimsreize naar de eeuwigheid heet de duivel Apollyon.

Abana. Een van de rivieren van Damascus die in het verhaal van den melaatschen Syrischen generaal Naäman (zie dit artikel) voorkomen. De Abana ontspringt op den Antilibanon, den bergrug die evenwijdig ten Oosten van den Libanon zich uitstrekt, stroomt Zuidoostwaarts door Damascus en verliest zich 20 uur gaans verder in de woestijn. Zij heet thans Nahr Barada (de Koude) en dient tot bewatering der stad Damascus en van de haar omringende uitgestrekte tuinderijen, waarin ze zich thans in vele takken verdeelt (Baedeker). — Door het dal van de Abana loopt thans de spoorweg van Damascus over den Antilibanon en den Libanon naar Beiroet aan de Middellandsche zee.

Abba. Toen Jezus leefde, sprak men in het Joodsche land niet meer het klassieke Hebreeuwsch maar laag-Syrisch, het zoogenaamde Arameesch. In die taal is het Hebreeuwsche woord voor

„vader" (namelijk Aab) aldus: Abba. Volgens Marcus 14 vers 36 noemde Jezus aldus God. Het woord komt in het Nieuwe Testament steeds voor met de verklarende bijvoeging: Vader. Zie Romeinen 8 vers 15; Galaten 4 vers 6. — Van dit woord Abba is afgeleid het bij de Katholieken gebruikelijke Abbas of Abt, voor een vader of opperhoofd van een klooster.

Abdon. Een van de richters van Israël gedurende het richterentijdperk (1250—1050 v. C.). Hij richtte het volk 8 jaar lang en voerde een grooten staat; zie Richteren 12 vers 13—15.

Abednego. Een van de jongelingen, vrienden van Daniël, die in den brandenden oven zaten; zie het artikel Daniël. „Abednego" is een bijnaam. Zijn eigenlijke naam was Azarja; zie dat artikel op n° 6 daarvan. Zie verder het artikel Sadrach, Mesach en Abednego. Over het „Gebed van Azarja" zie hetzelfde artikel.

Abel. De eerste menschen, Adam en Eva, hadden volgens het verhaal van Genesis 4 twee zoons, Kaïn en Abel. Uit afgunst sloeg Kaïn Abel dood. Zoo is de laatste later een prototype (afbeelding vooraf) geworden van Jezus, die ook door menschelijke boosheid moest sneven.

Volgens Genesis 4 was Abel een veehoeder en werd zijn offer door God wel aangenomen; dat van Kaïn den landbouwer niet. Volgens Hebreën 11 vers 4 kwam dit omdat alleen Abel rechtvaardig was, die „daardoor nog spreekt, nadat hij gestorven is." Maar Genesis zegt niets van Abels rechtvaardigheid, noch minder iets over opstijgenden of neerslaanden altaarrook, gelijk men steeds op plaatjes ziet. — Genesis 4 vers 10 zegt dat zijn bloed, door de aarde ingezogen, om wraak riep, waarop Hebreën 12 vers 24 zegt dat Christus' bloed „iets beters" verkondigt (namelijk vergeving). — De naam wordt ook soms „Habel" gespeld.

Abía. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judea, regeerde van 925—923 v. C. Hij was de opvolger van den bekenden Rehabeam, onder wien Palestina in tweeën scheurde. Er wordt niets bijzonders van Abia gemeld; zie 1 Koningen 15 vers 1—9. De naam Abia beteekent: Jehovah is mijn vader.

Abib. De oude (misschien nog Kanaänietische) naam van de eerste maand des jaars bij de Israëlieten. Later, na de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) heette die maand Nizan. Het is de eerste maand van het kerkelijke jaar en valt in het voorjaar. (Het burgerlijke jaar vangt bij de Joden aan in het najaar). — Abib beteekent: Arenmaand: in April begint in Palestina reeds de gerstenoogst.

Abígaïl. De vrouw van Nabal, een rijken veebezitter, ruim 1000 jaren v. C. in het Zuiden van Palestina levend. Koning David, toen nog bendehoofd, verjaagd, rondzwervend, had een opmerkelijk avontuur met haar, dat gij in 1 Samuel 25 vers 2—35 kunt nalezen. Door hare tegenwoordigheid van geest ontwapende zij den woeden-

den David, die zulk een goeden indruk van haar ontving, dat hij haar na den dood van haren man huwde.

Abilene. Een landschap ten Noorden van Palestina in Christus' dagen. Het komt voor in Lucas 3 vers 1. De hoofdstad Abila heet thans Soek Wadi Barada en ligt aan den spoorweg Damascus—Beiroet. De inboorlingen leiden den naam Abila van Abel af en toonen er u de plek waar deze door Kaïn vermoord is.

Abimélech. I. Twee koningen van dien naam komen in den bijbel voor als regeerende over Gezar, eene Philistijnsche stad in Zuidwest Palestina; van deze beide koningen kwam de een in aanraking met Abrahams vrouw Sara; de ander met Isaäks vrouw Rebekka. Beide avonturen gelijken veel op elkaar en het verhaal van het eene is allicht eene copie van dat van het andere. Men leze en vergelijke Genesis 20 met Genesis 26 vers 1—11.

Abimélech. II. Bastaardzoon van den richter Gideon, die de 70 echte zonen zijns vaders ombrengt ten einde zelf koning van Sichem en omstreken (in midden-Palestina) te worden. Eén van de 70 ontkomt en vloekt hem in een beroemde fabel waarbij hij hem met een doornstruik vergelijkt. Deze vloek wordt vervuld als bij de belegering van Thebes, eene stad die wegens z'n drukkend bestuur tegen hem in opstand komt, eene vrouw van af een toren een molensteen op hem werpt. Doodelijk gewond, en de schande vreezend van door eene vrouw gedood te zijn, laat hij zich door zijnen wapendrager doorsteken; zie Richteren 9. — De naam Abimélech beteekent: mijn vader is koning. — Abimélechs verhaal is de geschiedenis van een avonturier die ten slotte door het onschuldige bloed dat hij vergoten heeft achterhaald wordt (vers 23 en 24) en in bloed omkomt.

Abiram. I. Zie Korach.

Abiram. II. Zoon van Ahiël (zie dat artikel), door zijn vader geslachtofferd.

Abinadab. Toen in het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.) de Arke des Verbonds door de Philistijnen was veroverd, doch later naar Palestina was teruggebracht, heeft zij een tijd lang (hoe lang is onbekend) gestaan te Kirjath-Jearim, eene plaats die een paar uur gaans ten Westen van Jeruzalem lag, in het huis van een zekeren Abinadab die op eenen heuvel woonde; 1 Samuel 7 vers 1. Zijn zoon Eleazar moest het heilige voorwerp bewaken. Zijnen zoon Uzza kostte de Ark later het leven; zie het artikel Uzza.

Abisag. Een meisje uit Sunem in het Noorden van Palestina. Zij was „boven mate schoon", en werd door de hovelingen van koning David uitgezocht om, toen hij zeer oud was, en, hoewel met spreien toegedekt, niet warm kon worden, hem te koesteren, in zijn arm te slapen, opdat hij warm worden zou. De koning echter hield geen gemeenschap met haar; 1 Koningen 1 vers 1—4. — Naar haar die uit Sunem of Sulem kwam beteekent de betiteling Sulamith (zie

dat artikel) of Sulamietische zooveel als: allerbekoorlijkste vrouw.

Abisaï. Zusterszoon van koning David (± 1000 v. C.) en een zijner verknochtste en vermetelste generaals. In 1 Samuel 26 vers 5—12 durft hij in het vijandelijke legerkamp den slapenden koning Saul te naderen en zijne speer en waterkruik van hem weg te nemen, wat in de gegeven omstandigheden levensgevaarlijk was. Volgens 2 Samuel 21 vers 16 en 17 heeft hij eens David het leven gered, toen een reus hem wilde dooden. Maar Abisaï doodde den reus. — Abisaï en zijn broeder Joab matigden zich echter met al hun verdiensten eene groote macht aan jegens hun oom, zoodat David eens zuchtte dat die „zonen van Seruja" (zoo worden ze vaak genoemd) hem „te geweldig" werden; lees het verhaal van 2 Samuel 3 en vooral vers 39.

Abajthar. De zoon van den ongelukkigen priester Achimélech te Nob, die den voor Saul vluchtenden David herbergde en daarom met zijne medepriesters door Saul werd vermoord (zie de artikelen Achimélech en Doëg). David wilde den zoon het leed vergoeden dat de vader om zijnentwille verduurd had, trok zich Abjathar aan, nam hem mede op zijne zwerftochten als vrijbuiter (1 Samuel 22 vers 6—23) en bediende zich van zijne Orakeldienst; 1 Samuel 23 vers 7—13. Over het orakelwerktuig, den Efod met de Urim en Thummim, zie die artikelen.

Toen David koning geworden was, maakte hij Abjathar tot hoogepriester (2 Samuel 8 vers 17), achtte hem en vertrouwde hem als raadsman in die mate, dat hij, toen Absalom tegen hem opstond en hij uit Jeruzalem vluchten moest, dezen Abjathar in de hoofdstad liet om daar zijne zaak te behartigen (2 Samuel 15 vers 35 en 36), wat hij ook deed (17 vers 15). — In latere dagen echter, toen David zeer oud was en zijn zoon Adonia tegen hem opstond, koos Abjathar de partij van dezen laatste; 1 Koningen 1 vers 7. Echter tevergeefs. Tot straf werd hij later door Salomo (wiens erfopvolging hij door het voorstaan van Adonia in den weg had gestaan) uit zijne betrekking ontslagen en uit Jeruzalem naar Anathoth naar zijn landgoed verbannen. Alleen omdat hij vroeger de zwerftochten met David gedeeld had spaarde Salomo zijn leven; 1 Koningen 2 vers 26 en 27. — Echter komt hij in Hoofdstuk 4 vers 4 weder onder de rijksgrooten voor. Is hij weer begenadigd? De Leidsche aanteekeningen zeggen dat hij daarvoor te oud was (?), dat zijne vermelding onder de rijksgrooten eene vergissing is en schrapt hem aldaar. Anderen zeggen, dat hij, hoewel ambteloos levende, door zijne afstamming van den hoogepriester Eli, zijnen titel van rijksgroote niet verliezen kon.

Abner. Deze naam beduidt: „Mijn vader is Ner". Abner was dan ook een zoon van Ner. Deze laatste was een oom van koning Saul (± 1030 v. C.). Abner was dus een volle neef van Saul; zie 1 Samuel 16 vers 50. Hij was en bleef de voornaamste krijgsoverste van dezen koning. Aan tafel zat hij naast hem; 1 Samuel 20 vers 25. Hij ver-

volgt hem met den vluchtenden David en slaapt op het veld met hem; 1 Samuel 26 vers 5, 7 en 13—16.

Eerst na Sauls dood treedt hij op den voorgrond. Hij beschouwt David natuurlijk als een indringer en wil het gansche rijk voor Sauls zoon Isboseth bewaren. Dit gelukt wel niet, daar het Zuidelijk deel des lands David tot vorst kiest, maar Abner weet toch te bewerken dat de 10 Noordelijke stammen den prins tot koning kiezen; 2 Samuel 2 vers 8 en 9. De 40-jarige Isboseth, die slechts 2 jaren regeerde, schijnt echter een onbeteekenend man te zijn geweest. Na een tijd in vrede met David geleefd te hebben, begon Abner den strijd om het gansche rijk onder Isboseth te brengen. Maar hoewel hij over eene overmacht te beschikken had, verloor hij het gevecht; 1 Samuel 2 vers 12—32. Hij moest vluchten zoo snel zijne voeten hem dragen konden, en stak onder het rennen den achter hem aansnellenden Azaël met zijnen speer achteruit dood; vers 23. Hij wist een wapenstilstand te verkrijgen; vers 26.

Later werd de oorlog weder voortgezet. David werd steeds sterker, Abner steeds zwakker; 1 Samuel 3 vers 1. De laatste beheerschte zijnen koning geheel, wat uit eene woordenwisseling over een bijvrouw bleek; vers 6—11. Eene twist ontstond, waarop Abner met zijn heer brak en Davids partij ging kiezen. Hij haalde de oudsten van het Noordelijk rijk over om eveneens tot dezen vorst over te loopen (vers 17), en ging den laatste in zijne eigene residentie, Hebron, opzoeken om alles met hem te regelen. Hij at bij hem en vertrok weder in vrede; vers 20 en 21. Doch Joab, Davids generaal, thuiskomend van een strooptocht en hoorende wat geschied was, en Abner voor een spion houdende, of wel hem als mededinger naar Davids gunst vreezende, ontbood hem buiten medeweten van David naar Hebron terug en doodde hem verraderlijk; vers 22—27. Wel vervloekte de koning nu zijn generaal doch hij dorst hem niets te te doen. Hij dichtte een klaaglied op den vermoorden held, wiens „handen niet gebonden waren" (vers 34), en het gansche volk beweende hem, en David wilde dien dag geen bete nuttigen. —

De politiek van Abner kan men wellicht aldus verklaren: hij wilde Israëls eenheid bewaren. Toen dit onder den wettigen doch zwakken vorst Isboseth niet gelukte, koos hij partij voor den illegitiemen doch krachtigen David.

Abram of **Abraham.** Zie eerst het artikel Aartsvaders. — Abraham, zoon van Terach, trekt op goddelijke ingeving van over De Rivier (de Euphraat) naar Kanaän, waar hij de stamvader wordt van het Israëlietische volk, waarom hij vaak „vader Abraham" genoemd wordt en de Joden „kinderen Abrahams". Zijne geschiedenis vangt in Genesis 12 aan. Zijne vrouw heet Sara bij wie hij eerst geene kinderen heeft. Een huisgenoot van hem is Lot, een zoon van Abrahams gestorven broeder Haran. Al deze menschen waren zwervende herdersvorsten, zeer rijk aan vee, goud, zilver en slaven.

In Kanaän gekomen trekt de aartsvader dit geheel door, tot in Egypte toe, waar hij een zonderling avontuur heeft met zijne vrouw; Genesis 12 vers 10—20. Later woont hij meestal in Zuid-Palestina bij de eikenbosschen van Mamre, bij Hebron, een uur of 8 gaans ten Zuiden van Jeruzalem. Hij beleeft nu allerlei waarin hij zich in zulk eene mate edel gedraagt dat hij beurtelings heet: de onbaatzuchtige (omdat hij zijn jongeren neef Lot het beste deel des lands laat kiezen; Genesis 13 vers 1—13), de edelmoedige (omdat hij dien neef Lot, toen hij daarna in het ongeluk geraakt was, ondanks zijne baatzucht met gevaar van eigen leven helpt; Genesis 14 vers 1—16), nogmaals de onbaatzuchtige (omdat hij daarvoor geen loon wil hebben; vers 17—24), de geloovige (omdat hij ondanks het geen nakroost hebben toch vertrouwt een stamvader te zullen worden; Genesis 15 vers 1—6), de gehoorzame (omdat hij toen het hem bevolen werd bereid was zijn zoon Isaäk te offeren; Genesis 22), de barmhartige (omdat hij Sodom en Gomorra sparen wil; Genesis 18 vers 16—33). Bij de laatste gelegenheid heeft hij een opmerkelijk tweegesprek met de godheid, en ook bij andere gelegenheden verkeert hij met deze als vriend. Ook heeft hij in Genesis 14 vers 17—20 eene ontmoeting met eenen geheimzinnigen koning Melchizédek (zie dit artikel), wien hij tienden geeft.

In den beginne geen kinderen krijgende, ontvangt hij van zijne vrouw eene bijvrouw, Hagar (Genesis 16, 1—4) bij wien hij een zoon verwekt, Ismaël, dien hij later wegens huiselijke twisten wegzendt (Genesis 21 vers 1—21) en die later de stamvader der Ismaëlieten of Arabieren werd. Abraham had immers intusschen een echten zoon uit zijne wettige vrouw (Sara) gekregen. Deze nakomeling was hem door drie engelen aangekondigd (Genesis 18 vers 1—15). Het is bij deze gelegenheid dat God hem tevens mededeelt Sodom te zullen verwoesten, waarop de aartsvader zoolang hij durft, tot het onbescheidene toe, volhoudt om hem van zijn plan af te brengen. Echter tevergeefs. — Als hij zijn zoon gekregen heeft noemt hij hem Isaäk. In het volle vadergeluk wordt hem gezegd dit kind te offeren. Hij zal gehoorzamen, maar als zijne gehoorzaamheid gebleken is, behoeft het niet; zie de artikelen Kinderoffer en Zoenbloed. — Na Sara's dood, verwekt hij, ver over de 100 jaar oud, nog 6 zoons bij eene bijvrouw, Ketura; sterft op 175-jarigen leeftijd en wordt naast zijne vrouw bijgezet in de grafspelonk van Machpela.

Meermalen wordt er melding gemaakt van een Verbond dat God met hem sluit en vernieuwt; Hij verandert tevens zijnen naam van Abram in Abraham, wat volgens eene (onaannemelijke) woordverklaring „vader van eene menigte volken" beteekenen moet (Genesis 17 vers 5), en doet hem als bondsteeken de besnijdenis (zie dat artikel) invoeren (Genesis 17 vers 10).

Ook in het Nieuwe Testament wordt Abraham hoogelijk geëerd. De afstamming van hem wordt een groot voorrecht genoemd.

Zelfs in den hemel neemt hij er een voorname plaats in; de arme Lazarus ligt er in zijn schoot (Lucas 16 vers 22; vandaar de uitdrukking „in Abrams schoot liggen" = het goed hebben) en hij heeft er het een en ander te bevelen en te ordenen (vers 24—31). Doch daarnaast wordt in dit Nieuwe Testament gezegd dat de afstamming van hem, waarop de Joden trotsch waren, niets beteekent als men hem niet in geloof en werken volgt. De heftigste tekst is in dit opzicht Mattheus 3 vers 9.

Absalom. Derde zoon van koning David, ± 1000 v. C. Een man, vermetel, listig, eerzuchtig, onruststokend, het omgekeerde van wat zijn naam beteekent, namelijk Vader des vredes. Zijnen oudsten halfbroeder, Amnon, die z'n volle zuster Thamar verkracht had, doodde hij verraderlijk; 2 Samuel 13 vers 23—29. Daarvoor in ballingschap gezonden, keerde hij door list weder. Bij die gelegenheid toonde hij eene schrikkelijke brutaliteit tegenover generaal Joab; men leze het na in 2 Samuel 14 vers 28—23. — Weder in genade bij David aangenomen, toonde hij zijne dankbaarheid slecht. Hij was namelijk een uitermate schoon man, „van de voetzool tot den schedel geen gebrek" (2 Samuel 14 vers 25). Vooral zijn fraai lang haar was beroemd. Door zijn uiterlijk de menschen bekorende, door listige minzaamheid hen voor zich innemende, liet hij zich in de oude residentie Hebron tot koning uitroepen; 2 Samuel 15 vers 1—12. De oude David moest uit Jeruzalem vluchten, Noordoostwaarts over den Jordaan. Doch de oproerige zoon was zoo onverstandig dien ouden leeuw den tijd te laten om op zijn beproefden populairen naam strijdkrachten te verzamelen. Veel te laat trok hij op zijn vader los en werd aan de overzijde van den Jordaan verslagen. Bekend is de roerende ongerustheid van David voor zijn opstandigen zoon. Men mocht hem niet dooden: „Handelt zachtkens met den jongeling, met Absalom"; 2 Samuel 18 vers 5. Doch op zijne vlucht bleef hij met z'n hoofd (er staat *niet*: aan de haren!) tusschen de takken van een boom bekneld hangen, terwijl zijn muilezel onder hem wegliep. Levend hing hij daar, tot Joab, zijns vaders veldoverste, hem vond, 3 werpspiesen in het hart stak, en hem in het bosch in een kuil liet begraven, met een grooten steenhoop er op. Roerend alweder was Davids droefheid: „Mijn zoon Absalom! mijn zoon! Mijn zoon Absalom! Och, ware ik in uwe plaats gestorven! Absalom, mijn zoon, mijn zoon!" 2 Samuel 19 vers 4.

Abt. Zie Abba.

Acco. Havenplaats aan Palestina's kust. Iets ten Noorden van het in de Middellandsche Zee uitstekende Karmelgebergte, dus recht ten Westen van Kapérnaüm; zie het kaartje op n° IX van het Voorwerk. In het Nieuwe Testament heet de stad Ptolemaïs, Handelingen 21 vers 7. Thans heeft ze nog 12000 inwoners, waaronder 3000 Christenen en Joden, met tamelijk levendigen handel, dien ze echter steeds meer aan de enkele uren Zuidelijker liggende

spoorweghavenstad Haifa moet afstaan (Baedeker). In de kruistochtengeschiedenissen heet het Acre.

Achaat. Een van de edelgesteenten die waren vastgenaaid op de borsttasch van den hoogepriester in Israël; zie het artikel Borstlap; en Exodus 28 vers 19 en 39 vers 12. Achaat is een zoogenaamd halfedelgesteente en bestaat uit gelaagde afzetsels kiezelzuur; op de doorsnede met regelmatige strepen en vlekken. Het heet naar 't riviertje de Achates op Sicilië, waar het in de oudheid gevonden werd. Tegenwoordig is het niet kostbaar meer.

Achab. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël; regeert van 884—861 v. C. Een prachtlievend vorst, die, welke goede eigenschappen hij verder mag getoond hebben, zich willekeurig en laaghartig gedragen heeft. In zijn tijd bestond er eene heftige antithese onder zijn volk. Namelijk tusschen het eenvoudige geen beelden vereerende monothéïsme en den prachtigen stierdienst (zie het artikel Gouden kalf), welke stierdienst (hoewel in theorie eveneens monothéïstisch) wel zoo „verdraagzaam" was, dat hij in vrede kon leven met buitenlandsch polythéïsme. Dit voerde Achabs vrouw Izébel, eene Phoenicische prinses, in; en de koning maakte dezen dienst, voornamelijk aan Baäl (zie dat artikel) gewijd, tot staatsgodsdienst. De Jehovahdienaars moesten vluchten, zich verbergen. Aan hun hoofd stond de onverschrokken profeet Elia. Reeds vroeger had hij zich tegen Achab verzet, toen deze op gruwelijk onrechtvaardige wijze een landbezitter, Naboth, had laten vermoorden om beslag op zijn land te kunnen leggen. Men leze dit treurige verhaal, waaruit Achabs karakterloosheid blijkt, in 1 Koningen 21. Ook thans verzette zich „de beroerder Israëls" (Elia) tegen zijn vorst. In een grootsch debat, op zijn verzoek door den koning belegd op den berg Karmel aan de Middellandsche Zee, overwon hij met woorden en een vreeselijk wonder de Baälspriesters, die nu werden omgebracht; men leze het verhaal in 1 Koningen 18. Toch liet Achab den Baäldienst bestaan. — Hij maakte zich overigens verdienstelijk door bondgenootschappen te stichten met naburige volken, om samen de opdringende Syriërs te weerstaan. In een van de drie oorlogen tegen hen sneuvelt hij dapper in het harnas. Hem was voorspeld dat hij sneuvelen zou; 1 Koningen 22 vers 17. Om dit te ontgaan verkleedde hij zich als gewoon soldaat. Doch een Syriër „in zijne eenvoudigheid" spande den boog, schoot in het wilde weg en wondde Achab doodelijk. Dapper liet hij zich overeind houden om zijn volk niet te ontmoedigen; pas 's avonds stierf hij; 1 Koningen 22 vers 29—38. Zijn bloed stroomde in den wagenbak en toen deze werd afgespoeld in den vijver te Samaria lekten de honden zijn bloed, enz., naar de voorspelling welke Elia (zie 1 Koningen 21 vers 19) had uitgesproken. — Achabs gansche geschiedenis staat 1 Koningen 17—22.

Achaïcus. Zie Fortunatus.

Achaje. Een andere naam voor Griekenland.

Achan. Leefde ongeveer 1300 v. C. tijdens den intocht der Israëlieten in Kanaän. Jericho was veroverd. De stad met al hare inwoners, have en vee was gedood en verbrand als één reusachtig slacht- en vuuroffer aan Jehovah. Men noemde dit: eene stad „bannen". Zij was dan aan de godheid „geheiligd". Wie van den buit iets voor zichzelven achterhield ontstal het dus aan deze godheid. Jozua, de aanvoerder der Israëlieten had het derhalve streng verboden. Toch stal Achan een kostbaar kleed, een gouden staaf, en zilvergeld; en verborg alles in zijne tent onder den grond. — De zonde kwam aldus uit: De Israëlieten waren na de verovering van Jericho ongelukkig in den strijd. Dus, zeide men, moet Jehovah boos wezen. Door het lot (maar hoe dit toeging weten wij niet) werd eerst de stam aangewezen onder welken de schuldige moest schuilen; daarna het geslacht; daarna het gezin; daarna Achan. Hij bekende. Tot straf, maar zeker bovenal om den god weder gunstig te stemmen, werd niet alleen Achan maar werden ook zijn gezin, zijn vee, zijne tent en zijne have en gestolen schatten vernietigd. Deels door steeniging deels door verbranding; dat is niet duidelijk beschreven. „Toen liet Jehovah zijnen gloeienden toorn varen". De geschiedenis staat in Jozua 7.

Caesar schrijft in 51 v. C. in zijn Gallischen oorlog VI, 17, dat het zelden geschiedt dat iemand der Galliërs van den buit (die den goden geofferd werd) iets verheimelijkte. De hardste straf en marteling stond op die misdaad.

Achaz. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Juda of Judéa, regeerde van 734—726 v. C. Hij is zeer berucht, omdat hij, wellicht toen Jeruzalem door Resin en Pekach (zie hierna) belegerd en in den hoogsten nood werd gebracht, zijn eigen zoon door middel van den vuurdood offerde aan den god Moloch (zie dat artikel). Zie 2 Koningen 16 vers 3. — De Leidsche vertaling spelt zijn naam: Ahaz. Volgens hare aanteekeningen op vers 2 moeten de 16 jaren gedurende welke hij (naar den gewonen tekst) regeerde, worden teruggebracht tot 8 of 9.

Achaz heeft in den bijbel een zeer slechten naam. 2 Kronieken 28 vers 5—8 zegt, dat hij wegens al z'n afgoderij vreeselijk gestraft werd, en wel door een inval van Pekach (of Pekah), den koning van het Noordrijk Israël, die zich met Resin den koning van Damascus (Syrië) verbonden had. Op één dag zouden zelfs 120.000 Judeërs verslagen zijn. Al zal dit overdreven zijn, toch is het een feit dat men hem de belangrijke havenstad Elath aan de Roode zee voor goed ontnam; 2 Koningen 15 vers 6. Achaz, aldus benauwd, beroofde den Tempel van zijn goud, voegde het bij andere schatten en bood het Tiglath Pilezer, den koning van Assyrië aan, met verzoek hem te helpen. Deze ging op dit aanbod

in, versloeg Israël en Syrië en verloste alzoo Achaz. Zoo haalde deze Judeër zelf de Assyriërs binnen Palestina, die het weldra grootendeels zouden veroveren (zie het artikel Samaria). Welnu, het is denkelijk tijdens Achaz' benauwdheid over den inval van Resin en Pekach geweest dat hij zijnen zoon aan Moloch offerde, teneinde hemelsche hulp te verkrijgen.

Over den geweldigen indruk dien genoemde inval op Achaz en zijn volk maakte (ze „trilden als de boomen voor den wind") zie Jezaja 7 vers 2. Jezaja was Achaz' tijdgenoot. De profeet bemoedigde den koning. Hierover kan men lezen Jezaja 7. Daar staat die zeer bekende voorstelling dat eene jonge vrouw zwanger zal worden, en dat, vóór het kind (dat Immanuel of God-met-ons moet genoemd worden) het goede van het kwade weet te onderscheiden, het land van vijanden zal zijn gezuiverd. Door verkeerde vertaling heeft men later van die jonge vrouw eene „maagd" gemaakt en in den tekst (vers 14) eene voorspelling gezien van de maagd Maria die eenen Immanuël zou baren; Mattheus 1 vers 23.

Koning Achaz is nog bekend wegens allerlei veranderingen welke hij in den tempeldienst in Jeruzalem maakte, welke men in 2 Koningen 16 vers 10—18 lezen kan. O. a. bouwde hij een altaar naar Damasceensch model. Zijn onderdanige dienaar bij dit alles was de hoogepriester Uria. — Over den zonnewijzer van Achaz zie het artikel Zonnewijzer.

Achimélech. Dit is de hoogepriester in het ons overigens onbekende heiligdom te Nob (even ten N. van Jeruzalem), ± 1000 v. C. Toen David voor Saul vluchten moest, vlood hij eerst naar Nob. Achimélech dacht dat hij op een tocht voor den koning uit was en gaf hem argeloos het zwaard van Goliath, dat in het heiligdom hing, en daarenboven de 12 toonbrooden (zie het artikel Toonbrooden), om er zich onderweg mede te redden. Deze brooden mocht anders geen leek nuttigen. Doch in nood gaf de hoogepriester ze den leek David. Jezus (zie Marcus 2 vers 23—28) haalde dit later aan als een bewijs dat de behoefte van den mensch gaat boven een ritueel gebod.

Toen de argwanende Saul later vernam wat Achimélech had gedaan, liet hij hem en zijne medepriesters dooden, hoewel de hoogepriester zich voldoende verontschuldigde. David ontfermde zich over Achimélechs ontvloden zoon Abjathar. Lees 1 Samuel 21 vers 1—9; en 22 vers 6—20.

Achis. De Philistijnsche koning, omstreeks 1000 v. C., die den jongen David, toen hij voor den op zijn krijgsroem jaloerschen koning Saul moest vluchten, opnam. Achis' dienaren echter vertrouwden David niet en omdat deze gevoelde dat zijn leven in gevaar was, hield hij zich krankzinnig, trommelde op de deuren der poort en liet zijn speeksel in den baard loopen; 1 Samuel 21 vers 10—16. Hij kon nu ontkomen, maar moest later wederom

eene toevlucht bij Achis zoeken. Deze gaf hem de stad Ziklag als verblijfplaats voor zijne bende; Samuel 27 vers 1—12. David was nu Achis' vazal gedurende 16 maanden; vers 7. Toen een oorlog tusschen de Philistijnen en de Israëlieten uitbrak moest derhalve David tegen zijn eigen volk strijden; en wel als Achis' lijfwacht; 1 Samuel 28 vers 1. Gelukkig bevrijdde het wantrouwen der Philistijnen David van deze treurige noodzakelijkheid en moest Achis' hem onder vele verontschuldigingen ontslaan; 1 Samuel 29 vers 1—11.

Achitofél. Achitofelsraad. Achitofel leefde ongeveer 1000 v. C. en was de voornaamste van koning-Davids raadslieden. In latere dagen viel hij echter van zijnen vorst af. David werd oud. Zijn zoon Absalom (zie dat artikel) verwierf de volksgunst en joeg zijnen vader van den troon. Achitofel sloot zich bij den oproerling aan. Hij ried den nieuwen vorst om David terstond te achtervolgen en te verslaan, nu hij nog in verwarring met de zijnen Oostwaarts vluchtte. Absalom luisterde niet naar dien raad. Vandaar de uitdrukking: Achitofelsraad. Zoo noemt men een raadgeving, die, hoe goed ook, niet wordt opgevolgd. Over Achitofel zie 2 Samuël 15 vers 16 en 17. Zijn raad gold als een godsspraak; Hoofdstuk 16 vers 23. De man die zijnen raad bij Absalom krachteloos maakt heette Husaï. Zie vooral dat artikel.

Achmeta. Zie Ecbatana.

Achsa. De dochter van Kaleb, en de vrouw van Othniël. Zie die artikelen.

Ada. Een van de beide vrouwen van Lamech. Zie dat artikel.

Adam. Volgens oud-Israëlietische voorstelling is de chaos of wereldbajerd voor ongeveer 6000 jaar tot kosmos of geordend heelal geworden. Toen is ook de eerste mensch geschapen. Volgens Genesis 1 een paar tegelijk, namelijk Adam en Eva. Volgens Genesis 2 slechts Adam alleen. Pas later Eva. — God vormt Adam uit bevochtigd stof van den aardbodem; Genesis 2 vers 7. Het verhaal van deze kneding kan zijn ontstaan uit het feit dat het Hebreeuwsche woord „adam" niet alleen „mensch" maar ook „roodbruin" beteekent, en de klei of leemachtige teelaarde in de meeste landen bruin is. En is de Zuidelijke buitenmensch ook niet roodbruin, als uit de bruine aarde gekneed. — Dat adam of edom roodbruin of rood beteekent kan men ook vinden in het artikel Ezaü.

Zeer zinrijk is het verhaal van Genesis: De Godheid kneedt den mensch uit dezelfde stof waaruit alles bestaat. Is dit geen feit? Verder „blaast" Hij hem den „levensadem" of de ziel in de neusgaten (Genesis 2 vers 7) en maakt hem alzoo levend, en wel: „naar Zijn beeld en gelijkenis" (Genesis 1 vers 27) = met wilskracht en zelfbepaling begaafd. Ook de mededeeling dat de mensch het laatst geschapen werd is zinrijk; ook volgens de theorie van

Darwin is de mensch het laatst van alle aardsche schepselen ontstaan.

Volgens Genesis 2 wordt Adam vervolgens geplaatst in een lusttuin; zie het artikel Paradijs. Hij geeft aan alle dieren namen (vers 20), en wordt door God voorzien van eene vrouw doordat in zijn slaap hem eene ribbe wordt ontnomen die in eene vrouw wordt veranderd (vers 21 en 22), welk verhaal eene zinspeling schijnt op het feit dat de vrouw den man „ter zijde" staat. Volgens Genesis 1 vers 27 waren echter Adam en Eva tegelijk geschapen.

Door tot zonde te vervallen, door het verbod te overtreden (Genesis 2 vers 17), door te eten van den „boom der kennis", wordt hij (hoewel verleid door Eva; Genesis 3 vers 6) met haar uit het Paradijs verdreven. Waarna God beiden voorziet van kleederen uit dierenhuiden; Genesis 3 vers 21.

Gefilosofeer over sommige punten der paradijsgeschiedenis is niet speciaal Joodsch of Christelijk. Neen, reeds de oeroude Babyloniërs en Egyptenaren mijmerden al veel vroeger over den eersten mensch, den Mensch bij uitnemendheid. Dit zijn internationale filosofemen, waarvan Genesis 1 en 2 slechts een der vele kristallisaties bevat, hoewel m. i. de schoonste en eenvoudigste. Men leze het verrassend veel nieuws bevattende artikel van Prof. Kristensen, getiteld „De term Zoon des menschen" in afl. 1 van het Theologisch tijdschrift van 1911. Er blijkt uit dat de oude Babyloniërs lang voor Mozes reeds hun Adam-verhalen hadden. Adam heet daar Adapa.

Pas de Christenen zijn gaan bedenken en leeren datgene waarvan het Oude Testament met geen woord gewaagt, namelijk dat de zonde en de straf van Adam zijn overgeërfd op al zijn nageslacht: door hem alleen is de dood in de wereld gekomen. Ziedaar de oudchristelijke leer. Vandaar staat onder het Adamsbeeld op het beroemde Genueesche kerkhof: Sol per mia colpa qui la morte impera = door mijn schuld alleen heerscht de dood. Want door zijne zonde verdiende Adam o.a. ook dit dat hij ten slotte sterven moest.

In dezen gedachtengang zijn de volgende uitdrukkingen ontstaan: De val van Adam, het in Adam gevallen menschdom, het arme Adamskroost, de Erfzonde, de Zondenval, enz. „Door dien éénen mensch", zegt Paulus (die er dieper op inging) is de dood in de wereld gekomen; en nu is er later weder een andere Mensch gekomen, die bewerkt heeft dat het door Adam ontstane onheil weder afgewend is, die den stervenden menschen het Eeuwige Leven schenkt. En die mensch is Jezus, de tweede Adam. Aldus Paulus in Romeinen 5 vers 12; en millioenen na hem. Adam heet dan de prototype van Christus.

Als eerstgevormde of gekneede mensch heet hij ook (vergelijk onze woorden plastiek en plasticine): de protoplast.

Adar. De twaalfde maand van het Joodsche kerkelijke jaar dat in het voorjaar aanvangt. (Het burgerlijke jaar begint bij dit volk in October). De Israëlieten hadden, evenals de Mohammedanen thans nog, een maankalender. De 12 maanden duurden 4 weken. Geraakte de tijdregeling te veel in de war (omdat het zonnejaar veel langer is dan 12 maan-maanden), dan voegde men aan het einde des jaars in het voorjaar nog een extra maand Adar in. Deze 13de heette dan We-adar. Het woordje „we" beteekent: en. We-adar beteekent dan: nog eens Adar.

Adonia. Verkorting van Adoni-jahoe = Jehovah is mijn Heer. Adonia was de vierde zoon van koning David en van Haggith ± 1000 v. C. In het laatst van zijns vaders leven wilde hij zich, nog vóór zijn vader gestorven was, tot koning doen verheffen. Hij schafte zich eene lijfwacht aan, verzekerde zich van de medewerking van generaal Joab en van den hoogepriester Abjathar en liet zich bij de bron Rogel, vlak ten Z. O. onder de muren van Jeruzalem, tot koning uitroepen; 1 Koningen 1 vers 5—10. Maar Bathseba (Salomo's moeder), de profeet Nathan, de priester Zadok en de aan David trouw gebleven lijfwacht bewerkten dat Salomo op staanden voet tot koning gemaakt werd, met goedvinden van David, nog bij zijn leven; vers 10—41. Hierdoor bevreesd geworden vluchtte Adonia naar het altaar van Jehovah, greep dit bij de hoornen (zie het artikel Altaar) en smeekte Salomo om lijfsbehoud. Deze vergaf hem, op voorwaarde van onderdanigheid. Adonia ging ongedeerd naar zijn huis; vers 41—53.

Later echter vroeg hij aan Salomo om Abisag (zie dit artikel), een van de bijvrouwen zijns vaders. Dit nu was hoogverraad in die dagen. Men erfde de bijvrouwen van zijnen vader. Met haar gemeenschap te houden stond gelijk met in de rechten zijns vaders te treden, dus recht op de erfopvolging te doen gelden; zie 2 Samuel 16 vers 20—23. Nu liet Salomo den oproerige dooden; 1 Koningen 2 vers 13—25.

Adoni-Bezek. Kanaänietisch koning, berucht om zijne wreedheid; zie Richteren 1 vers 1—7. Hij hieuw den door hem overwonnen 70 vorsten de duimen en groote teenen af, maar kreeg loon naar werken.

Adoniram. Volgens 2 Samuel 20 vers 24 reeds onder koning David (± 1000 v. C.) minister van heerediensten. Ook onder Salomo bleef hij dat ambt waarnemen; gedurende diens gansche regeering; zie 1 Koningen 14 vers 6; en 12 vers 18. Salomo had voortdurend 30.000 verplichte arbeiders; 10.000 werkten er telkens in de steengroeven en bij het boomen hakken in het Libanongebergte; een maand lang; dan waren ze weder 2 maanden thuis, en werden door andere tienduizend vervangen. Bovendien had de koning 70.000 lastdragers en 80.000 steenhouwers. Dit alles voor het bouwen van den tempel en van de paleizen. —

Deze berichten mogen overdreven zijn, ... als de helft er van waar is is het reeds genoeg. De regeling van dit alles (zie 1 Koningen 5 vers 13—18) was natuurlijk geen sinecure. Het ligt voor de hand dat de minister van dezen tak van dienst bij het volk gehaat was.

Toen dan ook na Salomo's dood in 943 tien van de twaalf stammen Israëls van Salomo's zoon Rehabeam afvielen, en toen Rehabeam Adoniram ter onderhandeling naar Sichem zond waar de ontevredenen vergaderd waren, is hij door de verontwaardigde afgevallenen gesteenigd; zie 1 Koningen 12 vers 1—21, in het bijzonder vers 18.

Adoram. Dezelfde als Adoniram. Zie dat artikel.

Adramytteensch. In een Adramytteensch schip = in een vaartuig uit Adramyttium voer Paulus als gevangene uit Caesaréa (aan de kust van Palestina), op weg naar Rome; Handelingen 27 vers 2. Adramyttium was zoo genoemd naar Adramys, een broeder van Croesus, en lag aan de Klein-Aziatische kust, niet ver van den Hellespont.

Adullam. Stadje dat 6 uur gaans ten Z.W. van Jeruzalem lag. In de heuvelen bij Adullam was eene spelonk, waar David, de gevluchte generaal van koning Saul (± 1000 v. C.), een tijd lang in leefde met zijne bende. Zie 1 Samuel 22 vers 1 en 2 Samuel 23 vers 13—17.

Aflaat. Dit woord komt niet in den bijbel voor. Ook het denkbeeld niet. Oorspronkelijk beteekent het: afkoop van kerkelijke straffen hier op aarde, die de geestelijke den leek oplegde, doch waarvan die geestelijke ook weder kon ontslaan, mits men zooveel geld gaf of dit of dat „goed werk" deed. Later ontaardde dit in het denkbeeld dat de geestelijke eveneens (wederom tegen prestatie van geldgeven of goede-werken-doen) ontslag kon geven van een deel der pijnen welke de mensch hiernamaals in het vagevuur moet lijden (zie het artikel Vagevuur). De geestelijke kon namelijk dat lijden verkorten, naar men meende (en nog meent). Hij gaf daar zelfs schriftelijke kwijtschelding van. Het document waarop hij dit vermeldt heet een aflaatbrief. In Luthers dagen, toen de paus veel geld noodig had voor het bouwen van de Sint Pieterskerk te Rome, werd met die aflaatbrieven druk gevent. De verontwaardiging daarover was de naaste aanleiding tot de Kerkhervorming van 1517. De 95 stellingen welke Luther op 31 October van dat jaar aansloeg tegen de deur der slotkerk te Wittenberg, handelen bijna alle over den aflaat. Ook in onze dagen wordt in de R. K. kerken tegen prestatie van gebeden of andere goede werken zeer veel aflaat beloofd, soms bij 3 of 4, maar soms ook bij 100 dagen tegelijk. Wat daarmede bedoeld wordt, is niet duidelijk.

De gewone meening is dat men dan zooveel dagen korter in het

vagevuur behoeft door te brengen. Maar deze meening is onjuist. De vermelding van bepaalde aantallen dagen aflaat, in de huidige R. K. kerken dikwijls op aanplakbilletten in de portalen beloofd, schijnt alleen maar eene *herinnering* te zijn aan den ouden tijd (in het begin van dit artikel vermeld) toen deze aflaat alleen betrekking had op *kerkelijke* straffen waarvan men ontslagen werd. Het noemen van bepaalde aantallen dagen is dus slechts een attavisme, een oude *vorm* van uitdrukking. De bedoeling is in het algemeen: eene min of meer groote verlichting in het vagevuur

Franz Beringer schrijft in zijn door Rome goedgekeurd werk „Die Ablässe": „De precieze maat van de vermindering van den straftijd in het vagevuur te willen navorschen en bepalen, is onnutte moeite; dit geheimnis heeft God zich voorbehouden, en wij moeten ons in deze zaak aan Zijne oneindige barmhartigheid overgeven. Die oude *vorm* van aflaatverleening, uitgedrukt in aantallen dagen, enz. blijft echter ook thans nog in stand, ter herinnering aan den boetegeest der oude Christenen, en aan de ernstige lange boete welke wij eigenlijk (reeds op áárde) zouden moeten ondergaan, maar die God ons in Zijne goedheid schenkt" (in den zin van: *niet* oplegt). Aldus Beringer.

„Honderd dagen aflaat" wil dus in onze dagen zeggen: eene belangrijke vermindering van straf in het vagevuur. „Drie dagen aflaat": eene kleine verlichting, enz. enz.

Agabus. Een profeet die in de Handelingen der apostelen tweemaal voorkomt. In Hoofdstuk 11 vers 27 en 28 voorspelt hij dat er een hongersnood zal uitbreken; en in Hoofdstuk 21 vers 10 en 11 dat Paulus zal gevangen genomen worden. Deze laatste voorspelling onderstreept hij door zich met des apostels gordel te binden.

Agag. Vorst der Amalekieten, gevaarlijke naburen voor Israël. Ongeveer in het jaar 1000 voor Christus heeft koning Saul hen verslagen en hun koning Agag levend gevangen genomen. Volgens de strenge regelen van den Israëlietischen godsdienst dier dagen (zie ook het artikel Achan) was de geheele buit nu één reusachtig offer voor Jehovah. Ook Agag moest dus geslacht worden. Doch koning Saul spaarde hem. Of dit uit menschelijkheid of uit politiek geschiedde, wordt niet vermeld. Het oude bijbelverhaal trekt echter partij voor den overgeleverden voorvaderlijken harden godsdienst, trekt partij voor den harden ouderwetschen richter Samuël, die de oude wet handhaaft, Saul bestraft, hem van de regeering vervallen verklaart en met eigen oude hand koning Agag die „met wankelenden tred" voor hem treedt, „in stukken houwt"; zie 1 Samuel 15.

Agrippa. Zie Herodes Agrippa onder het artikel Herodes.

Agur. De spreuken in het dertigste hoofdstuk van het Spreukenboek heeten te zijn van Agur, den zoon van Jakeh, van wien men verder niets weet. Daar genoemde eigennamen kunnen beteekenen:

„Ik zal vreezen", de zoon van „Gehoorzamen", is het geheel allicht een zinnebeeldige naam.

Ahásverus. Ook wel gespeld Ahasveros of Ahasweros. Het is de verlatijnschte uitspraak van het Joodsche Achscherosch of Achscheresch, en dit weder de verjoodsching van het Perzische Khschersche, dat „koning der koningen" kan beteekenen. Bedoeld is de man dien wij uit de Algemeene geschiedenis kennen als Xerxes I (regeert 486—465 v. C.), dezelfde die de Grieken bestookte, door hen verslagen werd bij Salamis, enz., in 480 v. C. In Daniël 9 vers 1 komt hij voor (maar zeer ten onrechte) als vader van Darius. De geheele tijdrekening van het boek Daniël is zeer foutief.

In Ezra 4 vers 6 is hij (wederom ten onrechte) de zoon van Cyrus. In het boek Esther is hij een der hoofdpersonen; zie het artikel Esther.

Er wordt nog een andere Ahasverus genoemd, niet in den bijbel, maar in de Christelijke traditie, n.l. de schoenmaker die Jezus, als deze op zijne lijdenstocht van 't gerechtshof naar Golgotha afgemat op diens stoep wilde gaan rusten, verjoeg. Jezus moet hem toen (volgens de Jezus-onwaardige overlevering) vervloekt hebben en veroordeeld om nimmer rust te zullen vinden, hij die een ander geen rust gunde. Vandaar dat Ahasverus nóg rondzwerft. „De wandelende Jood". Met dezen „wandelenden Jood" wordt wel eens het onder andere volken rondzwervende volk Isrel bedoeld.

Ahaz. Zie Achaz.

Ahazia. I. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, regeerde van 861—860. Hij diende liever Baäl dan Jehovah. Toen hij eens uit een tralievenster viel en zwaar gewond werd, raadpleegde hij het Philistijnsche orakel te Ekron. 't Was een orakel van den god Beëlzebub. = Heer der muskietenzwermen, letterlijk Heer der vliegen. Zie de artikelen Baälzebub en Beëlzebul. Ahazia stierf aan zijn val en wel kinderloos; zie 1 Koningen 22 vers 52 tot 2 Koningen 1 vers 18. De profeet Elia had hem den dood voorspeld en was deswege door hem vijandig bejegend; vers 9—13.

Ahazia. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judea, regeerde in 884 nog geen vol jaar. Hij was een Baäldienaar en werd gelijkelijk met z'n tijdgenoot, Joram den koning van het Noordrijk Israël, die zijn oom was en eveneens Baäldienaar, door de Jehovistische oppositie vernietigd, onder aanvoering van een officier, Jehu genaamd. Jehu schoot hem, tegelijk met Joram, met den pijl en boog. Joram stierf terstond. Ahazia kon nog vluchten doch niet dan doodelijk gewond en stierf te Megiddo. Lees het plastische verhaal in 2 Koningen 9 vers 16—30.

Ahia. Een profeet uit Silo in Midden-palestina, speelde eene rol onder en na koning Salomo. Toen de roemzuchtige koning, om zijne macht te versterken en verbintenissen met allerlei landen te

sluiten, met vele buitenlandsche prinsessen huwde, en, om haar te believen, voor al hare goden heiligdommen te en om Jeruzalem bouwde, wekte dit den afkeer van de echte Jehovahdienaren op. Zoo een was Ahia. Hij ging ergens op het veld een als flink man bekend staand persoon, Jerobeam, tegemoet, scheurde zijn (eigen) nieuwen mantel plotseling in twaalven en zeide: „Het rijk zal worden verscheurd: tien deelen (stammen of provinciën) voor u, en slechts twee voor Salomo's geslacht". Zoo is later ook geschied. Jerobeam werd koning over de 10 Noordelijkste stammen, die nu samen Israël heetten, en Salomo's zoon Rehabeam koning over slechts de ééne provincie Judéa (waarin de stam Simeon zich oploste). Deze scheuring geschiedde in 943 v. C. Lees 1 Koningen 11 en zie het grafisch overzicht op n° VI van het Voorwerk.

Op zijn ouden dag, toen z'n oogen „star stonden", moest Ahia er nog toe komen om den zelfde Jerobeam dien hij eerst verkoren had, tot straf voor z'n beeldendienst, zijn ongeluk aan te kondigen. Lees het boeiende verhaal in 1 Koningen 12, 13 en 14; in het bijzonder 14 vers 4 en 7—16.

Ahiël. Toen de Israëlieten onder Jozua in ± 1300 v. C. Palestina binnentrokkken, was de eerste stad welke zij veroverden Jericho, even ten Noordwesten van de uitmonding van den Jordaan in de Doode Zee. Na hare verwoesting bleef de puinhoop als een aan Jehovah toegewijde plaats zoo liggen tot den tijd van koning Achab van Israël (regeert 884—861). Jozua had de plek vervloekt, volgens Jozua 6 vers 26, en ieder vervloekt die haar herbouwen zoude; het zou het leven kosten aan den oudsten zoon en aan den jongsten zoon des herbouwers.

In de nabijheid bleven zeker menschen wonen, daar Jericho weder in Richteren 3 vers 13 en 2 Samuel 10 vers 5 genoemd wordt. Onder Achab werd de noodzakelijkheid gevoeld haar weder op te bouwen, misschien als Zuidelijke grensvesting; immers het lag aan de Zuidgrens van het Noordrijk Israël. Een zekere Ahiël uit Bethel, van wien we verder niets weten, waagde het werk; maar in groote bijgeloovige vreeze voor den aan de plek verbonden vloek, bevredigt hij de hemelsche machten door zijnen oudsten en zijnen jongsten zoon, Abiram en Segub, te slachten en hunne lijken onder de fundamenten te begraven; 1 Koningen 16 vers 34. Dat zoo iets geen sprookje behoeft te zijn, blijkt wel uit huidige opgravingen in het Oosten, waar men wel menschengeraamten onder poortruïnen vond.

Jericho komt sinds Achab weder als stad voor en heeft vooral onder koning Herodes, kort voor Christus, gebloeid. Zie het artikel Jericho.

Ai. Eene stad die reeds in 1300 v. C. bestond, liggende een paar uur gaans ten Noorden van Jeruzalem dat toen Jebus heette. Bij den intocht in Kanaän veroverde Jozua, de aanvoerder der Israëlieten,

eerst Jericho en toen Ai. De eerste aanval gelukte niet. Lees Jozua 7 vers 2—5. Het orakel, gevraagd, gaf te kennen dat dit Achan's schuld was. Lees het artikel Achan. Nadat deze gedood was, gelukte het de stad Ai met list (lees Jozua 8 vers 1—23) te veroveren, uit te moorden en te verwoesten (vers 24—29).

Ajeleth hassahar. Deze Hebreeuwsche woorden staan in de Statenvertaling in het opschrift van Psalm 22. Er zijn vele verklaringen van wat deze woorden beduiden moeten. Geen enkele is zeker, reden waarom de Statenvertalers het onvertaald lieten. Letterlijk beteekenen ze: de hinde des dageraads. De Leidsche vertaling gaat mede met meerdere bijbelverklaarders die het aldus uitleggen: „Op de wijze van De hinde des dageraads." Dit laatste moet dan een bekend lied zijn geweest, op welker zangwijze de psalm kon worden gezongen. Met deze „hinde des dageraads" moet dan in het oorspronkelijke lied zijn bedoeld: de opkomende zon; of iets dergelijks. Doch dit alles zijn gissingen.

Ajjalon. Het dal van Ajjalon lag een uur of 3 ten Westen van Jeruzalem. Terwijl de zon te Gibeon bleef staan, stond de maan in Ajjalons dal stil, volgens het befaamde verhaal van Jozua 10 vers 12—15. Zie verder het artikel Gibeon.

Akeldama. Een Arameesch of laag-Syrisch woord; Arameesch was de taal die men in Jezus' dagen in Palestina sprak. Het klassieke Hebreeuwsch leefde nog slechts voort in de geleerde wereld en in de synagoge. Akeldama beteekent: Akker des bloeds. — Volgens het verhaal van Mattheus 27 heette zoo een akker die ook wel de Pottebakkersakker genoemd werd; misschien een uitgegraven stuk tichelaarde, wat misschien den lagen prijs (30 daalders), er voor betaald, verklaart. Er zijn twee bijbelverhalen aan verbonden die niet geheel met elkaar overeenkomen.

Volgens Mattheus 27 heeft Judas wegens zijn verraad wel berouw gehad. Hij wil het zelfs ongedaan maken, smeekt de overheid om Jezus weder vrij te laten. Als dit niet helpt, wil hij het verradersloon, 30 zilverlingen of daalders, niet behouden, werpt ze in den tempel en verworgt zich uit wanhoop. De priesters vinden het ongeoorloofd dit „bloedgeld" in de tempelkas te doen, en koopen er daarom het pottebakkersland voor om 't te laten dienen als een begraafplaats voor vreemdelingen. Vanwege het bloedgeld waarmede de akker betaald werd, heet hij dan Bloedakker of Akeldama; vers 8. Het Hebreeuwsche woord wordt hier echter niet genoemd.

Volgens Handelingen 1 echter had Judas *geen* berouw; immers kocht hij voor z'n verworven geldje „eenen akker", maar „viel" er op „voorover" en is „midden opengebarsten en alle zijne ingewanden zijn uitgestort." En dáárom, staat er in vers 19, heet die akker Akeldama of Bloedakker.

Dat zulke met elkander onverzoenbare verhalen *náást* elkaar in de verschillende bijbelboeken staan, pleit voor de meening dat men

er niets aan durfde te veranderen, en pleit dus in zekeren zin voor de eerlijkheid dier literatuur.

Alamoth. Een in de Statenvertaling in het opschrift van Psalm 46 onvertaald gebleven Hebreeuwsch woord. De beteekenis van „op Alamoth" is: Op de wijze van (het lied) Jonge vrouwen.

Albast. In het Nieuwe Testament komen in Mattheus 26 vers 7, Marcus 14 vers 3 en Lucas 7 vers 37 albasten fleschjes voor om er kostbare odeur in te bewaren. Albast is de naam van een zeer fijn en dicht soort van gips. De uit die stof vervaardigde fleschjes, of liever kruikjes, hadden een langen hals die met gips werd dichtgemetseld, zoodra de odeur of de zalf er in was. Dit tegen het vervliegen. Wilde men van den inhoud genieten, dan moest men den hals stukbreken en alle odeur tegelijk gebruiken.

Alexander. Een naam die bij de onder den invloed der Grieksche beschaving staande volken gevonden wordt. In het Oude Testament komt de naam niet voor. Geen wonder. De jongste stukken des Ouden Testaments zijn toch nog vóór 150 v. C. geschreven, en toen was de Grieksche invloed in Palestina nog niet groot. In het later geschreven *Nieuwe* Testament echter komen verscheidene Alexanders voor. Allen onbekende menschen. De eenige vermeldenswaardige is het niet om hemzelven. Wij weten niets van hem dan dat hij te Ephese woonde, smid van beroep was, en dat hij als Christen meeningen koesterde welke aan Paulus niet bevielen. Maar vermeldenswaard is, dat de heftige Paulus dit zóó afschuwelijk vond dat hij zich liet verleiden tot den zeer onchristelijken uitroep, in 2 Timotheus 4 vers 14: „Alexander de smid heeft mij veel kwaad gedaan: de Heer zal hem wat hij gedaan heeft betaald zetten", of, volgens de Statenvertaling, nog erger: „De Heer vergelde hem naar zijne werken," wat trouwens in het Grieksch niet staat. — Gelukkig voor Paulus' goeden naam is het dat de brieven aan Timotheus steeds meer worden erkend, als niet door den apostel geschreven, doch pas na hem. Dan is deze onchristelijke uitroep niet van hem.

Over de gebroeders Alexander en Rufus zie het artikel Rufus.

Alexander de Groote. De beroemdste veldheer der Grieksche oudheid, leefde van 356—323 v. C. Koning van Macedonië, Griek van beschaving, heeft hij het reusachtige Perzische rijk veroverd van 333—331. Daar Palestina in 536 een vazalstaat van Perzië was geworden, kwam het bij de verovering van het Perzische rijk onder Alexander. Dit heeft een grooten indruk op de Israëlieten gemaakt. Hoewel zijn naam in het Oude Testament niet voorkomt, worden er toch wel degelijk geheimzinnige toespelingen op zijn persoon gemaakt. Namelijk in het boek Daniël, dat dus na 331 geschreven is, maar den schijn aanneemt van veel ouder te zijn en de dingen omtrent Alexander dus als *toekomstige* mededeelt. Deze soort van literatuur is dus wel verwarrend; ze wordt „apocalyptisch" ge-

naamd; zie het begin van het artikel „Johannes (Openbaring van)".

In den beroemden droom van Nebucadnezar (in Daniel 2), den droom van het beeld met de leemen voeten, is met de „beenen van ijzer" bedoeld: de heerschappij van Alexander. Met de leemen (onsterke) voeten aan die beenen zijn bedoeld: zijne onderling verdeelde opvolgers, de zoogenaamde diadochen. — In Daniël 7 is sprake van een profetischen droom van Daniël. Hij ziet allerlei verscheurende dieren uit de zee opstijgen. Het zijn de heerschappijen van Babyloniërs, Mediërs, Perzen en Grieken, die Palestina bestoken. Het vierde dier is het ergste, het heeft „ijzeren tanden" (vers 7); 't is het rijk van Alexander den Groote. Het dier heeft 10 hoornen; die zijn de opvolgers van dezen koning. — Eindelijk is in Daniël 8 sprake van een „bok" die van het Westen komt „over de geheele oppervlakte der aarde heen"; hij gaat „in zijne woedende kracht" los op een ram (het Perzische rijk). Deze bok in alweder de Grieksche heerschappij. Zijn „eene in het oog vallende hoorn tusschen de oogen" is natuurlijk Alexander. Deze hoorn breekt af en 4 komen er voor in de plaats; dat is: 4 generaals volgen den kinderloozen Alexander op.

Alexandrië. In 331 v. C. door Alexander den Groote gesticht, kreeg deze stad weldra eene talrijke Joodsche kolonie in haar midden. Later bloeide er zeer de Joodsche geleerdheid. Philo deed er omstreeks het begin van onze jaartelling Grieksche wijsbegeerte huwen met den Joodschen godsdienst. Dit huwelijk heeft ook invloed gehad op ons Johannesevangelie. Zie de inleiding op Johannes in Het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt, uitgave Wereld-bibliotheek. Te Alexanderië woonden ook de Joodsche geleerden die ± 200 vóór Christus ten behoeve van hunne stads- en geloofsgenooten die geen Hebreeuwsch meer kenden het Hebreeuwsche Oude Testament overzetteden in het Grieksch. De zoogenaamde Septuaginta; zie dat artikel.

Almuggimhout of **Algummimhout.** Dit moet eene bijzondere buitenlandsche houtsoort zijn geweest, die volgens 1 Koningen 10 vers 11 en 12 de Phoeniciërs voor Salomo uit Ofir aanvoerden. Salomo gebruikte het zeldzame hout voor tempelversieringen. Intusschen weet men noch wat Ofir, noch wat almuggimhout is. Men denkt wel aan sandelhout, van den in Indië en Perzië groeienden sandelboom. Het moet donkerrood zijn met zwarte aderen.

Aloë. Een in Indië voorkomende en aldaar aghil genoemde boom, welks welriekend hout tot berookingen (soort van wierookbranden) gebruikt werd en nog wordt. In Johannes 19 vers 39 komt het voor bij Jezus' begrafenis. Een mengsel van myrrhe (zie dat artikel) en fijngewreven aloëhout moet dienen om het lijk voorloopig voor bederf te bewaren. Ook in Hooglied 4 vers 14 komen de myrrhe en de aloë samen voor.

Alpha. De eerste letter van het Grieksche alphabeth. De tweede

letter heet: bètha. Van deze twee woorden is het woord „alphabeth" gemaakt. De alpha kan als hoofdletter (zie Voorwerk n° XII) en als schrijfletter (zie voorwerk n° XIII) geschreven worden. Eveneens de laatste letter van 't Grieksche alphabeth, de omega. — Beide letters komen in één adem voor in de Openbaring van Johannes. Eenige keeren staat daar van God dat Hij is de alpha en de omega, de eerste en de laatste, het begin en het einde; die is en die was. Er wordt dan bedoeld dat God eeuwig is. Men meent dat deze wijze van uitdrukking eene navolging is van de rabbijnen die, als ze spraken van de geheele wet of vijf boeken van Mozes, zeiden: „van de aleph tot de thau" (de eerste en de laatste letter van het Hebréëuwsche alphabeth).

Later pasten de Christenen de uitdrukking „de alpha en de omega" toe op Jezus, dien ze hielden voor den op aarde nedergedaalden God. Ze schreven genoemde beide letters links en rechts van het monogram van Christus; op hunne munten, grafzerken, enz. Zie het artikel Labarum en n° XII van het Voorwerk.

Alruin. Zie Dudaim.

Altaar. Een haard, in de open lucht veelal, waarop de godsdienstige mensch der Oudheid, die aan de Godheid een tegengeschenk voor alle hem bewezen weldaden wilde geven (en om andere redenen), wierook of een landbouwproduct maar liefst een dier der kudde, bij voorkeur een mannelijk exemplaar zonder gebrek, verbrandde, opdat de geur, de essence ervan, den God in den hemel bereiken zoude. Bij alle volken kwam dit voor, bij vele volken bestaat het nog heden. Bij de Israëlieten tot de verwoesting van hun tempel in 70 n. C. toe. De altaren hadden alle vormen en grootten. Bij Israël waren het oorspronkelijk eenvoudig opgestapelde onbewerkte steenhoopen, een eenvoud die ook bij de latere Joden tot op zekere hoogte bewaard werd. In het Oude Testament wordt tenminste voorgeschreven dat het altaar moet zijn van aarde of van ongehouwen steen; lees Exodus 20 vers 24 en 25.

Daar de toppen van hoogten en bergen volgens de antieke meening dichter bij den hemel waren, bouwde men de altaren meestal daar. Ook zielkundig is dit te verklaren: men is daar ver van het gewoel der menschen en gevoelt zich nader bij God. De genoemde „hoogten" heetten bij de oude Israëlieten: bama's. Er is in het Oude Testament herhaaldelijk sprake van. Koning Hizkia (725—697) schafte er vele af; maar eerst aan koning Jozia (639—609) gelukte het den altaardienst in 't gansche land te centralizeeren tot het éene wettige groote brandaltaar in den tempel te Jeruzalem; zie den plattegrond op n° XI van het Voorwerk. Dit altaar was reusachtig groot. Terwijl volgens de overlevering Abraham en andere vromen der oudheid hier en daar in het land altaren bouwden, mocht na Jozia niemand buiten Jeruzalem offeren. Wie het toch deed, bijv. op den berg Gerizim (zie dat artikel) gold voor ketter. Misschien

bepaalden dit Jozia en de priesters omdat de inofficieele kleinere offergelegenheden hier en daar op het platteland aanleiding gaven tot bijgeloovige praktijken. — Exodus 20 vers 26 zegt, dat men, om boven op een heel hoog en groot altaar te komen, niet gebruik mag maken van een trap. Het moet eene glooiing zijn, opdat de schaamdeelen van den priester, bij het hooge stappen en de korte open kleeding, „niet ontbloot worden." Dit brandaltaar te Jeruzalem moeten we ons zoo groot voorstellen als een flink huis, maar dan één verdieping hoog en plat van boven. Bij de Romeinen was het vaak niet meer dan een Meter hoog en een halve meter dik. Bij de Joden had men op de vier bovenhoeken hoornen. Denkelijk zinnebeelden van den stier, dat is: van de Godheid als voortbrengende Kracht. Zie het artikel Gouden kalf. De hoornen van het altaar waren een asylplaats; zie 1 Koningen 1 vers 50.

Eene flauwe afschaduwing van dit alles, van dien rook, die vlammen, dat geknetter in de open lucht, is het altaar geworden bij een deel der Christenen, namelijk de Roomsch-Katholieken. Het is de tafel achter in de kerk, waar, in een monstrans of toonkastje, het goddelijk offerdier (hostia) of offerlam Christus, in den vorm van een ouwel (de hostie) ligt te wachten om door den priester verteerd (niet verbrand!) te worden. De Roomsch-Katholieken noemen deze plechtigheid: de mis. Lees vooral het artikel Zoenbloed. Bij de Lutherschen is niets meer over dan de tafel zelve: een altaar zonder offer.

Het woord „altaar" is eene verbastering van het Latijnsche „altare", dat stamt van altus = hoog. Een altare is dus eigenlijk een voorwerp van zekere hoogte waarop men iets aan de Godheid aanbiedt. Behalve het groote brandofferaltaar waarop bokken, stieren rammen, enz. werden verbrand, had men te Jeruzalem nog binnen in den tempel een zoogenaamd reuk- of wierookaltaar; zie n° XI van het Voorwerk.

Bij de oude Mesopotamiërs was men zóó overtuigd dat de goden den offergeur niet konden missen, dat in hun zondvloedverhaal de volgende bijzonderheid wordt verteld: toen de aarde lang onder water had gestaan, hadden de menschen zoolang niet kunnen offeren, hadden de goden het dus al dien tijd zonder offergeur moeten doen. Toen nu de geredde mensch weder voor het eerst offerde, vlogen de goden op den geur af „als vliegen op den honig". En in het Symposion (Afterdinnergesprekken) van Plato zegt iemand dat Jupiter de menschen wegens hunnen overmoed wel had willen vernietigen, maar .... dat de goden hen niet missen konden vanwege de offers die ze van hen ontvingen. Jupiter was toen listig. Hij halveerde de menschen, sneed ze in tweeën. Ze werden nu half zoo sterk, dus gemakkelijker te bedwingen. Maar.... tweemaal zoo groot in aantal, dus goed voor tweemaal zooveel offers!

Het nieuwe Testament vergeestelijkt ergens den altaardienst door

er onder te verstaan: den geestelijken eerbied dien de mensch op het altaar zijns harten koestert voor God. Paulus zegt ergens dat hij zelf als een offer, wegens zijn brandend ijveren voor Gods zaak, verteerd wordt.

Al-tasheth. Een om de onzekerheid der beteekenis in de Statenvertaling onvertaald gelaten uitdrukking in het opschrift van de psalmen 57, 58, 59 en 75. De Leidsche overzetting heeft: Op de wijze van „Verderf niet". De beteekenis zou dan deze zijn dat die psalmen op de bekende zangwijs van een lied, genaamd „Verderf niet" moesten worden gezongen. Intusschen, de uitdrukking „op de wijze van" staat er in het Hebreeuwsch niet bij.

Amalekieten. De meest geduchte van de voor een deel nomadische volksstammen die Israël aan de Oost- en Zuidzijde omringden. Men weet niet precies waar de Amalekieten gewoond hebben; denkelijk waren ze een onderdeel der Edomieten, ten Zuidoosten van Palestina. Er was een onverzoenlijke veete tusschen Israëlieten en Amalekieten. Reeds ten tijde van Mozes (± 1300 v. C.) volgens het Oude Testament. De veete eindigde met de uitroeiing van Israëls vijand. Saul, de eerste koning (± 1020—1000) begon er mede. Zeer bekend is het aandringen van richter Samuel bij hem; zie 1 Samuel 15 vers 2 en 3. Omdat Amalek den Israëlieten onder Mozes in de woestijn in 1300 in den weg trad, moest het in 1020 uitgeroeid. „Daarom, ga, versla Amalek, verschoon hem niet, maar sla dood man en vrouw en kind en zuigeling, rund en schaap, kameel en ezel." Dit wordt als een bevel van Jehovah vermeld; zie vers 1 en 2. Lees ook het artikel Agag. — Koning Saul volbracht het „goddelijk" bevel slechts ten deele. Samuel deed ook het zijne; 1 Samuel 15 vers 12—33. David voltooide dit „godgevallig" werk bijna. Een laatste overschot sneuvelde ten slotte ook; zie 1 Kronieken 4 vers 43.

De spreuk „Sla Amalek dood" is later zeer bekend geworden. „Christelijke" koningen gebruikten haar tegen kettersche onderdanen. Helaas is zij de essence van den geest van een groot deel des Ouden Testaments; lees Psalm 137 vers 8 en 9; Psalm 141 vers 10; Psalm 147 vers 19 en 20; Psalm 129 vers 4, 5 en 6. Lees de verschrikkelijke woorden van Psalm 109, vers 2 tot en met 20, vooral vers 7*b*, 9 en 10. Vergelijk hiermede de Bergrede in Mattheus 5 vers 43 en 44.

Amaza. Aangetrouwd familielid en generaal van koning David; valt met Absalom (zie dat artikel) van zijnen koning af en trekt aan het hoofd van Absaloms troepen tegen David op, doch wordt verslagen. Later weder door den koning in genade aangenomen en zelfs tot zijn opperbevelhebber benoemd, wordt hij door Joab (een voortdurend aan David trouw gebleven legeroverste) verraderlijk vermoord. Lees 2 Samuel 17 vers 25; 19 vers 13 en 20 vers 1—10. Dit alles geschiedde ± 1000 v. C.

Uit het moordverhaal van 2 Samuel 20 vers 9 leeren we dat, als

iemand in die dagen in dat land een man met een kus wilde begroeten, hij hem „met de rechterhand in den baard greep" om zijn aangezicht tot den kus tot zich te trekken.

Amazia. I. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Hij regeert van 801—773. In den beginne gelukkig. En een trouw Jehovadienaar. Na een ontzaglijk oorlogssucces (hij verslaat en onderwerpt zijne Zuidoostelijke naburen, de Edomieten, die nu eens wel en dan weder niet onder de Israëlieten stonden; zie het artikel Ezau), wordt hij echter overmoedig en gaat ook de Edomietische goden vereeren. Hij verklaart zonder geldige redenen den oorlog aan het broedervolk, het Noordrijk Israël (de Noordelijke helft van Palestina na de genoemde scheuring), wat Israëls koning Joas met eene zinrijke fabel beantwoordt. Lees 2 Koningen 14 vers 9 en 2 Kronieken 25 vers 18. Geheel verslagen moet Amazia gijzelaars stellen en valt na nog 15 jaren roemloos regeeren door handen van samengezworen moordenaars; 2 Koningen 14 vers 19.

Amazia. II. Priester bij den stierdienst te Bethel onder koning Jerobeam II van Israël, die van 787—746 regeerde. Hij klaagde den profeet Amos, die den stierdienst heftig afkeurde, wegens hoogverraad bij den koning aan, en werd daarop door Amos met een verschrikkelijk einde bedreigd. Lees Amos 7 vers 10—17. Of de bedreiging is uitgekomen wordt niet vermeld.

Amen. Van den Hebreeuwschen stam AMN welke vasthouden beteekent, komt het woord Ameen, dat vast, voorzeker, voorwaar, dat is zoo, beduidt. Zoo bijv. aan het slot van Psalm 41; aan het slot van het Onze Vader; Mattheus 6 vers 13. Het is een oeroud cultuswoord. Bij de Boeddhisten in Voor-Indië en Thibet kwam het en komt het nog voor in den vorm: Hoem. In het Nieuwe Testament staat het ook wel aan het *begin* van plechtige verklaringen, zooals in Mattheus 5 vers 18, maar is dan vertaald door „Voorwaar". In Openbaring 3 vers 14 is het tot een zelfstandig naamwoord gemaakt. „De Amen" beteekent daar: de Waarachtige. Uit het verband blijkt dat hiermede Jezus bedoeld is.

De Christenen zijn gewoon al hunne predikaties en gebeden met dit Hebreeuwsche woord te besluiten.

Amethyst. Een van de twaalf edelsteenen welke de Joodsche hoogepriester in vier rijen van drie op zijnen borsttasch (zie het artikel Borstlap) had. Tegenwoordig noemt men het amethyst een halfedelgesteente. Het woord komt van 't Grieksche a (= niet) en methuein) = dronken zijn). Het gold namelijk bij de oude Grieken als een voorbehoedmiddel tegen dronkenschap. Het is eigenlijk niets dan bergkristal (gekristallizeerd kiezelzuur) met mangaan vermengd; door het mangaan verkrijgt het een blauwe kleur, meestal pruimenblauw. Zoo is blauw de kleur der geheelonthouders geworden.

Ammon. De naam van het land der Ammonieten, een aan Israël zeer vijandig volk, ten Oosten van den Jordaan, op de hoogte van het vetgedrukte woord JUDEA op het kaartje van Palestina, op n° IX van het Voorwerk. De hoofdstad was Rabbath Ammon, hunne goden waren Moloch (= koning) en Kamos. Den meesten tijd waren ze aan de Israëlieten onderworpen, doch soms schuddeden ze het juk af. Steeds verheugden ze zich in Israëls ongeluk. Dat dit grenzeloozen haat opwekte is natuurlijk. Om hunne minachting voor de Ammonieten te kennen te geven, vertelden de Joden dat ze afstamden van Ben-Ammi, een in bloedschande verwekten zoon van den door z'n eigen dochter dronken gevoerden Lot, die dit kind verwekte bij diezelfde dochter; Genesis 19 vers 30—38.

Over de verovering der hoofdstad door Davids generaal Joab en over hare nog bestaande ruïnen, zie het artikel Rabba.

Ammonieten. Zie Ammon.

Amnon. Oudste zoon van koning David (± 1000 v. C.). In liefde ontbrand voor zijne halfzuster Thomar, lokt hij haar door list tot zich, verkracht haar, maar krijgt daarna een „afkeer" van haar, „heviger dan de hartstocht die hij voor haar gehad had", verstoot haar, en wordt daarom, als z'n eigen vader hem niet straft, door Thamars broeder Absalom twee jaar later vermoord. Het schokkende verhaal staat in 2 Samuel 13.

Amon. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa, regeerde van 641—640 en diende ook andere goden dan Jehovah. Van zijne regeering is niets bekend. Hij werd door zijne hofbeambten vermoord. Zie 2 Koningen 21 vers 19—26.

Amorieten. Deze naam wordt wel eens in algemeenen zin gebruikt voor: Kanaänieten. Het waren de oorspronkelijke bewoners van Palestina; van Chamietischen stam, evenals de Egyptenaren; terwijl de Israëlieten Semieten zijn. Toen deze Israëlieten omstreeks 1300 v. C. onder Jozua Palestina binnendrongen, hebben ze de Amorieten hier en daar verjaagd en teruggedrongen; zie het artikel Kanaänieten. — De naam Amorieten wordt meer in het bijzonder gebruikt voor zekere heidenen ten Oosten van Palestina, nu eens aan Israël onderworpen, dan weder vrij; doch door Salomo in ± 950 v. C. geheel bedwongen; 1 Koningen 9 vers 20 en 21.

Amos. Misschien de oudste profeet van wien we (al zijn ze later omgewerkt) nog stukken eigen schriftuur over hebben. De meest frissche profeet van het Oude Testament. Misschien wel omdat hij een buitenman was. Hij was een „kleinveebezitter en moerbeikweeker" naar hij zelf zegt, wonende in Thekoa, eenige uren ten Zuiden van Jeruzalem, dus in Judéa, in de dagen dat over het Noordelijk deel des lands (dat na de scheuring van 943 meer speciaal Israël heette) de beroemde Jerobeam II heerschte (van 787—746). Deze Jerobeam had in een zijner voornaamste steden, Bethel, eenige uren ten Noorden van Jeruzalem, den befaamden Stierdienst tot bloei

gebracht; zie het artikel Gouden kalf. De boer Amos verlaat z'n schrale gronden in de woestijn van Judéa en gaat heen om in Israël te profeteeren tegen den stierdienst die zonder twijfel tot bijgeloovige praktijken aanleiding gaf. Door den hoogepriester van den stierdienst Amazia (zie het artikel Amazia. II.) natuurlijk tegengewerkt en aangeklaagd (Amos 7 vers 10—17), werd hij uit Israël verbannen en keerde naar Judéa terug. — Later schreef hij zijne profetieën op, maakte ze pasklaar voor zijne lezers, en (hoewel later omgewerkt door anderen) is deze kern van Amos zelf ongeveer het oudste schriftuur dat er in het Oude Testament aanwezig is.

Amos durft het te zeggen. Hij is een echte ruwe eerlijke buitenman. De wijze waarop hij de rijke heeren en dames, ook van zijn eigen land Judéa en hoofdstad Jeruzalem met zijne woorden als nedermokert, is door de meest krasse scheldwoorden van onze 20st'eeuwsche anarchisten niet overtroffen. Lees hoe hij ze met z'n woorden wegveegt, de rijke verkwisters op hunne „ivoren kanapees", die daar „kwinkeleeren". Maar het zal met „het getier dier slempers een einde hebben"; Amos 6 vers 1—7. Lees hoe hij ook zoo ongalant is de aanzienlijke vrouwen, doorvoed, dartel en genotlievend, te vergelijken met „koeien"; onverzadigbaar zijn ze in haar weelde; en nu dringen ze hare mannen om de armen nog méér uit te zuigen, teneinde aan steeds meer geld voor hare weelde te geraken. Maar ook daar zal een einde aan komen. Ze zullen zijn „als visschen aan den haak"; Amos 4 vers 1, 2 en 3. Ook de vloek waarmede hij den genoemden Amazia vloekt laat niets aan duidelijkheid te wenschen over; Amos 7 vers 17.

Zijn innerlijke aandrang was hem te sterk. Dit drukt hij uit in zijn meest beroemd geworden woord: „Als de leeuw brult, wie zou dan niet vreezen? Als de Heer Jehovah spreekt, wie dan niet profeteeren Amos 3 vers 8. (Profeteeren = in moeielijke omstandigheden uitspreken wat men als waarheid gevoelt).

Het boek Amos is dat der Oudtestamentische profetische boeken dat zich in zijn geheel het best door een leek lezen laat. Mits.... in eene nieuwe vertaling met aanteekeningen. Zonder deze laatste heeft een leek er zeer weinig aan, begrijpt in vele gevallen de ware portée der zaak niet. Het boek telt 9 hoofdstukken.

Amram. De vader van Mozes, ± 1300 v. C. Zie Exodus 6 vers 19 en het artikel Mozes. Amram was gehuwd met zijne tante Jochebed en kreeg drie kinderen: Aäron, Mozes en Mirjam.

Amraphel. Deze eigennaam komt voor in een van de jongste gedeelten van de Wet (= de 5 eerste boeken des Ouden Testaments). De schrijver vertelt er van den aartsvader Abraham dat hij de grootmachten van Azië (o. a. den koning van Sinear of Sjinear, wat het zelfde is als Babel) met behulp van 318 man verslaat, wellicht als profetie hoe Israël op geestelijke wijze de wereld voor zijn godsdienst zal veroveren. Men bedenke dat die schrijver pas leefde in de vierde

eeuw voor Christus, toen Palestina's wereldlijke macht vervlogen was; immers was het aan de Babyloniërs, later aan de Perzen, en nog later aan de Grieksche koningen van Syrië en Egypte onderworpen; zie n° VI van het Voorwerk. In dien tijd schrijft de schrijver dat de edelmoedige Abraham zijn ondankbaren neef Lot redt uit de handen van Amraphel en de andere koningen. Zijn verhaal is geheel fantazie. Maar toch spelen hem misschien nog namen door het hoofd van historische beroemde vorsten der Oudheid, het gerucht van wier roem nog niet was vervlogen.

Het verhaal (in Genesis 14) is aldus. Amraphel, koning van Babel, en andere vorsten veroveren Sodom, waar Lot woont, en voeren hem met al het zijne weg. Abraham wapent zijne 318 slaven en verslaat, hen 's nachts overvallende, de Aziatische grootmachten, ja „vervolgt" hen tot nog verder dan Damascus; dat is 40 uur gaans ver. — Dit alles is volgens de bijbelsche chronologie ± 1700 v. C. geschied. Zooals gezegd is kan het zeer goed mogelijk zijn dat in dit verdichte verhaal de namen van *werkelijk* bestaan hebbende koningen zijn ingeschakeld. Hierover is veel geschrijf ontstaan, vooral sinds de Duitsche hoogleeraar Friedrich Delitsch eene lezing voor den Duitschen keizer Wilhelm II in 1902 of 3 gehouden heeft, waarin hij veel vertelde van opgravingen op de plek waar vroeger Babel, eens de wereldhoofdstad, stond. Daar is namelijk eene geheele literatuur opgegraven, met op spijkers gelijkende krassen, gekrast in kleitabletten; zie op n° XIV van het Voorwerk. De hoofdzaak van deze literatuur is de complete wetgeving van een beschaafd volk. Ook de 10 geboden komen er in voor. Negenhonderd jaar vóór Mozes ze op Sinaï gegeven heet te hebben. En de koning van wien genoemde wetgeving uitging heet Hammoerabi. Deze naam, verkort tot Amraph, is, zeggen sommige geleerden, niets anders dan Amraphel. Hammoerabi leefde 2200 v. C. Zie de graphische voorstelling op n° III van het Voorwerk. Of nu werkelijk met Amraphel in Genesis 14 dezelfde persoon als genoemde historische Hammoerabi bedoeld is, zal wel nimmer kunnen worden uitgemaakt.

Ananias. I. Een der eerste Christenen te Jeruzalem, na Jezus' dood, toen de band der broeders onderling nog zóó sterk was, dat men zijne goederen verkocht, of een deel daarvan, om de opbrengst den apostelen te geven, die dit geld voor de armen besteedden. Dat dit alzoo handelen niet algemeen was, en geen communisme (gelijk uit Handelingen 2 vers 44 zou schijnen te volgen), blijkt uit het slot van Hoofdstuk 4, waar iemand (namelijk Barnabas) die eenen akker ten algemeenen nutte verkoopt bijzonder geprezen wordt; waaruit volgt dat niet *allen* zoo deden. — Ook Ananias en zijne vrouw Sapphira wilden in deze royaliteit uitblinken, maar.... zoo goedkoop mogelijk. Zij verkochten eene bezitting, maar hielden van den prijs een deel achter, en deden het voorkomen alsof ze àlles gaven. Voor dit leugenachtig doen werd Ananias door Petrus be-

straft, waarop hij dood neerviel. Drie uur later ging Sapphira, ongerust dat haar man zoo lang uitbleef, bij Petrus informeeren. Deze vroeg haar of ze werkelijk slechts zoo weinig geld voor die bezitting hadden gekregen. Op haar leugenachtig „Ja" viel ook zij dood neer. Handelingen 5 vers 1—10.

Ananias. II. Een Christen te Damascus,ten N. O. van Palestina, die Paulus, toen hij op weg naar die stad door een Christusvizioen verblind was geworden, toesprak, weder ziende maakte en doopte. Lees Handelingen 9 vers 10—19.

Ananias. III. De Joodsche hoogepriester voor wien Paulus terecht stond, en met wien hij een allerheftigst incident had, gelijk in onze gerechtshoven nimmer voorvalt. Lees Handelingen 23 vers 1—5.

Anathoth. Thans Anata, eene plaats die anderhalf uur ten Noorden van Jeruzalem ligt, de geboorteplaats van den profeet Jeremia, die het toppunt zijner roeping vervulde tijdens de belegering van Jeruzalem door de Babyloniërs in 586 v. C. Dat Jeremia in Anathoth geboren is, blijkt uit zijn boek, Hoofdstuk 1 vers 1. Er zijn nog stukken van oude zuilen over, in de tegenwoordige huizen ingemetseld (Baedeker).

Andréas. Van beroep visscherman te Kapérnaum aan het meer van Galiléa (zie het kaartje op n° IX van het Voorwerk. Hij was de zoon van Jona, en de broeder van den beroemden Simon bijgenaamd Petrus (rots). Met dien broeder werd hij door Jezus ter zelfder stonde tot het discipelschap geroepen, met de in betrekking tot hun vak opmerkenswaardige woorden: „Ik zal u maken tot visschers van menschen". Mattheus 4 vers 18, 19 en 20.

Anna I. Eene tegenhangster van Simeon (zie dat artikel). Toen volgens het verhaal van Lucas de ouders van Jezus, ongeveer een maand na de geboorte van hun kind, naar Jeruzalem gingen om het in den tempel aan God te wijden, werd dit, na door Simeon te zijn begroet, ook door Anna met plechtstatigheid bejegend. Anna was eene 84 jarige vrouw, slechts 7 jaar gehuwd geweest; eene vrouw vurig van geest (eene profetes) en zeer gehecht aan den tempeldienst. Verder is niets van haar bekend. Lees Lucas 2 vers 36, 37 en 38.

Anna. II. Zoo heette volgens de overlevering de moeder van Maria, Jezus' moeder. Deze Anna komt niet in het Nieuwe Testament voor, maar in de veel later geschreven Apocryphe boeken des Nieuwen Testaments. Van haar wordt daar, bijv. in het „Evangelie van Maria's geboorte", evenals van de moeders van Isaäk, van Jozef, van Simson, van Samuel, en van Johannes den Dooper, verteld dat ze eerst lang, wel 20 jaar (Hoofdstuk 1), kinderloos bleef. Maar eindelijk werd, natuurlijk na bezoek van een engel, echter niet door goddelijke conceptie als later bij Maria, het kind geboren. En dat was dan de later zoo beroemde Maria. — Als Anna's echtgenoot wordt genoemd de eveneens als zeer „eenvoudig, oprecht en onbe-

rispelijk" geprezen Joachim; zie dat artikel. — De ontvangenis van Maria in het lichaam harer moeder heet onbevlekt. Zie het artikel Maria.

Annas. Een zeer deftig personage te Jeruzalem in Jezus' dagen. Hij was hoogepriester van 6—15 na Christus, dus toen Jezus een knaap was. Tijdens diens veroordeeling bekleedde Annas' schoonzoon Kajaphas dit ambt, namelijk van 18—36. Daar Jezus ongeveer in het jaar 30 veroordeeld is, was Kajaphas toen hoogepriester (er was er steeds één) en kan dus onmogelijk waar zijn, wat in Lucas 3 vers 2 staat, namelijk dat kort te voren Johannes de Dooper was opgetreden „onder den hoogepriester Annas en Kajaphas", wat op zich zelf reeds eene foutieve uitdrukking is. — Hoewel tijdens Jezus' proces geen hoogepriester meer, stond Annas toch nog in hoog aanzien, was misschien voorzitter van den Hoogen Raad (het Sanhedrin). Volgens Johannes 18 vers 13 wordt Jezus na zijne gevangenneming in Gethsémané dan ook éérst naar Annas gebracht. *Die* moest het eerst 't belangrijke bericht hooren en den belangwekkenden gevangene zien.

Antichrist. Dit woord wil zeggen: Een wezen dat tegen Christus is. Dus een tegenstander van Christus. Het komt alleen voor in de twee eerste Johannesbrieven; 1 Johannes 4 vers 3 en 2 Johannes vers 7. In 1 Johannes 2 vers 18 staat het zelfs in het meervoud. Er worden soms „dwaalleeraren" mede bedoeld. En dan vooral leeraren van de leer dat Jezus geen Godheid zou zijn, maar een gewoon mensch; 1 Johannes 4 vers 2 en 3. De moderngodsdienstige beschouwing dat Jezus louter mensch was is derhalve reeds zoo oud als het Christendom.

In 2 Thessalonicenzen 2 vers 2—12, in het bijzonder vers 3 en 4, staat eene beschrijving van zulk een Antichrist. De Joden en Christenen meenden dat het wereldeinde zoude worden aangekondigd door vreeselijke rampen en door het optreden van duivelsche wezens of van den duivel zelven. Beurtelings beschouwde men aldus den Syrischen koning Antiochus Epiphanes (zie dat artikel) en den Romeinschen generaal Pompejus (die den tempel van Jeruzalem in 66 v. C. ontheiligde) en Nero.

Het woord antichrist is letterlijk: tegenchristus.

Antilibanon. Zie Libanon.

Antiochië. I. Thans Antakia, stad ten Noorden van Palestina; zie het kaartje tot het nagaan van Paulus' zendingsreizen op n° V van het Voorwerk, gesticht door Seleucus Nicator, koning van Syrië, en genoemd naar zijnen vader Antiochus, een van de beste generaals van Alexander den Groote. Aan den Orontes gelegen, nam de stad spoedig in bloei toe en bloeide in Christus' dagen, nadat ze Romeinsch geworden was, ook door wetenschap en kunst; evenwel muntte ze tevens uit door weelde en losbandigheid. Zij heeft eene groote rol gespeeld in de verspreiding van het Christendom, want

van háár (het meer kosmopolitische), en niet van het chauvinistisch-Joodsche Jezuralem, is uitgegaan: de evangelie-propaganda over de Heidenwereld. Dit kwam zoo: Toen de eerste Christenen in Palestina vervolgd waren, en Stephanus (zie dat artikel) gedood, vluchtten velen Noordwaarts, o. a. naar Antiochië. Daar propageerden ze ook onder Heidenen. De Jeruzalemsche Christenen zonden er Barnabas heen om deze bedenkelijke zaak eens te onderzoeken. Barnabas keurde de propaganda onder de Heidenen goed. Ja, hij gaat verder: hij haalt uit het naburige Tarsus Paulus, dien hij vroeger te Jeruzalem (Handelingen 9 vers 27) ontmoet had. Samen propageeren ze een jaar lang te Antiochië. Hier komt het jonge Christendom voor het eerst als openbare afzonderlijke godsdienstafdeeling ter wereld; krijgt een nááám. Hier werden „de discipelen het eerst Christenen genoemd"; Handelingen 11 vers 19—26. Deze eerste groote kosmopolitische Christengemeente, geheel los van Joodsche gebruiken (die den Jeruzalemschen Christenen nog veelszins dierbaar waren; wat te begrijpen is), heeft toen dezen Barnabas en dezen Paulus uitgezonden, verder de Heidenwereld in. Zoo zijn Paulus' zendingsreizen begonnen. Antiochië was voortdurend zijn basis waarop hij na de reis terugkeerde. Zoo is Antiochië „de Moederkerk der Heidenen". — Tijdens de kruistochten was het nog de hoofdstad van een vorstendom. Thans neemt ze nog slechts $^1/_{10}$ van de groote ommuurde stadsruimte in en telt nog slechts 28 000 inwoners, waaronder 4000 Christenen. Uitvoer van zoethout en mais (Baedeker).

Antiochië. II. Eene stad in Pisidië, een landschap in de binnenlanden van Klein-Azië. Paulus bezocht de stad op zijne eerste zendingsreis, hield er in de synagoge eene lange redevoering tot Joden en Jodengenooten. Met zooveel succes, dat men hem uitnoodigde den volgenden sabbath wederom te spreken. Ook de Heidenen kwamen toen. Doch de Joden waren vertoornd en verwekten een oproer tegen Paulus en zijn vriend Barnabas, zoodat deze moesten vluchten; Handelingen 13 vers 14—50. Zelfs tot in het naburige Lystra vervolgden de Antiocheners de apostelen.; Hoofdstuk 14 vers 19—21.

Antiochus II Theos. Dit beteekent: Antiochus II, de God. Hij was koning van Syrië, van 261—246, werd door den koning van Egypte verslagen en gedwongen zijne vrouw te verstooten en Berenice de dochter des Egyptischen konings te huwen. Het eind van deze ongelukkige geschiedenis was dat ze allen vermoord werden. Hierop slaat in geheimzinnige taal Daniël 11 vers 6. Lees, om de verdere bijzonderheden van dit drama beter te begrijpen, de betreffende aanteekening in de Leidsche vertaling des Ouden Testaments met volledige aanteekeningen. Dat Antiochus een „god" genoemd werd was in het Oosten in die dagen niets bijzonders.

Antiochus III. Ook „de Groote" genoemd, regeerde van 224—187

v. C. over Syrië. Zijne met afwisselend geluk gevoerde oorlogen met Egypte, bij welke botsingen Palestina als buffer dienst moest doen en zeker veel moest lijden, staan met geheimzinnige taal vermeld in Daniël 11 vers 10, 11 en 13—19. Bij een van die oorlogen viel Palestina (in 198 v. C.) in handen van de Syriërs, om kort daarna eenvoudig als huwelijksgift mèt Antiochus' dochter Cleopatra aan den Egyptischen koning cadeau te worden gegeven. Wie dit meer in bijzonderheden weten wil, leze de betreffende aanteekeningen in de volledige Leidsche vertaling des Ouden Testaments.

Antiochus IV Epiphanes. De bijnaam Epiphanes beteekent: de Doorluchtige, en heeft eene religieuze bijbeteekenis. De koningen in het Oosten werden namelijk in de oudheid voor godheden aangezien. Antiochus Epiphanes regeerde van 175—164 over Syrië en werd soms met eene woordspeling Epimanes = Dolkop genaamd. Hij is een van de meest beruchte koningen uit het Oude Testament en was de tweede zoon van Antiochus III of de Groote. Hij ruimt anderen uit den weg, en wordt zelf koning. In de orakeltaal van Daniël (Hoofdstuk 7 vers 8) heet dat: hij ontwortelt 3 hoornen. Hij zelf groeit op als een hoorn in den kop van dat verschrikkelijke beest dat men de Grieksche overheersching over Israël noemt (Daniël 7 vers 7). De hoorn Antiochus Epiphanes „heeft oogen als een mensch en een mond die een hoogen toon voert"; vers 8. In Hoofdstuk 11 vers 21 heet hij: een verworpeling. Waarom dit alles? Hierom:

Als Syrisch koning strijdt hij met Egypte om de heerschappij over Palestina. Na het Joodsche land en zijne hoofdstad meer dan eens geteisterd te hebben, wordt hij bij de verovering van Egypte door de Romeinen gestuit. Uit wrevel wreekt hij zich op het kleine Joodsche volk, dat met zijn hardnekkig afzonderlijk gehouden godsdienst de spot en de ergernis der volken was en is. Eerst bezet hij Jeruzalem, houdt er leelijk huis (vroeger had hij den tempelschat reeds geplunderd), bouwt een fort en legt er sterke bezetting in. Nu durft hij zijn plan volvoeren. Op 15 December 167 stelt hij „den gruwel der verwoesting", zooals de Statenvertaling foutief vertaalt, beter: den ontzettenden gruwel (Daniël 11 vers 31; en 12 vers 11) boven op het brandofferaltaar op het plein voor den tempel; 1 Makkabeën 1 vers 59. Wat was die ontzettende gruwel? Denkelijk een heidensch altaartje (voor Jupiter?) boven op het zeer groote Jehovah-altaar. — Weinige dagen later werd er aan Jupiter geofferd, en wel: het aan dien god heilige dier, het zwijn, bij de Joden onrein. Een feit wel geschikt om hunne verontwaardiging ten hoogste te prikkelen. Voeg daarbij vervolging van de trouw blijvende Joden die weigerden zwijnsvleesch te eten, waartoe ze gedwongen werden. Voeg daarbij het verbranden van hunne heilige boeken; en het dooden van kinderen die men had laten besnijden,.... geen wonder dat een opstand uitbrak. Den priester Mattathias en later zijnen zoon Judas Maccabi (= Judas de Strijdhamerman) (naar dezen bij-

naam heet hij ook De Makkabeër, en zijne volgelingen in het algemeen ook wel Makkabeërs) gelukte het in drie jaar tijds het Land vrij te vechten. De Makkabeesche oorlog. Van toen af is het land weder een poos onafhankelijk geweest; zie n° VI van het Voorwerk. De „ontzettende gruwel" werd verwijderd, na volgens Daniël te hebben bestaan, „een tijd, en tijden en een halve tijd", een orakelachtige uitdrukking voor: $3^1/_2$ jaar. Lees Daniël 7 vers 25. In werkelijkheid was het 3 jaar en 10 dagen.

Kort daarna is Antiochus, die steeds geldgebrek had en elders een rijken tempel van Diana vergeefs had willen plunderen, in razernij gestorven. Zeer verschillend is over hem geoordeeld. De Joden hebben hem zooals men denken kan *àl* te zwart gemaakt, gelijk de Nederlanders Philips den Tweede. Liberale Grieksche geschiedschrijvers vonden het echter wel nuttig dat hij de Joden van hunne lastige apartheid verlossen wou. Ook deze Grieken echter vermelden de verregaande onmatigheid en zwelgerij van dezen Doorluchtige. Wie meer over hem en zijn tijd en den Makkabeeschen oorlog weten wil, leze het zoo lezenswaardige boek van Prof. H. Oort: „De laatste eeuwen van Israëls volksbestaan", de Hoofdstukken IV, V en VI.

Voor de weder-in-dienst-neming van den tempel voor den eeredienst van Jehovah werd het gebouw en het voorhof en het altaar zooveel mogelijk gereinigd, met wijwater besprenkeld, enz. Dit vieren de Joden nog altijd als het feest van de Tempelreiniging. Op dit feest wordt in Johannes 10 vers 22 gezinspeeld en heet daar de Tempelwijding; zie het artikel Tempelreiniging. Deze tempelreiniging is wat anders dan de Nieuwtestamentische.

Antisemiet. Antisemietisme. Zie Sem.

Aphek. Eene stad in de vlakte van Jizreël, in Noord-Palestina.

Apocalypse. Een woord afgeleid van het Grieksche werkwoord apokaluptein = uit het verborgene te voorschijn halen, openbaren. Apocalypse beteekent: Openbaring. Zie verder dat artikel, en eveneens het artikel Johannes (Openbaring van); hiervan de eerste alinea. Zie ook het artikel Daniël.

Apocryphe boeken. Apocryph of Apocrief is een Grieksch woord dat „verborgen" beteekent. Waarom de apocriefe boeken aldus heeten, is niet duidelijk. De zaak staat aldus: Omstreeks het jaar 100 van onze jaartelling hebben de Joodsche rabbijnen eene lijst samengesteld van zoogenaamde Heilige Schriften. Die en geen andere waren goddelijk. Dat was de lijst van boeken, welker inhoud het „lineaal" of het „richtsnoer" (in het Grieksch = kanoon) voor 't ware geloof was. De Christelijke bisschoppen volgden tusschen 360 en 411 dit voorbeeld en stelden langzamerhand op hunne kerkvergaderingen óók een „Cànon" vast. Men ziet: dit woord is hier zonderling gebruikt. Want die *lijst* van boeken is eigenlijk niet de cánon (de lineaal, het meetsnoer), maar

de *inhoud* van die boeken is natuurlijk de „regel" waarnaar men zich regelen moet.

Intusschen waren er natuurlijk nog vele andere eerbiedwaardige godsdienstige boeken in die dagen van cánonsamenstelling. Joodsche en Christelijke eerwaardige boeken. Deze werden óók door Rabbijnen en bisschoppen verzameld. Maar ze moesten een weinig achteraf gehouden worden, mochten in synagoge of kerk niet zoo openlijk voor het front komen, moesten wat „verborgen" blijven Ziedaar mijne veronderstelling van het ontstaan van 't woord „verborgen" of apocryphe boeken.

De Oudtestamentische apocryphen zijn steeds hooger geacht en staan ook m. i. zeer veel hooger dan de Nieuwtestamentische. De laatste kent bijna niemand. De eerste staan achter in de Roomsche en Luthersche bijbels en waren ook in het Calvinistische Nederland vroeger populair. Augustinus de kerkvader (± 400 n. C.) vond zelfs dat het boek Jezus Sirach uit de Oudtestamentische apocryphen in den Cánon moest worden overgebracht. Mijns inziens terecht. Het behoort er heel wat meer thuis dan bijv. het boek Esther; zie dat artikel.

De Oudtestamentische apocryphe literatuur bevat ten eerste (hoewel fragmentarisch) de (vaak opgesierde) geschiedenis van den tijd die er ligt tusschen de Historie van het Oude Testament en van het Nieuwe. Dus bijv. een verhaal van den Makkebeeschen oorlog (zie het artikel Antiochus IV Epiphanes). Vervolgens een boek met spreuken; dan boeken met zedekundige verhalen. De spreuken heeten: van Jezus Sirach. Van de zedekundige verhalen zijn het bekendst: die van de schoone Susanna, en vooral dat van Tobias, het laatste een verhaal dat onze voorvaderen veel lazen, getuige de ontelbare keeren dat er voorstellingen uit zijn geschilderd, o. a. door Rembrandt; zie de artikelen Susanna, Tobias, Jezus Sirach, Makkabeën.

De Nieuwtestamentische apocryphe boeken bevatten fantastische uitbreidingen van onze Nieuwtestamentische verhalen. Uitbreidingen, gefantazeerd, versierd met kakelbonte kleuren. Om één voorbeeld te noemen: Zegt het Nieuwe Testament van Jezus' jeugd bijna niets, ... de apocryphen weten er alles van, en vertellen er de meest zotte en soms zeer onstichtelijke verhalen van. Een enkele maal zijn ze indrukwekkend. De voornaamste Nieuwtestamentische apocryphen zijn: Het Kindsheidsevangelie; de Geschiedenis van Jozef; de Gedenkstukken van Pilatus; Maria's geboorte; enz. Het is een duidelijk begin van de wording der Roomsche mirakelverhalen. Daarom is het lezen van deze apocryphen zoo leerzaam. Ze zijn natuurlijk ná het Nieuwe Testament, dus na 150 of 200 n. C. ontstaan. Helaas zijn ze bijna niet te bekomen, dan ter leen uit geleerde bibliotheken. De Oudtestamentische kan men achter sommige groote oude bijbeluitgaven vinden

en bovendien (gelijk gezegd) achter elken Lutherschen en Roomschen bijbel.

Er is namelijk over de apocryphe boeken zeer verschillend geoordeeld. Toen de Cànon des bijbels nog niet vast stond, in de drie eerste eeuwen onzer jaartelling, werden de beste apocryphen in de kerken evenzeer gelezen als de canonieke. Eerst de geleerde Hieronymus (omstreeks 400 n. C.) rekende alleen die boeken onder de Oudtestamentische kanonieken welke de Joden als zoodanig erkend hadden. In de middeleeuwen nam men een onbepaald standpunt in. Eerst de Hervormers, voor wie (nu de paus voor hen wegviel) de Heilige Schrift de éénige geloofsstut werd, hadden er belang bij, precies vast te stellen wat nu tot den onfeilbaren bijbel behoorde of niet behoorde. Zij namen dus in dit opzicht een bekrompener standpunt in. In dit opzicht is de Hervorming eene nederzinking des geestes geweest. De Hervormers ontzegden den apocryphen goddelijk gezag, beperkten de zoogenaamde openbaring tot beperkter gebied.

Natuurlijk achtten de Roomschen het nu hun plicht deze eerwaardige Schriften in eere te herstellen. Op de beroemde kerkvergadering te Trente (± 1550) waar tegenover de Hervormers werd vastgesteld wat ook heden nog bij Roomschen geldt, werd besloten dat de Apocryphen wel degelijk goddelijk gezag hebben, tenminste de Oudtestamentische.

Luther hechtte aan deze laatste meer dan Calvijn. Hij vond ze nuttig en liet ze achter zijne bijbelvertaling afdrukken. Calvijns volgers vonden het echter noodig (àls ze ze afdrukten, wat in den regel *niet* geschiedde) er eene „waarschuwing" aan toe te voegen. Nieuwere vertalingen nemen ze niet op.

Volledige lijst der Oudtestamentische Apocryphen.

Het derde boek Esther.
Het vierde boek Esther.
Tobias.
Judith.
Het boek der wijsheid.
Spreuken van Jezus Sirach.
Baruch; met den zendbrief van Jeremia
Aanhangsel aan Esther.
Eenige aanhangselen aan Daniël, namelijk:
  Het gebed van Azarja.
  Het gezang van de drie mannen in den vurigen oven.
  De geschiedenis van de schoone Susanna.
  Van Bel en de Draak.
  Het gebed van Manasse.
Drie boeken der Makkabeën.

Volledige lijst der Nieuwtestamentische Apocryphen.

Het voorevangelie van Jacobus.
Het evangelie van Thomas.
Het evangelie van Maria's geboorte.
Het evangelie van pseudo-Mattheüs.
Het evangelie van Jezus' kindsheid.
De geschiedenis van Jozef den timmerman.
Maria's opneming.
Het evangelie van Nicodemus, met
a. de gedenkstukken van Pilatus.
b. de nederdaling (van Jezus) ter helle.
Het verhaal van Jozef van Arimathea.
Brief van Pilatus. *A*.
Brief van Pilatus. *B*.
Verslag van Pilatus.
Pilatus' gevangenneming.
Pilatus' dood.

Apollos. Een man die tijdgenoot en vriend van Paulus was, een Jood uit Alexandrië, toen de bakermat van Joodsch-Grieksche geleerdheid, waar ook Philo (zie het artikel Alexandrië) woonde. Apollos was zoo gekomen tot groote welsprekendheid en kunst van debatteeren. (Dit laatste wordt in de Statenvertaling voortdurend „handelen" genaamd. Paulus „handelde met de Joden = hij debatteerde met de Joden). Ook was hij zeer knap in Oudtestamentische kennis. — Wij maken het eerst met hem kennis te Ephese in Klein-Azië. Hij verkondigde daar Jezus als den beloofden Messias, maar kende hem alleen door middel van leerlingen van Johannes den Dooper, wiens volgelingen eene eigen secte schijnen gevormd te hebben, welke nog lang naast die van Jezus afzonderlijk schijnt bestaan te hebben.

Zekere Aquila (Arend) en zijne vrouw Priscilla (Oudje) lichtten hem „beter" in, denkelijk in dezen zin dat Jezus niet alleen gewoon Heilbrenger maar ook algenoegzaam Offerlam was; naar de leer van Paulus wiens discipelen genoemde echtelieden geweest waren.

Daarna treedt Apollos te Corinthe als Christusverkondiger op, en wel met zóó groot succes, dat een deel der verdeelde Christengemeente zich naar hèm noemt. Paulus, die er later optreedt, keurt dit af. Apollos zeker ook, want hij blijft voortdurend met den grooten heidenapostel bevriend. Paulus noodigt hem zelfs later uit om nog eens te Corinthe te komen. Hoe het met den man afgeloopen is weten we niet. Sommige geleerden schrijven den Hebreënbrief aan hem toe, doch dit is geheel een slag in den blinde.

Het voornaamste over hem kan men lezen in Handelingen 18 vers 24 tot 19 vers 1. Bovendien in 1 Corinthen 1 vers 12 en vers 3 vers 4.

Apollyon. Zie Abaddon.

Apostelconcilie. Zie de artikelen Apostel en Noachische geboden.

Apostelen. Het Grieksche woord apo-stolos beteekent zoowel een gewone gezondene, een afgezondene, als het meer plechtige Gezant, Afgezant. In beide beteekenissen komt het woord in het Nieuwe Testament voor. De meest gebruikelijke is de laatste. Bedoeld is dan: een Afgezant van Jezus. Met de apostelen worden dan bedoeld de twaalf mannen die Jezus koos als leerlingen (discipelen), om hen door den omgang met hem op te voeden en later als „afgezanten"-van-zijnentwege de wereld in te zenden. Deze 12 apostelen worden ook wel kortweg „de twaalve" genoemd, al zijn er later, na Judas' afval, geen 12 meer. Dit getal 12 zal wel ontleend zijn aan het voorbeeld van de 12 stammen Israëls. Of intusschen Jezus werkelijk letterlijk twaalf speciale leerlingen had, ... wie zal dat heden nog uitmaken? Er wordt ook ergens gesproken van 70 of 72 volgers die hij uitzond; Lucas 10 vers 1.

Bij de 12 apostelen die Jezus zelf koos, die allen Galileërs waren, zonder wetenschappelijke opleiding, handwerkslieden, visschers, wordt ook nog meestal genoemd de iets later levende Paulus, de „heidenapostel", die Jezus persoonlijk niet gekend heeft, maar in zijne geschriften mededeelt dat hij in visioenen door zijn meester is geroepen en tot gezant uitverkoren, nà Jezus' heengaan naar den hemel.

De 12 Galileërs, met Jezus het land Palestina doorzwervende, worden in onze 4 Evangeliën meestal opzettelijk omlaag gedrukt, geschilderd als onkundig, zwak in het geloof, niets begrijpend, armoedig. Dit zal wel geschied zijn om tegen dezen achtergrond Jezus' grootheid beter te doen uitkomen. De voornaamsten onder deze twaalve zijn Petrus en de gebroeders Jacobus-Johannes. Na Judas' verraad en afval wederom tot 12 aangevuld (Handelingen 1 vers 15—26), hebben deze menschen zich na Jezus' dood met hunne prediking beperkt tot Palestina. Volgens de overlevering hebben ze pas veel later hunne vleugelen verder uitgeslagen en is Petrus naar Italië gegaan om te prediken, Thomas naar Indië, enz. Doch dit alles is onzeker.

Alleen Paulus is terstond zelfbewust ook buiten Palestina, ja juist dáár, als Jezus-gezant (apo-stolos) opgetreden, wat door de conservatievere schuchterder „twaalve" en hun Jeruzalemsche omgeving niet zonder bedenking werd geacht, daar hij nu Heidenen zoomaar tot Christenen maakte, zonder eenige Joodsche ceremonie in acht te nemen. Om deze kwestie te bespreken is het eerste godsdienstcongres dat we kennen gehouden, en wel te Jeruzalem. Men noemt het 't Apostelconcilie, en het staat beschreven in Handelingen 15 vers 1—30. Dit boek „de Handelingen der aposte-

len" handelt overigens bijna alleen over den conservatieven Petrus als hoofd der twaalve, en over den radicaleren Paulus.

De volledige lijst der 12 apostelen is volgens Mattheus 10 alsvolgt: Simon bijgenaamd Petrus (rots), diens broeder Andréas, Jacobus en Johannes de zonen van Zebedéus, Philippus, Bartholoméus, Thomas, Matthéus de tollenaar, Jacobus de zoon van Alphéus, Lebbéus, Simon de Kananeër (de man uit Kana) en Judas Iskarioth „die hem ook verraden heeft". — Bij Marcus en Lucas is deze lijst een weinig anders. Van de meesten dezer mannen weten we letterlijk niets.

Apostelen (Handelingen der). Het vijfde boek des Nieuwen Testaments, bevat bijna uitsluitend de handelingen van Petrus en Paulus. Het boek dat door den schrijver van het Lucasevangelie ten deele uit andere bronnen is samengesteld, en zich terstond bij het Lucasevangelie aansluit, schijnt tot doel te hebben de eenheid tusschen de conservatievere en de radicalere Christenen te bevorderen, door den conservatieven Petrus nog al vooruitstrevend voor te stellen (Hoofdstuk 15 vers 6—11) en den radicalen Paulus nog al behoudend (o. a. Hoofdstuk 21 vers 21—26). Het boek bevat 28 hoofdstukken en beschrijft eerst den toestand der eerste Christenen te Jeruzalem, waar Petrus de hoofdrol vervult. Vervolgens Paulus' bekeering, zijne zendingsreizen, zijne gevangenneming te Jeruzalem, zijne gevangenschap, en reis naar Rome. Dan breekt het verhaal plotseling af, waarom velen meenen dat er nog een vervolg op bestaan heeft. Zie verder het artikel Handelingen der apostelen.

Appiusmarkt. Een plaatsje aan den grooten, door censor Appius Claudius in ongeveer 300 v. C. aangelegden beroemden heirweg van Rome naar Capua. Appiusmarkt is een van de twee gehuchten tot waar de eerste Christenen van Rome Paulus tegemoet gewandeld waren toen hij als gevangene derwaarts gebracht was. Het ligt 11 uur gaans ten Zuiden van Rome. Paulus, de broeders ziende, „greep" er „moed". — Zie Handelingen 28 vers 15, het kaartje op n° V van het Voorwerk en het artikel Drietabernen.

Aquila. Dit Latijnsche woord beteekent arend. Het is een mannennaam geworden evenals ons Arend. De Aquila uit den bijbel was een Jood, maar niet geboren in Palestina, doch in Pontus, een landschap ten Zuiden van de Zwarte Zee. Hij is een leerrijk voorbeeld voor het levendig verkeer dier dagen. Dan woont hij in Italië, dan in Griekenland, dan in Klein-Azie. De Pax Romana (Romeinsche vrede) bevorderde de veiligheid van den mensch overal om de Middellandsche Zee. Dit werkte mede tot afslijping der bijzondere landsgodsdiensten, en tot bevordering van ééne universeele religie.

Aquila, uit Pontus geboortig, woonde eerst te Rome met zijne

vrouw Prisca (Oude), in den bijbel ook wel Priscilla (Oudje) genaamd. Ze waren van beroep zeilmakers, n.l. van tentzeilen. Door een bevel van den de antisemieten te Rome in het gevlei komenden keizer Claudius (regeert 41—54) werden ze met alle Joden uit Rome verdreven en zetten zich neder in een ander beschavingscentrum: Corinthe. Of ze toen reeds Christenen waren blijkt niet. — In die dagen komt juist Paulus op zijn tweede zendingsreis (zie Handelingen 18 vers 1, 2 en 3) te Corinthe. Hij komt bij hen als kostganger in, en daar ook hij zeilmaker is, blijft hij zoolang hij daar woont (18 maanden) bij hen. Na verloop van dien tijd (waarin we ons misschien hunne bekeering moeten voorstellen) reisden ze met hun nieuwen vriend naar Ephese in Klein-Azië. Daar bleven ze voorloopig, ook toen Paulus vandaar weder vertrok. Te Ephese toonden ze dat ook zij propagandisten geworden waren, lichtten immers den rijkbegaafden Apollos (zie dat artikel) beter in. Later vinden we hen wederom te Rome, indien tenminste Romeinen 16, waarin dit voorkomt, werkelijk bij den Romeinenbrief behoort, wat wel betwijfeld wordt. Hoe het zij, deze echtelieden zijn zonder twijfel van die echte eerste ijveraars geweest. Rustelooze heen-en-weer-trekkers, rustelooze geesten. Bene meruerunt (zij hebben zich wèl verdienstelijk gemaakt). Paulus noemt hen zijne „medearbeiders" en zegt dat ze voor hem „hunnen hals gewaagd hebben". Waar, dat weten we niet. Misschien bij het oproer te Ephese (Handelingen 19 vers 23—41), misschien bij het oproer te Corinthe (Handelingen 18 vers 12—17), misschien elders. — Opmerkelijk is dat het N. T., tegen de gewoonte dier dagen, soms (o. a. Handelingen 18 vers 18) de vrouw het eerst noemt en daarna pas haar man. Zou de vrouw hier de grootste ijveraar geweest zijn? Dan zou ze den echten aard der vrouwen getoond hebben.

Arabië. Het woord Arabier schijnt te beteekenen: „steppenbewoner"; en Arabië: „steppenland-voor-nomaden", dus Zwerfland. Daar het Zuiddeel van het ontzaglijk schiereiland dat wij tegenwoordig Arabië noemen in den bijbelschen tijd vrijwel onbekend was, rekenden de Ouden het genoemde Zuiddeel niet mede. Arabië was voor hen Noord-Arabië met het Sinaïetisch schiereiland. Ja, het schijnt dat men er het woestijnachtige land tot Damascus toe bij rekende. De stad is zelfs eens door Arabische koningen bezet geweest, niet zoo heel lang vóór Christus. Geen wonder dus, dat als Paulus na de groote crisis in zijn leven, die bij Damascus geschiedde, tot zich zelven wil komen, en hij een tijd lang (3 jaren) daar ten Zuiden van de stad op het stille land gaat wonen, daarvan in zijn brief aan de Galatiërs (Hoofdstuk 1 vers 17 en 18) zegt dat hij is „heengegaan naar Arabië".

Aram. Dit woord beteekent: hoogland. Bedoeld wordt: Syrië, het land tusschen Taurusgebergte ten Noorden en Arabische

woestijn ten Zuiden; tusschen Kanaän ten Westen en Tigris ten Oosten. In de Statenvertaling staat nimmer „Aram". Steeds „Syrië." Slechts vindt men Aram in de samenstelling Paddan-Aram = Vlakte van Aram. Hiermede wordt de vlakte tusschen Euphraat en Tigris, deze beide stroomen, bedoeld. Paddan-Aram of Vlakte van Aram is dan ook niets anders dan het land dat wij thans Mesopotamië (= het land tusschen de rivieren) noemen. Mesos is namelijk het Grieksche woord voor „tusschen" en potamos voor „rivier".

Arameesch. Zoo noemt men de Syrische volkstaal welke in Jezus' dagen tot in Palestina was doorgedrongen en daar het klassieke Hebreeuwsch had verdrongen. Jezus heeft Arameesch gesproken. Ook enkele jonge stukken uit het Oude Testament (Ezra 4 vers 7 tot 6 vers 18; 7 vers 12—26; Daniël 2 vers 4 tot 7 vers 28) zijn in die taal geschreven. De schriftelijke oorkonden die bijv. aan het Evangelie van Matthëus (zie dat artikel) ten grondslag liggen, zullen wel in het Arameesch geschreven zijn geweest. De oudere theologen noemden het ook wel Chaldeeuwsch. Over een later soort van Syrisch zie men het artikel Syrisch.

Ararat. Een zeer hooge berg bezuiden den Kaukasus. Hij is de hoogste berg die daar lag benoorden Mesopotamië, een der oudste beschaafde streken der aarde. Babylon was het Parijs van nu. Als men vandaar 130 uur gaans Noordwaarts ging (zoover als Bordeaux van Amsterdam ligt), kwam men aan het einde der beschaafde wereld. Daar woonden woeste wilden in het onbegaanbare en steeds bergachtiger wordende gebied. Aan den horizon zag men het geheimzinnige sneeuwgebergte. Dit sprak tot de verbeelding. Zoo was ook de Olympus, de hooge en witte, voor de beschaafde Grieken het einde der beschaafde wereld. Op derzelver rand stonden de groote bergen, de woonplaatsen der goden. Mohammed hield nog in 700 n. C. de aarde voor een platten schotel met bergen op den rand „om er stevigheid aan te geven"(?). Geen wonder dat ook aan den Ararat, zoo goed als aan den Olympus, sagen werden vastgeknoopt. De ark van Noach zou er na den zondvloed op zijn blijven hangen. Inlanders in Koerdistan en ook de Koran en de Syrische kerk houden, ook heden nog, een berg in Koerdistan voor den ark-berg. Maar de meeste tradities, ook Flavius Josephus, en ook de bijbel, houden aan den Ararat vast. — Geen wonder: hij rijst uit eene hoogvlakte op en maakt daardoor een ontzaglijken indruk. Hij is langwerpig, met twee toppen, door een rug verbonden. De hoogste top (de groote Ararat) is 16.254 voet hoog en 3000 voet boven de sneeuwlijn. In historische tijden is hij pas in 1829 voor het eerst beklommen. In 1911, dus in onze dagen van verbeterde hulpmiddelen, gold de bestijging nog voor zulk eene prestatie, dat geleerden die den tocht vermochten te doen dit feit gewichtig genoeg vonden om er in tijd-

schriften over te schrijven. — „Ararat” beteekent misschien: aftred. Het meer Wan in de nabijheid gold voor de haven der ark, vóór de zondvloed kwam. De bijbel vermeldt den berg in Genesis 8 vers 4, in verband met dien vloed. Blijkbaar hield de schrijver den Ararat voor den hoogsten berg der aarde.

Arauna. Zie Ornan.

Archangel. Eerste of voornaamste engel, hoofd der engelen. Ofwel: voorname engel, aartsengel. Zie verder de artikelen Engel en Michaël. Het woord archangel is Grieksch en bestaat uit deze twee: archè = begin, en angelos = bode, boodschapper, engel. Het komt in het Nieuwe Testament alleen voor in 1 Thessalonicenzen 4 vers 16; en Judas 9.

Archelaüs. Grieksche eigennaam, samengesteld uit archein = regeeren, en laös = volk. Beteekent derhalve Volksregeerder. De vergrieksching van Palestina ging omstreeks het begin onzer jaartelling zóó ver, dat echt joodsche families als die der Herodessen hunne kinderen Grieksche namen gaven. Archelaüs was de zoon van dien Herodes den Groote die den derden tempel (zie het artikel Tempel) liet bouwen en onder wiens regeering Jezus geboren werd. De zoon regeerde van 4 v. C. tot 6 n. C. over een groot gedeelte van Palestina. Het land stond toen onder de Romeinen, die bij elke troonswisseling hunne voorwaarden stelden. Herodes heette „koning”, doch Archelaüs slechts „ethnarch” (= opperhoofd des volks). In Mattheus 2 vers 22 heet hij echter koning, want wie kan al die titels uit elkander houden? Een andere stadhouder (want veel meer waren die heeren niet) heette weer „viervorst”. — Mattheus 2 vers 22 zegt dat Archelaüs zóó slecht bekend stond, dat vader Jozef, na zijne vlucht naar Egypte en bij zijne terugkeer naar Palestina, niet weder te Bethlehem durfde terugkeeren; want dat lag in Archelaüs' gebied. Deze heerschte namelijk over Samaria, Judéa (waarin Bethlehem lag) en Iduméa of Edom (dat ten Z. O. van de Doode Zee lag). In het Noorden (Galiléa) regeerde weer een ander. Dien vertrouwde Jozef beter, en dáárom (zegt Mattheüs) verhuisde hij naar het Noorden, vestigde zich in het Galileesche Nazareth. En zóó is Jezus een Nazarethmensch (Nazarener) geworden. Volgens Lucas 2 vers 4 woonde Jozef echter reeds vroeger te Nazareth. Van elders weten wij dat Archelaüs inderdaad slecht bekend stond. Flavius Josephus verhaalt dat hij, na 9 of 10 jaar geregeerd te hebben, wegens gepleegde gruwelen door de Romeinen is onttroond en in ballingschap naar Gallië gezonden, waar hij ook gestorven is. — Dat de schrijver van het Mattheusevangelie, of van dat gedeelte waarin Hoofdstuk 2 staat, den ethnarch „koning” noemt, pleit er voor dat hij geen precies geleerde was maar een gewoon ongeleerd mensch.

Archippus. Misschien de zoon van Philémon (zie dat artikel). In elk geval een medestrijder van Paulus, die volgens Colossenzen

4 vers 17 eene bediening in de plaats zijner inwoning, Colosse, vervulde.

Areópagus. Dit Grieksche woord beteekent: Heuvel van Ares = Heuvel van Mars. Het was eene hoogte binnen de muren der stad Athene. Tevens heette zoo de Rechtbank die daar gevestigd was. Het was 't zelfde wat bij ons de Hooge Raad is: de hoogste rechtbank. Vóór Solon (± 600 v. C.) bestond hij reeds. Zware misdaden en alles wat schending van den Godsdienst betrof werd er berecht. De Areópagus had zelfs toezicht over de overigens bijna souvereine volksvergadering. Pericles verminderde zijne macht. Toch was hij zelfs onder de Romeinsche keizers nog in groot aanzien. Een lid van dien Hoogen Raad heet in het Nieuwe Testament en elders een Areopagiet; Handelingen 17 vers 34. Het waren de rechtschapenste en onafhankelijkste mannen.

Toen Paulus op zijn tweede zendingsreis te Athene was en het straatvolk maar ook anderen (zie Handelingen 17 vers 34) hem hooren wilden, namen ze hem mede naar den Areópagus. Niet dat hij daar voor het gerecht kwam, maar er was zeker een beschutte plaats met een spreekgestoelte; zie Handelingen 17 vers 16—22. — Van zijne beroemde en inderdaad treffende redevoering, op die plek gehouden, zeggen de moderne Schriftgeleerden dat zij niet van Paulus is maar door den auteur of redacteur van het Handelingenboek samengesteld. Nu dit zal wel het geval zijn. Als men nu uit dit feit maar niet opmaakt dat deze rede louter fantazie is en in 't geheel niet door Paulus opgesteld. Ikzelf heb ook wel na jaren een stuk opgeschreven dat behelsde eene redevoering welke ik voor jaren hoorde en toen een diepen indruk op mij maakte. Waarom zou Dr. Lucas, Paulus' reisgenoot, dat ook niet gekund hebben, hij die, al of niet de auteur van Handelingen, er klaarblijkelijk stof toe geleverd heeft? .... De heer Gerald, een persoonlijk-vriend van Carlyle, schreef in de Contemporary Review van Juni 1913 gesprekken op, welke hij voor 20, 30 ja 40 jaar met Carlyle gehad had....

Paulus' rede op den Areópagus had ongeveer in 60 n. C. plaats. Indien Dr. Lucas of een ander daar nu later een uittreksel of résumé van gemaakt heeft, waarom kan een derde dat dan niet in het jaar 95 of 100 in het Handelingenboek hebben opgenomen?....

De rede zelve leze men in haar geheel; Handelingen 17 vers 22—31.

Aretas. Vergrieksching van den Semietischen naam Hareth. Naam van verscheidene vorsten van het zoogenaamde Nabatéïsche rijk, dat zich een goede eeuw vóór Christus uitstrekte van de Roode Zee tot den Euphraat. Het was een rijk van Arabieren. De hoofdstad was Petra, 18 uur gaans ten Zuiden van de Doode Zee. Vandaar ook de naam Petrëisch Arabië, die dus niet opzettelijk „steenachtig" Arabië beteekent, hoewel een déél van

dat land toevallig wel steenachtig is. Maar het heet zoo naar de hoofdstad Petra (= „rotsvesting"). — De Aretas die in den bijbel genoemd wordt is de schoonvader van Herodes Antipas, den viervorst van Galiléa, den valschaard, dien Jezus een „vos" noemde. Deze Herodes verstootte, om eene andere vrouw (Herodias) te kunnen huwen zijn eigen vrouw, de dochter van Aretas. Daarom deed deze zijnen schoonzoon den oorlog aan en veroverde o.a. Damascus. Dit is kort na het begin onzer jaartelling geschied. Bijv. tusschen 25 en 30. Zoo was Damascus, toen Paulus er terstond na zijne bekeering „eenige dagen" (Handelingen 9 vers 19) vertoefde, onder de macht der Nabateërs. Zij schijnen den velen Joden der stad gaarne in het gevlei te zijn gekomen. Tenminste de stadhouder van Aretas heeft, toen de Joden den van hen nu afgevallen Paulus heimelijk wilden dooden, de poorten der stad doen bewaken om den nieuwen Christen te vangen en zijnen vijanden in handen te spelen. Paulus echter is (denkelijk door een spiegat) „in een mand" van af den stadsmuur nedergelaten en is „ontvloden". Zie zijn eigene annotatie, als een echt Postscriptum staande buiten het verband der voorafgaande woorden, doch volkomen passende bij den overigen inhoud van 2 Corinthen 11. Zie ook Handelingen 9 vers 23—25, waar eveneens die „mand" vermeld wordt en tevens de eigenaardigheid dat hij „door" den muur (door dat spiegat?) werd nedergelaten.

Arimathéa. Eene stad ten Noorden van Jeruzalem. Van hier stamde die edelhartige Jozef, een „achtbaar raadsheer" (Marcus 15 vers 43), een „goed en rechtvaardig man" (Lucas 23 vers 50), die, alle menschenvrees van zich werpende, zich bekommeren ging om het lichaam van den als *misdadiger* doodgemartelden Jezus van Nazareth. Hij vroeg aan stadhouder Pilatus om het lijk, verkreeg het, en bezorgde het eene eerlijke ja deftige begrafenis in zijn eigen tuin in een nieuw rotsgraf, „waar nog nimmer iemand gelegen had". Naar zijne stad heet deze man steeds: Jozef van Arimathéa. Dit laatste is een vergriekschte verbastering van het Joodsche Ha-ramathaïm, een anderen naam van de stad Rama, zie dat artikel. Zie verder het artikel Jozef van Arimathéa.

Aristarchus. Een metgezel van Paulus op zijne zendingsreizen Hij wordt verscheidene keeren in het Nieuwe Testament vermeld. Bij het oproer om de wille van de Diana der Epheziërs (Lees Handelingen 19 vers 23—41) werd hij met z'n vriend Gajus door het woedende volk meegesleept. Maar niet gedood. Want later is hij weder bij Paulus en deelt zelfs met hem zijne gevangenschap te Rome, aan het einde van des apostels leven. Wij moeten ons dit zoo voorstellen, dat Paulus eigenlijk de gevangene was; het was echter geene gewone gevangenisstraf maar geleek meer op onze vestingstraf. Een soldaat vergezelde hem. En nu waren

beurtelings een zekere Epaphras en bovengenoemde Aristarchus *vrijwillig* deelgenooten zijner betrekkelijke onvrijheid. Trouwe ziel dus, die Aristarchus!

Aristobúlus. Waarschijnlijk een aanzienlijk man te Rome in Paulus' dagen. Een man die er tenminste slaven op na hield, misschien eens bij een koppel tegelijk in het Oosten gekocht, en aan Paulus bekend, reeds vóór hij later te Rome kwam in ongeveer 64 n. C. Door handelaars en verhuizende menschen (zie het artikel Aquila) verplaatsten zich de Nieuwe Denkbeelden die vooral voor armen en verdrukten en slaven heerlijk klonken, fabelachtig snel. — Vóór Paulus naar Rome wil gaan, schrijft hij den Christenen in die stad een brief van uit Corinthe in het jaar 57 of 58, weinig denkende dat hij er veel later zal komen dan hij dacht, en wel als gevangene. Maar thans nog te Corinthe in vrijheid levende, schrijft hij z'n brief aan de Romeinen als bode vooruit en groet dan aan het slot al die vele vrienden die hij op al zijne zwerftochten had leeren kennen, en waarvan velen nu in Rome woonden (de „trek naar de groote steden"). — Sommige moderne critici vinden het zeer zonderling dat Paulus zoovele menschen in Rome zou gekend hebben vóór hij er ooit was, en denken daarom dat het laatste Hoofdstuk (waarin al die groeten staan) niet bij den brief behoort. Ik voor mij vind dit volstrekt niet zonderling. Integendeel precies passend bij dezen Zielszorger, die vele menschen intiem had gesproken, door en door kende, hen belangstellend bleef volgen in hun levensloop, wist waar ze gebleven waren, enz. enz. Zoo groet hij dan ook in Romeinen 6 vers 10 „hen die van het huisgezin van Aristobúlus zijn". Dit beteekent: de slaven van dien man; van wien we overigens niets weten.

Arke des verbonds. Ark is het Oudnederlandsche woord voor kist; het stamt af van het Latijnsche arca, dat in de Vulgata (den Roomschen bijbel) gebruikt wordt, en waarnaar ook wij nu nog van „ark" spreken. De „arke des verbonds" nu was een geheimzinnig voorwerp, een accaciahouten van binnen en van buiten met goud overtrokken kist van $2^1/_2$ el lang en $1^1/_2$ el breed en hoog (Exodus 25 vers 10—22), tijdens de eerste eeuwen van Israëls volksbestaan (± van 1300—586 v. C.) zijn grootste schat. Een voorwerp aan hetwelk Jehovahs tegenwoordigheid gebonden geacht werd. Tijdens het voorhistorische nomadenleven werd de kist medegenomen waarheen men ook ging, vooral in den strijd; 1 Samuel 4 vers 4 en 2 Samuel 11 vers 11. Waarschijnlijk lag er een steen in. Heilige steenen zijn bij de Semietische (en andere) volken iets heel gewoons. Denk aan de Kaäba, den heiligen meteoorsteen te Mekka, nog heden daar vereerd. Ook te Delphi was een heilige witte steen. De Joden gingen zóó ver dat ze God den titel van „Rotssteen" gaven. Ook heilige kisten waarin een godheid of heilig voorwerp dat haar vertegenwoordigde werd bewaard

of rondgedragen vindt men bij allerlei godsdiensten. — Wat nu de Israëlietische kist of ark betreft, tijdens het Richterentijdvak (± 1300—1050) was zij nu eens hier, dan daar. Eens zelfs in handen der vijanden; 1 Samuel 4; onder teekenen en wonderen kwam zij terug; 1 Samuel 6. Zij werd zóó heilig geacht, dat men zeide dat de aanraking ervan doodde; 2 Samuel 6 vers 7. — Koning David bracht haar ongeveer in het jaar 1000 v. C. binnen zijne nieuwe hoofdstad Jeruzalem en was daar zóó blijde over, dat hij in den optocht persoonlijk in zijne onderkleeren meedanste, hoe erg zijne vrouw Michal dit ook afkeurde; 2 Samuel 6 vers 12—23. — Toen Salomo den tempel bouwde, plaatste hij de ark in het duistere achtergedeelte des tempels, in het Heilige der heiligen (zie n°. XI van het Voorwerk). Hier mocht niemand binnentreden dan de Hoogepriester eenmaal in het jaar, op den Grooten Verzoendag (in het najaar) om er wat bloed te sprengen. Bij den brand van Jeruzalem in 586 v. C. (de Babyloniërs verwoestten de stad) zijn tempel en ark vernietigd. In den later (van 519—516) weder opgebouwden tempel (van Zerubbabel), evenals in den derden (door Herodes in Jezus' dagen gewrochten), komt de ark niet meer voor. Het Allerheiligste is er ledig. — Later zeide men dat de Tien geboden van Mozes in de ark gelegen hadden.

Boven deze ark schijnt nog op hooge pooten een zuiver gouden plaat gezweefd te hebben, met twee cherubs die er hunne vleugelen over uitbreidden; zie het artikel Cherub. Deze plaat heette de Kaporet, 't welk men vertaalt door „verzoendeksel". Die vertaling is onzeker. Evenzoo de beteekenis van dit voorwerp, dat nog heiliger geacht werd dan de ark zelve. Op dit deksel nu, dat ook als de „voetbank van Gods voeten" beschouwd werd, plengde de hoogepriester het bovengenoemde bloed, namelijk van den zoogenaamden zondebok (zie dit artikel) Het verzoendeksel (dat ook nog in Hebreën 9 vers 5 vermeld wordt) werd zóózeer als het allervoornaamste deel van het Heilige der heiligen beschouwd, dat men dit soms het „Huis des verzoendeksels" noemde; 1 Kronieken 28 vers 11.

Een merkwaardige tekst is nog Jeremia 3 vers 16, de jongste Oudtestamentische tekst die de ark noemt. Jeremia voorspelt er kort voor de verwoesting van Jeruzalem en tempel en ark, dat men de laatste niet zal missen, zegt dus dat ze van minder belang is. Voor de verlichten had zulk een stoffelijk heilig voorwerp denkelijk afgedaan. Dat men het echter later niet missen zou, ... hierin vergiste Jeremia zich: nog eeuwen na den val van Jeruzalem heeft de verbeelding de ark verheerlijkt. En in Openbaring 11 vers 19 wordt ze nog als in den hemel zijnde voorgesteld.

Ark van Noach. Zie Noach.

Armageddon. In Openbaring 16 komen in de beschrijving

van de vreeselijke dingen welke aan het Wereldeinde zullen vooraf-gaan, zeven engelen voor, die elk eene schaal des toorns uitgieten over de aarde. De zesde giet haar uit over den Euphraat. Daardoor droogt zijn water op en zoo wordt de bedding een prachtig pad voor een leger. In het verre Oosten namelijk verzamelden zich: aan Christus vijandige machten. O.a. de in 68 gestorven Nero dacht men zich daar. Men kon zich niet voorstellen dat hij werkelijk dood was. De vijandelijke machten nu trekken langs de bedding van den Euphraat op en verzamelen zich „op de plaats welke in het Hebreeuwsch genaamd wordt Harmageddon"; zie vers 16. Hiermede is waarschijnlijk bedoeld een plek onder de muren van Jeruzalem. Daar zou Christus, die in het Openbaringsboek soms als een echte vechtgeneraal wordt voorgesteld (zie o.a. Hoofdstuk 19 vers 11 tot en met 15), met de genoemde machten strijden. Christus wint den strijd. En zoo wordt dat slagveld: een tweede Megiddo. Wij zouden zeggen: een tweede Waterloo. Bij Megiddo, eene stad in Noord-Palestina, in de vlakte van Jizreël, waren namelijk eens in het Richterentijdperk (± 1250—1050) de vijanden Israëls verslagen, vermorzeld; zie het misschien oudste stuk des bijbels, het zoogenaamde Lied van Debora, Richteren 4 en 5; bijzonderlijk Hoofdstuk 5 vers 1—31*a*, en daarvan speciaal vers 19. — „Armageddon" nu is niets anders dan eene vergriekschte verbastering van Har-Megiddo = Berg Megiddo. Het woord moet dus eigenlijk met 2 d's geschreven worden, wat sommigen dan ook doen, o.a. de Statenvertaling. Deze laat de h. weg, wat beslist foutief is, want het Hebreeuwsche Har (berg) begint met een H. Het Grieksche Nieuwe Testament zegt Harmágedoon.

Arnon. Een der vele beken in Palestina, in den winter vol en snel bruischend; in den zomer geheel of bijna droog. Tegenwoordig heeten ze Wadi's. De Arnon is een van de grootste. Zijn stroomgebied is ten Z.O. van Palestina; hij ontspringt in de Syrische woestijn en stroomt Westwaarts tot in de Doode Zee, op de plaats die midden tusschen haar Noord- en Zuideinde is. Deze Arnon was in Davids en Salomo's tijd (toen het Israëlietische gebied zijne grootste uitgestrektheid had) de grensbeek aan de Zuidoostzijde des lands. De beek heet thans de Moodjib; zie Baedeker.

Aroër. Er komen drie steden van dien naam in het Oude Testament voor. Een in het uiterste Zuiden van Palestina, bij Berseba. En twee in het Overjordaansche.

Arphachsad. Volgens de overlevering een van de voorvaderen van Jezus (Lucas 3 vers 36), ja van Abraham en zoo van het gansche Joodsche volk (Genesis 10 vers 22). Daar nu volgens Flavius Josephus de Arphachsadeërs identiek zijn met de Chaldeërs of Babyloniërs, blijkt uit een en ander wel dat de Israëlieten zich herinnerden uit Mesopotamië te stammen, en van hetzelfde ras

te zijn als de Babyloniërs: eveneens Semieten. Wat dan ook inderdaad het geval is.

Arthahsasta of **Artasjasta.** Een koning van Perzië. In het Perzisch: Arta Khsathra = groote koning. In het Grieksch: Artaxerxes. De naam komt in Ezra en Nehemia eenige keeren voor. Bedoeld is Artaxerxes I Langhand, die 465—424 regeerde; volgens Ezra 4 verbiedt hij den Joden den tijdens de Babylonische ballingschap verwoesten Jeruzalemschen tempel te herbouwen; volgens Ezra 7 begunstigt hij Ezra's pogingen om met ballingen uit Babel naar Palestina terug te keeren en den voorvaderlijken godsdienst te herstellen. In Nehemia 2 begunstigt hij Nehemia's pogingen om Jeruzalems muren te herbouwen.

Over het algemeen is hij den Joden dus gunstig gezind. Alleen in Ezra 4 niet; doch dit is (staat er) omdat hij door lasterbrieven om den tuin was geleid.

Men moet met deze verhalen voorzichtig zijn. Dat van Ezra 4 kan niet historisch wezen. Men leze de Inleiding op dit hoofdstuk in de Leidsche vertaling, groote uitgave.

Asa of **Aza.** Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Hij regeerde lang, namelijk van 923—883, dus 41 jaar lang. In vele opzichten was hij zijn land tot zegen; de bijbel roemt hem dan ook; 1 Koningen 15 vers 14. Ook in *zijne* dagen woedde de antithese tusschen heidendom en ééngodendom, tusschen beeldendienst en beeldloozen godsdienst. Hij koos telkens voor ééngodendom en beeldloozen godsdienst. 2 Kronieken 15 vers 19 deelt nog mede dat er gedurende de eerste 35 jaar van zijne regeering geen oorlog is geweest, doch dit komt niet overeen met 2 Koningen 15 vers 16, noch met al wat van hem geschreven staat in 2 Koningen 15 vers 9—24 en 2 Kronieken 14 vers 15 en 16.

Asahel. Een oomzegger van koning David, ongeveer 1000 v. C., een van de „dertig helden" des konings, die in 2 Samuel 23 allen met name genoemd worden; om zijn hardloopen was Asahel beroemd; 2 Samuel 2 vers 18. Hij werd ten slotte door Abner, een van David afgevallen generaal, dien hij (Asahel) vervolgde, op eigenaardige wijze gedood. Men leze om dit te begrijpen 2 Samuel 2 vers 18—24.

Asaph of **Azaf.** Volgens den schrijver van Kronieken, die ongeveer in 250 v. C. leefde, was Asaph een tijdgenoot van koning David, en leefde dus ± 1000 v. C., en heet daar het hoofd van een Levietisch tempelkoor (1 Kronieken 16 vers 5, 7 en 37) en „ziener" (2 Kronieken 29 vers 30); hij wordt op de laatste plaats in één adem genoemd met den koning-dichter David zelven. Misschien is er werkelijk in diens dagen een beroemd dichter Asaph geweest. In elk geval worden er van de 150 „psalmen Davids" 12 aan Asaph toegeschreven, namelijk 50, 73 en de tien volgende. Evenwel ten onrechte, daar de psalmen, tenminste in den vorm

waarin wij ze kennen, van veel later datum zijn. De opschriften dezer liederen zijn namelijk niet te vertrouwen, wat reeds bij eene oppervlakkige beschouwing blijkt. Zoo eindigt psalm 72 met te zeggen dat dit nu het einde is van Davids gebeden, en .... psalm 86 heet alweder: een gebed van David.

Asch. Dit strooit men bij de Israëlieten op het hoofd als teeken van rouw; men trekt daarbij een zoo onaanzienlijk mogelijk kleedingstuk (saq) aan; vandaar de uitdrukking: in zak en asch gaan. — Ook als men boete wil doen, bestrooit men zich met stof en asch; Job 42 vers 6. Asch eener roode koe, vermengd met water, diende als wijwater. Lees het merkwaardige Numeri 19.

Asdod. Eene stad in Palestina, een van die steden welke duizenden van jaren eene rol speelden en nog (hoewel armoediglijk) bestaan. Het lag aan de Middellandsche Zee ten Westen van Jeruzalem; iets Zuidelijker. Eén blik in den atlas op de kaart van Azië toont welk een gewichtige strook lands hier lag. Aan den eenen kant het groote Egyptische rijk met al z'n achterland tot de Zambesi toe (tot zoover voeren de Phoeniciërs; en misschien nog verder). Aan de andere zijde Syrië en Babylon. Wanneer deze beide machten (Egypte en Syrië-Babylon) elkander bestreden ofwel vriendschappelijk ontmoetten, dan *moesten* ze door den nauwen trechter langs Asdod, Gaza en Askelon, drie steden die daar aan de zee lagen, ten Z. W. van Jeruzalem. Want Westelijk was de Groote Zee (de Middellandsche Zee) en ten Oosten een zeer woestijnachtig land (de woestijn van Judéa en het gebergte Seïr) en nog verder Oostelijk de groote Syrisch-Arabische woestijn. De groote karavaanweg liep en loopt nog vlak langs de zee; hij was het Gibraltar der oudheid. Zoo was Palestina een van die plekken der aarde welke het meest met vreemdelingen in aanraking kwamen. Om twee voorbeelden te noemen: Koning Salomo (± 1000 v. C.) liet op z'n groote zeeschepen, die onder andere van Ezeon-Geber aan den oever van den Noordoostelijken zeearm der Roode Zee afvoeren, ivoor, ebbenhout, apen en pauwen, en goud aanvoeren. Eens in de drie jaar kwamen de schepen aan. Klaarblijkelijk deden ze zeer verre reizen. Natuurlijk ook naar Indië, het vaderland der pauwen. En Ezechiël, die tijdens de Babylonische ballingschap leefde, dus in ongeveer 550 v. C., zegt in zijn prachtige lied op het bloeiende Tyrus, dat het onder andere handelde in olifantstanden; Ezechiël 27 vers 15. Deze moeten òf uit Zuid-Afrika òf uit Voor-Indië gekomen zijn. — Zou uit het feit dat Palestina ('t welk vlak bij Tyrus lag) en zelf aan *den* karavaanweg der Oude wereld lag, ook kunnen worden verklaard: Zijn hartstocht om zichzelf te blijven? om zich het uitverkoren volk te achten? en de anderen slechts als gojim (heidenen)? De Palestinensers toch liepen het allergrootste gevaar om juist *niet* zichzelf te blijven. Zou uit de bovengenoemde internationale

ligging ook kunnen worden verklaard de buitengewone religieuze ontwikkeling der Palestinensers, namelijk uit het feit dat ze met alle beschaafde grootmachten der Oudheid in aanraking kwamen, en dus niet eenzijdig werden? *Zij* alleen waren geneigd te zeggen: „De menschen van het Zuiden (de Egyptenaren) zeggen dat Ammon en Ra en Isis en Osiris de wàre goden zijn; en de menschen uit het Oosten (de Babyloniërs) zeggen dat Mardoek en Bel en die anderen de ware goden zijn. Maar nu geraken wij in verlegenheid. Wie zijn de ware goden? Zeker *geen enkele*! Maar een Onbekende, Onafbeeldbare, wiens naam niet eens geschreven kan worden." (zie het artikel Jehovah).

Hoe dit zij, men gevoelt hoe belachelijk de gangbare meening is als zou het Palestijnsche volk der oudheid een „afgezonderd" volk zijn geweest.

In dit kruispunt van landen (Palestina) moest ook een Jezus geboren worden; zie het begin van het gedicht „Jezus Christus" en de „Korte schets van Jezus' land en tijd", voorin het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt (Wereldbibliotheek).

Men begrijpt nu ook dat Palestina-Philistéa (zie het artikel Palestina) een van de slagvelden der grootmachten van de voorchristelijke oudheid geweest is. En „Asdod was de sleutel van Egypte". Onder andere getroostte zich de Egyptische koning Psammetichus eene jarenlange belegering om het te veroveren, enz. enz.

In het Oude Testament komt het dikwijls voor. Er staat, dat het oorspronkelijk aan den stam Juda (den Zuidelijksten der 12 stammen) was toegewezen, toen de Israëlieten Kanaän in ± 1300 v. C. onder aanvoering van Jozua veroverden. Maar de inboorlingen, de Enakieten, de „reuzen" die het land bewoonden, behielden Asdod in hunne macht; nog wel 300 jaar lang. In deze 3 eeuwen is er herhaaldelijk gevochten tusschen dit Asdod (dat een van de 5 vorstendommen der Philistijnen genoemd wordt) (die Enakieten heeten in het Richterenboek plotseling Philistijnen; zie het artikel Palestina) en de Israëlieten. Het Richterenboek is er vol van. In een van die oorlogen maakten de Philistijnen het allerkostbaarste heilige voorwerp der Israëlieten, de ark (zie Arke des verbonds) buit en voerden het naar Asdod en zetteden het in den tempel van hun god Dagon. Den volgenden morgen echter was Dagon op zijn neus gevallen voor Jehovah (wiens tegenwoordigheid bijzonderlijk aan die ark of kist verbonden werd geacht). Men zette Dagon weder overeind. Den volgenden morgen, zie, hij lag wederom, thans met afgebroken hoofd en handen. Met dit verhaal wil de schrijver van dit stukje in het Samuelboek, die wellicht anno 600 v. C. dus ± vijf eeuwen na dato schreef, zeggen, dat Jehovah machtiger is dan Dagon. Men leze toch vooral het vervolg van deze merkwaardige geschiedenis en hoe

ze afliep, in 1 Samuel 5 en 6. — Omstreeks 1000 v. C. werd Asdod door de Israëlieten onder David en Salomo bij hun rijk gevoegd. In allerlei oorlogen, o.a. door Nebucadnezar (± 586 v. C.) werd het geteisterd; ook door de Makkabeërs (± 166 v. C.). De Romeinen herstelden het. Toen heette het Azotus, waarheen de apostel Philippus wonderdadig verplaatst werd; zie Handelingen 8 vers 26—40. Thans is het een dorp, Esdoed genaamd, een half uur van de zee (Baedeker).

Aser. Een van de 12 stammen Israëls, alle genoemd naar zonen of kleinzonen van aartsvader Jakob. Aser was de zoon van Jakob en zijne slavin Zilpa, hem door zijne oudste vrouw Lea gegeven om daaruit meer kroost te verwekken. Toen hij geboren was, zeide Lea: „Ik gelukkige" en noemde het kind Aser; dit woord beteekent n.l. in het Hebreeuwsch: gelukkige of gelukaanbrenger; Genesis 30 vers 13. — Aser was de Noordwestelijkste stam. Theoretisch (zie Jozua 19 vers 24—31, waar staat wat eigenlijk tot Aser behooren moest) was het een zeer lange kusstrook, rijk aan olijfboomen, wijn en graan, met goede haven, o.a. Sidon en Tyrus; maar in werkelijkheid hebben de Israëlieten het nimmer kunnen veroveren. Tyrus en Sidon vormden afzonderlijke (Phoenicische) staten. Aser als Joodsch gewest was dus niet veel anders dan een plekje aan zee, recht ten Westen van het meer van Galiléa, en niet grooter dan bijv. Texel.

Dat Tyrus en Sidon door het Oude Testament tot Palestina gerekend worden is niet geheel onredelijk. De Phoeniciërs, de Philistijnen en de Israëlieten waren broederstammen. Als de een of andere bijbelschrijver Phoenicië tot Palestina rekent, dan drukt hij zich juist zoo uit als wij wanneer wij spreken van „Groot-Nederland", waartoe wij ook Vlaanderen ja Transvaal rekenen.

Asjera of **Aschera.** Een woord van onzekere beteekenis. Sommigen denken aan den naam eener godin en vereenzelvigen deze met Astaroth — Astarte — Diana; zie het artikel Astarte. Anderen vertalen het door „gewijde boomstam". In elk geval was het een houten voorwerp, 't zij paal, 't zij beeld, dat naast het altaar, soms ook naast dat van Jehovah geplaatst was. Daar het in verband stond met bijgeloovigheden van de zinnelijke Kanaänietische godsvereering, verzet het Oude Testament er zich op menige plaats tegen.

Askelon. Een van de vijf Philistijnsche steden, hoofdplaatsen van evenzoovele vorstendommetjes aan de Middellandsche Zee, recht ten Westen van de Doode Zee. Lees nu eerst het artikel Asdod. — Askelon is nu eens in de macht der Israëlieten geweest; dan weer niet. Daar het verder (Zuidelijker) lag dan Asdod, was het ook minder goed bereikbaar en daardoor méér onafhankelijk. David en Salomo hadden het ± 1000 in hunne macht. Maar de profeet Amos, die in ± 780 leefde, schrijft in Hoofdstuk 1 vers 8

van zijne profetieën, dat het „skeptervoerders" heeft, dus vrij is. Maar aan de Makkabeërs (± 166 v. C.) bewijst het hulde, dus is weder onder de Joden. Tegen den tijd van Christus' geboorte versierde Herodes de Groote de stad, die zijne geboortestad was, met veel pracht; toen bloeide het weder. Volgens den even later levenden Joodschen geschiedschrijver Flavius Josephus heeft keizer Augustus een der paleizen te Askelon ten geschenke gegeven aan Herodes' zuster Salome. Deze is echter eene ander dan de bekende Salome uit de Herodiade, en bovendien is genoemde Salomo misschien geheel onhistorisch; zie de aanteekening bij Mattheus 14 vers 3—11 in Oort's Nieuwtestament en bij Marcus 6 vers 21 in het mijne; benevens het artikel Salome.

Ook tijdens de kruistochten (± 1100—1300) speelde Askelon nog een groote rol. De ruïnen bestaan nog en heeten thans Askalan (Baedeker).

Asmodee. Zie Asmodi.

Asmodi. In de Statenvertaling der Oudtestamentische apocryphen staat de spelling Asmodéus. Verkort geeft dit in het Hollandsch de uitspraak Asmodee, den naam van een bekend schendblaadje uit de 19de eeuw, te Amsterdam uitgegeven.

Hoewel Asmodi niet voorkomt in ónzen bijbel en dus in dit Woordenboekje eigenlijk niet behoort, neem ik hem toch op, omdat hij zoo bekend is. Hij staat namelijk wel in den Roomschen en Lutherschen bijbel, namelijk in het apocryphe boek Tobias. Hij is in dat romantisch geschreven verhaal een booze geest, en verliefd op Sara, de heldin van het boek. Telkens als het schoone meisje een beminde had, doodde Asmodi in den bruidsnacht den bruidegom uit jalouzie. Tobias, met Sara, zijne nicht, willende trouwen, en niet afgeschrikt door de zeven vóór hem gedoode bruidegoms, verbrandt in het bruidsvertrek in den bruidsnacht, op raad van den hem reeds maandenlang op reis vergezellenden engel Raphaël, den lever en het hart van een toovervisch benevens wat wierook. Door den rook verdreven, vlucht Asmodi „naar de bovenste deelen van Egypte"; wij zouden zeggen: „naar den Noordpool" (een onbekend gebied; de „bovenste deelen van Egypte" is het land ten Zuiden van Chartoem, toen onbekend). — In de latere Talmudliteratuur is Asmodi de wellustige daemon; de Koning der daemonen; ja de Satan zelf.

Het woord „Asmodi" beteekent: verderf of verderfengel.

Asnath. Volgens Champollion, den door Napoleon naar Egypte gezonden en het hieroglyphenschrift het eerst ontcijferd hebbenden geleerde, beteekent Asnath (volgens de oud-Alexandrijnsche schrijfwijze As-en-Neth) eenvoudig *Zij is* of *Zij leeft in of door Neith.* Neith is eene bekende Egyptische godin. — De bijbelsche Asnath komt in Genesis 41 vers 45 voor. Zij is daar de dochter van Potiphera, een priester te Hieropolis of On, dat lag waar de Nijlarmen zich

beginnen te splitsen. De jonge vrouw werd door den pharaö (koning) aan Jozef tot vrouw gegeven, en werd de moeder van Manasse en Ephraïm, de legendarische stamvaders van 2 der 12 stammen Israëls. — De Leidsche vertaling spelt nauwkeuriger: Asenath.

Assur of **Assyrië.** Een land ten Oosten van den boven- en middelloop van den Tigris of Hiddekel, 't welk een tijdlang, vooral van ± 750—602 v. C. een groote rol heeft gespeeld in Voor-Azië, en zelfs Babylon tijdelijk overheerschte. De hoofdstad was Nineveh, aan den linkeroever van den Tigris. — Wat de bijbel in Genesis 10 vers 22 zegt over Assur, namelijk dat hij de tweede zoon van Sem was, is legendarisch. Misschien is er mede bedoeld dat de Assyriërs stamverwanten van de Israëlieten zijn (eveneens van Noachs zoon Sem afstammende).

Wij zullen hier van de geschiedenis van Assur of Assyrië alleen mededeelen wat met den Bijbel te maken heeft.

Omstreeks 750 v. C. begint het zich te roeren. Een zekere koning Pul, misschien dezelfde die ook Tiglat Pilezer II (regeert van 745—28) genoemd wordt, gaat op verovering uit. Hij maakt zich eerst meester van Babel, Elam, Medië, Armenië; en dan van het land dat Westwaarts van den Euphraat lag, o.a. van Damascus. Hij nadert dus Palestina, inzonderheid het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël. Deszelfs koning Menahem (regeert 745—35) koopt met 1000 talenten zilver (naar onze munt 5 millioen gulden) den Assyriër af en wordt zelfs door hem in zijne zwakke regeering bevestigd. Dit geschiedde in 738 v. C. Zie 2 Koningen 15 vers 19 en 20.

Een tijd later, toen Israël met het Zuidrijk Judéa broedertwist had, riep Judéa's koning Achaz (regeert 734—26) de Assyriërs ter hulp. Dezen gaven aan de roepstem gehoor, veroverden de Noordelijkste deelen van Palestina, en pasten voor het eerst die vreeselijke tactiek toe welke ook later het land nog menigmaal zou aderlaten: ze voerden de flinkste burgers als ballingen weg naar andere landen en pootten vreemde overwonnenen van elders in Palestina; 2 Koningen 15 vers 27—29. Dit geschiedde in 733 v. C. Dit is het begin van de sterke vermenging van menschen in Noord-Palestina, die zóó ver ging, dat de later levende echte Judeërs (Joden) die Noordelijken niet voor volle Israëlieten aanzagen. Naar hunne voornaamste stad heetten ze later Samaritanen. „Samaritaan" werd zelfs een scheldwoord. Als men dit niet inziet, begrijpt men de pointe niet van de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan (Lucas 10 vers 33). Een Samaritaan (een vijand!) helpt dien gewonden Jood. Een *vijand* is 's menschen naaste.

Nu Judéa tegen Israël geholpen was door Assyrië (in 733 en 32), werd ook Judéa mèt Israël cijnsbaar aan deze Grootmacht. Maar het zou nog erger worden. Tiglat Pilezer werd in 727 opgevolgd

door Salmanezer IV (regeert 727—23). Deze was een veroveringzuchtig man. Hij wilde o.a. ook Egypte onderwerpen en het is op zijne krijgstochten heen en weder, die hem langs den éénigen karavaanweg-naar-Egypte voerden (zie vooral het artikel Asdod), dat Palestina zoo veel te lijden had. Het is te lang om hier alles te verhalen. Genoeg, na driejarige belegering viel de hoofdstad van Israël, Samaria, in 722, en verloor het land voorgoed (tenminste tot 164 v, C., zie no. VI van het Voorwerk) zijne onafhankelijkheid. Vele bewoners werden alweder in ballingschap weggevoerd en vervangen door vreemden; 2 Koningen 17 vers 1—18 en 24 vers 41. Ook Judéa, waar Hizkia (van 725—697) regeerde, werd bedreigd maar kwam er voorloopig nog goed af.

Intusschen, toen in 722 Samaria was ingenomen, regeerde over de Assyriërs Salmanezers opvolger Sargon; van 722—706.

Sargons opvolger, Sanherib, die van 705—682 regeerde, ook tegen Egypte optrekkende, en tegenspoed ondervindende, koelde op zijn terugtocht zijne woede op Judéa, deed er veel kwaad en perste den koning Hizkia 30 talenten zilver en 30 talenten goud af, samen ongeveer vier millioen. Toch wilde hij daarenboven nog Jeruzalem veroveren. Hij zond van uit zijne legerplaats, die elders lag, zijnen rabsaris (opperhoofd der eunuchen) met zijn rabsake (opperschenker) benevens zijn tartan (opperveldheer) naar de stad om van buitenaf de op de muren staande verdedigers met deels vleiende taal te vermanen zich over te geven. Vergeefs. Doch gelukkig voor de Jeruzalemmers viel de pest in Sanheribs leger en dwong hem naar Ninevé terug te keeren; 2 Koningen 18 en 19. Intusschen was aan Judéa onnoemelijk veel kwaad gedaan; volgens Assyrische opschriften waren 46 versterkte plaatsen, en vele kleinere steden, verwoest; 200.150 menschen in ballingschap weggevoerd, enz. Zoo begrijpt men wraakpsalmen als Psalm 137 (al slaat deze dan ook op Babel en niet op Assyrië).

Door het ongelukkige slot (die pest) van zijn krijgstocht was evenwel Assyrië zeer verzwakt. Vele vazallen vielen af; o.a. Babel. De koning van Babel zond een brief aan koning Hizkia van Judéa om hem geluk te wenschen dat hij het allerergste ontkomen was. Deze brief wordt zelfs op drie plaatsen in den bijbel vermeld; o.a. in Jezaja 39 vers 1. — Sinds dien is de grootste kracht van Assyrië vergaan. Na eenige oplevingen werd de hoofdstad Ninevé in 602 v. C. door het vereenigd optreden van Meders en Chaldeërs die zich in Babel gevestigd hadden, ingenomen. Assyrië werd in twee onderdeelen gescheurd. Wat westelijk van den Tigris lag kwam aan de Chaldeërs; wat Oostelijk lag aan de Meders. Zoo eindigde het Assyrische rijk zijn *afzonderlijk* bestaan en werd wat Polen thans is.

Naar aanleiding van het overplanten van vreemde volksstam-

men in Noord-Palestina, later Galiléa genaamd, nog dit: Prof. Haupt van Baltimore heeft in den zomer van 1907 op drie geleerde congressen, te Berlijn, te Kopenhagen en te Oxford de stelling verdedigd dat uit Assyrische opschriften blijkt dat Galiléa toentertijd vooral beplant is met menschen van Indo-Germaanschen stam, en dat dus Jezus, die daar later geboren werd, groote kans heeft een Indo-Germaan te zijn. Dit nu kan heel goed waar zijn; maar al bestaat dus de kans dat hij een Indo-Germaan is, even waar is dat de kans blijft bestaan dat hij afstamt van menschen die door de Assyriërs in Palestina *gelaten* zijn. En dan is hij een Semiet. — In elk geval blijkt evenwel zonder twijfel dat de bevolking van Galiléa zeer vermengd en gekruist was en hoeveel geestelijke en lichamelijke voorrechten dit volk dus had.

Wat de bovenvermelde geschiedenis van Assyrië betreft, zij staat ten deele verspreid in de boeken Koningen en Kronieken, maar wordt overvloediglijk aangevuld door tallooze Assyrische tot heden toe bewaard gebleven opschriften in rotsen en steenen in het land zelf, en eerst onlangs ontcijferd, in spijkerschrift geschreven; opschriften waardoor de bijbelhistorie meestal wordt bevestigd (niet *altijd*; vooral niet wat de *beschouwing* der feiten betreft). De Assyrische vondsten gaan nog door gevonden te worden, en alzoo is de wetenschap op dit gebied nog in wording. Zie Voorwerk n° XIV.

Astaroth. Zie Astarte.

Astarte. Eene in geheel Voor-Azië veel vereerde godin. Zij komt dikwijls voor als de vrouwelijke godheid, het vrouwelijk beginsel, naast Baäl, de mannelijke godheid, het mannelijk beginsel. De dienst van Astarte verhuisde ook naar Griekenland. De godin heette daar Artemis; bij de Romeinen Diana.

Astarte werd bijgenaamd „koningin des hemels", onder het beeld der maan vereerd, en afgebeeld met hoornen (den maansikkel). Zij was beurtelings de kuische, strenge, geëerd door onthouding en zelfverminking; dan weder de godin der voortplanting, door wellustige praktijken vereerd. — Van de vroegste tijden af tot 500 v. C. toe werd zij niet alleen door de buren van Israël, vooral de Phoeniciërs, gediend, maar ook door de Israëlieten zelve. Salomo en Izébel (Achabs vrouw) bevorderden dit. Wegens den waarschijnlijk zeer zinnelijken en met bijgeloovige praktijken vermengden eeredienst dezer godin, die met den strengeren eenvoudiger Jehovahdienst concurreerde, verzet het Oude Testament zich er op vele plaatsen tegen. Astarte wordt daar Astaroth genaamd. Het woord hangt samen met den eigennaam Esther, met den Babylonischen godennaam Isthar, en is niets anders dan het Grieksche aster, het Latijnsche stella en ons ster. Een echt internationaal woord dus.

Athalia. Dochter van den over het sinds de scheuring van

943 v. C. ontstane Noordrijk Israël regeerenden koning Achab en van zijne ongunstig bekend staande Phoenicische gemalin Izébel. Athalia huwde later met Joram, koning van het Zuidrijk Judéa, en ijverde daar in het Zuiden even sterk voor de vereering van den Phoenicischen god Baäl als hare moeder in het Noorden. Toen Joram gestorven was, werd zijn zoon Ahazia koning te Jeruzalem. Hij werd echter na één jaar regeerens door een heftig Jehovahvereerder, Jehu (zie dat artikel), gedood. Toen brandde de koninginmoeder Athalia van begeerte om zelve het heft in handen te krijgen. Zij doodde alle prinsen van den bloede die thans of later aanspraak konden maken op den troon, ook hare eigen kleinzonen, en aanvaardde de regeering. Na deze ruim zes jaar in handen gehad te hebben (van 847—42) werd zij vermoord door de lijfwacht, die op aanstichting van den hoogepriester Jojada het eenige prinsje dat den moord ontkomen was, Joas, tot koning uitriep. Het volk was er blijde om. Athalia die naar den tempel, waar dit alles geschiedde, gekomen was om te zien wat gebeurde, werd buiten het heiligdom gesleept en gedood; 2 Koningen 11. — Volgens het niet altijd vertrouwbare Kroniekenboek, dat echter in dit geval wel de waarheid spreken zal, was Athalia zoo heidensch-gezind, dat ze (zie 2 Kronieken 24 vers 7) zelfs den Jehovahdienst bestolen heeft om den Baäldienst met behulp van dezen buit op te luisteren. In elk geval was zij iemand die er niet tegen opzag haar eigen vleesch en bloed te doen vermoorden.

Athene. Hoofdstad van het gewest Attica in Griekenland, gesticht in voorhistorische tijden, bereikte haren bloeitijd in ongeveer 530 v. C., toen ze aan het hoofd stond van een Bond van kleine Grieksche staten, steden en eilanden, en door kon gaan voor de hoofdstad van den Griekschen stam. In die dagen, nadat ze zelfs een groot vijandig volk als de Perzen had afgeslagen, leefden hare grootste mannen op elk gebied. Tooneelschrijvers (o.a. Sophocles), wijsgeeren (o.a. Socrates en Plato), beeldhouwers (o.a. Phidias), schilders (o.a. Apelles), staatslieden (o.a. Pericles) en redenaars (o.a. Demosthenes). Deze laatste leefde wat later. Athene gaf in die mate den toon aan, dat nog eeuwen daarna, toen Griekenland reeds vervallen was, ja tot eene overwonnen provincie van het Romeinsche rijk geworden, ... toch de Jonische taal (het dialect dat te Athene gesproken werd) tot den *bon ton* in Rome en in het gansche Romeinsche rijk behoorde. Tot lang na Christus toe. Ja nog eeuwen daarna was het Jonische Grieksch de kerktaal, zelfs te Rome. En ook thans nog zijn de geestesrichtingen van Athene klassiek. Een richtsnoer ook voor onze beschaving van nu.

De stad wordt in den bijbel o.a. genoemd in het bekende hoofdstuk Handelingen 17. Paulus reist er heen en waagt het, hij die „maar een Jood" was, in het zeer met zich zelf ingenomen en over-

beschaafde Athene eene redevoering te houden. Het uiterlijk succes was niet groot; vers 18 en 32. De apostel noemt de Atheners „in allen deele bijzonder godsdienstig". Dit vanwege de groote menigte van tempels, tempeltjes en godenbeelden. Zelfs de stoeppalen hadden soms godenhoofden tot koppen. Plinius spreekt van 3000 goden die er vereerd werden. Petronius zegt dat er meer godenbeelden dan menschen waren. Dit was een gevolg van het zoogenaamde syncretisme. Dat is: in wereldsteden, middelpunten van beschaving, deed men aan alle godsdiensten (van alom geïmporteerd) tegelijk. Men nam van elke religie een snufje tot zich. Zoo was het omstreeks Christus te Rome ook. Om nu maar geen enkele godheid over te slaan, had men te Athene zelfs een altaar (vers 23) (andere berichtgevers spreken van meerdere altaren), „aan eenen onbekenden God" of „aan den onbekenden God". — Behalve dat hij er de vermelde redevoering hield, propageerde Paulus er nog meer in kleinen kring zijne leer. Met het gevolg dat er eene kleine Christengemeente ontstond; vers 34. Men leze des apostels belangrijke redevoering in vers 22—31.

Attalië. Eene stad aan de Zuidkust van Klein-Azië, door Paulus op zijne eerste zendingsreis bezocht; Handelingen 14 vers 25.

Augustus. Cajus Julius Caesar Octavianus Augustus, genaamd Octavianus, bijgenaamd Augustus, gesproten uit het oude ridderlijke geslacht Octavia, werd te Rome in 62 v. C. geboren. Zijnen vader vroeg verloren hebbende, werd hij door zijn oom, den beroemden Julius Caesar, als zoon aangenomen. Na diens vermoording trad hij als zijn erfgenaam op. De Romeinsche republiek was onder Caesar theoretisch *bijna* en practisch *geheel* in eene alleenheerschappij veranderd. Caesar was ten slotte feitelijk alleenheerscher. Zijn neef Octavianus, die steeds meer macht wist te krijgen, later de heerschappij met Antonius en Lepidus deelen moest, maar zich ten slotte van beide concurrenten wist te ontslaan, werd door den senaat te Rome tot imperator benoemd; dat was in 31 v. C. Feitelijk was hij nu alleenheerscher. In navolging van de als godheden vereerde heerschers in het Oosten, gaf de senaat hem den bijnaam of titel Augustus, de Verhevene, eene vertaling van het Grieksche sebastos, een bijvoeglijk naamwoord dat eene godsdienstige bijbeteekenis heeft. Deze bijnaam is in den loop der tijden de bekendste naam van dezen heerscher geworden. Na eene lange gelukkige regeering, onder welke het Romeinsche rijk veel rust genoot (de tempel van Janus, den oorlogsgod, was voor het eerst sinds eeuwen gesloten), en kunsten en wetenschappen (denk aan Vergilius, Horatius) bloeiden, stierf hij in 14 n. C. Zijn persoonlijk leven was niet zonder groote fouten, al regeerde hij zegenrijk. — Toen hij in 31 v. C. in den zeeslag bij Actium Antonius en zijne vriendin, de Egyptische heerscheres Cleopatra, verslagen had, voegde de Joodsche koning, Herodes

de Groote, zich vrijwillig onder zijne macht, en bouwde ter zijner eere de Palestijnsche stad Caesaréa.

Onder Augustus is ook, volgens Lucas 2 vers 1, Jezus geboren. Het juiste jaar is onbekend. Het is trouwens hoogst onzeker of onze Christelijke jaartelling wel juist is. Zij werd pas vele eeuwen na Christus, toen het Christendom in een groot deel van Europa was doorgedrongen, door de zeker niet onfeilbare berekeningen van zekeren bisschop vastgesteld.

Maar bovendien: indien Mattheus 2 vers 1 eene juiste overlevering behelst, dan is Jezus onder koning Herodes den Groote geboren. Deze stierf in 4 v. C. Jezus moet dan minstens 4 jaar vóór onze jaartelling geboren zijn.

De aanduiding van Lucas 2 vers 1, dat hij zou geboren zijn tijdens eene volkstelling welke Augustus in Palestina gehouden zou hebben is aan bedenking onderhevig. Immers zou die dan gehouden moeten zijn tijdens Herodes den Groote, dus nog in 4 v. C. of vóór 4 v. C. Nu lieten de Romeinen nimmer volkstellingen (ze geschiedden ten behoeve van belastinginning) houden in landen die nog onder een eigen vorst, al was het dan ook een afhankelijken, stonden. Er is dan ook (dit is zoo goed als zeker) geen volkstelling onder Herodes gehouden. Wel ongeveer 10 jaar na zijn dood, 8 jaar vóór Augustus' dood. In 6 n. C. Dit blijkt ook uit Lucas 2 vers 1. Daar staat dat ze geschiedde toen Cyrenius (of Quirinius) stadhouder over Syrië (waaronder Palestina toen ressorteerde) was. Welnu, deze werd in 6 n. C. stadhouder. Eerst onder hèm kwam Palestina volledig onder vreemd bewind. Eerst onder hèm werd dan ook volkstelling gehouden, welke met nadruk „de eerste" heet; Lucas 2 vers 2. Dit was dus minstens 10 jaar na Herodes' dood.

Maar al heeft Lucas dan klaarblijkelijk ongelijk met die volkstelling, ... dit blijft waar dat Jezus toch onder Augustus geboren is.

Aven. De in Ezechiël 30 vers 17 in de Statenvertaling aldus genaamde Egyptische stad is niet anders dan het bekende On; zie dat artikel.

Ave Maria. Zie het eerste artikel Maria, aldaar in het begin.

Avondmaal. Het Grieksche Nieuwtestamentische woord dat gewoonlijk met Avondmaal vertaald wordt, beteekent eigenlijk: maaltijd of feestmaal. Maar omdat de feestmaaltijden in heete landen als Palestina wegens de hitte des daags over het algemeen des avonds gehouden worden, en omdat in het bijzonder het feestelijk Paaschmaal dat Jezus op dien Donderdagavond als het laatste zijns levens medemaakte bij avond gehouden werd, ja tot in den nacht duurde, heet het naar aanleiding daarvan ingestelde Gedachtenismaal heel natuurlijk Avondmaal (hoewel de Christenen het volstrekt niet bij avond houden).

Dat Jezus dit werkelijk opzettelijk als een gedachtenismaal

heeft „ingesteld" is niet waarschijnlijk. Wel houd ik het volgende voor historisch: Hij had een bang voorgevoel; sprak daarvan; de medeaanzittende discipelen geloofden niet in gevaar, spraken dit ook uit. Jezus, om indruk op hen te maken, gaat op de wijze der Oosterlingen zinnebeeldig te werk. Breekt het brood, vergiet den wijn (over brood en wijn bij het Paaschmaal zie het artikel Paschen) en zal gezegd hebben: „Ik word *werkelijk* gedood, mijn lichaam wordt waarlijk gebroken als dit brood, mijn bloed vergoten als deze wijn; en als dat geschied is en ge weder tezamen eet (brood breekt) (men *brak* toen steeds het brood), ... dan zult gij van zelf aan mij denken".

Dit is geschied. En zoo is het ontstaan van het Avondmaal zeer natuurlijk.

Intusschen is het niet onmogelijk dat Jezus, in een hoog zelfgevoel, dit Gedachtenismaal bepaald heeft bevolen. Het antwoord op zulke vragen zouden wij beter kunnen beoordeelen, als we maar beter wisten wat voor persoon Jezus eigenlijk geweest is.

Symbolische maaltijden waren er intusschen in de Oudheid bij allerlei godsdiensten, zelfs tot in het oude Peru toe, maar vooral in Griekenland en Klein-Azië. Sommigen zeggen dat het christelijke Maal er ook zoo een was, een symbolische maaltijd van een geheim genootschap van ingewijden (mysteriëngezelschap) en dat men er *later* maar een insteller, een Jezus, met zijn geheelen levensloop en al, heeft bij gefantazeerd, en dat op die wijze onze Evangeliën ontstaan zijn. — Dit lijkt mij buitengewoon onwaarschijnlijk, al is het niet onmogelijk.

Historisch is, dat er in de eerste eeuw onzer jaartelling zoogenaamde Agapé's waren, liefdemalen, waaraan alle leden der christengemeente aanzaten, waartoe de rijkeren de spijzen medebrachten. Reeds spoedig slopen er grove misbruiken in, getuige de waarlijk opmerkelijk openhartige beschrijving in 1 Corinthen 11 vers 17—23.

Toen de gemeenten grooter werden, verdwenen de Agapé's. De „Maaltijd" werd beperkt tot het inslikken van een ouwel en het drinken van een beker wijn door den priester alleen. Deze zegt dan tot de gemeente: Pro vobis omnibus = voor u allen. Zie verder het artikel Zoenbloed.

Dit symbolisch avondmaal-vieren in de R. K. Kerk, elke week, heet: de mis vieren. „Mis" is eene verbastering van één woordje uit dezen Latijnschen volzin: „Ite, missa est ecclesia" = Gaat nu heen, de kerk is uit (letterlijk: de gemeente wordt weggezonden). Als nu en dan de leek ook zelf den ouwel genieten mag en dus in nauwe gemeenschap is met „het lichaam des Heeren" (door den ouwel vóórgesteld niet alleen; maar de ouwel is door de consecratie in Jezus' lichaam verànderd, naar Roomsch geloof), dan noemt men dat: de communie = de gemeenschap. Als hij op 12 of 13

jarigen leeftijd lidmaat der kerk wordt, geschiedt dit voor het eerst: de „eerste communie". De leek krijgt niet den wijn. Tegen den Hervormingstijd begonnen de Bohemers ook den kelk te wenschen, den kelk met wijn. Kelk is in het Latijn: calix. Vandaar de naam: Calixtijnen. Johannes Huss was hun opperhoofd. Hij werd te Constanz levend verbrand op 6 Juli 1415. Na Luther genieten alle soorten van Protestanten het avondmaal „onder beide gestalten". De geheele gemeente gebruikt brood en wijn. Bij sommige soorten van Protestanten blijft elk kerkganger daarbij op zijne plaats zitten; bij anderen gaat men eerst om een tafel zitten. — Bij de Roomsch-Katholieken wordt de mis zeer dikwijls gevierd; bij de Protestanten is het avondmaal 1, 2 of 4 maal in het jaar. Ook de ideeën er over zijn zeer verschillend. Alsvolgt:

Bij de Roomsch-Katholieken verandert (volgens hun geloof) bij de mis de substantie (zelfstandigheid) van het brood en van den wijn letterlijk in Jezus' lichaam en bloed. Dit noemen zij: de transsubstantiatie. Jezus is dus met lichaam en bloed in alle kerken, overal. Dit noemt men: de ubiquiteit. (Ubique is het Latijnsche woord voor: overal).

Bij de Lutherschen, namelijk bij diegenen onder hen die Luther nog stiptelijk volgen, is Jezus bij elk avondmaal „bij, met en onder" het brood en den wijn aanwezig.

De Calvinisten drukken zich vager uit. De belijdenis van 37 artikelen, in 1562 opgesteld door Guido de Brès, en thans nog beleden door de „gereformeerden", zegt in artikel 35 o.a. dat wij door het geloof (bij het avondmaal) het ware lichaam en het bloed van Christus ontvangen in onze zielen tot ons geestelijk leven."

Bij de Doopers was het vooral een Broedermaal, waar werd verkondigd dat gelijk de afzonderlijke tarwekorrelen waren geworden tot één brood, en de afzonderlijke druiven tot één wijn, ook wij door de Broederliefde één moeten worden.

De huidige vrijzinnigen zeggen evenals Zwingli dat het avondmaal vooral een Gedachtenismaal is. —

Den Roomsch Katholiek wordt op zijn sterfbed het avondmaal nog eens bediend. Is dit geschied, dan zegt men dat hij is „bediend". Tevens wordt hem een kruis met heilige zalfolie op het voorhoofd geteekend, om gevolg te geven aan het bevel van Jacobus 5 vers 14. Dit heet: het laatste oliesel. Dit èn de bediening van het avondmaal heet samen: de laatste sacramenten der stervenden.

Het avondmaal dat de stervende Roomsch-Katholiek geniet heet ook: „de heilige teerkost".

Aza. Zie Asa.

Azaria of **Azarja.** Er komen vele Azaria's in den bijbel voor:

1. Een rijks-groote onder koning Salomo, ± 950 v. C. Zie 1 Koningen 4 vers 2.

II. Een opperlandvoogd onder koning Salomo. Zie 1 Koningen 4 vers 5.

III. Een profeet die met succes den Judeeschen koning Asa aanzette om den afgodendienst af te schaffen. Zie 2 Kronieken 15. Dit was ± 900 v. C.

IV. Een andere naam van Uzzia, koning van Judéa. Zie het artikel Uzzia.

V. De priester die Uzzia, den koning van Judéa, die wil doen wat het werk der priesters is, en zelf wierook in den Jehovah-tempel wil branden, terugwijst en verbiedt. Als dan de koning woedend wordt op Azaria en zijne 80 medepriesters, wordt hij tot straf melaatsch. Zie 2 Kronieken 26 vers 16—21. Dit is misschien geschied in 750 v. C. Maar wij weten het niet zeker.

VI. Een van de vrienden van Daniël; hij werd bijgenaamd Abednego; zie Daniël 1 vers 7. Volgens Daniël 3 werd hij met 2 andere vrienden in een vurigen oven geworpen, doch gered. In den oven sprak Azaria een gebed uit dat als een afzonderlijk geschrift van één hoofdstuk in de apocryphe boeken van het Oude Testament is bewaard, en op Daniël 3 vers 23 heet te volgen.

Azaria (gebed van). Zie Azaria VI.

Azazel. Zie Zondebok.

Azië. Het woord komt in het Oude Testament nimmer, doch in het Nieuwe herhaalde keeren voor, en beteekent dan volstrekt niet wat wij thans het werelddeel Azië noemen. Dit was toen in zijne groote uitgestrektheid onbekend. Onder Azië verstaat het Nieuwe Testament het Westdeel van Klein-Azië.

B.

Baäl. Een Semietisch woord dat „heer" beteekent, en gebruikt werd als een algemeene naam voor eene godheid. Men had dus vele baäls, die wel nader benoemd werden naar de plaatsen waar ze vereerd werden, bijvoorbeeld Baäl-Peor, Baäl-Hermon, Baäl-Juda. Ook sprak men van een Verbondsbaäl; zie het volgende artikel.

De oudste Israëlieten zagen er dan ook geen bezwaar in, hunnen God Jehovah „onzen baäl" te noemen; zie Hozea 2 vers 15. Maar later begonnen de vrome Joden er zich tegen te verzetten. Men leze straks waarom.

Bij Phoeniciërs en Philistijnen werd dit zelfstandig naamwoord, dat ook in menschennamen gebruikt werd (bijv. Anni-baäl of Hannibal — Ik ben heer) (Hannibal was Carthager; de Carthagers waren Phoeniciërs, dus Semieten) later *de* eigennaam van hun oppersten God. Astarte was *de* vrouwelijke Oppergodin (zie het artikel Astarte) maar Baäl het mannelijk beginsel. Deze Baäl werd overal in Voor-Azië vereerd, doch zijn beroemdste tempel

was in het dicht bij Palestina liggende Tyrus. Hij heette daar wel Baäl-Melkarth = Stedebaäl of Stedegod, omdat hij voor den beschermgod van Tyrus doorging. Zijn dienst drong ook door bij het broedervolk der Israëlieten. Bekend maakten zich door de propageering van zijnen eeredienst de Phoenicische princes Izébel, de vrouw van den Noord-Israëlietischen koning Achab, en hare dochter Athalia, de koningin van Zuid-Palestina of Judéa; beiden ± 850 v. C. Over het algemeen kan men zeggen dat Israël naast Jehovah ook Baäl vereerde van de oudste tijden af tot de Babylonische ballingschap (586 v. C.) toe. Er waren hem tempels en priesters gewijd. Hem werden allerlei offers en ook menschenoffers gebracht. Vooral op hoogten werd hij gediend. Bij den eeredienst ging het luisterrijk en soms woest toe. De priesters wondden zich dan in hunne ekstaze.

Tegen dit alles ontstond eene groote reactie, waarvan zeer vaak in 1 en 2 Koningen en in 1 en 2 Kronieken sprake is. Het bekendste verhaal bevat het tafreel „Elia op den Karmel", beschreven met fantastische kleuren in 1 Koningen 18 vers 20 tot en met 40. Zie de artikelen Karmel en Elia. Later werden in Israël alle afgoden eenvoudig baäls genoemd. Het woord kreeg zulk een slechten klank dat men er zich voor geneerde dat het voorkwam in samengestelde Joodsche eigennamen. Zoo veranderde men Baäljada in Eljada („El" beteekent „god"). Of men veranderde baäl in boseth of boosjeth = schande. Zoo veranderde men den naam van Sauls zoon Isbaäl in Isboseth of Isboosjeth. En tegenover den dienst van den eenigen waren God begon men met de uiterste verachting van de baäls te spreken. Het woord „Baäldienaar" is zoo een heftig scheldwoord geworden. Het Oude Testament zegt vaak dat het koning en volk, zoodra ze de baäls of Baäl dienden, slecht ging. Een lofspraak was het „zijne knieën niet voor Baäl gebogen te hebben"; 1 Koningen 19 vers 18.

Ook bij de eveneens Semietische Babyloniërs en bij de Assyriërs is Bel (een andere vorm van het woord Baäl) de titel geworden van de opperste goden dier volken. In Jesaja 46 vers 1 en Jeremia 50 vers 2; en 51 vers 44 wordt het woord Bel echter gebruikt als eigennaam van een der Oppergoden; zie het artikel Bel.

In de apocryphe boeken van het Oude Testament komt voor een Aanhangsel op het boek Daniël, waarin o.a. een vermakelijk verhaal van een Babylonischen afgod Bel.

Het woord kwam daar te Babel ook voor in den koningsnaam Belsazar of Belsjassar; Daniël 5 vers 1; zie het artikel Belsazar.

Baäl-Berith. Letterlijk: Baäl des verbonds. In de Leidsche vertaling staat dan ook: Verbondsbaäl. Het woord komt voor in de geschiedenis van den richter Gideon (tusschen 1250 en 1050 v. C.); Richteren 8 vers 33. De Israëlieten vallen daar van hun

eigen god Jehovah af en boeleeren den Verbondsbaäl na, welks heiligdom volgens Richteren 9 vers 4 te Sichem, ten Noorden van Jeruzalem, moet hebben gestaan. Wij weten niet recht wie met dien Verbondsheer (zie het artikel Baäl) bedoeld is. Misschien een godheid van de oorspronkelijke Kanaänitische inwoners des lands. Misschien de god van den Stedenbond waarover Gideon heerschte. Verbondsgoden kwamen in de Oudheid meer voor. Zoo had de Grieksche Delische statenbond haar centrum op het eilandje Delos in de Egeïsche Zee, in den tempel van Apollo, waar ook de Bondskas bewaard werd. Daar was Apollo dus de bondsgod. Ook het Verbondsheiligdom te Sichem had een Tempelschat; Richteren 9 vers 4.

Baäl-Peor. Peor is een berg aan de Oostzijde van den Jordaan, tegenover Jericho. Daar in de buurt was volgens het Oudtestamentische verhaal een van de laatste halteplaatsen van de Israëlieten die, uit Egypte verlost, onder Mozes, om den Oostoever van de Doode Zee heen, Kanaän bij Jericho wilden binnentrekken. Zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. — Toen ze nu bij Sittim (= Accacia's), daar in de buurt, waren aangekomen, begonnen velen uit het volk ongeoorloofde betrekkingen aan te knoopen met meisjes en vrouwen van de Moabieten die daar woonden. Deze vrouwen haalden hunne Israëlietische minnaars over tot het vereeren van haren god, Baäl Peor = den Heer van Peor; zie de artikelen Baäl en Peor. — Jehovah, die in het Oude Testament dikwijls als een jaloersch echtgenoot wordt voorgesteld, werd toornig dat het volk Israël (Jehovahs vrouw) een vreemden god naboeleerde, en deed er 24.000 bezwijken. Gelukkig maakte Pinehas, een kleinzoon van Mozes' broeder Aäron, een eind aan de godsplaag.

Mozes had namelijk reeds aan de rechters bevolen dat alle schuldige mannen in de volle zon aan een hout zouden worden gehangen, tot zij stierven; maar Pinehas was zóó ijverig dat hij, toen een voornaam man, Zimri, een Israëlietische vorstenzoon, ten aanschouwen van Mozes en de zijnen, eene heidensche stamhoofddochter openlijk mede naar zijne tent voerde, hen met de lans in de hand achterna liep en beiden tegelijk in het slaapvertrek, in beider onderlijf, doorstak. Nu was Jehovah verzoend en de plaag hield op. Tot loon beval Jehovah aan Mozes dat Pinehas en zijn nageslacht het priesterschap erfelijk zouden bezitten. Men leze het verhaal in Numeri 25. — Vreemd genoeg heet het doorstoken meisje, Korbi, nu plotseling (niet eene Moabietische maar) eene Midianietische. Dat komt omdat dit Hoofdstuk Numeri 25 uit drie oorspronkelijk niets met elkaar te maken hebbende stukken door den Verzamelaar of samensteller van het boek Numeri is samengesteld, met weglating van het slot van 't eene verhaal, en van den aanhef van het andere. Zoodat het niet goed

sluit of klopt. — Zoo iets komt in den bijbel herhaalde keeren voor; zelfs in zoo bekende verhalen als de geschiedenis van Jozef.

Baäl-Zebub. Letterlijk: Heer der vliegen of Vliegengod. Dat is de godheid die de in het Oosten dikwijls tot vreeselijken last zijnde insectenzwermen aanvoert en ook weder doet heengaan. Ook bij de Grieksche en Romeinsche schrijvers vinden wij van dergelijke vliegengoden (Muïagri en Muïodes) gewag gemaakt; zelfs van een vliegen verdrijvenden Jupiter.

Baäl-Zebub had een tempel en orakel te Ekron, de Noordoostelijkste der 5 Philistijnsche steden in Z.W. Palestina; dus ten Westen van Jeruzalem, dicht bij de zee. In de negende eeuw voor Christus, toen Ahazia, (regeert 861—860), de koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, zich bij een val door 'n tralievenster ernstig verwondde, zond hij boden naar bovengenoemd orakel om te vragen af hij weder herstellen zou. De profeet Elia keurde af dat een Israëlietisch vorst een buitenlandschen god raadpleegde. Hij had Jehovah's orakel moeten vragen. Tot straf zou hij sterven. Dit geschiedde. Zie 2 Koningen 1.

Uit den naam Baäl-Zebub is waarschijnlijk door verbastering ontstaan de naam Beëlzebul (= (drekgod), het hoofd der booze geesten of de duivel. In het Nieuwe Testament komt hij eenige keeren voor. Zie het artikel Beëlzebul.

Uit het bovenstaande ziet men wel hoe de Ouden voor allerlei dingen en natuurverschijnselen zich eene godheid dachten. Kon men ze optellen (maar dat is onmogelijk) dan zou men wel duizenden krijgen. Plinius (leeft ± 50 n. C.) zegt dat er alleen te Athene 3000 godheden vereerd werden.

Babel of **Babylon.** Het bekende verhaal van den verhinderden torenbouw aldaar zegt dat God daar de taal der menschen „verwarde"; zie Genesis 11 vers 9, en dat die plek dáárom Babel (= Verwarring) heet. Dit is niets dan eene woordafleiding op den klank af, gelijk de bijbel ze bij tientallen bevat. Woordafleiding is steeds eene gevaarlijke zaak. Het Oude Testament doet er veel aan, en vaak foutief. Men had nog niet bedacht wat Voltaire later zeide: „L'étymologie est une science dans laquelle les voyelles ne sont pour rien et les consonants pour peu de chose." — „Babel" is een Semietisch woord, uit twee woorden bestaande. *Baal* en *Eel.* Baal = poort. Eel (Allah) = God. Het woord beteekent dus Gods poort; zeker vanwege een beroemden tempel en tempeldienst, dóór welken de godheid geacht werd met de menschen te spreken.

Volgens Genesis 9 was Babel de oudste stad der aarde. Eens leefden de menschen in tenten. Jabal vond dit uit. Maar na den zondvloed, toen het vermeerderde nageslacht van Noach nog bij elkaar in Mesopotamië woonde, bedachten ze daar om uit

klei steenen te bakken, welke ze met asphalt op elkaar metselden. Een toren tot in den hemel willende bouwen, werden ze door God verstrooid over de geheele aarde. God „verwarde" namelijk hunne spraak. Nu konden ze niet langer met elkander werken. Zoo ontstonden de talen. Naar aanleiding van deze sage is ook ontstaan de uitdrukking: Babylonische spraakverwarring.

In dit oude verhaal is waar dat Babel een der oudste ons bekende steden der aarde is. In 2300 v. C. bloeide ze reeds. Het volk daar was voor een deel Semietisch en stamverwant met de Israëlieten. Dezen zijn dan ook volgens hun eigen overlevering (zie de artikelen Terah en Abraham) van uit die streken naar Palestina verhuisd.

Men kan Babel de hoofdstad der Oude-wereld noemen, vóór Rome het was. Bij Babels oudheid vallen die van Rome en Athene in het niet. Opgravingen in Egypte te Tell Amarna hebben diplomatieke correspondenties uit ongeveer 1500 v. C. aan het licht gebracht, waaruit blijkt dat het Babylonisch toen de diplomatentaal der gezanten was, gelijk in de Middeleeuwen het Latijn, en nu het Fransch. Het was de wereldtaal. — Aan de Babyloniërs danken wij thans nog de elementaire kennis der gesternten, de verdeeling van den cirkel in 360 graden, die van den dag in 24 uren, de week van 7 dagen, enz. Babylon gaf den toon aan, in wetenschap en kunst, maar ook in weelde en onzedelijkheid. Evenals thans met wereldsteden het geval is. In den laatsten tijd zijn er reusachtige opgravingen gedaan in zijne ruïnenheuvels. Geheele archieven zijn er voor den dag gekomen. Bekend is geworden hoe onder koning Sinmoelabit in 2300 v. C. reeds de Godsnaam Jaoeë (Jehovah) daar gebruikt werd. Schrift bestond. Men schreef met krassen in weeke klei en droogde of bakte die. Dit noemen de Duitschers Keil(wig)-schrift en de Nederlanders Spijkerschrift; zie dit artikel en n° XIV van het Voorwerk. Onder den beroemden zoon van Sinmoelabit, Hammoerabi, bestond er reeds eene volledige staatswetgeving tot in allerlei onderdeelen toe. De Tien geboden, later aan Mozes (1300 v. C.) toegeschreven, komen er bijna gelijkluidend met de bijbelsche in voor. Blijkens gebeeldhouwde portretten was de verfijning der weelde er zóó sterk, dat men niet alleen z'n haar maar zelfs z'n baard in krullen deed frizeeren. Er was toen zelfs al drankbestrijding (zie het artikel Wijn), dus ook reeds drankmisbruik.

Zijn grootsten bloei bereikte (voor zoover wij althans weten) Babel in ± 600 v. C. onder den beroemden koning Nebucadnezar (zie dat artikel). Deze veroverde op zijne groote veroveringstochten ook Palestina (inneming van Jeruzalem in 586, dat hij plunderde, den tempel van Salomo verwoestende). Duizenden voorname Israëlieten voerde hij in ballingschap weg. Aan Babels stroomen zaten de Joden nu en weenden (Psalm 137 vers 1); zij vervloekten het verschrikkelijk (vers 7, 8 en 9). — Zoo hadden de Joden met

Babel te maken; niet op prettige wijze. Zoo komt de naam Babe zeer vele malen in den bijbel voor. Toch had de Joodsche beschaving veel aan de Babylonische te danken. Allerlei verhalen (van schepping, paradijs, zondvloed, enz.) namen ze van de Babyloniërs over. Ook tijdrekenkunde (o.a. de verplaatsing van het nieuwjaar naar het voorjaar; zie het artikel Nisan) en allerlei godsdienstige beeldspraak en motieven, bijv. gevleugelde cherubs (zie het artikel Cherub).

Volgens den Griekschen geschiedschrijver Herodotus waren Babels muren 200 voet hoog en 50 el dik, waren de straten 5 uur gaans lang, en had de stad 100 poorten. De toren van den beroemden tempel van Bel (zie het artikel Baäl) was reusachtig. Eigenlijk was het meer eene pyramide. De grondslag was een stadie (twee minuten gaans) in omtrek. Een berijdbare weg slingerde rondom het kegelvormige gevaarte omhoog. Dit historische ligt er in het verhaal van den „Toren van Babel" uit Genesis 11. — Kort na Nebucadnezar werd de stad door den Perzischen koning Cyrus ingenomen. Zijn opvolger Darius ontvolkte haar gedeeltelijk, verlaagde de muren. Xerxes verwoestte den tempel van Bel. Alexander de Groote (± 333) wilde de metropool weder verheffen door haar tot hoofdstad van zijn rijk te maken, maar werd door zijnen dood daarin verhinderd. Allengs zonk de stad steeds meer. Zeker heeft ook uitdroging van het klimaat daartoe medegewerkt. Pas in 1913 is men, door stuwdammen in den Euphraat aan te leggen, begonnen het land weder meer in cultuur te brengen. — In 500 n. C. verdwijnt Babel geheel. Thans is het eene verzameling puin, ruïnenheuvels. Maar welk een schat van schoonheid, van wetenschap, van kostbare vondsten daar op uitgraving wachten, is nog niet te zeggen.

De naam van de onderdrukkende stad had zulk een slechten klank bij de Joden, dat de Christenen (die uit de Joden ontstaan zijn, en der Joden heilige literatuur, het Oude Testament, behielden en indronken) ook het woord „Babel" als scheldwoord behielden. Toen nu Rome (Nero en andere keizers) de eerste Christenen vervolgden, wisten dezen voor het bloeddorstige Rome geen beter scheldwoord te bedenken dan „Babel". Zie Openbaring 14 vers 8; 16 vers 19; 17 vers 5; 18 vers 2, 10 en 21. Geleerden zeggen dat dit scheldwoord door de Christenen vooral is gebezigd naar aanleiding van de gruwelen van Domitianus (Romeinsch keizer van 81—96 n. C.). En dat juist na hèm ons Openbaringsboek met zijn schelden tegen Rome in zijn tegenwoordigen vorm gekomen is.

In het Oude Testament heet Babel ook Sinear of Sjinear. Een mantel van Sinear (zie het artikel Achan) is een Babylonische mantel.

Babylon lag op de plaats waar Euphraat en Tigris elkaar (vóór

hunne samenvloeiïng) het dichtst naderen. In het tegenwoordige Turksche rijk.

Babylonië. Dit is (in tegenstelling met Babel of Babylon, dat de *stad* aanduidt, de naam van het *land*, waarvan Babel de hoofdstad was. Het heet in den bijbel ook „het land van Babel" of „Babel" alleen. Het eigenlijke Babylonië was het benedengedeelte van het land dat tusschen Euphraat en Tigris ligt, van de plaats af waar deze rivieren elkander naderen (op ongeveer 45 graden Oosterlengte) tot de Perzische golf toe. In zijn bloeitijd onder Nebucadnezar (even na 600 v. C.) strekte het zich echter tot de Middellandsche Zee uit. Babylonië heet in den bijbel ook Sinear of Sjinear.

Baden. Bij de Joden bestond wegens de hitte van het klimaat en het stof veel behoefte om te baden. Doch dit geschiedde niet alleen uit zucht tot reinheid, maar ook uit gehoorzaamheid aan ceremonieele godsdienstwetten. Zoo na genezing van zekere ziekten, bijv. melaatschheid, of de ziekte bedoeld in Leviticus 15 vers 1—15. Zulk een bad moest geschieden in „levend" (= stroomend) water; zie vers 13. Over het algemeen waren bidplaatsen wel vaak aan stroomend water, om daar de ritueele wasschingen te doen. In Handelingen 16 vers 13 gaan Paulus en zijne vrienden te Philippi buiten de poort aan de rivier „waar wij eene plaats des gebeds konden verwachten". Soms waren bij rijken die gelegenheden in een tuin (zoo allicht bij de geschiedenis van David en Bathseba (2 Samuël 11 vers 2), of in een lusthof (zoo in de geschiedenis van de schoone Susanna) (Apocryphe boek Susanna vers 15).

Leviticus 15 vers 18 schrijft een bad voor aan man en vrouw, na de huwelijks-gemeenschap.

Bekend is het verhaal van Naäman den Syriër in 2 Samuël 10, die zich volgens vers 5 op bevel van den profeet Eliza zevenmaal in den Jordaan moest baden om van zijne melaatschheid genezen te worden.

Ook openbare badplaatsen in steden, gelijk men te Rome had, werden volgens den ongeveer 70 na Christus levenden Joodschen geschiedschrijver Flavius Josephus bij de latere Joden in hunne steden gevonden. Ook thans zijn er vele openbare badhuizen in Jeruzalem. Over het geneeskrachtige bad Bethesda in Jezus' dagen aldaar ter stede zie men het artikel Bethesda. Over het algemeen deden de Ouden al evenveel aan „de baden gebruiken" als de menschen van nu. Aix in Frankrijk (Aquae Sextiae = wateren van Sextius) en Aken (Aquae = wateren) bij Maastricht waren reeds Romeinsche badplaatsen. Zoo ook Aquae Mattiacae = Wiesbaden.

Wat de ritueele wasschingen betreft, deze komen bij letterlijk alle volken der oudheid voor. Zelfs in het oude Peru; de Inca of

koning waschte er zijne zonden af in de rivier. De Hindoes nemen heilige baden in den Indus, enz. Het spreekt van zelf dat de onderdompeling in den Jordaan, wanneer Johannes de Dooper zijne discipelen officieel onder zijne volgelingen inlijfde, ook tot deze ceremonieele wasschingen behoort. Later de doop der Christenen ook. En het huidige baden in den Jordaan bij Jericho waar volgens de overlevering Jezus gedoopt is. Het komt mij ook voor, dat niet minder het indoopen der vingeren in het wijwater, bij het binnenkomen in de Roomsche kerk, met de heilige baden der oude tijden samenhangt: men wascht zich, reinigt zich, voor men het Godshuis durft betreden.

Baëna. Met zijn broeder Rechab de moordenaar van Sauls zoon Isboseth; zie dat artikel.

Baësa of **Baëza.** Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. De voorstelling van het Oude Testament is, dat het koningsgeslacht van Jerobeam I over Israël door Jehovah verworpen was omdat het hem vereerde onder de gedaante van een stier. Nu werd dit geslacht geheel uitgeroeid door een zekeren Baëza, zoon van Ahia, van wien we niet weten wie hij was. Hij regeerde van 920—896 en was in voortdurende schermutseling met Judéa (Zuid-Palestina). Hij ontnam het de stad Rama dat aan den heirbaan van Jeruzalem naar het Noorden lag, om Judéa van alle handelsgemeenschap met het Noorden af te snijden, en begon dit Rama te versterken. Toen Judéa's koning zulks zag, kocht hij met den tempelschat en eigen geld Benhadad den koning van Aram of Syrië om. Benhadad verbrak zijn verbond met Baëza, viel in zijn rijk, veroverde er heel wat en noodzaakte hem om Rama weder te laten varen. — Omdat ook hij den Stierdienst niet varen laat, wordt ook hij verworpen, met zijn geheele geslacht. Zie 1 Koningen 15 vers 34 en 16 vers 1—4.

Balaäm. Vulgata- (zie dat artikel) spelling voor Bileam; zie dat artikel.

Balak. De zoon van Sippor, koning der Moabieten, een volk dat verwant was met de Israëlieten en woonde ten Oosten van het Zuiddeel der Doode Zee. Balak leefde volgens de legendaire verhalen des Ouden Testaments in Mozes' dagen, ongeveer 1300 v. C. Toen de Israëlieten, uit Egypte ontkomen, en ten Oosten van de Doode Zee om, Palestina van de Oostzijde wilden binnentrekken, was hij bevreesd dat dit dappere volk ook hèm zou schaden, en ontbood nu een toovenaar, Bileam, van de oevers van den Boven-Euphraat, om het te vervloeken en aldus aan hetzelve met behulp van dezen toovervloek kwaad te brouwen. De toeleg mislukte. Zie het artikel Bileam.

Ballingschap. Wanneer volken niet goed konden in bedwang gehouden worden, dan achtten heerschers of veroveraars in het Oosten in den ouden tijd het voor wijze staatkunde, de kern van

zulk eene natie over te planten naar verre streken, waar zij ze beter in bedwang konden houden. Zoowel Noord-Palestina (Israël) als Zuid-Palestina (Judéa), welke beide landen na de scheuring van 943 afzonderlijke koninkrijkjes waren, hebben dit lot ondergaan. Eerst Israël; daarna Judéa. De veroveraars kwamen uit het Oosten. Ze kwamen, om de Syrische woestijn heen, van uit het Noorden in Palestina. Zij begonnen dus van Palestina stukken bevolking af te knabbelen, beginnende van den Noordkant.

Het eerst in 733 v. C. Toen veroverde Tiglath Pilezer II (ook Pul genaamd), koning van Assyrië, het Noorden des lands, tot de vlakte van Jizreël toe, en voerde „de inwoners" (bedoeld is denkelijk de bloem der bevolking) naar Assyrië. Zie 2 Koningen 15 vers 29 en Jezaja 8 vers 23.

Vervolgens in 724 v. C. Salmanezer, eveneens koning van Assyrië, bevond dat Hozea (koning van Israël, 733—724) tegen hem samenspande, en liet hem gevangen zetten. Zijn opvolger Sargon nam de hoofdstad Samaria na driejarige belegering in en voerde volgens zijne eigene opschriften, die nog niet zoo heel lang geleden gevonden en ontcijferd zijn, in het jaar 719 wel 27.280 menschen in ballingschap weg; zie 2 Koningen 17 vers 6. Ze werden eveneens naar Assyrië gebracht. Wij lezen: naar het landschap Halah en aan de rivier van Gozan, waarschijnlijk landschappen in Mesopotamië; naar de rivier den Habor, waarschijnlijk de Chaboras die bij Circesium, ongeveer op de helft van de lengte der Euphraat zich in dezen stroom stort; en naar het land Medië, dat verder ligt: ten Z.W. van de Caspische Zee. Wij moeten ons echter voorstellen dat de ballingen in het vreemde land eene tamelijke vrijheid van beweging kregen en onze indruk is dat zij daarvan ook gebruik maakten. Sommigen kwamen er zelfs tot aanzien. Over het algemeen zijn die Joden in het verre Medië daar ook later gebleven, en niet weder teruggekeerd naar Palestina. Flavius Josephus beweert kort na Christus dat er nog tienduizenden woonden in zijn tijd. En sommigen meenen thans dat de Nestoriaansche Christenen aldaar nog rechtstreeksche afstammelingen dier oude verbannen Israëlieten zijn.

De Oostelijke veroveraars waren thans aan het Zuidelijk Judéa toe. De Assyriërs onder Sanherib vielen in Judéa in 701 v. C., veroverden 46 steden en voerden 200 150 menschen en onnoemelijk veel vee weg. Waarheen weten we niet. Van deze wegvoering vermeldt de bijbel in 2 Koningen 18 en 19 niets, maar wij kennen ze uit Assyrische inscripties. Jeruzalem werd echter niet ingenomen. — Sinds werden de Assyriërs overwonnen door de Babyloniërs, en verscheidene profeten begonnen nu de Judeërs voor deze menschen te waarschuwen, wat heel natuurlijk was. Vooral de profeet Jeremia. Eindelijk viel de groote slag.

Hij viel in tweeën. In 597 en in 586. Nebucadnezar, koning van

Babel, sluit in 597 Jeruzalem in; koning Jojachin geeft zich over; de tempel wordt van zijne schatten en sieraden beroofd; dat dit diepen indruk maakte, bewijst Jeremia 28; daarna werden de koning en zijne familie en zijn hof, 10.000 vorsten en rijke lieden en handwerkslieden en slotenmakers uit de stad naar Babylon gevoerd; 2 Koningen 24 vers 11—16. De geringere bevolking mocht blijven.

Zoo was het ook bij den laatsten en grootsten slag, in 586. Stad en tempel werden verwoest, „en Juda werd van zijn bodem in ballingschap gevoerd"; 2 Koningen 25 vers 21. Dit is de groote bekende Babylonische ballingschap. Het geringere volk bleef achter „als wijngaardeniers en landbouwers"; vers 12. Het slot van het boek Jeremia geeft nog vele bijzonderheden. De wegvoering van 597 beperkte zich tot de stad Jeruzalem, en was met de vrouwen en kinderen mede ongeveer 50.000 zielen sterk. Die van 586 strekte zich over geheel Judéa uit. — Dat echter, hoewel de tempel verwoest was, op het tempelplein alle openbare eeredienst niet ophield, blijkt uit Jeremia 41 vers 5, waar verhaald wordt hoe eenige maanden na de verwoesting tachtig man uit Sichem zich op weg begaven om op de tempelplek meeloffers en wierook te brengen.

De ballingen gingen naar de stad Babylon of in groepen naar andere plaatsen daaromtrent. Naar den Chaboras, naar Karkemies, enz. Te Tel-Abib was o.a. Ezechiël met eene groep ballingen; Ezechiël 3 vers 15; hij ontwierp daar in den vreemde een nieuwen tempel.

Er waren voorspellingen dat de ballingschap 70 jaren zou duren. Maar men kan op dit punt van geen bepaalde uitkomst spreken, daar de nakomelingen der ballingen gedeeltelijk voor goed in Babylonië gebleven zijn, gedeeltelijk in groepen in verschillende tijdperken zijn teruggekeerd. Het eerst in 538, toen de Perzische koning Cyrus Babylon veroverde en de Joden vrijliet. In zooverre duurde de *gedwongen* ballingschap slechts 48 jaar. Maar pas in 516 zijn deze teruggekeerden er in geslaagd om op het oude tempelplein weder een onaanzienlijken tempel te bouwen, en zoo heeft de eigenlijke *tempel*-dienst 70 jaar stil gestaan.

Hoewel we nergens lezen dat de ballingen bepaald vervolgd en gedood werden (behalve in het veel later geschreven boek Daniël en in het apocryphe boek Tobias) vonden zij hun lot in den vreemde natuurlijk ellendig. Een ontroerend gedicht, vol droefheid en haat, dat deze stemming weergeeft, en zeker in de ballingschap vervaardigd, is Psalm 137. Ook de tweede Jezaja, wiens profetiën van Jezaja 40—66 loopen, moet in de ballingschap hebben geleefd en daar zijn „Troost, troost mijn volk" (Jezaja 40 vers 1) geschreven hebben, met het oog op de verwachte onderwerping der Babyloniërs door Cyrus.

Ook in ± 450 n. C. zijn nog vele Joden met Ezra en Nehemia naar hun vaderland teruggekeerd.

Het is wel te begrijpen, dat de ballingschap, deze ontzettende gebeurtenis, krachtig heeft medegewerkt om het nationaal bewustzijn der Israëlieten, ja hun chauvinisme, te bevorderen. Zij sloten zich in de ellende nauwer aan elkaar. Ook begrijpt men, dat zij, ondanks hun haat tegen hunne onderdrukkers veel van hen overnamen. Eene nieuwe tijdverdeeling, en een krachtig geloof in een leven na dit leven en in engelen en duivelen is de vrucht er van. — Ondanks de vrijheid om naar Palestina terug te keeren, zijn er toch nog zóóveel Joden in Babylonië blijven wonen, dat er in later eeuwen eene afzonderlijke Joodsche geleerdheid ontstond, wier neerslag in den afzonderlijken Babylonischen Talmud (zie dat artikel) is nedergelegd. Zie verder het artikel Verstrooiing. Zie ook, om een gemakkelijk overzicht te hebben over het bestaan en het einde van de koninkrijken Israël en Juda, de graphische voorstelling op n° VI van het Voorwerk.

In de Middeleeuwen, van 1308—1377 is de pauselijke zetel van Rome naar Avignon in Frankrijk overgeplaatst geweest. Dit noemt men ook wel eens „de Babylonische ballingschap." De naam is ontstaan omdat die Avignonsche periode ongeveer 70 jaar duurde, zoo lang als men vroeger meende dat de oude Babylonische ballingschap geduurd had.

Balsem. Het product van den balsemstruik die in oude tijden in Palestina groeide op de heetste plekken in het Jordaandal bij Jericho en aan de Doode Zee te Engedi; in tuinen gekweekt. Het kwam ook in Arabië voor, en groeit nog in zeer heete landen, o.a. in Oost-Indië. De plant schijnt te gelijken op den wijnstok. Het gewenschte vocht vloeit in kleine droppen uit insnijdingen in den stam en gold in de oudheid voor in hooge mate geneeskrachtig. Ook nu nog wordt het in het Oosten aangewend. — Er schijnt eene mindere soort gegroeid te hebben op minder warme plaatsen, bijv. Gilead, het land vlak ten Oosten van den middenloop des Jordaans. Jeremia 8 vers 22 zegt tenminste: „Is er geen balsem in Gilead?" m. a. w. Is er nergens hulp en troost? — In het Hooglied wordt van de wangen van den geliefden man gezegd: „Zijne kaken zijn als balsembedden, waarop geurige planten groeien;" Hooglied 5 vers 13.

Balsemen. Eene verrichting bij vele oude volken, maar vooral bij de Egyptenaren en oude Peruanen gebruikelijk. Men wilde het lichaam van den afgestorvene zoo goed mogelijk bewaren. Hoewel het met de verheven onsterflijkheidsleer der Egyptenaren strijdt, zal dit willen in stand houden van het lichaam nog wel samenhangen met een duister gevoel uit den oertijd, dat de ziel, de mensch-zelf, aan het lichaam blijft gebonden, in zooverre dat deze ziel blijft bestaan zoolang het lichaam blijft bestaan. Ge-

déëltelijk kan het ook worden verklaard uit den natuurlijken eerbied voor het stoffelijk overschot van geliefden.

Bij de rijken was het balsemen een kostbaar iets. In de nabijheid der steden waren de doodensteden, eindelooze reeksen graven, boven- of ondergronds in de rots uitgehouwen; zie de beschrijvingen in Ebers' Warda. Of ook wel met een gebouw er overheen (pyramide). Bij de doodensteden woonden de lijkverzorgers, wier voornaamsten priesters waren. De Grammateus of teekenaar teekende op het lijk de plek af die moest worden opengesneden. De Parachistes of Opensnijder deed dit met een vuursteenen mes. Dit laatste wijst op oeroud gebruik uit den steentijd. Cultusgebruiken behouden het langst overoude dingen. Zoo moest ook bij de Joden nog de besnijdenis met een vuursteenen mes geschieden. Ook bij de oude Mexicanen of Azteken, die toch bronzen messen en wapenen kenden, gebruikten de priesters bij het menschenoffer een steenen mes om het hart van den levenden ongelukkige uit zijn lichaam te snijden. Wat de Egyptenaren betreft, na het opensnijden van het lijk kwamen de Taricheuten of inzouters; zij haalden door de gemaakte opening de ingewanden uit het lichaam; ze haalden met bronzen haken de hersenen door de neusgaten uit den schedel, en legden dan het lijk in eene oplossing van natron en vulden het daarna met bederfwerende middelen als hars, asphalt, myrrhe, aloë, sandelhout, enz. Ook de ingewanden werden afzonderlijk gebalsemd, en in pakjes weder in het lijk geborgen of in vazen apart bewaard. Daarna werd het lijk door de Colchyten aangekleed, d. w. z. gewikkeld in zeer lange linnen zwachtels, met aan den buitenkant versiersels en amuletten, nadat de openingen van het lichaam waren gesloten, soms met gouden plaatjes. Deze laatste gebruikten met het zelfde doel ook de oude Peruanen. Is dit niet opmerkelijk?

Hierna werd dat wat men nu *mummie* noemde (misschien van het Koptische moeh-moe = ingezouten lijk) gedaan in een kist die ongeveer den vorm had van het lichaam, en daarna in een steenen lijkkist (sarcophaag, letterlijk vleesch-eter), een steenen kist uit één stuk steen gehouwen, met een steenen deksel. Bekend is, dat zulke mummies na 5000 jaren thans nog goed bewaard zijn. Augustinus zegt dat dit balsemen nog tot in zijn tijd (± 400 n. C.) geschiedde in Egypte.

De Israëlieten kenden het ook; althans werden aanzienlijken gebalsemd. (Ook thans worden in Europa nog vorsten gebalsemd door hun een bederfwerend vocht in de aderen te spuiten). Nicodemus bracht volgens Johannes 19 vers 39 honderd pond myrrhe en aloë om er den door hem vereerden Jezus mede te balsemen. En in vers 40 staat dat zij „het lichaam wonden in doeken mèt de specerijen, gelijk bij de Joden de gewoonte van begraven is." Maar nergens elders in den bijbel wordt er melding van gemaakt.

Andere manieren van conserveeren waren aldus: De Ethiopiërs bewaarden de lijken in doorschijnende hars, de Perzen in was. Het lichaam van Alexander den Groote werd in honig bewaard, wat bij de Assyriërs de gewoonte was. Ook van anderen wordt dit verhaald. Niet alleen in Peru maar ook op de Canarische eilanden schijnt, vóór er Europeanen kwamen, lijkenbalseming te hebben plaats gevonden. Bij zekere stammen op Nieuw Guinéa rookt men de lijken en bewaart ze aldus; ook thans nog.

Bekend is dat de Egyptenaren ook dieren balsemden die voor hen om de een of andere reden goddelijk waren: de apis of witte stier, de ibis (een soort van watervogel die giftige slangen verslindt), en de kat.

Bama's. Zie Altaar.

Ban. Zie Verbannen.

Bar-Abbas. Bar of Ben beteekent: zoon. Bar-Abbas beteekent dus de zoon van Abba of Abbas. Barabbas was een gewone eigennaam bij de Joden. De uit het Nieuwe Testament bekende was iemand die wegens oproer en moord te Jeruzalem zich in de gevangenis bevond toen Jezus aan het einde zijns aardschen levens voor den landvoogd Pilatus terecht stond. Pilatus, die Jezus niet schuldig bevond, wilde hem vrij laten en stelde het volk voor, dat het gebruik zou maken van zijn voorrecht om ter eere van het Paaschfeest eenen gevangene te doen loslaten. Het moest dan dien dag Jezus uitroepen als den man die van dit voorrecht profiteeren zou. Het volk echter wilde er niets van weten en riep: „Niet hèm, maar Bar-Abbas!" Pilatus was laf genoeg om, tegen zijne overtuiging in, het volk zijnen zin te geven, liet Bar-Abbas los en deed Jezus kruisigen. Het verhaal komt in alle vier Evangeliën voor en wordt ook in Handelingen 3 vers 14 vermeld. De plaatsen in de Evangeliën zijn: Mattheus 27 vers 15—26; Marcus 15 vers 6—15; Lucas 23 vers 16—25; Johannes 18 vers 39 en 40.

Barak. Een Israëlietisch veldoverste uit het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.). De toestand was toen zoo, dat de Israëlieten, uit Egypte gekomen, zich onder Jozua wel in het land Kanaän gevestigd hadden en vele steden bezaten, maar vele ook niet. Bijv. Jebus (Jeruzalem) was nog in de macht der oorspronkelijke Kanaänieten. Vooral in het Noorden waren zij nog de baas. Jabin, hun vorst, die te Hasor, ten Westen van de Noordpunt van het meer van Galiléa, resideerde, onderdrukte de Noord-Israëlieten 20 jaar lang, o.a. met behulp van 900 strijdwagens en een leger onder generaal Sisera. In die dagen woonde er in het midden van Palestina tusschen Rama en Bethel eene vrouw, Debora, eene bezielde, eene profetes. Zij ontbood Barak, den zoon van Abinoam, uit Kedes, in den stam Naphtali, en gebood hem in Jehovah's naam 10.000 strijders uit de stammen Naphtali en Zebulon te verzamelen en de Kanaänieten te verslaan. Barak durfde dit niet

aan indien Debora niet medeging om de troepen door hare tegenwoordigheid te bezielen. Zij stemde toe, ging mede en Barak nestelde zich op den berg Tabor, ten Westen van het meer van Galiléa; en toen Sisera met zijn leger kwam en zich legerde bij de beek Kison, ten Zuiden van den Tabor, stormde Barak met de zijnen van den berg en versloeg Sisera totaal.

De naam Barak beteekent evenals Barkas (de bijnaam van den Carthaagschen veldheer Hamilkar) *bliksem*, en is zeker een eeretitel die den veldoverste later gegeven is, evenals Maccabi (strijdhamer) aan Judas (den Makkabeër) en Martel (strijdhamer) aan Karel Martel. Is dit zoo, dan kennen wij den eigenlijken naam van Barak niet. Zijne groote daad staat beschreven in Richteren 4, en op dichterlijke wijze nog eens in Richteren 5, het zoogenaamde „Lied van Debora", naar men meent een der oudste stukken van het Oude Testament.

Barbaren. De Grieken en Romeinen noemden allen die geen Grieken of Romeinen waren „barbaren". Dit woord wil zeggen „onbeschaafde vreemdelingen" of eenvoudig „vreemdelingen", en niet wat wij er tegenwoordig onder verstaan. Als Paulus op Malta strandt, dan noemt de schrijver van Handelingen 28 (vers 4) de inwoners van dit eiland „barbaren" en de Statenvertaling laat dit ten onrechte zoo staan. Oort en ik vertalen daarom in onze overzettingen: „inboorlingen". Want die menschen van Malta waren in 't geheel geen „barbaren": integendeel zeer hulpvaardig.

En als Paulus in Romeinen 1 vers 14 „Grieken" tegenover „barbaren" stelt, dan vertalen wij: „Grieken" en „niet-Grieken". Bedoeld zijn: Intellectuels, menschen van de wereld, fijnbeschaafde heeren èn zij die daarvan het tegenovergestelde zijn.

Bar-Jezus. Bar of ben is een Hebreeuwsch woord dat „zoon" beteekent. Bar-Jezus beteekent dus: Zoon van Jezus. Jezus was een heel gewone Joodsche mannennaam (Vergelijk Pieter en Pietersen). De in den bijbel voorkomende Bar-Jezus wordt genoemd in Handelingen 13 vers 4—12. Hij was de geestelijke adviseur of hofkapelaan van den Romeinschen stadhouder van Cyprus, Sergius Paulus, die een verstandig man wordt genoemd. Deze wilde den apostel Paulus, die juist met Barnabas zijn eerste zendingsreis begonnen was, hooren. Maar Bar-Jezus werkte Paulus begrijpelijkerwijze tegen. Het gevolg was zeker eene scherpe woordenwisseling. Tenminste Paulus schold hem vreeselijk uit (vers 10) en sloeg hem (zegt het verhaal in vers 11) met tijdelijke blindheid. Zoodat Sergius Paulus van schrik Christen werd. Bar-Jezus, staat in vers 8, had ook den naam Elymas, een Arabisch woord dat „Wijze" of Magiër beteekent. Het was dus zeker een eerebijnaam.

Bar-Jona. Zie Petrus.

Barnabas. Een vriend en reisgenoot van Paulus. Hij was iemand

van Joodschpriesterlijke familie, geboren op Cyprus, en eigenlijk Jozef geheeten. Te Jeruzalem wonende terwijl daar de eerste Christengemeente werd opgericht, verkocht hij, om de armen onder de Christenen te helpen, zijnen akker en gaf het geld den discipelen van Jezus die de gemeente bestuurden; Handelingen 4 vers 36 en 37. Hij werd bijgenaamd „Barnabas", dat beteekent: zoon der vertroosting. Vele beroemde mannen zijn 't meest bij hun *bijnaam* bekend, bijv. Petrus, die eigenlijk Simon heette, en keizer Augustus, die eigenlijk Octavianus heette, enz.

Als Paulus van Christenvervolger Christen wordt en zich bij de Jeruzalemsche discipelen wil aansluiten, doch door dezen niet vertrouwd wordt, dan is het Barnabas (als buitenlander allicht liberaler) die den nieuweling bij hen inleidt; Handelingen 9 vers 27 Als er even later in Antiochië voor het nieuwe geloof met groot succes gepropageerd wordt onder Heidenen, dan vertrouwen alweer de echt-Joodsche Jeruzalemsche apostelen dit niet recht, en zenden als vertrouwensman Barnabas op onderzoek uit; Handelingen 11 vers 22. Hij wordt bij deze gelegenheid genoemd: een voortreffelijk man, vol Heiligen Geest en geloof; vers 24. Hij, evenals Paulus, een *buiten* Palestina (op Cyprus) geboren Jood, dus allicht liberaler van beginsel dan de onder den rook des tempels te Jeruzalem wonende Christenen, vindt het prachtig dat te Antiochië niet alleen Joden maar ook Heidenen tot het Christendom overgaan. Hij is zóó vol vuur, dat hij zelfs een krachtigen medewerker tot dit werk gaat zoeken, en haalt nu .... Paulus uit diens geboorteplaats, het naburige Tarsus. *Hieruit blijkt dat aan Barnabas de eer toekomt om Paulus tot het propagandawerk te hebben genood.* Zij werkten met elkander te Antiochië met groot succes. Dáár werden de nieuwlichters voor het eerst „Christenen" genoemd; vers 26. Een vol jaar werkten ze er samen. Daarna werden deze spitsbroeders naar Jeruzalem gezonden om liefdegaven over te brengen; vers 30.

Samen ondernamen ze ook Paulus' eerste zendingsreis, over Cyprus en een deel van Klein-Azië; waar ze veel ondervonden (zie Handelingen 13 en 14) en te Lystra zelfs voor goden werden aangezien. Barnabas zelfs voor Jupiter, wat niet tegen zijne uiterlijke verschijning pleit. Te Antiochië (het middelpunt van de eerste Christenpropaganda) teruggekeerd, bleven zij daar „geen kleinen tijd" (Handelingen 14 vers 28), en werden daarna wederom als vertrouwensmannen naar Jeruzalem gezonden om deel te nemen aan het zoogenaamde Apostelconcilie (zie dat artikel); Handelingen 15 vers 1—30. Dit liep over de vraag, of men, om van Heiden Christen te worden, eerst nog allerlei Joodsche ceremoniën moest ondergaan. Barnabas en Paulus, de vooruitstrevende partijgangers, verdedigden de zaak der Heidenen (vers 12) en adviseerden zeker om het hun niet „moeielijk te maken" (vers 19),

waartoe dan ook besloten werd. Paulus en Barnabas (deze beiden worden telkens samen genoemd in vers 2, 12, 22 en 35) moesten dit bericht met een paar anderen naar Antiochië overbrengen.

Na een tijd wilden ze eene tweede zendingsreis ondernemen, maar er ontstond verschil over eenen zekeren Johannes Marcus, die hen op de eerste reis in den steek gelaten had. Paulus wilde hem niet meer meehebben. Barnabas wel. Er ontstond zelfs „verbittering" (Handelingen 15 vers 39) en de twee spitsbroeders scheidden helaas. Barnabas nam Johannes Marcus mede en ging weder daar Cyprus. Paulus ging diep Klein-Azië in, ja naar Europa.

Uit het feit dat Barnabas op zijn stuk bleef staan, blijkt zeker wel dat hij niet bepaald het knechtje van Paulus wilde zijn, en niet in bijzondere mate zijn mindere was. Paulus vertelt in Galaten 2 dat hij nóg eens ernstig geschil met Barnabas had. Hij en Petrus deden te Antiochië heel vrijzinnig, lieten de Joodsche gebruiken na. Maar toen er dwarskijkers uit Jeruzalem aangekomen waren, werden ze benauwd en voegden zich weder onder het oude juk. „*Zelfs* Barnabas", staat er in vers 13. Dezen had Paulus dus zeker voor een echten vrijzinnige gehouden. Paulus sprak hen er scherp over aan; vers 14.

Wat er verder van Barnabas op of na zijne tweede Cyprusreis geworden is, weten we niet. Onzekere berichten zeggen dat hij spoedig den marteldood gevonden heeft. Er staat nog een brief op zijn naam, de zoogenaamde Barnabasbrief. Wel een zeer oud geschrift, maar de geleerden nemen aan dat het ondergeschoven is.

Bartholomeüs. Letterlijk: Zoon van Tholomeüs. Hij was een van de twaalf discipelen van Jezus, en wordt genoemd in de drie discipellijsten van Mattheus (10 vers 3), Marcus (3 vers 18) en Lucas (6 vers 14), welke lijsten niet steeds met elkander overeenkomen. Verder is er geen enkele bijzonderheid over hem bekend. Na Jezus' dood is hij volgens Handelingen 1 vers 13 nog bij de discipelen te Jeruzalem. Door sommigen wordt hij, zonder voldoenden grond, vereenzelvigd met Nathanaël; zie dat artikel.

Bartimaeus. Letterlijk: Zoon van Timaeus. Hij was een blinde bedelaar die in het Nieuwe Testament voorkomt. Toen Jezus, aan het einde zijner openbare werkzaamheid, uit Noord-Palestina door het Overjordaansche naar Jeruzalem trok en Jericho was doorgegaan, zat daar de blinde Bartimaeus aan den weg. Hoorende dat het de groote wonderdoener, trooster en genezer was, riep hij hem na: „Ontferm u mijner!" De omstanders wilden hem het zwijgen opleggen, doch hij riep maar door. Jezus stond stil, riep hem, en maakte hem ziende, volgens het verhaal van Marcus 10 vers 46—52. De dankbare genezene volgde hem toen op den weg naar Jeruzalem. — In Mattheus 20 vers 29—34 staat het verhaal ook, maar dan zijn het *twee* blinden, wier namen niet worden genoemd. In Lucas 18 vers 35—43 staat het eveneens, doch dan

geschiedt het wonder vóór men te Jericho is. De naam Bartimaeus wordt daar evenmin genoemd. Zeker is in alle drie evangeliën hetzelfde verhaal bedoeld, kleurend vertellende van een zeker iets, eene genezing of iets dergelijks, welke Jezus bij Jericho volbracht. Maar de overlevering was onzeker en heeft zich in de drie genoemde evangeliën welke geografisch ver van elkaar ontstaan zijn, en ook jaren na elkaar, tot drie verschillende verhalen gekristallizeerd.

Baruch. Vriend en secretaris van Jeremia den grooten profeet, hem getrouw blijvende, ook in de benauwende en gevaarlijke tijden van Jeruzalems beleg in 586 v. C. door de Babyloniërs. Daar zijn broeder Seraja een „koninklijk kwartiermeester" (anderen zeggen: hofmaarschalk) heet, was hij zeker van aristocratische afkomst. De vreeselijke en pessimistische profetiën van zijn vriend, die steeds onheil voor stad en land voorspelde, schreef hij op en las ze voor aan het verzamelde volk (Jeremia 36 vers 10) en daarna aan de rijksgrooten; vers 15. Een zekere Jehudi las ze aan den koning Jojakim voor, doch toen hij pas aan den gang was, sneed hij het geschrift met zijn pennemes stuk en verbrandde ze in den kachel; vers 23. De koning vond dat goed, wilde den schrijver en zijn meester gevangen doen zetten; wat ook natuurlijk was. De zaak immers was dat Jeremia door zijne neerdrukkende redevoeringen en schrifturen den moed der belegerden vernietigde! De beide vrienden hadden zich echter verscholen en bleven vrij. — Na de inneming en verwoesting van Jeruzalem en de in-ballingschap-zending van vele voornamen, bleven Baruch en zijn meester daarvan bevrijd, door de gunst der Babyloniërs die hen als het ware als bondgenooten beschouwden. Wel ten onrechte; maar toch eene begrijpelijke dwaling. — Een tijd daarna wilden voorname in Palestina gebleven burgers naar Egypte vluchten. Zij vroegen Jeremia om raad. Deze zeide dat het Gods wil was dat ze rustig in hun land moesten blijven als onderdanen van Babels koning, voor wien ze „niet beangst" moesten zijn; Jeremia 42 vers 11. Maar men wilde niet luisteren en beschuldigde Baruch den profeet te hebben opgestookt; Jeremia 43 vers 3. Zij trokken toch naar Egypte en voerden beiden tegen wil en dank mede. Hierna verdwijnt Baruch uit de geschiedenis.

In later tijd heeft men hem een boek toegedicht, dat onder den naam van „Het boek Baruch" met en benevens een eveneens ondergeschoven „Zendbrief van Jeremia" onder de Apocryphe boeken des Ouden Testaments is opgenomen en achter sommige (bijv. de Luthersche) bijbels is afgedrukt. De voorstelling is dat Baruch niet in Egypte is gebleven maar naar Babel is gegaan en vandaar naar de Joden in Palestina schrijft om hen allerlei vermaningen te doen toekomen.

Bazillaï. Toen koning David (± 1000 v. C.) wegens een der

vele hofkabalen die er op zijn ouden dag plaats vonden, voor zijn oproerigen zoon Absalom uit de hoofdstad Jeruzalem Oostwaarts tot over den Jordaan vluchtte, woonde aldaar te Mahanaim een zeer rijk man die den onttroonden koning onderhield. Nadat Absalom verslagen en gedood was, deed de oude tachtigjarige man zijnen vorst uitgeleide tot den Jordaan toe. David wilde dat hij zich te Jeruzalem in zijne nabijheid zoude vestigen. Dan zou hij de gunst des konings genieten. Doch de verstandige grijsaard bedankte beleefd, zeggende dat hij te oud voor genietingen was en wilde sterven bij het graf van zijn vader en moeder. Alleen beval hij zijnen zoon Chimham of Kimham in 's konings gunst aan. Deze trok toen mede naar de hoofdstad. Bazillaï zelf keerde naar Mahanaüm terug. Lees 2 Samuel 19 vers 21—39. Nog op zijn sterfbed gedacht David zijnen ouden weldoener; 1 Koningen 2 vers 7.

Basan of **Bazan.** Een landschap ten Oosten van het meer van Galiléa; zie het kaartje op n° IX van het Voorwerk; dus ten N.O. van Palestina. Het was gedurende den bloeitijd onder David en Salomo een deel van het rijk Israël. Het bewuste landschap, dat geen bepaald afgeronde grenzen had (daar het in woestijnen overging) was ongeveer zoo groot als Noord-Brabant. Het is bultig, en wordt in het Oude Testament geroemd om zijne eikebosschen en beste weiden, waar goed mestvee tierde. Als de profeet Amos de weelderige weldoorvoede dames zijner dagen scheldend typeeren wil, dan noemt hij haar „koeien van Bazan", Amos 4 vers 1.

Basilisk. Als Jesaja 11 het Vrederijk wil beschrijven, zegt het in vers 8 dat „een kindje zijne hand zal uitsteken naar het nest van een giftslang". Zoo de Leidsche vertaling. De Statenvertaling heeft: „in den kuil van den basilisk." — Bedoeld schijnt een klein soort van adder, coluber cerastes of coluber cornutus, van een half el lang, een vinger dik, bruinachtig-grijs van kleur, op den buik wit, op den kop met twee kleine voelhorens, voorkomende in Afrika, maar ook in Palestina; en vergiftig.

Maar in het Vrederijk (zegt Jesaja) zal geen slang meer giftig zijn, geen leeuw meer gevaarlijk wezen, enz.; vers 7. Het is duidelijk dat met deze booze dieren *booze menschen* bedoeld zijn.

Bath. Een Joodsche maat voor vloeibare waren; bijna 40 Liter. Eigenlijk 39,4 of 39,5 Liter.

Bathseba. De treffende geschiedenis welke met deze vrouw in verband staat, kunt gij lezen in 2 Samuel 11 en 12. Zij is geschied omstreeks 1000 v. C., onder de regeering van koning David, en mèt dezen. Jeruzalem was nog niet lang geleden aan de Kanaänieten ontweldigd en door David tot residentie gemaakt. Van het platte dak van zijn paleis (waar men in den avond de eerste avondkoelte opving), zag hij eene beeldschoone vrouw zich baden in een vijver

van haren tuin, of op hare binnenplaats. Zij was Bathseba (of Bathsjeba), dochter van Eliam den zoon van Ahitofel of Achitofel, een van 's konings raadslieden, dus van voorname familie. In groote liefde voor haar ontbrand, liet de koning haar bij zich komen. Zij verzette zich niet; zij hadden gemeenschap en zij werd zwanger. Volgens Leviticus 20 vers 10 waren beiden nu des doods schuldig. Maar ten eerste is die wet van veel later tijd, en ten tweede.... was het de koning. Toch gevoelde David zich met het geval verlegen. Op zeer schandelijke wijze heeft hij zich toen van haar man ontslagen (zie het artikel Uria) en de vrouw gehuwd. Zij woonde nu in het paleis en schonk den koning een zoon.

Nu komt de zeer moedige profeet Nathan op het tooneel, durft David in een treffend verhaal (het ooilam van den arme; 2 Samuel 12 vers 1—5) hard de waarheid zeggen („Gij zijt die man!" vers 7) en voorspelt hem dat het in overspel verwekte kind sterven zal. Dit geschiedt. Doch later „troostte" David deze geliefde vrouw, die misschien al wel zijne vijfde was, maar steeds de meest geliefde bleef, en zij schonk hem nog vier zonen, waarvan Salomo de oudste was.

Als de koning zeer zeer oud is en Adonia, toenmaals van de verschillende Davidsvrouwen de oudste zoon, aanstalten maakt om zich tot koning te laten uitroepen, gaat Bathseba op raad van Nathan naar Davids ziekbed en herkrijgt van hem de gelofte dat háár zoon, Salomo, den troon zal erven; 1 Koningen 1 vers 5—31. Als David gestorven is, volgt Salomo hem werkelijk op. Adonia wordt voorbijgegaan. Bathseba doet in zekere zaak nog een goed woord voor hem. Hij wenscht namelijk Abisag, het beeldschoone meisje dat den ouden vorst had verpleegd, en in zijn arm geslapen had omdat hij anders niet warm worden kon, te huwen. Doch Salomo neemt dit zeer euvel op. Want hoewel Abisag geen geslachtsgemeenschap met David gehad had, ging ze voor het publiek als zijne bijvrouw door. Welnu, de bijvrouw eens konings te willen naderen, dat is: in de rechten diens konings te willen treden (zie 2 Samuel 16 vers 20—23), dat was majesteitsschennis. Salomo gaat dan ook op het goedhartige verzoek zijner moeder niet in, en laat op staanden voet Adonia dooden.

Bazuin. Een groote kromme of ook wel rechte trompet, die gebruikt wordt in den krijg, om signalen te geven, of in vrede om het volk bijeen te roepen, of om feestgetijden (bijv. Nieuwe maan) aan te kondigen. Het was het krachtigste, doordringendste muziekinstrument. Door *zijn* geluid vielen, zegt het verhaal van Jozua 5, de muren van Jericho om; vers 20. Toch valt het ons af als er in vers 6 staat dat het ramshoornbazuinen waren; dus niet zoo groot.

Bazuingeschal is in het Oude Testament het beeld der overal doordringende en met onweerstaanbare kracht toegeruste stemme

Gods. Zoo waren er volgens Exodus 19 vers 16 op den berg Sinaï waar God is nedergedaald: donder, bliksem, zware wolken en „zeer sterk bazuingeschal". Ook in het Nieuwe Testament is het in verscheidene teksten de bazuin die den Jongsten Dag en Gods Oordeel aankondigt, bijv. Mattheüs 24 vers 31, en de bekende plaats 1 Thessalonicenzen 4 vers 16, en in het Openbaringsboek zeer vele keeren.

Bed. De Oosterlingen hebben en hadden niet zulke omslachtige bedden als wij. Men sliep op een mat op den grond met het hoofd op een kussen of op een slaapblokje. Sommigen hadden dunne matrassen, die (evenals de genoemde mat) overdag werden opgerold en ter zijde gezet. 's Nachts spreidde men ze uit en sliep dus zoo goed als op den vloer, gerold in zijn opperkleed. Bij aanzienlijken en verfijnden had men wel hoogere soms rijkversierde bedsteden, soort van sofa's of divans, al of niet verplaatsbaar. Maar de gewone boer of burger sliep op den grond, in tent of huis; bij groote hitte op het platte dak. — De „beddekens" waarop men kranken droeg om ze tot Jezus te brengen (Marcus 2 vers 4, 9, 11 en 12, enz. enz.) waren niet dan de genoemde matten of dunne matrassen. Met het „bed" van Marcus 4 vers 20 waaronder men evenmin als onder de korenmaat zijn licht moet plaatsen, zal wel een soort van lage sofa bedoeld zijn, waarop men sliep, maar waarop men ook wel aan eene lage tafel aanlag om te eten.

Bedolah. Waarschijnlijk op was gelijkende, doorzichtige en welriekende hars, dat de Ouden als een kostbaar en zeldzaam reukwerk beschouwden. Het kwam uit Arabië, Voor-Indië en Bactrië en wordt in Genesis 2 vers 12 in één adem genoemd met goud en onyx, kostbare stoffen, die heetten te komen uit het land Havila of Hawila, dat door den eersten der Paradijsrivieren werd bespoeld.

Beël-Zebul. Naam van den Duivel of van den Overste der duivelen. Het woord beteekent letterlijk Heer des dreks, of drekgod, en is misschien een spottende verbastering van Baäl-Zebub, Heer der vliegen, een god der Philistijnen, de Zuidwestelijke buren der Joden; zie het artikel Baäl-Zebub. De scheldnaam Beël-Zebul werd door haatdragende Joden op Jezus toegepast (Mattheus 10 vers 25); ook schreven ze diens groote krachtdaden aan de kracht van Beëlzebul toe; Mattheus 12 vers 27; Marcus 3 vers 22; Lucas 11 vers 15 en 18.

Begraven. In den bijbel, bij Israëlieten en Christenen, begrááft men de dooden. Van lijkverbranding hooren we niet dan in 1 Samuel 31 vers 12; Sauls lichaam wordt daar verbrand. Doch onvolledig, want de beenderen worden dan nog eens afzonderlijk begraven. Trouwens, de tekst is daar onzeker, zoodat er misschien in het geheel niet van verbranding sprake is.

De begrafenis geschiedde na min of meer kostbare balseming. Volgens het Johannesevangelie (hoofdstuk 19 vers 40) dat echter

van Joodsche toestanden niet steeds goed op de hoogte schijnt te zijn, was het bij de Joden gewoonte de lijken te wikkelen in doeken; en specerijen daarbij. Bij de armen allicht niet. — Men begroef zeer vaak in gehouwen graven in de rots. Het lijk werd eerst gewasschen en dan gewikkeld in doeken met myrrhe, aloë en andere bederfwerende middelen; zie ook het artikel Balsemen. Men droeg het vervolgens op een baar, die door bloedverwanten en vrienden gevolgd werd, niet in een gesloten maar in een open kist, naar het graf, onder geklag, vaak met klaagliederen of treurmuziek. Begraven buiten de officieele kerkhoven was geoorloofd. Men had zijn familiebegraafplaats op zijn landgoed. Het graf, dat als het in de rots was uitgehouwen, vaak bóven den beganen grond was, werd afgesloten door een grooten platten steen, een molensteen gelijk, die er in verticalen stand voor gerold werd. Bij zulk een stand van zaken liet men het lijk niet in de groeve neer, maar schoof het er in. Vaak vele lijken in één in de rots uitgehouwen grafkamer in welke vele nissen waren. In elke nis een lijk of mummie.

Behemoth. Spreek uit: Behemooth. Een woord dat in Job 40 vers 10 voorkómt en daar in de Statenvertaling onvertaald is gelaten. De Leidsche vertaling zegt: Reuzendier.

In het debat tusschen Job en Jehovah wijst de laatste op allerlei scheppingswonderen welke Hij gewrocht heeft. In Hoofdstuk 40 vers 10—19 wordt dan een reuzendier beschreven, meest in het water levend, reusachtig van kracht, dat slaapt in riet en slijk, maar ondanks z'n kracht die tegen de bruisende rivier op kan, toch zoo goedig is om zich als een rund tevreden te stellen met plantaardig voedsel. — Velen denken hier aan het Nijlpaard. En dat zal ook wel bedoeld zijn. Behemoth is eigenlijk het meervoud van het Hebreeuwsche Behemah = vee. Nu denken sommigen dat dit meervoud hier een pluralis exellentiae (letterlijk: voortreffelijkheidsmeervoud) is; dan zou het woord beteekenen: Reuzenvee; nijlpaard. Anderen zeggen dat het een verbasterd Egyptisch woord is: Pehemoet, dat Waterstier beduiden zal.

Beka. Zie Geld.

Beker. Behalve om er uit te drinken gebruikten de Ouden hem ook om er mede te orakelen. In het heldere water goot men gesmolten lood of glinsterende metalen plaatjes of steentjes, uit welker onderlinge ligging men dan het een en ander van de toekomst meende te kunnen opmaken. Het berustte dus op het zelfde systeem als het waarzeggen uit kronkelingen van de ingewanden der offerdieren, uit weggeworpen appelschillen en uit den sterrenstand. De bijzonderheden van deze soorten van wichelarij kennen wij bijna in 't geheel niet. De beker die in Benjamins korenzak werd gevonden was die waaruit Jozef de toekomst voorzegde; Genesis 44 vers 5.

In den bijbel komt ook vaak deze beeldspraak voor: God schenkt het lot uit als een drank die ons in een beker aangeboden wordt. Hij schenkt bijv. een beker vol heil en verlossing. Zoo in Psalm 23 vers 5, waar de gelukkige vrome zegt: „Mijn beker is overvloeiende". Maar den droesem moeten de boozen slikken; Psalm 75 vers 9. In Openbaring 14 vers 10 moeten afgodendienaren den „wijn van Gods gramschap drinken, die ongemengd is ingeschonken in den drinkbeker van Zijnen toorn". Enz. — Bekend is dat Jezus, in zijne angsten in Gethsémané, smeekt dat „deze drinkbeker" aan hem „mocht voorbijgaan"; Mattheus 26 vers 39. Bedoeld is dan een lijdensbeker, eene lotsbeschikking vol lijden.

Bel. De naam van den voornaamsten god der Babyloniërs. Hij komt in het Oude Testament een paar keer terloops voor; Jezaja 46 vers 1 en Jeremia 50 vers 2 en 51 vers 44. Hem was de beroemde tempel met toren te Babel gewijd. Herodotus, de Grieksche geschiedschrijver, vertelt er verbazingwekkende bijzonderheden van, o.a. dat hij zoo reusachtig was dat er een glooiende spiraalweg omheen naar boven voerde. De toren was meer kegel- of pyramidevormig dan steil als onze huidige torens. Bovenop was een kamertje voor den god Bel, als hij van den hemel op zijn twee paar vleugelen nederdaalde, daar zijn eerste pied à terre vond, en rusten kon op een gouden bed, en genieten van de spijzen die er steeds op een gouden tafel gereed stonden. Op zulke ideeën, van eten voor goden, berust zeker ook nog het later natuurlijk niet meer begrepen nederleggen van zoogenaamde Toonbrooden (zie dat artikel) op een tafel in den tempel te Jeruzalem. Ook heden nog bieden Javanen rijst aan hun akkergeesten, en Chineezen spijze aan de zielen hunner vaderen.

Er is bij de Apocryphe boeken des Ouden Testaments een dat getiteld is: Bel en de Draak. In het eerste deel is sprake van Bel, in het tweede van een Draak. Deze twee histories hebben verder niets met elkaar te maken. Uit het verhaal van Bel blijkt dat voor dezen god veel spijs en drank werd gereed gezet. Elken morgen was het verdwenen. De Heidenen meenden dat de god het gegeten had. Maar Daniël (het is de bekende Daniël uit het Oude Testament die in de genoemde Apocryphen vaak de mooie rol speelt) ontdekt het bedrog: hoe priesters en hunne huisgezinnen 's nachts door een onderaardschen gang in den tempel komen en heerlijk van de spijzen smullen. Daniël bewijst dit den koning en mag daarna Bel's beeld en zijn tempel vernielen. Over den Draak zie het artikel Draak.

Inderdaad is Bel's tempel in de vele worstelingen van Babylon met den Perzischen koning Cyrus (in ± 525 v. C.) (door Cyrus werd de tempel echter niet verwoest) en met Alexander den Groote (± 333 v. C.) en in den lateren tijd van verzinken en vervallen des Babylonischen rijks steeds minder goed onder-

houden en gedeeltelijk verwoest en thans op eene ontzaglijke ruïne na geheel verdwenen.

„Bel" is het zelfde, eveneens Semietische woord als het Israëlietisch-Phoenicische „Baäl", en beteekent Heer.

Belial. Er is een Hebreeuwsch woord, Belijjaäl, dat „onnut" beteekent. Volgens Hebreeuwsche uitdrukkingsmanier spreekt men niet van „onnutte menschen" maar van „kinderen des onnuts". Zoo bijv. Deuteronomium 13 vers 13. De Statenvertaling zegt daar: Belialskinderen. De Leidsche: Deugnieten.

Als eigennaam van den Duivel komt het woord belial in 't Oude Testament niet voor, maar de latere Joden maakten van dit „onnut" een eigennaam, Belial, voor een boozen geest of voor den duivel zelf. Zoo komt het dat Paulus in 2 Corinthen 6 vers 15 kan uitroepen: „Wat tesamenstemming heeft Christus met Belial?" In verband met vers 14 bedoelt hij dat Christenen niet al te intiem met Heidenen moeten omgaan.

Belsazar of **Belsjassar.** De overmoedige koning van Babel, die een grooten feestmaaltijd aanrichtte voor zijne rijksgrooten. In dollen overmoed beval hij, toen hij wijn gedronken had, dat men voor den dag zou halen het gouden en zilveren vaatwerk dat de Babyloniërs in 586 v. C. uit den tempel te Jeruzalem bij gelegenheid van de inneming en verwoesting dier stad hadden geroofd. En de koning, zijne vrouwen en bijvrouwen dronken er uit. Op dat oogenblik schreven geheimzinnige vingeren die vreeselijke spreuk op het pleister van den wand: Mene, mene, tekel, upharsin. Zie het artikel Mene, mene, tekel, upharsin. De wichelaars konden deze spreuk niet ontraadselen. Dan wordt de Jood Daniël gehaald. Deze verklaart haar, voorspelt den koning zijnen ondergang. Daniël wordt beloond. Belsazar echter in den zelfden nacht vermoord.

Zoo luidt het beroemde verhaal in Daniël 5. Het heeft de zelfde strekking als meerdere vertellingen in dit boek: de overmoed van heerschers tegenover den eenen waren God wordt gestraft. — Waarschijnlijk doelt dit in ± 150 v. C. geschreven tafreel op het jaar 538, toen het Babylonische of Chaldeeuwsche rijk door de Perzen onder Cyrus ten val kwam. Maar dan vergist het zich in sommige punten. Wel zegt Herodotus dat de stad Babylon tijdens een feest werd ingenomen. Doch de koning heette niet Belsazar. Er heeft nimmer een koning Belsazar geregeerd. Wij kennen precies de namen van de koningen na Nebacadnezar en hunne jaartallen. De laatste was de overweldiger Nabonedus; 554—538. Toen Babel viel was evenwel zijn zoon Belsassur de bevelhebber der troepen; en zoo komt het boek Daniël, dat er het rechte niet van wist, wellicht aan den fantasienaam Belsazar.

Benaja. Toen koning David nog vrijbuiter was, en later toen hij zijne jonge heerschappij nog moest bevestigen en uitbreiden,

had hij vele helden om zich. Drie er van waren het allerberoemdst; maar dan volgden er nog dertig. Onder dezen was Benaja, zoon van Jojada; zijne dappere daden worden in 2 Samuël 23 vers 20 en 21 vermeld. Hij doodde twee Moabietische helden, een in een kuil gevallen leeuw, en een Egyptischen reus met diens eigen speer. Hij was het opperhoofd der koninklijke lijfwacht en David tot het laatst getrouw. Toen diens zoon Adonia nog bij het leven zijns vaders den troon wilde beklimmen, werd Benaja dan ook door David geroepen om met den priester Zadok en den profeet Nathan de beloofde rechten van den aangewezen troonsopvolger Salomo te doen zegevieren. Wat gelukte. Benaja zou het desnoods door macht van wapenen hebben doorgezet; zie 1 Koningen 1. — Ook na Davids dood bleef deze dappere man aan Salomo getrouw; hij was de uitvoerder van zijne doodvonnissen en werd na het neerhouwen van den aan Salomo ontrouw geworden generaal Joab opperbevelhebber van het leger; 1 Koningen 2 vers 28—35.

Benhadad. Er komen drie Benhadads in het Oude Testament voor, allen koningen van Syrië. Slechts van één is 't de moeite waard iets mede te deelen. Hij was een tijdgenoot en tegenstander van koning Achab, die van 884—861 over Israël of Noord-Palestina regeerde. Deze Banhadad dan was een machtig vorst die 32 vazallen met hunne troepen mede in den strijd voerde, zoodat het leger der Israëlieten slechts „als twee troepjes geiten" geleek. Hij voerde verscheidene keeren oorlog tegen Israël en bracht het tot benauwens toe in het ongeluk, maar het slot was dat hij telkens verslagen werd en al zijne veroveringen moest teruggeven.

De eersten keer slaat hij het beleg voor de hoofdstad Samaria. Reeds toont Achab zich bereid om hem zijne schatten, vrouwen en kinderen over te geven, als Benhadad door een tot het uiterste voeren zijner dreigementen Achab doet besluiten om niet te capituleeren. Als nu de Syrische vorst en zijne 32 helpers beschonken aan den maaltijd zitten, doet Achab een uitval, verslaat de Syrische overmacht, waarbij Benhadad ter nauwernood ontkomt; 1 Koningen 20 vers 1—21.

Het volgend jaar beproeft hij wederom Israël te vernietigen, doch wordt nog erger verslagen, en hij zelf gevangen genomen. Hij stelt zich verbazend ootmoedig aan, en wordt door den medelijdenden Achab niet alleen in het leven gespaard maar zelfs met de zijnen vrijgelaten. Alle door de Syriërs veroverde steden komen echter weder in Achabs bezit; 1 Koningen 20 vers 26—35. Een profeet zegt tot Achab dat hij een dwaas is geweest en voorspelt hem ongeluk. Drie jaar later verbindt de koning zich met den Judeeschen vorst Josaphat, en gaat nu op zijn beurt Benhadad aanvallen doch sneuvelt; zie 1 Koningen 20 vers 35—43 en Hoofdstuk 22.

Ten slotte is Benhadad door zijn dienaar Hazaël vermoord.

De profeet Eliza was namelijk in 's vorsten résidentie, Damascus. De koning was ziek en zond zijn dienaar met een geschenk (van 40 kameelladingen!) naar den godsman om te vragen of hij beter zou worden. Eliza zeide van Neen, maar gaf aan Hazaël te kennen dat hij den koning moest zeggen van Ja. Hij, Hazaël, zou tot den troon komen. Zie het merkwaardige verhaal in 2 Koningen 8 vers 7—15. Hazaël vatte wat Eliza gezegd had op als eene bedekte uitnoodiging tot moord en vermoordde Benhadad.

In den Bijbel staan nog een paar wonderverhalen waarin deze koning voorkomt. Geen ander dan hij zal toch wel bedoeld zijn in 2 Koningen 6 vers 8—23. Daar is een koning van Amram (Syrië) in oorlog met Israël. Maar wat hij ook beraamt, de Israëlieten trotseeren alle krijgslisten, kennen al 's konings geheimen. De profeet Eliza namelijk weet alles en verklapt het den koning van Israël. Nu tracht Benhadad natuurlijk Eliza in handen te krijgen. Deze is te Dothan, 5 uur ten Noorden van Samaria. Een geheel leger wordt gezonden om hem gevangen te nemen. Eliza echter is omringd door een onzichtbaar heir van paarden en wagenen van vuur. Hij slaat de Syriërs met blindheid en voert ze binnen de vesting Samaria. Nu zijn de vangers gevangen. Grootmoedig zendt Israëls koning hen weder heen op voorspraak van Eliza, die dus anders oordeelt dan de profeet in de derde alinea van dit artikel genoemd. — Er staat dan in vers 23 dat de benden der Syriërs niet meer in Israël binnenvielen. Toch doen ze het in vers 24 wederom! Benhadad belegert Samaria. De hongersnood wordt gruwelijk; vers 28 en 29. De nood is op het hoogst als Benhadad alweder moet aftrekken. Wat Eliza voorspelt gebeurt: binnen één dag is Samaria verlost. Benhadads leger had door Jehovah's toedoen een geluid gehoord als van het naderen van groote vijandelijke troepen, en was hals over kop op de vlucht geslagen, met achterlating van „tenten, paarden, ezels, en de legerplaats zooals ze was"; 2 Koningen 6 vers 24 tot 7 vers 20.

Benjamin. De jongste zoon van den derde der drie „aartsvaders", waarschijnlijk legendarische personen die omstreeks 1700—1500 v. C. worden voorgesteld geleefd te hebben in en bij Palestina. Deze derde aartsvader, Jakob, had twee vrouwen. De meest geliefde was Rachel. Deze kreeg twee zonen. Bij de geboorte van den jongste gevoelde ze dat ze sterven zou, en zeide toen dat het kind Ben-oni moest heeten, d. w. z. kind mijner smart. Maar de vader, die dezen ongeluksnaam allicht ongelukaanbrengend vond, noemde hem Ben-jamin = zoon der rechterhand. Zoo is de verklaring die uit Genesis 35 vers 16—20 volgen moet. Maar inderdaad beteekent Benjamin: Zoon van het Zuiden. De menschen uit den stam Benjamin (bij Jeruzalem) waren de Zuidmenschen. De Israëliet was namelijk bij de bepaling der hemelstreken gewoon zich naar het Oosten te wenden. Het Zuiden lag dan aan de rech-

terhand. En van die Zuidmenschen (Benjaminieten) was Zuidmensch (Benjamin) de legendarische stamvader.

Jakob trok de beide zonen zijner geliefde Rachel sterk voor, wat de jaloezie zijner tien andere jongens opwekte. Toen de oudste der genoemde twee, Jozef, dientengevolge door de anderen als slaaf was verkocht, schijnt Jakob al zijne liefde op Benjamin te hebben gevestigd. Vandaar de uitdrukking dat iemand „de Benjamin" in huis is. Dat is: de jongste en meest geliefde. Men moet zich overigens Benjamin in de Jozefverhalen niet jong voorstellen. Hij komt er voor als vader al van kinderen.

Als Jozef, onderkoning van Egypte geworden, zijne 10 halve broeders ontmoet, die er koren komen koopen, en hij van hen eischt dat ze hem ook Benjamin zullen brengen, dan weigert Jakob dezen lieveling te laten gaan. Later moet hij hem toch zenden, en dan is de ontmoeting der beide volle broeders van dien aard dat Jozef weenen moet van aandoening; Genesis 43 vers 30. Bij den maaltijd die volgt geniet Benjamin de eer van eene vijfdubbele portie eten te krijgen. Evenwel wordt hij kort daarna verdacht Jozef te hebben bestolen, en gevankelijk medegevoerd; Genesis 44 vers 1—13. Alles loopt evenwel goed af. De broeders springen voor hem in de bres. Hierdoor verteederd maakt Jozef zich bekend; laat zijn ouden vader Jakob ook komen. En nu zijn ze allen weder bij elkander. Men leze het geheele verhaal in Genesis 37—46, maar bedenke dat het door den Redacteur van Genesis is samengesteld uit twéé Jozefverhalen en dat hij beurtelings een stuk overnam uit het eene en dan weder uit het andere, zoodat het verhaal niet steeds glad loopt. Benjamin is er nimmer een handelende persoon; hij komt alleen voor in verband met anderen.

Naar Benjamin is, evenals naar de meeste andere zonen van Jakob genoemd een der 12 onderdeelen of stammen van het volk Israël (Eigenlijk staat de zaak juist omgekeerd; zie het slot van alinea 1 van dit artikel). Elke stam had zijn eigen gebied, tenminste theoretisch. Later is deze geheele stamverdeeling, tenminste in de praktijk, vervallen. De stam Benjamin had zijn grondgebied ten Noorden van Jeruzalem, dat toen (wij spreken hier van den tijd vóór het jaar 1000 v. C.) Jebus heette. Jebus behoorde er nog juist toe. Het was een van de kleinste stammen.

In Richteren 19, 20 en 21 staat nog een lang verhaal van eene groote schanddaad in den stam Benjamin bedreven, als gevolg waarvan alle Benjaminieten op 600 man na door de andere Israëlieten zouden zijn uitgeroeid. In deze sage komt ook voor het verhaal van een soort van Sabijnsche maagdenroof; zie Richteren 21 vers 19—24. Dit alles moet dan ook vóór 1000 v. C. geschied zijn, toen er nog geen koning en geen orde in het land was.

Beréa. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis Klein-Azië doorreisd was en voor het eerst naar Europa overgestoken, reisde

hij over Philippi en Thessalonica; en verder Zuidwaarts naar Athene. Zijne laatste pleisterplaats voor hij de laatste stad bereikte was Beréa. Zie het kaartje op n° V van het Voorwerk. Te Beréa propagandeerde hij gelijk overal het Christendom, en haalde er vele mannen en vrouwen over. Toen de Joden van Thessalonica dit hoorden, kwamen zij over en zetten het volk tegen den apostel op, die toen naar den zeeoever ging en verder te scheep naar Athene. Beréa was eens een bloeiende stad. Thans is het een dorp en heet Veria, aan de spoorlijn die van Saloniki (= Thessalonica) Westwaarts gaat. — Het verhaal van Paulus te Beréa staat Handelingen 17 vers 10—14.

Bergrede. De beroemdste verzameling spreuken van Jezus, reeds zeer vroeg verzameld, en door den Redacteur van het Mattheusevangelie als één doorloopende rede van Jezus aangeboden; in Mattheus 5, 6 en 7. Mattheus laat Jezus op eenen *berg* spreken, waarschijnlijk om hem als een tweeden Mozes te doen voorkomen. Immers ook die sprak van af eenen berg of bij een berg, den Sinaï.

De berg dien Mattheus bedoelt moet in Galiléa gedacht worden. De huidige Palestinensers wijzen hem u aan bij het meer van Galiléa. Een berg met twee toppen, de Horens van Hattin, de Kroen Hattin of Karn Hattin, aan de Westzijde van het meer, een uur gaans van den oever, ten W. N.W. van Tabarija (Tiberias).

Lucas, die universeeler van gedachten is dan Mattheus, die niets van het speciaal-Joodsche weten wil, die Jezus niet van Abraham (gelijk Mattheus) maar van Adam doet afstammen, ziet in Jezus volstrekt geen tweeden Mozes, maar juist den brenger van iets Nieuws, die tegen Mozes ingaat. Daarom laat hij, als hij Jezus de Bergrede (die hij verkort in Hoofdstuk 6 vers 20—29 opneemt) doet uitspreken, den Meester staan op eene *vlakke* plaats; vers 17. En dus *niet* op een berg. Het is bij hem dus eene vlakterede. Maar de voorstelling van Mattheus heeft het gewonnen, en ieder spreekt van de Bergrede, en niemand van de Vlakterede.

De hoofdinhoud van deze vrij los samenhangende spreuken is als volgt:

De zaligsprekingen; Mattheus 5 vers 3—12.
Het ware discipelschap; vers 13—16.
De nieuwe Wets-vervulling; vers 17—20.
Over moord en toorn; vers 21—26.
Over echtbreuk en echtscheiding; vers 27—32.
Over het eedzweren; vers 33—37.
Over de wedervergelding; vers 38—42.
Over de liefde jegens den vijand; vers 43—48.
Over het aalmoezen geven; Mattheus 6 vers 2—4.
Over het bidden; het Onze Vader; vers 5—15.
Over het vasten; vers 16—18.
Opwekking tot onbezorgd zijn; vers 19—34.

Over het oordeelen over den naaste; Mattheus 7 vers 1—5.
Over gebedsverhooring; vers 7—11.
De gulden regel; vers 12.
De enge poort; vers 13 en 14.
Aan de vrucht kent men den boom; vers 15—23.
Bouwen op rots en op zand; vers 24—27.

Volgens de allernieuwste meening is de Bergrede eene verzameling van Jóódsche spreuken, die (men weet niet hoe) in het Mattheusevangelie gekomen zijn.

Bernice. Toen de apostel Paulus na vele omzwervingen ten slotte door de vijandschap der Joden te Jeruzalem was gevangen genomen en naar Caesaréa-aan-zee was gevoerd, en daar 2 jaar lang in voorarrest had gezeten, kwam zijne zaak voor de zooveelste keer voor. Het was onder den nieuwen Romeinschen stadhouder Festus die in 60 n. C. optrad. Juist kreeg deze een bezoek van Herodes Agrippa II, den stadhouder van het Overjordaansche, die hem kwam begroeten. Herodes was vergezeld van zijne zuster Bernice, met wie hij gezegd werd in bloedschande te leven. Herodes en Bernice werden door Festus beleefdelijk uitgenoodigd het proces bij te wonen, en als Jood en Jodin over den Jood Paulus te oordeelen, wat ze beter konden doen dat hij, Festus, die een Romein (een Heiden) was. Men leze van de statelijke comparitie en van Paulus' zelfverdediging in Handelingen 25 en 26. Dat vorsten belang in hem stelden, pleit voor de meening dat de apostel overal bekend was en men hem als eene curiositeit zien en hooren wilde. Van Bernice wordt verder in Handelingen niets gezegd. Maar uit de Algemeene Geschiedenis weten we meer van haar. Later werd ze namelijk de minnares van Vespasianus, en nog later van diens zoon Titus, den veroveraar van Jeruzalem, die kroonprins werd toen z'n vader Palestina verlaten moest om den keizerstroon te Rome te beklimmen. Bernice volgde Titus later ook naar Rome, maar het gelukte haar niet hem met zich te doen huwen, zoodat zij ten slotte naar het Oosten terug keerde. Zij was in hare dagen eene zeer bekende vrouw.

Berseba of **Bersjeba.** Beër beteekent put. Berseba kan beteekenen: Put van den eed. Maar ook: Put van de zeven. In Genesis 21 vers 22—34 staat een verhaal, waarin aartsvader Abraham een verbond sluit met Abimélech, koning van Gerar in Zuidwest-Palestina. Er was juist twist geweest over een door Abraham gegraven put. Nu beloven ze dat er geen twist meer zal zijn. De aartsvader schenkt ter eere van deze vredesgelofte *zeven* lammeren aan den koning. En zij *zweren* dat ze in vrede zullen leven. Vandaar: Put van de zeven. Ofwel: Put van den eed.

De plaats ligt in het uiterste Zuiden van Palestina, gelijk Dan in het uiterste Noorden. Vandaar de uitdrukking: Van Dan tot Berseba = van Groningen tot Maastricht. Abraham legerde zich

vaak daar in het Zuiden; ook Isaäk en Jakob. Hier was ook de woestijn waarin Hagar door Abraham gezonden werd. In Israëls bloeitijd was er eene flinke stad, die echter later bijna geheel teniet is gegaan. De kerkvader Eusebius (± 325 n. C.) kende er slechts een vlek. Thans wonen er weder 800 menschen. Het ligt 9 uur gaans ten Z.W. van Gaza, bij de samenvloeiing van twee wadi's (beken) en heet Bir es Seba. Er zijn nog zeven oude putten, alle 13 Meter diep, bij 1½ à 3 Meter middellijn. Het huidige stadje is ten deele van materiaal van de ruïnen van de oude stad gebouwd. Er is een gouvernements-gebouw, eene moskee, een postkantoor, een chan (soort van herberg) en een tien- of twaalftal winkels; (Baedeker).

Beryl. Een edelgesteente van zeegroene kleur. In Openbaring 21 vers 20 wordt gezegd, dat een van de 12 fundamenten van het hemelsche Jeruzalem geheel uit beryl bestaat. De beste beryllen komen uit Voor-Indië.

Besaleël. Zie Bezaleël.

Besnijdenis. Lees eerst het artikel Zoenbloed, de eerste alinea. — Men weet niet zeker vanwaar dit wijdverbreide en zonderlinge gebruik stamt. De een schrijft het toe aan zucht tot reinhouding van den eikel van het mannelijk lid; de tweede als bevorderende de vruchtbaarheid, daar het zaad dan beter ontwijken kan; de bijbel zelf geeft geene verklaring; en vele nieuwere geleerden hellen over tot de volgende meening: Elk pasgeboren eerstgeborene moet eigenlijk ten slachtoffer aan God gewijd worden; maar God neemt dit niet aan, doch is tevreden met een stukje van hem, den mensch; (alleen de man is in de oudheid een eigenlijk mensch). De besnijdenis is dan een surrogaat van het geheel en al offeren van het kind. Deze beschouwing heeft veel aannemelijks.

Het Oude Testament geeft geen verklaring maar spreekt van de besnijdenis als iets bekends en ouds, dat er al lang was. Abraham besnijdt zich zelven en zijn zoon. Mozes voert het algemeen in. Maar het is iets bekends dat ze op zichzelven toepassen. Geen wonder! want reeds duizenden van jaren voor Christus waren de priesters der Egyptenaren besneden; bij hunne leeken was het facultatief. De Joden namen het misschien van hen over; doch waarschijnlijker is dat zij de kunstbewerking ontleenden aan hun stamland Babylonië. Tenminste ook de oude Babyloniërs kenden ze. Eveneens de Phoeniciërs en Ismaëlieten. De huidige Mohammedanen kennen de besnijdenis. Van de huidige Joden is het een voornaam kenmerk.

Wat is de besnijdenis in stoffelijken zin? Het buisvormige losse vel dat den top des mannelijken lids bedekt en in den bijbel de „voorhuid" heet, wordt naar voren getrokken; het voorste randje wordt er dan afgesneden; met een mes, dat in vroegere tijden (en misschien ook nu nog) een steenen mes moet zijn. Dit laatste wijst

wel op oeroudheid. Cultusgebruiken zijn de taaiste van alle. Ook de Azteken gebruikten bij zekere cultusplechtigheden steenen messen, hoewel ze het brons reeds kenden. Voor de balseming werd het lijk bij de Egyptenaren met een steenen mes opengesneden. Uit het steentijdperk stamt mijns inziens de besnijdenis, deze groote geheimzinnigheid. Steenen messen worden voorgeschreven in Jozua 5 vers 2. Mozes' zoon wordt besneden met een steenen mes; Exodus 4 vers 25.

De besnijdenis geschiedde op alle leeftijden; bij Abraham op zeer ouden; hij en zijn zoon Ismaël tegelijkertijd; Genesis 17 vers 26. Bij de uit Egypte getogen Joden het geheele volk tegelijk; Jozua 5 vers 2—9. Later bij de Israëlieten (en thans nog) een week na de geboorte; Genesis 17 vers 12 en Leviticus 12 vers 3. Volgens de aanteekening der Leidsche vertaling op Genesis 17 vers 10 werd de kunstbewerking oorspronkelijk waarschijnlijk voltrokken wanneer de knaap manbaar werd. Eertijds deed het de huisvader; thans de geestelijke. Dan krijgt het kind zijn naam. Abram werd na zijne besnijdenis Abraham genoemd; Genesis 17. Ook Jezus is besneden (Lucas 2 vers 21) en op dien dag Jezus genoemd. Ook Johannes de Dooper kreeg op dien dag zijn naam; Lucas 1 vers 59—63. Dat men er, als de kunstbewerking op lateren leeftijd geschiedde, pijn door leed en er ziek van was, leert Genesis 34 vers 25.

De latere Israëliet onderscheidde ook eene besnijdenis des hàrten: het hàrt moest aan God gewijd zijn. Lees daarover de merkwaardige ontboezeming van Paulus, in zijn brief van de Romeinen; Hoofdstuk 2 vers 25—29. Zie verder het artikel Voorhuid.

Te Rome waren omstreeks Christus Joden die er zich over schaamden besneden te zijn geworden, en door eene chirurgische kunstbewerking de sporen er van zooveel mogelijk lieten verdwijnen.

Beth-abara. Letterlijk: Schiphuis of Veerhuis. Een plaatsje aan den Jordaan, bij Jericho. Daar lieten de reizigers die van het Oosten kwamen of door het Overjordaansche naar Jeruzalem moesten gaan zich overzetten. Jezus kwam er volgens Johannes 1 vers 28 ook langs en liet er zich door Johannes doopen. De naam luidt volgens betere tekstlezingen „Bethanië", wat dan natuurlijk een ander Bethanië is dan het dorp vlak ten Oosten van Jeruzalem. In Richteren 7 vers 24 komt een Beth-bara voor, ook aan den Jordaan. Of dat het zelfde is als Beth-abara, weet men niet.

Bethanië. Een dorp vlak ten Oosten van Jeruzalem, volgens Johannes 11 vers 18 „vijftien stadiën" = 30 minuten gaans van Jeruzalem, aan de Oostzijde van den Olijfberg; zie het kaartje op n°. X van het Voorwerk. Als men van Jericho, van het Oosten, kwam, zag men door den berg nog niets van de stad als men bij Bethanië was. In het Oude Testament komt het niet voor. In het Nieuwe des te meer. Jezus was er vaak. Daar woonden Martha, Maria en Laza-

rus, zijne vriendinnen en zijn vriend. Hij werd er gastvrij ontvangen, logeerde er. En sliep er ook 's nachts in de laatste woelige dagen zijns levens toen hij gedurende den dag telkens in Jeruzalem optrad. Op weg naar Bethanië ging hij des Donderdagavonds laat op den Olijfberg in een boomgaard bidden, en werd er gevangen genomen.

Bij Jeruzalems verwoesting in 70 n. C. is het allicht mede verwoest. Tenminste Johannes 11 vers 18 (dat na dien tijd geschreven is) zegt: „Bethanië wàs nabij Jeruzalem". Later is het eene voor de Christenen heilige plaats geworden. Het is thans een geheel Mohammedaansch dorp van ongeveer 40 hutten aan den Z.-O. kant van den Olijfberg, 40 minuten gaans van Jeruzalem. Het heet El-Azarije, naar Lazarus, dien ook de Mohammedanen als een heilige vereeren. Ze hielden namelijk de L. van Lazarus voor het lidwoord El, en noemden den man Azarije. Bij het dorp groeien vijge-, olijf-, amandel-, en Johannesbroodboomen, de peulen van welke laatste in de gelijkenis van den verloren zoon (Lucas 15) draf (vers 16) worden genoemd. Reeds vroeg bouwden de Christenen er heiligdommen, een kerk boven het graf van Lazarus, een nonnenklooster, enz. Volgens Baedeker wordt er nog van alles gewezen; o.a. het huis van Martha en Maria!

Bethel. Baith is het Hebreeuwsche woord voor huis. Eel = God. Beeth-eel = Huis Gods. Bethel was een zeer beroemde stad in het Oude Palestina. Zij lag ongeveer 5 of 6 uur gaans recht ten Noorden van Jeruzalem en was de Zuidelijkste stad van het na de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. De eerste koning van dit Noordrijk, Jerobeam I (regeerde 943—921) richtte er, om met Jeruzalem te concurreeren, een concurreerend heiligdom op, waar Jehovah gediend werd onder de gedaante van een stier: de befaamde „kalverdienst", waarover in het Oude Testament hevig afkeurend gesproken wordt.

Bethel was zeker reeds van de oudste tijden af een heilige plek, een bedevaartsoord met een heiligen wijsteen. De eeuwen later levende schrijver van Genesis vond dien steen, waarbij allicht bijgeloovige praktijken geschiedden, ergerniswekkend, en dichtte er een verhaal bij om hem in een onschuldig ja stichtelijk licht te plaatsen. Of indien *hij* het niet deed, dan de verlichte menschen zijner dagen, en voegde hij het verhaal in Genesis in.

Hij dan verhaalt in Genesis 28 vers 10—22, dat de aartsvader Jakob, moetende vluchten voor den toorn zijns broeders Ezau, daar vernachtte in de open lucht, zijn moede hoofd legde op eenen steen, sliep, en droomde dat een ladder naar den hemel stond opgericht, waarop engelen op- en nederklommen, terwijl God hem vertroostte en hem heil voorspelde. Toen zeide hij bij zijn ontwaken: „Deze plaats is een godshuis, een hemelpoort". Hij richtte den steen op en zalfde hem met olie. Aldus leert dit verhaal hoe deze plek heilig is

geworden en „godshuis" (Bethel) genaamd is. — Inderdaad zal zij al wel reeds in het aartsvaderlijk tijdvak (± 1700 v. C.) een bedevaartsoord zijn geweest. Reeds in hetRichterentijdperk (± 1250—1050 v. C.) was er eens de Arke des verbonds gedeponeerd (Richteren 20 vers 26 en 27); geen wonder dus dat Jerobeam I de van ouds heilige plek voor zijn koningsheiligdom uitzocht.

Koning Josia van Judéa (regeert 639—609) vernietigde echter het heiligdom weder, en maakte den Jeruzalemschen tempel tot het eenige centrale bedevaartsoord. Later is Bethel verdwenen. Eerst in onze dagen is het teruggevonden. Het heet thans Betin, en telt 400 inwoners. Er staan nog ruïnen van eene oude kruisvaarderskerk (Baedeker).

De plaats heeft dus eene zeer lange geschiedenis gehad. Want wàt ook in de genoemde voorgeschiedenis onzeker moge zijn,.... een feit is dat ze reeds vóór de Israëlieten uit Egypte binnentrokken (in ± 1300 v. C.) een Kanaänietische koningsstad was (Jozua 12 vers 16) en Luz (spreek uit Loes) heette. En thans nog geeft ze haar naam aan tallooze christelijke tehuizen en stichtingen die naar haar „Bethel" = Godshuis heeten. Ook steden in nieuwe landen die door Protestanten gekolonizeerd zijn, bijv. in Transvaal en Noord-Amerika.

Ten slotte eene merkwaardigheid: Van het Hebreeuwsche Bethel, Godshuis, Godsplek, heilige steen, is afgeleid het Grieksche baitulos en baitulion, dat meteoorsteen beteekent. Meteoorsteenen waren heilig, immers uit den hemel gevallen. Men verwondere zich niet dat een Palestijnsch woord tot in Griekenland doordrong. Een buitenstaander als de ver wonende admiraal (geen theoloog) Plinius (die in Italië woonde en tijdens Christus leefde) wist dat Jeruzalem de beroemdste heilige plek van het Oosten was.

Baitulion (Bethulië) is ook de denkelijk gefingeerde naam van de plaats waar Judith haar heldendaad bedreef; zie het artikel Judith.

Bethesda. Letterlijk: „Huis der barmhartigheid". De naam van een geneeskrachtig bad dat volgens Johannes 5 vers 1—9 te Jeruzalem moet zijn geweest, en wel bij de Schaapspoort, dat is vlak ten Noorden van den tempel; zie n°. X van het Voorwerk. Het evangelie van Johannes is zeer laat geschreven, weet van Joodsche toestanden niet steeds meer het ware af; en of dus dat bad werkelijk bestaan heeft weet men niet. De eigenaardigheid was dat het water soms in beroering kwam, wat in vers 4 aan de nederdaling van een engel wordt toegeschreven. — Nu kunnen er herinneringen aan werkelijke feiten bij het componeeren van dit verhaal hebben medegewerkt. Er is n.l. vlak onder de muren van Jeruzalem (echter niet bij de oude Schaapspoort maar vlak ten Zuiden van het tempelplein) eene intermitteerende bron, die thans Mariabron genaamd wordt. In den winter, den regentijd, geeft ze van 3 tot 5 maal per dag water; in den zomer tweemaal, in den herfst slechts eens (Baedeker).

Het water loopt door den oudsten tunnel ter wereld, geboord wellicht onder Koning Hizkia (regeert 725—697 v. C.) naar den beroemden vijver Siloah. Zie de artikelen Hizkia en Siloah. Deze intermitteerende bron werkt heden nòg. — Volgens het genoemde Johannesverhaal lag er bij Bethesda (wèlke bron met dien naam dan ook bedoeld mag zijn) steeds eene menigte kranken, blinden, kreupelen, lammen, wachtende op de beroering van het water. Nu lag daar ook een mensch die reeds 38 jaar ziek was. Maar telkens als hij bij de beroering des waters in het bad wilde afdalen, was een ander hem voor; en dit was fataal, daar alleen de eerste die na de opborreling afdaalde genezen werd (vers 4). Jezus zag den ongelukkige en genas hem zoomaar, zonder water.

De nieuwere uitlegging ziet in dit verhaal eene zinnebeeldige schildering van Jezus' werkzaamheid. Immers 38 jaar lang zwierf het Joodsche volk volgens het Oude Testament rond in de woestijn, vóór 't in het heerlijke Kanaän binnentrok. De 38 jaar-lang zieke kranke is dan de verpersoonlijking van Israël dat geesteskrank is. De uit „vijf" boeken bestaande wet, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium, konden het niet genezen. Van de bron Bethesda, het Jóódsche badwater, de Joodsche wet, die den 38 jaarlange kranke niet genezen kon, wordt n.l. in vers 2 gezegd dat ze „vijf" overdekte gaanderijen had. Daaronder verstaat men dan de 5 boeken der Joodsche Wet. Deze zijn onmachtig. Maar Jezus helpt den kranke. — Zoo, meent de nieuwere uitlegging, is de bedoeling van het Bethesdaverhaal.

In het huidige Jeruzalem wijst men u de plek van de Bethesdabron, hetzij bij de Annakerk, hetzij op de plek van de Birket-Israin (Israëlbron), beide vlak bij de Bab Sitti Marjam of Stefanuspoort, welke geen andere is dan de oude Schaapspoort. De aanwijzingen der huidige Jeruzalemmers zijn echter absoluut zonder waarde. — De naam Bethesda wordt tegenwoordig door Christelijken wel gegeven aan hunne inrichtingen van barmhartigheid.

Bethlehem. Van Baith = huis en lèchem = brood. Dus letterlijk: „broodhuis"; misschien vanwege de vruchtbaarheid der omgeving. Het ligt in de streek die vroeger Ephrat = Vruchtbaaroord heette. Vandaar ook de dubbelnaam Bethlehem-Ephrata (= dat Bethlehem dat in Ephrata ligt) en de uitdrukking dat de herders bij Jezus' geboorte in „Ephrata's velden" waren.

Er was in den Oudtestamentischen tijd nóg een Bethlehem; in het stamgebied van Zebulon, in het Noorden des lands. Om het van deze plaats te onderscheiden heet het bekendste, het beroemde Bethlehem dan ook wel Bethlehem-Juda. Het behoorde immers tot het stamgebied van Juda, lag en ligt twee uur gaans ten Zuiden van Jeruzalem, en speelt eene groote rol zoowel in Oud- als in Nieuw-Testament, hoewel het steeds eene kleine stad was; zie Micha 5 vers 1.

De lieflijke idylle van het boek Ruth speelt te Bethlehem. Vele

beroemde mannen, o.a. Joab, Abisaï en Asahel werden er geboren. Maar bovenal David, wiens geslacht er thuis behoorde. David, de schapenhoedende boerenzoon, die later de groote en beroemde koning van Israël werd; ± 1000 v. C. Vandaar dat in latere dagen van verval-des-volks deze verwachting ontstond: wanneer er wéder eens een heerlijke heerscher zou optreden, die het volk Israël tot vernieuwden luister zou voeren (Messiaansche verwachting), dan moest deze Heerscher (Gezalfde, Messias) uit *Bethlehem* voortkomen. Zoo waarschijnlijk is het te verklaren, dat later de overlevering Jezus, die voor dezen Heerscher gehouden werd, en die toch klaarblijkelijk in Nazareth geboren en getogen is, met alle geweld in Bethlehem heeft doen geboren worden. De „Koning" *moest* immers uit „de Koningsstad" komen!

Ik zeg „met alle geweld", want Lucas 2 vers 1—7 laat Jezus, wiens ouders eigenlijk in Nazareth wonen, alleen dáárdoor in het verscheidene dagreizen Zuidelijker gelegen Bethlehem geboren worden, doordat hij ze daarheen terwille van eene volkstelling trekken laat. Hij had de klok hooren luiden maar wist niet waar de klepel hing. Geen wonder, daar hij misschien wel 90 of 100 jaar na dato schreef. Er is wel eene volkstelling door de Romeinen gehouden terwille van belastinginning. Maar dit deden de Romeinen nimmer als een onderworpen volk nog onder eigen vorst stond. En dit was immers het geval bij Jezus' geboorte, toen de Joodsche koning Herodes de Groote nog leefde. Herodes stierf in 4 v. C. Jezus moet dus minstens 4 jaar vóór het begin onzer jaartelling geboren zijn. Pas 10 jaar daarna, in 6 n. C., werd Palestina volkomen bij het Romeinsche rijk ingelijfd. Quirinius werd stadhouder en begon terstond eene volkstelling. Maar toen was Jezus reeds een knaap van 10 jaar. Die volkstelling bij zijne geboorte is dus niet historisch, en het is hoogst onwaarschijnlijk dat onze Meester in Bethlehem geboren is. — Toch wordt dit door de groote massa der Christenen aangenomen. Ook door de Mohammedanen, die Jezus als een heilige vereeren. Ook voor hen is Bethlehem eene heilige plek. Maar ook moderne menschen eeren het vanwege de overoude eerwaardige Geboorteverhalen.

Reeds zeer lang trok de plaats pelgrims. De Dalmatische geleerde monnik Hieronymus, de vervaardiger der nog heden gebruikt wordende Latijnsche Roomsche bijbelvertaling (de Vulgata), wist geen heiliger plek om er te gaan kluizen dan Bethlehem, waar hij in 420 stierf. En daarna heeft het er gewemeld van pelgrims, tot nu toe. Het is er dan ook thans nog vol Christelijke instellingen, kerken, kloosters. Het beroemdste is de zoogenaamde Geboortekerk, waarvan de oudste stukken door Constantijn (± 333) en Justinianus (527—65) gebouwd zijn. Bij de verwoestingen der kruistochten is zij wonderlijk genoeg gespaard gebleven. Verschillende deelen van het uitgestrekte gebouw behooren aan verschillende Christelijke sec-

ten (Roomschen, Grieksch-Katholieken en Armeniërs). Onder het gebouw is een complex van holen, waaronder één waarin dan Jezus moet geboren zijn. Reeds de oudste apologeet, Justinus de Martelaar in de tweede eeuw, moet namelijk gezegd hebben dat Jezus in een stal in een hol geboren is. Zie de uitvoerige beschrijving met plattegrond in Baedeker.

De stad Bethlehem gaat na lang verval tegenwoordig weder goed vooruit; ze telt thans 11.000 inwoners, meest Christenen, die vooral van landbouw en veeteelt leven. Ook fabricage van heiligenbeelden, rozekransen en paarlmoersieradiën. —

Door eene vergissing van den Verzamelaar of Redacteur die Genesis samenstelde, heeft hij in Genesis 35 vers 19 het graf van Rachel, de vrouw van den aartsvader Jakob, dat volgens 1 Samuel 10 vers 2 drie uur gaans ten Noorden van Jeruzalem moet wezen, verplaatst naar Bethlehem. Dat komt omdat *beide* plekken Ephrat of Vruchtbaaroord heeten. Tengevolge van deze vergissing wijst men u tegenwoordig een half uur ten Noorden van Bethlehem, 7 K.M. van Jeruzalem, een door Joden, Christenen en Mohammedanen zeer vereerd gebouw, het „Graf van Rachel" genaamd. Trouwens, reeds kort na Christus bestond er reeds eene overlevering dat Rachel bij Bethlehem begraven was. Want Mattheus 2 vers 18 laat, bij gelegenheid van den kindermoord te Bethlehem, Rachel in haar aldaar gedacht graf weenen om den beganen gruwel.

Het laatste nieuws dat er van Bethlehem kan gemeld worden is dat er concessie is gegeven voor een electrische tram naar Jeruzalem. Het heet tegenwoordig Beet-laahm.

Beth-palet. Eene plaats in Judéa; zie Joza 15 vers 27 en Nehemia 11 vers 26. Er wordt echter verder niets van gezegd. De reden dat deze naam tevens de eigennaam is geworden van Christelijke toevluchtsoorden voor gevallen vrouwen, ligt alleen in de beteekenis van het Hebreeuwsche woord. Het beteekent toch: Huis der ontkoming. Dus Toevluchtsoord, Reddingshuis.

Bethphagé. Een dorpje vlak bij Bethanië aan den Olijfberg, een goed half uur ten O.N.O. van Jeruzalem. Mattheus 21 vers 1 en Lucas 19 vers 29 zeggen dat Jezus, van Jericho naar Jeruzalem reizende, uit Bethfagé de ezelin kreeg waarop hij de hoofdstad binnenreed.

Bethsaïda. Er waren twee Bethsaïda's in Palestina, zeker een reden waarom in het Johannesevangelie in Hoofdstuk 12 vers 21 gesproken wordt van „Bethsaïda in Galiléa". Dit laatste is het bekendste omdat het een van de steden is geweest waar Jezus, gedurende zijne propagandatochten in Galiléa, zijne meeste krachten heeft gedaan. Omdat het zich niet bekeerd had, wordt aan hetzelve een zwaar verwijt gedaan in Mattheus 10 vers 21. Het lag aan den Westoever van het meer van Galiléa, en de discipelen Philippus, Petrus en zijn broeder Andréas waren vandaar.

Beth-sean of **Beth-San.** Eene stad die nog lang in de handen der oorspronkelijke Kanaänieten is gebleven, want toen David koning werd, in ± 1000 v. C., hadden de Israëlieten het nog niet vermeesterd. Dit blijkt uit het volgende: Toen koning Saul (Davids voorganger) tegen de Philistijnen zijn laatsten slag leverde, bij het gebergte Gilboa, een uur of 8 gaans ten Z.W. van het meer van Galiléa, werd hij verslagen; drie zijner zonen sneuvelden en hijzelf pleegde zelfmoord. De Philistijnen onthoofdden de lijken, maar hingen de rompen op aan de muren van Beth-sean (de Leidsche vertaling spelt Beth-sjean). Deze stad was dus in *hunne* macht of met hen in bondgenootschap.

Zij ligt een uur of 6 ten Zuiden van het meer van Galiléa, 1½ uur ten Westen van den Jordaan, in eene vlakte. Later heette ze Scythopolis, maar het is eigenaardig dat de oude naam weder herleefd is. Plaatsnamen in Palestina zijn verbazend taai gebleken. Vele van de in den bijbel genoemde steden en dorpen bestaan nog en ook Beth-sean, dat thans Beesan of Beisan heet. Het telt 3000 inwoners, heeft talrijke ruïnen van oude gebouwen, er is zelfs een spoorwegstation aan de lijn die de havenplaats Haïfa aan de Middellandsche zee (bij den berg Karmel), met Damascus verbindt.

Beth-Semes. Baith = huis. Sjèmesj = zon. Beth-semes beteekent: Zonnehuis. Misschien eens een aan de zon gewijde plek. — Er waren twee steden in Kanaän die zoo heetten. Een is de bekendste, en wel door een voorval in het Richtertijdvak dat ongeveer van 1250—1050 v. C. valt. De Philistijnen hadden in een veldslag niet alleen de Israëlieten overwonnen, maar zelfs de Arke des Verbonds (zie dat artikel), waaraan tooverkracht werd toegekend en die daarom door de Israëlieten in den strijd was meegenomen, buitgemaakt. Doch nu bewerkte Jehovah, die aan deze kist bijzonderlijk verbonden geacht werd, namelooze ellende in het Philistijnenland: waar ze gebracht werd kwam pest. De Philistijnen raadpleegden hunne waarzeggers die zeiden dat ze de ark moesten zetten op een wagen, getrokken door zoogende koeien, wier kalveren men moest achterhouden. Men deed zoo en de koeien brachten den schat te Beth-Semes (ook gespeld Beth-Sjemesj). Dit was de grensstad, de eerste stad der Israëlieten als men uit het Philistijnenland kwam. De Philistijnen woonden vooral aan de Z.W.kust van Palestina. Beth-semes ligt halverwege tusschen deze kust en Bethlehem; zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Te Beth-semes waren echter menschen die met deze ark niet waren ingenomen; daarop stierven er 70 van. De inwoners der stad werden nu zóó beangst dat ze aan de menschen van het 2½ uur gaans Oostelijker Kirjath-Jearim vroegen of ze het gevaarlijke voorwerp wilden overnemen. Dezen deden dat. Men kan de geheele geschiedenis lezen in 1 Samuel 4, 5 en 6.

Beth-semes heeft z'n naam nog ten deele bewaard in het huidige Ain-Sjems (= Zonnebron). Men spoort er vlak langs als men van Jaffa naar Jeruzalem treint.

Bethuël. Toen de in Palestina als nomade rondzwervende aartsvader Abraham oud was geworden, wilde hij dat zijn zoon Isaäk niet zou huwen met een van de Heidensche inboorlingen van dit land, maar met een meisje uit het eigen oord vanwaar hij afkomstig was, uit Mesopotamië, het land tusschen Euphraat en Tigris, aan de groote bocht die de Euphraat naar het Noorden maakt; zie uw atlas. Het heet daar Paddan Aram = Het vlakke deel van Aram (Syrië) of Stroomland-Aram. Abraham zond er zijn dienaar Eliëzer heen, die er Rebekka vond, de dochter van Bethuël; zie Genesis 24. Bij de huwelijksonderhandelingen speelt deze echter in het geheel geen rol. Wel wordt hij in de Statenvertaling in vers 50 even sprekend met zijn zoon ingevoerd, doch de Leidsche overzetting heeft hem zelfs op die ééne plaats (volgens verbeterden grondtekst) geëlimineerd. De voorstelling is dus zeker dat hij reeds overleden is, ofwel dat, gelijk in polygamistische landen bijv. op Sumatra nog heden geschiedt, bij de onzekerheid wie de vader van een kind is, alleen de moeder en de broeders de voogden van een meisje zijn en alles regelen (matriarchaat).

Bethuël was de zoon van Nahor die een broeder van Abraham was. Bethuël was dus een oomzegger van Abraham. Rebekka huwde dus met een vollen neef van haar vader.

Bethulië. Deze naam komt niet in den bijbel voor, maar in de Apocryphe boeken des Ouden Testaments in het boek Judith. Het is de stad in de vlakte van Jizreël (ten Z.W. van het meer van Galiléa) die door vijanden onder Holophernes werd belegerd, welken Holophernes door Judith het hoofd werd afgeslagen. Het boek Judith speelt in den tijd van Nebucadnezar, koning van Babel, ± 586 v. C. Zie verder het artikel Judith.

Over den oorsprong van den naam Bethulië zie het artikel Bethel, aldaar aan het slot.

Beweegoffer. Deze zaak komt eenige keeren in het Oude Testament voor, o.a. in Exodus 29 vers 24. De priester neemt bij het offeren van een dier bepaalde stukken vleesch en „beweegt" ze. Waarschijnlijk in de vier richtingen der hemelstreken, als erkenning van den God des Heelals. Ook „heft" hij ze omhoog, als om ze Gode aan te bieden. Een deel wordt daarna verbrand, een deel den priester gegeven; vers 25 en 26. Zie ook het artikel Hefoffer.

Bezaleël of **Besaleël.** De man uit den stam Juda wien Mozes, in de woestijn met het volk Israël rondzwervende (± 1300 v. C.), wegens zijne kunstvaardigheid in het bewerken van hout, edelgesteenten en metalen, opdroeg of te ontwerpen en te vervaardigen: de Arke des verbonds en de Tent waarin ze moest staan (den Tabernakel), benevens de gordijnen en palen van de omtuining van dit alles

(den Voorhof), en van alle sieradiën en gereedschappen hierbij behoorende; Exodus 31 vers 1—11.

Bezetenen. Volgens oude wereldbeschouwing zit de lucht vol booze geesten. Dezen kunnen in een levend mensch binnensluipen en het hem zeer lastig maken. Het Nieuwe Testament wemelt van zulke gevallen, te veel om op te noemen. In één mensch konden wel eens zeven geesten tegelijk wonen, bijv. in Maria Magdalena, uit wie Jezus ze allen verdreven had (Lucas 8 vers 2); ja zelfs wel duizend, zooals bij dien ongelukkigen razende, van wien in Marcus 5 vers 1—18 gezegd wordt dat Jezus ze allen uit hem dreef, waarna ze in zwijnen binnengingen die toen ook dol werden. In den man hadden „een legioen" geesten gezeten, en hij noemde zichzelven dan ook „Legioen".

Deze geesten die eens menschen geest in beslag of bezit nemen (vandaar het woord „bezetene") veroorzaken ondeugd, ziekte, bijv. koorts, krankzinnigheid maar soms ook iets voordeeligs, bijv. de gave van te kunnen waarzeggen, zoo in Handelingen 16 vers 16—24. Paulus, die hier de duivelbanner is, doet nu dus *geen* weldaad aan de verloste slavin, tenminste naar het oordeel harer meesters die uit haar waarzeggen profijt trokken.

Over het algemeen kan men zeggen dat men toen zenuwlijders en allen wier ziekte iets geheimzinnigs had „bezetenen" noemde. Voor suggestie vatbare menschen konden door eene machtspreuk van een invloedrijk mensch worden verlost van hun waan dien ze omtrent zichzelven zelf koesterden, n.l. van „bezeten" te zijn. — Moet men de Evangeliën gelooven dan is Jezus behalve Evangelieverkondiger daarenboven een echte en succesvolle duivelbanner geweest. — Dat men zich deze booze geesten voorstelde als huizende in de lucht, blijkt uit Ephezen 6 vers 12, waar sprake is van den strijd dien ieder Christen heeft „tegen de booze geesten in de lucht". En in het Apocryphe boek Tobias vlucht in Hoofdstuk 8 vers 4 de booze geest Asmodee (zie het artikel Asmodi) uit Ecbatana door de lucht naar Opper-Egypte.

Bieze. In Exodus 2 vers 3 wordt van Jochébed, de moeder van Mozes, gezegd, dat zij om haar jonske te redden, een „biezen kistje" vlocht en het kind daarin aan de Nijlwateren overgaf. Dit verhaal bevat werkelijkheid. Deze: de Egyptische waterplant, Cyperus Papyrus, die ook tegenwoordig nog daar groeit, en o.a. ook in het meer van Galiléa in Palestina, is eene groote plant met driekanten stengel, voorzien van groote zwaardvormige bladeren, tot 10 voet hoogte wordende; van deze nuttige plant vlocht men korfjes, schoenen, zeven, zeilen, matten, kleederen, ja zelfs kleine scheepjes die op den Nijl voor 2 of 3 personen konden dienen en op den schouder over de katarakten (stroomversnellingen) van den Boven-Egyptischen Nijl konden worden gedragen; naves papyraceae noemden ze de Romeinen; ze worden ook in Jezaja 18 vers 2 vermeld en hadden waarschijnlijk een houten kiel. Ook Plinius vermeldt ze; Boek 13.

De aaneengelijmde stengelvliezen van deze biezeachtige papyrusplant vormden het beroemde schrijfmateriaal der Ouden, het papyrus, vandaar ons woord Papier. —

In de Noordelijke armen van de Roode Zee groeit eene *zout*waterbieze zóó overvloedig, dat de Egyptenaren en de Joden deze zee nimmer anders noemden dan de Biezenzee of de Schelfzee. Schelf is een oud woord voor riet-en-biezen. Vergelijk het Duitsche Schilf.

Bildad. Een van de vrienden die Job kwamen troosten; Job. 2 vers 11. Hij is aan het woord in de Hoofdstukken 8, 18 en 25. Zie verder het artikel Job.

Bileam. In Numeri 22, 23 en 24 staat dat beroemde verhaal van Bileam met z'n sprekenden ezel, dat steeds zooveel aanleiding èn tot gefilosofeer èn tot spot heeft gegeven. Het speelt omstreeks 1300 v. C. onder Mozes. Deze voert de Israëlieten uit de slavernij van Egypte naar Kanaän. Men is reeds dicht bij Kanaän, ten Oosten van de Doode Zee, die men om wil trekken teneinde bij Jericho het Beloofde Land binnen te gaan; zie de kaartjes op n°. V en IX van het Voorwerk. Maar daar ten Oosten van deze Doode Zee woonden vijandige stammen: de Moabieten en de Midianieten. Dezen wilden den Israëlieten geen doortocht verleenen. Men kwam overeen hen te verderven door hen te laten betooveren. Immers zond Balak, de koning der Moabieten, om een beroemden toovenaar, Bileam den zoon van Beor, die 120 uur gaans Noordelijker aan den Euphraat woonde, in de stad Pethor. Men geloofde dat gezegend zou zijn dien hij gezegend, en vervloekt dien hij vervloekt had; Hoofdstuk 22 vers 6. Men zond hem een gezantschap met geschenken als waarzeggersloon voorzien. God waarschuwde hem echter in den droom en hij weigerde.

Thans zond Balak hem meer en aanzienlijker gezanten, zelfs „vorsten"; vers 15. Maar Bileam weigerde standvastig iets tegen Gods wil te doen (vers 18; lees de schoone woorden aldaar). God zeide hem echter daarna in den droom dat hij wel meegaan kon, doch niets mocht zeggen dan wat Hij hem zou ingeven. — Bileam aanvaardt nu met twee slaven de groote reis op zijne trouwe ezelin. Onderweg echter komt een engel hem nog eens waarschuwen om straks geen tooverwoorden te spreken dan die God hem zou ingeven. Deze engel echter is onzichtbaar. Alleen de ezelin ziet hem en wijkt daarom van den weg af. Bileam slaat haar; men komt weder op den weg. Maar een stukje verder staat de engel wederom. Nu in een hollen weg. De ezelin, den engel weer ziende, en angstig geworden, gaat op zijde en beklemt Bileams been tegen een muur. Eindelijk gaat het radelooze dier liggen. Bileam slaat er op los en.... nu begint het beest te spreken en zijnen meester z'n wreedheid te verwijten. Plotseling worden diens oogen geopend. Hij ziet den engel met uitgetogen zwaard; deze zegt nu (in vers 33) dat Bileams tocht in zijn oog slecht is.

En in vers 20 was hem deze tocht door God toegestaan! Ja, wat God hem in vers 20 toestaat, daarover is Hij reeds in vers 22 „in toorn ontstoken".

Deze tegenspraak is een van de bewijzen dat het Bileamsverhaal gelijk het in den bijbel staat uit verschillende overleveringen die elkander soms tegenspreken onhandig is samengevoegd.

Maar ter zake. De engel vergunt ten slotte toch dat Bileam medegaat en deze komt bij Balak. Hoe deze koning echter zijn best doet, kostbare offers brengt en den toovenaar op verschillende bergtoppen brengt, vanwaar hij telkens een ander aspect op het te vervloeken legerkamp der Israëlieten krijgt,.... tot driemaal toe kan Bileam niets anders doen dan hen zégenen. Lees de schoone zegenspreuken in Hoofdstuk 23 en 24.

Natuurlijk is Balak zeer teleurgesteld en boos (Hoofdstuk 24 vers 10) en Bileam keert waarschijnlijk zonder geschenk (vers 11) naar huis (vers 25). — In Numeri 31 vers 8 wordt hij gedood.

De sprekende ezelin heeft steeds de opmerkzaamheid getrokken. Wat Bileam betreft, hij wordt misschien als clairvoyant voorgesteld, als iemand die in een droom of magnetischen slaap bijzondere dingen ziet. Hij wordt tenminste meer dan eens genoemd: „de man met het gesloten oog" (Hoofdstuk 24 vers 3 en 15); dit wil denkelijk zeggen: die zonder het lichamelijk oog dingen ziet welke een ander niet ziet. Hij ziet met de oogen dicht.

Wij moeten evenwel bedenken dat het verhaal wel in 1300 v. C. speelt, maar dat het opgeschreven is lang na dato, laat ons zeggen in 800 v. C. (De dateering van het schrijven der eerste bijbelboeken is onzeker; er zijn ook oudere en jongere gedeelten in). Welnu, de auteur van 800 v. C. kon het Bileamsverhaal gemakkelijk *naar de uitkomst* inrichten. De Moabieten hadden de Israëlieten willen tegenhouden maar 't was hun niet gelukt. Integendeel waren dezen in Kanaän gekomen en onder David en Salomo (± 1000 v. C.) tot reusachtigen bloei geraakt. Nu kon dus de auteur van Numeri aan een gefantazeerden waarzegger gemakkelijk een werkingsvolle Zegenspreuk over Israël in den mond leggen. Of er overigens een bekende waarzegger Bileam geleefd heeft,.... wie zal het zeggen! —

Naast de hier medegedeelde traditie omtrent hem, welke eigenlijk (hoewel God op een moment ongemotiveerd toornig op hem is) eigenlijk onverdeeld gunstig over zijn karakter, immers zijne onomkoopbaarheid, oordeelt, moet er nog eene tweede geweest zijn. Onder de latere Joden is tenminste het volksgeloof dat hij de booze toovenaar is die eigenlijk wel voor geld de Israëlieten had *willen* vervloeken. Hij wordt dan in de legende de tegenstander van Mozes. Zijne jongeren, Jannes en Jambres, werken reeds aan het Egyptische hof Mozes tegen. Bij de eerste Christenen wordt dit voortgezet. Mozes is de type van Jezus en Bileam van den Antichrist. In 2 Petrus 2 vers 15 en in Judas vers 11 heeft de naam Bileam dan ook een hoogst

ongunstigen klank, welke (het zij herhaald) aan het klassieke verhaal van Numeri 22—24 niet kan ontleend zijn. —

De geschiedenis van Bileam berust op het in de Oudheid nog veel meer dan thans voorkomende geloof in de kracht van het gesproken menschelijk woord, en zelfs van een „boozen blik". De oude Romeinen waren zóó bevreesd dat tijdens eene volksvergadering iemand bij ongeluk zou vloeken, en zoo een ongunstig „voorteeken" (omen) zou geven, dat een heraut, vóór de vergadering begon, uitriep: „Favete linguis" = Past op je tongen = Zwijgt. In Friesland gelooven nog velen dat de blik van een kwaad oud wijf een zuigeling kan betooveren, 't welk zij „betjoenen" noemen. Het kind groeit dan niet. De vrouw kan de betoovering breken wanneer ze in eene zekere richting brood haalt, en in eene die daarop *kruist* zout, dan deze beide zaken het kind aanbiedt, hetzelve bij het handje grijpt en het deze woorden toespreekt: „Ik wensch je het goede". Ook in het verhaal van aartsvader Jakob die zijnen zoons een meerderen of minderen „zegen" geeft, schuilt dit geloof; zie het artikel Ezau. Ook wilden moeders dat Jezus hare kinderen zoude „zegenen". Woorden en blikken van zekere personen hebben behalve hunne gewone kracht nog daarenboven eene magische werking.

Bilha. Toen de aartsvader Jakob binnen ééne week met de beide zusters Lea en Rachel huwde, gaf Laban, de vader der meisjes, aan Rachel tot haar bijzonder eigendom eene slavin mede, Bilha.

Toen nu Lea wel kinderen kreeg, maar Rachel niet, bood de laatste aan haren man de genoemde slavin aan als een middel om zelve kinderen te krijgen. Ging haar man tot de slavin in, werd deze zwanger en baarde zij zittende op de knieën harer meesteresse, dan was het geboren kind het kind van die meesteres, van Rachel dus. Deze zonderlinge verhouding wordt ons verhaald in Genesis 29 vers 29 tot Hoofdstuk 30 vers 9. Bilha kreeg zoo twee zonen, Dan en Naphtali, de legendaire stamvaders van 2 stammen Israëls van den zelfden naam, die hier dus als van minder edel bloed (eene gemengde bevolking hebbende) worden voorgesteld. — Als Lea nu na de vier jongens die ze kreeg niet meer zwanger werd, nam ook zij Rachels middel te baat en gaf óók eene slavin, Zilpa, aan Jakob, en kreeg op deze wijze nog twee zonen bij die vier; vers 9—13.

Dit op oeroude toestanden slaande verhaal zal wel een spiegel zijn van inderdaad alzoo bestaan hebbende toestanden in het Semietische familieleven.

Volgens Genesis 35 vers 22 had Bilha later ook nog gemeenschap met Jakobs oudsten zoon Ruben, wat van den laatste zeer schandelijk werd geacht; zie het artikel Ruben.

Bisschop. In het Nieuwe Testament lezen we dat reeds bij de eerste christenen bestuurders voorkwamen, die nu eens „ouderlingen" dan weder „opzieners" worden genoemd. Dat de woorden door elkaar gebruikt worden blijkt ten duidelijkste uit de vergelijking van

Titus 1 vers 5 met vers 7. Dit woord opziener nu is eene letterlijke vertaling van het Grieksche episkopos (epi = op; skopos komt van het werkwoord skopein = zien; vergelijk tele-skoop = verziener, bioskoop = levende-beelden-zienerij, enz). Het woord episkopos is in het Nederlandsch verbasterd tot bisschop, en wordt in onzen tijd slechts gebruikt voor zekere bestuurders der Roomsche en Anglicaansche (episkopale) kerk. In den Hervormingstijd werden ook de leiders der Doopers aldus genoemd. In de Nederlandsche bijbels komt het woord bisschop niet voor.

Bithynië. Een landschap in klein-Azië, aan de Zwarte Zee, dicht bij de zee van Marmora. Uit 1 Petrus 1 vers 1 blijkt dat er reeds zeer vroeg Christenen woonden.

Blanketten. Als de trotsche koningin van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, Izébel, in 847 v. C. zal vermoord worden, en zij inziet dat dit gevaar dreigt, wil ze als Koningin sterven en maakt eerst nog toilet. O.a. blanket ze zich. Zoo zegt de Statenvertaling. De Leidsche heeft: zij beschilderde hare oogen. — Daar Oostersche vrouwen een sluier over het aangezicht hebben, en alleen de oogen toonen, blanketten ze alleen die. „Blanketten" is een geheel verkeerd woord, want ze bepoederen de wenkbrauwen en de ooghaartjes met een *zwart* blinkend poeder dat de oogen grooter en vuriger doet schijnen. Lees 2 Koningen 9 vers 30.

Bloedbruidegom. Een geheimzinnig onbegrijpelijk woord dat alleen in Exodus 4 vers 24—26 voorkomt. Het is als Mozes in de woestijn van het Sinaïetisch schiereiland bij het brandend braambosch besloten heeft zijn arm volk in Egypte te gaan helpen. Hij reist er met vrouw en zoon heen. Onderweg komt Jehovah hem tegemoet en wil hem dooden. Waarom, staat er niet. In de voorstelling der Israëlieten is Jehovah wel eens meer toornig zonder oorzaak.

In den angst harer ziel denkt Mozes' vrouw, Zippora, dat ze Gods toorn verzoenen moet, neemt een steenen mes en snijdt de voorhuid (zie dat artikel) van het geslachtsdeel haars zoons af, en raakt daarmede Mozes' voeten aan onder het uitspreken van de onbegrijpelijke woorden: „Een bloedbruidegom zijt gij mij". Toen liet God Mozes verder leven. —

Men wil hier wel in zien eene poging tot verklaring van het ontstaan der besnijdenis. Inderdáád echter is deze geheimzinnige plechtigheid iets dat reeds lang in den oertijd en dus lang lang voor Mozes bestond. Zie het artikel Besnijdenis.

Volgens de aanteekening der Leidsche vertaling op vers 25 is de uitdrukking „voeten" in het onderhavige verhaal een euphemisme voor „geslachtsdeel". God zou toornig zijn op Mozes omdat hij nog niet besneden was. Zippora vermoedde dit, maar dorst haar man niet besnijden. Zij deed 't nu haar kind en raakte met de bloedige voorhuid haar mans geslachtsdeel aan. Nu was als 't ware ook hij

besneden. Daar de besnijdenis misschien oorspronkelijk eene voorbereiding voor het huwelijk was, en de besneden (gebloed hebbende) bruidegom eerst de ware bruidegom was, kan Zippora na de door haar volbrachte (symbolische) besnijdenis haars mans, gezegd hebben: „Eerst nu zijt gij mij een bloedbruidegom" = een echte bruidegom. — Ziedaar eene misschien gewaagde verklaring van het onbegrijpelijk verhaal.

Bloedwreker. De Oudtestamentische leer is dat hij die opzettelijk eens menschen bloed vergiet, ook moet gedood worden; Genesis 4 vers 14, in verband met Exodus 21 vers 13 en Numeri 35 vers 11, waar staat dat als men ónopzettelijk doodde de bloedwraak niet behoeft plaats te vinden. Dan mag de moordenaar naar eene vrijstad vluchten. Moet de bloedwraak echter worden uitgevoerd, dan is de naaste bloedverwant verplicht den moordenaar te dooden en zijn titel is dan: de bloedwreker. — Heel Numeri 35 staat vol met bepalingen over deze aangelegenheid en over vrijsteden, zes in getal, met 2000 el weidegrond aan alle kanten. Ook op die weide was de gevluchte nog vrij. Zie het artikel Vrijplaats.

Boanerges. Een meervoudsvorm. Eigenlijk: Benee-règesj. Benee = zonen. Règesj = donder. „Zonen des donders" noemde Jezus zijne twee leerlingen Jakobus en Johannes, beide zonen van Zebedéus. Waarom, dat blijkt niet. Om hunne donderende welsprekendheid? Of omdat ze (Lucas 9 vers 54) Samaritaansche menschen die hunnen naar Jeruzalem reizenden meester niet wilden opnemen met vuur van den hemel wilden dooden? Of omdat ze hartstochtelijk van karakter waren?

Boanerges is dan de Galileesche uitspraak en Grieksche spelling van dit Joodsche Benee-règesj.

Men kan dezen meervoudsvorm dus eigenlijk alleen op *beide* broeders tegelijk toepassen. Wilde men één van hen „zoon des donders" noemen, dan moest men zeggen: Ben-règesj. Ben = zoon. Vergelijk: Ben-jamin = Zoon der rechterhand.

De qualificatie „zoon des donders" past slecht bij de traditie welke Johannes als bijzonder zacht voorstelt.

Boaz. I. Een zeer sympathieke figuur in het sympathieke boek Ruth, eene vredige idylle temidden van het wapengekletter van het Richterentijdperk (1250—1050 v. C.). Immers tegen het einde van dien tijd speelt het boek Ruth. Boaz is daarin een rijk grondbezitter te Bethlehem. Hij heeft sympathie voor de jonge kinderlooze weduwe (Ruth) opgevat en helpt haar in alles voort. Bij de Israëlieten nu gold deze wet dat als een man gestorven was zonder kinderen na te laten, of met een verarmden boedel, ... de naaste daarvoor geschikte bloedverwant de weduwe moest huwen (zie het artikel Leviraatshuwelijk) en het met schuld bezwaarde goed weder vrijmaken. De te verwekken kinderen werden dan geacht te zijn van den overleden man. Die bloedverwant heette dan de „losser".

Boaz nu is nog verre familie van Ruths gestorven man. Hij is dus „losser". De jonge vrouw, begeerig om het geslacht van haren overleden man in stand te houden (wat als hare grootste deugd wordt aangemerkt: Hoofdstuk 3 vers 10), biedt zich aan den reeds bejaarden man als vrouw aan, op eene voor onze begrippen eigenaardige manier (Hoofdstuk 3 vers 1—9), die echter van eene roerende naïeveteit is. Boaz wil haar wel huwen, maar er is nog een nadere bloedverwant, die het eerste recht heeft om „losser" te zijn. Als deze echter weigert, huwt de eerwaardige Boaz het liefderijk heidinnetje Ruth. Zij krijgen een zoontje, Obed, die de grootvader van koning David werd.

In Hoofdstuk 2 vers 4 staat eene lieflijke schildering van Boaz' komen op zijn land. Hij zegt tot zijne knechts: „Jehovah zij met u!" En dezen antwoorden: „Jehovah zegene u!" — Om deze goede verstandhouding tusschen knechts en meester heet eene bekende patroonsvereeniging in ons land „Boaz".

Boaz. II. Een van de zuilen vóór den tempel te Jeruzalem. Zie Jachin.

Boöz. Roomsche, namelijk Vulgata (zie dat artikel) — spelling van Boaz. Zie het artikel Boaz. I.

Boom des levens. Een van de beide wonderboomen in het Paradijs; Genesis 2 vers 9. Hoewel in vers 17 alleen ten opzichte van den „Boom der kennis des goeds en des kwaads" wordt gezegd dat hij een verboden boom is, blijkt toch uit Hoofdstuk 3 vers 22 dat ook de „Booms des Levens" niet voor den mensch bestemd is. Want als hij er van eet zal hij eeuwig leven. En dat wil God in dit Genesisverhaal niet. Want Hij wordt er (evenals vaak de goden bij de Heidenen) voorgesteld als jaloersch; hij kan het niet verdragen dat de mensch „gelijk aan een onzer" (= gelijk aan God) wordt (Hoofdstuk 3 vers 22), namelijk het onderscheid kennende tusschen goed en kwaad, dus even wijs als eene godheid. Eet hij nu daarenboven van den Boom des levens, dan is de ramp niet te overzien. Om dit onheil te verhinderen wordt de mensch uit het Paradijs verdreven.

Dit alles is oeroude filosofie, veel ouder dan het boek Genesis (dat in elk geval nà 1000 v. C. ontstaan is), reeds voorkomende in de filosofieën van Babyloniërs en Egyptenaren, wel 2000 v. C. en eerder, gelijk door de vondsten van de laatste tijden is uitgemaakt. Ook de Grieken en Romeinen spraken van een godenvoedsel dat onsterflijk maakt: de ambrosia of ambrozijn.

Als weerslag op het Genesisverhaal zegt Openbaring 2 vers 7, en 22 vers 2 en 3 dat in het Hemelsch Jeruzalem de zaligen eenmaal van den Boom des levens de vruchten zullen genieten.

Borstlap. Eene in onze Statenvertaling voorkomende verkeerde vertaling van een Hebreeuwsch woord dat in de Leidsche beter overgezet is met „borsttasch". Immers het was iets, een zakje of beurs, waarin de Joodsche hoogepriester oorspronkelijk de tot ora-

kelwerktuigen gebruikte voorwerpen, de zoogenaamde Urim en Thummim (spreek uit: Oeriem en Thoemmiem) (zie het betreffende artikel) op de borst droeg. De tasch was ongeveer 15 centimeter breed en lang en van fijn linnen. Er waren 12 verschillende edelgesteenten (in Exodus 28 vers 17—20 alle opgenoemd) in 3 rijen van 4 op vastgenaaid. Op elken steen stond de naam van een der 12 stammen Israëls. In Exodus 28 kunt gij daarenboven uitvoerig lezen hoe de tasch aan het priesterkleed was bevestigd, en hoe zij schitterend was versierd. Na de Babylonische ballingschap (586—536), waarin zeker vele kerkelijke schatten zijn weggeraakt, ook mede tengevolge van de verwoesting des tempels in 586, bestonden de Urim en Thummim niet meer, en was dus de borsttasch overbodig geworden. Toch bleef zij bestaan. Dat hij niet meer met nieuwe orakelwerktuigen werd gevuld, zal wel hierin zijn reden hebben, dat deze tot bijgeloovige praktijken aanleiding gevende voorwerpen niet meer in overeenstemming waren met de verlichter geworden denkbeelden. Men bleef borsttasch en Arke des Verbonds wel als gewezen hoogheilige voorwerpen eeren, maar alleen als bestaan hebbende in de Oudheid. Men schafte geen nieuwe aan. Ook geen nieuwe Arke des Verbonds. Gelijk de borsttasch des hoogepriesters na de Ballingschap ledig was, zoo ook het Allerheiligste des Tempels. Er was geen Ark meer. Geen Urim en Thummim meer. Zoo werd het volk langzamerhand geschikt voor een godsdienst „in geest en in waarheid."

Borsttasch. Zie Borstlap.

Braakland. Volgens Exodus 23 vers 11 dat onmiddellijk na de Tien Geboden komt en er als 't ware als elfde op volgt, en volgens Leviticus 25 vers 1—8, moest het bouwland van Palestina elk zevende jaar braak liggen; de vruchtboomen mochten niet gesnoeid worden; wat er onwillekeurig nog groeide was voor de armen en de dieren, vee en wild. Men noemde dit rustjaar voor het land een „sabbathsjaar". En Leviticus 25 vers 2 zegt dat ook het land „sabbath houdt" ter eere van Jehovah.

Of ieder zich echter steeds aan deze onvoordeelige bepaling gehouden heeft? Vóór de Ballingschap (586—536 v. C.) zeker niet. Na Nehemia's tijd (440 v. C.) moet deze wet dikwijls opgevolgd zijn, maar wij moeten er ons niet al te veel van voorstellen, want ook bij de Israëlieten bestonden vele bepalingen louter op papier. Zooals die van het Jubeljaar (zie het betreffende artikel), dat nooit uitgevoerd is.

Het sabbathsjaar zal wel ontstaan zijn uit oeroude beschouwing dat de bebouwing van den grond en de snoeiing van den wijnstok eene schending was van de rechten der veld- en boomgeesten, en dat men hun van tijd tot tijd alles weer eens moest overlaten. Maar de bijbelsche wetgever veredelde dat tot dit denkbeeld: het land draagt ter eere Gods, en het is even goed voor den arme als voor

den bezitter; evengoed voor het wild als voor 's menschen vee.

Brandoffer. Er komen in het Oude Testament allerlei soorten van offers voor, bijv. dankoffers en zoenoffers en plengoffers. De brandoffers waren de voornaamste. Het gehééle offerdier werd dan verbrand, terwijl bij de andere slechts een deel aan de vlammen werd prijs gegeven, een deel den priester toekwam en de rest door den offeraar met de zijnen bij een offermaaltijd werd verteerd. Als brandoffers (die men geheel en al ter eere van God om geen enkele andere reden bracht en die dan ook „een Gode aangename reuk" werden genoemd) gebruikte men: runderen, schapen en bokken, alle van het mannelijk geslacht en zonder gebrek. Soms vele tegelijk, soms 7 of een ander rond getal.

In de oudere tijden offerde men op vele plaatsen en ieder deed het particulier. Na de hervorming van Jozia (regeert 639—609) mocht het alleen geschieden bij den tempel te Jeruzalem op het groote vlak voor den Oost- of voorgevel staande brandofferaltaar (zie op n°. XI van het Voorwerk) met behulp van een officieelen priester.

Brieven. In het Nieuwe Testament komt eene literatuursoort voor welke men de „Brieven" noemt. Intusschen is er groot verschil tusschen de geleerden van dezen tijd, of deze „brieven" wel brieven zijn; sommigen zeggen namelijk dat het *verhandelingen* (over de Christelijke leer en het Christelijke leven) zijn, maar dan in briefvorm. Mij komt het voor dat de 13 eerste die alle van Paulus heeten, ook werkelijk (zij het dan later omgewerkt of aangevuld) van dezen apostel zijn, en tusschen ongeveer 40 en 67 n. C. geschreven, en werkelijk *brieven*, door middel van welke hij, als hij ze niet bezoeken kon, den band met gemeenten versterkte.

Van deze 13 Paulinische brieven heeten n°. 10, 11 en 12, de beide aan Timotheus en die aan Titus „pastorale" of „herderlijke" brieven, omdat de apostel aan de beide genoemde vrienden vele raadgevingen geeft omtrent hun herderlijk ambt.

De brief aan de Hebreën echter die op de genoemde 13 volgt is voorzeker niet van Paulus (het staat er ook nergens in) en gelijkt meer op eene verhandeling dan op een brief. De 7 volgende heeten „Algemeene Brieven", niet omdat ze tot de geheele wereld gericht zijn (want sommige ervan hebben bepaalde adressen) maar omdat zij door de Algemeene (Katholieke) kerk âls echte brieven zijn aangenomen, hoewel er een sterke twijfel aan de echtheid ervan bestond, vooral aan die van den tweeden Petrusbrief. De naam „algemeene" brieven is dus minder juist. Bijna zeker zijn ze alle van later dagteekening dan die van Paulus en niet van discipelen of tijdgenooten van Jezus, maar door later levende onbekenden op hun (der apostelen) beroemden naam geschreven.

De geheele genoemde briefliteratuur bestaat uit de volgende stukken:

1.	De brief van Paulus aan de Romeinen;	bevat	16	hoofdstukken.	
2.	De eerste brief van Paulus aan de Corinthiërs,	„	16	„	„
3.	De tweede brief van Paulus aan de Corinthiërs,	„	13	„	„
4.	De brief van Paulus aan de Galatiërs,	„	6	„	„
5.	De brief van Paulus aan de Epheziërs,	„	6	„	„
6.	De brief van Paulus aan de Philippenzen,	„	4	„	„
7.	De brief van Paulus aan de Colossenzen,	„	4	„	„
8.	De eerste brief van Paulus aan de Thessalonicenzen,	„	5	„	„
9.	De tweede brief van Paulus aan de Thessalonicenzen,	„	3	„	„
10.	De eerste brief van Paulus aan Timótheüs,	„	6	„	„
11.	De tweede brief van Paulus aan Timótheüs,	„	4	„	„
12.	De brief van Paulus aan Titus,	„	3	„	„
13.	De brief van Paulus aan Philémon,	„	1	„	.
14.	De brief aan de Hebreërs,	„	13	„	„
15.	De brief van „Jakobus",	„	5	„	„
16.	De eerste brief van „Petrus",	„	5	„	„
17.	De tweede brief van „Petrus",	„	3	„	„
18.	De eerste brief van „Johannes",	„	5	„	„
19.	De tweede brief van „Johannes",	„	1	„	
20.	De derde brief van „Johannes",	„	1	„	
21.	De brief van „Judas",	„	1	„	

Over elk dezer bijbel-„boeken", van welke sommige slechts 1 of 2 bladzijden groot zijn, vergelijke men het betreffende artikel. Over den brief van Barnabas zie men het slot van het artikel Barnabas.

Bul. (Spreek uit: Boel). De naam van de achtste maand van het Hebreeuwsche kerkelijke jaar; grootendeels overeenkomstig onze maand November. „Bul" is nog eene oude Kanaänietische naam. Na de Ballingschap (586—536) ging men spreken van Marcheswan.

De Joden hebben twee tijdrekeningen: het kerkelijk jaar begint in het voorjaar; het burgerlijke in het najaar.

Burgerrecht. Wat wij burgerrecht noemen kenden de Israëlieten niet. — Toen ze in de tijden van Christus onder de Romeinen kwamen, was hun volk een *onderworpen* volk dat als zoodanig het burgerrecht niet had. Het kon als belooning voor bijzondere verdienste of uit gunst aan enkele personen en zelfs aan geheele gewesten gegeven worden, en was zelfs op betaling van eene groote geldsom verkrijgbaar, gelijk in Handelingen 22 vers 28 blijkt uit het zeggen van den officier die Paulus te Jeruzalem gevangen nam. Paulus zelf

bezat het burgerrecht; niet omdat hij uit Tarsus kwam, want deze stad had dit recht niet. Hoe de apostel er aan kwam weten wij niet. Misschien door de verdienste van een voorvader. In elk geval had hij het geërfd; vers 28. Hij had het aan zijn burgerrecht te danken dat hij bij de genoemde gevangenneming niet gegeeseld werd; vers 25 en 29. Ook in Hoofdstuk 16 vers 37 protesteert hij op grond van zijn burgerrecht tegen de te Philippi ondergane geeseling, en bewerkt dat de overheidspersonen zoete broodjes gaan bakken en hem beleefd de gevangenis uitleiden.

Bijbel. Dit woord komt van het Grieksche Biblos of Bublos dat de naam is van de Klein-Aziatische Papierstruik, wel te onderscheiden van het Egyptische papyrusriet. De bast van den biblos werd voor de papierfabricage gebruikt. „Biblion" beteekent: de bereide biblosbast, en ook: boek. Biblia is het meervoud daarvan en beduidt: boeken. Een geschikt woord dus voor onzen bijbel die inderdaad uit 66 verschillende boeken bestaat. Dit Biblia is verbasterd tot ons „Bijbel". Zie verder het artikel Verbond.

Uit de grafische voorstelling op Voorwerk n°. III kunt ge duidelijk zien, uit welken tijd de bijbel stamt. Uit ongeveer het *midden* der laatste 5000 jaar (= de ons bekende en *dateerbare* menschengeschiedenis). Het oudste boek des Ouden Testaments is Amos (750 v. C.); het jongste is Daniël (166 v. C.). Het oudste Nieuw Testamentische boek is de eerste brief van Paulus aan zijne vrienden te Thessalonica (Saloniki) (± 50 n. C.); het jongste deel van het Nieuwe Testament zijn enkele toevoegsels; o.a. 1 Johannes 5 vers 8; van ± 250 n. C. — De bijbel heeft dus precies 1000 jaar werk gehad om te ontstaan. Van 750 v. C. tot 250 n. C.

Uit Voorwerk n°. III kunt ge ook zien, dat *onze* bijbel jonger is dan de Perzische, en *veel* jonger dan het oudste deel van den Voor-Indischen.

Bedacht moet nu echter worden dat de overleverings-stof van het Oude Testament (bijv. de Tien Geboden, de verhalen van den Eersten mensch en van de Paradijsslang, enz.) oer-oud zijn, gemeenschappelijk eigendom van vele oude volken en misschien wel stammen van 10.000 voor Christus.

Bijbelboeken (Lijst van). Zie Cánon.

Bijwijven. Zoo heeten in de Statenvertaling de vrouwen die in de Leidsche „Bijzitten" genoemd worden. De Israëlieten die het betalen konden hielden er, evenals ook onder andere Oostersche volken de gewoonte was en is, bijvrouwen op na. En dat wel naast hunne wettige echtgenoote of echtgenooten. De polygamie liet namelijk meerdere wettige vrouwen toe. Maar daarenboven nog een niet voor onfatsoenlijk gehouden omgang met bijzitten. Men ging hier soms toe over als het huwelijk met eene wettige vrouw onvruchtbaar bleek. Ja, de wettige vrouw gaf soms zulk eene bijvrouw zelve aan haren man, om door middel van haar kinderen te krijgen. (Zie

over dit merkwaardige gebruik het artikel Bilha, en Genesis 29 vers 29 tot 30 vers 9). Zoo geeft de wettige vrouw, Sara, als ze geen kinderen krijgt, hare slavin Hagar aan haren man, den aartsvader Abraham, om „uit haar gebouwd te worden" = nakroost te erlangen; Genesis 16 vers 2.

Het was deftig vele bijzitten te hebben, in het bijzonder voor vorsten. Van koning David (± 1000 v. C.) wordt in 2 Samuël 5 vers 13 gezegd dat hij (die reeds eenige wettige vrouwen had) daarenbóven, nadat hij koning geworden was, nog „bijzitten en vrouwen" nam. En van zijn zoon Salomo staat in 1 Koningen 11 vers 3 dat hij (die in vers 2 in afkeurenden zin „minziek" genoemd was), 1000 vrouwen had, waaronder 700 wettige en 300 bijzitten. Ook al moge dit bericht, evenals andere berichten over de fabelachtige weelde van dezen koning door den eeuwen na hem levenden schrijver van het Koningenboek overdreven zijn geschilderd,.... de sexueele verhoudingen waren toen veel onbeperkter dan thans. Want vaders gaven aan ongehuwde zonen soms slavinnen, uit vrees voor erger: dat ze namelijk tot nóg ongeregelder uitspattingen zouden komen. Zulke meisjes bleven, ook als zulk een jongmensch later huwde, zijne bijzitten en hadden recht op voeding, kleeding, enz. Indien ze deze niet kregen, mochten ze volgens Exodus 21 vers 11 zonder losgeld te betalen heengaan; dan was ze geen slavin meer; was eene vrije geworden.

De bijzitten moesten trouw blijven aan hunne heeren; vergelijk Richteren 19 vers 1—3. De verhouding was soms innig. De vader van het meisje wordt zelfs in Richteren 19 vers 4 de „schoonvader" van den man genoemd. En al waren de kinderen uit zulke verbintenissen geboren geen wettige erfgenamen, men onderhield ze en gaf ze geschenken, gelijk in Genesis 25 vers 6 van aartsvader Abraham gezegd wordt. Veel zal hier wel van ieders individueele vrijgevigheid en rijkdom hebben afgehangen.

Dat men in oude tijden geheel anders dan nu over dergelijke dingen dacht, blijkt wel uit de jeugd van den beroemdste aller kerkvaders, Augustinus (± 400). Hij had als student te Carthago een bijzit bij wie hij reeds vóór z'n twintigste jaar een zoon had. Welnu, deze bijzit kwam later bij Augustinus' moeder Monica (die eene zedige Christin was) aan huis. En de zoon, Adeodatus, werd door Augustinus steeds als zoon erkend en zelfs tegelijk met hem gedoopt. Hij schaamde zich er dus niet voor.

C.

Caesaréa. Er waren in het Romeinsche rijk verscheidene steden gewijd aan Caesar Octavianus Augustus (leefde van 63 v. C. tot 14 n. C.). Het in den bijbel bedoelde heette daarom ter onderscheiding „Caesaréa in Palestina". Daar echter in het Nieuwe Testament nóg een, hoewel minder bekend, Caesaréa voorkomt, noemt

men de stad die in dit artikel besproken wordt ook wel „Caesaréa aan zee". In het N. T. heet het steeds eenvoudig Caesaréa. Kort voor Christus was het nog slechts eene kleine vesting. Maar koning Herodes I of de Groote bouwde er eene luisterrijke stad. Zij lag aan zee, iets Zuidelijker dan het Meer van Galiléa; zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. — Herodes besteedde ongelooflijk veel kosten aan de stad, bouwde er waterleidingen, een paleis, een amphitheater dat op de zee uitzag, en een tempel ter eere van Caesar Augustus naar wien de stad ook genoemd werd. Daarenboven eene ronde haven. Daar deze zeer goed was en de Palestijnsche kust weinige en slechte havens telt, nam de stad zeer in bloei toe en was weldra de tweede van het land, met eene zeer gemengde bevolking. Later was ze de residentie van de Romeinsche stadhouders, o.a. van Pontius Pilatus. Het was de vesting die Palestina in bedwang moest houden. Er lagen 5 cohorten krijgsknechten; in Jeruzalem slechts 1. Een cohort telt 420—600 man.

In de Evangeliën komt het niet voor: Jezus schijnt er niet geweest te zijn. Maar in de Handelingen speelt het eene groote rol. Allerlei Christenpropagandisten komen en gaan er herhaaldelijk. O.a. Paulus, die er door de broeders in veiligheid werd gebracht; Handelingen 9 vers 29 en 30. Hij landt er later weder aan het einde van zijne tweede zendingsreis; Hoofdstuk 18 vers 21 en 22. En later, op zijn allerlaatsten tocht naar Jeruzalem nog eens; Hoofdstuk 21 vers 8—15; hij logeert er dan bij den aldaar wonenden apostel of evangelist Philippus. Er schijnt reeds toen eene kleine gemeente te zijn geweest; o.a. woonde er Cornelius, de Romeinsche officier, die als eersteling der Romeinen met zijn gansche gezin door Petrus gedoopt was, volgens Hoofdstuk 10; en 11 vers 1—18.

Toen Paulus kort na zijn genoemd logeeren bij Philippus te Jeruzalem was gevangen genomen, werd hij naar Caesaréa teruggevoerd om er voor den Romeinschen stadhouder Felix terecht te staan; Hoofdstuk 23 vers 31 en Hoofdstuk 24. Hij zit er 2 jaar lang gevangen, onderhoudt zich wel met Felix en diens Joodsche vrouw Drusilla; vers 24 en 25. Hij wordt er door diens in 60 n. C. optredenden opvolger Festus en zijne voorname gasten Herodes Agrippa II en diens zuster Bernice wederom verhoord, doch naar Rome gezonden; Hoofdstukken 25 en 26.

In den Christelijken tijd werd het een bisdom, waar o.a. de beroemde kerkgeschiedschrijver Eusebius, de vriend van Constantijn den Groote, resideerde en zijne Kerkgeschiedenis schreef. In de kruistochten is het herhaaldelijk door Mohammedanen en Christenen veroverd en geplunderd. O.a. maakten de Mohammedanen van den Augustustempel eene moskee. — Thans is het geheel vervallen, een ruïnenveld van 150 Hektaren groot. Van de overblijfselen werden weer andere steden gebouwd. En ook nu nog wordt in de steenen handel gedreven (Baedeker). Het is er vol bastions, muren, zuilen,

kapiteelen, enz. en het is een van de huidige bezienswaardigheden van Palestina. Het heet thans Kaisârîje en wordt slechts bewoond door enkele inboorlingen die tusschen de ruïnen wonen (Baedeker).

Caesaréa Philippi. Een in het uiterste Noorden van Palestina liggende stad, vlak bij de Oostelijke bron van den Jordaan. Herodes de Groote bouwde er kort voor Jezus' geboorte een tempel voor den god Pan, het Paneion. De daarbij gebouwde stad heette Paneas. Herodes' jongste zoon, die na zijn dood onder den titel van viervorst of tetrarch stadhouder werd van Noordoostpalestina, breidde de plaats uit en noemde haar ter eere van Caesar Augustus „Caesaréa" en, om het te onderscheiden van Caesaréa-aan-zee: Caesaréa Philippi; naar zichzelven. Hij heette namelijk Philippus. Misschien had hij er zijne residentie.

In het Nieuwe Testament komt het voor op de bekende plaats Mattheus 16 vers 13—24. Jezus is op zijne rondzwervingen met zijne discipelen op dit Noordelijke punt aangekomen en vraagt hun wie de menschen (en zij in het bijzonder) denken dat hij is. Dan zegt Petrus dat hij de Messias is. En Jezus, misschien onder den indruk van de steile rotswanden van den Hermon die hier zijn, antwoordt dat Petrus gelijk heeft en dat hij, Petrus (de rotsman) de Rots zal zijn waarop zijne gemeente zal gebouwd worden. De geleerden strijden er echter over of deze gebeurtenis werkelijk geschied is.

Na den val van Jeruzalem in 70 n. C. vierde de veroveraar Titus er zijne overwinning door kampspelen, waarin vele Joden met elkander of met wilde dieren moesten vechten, en omkwamen. Later had de stad een dergelijk lot als Caesaréa-aan-zee; zie aldaar. Eigenaardig alweer, dat, gelijk ook met Beth-sean geschied is (zie dat artikel) de *oude* naam de taaiste is gebleken. De plek heet bij de inboorlingen namelijk Bânijas, eene verbastering van Paneas. Het is tegenwoordig een dorp van 50 huizen, liggende binnen de muren der oude burcht. Er zijn vele ruïnen en zuilenresten. Er is nog een opschrift in het grieksch, waarop staat „priesters van Pan", wat aan den ouden Pandienst herinnert. Een der voornaamste Jordaanbronnen breekt er nog altijd van onder de rotsen te voorschijn met een grooten mooien stroom van helder water (Baedeker).

Calixtijnen. Zie Avondmaal.

Calvariënberg. Een woord dat in den bijbel niet voorkomt, maar dat wij als algemeen bekend en nauw met bijbelsche dingen in verband staande opnemen. Calvus is een Latijnsch woord dat „kaal" beteekent. En Calva is de hersenpan, de hoofdschedel. Calvariënberg is een ander en wel vooral door Roomsch-Katholieken gebruikt woord voor Hoofdschedelplaats (Golgotha), de hoogte buiten Jeruzalem waarop Jezus is gekruisigd. In de Roomsche bijbelvertaling, de Vulgata, staat namelijk: Golgotha, quod est Calvaria locus = Golgotha, 't welk de plek Calvaria is. Zie verder het artikel Golgotha.

Candacé. In Handelingen 8 vers 26—40 staat een verhaal van een kamerling of hofbeambte. In het Grieksch heet hij een eunuchos, een gesnedene (gecastreerde). Voor hofbeambten, speciaal voor den haremdienst, werden vaak eunuchen gebruikt. De eigennaam van den betreffende uit Handelingen 8 wordt niet vermeld. Hij heet een kamerling van Candacé, de koningin der Mooren. Candacé is geen eigennaam. Maar een titel. Gelijk de vorst van Egypte „pharaö" heette, zoo de vorstin van Moorenland of Ethiopië „Candacé". — De genoemde hofbeambte was naar Jeruzalem geweest als „Jodengenoot" = als geboren heiden doch bekeerd tot het monothéïsme van Israël. Hij had den tempel bezocht en reisde naar het Zuiden terug. Hij was echter nog maar pas op weg en nog niet eens te Gaza, d. i. aan de kust der Middellandsche zee ten Z.W. van Jeruzalem, toen hij, al lezende in zijn wagen, den apostel Philippus voorbijreed, die hem vroeg of hij ook verstónd, wat hij las. Hij las namelijk juist hardop eene duistere plaats uit Jesaja 53. De kamerling antwoordde ontkennend en verzocht den apostel bij zich te komen en de moeielijke schriftplaats te verklaren. Het gevolg was een gesprek en de bekeering van den Jodengenoot tot het Christendom en ook zijn doop op staanden voet, toen ze aan een water gekomen waren.

Canon of **Kanon.** Dit is eigenlijk een Grieksch woord: kanoon. Doch dit is weder ontleend aan het Hebreeuwsche kanèh = riet, rietstaf, meetstok. Vergelijk ook het Fransche canne = wandelstok; en de bekende sierplant, de canna of Indisch bloemriet.

De eerste afgeleide beteekenis van cánon is: lineaal, meetsnoer, regel. Maar vervolgens is het gaan beteekenen: de lijst. Namelijk de lijst van de geschriften die uitsluitend als heilige en normatieve gelden en een regel of meetsnoer zijn volgens welke het ware geloof moet worden beoordeeld. Zoo kan men zich denken: een cánon van Boeddhistische heilige literatuur. Meestal gebruikt men het woord echter uitsluitend van de lijst van heilige boeken bij de Christenen, die dan „de canonieke" heeten. Zie verder het artikel Apocryphe boeken.

De volgorde van de canonieke Oud-Testamentische boeken was bij de oude en tegenwoordige Joden eene andere dan die in onze gewone bijbels. Als volgt:

A. DE WET.
Genesis.
Exodus.
Leviticus.
Numeri.
Deuteronomium.

B. DE PROFETEN.
Jozua.
Richteren.
Nahum.
Habakuk.
Sephanja.
Haggaï.
Zacharia.
Maleachi.

C. DE GESCHRIFTEN.
Psalmen.
Spreuken.

1 en 2 Samuël.
1 en 2 Koningen.
Jezaja.
Jeremia.
Ezechiël.
Hozea.
Joël.
Amos.
Obadja.
Jona.
Micha.

Job.
Hooglied.
Ruth.
Klaagliederen.
Prediker.
Esther.
Daniël.
Ezra.
Nehemia.
1 en 2 Kronieken.

Serie *A* was de heiligste; dan volgde *B*; en dan *C*.

Evenwel bestonden er ook anders ingerichte lijsten, zooals die der Alexandrijnen, enz. Dit kon des te gemakkelijker, daar men nog tot in de 2de eeuw n. C. er aan twijfelde of het wel geoorloofd was meer dan één boek op een enkele rol of in een enkelen band te schrijven. De verschillende bijbelboeken vormden dus vóór dien tijd werkelijk afzonderlijke boeken, ook naar het uiterlijk, die men in verschillende volgorde kon opbergen.

In onze gewone christenbijbels is de cánon (regel, lijst) van het Oude Testament aldus ingericht:

A. GESCHIEDKUNDIGE BOEKEN.
Genesis.
Exodus.
Leviticus.
Numeri.
Deuteronomium.
Jozua.
Richteren.
Ruth.
1 en 2 Samuël.
1 en 2 Koningen.
1 en 2 Kronieken.
Ezra.
Nehemia.
Esther.

B. DICHTERLIJKE BOEKEN.
Job.
Psalmen.
Spreuken.
Prediker.
Hooglied.

C. PROFETISCHE BOEKEN
Jezaja.
Jeremia.
Klaagliederen.
Ezechiël.
Daniël.
{ Hozea.
Joël.
Amos.
Obadja.
Jona.
Micha.
Nahum.
Habakuk.
Sephanja.
Haggai.
Zacharia.
Maleachi. }

De boeken waarbij de accolade gedrukt staat heeten de Twaalf Kleine Profeten.

Bij de orthodox-Protestanten, de Roomsch- en de Grieksch-Katholieken zijn al deze boeken even heilig, zoowel het chauvinistische moordzuchtige Esther als het lieflijke Ruth.

Eigenlijk is het boek Daniël geen profetisch maar een zoogenaamd „apocalyptisch" geschrift; zie het artikel Openbaring.

Bij de Christenen bestaat de volledige canon niet alleen uit de genoemde Oud-Testamentische boeken maar bij de Roomschen volgen daarop nog onmiddellijk de Apocryphen, terwijl àlle Christenen tot slot de volgende Nieuw-Testamentische hebben:

A. GESCHIEDKUNDIGE BOEKEN.
Het Evangelie naar Mattheus.
Het Evangelie naar Marcus.
Het Evangelie naar Lucas.
Het Evangelie naar Johannes.
De Handelingen der apostelen.

B. BRIEVEN.
De brief van Paulus aan de Romeinen.
Twee brieven van Paulus aan de Korinthiërs.
De brief van Paulus aan de Galatiërs.
De brief van Paulus aan de Epheziërs.
De brief van Paulus aan de Philippenzen.
De brief van Paulus aan de Colossenzen.
Twee brieven van Paulus aan de Thessalonicenzen.
Twee brieven van Paulus aan Timotheüs.
De brief van Paulus aan Titus.
De brief van Paulus aan Philémon.
De brief aan de Hebreërs.
De brief van Jacobus.
Twee brieven van Petrus.
Drie brieven van Johannes.
De brief van Judas.

C. APOCALYPTISCH GESCHRIFT.
De Openbaring van Johannes.

De Protestantsche bijbels tellen samen 39 Oud- en 27 Nieuw-Testamentische geschriften. Over de echtheid of onechtheid, over ouderdom en inhoud van elk dezer 66 van dezen cánon zie men op elken afzonderlijken naam.

De cánon des Ouden Testaments is door eene Rabbijnenvergadering onder voorzitterschap van rabbi Eleazar in ± 90 n. C. te Jabne (zie dat artikel) voor goed vastgesteld. Die des Nieuwen Testaments is op allerlei kerkvergaderingen allengs ontstaan. Het eindjaartal is 411. Er bestaat nog een oeroude lijst van vóór 411, de zoogenaamde Cánon Muratori, waarop sommige N. T. geschriften nog

ontbreken. Over de echtheid van den brief aan de Hebreërs, van den 2den brief aan Petrus en van de Openbaring werd het langst gedebatteerd; terwijl bij de debatten omtrent het Oude Testament in 90 n. C. te Jabne het meest gestreden werd omtrent Hooglied, Prediker, Esther, Spreuken, Ruth, ja zelfs Ezechiël. Het ging er om: dezelve weder uit den cánon, die reeds officieus vaststond, uit te werpen.

Carpus. In den Tweeden Timotheüsbrief vraagt Paulus aan zijn te Ephese in Klein-Azië wonenden vriend Timotheus in Hoofdstuk 4 vers 9 en 21 om haastig naar Rome te reizen, waar hij (Paulus) in de gevangenis zit, en onderweg in Troas (bij den Hellespont) aan te gaan om vandaar mede te nemen den reismantel (anderen vertalen: boekentasch) dien de apostel daar vroeger eens had laten liggen (vers 13) bij een zekeren Carpus. Paulus was namelijk op zijne laatste zendingsreis te Troas geweest; Handelingen 20 vers 6—12. Van Carpus weten we verder niets. Hij was zeker een Christen bij wien Paulus gelogeerd had. — Zelfs zij die de Timotheüsbrieven voor onecht houden, oordeelen toch dat zulke fragmenten ervan, die zulke persoonlijke mededeelingen, bevatten werkelijk van den apostel afkomstig zijn.

Castor en Pollux. Onze gewoonte om de schepen namen te geven, soms van helden, wier beeltenis dan wel op voor- of achtersteven werd geschilderd of gebeeldhouwd, bestond reeds bij de Ouden. Dikwijls de naam eener Godheid. Men noemde dit beeld dan „het teeken" van het schip. — Toen Paulus na zijne schipbreuk op Malta, die in Handelingen 27 vers 27—44 beschreven staat, in 't volgend voorjaar weder vandaar naar Rome afreisde, geschiedde dit in een schip dat, zegt Hoofdstuk 28 vers 11, Castor en Pollux tot een teeken had. Dezen waren zonen van Jupiter, en broeders van de bekende Helena. Dappere helden, die den menschen, nadat ze onder de hemelingen waren opgenomen, soms op witte paarden verschenen. Ze waren tweelingen, en in twee recht onder elkander staande sterren, een van de eerste en een van de tweede grootte, die ongeveer gelijk met Orion opkomen, wees men elkaar de beroemde gebroeders. De zeelieden hadden hen tot hunne beschermheiligen. Er waren tempels te hunner eere; o.a. een op het Forum Romanum te Rome. Ook de hedendaagsche sterrekundigen noemen nog de twee zelfde sterren „Castor en Pollux" of „De Tweelingen" of „Gemini" (= tweelingen).

Catechisatie. Een woord dat in den bijbel niet voorkomt, maar dat wij als algemeen bekend en nauw met bijbelsche dingen in verband staande opnemen. Het stamt af van het Grieksche werkwoord Katèchiedzein, dat „onderrichten" beteekent. Catechisatie is dus Onderricht, Onderwijs. Het woord wordt speciaal gebruikt voor het onderwijs in kerkelijke en godsdienstige zaken. — Van het zelfde Grieksche werkwoord komt

Catechismus. Dit woord komt in den bijbel niet voor. Het beteekent letterlijk: dat wat onderwezen wordt; dus de (kerkelijke) leer. Er is dus bijv. een Roomsche catechismus en een Gereformeerde catechismus. De laatste is in ons land de bekendste. Hij bestaat uit 129 vragen en 129 daarbijbehoorende antwoorden, verdeeld over 52 Zondagsafdeelingen, en is verdeeld in drie hoofddeelen: Van onze ellende, van onze verlossing, en van onze dankbaarheid. Hij heet de Heidelbergsche en is in 1562 in Duitschland opgesteld door twee beroemde geleerden, Olevianus en Ursinus, op last van Frederik III, keurvorst van den Pfalz. — Van het Grieksche werkwoord Katêchiedzein (zie Catechisatie) komt ook

Catechumen. Dit woord beduidt: degene die onderwezen wordt; dus de catechisant, de leerling. Meer speciaal wordt het woord gebruikt om die menschen aan te duiden die tijdens de eerste eeuwen onzer jaartelling door onderricht tot de toetreding bij het Christendom werden voorbereid.

Ceder. De cederboom is van de familie der denneboomen en heet Pinus Cedrus, die in vele soorten voorkomt. De in den bijbel genoemde moet tegenwoordig heel zeldzaam wezen en nog maar in enkele exemplaren benoorden Palestina in het Libanongebergte voorkomen. Er zijn vele basterdcedersoorten, o.a. het geurige hout waarvan men sigarenkistjes maakt. — Het uiterlijk van den echten Ceder komt het meest overeen met onzen Larix; met fijn groen. Hij wordt zeer dik en hoog. Hoewel in de oudheid ook elders groeiende, heet hij in het Oude Testament bepaaldelijk „Ceder van den Libanon". Ook geldt hij er als de Reus onder de boomen, want als 1 Koningen 4 vers 33 zeggen wil dat Salomo gedichten maakte zoowel over de grootste als over de kleinste planten, dan staat er: „Van den ceder op den Libanon tot het plantje dat op de muren groeit." Ook in rhetorische beelden is de Libanonceder een geliefde figuur; lees bijv. Richteren 9 vers 15 en 2 Koningen 14 vers 9.

Het geurige mooie roodachtige hout, hard en duurzaam en door z'n sterke harsigheid ongenietbaar voor houtwormen, werd als het beste timmerhout geacht. Alleen cederhout was goed genoeg voor den Tempel te Jeruzalem. Koning Salomo (± 970—943) bestelde het bij den Tyrischen koning Hiram, die het op den toen nog onder zijn gebied staanden Libanon liet hakken, het naar zee liet afglijden; waarna het langs de kust in vlotten (1 Koningen 5 vers 9) werd vervoerd tot Joppe of Jaffa, waar het weder aan land werd gesleept en naar Jeruzalem gereden. In 1 Koningen 6 staat uitvoerig wat Salomo in den tempel alzoo van cederhout maakte. In Hoofdstuk 7 bouwt hij daarna een paleis, misschien eene groote feestzaal, dat den naam kreeg van het „Huis van het Libanonwoud", allicht van wege de menigte cederhouten zuilen die er in stonden. In het bekende Jesaja 44 wordt uit cederhout een afgodsbeeld gemaakt; vers 14. Ook voor masten van schepen dienden cederstammen; en voor sieradiënkisten.

Men scheen aan zijn frisschen geur reinigende kracht toe te kennen. Het komt tenminste in verscheidene reinigingsplechtigheden als noodzakelijk ingredient voor, zooals in Leviticus 14 vers 4 en 51; Numeri 19 vers 6; op de laatste plaats bij het maken van wijwater. Welke rol het cederhout er bij speelde is onduidelijk. Er staat niet dat het verbrand werd.

Bestaan er nog echte Libanonceders?.... Als men van het huidige Baälbek (aan de spoorlijn Beiroet—Aleppo) naar Tripolis (ten Noorden van Beiroet) reist en den hoogsten rug van den Libanon overgetrokken is, vindt men, iets ten Westen van den bergkam op 1925 Meter hoogte, nog een door 'n muur omgeven groep echte Libanonceders; 400 stuks. Ten deele zeer oud, 25 Meter hoog en soms 14½ Meter in omvang. Ze worden door toeristen bezocht. In Augustus vieren de boeren uit den omtrek er een groot feest (Baedeker). — Op het Taurusgebergte, in Voor-Indië en op den Atlas komen zeer veel ceders voor, eenigszins van de Libanonsche afwijkend. De laatste vormen klaarblijkelijk eene locale soort.

Céfas. Zie Cephas.

Céphas of **Képhas.** Een Arameesch of laag-Syrisch woord. Arameesch is het platjoodsch dat in Jezus' dagen in Palestina gesproken werd. Het woord Cephas of Kephas beteekent: rots. Volgens Johannes 1 vers 43 gaf Jezus dien bijnaam aan zijn discipel Simon, reeds bij hun eerste ontmoeting. Volgens Mattheus 16 vers 18 pas aan het einde van hunne propagandatochten in Galilea, wat waarschijnlijker is. Want de bijnaam duidt op het krachtige van Simons geest, zoodat Jezus op dezen vriend als op een rots zijne na z'n dood verweesde gemeente zou willen laten steunen, en dien krachtigen geest kon hij toch pas kennen nadat hij een tijd met hem had omgegaan.

Intusschen is het onzeker of Jezus zelf deze aanwijzing (dat Petrus de steunrots der gemeente zou zijn) inderdaad zelf heeft gegeven, of dat de zaak anders staat. Het zou n.l. kunnen zijn dat later Simon eene groote rol heeft gespeeld, en dat bijv. een paar tientallen van jaren na Jezus' dood aan dezen apostel de eernaam „rots" was gegeven, en dat men nu deze naamgeving ook aan Jezus in den mond legde, en dat deze voorstelling door de schrijvers van onze Evangeliën is overgenomen. Het pleit evenwel voor den ouderdom van den bijnaam dat Paulus hem in zijn Galatenbrief verscheidene keeren gebruikt. De Galatenbrief nu is een van de onaanvechtbaarste echte brieven van Paulus en dus veel en veel ouder dan onze Evangeliën. Het wetenschappelijkst schijnt: zulk eene overlevering, als omtrent deze naamgeving door Jezus, voor geloofwaardig te houden.

Dikwijls is dit Palestijnsche „Céphas" ook vertaald in het Grieksche „Petra" of „Petros" (verlatijnscht tot „Petrus"). Paulus zegt nu eens Céphas, dan weder Petrus. In latere eeuwen

heeft de vertaalde naam Petrus het gewonnen, ja zelfs van den eigenlijken naam Simon, hoewel „Petrus" slechts een bijnaam was; evenals met Barnabas (die eigenlijk Jozef heette), en met Jozua (wiens naam eigenlijk Hozéa was) het geval is geweest.

Chaldéa. Chaldeërs. De Chaldeërs schijnen oorspronkelijk een ruwe volkstam in Armenië te zijn geweest. Zij dienden in de legers der Assyriërs. Maar in de 7de eeuw voor Christus verbonden ze zich met de Meders en brachten het Assyrische rijk ten val, in 625 v. C., en stichtten het Chaldeeuwsch-Babylonische rijk, dat zich daarna snel uitbreidde, eerst onder zijn stichter Nabopolassar; toen onder diens zoon Nebucadnezar, tot in Afrika toe. Ook de Israëlieten hadden nameloos veel onder deze overwinningstochten te lijden. In 586 verwoesting van Jeruzalem. Van 586—538 Babylonische ballingschap, enz. In het laatstgenoemde jaar viel het Chaldeeuwsche rijk onder de macht der door Cyrus aangevoerde Perzen.

In het Oude Testament zijn de Chaldeërs eenvoudig de Babyloniërs; ook wel beteekent het woord (in het boek Daniël, o. a. Hoofdstuk 2 vers 2, 4, 5 en 10) *waarzeggers*. Want de astronomie en de astrologie bloeiden zeer te Babylon. In die mate dat een Chaldeër en een sterrewichelaar voor den schrijver Daniël één zijn.

In Genesis 11 vers 28 en 31 en op een paar andere plaatsen komt Ur der Chaldeën voor als het stamland van aartsvader Abraham. Bedoeld is dan de Babylonische stad Ur aan den rechter oever van den Euphraat, niet ver van de Perzische golf.

Chaldeeuwsch. De oudere theologen spraken wel van „Chaldeeuwsch" waar wij tegenwoordig spreken van Arameesch; zie dat artikel.

Chalcédon. Een aan achaat verwant halfedelgesteente, halfdoorschijnend, meest hemelsblauw, maar met andere kleuren geschakeerd. Een van de 12 fundamenten van het hemelsch Jeruzalem is volgens Openbaring 21 vers 20 van chalcédon.

Cham. De jongste zoon van Noach; Genesis 9 vers 24. Toch wordt hij in de gewone optelling der drie zonen (Sem, Cham en Japhet) steeds als de twéédé genoemd. Hij ging met zijne vrouw mee in de ark, werd mede behouden, en werd na den zondvloed de stamvader der Chamieten. Deze laatste mededeeling is 'n deel van een geheel ethnografisch systeem, dat in de beroemde Volkerenlijst van Genesis 10 uitvoerig ontwikkeld wordt. De Chamieten zijn dan vooral volkeren in Zuidelijke heete landen.Van Cham heeten in vers 6 direct af te stammen: de Ethiopiërs, de Egyptenaren (dezen noemden zich zelf Chemi of Chime; Kami of Kime), de Kanaänieten en de bewoners van Put. Wat dit laatste is, weet men niet. — Later (maar dit komt niet in den bijbel voor) ging Cham door voor den stamvader van meer in het algemeen de bewoners van Afrika, vooral de negers.

Het Hebreeuwsche woord Chaam beteekent heet of warm, en de bedoeling zal wel zijn dat de Chamieten donkergebrande menschen uit heete landen zijn. Daar de oude Egyptenaren zichzelven *kemi* noemden, denken echter sommige geleerden dat dit woord kemi de aanleiding is geweest tot het zoo noemen van een van Noach's zonen. — Egypte heet in het Oude Testament ook wel: het land van Cham, bijv. in psalm 78 vers 51. —

Toen na den zondvloed Noach druiven ging verbouwen, wijn fabriceerde, er te veel van dronk en dronken werd, was het volgens Genesis 9 vers 22 Cham die aan zijne broeders verklikte dat vader ontbloot en dronken in zijne tent lag. Daarom vervloekte Noach diens nageslacht, bijzonderlijk Kanaän. Dit verhaal is zeker in latere eeuwen ontworpen om eene sanctie te geven aan het feit dat de onder Jozua in ± 1300 v. C. in Palestina binnengetrokken Israëlieten de oorspronkelijke bewoners des lands, de Kanaänieten gingen bestoken, ja hen onder Salomo (950 v. C,) langzamerhand geheel onderworpen hebben. Vandaar in Genesis 9 vers 25 de vloek: „Een slaaf der slaven zij Kanaän (Chams zoon)." — Nog in moderne tijden, in de 19de eeuw, verdedigden de voorstanders der negerslavernij in Amerika zich met dezen tekst. Want, zeiden ze, de Chamieten dat zijn de Afrikaansche negers. En het ware Israël dat hen onderdrukken mag, dat zijn... de Christenen, volgens Paulus' beschouwing in Romeinen 2 vers 28 en 29, waar staat dat diegene een Jood is die besneden is van hàrt. Trouwens, volgens Genesis 9 vers 25 behoeft men geen Israël of „waar Israël" te wezen om Chams nageslacht te mogen overheerschen. Want de afstammelingen van *beide* andere zonen van Noach mochten Chams geslacht in slavernij houden; dus alle andere menschen ter wereld. Er staat: „Een slaaf der slaven zij hij zijnen broederen." Dus het meervoud: Sem en Japhet.

Chebar of **Kebar.** Een rivier of kanaal in het land der Babyloniërs. Hierheen waren in 586 v. C. na de verwoesting van Jeruzalem vele Joden verbannen. Ook Ezechiël de profeet. In het begin zijns boeks staat dat hij zijne vizioenen had aan de oevers van den Chebar. Het woord beteekent: de Groote.

Men weet niet of dit de zelfde rivier is als de Habor of Chaboras die zich bij Circesium in den Euphraat stort, en waarheen in 722 v. C. de Assyrische koning Sargon reeds Noord-Palestijnsche ballingen had verbannen; volgens 2 Koningen 17 vers 6.

Cherubs. Symbolische wezens; figuren van menschen met lichaamsdeelen van dieren. Het woord „Cherub" is nog niet voldoende verklaard. Cherubiem (de uitgang iem is de Hebreeuwsche meervoudsuitgang) komt in den bijbel zeer vaak voor, evenals in vele andere godsdiensten. Denk aan de sphynxen der Egyptenaren en aan de gevleugelde stieren aan den ingang der Babylonische en Assyrische tempels en paleizen. De bekendste die er in den bijbel

voorkomen zijn die welke den weg naar den Boom des levens (zie dat artikel) in het Paradijs bewaken (er staat *niet*: den toegang tot het Paradijs zelf afsluiten!); zie Genesis 3 vers 24. En dan nog de beide cherubs die in het achterste gedeelte van Salomo's tempel te Jeruzalem boven de Arke des Verbonds stonden, als om dezelve te bewaken; 1 Koningen 8 vers 6 en 7. Er zijn cherubs met menschen-, leeuwen-, stieren-, en arendskoppen; met vleugels; met twee paar vleugels; enz. In het algemeen zijn het zinnebeelden der Goddelijke tegenwoordigheid.

Fantastisch zijn die welke Ezechiël in zijn eerste Hoofdstuk beschrijft. Vier in getal. Elk met vier aangezichten; die van een mensch, een leeuw, een stier en een arend. Elk had vier vleugels; en één recht been met een bollen glanzenden voet. Ze konden zich naar alle kanten wenden zonder zich om te draaien, enz. enz. — Met dit alles is God-Zelf niet bedoeld, maar toch een nauw met Hem samenhangend zinnebeeld. Het menschenaangezicht doelt op Gods wijsheid, het leeuwenaangezicht op Zijne sterkte, het stierenaangezicht op Zijne voortbrengende kracht, het arendsgezicht op Zijne vlugheid en alziendheid. —

Sommigen zeggen dat het woord cherub samenhangt met het Grieksche „grups" = griffioen, grijpvogel. Van „cherub" is ook afgeleid ons „cherubijn", „cherubijnen", „cherubijntje" = engel, engelen, engeltje. Onder Cherubijnen verstaat men dan de machtige engelen Gods. Onder cherubijntje meer een kindje dat van de aarde is weggereisd en nu in den hemel bij God is. Bekend is Vondels: „Constantijntje, zalig kijndje, cherubijntje van omhoog."

Chiljon. Een van de zonen van Naomi; Ruth 1 vers 2. Zie het artikel Naomi.

Chios. Een van de grootste eilanden in de Egeïsche zee, vlak bij de Klein-Aziatische kust. Zie het kaartje op n° V van het Voorwerk. Het was van ouds eene volksplanting van Jonische Grieken, en beroemd om zijn wijn en zijn marmer. Het moet er een waar paradijs wezen.

In den bijbel komt het voor in Handelingen 20 vers 15. Als Paulus aan het einde van zijne derde zendingsreis naar Jeruzalem terugkeert, dan vaart hij over zee van uit Macedonië, scheep gaande te Philippi, over Troas bij den Hellespont, en zoo langs de Klein-Aziatische kust naar het Zuiden. Hij vaart dan tusschen Chios en het vasteland door. Maar men overnachtte toen niet op het eiland, doch op den tegenoverliggenden oever.

Chisleu of **Kislew.** De Joden hebben twee tijdregelingen. Het kerkelijk jaar begint in het voorjaar, volgens Exodus 12 vers 12 ter herinnering aan den uittocht uit Egypte. Het burgerlijk jaar begint in het najaar. — Chrisleu of Kislew nu valt midden in den winter. Het is de negende maand van het kerkelijke en de derde van het burgerlijke jaar.

Chittim of **Kittiërs.** Volgens de Volkerenlijst van Genesis 10 vers 4 afstammelingen van Noachs zoon Japhet. De Kittiërs zijn eigenlijk: de bewoners van Kition (op Cyprus). Maar in uitgebreiden zin worden er in het Oude Testament ook mede bedoeld: de menschen die de kustlanden der Egeïsche zee bewonen. In het Apocryphe boek I Makkabeën, Hoofdstuk 1 vers 1 staat dat Alexander de Groote „uit het land der Chittim toog". Dus valt zelfs een verre streek als Macedonië onder dien naam. Maar misschien hadden de Joodsche schrijvers der oudheid geen helder denkbeeld van de geografische gesteldheid der aarde. „Kittiërs" zijn in elk geval: de menschen in de buurt der Egeïsche zee.

Chloë. Dit is de naam van eene Corinthische vrouw. Dienaren of bloedverwanten van haar meldden aan den te Ephese in Klein-Azië omstreeks het jaar 57 of 58 vertoevenden apostel Paulus, dat er in de door hem op zijne tweede zendingsreis gestichte Corinthische gemeente twisten waren uitgebroken, en dat er wel vier partijen waren. Zie 1 Corinthen 1 vers 11.

Chonia. Verkorting van Jechonia. Zie Jojachin.

Chorazin. Een van de steden aan den Westoever van het meer van Galiléa, waar Jezus veel gepredikt had, vele krachten betoond, maar geen bekeering gevonden had. Waarom er in Mattheus 11 vers 21 en Lucas 10 vers 13 een diep verwijt over uitgesproken wordt. Heidensche steden als Tyrus en Sidon zouden zich edeler gedragen hebben dan zij.

Christen. Christianos. De gewoonte om de menschen van de tegenpartij naar den naam van hun aanvoerder te noemen, met den uitgang „anus", bestond reeds bij de Romeinen. Ze noemden de volgelingen van Pompejus; Pompejani; enz. Het ligt voor de hand dat de eerste aanhangers van den Christus door hunne tegenstanders of althans door buitenstanders Christiani zijn genoemd. Volgens Handelingen 11 vers 26 is dit reeds zeer vroeg gebeurd. Nog vóór Paulus' eerste zendingsreis, maar men weet niet in welk jaar; want van chronologie is in het Handelingenboek geen sprake. De naamgeving is geschied te Antiochie, het centrum der christenpropaganda onder de Heidenen, waar Barnabas, Paulus, en naar gemeld wordt zelfs Petrus, arbeidden, en vanwaaruit Paulus' zendingsreizen werden ondernomen. Men noemde daar dus de Christusaanhangers Christianen, waarvan ons „Christenen" eene verbastering is.

Christus. Dit woord komt van het Grieksche werkwoord chriein dat zalven beteekent. Christos, of (verlatijnscht) christus, beteekent gezalfde. Het is de vertaling van het Hebreeuwsche Mesjiach (van het werkwoord masjach = zalven) dat eveneens „gezalfde" beteekent. — De Oostersche koningen werden namelijk, evenals nu nog de paus, de keizer van Oostenrijk en de vroeger Czar van Rusland en de Fransche koningen, bij den aanvang hunner

regeering gezalfd met kostbare welriekende olie. Gezalfde beteekent dus eenvoudig koning. Lees bijv. 1 Samuel 24 vers 7, waar David zijn vervolger Saul niet wil dooden; want hij is „de gezalfde" = de koning.

Bij de Israëlieten is, nadat de groote bloeitijd van hun rijk onder David en Salomo (± 1000—943 v. C.) verdwenen was, de verwachting ontstaan, dat er nog weer eens zulk een groot koning of „gezalfde" uit Davids geslacht zou opstaan. Hoe meer het volk in de ellende was, des te vuriger werd deze begeerte en verwachting. Men noemt ze: de Messiaansche verwachting. Men hoopte op een groot krijgsheld die de vijanden van zijn volk zou verslaan (lees Psalm 110), het vrij vechten, het maken tot het eenig heerschende op aarde, ja Jeruzalem tot hoofdstad der wereld.

Later evenwel is dit ideaal vergeestelijkt. De Messias zou gééstelijke zegeningen brengen, in geréchtigheid regeeren, godskennis verbreiden. De beroemdste woorden hieromtrent staan Jezaja 10 vers 1—10. De geestelijke zegen zou eerst komen aan Israël, maar dan ook aan de Heidenen.

Soms weet men in het Oude Testament niet of bedoeld is een persoonlijke Messias, ofwel: het beste en voor de zaak van den godsdienst lijdende deel van 't Joodsche volk; zoo Jezaja 52 vers 13 tot 53 vers 12. Men gaat dan spreken van den „lijdenden knecht van Jehovah". Door de striemen die *hij* ontvangt komt er voor de volkeren genezing. —

Geen wonder dat men al deze verwachtingen heeft vervuld gezien in den met zooveel heiligen geest gezalfden en den voor zijn volk zooveel geleden hebbenden Jezus. Of deze zichzelven voor dezen Gezalfde-Messias-Christus gehouden heeft, is volgens mijne meening niet waarschijnlijk.

Wel was de Messiaansche verwachting in de dagen omtrent het begin onzer jaartelling, vooral tengevolge van de onderdrukking der Romeinen, ontzaglijk krachtig. En ook kort na Jezus, voor en tijdens en na de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. stonden er mannen op die zeiden: „Ik ben het", Men verwachtte: „dengene die komen zoude". Het zou dus geen wonder zijn als de menigte, geestdriftig geworden bij Jezus' redevoeringen en daden van liefde en genezing, gezegd had dat „hij het was". Intusschen, of het werkelijk tijdens zijn leven gebeurd is, dit is mijns inziens onzeker.

In het geheele Nieuwe Testament wordt het echter overal uitgesproken dat Jezus die Messias geweest is, en dat hij het nóg is, in den hemel levende, en straks vandaar wederkeerende om de wereld te oordeelen en het Messiasrijk op aarde te stichten. —

Johannes de Dooper schijnt gepredikt te hebben dat dit Rijk aanstaande was. En sommigen zeggen dat de hoofdinhoud van Jezus' propaganda hetzelfde inhield: het Messiasrijk komt, het is er reeds. — Eigenaardig is, dat Jezus zich in de Evangeliën nimmer

duidelijk en uit zich zelf uitlaat over de vraag of hij de Messias is. Het is of hij het niet recht weten wil. De leerlingen mogen het niet zeggen aan de menschen wie hij is. Maar onder elkander zijnde komen ze tot de conclusie dat hij het wèl is. Maar Jezus zegt het nimmer zelf met zoovele woorden. De plaats Mattheus 16 vers 13—19 is klaarblijkelijk van laten datum, om Petrus te eeren.

Is dit alles nog eene vage herinnering aan deze historische werkelijkheid dat Jezus omtrent dit punt in twijfel was, misschien omdat hij, door zich voor den Messias of Koning uit te geven, te wereldsche verwachtingen bij de zijnen zou opwekken?.... In elk geval hebben na zijnen dood zijne volgelingen hem „Christus" genoemd. Voluit: Jezus Christus (Jezus de Koning) of ook wel (alzoo vaak in Paulus' brieven) Christus Jezus (Koning Jezus). In dezen geest is er alom in het Nieuwe Testament over hem geschreven. Het evangelie van Mattheüs bijvoorbeeld geeft zich veel moeite om aan te toonen dat Jezus werkelijk de in het Oude Testament bedoelde Messias is. — Over het monogram van den naam Christus zie in het Voorwerk op n° XII. —

Volgens enkelen in onzen tijd is het Christendom niet afkomstig van Jezus, maar van eene humanitaire secte in het Oostelijk deel van het Romeinsche rijk, van menschen die „chrestos" wilden zijn. Chrèstos is een Grieksch woord dat beteekent: rechtschapen.

Chronieken. Zie Kronieken.

Chrysolieth. Een edelgesteente. Letterlijk beteekent het woord: goudsteen. Het schijnt dat het in den bijbel bedoelde een ander soort was dan wat men thans chrysoliet noemt. Een van de 12 fundamenten van het Hemelsche Jeruzalem heet in Openbaring 21 vers 20 van Chrysolieth.

Chrysopraas. Dit is een bleekgroen edelgesteente, waarvan in Openbaring 21 vers 20 gezegd wordt dat een der 12 fundamenten van het Hemelsche Jeruzalem ervan gemaakt is.

Chuzas. Rentmeester van Herodes Antipas, den viervorst over Galiléa en een deel van het Overjordaansche. Deze rentmeester wordt in Lucas 8 vers 3 genoemd omdat zijne vrouw behoorde onder die aanzienlijke vrouwen die Jezus en zijne discipelen op hunne zwerftochten door Galiléa volgden en hem „dienden met hare goederen" = die hem verzorgden met haar geld. Die vrouw van Chuzas heette Johanna.

Chuta of **Kutha.** Eene stad die waarschijnlijk ergens in het Babylonische rijk gelegen heeft. Een der Assyrische koningen, welke weet men niet precies (zijn naam wordt op de betreffende bijbelplaats 2 koningen 27 vers 27 niet genoemd), heeft het volgende gedaan. Toen in 719 v. C. het Noordelijk deel van Palestina door Sargon bij Assyrië was geannexeerd en een belangrijk deel der bevolking naar elders was verbannen, heeft een latere Assyrische koning het halfontvolkte Israël weder volgeplant met menschen

van elders, o. a. uit de stad Chuta of Kutha. Zoo groeide in Noord-Palestina een gemengd ras op. Zij kenden den dienst van Jehovah niet. En daarom zond deze leeuwen op hen af, zegt het verhaal in 2 Koningen 27 vers 25. Om deze ramp af te weren zond de Assyrische koning hun een verbannen Israëlietischen priester terug, die in Bethel moest wonen en hun den juisten eeredienst van Jehovah leeren. — De voornaamste stad in dit Noord-Palestina was toen Samaria. En daarom heette dat gemengde volk tot het begin van onze jaartelling toe: Samaritanen; zie dat artikel. De echte Joden verachtten hen. Ze noemden hen ook Koeteërs, naar het bovenvermelde Chuta of Kutha (spreekt uit: Koeta).

Cilicië. Eene landstreek in Klein-Azië, en wel aan dat deel der Zuidkust, ten Zuiden van 't welk Cyprus ligt. Tarsus, de geboorteplaats van den apostel Paulus, was er de hoofdstad van en lag er midden in. Zie het kaartje op n° V van het Voorwerk. Paulus was dus een Ciliciër. Ook zijn handwerk stond met Cilicië in verband. Daar werd namelijk een bekend soort van tentdoek, cilicium, geweven. En zeilmaker van tentzeilen was Paulus' beroep.

Cimbaal. Bij den Joodschen tempeldienst zong niet alleen een koor, maar speelde ook een orkest. Volgens Psalm 150 vers 5 was onder de muziekinstrumenten de cymbaal. Het was het zelfde instrument dat wij „bekken" noemen, en eveneens als onze bekkens van koper vervaardigd. De bekendste tekst waar het woord voorkomt is het beroemde 1 Corinthen 13 vers 1, waar Paulus letterlijk zegt: „Als ik de liefde niet heb, dan ben ik geworden een klinkend stuk koper of een lawaaimakende cymbaal."

Cinnereth of **Cinnerooth.** Het meer Cinnerooth is een andere naam voor het meer van Galiléa. „Kinnor" is in het Hebreeuwsch een cither. En daar het bewuste meer eenigszins den driehoekigen vorm van een cither heeft, noemde men het: Cithermeer, Kinnereth of Kinnerooth.

Cither. Een in het Nieuwe Testament meermalen genoemd muziekinstrument, dat met snaren bezet was, van eenigszins driehoekigen vorm; eigenlijk een kleine harp. Het instrument waarop de jonge David in 1 Samuel 16 vers 14—23 speelt om Sauls boozen geest te bezweren, en dat in de Statenvertaling een harp genoemd wordt, is eigenlijk een cither.

Clauda. Een eilandje vlak bezuiden Creta, langs het welk Paulus voer toen hij op het laatst zijns levens als gevangene per schip van Palestina naar Rome vervoerd werd in ongeveer het jaar 60. Men wilde op Creta overwinteren, doch een stormwind sleepte hen mede, langs het eilandje Clauda, in welks luwte men de sloep aan boord kon nemen, en steeds verder de Middellandsche zee in. Het eilandje heet thans Gavdos of Gozzo.

Claudia. Eene in 2 Timotheüs 4 vers 21 genoemde Christin te Rome, van wie verder niets bekend is.

Claudius. Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus, keizer van het Romeinsche rijk van 41—54. Een zwak man die den teugel van 't bewind aan zijne beruchte gemalin Messalina overliet. In het jaar 50 liet hij de Joden, die zeer gehaat waren, uit Rome verdrijven, o. a. een echtpaar Aguila en Priscilla. Dit wordt Handelingen 18 vers 2 vermeld. Paulus lag te Corinthe, waarheen ze geweken waren, bij die menschen in den kost.

Claudius Lysias. Om de stad Jeruzalem in bedwang te houden was er vlak ten Noorden van den tempel een zeer hoog gelegen fort, de burcht Antonia geheeten. Deze lag hooger dan het tempelplein en overzag het; zie het kaartje op n° X van het Voorwerk. Herodes de Groote had de sterkte, vroeger Baris geheeten, kort voor Christus' geboorte vernieuwd en naar den Romeinschen veldheer Marcus Antonius „Antonia" genoemd. Het was door eene laagte van het tempelplein gescheiden, doch was er mede verbonden door een op gewelfde bogen aangelegden weg en een onderaardschen gang, van welke beide nog resten over schijnen te wezen. In dit fort lag steeds een cohort Romeinsche troepen groot 420 à 600 man. Dezen stonden onder commando van een „tribuun". In de Statenvertaling heet hij Overste.

Toen in ongeveer het jaar 58 Paulus te Jeruzalem tengevolge van het vermoeden dat hij Heidenen in den tempel had medegenomen, door eene woedende volksmenigte werd aangevallen, was het de Overste Claudius Lysias, commandant van de Antonia, die hem met zijne krijgsknechten redde van den dood door lynching. Hij nam hem mede naar de burcht en vergunde hem het volk toe te spreken. Als dit hem echter in de rede viel en brulde dat hij des doods schuldig was, wilde de Overste hem door geeseling pijnigen en alzoo hem ontlokken de bekentenis waarom het volk zoo gebeten op hem was. De geeseling ging echter niet door omdat Paulus Romeinsch burger bleek te zijn. En een zoodanige mocht nimmer gegeeseld worden. Den volgenden dag liet Claudius Lysias, die zich als een beschaafd, billijk, waarheidzoekend en alle voorzorgen nemend man kennen liet, Paulus voor den Joodschen Raad (het Sanhedrin) brengen, opdat hij verhoord zou worden. Toen dit geen succes had en er een moordaanslag tegen den apostel gesmeed werd, liet de zorgzame Claudius hem onder zeer goede voorzorgen, voorzien van een sterk escorte, naar Caesaréa-aan-zee geleiden, naar den landvoogd Felix, met een behoorlijken begeleidenden brief. — Dit alles staat uitvoerig beschreven in Handelingen 21 vers 27 tot en met Hoofdstuk 23. Dat hij Claudius Lysias heette blijkt uit den aanhef van zijn brief; Hoofdstuk 23 vers 26.

Clemens. In Philippenzen 4 vers 3 noemt Paulus eenen medearbeider, Clemens. Men weet verder hoegenaamd niets van hem. Reeds in de 3de eeuw verwarde men hem met Clemens Romanus, een ± 90 n. C. te Rome levend bestuurder der Christengemeente

aldaar, dien de Roomschen als den tweeden paus beschouwen. (Petrus was dan de eerste).

Clerus. Clericaal. Deze woorden komen in den bijbel niet voor. Het Grieksche woord kléros beteekent: lot; daarna ook: aandeel door het lot; dus aandeel. Daarna erfenis, bezitting, ambt, bediening. Ook kerkelijk ambt. Iemand die zoo een waarnam heette een clericus. Het woord beteekende later eenvoudig: geestelijke. De clerus is dan de geestelijkheid. Clericaal = het houdend met de geestelijkheid.

Daar de geestelijken in de vroegere middeleeuwen eigenlijk de eenigen waren die schrijven konden, begon clericus of clerc langzamerhand ook de beteekenis van ons „klerk" of schrijver te krijgen.

Colosse. Colossenzen. Zie Kolosse, Kolossenzen.

Cornelius. Hoofdman of Centurio bij het Italiaansche cohort, een van de 5 cohorten krijgsvolk, die er in Caesaréa-aan-zee, de voornaamste garnizoensplaats van Palestina ten tijde van Christus, in garnizoen lagen. Een cohort is van 420 tot 600 man. Genoemde commandant komt in Handelingen 10 voor als een Heiden die „godvreezend" geworden is, en als zoodanig bij de Joden zijner woonplaats bekend is (vers 22). Hij was een zoogenaamde proseliet of Jodengenoot (zie het artikel Proseliet). Tot loon zijner deugden zegt een engel hem dat hij een zekeren Petrus moet ontbieden uit het eveneens aan zee doch Zuidelijker gelegen Joppe (Jaffa). Die zal hem zeggen wat hij doen moet. Inmiddels heeft Petrus te Joppe een vizioen waarin hem geleerd wordt dat hij gerust met heidenen mag omgaan (vers 9-16). Petrus was te voren nog Joodsch genoeg gezind om te meenen dat Heidenen onrein waren. Ook dacht hij nog, als vele Christenen van toen, dat men een Heiden niet zoomaar kon doopen, maar dat hij eerst besneden en geheel Jood moest worden en dàn pas tot het Christendom geschikt was. Het genoemde vizioen leert hem echter anders. Petrus gehoorzaamt den wenk, reist met de door Cornelius afgezonden boden naar Caesaréa en predikt hem het Christendom. De Heilige geest valt op alle aanwezigen en het slot is dat de officier en zijne huisgenooten worden gedoopt. De eersteling uit de Heidenen. — Het cohort van Cornelius heet het Italiaansche. De Romeinsche legerafdeelingen hadden namen. Soms naar het land waaruit de meeste soldaten afkomstig waren. Soms hadden ze een eerenaam; zie Handelingen 27 vers 1. Soms waren ze naar een god genoemd.

Communie. Zie Zoenbloed; aldaar in het midden.

Corinthe. Corinthiërs. Zie Korinthe, Korinthiërs.

Crescens. Als Paulus op het laatst van z'n leven te Rome in gevangenschap is, schrijft hij in den tweeden brief aan zijn besten vriend Timotheüs, toen het opperhoofd der Ephesische gemeente, dat hij zoo alleen is. Ook Crescens heeft hem verlaten om naar Galatië in Klein-Azië te gaan; 2 Timotheüs 4 vers 10. Wie of wat

deze Crescens is geweest weet men niet. Allicht een medehelper van den apostel. — Sommige geleerden houden den geheelen eersten en tweeden Timotheüsbrief voor onecht, en dus ook Crescens voor een gefantazeerd persoon.

Creta. Zie Kreta.

Crispus. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreize, na zijne beroemde rede op den Areópagus te Athene, verder reisde naar Corinthe, bleef hij daar anderhalf jaar lang propageeren. Eerst in de synagoge, maar toen die, na twist, voor hem gesloten werd, in een huis daarnaast. Maar de overste dier synagoge, een der voornaamste bestuurslieden (of wie dan maar met het Grieksche woord archisynagogos bedoeld is) werd door Paulus tot het Christendom bekeerd. Hij en zijn geheel gezin; Handelingen 18 vers 8. De naam van dezen zonder twijfel invloedrijken man was Crispus. Bij hooge uitzondering werd hij door Paulus zelven gedoopt. Zooals men weet heeft Paulus van z'n leven slechts 2 menschen gedoopt, dezen Crispus en eenen Gajus. En hij beroemt er zich op, ja dankt God dat hij er slechts 2 gedoopt heeft; 1 Corinthen 1 vers 14. Plotseling bedenkt hij in vers 15 dat hij nog eens eenige menschen gedoopt heeft, en getuigt dan in vers 16 dat hij zich niet gezonden acht om te doopen maar om het Evangelie te verkondigen.

Crucifix. Een Latijnsch woord, samengesteld uit crux (= kruis) en figere (= vasthechten). Een crucifix is een kruis waaraan een beeld van den gekruisigd wordenden Christus is vastgehecht. Men heeft ze levensgroot, maar ook zoo klein dat ze aan een ketting aan den hals worden gehangen; ze zijn in het laatste geval vaak van zilver of goud.

Cymbaal. Zie Cimbaal.

Cyprus. Een van de voornaamste eilanden der Middellandsche zee, ten N.W. van Palestina, lag in de gezichtslijn reeds der oude Israëlieten, die de inwoners naar de op dit eiland liggende stad Kition „Kittiërs" noemden. Zie echter het artikel Chittim. Het was en is een in alle opzichten rijk en gezegend eiland van 50 uur gaans lang en 30 breed, vooral rijk aan koper, welk metaal naar Cyprus (in het Grieksch kupros) zoo heet. In het Nieuwe Testament komt het eiland vaak voor. Reeds heel kort na Jezus' dood werd er Christenpropaganda gedreven. Immers na de eerste christenvervolging na Stephanus' steeniging (Handelingen 8 vers 1 en 11 vers 19) vluchtten de eerste Christenen uit Palestina in grooten getale naar alle kanten, o. a. naar Cyprus, waar ze zich eerst alleen tot de Joden richtten. Er waren er heel wat, want volgens Handelingen 13 vers 5 waren er alleen in de stad Salamis méérdere synagogen.

Dat ook Paulus Cyprus gewichtig achtte blijkt wel uit het feit dat hij als heidenapostel met Cyprus debuteerde: zijne eerste zendingsreis begon hij daar. Hij reisde het geheele eiland door met zijne vrienden Barnabas (die er geboren was en zeker het initiatief

genomen had om juist met dit eiland te beginnen) en met diens neef Johannes Marcus. Te Paphos had toen de ontmoeting plaats met den toovenaar Bar-Jezus en met den proconsul van Cyprus, Sergius Paulus (zie de betreffende artikelen). Daar Paulus (die eigenlijk Saulus of Saul heette, wat een Joodsche naam is), na dit bezoek aan Cyprus in het Handelingenboek steeds Paulus heet (wat een Romeinsche naam is), onderstelt men wel eens dat hij onder den invloed van den hem sympathieken en door hem tot het Christendom bekeerden Romeinschen magistraatspersoon Sergius Paulus, dien Romeinschen naam heeft aangenomen. Allicht om geheel te breken met zijn chauvinistisch-Joodsch verleden en uit te komen voor zijn ruim universalisme, dat, zonder onderscheid te maken tusschen Joden en Heidenen, *allen* tot den eenigen waren God wilde brengen.

Cyprus of **Ciper** of **Henna.** Een groote struik die wel 10 of 12 voet hoog wordt, en in de heetste deelen van Palestina , o. a. aan de Doode zee groeit, met naar reseda riekende bloemen. Uit de bladen maakt men eene oranje-kleurige verfstof waarmede de Oostersche vrouwen nagels of ook wel de geheele handen en voeten verven. De lieflijke plant komt voor in Hooglied 1 vers 14 en 4 vers 13. De oranjekleurige verfstof heet ook Henna.

Cyrene. Van ouds eene reeds door de Phoeniciërs gestichte voorname stad op de Noordkust van Afrika, recht ten Zuiden van Creta's Westpunt, in het tegenwoordige Barka. De stad zelve heet thans Derna. Omstreeks Christus was $^1/_4$ deel der inwoners Joodsch. Dit is de reden waarom de naam in het Nieuwe Testament meermalen voorkomt. Een uit Cyrene afkomstige Jood, Simon, was het die juist van buiten in de stad kwam toen Jezus er, den kruisbalk dragende, werd uitgeleid. Deze Simon van Cyrene was het die toen door de begeleidende Romeinsche soldaten gedwongen werd den dwarsbalk (want meer droeg de kruiseling niet) van den uitgeputten Jezus over te nemen; Mattheus 27 vers 32; Marcus 15 vers 2; Lucas 23 vers 26.

Reeds onder de allereerste Christenen die tengevolge van de na Stephanus' dood ontstane vervolging uit Palestina vluchtten, waren Cyreneërs; Handelingen 11 vers 20. En een Lucius van Cyrene wordt in Handelingen 13 vers 1 genoemd onder degenen die met Barnabas en Paulus de leeraars waren der Antiocheensche gemeente, nog vóór Paulus' eerste zendingsreis.

Cyrenius of **Quirinius.** Voluit: Publius Sulpicius Quirinus of Quirinius. Dit was de eerste gewone Romeinsche landvoogd over een groot deel van Palestina. Tot zijn tijd toe was dit nog steeds geregeerd onder *eigen* koningen, zij het dan onder toezicht van de Romeinen. Zoo bijvoorbeeld onder Herodes den Groote die in het jaar 4 voor onze jaartelling stierf. Deze heette nog „koning". Maar zijn zoon Archelaus heette nog slechts ethnarch = volksre-

geerder. Eigenlijk was hij niet meer dan 'n Romeinsche stadhouder. In 6 n. C. werd hij wegens gepleegde gruwelen afgezet. En nu werd het voornaamste deel van Palestina geheel bij het Romeinsche rijk ingelijfd, en kwam onder het gebied van den proconsul van Syrië, den bovengenoemden Quirinius. Dit was in 6. n. C. Hij begon terstond met eene registreering der bevolking, ten behoeve van de te innen belastingen. Dit deden de Romeinen alleen wanneer een volk geheel bij hun rijk was ingelijfd.

Volgens Lucas 2 nu (in vers 2 wordt Quirinius vermeld) is Jezus tijdens die volkstelling te Bethlehem geboren, dus in elk geval na of tijdens deze volkstelling, dus in 6an Christus. Maar volgens Lucas 1 vers 5 en Mattheus 2 vers 1 werd hij onder Herodes den Groote, dus in 4 v. C. of vóór 4 v. C. geboren. Deze beide berichten verschillen minstens 10 jaar en zijn met elkander in onverzoenlijken strijd.

Cyria. Zie Kyria.

Cyrus of **Kores.** De bekende groote koning der Perzen, de kleinzoon van Astyages, de zoon van diens dochter Mandane en een eenvoudigen Pers, Cambyses. Cyrus regeerde van 558—529 v. C. Toen hij begon te regeeren, was het Joodsche volk midden in de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.). Zwaar drukte de hand der Babyloniërs op het verarmde Palestina, waar de tempel verwoest was en geen tempeldienst plaats vond. De voornaamste lieden waren naar Babylonië verbannen en treurden aan Babels stroomen; lees Psalm 137. Toen nu Cyrus de Pers groote veroveringen maakte en Babel bedreigde, ontlook de hoop in de harten der Joden. Zoo in het hart van den tweeden Jesaja. De eerste leefde ± 700 v. C. De tweede 150 jaar later in de Ballingschap. Van den eerste zijn Jezaja 1—39. Van den tweede 40—64 (of althans stukken daaruit). De tweede Jezaja nu spreekt bijv. in Hoofdstuk 41 vers 25 dat God iemand uit het Noorden verwekken zal en in Hoofdstuk 44 vers 28 en 45 vers 1 wordt die iemand met name genoemd. Het is Cyrus, de vriend, ja de „gezalfde" van Jehovah. God verkiest hem om Israël te verlossen. — Werkelijk gaf hij, na Babel te hebben ten val gebracht, in 538 den Joden de kostbare Jeruzalemsche doch door de Babyloniërs buitgemaakte en medegesleepte tempelgereedschappen weder terug, en vergunde hun om naar het vaderland terug te keeren en den tempel te herbouwen; Ezra 1 vers 1—4. Cyrus zegt daar in vers 2 dat de god des hemels, Jehovah, hem dit laatste heeft opgedragen. Inderdaad roept Cyrus op zijne nog overgebleven inscripties Ormuzd (Ahoeramazda) of de Goede Godheid (in tegenoverstelling van Ahriman, den Booze) aan. En dit Ormuzd is door den Ezraschrijver denkelijk in Jehovah veranderd.

D.

Dagon. Een god der Filistijnen. Een vischgod. Het Hebreeuwsche woord Daag beteekent visch. Er zijn nog beelden van hem over: een man met het onderlijf van een visch. Of een man welks rug de rug van een visch is. — In het Oude Testament komt hij voor als vereerd wordende te Gaza en te Asdod, beide aan de Middellandsche zee, ten Z.W. van Jeruzalem. In Richteren 16 vers 21—31 is Simson te Gaza gevangen. Tijdens een groot offerfeest voor Dagon moest de arme man met uitgestoken oogen voor het pleizier van de duizenden menschen die in en op Dagons tempel verzameld waren dansen of kluchten maken. Maar Simson knakte de beide hoofdzuilen en het geheele gebouw stortte in op hemzelven en de Philistijnen.

In 1 Samuel 5 brengen de laatsten de door hen buitgemaakte Arke des Verbonds naar Asdod en zetten haar in den tempel van Dagon, naast het beeld des gods. Maar door de tooverkracht van de Ark viel Dagon 'snachts voorover voor de Ark. En toen men hem weder overeind gezet had, lag hij den volgenden morgen in stukken. Er staat dan in vers 5 dat dáárom sinds dien tijd de priesters van Dagon niet meer op den drempel van diens tempel treden (maar er overheen springen). Het verband is niet duidelijk. De oorzaak van dit springen zal wel in iets anders liggen. Over het algemeen was namelijk het niet-op-een-drempel-treden een teeken van eerbied voor het betreffende gebouw en diens bewoner. De lijfwacht der Judeesche koningen sprong ook steeds over den drempel van het koninklijk paleis.

Dagorde. De priesters die bij den Jeruzalemschen tempel moesten dienst doen waren velen in getal. Niet allen woonden ze in de stad. Elk had maar twee keer in het jaar een week dienst te doen. De geheele priesterkaste was namelijk verdeeld in 24 dagorden. De Leidsche vertaling zegt: afdeelingen. Beurtelings deed elke dagorde een week dienst en genoot daartegenover de voordeelen die er aan verbonden waren. Men kreeg namelijk een deel van het gebrachte offer.

De afzonderlijke priesters eener dagorde verdeelden bij loting hunne werkzaamheden. Als men dit leest zal men beter begrijpen hoe het kwam dat Zacharia, de vader van Johannes den Dooper, op zekeren dag den tempel moest binnengaan om er wierook te ontsteken, en daar volgens het verhaal een vizioen had. Zie Lucas 1 vers 1—10.

Dalmanutha. Een verder onbekende plaats aan het meer van Galiléa, waar Jezus eens heenvoer; Marcus 8 vers 10.

Dalmatië. Eene landstreek aan de Oostkust der Adriatische zee, waarheen volgens 2 Timotheüs 4 vers 10 Titus, de vriend en medehelper van Paulus reisde.

Damaris. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis te Athene

gesproken had, o.a. de beroemde rede op den Aréopagus (Handelingen 17 vers 22—31), had hij niet veel succes. Onder de weinigen die hem aanhingen was eene overigens onbekende vrouw, Dámaris; vers 34.

Damascus. Een van die zeer weinige overoude steden die reeds minstens 2000 jaar vóór Christus bloeiden en nog bloeien. Zij ligt ten Noordwesten van Palestina, in Syrië, en was de meest nabijzijnde nabuur der Israëlieten, daar aan de Noordoostzijde. Om van Egypte naar Babel te gaan, moesten de karavanen Palestina door, en langs Damascus, met een grooten boog ten Noorden om de Syrisch-Arabische woestijn. Damascus ligt daar aan een van de uitloopers van het Antilibanongebergte in een heerlijk gezegende streek, zeer waterrijk en vruchtbaar.

In den bijbel speelt het eene groote rol. Tijdens koning David (± 1000 v. C.) was het eerst onafhankelijk, maar werd door dezen koning overwonnen en bij zijn rijk ingelijfd. Omstreeks 940 rukte het zich onder Salomo's laatste regeeringsjaren weder los. Nu werd het een gevaarlijke nabuur, de residentie van de Syrische koningen. De krijgstochten van Benhadad tegen Israëls koning Achab, van Hazaël tegen zijn opvolger Joram, en van Benhadad III tegen den lateren Joas, met afwisselend geluk van omstreeks 880—800 v. C. gevoerd, kan men in het Tweede koningenboek lezen, waarin ook het verhaal van Naäman den Damascener (zie dat artikel) voorkomt. Omstreeks 735 riep Juda's vorst Achaz de Assyriërs te hulp tegen Damascus. De stad werd door deze veroveraars ingenomen en vele inwoners werden verbannen.

Maar na dien tijd, onder alle wisselende heerschappijen van Assyriërs, Babyloniërs, Perzen, Alexander den Groote en opvolgers, is de stad steeds bloeiend gebleven. Ook onder de Romeinen, en later onder den Islam.

In Christus' tijd moeten er volgens Handelingen 9 vers 2 veel Joden gewoond hebben. Het Christendom maakte er vorderingen. Daarom ging de Christenhater Saul er heen om ze op te sporen en gevangen te zetten. Maar toen hij reeds nabij de stad was werd hij naar het verhaal van Handelingen 9 vers 3—19 wonderbaarlijk bekeerd. — Reeds vroeg ontstond er een Christengemeente en later een bisdom, dat echter na het verschijnen van den Islam weder verdwenen is. De Christenen hebben het tijdens de kruistochten niet kunnen veroveren.

Thans is Damascus de grootste stad van Syrië, met zeer drukke straten, met electrisch tramverkeer. Baedeker geeft het aantal inwoners niet op. Elders vind ik 200.000. De stad ligt aan het spoorwegnet dat in dit deel der wereld wordende is. Vele boomgaarden omringen het uren ver. Vandaar dat de Arabieren het „eene afspiegeling van het Paradijs" noemen. Beken, van den Antilibanon Oostwaarts stroomende, loopen door stad en omgeving en verloopen in

de niet ver ten Z.O. beginnende Syrische woestijn. Een van die stroomen, de Barada, dezelfde als de Amana waarop Naäman de Syriër zich in 2 Koningen 5 vers 12 beroemt, loopt dwars door de stad. Deze zelve wordt door de bewoners meestal niet Dimischk (Damascus) genoemd, maar Esj-Sjaam = de Linksche. Zoo noemt men ook geheel Syrië, in tegenstelling van El-Jemen = het Rechtsche = Zuid-Arabië.

Er is in Damascus een zeer oude straat (de oudheid is kenbaar aan zuilenresten) die van bijna den Westkant der stad geheel tot de Oostpoort linea recta doorloopt. Ze heet nog; De Rechte. Men denkt dat het de zelfde straat is die in Handelingen 9 vers 11 genoemd wordt als die waar het huis van een zekeren Judas stond, bij wien Paulus volgens het verhaal gelogeerd heeft. De geheele straat is thans één groote Bazar en heet Soek-et-Tawile.

Dan. Een van de 12 stammen Israëls, die tot stamvader geacht werd te hebben: eenen van de zonen van aartsvader Jakob. Zijne meestgeliefde vrouw, Rachel, kreeg geen kinderen. Omdat zij ze vurig verlangde (Genesis 30 vers 1) gaf zij haren man hare slavin Bilha, om bij haar kinderen te verwekken. Baarde deze slavin dan, zittende op de knieën van Rachel (vers 3) een zoon, dan werd deze als Rachels kind aangemerkt. Zoo werd Dan geboren. Het verhaal wil denkelijk zeggen dat Dan niet zulk een edele stam van onvermengd ras was als Juda of Benjamin, Rachels echte kinderen.

Het voornaamste deel van den stam Dan lag aan zee, ten Westen van Jeruzalem. Omdat daar te weinig ruimte was, heeft zich in het laatst van het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.) een deel van den stam, na verspieders uitgezonden te hebben, doorgeslagen naar het Noorden, heeft daar de Sidonische stad Laïs of Lesjam of Lesem (beteekent: Leeuw) overvallen, uitgemoord en verwoest, en er eene nieuwe stad, Dan, gebouwd. Deze ligt aan den bovenloop van den Jordaan, benoorden het meer Merom. Zij was de Noordelijkste van Palestina. Vandaar dat men sprak: „Van Dan tot Berseba" = Van Groningen tot Maastricht.

Later richtte koning Jerobeam I van Noord-Palestina, na de scheuring van 943 v. C., er een beroemd geworden heiligdom op, waar Jehovah onder de gedaante van een stier werd vereerd; 1 Koningen 12 vers 28 en 29.

Het verhaal van de genoemde veroveringstocht naar Laïs staat uitvoerig in Richteren 17 en 18, met vermelding van den oorsprong van den Dan'schen eeredienst.

Daniël. Ezechiël, de in de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) levende profeet noemt in zijne geschriften, in Hoofdstuk 14 vers 14 en 20 en in Hoofdstuk 28 vers 3 een zekeren Daniël in één adem met Noach en Job als een rechtvaardig en wijs man. En hij bedoelt zeker een ons verder onbekend mensch uit den grijzen voortijd.

Toen nu omstreeks 165 v. C. het Joodsche volk onder de overheersching van de Grieksche vorsten van Syrië stond en dezen, vooral Antiochus Epiphanes (zie dat artikel), het volk tot den dienst hunner goden wilden overhalen, en zelfs (in 168 v. C.) den tempel te Jeruzalem in een Zeustempel veranderden, en de Joden tot opstand waren gekomen en onder de Makkabeërs een wanhopigen worstelstrijd waren begonnen,.... toen wist een ons verder onbekende schrijver die zijne landgenooten wilde bemoedigen niet beter naam voor den voorbeeldelijken held van zijn boek te bedenken dan Daniël, te meer daar deze naam „rechter Gods" kan beteekenen. — De in ± 165 v. C. levende auteur van het Daniëlboek stelt zijnen tegen het heidendom vechtenden landgenooten nu ten voorbeeld: een (gefingeerden) tijdens de Babylonische ballingschap (586—536) te Babel levenden Daniël, die óók streed tegen het heidendom, en .... overwon. Zoo moeten de Joden van het jaar 165, des schrijvers tijdgenooten, eveneens strijden en niet vertsagen: dan zullen ook zij overwinnen. Zoo is de strekking van het boek Daniël.

Dit moet men steeds in het oog houden bij het lezen ervan. Het is eene romantische inkleeding. Het is niet alleen onhistorisch, maar zelfs was de in 165 levende auteur zoo weinig op de hoogte van de Babylonische koningen en toestanden van ± 540 dat hij zich daar herhaaldelijk in vergist. Het boek is overigens in levendige kleuren en onderhoudend geschreven.

Daniël wordt in Hoofdstuk 1 voorgesteld als een aanzienlijke jonge Israëliet, met andere Joden na de verovering van Jeruzalem in 586 v. C. door Nebucadnezar naar Babylon gevoerd, en met drie vrienden verkoren om den koning persoonlijk te bedienen. Hij krijgt dan een anderen naam en heet Beltsjassar of Beltsazar (vers 7) dat „vorst van Bel" beteekent; zie het artikel Bel. Daar hij volgens Hoofdstuk 10 vers 1 nog in 538 te Babel is, moet hij minstens 48 jaar aldaar gewoond hebben. Als hovelingen van Nebucadnezar laten hij en zijne vrienden alle heerlijke heidensche spijzen staan, eten slechts wat ritueel-Joodsch-rein is, en zijn toch „bloeiender van uitzicht" dan de andere hovelingen; Hoofdstuk 1 vers 15. Ze komen bijzonder in de gunst der konings en weten tienmaal meer dan de Babylonische magiërs; vers 21. — Dan droomt Nebucadnezar van een wonderlijk beeld van goud, zilver, koper, ijzer en leem, en wil weten wat dat beteekent. Geen van de droomuitleggers des konings kan verklaren wat het beduidt. Daniël alleen weet het en verklaart het. Nebucadnezar is in die mate dankbaar dat hij Daniël als God wil vereeren; wat deze met vrome taal weigert. Hij wordt verheven tot overste der Chaldeeuwsche wijzen en zijne drie vrienden tot bestuurders van het landschap Babel. Daniël zelf blijft aan het hof. Dit alles staat in Hoofdstuk 2.

In Hoofdstuk 3 heeft de koning een gouden beeld van 60 el hoog! van zichzelven laten maken, en ieder moet dit aanbidden. De drie

vrienden van Daniël (deze zelf wordt niet genoemd) willen alleen Jehovah aanbidden, waarop ze tot straf in een vurigen oven worden geworpen. Doch geen haar wordt hun gezengd. — In Hoofdstuk 4 wordt Nebucadnezar tot straf voor zijn hoogmoed 7 jaar lang krankzinnig en leeft onder de dieren des velds. Daniël had dit voorspeld.

In Hoofdstuk 5, dat vele jaren later, namelijk in 538 speelt, loopt de Babylonische heerschappij op een einde. De laatste vorst (Belsazar of Belsjassar) (zie echter het artikel Belsazar) vermeet zich om op een bacchanaal wijn te drinken uit de heilige Jeruzalemsche tempelvaten. Een geheimzinnig schrift dat op den wand der feestzaal wordt geschreven, en door Daniël ontcijferd, zegt dat het Babylonische rijk ten einde loopt. Wat ook zoo uitkomt; zie het artikel Mene, mene, tekel, upharsin. — Hoofdstuk 6 speelt onder Darius, allicht Darius Hystaspis (regeert 521—487). Daniël leeft nog! Hij wordt als zeer oud voorgesteld. Darius besluit dat gedurende 30 dagen niemand iets vragen mag aan eenigen god dan aan hemzelven. Daniël echter bidt volgens gewoonte driemaal per dag tot God. Nu wordt hij tot straf in een leeuwenkuil geworpen. Doch hij blijft ongedeerd. De verraste koning vaardigt een bevel uit dat al zijne onderdanen den God van Daniël moeten eeren. Deze zelf komt natuurlijk tot groote eer.

Van Hoofdstuk 7—12 vertroost de auteur-van-165 c. C. zijne tegen de Grieksche Syriërs worstelende tijdgenooten op eene andere wijze. Hij doet dit in den vorm van vizioenen en voorspellingen die hij den in de 6de eeuw v. C. levenden Daniël in den mond legt, maar die inderdaad feiten behelzen welke in zijn (des schrijvers) tijd reeds gebeurd *waren*. Zoo beschrijft hij in kwasi-voorspellingen de geschiedenis van de Babylonische, Perzische en Grieksche heerschappijen over de Joden, en soms tot in kleinere bijzonderheden. Zoo bijv. het optreden van Alexander den Groote (Hoofdstuk 7 vers 7) met zijne 10 horens of generaals; het optreden van Antiochus IV Epiphanes (zie dat artikel) die den tempel ontwijdde; Hoofdstuk 8 vers 10—14. Enz. enz.

Het is eene reeks van ingewikkelde bijzonderheden, op geheimzinnige en soms duistere wijze aangeduid. Het is eene kwasi-openbaring der toekomst. Naar het Grieksche werkwoord apokaluptein dat „openbaren" beteekent, noemt men dezen vorm van literatuur: apocalyptisch. En men spreekt van een apocalyptisch geschrift, van eene apocalypse. Wie er meer van weten wil en alle bijzondere mededeelingen van Daniël 7—12 begrijpen, bestudeere de betreffende aanteekeningen der Leidsche vertaling (groote uitgave). — Zie ook het artikel Apocalypse.

Dat dit wonderlijke geschrift zeer laat geschreven is blijkt ook uit de taal, die geen zuiver Hebreeuwsch meer is, maar zoogenaamd Arameesch of laag-Syrisch, doorspekt met Grieksche woorden. Dat het onder de Joden (die er in konden zwelgen als ze lazen van dien

heerlijken Israëliet met al z'n deugden en al z'n eer en al z'n uitreddingen) zeer geliefd werd, is begrijpelijk. Het werd opgenomen in de derde reeks van heilige schriften, de zoogenaamde „Geschriften", welke na de Wet en de Profeten in den Hebreeuwschen bijbel staan; zie het artikel Cánon. — Ja, het is alsof de Joden er nog niet genoeg aan hadden. Deze vrucht smaakte naar meer. Later zijn nog andere romantische verhalen gedicht, in de helft van welke (namelijk in no. 3, 4 en 5; zie hieronder) Daniël le beau rôle speelt. Ze zijn in de apocryphe boeken der Ouden Testaments opgenomen en heeten: *1*. Het gebed dat Azarja, een van die drie genoemde vrienden van Daniël, hield in den vurigen oven; *2*. Het gezang dezer drie vrienden in dien oven; 3. De geschiedenis van de schoone Susanna; *4*. Het verhaal van Bel; *5*. Het verhaal van den Draak; *6*. Het gebed van den naar Babel verbannen Judeeschen koning Manasse. Deze alle zijn als „Aanhangsels aan het boek Daniël" bewaard gebleven.

Bij de latere Joden is Daniël nog steeds het toppunt van menschelijke idealen, de ware wijze. In den Talmud staat dat als Daniël in een weegschaal stond en alle andere wijzen ter wereld in de andere schaal, ... Daniël tegen die alle zou opwegen. Ook bij de Mohammedanen staat hij hoog aangeschreven.

Wat het canonieke (zie het artikel Cánon) boek Daniël betreft, houde men dus goed in het oog dat het grootendeels speelt tijdens de Babylonische onderdrukking om en bij 550 v. C., maar geschreven is tijdens den Makkabeënoorlog van om en bij 150 n. C.

Als curiosum nog dit: een analoog geschrift is in 1914 in Frankrijk verschenen. Het heet door een pater Johannes in ± 1600 n. C. in het Latijn geschreven en bevat in apocalyptischen stijl allerlei voorspellingen over den wereldoorlog van 1914—17. De Zwarte adelaar (Duitschland) en de Andere adelaar (Oostenrijk) bevechten den Haan (Frankrijk), het Luipaard (Engeland) en den Witten adelaar (Rusland). De antichrist met één arm (de Duitsche keizer Wilhelm II heeft één lammen arm) zendt zijne horden over Europa. Enz. enz. Dit document is in de Figaro van October 1914 voor ernst opgenomen. De antichrist wordt ten slotte verslagen. — Het geschrift moest dus dienen om de Franschen van 1914 te bemoedigen, gelijk het boek Daniël de Joden van 150 v. C. bemoedigen moest.

Darius. Er hebben drie koningen van dien naam geregeerd over Perzië dat Babel overwonnen had. Ze waren dus koningen van het Perzisch-Babylonische rijk. De Joden verwisselden na de Babylonische onderdrukking van meester en stonden nu onder de Perzen. Geen wonder dat dezen en hunne koningen herhaaldelijk in het Oude Testament genoemd worden. Ook Darius wordt genoemd in de boeken Ezra, Nehemia, Daniël, Haggaï en Zacharia. Het is echter niet altijd duidelijk, welke der drie Dariussen bedoeld is. Vooral het in ± 150 v. C. geschreven boek Daniël is zeer slecht op de hoogte van de buitenlandsche toestanden der 6de en 5de eeuw v. C.

De drie genoemde Dariussen zijn: Darius I Hystaspis (521—485), Darius II Nothus (424—404) en Darius Codomannus (336—331). Mijns inziens is de eerste meestal degene die in den bijbel bedoeld is. Dit staat vast omtrent den in Haggaï 1 vers 1 en Zacharia 1 vers 1 genoemde.

Dathan. Zie Korach.

David. De flinke, dappere, verstandige, edelmoedige, doch soms wreede en wegens zijn gedrag tegenover Uria zeer te laken koning van de Israëlieten, ± 1000 v. C. De Chronologie van dien tijd staat niet vast.

Zijne geschiedenis is in den bijbel te vinden van 1 Samuel 16 tot 1 Koningen 2 vers 10.

Hij was maar een boerenzoon uit Bethlehem en de jongste der zeven zonen van Isaï, kort van gestalte doch „blozend en met fraaie oogen en een flink voorkomen"; 1 Samuel 16 vers 12. Er zijn verschillende verhalen van hoe hij aan het hof kwam. Volgens het eerste bericht (van 1 Samuel 16 vers 14—23) is de oude koning Saul zwaarmoedig en vindt men in den jongen herdersknaap iemand die prachtig cither kan spelen, brengt hem naar het hof, waar hij Saul door z'n spel tot bedaren weet te brengen. Volgens Hoofdstuk 17 evenwel komt David aldus aan het hof: de reus Goliath, een Philistijn, hoont het leger der Israëlieten. Niemand durft hem aan. De broers van David, die in dat leger dienen, ook niet. De jonge David, die hun eten komt brengen, hoort van de beleedigingen, verzoekt koning Saul den reus te lijf te mogen gaan en verslaat hem. Zoo komt hij aan het hof en krijgt Sauls zoon Jonathan lief, zoodat ze zelfs van kleederen en wapenen wisselen; vers 4. — Dat David Goliath versloeg is waarschijnlijk onhistorisch. Het is geschied door Elhanan (2 Samuël 21 vers 19) (zie het artikel Elhanan); maar de overlevering hoopt gaarne zooveel mogelijk heldendaden op een enkelen held op. — Dat dit verhaal van David en Goliath ook niet met het andere (waarin David wegens z'n snarenspel met den koning in kennis gekomen was) te rijmen is, blijkt uit 1 Samuel 17 vers 55—58, waar Saul den jongen boerenzoon nog niet eens blijkt te kennen, hoewel hij volgens het andere reeds herhaaldelijk voor hem muziek gemaakt had. De auteur van het Samuelboek reeg zonder critiek verschillende overleveringen aan elkaar. —

Intusschen was volgens Hoofdstuk 16 vers 1—13 de jongeling reeds vóór dit alles door den profeet Samuël tot koning gezalfd, omdat deze zich met Sauls regeeringsopvattingen niet vereenigen kon. Deze zalving door Samuël is zeker niet historisch.

Voor het verslaan van Goliath had Saul eene zijner dochters tot vrouw beloofd, volgens 1 Samuël 17 vers 25. Van die belofte kwam voorshands niets. Integendeel: toen David als veldoverste van Saul zeer gelukkig was in den strijd en door de bevolking meer geprezen werd dan de Koning, deed deze in drift een moordaanslag op David;

Hoofdstuk 18 vers 6—11. Hij werd zelfs bevréésd voor zijn officier en verwijderde hem van zijn hof. Later beloofde hij hem, in de hoop dat hij sneuvelen zou, zijne oudste dochter Merab tot vrouw op voorwaarde, dat hij den Philistijnen duchtig zou verslaan. De heimelijke hoop des konings werd echter niet vervuld; David sneuvelde niet. Evenwel werd Merab aan een ander uitgehuwelijkt; vers 19.

Intusschen had Michal, eene jongere dochter des konings, liefde voor den jongen held opgevat. Saul beloofde hem haar als hij 100 Philistijnen zou verslaan, alweder in de hoop dat hij zou sneuvelen. David doodde er 200 en mocht Michal huwen. Maar nu was de koning nog meer beducht voor den in rang gestegen man (vers 20—29); hij pleegde verscheidene aanslagen op zijn leven, zoodat hij ten slotte slechts door eene list van Michal ontsnappen kon, en, na een aandoenlijk afscheid van Jonathan, de wijde wereld in trok; Hoofdstuk 19 en 20. — Men bedenke bij dit alles dat het hof nog niet te Jeruzalem resideerde. Dit was nog in handen der Kanaänieten. Saul woonde meestal in zijne geboorteplaats Gibea, een paar uur ten Noorden van Jeruzalem.

David vlucht na allerlei avonturen (zie het artikel Nob) naar de Philistijnen, wordt door hen niet recht vertrouwd, loopt gevaar, houdt zich om niet vermoord te worden krankzinnig, en ontvlucht naar een berg vol holen, geschikt om als wijkplaats voor een vrijbuiter te dienen. De plek heette Adullam en ligt een uur of 8 ten Z.W. van Jeruzalem, dicht bij de lijn waar Judéa's gebergte in de kustvlakte overgaat; Hoofdstuk 21. Daar verzamelen zich ook zijne familieleden, bevreesd voor Sauls wraak; en ook allerlei ontevreden of in schulden geraakte menschen, tot 400 man toe. Hij brengt zijne ouders in veiligheid in het ten Oosten van de Doode zee liggende Moab, doch keert zelf naar zijn eigen land terug, weer naar eene andere plek, Jaär-Hores of „Het woud van Hores", waarvan men de ligging niet kent.

Jarenlang leidt de jonge man nu een zwervend leven. Zijne bende groeit tot 600 man; Hoofdstuk 23 vers 13. Saul vervolgt hem, wil hem dooden. Op deze vervolgingstochten heeft David zijn vorst tot tweemaal toe kunnen vermoorden, maar hij spaart hem edelmoediglijk. Dit viel voor in de woestijn van Zif, een uur of tien ten Zuiden van Jeruzalem, waar de vrijbuiters toen rondzwierven: Hoofdstuk 23 vers 13—28 en Hoofdstuk 24 en 26. — Door bijzondere omstandigheden maakt hij in die dagen en in die streken kennis met de zeer schrandere Abigaïl, de vrouw van een zekeren rijken boer, Nabal. Als deze sterft, huwt hij haar, hoewel hij reeds eene andere vrouw, Ahinoam, had. Zijne vorstelijke echtgenoote, Michal, was echter intusschen door Saul aan een ander uitgehuwelijkt; Hoofdstuk 25. — Op zijne zwerftochten komt de vrijbuiter weder op Filistijnsch gebied, waar hem door den vorst Achis eene stad wordt aangewezen om er te wonen. Dit is Siklag, een paar uur ten Oosten van Gaza,

niet ver van de Middellandsche zee, ten Zuidwesten van Jeruzalem. Onder den schijn van de Israëlieten te bestoken, valt hij Achis' bondgenooten aan, moordt ze totaal uit opdat niemand hem verklikken kan, en leeft klaarblijkelijk van den buit; Hoofdstuk 27, speciaal vers 11.

Intusschen ontstaat er weder een groote oorlog tusschen de Philistijnen en Saul. David voegt zich bij de eersten, doch wordt door hen wederom niet vertrouwd en door hun koning Achis met veel verontschuldigingen weggezonden. Hij keert dus naar Siklag terug, doch vindt de stad door Amalekieten uitgeplunderd en de vrouwen en kinderen weggevoerd; ook zijn beide eigen vrouwen. Hij achterhaalt echter de roovers, wint alles weder terug, en vergeet niet om van zijn onmetelijken buit geschenken te zenden aan vrienden in eene menigte steden van z'n vaderland. Zoo bereidt de balling zijn koningschap voor. Hoofdstuk 29 en 30. In Hoofdstuk 31 sneuvelen ter zelfder tijd Saul en drie zijner zonen tegen de Philistijnen, zoodat de baan voor David ruim wordt.

Dan begint het Tweede boek Samuël, waarin eerst in Hoofdstuk 1 beschreven wordt hoe David Saul en Jonathan eert en beweent. Vervolgens gaat hij naar Hebron, in het diepe Zuiden des lands, waar de Judeërs hem tot koning kronen over de kleinste (Zuidelijke) helft van Palestina. Hij regeert daar te Hebron 7 jaar en 6 maanden. Dit moet omstreeks het jaar 1000 v. C. geweest zijn.

Een overgebleven zoon van Saul, Isboseth, een onbeteekenend man die geheel onder zijn generaal Abner staat, volgt zijn vader op over het grootste (Noordelijkste) deel des lands, dat speciaal Israël heet. Hij regeert slechts 2 jaar. Er ontstaat strijd tusschen Davids en Isboseths volgelingen; dit alles staat in Hoofdstuk 2. In Hoofdstuk 3 staat de oorlog gunstig voor David. Te Hebron worden hem vele kinderen geboren. Hier wordt hem ook zijne eerste vrouw, Michal, weder door Isboseth teruggezonden door bemiddeling van Abner, die, met zijn vorst in onmin geraakt zijnde, zich bij David voegt en de oudsten van Israël overhaalt om David ook tot *hun* koning te maken.

In Hoofdstuk 4 en 5 vers 1—3 wordt Isboseth door 2 sluipmoordenaars gedood en David door geheel Israël als koning uitgeroepen. Hij is dan nog slechts 30 jaar oud. En wat had hij al niet beleefd! De hoofdpunten van zijn leven zijn nu aldus:

Op 28 jarigen leeftijd wordt hij vorst over Judéa, met residentie Hebron.

Op 30 jarigen leeftijd wordt hij koning over geheel Palestina.

Op 35jarigen leeftijd verovert hij Jeruzalem en resideert voortaan aldaar.

Op 68-jarigen leeftijd sterft hij. Vergelijk 2 Samuel 2 vers 10 en 11 met Hoofdstuk 5 vers 4 en 5. Men bedenke evenwel dat genoemde leeftijdcijfers bij benadering zijn opgegeven.

Na nu koning over geheel Palestina te zijn geworden, gaat hij, na in Hoofdstuk 5 de Philistijnen verslagen te hebben, Jeruzalem te hebben veroverd, een begin te hebben gemaakt met het bouwen van een paleis, en er nog heel wat vrouwen bij genomen te hebben, in Hoofdstuk 6 de Arke des Verbonds, het Palladium der Israëlieten, dat sinds lang bewaard werd te Kitjarh-jearim (op eenige uren afstands ten Westen van Jeruzalem) halen, brengt haar in zijne hoofdstad met groote liefde en geestdrift, zoodat hij persoonlijk in den dansoptocht halfnaakt medehuppelt, en trekt zich het verwijt van de preutsche Michal niet aan. Tot straf blijft zij kinderloos.

Volgens Hoofdstuk 7 drukt de koning er zijne bekommering over uit dat deze heilige Ark nog steeds in een linnen tent (Tabernakel) staat, terwijl hijzelf in een schoon paleis woont, doch laat Jehovah hem door middel van den profeet Nathan zeggen, dat Hij geen tempel behoeft. Hiervoor zal een van 's konings nakomelingen zorgen. En zijn geslacht zal eeuwig regeeren. David spreekt er een vroom dankgebed over uit.

Verder breidt hij het gebied van Israël uit; in het Zuidwesten de Philistijnen onderwerpend; in het Zuidoosten de Moabieten; maar vooral naar het Noorden, waar hij een belangrijk deel van Syrië tot voorbij Damascus schatplichtig maakt, zoodat zijn rijk zich uitbreidt van den Euphraat tot aan de Roode zee. Van den buit wijdt hij veel koper, zilver en goud aan Jehovah, dat wil waarschijnlijk zeggen dat hij het optastte tot een schat, waaruit zijn zoon Salomo later putte om er den tempel onvergelijkelijk rijk mede uit te dosschen. Verder handhaaft David recht en gerechtigheid onder het gansche volk en hij heeft een statigen stoet van voortreffelijke rijksgrooten; Hoofdstuk 8.

Mefiboseth, een kreupele zoon van Jonathan, wordt in het bezit gesteld van Sauls landerijen te Gibea, waardoor David zijne rechtvaardigheid toont en tevens zijne vriendschap voor Jonathan, ook over dood en graf heen; Hoofdstuk 9. In Hoofdstuk 10 verslaat hij de Ammonieten (ten Oosten van Jericho) en zelfs geheele legers van te hulp geroepen Syriërs van heel over den Euphraat, aan wier hoofd een Hadadezer, koning van Soba (ten Zuiden van Antiochië) staat.

In Hoofdstuk 11 en 12 wordt ook het zeer slechte dat hij gedaan heeft niet verzwegen: zijne zeer groote zonde tegenover zijn officier Uria, dien hij opzettelijk in den zooeven vermelden oorlog met de Ammonieten doet sneuvelen, om met zijne vrouw te kunnen huwen; zie het artikel Bathseba. Terwijl namelijk zijn leger de Ammonieten nog bestookt, blijft David in zijne hoofdstad. Dit was zeker voor het eerst dat hij zelf thuis bleef. Hij begon ook al reeds op jaren te komen. Toen zijn generaal Joab de hoofdstad van Ammon, Rabba, bijna had ingenomen, liet hij aan David de eer van de laatste hand aan dit werk te slaan.

Was des konings leven tot dusverre inderdaad gelukkig en schitterend,.... van nu af aan komt er groot verdriet. Hofkabalen, twisten tusschen zijne kinderen, tot verkrachting en moord toe. Zoons die hem nog bij zijn leven van den troon trachten te dringen, enz. In Hoofdstuk 13 namelijk verkracht zijn zoon Amnon z'n halfzuster Thamar. Haar volle broeder Absalom vermoordt nu Amnon. David is diep bedroefd. Absalom vlucht weg. Nu heeft de koning twee zoons tegelijk verloren en eene dochter onteerd. David had zich in de zaak van de verkrachting zijner dochter niet krachtig gedragen, immers Amnon niet bestraft. Ook tegenover Absalom gedroeg hij zich zwak, liet zich door anderen overhalen hem reeds na 'n paar jaar weder in genade aan te nemen; Hoofdstuk 13. Hij beleeft er niet veel genoegen van, want Absalom jaagt populariteit na, maakt z'n ouder wordenden vader zwart, en smeedt eene samenzwering teneinde zelf op den troon te komen; David moet vluchten. Hij vliedt op zijn ouden dag met zijne getrouwen Oostwaarts tot ver over den Jordaan en ondervindt roerende bewijzen van trouw; maar ook beschimping. Intusschen gedraagt Absalom zich te Jeruzalem als koning en verzamelt een leger om tegen z'n ouden vader slag te leveren; Hoofdstuk 15, 16 en 17. Bij Mahanaïm, in het Overjordaansche, komt het tot een treffen. David zelf, reeds oud, vecht niet mede maar staat in de poort der stad om uit te zien. Hij is in tweestrijd. Hij moet wenschen dat zijn zoon verslagen wordt en aan den anderen kant wil hij hem sparen; lees de aandoenlijke woorden Hoofdstuk 18 vers 5. Absalom wordt verslagen en vermoord; zie het artikel Absalom. David is ontroostbaar; Hoofdstuk 19 vers 4. In Hoofdstuk 19 keert hij dan weder naar Jeruzalem terug en gedraagt zich edelmoedig tegenover Simeï die hem op z'n vlucht beschimpt had.

Maar nog is de rust niet gekomen. Er ontstaat jaloerschheid tusschen Noord en Zuid-Palestina over de vraag wie het meest recht op den koning heeft. De lezer voelt dat David oud en krachteloos wordt. Er vallen hooge woorden. Er ontstaat zelfs oorlog tusschen Noord en Zuid, op aanstoken van een zekeren Seba; zie dat artikel. Het loopt echter nog met een sisser af; Hoofdstuk 19 vers 40—43 en Hoofdstuk 20. —

Verder worden er nog losse gebeurtenissen verteld, zonder dat vermeld wordt in welk deel van 's konings leven ze geschied zijn. Zoo van den hongersnood als gevolg van een bloedschuld van Saul. David laat die boeten door uit Sauls verwanten 7 mannen op te hangen, waaronder 2 zonen van Rizpa; zie Hoofdstuk 21 met het aandoenlijke verhaal van Rizpa. Ook worden allerlei heldenstukken van 's vorsten volgelingen verteld; Hoofdstuk 21. De liederen van 22 en 32 vers 1—7, die aldaar van David heeten te zijn, stammen allicht uit later tijd. In Hoofdstuk 23 worden dan nog verdere heldendaden van 's konings volgelingen vermeld, ook uit den tijd

toen hij nog vrijbuiter was. Die verhalen bewijzen wel dat deze David een Napoleon is geweest, die zijne krijgers zóó wist te bezielen dat ze de onzinnigste waagstukken voor hem wilden doen. — In Hoofdstuk 24 staat ten slotte het verhaal van eene pestziekte tijdens zijne regeering (er wordt niet vermeld wanneer), die ontstaan was (staat er) omdat hij eene volkstelling had gehouden, wat als eene groote zonde werd beschouwd. Pas nadat 70.000 menschen gestorven waren, en David een altaar had gebouwd en een offer gebracht (op de plek waar later de tempel zou verrijzen) hield de plaag op. —

Zie hier de zeer talrijke en belangrijke gebeurtenissen uit het leven van dezen merkwaardigen man. Zijn dood wordt in 1 Koningen 1 en 2 vers 1—10 beschreven. Hij is steeds koud, kan niet warm worden. Men geeft hem eene uitermate schoone jonge vrouw om bij hem te slapen en hem te warmen. Hij moet nog het verdriet smaken dat nu ook weer zijn zoon Adonia hem nog bij zijn leven wil opvolgen. De profeet Nathan en Bathseba verhinderen dit door David te wijzen op zijne belofte dat Bathseba's zoon Salomo de troonsopvolger zou zijn. De oude man heeft nog de kracht om maatregelen te nemen en Salomo wordt tot koning gezalfd. Adonia mag blijven leven. Ten slotte bezoedelt David helaas nog zijn laatste oogenblikken door Salomo te raden sommige oude vijanden van hem uit den weg te ruimen, en sterft. Zijn leeftijd wordt niet opgegeven. Hij moet echter een kleine 70 jaar zijn geworden. Men bedenke dat alle genoemde feiten, hoewel misschien wel spoedig in de familieannalen van het vorstengeslacht opgeschreven, toch pas eeuwen later daaruit in onze boeken Samuël en Koningen zijn terechtgekomen en verwerkt, en dat het den schrijvers dezer laatste geschriften niet in de eerste plaats om geschiedenis maar om leering te doen was. De boeken Samuël en Koningen behoorden bij de Joden onder de Profetische boeken. Dit geeft veel te denken. —. —

Nu iets over de „Psalmen Davids". Deze uitdrukking is onbijbelsch in zooverre in ons Oude Testament lang niet alle Psalmen aan David worden toegeschreven. Zoo heet Psalm 90 van Mozes. De Psalmen 50 en 73—83 van Azaf, enz. Doch zelfs die Psalmen die aan David worden toegeschreven zijn denkelijk van veel later datum, en slechts op Davids beroemden naam gezet om er meer gezag van te doen uitgaan. —.—

In bovenstaande levensschets van David is alleen de beschrijving van het Koningenboek gevolgd, daar het Kroniekenboek nóg later geschreven en dus (maar ook om andere redenen) allicht minder historisch getrouw is. —. —

Voor het gros der Israëlieten is David *de* ideaalkoning gebleven, van na zijnen dood tot nu toe. De profeten verlangden steeds naar een koning uit *zijn* geslacht, met *zijnen* geest bezield. Een gezalfde, een messias (= gezalfde koning) als hij. Dit noemt men: de messiaansche verwachting.

Toen men later Jezus als Messias ging beschouwen moest men natuurlijk ook trachten te bewijzen dat hij een rechtstreeksche afstammeling van David was. Vandaar de geslachtslijsten vóór in Mattheus en Lucas. Vandaar dat deze beide evangeliën hem met alle geweld in Bethlehem (de stad Davids, omdat David daaruit stamde) willen doen geboren worden. En Jezus wordt in de drie eerste evangeliën herhaalde keeren „Zoon Davids" genoemd, en zelfs de Meester-zelf filosofeert volgens Mattheus 22 vers 43—45, Marcus 12 vers 35—37 en Lucas 20 vers 41—44 over dezen titel en debatteert er over met zijne tegenstanders. Als er *iets* duidelijk blijkt uit deze drie plaatsen dan is het wel dit dat Jezus *niet* dacht dat de Messias per sé een afstammeling van David zou moeten zijn. Ik zeg dit voor het geval dat Jezus werkelijk over deze kwestie in den overgeleverden vorm heeft gesproken; wat ik betwijfel.

Debora. I. De voedster van Rebekka, de vrouw van aartsvader Izaäk, die met hare voedsterdochter uit Mesopotamië mede naar Kanaän gaat (Genesis 24 vers 59) en daar begraven wordt onder een boom die in de overlevering met haar in verband bleef en „ eik des geweens" genoemd werd (Genesis 35 vers 8). Deze boom stond bij Bethel, eenige uren ten Noorden van Jeruzalem. Misschien is met dien boom dezelfde bedoeld als waaronder een andere veel beroemdere Debora volgens Richteren 4 en 5 recht sprak. Onder den Deborapalm woonde namelijk

Debora. II. Zij was eene beroemde Israëlietische profetes die leefde in het Richterentijdperk (tusschen 1250 en 1050 v. C.). Hare geschiedenis staat in Richteren 4 en 5, waar ze (Hoofdstuk 4 vers 4) een „profetes" en 5 vers 7 eene „Moeder in Israël" genoemd wordt. Zij had zóóveel invloed, dat toen de Kanaänieten onder hun koning Jabin de Israëlieten zeer onderdrukten, de Israëlietische veldheer Barak niet dorst optrekken zonder dat Debora medeging om zijne troepen aan te moedigen. Zij was het trouwens ook geweest die het initiatief tot den krijgstocht had genomen en Barak aangevuurd. Zie het artikel Barak. Ja, volgens Hoofdstuk 4 vers 5 was zij gewoon recht te spreken tusschen hare landgenooten. Eene zeer invloedrijke vrouw dus.

In genoemden oorlog trekt zij mede ten strijde en de overwinning wordt behaald; zóó volkomen dat het land 40 jaar rust heeft van zijne vijanden. Zij dicht na de overwinning gezamenlijk met Barak het zoogenaamde Deboralied, dat echter volgens Hoofdstuk 5 vers 7 en 12 duidelijk blijkt *niet* van Debora zelve te zijn. Het bezingt de overwinning, prijst zelfs den sluipmoord door Jaël gepleegd (zie dat artikel) en bevat eene gruwelijke ironie omtrent de bedroefde moeder van den gesneuvelden vijandelijken generaal Sisera. Het moet zeer oud zijn en de geleerden houden het voor een der oudste bestanddeelen van onzen geheelen bijbel.

Dat vrouwenfiguren als Debora in zoo ouden tijd konden bestaan,

hetzij in werkelijkheid hetzij in dichterlijke verbeelding, bewijst dat de slavernij der vrouw niet zoo groot was als men tegenwoordig gewoon is zich voor te stellen.

De naam Debora beteekent: bij (het insect).

Dekápolis of **Decápolis.** Letterlijk: het land der tien steden. Eene landstreek ten N.O., O. en ten Z.O. van het meer van Galiléa, waar eene overheerschend Heidensche bevolking woonde. De bekendste der 10 steden zijn: Damascus, Gadara en Pella (zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk) en Scythopolis of Beth-sean. Dit laatste was de eenige der tien die aan de Westzijde van den Jordaan lag. In Christus' dagen werd Decápolis door de Romeinen als afzonderlijk gewest beschouwd. — Volgens Mattheus 4 vers 25 kwamen er zelfs van die voor 3/4 heidensche en verre plaatsen vele menschen om naar den in Galiléa rondreizenden Jezus te luisteren. Volgens Marcus 7 vers 31 ging Jezus op zijne zwerftochten zelfs ook eens midden door dat land. En volgens Mattheus 5 vers 1—20 heeft hij er een man die op eene verschrikkelijke manier bezeten was, van z'n kwaal verlost; zie het artikel Legio.

Delila. Een van de vrouwen met wie Simson vleeschelijken omgang had. Of ze eene Israëlietische of Philistijnsche was staat nergens, maar de bedoeling zal wel zijn: eene Philistijnsche. Ze wordt gezegd te wonen in de vallei of het dal Sorek of Sjorek. Waar dit was is onbekend. —

Hare betrekking met Simson wordt verhaald in Richteren 16 vers 4—21. Zij vergold Simsons liefde met verraad. Immers, zij liet zich door de Philistijnsche vorsten voor eene groote som (vers 5) omkoopen om hem het geheim zijner kracht te ontfutselen. Zij „perste en plaagde" (vers 16) hem zoo lang tot hij het verklapte, dat zijne kracht in z'n haren schuilde. Toen hij dan eens in haren schoot sliep, riep zij iemand die aan Simson zijne zeven haarvlechten afschoor, waarop deze zijne kracht verloor en aan zijne vijanden kon worden overgeleverd. Zie verder het artikel Simson. Het verhaal van Delila en Simson speelt in het Richterentijdvak, tusschen 1250 en 1050 n. C.

Demas. Een medehelper van Paulus, die hem volgens Kolossenzen 4 vers 14 en Philémon 24 niet in den steek gelaten had tijdens zijne gevangenschap te Rome, in ongeveer 61—63 n. C. Maar later heeft hij hem volgens 2 Timotheüs 4 vers 10 (welken brief de meeste geleerden evenwel voor onecht houden) verlaten, „hebbende de tegenwoordige wereld liefgekregen." Daarom noemt men een „Demas" ieder die om wereldsche redenen zijn godsdienst in den steek laat.

Demetrius. Een zilversmid te Ephese aan de Westkust van Klein-Azië, waar de allerberoemdste tempel van Diana (een der zeven wereldwonderen) stond met het beeld der godin dat uit den hemel gevallen geacht werd. Allerlei zilversmeden waaronder een

zekere Demetrius een voornamen rang innam (Handelingen 19 vers 24*b*) verdienden veel geld door kleine afbeeldingen van den tempel te maken, die de bedevaartgangers kochten en als aandenken of als amulet mede naar huis namen. Toen nu, vooral door toedoen van Paulus, het Christendom zich in Klein-Azië uitbreidde en er minder tempeltjes verkocht werden, begon Demetrius ongerust te worden. Hij riep eene protestmeeting van vakgenooten bijelkaar, waar hij eene opwindende toespraak hield. Het gevolg was een nog grootere volksmeeting in den schouwburg, waar het zeer warm toeging en bijna een oproer ontstond. Paulus zelf was er niet bij. De wilde volksmenigte die twee uur lang ter eere van Diana brulde werd door eene handige toespraak van den stadsschrijver weder tot bedaren gebracht. — Afbeeldingen van genoemden tempel komen nog voor op oude munten. Het verhaal van Demetrius kan men lezen in Handelingen 19 vers 23—41.

Derbé. Derbé is een van de steden die Paulus op zijne eerste zendingsreis heeft bezocht; Handelingen 14 vers 20. De stad ligt in Klein-Azië en is onbeduidend. Zie het kaartje op n°. V van het Voorwerk.

Deuteronomium. Het vijfde boek van het Oude Testament. Het laatste van de zoogenaamde Vijf boeken der Wet of van de Vijf boeken van Mozes of van de Pentateuch (het vijfdeelige boek). Het woord Deuteronomium is niet de oorspronkelijke Joodsche naam. Dezen noemden sommige bijbelboeken naar derzelver eerste woord. De Mohammedanen noemen hunne Koransoera's (afdeelingen) naar het meest in het oog vallende woord dat aan het begin van zulk eene afdeeling in het oog springt. De Joden noemen Deuteronomium aldus: Eelè haddebariem = Dit zijn de woorden. Want zoo begint het; zie Hoofdstuk 1 vers 1. Het woord Deuteronomium is Grieksch en komt van deuteros = de tweede. Het bevat namelijk eene *herhaling* van de geboden die Mozes bij den Sinaï ± 1300 v. C. heet gegeven te hebben, waarom de Joden dit boek ook wel Mischneh Thorah = De tweede Wet noemen. Deuteronomium beduidt: Het herhalingsboek. Zoowel de Joden als de oudgeloovige Christenen houden het voor een geschrift van Mozes, behalve dan misschien de laatste verzen, waarin het sterven van dezen godsman beschreven wordt.

Doch de moderne geleerden zeggen dat men zich het ontstaan van het boek aldus moet voorstellen: Van ouds offerde ieder in Palestina waar hij wilde. Er waren ook véle heiligdommen. Allengs kwam echter het besef op dat de eeredienst in den tempel te Jeruzalem de éénige geoorloofde was. Toen heeft in 622 v. C. onder koning Jozia (regeerde 639—609) allicht een Jeruzalemsch priester een geschrift vervaardigd dat zich als een van Mozes voordeed en waarin de tempeldienst van Sion werd gemonopoliseerd Dit geschrift is het huidige Deuteronomium 12—26, de kern van

het geheele boek; waarbij later echter toevoegsels zijn gevoegd.
Volgens 2 Koningen 22 en 23 vers 1—25 werd onder koning Jozia van Juda de tempel hersteld. Toen vond de hoogepriester Hilkia eene wetsrol, welker lezing den koning veel schrik bezorgde; Hoofdstuk 22 vers 11. Men raadpleegde de profetes Hulda. Het gevolg was dat letterlijk alle openbare eeredienst en alle godsdienstceremoniën buiten en in Jeruzalem die niet met den Sionstempeldienst samenhingen werden uitgeroeid. Zoo luidt het oude verhaal. Daar nu deze maatregel volkomen met den inhoud van Deuteronomium 12—26 overeenstemt, meent men dat dit laatste èn het door Hilkia zoogenaamd gevonden Mozesgeschrift één en hetzelfde zijn. Het ontstaan van Deuteronomium moet dan uit een vroom bedrog verklaard worden. Zoo is de opvatting der moderne geleerden.
Het tegenwoordige boek Deuteronomium bevat een menigte Joodsche wetten, vooral godsdienstwetten, o. a. de Tien Geboden, in Hoofdstuk 5. Al is hun kern in 622 of daaromtrent opgeschreven, er is natuurlijk veel oudere traditie in verwerkt, en misschien ook wel oudere (thans niet meer bestaande) schrift.

Diaken. Het Grieksche woord diakonos beteekent: dienaar. In de eerste Christengemeente te Jeruzalem was veel offervaardigheid ten behoeve van de armen; Handelingen 4 vers 32—37. Aanvankelijk bemoeiden zich de 12 apostelen met de verdeeling dezer liefdegaven. Doch weldra werd het hun te volhandig. Prediken en tegelijk administratieve werkzaamheid verrichten bleek slecht samen te gaan. Er ontstond ontevredenheid dat het bij de verdeeling onbillijk toeging. Buitenlanders klaagden dat ze bij de geboren Joden moesten achterstaan. Toen besloten de 12 dat de gemeente zelve zeven rechtschapen mannen zouden kiezen, wier speciale zorg de armenzorg zou zijn. En men koos ze, waaronder de bekende Stephanus en Philippus. Evenwel blijkt later dat deze beide tevens predikten. — De genoemde zeven waren de eerste diakenen. En nog steeds is bijv. in de Ned. Hervormde kerk de diaken de man die in het bijzonder voor de armenzorg is aangewezen.

Diana. Dochter van Jupiter, godin van de maan, van de jacht en van de vreemdelingen en dieven; in het geheele Romeinsche rijk vereerd. De Grieken noemden haar Artemis. Een harer beroemdste tempels stond te Ephese aan de Klein-Aziatische kust. Hij was zeer prachtig en werd eens in brand gestoken door Herostratus, die zich bekend wilde maken, maar weder prachtig herbouwd. De tempel komt nog voor op oude munten, was van marmer gebouwd en gold voor een der zeven wereldwonderen. Het cederhouten gebindte van het dak rustte op 127 marmeren zuilen van 60 voet hoog. Toen Paulus Ephese bezocht en er zelfs tijdelijk woonde stond het bouwwerk er nog in al zijne pracht. De geloovigen die er ter bedevaart gingen namen zelfs zilveren afbeeldseltjes er van als amulet of aandenken mede naar huis; Handelingen 19 vers 24; zie het artikel

Demetrius; Plinius gewaagt van dergelijke tempeltjes van de op Cnidus vereerde Venus. Diana's beeld stelde voor: eene vrouw met tallooze borsten (de veelvoedende godin?), was uit wingerdhout gesneden en heette uit den hemel gevallen. Hare eeredienst ging zeker met veel tooverij gepaard; Ephese was tenminste ook bekend vanwege de fabricage van tooverboeken; vers 18 en 19. Hoe Paulus met deze Diana te maken kreeg leze men in het artikel Demetrius. Zie ook het artikel Astarte; deze was *het* vrouwelijk beginsel in de natuur; vandaar misschien die vele borsten.

Didrachme. Elke Jood moest in Christus' dagen elk jaar een halven sikkel tempelbelasting opbrengen. Een sikkel is een Joodsche munt van ruim een daalder. Een halve sikkel ongeveer *f* 0.80. Daar in Jezus' dagen Palestina half Romeinsch Grieksch geworden was, ging men ook Grieksche munten en namen gebruiken. Men sprak van de didrachmenbelasting. Eene didrachme of dubbele drachme is ongeveer *f* 0.80. — Toen Jezus haar betalen moest, vond hij, zegt het verhaal van Mattheüs 17 vers 24—27, dat hij eigenlijk vrij was, maar hij betaalde toch om geen ergernis te geven. Hij liet den eersten den besten visch uit het Galileesche meer ophalen, en in den bek vond men een stater (een Tyrische munt die de zelfde waarde had als een geheele sikkel). Die moest dan dienen voor Petrus en voor hem. Een echt toovervehaal.

Dit is waarschijnlijk lang na Christus gedicht met het oog op de vraag of de Christenen nog een soort van Joden waren die de Joodsche tempelbelasting nog moesten opbrengen. Mattheüs (het meest Joodschachtige der vier Evangeliën) neemt een gematigd standpunt in: „Eigenlijk zijt gij geen Joden meer, en behoeft niet te betalen. Doch doet 't maar om moeite te voorkomen."

Didymus. Een Grieksch woord dat „tweeling" beteekent. Hetzelfde als de Hebreeuwsche eigennaam Thomas. Zoo heette een van de 12 discipelen van Jezus. Het Johannesevangelie nu spreekt bijna steeds, als het Thomas noemt, van „Thomas genaamd Didymus". Bijv. Hoofdstuk 11 vers 16. Zie verder het artikel Thomas.

Dille. De oude Israëlieten moesten van hun oogst (koren, wijn, olie, enz.) een tiende deel geven tot onderhoud van den eeredienst. In Jezus' dagen waren er menschen die heel vroom wilden lijken, door zoo braaf te wezen om zelfs van hun geringste tuingewassen als soepgroente enz. tienden te betalen. Onder deze geringe tuingewassen noemt Mattheus 23 vers 23 de dille, die wel wat heeft van de bij ons meer bekende venkel. Het was een plant met een sterken smaak die bij het eten werd gebruikt. — Jezus schold die pharizeërs en schriftgeleerden, die zoo met dezen nauwkeurig volbrachten godsdienstplicht pronkten, terwijl ze in groote dingen als gerechtigheid, barmhartigheid en trouw tekort kwamen, schrikkelijk uit. Lees Mattheus 23 vers 13—31.

Dina. De aartsvader Jakob had 12 zonen en éene dochter, Dina. Tenminste éene die met name genoemd wordt en van wie iets verteld wordt. In Genesis 46 vers 7 is echter sprake van Jakobs dochters, in het meervoud. Van die anderen wordt echter niets gezegd. — Dina was een huwbaar meisje, toen Jakob, die na zijne vlucht voor Ezau in den vreemde gehuwd was, weder met z'n vrouwen en kinderen en slaven en vee naar Palestina terugkeerde en zich voorloopig vestigde bij Sichem, in het midden des lands, bij de bergen Ebal en Gereziem, bij het huidige Naboeloes (Neapolis). In die stad Sichem woonden Kanaänieten, wier koning Hamor heette. Deze had een zoon, Sichem. Toen nu Dina eens in de stad kwam om kennis te maken met de meisjes aldaar, zag haar prins Sichem, kreeg haar hartstochtelijk lief en had geslachtelijke gemeenschap met haar. Hij smeekte daarna zijn vader haar voor hem ten huwelijk te vragen. De koning beproefde dit en bood den grootst mogelijken bruidschat. Aartsvader Jakob had, daar al zijne zonen van huis waren, met de kudden in het veld, zich stil gehouden bij de onteering zijner dochter. Hij treedt in dit verhaal op den achtergrond. De 12 zonen spelen de hoofdrol. Ze komen thuis, vernemen wat gebeurd is, zijn ten hoogste verbolgen, doch gebruiken list. Ze schijnen te willen ingaan op Hamors aanbod van dit wederzijdsche huwelijk en van een verderen vriëndelijken omgang van zijn volk met de Israëlieten. Dezen kunnen dan daar blijven wonen. De zonen van Jakob zeggen dat dit niet zoo maar kan gaan, dat ze hunne zuster niet aan een onbesnedene mogen uithuwelijken. Ze willen alleen op Hamors voorstel ingaan als Sichem zich met de geheele stad laat besnijden. Deze, in zijne groote liefde voor Dina, weet zijn vader en de burgers over te halen zich aan deze kunstbewerking te onderwerpen. Doch op den derden dag, toen ze door pijn verzwakt waren, en vrijwel weerloos, gingen twee der 12 broeders van Dina heen en doodden in de stad al wat mannelijk was, ook Sichem, haalden hunne zuster uit diens paleis, en maakten veel buit. Van de 10 andere broeders wordt hier plotseling gezwegen. Vader Jakob is zeer vertoornd op zijne zoons die hem in Kanaän onmogelijk maken. Dezen zeggen evenwel dat ze niet kunnen dulden dat hunne zuster als eene lichte vrouw behandeld is.

Dit in Genesis 33 vers 18—20 en Hoofdstuk 34 staande en op verschillende tijden omgewerkte verhaal dient om den lateren Joden in te scherpen: eerbied voor de besnijdenis, en het besef dat ze zich niet met niet-Joden mogen vermengen.

Dionysius. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis ook de stad Athene bezocht waar hij zijne bekende rede op den Areópagus hield, gelukte het hem niet om vele menschen te overtuigen. Onder de weinigen wordt met name genoemd Dionysius, een der rechters van de opperste rechtbank der Grieken, die vergaderde in een gebouw op den binnen de muren der stad zich bevindenden heuvel

Areopagus. Hij was dus een aanzienlijk man. Wegens zijn ambt heet hij Dionysius de Areopagiet. In de overlevering der latere Christenen speelt hij een groote rol. Geschriften zijn op zijn naam uitgegeven, enz. Dit alles echter zonder voldoenden grond.

Diotrephes. Een ongunstig type van een waardigheidsbekleeder in eene ongenoemde Christelijke gemeente. Hij komt voor in 3 Johannes vers 9 en 10 als iemand die hoogmoedig, brutaal, ongastvrij en onverdraagzaam is.

Discipel. Een Latijnsch woord (discipulus) dat „leerling" beteekent. Het wordt meestal gebruikt van de 12 leerlingen van Jezus met wie hij het land doortrok al predikende. De lijst van namen dezer twaalve komt herhaaldelijk in het Nieuwe Testament voor, doch met variaties. Trouwens alleen van Simon, Petrus, Jacobus en Johannes worden bijzonderheden verteld. Alle anderen zijn onbekenden, wier verwisseling met anderen geen indruk maakt. — In Lucas 10 vers 1—20 is sprake van een veel grooter getal, 72 discipelen, die Jezus twee aan twee uitzendt om te prediken. Het woord heeft daar dus een ruimer beteekenis dan als titel van de twaalve alleen. Zoo heet ook bijv. Jozef van Arimathéa, die Jezus begroet, een discipel of volgeling van hem. En als hij de Bergrede in Lucas 6 zal uitspreken is er zelfs eene geheele „schare" van discipelen; vers 17. In Handelingen 6 vers 1 en 2 wordt onder „de discipelen" dan ook eenvoudig „de Christenen" verstaan. En in het bekende doopbevel van Mattheus 28 vers 18 staat zelfs dat „alle volken" tot discipelen gemaakt moeten worden. In overeenstemming met dit spraakgebruik heet in Handelingen 9 vers 36 de brave Dorcas „eene discipelin." Zie verder het artikel Apostelen.

Dodo. Zie Jisbibenob.

Doëg. Toen de jonge hoveling David (± 1000 v. C.) vluchten moest uit Sauls omgeving, kwam hij even ten N.O. van Jeruzalem in het heiligdom te Nob en ontving daar van de priesters wapenen en voedsel. David loog hun namelijk voor dat hem door den koning eene geheime zending was opgedragen. Nu hield zich daar in het heiligdom, misschien ter observatie of hij ook eene onreine ziekte had, een zekere Doëg op, een buitenlander, een Edomiet (Edom ligt ten Z. en ten Z.O. van Palestina), die in des konings dienst was. Hij was namelijk opperherder van Saul.

Deze nu verklikte later dat David door de Nobsche priesters geholpen was, en deed het voorkomen alsof dit van hen een daad van hoogverraad was. De ziedende Saul liet in z'n drift de priesters voor zich komen en verweet hun hunne onkoningsgezindheid. De opperpriester Achimélech verontschuldigde zich, zeggende dat ze niet wisten dat David als *vluchteling* bij hen gekomen was. Niets mocht echter baten. Saul gebood zijne lijfwacht om alle priesters, 85 man, te dooden. Deze wilde dit niet doen uit eerbied voor deze geheiligde personen. Toen beval Saul het aan Doëg, die aan het afschu-

welijk bevel gehoorzaamde, de priesters doodde, en de stad Nob uitmoordde. Slechts één ontkwam, die door David met weemoed en liefde ontvangen werd. Het was Ajathar, Achimélechs zoon. Lees 1 Samuel 21 en 22.

Doode zee. Ook wel genoemd de Zoutzee of de Zee der Oostlieden; bij de Romeinen het Asphaltmeer (Asphaltitis); bij de Mohammedanen en de tegenwoordige inwoners van Palestina de Lot-zee (Bahr Loet) naar het verhaal van Lot in Genesis 19 't welk Mohammed in den Koran heeft opgenomen.

Er bestaat eene zeer lange aardplooi, een lijnrechte inzinking van af den Oostelijken hoorn der Roode zee, regelrecht het Noorden in. In dit lange rechte dal zijn drie diepten waarin zich water verzameld heeft, het meer Merom, het meer van Galiléa en de Doode zee. Door de twee eerste stroomt langs het diepe dal de waterloop („Jordaan" beteekent: waterloop) die ook het derde vol houdt. Verder echter brengt deze rivier het Zuidwaarts niet, daar al haar water in dit derde meer verdampt. Ja men zegt dat er iets meer verdampt dan er in komt en dat het meer dus lager wordt. Volgens Baedeker verdampt er elken dag 14½ millimeter; over de geheele oppervlakte maakt dat 6½ millioen ton per dag. Het meer is 76 kilometer lang, dat is iets meer dan de afstand van Den Helder naar Amsterdam; en 15 K.M. breed. Het is het diepste meer der aarde; 394 Meter is de waterspiegel onder dien der Middellandsche zee. Doet men daar de diepte des waters bij (399 Meter op het diepste punt) dan komt men op 793 Meter onder den zeespiegel. Het Zuiddeel des meers echter, dat door eene landtong van het grootere Noorddeel is afgescheiden, is slechts 3½ Meter diep.

Door het voortdurend toestroomen van zouten enz. in Jordaan en vele beken wordt het water des meers steeds zouter, hoewel het sinds onheugelijke tijden als zoutmijn gebruikt is. Het water bevat zelfs ongeveer 25 procent aan mineralen, waaronder 7 procent keukenzout. Maar er is ook choormagnesium in, dat het water bitter doet smaken; en chloorcalcium dat het olieachtig doet aanvoelen en een olieachtig uiterlijk geeft. Het specifiek gewicht is 1,16, zoodat versche eieren er royaal op drijven en zwemmende menschen slechts met moeite kunnen onderduiken. Behalve enkele mikroben is er geen leven in; en ook de oevers, die sterk met zout bezet zijn, laten geen noemenswaardigen plantengroei toe. Aan den Zuidoever is een laag moerassig land, thans el-Röhr en in het Oude Testament het Zoutdal geheeten; zie dat artikel. Aan West- en Oostzijde is het meer door hooge bergen omgeven die het voor Westen- en Oostenwinden vrij ontoegankelijk maken, zoodat de zon er in kan braden en er een tropisch klimaat heerscht. Europeesche onderzoekers die er zich in de 19de eeuw op waagden zijn van ellende omgekomen. Er is geen scheepvaart. Vroeger moet deze er wel geweest zijn; ook bewijzen ruïnen in den omtrek dat de streek vroeger meer

bewoond was dan nu. Door het groote zoutgehalte is na een windvlaag het water ook terstond weder stil. Eene andere merkwaardigheid is het asphalt dat op den bodem des meers schijnt vast te zitten, of daar uit onderzeesche asphaltbronnen wordt afgegeven, en dat bij storm of aardbeving losraakt, op het water gaat drijven en reeds van ouds gebruikt werd, namelijk als metselkalk. Volgens Genesis 11 vers 3 gebruikte men het bij den torenbouw te Babel. Inderdaad heeft men in de ruïnen aldaar nog sporen ervan gevonden aan de baksteenen.

Het geheele meer maakt door de zwavelachtige dampen die er over heen strijken, door de onbewoonbaarheid zijner oevers, door den weinigen plantengroei, enz. een doodschen indruk. Geen wonder dat het inspireerde tot het klassieke verhaal van den toorn Gods die het eerst zoo bloeiende Siddimdal verwoestte, ten ondergang doemde. Vijf steden, waaronder Sodom en Gomorra moesten ondergaan, wegens de zonden der inwoners; Genesis 18 en 19. De chronologie van den bijbel stelt deze ramp onder aartsvader Abraham, ± 1700 v. C. Of er eenige werkelijkheid aan ten grondslag ligt weet men niet. Volgens Baedeker valt het ontstaan der Jordaaninzinking aan het slot van het tertiaire tijdperk. Toen bestond reeds de primitieve mensch, volgens Prof. Boeke „De afstamming van den mensch." Ruim 100.000 jaar geleden. De overlevering moet dan wel taai zijn geweest.

De profeet Ezechiël (± 550 v. C.) verwacht dat er eenmaal een beek zal ontspringen van onder den drempel van den tempel te Jeruzalem; deze beek zal stroomen naar de Doode zee en haar water zoet maken, en er visch doen leven, maar de kostbare zoutputten aan den oever ontzien; Ezechiël 47 vers 1—12.

Doop. Dooper. De woorden beteekenen, ook in het Nieuwe Testament, eigenlijk indompelen of overgieten in stoffelijken zin. Zoo staat er in Marcus 14 vers 20 dat Jezus en Judas hun brood in den zelfden schotel „doopten". Hier is ook in het Grieksch het zelfde woord gebruikt. Maar er is ook overdrachtelijk sprake van gedoopt worden met lijden, of met vuur, of met Heiligen Geest.

Als men het woord „doopen" noemt, denkt men echter het eerst aan den zoogenaamden Christelijken waterdoop, die echter volstrekt niet speciaal christelijk is. Immers: doopingen, heilige wasschingen, komen bij alle oude volken voor. Bij de Romeinen werd zelfs om de 5 jaar de geheele staat gereinigd (lustrata), vanwaar het woord lustrum = vijfjarig tijdperk. De behoefte tot zinnebeeldige reinigingsplechtigheid is zóó krachtig, dat woestijnbewoners die geen water tot hunne beschikking hebben, hun toevlucht nemen tot eene reiniging door wit zand; en deze behoefte tot zinnebeeldige reiniging is zóó algemeen, dat ze zelfs voorkwam bij volkeren die met de beschaving der Oude wereld niet in naspeurlijke aanraking kwamen: bij de oer-Amerikanen; doch daar reinigde men zinnebeel-

diglijk met eene *binnen*lichamelijke reiniging, n.l. door purgatie. Bij de Peruanen trouwens ook van buiten met water. Bekend zijn ook de wasschingen der Voor-Indiërs in den heiligen Gangesstroom, waar ze zich bij duizenden tegelijk indompelen. — De doop is dus niet speciaal Christelijk. Hij bestond ook in het Joodsche land reeds vóór Jezus. In de 6de of 7de eeuw vóór Christus schrijft de auteur van Genesis reeds dat aartsvader Jakob, toen hij de afgoderij uit zijn gezin had weggedaan, zijne lieden zich lieten „reinigen"; Genesis 35 vers 3 enz. enz. Het is dus niets verwonderlijks, dat eene soort van Joodsche monnikenorde die reeds vóór Christus bestond, de Esseërs, eene inwijdingsplechtigheid had die bestond in het zich „wasschen in koel water om zich te zuiveren." Het is zelfs waarschijnlijk dat de Joden de Heidenen die tot het Mozaïsme overgingen ook doopten. De zoogenaamde proselietendoop.

Toen dan in het begin onzer jaartelling Jezus' achterneef Johannes (die in eenzame woestenijen bij den Jordaan rondzwierf, daar door zijne welsprekendheid ontelbare toehoorders tot zich lokte en ze door vurige boetprediking tot het besef hunner zondigheid en tot lust om hun leven te beteren opwekte) al deze menschen door eene zichtbare handeling in hun voornemen wilde bevestigen,.... toen was het hoogst natuurlijk dat hij tot de oeroude en algemeen menschelijke plechtigheid van afwassching-door-water zijn toevlucht nam. Stróómend water moest het zijn. Daar hadden ook reeds de Joden, terwille van hunne reinigingsceremonies, vaak hunne bidplaatsen, gelijk wij ongezocht uit het verhaal van Paulus te Philippi opmaken; Handelingen 16 vers 13. Johannes dompelde dus de boetvaardigen in den Jordaan. Om dit indoopen heet hij dan ook Johannes de *Dooper*. Of hij de plechtigheid alleen beschouwde als eene zinnebeeldige, dan wel of hij er ook sacramenteele tooverkracht aan toekende, weten wij niet.

Jezus, die zich tegenover alle uiterlijke godsdienstplechtigheden vrij neutraal gedroeg, er geen goed en geen kwaad van zeide, zich er aan onderwierp zonder veel drukte,.... heeft zich ook door Johannes laten doopen, volgens de overlevering ergens in de buurt van Jericho, dus niet ver van de Doode zee. — Er kan dus niet genoeg de nadruk op worden gelegd dat Jezus zelf den doop niet heeft „ingesteld". — Ja zelfs geloof ik niet dat hij er zich warm over gemaakt heeft. In de 3 eerste Evangeliën (die het meest historisch zijn) wordt met geen letter gezegd dat Jezus doopte. Alleen in het zeer laat geschreven Johannes-evangelie, in Hoofdstuk 1 vers 22; hoewel er bijna onmiddellijk in Hoofdstuk 4 vers 1 en 2 op volgt dat hij zelf het niet deed, maar zijne discipelen.

Wel staat in Mattheus 28 vers 20 dat de na zijnen dood weder herleefde Meester den doop beveelt (*na*dat men onderwezen en tot discipel gemaakt is, dus alleen den doop van bejáárden!), maar deze woorden zijn later ingevoegd en zéker niet van Jezus. Het is ook wel

opmerkelijk dat in de oudste geschriften van het Nieuwe Testament, de grootste Jezuspropagandist, namelijk Paulus, er zich (let wel!) op *beroemt* dat hij slechts zeer enkele menschen gedoopt heeft; hij dankt daar zelfs God voor, en roept dan uit dat Christus hem niet heeft gezonden om te doopen, maar om het Evangelie te verkondigen. Had nu Jezus op den doop den nadruk gelegd, dan zou de traditie kort na zijnen dood nog wel zoo krachtig zijn geweest om te dwingen geheel anders te spreken als Paulus deed; lees 1 Corinthen 1 vers 14—17. De uit de Joden afkomstige Jezusdiscipelen zetteden echter de traditie van Johannes den Dooper voort. (Immers het doopen was in de Joodsche en Heidensche wereld niets vreemds). En de doop werd bij de Christenen algemeen ingevoerd.

Hoewel Paulus er zelf niet aan deed, heeft hij er echter diep over gefilosopheerd. In Romeinen 6 vers 4 en Colossenzen 2 vers 12 vergelijkt hij het doopwater met een graf. Men wordt in het water ondergedompeld = begraven. De „oude mensch" blijft daar dan, en de „nieuwe mensch" staat er uit op. Hij schijnt dus aan den doop eene werkelijke tooverwerking toe te kennen. Hij zegt zelfs dat men „door den doop begraven wordt tot den dood", namelijk van den ouden zondigen mensch (Romeinen 6 vers 4) en dus geheel vernieuwd wordt. En daarom is het zoo verwonderlijk dat hij in 1 Corinthen 1 vers 14—17 zoo geringschattend over die plechtigheid schrijft. De laatstgenoemde tekst heeft de minste kans om later ingevoegd te zijn, want het nageslacht zou het nimmer gewaagd hebben zoo geringschattend over den doop te schrijven als in vers 17*a* wordt uitgedrukt.

Men moet wel aannemen dat er steeds, en dus ook reeds in de eerste dagen des Christendoms, bijgeloovige gedachten bij zijn gekoesterd. Men meende, gelijk de Roomsch-Katholieken en vele Protestanten nu nog, dat de doop een mensch werkelijk reinigt, namelijk van zonden of van de erfzonde. Zoo kwam men er zelfs toe zich nog eens te laten doopen, en wel ten behoeve van een geliefden afgestorvene. Die werd dan óók gereinigd en dus in den hemel gelukkiger; zie 1 Corinthen 15 vers 29 en de aanteekening er bij in mijn Leekennieuwtestament. Het schijnt dat deze wijze van doen reeds oeroud is en aan zekere Grieksche mysteriën (geheime godsdienstceremoniën) ontleend.

Kort na Jezus schijnt men gedoopt te hebben „op den naam van Jezus" = op gezag van Jezus; of: onder aanroeping van Jezus' naam. Men weet het niet recht. Ook wel „tot Christus" = tot de belijdenis van Christus, of tot de gemeenschap van Christus. — In de Paulusbrieven is sprake van gedoopt te worden tot Mozes (1 Corinthen 10 vers 2) of tot Paulus (1 vers 13), waarmede waarschijnlijk bedoeld is: tot de gemeenschap van Mozes of van Paulus. Misschien wisten die menschen zelf niet nauwkeurig wat ze bedoelden.

Over het bekende reeds genoemde „doopformulier" van Mattheüs 28 vers 20, dat de reeds gestorven Jezus zou hebben voorgeschreven, en waaraan de geëikte Roomsch-Katholieke en Protestantsche doopformule ontleend is, bestaat nog veel strijd. Wat er precies bedoeld is, weet men niet. In elk geval moet het niet zijn: „*in* naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes", maar: „*tot* den naam", enz. Wat dan kan beteekenen: „Tot de gemeenschap van". Ook kan men vertalen: „*Op* den naam van Jezus" ofwel „*Onder* den naam van Jezus", wat beide beteekent: „Onder aanroeping van den naam van". Jacobus 2 vers 7 spreekt van „den naam die over u is aangeroepen". —

Natuurlijk liet men zich alleen doopen als men Jezus als Heer en Meester had leeren kennen en erkende. Er was dus alleen doop der bejaarden. Wel worden er in het Nieuwe Testament soms geheele huisgezinnen gedoopt (Handelingen 16 vers 33; 1 Corinthen 1 vers 16) en daaronder misschien kinderen; maar uit 1 Corinthen 7 vers 14 blijkt toch duidelijk dat de kinderdoop in Paulus' dagen niet gebruikelijk was. Dit is ook natuurlijk. Pas langzamerhand is hij in gebruik gekomen. Men ging meenen door den doop de hel te ontkomen, en begon steeds vroeger te doopen om zijn jonge verwanten steeds minder kans te geven ongedoopt ter helle te varen. Toch was er ook eene neiging om zich zoo *laat* mogelijk te laten doopen. Bekend is dat keizer Constantijn de Groote in de eerste helft der vierde eeuw zich pas op zijn sterfbed liet doopen, omdat hij meende dat die zonden, welke hij reeds bedreven *had* zouden worden afgewasschen. En dan dus maar zoo lâât mogelijk gedoopt! Men ziet welk een bijgeloovige praktijken deze plechtigheid gingen aankleven en.... nog aankleven. De kinderdoop heeft het gewonnen en is sinds eeuwen algemeen. De Roomsche doopt zoo spoedig mogelijk. Want als het kind eens ongedoopt stierf, dan stierf het ongereinigd-van-erfzonde en kwam misschien niet in den hemel. Daarom mag in nood de baker en zelfs de ongeloovige dokter doopen. Als hij de juiste doopformule gebruikt, is aan den eisch voldaan. En als kraamvrouwen sterven en het kind misschien mèt haar, nog vóór de verlossing, dan doopt men tegenwoordig met een spuitje door de buikhuid der vrouw heen het kind in het moederlijf.

In den Hervormingstijd is eene reactie tegen den kinderdoop ontstaan bij de Bejaarddoopers of Doopsgezinden, die zich geen wederdoopers noemden omdat ze den kinderdoop niet als doop beschouwden, maar door hunne tegenstanders „wederdoopers" gescholden werden. De Doopsgezinden kregen later een grooten zijtak in de Engelsche landen, de Baptisten (= doopers), die thans in de werelddeelen millioenen aanhangers tellen. Deze Baptisten doopen weder door onderdompeling. De Doopsgezinden niet. Deze laatsten tellen in Nederland ± 66.000 zielen. Daarbuiten veel meer, vooral in Duitschland, Rusland en Noord-Amerika.

Het is uiterst merkwaardig om na te gaan hoe zulk eene eenvoudige ceremonie van uit het kleine Palestina over onze gansche planeet is verbreid geraakt.

Dorcas. Eene brave weduwe, wonende te Joppe of Jaffa, de havenplaats van Jeruzalem, in de dagen der apostelen. De naam beteekent: Hinde. Ze heet ook wel Tabitha, wat het zelfde beteekent. Dorcas is het Grieksche woord. Tabitha het Syrische. (In die dagen sprak men in Palestina geen klassiek Hebreeuwsch meer, maar laag-Syrisch). De brave Dorcas maakte er veel werk van om de armen te helpen, ook door kleederen voor hen te naaien. Het verhaal van Handelingen 9 vers 36—43 zegt dat, toen ze gestorven was, bedroefde weduwen de onder- en bovenkleederen die de overledene voor haar gemaakt had weenend en klagend aan Petrus toonden toen deze Joppe bezocht; waarop hij de overledene weder tot het aardsche leven terug riep. — Naar deze Dorcas heeten tegenwoordig nog naaivereenigingen-met-een-weldadig-doel

Dothan. Een stad of dorp in Palestina. De plaats waar Jozef door zijne broeders werd verkocht, volgens Genesis 37 vers 17—36. Volgens 2 Koningen 6 vers 13 vertoefde daar ook de profeet Eliza en sloeg er de Syriërs met blindheid; zie vers 17—19. Thans ligt nog eene ruïne, Tell-Dotan = Terp Dothan in Palestina, ongeveer midden tusschen Samaria en Nazareth in. Zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Het is een ruïnenheuvel. De plek heet bij de inboorlingen Dsjoeb Loesoef = De put van Jozef. Hier speelt ook een van Vondels drama's: „Jozef in Dothan".

Draak. Een van de apocryphe boeken (zie dat artikel) des Ouden Testaments heet: Bel en de Draak. Het zijn twee verhalen die niets met elkander te maken hebben. Over Bel zie het artikel Bel. Het verhaal van den draak is aldus: In de Babylonische ballingschap is Daniël in groot aanzien bij het hof gekomen. De koning onderhoudt een draak (fantastisch dier) die wordt aangebeden, Daniël echter geeft hem ballen van haar, vet en pek; zoodat hij barst. Zijne vijanden bewerken nu dat hij in den leeuwenkuil wordt geworpen. De leeuwen dooden hem niet, maar hij krijgt honger. Intusschen kookt in Palestina de profeet Habakuk eten. De engel des Heeren grijpt hem bij de haren en voert hem door de lucht naar Babel om Daniël het eten te brengen. Deze eet. Habakuk wordt weder door de lucht naar Palestina teruggebracht. De koning ziet na 7 dagen dat Daniël ongedeerd is, trekt hem er uit, en werpt zijne vijanden er in, die worden verslonden.

Overigens komen in den bijbel dikwijls draken voor, waarmede òf slangen òf fantastische monsters bedoeld zijn. Het laatste vooral in Openbaring, zie Hoofdstuk 12 en 13.

Drachme. De munt, de „penning", die de vrouw uit Lucas 15 vers 8—10 verloren heeft en tot hare groote blijdschap terugvindt, is de drachme, eene Grieksche zilveren munt, maar die na de

Grieksch-Syrische heerschappij (na Alexander den Groote, dus na 330 v. C.) ook in Palestina geldig werd. Ze is iets kleiner dan een franc, en ongeveer 8 stuivers van onze munt.

Draf. Met dit woord dat eigenlijk drab = droesem (van eenig kooksel) bedoelt, is in Lucas 15 vers 16, in de gelijkenis van den verloren zoon, het Grieksche woord Keratia (letterlijk „hoorntjes"; bedoeld zijn: peulschillen) weergegeven. Bedoeld zijn de peulschillen van den Johannesbroodboom, die veel in het Oosten, ook in Spanje voorkomt. De bruine boonen der peulen zijn oneetbaar, doch de peulschil zelf wordt, bij gebrek aan beter, gebruikt als voedsel voor het vee en in nood ook voor menschen. In het begin der 19de eeuw in den guerilla-oorlog in Spanje gebruikten de Engelschen ze als paardenvoedsel, bij gebrek aan beter. — De boon uit genoemde vrucht heeft men oneigenaardig eveneens „Keration" = hoorntje genoemd, hoewel natuurlijk alleen de schil den vorm van een hoorntje heeft. Die boon heet in het Hebreeuwsch „gera" en men heeft in Palestina den naam gegeven aan een zeker gewicht, de gera (zie dat artikel), gelijk wij spreken van een korrel en van een grein (granum). De gera was $^1/_{20}$ sikkel zilvers of $8^1/_2$ cent. Van het genoemde woord Keration komt nog ons woord „karaat" voor gewicht van edele metalen.

Drieëenheid. Zie Zoenbloed, de derde alinea.

Drieling. Dit is eene maat die in Jezaja 40 vers 12 en in Psalm 80 vers 6 voorkomt. Namelijk in de Statenvertaling; de Leidsche zegt eenvoudig: maat. Bedoeld is een maat voor drooge waren; hoe groot weet men niet. Misschien een Liter of 13.

Drietabernen of **Drieherbergen.** Een plaatsje aan den grooten door censor Appius Claudius in ongeveer 300 v. C. aangelegden beroemden heirweg van Rome naar Capua. Drieherbergen is een van de beide gehuchten tot waar de eerste Christenen-van-Rome Paulus uit die stad tegemoet kwamen, toen hij als gevangene derwaarts gebracht werd. Het ligt 8 uur gaans ten Zuiden van Rome. Paulus, de broeders ziende, „greep" er „moed". Zie Handelingen 28 vers 15, het kaartje op no. V van het Voorwerk en het artikel Appiusmarkt. — Drietabernen was een gewone plaatsnaam voor een Romeinsch gehucht. In Duitschland lag er ook een, het huidige Zabern (Trestabernae) ten Westen van Straatsburg.

Drusilla. Onder Herodes den Groote is Jezus geboren. Herodes' zoon Herodes Agrippa I heerschte na Jezus' dood als Romeinsch stadhouder onder den titel van „Koning" over Palestina. Diens dochter was Drusilla. Deze was dus eene prinses. Zij was later voor den tweeden keer gehuwd met Felix, die na Herodes Agrippa I stadhouder over het Westdeel van Palestina geworden was. Onder Felix werd Paulus gevangen genomen te Jeruzalem en naar de residentie Caesaréa-aan-zee gevoerd, waar hij 2 jaar lang in voorarrest zat. Drusilla, die volgens een oud handschrift een zeer strenge Jodin was, onderhield

zich in gezelschap van haren man met Paulus over het geloof. Zij lieten hem daarvoor tijdelijk uit de gevangenis halen; Handelingen 24 vers 24 en 25. Dit moet in 58 n. C. geweest zijn.

Dudaïm. Aartsvader Jakob had twee vrouwen, Lea en Rachel. Lea kreeg kinderen; Rachel eerst niet. Zij begeerde ze echter hevig (Genesis 30 vers 2). Eens in den tarweoogst vond een van Lea's jongens Dudaïm. Nu riep Rachel uit: „O, geef mij er van". Lea stond het alleen toe onder voorwaarde dat Jakob dien nacht bij Lea slapen mocht. Dit stond Rachel toe (zij was de meest geliefde vrouw en beheerschte zeker Jakob) en verkreeg de Dudaïm; vers 14—17. Het was eene plant die geacht werd de vruchtbaarheid te bevorderen. Ook werd hij om zijn slaperigmakenden invloed gebruikt om er minnedranken van te fabriceeren. De Hebreeuwsche naam Dudaïm staat in verband met een woord dat „liefde" beteekent. De Leidsche vertaling zegt dan ook: liefdeappelen. Er groeien namelijk gele bessen aan, ter grootte van een muskaatnoot. En dezen hebben de slaapwekkende kracht. — De plant komt algemeen in het Oosten voor, heet bij de plantkundigen Atropa mandragora, heeft eene dikke bruine van binnen roode wortel, soms 1 Meter groot, die zich naar onderen in tweeën vertakt en iets gelijken kan op een man. De plant heet in onze taal Alruin en werd niet alleen in Azië maar ook in Europa voor tooverij gebruikt. De wortel werd wat gefatsoeneerd, als pop gekleed, tot huisgod bevorderd, om regen en vruchtbaarheid te geven; ook onder het bed gelegd; enz. enz. Rachel kreeg later werkelijk kinderen; vers 22. —

In het Algemeen Groot historisch, oordeelkundig, chronologisch, geografisch en letterlijk Naam- en Woordboek van den Gantschen H. bijbel, door Calmet, 1725, aanwezig op de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, staat een groote folioplaat met vier curieuze afbeeldingen van Mandragora-wortels. Dezelve zijn zeer behaard en loopen van onderen uit in twee beenen; de zijwortels zijn alle afgesneden behalve twee die de armen des mans verbeelden; het bovendeel der wortels is gesneden in den vorm van een manshoofd. Men zou zweren met orang-oetans te doen te hebben (de mandragorawortel is sterk behaard), maar dan met *mensche*hoofden. Twee van de vier genoemde „wezens" zijne aangekleed ook. Een gordel om het lijf. De tronies vertoonen een duidelijk Russisch type, zoodat de veronderstelling niet gewaagd is dat de Dudaïm thans nog in Rusland wordt „gebruikt".

De bedoeling zal wel zijn dat deze „man" de vruchtbaarheid bij de vrouw bevordert. Rachel zal zulk een „man" mee naar bed genomen hebben. Het bijgeloof is in Palestina ook thans nog groot en overvloedig. Men leze „Oostersch leven" van Prof. Obbink. 1915. — Zooiets als Rachel deed lag in de mentaliteit der Ouden. Zoo goot men water uit, om door deze *sym-pathetische* handeling den hemel tot regen te lokken. Zoo zaait men nog heden op Java, als de rijst

niet groeien wil, een snelgroeiend plantje tusschen die rijst, om dezelve te „lokken" toch niet achter te blijven; enz. — Indien de veronderstelling juist is dat Rachel zulk een „man" mede naar bed nam, dan is het „liefdeappelen" in de Leidsche vertaling foutief en moest er bijv. staan: „een Alruinmannetje". Het woord „Dudaïm" is een dualis (tweevoud) en duidt zeker op de twee beenen des „mans". — Men zie de plaatjes op Voorwerk XVIII en XIX en bedenke bij het zien dier poppen dat de Alruinwortel tot 1 Meter lang kan zijn.

Aan de wortels der ook in *ons* land gekweekte en bekende Mombretia's groeien wortelknolletjes in den vorm van een langstaartigen pad, enz. Ik bezit er zoo een.

Duivel. Verbastering van het Grieksche woord Diabolos dat Aanklager beteekent, of Lasteraar. Zie verder het artikel Satan; dit laatste is het Hebreeuwsche woord. — In Christus' dagen geloofde men in ontelbare duivelen, wier domein vooral de lucht was. Paulus spreekt van „den overste van de macht der lucht" en van „de geestelijke boosheden (of booze geesten) in de lucht"; Ephezen 2 vers 2; en 6 vers 12. Millioenen omringen ons. Hoe licht sluipen zij in ons! De Nieuwtestamentische literatuur, als neerslag van wat toen iedereen natuurlijk geloofde, wemelt letterlijk van verhalen van menschen, wier innerlijk als een spoorwegcoupé „bezet" is. Men noemde dit „bezeten". Wij kunnen het ons niet plastisch genoeg voorstellen. Zulk een bezet of bezeten mensch heeft meestal veel last van deze inwonende geesten. Meestal zijn het ziektegeesten of kwaadaardige geesten. Een enkele maal een prettige, namelijk een waarzeggende geest, wat groot geldelijk gewin geeft. Lees Handelingen 16 vers 16—19. Meestal is er één geest in 'n mensch, maar ook wel 7, gelijk bij Maria Magdalena, maar ook eens meer dan 1000; immers de ongelukkige die met dat getal geesten bezet was werd om die reden „Legio" (= legioen; telt meer dan 1000 man) genoemd; zie Marcus 5 vers 9 en 15.

Met het bepalend lidwoord: „*de* duivel", doelt het woord op het opperhoofd der duivelen, een soort van ondergod en tegenstander van God.

Waar duivelen in iemand geslopen zijn en over hem heerschen, hem ziek, opgewonden enz. maken,.... daar kan een „machthebbende", een die sterker is dan zij, hen verdrijven, door een machtwoord. Jezus deed dit volgens de Evangeliën dikwijls. En wie zal durven loochenen dat achter deze voorstellingen geen psychologische feiten schuilen? Als er dan sprake is van uitwerpen van duivelen en booze geesten, wordt het woord „daemon" gebruikt. Terwijl het woord „diabolos" meer gebezigd wordt waar sprake is van het Opperhoofd der duivelen. Het woord „satan" kan ook op een mensch doelen. Zoo heet David in 1 Samuël 19 vers 4 „de satan" der Philistijnen.

Er wordt in Oud- en Nieuw Testament zoo verbazend veel en op verschillende manieren over Duivel en Duivelen gesproken, dat het niet doenlijk is, in dit Woordenboekje dit woord volledig te behandelen. Laat ons alleen nog wijzen op de eigenaardige plaats die Satan in sommige boeken van het Oude Testament inneemt. In Job 1 vers 6—12 en 2 vers 1—6 komt hij namelijk voor als een van de „zonen Gods" of engelen die eene soort van hemelschen Hoogen Raad vormen. Hij is nog niet wat wij noemen De Booze, maar hij heeft er toch reeds eenige trekken van. Hij gelooft niet in Jobs onbaatzuchtige vroomheid. En in 1 Kronieken 21 vers 1 is *hij* het die David aanport om eene volkstelling te houden, wat voor een kwaad gehouden werd. Deze Satan, oorspronkelijk een van de engelen Gods, is in den loop der tijden langzamerhand de Duivel geworden, zooals hij van Christus' tijd tot nu toe bekend staat. Deze beschouwing zal wel overgewaaid zijn uit Perzië waar de booze Ahriman als bijnagelijke tegenover den god des lichts, Ahoeramazda of Ormudz, stond.

Duma. Hiermede is in Jezaja 21 vers 11 een land bedoeld. Het kan niet anders dan Edom beteekenen dat ten Z. en ten Z.O. van Palestina lag, tijdens den grooten bloeitijd onder David en Salomo een deel van hun rijk was, maar zich later (hoewel soms schatplichtig) herhaaldelijk vrijvocht.

Dwaas. In het Oude Testament beteekent dwaas niet alleen onverstandig, maar ook onvroom en onzedelijk of slecht. Wie verstandig is is ook vroom en goed. Dit blijkt herhaaldelijk, vooral uit de Spreuken van Salomo en uit de Psalmen. Zoo in den bekenden tekst Psalm 14 vers 1: „De dwaas zegt in zijn hart: Daar is geen god". — Iemand die een meisje onteert doet „eene dwaasheid in Israël"; Genesis 54 vers 7. Enzoovoort.

E.

Ebal. Zie Gerizim.

Ebed-mélech. De naam beteekent: Koningsdienaar. Het is de naam van een Koesjiet of Ethiopiër die kamerling (eunuuch) was aan het hof van Judéa's laatsten koning Zedekia, tijdens de belegering van Jeruzalem in 586 v. C. Hij wordt voorgesteld als een dienaar van Jehovah; Jeremia 29 vers 18. Hij heeft eene groote weldaad bewezen aan den profeet Jeremia. Deze predikte namelijk gedurende het beleg telkens: „Menschen, geeft u toch over aan de Babyloniërs; dan hebt ge tenminste lijfsbehoud. Anders loopt het nog slechter voor u af." De rijksgrooten vonden dat deze prediking het volk verslapte en haalden den koning over dat ze met hem mochten doen gelijk ze wilden. Ze haalden hem toen uit de gevangenis waar hij zat en lieten hem neder in een put vol slijk waar hij inzakte. Ebed-mélech hoorde dit en wist van den koning ver-

gunning te krijgen om hem er weder uit te trekken. Heel voorzichtig willende te werk gaan, verzamelde hij lappen en lompen, welke hij Jeremia met touwen in den put deed toekomen. Deze moest de lappen onder de oksels doen, opdat de touwen zijn vleesch niet zouden beschadigen, en zoo trok hij hem er met behulp van drie mannen uit; Jeremia 28 vers 1—13. Tot loon voorspelde de profeet hem, dat hij bij de inneming der stad zou gespaard worden; Jeremia 29 vers 15—18. Deze voorspelling zal wel uitgekomen zijn, want Jeremia stond in gunst bij de Babyloniërs, die hem na de verovering der stad ontzagen, en zoo zal hij wel hebben weten te bewerken dat zijn redder in het leven mocht blijven.

Eben-haëzer. Letterlijk „steen der hulpe" = hulpaanbrengende steen; ofwel: steen die aan verleende hulp herinnert. Er was waarschijnlijk van oudsher onder de vele heilige steenen, die de oude Palestinensers zalfden en vereerden, een die Eben-haëzer heette. Hij stond opgericht tusschen Mizpa en Hajjesjana, ergens ten Westen van Jeruzalem. Volgens 1 Samuel 4 vers 1 legerden zich daar eens de Israëlieten tegenover de Philistijnen in het laatst van het Richterentijdperk, dus ongeveer 1100 v. C.. Daar werden toen de Israëlieten verslagen en de Arke des Verbonds buitgemaakt, terwijl richter Eli van schrik viel en stierf. Doch in 1 Samuel 7 vers 12 was er wederom oorlog. De Ark was weder wonderbaarlijk teruggekomen. De richter Samuel vuurde het volk met godsdienstige taal en ceremoniën aan, en toen de strijd plaats had donderde (zegt het verhaal van 1 Samuel 7 vers 2—15) Jehovah met zulk een geweldig geluid tegen de Philistijnen, dat zij vluchtten. Toen heeft ter herinnering Samuel een steen opgericht, een gedenkteeken, en noemde dat Eben-haëzer, gedachtenis aan de hulpe die Jehovah verleend had. — Wellicht is dit verhaal in later eeuwen gedicht, om aan den bewusten steen die daar reeds eeuwen stond (misschien reeds lang vóór Samuel) en waarbij allicht bijgeloovige practijken geschiedden eene nationale onbijgeloovige beteekenis te geven. —

Zooals men weet is de naam Eben-haëzer een zeer gewone geworden voor schepen, Christelijke localen, vereenigingen, enz.

Ebionieten. Eene Joodsche secte in Christus' dagen die in een armoedig leven eene bepaalde verdienste zag; eene voorloopster van de Franciscanen (bedelmonniken) dus. Het Lucasevangelie schijnt eenigszins Ebionietisch te zijn, prijst tenminste in Hoofdstuk 6 vers 20 de armen zalig en heft in vers 24 een „Wee u" aan over de rijken. Bovendien laat het den armen Lazarus (zie dat artikel) den hemel binnengaan en den rijken man de hel, en schijnt dit niet meer dan natuurlijk te vinden; zie tenminste Lucas 16 vers 25. — Het woord Ebionieten komt in den bijbel niet voor.

Ebzan. Een van de richteren uit het van ± 1250—1050 geduurd hebbende richterentijdvak. Er staat in Richteren 12 vers 8—10

niets van hem, dan dat hij het volk 7 jaar lang richtte en een grooten staat voerde.

Ecbatana. In het Oude Testament Achmeta genaamd, en bij de Grieken en ons onder den naam van Ecbatana bekend. Het was de zomerresidentie van de Perzische koningen, en in 550 door Cyrus veroverd op de Mediërs. Het lag een heel eind ten Oosten van de Tigris, en is de tegenwoordig nog belangrijke stad Hamadan in Perzië; 't ligt iets ten Z.W. van de hoofdstad Teheran. Te Ecbatana moet een meer dan schitterende burcht zijn geweest met 7 verschillend gekleurde ringmuren om een paleis van 14 minuten gaans omvang. Hier werd volgens Erza 6 vers 2 onder de regeering van Darius Hystaspis (regeert 521—485) het bevelschrift van den iets vroeger geleefd hebbenden Cyrus gevonden, dat de door de Babyloniërs in 586 verwoeste Jeruzalemsche Tempel weder zou herbouwd worden. Te Ecbatana liet ook Alexander de Groote zijn onmetelijken buit uit de steden Babylon, Suza en Persépolis samenbrengen. — Er zijn nog ruïnen van de oude stad aanwezig.

Ecco homo. Zie Pilatus.

Eden. Een Hebreeuwsch woord dat Liefelijkheid beteekent. Het is de naam van een mythisch land, dat de oude Israëlieten zich ergens in Mesopotamië dachten. Men stelde zich voor dat in het land Eden het Paradijs gelegen had. Zie verder het artikel Paradijs.

Edom. Volgens Genesis had aartsvader Izaäk twee zonen, Ezau de oudste en Jakob de jongste. Maar door list wist Jakob het eerstgeboorterecht te verkrijgen en den besten zegen zijns vaders, terwijl Ezau zich met eene mindere zegenspreuk moest tevreden stellen. Hem werd o. a. gezegd dat hij zijnen broeder dienstbaar zou moeten zijn, doch op zijn tijd ook het juk weer zou afschudden; Genesis 27 vers 40. — Met deze weinige woorden is de verhouding van de broedervolken Israël en Edom nauwkeurig geteekend. Met Jakob of Israël wordt namelijk het Joodsche volk bedoeld, en met Ezau het ten Z. en ten Z.O. daarvan liggende Edom. En gelijk er haat was tusschen de broeders Jakob en Ezau, zoodat de een den ander vermoorden wilde, zoo is er gruwelijke haat geweest tusschen Palestina en Edom; 1000 jaar lang. Want er is geen erger twist en haat dan broederhaat. — Reeds bij den uittocht uit Egypte naar Palestina in ± 1300 v. C. wilden de Edomieten de Israëlieten niet door hun gebied laten gaan, zoodat deze laatsten gedwongen waren ten Z. en ten O. om de Doode Zee heen te trekken. Koning Saul (± 1050 v. C.) onderwierp hen gedeeltelijk; David (± 1000 v. C.) geheel. Onder Salomo's laatste levensjaren (±950 v. C.) vielen ze weder af. Maar Josaphat van Judéa(regeert 882—858) onderwierp hen weer; er was daarna wel een koning in Edom, maar als vazal van Josaphat. Doch reeds onder Joram (regeert 857—849) viel Edom weder af en pas Amazia (regeert 801—773) gevoelde zich weer krachtig genoeg om hen te onderwerpen. Echter niet volledig.

Het was een tweeslachtige toestand, die er toe leidde dat de Edomieten zich verbonden met de vijanden van Israël; zoo bij de belegering van Jeruzalem door de Babyloniërs in 586 v. C. Door de gunst dezer buitenlanders gelukte het hun zelfs het Zuiddeel van Judéa in te palmen. Zoo kunnen wij begrijpen, dat de Israëlietische profeten voortdurend Jehovahs strafgerichten tegen deze vijanden inroepen; bijv. Ezechiël 25 vers 12—14 en Hoofdstuk 35. De geheele profetie van Obadja is zelfs tegen hen gericht. Ook Jezaja 34, 35 en 63 vers 1—6. Enz. De Edomieten werden zelfs beschouwd als *de* nationale vijanden bij uitnemendheid.

Nadat echter het Joodsche volk van 586—167 onder vreemde heerschers had gezucht, vocht het zich van 167—164 onder de Makkabeërs weder vrij. Toen was het ook weer in staat (omstreeks 129 v. C.) de Edomieten voor den zooveelsten keer onder het juk te krijgen en tot de besnijdenis te dwingen. Men noemde hen spottend: halve Joden. Volgens Marcus 3 vers 8 kwamen ook Idumeërs (Edomieten) Jezus hooren. Tegen Christus' geboorte is zelfs een man uit 'n voorname Edomietische stadhoudersfamilie door de Romeinen tot koning over geheel Palestina en Edom gemaakt. Dit was Herodes I of de Groote, die in 4 v. C. stierf en met wien het gehate Edomietische koningshuis op den heiligen troon van David kwam. Bittere ironie van het lot! Maar ook dit koningshuis verdween. De Romeinen lijfden Palestina zoowel als Edom eenvoudig in. Opstanden braken uit. Jeruzalem werd van 68—70 door de Romeinen belegerd. Ook toen hebben Edomieten weder eene vijandelijke rol tegen de Jeruzalemmers gespeeld. Doch na Jeruzalems val verdwijnt hun volk en hun naam en versmelt in dien der Arabieren. Geen wonder was het evenwel dat de Joden den hun onderdrukkenden Romeinen en ook den gehaten Christenen geen erger scheldwoord wisten toe te slingeren dan „Edomieten."

Edom heet in het Nieuwe Testament en bij de Grieksche en Romeinsche schrijvers geen Edom meer maar Iduméa. „Edom" beteekent: rood. Zie het artikel Ezau. Het land Edom is bergachtig en woestijnachtig en over het algemeen onvruchtbaar.

Eenhoorn. Een groot, krachtig en ontembaar beest, waarmede in Numeri 24 vers 8 het Israëlietische volk vergeleken wordt, en dat in Job 39 vers 12—15 als het ontembaarste aller dieren uitvoerig besproken wordt. Men weet niet welk dier bedoeld is. De Leidsche vertaling zegt eenvoudig „woudos" zonder verdere verklaring. Doch de woudos heeft *twee* hoornen. Misschien kan gedacht worden aan den rhinoceros die inderdaad één hoorn op het midden van den kop heeft en inderdaad het ontembaarste der dieren is. De auteur van het boek Job, die nauwkeurig den krokodil en het nijlpaard wist te beschrijven, kan ook bij geruchte van den iets verder wonenden neushoorn gehoord hebben, gelijk in dezelfde dagen de Griek Herodotus geruchten hoorde van de zelfde streek in

Afrika „waar de zon in het Noorden staat". Al kwamen de cultuurmenschen van die dagen niet zelf zoover Zuidwaarts, ... toch hoorden ze geruchten uit die streken. — Het kan ook zijn dat men geruchten van een eenhoornig neushoorndier heeft gecombineerd met den Assyrischen woudos en er een mythisch monster van gemaakt heeft. In het Hebreeuwsch namelijk heet wat met „eenhoorn" vertaald is: re-eem. En in Assyrië heet de in de bergen van dat land veel gejaagde woudos: rimoe.

Eerstelingen. Bij vele oude volken en ook bij de Israëlieten bestond de gewoonte om de eerste vrucht des velds te wijden aan de Godheid. Dit kon bij allerlei gelegenheden geschieden. Later werd dit nader geregeld. De voornaamste eerstelingengaven waren: het eerste lam met Paschen, de eerste schoof van den oogst met het Loofhuttenfeest in 't najaar. Ook kon men olie, meel, wol, enz. brengen. Het was eene feestgave aan het heiligdom, ten behoeve van de priesters, of van het onderhoud van den eeredienst.

Toen omstreeks 620 v. C. onder koning Jozia de tempel te Jeruzalem tot centraal en éénig heiligdom werd, zullen er wel minder eerstelingen gebracht zijn, daar het voor de verafwonende boeren te ver was. Van staatswege werd echter het eerstelingenoffer voortgezet, vooral de eerste schoof tarwe met Pinksteren of Snijfeest. Daaromtrent kan men o. a. lezen Leviticus 23 vers 9—23.

Bij de oude Grieken en Romeinen bestond de gewoonte om bij elken maaltijd het eerste hapje eten op het haardvuur te werpen en dit zoo den goden te wijden. Eveneens de eerste droppels uit den beker, welke men op den grond plengde.

Eeuwig. Hoewel het woord eeuwig in den bijbel meestal dezelfde beduidenis heeft als bij ons, namelijk van *altijddurend,* toch is er nog eene twéede beteekenis. In het Nieuwe Testament slaat het namelijk dikwijls op datgene wat in *de* eeuw, de eeuw bij uitnemendheid, is of plaats vindt. Men sprak van *deze* eeuw en van de *toekomende* eeuw. „Eeuw" beteekent dan tijdperk. *Deze* eeuw is dan de tijd of de bedeeling die we thans beleven. De *toekomstige* eeuw is het tijdperk van het Messiasrijk, dat op áárde gedacht werd. Daar zouden de boozen gestraft worden. Als er dus ten opzichte daarvan sprake is van een „eeuwig vuur", dan beteekent dit: de straf die er in de Eeuw wordt toegepast. Later dacht men zich die Eeuw ook in een hiernamaals. Eeuwige straf beteekent dan: straf in de eeuwigheid; en behoeft niet per sé *altijddurend* te beduiden.

Effatha. Eene Arameensche (laag-Syrische) werkwoordsvorm, die „open u" of „word geopend" beteekent. Jezus sprak het Arameesch als zijne moedertaal en zeide bovengenoemd woord volgens Marcus 7 vers 34 tot een doofstomme dien hij genas. „Effatha" is sinds de naam geworden van enkele Christelijke doofstommeninstituten.

Efod. Dit woord is in de Leidsche vertaling meestal overgezet:

linnen schouderkleed. In Exodus 28 vers 6—14 is het uitvoerig beschreven als een voornaam deel van de uitrusting des hoogepriesters, immer als een kort manteltje waarin op de borst een taschje was, waarin hij het orakelwerktuig, de Oerim en Thoemmiem, droeg; (zie het artikel Borstlap). In den ouden tijd, toen Palestina nog meerdere tempels bezat en de eeredienst nog niet het monopolie van Jeruzalem was, zal iedere priester wel georakeld hebben en dus een efod hebben gedragen. Tenminste in 1 Samuel 2 vers 18 draagt de knaap Samuel (± 1050 v. C.) er een. De 85 priesters van Nob die Doëg (± 1000 v. C.) (zie het artikel Doëg) vermoordde, droegen allen den Efod; enz. Maar later mocht alleen de hoogepriester te Jeruzalem hem dragen. Volgens Exodus 28 vers 6—14 was hij veelkleurig: goud, violet, purper en karmozijn. Op elken schouder een gouden rozet met een onyx, waarin telkens 6 namen van de 12 stammen Israëls waren gegraveerd. Op de borst zat de borsttasch met de Urim en Thummim (zie dat artikel).

Het woord „efod" beduidt misschien „bedekking", „bekleedsel", en schijnt soms ook te beteekenen: een kist; bijv. om er de huisgoden in te bewaren; bijv. Richteren 18 vers 17—21. Maar dit is onzeker. Anderen meenen dat het soms ook het godenbeeld zelf beduiden kan, zooals in 1 Samuel 21 vers 9 waar van Goliaths zwaard gezegd wordt dat het in een heiligdom achter den efod hing.

Eglon. Een zeer zwaarlijvig vorst van de Moabieten, een volk ten Oosten van de Doode zee, ten tijde der Richteren (± 1250—1050. v. C.). Hij nestelde zich ten Westen van den Jordaan en onderdrukte de Israëlieten, zoodat ze hem schatting moesten betalen, 18 jaar lang. Eens bracht een held, Ehud, de schatting, liet na de aanbieding zijne mededragers teruggaan, en ging zelf in zijn eentje naar Eglons paleis; vroeg, onder voorwendsel van een geheim ter mededeeling te hebben, den koning alleen te spreken en doodde hem in zijn koelvertrek op het dak van het paleis. De arme Eglon werd zóó plotseling doorboord dat hij geen tijd had te schreeuwen, en zijne dienaars pas den volgenden dag bemerkten dat hij dood was. Het vet van zijn buik sloot om het hecht dat Ehud er mèt het lemmet had ingestoken. Richteren 3 vers 12—25.

Egypte. Het bekende machtige zeer oude rijk met de zeer oude beschaving. Evenwel: men moet zich de grootte niet overdreven voorstellen: in de meeste tijden strekte het voorchristelijke Egypte zich niet verder uit dan van de Middellandsche zee tot den Kreeftskeerkring, tot bij Syene (Assoean), en was wat het bewoonde gedeelte betreft niet breeder dan een uur of 3 gaans aan weerszijden van den Nijl, zoodat men zich het eigenlijke cultuurland niet veel grooter dan Nederland moet voorstellen. Het was sinds de oudste tijden verdeeld in het Noorden of het Deltaland, en het Zuiden. Vandaar dat de titel des konings of pharao's ook is: Heer der beide werelden. Dit tweevoud is nog zichtbaar in den Hebreeuwschen

naam Mizraïm, wat een dualisvorm is. De bijbel noemt het ook wel: het land van Cham. Met dezen naam noemden de Egyptenaren zich ook steeds; aldus: Chemi of Chimi; Kami of Kime. Volgens Genesis 10 is Mizraïm of Egypte dan ook een zoon van Cham, een van de drie zonen van Noach. Wat het woord „Egypte" beteekent weet men niet. Over de beteekenis van Cham zie dat artikel.

Het gewichtigste middelpunt van het land was nu eens in het Noordelijke Memphis (bij Kaïro), dan weder in het Zuidelijke Thebe.

De afkomst der Egyptenaren, hoewel met negers en dergelijken vermengd, schijnt toch bepaald op het Noorden te wijzen, zoodat ze tot het Kaukasische ras heeten te behooren. Om hun levendigen aard noemt men ze wel eens de Franschen van de Oude wereld

Er heerschte in het land meestal eene sterk centralizeerende regeering, eene autocratie (noodig voor het regelen van de water-toestanden bij de jaarlijksche overstroomingen van den Nijl), waardoor verklaard kan worden hoe dit betrekkelijk kleine volk zooveel macht heeft kunnen oefenen, zooveel reusachtige gedenk-teekenen heeft kunnen nalaten. Erkend moet echter worden dat in sommige perioden de macht dezer koningen ook over veel Zuidelijker volken was uitgebreid, tot Ethiopië toe.

De geschiedenis van Egypte is de oudste ons bekende. De Konings-registers gaan tot een duizelingwekkend ouden tijd terug. De oudste pyramidenonsterfelijkheidsteksten zijn van 3000 v. C. Zie de grafische voorstelling op n°. III van het Voorwerk. Een Egyptisch priester, Manetho, heeft kort na Alexander den Groote, in ongeveer 300 v. C., eene geschiedenis van Egypte in het Grieksch geschreven, die men naar inscripties in pyramiden kan controleeren. Die vele eeuwen lange historie wordt aldus wel in een schema gezet:

1. Het Oude Rijk. Een koning Menes maakt uit vele kleine rijkjes één groot Egypte. Reeds Dr. Leemans, directeur van het Leidsche museum van oudheden, vroeg in 1852 of dit ook een mythische naam kan wezen die samenhangt met Manoe den wetgever van Indië, Minos van Griekenland, en Manitoe, den naam van God bij de oude Mexicanen. Ik kan dit niet beoordeelen, maar ben overtuigd dat enkele oerwoorden onbegrijpelijk ver over den aardbodem zijn verbreid (zie het artikel Jehovah). Wanneer dit Oude Rijk is opgericht weet men niet. Tot de beroemdste koningen van dit rijk behoorde Sesostris; en Cheops, bouwer van de pyramide (Koningsgraf) van dien naam bij Memphis. Ook koning Meris of Moeris is beroemd omdat hij veel voor de irrigatie van het land deed vooral in de provincie Fajoem, ten Z. W. van de Delta, waar het meer Moeris nog heden naar hem heet.

2. De tijd der Hyksos. Deze duurde 5 eeuwen. De Hyksos of Hyksjoos waren uit West-Azië over de landengte van Suez binnengedrongen herdersvolken. Deze periode moet iets na het jaar 2000 v. C. begonnen zijn. De woeste stammen overstroomden het

Noordelijk deel des lands en stichtten een rijk met Memphis tot hoofdstad, terwijl het eigenlijke Egyptische rijk zich tot het Zuiden moest bepalen. Eindelijk werden zij weder verdreven. Of onder deze herdersvolken ook de Israëlieten onder Mozes moeten gerekend worden is onbekend.

3. Het Nieuwe Rijk; na de verdwijning der Hyksos. Een groote bloei wordt eerst weder bereikt. Bekende koningen zijn Amenophes, die een geestelijk éengodendom invoerde; Ramses II die het polythéïsme weder herstelde. Hij maakte groote veroveringen naar het Zuiden, omstreeks 1300 v. C. Volgens velen is hij de pharao met wien Mozes te doen had. In ± 950 regeerde Sisak of Sisjak die in 948 den Tempel van Jeruzalem van groote schatten beroofde (1 Koningen 14 vers 25 en 26) en overwinningen in Azië behaalde. Na vele binnenlandsche twisten leed pharaö Necho (dezelfde die in 609 koning Jozia van Judéa bij Megiddo versloeg, 2 Koningen 23 vers 28, en die door Phoenicische zeelieden Afrika liet omzeilen) de nederlaag tegen Nebucadnezar, denzelfde die in 586 Jeruzalem veroverde. Het rijk verzwakte en werd in 525 door den Perzenkoning Cambyses geheel veroverd. Nu bleef Egypte meestal afhankelijk, tot het in 332 door Alexander den Groote werd genomen. Een zijner generaals, Ptolemeüs, werd koning en stichtte het stamhuis der Lagiden, die het rijk weder tot grooten bloei brachten, tot het in 30 v. C. door de Romeinen onder Augustus werd ingelijfd. Het bleef Romeinsch tot het in 640 door de Mohammedanen onder Omar aan het Oostersch-Romeinsche rijk ontrukt werd. Sedert staat het onder den Islam, tot nu toe. —

In den bijbel speelt Egypte eene groote rol. Er is herhaaldelijk verkeer tusschen Israël en dit land, dat er maar enkele dagreizen van af lag. Aartsvader Abraham vertoeft er; Genesis 12 vers 10—20; zijn tweede vrouw, Hagar, komt vandaar. Jozef en zijne familie komen er, wonen er; Genesis 39 tot Exodus 12. Men heeft den haat van den Egyptischen pharao (welke bedoeld is, weet men niet zeker) wel in verband gebracht met den haat tegen de nog niet lang geleden verjaagde Hyksos. Dit alles is onzeker. Het kan geweest zijn omtrent het jaar 1300, om en bij de regeering van Ramses II van de 18de dynastie. In Salomo's tijd (± 950 v. C.) was er eene vriendschappelijke betrekking tusschen dezen vorst en het Egyptische koningshuis dat van priesterlijke familie was. Salomo huwde zelfs met eene Egyptische koningsdochter; 1 Koningen 3 vers 1; 7 vers 8; 11 vers 1. Jerobeam die tegen hem opstond vluchtte naar Egypte, waar nu Sisak, uit een nieuw stamhuis, heerschte. Deze beroofde Jerobeam's concurrent, Rehabeam, door in 948 zijn tempel te Jeruzalem te berooven, en van zijne veroveringen, ook in Palestina, getuigen heden nog de wanden van een paleis te Karnak in Opper-Egypte; er wordt daar gesproken van Joethamalek = het koninkrijk Juda. Nog herhaalde malen maken de Egyptenaren stroop-

tochten in Palestina tot ze dit land van omstreeks 600—586 vrijwel tot een wingewest hebben gemaakt. In 586 wordt het echter Babylonisch. Vele Joden vluchtten naar Egypte, o. a. de profeet Jeremia. De Lagiden kenden hun later groote vrijheden toe en een zeer aanzienlijk deel van de door Alexander den Groote gestichte stad Alexandrie was door Joden bewoond. Te voren reeds hadden Egyptische koningen Hebreeuwsche hulptroepen gebruikt tegen de Nubische grenzen, en hun veroorloofd daar een Jehovahtempel te bouwen, die van 589 tot na 400 bestaan heeft, over welk merkwaardig en tot voor enkele jaren onbekend feit men het artikel Tempel raadplege. In het Egyptische Alexandrië is ook ten behoeve van de daar wonende en Grieksch (de wereldtaal tegen en omstreeks Christus) sprekende Joden door 70 Joodsche geleerden het Hebreeuwsche Oude Testament in het Grieksch vertaald: de zoogenaamde Septuaginta (zie dat artikel) in ongeveer 250 v. C. Omstreeks Christus leefde daar de beroemde Philo, de Joodsche geleerde, die Grieksche filosofie aan Joodsche godsleer huwde en de vader werd van de Logosleer, die in het Johannesevangelie en in de Christelijke Drieëenheidsleer verder is ontwikkeld. Zoo behoort Egypte tot onze geestelijke voorouders.

Reeds vroeg maakte het Christendom er grooten voortgang. De groote kerkvader Origenes leefde er. Ook Athanasius, de vader der orthodoxe Drieéénheidsleer. Het monnikendom is in Egypte ontstaan. Dit alles is thans door den Islam overstroomd, behalve in Abessinië, waar in het moeielijk toegankelijk bergland het Christendom, hoewel sterk verbasterd, zich heeft gehandhaafd tot nu toe. —

De oude Egyptenaren zijn het meest bekend om hunne prachtige bouwwerken, hunne geleerdheid, hunne papyrusgeschriften en om hunne schoone en ware levensleer, die den Dood als de poort van het ware Leven beschouwt.

Ehud. De tweede richter van Israël, die dus vroeg in het richterentijdperk (± 1250—1050) moet geleefd hebben. Hij was zeker iemand die aanzien genoot. Hij was tenminste het hoofd van 't gezantschap dat de jaarlijksche schatting der Israëlieten bracht aan Eglon, den koning van het ten Oosten van de Doode zee liggende Moab, die zich in Palestina bij Jericho had genesteld en het onderdrukte. Toen Ehud de schatting overhandigd had, keerde hij met zijne medegezanten terug, doch toen ze in veiligheid waren keerde hij op zijne schreden weder, vroeg Eglon in het geheim te spreken, stiet hem met de linkerhand (hij was linksch) neder (zie het artikel Eglon), en verwijderde zich voorzichtig. Daarna riep hij snel zijn volk samen, sneed den Moabieten den weg over den Jordaan af, doodde er 10.000 en schonk zoo het land 80 jaar rust. Van zijne eigenlijke regeering weten wij niets. Lees Richteren 3 vers 12—31.

Ekron. Een der vijf Philistijnsche hoofdsteden, gelegen in de

zoogenaamde Vlakte, aan de kust ten W. en Z.W. van Jeruzalem. Ekron bleef nog zeer lang in de macht der Philistijnen. In het richterentijdvak (±1250—1050) veroverden de Philistijnen de Arke des Verbonds in een veldslag, voerden haar naar Asdod, en toen daar pest ontstaan was naar Ekron. Maar de Ekronieten wilden haar uit vrees voor ongeluk ook niet hebben, volgens 1 Samuel 5 vers 1—12. Dus werd ze van Ekron naar Palestina teruggevoerd; op een wagen bespannen met zoogende koeien. — Nadat (een eeuw later) David Goliath verslagen had, vervolgden de Israëlieten de Philistijnen tot Ekron toe; 1 Samuel 17 vers 52. Pas toen hij koning was geworden kon hij het bij 't Joodsche land voegen. Verder is er niets bijzonders van te zeggen dan dat de plaats nog bestaat. De kerkvaders Eusebius en Hieronymus kenden het in de 4de eeuw nog als een groot dorp. De kruisvaarders vermelden het. En thans heet het nog Akir, ligt een paar uur van de kust ten Z.O. van Jaffa, een half uurtje van de spoorlijn Jaffa-Jeruzalem. Bijna zonder ruïnensporen. Er is eene Joodsche kolonie van 300 zielen, door Rothschild in 1884 gesticht (Baedeker).

El. De gewone lengtemaat bij de oude Israëlieten. Van den oksel tot het einde der vingertoppen. Later heeft men eene kunstmatige vaste lengte aangenomen; de standaard werd in den tempel bewaard. Men weet niet hoelang zij was. Men onderscheidde wel de lange en de gewone el, die misschien 52 en 45 c.M. zijn geweest. Dit is onzeker. — Men verdeelde de el in 2 spannen, in zes handbreedten en in 24 vingerdikten. — Daar het Joodsche ras kleiner van postuur was dan het onze, was ook hun el korter.

Ela. De vierde koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. bestaande Noordpalestijnsche rijk Israël; regeerde te Tirza of Thirza, ongeveer midden in Palestina liggende, dus in het Zuiddeel van 't Noordrijk-Israël. Van Ela is niets bekend, dan dat hij slechts één jaar regeerde, van 896-895, dat hij de vereering van Jehovah onder de gedaante van een stier, door Jerobeam I in 943 ingevoerd, voortzette; en dat hij, op een maaltijd bij zijnen hofmaarschalk Arsa in beschonken toestand zijnde, door den bevelhebber van zijn strijdwagenpark werd vermoord. De naam van dezen laatste is Zimri. Lees 1 Koningen 16 vers 5—14.

Elam. Behalve voor eenige minder bekende personen van dien naam komt het woord Elam in den bijbel voor als de naam van eene landstreek vlak ten Oosten van den benedenloop van den Tigris, dus ten Zuiden zoowel van oostelijk Assyrië als van Medië. Als stamvader geldt de oudste zoon van Noachs zoon Sem; Genesis 10 vers 22. — Het land komt in de Oudtestamentische geschiedenis herhaaldelijk voor; zoo in Genesis 14 vers 1—16, waar een Kedorlaomer, Koning van Elam, met 3 andere vorsten een inval in het toen nog Kanaänietische Palestina doet en het 12 jaar lang schatplichtig doet zijn. Dan staan de Kanaänietische vorsten van Sodom,

Gomorra en andere plaatsen op, doch worden verslagen. Abrahams neef Lot die in Sodom woont, wordt gevankelijk medegevoerd. Abraham verlost hem echter weder, na Kedor-laomer enz. verslagen te hebben. Dit omstreeks 1800 v. C. of nog vroeger spelende verhaal is waarschijnlijk onhistorisch. — In de 7de en 8ste eeuw v. C. is Elam een deel van Assyrië en later is het, hoewel soms onafhankelijk zijnde, eene provincie der andere Voor-Aziatische grootmachten. Suza was er de belangrijkste stad.

Als er bij de z. g. Uitstorting van den Heiligen Geest in Handelingen 2 ook sprake is van Elamieten, dan denke men in het algemeen aan Oosterlingen.

Elath of **Elooth.** Dit was eene havenstad aan de Noordpunt van den Oostelijken hoorn der Roode zee. De stad heette bij de Grieken Elana of Aila, waarom de genoemde hoorn of inham de Elanietische golf heet. Het wordt in Deuteronomium 2 vers 8 genoemd als een van de stations der in de woestijn rondtrekkende Israëlieten onder Mozes; ± 1300 v. C. Toen koning David (± 1000 v. C.) Edom of Iduméa, het land ten Z. en Z.O. van Palestina, veroverde, kwam ook Elath onder Israël; 2 Samuel 8 vers 14. Davids zoon Salomo rustte daar vlak in de buurt, te Ezeon-Geber, zijne oceaanvaarders uit, doch onder koning Joram van Judéa (regeert 857—849) viel Edom en daarmede Elath weder af. Koning Azarja of Uzzia (regeert 773—750) veroverde het weer, doch in ± 750 kwam het onder den Syrischen koning Rezin, en sinds nimmer meer onder de Israëlieten. De stad is steeds blijven bestaan, was na Christus eene bisschopsstad, kwam daarna onder den Islam, werd tijdens de krijgstochten beurtelings door beide partijen ingenomen, was lang een station op den bedevaartgangersweg naar Mekka, heet thans Akaba, en is eene Turksche garnizoensplaats met post en telegraaf. De Hedsjasspoorweg gaat er echter wel 10 uur gaans Oostelijk aan voorbij. Zij bloeit niet meer.

Elath ligt aan de Zuidzijde eener lange smalle rechte laagte, die, in de Doode zee onder water duikend, voortloopt langs den geheelen loop van den Jordaan. Ze heette van oudsher Araba = Vlakte, en heet nog zoo: El Araba. De Doode Zee heet dan ook wel: de Zee der Vlakte.

Eleazar. I. Een zeer gewone naam bij de Joden. De uit den bijbel het meest bekende is de derde zoon van Aäron, Mozes' broeder; ± 1300 v. C. Deze Eleazar was vaak Mozes' en later diens opvolgers (Jozua's) rechterhand. Hij volgde ook zijnen vader Aäron in het hoogepriesterschap op en wordt heel vele keeren in den pentateuch (de 5 eerste boeken van het Oude Testament) genoemd. Hij was dus de tweede hoogepriester.

Eleazar. II. Toen later in het Richterentijdperk (± 1250—1050) de Arke des Verbonds door de Philistijnen buitgemaakt en weder naar Palestina was teruggebracht (te Kirjath Jearim) (ten W. van

Jeruzalem), werd een zekere Eleazar, zoon van Abinadab, aangewezen om voor het heilige voorwerp te zorgen; 1 Samuel 7 vers 1.

Eleazar. III. Nog leefde er ongeveer het jaar 1000 v. C. een derde Eleazar, een van de drie dapperste helden van David, toen deze nog vrijbuiter was. Volgens 2 Samuel 23 vers 9—11 versloeg hij eens zóóveel Philistijnen en vocht hij zóó, dat zijn zwaard door de krampachtige samentrekking zijner vingeren vastzat aan zijne hand. Ook behoorde hij allicht tot die drie vermetelen, die volgens vers 13—17 den roekeloozen wensch van den ergens in 't gebergte in een spelonk huizenden David vervulden, om n.l. wat drinkwater te halen uit den put te Bethlehem. Daartoe moesten ze zich door de legerplaats der Philistijnen heenbreken. Wonder boven wonder kwamen ze er heelhuids af en brachten David het water, waarop deze, omdat hun leven er aan gewaagd was geweest, het niet drinken wilde, maar ter eere van Jehovah plengde.

Elhanan. De zoon van Jaïr; hij versloeg volgens eene verbeterde vertaling van 2 Samuel 21 vers 19 den reus Goliath wiens speerschacht was als een weversboom. Waarschijnlijk bevat deze tekst de ware historie. Later heeft de overlevering gedaan zooals ze steeds doet. Ze heeft de neiging om allerlei heldendaden op één held te stapelen, en heeft het dooden van Goliath aan David toegeschreven. Misschien werkte daartoe wel mede het verhaal dat een oomzegger van David ook eens 'n reus versloeg (vers 21).

De later levende schrijver van het Kroniekenboek redde er zich op de volgende manier uit. Die Elhanan kwam uit Bethlehem (evenals David) en was dus een Bethlehemiet. Er staat in 2 Samuel 21 vers 19: „Elhanan, de Bethlehemiet versloeg Goliath". Nu nam de auteur van Kronieken uit het woord „Bethlehemiet" (in het Hebreeuwsch Beth-halachmi) de beide laatste lettergrepen: n.l. lachmi, en vatte dit als een eigennaam op. En maakte er nu maar (zeer willekeurig en foutief!) dit van, dat Elhanan Lachmi, den broeder van Goliath versloeg; 1 Kronieken 20 vers 5. — Deze Elhanan, wiens vader misschien eigenlijk Dodo heette, komt in 2 Samuel 23 vers 24 voor onder Davids 30 uitgezochte helden.

Eli. Bekend hoogepriester en bewaarder van de Arke des Verbonds, toen die nog te Silo, een uur of 6 ten Noorden van Jeruzalem, stond; tevens richter van Israël, dus levende in het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.). Zijn ambt bekleedde hij 40 jaar lang, doch naar het schijnt niet met kracht. Wij weten alleen iets over zijnen grijzen ouderdom toen hij blind en krachteloos was, en wij weten allicht alleen daarom iets van hem in zooverre hij in verband staat met den hem opvolgenden en veel bekenderen Samuël. Gij kunt van hem lezen in 1 Samuel, de 4 eerste hoofdstukken. Het bekendste van hem is dat hij in Hoofdstuk 2 vers 12—18 de zeer bedroefde tempelbezoekster Hanna voor dronken aanziet, doch haar, als hij bemerkt onbillijk geoordeeld te hebben, belooft dat haar wensch (een

kind te krijgen) vervuld zou worden. Vervolgens, dat hij zijne zoons, die ook in den tempel dienst deden, en die zich zeer onbehoorlijk gedroegen, veel te slap toesprak; Hoofdstuk 2 vers 12—15. Daarom wordt hem door een godsman de ondergang van zijn geslacht aangezegd (vers 27—36). In Hoofdstuk 3 blijkt de jonge Samuël, die bij Eli als leerlingpriester of iets dergelijks dienst doet, de uitverkorene van Jehovah. Hij moet uit Diens naam aan Eli nogmaals zijnen ondergang aankondigen, wat deze gelaten aanhoort. In Hoofdstuk 4 ontstaat er oorlog met de Philistijnen. Om krachtiger te zijn nemen de Israëlieten de Arke des Verbonds, waaraan Jehovah op bijzondere wijze verbonden geacht werd, mede in den strijd. Eli was te oud om mede te gaan. Zijne beide slechte zoons gingen met de ark. De Philistijnen wonnen den strijd, maakten de Ark buit, doodden de zoons van Eli; en de oude blinde zware man, die thuis bij de poort den uitslag van het gevecht zat af te wachten, viel bij 't vernemen van den rampspoed van z'n stoel achterover en brak den nek.

Eli, Eli, lama sabachtani. Ziedaar de woorden, die Jezus, door het duldeloos lijden aan het einde van zijne geestkracht gekomen, volgens Mattheus 27 vers 46 en Marcus 15 vers 34 klagend heeft uitgesproken. Marcus met eene kleine verandering: Eloï, Eloï. De beteekenis blijft de zelfde. Eel beteekent God in alle Semietische talen. Vergelijk het Arabische Allah. Eli of Eloï is: mijn God. Lama of lema sabachtani is geen gewoon Hebreeuwsch. Dit werd in Jezus' dagen niet meer gesproken. Maar Arameesch of laag-Syrisch. In het Hebreeuwsch staan de zelfde woorden in Psalm 22 als eerste woorden van dit lied; maar dan (zooals gezegd) in het Hebreeuwsch. De beteekenis is: „Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?" — Er is heel wat geredekaveld over de vraag hoe Jezus (die eeuwen lang als een godheid beschouwd werd) dezen aan God vertwijfelenden uitroep kon uiten. De orthodoxe uitlegging is dat Jezus „plaatsvervangend", dus in plááts van de te verlossen menschheid, de vangodverlatenheid een oogenblik moest gevoelen, ten einde die menschheid met godgebondenheid deelachtig te doen worden. — Wie Jezus echter als louter mensch beschouwt vindt den uitroep van Psalm 22 vers 2 voor zulk een uitgeput lijder geheel natuurlijk. Jezus kan de aangehaalde worden uit zijne jeugd hebben onthouden. Nu komen ze hem als vanzelf op de lippen.

In den uitroep „Eli! Eli!" vonden de omstanders om het kruis aanleiding om te denken, dat Jezus om den 850 jaar vroeger geleefd hebbenden, doch door de Joden terugverwachten profeet Elia riep.

Elia. De grootste van de oudere profeten van Israël, van wie we geen schrift meer over hebben. (De oudste van hen die schrift hebben nagelaten is Amos; ± 750 v. C.). Elia leefde onder de regeering van koning Achab van het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël. Achab regeerde van 884—861. Onder invloed van zijne Phoenicische vrouw Izébel begunstigde hij den dienst van Baäl en

Astarte: het mannelijk en het vrouwelijk beginsel, afgodisch vereerd. Het volk „boeleerde" deze afgoden mede „achterna", gelijk er staat, zoodat er nog maar enkele duizenden aan Jehovah getrouw schenen gebleven. In dien tijd stond Elia als de ruige krachtige kampioen voor den dienst van Jehovah op. Zijn volledige Hebreeuwsche naam is: Eli-Jahoe, twee woorden, die beteekenen: Mijn God is Jehovah. Hij wordt in 1 Koningen 17 vers 1 gezegd te komen uit Thisbe, eene verder onbekende plaats (waarnaar hij vaak „de Thisbiet" genoemd wordt) in het Overjordaansche. Hij treedt plotseling in zijne volle kracht op, zonder dat er iets gezegd wordt van zijn vroeger leven of karakter. Hij wordt in 2 Koningen 1 vers 8 een „harig man" genoemd, wat waarschijnlijk slaat op zijn ongekort haar, als dat der Nazireërs, zie dat artikel. Anderen denken dat het slaat op zijn ruigen harigen profetenmantel. In elk geval moeten wij ons hem met een ruig uiterlijk voorstellen. Op het onverwachts duikt hij in het eerste Koningenboek op ver van elkaar gelegen plaatsen op, van af den Sinaï bij de Roode Zee tot Zarphat of Sarepta bij Sidon toe. Het tooneel zijner werkzaamheden is overigens Nóórd-Palestina.

Wegens zijn Baäldienst kondigt hij Achab eene langdurige droogte aan; 1 Koningen 17 vers 1, waar zijne geschiedenis in het Oude Testament aanvangt. Tijdens den daardoor veroorzaakten hongersnood blijft de profeet door wonderbare middelen (raven die brood en vleesch brengen) in het leven en roept zelfs den gestorven zoon eener Zarphatsche weduwe op wonderbaarlijke wijze weder in 't leven; Hoofdstuk 17. Dit feit haalt Jezus later in een zijner redevoeringen aan; zie het artikel Sarepta.

In Hoofdstuk 18 en 19 kondigt Elia den koning het einde der droogte aan en noodigt hem uit om den strijd tusschen Jehovah en Baäl door een godsoordeel te doen beslissen, 't welk in een grootsch geschilderd tooneel op den berg Karmel aan de Middellandsche zee ten gunste van Jehovah uitvalt. Elia is hier de man, doet de Baälpriesters vermoorden, enz. Izébel, daarover woedend, vervolgt den profeet, die heel naar den Sinaï vlucht, waar hij Jehovah hoort in het suizen eener zachte koelte, waarbij deze hem troost en bemoedigt. Daarna keert hij naar Palestina terug en kiest, door zijn profetenmantel op hem te werpen, Eliza den zoon van een welgesteld landbouwer, tot opvolger. In Hoofdstuk 21 is Elia de eenige moedige man die koning Achab zijn afschuwelijk bedrijf met den beklagenswaardigen landeigenaar Naboth durfde verwijten en hem den ondergang van zijn geslacht voorspelde. In 2 Koningen 1 lezen we hoe hij te maken kreeg met Achabs opvolger Ahazia, die regeerde van 861—860. Deze was krank en wilde een buitenlandschen god omtrent zijne genezing raadplegen. Elia bestrafte hem daarom en voorspelde hem den dood. De koning liet hem nu door soldaten halen, welke Elia tot twee keer toe door van den hemel dalend vuur

deed verteeren. (Op dit feit zinspeelt Jezus in Lucas 9 vers 55 en 56, als hij niet wil dat zijne discipelen vuur van den hemel doen neerdalen om voor hem onvriendelijke Samaritanen te doen verslinden). Met den derden troep soldaten gaat hij mede en voorspelt Ahazia persoonlijk den dood. In Hoofdstuk 2 gaat hij met Eliza heen, slaat met zijnen mantel op den Jordaan, zoodat ze er droogvoets doorgaan, gaat met Eliza het Overjordaansche in, en wordt plotseling in een vurigen wagen met vurige paarden mede naar den hemel genomen. De voorstelling is dan dat hij niet gestorven is, maar evenals enkele andere uitverkorenen, als Henoch, levend is „opgenomen". De latere Joden verwachtten hem dan ook stellig terug, wat uit het Nieuwe Testament menigmaal blijkt. Hij zou terugkeeren om den Messias aan te kondigen. Sommige menschen hielden dan ook Johannes den Dooper en Jezus voor den teruggekeerden Elia. Jezus zelf noemt (denkelijk zinnebeeldig) Johannes den Dooper „den Elia die komen moet". Het Nieuwe Testament beschouwt hem met Mozes en Jezus de beroemdste mannentrits vormende.

Met hun drieën worden ze in lichtglans verheerlijkt op eenen berg; Mattheüs 17, Marcus 9 en Lucas 9. Van Johannes den Dooper heet het in Lucas 1 vers 17 dat hij arbeidt in den geest en de kracht van Elia. Wel een bewijs welk een grooten indruk 's mans leven en werken op zijn volk had gemaakt. Als Jezus aan het kruis uitroept: Eli, Eli! (zie dat artikel) dan denkt men dat hij Elia roept en zegt: „Laat ons zien of Elia komt om hem te redden van het kruis"; Marcus 15 vers 36. En ook heden nog verwachten vele Joden en Christenen hem terug als aankondiger van het volgens hen te verwachten gelukzalig Messiasrijk op aarde. Zoo ver gaat de invloed van een groot man!

Elia heet in Roomsche bijbelvertalingen Elias. In dien vorm komt de naam ook menigmaal voor, o.a. als titel van een bekend muziekstuk.

Elias. Zie Elia.

Eliab. Toen volgens het (zeker onhistorische) verhaal van 1 Samuël 16 de profeet Samuël iemand uit het huisgezin van den Bethlehemmer grondbezitter Izaï tot koning zalven moest, wilde hij eerst den oudsten zoon, van hooge gestalte, kiezen. Deze heette Eliab; vers 6. — Tijdens de scène met Goliath (Hoofdstuk 17) was deze Eliab met twee andere broeders mede in het Israëlietische leger om de Philistijnen te bestrijden, en was hij heel boos, toen de kleinere en jongere broer David (die zijnen broers vanwege hun vader eten kwam brengen) wèl met Goliath bleek te durven vechten en dus dapperder bleek dan hij; vers 28. — Toen David later voor Saul vluchten en zich in het gebergte verschuilen moest, kwam ook Eliab met de andere familieleden bij hem (Hoofdstuk 22 vers 2) en ging zeker mede een vrijbuitersleven beginnen. Volgens den verbeterden tekst van 1 Kronieken 27 vers 18 is hij, nadat David koning was geworden, door dezen tot gouverneur van de Zuidelijkste voorname

provincie Juda benoemd. Van zijn karakter of andere daden is ons verder niet bekend.

De naam Eli-aab beteekent: Mijn God is Vader. Een Christelijke klank dus.

Eliëzer. Een zoo vertrouwde slaaf van aartsvader Abraham, dat hij hem, daar hij kinderloos was, al zijne bezittingen wilde nalaten; Genesis 15 vers 2 en 4. In Hoofdstuk 24 vers 2 heet hij de man die het beheer had over Abrams bezittingen. Hij wordt zelfs door zijn meester uit Kanaän heel naar het verre Haran aan den Euphraat gezonden, om er uit 's aartvaders eigen stamverwanten eene vrouw te zoeken voor zijn zoon Izaäk. Hij zweert een eed dat hij zijn best zal doen; Genesis 24 vers 1—9. Bij dit eedzweren moet hij zijn hand onder Abrahams heup of lende leggen, waarmede misschien bedoeld is: op zijn geslachtsdeel, wat dan het volgende moest beteekenen: „Mogen uwe zonen mij straffen indien ik mijn woord niet houd!" Eliëzer trekt dan, voorzien van huwelijksgeschenken, naar de stad Haran, en vindt er op eene wonderbaarlijke wijze Rebecca, de dochter van Bethuël, die een zoon was van Abrams broeder Nahor; vers 10—62. Zijn trouw komt uit in vers 33, waar hij zich niet verkwikken wil vóór hij zijne boodschap heeft gedaan. Zijne liefde voor z'n meester in vers 34 waar hij veel gunstigs van hem vertelt, en in vers 56 waar hij weer spoedig naar hem terug wil. — Zoo is Eliëzer het beeld en de type van een verknochten dienaar geworden. De naam „Eli-ezer" beteekent: „Mijn God is hulpe". Volgens Genesis 15 vers 2 was hij afkomstig uit Damascus. — Andere personen van dien naam, o.a. den tweeden zoon van Mozes en Zippora (Exodus 18 vers 4), gaan wij hier voorbij, daar zij geheel onbekend zijn.

Elihu. Als Job ongelukkig en ziek is, komen 3 vrienden hem troosten en met hem redeneeren over de wegen der Voorzienigheid. Zeer lang en zeer onbegrijpelijk. Als zij en Job lang geredeneerd hebben, treedt plotseling een jonger mensch (Job 32 vers 4 en 6) op, Elihu genaamd. Hij vindt dat de drie vrienden Job nog niet behoorlijk op zijn plaats hebben gezet en houdt nu vier lange gezwollen redevoeringen (Job 32, 33, 34, 35, 36 en 37) om den lijder te bewijzen, dat God toch wel degelijk rechtvaardig is. Daarna verdwijnt hij weer plotseling uit het boek. Wij weten verder niets van dezen gefingeerden persoon. Nieuwere geleerden oordeelen dat de redevoeringen van Elihu oorspronkelijk niet in het boek Job thuis behoorden, doch later zijn ingevoegd.

Elim. De tweede pleisterplaats der Joden na hun doortocht door de Roode Zee. Ze vonden er overvloed van palmen en water, waaraan ze zich legerden; reden waarom in Amerika en Transvaal kolonies door bijbelsche Christenen gesticht vaak „Elim" heeten.

Eliphaz. Een van de drie vrienden die Job in zijn ongeluk komen troosten (Job 2 vers 11) en die als de eerste redenaar optreedt, om

met hem over de wegen der Voorzienigheid te debatteeren. Hij spreekt in Hoofdstuk 4 en 5 en verdedigt Gods doen met Job. Nadat deze heeft geantwoord en de beide andere vrienden ook hebben gesproken en ook zijn beantwoord, vangt Eliphaz wederom aan te spreken in Hoofdstuk 15, en voor den derden keer in Hoofdstuk 22. Hij wordt genoemd een man uit Theman of Teman, wat in het ten Z. en Z.O. van Palestina gelegen Edom lag. Eliphaz vervult in het boek Job, evenals de twee andere vrienden, de rol van vertegenwoordiger der geëikte meeningen. Job is er de revolutionnair.

Elisa of **Elisja.** In de volkerenlijst van Genesis 10 komt in vers 4 onder de nakomelingen van *Japheth* ook Elisa voor. Men weet niet welk volk of land bedoeld is. Daar het een zoon van Javan (Jonië) heet, heeft men wel gedacht aan eene volksplanting der Grieken, in 't bijzonder aan Sicilië of Zuid-Griekenland.

Elisama of **Elisjama.** Dit is de secretaris van koning Jojakim van Judéa (regeert van 608—597) in wiens kamer de vorsten van Judéa waren vergaderd, toen Baruch, de secretaris van den profeet Jeremia, onheilspellende profetiën omtrent de naderende Babyloniërs had voorgelezen aan het volk, en iemand dit den vorsten kwam mededeelen. Toen de boekrol daarna aan den koning was voorgelezen en in woede door den voorlezer in stukken gesneden en verbrand, verzette zich Elisama daar niet tegen; Jeremia 35 vers 9—26.

Eliza of **Elisa.** Evenals Elia een der groote profeten van den voortijd. Amos (± 750) v. C. is de oudste profeet van wien we schriftelijke nalatenschap hebben. Van de redevoeringen van Elia en Eliza (± 850) is geen schriftelijk verslag over. We kennen alleen hun daden en een paar woorden, verspreid in het Koningenboek. Vooral de overlevering van Eliza is tot onherkenbaarwordens toe met wonderen opgesierd.

Hij heet de zoon van Saphat, uit Abel-Mehola, eene plaats die een uur of 8 gaans ten Zuiden van het meer van Galiléa in de Jordaanvlakte lag. Hij heeft geleefd onder de koningen van Israël (Noord-Palestina) Achab, Ahazia, Joram, Jehu, Joahaz en Joas, die met elkaar van 884—787 regeerden. Zijn bloeitijd viel onder koning Joram (regeert 859—848) dat is een eeuw vroeger dan Amos. Eliza is evenals Elia een profeet in Nóórd-Palestina.

Hij was de zoon van een welgesteld landbouwer, en werd onder het ploegen door Elia plotseling tot zijn medeprofeet gekozen, doordat hij zijnen profetenmantel op hem wierp; 1 Koningen 19 vers 16—21. Eliza wil eerst nog zijne ouders vaarwel zeggen, doch moet terstond mede; vers 20. Vergelijk een even hard antwoord van Jezus in Mattheus 8 vers 21 en 22 en Lucas 9 vers 59 en 60. In 't eerst „goot hij water op Elia's handen" (2 Koningen 3 vers 11) d. w. z. dat hij Elia persoonlijke diensten bewees, zijn dienaar was. Hij vroeg voor Elia's heengaan een dubbel deel van diens geest (2 Ko-

ningen 2 vers 9) en was bij diens ten hemel stijgen tegenwoordig, hem naroepend: „Mijn vader, mijn vader, Israëls strijdwagenen en ruiterij"; vers 12*a*.

Van nu af begint zijne zelfstandige werkzaamheid, die ongeveer aanvangt met de regeering van koning Joram, in 859 v. C. Hij begint met evenals Elia den Jordaan in tweeën te splijten; 2 Koningen 2 vers 14. Dan bezoekt hij de profetenhuizen of de profetenscholen, waarvan men niet precies weet wat het geweest zijn. Eerst te Jericho. De profetenleerlingen betoonen hem hun eerbied; en zoeken 3 dagen lang, ondanks Eliza's waarschuwing, om Elia's lijk, dat ze natuurlijk niet vinden. Te Jericho maakt hij ongezond water op wonderbaarlijke wijze gezond. Dan vertrekt hij naar de profetenschool te Bethel, terwijl hij onderweg van jongetjes die hem oneerbiedig „Kaalkop!" naroepen, 42 stuks door beren laat verslinden. Van den geest der liefde was hij nu juist niet voorzien! Lees 2 Koningen 2 vers 13—24.

Dan vestigt hij zich na een bezoek aan den door Elia beroemd geworden berg Karmel te Samaria, toentertijde de hoofdstad van Noord-Palestina. Als nu Joram de koning van Israël en Jozaphat de koning van Judéa in bondgenootschap optrekken tegen het afvallig geworden en ten Oosten van de Doode zee liggende land Moab, dan vergezelt Eliza de koningen. Naar den afloop van den krijg gevraagd laat Eliza, om den geest te krijgen, zich eerst door een citherspeler opwinden; dan voorspelt bij den koningen veel voorspoed; 2 Koningen 3, vooral vers 15 en 16.

In Hoofdstuk 4 vermeerdert hij, evenals Elia (in 1 Koningen 17 vers 7—17), op wonderdadige wijze olie en redt zoo eene arme weduwe, die de kostbare olie ten eigen bate verkoopen mag, terwijl anders hare kinderen als slaven voor schuld verkocht hadden moeten worden; vers 1—8. Dan gaat hij naar Sunem (ten Zuiden van Nazareth en ten Z.O. van den Karmel) waar hij zeer gastvrij ontvangen wordt door een rijk echtpaar zonder kinderen. Dezen timmeren zelfs een aparte logeerkamer voor hem. Gevraagd wat zij als gunst terug ontvangen wil, vraagt de vrouw niets, maar Eliza's dienaar Gehazi maakt hem er opmerkzaam op, dat ze geen kinderen heeft, waarop de profeet haar binnen 't jaar een zoon belooft. Toen het kind later stierf, was Eliza op den Karmel. De wanhopige moeder gaat tot hem om hulp. Hij zendt eerst zijn dienaar Gehazi om zijn stok op het aangezicht van den knaap te leggen. Dit helpt niet. Nu komt hij zelf en gaat voorover op den knaap liggen, warmt hem, ... en hij begint weder te leven; vers 8—37. Kort daarna maakt hij vergiftigd eten wonderdadig gezond (vers 38—41), en spijzigt met weinig brood wel honderd mannen, zoodat ook hier de spijs (evenals bij Elia in 1 Koningen 17 vers 7—17) wonderdadig vermeerderd wordt; welk wonder later in Jezus' levensgeschiedenis tot twee maal toe herhaald wordt.

In Hoofdstuk 5 geneest hij Naäman, een veldoverste van den koning van Syrië, die aan melaatschheid leed, door hem zich zeven maal in den Jordaan te laten baden, en straft zijn knecht met die vreeselijke ziekte omdat hij hebzuchtig en leugenachtig is. — In Hoofdstuk 6 vers 1—7 doet hij een van den steel gevlogen bijl, die in den Jordaan gevallen was, wonderbaarlijk boven drijven; daarna licht hij den koning van Israël in over de krijgsplannen van Syrië's koning. Eliza weet namelijk op wonderdadige wijze alles wat Syrie's koning beraadslaagt. Natuurlijk wil deze nu Eliza onschadelijk maken en zendt troepen af om hem in zijne woonplaats Dothan gevangen te doen nemen. Eliza echter, door hemelsche vurige paarden en wagens omringd, slaat de Syrische troepen met blindheid en voert hen midden in de Zuidelijker en midden in het land gelegen vesting Samaria, waar hun op des profeten bevel een maaltijd wordt bereid, waarna ze ongedeerd worden heengezonden; vers 8—23. — In 2 Koningen 6 vers 24—33 en 7 vers 1—20 belegeren de Syriërs onder Benhadad deze stad Samaria in die mate dat er een felle hongersnood ontstaat. Eliza, wiens leven gevaar loopt, daar de koning (waarschijnlijk Joram) hem de schuld van alles geeft en hem wil dooden, voorspelt eene wonderbare uitredding. Deze geschiedt ook.

In Hoofdstuk 8 vers 7—15 is hij te Damascus en voorspelt aan Koning Benhadad, die krank is en hem raadplegen laat, dat hij herstellen zal; maar hij méént het niet. Integendeel: hij méént dat Benhadad zal stèrven en zijn dienaar Hazaël koning worden in zijne plaats; wat dan ook geschiedt. — Hieruit blijkt welk een geëerde plaats zulke profeten in het leven dier dagen innamen. Ze werden geraadpleegd door koningen en zelfs door buitenlandsche koningen en veldoversten.

In Hoofdstuk 9 vers 1—10 laat Eliza door een zijner leerlingen zelfs een zeker officier van het leger, Jehu, tot koning zalven, in plaats van den gewonden Joram. Dit geschiedde in 848 of 847 v. C. Hier mengde zich de profeet zeker in den grooten geestesstrijd dier dagen. De antithese was: zuivere Jehovahdienst, ofwel: de dienst van Jehovah vermengd met dien van andere goden. Eliza kiest den uitsluitenden Jehovadienaar Jehu, die dan ook de minder zuiver in de leer zijnde koningen Joram van Israël en Ahazia van Judéa doodt, benevens de oude koningin-moeder Izébel, de eigenlijke groote voorstandster van den Baäldienst; Hoofdstuk 9 vers 10—37. Daar Jehu Eliza's uitverkorene en dus zeker geestverwant is, moeten wij ons voorstellen dat de vreeselijke bloedbaden die uit dit alles voortkwamen (70 nakomelingen van Joram geslacht; zijne broeders, grooten, vertrouwden en priesters geslacht) geheel in Eliza's geest waren. Zoo werd de Baälsdienst geknakt en het werk, door Elia begonnen, voltooid. Eliza is de man van het succes. Hij verkeert onder menschen, terwijl Elia meest alleen is, en soms wanhopend.

Dan hooren we in een langen tijd niet van Eliza, misschien omdat de Baäldienst nu toch overwonnen was. Alleen in 2 Koningen 13 wordt zijn levenseinde vermeld. Vele jaren waren verloopen en de profeet moet nu stokoud geworden zijn. Joas (regeert 803—787) was koning over Israël. Hij verneemt dat Eliza krank is en sterven zal en gaat hem bezoeken en noemt hem „Israëls wagenen en ruiterij", gelijk Eliza Elia genoemd had. Eliza voorspelt den koning nog dat hij de Syriërs zal verslaan, hoewel niet in die mate als hij gewenscht had. De oude man kan bij die gelegenheid zelfs nog boos worden. Hij sterft, en zelfs zijn gebeente doet een lijk, dat bij toeval in zijn graf wordt geworpen, nog herleven; vers 14—21.

Elizabeth of **Elisabeth.** De moeder van Johannes den Dooper. In Lucas 1 wordt ze vermeld als eene reeds oude kinderlooze vrouw, gehuwd met Zacharia, een priester. Zij zelve was ook uit priesterlijk (Aärons) geslacht; vers 5. De engel Gabriël verkondigt haar dat ze nog een zoon zal krijgen die een groot man zal worden; vers 15. Als ze gevoelt dat ze zwanger is, verbergt ze zich 5 maanden lang. Dan ontvangt zij, die in eene ongenoemde stad in Judéa woont, bezoek van hare nicht Maria, die uit het Noorden des lands tot haar kwam, en reeds zwanger was van Jezus. Toen de vrouwen elkaar begroetten sprong het kindeke Johannes op in Elisabeths schoot (vers 41) als om den ongeboren Messias te begroeten. Elisabeth begroet dan in dichterlijke taal Maria als de moeder van den Messias; vers 42—45. Drie maanden lang blijft Maria bij haar. Op tijd wordt haar kind geboren. Zij zorgt dat het Johannes genoemd wordt (vers 60) en wordt daarna in het geheele Nieuwe Testament niet meer genoemd.

Eljakim. I. Het hoofd van een gezantschap Jeruzalemmers, dat in 701 v. C. met de Jeruzalem belegerende Assyriërs moest onderhandelen; 2 Koningen 18 vers 18. Daarna ging hij den profeet Jezaja smeeken voor den staat een gebed te doen; Hoofdstuk 19 vers 2.

Eljakim. II. Dit is de eigenlijke naam van koning Jojakim van Judéa die van 608—597 regeerde. Zijn naam werd door Pharaö Necho van Egypte, die hem op den troon plaatste, in Jojakim veranderd; zie dat artikel.

Elkana. Een man van priesterlijke afkomst, wonende te Rama, midden in Palestina in het laatst van het Richterentijdvak, dat loopt van ongeveer 1250 tot 1050 v. C. Hij had twee vrouwen, Peninna die kinderen had, en Hanna die kinderloos was, maar die hij toch het innigst liefhad. Elk jaar ging hij vroom ter bedevaart naar Silo waar toen de Arke des Verbonds, het centraal heiligdom was. Eens bij een offermaaltijd was Hanna zeer bedroefd en wilde niet getroost worden, hoewel Elkana haar trouwhartig toevoegde: „Ben ik u niet meer waard dan tien zonen?" — Hij kreeg later toch nog een zoon bij haar: den beroemden richter Samuël; 1 Samuel 1 vers 1—20. En later nog drie zoons en twee dochters; Hoofdstuk 2 vers 21.

Elon. De tiende van twaalf richters die in het Richterenboek worden opgenoemd; Hoofdstuk 12 vers 11 en 12; van hem wordt niets anders gemeld dan dat hij 10 jaar lang het volk der Israëlieten bestuurde.

Elul. Spreek uit: **Eloel.** De zesde maand van het Joodsche kerkelijke jaar dat in het voorjaar begint. Eloel is dus in het najaar. Het is de laatste maand van het burgerlijk jaar dat met 1 Tisri (ongeveer in October) aanvangt.

Elymas. Een andere naam voor Bar-Jezus; zie dat artikel.

Emmanuël. Zie Immanuël.

Emmaüs. Er waren meerdere plaatsen van dien naam in Palestina. Het bekendste is 't dorp Emmaüs op ruim twee uur afstands van Jeruzalem. Men weet echter niet in welke richting, vermoedt meestal: Noordwestwaarts. Daarheen wandelden op dien Zondag, waarop Jezus naar de Evangelieverhalen uit de dooden was opgestaan, in den avondstond twee vrienden, Kléopas en een ongenoemde. Op de wandeling voegde een derde zich bij hen, begon met hen over den gekruisigden Jezus te spreken, maakte hun duidelijk dat een Messias steeds lijden *moet*, en openbaarde zich, te Emmaüs gekomen, als Jezus zelven; doch verdween op het zelfde oogenblik. — Het woord Emmaüs (in het Hebreeuwsch: Chammath) beteekent: warme baden.

Enak. Ook wel gespeld: Enok. Legendaire stamvader van de Enakieten. Zie dat artikel.

Enakieten of **Enakskinderen.** Zoo heeten legendarische reuzen uit den voortijd van Israëls geschiedenis. Herhaaldelijk komen ze in het Oude Testament voor, als hier en daar verspreid wonende onder de Kanaänieten. De bekendste tekst is Numeri 13 vers 28, waar de door Mozes naar Kanaän gezonden verspieders aan het Israëlietische volk in de woestijn verhalen dat ze in de te veroveren streken Enakskinderen of reuzen zagen. Waarop het volk zóó beangst wordt dat het den inval niet durft wagen, en zelfs een ander opperhoofd wil kiezen. Jozua en Kaleb waren de eenigen der verspieders die niet bang waren.

Bij vele oude volken waren overleveringen van reuzen. Ook bij de Grieken. Dezen noemden zekere halfgoden, zonen van Jupiter, namelijk Castor en Pollux (zie het artikel Castor): de Anaces of de Anaktes, welke naam zonder twijfel met „Enakieten" samenhangt, en getuigt voor gemeenschappelijke overleveringsbronnen van Grieken en Semieten. Anaktes beteekent: vorsten, heeren, gebieders, schutsgoden.

De meening dat de menschen vroeger grooter waren dan nu heerscht ook thans nog bij het volk. De paleonthologie leert echter het tegenovergestelde. Zie ook het artikel Rephaim.

Endor. De lettergreep „En" in Hebreeuwsche namen is eene verkorting van Aïn = bron. En-dor is dus: de put van Dor; ofwel: de

put Dor. Het was en is nog eene plaats in Noord-Palestina, ten Zuiden van Nazareth; het ligt 1 1/2 uur ten Zuiden van den berg Thabor. Thans is 't een ellendig dorpje, met enkele holen. In het Oude Testament komt 't voor in het beroemde verhaal van koning Sauls levenseinde (± 1000 v. C.). Op het eenige uren Zuidelijker gelegen gebergte Gilboa gelegerd tegenover de Philistijnen, wordt hij in die mate door hun aanblik beangst, dat hij 's nachts naar Endor gaat om eene waarzegster te raadplegen die „over een onderaardschen geest beschikte" (1 Samueël 28 vers 7). Ondanks zijne vermomming wordt hij door de vrouw (meestal „de heks van Endor" genoemd) herkend. Zij voorspelt hem, door middel van eene verschijning, dat hij den volgenden dag sterven zal. Lees 1 Samuël 28. — Het dorpje heet thans Endoer.

Enéas. Een van de Christenen te Lydda, eene plaats ten Westen van Jeruzalem. Hij lag reeds 8 jaar verlamd te bed, toen Petrus hem in een oogenblik genas; volgens Handelingen 9 vers 32—35.

En-gedi. „En" beteekent: bron. De oevers van de Doode Zee zijn over het algemeen onvruchtbaar, maar in het midden van de Westkust is eene vruchtbare plek, Engedi of Geitebron, die in Hooglied 1 vers 14 om hare wijngaarden vermeld wordt. De plek ligt 6 uur ten Z.O. van Jeruzalem aan het einde van een overigens zeer woest oord, vol spelonken. Het was dan ook een van de plekken waar David een deel van zijn vrijbuiterstijd doorbracht. Hier werd hij vervolgd door koning Saul, dien hij, toen deze in slaap gevallen was, gemakkelijk had kunnen dooden. Want de koning sliep in een hol. En David zelf zat er met zijne vrienden achterin. Hij vergenoegde zich echter slechts een slip van zijnen mantel af te snijden; 1 Samuel 24. — Volgens Baedeker zijn er nog ruïnen, en een bijzondere plantengroei. Een warme zoetige bron en een prachtig uitzicht over de Doode Zee. O. a. groeit er de ook op den Sinaï groeiende accacia sejal, welker sap de bekende Arabische gom is.

Engel. Dit woord stamt van het Grieksche werkwoord angellein = boodschappen. Angelos = bode. Dit is verbasterd tot ons „engel". Het woord wordt zoowel van menschen en aardsche dingen als van hemelsche geesten gebruikt. Zoo heet in Mattheüs 11 vers 10 Johannes de Dooper „de engel", die Jezus' komst voorbereidt. Zoo heeten ook priesters, leeraren, ja rampen en de stormwind „boden" of „engelen" van God. Maar vooral wordt het woord gebruikt van hemelwezens, die de Joden zich in oneindig aantal dachten om den oneindigen afstand die er voor hun gevoel tusschen den Almachtige en den kleinen mensch was, aan te vullen. Vooral de latere Joden vonden het bijv. te familiaar gesproken, dat God zelf op den berg Sinaï aan Mozes de Tien geboden zou hebben medegedeeld, en zeiden nu dat het geschied was door middel van engelen; Handelingen 7 vers 38 en 53. Verder komen zij bij vele gelegenheden voor. In het Nieuwe Testament verblijden zij zich over elken zondaar die

zich bekeert, bijv. Lucas 15 vers 10; brengen den gestorvenen armen Lazarus naar den hemel (Lucas 16 vers 22); elk mensch heeft zijn engel die op hem let (Mattheüs 18 vers 10); dit laatste denkbeeld is bij de Roomsch-Katholieken van heden nog zeer populair: elk mensch heeft zijn beschermengel. Deze heet „engelbewaarder". Ter eere van deze engelbewaarders wordt op 2 October van elk jaar een feestdag gevierd.

Ook de duivel heeft zijne engelen. Sommige engelen zijn namelijk van God afgevallen; 2 Petrus 2 vers 4 en Judas 6. Van den oppersten gevallen engel heeft men later Lucifer of *den* Duivel gemaakt; zie het artikel Lucifer.

De latere Joden onderscheidden ook nog rangen onder de engelen; men ging spreken van aartsengelen: Michaël, den beschermengel van het Joodsche volk; en Raphaël, die in het apocryphe boek Tobias een groote rol speelt; en Gabriël en Uriël; zie de afzonderlijke artikelen. Men noemde zeven aartsengelen. De engel Gabriël verschijnt o.a. aan Maria om haar de geboorte van Jezus aan te kondigen (Lucas 1 vers 26); en allerlei engelen verschijnen aan menschen om hun allerlei zaken te melden. Zóó tallooze malen in den bijbel, dat het ondoenlijk is alle plaatsen op te noemen. De huidige populaire meening echter dat de mensch na zijn dood „een engel" wordt, komt in den bijbel nog niet voor. Wel staat in Mattheus 22 vers 30 en Lucas 20 vers 36 dat hij dan „*als* de engelen" zal zijn, namelijk geslachtsloos.

Het Hebreeuwsche woord voor engel of bode, „malaak", beteekent ook: een gewone menschelijke boodschapper. Zoo zendt de aartsvader Jakob „boden" uit om zijn broeder Ezau te begroeten, (Genesis 32 vers 3); dan wordt het zelfde woord gebruikt, dat elders een engel Gods aanduidt.

Van „angelos" komt angelion = boodschap. Eu-(= goed) angelion beteekent dan Goede boodschap, blij bericht (evangelie).

Enok. Eene andere spelling van Enak. Zie dat artikel.

Enon of **Aenon.** Eene plaats van onbekende ligging in Palestina, waar Johannes de Dooper volgens Johannes 3 vers 23 doopte. De naam kan allegorisch bedoeld zijn, want er staat: Aenon bij Salim, 't welk beteekent: Bron bij Heil.

Enos. Dit woord beteekent evenals 't woord Adam: Mensch. Enos was de kleinzoon van Adam; Genesis 5 vers 6. Volgens Genesis 4 vers 26 was Enos de eerste mensch die den naam Jehovah aanriep.

Epaenetus. Deze wordt in Romeinen 16 vers 5 „de eersteling van Azië" genoemd. Dat is de allereerste mensch die op de Westkust van Klein-Azië" (want dat beteekent „Azië" steeds in het Nieuwe Testament) tot het Christendom is bekeerd.

Epaphras. Een leeraar der gemeente te Kolosse (Kolossenzen 1 vers 7) die later Paulus' gevangenschap te Rome deelde (Philémon 23).

Epaphroditus. Een medestrijder van Paulus. De gemeente van Philippi, de eenige van wie Paulus geldelijke ondersteuning aannam, koos hem uit om eene ruime gift aan den te Rome gevangen zittenden apostel over te brengen; Philippenzen 4 vers 18. Op de reis of wel te Rome was hij doodziek geworden; Hoofdstuk 2 vers 27 en 30. Om de Philippenzen gerust te stellen schreef Paulus zijn bedankbrief zeer spoedig (vers 26 en 28) en zond dien met Epaphroditus zelven terug; vers 25.

Epha. De gewone groote maat voor drooge waren in Palestina, gelijk de Bath voor vloeibare. Beide waren even groot, namelijk ongeveer 40 Liter. Eigenlijk 39,4 of 39,5 Liter.

Ephese. In Christus' dagen de voornaamste stad van Klein-Azië's Westkust, sinds eeuwen eene kolonie der Grieken, maar ook door veel Joden bewoond. De stad had een drukbezochte haven en veel koophandel, was beroemd door de fabricage van tooverboeken en door een der zeven wereldwonderen, namelijk door den tempel van Diana; zie het artikel Diana. In het Nieuwe Testament komt Ephese vaak voor daar Paulus de stad op zijne tweede en derde zendingsreis bezocht, er lang vertoefde (op de derde reis 2 jaar en drie maanden; Handelingen 19 vers 8 en 10), er een brief heen schreef, enz. — Op de tweede reis, van Athene naar Jeruzalem terugreizende, deed hij Ephese aan (Handelingen 18 vers 19—21), predikte er en liet er zijne ijverige vrienden Aquila en Priscilla (zie het artikel Aquila) achter. Kort daarna kwam de geleerde Alexandrijnsche Jood Apollos (zie dat artikel), tot het Christendom bekeerd, er werken; vers 23—28. Op Paulus' derde zendingsreis (die misschien in 55 valt) was de apostel er langer; Hoofdstuk 19. Eerst predikte hij 3 maanden in de synagoge en daarna twee jaar in de gehoorzaal van een zekeren Tyrannus. Met groot succes. Velen verbrandden hunne tooverboeken, en de godin Diana werd zóóveel minder geëerd, dat er eene reactie ontstond van de menschen, die door haren eeredienst hun brood vonden; zie het artikel Demetrius. Over Paulus' populariteit te Ephese leze men Handelingen 19 vers 11—20. Zelfs zijne zweetdoeken en voorschoten deden genezende kracht (vergelijk 2 Koningen 4 vers 29, waar Eliza's staf een knaap moet genezen). En de waarde van de door de bekeerde Epheziërs verbrande tooverboeken was ƒ 25 000.

Door deze langdurige werkzaamheid van Paulus is Ephese het middelpunt geworden van het Klein-Aziatische Christendom. Volgens 1 Timotheüs 1 vers 3 (maar de Timotheüsbrieven zijn volgens vele geleerden onecht en veel later geschreven; niet door Paulus) heeft de apostel bij zijn vertrek zijn jongeren vriend en reisgenoot Timotheüs aan het hoofd der gemeente geplaatst, aan wien de apostel dan twee brieven schreef over zijn herderlijk ambt aldaar, waarom deze geschriften (met dat aan Titus) „herderlijke" of „pastorale" brieven worden genoemd. Ook richtte hij tot de Epheziërs

zelven een schrijven: den brief aan de Ephesiërs, zie het volgend artikel. Hij is dus wel voortdurend met hen in connectie gebleven.

Volgens zeer vroeg levende kerkvaders, o.a. Tertullianus (gestorven in 220) is de apostel Johannes in z'n latere leven van Palestina naar Ephese verhuisd en is daar ook gestorven. In het in elk geval zeer oude, misschien omstreeks 't jaar 100 geschreven of voltooide Openbaringsboek, wordt de gemeente te Ephese zeer geprezen; Hoofdstuk 2 vers 1—7. De stad, nog bekend door eene aldaar in 439 gehouden groote kerkvergadering, is sinds lang verdwenen. Enkele ruïnen zijn nog slechts over. Dit is het einde van de stad, die ook in staatkundig opzicht de hoofdstad van de provincie Asia van het Romeinsche rijk was.

Ephesiërs (Brief aan de). Volgens vele nieuwere geleerden is deze brief onecht, d. w. z. niet van Paulus; voornamelijk (denken ze) omdat hij slechts aan tot Christenen bekeerde *heidenen* is gericht, terwijl er te Ephese toch ook Christenen woonden die gewezen Joden waren; vervolgens, omdat de vertrouwelijke toon tot menschen onder wie hij bijna drie jaar woonde geheel ontbreekt; en ten derde, omdat de woorden die in Hoofdstuk 1 vers 1 aanduiden dat de brief juist aan de Ephéziërs geschreven is, in de oudste en beste handschriften ontbreekt. Ik voor mij vind al deze gronden zwak en oordeel dat het epistel heel goed van Paulus kan zijn. Zie verder de Inleiding op dezen brief in het „Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt."

Indien het geschrift echt is, dan heeft Paulus het uit zijne gevangenschap (denkelijk te Rome) geschreven, dus ± in het jaar 61, 62, 63 of 64. Het telt zes hoofdstukken. De eerste drie bevatten leerstellige uiteenzettingen, de laatste drie zedelijke vermaningen. Een van de bekendste woorden er uit is Hoofdstuk 5 vers 14, misschien een citaat uit een oud-christelijk lied:

Ontwaak, gij die slaapt!
En sta op uit de dooden!
En Christus zal over u lichten.

Ephraïm. I. De aartsvader Jakob had 12 zonen. Een van hen, Jozef, kreeg er twee: Manasse en Ephraïm. Nu zijn de 12 stammen Israëls genoemd naar 10 zonen van Jakob benevens genoemde 2 zonen van Jozef. De laatste zelf werd niet vernoemd, was immers reeds geëerd in zijne beide zonen; en de twaalfde zoon van Jakob (Levi) werd geen peter van eene afzonderlijke provincie, maar de afstammelingen van Levi woonden als priesters hier en daar verspreid. Zoo is de voorstelling van het Oude Testament.

Ephraïm was de jongste van Jozefs zonen, maar toen hij door zijn stokouden grootvader Jakob, met zijnen broeder Manasse, zou gezegend worden, kruiste de oude man de armen en zegende Ephraïm met de *rechter*hand; zie Genesis 48 vers 17—20. Dit is een beeld van het latere feit dat de stam Ephraïm, hoewel de jongere, toch de

machtigste der twee is geworden. Inderdaad is hij steeds de groote concurrent van den machtigen Zuidelijken stam Juda gebleken en was het hoofd der Tien Noordelijke stammen. Ja, dezen vormden na Salomo (na 943 v. C.) een afzonderlijk rijk, dat wel eens Ephraïm genaamd werd. Reeds in ± 1000 v. C., na Saul's dood, koos de stam Ephraïm geen partij voor David die over het Zuidelijke Judéa koning werd, maar hield het met Sauls zoon Isboseth. Wel koos Ephraïm, (hierin gevolgd door 9 andere Noordelijke stammen) weldra ook Davids zijde, maar na den dood van zijn zoon Salomo, was de haat tegen den machtigsten stam Juda weder te groot, en scheurde het zich (in 943 v. C.) weder met de 9 genoemde stammen van het Zuiddeel des lands af, om van 943—722 als Koninkrijk Israël (soms gelijk gezegd is „Ephraïm" genaamd) een afzonderlijk bestaan voort te zetten, tot het in 722 door de Assyriërs onder Sargon werd ingelijfd; zie het grafisch overzicht op no. VI van het Voorwerk.

De eigenlijke stam Ephraïm lag in het midden van Palestina, ten Noordwesten van Jeruzalem, en strekte zich uit van de Middellandsche zee tot den Jordaan.

Ephraïm. II. Een stadje ten Noordoosten van Jeruzalem, waar Jezus volgens Johannes 11 vers 54 eens vertoefde.

Ephraïm (Het gebergte van). Dikwijls is er in den bijbel sprake van het gebergte van Ephraïm. Dit breidde zich veel verder uit dan het grondgebied van den stam van dezen naam. Het bedoelde gebergte strekte zich op het als no. IX van het Voorwerk genummerde kaartje ongeveer uit van iets bezuiden Nazareth tot iets benoorden Jeruzalem. Het moet in oude tijden zeer vruchtbaar zijn geweest. Het is 't centrale gebergte van Palestina, dat naar het Zuiden hooger wordt en dan overgaat in het Gebergte van Juda. De hoogste toppen van het gebergte Ephraïm zijn 700, 800, 900 en 1000 Meter. Meestal 800.

Ephraïm (Het woud van). Volgens 2 Samuël 18 vers 6—17 werd Davids oproerige zoon Absalom door zijns vaders leger verslagen in het woud van Ephraïm. Doch dit moet volgens verbeterde lezing zijn: het woud van Mahanaïm; hetwelk aan de Oostzijde van den Jordaan lag.

Ephrata, Ephrath. Zie het artikel Bethlehem, aldaar het begin.

Ephron. De eigenaar van een rots met spelonk en omliggend geboomte. De grot heette de spelonk Van Machpela en lag bij Mamre, dat is Hebron, een uur of 8 ten Zuiden van Jeruzalem. De aartsvader Abraham woonde meestal in de buurt van Hebron, en toen zijne vrouw Sara stierf, kocht hij bovengenoemde spelonk van Ephron, op eene eigenaardige manier, waarvan gij in Genesis 23 vers 1—20 lezen kunt, en begroef haar aldaar.

Epicuréische wijsgeeren. Met zulken debatteerde Paulus, toen hij op zijne tweede zendingsreis te Athene was; Handelingen 17

vers 18. Met welk gevolg staat er niet. — De Epicureërs waren volgelingen van den Griekschen wijsgeer Epicurus die van 342—271 v. C. leefde, dus een tijdgenoot van Alexander den Groote. Het was reeds in de nadagen der Grieksche beschaving. Hij leerde dat genot, zij het ook een hooger en verfijnd genot, het hoogste was. Doel des levens is: door een beredeneerd verstandig smaken van het genot, dit zoolang mogelijk te doen duren. De goden rusten volkomen in volkomen zaligheid. De wereld is ontstaan door 't toevallig samengaan van atomen. De ziel is niet onsterfelijk. — Epicurus zelf schijnt een achtenswaardig man te zijn geweest, maar veel te vaak is hij gevolgd door menschen die zijne leer tot dekmantel namen voor een verfijnd wereldsch genotleven. „Epicureër" is zoo een scheldwoord geworden voor: verfijnde genotzoeker. Vinnige tegenstanders van de Epicureërs waren de Stoïcijnen.

Erastus. Onder de metgezellen of bekenden van Paulus komt meermalen een Erastus voor, zonder dat wij weten of telkens de zelfde of een ander bedoeld is. In Handelingen 19 vers 22, op zijne derde zendingsreis te Ephese 2 jaar en 3 maanden vertoevende, zendt hij Erastus en Timotheüs naar Macedonië, denkelijk om te propageeren. Deze Erastus moet dus een soort van Christenprediker geweest zijn.

Te Corinthe was een aanzienlijk Christen van dien naam, de rentmeester der stad, van wien Paulus in zijn brief aan de Romeinen, Hoofdstuk 16 vers 23, de groeten overbrengt.

Erech. Stad aan den beneden-Eufraat, vroeger Oeroek geheeten en genoemd als woonplaats van den Babylonischen held Gilgamesch (Nimrod); in Genesis 10 vers 10 een der steden van Nimrod.

Erfzonde. Zie Adam; en Zoenbloed.

Esaias. Andere schrijfwijze voor Jezaja; zie dat artikel.

Esau. Zie Ezau.

Esbaal. Zie Isboseth.

Esdras. Roomsche, aan de Roomsche bijbelvertaling of Vulgata ontleende schrijfwijze voor Ezra; zie dat artikel.

Esdrelon. De vlakte van Esdrelon is eene andere naam voor de vlakte van Jizreël, die in Noord-Palestina van uit het Jordaandal Noordwestwaarts naar de Middellandsche zee loopt; iets ten Zuiden van Nazareth; zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Door deze vlakte loopt thans een spoorlijn van Haïfa (aan den voet van den in de Middellandsche zee uitstekenden berg Karmel) Zuidoostwaarts naar den Jordaan, en dan Noordwaarts naar Damascus. Zie verder het artikel Jizreël.

Eskol. Dit woord beteekent: druiventros. Zoo heette een dal een uur ten Noordwesten van Hebron, dat een uur of 6 ten Zuiden van Jeruzalem ligt. Volgens Numeri 13 vers 24 zond Mozes van uit de ten Zuiden van Palestina gelegen woestijn Paran 12 verspieders om

het land Kanaän op te nemen. Bij Hebron vonden ze zulke prachtige druiven dat ze een *tros*(eskol) afsneden (benevens vijgen en granaatappelen) en dien aan een stok tusschen twee mannen in naar Mozes terugdroegen, om hem een denkbeeld te geven van de heerlijkheid van Kanaän. Daarom is het dal waar zij ze vonden volgens Numeri „Eskol'' genoemd. Inderdaad groeien er ook thans nog voortreffelijke druiven. — Een uur ten N.W. van Hebron ligt heden nog op den weg naar Gaza op eene hoogte het dorpje Beet Iskahil = Huis Iskahil. In dit Iskahil wil men nog het oude Eskol terugvinden (Baedeker).

Esseërs of **Esseners.** Deze secte kwam in Jezus' tijd naast die der Pharizeërs en der Sadduceërs (zie die artikelen) in Palestina voor. De Esseërs worden in den bijbel niet genoemd, maar zijn toch zeer bekend. Zelfs de Romein Plinius had er van gehoord. Zij vormden monnikachtig levende gezelschappen, hier en daar in Palestina, later alleen aan de Doode Zee. Ze ontstonden misschien in ± 150 v. C. en waren in 100 n. C. nog niet verdwenen. Ze hebben dus met groote taaiheid den ondergang des Joodschen volks overleefd. Ze leefden een streng en vroom leven, met vele ceremoniën. Eigenaardig was dat ze bloedige offers verwierpen. Weelde schuwden ze. In gemeenschap van goederen leefden ze. Steeds droegen ze witte kleederen. Zooveel mogelijk hielden ze zich aan weerloosheid. Ze zwoeren niet, huwden niet. Veel deden ze aan heilige wasschingen. En sommigen meenen dat Johannes de Dooper zijn doopen aan hèn ontleend heeft. Zoo zou de Christelijke doop tenslotte van de Esseërs afkomstig zijn.

Esther. De heldin van het gelijknamige Oudtestamentische boek, dat ongeveer in de tweede eeuw voor Christus geschreven is, en welks romantische inhoud speelt aan het Perzische hof, onder de regeering van koning Ahasverus, waarmede Xerxes (regeert 485—465) bedoeld is.

Er bestond kort voor onze jaartelling sinds lang onder de Joden een feest, het Poerimfeest genaamd, van welks ontstaan men niets zekers weet, maar dat waarschijnlijk door de Israëlieten van de Babyloniërs is overgenomen in de 6de eeuw v. C. Het feest viel in het voorjaar. Dan begon voor de Babyloniërs het nieuwe jaar, en zij zeiden dat dan door hun hoofdgod Mardoek eene godenvergadering werd gehouden, poehroe genaamd, waar voor het komende jaar het *lot* van koning en volk werd bepaald.

Daar de Joden dit feest niet allen op den zelfden datum vierden, wilde de schrijver van het boek Esther hierin eenheid brengen, en aan de feestviering eveneens eene nationale beteekenis geven. Hij bedacht daarom het volgende verhaal, of wel putte dit uit volksoverleveringen.

Te Susa (ten Oosten van Babylon), de winterresidentie der Perzische koningen, leefde onder de talrijke Joodsche ballingen die

door de Babyloniërs in 586 v. C. uit Palestina derwaarts waren gevoerd, eene schoone maagd, Esther genaamd, die het middel werd, waardoor haar volk van een dreigenden ondergang werd gered. De grootvizier des konings namelijk, Haman, die de Joden onuitsprekelijk haatte, omdat, terwijl letterlijk *alle* menschen voor hem knielden, alleen de Jood Mordechaï dit weigerde, had Xerxes overgehaald om alle Joden in zijn gansche rijk op één dag te doen vermoorden. Deze dag was door het *lot* bepaald op 13 Adaar. Adaar nu is de laatste maand van het Joodsche kerkelijke jaar, dat in het voorjaar aanvangt (Het burgerlijk jaar begint in het najaar). Maar toen dit vreeselijk dreigend lot den Joden bekend werd, wist Mordechaï zijne schoone nicht Esther, die de sultane favorite van Xerxes geworden was, over te halen den koning te smeeken dat het vonnis niet zou worden uitgevoerd. Dit smeeken gelukte. En Haman werd gehangen aan den galg, dien hij voor Mordechaï bereid had. Men leze het spannende verhaal in zijn geheel in het boek Esther. Een boek en een verhaal vol haat tegen de vijanden Israëls, waarvan de Joden in koelen bloede 75 000 man doodden. Reeds van de vroegste tijden des Christendoms af hebben dan ook velen getwijfeld of het geschrift wel waardig was in den Christelijken cánon te worden opgenomen. Zoo bijvoorbeeld de kerkvaders Gregogius van Nazianze en Athanasius, ± 300. Immers, zeiden ze, het ademt een hoogmoedigen chauvinistischen en geen godsdienstigen geest. Intusschen: het *is* in den Cánon opgenomen.

Aan het einde des boeks wordt zeer nadrukkelijk de herdenking van den genoemden vijandenmoord op 14 en 15 Adaar bevolen; Hoofdstuk 9 vers 21 en 22. In vers 27 wordt dan de bepaalde tijd ervoor nog eens nadrukkelijk herhaald, omdat de auteur éénheid in de sinds lang bestaande, maar hier en daar op verschillende datums gehouden feestviering wilde brengen. En ook thans nog vieren de Joden jaarlijks hun Poerimfeest (zie het artikel Purim), waarbij het zeer druk moet toegaan, vanwaar de uitdrukking „poerim" (= drukte) moet zijn ontstaan.

Dat het boek Esther bij de Israëlieten in den smaak viel blijkt wel uit het feit, dat later bij de 10 Hoofdstukken nog 6 andere zijn gedicht, die onder de apocryphe boeken de Ouden Testaments zijn opgenomen. Ze dikken het oude verhaal alleen hier en daar wat aan en voegen er niets wezenlijk nieuws aan toe. —

„Esther" is een Perzisch woord. Hetzelfde als het Hebreeuwsche Astaroth, het Klein-Aziatische Astarte, het Grieksche Artemis (Diana), het Grieksche astèr, het Latijnsche aster en stella en het Nederlandsche ster. Het was de bijnaam die haar door de Perzen was gegeven. Haar eigenlijke Joodsche naam was Hadassa = mirte; zie Hoofdstuk 2 vers 7. Zie ook het artikel Astarte.

Dr. M. Wolff heeft in het Theologisch Tijdschrift van 1916,

bl. 77—120 een artikel geleverd, om aan te toonen dat het verhaal van Esther wel degelijk historisch is.

Ethan. Zoo heet in 1 Kronieken 6 vers 44 een opperhoofd van een priesterlijk zangkoor bij den eeredienst, dien koning David (± 1000) v. C. bij den heiligen Tabernakel inrichtte. Op zijn naam staat ook Psalm 89; waarschijnlijk ten onrechte.

Ethanim. Een oude misschien nog wel Kanaänietische naam voor de Joodsche maand Tisri, waarmede het Israëlietische burgerlijke jaar aanvangt; dat is ongeveer in October.

Ethbaäl. Dit was oorspronkelijk een Phoenicisch priester. Hij vermoordde koning Theles van Tyrus en Sidon en werd zelf koning in diens plaats. Zijne dochter was de beruchte den Baäldienst in Israël bevorderende Izébel, echtgenoote van koning Achab (regeert 884—861).

Eudaemonisme. Dit is de leer die helaas in bijna alle bijbelboeken geleerd wordt, namelijk dat, als een mensch zondigt, het hem ook in *stoffelijk* opzicht niet goed gaat of niet goed zal gaan. En omgekeerd: als hij goed doet dan zal het hem ook goed gaan.

Eunice. Bekend is deze vrouw als de moeder van Timotheüs, een jongeren vriend en reisgenoot van Paulus; zie Handelingen 16 vers 1 en 3. In des apostels tweeden brief aan Timotheüs, Hoofdstuk 1 vers 5, heet Eunice eene vrouw van „ongeveinsd geloof".

Eunuuch. Zie Gesnedene.

Euodia. Zie Syntyché.

Euphraat. Deze rivier is in die mate de voornaamste van West-Azië en de aloude verkeersader tusschen Indië en Europa, dat zij in het Oude Testament meermalen eenvoudig *de* Rivier heet. Omdat Abraham van de Oostzijde, dus van den overkant, der rivier in Palestina kwam wonen, noemde men hem daar Hebreër, wat Overkanter beteekent. Behalve „De Rivier" wordt deze stroom in het Oude Testament ook wel de Phrat genaamd. Babylon lag aan haren rechteroever. Mesopotamië (= het tusschen de rivieren liggende) heet het land tusschen Euphraat en Tigris. Als deze Euphraat overstroomt dan speelt ze de rol van den Nijl in Egypte. In den bloeitijd van Babylon was ze niet ver van die stad door kanalen met den Tigris verbonden. Volgens Genesis 2 vers 14 was het een van de vier stroomen die uit de Paradijsrivier voortkwamen. Volgens Openbaring 16 vers 12 zal de opgedroogde bedding van den Euphraat eenmaal dienen als pad voor de vijandige heidensche koningen, die tegen Christus zullen optrekken om onder de muren van Jeruzalem slag te leveren. Dit zal bij Christus' wederkomst geschieden.

Euroclydon. Toen Paulus van Caesaréa-aan-zee (in Palestina) als gevangene per schip naar Rome gevoerd werd, voer men in het najaar ten Zuiden van Creta en werd daar door een hevigen stormwind overvallen, die het schip in volle zee dreef. Deze stormwind

wordt in de Statenvertaling genaamd: Euroclydon, wat eene verkeerde schrijfwijze is. In het Grieksch staat Eurakuloon, eene door den Griekschschrijvenden auteur van Handelingen (het verhaal staat in Handelingen 17) aan de Latijnsche schipperstaal ontleend. In het Latijn is Eurus de Oostenwind en Aquilo de Noordenwind. Met Euracylon of Euraquilo moet dan bedoeld zijn: de Noordoostenwind.

Eutyches. Toen Paulus van zijne derde zendingsreis terugkeerde naar Palestina, waar hij gevangen genomen werd, reisde hij per schip van Philippi in Thracië naar Troas bij het oude Troje dicht bij den Hellespont. Hier hield men op Zondag eene godsdienstige samenkomst, des avonds; zij duurde lang, tot middernacht; de atmospheer der zaal was door vele lampen bedorven. Een jongmensch, Eutyches, die in eene vensteropening zat viel in slaap en daarna achterover van de derde verdieping; hij was dood. Hij werd dood opgenomen. Anderen, zelfs Oort, vertalen: hij werd „voor dood" opgenomen. In het Grieksch staat evenwel eenvoudig „dood" en niet „voor dood". Historie zal zijn dat Eutyches schijndood was, maar dat men er later geheel dood van gemaakt heeft, teneinde Paulus ook eene doodenopwekking te laten doen, evenzeer als Petrus (zie het artikel Dorcas). Paulus omving den doode en zeide: „Maakt geen misbaar, want zijne ziel is in hem", volgens Handelingen 20 vers 7—10; en preekte daarna alsof er niets gebeurd was nog onder het vieren van het avondmaal tot den dageraad toe.

In het verhaal van Eutyches wordt voor het eerst ter wereld de viering van den Zondag vermeld.

Eva. Deze eigennaam beteekent: leven. In Genesis 3 vers 20 staat dan deze woordspeling, dat Eva zoo heette omdat ze de moeder van alle levenden is geworden. Volgens Genesis 2 vers 20 vond de eerste mensch, Adam, die alle dieren gepaard zag, geen „hulpe die bij hem paste". Daarop deed God hem in eenen diepen slaap vallen, ontnam hem een rib en formeerde daaruit voor hem eene vrouw; vers 21. Deze zonderlinge voorstelling schijnt te beteekenen, dat de vrouw den man *ter zijde* staat, en met hem in de nauwste betrekking. Volgens eene woordspeling van vers 23 heet ze „mannin", omdat ze uit „haren man" is genomen. Deze woordspeling gaat in het Hebreeuwsch beter op: immers „mannin" en „haar man" zijn in die taal beide „issjah".

Is dus volgens Genesis 2 vers 21 Eva làter dan Adam geschapen.. .... volgens Genesis 1 vers 27 zijn ze tegelijk geformeerd.

Volgens Genesis 3 vers 1—6 haalde ze haren man over tot het eten van den verboden vrucht en werd zoo de oorzaak van alle ellende die van deze zonde de gevolgen waren. Voor haarzelve bestond deze o.a. daarin, dat ze „met smart" kinderen zou baren.

Zie ook het artikel Heva.

Evangelie. Dit woord bestaat uit twee Grieksche woorden. Eu = goed. En angelion = bericht (zie het artikel Engel). Euangelion,

verbasterd tot evangelie, beteekent dus letterlijk: goed bericht. Meestal vertaalt men met „blijde boodschap." — Het woord evangelie wordt in drie beteekenissen gebruikt. Ten eerste gebruikt Jezus het om zijne prediking aan te duiden. Deze prediking is een evangelie of een goed bericht omtrent God den Vader, de komst van het Godsrijk, enz. Bijv. Marcus 1 vers 15. Ten tweede bedoelen latere schrijvers met „evangelie" het bericht van Jezus' komst en werk. Ten derde duidt men er de vier geschriften mede aan, waarin van Jezus' komst en werk wordt verteld. Dit zijn de vier eerste boeken van het Nieuwe Testament: Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes. In onderscheiding met de andere 23 boeken van het Nieuwe Testament werden deze 4 vroeger ook wel samen „Het Evangelie" geheeten.

Er zijn in de eerste eeuwen onzer jaartelling veel meer evangeliën (in den zin van levensbeschrijvingen van Jezus) geweest, bijv. het evangelie van Petrus, van Thomas, der Hebreën. Sommigen zeggen van wel 70 stuks; zie het artikel Apocryphe boeken.

De uitdrukking dat iets voor iemand een evangelie is, beduidt dat hij dit onvoorwaardelijk gelooft en aanneemt, doch komt in den bijbel niet voor.

In de Roomsche liturgie noemt met het bepaalde fragment uit het Nieuwe Testament dat op Zondag in de kerk wordt voorgelezen ook wel het evangelie.

Evangelist. In de tijden der apostelen onderscheidde men: apostelen, profeten, evangelisten, herders, en leeraars; zie Epheziërs 4 vers 11. Wat het onderscheid was tusschen deze verschillende ambten weet men niet. Philippus, die den kamerling (zie het artikel Candacé) bekeerde, heet in Handelingen 21 vers 8 een evangelist. Het woord zal beteekenen: evangelieverkondiger. Later noemde men de 4 schrijvers of redacteurs onzer canonieke evangeliën: de vier evangelisten.

Tegenwoordig noemt men in Nederland ongeordende christenpredikers wel evangelisten.

Evilmerodach. De zoon en opvolger van Nebucadnezar. Hij was koning over het Babylonische rijk van 561—560. Zijn naam hangt samen met Merodach of Mardoek, een der hoofdgoden van Babel. Hij is zeker een goedhartig man geweest, want pas was hij aan de regeering of hij verloste Jojachin, den op een na laatsten koning van Juda, die in 597 naar Babel was gevoerd uit zijne gevangenschap aldaar, en ontving hem vriendelijk aan zijnen disch. — Lees 2 Koningen 25 vers 27—30 en het zelfde bericht in Jeremia 52 vers 31—34. Evilmerodach werd na 2 jaar geregeerd te hebben door zijn zwager Neriglissar vermoord.

Exodus. Dit woord bestaat uit twee Grieksche woorden. Ex = uit; en Hodos = weg. Het moest dus eigenlijk geschreven worden: exhodus; en beteekent: uittocht. Het tweede bijbelboek heet zoo,

omdat de uittocht der verdrukte Israëlieten uit Egypte in het begin van dit boek staat beschreven. In den Hebreeuwschen bijbel heet het We-élèh Sjemooth = En dit zijn de namen. Met deze woorden toch begint dit geschrift. De naam „Exodus" is er aan gegeven door de Alexandrijnsche vertalers van ± 250 v. C.; de zoogenoemde Septuaginta (zie dit artikel).

De geschiedenis welke in Exodus beschreven staat is niet alleen de genoemde Uittocht, maar ook het voorttrekken in de woestijn tot en met de sluiting van het Verbond tusschen Jehovah en het volk Israël, bij den Sinaï. Daar tusschenin staan allerlei wetten over het Paaschfeest, over eerstgeborenen; de Tien geboden (Hoofdstuk 20), vele zedewetten, de beschrijving van den Tabernakel, de geschiedenis van het gouden kalf, enz.

Terwijl alles wat in Genesis staat waarschijnlijk legendair is, betreden wij met Exodus misschien de Geschiedenis. Inderdaad zullen omstreeks 1300 v. C. de Israëlieten van het Zuiden naar Kanaän zijn getrokken, ten deele bestaande uit volksdeelen die in Egypte onderdrukt waren. Mozes en Aäron zijn denkelijk geschiedkundige personen.

Het boek is niet aus einem Guss geschreven, maar bevat verschillende bestanddeelen uit verschillende tijden. Wanneer het als geheel ontstaan is kan men niet met één woord zeggen. Het is met de 4 andere eerste bijbelboeken langzamerhand ontstaan omstreeks 400—250 v. C. De overlevering schrijft het toe aan Mozes, ± 1300 v. C. Hierin is dit waar dat er oeroude wetten in zijn verwerkt, die zeker tot 1300 v. C. opklimmen. De Tien geboden bijv. bestonden te Babylon reeds in 2100 v. C.

Ezarhaddon. Een koning van Assyrië, van wien we verder weinig weten. Toen Sanherib in 701 eene poging had gewaagd om Jeruzalem te veroveren, maar door eene pestziekte van zijn leger daarin werd verhinderd, naar Ninevé terugkeerde, en eens daar in een tempel nederknielde, werd hij door twee van z'n eigen zoons vermoord. Zijn zoon Ezarhaddon volgde hem toen op; 2 Koningen 19 vers 37 en Jezaja 37 vers 38. Hij regeerde van 681—669, oorloogde met succes tegen de met de Joden verbonden Egyptenaren en zond kolonies vreemde menschen naar Samaria; Ezra 4 vers 2.

Ezau. De oudste en meestgeliefde zoon van den aartsvader Izaäk. Zijn tweelingbroeder Jakob was de lieveling van moeder Rebekka. Volgens Genesis 25 vers 25 was hij, toen hij geboren werd, geheel bedekt met rossig haar. Daarom noemde men hem Ezau of Edom dat met „Adam" samenhangt en „rood" beteekent; zie het artikel Adam. Om zijne behaardheid heet z'n latere woonplaats ook „Het Ruige" = Seïr = Edom of Iduméa, het land tusschen Judéa en de golf van Elath aan den Oostelijken hoorn van de Roode Zee.

Eene andere verklaring van den naam Ezau geeft vers 30. Toen hij volwassen was verkocht hij voor een schotel *roode* linzen-

pap zijn eerstgeboorterecht aan z'n jongeren broeder Jakob. Ezau was woelig en onrustig van aard, ging gaarne op de jacht; hij is een beeld van zijne latere afstammelingen, de Bedouïenen. Hij maakt den indruk van goedhartig en open maar onnadenkend en zorgeloos. Onnadenkend verkoopt hij zijn eerstgeboorterecht, maar hevig bedroefd is hij als z'n broeder hem den vaderlijken zegen ook nog ontfutselt (Genesis 27); barst daarna in woede tegen zijn broeder uit (vers 41 en 44) en wil hem dooden. Een man van het oogenblik. In Hoofdstuk 33 is hij de edelmoedige, die aan Jakob zijn bedrog vergeeft en in vers 4 tot tranen toe bewogen is, als ze elkander na jaren weder ontmoeten. Hij wil zelfs met Jakob blijven samenwonen; vers 12. Dus eene ruwe maar toch niet onsympathieke figuur.

In Genesis 27 vers 39 en 40, in den hem door z'n vader toegedienden zegen, is in korte woorden geschilderd de verhouding van twee broedervolken, de Edomieten en de afstammelingen van Israël, dat is Jakob. Beurtelings zou Edom aan Israël onderworpen zijn en vrij wezen. Dit is het in koningentijdperk, van ± 1000—600 v. C. het geval geweest; zie het artikel Edom.

Bij de latere rabbijnen is Ezau de personificatie van den onbekeerden natuurlijken mensch; hij is de verworpene, de door Jehovah gehate; Maleachi 1 vers 2 en 3, waaraan in Romeinen 9 vers 13 nog herinnerd wordt. Ook in Hebreën 12 vers 16—18 is hij een onheilige die verworpen werd.

Ezéchiël. Een van de groote profeten Israëls. Hij leefde ± 600 v. C. als priester aan den tempel te Jeruzalem, maar werd in 597 met koning Jojachin van Judéa in ballingschap naar Babel gevoerd, waar hem eene woonplaats werd aangewezen aan den Chebar; zie het artikel Chebar. Hij was zonder twijfel een aanzienlijk man; en leefde in de ballingschap met nog andere lotgenooten. In het vijfde jaar zijner wegvoering (Hoofdstuk 1 vers 2) begon zijne profetische werkzaamheid, die minstens 22 jaar heeft geduurd; Hoofdstuk 29 vers 17. Verder weten we van zijne levensbijzonderheden niets dan dat hij gehuwd was en dat zijne vrouw in de ballingschap stierf; Hoofdstuk 24 vers 16. Hij zelf denkelijk later ook.

De omstandigheid dat hij in den vreemde schreef, geeft aan het boek dat we van hem over hebben een eigenaardige kleur. Waarschijnlijk heeft hij de meeste vizioenen en redevoeringen later overdacht en kunstig aangevuld en ten slotte in 572 opgeschreven. Hoewel hij ver is van z'n vaderland, blijft hij er levendig belang in stellen. Alles wat er in Jeruzalem gebeurt weet hij. Hij berispt en geeselt zijne zondige volk, omdat het heul zoekt bij Egypte. Hij voorspelt den totalen ondergang van Israël, scheldt zijne slechte heerschers uit, maar slaat ten slotte ook tonen aan van verzoening en herstel, ja gaat zoover het Israël, dat eens weer herrijzen zal, in idealen staat te schetsen, met zijn nieuwen tempel, dien hij in alle bij-

zonderheden beschrijft. In dezen gelijkt hij op Plato. Gelijk deze eene ideale Republiek ontwierp, zoo Ezechiël een idealen priesterstaat.

Natuurlijk zijn zijne idealen niet geheel verwezenlijkt. Wel is de Joodsche staat na de Babylonische ballingschap in 538 eenigszins hersteld, en de tempel van 519—516 herbouwd, maar veel armelijker dan Ezechiël gedroomd had. Toch was het kranig van hem, in een tijd van vernietiging van zijn volk alreeds weder het bestek van een nieuwen staat te ontwerpen. Hij was als Van Hogendorp, die ten tijde van Neerlands diepste vernedering onder Frankrijk reeds eene staatsregeling voor een vrij Nederland ontwierp.

Ezechiëls stijl is dikwijls langdradig en mat, vol ingewikkelde beelden, overladen met allerlei versierselen. Zijn boek telt 48 hoofdstukken die zich in drie groepen laten verdeelen. Hoofdstuk 1—14 bevat profetiën uit den tijd vóór de verovering van Jeruzalem, of althans profetiën die vóór dien tijd ontstaan hééten te zijn. Ze vangen met het vijfde jaar zijner ballingschap aan, en loopen dus van 592—586. Hoofdstuk 15—32 bevat scheldredenen op Israël en op allerlei buitenlandsche volken. Hoofdstuk 33—48 zijn profetiën na Jeruzalems val in 586 geproduceerd, waaronder Hoofdstuk 40—48 het toekomstige Kanaän met den nieuwen tempel beschrijft. Ik zeg dat hij deze profetiën „produceerde", om duidelijk te doen uitkomen dat ze kunstmatig in elkander gezet zijn, en dat hij ze niet in, wat men gewoonlijk noemt, „profetischen gloed" uitsprak voor de scharen.

Bekend zijn van dezen profeet de beschrijving van zijne roeping in een uiterst ingewikkeld vizioen, Hoofdstuk 1 tot 3 vers 15, waarin de profeet worstelt met de taal en met beelden om den onbeschrijfbaren God te beschrijven; het vizioen van de vallei vol doodsbeenderen die weder herleven, Hoofdstuk 37; de profetie van de verkeerde herders en van den goeden herder, Hoofdstuk 34; en de schitterende beschrijving van het bloeiende Tyrus, een zeilend schip in volle zee gelijk, Hoofdstuk 27. Deze beschrijving van Tyrus is in Openbaring 18 nagevolgd als beschrijving van Rome. Uiterst lezenswaard is ook Hoofdstuk 16, waarin hij God vergelijkt met een liefhebbend echtgenoot en Israël met Diens uiterst ontuchtige vrouw. Ezechiël gebruikt hier zulk een gedurfde taal dat de rabbijnen verboden het in de synagoge voor te lezen. Maar welk een niets ontziend man, welk een durver heeft Ezechiël zich hier getoond! Daar zijn al onze Zola's niets bij.

Ezeon-Geber. De Zuidelijkste stad van het land der Edomieten die ten Zuidzuidoosten van Palestina woonden. Zij lag aan de Noordpunt van den Elanietischen zeeboezem, dat is de Oostelijkste hoorn van de Roode zee. Volgens het legendarische verhaal van Numeri 33 vers 35 en Deuteronomium 2 vers 8 was dit het punt, vanwaar de Israëlieten na de 40-jarige omzwerving in de woes-

tijn naar Kanaän trokken en het binnen togen; ± 1300 v. C. Koning David (±1000 v. C.) veroverde het, en zijn zoon Salomo rustte daar schepen uit, die, met Phoenicische zeelieden bemand, verre reizen deden om Indische schatten te halen; 1 Koningen 9 vers 26; en 10 vers 22. Na David was de stad beurtelings (met het gansche Edomietenland) vrij van Israël en dan weder onderworpen aan hetzelve. De naam Ezeon-Geber of Esjeon-Geber beteekent: Ruggegraat eens mans, naar het rotsachtige gebergte dat er als een ruggegraat in zee steekt. De stad bestaat niet meer.

Ezra. Een schriftgeleerde van aanzienlijk priesterlijk geslacht, die leefde na de Babylonische ballingschap, welke van 586—538 valt. Met eene schare van Joodsche ballingen keerde hij in het vaderland terug en ijverde daar sterk voor den Mozaïschen eeredienst en nog meer voor de handhaving der Mozaïsche wetten. Hij werd dan ook wel de tweede Mozes genoemd.

Omtrent den tijd waarin hij terugkeerde, bestaan verscheidene meeningen. Volgens den bijbel was het in het zevende jaar van Artaxerxes, koning van Perzië, wat dan in 458 v. C. moet geweest zijn. Volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling, deel I, bladzijde 1022, nog na 445. Hoe het zij, het was lang na het einde der officieele ballingschap. Telkens schijnen nog scharen te zijn teruggekeerd.

Onder deze teruggekeerden, die in de eerste jaren een moeilijken tijd hadden door te maken, heeft Ezra met kracht gewerkt, gaf voorlezingen van de Mozaïsche wetten, herstelde in vereeniging met den landvoogd Nehemia kerkelijk feestvieringen, dwong Joden die met heidensche vrouwen gehuwd waren om dezelve weg te zenden, en werkte alzoo krachtig mede om het particularisme van het Joodsche volk te versterken. Heeft hij zegenrijk gewerkt? Het antwoord op deze vraag hangt af van het standpunt dat men inneemt. Van Joodsch standpunt is hij een zeer groot man geweest. Van 's mans verdere levenslot weten wij niets.

Wat het boek Ezra betreft, dit vormde vroeger met het boek Nehemia één deel. In de Roomsche bijbelvertaling (de Vulgata) heetten beide: het eerste en het twee boek Ezra. Maar de Christenen hebben het éene werk verdeeld in de boeken Ezra en Nehemia, en zoo doen thans de Joden ook. — Men moet niet denken dat het boek Ezra door den man van dien naam geschreven is. Misschien zijn er gedenkschriften van hem in verwerkt. Dit vermoedt men, omdat er soms in den eersten persoon in wordt gesproken. — Hoofdstuk 1—6, in het Arameesch of laag-Syrisch geschreven, bevat de geschiedenis der Joden van af de verovering van Babel door Cyrus (in 538) tot het zesde jaar van Darius Hystaspes, dat is tot 515; o. a. wordt de tempel herbouwd. Met deze geschiedenis heeft de persoon van Ezra nog niets te maken. Het tweede deel des boeks, van Hoofdstuk 7—10, speelt veel later, na 458, en vermeldt den

terugkeer en de daden van Ezra zelven. Hier zij nog toegevoegd dat volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling de boeken Ezra-Nehemia door den zelfden auteur zijn samengesteld als de Kroniekenboeken, en wel in ± 250 v. C.

Dat de Ezraliteratuur zeer geliefd was en de persoon van Ezra en zijn werk hoogst geacht, blijkt wel uit het feit dat er later nog meer geschriften van dien naam zijn vervaardigd. Ze staan als het derde en vierde boek Ezra onder de apocryphe boeken des Ouden Testaments. In 3 Ezra staat eigenlijk het zelfde als in ons canonieke boek Ezra; alleen haalt het de historie wat vroeger op, namelijk van af koning Jozia van Judéa (regeert 639—609). In 4 Ezra staan o. a. vizioenen en openbaringen waarin, onder den vorm van vragen en antwoorden, gehandeld wordt over het Wereldbestuur, over het lijden van 't Joodsche volk, over den tijd van deszelfs verlossing en over het Oordeel. De voorstelling is dat Ezra de vragen stelt en een engel ze beantwoordt. Men meent dat sommige deelen van dit geschrift van Christelijken oorsprong zijn, dus zeer laat geschreven. —

De geschiedenis der teruggekeerde ballingen staat in Ezra-Nehemia vrij verward en er zijn veel nieuwere geleerden die meenen dat ze feitelijk eenigszins anders is geschied dan daar beschreven staat.

F.

Felix. Een vrijgelaten slaaf en gunsteling van den Romeinschen keizer Claudius, was een tijdlang stadhouder over het midden en het Zuiden van Palestina, toen dit een Romeinsch wingewest geworden was. Hij resideerde er te Caesareà-aan-zee tot het jaar 60 n. C. toe. In de Algemeene geschiedenis staat hij ongunstig bekend. In het Nieuwe Testament komt hij voor, omdat de apostel Paulus met hem in aanraking kwam. Paulus was in 58 n. C. te Jeruzalem gevangen genomen door de Joden, die hem als nieuwigheidsbrenger haatten. Gelijk Jezus voor stadhouder Pilatus was gebracht, zoo werd Paulus voor diens opvolger Felix gevoerd. Deze stadhouders toch hadden ter laatster instantie recht te spreken. — Felix handelde evenals Pilatus. Beiden achtten den voor hem staanden beschuldigde onschuldig. Tòch gaf Pilatus Jezus aan den dood over; en tòch hield Felix den apostel Paulus twee jaar lang gevangen. Zeker ter wille van de Joden, om de volksgunst niet te verliezen. Wel liet hij Paulus niet streng behandelen (Handelingen 24 vers 23), en sprak zelfs wel eens met hem, waartoe hij hem uit de gevangenis bij zich en zijne vrouw Drusilla liet komen; maar toch liet hij hem maar gevangen, hopende op een losgeld van zijne vereerders; vers 26. Als Paulus met hem over gerechtigheid sprak, werd hij bang; vers 25. Hij

vertrok als stadhouder, omdat hij door de Joden van Caesaréa te Rome was aangeklaagd.

Festus. Voluit Porcius Festus. Hij was, als Romeinsch landvoogd over Midden en Zuid Palestina, de opvolger van den onmiddellijk hiervoor behandelden Felix, en trad in het jaar 60 na Christus op, eveneens in de residentie Caesaréa-aan-zee. Hij vond er Paulus gevangen en ontving reeds na drie dagen een verzoek der Joden dat diens zaak in Jeruzalem berecht mocht worden; Handelingen 25 vers 1—3. Hij willigde dit verzoek niet in, maar bracht heel spoedig zijne rechtszaak te Caesaréa in behandeling; vers 6—8. Toch wilde hij den Joden wel ter wille zijn en zou, als de apostel er in wilde toestemmen, de rechtszaak naar de hoofdstad overbrengen; vers 9. Doch Paulus wilde niet en beriep zich op den keizer. Waarop Festus besloot dat hij dan naar Rome zou vervoerd worden; vers 10—12. Hij handelde tegenover den apostel correct en rechtvaardig, maar was verlegen wat hij aan den keizer schrijven zoude; en toen hij na eenige dagen een begroetingsbezoek ontving van den Jood Herodes Agrippa II, den stadhouder van het Overjordaansche en van diens zuster Bernice, raadpleegde hij dezen. Paulus werd toen voorgebracht en verdedigde zich in een lange redevoering, die Festus niet geheel begreep en hem den uitroep ontlokte dat Paulus „raaskalde"; Hoofdstuk 26 vers 24. Hij vond hem (zie vers 31) echter onschuldig. — Verder weten wij niets van dezen Romein. Na eene ambtsbediening van twee jaar stierf hij.

Fiat voluntas. Letterlijk: de wil geschiede. Het is de Latijnsche vertaling van het „Uw wil geschiede", dat Jezus in Gethsémané bad; zie Mattheus 26 vers 42 en Lucas 22 vers 42. — Het is 't motto van De Genestets bekend gedicht „Het haantje van den toren", en wordt vaak als scheepsnaam gebruikt. Het bevat eene hoofdgedachte van den godsdienst, die ook ligt in het Arabische Islam = onderwerping.

Filistijnen. Zie Philistijnen.

Fiolen. In Openbaring 5 vers 8; 15 vers 7 en andere plaatsen komen fiolen voor. Dit is een ouderwetsch woord voor schalen.

Flavius Josephus. Dit is een persoon die niet in den bijbel voorkomt en toch met de bijbelsche geschiedenis in verband staat, omdat hij eene historie van het Joodsche volk heeft gescheven, die soms aanvult waar de bijbel te kort schiet. De Oudtestamentische geschiedenis gaat tot omstreeks 450 voor Christus. Dan is er eene groote gaping tusschen dit tijdstip en den Makkabeeschen vrijheids-oorlog, die in 167 v. C. begon en in het Apocryphe boek I Makkabeën beschreven staat. Josephus vult deze gaping gedeeltelijk aan en verhaalt daarenboven in zijne boeken veel van de Joodsche Oudheid.

Hij was een man uit Joodsch priesterlijk geslacht, in 37 n. C.

geboren. Tijdens den laatsten oorlog van de Romeinen tegen de Joden, die in 70 n. C. met de verwoesting van Jeruzalem eindigde, werd hij door de Romeinen gevangen genomen. Hij wist echter de gunst van hun veldheer Vespasianus te winnen. Wanhopende aan het succes der Joden, spoorde hij hun aan zich te onderwerpen. Echter tevergeefs. Als bevelhebber van Tiberias (aan het meer van Galiléa) had hij deze stad aan de Romeinen overgegeven en haar zoo behoed voor verwoesting en het mogelijk gemaakt dat zij een middelpunt van Joodsche geleerdheid werd en bleef, terwijl de rest van 't land onderstboven lag. Nadat de oorlog met de Romeinen geëindigd en de Joodsche staat verdwenen was, schreef hij een boekwerk „Joodsche oorlogen", eene geschiedenis van dezen laatsten worsteltijd; in 7 boeken, in het Hebreeuwsch; en vervolgens in het Grieksch. Daarna gaf hij een veel grooter werk uit, dat zijn bekendste is geworden. Twintig boeken, getiteld: „Joodsche oudheden," eene geschiedenis van het Joodsche volk, van de vroegste tijden af. Het meeste put hij uit den bijbel, en dan hebben wij hem niet noodig, daar de bijbel primair is. Maar in de genoemde gaping tusschen ± 450 en 167 is hij onze eenige zegsman.

Josephus vermengde de geschiedenis met allerlei ongerijmde overleveringen. „Zijn historische trouw is aan geen andere bedenkingen onderworpen, dan die het gevolg zijn van achteloosheid, gezwollenheid en onduidelijkheid van stijl, en zucht om den Romeinen van zijne landgenooten een beteren dunk te geven." Prof. P. J. Veth.

Fonteinpoort. Beter: Bronpoort. De Zuidelijkste poort van het oude Jeruzalem. De Poort heette zoo naar den vijver Siloa in hare onmiddellijke nabijheid.

Fortunatus. Paulus had de Corinthische gemeente gesticht; doch daarna te Ephese in Klein-Azië vertoevende, vernam hij dat groote zonden in de jonge gemeente waren ingeslopen. Dit hoorde hij denkelijk uit eenen brief (zie I Corinthen 7 vers 1) die hem wellicht was gebracht door de Corinthiërs Fortunatus, Stéphanus en Achaïcus, menschen van wie we overigens niets weten. Paulus was door hun bezoek zeer verheugd; Hoofdstuk 16 vers 17. De drie broeders lichtten den apostel verder mondeling in omtrent de Corinthiërs.

G.

Gaäl. Na den dood van den richter Gideon (deze leefde ongeveer 1100 v. C.). stichtte zijn zoon Abimélech een koninkrijkje te Sichem in Middenpalestina. Later twist met zijne onderdanen gekregen hebbende, werd hij vooral tegengewerkt door een zekeren Gaäl, zoon van Jobaäl, een verder onbekend man, die zich te

Sichem vestigde en de burgers van Sichem tegen hem ophitste. Hij werd echter door Abimélech verslagen en verdwijnt dan uit de geschiedenis. Richteren 9 vers 26—40.

Gabbatha. Zie Lithostroton.

Gabis. Een in Job 28 vers 18 genoemde kostbare stof. Men weet niet welke is bedoeld. De Leidsche vertaling zegt: Kristal.

Gabriël. Letterlijk beteekent deze naam : „Kracht Gods". Het is de eigennaam van den opperste der zeven aartsengelen, die naar het geloof der Joden-sedert-de-tweede-eeuw-voor-Christus aan het hoofd van Gods hemelsche dienaren staan. In Daniël 8 vers 16, en 9 vers 21 komt hij voor als uitlegger van Gods geheimenissen. In Lucas 1 vers 19 kondigt hij de geboorte van Johannes den Dooper aan, en in vers 26 van Jezus. Ook is het volgens Mohammedaansche overlevering Gabriël die aan Mohammed verkondigde dat hij een profeet was

Gad. I. Een van de twaalf zonen van den aartsvader Jakob. Hij verwekte hem bij eene slavin zijner vrouw Lea. Toen het jongetje geboren was, rekende Lea het als haar eigen kind. Er was namelijk een ware wedstrijd tusschen haar en hare mede-vrouw Rachel, wie aan Jakob wel de meeste kinderen baren zou. Toen dit kind geboren werd, riep Lea verrukt: „Geluk!" En zoo werd de jongen nu genoemd. Gad beteekent Geluk. Het is oorspronkelijk een godennaam. De geluksgod. Het Fortuin. In Jezaja 65 vers 11 komt hij nog voor. Men meent dat er de ster Jupiter mede bedoeld is. — Naar Gad heet een der 12 stammen Israëls. Het is 't grootste en middelste deel van het Overjordaansche.

Gad. II. De naam van een soort van huiskapelaan van koning David (± 1000 v. C.), een man die zeer aan David verknocht was, een profeet die hem goeden raad gaf en uit Jehovah's naam tot hem sprak, gedurende lange jaren. Want als David nog vrijbuiter is, zwerft Gad reeds met hem rond (1 Samuël 22 vers 5) en als des konings regeering op een einde loopt dan is Gad nog steeds bij hem; 2 Samuël 24 vers 11. Op verscheidene plaatsen wordt hij „een profeet" genoemd. Hij is de man die David beveelt om een Jehovahaltaar op te richten op de plek, waar later door Salomo de tempel werd gebouwd. Volgens het Kroniekenboek (maar dit is niet bijzonder geloofwaardig) heeft hij nog plannen gemaakt omtrent den toekomstigen tempeldienst, die eerst door koning Hizkia (725—697) zijn uitgevoerd; zie 2 Kronieken 29 vers 25; en heeft hij eene levensbeschrijving van David vervaardigd (1 Kronieken 29 vers 29), die dan echter is verloren gegaan.

Gadara. Eene stad die een paar uur ten Zuidoosten van het meer van Galiléa in het door Griekschsprekende Syriërs bewoonde Overjordaansche Dekapolis (zie dat artikel) lag, ten tijde van Jezus. Flavius Josephus noemt het de sterke hoofdstad van dat land. De omstreken der plaats heeten in het Nieuwe Testament

meermalen „het land der Gadarenen". Jezus voer er heen van uit zijne woonplaats Kapérnaüm, dat aan de Westzijde van het meer lag. Daar, te Gadara, genas hij volgens Marcus 5 vers 1—20 den bezetene in wien een legioen booze geesten gezeteld was. Hetzelfde verhaal staat Lucas 8 vers 26—39, en gewijzigd Mattheüs 8 vers 28—34. Het woord „Gergesenen" is daar eene schrijffout voor „Gadarenen."

Gadara, eene badplaats met warme bronnen, was eene weeldestad vol heidensche heerlijkheid. Met dezen geest komt Jezus in strijd. Dit is denkelijk de diepere zin van de daemonenuitdrijvingsverhalen, hierboven vermeld.

De beroemde stad die in de oude geschiedenis meermalen voorkomt, en waarvan nog munten uit den keizertijd over zijn, bestaat niet meer. Maar de warme bronnen zijn er nog en worden in April nog veel bezocht. Het water riekt en smaakt naar zwavel. De Bedoeïenen laten de kranken daar met rust. De naam Gadara is nog bewaard in de uitdrukking: de holen van Dzjadoer. Er zijn namelijk nog vele grafholen. Ook de Arabische geografen noemen de plek nog Dzjadaar. Officieel heet ze thans Moekees, is vol ruïnen en stadsoverblijfselen, ligt dicht bij een der stations van de spoorlijn Haïfa—Damascus, en wordt door toeristen bezocht. (Baedeker).

Gajus. I. Een metgezel op Paulus' derde zendingsreis. Bij het oproer te Ephese wordt hij met z'n vriend Aristarchus door het volk naar den schouwburg gesleept, denkelijk om zich te verantwoorden wegens het verwerpen der Heidensche goden, waardoor de beroemde Dianadienst aldaar schade leed. Zie Handelingen 19 vers 29.

Gajus. II. Een Christen te Corinthe, bij wien Paulus logeerde (Romeinen 16 vers 23); hij moet een groot huis hebben gehad, waarin de geheele gemeente samenkwam. Volgens 1 Corinthen 1 vers 14 is deze Gajus een van de weinigen die Paulus gedoopt heeft.

Gajus. III. Denkelijk een denkbeeldig persoon, aan wien de derde Johannesbrief gericht is. Gajus was een buitengewoon veel voorkomende mannennaam die bijv. in schoolvoorbeelden gebruikt werd. Als de Johannesbrief dus aan Gajus gericht is, dan is hij aan iedereen gericht.

Galatië. Een bergachtig landschap middenin Klein-Azië en dus nergens aan zee liggende. Hier moet eene uitzondering geschied zijn op den gewonen gang van zaken. Terwijl gewoonlijk de volken van Oost naar West verhuizen, is hier een Keltische volksstam uit Gallië, of liever van de boorden van den Moezel, Oostwaarts getrokken en heeft zich ± 227 v. C. in Klein-Azië nedergezet en den geheelen omtrek aan zich cijnsbaar gemaakt. Wel versmolten ze onder de inboorlingen, gewenden aan grieksche zeden, namen die taal over, maar behielden tevens hunne Gallische

moedertaal. Later maakten ze een deel uit van het rijk van Pergamum en nog later van het Romeinsche rijk. In 25 n. C. werd het hierbij ingelijfd, met Ancyra tot hoofdstad. Er vestigden zich ook Joden. Paulus reisde er heen en stichtte er, omstreeks de jaren 51 of 52 (maar deze jaartallen zijn onzeker) eene Christengemeente; zie Handelingen 16 vers 6 en Galaten 4 vers 13 en 19; dat was op zijne tweede zendingsreis. Op zijne derde kwam hij er nog eens; zie Handelingen 18 vers 23. De Galatiërs hadden met ingenomenheid het vrijzinnige Christendom van Paulus aangenomen; vrijzinnig in dezen zin: dat de Joodsche wet en al hare ceremoniën, zelfs de besnijdenis, als vervallen werd geacht. Er kwamen echter na Paulus' vertrek Joodschgezinde christenijveraars. Zij beduidden den eenvoudigen Galatiërs dat zij van Jezus' vrienden, de 12 discipelen, geleerd hadden, dat de Joodsche wet wel degelijk moest blijven gehandhaafd. Openlijk weerspraken zij Paulus' gezag. De Galatiërs, tot wankelen gebracht, gingen er toe over Joodsche vierdagen weer te gaan vieren; ja enkelen lieten zich besnijden. Paulus, wellicht te Ephese vertoevende (men weet niet in welk jaar; misschien in 55, 56 of 57), hoort dit alles tot zijne groote verontwaardiging. Tegen zijne gewoonte schrijft hij *eigenhandig* hun een brief, hartstochtelijk van toon, vooral tegenover zijne Joodschgezinde tegenstanders. Dit is de brief aan de Galatiërs die nog in den Nieuwtestamentischen cánon is bewaard gebleven.

Galatiërs (Brief aan de). Lees eerst het vorige artikel. De brief aan de Galatiërs, van welken verreweg de meeste geleerden (ook de moderne) meenen, dat althans de hoofdinhoud ervan, werkelijk van Paulus is, heeft een drieledig doel. Ten eerste handhaaft de schrijver in Hoofdstuk 1 en 2 zijn gezag als apostel. Ten tweede verdedigt hij in Hoofdstuk 3 tot 5 vers 12 zijne opvatting, dat de mensch slechts zalig wordt door zijn geloof in God en Christus, en dat dus de Joodsche wet heeft afgedaan. Dit gedeelte is zeer ingewikkeld. De redeneering is vaak gezocht. Het is onbegrijpelijk, dat de eerste Christenen, eenvoudige lieden daar ergens in de binnenlanden van Klein-Azië, den inhoud hebben begrepen. Het is om deze reden dat sommigen meenen dat de briefvorm slechts een *vorm* is, en dat dit geschrift eigenlijk eene theologische geleerde verhandeling uit later tijd is. — Ten derde vermaant de schrijver om van de Christelijke vrijheid — immers vrijheid van de lastige Joodsche Wet — een waardig gebruik te maken.

Wat de uitwerking van dezen zoowel heftigen als teederen brief is geweest, weten wij niet. Het is 't gewichtigste strijdschrift van Paulus. — Zonderling is het tweeslachtige standpunt door den auteur hier en in andere brieven ingenomen. Want hij gelooft in de autoriteit des Ouden Testaments, haalt deszelfs uitspraken als bewijsvoeringen aan,.... en tegelijkertijd verwerpt hij het voor-

naamste deel er van, namelijk de Wet (= de vijf eerste boeken, Genesis—Deuteronomium)!

Galban. Een van de bestanddeelen van het heilige reukwerk dat volgens Exodus 30 vers 34 in het Israëlietische heiligdom gebrand werd. Het is een zekere sterkriekende gom of hars die thans in drie soorten in Perzië en Egypte voorkomt en nog als krampstillend middel gebruikt wordt. Men noemt ze in onze taal Moederhars of Moedergom. De geur van den rook is beslist onaangenaam, doch kan met andere bestanddeelen vermengd misschien aangenaam geweest zijn.

Galilea. Afgeleid van het woord Galiel, dat Omtrek, Landstreek, beteekent. Bedoeld werd in Salomo's tijd het allernoordelijkste puntje van Palestina, waarvan Salomo aan koning Hiram van Tyrus 20 steden ten geschenke gaf wegens de leverantie van bouwmaterialen ten behoeve van zijne bouwwerken te Jeruzalem; 1 Koningen 9 vers 11. In Jezus' dagen bedoelde men met „Galiléa" het Noordelijkste 1/3 gedeelte van Palestina ten Westen van den Jordaan. Doordat het 't dichtst bij Phoenicië en Damascus lag en met deze volken in aanraking kwam, verschilde het reeds vroeg in karakter met het zuiver-nationalistische Judéa. In 733 v. C. voerde de Assyrische koning Tiglath Pilezer II vele inwoners in ballingschap weg (2 Koningen 15 vers 29), waarop zich in het ontvolkte land vreemdelingen vestigden. Zoo ontstond daar eene zeer gemengde bevolking, niet zuiver in den Joodschen godsdienst, met een afzonderlijk dialect, zoodat later, menschen te Jeruzalem, tijdens Jezus' verhoor voor Pilatus, Petrus den Galileër aan zijne taal herkennen konden als ook behoorende bij den Galileër Jezus. De echte Joden minachtten de Galileërs, echter niet in die mate als de Samaritanen. De laatsten rekenden ze niet als tot hun volk behoorende. Als ze de 3 deelen huns lands opnoemden, spraken ze van Judéa, Peréa (het Overjordaansche) en Galiléa het laatst. Evenwel sprak men van „het Galiléa der heidenen" (Mattheus 4 vers 15); en de Galileërs waren niet in die mate gehecht aan de Joodsche ceremoniewetten als de Judéers. Het volk was vrijzinniger, en het is geen toeval dat een godsdiensthervormer als Jezus juist uit Galiléa kwam.

Kort voor Christus was het Joodsche land nog geheel tot ééne heerschappij vereenigd onder Herodes den Groote; ook Galiléa. Herodes stierf in 4 v. C. Toen ontving zijn zoon Herodes Antipas van de Romeinen het bestuur over dit laatste gewest. Dit is de zelfde, die Johannes den Dooper liet onthoofden en ook Jezus tijdens zijn verhoor bespotte. Hij regeerde tot 39 n. C. Hem verving Herodes Agrippa I, na wiens dood in 44 het gewest geheel bij het Romeinsche rijk werd ingelijfd.

Galiléa is ongeveer 20 uur gaans lang, 12 breed, bergachtig, en was in Jezus' dagen goed bevolkt en goed bebouwd. De inwoners

gingen voor dapper door. Josephus zegt dat er 200 steden en dorpen waren. Tiberias aan het meer van Galiléa was de voornaamste stad. Voor *ons* zijn het beroemdst: Nazareth, waar Jezus 30 jaar woonde; en Kapérnaüm aan het meer, waar hij daarna zijn intrek nam, en dat dan ook „zijne" stad heet; Mattheüs 9 vers 1. Jezus heet soms „de Galiléër"; Mattheüs 26 vers 69. — Galiléa is in zooverre het beroemdste gewest ter wereld, omdat het 't tooneel is geweest van Jezus' propagandatochten, het land dat hij in alle richtingen doortrok, „predikende en goeddoende".

Galilea (Meer van). Zie Tiberias.

Gallio. Deze Romein heette eigenlijk Marcus Annaeus Novatus, maar werd door den rhetor L. Junius Gallio tot zoon aangenomen en heette sinds: Junius Annaeus Gallio. Hij was de broer van den beroemden wijsgeer L. Annaeus Seneca, die hem ook een zijner geschriften heeft opgedragen, en hem zeer roemt vanwege zijn beminnelijk karakter. Hij was proconsul van een deel des Romeinschen rijks, namelijk van Achaje (Griekenland), en schijnt te Corinthe zijne residentie gehad te hebben. Hij was daar, toen Paulus op het einde van zijne tweede zendingsreis langen tijd, wel anderhalf jaar, eveneens te Corinthe vertoefde. De Corinthische Joden, vertoornd dat Paulus „de menschen wilde overreden dat ze God zouden vereeren op eene andere wijze dan de Wet leert" (Handelingen 18 vers 13), daagden den apostel voor den rechterstoel van Gallio, die echter zeide dat hij zich met hun godsdienstgeschillen niet bemoeien wilde, en hen wegdreef nog vóór Paulus zich verdedigen kon (vers 16 en 14). Toen nu het volk, dat Paulus klaarblijkelijk welgezind was, den overste der synagoge, Sosthenes, die zeker wel de hand in Paulus' gevangenneming gehad had, vlak voor den rechterstoel afranselde, trok „Gallio zich geen van deze dingen aan" (vers 17). Vandaar beteekent de uitdrukking „een Gallio" iemand die zich de dingen niet aantrekt. Met de bijbeteekenis: hij *moest* ze zich wel aantrekken.

Er is wel beweerd, dat Gallio later Paulus te Rome met Seneca in betrekking heeft gebracht. Zoo wilde men dan verklaren de Christelijke gedachten die in Seneca's werken voorkomen. Maar deze bewering hangt geheel in de lucht. Veeleer moet men aannemen dat de humanitaire en godsdienstige ideeën, waarvoor de wereld toen rijp was, *zoowel* Seneca als Paulus hebben beinvloed.

Tijdens zijn proconsulaat over Achaje werd Gallio ziekelijk; hij schreef dit toe aan het klimaat des lands; hij vertrok, en is denkelijk later tegelijk met zijn broeder door Nero omgebracht.

Gamaliël. Een beroemd Joodsch wetgeleerde uit de dagen van Paulus, ook van elders bekend en nòg onder de Joden beroemd. Hij was lid van het Sanhedrin (den Hoogen Raad), het lichaam dat Palestina in Christus' dagen op stoffelijk èn geestelijk gebied bestuurde. Toen de eerste Christenen bijzonder veel propaganda te Je-

ruzalem maakten en de voorvaderlijke godsdienst gevaar liep, daagde het Sanhedrin de apostelen (denkelijk zijn alle twaalf bedoeld) voor zijn rechterstoel (Handelingen 5 vers 26 en 27). Men wilde hen dooden (vers 33). Toen stond Gamaliël op „in waarde gehouden bij al het volk" (vers 34) en stelde voor, dat de apostelen zouden buiten staan. Daarna hield hij eene redevoering tot het Sanhedrin, waarin hij herinnerde aan andere nieuwigheidsbrengers, van wier werk evenwel niets was overgebleven. Men moest dus de dingen maar op hun beloop laten. Was het werk der apostelen niet uit God, dan zou het vanzelf wel verdwijnen; en was het wel uit God, dan kon men er toch niets aan doen (vers 38 en 39). Deze zonderlinge beschouwing noemt men een „Gamaliëlsraad". — De apostelen zijn toen slechts gegeeseld en daarna losgelaten.

Ten onrechte heeft men wel gemeend dat Gamaliël een halve Christen was.

Hij gaf alleen toe dat er in de Christenpropaganda iets goeds zou kunnen wezen. Maar zijne latere vermaardheid bij de Joden, die uit latere rabbijnsche geschriften blijkt, bewijst wel, dat hij Jood gebleven is. Dit blijkt ook uit het feit dat Paulus er zich later in het jaar 58, tegenover de Joden op beroept dat hij „aan de voeten van Gamaliël onderwezen is naar de gestrengheid van de Wet der vaderen"; Handelingen 22 vers 3. Dit zou hij niet gedaan hebben als bij dit Joodsche publiek Gamaliël als een afvallige had bekend gestaan.

Gamaliël moet dus beschouwd worden als een verdraagzame en billijke Jood, die Jood gebleven is.

Garizim. Andere spelling voor Gerizim; zie dat artikel.

Gath. Een van de vijf voorname Philistijnsche steden in het Zuidwesten van Palestina bij de zee, waarmede de Israëlieten vóór David (± 1000 v. C.) zooveel te stellen hadden. Toen de Arke des verbonds onder den richter Eli in ± 1100 v. C. door de Philistijnen veroverd was, is ze o. a. ook te Gath geweest, doch zij veroorzaakte ook daar volgens 1 Samuël 5 vers 8 en 9 ziekte (pestbuilen), zoodat de Gathieten haar weder wegzonden. Onder Samuël werd de stad door de Israëlieten veroverd, maar onder Saul was ze weder onafhankelijk, had een eigen koning, Achis, en verleende tot tweemaal toe bescherming aan den voor Saul gevluchten David (1 Samuël 7 vers 14; 21 vers 10—15; 27 vers 1—7). Nadat hij koning was geworden veroverde David de stad wederom, die nu voor goed bij Palestina werd ingelijfd. Later hooren we er niet meer van. In de vijfde eeuw na Christus is het nog een groot dorp. Thans is het geheel verdwenen. Men meent het terug te vinden in de ruïnenheuvel Tell es-Safije, dicht bij de kust, een uur of 8 ten Zuiden van Jaffa (Baedeker).

Gaza. De Zuidelijkste van de vijf voorname Philistijnsche steden in Zuidwest-Palestina bij de kust, waarmede de Israëlieten vóór

David (1000 v. C.) zooveel te stellen hadden. De naam Gaza beteekent: „de sterke" = de vesting. Een deel van de Simsonlegende speelt er. Volgens Richteren 16 vers 1—3, vernachtte hij in deze vijandelijke stad. De Philistijnen vernamen het en sloten alle poorten om hem de gelegenheid te benemen te ontsnappen. Maar Simson vatte de poortdeuren en de posten en sleepte ze uren ver heen naar den top van een berg bij Hebron. Aan het einde van zijn leven zit hij te Gaza gevangen en doet ten slotte den Dagonstempel omstorten, zichzelven en duizenden vijanden verpletterend onder het puin; Richteren 16 vers 21—31. — Koning David verovert de stad waarschijnlijk, want volgens 1 Koningen 4 vers 24 regeert zijn zoon Salomo er over. Later schijnen de Gazieten zich echter weder onafhankelijk te hebben gemaakt.

Het was eene zeer belangrijke stad, immers gelegen aan den grooten heirweg tusschen de zee en het gebergte van Zuid-Palestina, den weg van Babylonië naar Egypte, den weg dien zoowel de Aziatische als de Egyptische legers moesten nemen, wilden ze elkaar te lijf gaan. En hoe vaak is dit geschied! Men noemde Gaza „den sleutel" van Syrië of van Egypte, en men had er soms eene jarenlange belegering voor over om dezen sleutel in handen te krijgen. Gaza kan men dan ook het Gibraltar van dien tijd noemen. Cambyses, pharao Necho, Alexander de Groote, enz. trokken er langs.

In het Nieuwe Testament komt het voor in Handelingen 8 vers 26. Op den weg van Jeruzalem naar Gaza doopt Philippus den kamerling van Candacé (zie dit artikel). Later was de plaats een bisschopszetel, doch in 634 kwam ze onder de Mohammedanen. In de kruistochten wisselde ze meermalen van heerschers. De Tempelridders hadden haar een tijdlang in bezit. Doch later werd ze weder Mohammedaansch.

Daar ze in eene vruchtbare streek ligt, vol vruchtboomen en teelaarde, is het geen wonder dat ze steeds is blijven bestaan. Het is de plaats waar de karavanen, die naar Egypte gaan, mondvoorraad en water opdoen, voor ze de woestijn ingaan. Voor hen die uit het Zuiden komen is het de eerste plaats van rust en verkwikking. — De stad is thans nog een van de belangrijkste van Palestina, heet Razze, telt 40.000 inwoners, en is te midden van boomgaarden gelegen. Er wordt een voorname markt gehouden; er zijn Europeesche scholen, post en telegraaf, hospitaal, enz. Ze ligt een uur van de zee, die van gele zandduinen omzoomd is, evenals in Nederland. In de stad toont men het graf van Simson en dat van Mohammeds grootvader! (Baedeker).

Gebedsriem. Zie Gedenkcedel.

Geboden. Zie Tien geboden.

Gedalja. I. Zoon van Pashur. Een voornaam Jeruzalemmer, tijdens de belegering der stad door Nebucadnezar in 586 v. C. Met andere groote heeren was hij zeer gebeten op den profeet Jeremia,

omdat die verkondigde dat alle tegenstand tegen den belegeraar nutteloos was. Ze haalden den zwakken koning Zedekia over hem aan hen over te leveren en lieten hem aan touwen af in een put, waar de profeet in het slijk zakte; Jeremia 38 vers 1—6. Waarschijnlijk is hij na de verovering der stad met de overige groote heeren door de Babyloniërs te Ribla gedood; zie Jeremia 39 vers 6; en 52 vers 10.

Gedalja. II. Zoon van Ahikam. Een man die in den zelfden tijd als de zooeven genoemde Gedalja leefde. Toen Jeruzalem veroverd was, de stad en de tempel verwoest, de koning verbannen, de voorname inwoners het land uitgevoerd, maakte Nebukadnezar dezen Gedalja tot stadhouder over het wingewest Palestina. Gedalja's vader was reeds een beschermer van Jeremia geweest (Jeremia 36 vers 24) en dus zeker evenals de profeet Babylonisch-gezind. De zoon vestigde zich als stadhouder te Mizpa, in het midden des lands, eene plaats die ook alreeds in het Richterentijdvak (1250—1050 v. C.) een bewindszetel was geweest. Nu verzamelden zich alle gevluchte geringere lieden weder in hunne woonplaatsen en gingen weder werken en oogsten, en Gadalja stelde hen gerust; 2 Koningen 25 vers 22—24. Nebucadñezar beval hem de zorg van Jeremia aan (Jeremia 39 vers 14) en gaf hem eene Chaldeeuwsche lijfwacht (Jeremia 41 vers 3). — Doch deze vredige toestand zou niet lang duren. Men waarschuwde Gedalja dat er vijandschap dreigde, doch hij wilde het niet gelooven (Jeremia 40 vers 13—16). Om ons onbekende redenen is hij toen, na pas 2 maanden regeerens, door een zekeren Ismaël aan eenen maaltijd verraderlijk vermoord; Jeremia 41 vers 1—3. Zijn dood maakte dat de weder ontluikende goede gang van zaken in elkaar stortte. De Joden beschouwden zijnen dood als een groote ramp, en omdat hij in de 7de maand voorviel, gedachten ze dien later door een vastendag in die maand; Zacharia 8 vers 19.

Gedenkcedel. Op sommige plaatsen des Ouden Testaments (Exodus 9 vers 16, Deuteronomium 6 vers 8 en 11 vers 18) is er sprake van, dat de Israëlieten de geboden der Wet moeten binden op hunne hand, en als een merk op hun voorhoofd zetten, en aan den deurpost moeten schrijven, wat denkelijk zinnebeeldig bedoeld is: ze moeten de Wetsgeboden in praktijk brengen (met de hànden), in het hoofd hebben, en ook thuis opvolgen. Later vatte men de genoemde teksten letterlijk op en maakte perkamenten strooken of banden, waarop men eenige Wetsartikelen schreef, en wond dan den band om voorhoofd en linkerarm. Ze moesten dienen om de Wet niet te vergeten, te gedènken, en heeten daarom gedenkcedels. In het Grieksch van het Nieuwe Testament staat: voorbehoedmiddel (phulaktèrion) wat zoowel kan beteekenen: voorbehoedmiddel om de Wet niet te vergeten, als: amulet. Zeker is dat heilige teksten later als amuletten gebruikt werden en nog gebruikt worden, o.a. bij

Roomschen en Mohammedanen. Men schrijft ze op perkament en draagt ze op het lichaam.

Volgens Mattheüs 23 vers 5 keurde Jezus het dragen van zulke gedenkcedels niet op zichzelf af, maar wel dat schijnvromen ze bijzonder breed maakten, opdat ze goed in het oog zouden loopen, en de menschen zouden zien hoe godsdienstig de dragers wel waren.

Ook tegenwoordig gebruiken de Joden bij het bijbellezen enz. nog gedenkcedels; ze zitten dun opgerold in een kubiekvormig doosje, ± 8 c.M³, waaraan *riemen* zitten, waarmede het aan voorhoofd of arm wordt bevestigd. De Leidsche vertaling spreekt daarom van gebedsriemen.

Een oud gebruik dat bij de Joden nog bestaat is: een kokertje aan den post der buitendeur te bevestigen. Daarin zit een perkamenten rolletje waarop zekere belijdenis uit Deuteronomium 6 vers 4—9 en 11 vers 13—21 geschreven staat. Deze belijdenis begint met het woord Sjemang (= hoor!) en heet daarom het Sjemang. Het kokertje met inhoud heet de Mezoeza.

Een gedenkcedel op het voorhoofd gebonden heet in Exodus 13 vers 16 en andere plaatsen een voorhoofdspansel.

Gehazi. Op verscheidene plaatsen, 2 Koningen 4 vers 12 en 25; 5 vers 20; en 8 vers 4 heet hij knecht of bediende van den profeet Eliza, gelijk Eliza de dienaar van Elia was. Maar Eliza werd de opvolger van Elia, doch Gehazi niet van Eliza. Integendeel: in verscheidene verhalen omtrent Eliza speelt hij een onbeteekenende rol, behalve in 2 Koningen 5, waar hij in een ongunstig daglicht staat. Eliza had namelijk een voornaam buitenlander, Naäman, een Syrisch generaal, genezen; en deze wilde den profeet daarvoor beloonen, die dit echter weigerde. Naäman vertrok daarop, doch Gehazi ging hem achterna en loog hem voor dat er zooeven twee behoeftige jongelingen bij Eliza waren gekomen, voor wie hij twee stel kleeren en eene groote geldsom vroeg. Naäman, blij iets te kunnen doen, gaf tweemaal zooveel geld als gevraagd was, benevens de kleeren, welke dingen Gehazi in het geheim naar huis sleepte. Doch de profeet wist op wonderdadige wijze alles wat gebeurd was en strafte zijn dienaar met melaatschheid voor hemzelven en zijn nageslacht voor eeuwig; vers 20—27.

Gehenna. Zie Hel.

Gekrookt riet. Een ouderwetsche schrijf- en spreekwijze voor „gekreukt of geknakt riet". Dit beeld komt in Jezaja 42 vers 3 voor. Daar wordt het vrome deel van Israël beschreven als „de knecht van Jehovah", die barmhartig is en arme bedroefde gebroken zielen niet hard wil behandelen, d.i. „het gekrookte riet" niet wil breken, maar weder wil oprichten. In Mattheüs 12 vers 20 wordt dit op den zachtmoedigen Jezus toegepast.

Geld. De meest genoemde geldsommen of geldstukken in den bijbel zijn meestal *gewichten* in zilver. Zoo de eenheidsmunt, de

sikkel. Sikkel (in het Hebreeuwsch sjèkel) beteekent eenvoudig „gewicht", evenals ons woord „pond" dat van het Latijnsche pondus (= gewicht) komt.

De meest gewone bijbelsche benamingen voor geldsommen of geldstukken zijn:

Een talent (zilver) = 60 Minen = *f* 4500.

Een Mine, (in het Nieuwe Testament, in de gelijkenis van Lucas 19 vers 13—25 vertaald door „pond") = 50 heilige sikkels = *f* 75.

Een heilige sikkel = 2 gewone sikkels = *f* 1.50.

Een gewone sikkel of beka (beka = halve; namelijk een halve heilige sikkel) = *f* 0.75. Dit heet in het Oude Testament het hoofdgeld dat elke Israëliet als tempelbelasting te betalen heeft; Exodus 30 vers 13.

Een beka heeft 10 gera's. Een gera is dus ongeveer 7½ cent. Eigenlijk is het iets meer dan wij hier opgaven. Maar zoo is het 't gemakkelijkst te onthouden. Een heilige sikkel is dan ongeveer een daalder. Of deze soort van sikkels gebruikt zijn om Judas om te koopen zijn meester te verraden, weten wij niet. Is het zoo, dan was zijn loon 30 daalders. Wij moeten echter bedenken dat het geld toen allicht tien maal zooveel waarde had als nu. Vanwege de gebrekkige munting, het snoeien en de ontelbare sóórten van munten woog men het geld vaak af, zooöok aan Judas volgens Mattheüs 26 vers 15.

Onder invloed van Grieksche en Romeinsche beschaving leerden de Joden in Christus' tijd, en reeds eerder, ook drachmen en didrachmen en kodranten kennen; dat zijn Grieksche munten. Een drachme is ongeveer 40 cent; zie het artikel Drachme. Een didrachme ongeveer 80 cent; zie het artikel Didrachme. Een kodrant of kwart (namelijk een kwart as) (een as is een Romeinsche koperen munt) is iets minder dan een cent; zie het artikel Oort.

Trouwens, de talent en de mine zijn ook Grieksch. De sikkel echter, de beka en de gera zijn echt Hebreeuwsch. — Men raadplege de afzonderlijke artikelen. —

Alle bovengenoemde berekeningen zeggen echter weinig als men bedenkt dat het geld vroeger veel meer waard was dan nu; hoevéél meer is onzeker. Dit was in verschillende tijden natuurlijk verschillend.

Gelijkenissen. „Met dezen naam plegen in het Nieuwe Testament aangeduid te worden een aantal voorstellingen en verdichte verhalen, in welke Jezus gewoon was de godsdienstige (of zedelijke) waarheid in te kleeden en aan zijne tijdgenooten voor te dragen." Prof. J. H. Scholten.

In het Oude Testament komt de gelijkenisvorm ook een enkelen keer voor, bijv. in het verhaal van het ooilam; 2 Samuel 12 vers 2—7. Maar in het Nieuwe ongelijk veelvuldiger. Ik heb achter in den Tweeden druk van mijn Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt op bladzijde 823 eene alphabetische lijst van alle 41 gelijkenis-

sen gegeven met de bladzijde waar ze te vinden zijn. Jezus' discipelen gebruiken dezen leervorm niet. Evenwel moet worden opgemerkt, dat sommige gelijkenissen pas later door Jezus' volgelingen in den vorm gebracht zijn waarin we ze thans kennen. Bijv. die van de Booze landlieden, Mattheüs 21 vers 33—44, waar in vers 38 op Jezus' dood wordt gezinspeeld en in vers 41 op de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70 na Christus, 40 jaar na Jezus' dood.

De gelijkenisvorm is natuurlijk gekozen om den eenvoudigen hoorders de dingen duidelijk te maken, en niet, gelijk Mattheus 13 vers 11 en Marcus 4 vers 11 en 12 meenen, om in dezen vorm een geheimleer voor te dragen. Integendeel is deze leerwijze geschikt om de aandacht der menigte te trekken en haar het gehoorde stevig in te prenten.

Gelijkenissen (Alphabetische lijst van).

Arbeiders in den wijngaard; Mattheüs 20 vers 1—16.
Booze landlieden; Mattheüs 21 vers 33—44.
Bruiloftsmaal; Mattheüs 22 vers 1—14.
Gastmaal; Lucas 14 vers 16—24.
Getrouwe dienstknecht; Mattheüs 24 vers 45—51 en Lucas 12 vers 42—48.
Goede herder; Johannes 10 vers 1—16.
Hoeksteen; Marcus 12 vers 10 en Lucas 20 vers 17 en 18.
Huisheer (die de deur gesloten heeft); Lucas 13 vers 25—30.
Huisheer (vergaderende); Mattheüs 13 vers 52.
Huis op de rots; Mattheüs 7 vers 24—27 en Lucas 6 vers 46—49.
Koning (die ten strijde trekt); Lucas 14 vers 31 en 32.
Kwade dienstknecht; Mattheüs 24 vers 48—51 en Lucas 12 vers 45 en 46.
Mosterdzaad; Mattheüs 13 vers 31 en 32; Marcus 4 vers 31 en 32; Lucas 13 vers 18 en 19.
Onbarmhartige dienstknecht; Mattheus 18 vers 31—35.
Onbeschaamde vriend; Lucas 11 vers 5—8.
Onkruid onder de tarwe; Mattheüs 13 vers 24—30.
Onnutte dienstknechten; Lucas 17 vers 7—10.
Onrechtvaardige rechter; Lucas 18 vers 1—8.
Onvruchtbare vijgeboom; Lucas 13 vers 6—9.
Opwassend zaad; Marcus 4 vers 26—29.
Parel; Mattheüs 13 vers 45 en 46.
Pharizeër en tollenaar; Lucas 18 vers 9—14.
Ponden (Tien); Lucas 19 vers 11—27.
Rijke dwaas; Lucas 12 vers 16—21.
Rijke man en arme Lazarus; Lucas 16 vers 19—31
Samaritaan (barmhartige); Lucas 10 vers 25—37.
Schat in den akker; Mattheüs 13 vers 44.
Talenten; Mattheüs 25 vers 14—30.
Torenbouw; Lucas 14 vers 28—30.

Twee dienstknechten; Lucas 12 vers 41—48.
Twee zonen; Mattheüs 21 vers 28—31.
Verloren penning; Lucas 15 vers 8—10.
Verloren schaap; Mattheüs 18 vers 12—14 en Lucas 15 vers 4—7.
Verloren zoon; Lucas 15 vers 11—32.
Vischnet; Mattheüs 13 vers 47—50.
Ware wijnstok; Johannes 15 vers 1—6.
Wijngaard; Marcus 12 vers 1—10 en Lucas 20 vers 9—16.
Wijze en dwaze maagden; Mattheüs 25 vers 1—13.
Zaaier; Mattheus 13 vers 3—9 en 18—23; Marcus 4 vers 3—9 en 14—20; Lucas 8 vers 5—8 en 11—15.
Zout; Lucas 14 vers 34 en 35.
Zuurdeeg; Mattheüs 13 vers 33 en Lucas 13 vers 20 en 21.

Genesis. Het eerste van de 66 bijbelboeken. Omdat het begint met een verhaal omtrent de schepping of wording der wereld heet het „Genesis", een Grieksch woord dat „wording" beteekent. In den Hebreeuwschen bijbel heet het „Bereesjieth" = „In den beginne", omdat het boek met deze woorden aanvangt.

Vroeger meende men dat het door Mozes in ongeveer 1300 v. C. geschreven was. Maar tegenwoordig wordt, zelfs door Roomsche en orthodox-protestantsche theologen, aangenomen dat dit werk, evenals zoovele heilige schriften, ook van andere volken, een verzamelwerk is, waarin een of meer Redacteurs oudere geschriften bij elkaar hebben gevoegd. Zulke werken zijn eigenlijk niet in zeker tijdstip geschreven maar langzamerhand opgebouwd uit overgeleverde stof uit zeer verschillende tijdperken. De voornaamste oude auteurs, waaruit Genesis in omstreeks 600 voor Christus is opgebouwd, noemt men „den Jahwist" van wien men meent (doch al deze veronderstellingen zijn vrij onzeker) dat hij ongeveer in 800 v. C. in Judéa oude volksverhalen en wetten verzamelde. Men noemt hem Jahwist, omdat hij het Opperwezen „Jahwe" (Jehovah) noemt. En de tweede auteur is de „Elohist", die omstreeks 700 in Nóórd-Palestina moet geleefd hebben, en die het Opperwezen „Elohiem" (= God) noemt. Deze auteurs moeten oeroude stof bewerkt hebben, want bijv. de Paradijs- en Zondvloedverhalen komen reeds bij de oude Babyloniërs, vele eeuwen vóór Mozes, voor. Welnu, later zijn er Redacteurs of Verzamelaars gekomen, die (wanneer weten wij niet) (misschien ± 600 v. C.) uit den Jahwist, uit den Elohist, en uit andere bronnen, stukken hebben genomen, en die met eigen toevoegsels tot ons boek Genesis hebben opgebouwd. Heel ingewikkeld. Zoodat bijv. het Jozefverhaal uit stukken van verschillende afkomst is samengesteld, zoodat men de voegen van dit metselwerk nog hier en daar kan ontdekken.

Het werk bestaat uit 50 Hoofdstukken, die de geschiedenis van Adam af tot en met den dood van Jozef, dus tot aan de geboorte van Mozes behandelen. De gansche inhoud bestaat uit volksverhalen

die niet als eigenlijke „historie" kunnen worden aangemerkt, hoewel in de verhalen van de zwerftochten der aartsvaders wel eenige waarheid zal schuilen, bijv. de afkomst der Israëlieten uit Mesopotamië, hun nomadenverblijf in Palestina, hun verhuizen naar Egypte.

De voornaamste inhoud is als volgt: Hoofdstuk 1 Schepping der wereld; 2 en 3 Paradijsverhaal; 4 Kaïn en Abel; 5 Geslachtsregisters; 7, 8 en 9 Zondvloedverhaal; 10 Volkerenlijst; 11 Torenbouw van Babel en geslachtsregisters; 12—25 Geschiedenis van Abraham; 26 en 27 Geschiedenis van Izaäk; 28—37 en 47—50 Geschiedenis van Jakob; 37—50 Geschiedenis van Jozef.

Genesis is zonder twijfel het schilderachtigste en meest populaire bijbelboek.

Gennesareth. De in Mattheüs 14 vers 34 en Marcus 6 vers 53 voorkomende naam eener kleine maar zeer schoone vlakte aan den Noordwestoever van het meer van Galiléa. De vlakte is een klein uur breed en een goed uur lang, en ligt ten Noorden door hooge bergen beschut. Ze ligt onder den zeespiegel (het meer van Galiléa is 625 voet beneden de Middellandsche zee), en is daardoor als een broeibak. Alle vruchten zijn er eerder rijp dan elders.

In deze liefelijke natuur verkeerde Jezus soms. Men heeft er een prachtig uitzicht op het meer, dat naar deze vlakte ook wel Meer van Gennesareth heet. Deze vlakte is ook thans nog even vruchtbaar en heet nu El-roeweer (Baedeker). Kapérnaüm, waar Jezus tijdelijk woonde, lag aan het Noordeinde, Magdàla, waar hij ook wel predikte aan het Zuideinde. Het is de vlakte Gennesareth die het tooneel is geweest van Jezus' werkzaamheid, van zijne genezingen, van zijne prediking, van het samenstroomen der duizenden hoorders.

Over het ontstaan van den naam „Gennesareth" zie het artikel Tiberias.

Gennesareth (Meer van). Zie Tiberias.

Gera. Dit woord komt in het Oude Testament enkele keeren voor, bijv. Exodus 30 vers 13. Het is het twintigste gedeelte van een sikkel (zeker gewicht) zilvers. Er waren verscheidene soorten van sikkels in omloop. Maar bedoeld is hier: de priesterlijke sikkel, die ruim een daalder waard was. Een gera is ongeveer 8 ½ cent. — Het woord „gera" hangt samen met het Grieksche keration = hoorntje of peul van den Johannesbroodboom (zie het artikel Draf). De glinsterende bruine boon van deze vrucht schijnt oorspronkelijk als gewicht gediend te hebben, gelijk ook onze graankorrel, granum, grein, aan een zeker medicinaal gewicht zijn naam gaf. Trouwens het woord „korrel" duidt ook een gewicht aan. — Van het woord gera of keration komt ons „karaat" een gewicht voor edele metalen.

Geraakte. Met dit woord wordt in de Statenvertaling het Grieksche woord Paralyticus overgezet. Het komt herhaaldelijk in het Nieuwe Testament voor en doelt op zieke menschen, die tot Jezus werden gebracht om genezen te worden en die hetzij door plotse-

linge beroerte of langzamerhand verlamd waren geworden. De nieuwere vertalingen geven het dan ook weer met „verlamde".

Gerar. Een der Philistijnsche steden in Zuidwest-Palestina, dicht bij de Middellandsche zee. Volgens de verhalen van Genesis vertoefden daar soms de aartsvaders Abraham en Isaäk. Van beiden wordt bijna het zelfde avontuur verhaald, dat daar in Gerar hun overkomen is. Abrahams vrouw Sara was zeer schoon. De aartsvader vreesde, dat men haar begeeren zou en hem, den echtgenoot, als facheux troisième uit den weg ruimen. Daarom noemde hij Sara zijne *zuster*. Abimélech, de koning van Gerar, nam haar nu tot zich. Maar vóór hij gemeenschap met haar had, verscheen hem Jehovah in den droom om hem te waarschuwen, waarop hij Sara aan haren man teruggaf met verontschuldigingen en geschenken, waarop Abraham voor hem bad, zoodat de onvruchtbaarheid van Abimélechs vrouwen en dienstmaagden week; Genesis 20. — Eene verbleekte copie van dit verhaal wordt in Genesis 26 verhaald omtrent Isaäk, Abrahams zoon.

Twee uur ten Zuidoosten van Gaza (zie dit artikel) vindt men nog de ruïnenhoopen van Oem Dzerar, waarschijnlijk het oude Gerar.

Het moet er vroeger vruchtbaar geweest zijn; immers de oude verhalen laten de aartsvaders er heengaan bij hongersnood. Thans is het een zandwoestijn (Baedeker). De stad (die eerst zeer laat in het bezit der Israëlieten moet zijn gekomen) heeft nog lang na Christus bestaan. Immers in 451 n. C. was er op het concilie van Chalcedon nog een bisschop van Gerar.

Gergesenen. Een woord in de Statenvertaling op Mattheus 8 vers 28. Denkelijk eene verkeerde lezing voor Gadarenen. Zie het artikel Gadara.

Gerizim en Ebal. Midden in Palestina, te midden van het gebergte Ephraïm liggen twee bekende bergen. De Ebal, ruim 900 Meter hoog, en vlak ten Zuiden daarvan de Gerizim die ruim 850 meet. In het dal tusschen de bergen lag de aloude heilige stad Sichem, die nog bestaat. In den Romeinschen tijd werd zij verwoest en herbouwd en Neapolis (Nieuwstad) genaamd; ze heet thans verbasterd nog zoo: Naboeloes.

Het is een van de oudste en voornaamste heilige plekken in Palestina. Hier spelen reeds sommige aartsvaderverhalen; Genesis 12 vers 6 en 7; 33 vers 18—20; 48 vers 22. Hierop wordt gezinspeeld in Johannes 4 vers 12 en Handelingen 7 vers 16. Jozefs gebeente wordt er begraven; Jozua 24 vers 32. Jozua nam er afscheid van zijn volk, Jerobeam begon er ten opstand tegen Salomo's zoon Rehabeam, enz.

In de dagen van Alexander den Groote (± 333 v. C.), en met diens vergunning, bouwden de met de Zuidelijker Judeërs in vijandschap levende Samaritanen of Middenpalestinensers een afzonderlijken tempel op den Gerizim. Een tempel die concurreerde met dien te

Jeruzalem. Wel werd eerstgenoemde in 129 v. C. door de Judeërs onder den Makkabeër Johannes Hyrcanus weder verwoest, maar de plek bleef den Samaritanen heilig. Daarom vraagt de Samaritaansche vrouw in Johannes 4 vers 20 aan Jezus wat toch de ware heilige plek is: de Gerizim of de berg Sion te Jeruzalem. Welke vraag de aanleiding is geweest tot de onsterflijke woorden in vers 24: „God is Geest en zij die hem aanbidden moeten Hem aanbidden in geest en in waarheid." Noch de Gerizim, noch de Sionsberg is een bijzonder heilige plek; vers 21. De vijandschap tusschen Samaritanen en Joden is echter blijven bestaan.

De naar de legende door den aartsvader Jakob gegraven put, waarbij dit gesprek met Jezus zou hebben plaats gehad, de Jakobsbron, toont men u nog aan de Zuidzijde van Naboeloes, ontspringende uit de Noordhelling van den Gerizim. Het is een van de 22 bronnen van Naboeloes. Onder alle straten der stad hoort men het water ruischen (Baedeker).

De secte der Samaritanen, die den berg bijzonder vereert, heeft zich met ongelooflijke taaiheid staande gehouden tot op dezen dag. Er zijn te Naboeloes nog 170 zielen met een hoogepriester aan het hoofd, die als zoodanig in het stadsbestuur zitting heeft. Hunne gebeden worden nog in het Samaritaansch gehouden; hun omgangstaal is echter Arabisch. Ze dragen eigenaardige kleeren, verwerpen alle beelden en alle uitdrukkingen die Gode menschelijke eigenschappen schijnen toe te voegen. Ze verwachten den Messias 6000 jaar na de schepping der wereld. Deze Messias zal echter niet grooter zijn dan Mozes. Hun heilige schrift bestaat slechts uit de 5 eerste boeken des Ouden Testaments, die op enkele plaatsen afwijken van de onze. Zeer oude handschriften worden voor een fooitje nog te Naboeloes aan vreemdelingen getoond. Driemaal in het jaar trekken zij naar den top van den Gerizim om daar plechtigheden te verrichten; o.a. worden met Paschen 7 lammeren geofferd. — Dat de Ebal in oude tijden, vóór Jeruzalem in ± 625 v. C. tot eenige wettige offerplaats was verklaard, een ook bij echte Israëlieten zeer heilige plek was, waar geofferd werd, blijkt uit Deuteronomium 27 vers 4—8. In den Samaritaanschen pentateuch (5 eerste boeken des Ouden Testaments) heeft men hier in plaats van het woord Ebal „Gerizim" gesmokkeld. Lees ook het merkwaardige stuk Deuteronomium 11 vers 29 en 27 vers 11 en 12 en Jozua 8 vers 33. De zegen ligt daar op den Gerizim en de vloek op den Ebal, omdat voor hem die naar het Oosten ziet de eerste rechts en de tweede links ligt.

Het uitzicht op den Gerizim is prachtig. Op den top is, evenals boven op den Ebal, eene menigte sporen, die aantoonen dat daar vroeger vele gebouwen hebben gestaan. In Baedeker kan men er het noodige van vinden. De Gerizim heet tegenwoordig bij de bewoners des lands de Zuidberg en de Ebal de Noordberg. Ze hebben ook nog andere namen. Worden door toeristen bezocht.

Gersom. Zie Zippora.

Gerson. Volgens Genesis 46 vers 11 de oudste zoon van Levi, die een van de 12 zonen van den aartsvader Jakob was. De afstammelingen van Levi vormden de priesterfamilies in Israël. Gerson was dus de stamvader van een der geslachten der Levieten. Volgens de legendarische voorstelling van den tijdens de woestijnreis gebruikten draagbaren tempel of tabernakel (= tent) moesten de Gersonieten daarbij bepaalde diensten bewijzen.

Gesem. Waarschijnlijk een Arabisch opperhoofd in het Zuiden van Palestina, wiens politiek het niet geschikt vond dat Jeruzalem te zeer versterkt werd. Hij leefde ± 445 v. C. en werkte met een paar andere hooge heeren Nehemia tegen, toen hij de muren van Jeruzalem wilde herbouwen. Gesem, ook Gasmoe genaamd, komt voor in Nehemia 2 vers 19; en 6 vers 1, 2 en 6. Hij wil met een zekeren Sanballat Nehemia in een hinderlaag lokken.

Gesnedene. Dit wil zeggen: een van de teelballen beroofde man. Een gesnedene of eunuuch. Volgens de Oud-Testamentische wetten mocht mensch noch dier ontmand worden. Een ontmand dier mocht niet geofferd worden. Een gesneden Israëliet mocht in de volksvergadering niet verschijnen. Een gesneden vreemdeling kon nimmer tot het Joodsche volk overgaan.

Gesnedenen werden gebruikt tot bewakers van den harem. Zij brachten het soms ver in vertrouwde staatsbetrekkingen; het was een zóó gewone zaak dat vertrouwde hofbeambten gesnedenen waren, dat het woord „gesnedene" eenvoudig „hofbeambte" ging beteekenen. De hofbeambte of kamerling van Candace, die in het verhaal van Handelingen 8 vers 26—40 (zie vers 27) voorkomt was een gesnedene; in het Grieksch staat namelijk niet „kamerling" maar „eunuuch". — Een enkele maal komt het voor dat gesnedenen huwen, zoo Potifar die Jozef kocht.

In Mattheüs 19 vers 12 spreekt Jezus van gesnedenen-in-geestelijken-zin, dat is van menschen, die, om zich geheel te kunnen wijden aan prediking en menschheid, geheel afstand hebben gedaan van het huwelijk.

Gethiet. Inwoner der Philistijnsche stad Gath; zie dat artikel.

Gethsémané. Eene landhoeve aan den Westelijken voet van den Olijfberg, die vlak ten Oosten van Jeruzalem ligt. Zie het kaartje op n°. X van het Voorwerk. Het woord „Gethsémané" beteekent oliepers. Allicht was er dus in den ouden tijd eene machinale inrichting voor het persen der olie uit de olijven. Ook de omliggende eigenaars brengen dan hunne vruchten naar zulk een pers, wier eigenaar dan voor een zeker gewicht aan olijven een zekere maat olie teruggeeft en de rest als persloon voor zichzelven houdt.

De hoeve Gethsémané lag aan den weg van Jeruzalem naar het dorpje Bethanië, waar Jezus gewoon was te overnachten, gedurende den tijd dat hij ter gelegenheid van het Paaschfeest te Jeruzalem

vertoefde. Op den laatsten avond zijns levens, toen hij er ook weder langs wandelde, ging hij, in zijne behoefte om alleen te zijn, in den hof, en was er zoo beangst. Hij bad dat de bittere lijdensbeker hem voorbij mocht gaan. Maar Gods wil moest geschieden. Daar vond hem toen Judas met de politiedienaren. Daar verried Judas zijn meester met een kus. — Het tooneel staat, hoewel verschillend geschilderd, in alle 4 evangeliën. In Mattheüs 26, Marcus 14, Lucas 22 en Johannes 18. De naam Gethsémané wordt echter alleen door Mattheus (vers 36) en Marcus (vers 32) genoemd.

Deze olijfhof is in zekeren zin tot heden in stand gebleven. Hij is geen 5 minuten gaans ten Oosten van den hoogen muur van Jeruzalem, vlak tegenover het oude tempelplein, thans Haram esch Scherif. Het is tegenwoordig een door 'n muur omringde tuin, een onregelmatige vierhoek van ongeveer 70 schreden lang en breed, en toebehoorende aan Franciscaner monniken. Men zegt dat de 8 van ouderdom gebarsten olijfboomen die er staan, nog uit Jezus' tijd stammen. Dit schijnt waar te zijn, dat een olijfboom nooit sterft, maar steeds weer uit de wortels uitloopt. De in Gethsémané gewonnen olie wordt duur verkocht. Uit de kernen der vruchten maakt men rozekransen. Men kan den tuin voor 1 franc bezien en er gekweekte bloemen ter gedachtenis koopen (Baedeker).

Gezalfde. In den bijbel is het gezalfd zijn met olie een zinnebeeld van het feit, dat men van Heiligen Geest vervuld is en eene heilige roeping van God ontvangen heeft. Daarom zegt Jezaja 61 vers 1: „De geest van Jehovah is op mij *omdat* hij mij gezalfd heeft." De profeten spraken zoo in overdrachtelijken zin. Maar koningen en priesters werden in letterlijken zin met kostbare olie over het hoofd gegoten, gelijk eens de Fransche koningen en thans nog de Russische en Oostenrijksche keizers en de paus bij de aanvaarding hunner regeering. In Psalm 133 staat dat de zalf zóó overvloedig is medegedeeld aan den hoogepriester, dat ze stroomt langs zijn baard. In Exodus 30 vers 22—25 lezen we hoe ze bereid werd. In vers 30—33 staat dat ze absoluut alleen door priesters mocht worden gebruikt. Ook heilige tempelvoorwerpen mochten er mede worden gezalfd. Wie ze op een gewoon mensch stortte werd gedood.

Ook heilige steenen werd gezalfd, gelijk de Romeinen en Grieken hunne godenbeelden zalfden. Een bijbelsch voorbeeld is de steen, waarop Jakob zijn hoofd nederlegde, toen hij voor Ezau vluchtte; Genesis 31 vers 13. Zulk een wijsteen of zalfsteen noemde men een Masseba. Het woord hangt samen met „Messias". Beide komen van een Hebreeuwsch werkwoord dat „zalven" beteekent.

Omdat ook koningen gezalfd werden, noemde men hen eenvoudig „gezalfden", gelijk wij spreken van „gekroonde hoofden". Zelfs wordt de Heidensche Perzenkoning Cyrus in Jezaja 45 vers 1 een messias, een gezalfde genoemd, omdat hij in dienst van Jehovah de verbannen Joden zal vrijmaken. Later verstond men onder *„de*

gezalfde": den verwachten grooten koning uit Davids geslacht, die het vervallen Israël weder tot bloei zou brengen. Zie de artikelen Messias en Christus.

Gezicht. Dit in den bijbel ontelbare keeren voorkomende woord beteekent: vizioen. Een profeet of apostel „heeft een gezicht" = heeft een vizioen. Buiten het gewone gezichtsorgaan om. Zoo heet Bileam in Numeri 24 vers 3 „de man met het gesloten oog".

Of de Oosterlingen, extatischer dan de nuchterder Westerlingen, vaak werkelijke vizioenen hadden?.... Of moet men de meeste verhalen van zulke „gezichten" op rekening van de opsierende bijbelschrijvers stellen?.... Beantwoordt er werkelijk werkelijkheid aan zulke vizioenen?.... Het antwoord op zulke vragen hangt af van de vraag hoe gij over spiritistische en dergelijke verschijnselen oordeelt, in clairvoyance gelooft, enz.... Schrijver dezes is geneigd te denken, dat het mogelijk is dat daartoe begaafde menschen op enkele momenten een enkelen blik in de geestenwereld kunnen slaan.

Gibea. Eene stad vlak ten Noorden van Jeruzalem. In het Richterentijdvak (1250—1000 v. C.). hebben de inwoners dier stad in grooten euvelmoed de vrouw van een daar overnachtend vreemdeling ten doode toe verkracht, en zijn daarom door het verontwaardigde Israëlietische volk verdelgd. Ze wilden namelijk de euveldaders niet uitleveren. De stad werd verwoest. De geheele stam Benjamin, tot welke Gibea behoorde, en die hare partij trok, werd uitgeroeid met vrouwen en kinderen. Alleen 600 mannen ontkwamen. Zie Richteren 19 en 20. Echter herstelde zich de stam Benjamin, gelijk in het slot van Richteren 20 beschreven is.

In Gibea, dat weder herbouwd is, werd Israëls eerste koning, Saul, geboren. Het wordt daarom wel „Gibea Sauls" genaamd; 1 Samuel 11 vers 4; en 15 vers 34. De plek zoekt men terug op den heuvel Tell el Fûl vlak ten Noorden van Jeruzalem (Baedeker).

Gibeon. In zeer oude tijden reeds eene groote stad „als eene der koningssteden", Jozua 10 vers 2; zij lag anderhalf of 2 uur ten W.N.W. van Jeruzalem. De stad speelt eene rol in den tijd van den intocht der uit Egypte naar Kanaän getogen Israëlieten, in ± 1300 v. C.

Toen namelijk de inwoners van Gibeon gehoord hadden dat Jozua, het opperhoofd der Israëlieten, de steden Jericho en Ai veroverd en verwoest had, werden ze beangst en zonden een gezantschap met versleten kleederen en oud brood, alsof ze van een ververwijderd volk kwamen, met verzoek een bondgenootschap te sluiten. Jozua, die gezworen had alle Kanaänieten uit te roeien, liet zich bedotten, en sloot het verbond; Jozua 9 vers 3—15. Toen kort daarna bleek dat de Gibeonieten dichtbij woonden en óók Kanaänieten waren, hield Jozua zijn woord, roeide hen niet uit, maar maakte hen tot houthakkers en waterdragers, ten behoeve van zijn volk en van het heiligdom. Vandaar de uitdrukking „houthakkers en waterdra-

gers" voor minderwaardig geachte bondgenooten. — Vijf Kanaänietische steden, toornig omdat Gibeon zich bij Jozua had aangesloten, belegerden het nu, maar werden door Jozua verslagen. Het was bij die gelegenheid dat deze richter het naar vond, dat de zon zoo spoedig zoude ondergaan en dat hij dus geen licht zou hebben om de vijanden voldoende te vervolgen en uit te moorden, en dat hij de zon gebood: „Zon sta stil te Gibeon; en maan, in Ajjalons dal". En de zon bleef een vollen dag lang pal in het Zuiden staan, volgens Richteren 10 vers 12 en 13. — De wensch dat het vallen van den avond de volledige overwinning niet verhindere, komt ook bij Grieksche dichters voor.

In ± 1000 v. C. heeft koning Saul ondanks Jozua's vermelden eed de Gibeonieten trachten uit te roeien. Hierom zond Jehovah later onder David eenen hongersnood. Om de Gibeonieten en ook Jehovah te verzoenen, werden 7 nakomelingen van Saul opgehangen, o.a. twee zonen van Sauls bijvrouw Rizpa; dit is het bekende verhaal van Rizpa; zie dat artikel, benevens 2 Samuël 21 vers 1—14.

Iets later heeft Salomo er bij den aanvang zijner regeering ± 790 v. C. een offer van 1000 beesten gebracht. Gibeon was toen de voornaamste „hoogte" des lands. Eene „hoogte" noemde men eene hooggelegen heilige plek waar geofferd werd. Daar te Gibeon had hij toen bij die gelegenheid zijn beroemden droom, waarin hij, mogende kiezen wat hij wilde, *wijsheid* koos; 1 Koningen 3 vers 1—15. Den tempel te Jeruzalem moest hij toen natuurlijk nog bouwen.

De plaats is thans een dorp geworden, heet Ed-Szjieb en ligt bovenop een geïsoleerden heuvel. De huizen zijn in de oude ruïnen ingebouwd. Er is nog een groot kasteelachtig gebouw. Honderd schreden van het dorp is een bron met grooten watervijver, misschien nog wel dezelfde die in 2 Samuël 2 vers 13 en Jeremia 41 vers 12 bedoeld is (Baedeker).

Gideon. Een van de beroemdste richteren Israëls in het Richterentijdvak, dat van 1250—1050 v. C. valt. Hij leefde in een tijd toen zijn land veel te lijden had van de Midianieten, een woestijnvolk ten Oosten van Palestina. Hij woonde te Ofra, een verder onbekende stad in het midden des lands. Zijn vader heette Joas en was zeker een aanzienlijk man, daar de stad Ofra „het Ofra van Joas" heet; Richteren 6 vers 11. De engel van Jehovah komt den zoon, terwijl hij aan het dorschen is, aanzeggen dat hij de Midianieten verslaan moet; vers 11—16. Gideon biedt den engel voedsel aan, dat wonderdadig door vuur verteerd wordt; vers 17—22. Hij begint nu met een Baälsaltaar, dat aan zijn vader toebehoort, des nachts omver te werpen, en den daarbij staanden gewijden boomstam om te houwen. Hij bouwt er een Jehovahaltaar, waarop hij een voor Baäl bestemden stier offert. Als de Ofraïeten hem daarom willen dooden, zegt vader Joas: „Laat Baäl zelf tegen hem strijden." Daarom heet

Gideon ook Jerub-baäl = Laat Baäl tegen hem strijden. Zoo staat er in vers 25—32. Jerubbaäl beteekent echter wèrkelijk: Baälstrijder; ofwel: Baäl strijdt. Het bovengenoemde verhaal is bedacht om aan den heidenschen bijnaam van dezen geliefden vijfden richter eene onergerlijke beteekenis te geven.

Na Baäl verslagen te hebben gaat hij de buitenlandsche vijanden te lijf. Dezen hadden zich gelegerd in de vlakte van Jizreël, ten Zuiden van het kruisje, dat op het kaartje van no. IX van het Voorwerk Nazareth aanduidt. „De geest van Jehovah bekleedde Gideon" zegt vers 34. Ook was hij zeker begeerig om zijne broeders te wreken, die door de Midianieten gedood waren; Hoofdstuk 8 vers 18 en 19. Hij roept de Noordwestelijke stammen van Kanaän op ten strijde.

Vooraf echter beproeft hij nog een zonderling godsoordeel of orakel met een schapenvacht in verband met den nachtelijken dauw; vers 36—40. Dit valt tot twee keer toe goed uit. Nu trekt hij op, denkelijk naar het gebergte Gilboa, ten Z.W. van het meer van Galiléa. Hij heeft 32.000 man bij zich. Dit is Jehovah te veel. Gideon moet zeggen, dat wie bang is naar huis mag gaan. Nu vertrekken er 22.000. Maar de overige 10.000 zijn nog te veel. Want de Midianieten moeten door een wonder en niet als door menschenhand verslagen worden; Hoofdstuk 8 vers 2. Om de 10.000 te schiften moeten ze bij een water gaan drinken. Driehonderd man lekken het water op als honden doen; dezen mogen mede ten strijde gaan; vers 4—8. Nu zal de slag beginnen. — De Midianieten zijn in de vlakte (van Jizreël), „ontelbaar als de zandkorrels der zee". Gideon is op het gebergte (denkelijk Gilboa). Om hem gerust te stellen laat Jehovah hem 's nacht met zijn dienaar Pura de vijanden verspieden. Ze hooren dan twee vijandelijke soldaten een gesprek voeren, dat door zijnen inhoud voor Gideon een goed voorteeken is; vers 9—15. Hij verdeelt dan nog in denzelfden nacht zijne 300 man in drie hoopen, geeft hun allen een bazuin, een kruik en een fakkel. Nu stormen ze den berg af, slaan de kruiken stuk, trompetten, zwaaien met de fakkels, en maken het slaapdronken leger zóó verschrikt dat de een tegen den ander vecht en ze ten slotte allen naar het Oosten vluchten; vers 19—23; tot aan den Jordaan. Hier vangen hen de Ephraëmieten op en dooden er velen, o.a. twee vorsten; vers 23—25. Zij zijn boos, dat Gideon hen niet eerder heeft opgeroepen, maar deze bevredigt hen door te zeggen dat hunne nàlezing grooter is dan zijn eigen wijnoogst; Hoofdstuk 8 vers 1—3. De held vervolgt nu met zijne 300 de Midianieten steeds Oostelijker. Vermoeid en hongerig vraagt hij twee steden om voedsel. Dezen weigeren, waarop hij ze met vreeselijke straffen bedreigt; vers 4—9. Hij achterhaalt de Midianieten; 120.000 waren er reeds gesneuveld; 15.000 zijn er nog over. Gideon verslaat ze bij Karkor, eene onbekende plaats, die ver ten Oosten van den Jordaan gedacht moet worden; de vorsten Ze-

bah en Salmunna der Midianieten worden gevangen genomen; vers 10—12.

Naar Palestina teruggekeerd, straft hij de genoemde twee steden; van de eene doet hij 77 Oudsten doodgeeselen; daarna doodt hij met eigen hand de vorsten Zebah en Salmunna; vers 13—21. Nu willen de Israëlieten hem tot koning maken. Maar hij weigert. Als richter wil hij het land wel besturen. Alleen vraagt hij uit den veroverden buit van elk man een gouden ring. Samen is dit 29 K.G. goud. Hij vervaardigt daarvan een Efod, dien hij in zijne woonplaats Ofra plaatst en waarmede Israël afgoderij ging plegen. Een Efod beteekent gewoonlijk een priesterlijk schouderkleed; zie het artikel Efod. Wat er hier bij Gideon mede bedoeld is, blijkt niet. Misschien een lap of vaandel, waaraan de buitgemaakte ringen als zegeteekenen hingen.

Veertig jaar regeerde Gideon, en het land had zoolang rust. Hij vestigde zich te Ofra, had vele vrouwen, waarbij hij 70 zonen had. Ook had hij uit eene bijvrouw te Sichem een zoon Abimélech, die veel wederwaardigheden ondervond; zie dat artikel. Het ondankbare volk betoonde geen liefde aan Gideons nageslacht; vers 22—35.

Naar de genoemde 300 dapperen van Gideon noemt men wel „Gideonsbende" elke kleine van heilige geestdrift bezielde schare of vereeniging van menschen, die tegen een veel talrijker vijand den strijd aanbinden. Zoo bijv. de eerste voorstanders van de afschaffing der slavernij, de eerste geheelonthouders, enz.

Gierst. Dit is een in ons land niet voorkomende graansoort, die in de landen om de Middellandsche zee en dieper in Azië veel verbouwd werd en wordt, en wier meel soms bij het tarwemeel werd gevoegd om er brood van te bakken; Ezechiël 4 vers 9. De aren zijn veel grooter dan van tarwe, lijken wollig en bevatten ontelbaar veel kleine korreltjes.

Gihon. I. Een van de rivieren van het Paradijs; zie dat artikel.

Gihon. II. Een bron bij Jeruzalem, waarbij Salomo in ± 970 v. C. tot koning gekroond werd; 1 Koningen 1 vers 33 en 38, en waarvan koning Hizkia (regeert 725—697) het water naar de stad leidde; 2 Koningen 20 vers 20 en 2 Kronieken 32 vers 30. Welke bron bedoeld is weet men niet recht. Denkelijk dezelfde als de Siloahvijver. Zie het artikel Siloah.

Gilboa. Een van 200—500 Meter hoog gebergte van een uur of 4 gaans lang en 2 breed, ten Zuidwesten van het meer van Galiléa, tusschen de Jordaanvlakte en de vlakte van Jizreël. Hier speelt waarschijnlijk de nachtelijke strijd van Gideon tegen de Midianieten; zie het artikel Gideon. Hier werd ook Israëls eerste koning, Saul, in ± 1000 v. C. door de Philistijnen verslagen; hij en drie zijner zonen, waaronder Jonathan sneuvelen; 1 Samuel 31. David bezong hen en wenschte in zijnen zang, dat op den Gilboa nimmer meer dauw of regen zou komen; 2 Samuel 1 vers 20. — Thans heet het gebergte

Dzjebel Foekoea. De naam Gilboa is nog overgebleven in den naam van een op de heuvel gelegen dorp: Dzjelboon.

Gilead. Het bergachtige land aan de Oostzijde van den Jordaan, ongeveer ter hoogte waar op het kaartje van no. IX van het Voorwerk de naam Pella staat. (In ruimer beteekenis wordt er ook wel eens het *gansche* Overjordaansche mede bedoeld.) Het eigenlijke Gilead is een vruchtbaar en schoon bergland met schoone eikenwouden. Op de toppen der bergen pijnboomen. In de dalen koorn, olijven, druiven. Ook veel aromatische kruiden. Vandaar de uitdrukking „balsem van Gilead". Zoo Jeremia 8 vers 22: „Is er geen balsem in Gilead?" = Is er nergens hulp en troost?

Tegenwoordig heet Gilead „Adzjloen." Veel Zuidelijker, iets ten N.O. van Jericho is thans nog eene streek die Dzjebel Dzjilaad (berg Gilead) heet; zoo taai zijn zulke oude namen.

Gilgal. I. Eene plaats dicht bij den Westoever van den Jordaan, even ten Noorden van de plek waar hij in de Doode zee vloeit Daar trokken de Israëlieten onder Jozua in ± 1300 v. C. Kanaän binnen, door den wonderbaarlijk drooggeloopen Jordaan; Jozua 3 Ter herinnering aan dat wonder werden in de bedding van den Jordaan 12 steenen opgericht; Jozua 4 vers 9; en daarenboven 12 steenen, van den bodem der rivier opgenomen en gesleept naar het legerkamp aan den Westoever, welke plek Gilgal genoemd werd; vers 19. En wel om de volgende reden: In Egypte had men de besnijdenis (zie dit artikel) gehouden, maar die tijdens de 40 jarige omzwerving door de woestijn verwaarloosd. In het legerkamp dat men nu aan den Westoever van den Jordaan opsloeg, werd het geheele volk weder besneden, en vierde men daarna het Paaschfeest en hield de Mannaregen op. Een Israëliet vindt het onbesneden zijn iets schandelijks. Men vond nu dat daar in die legerplaats de smaad van het volk was *afgewenteld*. En daarom noemde men die plek „Gilgal", dat dan moet samenhangen met het Hebreeuwsche werkwoord Galal, dat afwentelen beteekent; Jozua 5, in het bijzonder vers 9. De genoemde smaad wordt daar genoemd: „de smaad van Egypte". Waarom, is onbegrijpelijk. Want de Egyptenaren pasten de besnijdenis ook wel toe. En in Egypte werden de Joden ook besneden. Als er stond „de smaad van de *woestijn*" (omdat de Joden daar onbesneden waren gelaten) dan zou de zin duidelijk zijn. — Later hooren we niet meer van de plaats. Er was echter nog een tweede Gilgal.

Gilgal. II. In het midden van Palestina was eene tweede stad of plek Gilgal, waar tijdens de profeten Elia en Eliza ± 880—800 v. C. eene bloeiende profetenschool (misschien een soort van klooster) gevestigd was; 2 Koningen 2 vers 1—22 en 4 vers 38. Hier was ook een veel bezocht heiligdom, waar misschien Jehovah onder de gedaante van een stier vereerd werd. De profeet Hozea gaat er in zijne profetieën (geschreven omstreeks 740 v. C.) tegen

te keer; Hoofdstuk 4 vers 15; 9 vers 15; 12 vers 12. Ook Amos (± 750) in Hoofdstuk 4 vers 4.

Volgens 1 Samuël 11 vers 15 is de reeds te Mizpa tot koning aangestelde Saul te Gilgal ± 1030 v. C. nog eens voor den tweeden keer tot koning aangesteld, onder groote feesten en onder het brengen van vele offers.

Gittith. In het opschrift van de Psalmen 8, 81 en 84 staat „op de Gittith". Van dit woord zijn talijke verklaringen. Sommigen denken aan een muziekinstrument in de stad Gath uitgevonden. Anderen zeggen dat er eene Gathietische toonsoort bedoeld is, gelijk de Grieken spraken van de Lydische en de Phrygische toonsoort. Anderen denken aan eene afdeeling van het tempelkoor, welks leden in Gath woonden, De Leidsche vertaling zegt: „Op de wijs van „De Gattietische". Ofwel: „Op de Gattietische wijs", en memoreert nog eene andere verklaring: „Op de wijs van een lied der wijntreders." — Wat dus al verschillende verklaringen! Men gevoelt wel dat dit alles onzeker is. De eerste verklaring der Leidsche vertaling lijkt mij de aannemelijkste: „Op de wijs van De Gathietische." „De Gathietische" is dan de titel van een bekend lied uit die dagen. „De Gathietische". Deze Gathietische is een meisje uit Gath. Gath was eene Philistijnsche stad; zie het betreffende artikel. De uitgang „ith" (spreek uit: iet) duidt in het Hebreeuwsch een vrouw uit zekere stad aan. Bijv. Sulamith = het meisje of de vrouw uit Sulem of Sunem.

Dat godsdienstige zangen gezongen werden op wereldsche wijzen en zelfs wijzen van minneliederen was iets heel gewoons. Psalm 9 bijv. werd gezongen op de wijze van „Jonge vrouwen". *Onze* wijs van Psalm 42 is die van een oud jagerslied, enz.

Glossolalie. Zie Taal.

God. Het Germaansche woord „God" schijnt samen te hangen met „goed". „God" zal dan zooveel beteekenen als : De Goede.

In den bijbel worden, om God aan te duiden, verscheidene woorden gebruikt:

I. Eel = de sterke. De Babyloniers gebruikten het ook als titel van goddelijk geachte heerschers, bijv. Iloe Naboekoedoerrioesoeöer = de goddelijke Nebucadnezar. Eel is het zelfde als het Mohammedaansche Allah.

II. Sjaddai = de Hoogmachtige. Ook in de samenstelling: Eel Sjaddai = de hoogmachtige God.

III. Eloa. Bijna steeds in het meervoud: Elohiem = letterlijk: goden. Bedoeld is: God. Misschien is dit meervoud nog eene herinnering aan een vroeger polythéïsme. Genesis 1 vers 1 begint letterlijk aldus: „In den beginne schiep goden." Het woord wordt ook van menschen gebruikt. Zoo staat Exodus 4 vers 16 dat Mozes Aäron tot een god zal zijn.

IV. Jehovah (in de Statenvertaling vertaald door „Heer").

Van dit woord zijn talrijke verklaringen. Volgens Exodus 3 vers 14 beteekent het: „Ik zal zijn die Ik zal zijn." Volgens de moderne theologen moet het geschreven worden: „Jahwe," en is het 't tegenwoordig deelwoord van het werkwoord hajah = zijn. Jehovah zou dan beteekenen: de Zijnde. Volgens mij is Jehovah de door een misverstand ontstane spelling van het woord Jouwwe of Jahoe, een verder onverklaarbaar oerwoord, dat hetzelfde is als het Babylonische Ja-we, het Parzische Dewa, het Sanskritische Dja, het Voor-Indische Djaus, het Chineesche Daoe, enz. enz; zie verder het artikel Jehovah. Men spelde het op de gebruikelijke Hebreeuwsche manier, d.i. zonder klinkers. Aldus I H W H. Uit eerbied dorst men het later niet uitspreken, maar zeide er voor in plaats: edonaaj = mijn Heer. Nog later, toen men ook klinkers ging schrijven, zette men (om den lezer er aan te herinneren dat hij „edonaaj" moest zeggen) de klinkers van dit woord bij I H W H. Nu ontstond dit bastaardwoord: Jehowah. Wat eigenlijk geen woord *is*. Later wisten velen dit niet goed meer; men ging het voor een werkelijk woord aanzien en uitspreken en schrijven; aldus: Jehovah. Dit is zulk eene ingestelde gewoonte geworden, dat ik mij er aan houd. Te meer daar het onzeker is hoe men I H W H dan wèl moet uitspreken. De onder modernen gewone uitspraak (jawel zonder l) is vast en zeker foutief, daar de klemtoon moet liggen op de eerste lettergreep. Over de uitspraak van I H W H zie men bl. 843 en 844 in den tweeden druk van mijn Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt, en mijn boekje Parroewajjim, bl. 21—25.

V. Jah. Dit is eene verkorting van Jehovah. Het komt soms in de psalmen voor. Het meest bekende gebruik van Jah komt voor in den bekenden uitroep: Halleloe Jah (Hallelujah) = Prijst Jehovah.

VI. Adoon = Heer. Edonaaj = mijn Heer. Dit komt dikwijls voor in de samenstelling Jehovah Edonaaj, wat dan in de Statenvertaling aldus is overgezet: de Heere Heere.

VII. Vader. Meermalen heet, ook reeds in het Oude Testament, God „Vader", „mijn Vader, „onze Vader." Bekend is, dat dit in het Nieuwe Testament tot regel is geworden. —

Door een misverstand van het verhaal Leviticus 24 vers 11—16 hebben de Israëlieten den godsnaam Jehovah niet meer durven uitspreken. Ze spraken en spreken wel van Eel en Edonaaj. Het woord Jehovah is de eigennaam van den specialen god Israëls geworden. Men kan spreken van: de god Jupiter, de god Wodan, en de god Jehovah.

Meermalen heeft het Oude Testament schroom om Jehovah Zelven zoomaar in het geding te brengen en spreekt dan van „de engel van Jehovah".

In het Nieuwe Testament wordt Jezus meermalen een „god" ge-

naamd. Een bekende plaats is die van Thomas, in Johannes 20 vers 28. In het Oude Testament worden rechters en koningen „goden" genoemd. Het woord had in dien tijd nog niet de uitsluitende beteekenis van thans.

Paulus noemt zelfs in 2 Corinthen 4 vers 1 den duivel „den god dezer eeuw". In Philippenzen 3 vers 9 komt de uitdrukking voor: „Wier god de buik is."

Godvreezend. Zie Proseliet.

Goede Vrijdag. Zie Zoenbloed; aldaar aan het slot.

Goël. Zie Losser.

Gog. Zie Magog.

Golgotha. De plek waar Jezus gekruisigd is. Het was de gerichtsplaats der stad Jeruzalem. De naam beteekent „Hoofdschedel" (plaats), denkelijk zoo genoemd, omdat het een ronde kale heuvel was, die den vorm had van het bovendeel eens menschenhoofds. Ook kan het zoo heeten van wege schedels van geëxecuteerden, die daar opgestapeld kunnen gelegen hebben; dus zoo iets als: Knekelberg. Met een Latijnsch woord heet hij ook: Calvariën of Calvariënberg; zie dat artikel. Daar de Joodsche traditie eischte dat het schavot buiten de stadspoorten lag (zie Johannes 19 vers 20 en Hebreeën 13 vers 12 vergeleken met Leviticus 4 vers 12 en 16 vers 27) is het *niet* zeer waarschijnlijk, dat de plaats gezocht moet worden daar waar de traditie van de 4de eeuw af tot nu toe haar aanwijst, want volgens haar ligt ze nog al tamelijk dicht bij het middelpunt der stad. Daar staat namelijk de Heiligegrafkerk, een reusachtig gebouw uit tallooze onderdeelen bestaande, waar men u nog plekken aanwijst waar Jezus gevangen zat, waar hij met doornen gekroond werd, waar hij gekruisigd is, en waar hij begraven is. Alles bijeen! Zie den plattegrond in Baedeker.

Hoewel het volstrekt onzeker is waar Golgotha gelegen heeft, stelt men zich gewoonlijk voor dat de kruisiging buiten den Noordmuur der stad geschiedde; waarom juist daar is onbekend.

De teksten waar Golgotha genoemd wordt zijn: Mattheus 27 vers 33, Marcus 15 vers 22 en Johannes 19 vers 17.

„Golgotha" is eene verbastering van het Hebreeuwsche Gulgoleth = schedel.

Goliath. Een reus uit de Philistijnsche stad Gath, leefde volgens het verhaal van 1 Samuel 17 omstreeks 1000 v. C. Als zijn reusachtige lengte wordt „6 el en een span" genoemd (vers 4); dat is 3, 41 Meter. Ook zijne reusachtige wapenen waren daarbij passende. Hij diende in het leger der Philistijnen, dat de Israëlieten ging bestoken bij Socho, dat ongeveer 2 uur ten Z.W. van Jeruzalem ligt. Hij hoonde zijne tegenstanders en hun God Jehovah en daagde hun dappersten man tot kampvechter uit (vers 8 en 9 en 45). Maar niemand durfde. — Op dat tijdstip kwam de boeren-

zoon David toevallig uit zijne woonplaats Bethlehem in het Israëlietische leger (dat door een dal van het Philistijnsche gescheiden was). David kwam niet om te strijden, maar om levensbehoeften aan zijne in het leger dienende broeders te brengen. Vernemende wat gebeurde, bood hij zichzelven aan, en niet in eene gewone wapenrusting kunnende vechten, besloot hij den reus te lijf te gaan met een slinger en slingersteenen. Goliath was beleedigd dat een knáäp op hem los kwam. Maar David slingerde hem, vóór hij naderen kon, een steen midden op zijn voorhoofd, zoodat hij bewusteloos neerviel. Waarop hij hem met z'n eigen zwaard het hoofd van den romp scheidde. Volgens vers 54 bracht hij Goliaths hoofd naar Jeruzalem. Maar dat kan eerst veel later geschied zijn, daar deze stad nog jaren lang in handen der Philistijnen bleef. Zijne wapenen nam hij mede, maar zijn zwaard hing hij als zegeteeken in een tempel te Nob, een weinig ten Noorden of Noordoosten van Jeruzalem; later kreeg hij het weder van den priester terug, toen hij vluchtte voor Saul; 1 Samuël 21 vers 1 en 9.

Zoo is het verhaal van 1 Samuël. Maar volgens 2 Samuël (Hoofdstuk 21 vers 19) heeft niet David, maar een zekere Elhanan Goliath verslagen. Zie over dit feit en hoe het kon gebeuren dat men de heldendaad later aan David toe ging schrijven, het artikel Elhanan.

Gomer. I. Dit woord komt in Exodus 16 vers 16—36 eenige keeren voor als maat voor de opgeraapte Manna. Een Gomer is $^1/_{10}$ Epha, en 1 Epha is $^1/_{10}$ Homer. Een Homer is 4 H.L. Een Epha is 40 Liter. Een Gomer is 4 Liter. De Leidsche vertaling spreekt dus niet zeer juist van: kop. Want wij verstaan onder een kop gewoonlijk een Liter.

Gomer. II. De in Hozea 1 vers 3 genoemde en in Hoofdstuk 3 vers 1 aangeduide vrouw van den profeet Hozea. Zij was overspelig, en toch had Hozea haar lief. Zoo boeleerde het volk Israël andere goden na, en toch had Jehovah het lief.

Gomorra. Volgens Genesis 13 vers 10 was het Jordaandal een doorloopend dal, zonder door de Doode Zee te worden afgebroken. Of de rivier dan toen in de Roode Zee uitliep? Men denkt van niet. Want de wel 400 Meter diepe bodem van het Noordelijk deel der Doode Zee bestaat uit zeer oude gesteenten, die ontstaan zijn lang vóór er menschen op aarde woonden. Het Zuidelijk deel des meers is echter ondiep. Het is mogelijk dat de menschenheugenis zich herinnerde, dat dit deel der aarde door eene catastrophe is onder water gezet. Hetzij dit zoo is, hetzij de verbeelding vrij spel gehad heeft, de voorstelling van Genesis is dat daar eens een bloeiende streek was, als een paradijs (een hof van Jehovah, staat er) als Egypteland zoo vruchtbaar. Er lagen daar twee steden, Sodom en Gomorra. Zeer zondige steden.

Om die zondigheid zijn ze volgens het verhaal van Genesis 19 vers 24 en 25 door vuur (brandende asphaltputten?) (er is in die streken asphalt) verwoest. Volgens vers 25 regende het zwavel en vuur. Dus uit de lucht komende?....

Op de catastrophe wordt in Oud- en Nieuwtestament vaak gezinspeeld. Door Jezus in Mattheüs 10 vers 15; 11 vers 23 en 24; Lucas 17 vers 28 en 29. — Zie verder het artikel Sodom.

Gopherhout. Dit is volgens Genesis 6 vers 14 het hout waarvan Noach de ark moest maken. Daar Gopher allicht hetzelfde is als Kopher (= pek), zal gopherhout wel beteekenen: harsachtig hout. Er is dus niet een bepaalde boom bedoeld maar in het algemeen: pijnboomenhout. Zoo vertaalt dan ook de Leidsche vertaling.

Gosen. De Leidsche vertaling spelt: Goosjen. Het was dat gedeelte van Beneden-Egypte, ten Oosten van den Nijl, dat grensde aan de, naar den kant van het Sinaïetsche schiereiland zich uitstrekkende, woestijn. Dit land werd door Jozef, op bevel van den pharaö van Egypte, gegeven aan zijnen vader en aan zijne broeders, toen ze door hongersnood uit Kanaän waren gedreven. Zij en hunne kudden mochten zich daar vestigen; Genesis 47 vers 1—11 en 27. Hunne nakomelingen namen in zulk eene mate in getal en rijkdom toe, dat een latere Egyptische koning hen begon te vreezen; ze konden zich eens met Aziatische vijanden verbinden; Exodus 1 vers 7 en 10. Daarom dwong hij hen tot steenen bakken om met die steenen vestingen te bouwen, om hen zelf in bedwang te houden en tevens de Aziaten buiten de deur te houden. Twee vestingen waren het: Pithom en Raämses, die in de buurt van het huidige Suezkanaal moeten gezocht worden. Dit alles speelt omstreeks 1500 à 1300 voor Christus.

Gouden kalf. Een oneigenaardige naam. Er is geen kalf bedoeld. Maar een stierbeeld, symbolizeerende de krachtige voortbrengende Godheid. — Terwijl Mozes (± 1300 v. C.) met de uit Egypte ontkomen Israëlieten in de Sinaïetische woestijn rondzwierf, en op den berg Sinaï was geklommen, om daar den onafbeeldbaren God, dien hij reeds aan zijn volk bekend gemaakt had, te ontmoeten, maakte dit volk, met medewerking van Mozes' broeder Aäron, uit de sieradiën die men hem daartoe afstond een gouden beeld in den vorm van een stier. Op het voetspoor van de Vulgata, de Roomsche bijbelvertaling, staat in de meeste overzettingen „kalf", maar dit is gewis foutief. Het volk vierde verder een groot feest om het gouden stierbeeld heen; Exodus 32 vers 1—6. Vandaar de uitdrukking „dansen om het gouden kalf". Mozes, van den berg afgedaald, vernietigde het beeld, vermaalde het en liet dit stof met water door de menschen opdrinken; vers 20. Drieduizend man werden met den dood gestraft; vers 28.

Dit was intusschen niet het einde van den stierdienst. Men kan zeggen, dat hij bij alle Voor-Aziatische volken bestond, en

ook de Israëlieten deden er vele eeuwen lang aan. Na 943 v. C., toen hun rijk in tweeën scheurde, heeft Jerobeam (zie dat artikel), de koning van het Noordrijk, den stierdienst zelfs officieel als rijksgodsdienst ingevoerd in twee steden van zijn gebied: te Dan in het Noorden en te Bethel in het Zuiden; 1 Koningen 12 vers 26—30. Deze eeredienst was geen afgoderij. De stier stelde Jehovahs kracht voor. Maar het onwetende volk zal er afgoderij van hebben gemaakt. Jerobeams stierdienst bestond tot 722, toen zijn rijk door de Assyriërs werd veroverd.

Hoe algemeen de stierdienst was blijkt uit het feit, dat men overal in Egypte den Apis of heiligen stier, beeld der voortbrengende godheid, vereerde. In den Voor-Aziatischen Mithradienst werd de vruchtbaarheid vooral afgebeeld door de staart, die (op de beelden) in korenaren eindigde. Ook goden en godinnen beeldde men af met horens op het hoofd, en bekend is dat het groote brandofferaltaar te Jeruzalem op de hoeken horens had. Zeker eene herinnering aan den stierdienst, ook toen deze bij de Joden officieel was afgeschaft.

De godheid af te beelden onder diergedaante was in de Oudheid zeer gewoon. Een der Egyptische goden had een jakhalskop, een 'n kattekop, een 'n arendskop (het scherpziend oog, beeld van het alziend oog). Vergelijk Minerva, de godin der wijsheid met de uil (de wijsheid ziet in donker; waar een ander niets ziet, doorschouwt de wijsheid).

Let er bij onze Nederlandsche uitdrukkingen „om het gouden kalf dansen" en „het gouden kalf dienen" op, dat ze geheel foutief zijn. Want zij willen beide zeggen: alle moeite doen om geld bijeen te schrapen; zich voor het goud buigen, enz., terwijl de gouden-stier-dienaren in Mozes' tijd juist, om hun begeerd godenbeeld te krijgen, hun goud ja hun gouden lijfsieradiën afstonden; Exodus 32 vers 1, 2 en 3.

Graf. De graven werden in Palestina niet steeds in den horizontalen grond gedolven zooals bij ons, doch men koos vaak natuurlijke spelonken en bergen. Meestal echter hieuw men in zacht gesteente in eene steile berghelling holen uit, die horizontaal den berg inliepen. Daar verwijdde men dikwijls de ruimte tot een grafkamer, waarin verscheidene nissen. In deze nissen werden dan de doodkisten of sarkophagen gezet.

Rijke menschen als Abraham (Genesis 23 vers 9; en 19 vers 20) kochten zich een eigen grafspelonk. Vaak liet men zijn graf tijdens z'n leven geheel voor zich gereed maken; soms op eigen terrein. Zoo ook had Jozef van Arimathea een eigen graf, waarin hij Jezus' lichaam liet bijzetten. Maar armere menschen werden naar algemeene begraafplaatsen gebracht. Er was er een in het dal van de beek Kidron, vlak ten Oosten van Jeruzalem. Zij is er thans nog. Koningen begroef men binnen de stadsmuren, maar over het alge-

meen waren de begraafplaatsen op het veld. — Om zulk een grafhol te beveiligen sloot men het af met eene deur, die men 't best kan vergelijken met een platten grooten rechtopstaanden molensteen, die voor de opening gerold werd. Ook heden zijn er zulke nog over. Over het algemeen krijgt men, als men een reisgids van het huidige Palestina doorleest, den indruk dat het geheele land stikvol grafholen is.

Te Jeruzalem wijst men thans nog den reiziger het graf van Jezus aan, tamelijk in het midden van de stad. Over de plek heeft men in den loop der eeuwen een reusachtig en ingewikkeld complex van kerken en kapellen gebouwd, dat te zamen de „Heilige-grafkerk" heet en een van de voornaamste bezienswaardigheden van Jeruzalem is. Het grafkamertje is een gebouwtje dat weder onder een groot koepeldak staat. Het grafkamertje is slechts 2 Meter lang en 1.80 M. breed. Er hangen niet minder dan 43 lampen te branden. Elken dag worden er missen gelezen. De toeristen worden er toegelaten. Het behoeft niet eens gezegd te worden dat het volstrekt on zeker ja onwaarschijnlijk is, dat Jezus daar werkelijk (midden in de stad!) begraven is. Het feit dat men u onder één dak toont: de gevangenis van Jezus, èn de plek waar hij gekruisigd werd, èn zijn graf, is wel in staat gerechtigden twijfel op te wekken. Dit is zeker, dat de plek reeds in de dagen van Constantijn den Groote (± 325 v. C.) als zoodanig werd aangewezen.

Grafdoeken. Dit zijn lange windsels of zwachtels die men in de Oudheid om lijken heenwond, nadat men er in vele gevallen de ingewanden had uitgehaald. Tusschen de windsels waren specerijen, die het bederf van het lichaam moesten tegengaan. Zoo opgerold in tallooze doeken was een lijk zoo stijf als een paal. — Het woord „grafdoeken" komt voor in Johannes 11 vers 44. Lazarus is begraven en komt „aan handen en voeten met grafdoeken gebonden" uit het graf. De voorstelling is onduidelijk. Want hoe kan men met gebonden voeten ergens uit komen?

Granaatappel. Een heesterachtige boom die tot 6 Meter hoog wordt en behoort tot de familie der Myrtaceeën, waartoe ook de oranjeappel, de chinaasappel, de citroen, enz. behooren. Hij groeide in Palestina zeker menigvuldig, daar naar zijn naam (rimmon) meerdere aardrijkskundige plaatsen zoo heeten. Zijn gebladerte is donkergroen, glanzig. Zijne bloemen zijn groot en karmijzonrood, zijne vruchten van buiten rood en van binnen geel. Hij werd in lusthoven geplant, gelijk uit het Hooglied (o.a. Hoofdstuk 4 vers 13) meermalen blijkt. De vrucht is iets grooter dan onze gewone appel, is verdeeld in vakken, heeft verbazend veel zaden. Vandaar de naam: Granatum d. i. vol grana of korrels. Granum is het Latijnsche woord voor zaadkorrel; grana is het meervoud. Vandaar ons woord graan en grein (zie het artikel Gera). De smaak is al naar de soort zoet of zuur. Maar steeds frisch. Opengesneden ziet hij er aanlok-

kelijk uit. Vandaar dat de minnaar in het Hooglied van zijn geliefde zegt, dat hare slapen zijn als een granaatappel van binnen (Hoofdstuk 6 vers 7). De vrucht is eind Augustus rijp, en wordt zoo gegeten, of uitgeperst tot sorbet of limonade. Dat dit gebruik zeer oud is, blijkt uit Hooglied 8 vers 2, waar het meisje haren minnaar „gekruiden wijn en most van granaten wil voorzetten". De schoongevormde appel was een voorbeeld in de versieringskunst. Als zoodanig komt hij zeer veel in den bijbel voor. O.a. was er om de kapiteelen van de twee groote pilaren voor den tempel te Jeruzalem een vlechtwerk versierd met 200 granaatappelen; 1 Koningen 7 vers 18 en 42. Tweehonderd om elk der kapiteelen.

Gras. Dor gras of stoppelachtige ruigte werd in Palestina, bij gebrek aan hout, dikwijls gebruikt om den oven tot het bakken van brood te verwarmen; Mattheüs 6 vers 30 en Lucas 12 vers 28.

Het spoedig verdorrend gras en het afgemaaide gras is in Oud- en Nieuwtestament een gewoon beeld van de kortstondigheid des menschelijken levens. De bekendste plaatsen zijn Psalm 90 vers 5 en 6; Psalm 103 vers 15 en 16; en 1 Petrus 1 vers 24.

Grieken. Dit woord beteekent in het Nieuwe Testament dikwijls: Heidenen. Joden en Grieken = Joden en Heidenen. — Sinds Alexander den Groote (± 333 v. C.) stond geheel voor-Azië en dus ook Palestina sterk onder den invloed der Grieksche beschaving. De Grieksche beschaving is de Heidensche beschaving. Paulus zegt bijv. dat hij den Joden een Jood en den Grieken een Griek was, om allen te winnen. Het Christendom, zegt hij, is voor den Jood èn voor den Griek, d. w. z. voor *alle* menschen. In Christus is nòch Jood nòch Griek = als men eenmaal Christen is vervalt verder alle uiterlijk onderscheid; Galaten 3 vers 28. Enz.

Griekschen. Met dit woord bedoelen Handelingen 9 vers 29 en andere teksten Grieksch sprekende en volgens de Grieksche zeden levende Joden, die in alle deelen van de Oude wereld, vooral in Alexandrië, Damascus en Antiochië bij duizenden leefden. Soms zijn er ook mede bedoeld: Werkelijke heidenen, maar die tot het Jodendom waren bekeerd en enkele der Joodsche gebruiken (doch niet alle) hadden overgenomen. Zoogenaamde „Proselieten der poort" of „Jodengenooten". Zie het artikel Jodengenooten. In Handelingen 6 vers 1 worden met de Griekschen bedoeld: Christenen: buitenlandsche Joden, die Christenen waren geworden.

Al naar den samenhang van den tekst moet men soms raden wat met het woord is bedoelt.

Groote verzoendag. Zie Zondebok.

Guichelaar. Bijv. Exodus 7 vers 11 waar de koning van Egypte zijne wijzen en guichelaars roept. De Leidsche vertaling zegt: toovenaars.

H.

Habakuk. Dit is een der zoogenaamde twaalf Kleine Profeten, achter in het Oude Testament. Het boek telt slechts drie Hoofdstukken. Van den schrijver-dichter-profeet weten we letterlijk niets, dan dat hij in Hoofdstuk 1 vers 1 een „profeet" heet. Daar in zijn geschrift met de spoedige komst van de Babyloniërs wordt gedreigd (Hoofdstuk 1 vers 5) stelt men hem in de dagen van koning Jojakim van Juda; omstreeks 605 à 600 v. C. In 597 veroverden de Babyloniërs voor den eersten keer Jeruzalem. Habakuk schildert ze als menschen die „de aarde in hare geheele breedte doorloopen, om woonsteden in bezit te nemen die hun niet toebehooren;" vers 5. Hij voorziet schrikkelijke rampen voor zijn volk, maar daarna het oordeel Gods over de onderdrukkers. Hoofdstuk 3 is een lied van vertrouwen op Jehovah, een „lierzang" (vers 1).

Habakuks stijl is zeer vurig en dichterlijk. Op Hoofdstuk 2 vers 1—9 na is het geheel en al een gedicht. De bekendste tekst van het boek is Hoofdstuk 2 vers 5: „De rechtschapene zal door zijn geloof het leven behouden", dat men aldus kan omschrijven: „De rechtschapene zal door zijn vertrouwen op Jehovah uit het aanstaand strafgericht gered worden." Deze uitspraak is daarom zoo bekend, omdat Luther haar tot levensdevies koos. Toen hij wanhoopte dat de boetedoeningen in het klooster hem den hemel zouden kunnen doen verdienen, ging hij zich aan genoemden tekst vastklemmen, daar hij er uit opmaakte dat zijn vertrouwen op God hem den hemeltoegang wel zou ontsluiten; ook zonder verdienste van „goede werken."

Habel. Gewijzigde spelling voor Abel. Zie dat artikel.

Habor. Zie Chebar.

Hachila. Een heuvel in een woestijnachtig oord, 2 uur gaans ten Zuiden van Hebron, dus in het verste Zuiden van Palestina. Hierheen vluchtte David (± 1000 v. C.) op een van zijne zwerftochten, nadat hij door Saul vervolgd werd; zie 1 Samuël 23 vers 19.

Hadad. Koning van Edom, het land dat ten Z. en Z.Z.O. van Palestina lag. Hadad leefde in de dagen van koning David en Salomo (± 1000 en later). Als kind was hij voor de stroop- en moordtochten van Davids leger naar Egypte gevlucht en daar goed ontvangen en met eene Egyptische prinses gehuwd. Maar toen hij vernam dat David overleden was, keerde hij naar zijn vaderland terug om het koningsschap, dat in zijne familie erfelijk was, weder op zich te nemen. Allicht heeft hij zich echter niet geheel en al onafhankelijk van Salomo weten te maken. Door Salomo geregeerde naburige volken hadden echter soms hun eigen koning; zooals bijv. Gath, volgens 1 Koningen 2 vers 39.

De bovengenoemde geschiedenis van Hadad staat 1 Koningen 11 vers 14—25. Volgens vers 14 verwekte Jehovah zelf dezen Hadad als

Salomo's tegenstander, omdat deze ten behoeve van zijne buitenlandsche vrouwen heidensche eerediensten in stand hield. — „Hadad" is eigenlijk de eigennaam van den Phoenicischen zonnegod.

Hadad-ezer. Zoon van Rehob of Rechob, koning van Zoba of Soba, een Arameesch of Syrisch staatje aan de rivier de Orontes, een flink stuk ten Noorden van Palestina, in de tijden van koning David, 1000 v. C. Zijn naam wordt ook geschreven Hadarezer. Hij was het hoofd van het verzet van verscheidene staatjes die zich vereenigden tegen de uitbreiding van het Israëlietische rijk. Volgens 2 Samuël 8 vers 3 wilde hij zelfs zijne macht naar het Oosten, tot den Euphraat, uitbreiden. Doch David versloeg hem en zijne bondgenooten, de Damasceners, en behaalde onnoemelijken buit; vers 4—8. Een deel van dezen buit werd later door Salomo gebruikt om den tempel te versieren; o.a. koper.

Later zond Hadad-ezer den Oostelijk van Palestina wonenden en den Israëlieten vijandigen Ammonieten hulptroepen, die echter ook door Davids generaal Joab verslagen werden; 2 Samuël 10 vers 6—13. Nu roept de onvermoeibare Hadad-ezer zijne vazallen van gene zijde des Euphraats op om mede op te rukken. Hij stelt ze onder zijn generaal Sobach of Sjobach. Koning David trekt hem zelf tegemoet tot diep in Syrië en verslaat hem totaal. Sobach sneuvelt. Hadad-ezers vazallen sluiten vrede met David .Van hemzelf wordt niets gezegd. En hij wordt niet meer vermeld. — Thans strekte Davids macht zich tot ver ten Noorden van Damascus uit.

„Hadad-ezer" beduidt: Hadad (d. i. de naam van den Phoenicischen zonnegod) is mijne hulp.

Hadad-Rimmon. Zacharia, de profeet die omstreeks 519 v. C. optrad, zegt in Hoofdstuk 12 vers 11 van zijn boek dat er te Jeruzalem rouwmisbaar zal zijn, zoo groot als dat van Hadad-Rimmon in de vlakte van Megiddo. Waarop de profeet hier zinspeelt weten we niet. Misschien is Hadad-Rimmon een bijnaam van den god Thammuz of Adonis, wiens sterven, als beeld der wegstervende winterzon, met geween en rouwmisbaar werd gevierd. Volgens Ezechiël 8 vers 14 was deze heidensche plechtigheid zelfs in den Jeruzalemschen tempel (waarschijnlijk in de dagen van koning Manasse) (regeert 696—642) doorgedrongen. Dat ze in de vlakte van Megiddo, in het Noorden van Palestina, bijzonder in zwang was, blijkt nergens. Maar daarom kan het wel zoo geweest zijn. Zie ook het artikel Tammuz. — Over de beteekenis van het wóórd „Hadad-Rimmon" zie het artikel Rimmon. I.

Hadar-ezer. Zie Hadad-ezer.

Hadassa. De eigenlijke naam van Esther. Zie dat artikel.

Hadoram. Zie Adoniram.

Hagar. Toen de aartsvader Abraham geen kinderen kreeg, gaf hem zijne vrouw Sara, naar de zeden van dien tijd en van dat volk, eene slavin, eene Egyptische, Hagar, met het volgende doel. Als

Abraham gemeenschap had met de slavin en deze een zoon kreeg, dan werd dat kind als Sara's kind beschouwd. Men zeide dan dat de kinderlooze Sara „uit hare dienstmaagd *gebouwd* werd." — Deze Hagar is later weggevlucht. „Hagar" beteekent: de gevluchte. Eene zinnebeeldige naam, passend in een legendair verhaal.

Toen ze gevoelde dat ze zwanger was, begon zij hare meesteres te minachten. Deze, hierover klagende bij haren man, kreeg van hem vergunning haar te gaan kwellen. Zij deed dit. Waarom Hagar wegvluchtte; uit Kanaän; in de richting van haar oude vaderland Egypte. Maar toen ze in de woestijn Sur of Sjur (tusschen Kanaän en Egypte) gekomen was, en ze bij een bron nederzat, kwam tot haar „de engel van Jehovah" (eene eerbiedige uitdrukking voor Jehovah zelf), gebood haar terug te keeren en voorspelde haar dat ze een woudezel van een zoon zou krijgen: een vrijheidlievenden, wilden zoon, wiens hand tegen allen zou zijn, en aller hand tegen hem. Hagar keerde nu naar Abraham terug en kreeg een zoon, Ismaël, den stamvader der Ismaëlieten, rondzwervende Semietische nomadenstammen, ontembaar vrijheidlievend. Dit alles staat in Genesis 16. Door dit verhaal erkennen de Israëlieten, dat de Arabische nomadenstammen hunne broeders zijn.

Toen nu later ook Sara zelve op haar ouden dag nog een eigen zoon kreeg, kwam er natuurlijk weder tweespalt onder de twee vrouwen. Sara's zoon was de echte kroonprins (opvolger als stamhoofd); maar Ismaël was de oudste. Wie zou Abraham nu als Sjeik opvolgen? In dezen tweespalt moest de slavin met haar kind wijken. Sara bewerkte, dat ze weggezonden werd. De gewone voorstelling is dat Ismaël brutaal werd, en dat dit de reden van zijn weggestuurd worden was. Maar van dit brutaal worden zegt het Oude Testament volstrekt niets. Er staat alleen dat Isaäk, het zoontje van Sara, gespeend werd, dat er ter eere daarvan feest was, en dat Sara bij die gelegenheid Ismaël „lachend zag spelen". Dit schijnt hare ergernis opgewekt te hebben. Zij bewerkte (er staat: met Jehovah's goedkeuring) dat Ismaël met z'n moeder werd weggezonden. Zie Genesis 21 vers 1—13. Later (zie Galaten 4 vers 29) is de legende ontstaan dat Ismaël Isaäk „vervolgde". Hoe het zij, moeder en kind moesten vertrekken.

Alsnu gaf Abraham brood en een zak water aan Hagar en legde haar het kind (volgens de Leidsche vertaling) op den schouder en zond haar weg; vers 14. Ismaël was volgens deze voorstelling dus nog een kind. Volgens Genesis 17 vers 25, vergeleken met vers 5 en 8 van Hoofdstuk 21 en dit weer met Hoofdstuk 17 vers 1 was Ismaël echter reeds een jongen van 16 of 17 jaar. — Hagar ging weder Zuidwaarts, maar verdwaalde in de woestijn. Het water geraakte op. Men versmachtte van dorst. De moeder kon het kind niet zoo zien lijden en verwijderde zich er een boogscheut afstands van; zij weende. Ook Ismaël schreide. En „God hoorde" dit, en vertroostte Hagar

door middel van een engel. En nu zag zij meteen een waterput. En zoo werden ze behouden. De naam Ismaël nu beteekent: „God hoort".

Nu vestigden zij zich denkelijk onder herders of nomaden, vlak ten Zuiden van Palestina in de woestijn Paran. En Ismaël groeide voorspoedig op. Zijne moeder gaf hem eene Egyptische vrouw ten huwelijk. — Dat de verhouding met Abraham niet geheel verbroken is, blijkt uit Genesis 25 vers 6 en 9, waar Abraham aan het einde zijns levens geschenken geeft aan al zijne natuurlijke kinderen, en waar Ismaël hem ten slotte samen met Isaäk begraaft. Hagar zelve wordt in het Oude Testament niet meer genoemd.

In het Nieuwe komt ze nog eenmaal voor. Paulus, die, evenals zoovele Christenen na hem, veel van allegorizeeren hield, ziet in Hagar en Sara het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Testament hier in den zin van: Verbond met God. De slavin Hagar, dat is het Oude verbond met al z'n wetsartikelen, die tot dienstbaarheid leiden. De vrije vrouw Sara, dat is het Nieuwe verbond, volgens hetwelk de menschen als vrije kinderen hun God-Vader dienen; zie Galaten 4 vers 22—27.

Paulus vond tot deze allegorizeering aanleiding in den klank van den naam Hagar. Er is namelijk een Arabisch woord: Hadjar of Chagar dat rots of klip beteekent. En nu zegt de apostel dat de berg Sinaï zoo bij de Arabieren heet. Dus Hagar is dan *de* berg; = Sinaï; = het Oude Verbond; welks geboden immers volgens de verhalen van Exodus onder donder en bliksem bij den berg Sinaï werden bekend gemaakt.

Haggai. „Nadat in 586 v. C. Jeruzalem verwoest was, is wis zeer spoedig op den tempelberg weder de eeredienst, hoe armelijk ook, hervat (zie Jeremia 41 vers 5); en toen het door oorlog en wegvoering verarmde en ontvolkte land zich gaandeweg van dien slag herstelde en de welvaart terugkeerde, heeft die dienst zonder twijfel gaandeweg meer uitbreiding verkregen. Maar tot den herbouw van het heiligdom kwam het niet. De tijdsomstandigheden schenen hiertoe allerminst geschikt in het begin der regeering van den Perzischen koning Darius Hystaspis (regeert 521—487) onder wien Palestina stond, toen misgewas op misgewas in Judéa zwaren nood veroorzaakte. Toch hebben in die dagen twee mannen, Haggai en Zacharia, juist in dien tegenspoed de aanleiding gevonden als profeten op te treden". Zoo zegt de inleiding der Leidsche vertaling op Haggai. De beide genoemde profeten spoorden den landvoogd Zerubbabel en den hoogepriester Jozua aan om den tempelbouw te beginnen, en dat met succes. Hiervan vertelt Ezra 5 vers 1; en 6 vers 14. Het werk werd door de Samaritanen tegengewerkt. Maar Haggai en Zacharia hielden vol.

Het boek Haggai vertelt daar ook van, en bevat daarenboven een kort verslag van een paar redevoeringen van dezen profeet. Het geschrift is slechts twee Hoofdstukken groot. De voornaamste rede-

neering die er in gebruikt wordt is eene bijgeloovige, eudaemonistische; namelijk deze, dat de rampspoed, het misgewas enz. waarover men klaagde opzettelijk door Jehovah was gezonden, omdat men Zijn huis in puin liet liggen terwijl men zelf in beschoten huizen woonde; zie Hoofdstuk 1 vers 2—11. Werkelijk gaat men nu aan 't bouwen; vers 11—14 en Hoofdstuk 2 vers 1. — In eene andere rede vermeldt hij de meening van oude lieden, die den vorigen tempel nog in al zijn luister hadden gezien en nu den nieuwen zoo armelijk vonden. Haggai belooft dat de nieuwe na tijd en wijle de oude in heerlijkheid zal overtreffen; Hoofdstuk 2 vers 2—10. Deze verwachting is echter niet vervuld. — In vers 11—20 staat daarna dat als men maar bouwt er ook goede oogsten zullen komen, terwijl het boek na deze bedenkelijke redeneering eindigt met eene vertroosting voor Zerubbabel.

Nog zij medegedeeld dat het bouwen drie jaar heeft geduurd, van 519—516, en dat deze, de zoogenaamde *tweede* tempel of de tempel van Zerubbabel heeft gestaan tot kort voor onze jaartelling, toen Herodes I of de Groote er een luisterrijken voor in de plaats heeft gezet, die door de Romeinen is verwoest in 70 n. C. Daarna is hij niet meer opgebouwd en is de tempeldienst der Joden voor goed geeindigd.

Haggith. Een van de vrouwen van David, ± 1000 v. C. Nadat Saul gesneuveld was en het Zuiddeel des lands, Juda, David tot koning had gekozen, en deze zich te Hebron, een uur of 6 ten Zuiden van Jeruzalem had gevestigd, huwde hij aldaar. Vergelijk 2 Samuel 3 vers 2—4 met Hoofdstuk 2 vers 2. Zij baarde hem Adonia, dezelfde die (zie 1 Koningen 1 vers 5—10) reeds vóór zijns vaders dood eene poging waagde om koning te worden. Deze poging echter mislukte. En Haggith verkreeg niet de eer van koninginmoeder te worden.

Halah. Toen de Assyrische koning Sargon in 722 v. C. het Noordelijk deel van Palestina veroverde en de voornaamste inwoners (volgens zijne opschriften 27.280) in ballingschap voerde, werd een deel daarvan gebracht naar Halah, waarschijnlijk een landschap in Mesopotamië.

Hallel. Dit beteekent: Loflied. Het komt van het Hebreeuwsche werkwoord Halal = prijzen. Het woord Hallel komt in den bijbel zelven niet voor.

Hallelujah. Een Hebreeuwsch woord dat uit twee woorden bestaat. „Hallelu" (eigenlijk moet het aldus worden uitgesproken: Halleloe) is de tweede persoon meervoud van de gebiedende wijs van het werkwoord Halal dat prijzen of toejubelen beteekent. „Jah" is de verkorte vorm van Jahoe of Jehovah. — Hallelu-jah beteekent dus: Prijst Jehovah. Het is een uitroep die vele malen in de Psalmen voorkomt, en vandaar in vele latere godsdienstige liederen is overgegaan. Soms met den verkeerden klemtoon: Hallélujah. In het Nieuwe Testament komt het slechts in Openbaring 19 vers 1, 3, 4 en 6 voor.

Haman. Een van de hoofdpersonen van het bijbelboek Esther. Hij is er de grootvizier van den Perzischen koning Ahasverus, waarmede Xerxes I (regeert 486—465 v. C.) bedoeld is. Hij is zeer verbitterd, omdat, terwijl alle andere onderdanen voor hem buigen, de Jood Mordechaï dit niet doen wil. Al zijn rijkdom en eer baat hem niet, zoolang hij Mordechai nog levend ziet; Esther 5 vers 313.

Daarom zweert hij allen Joden den dood. De doodsdag is reeds bepaald. Maar Mordechai weet zijne nicht Esther, de sultane favorite, te bewegen den koning om genade te smeeken. Nu valt Haman in ongenade en wordt gehangen aan den galg, dien hij reeds voor Mordechai had opgericht. Deze laatste wordt nu grootvizier. De galg kan ook een kruis geweest zijn. Er staat „een paal"; Hoofdstuk 5 vers 14; en 7 vers 9 en 10. — Alle Joden zijn nu gered.

Het verhaal speelt te Suza ten Oosten van de Tigris onder de nakomelingen der Joodsche ballingen uit de Babylonische ballingschap (zie verder het artikel Esther) en is zeer zeker een verdichtsel.

Naar men zegt slaan sommige Joden bij het Purimfeest thans nog met hamertjes op den op een stuk papier geschreven naam van hun aartsvijand, om hem ook nog na zijnen dood als het ware te kwellen.

Hij wordt in Hoofdstuk 3 vers 1 een Agagiet genaamd, een afstammeling van Agag, den Amalekietenkoning van 1 Samuël 15, den vijand van koning Saul; terwijl zijn tegenstander Mordechai een afstammeling van Saul zelven heet.

Volgens sommigen is Haman een Babylonische godennaam; zie het artikel Purim.

Hamath. Eene buitenlandsche stad die vaak in het Oude Testament voorkomt. Zij lag eene Jordaanlengte ten Noorden van Palestina aan het riviertje de Orontes, waaraan ook Antiochië ligt. In den tijd van David en Salomo vormde deze stad met omstreken een bloeiend rijkje. Hamath is dan zoowel het land als de stad. Als stad noemt Amos (Hoofdstuk 6 vers 2) haar nog „de groote"; Amos leefde ± 750 v. C.

Toen koning David in ± 1000 v. C. zijn rijk Noordelijk uitbreidde, drong hij tot aan de grenzen van Hamath door en sloot met dit rijk een vriendschapsbond, op verzoek van Toï den koning van Hamath, die hem bij die gelegenheid geschenken gaf; zie 2 Samuël 8 vers 9—12. Zoo breidde zich dan het rijk uit „van af Hamath tot aan de beek van Egypte" in het Zuiden. Dit is dan eene staande uitdrukking; evenals „van Dan tot Berseba" in tijden dat het rijk kleine afmetingen had. Als Salomo den nieuwen tempel inwijdt viert het volk feest van Hamath tot aan de beek van Egypte toe; 1 Koningen 8 vers 65.

Niet lang echter duurde deze uitgestrektheid. Na de scheuring van 943 vielen de Noordelijke streken af, zoodat Jerobeam II (regeert 787—746) ze weder onderwerpen moet; zie 2 Koningen 4 vers 25. Ook deze heerschappij duurde echter maar kort. De Assyriërs, die in

722 het Noordrijk Israël deden verdwijnen hadden reeds te voren Hamath veroverd. Een deel der bevolking plantten ze over in Samaria; 2 Koningen 17 vers 24. Sinds dien tijd stond Hamath, met alle naburige landen en landjes, dàn onder deze grootmacht, dàn onder die.

Onder de opvolgers van Alexander den Groote kreeg de stad den naam Epihaneia, en bleef ondanks alle lotgevallen bestaan, was tijdens de kruistochten zelfs weder de hoofdplaats eener dynastie. Ook tegenwoordig is het weer in bloei toegenomen, telt 80.000 inwoners, ligt aan den spoorweg Aleppo-Damascus-Medina, is eene garnizoensstad die veel handel drijft met de omwonende Bedoeïenen, heeft post, telegraaf, vele bazars, en is tamelijk rein. De inwoners zijn dan ook zeer trotsch op hun stad. Zij is door vele tuinen omringd, die in het vruchtbare rivierdal liggen, en heet Hama. Het is eigenaardig dat vele steden in het Oosten hunne oorspronkelijke Semietische namen weder dragen, en de tijdelijke Grieksche uit den Hellenistischen tijd (van 300 v. C.—500 n. C.) weder hebben afgeschud.

Hamaäloth. Spreek uit: Hamaäloot. „Een lied Hamaäloth", zoo heet in de Statenvertaling elk der psalmen, van af Psalm 120 tot en met 134. Letterlijk beteekent dit opschrift: Lied der optochten of Lied der opgangen. Er zijn verschillende verklaringen voor dit woord evenals voor zoovele andere halfonbegrijpelijke opschriften boven de Psalmen. De waarschijnlijkste is de volgende. Ons uit 150 psalmen bestaand psalmboek heeft oorspronkelijk uit verscheidene afzonderlijke bundels bestaan (zie het artikel Psalm). Een dezer bundels heette misschien: „Bedevaartsliederen". Dus liederen om onderweg te zingen als men uit de steden en dorpen van Palestina langs de wegen optrok naar den tempel te Jeruzalem, bij gelegenheid van Paschen, Pinksteren en Loofhuttenfeest. Dus „liederen der optochten", namelijk der wandelingen naar Jeruzalem; liederen der opmarschen. — Naar den inhoud te oordeelen zijn niet alle 15 liederen er voor geschikt, maar de verzamelaar van het bundeltje dacht er denkelijk anders over. Toen hetzelve nu in ons Psalmboek werd opgenomen, heeft men het opschrift boven elk der 15 afzonderlijke liederen gezet. Psalm 122 is wel een echt bedevaartslied.

Hammurabi. Zie Amraphel.

Hananeël. Een toren in den Oostmuur van het Oude Jeruzalem; Nehemia 3 vers 1.

Hanani. Na de scheuring van het rijk der Israëlieten in een Noordelijk rijk Israël en in een Zuidelijk rijk Judéa, in 943 v. C., was er voortdurend strijd tusschen Noord en Zuid. Noord richtte eene vesting op tegen Zuid en nu kocht Zuid met behulp van den Tempelschat en ander geld den te Damascus resideerenden koning Benhadad van Aram (Syrië) om, opdat hij tegen Noord zou helpen. Dit geschiedde. — De koning van Zuid nu heette Asa of Aza (regeert 923—882 v. C.). Een zekere profeet

Hanani, van wien we overigens niets weten, bestrafte nu koning Aza, omdat hij buitenlandsche hulp had ingeroepen. Aza was hiervan niet gediend en zette den profeet in het tuchthuis; zie 2 Kronieken 16 vers 7—10.

Hananja. Een van de drie vrienden van Daniël in de ballingschap te Babylon. De Babyloniers noemden hem Sadrach; zie Daniël 1 vers 6—7. Zie verder het artikel Sadrach.

Handelingen der apostelen. Een van de boeken des Nieuwen Testaments; dit vijfde boek is van denzelfden schrijver als het derde, het Evangelie volgens Lucas. De auteur wil (evenals dáár) eenen zekeren Theóphilus (misschien een denkbeeldig persoon) inlichten over het ontstaan en de vestiging van het jonge Christendom. Men is het er niet over eens wie deze auteur is, of liever wie de man is, die, met behulp van oudere geschriften, welke hij in zijn verhaal inlaschte, dit boek heeft samengesteld. In den laatsten tijd begint onder geleerden weder de meening der oude Christelijke traditie boven te drijven, dat deze redacteur werkelijk de zelfde Lucas is, die in Colossenzen 4 vers 2 een geneesmeester en een geliefd vriend van Paulus genoemd wordt en die in het boek zelf voor een *reisgenoot* van hem doorgaat. Immers in verscheidene stukken van 't verhaal over Paulus' reizen, in de tweede helft des boeks, wordt steeds gesproken in den eersten persoon meervoud. De zoogenaamde wij-stukken. Hier denkt men dan fragmenten van het reisjournaal van Lucas voor zich te hebben, dat hij zelf in zijn boek verwerkte.

De titel van dit boek is intusschen niet zeer juist. Men zou verwachten een verhaal van de daden der 12 apostelen; maar van verreweg de meesten verneemt men niets. Alleen van Petrus eigenlijk in de eerste helft des boeks. In de tweede helft is Paulus de hoofdpersoon. Het is een verhaal van de eerste vestiging van het Christendom, eerst in en dan buiten Palestina. Eerst drijft het Joodschgetinte element boven, maar steeds meer komt het universalistische Christendom daarmede in strijd, om zich later, vooral in den persoon van Paulus, daarvan geheel los te scheuren. Zoo wordt het boek eene verdediging van het vrijzinnige universalisme van Paulus. De rol van dezen laatste begint bij Hoofdstuk 13.

Bij den schrijver schijnt de toeleg te hebben voorgezeten, den conservatieveren Petrus en den radicaleren Paulus zooveel mogelijk met elkaar te doen overeenstemmen; en dit: om onder de Christenlezers meer eenheid des geestes te bevorderen. Petrus was namelijk nog aan allerlei Joodsche eigenaardigheden gehecht geweest en zijne vrienden met hem. Paulus had dat alles verworpen. Vandaar strijd. Dit wordt in zeer verzoenenden geest beschreven in Hoofdstuk 15 vers 1—29; het zoogenaamde Apostelconcilie. Petrus, die volgens den veel ouderen en autenthieken Galaten-

brief (Hoofdstuk 2 vers 12) nog maar al te veel aan Joodsche spijswetten enz. toegaf, treedt op het Apostelconcilie, gelijk Handelingen 15 het beschrijft, als een echte radicaal op; en van Paulus (die toch volgens z'n brieven met het Joodsche radicaal gebroken had) (wat uit de vijandschap der Joden tegen hem, bij zijn gevangenneming te Jeruzalem, wel gebleken is historisch te zijn) vertelt Handelingen zelfs, dat hij nog wel eens aan Joodsche gebruiken zich onderwierp, zijn haar liet scheren, offergaven bracht; Handelingen 18 vers 18, en 24 vers 17. Dit alles noemt men de *irenische* (vredelievende) strekking van het boek.

Na eene beschrijving van den toestand en van de lotgevallen van het eerste Palestijnsche Christendom, waarin Petrus de hoofdrol speelt, na het verhaal van Paulus bekeering (Hoofdstuk 9 vers 1—30), van zijne drie zendingsreizen (Hoofdstuk 13 tot 21 vers 27), en van zijne gevangenschap te Jeruzalem en te Caesaréa, zijne reis naar Rome en zijn verblijf aldaar (Hoofdstuk 21 vers 27 tot het slot van Hoofdstuk 28), breekt het verhaal plotseling af. Daarom denken sommigen dat er nog een *derde* boek van Lucas is geweest, behandelende Paulus' lotgevallen te Rome, zijne reis naar Spanje (?) en zijn uiteinde (volgens de overlevering onthoofding) wederom te Rome. Maar de hypothese van dat derde boek is en blijft een raden. — Men gist verder dat het werk geschreven is tusschen 95 en 100 na Christus.

Het verhaal dat 't bevat, loopt in zijn geheel van Jezus' dood tot Paulus' komst in Rome, d. i. het voorjaar van 61, en eindigt daarmede, dat het vermeldt dat de apostel daar 2 jaar lang ongehinderd predikte, dus tot het voorjaar van 63. Het boek is niet wat wij tegenwoordig „historisch getrouw" noemen, immers bevat tallooze wonderverhalen waarmede het doorspekt is. Volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling is het bepaaldelijk geschreven om aan de Romeinsche overheden van het jaar 100 n. C. te toonen dat het Christendom niet staatsgevaarlijk is en dat de overheden van het jaar 50 en 60 dit reeds hebben ingezien. Daarom was het niet politiek den ten slotte gevolgden marteldood van Paulus (en Petrus?) te Rome te vermelden, en liet de auteur dáárom dit verhaal weg, en breekt daarom het boek in Hoofdstuk 28 plotseling af. Ja, dit kan wel zoo zijn, maar het blijft natuurlijk raden.

Hanna. De moeder van den profeet en richter Samuël, leefde ± 1100 voor Christus. De naam Hanna is de zelfde als het meerbekende Anna en beteekent: genade. Het was eene gewone Semietische naam. In Lucas 2 vers 36 komt eene Anna voor en de zuster der Carthaagsche koningin Dido heet ook zoo.

De Oudtestamentische Hanna komt voor in 1 Samuël 1. Zij is daar de meest geliefde van de twee vrouwen van Elkana, een man die een uur of drie ten N.N.W. van Jeruzalem woonde, te

Rama, een stadje dat in het Nieuwe Testament Arimathéa heet. Hanna was kinderloos, wat haar veel verdriet gaf, hoewel Elkana haar veel liefde bewees; vers 5. Hare mede-echtgenoote, die wel kinderen had, plaagde haar wegens hare kinderloosheid; vers 6.

Op zeker jaar was de geheele familie ter bedevaart naar het heiligdom te Silo, daar ergens in de buurt, gegaan. Zittend aan den offermaaltijd kon Hanna het niet langer uithouden, ging weenend heen, naar den tempel. Daar deed zij eene gelofte, dat ze, als ze ooit nog een zoon kreeg, hem aan Jehovah zou toewijden, en dat geen scheermes zijne haren ooit zou inkorten. De zoogenaamde Nazireërgelofte. Zie het artikel Nazireër. Hanna bad, hare lippen bewogen, maar haar mond gaf geen geluid. De oude Hoogepriester Eli, die bij de tempeldeur op een stoel zat, meende dat ze dronken was en gelastte haar nuchter te worden. Zij echter zeide, dat ze eene smeekelinge was. Zonder te weten wàt ze smeekte, verklaarde Eli, dat hare smeekbede zou vervuld worden. Nu werd Hanna geheel bemoedigd; vers 4—18.

Het volgend jaar ging ze niet weder ter bedevaart, want nu had ze werkelijk een kind, den later zoo beroemden Samuël. Terwijl het kind nog zeer jong was, bracht ze het bij Eli en stond het hem af om voor priester te worden opgeleid; vers 21—28. Elk jaar kwam ze hem bezoeken en bracht hem dan nieuwe kleeren mede. En ze kreeg behalve Samuël nog 3 zonen en 2 dochters; Hoofdstuk 2 vers 18—21.

In vers 1—10 staat nog een lied, dat de gelukkige vrouw zou hebben uitgejubeld, toen ze Samuël had gebaard; het zoogenaamde „Lied van Hanna". Behalve vers 5 is er niets in dat bepaaldelijk op Hanna slaat. Het is denkelijk van veel later datum; wel 5 of 6 eeuwen later vervaardigd; en bevat eene lofprijzing op Jehovah, die een almachtige beschikker is van der menschen lot, die naar zijn welbehagen arm of rijk maakt, vernedert of verhoogt, enz. Het is waarschijnlijk niet opzettelijk op Hanna gedicht, maar door den verzamelaar van 1 en 2 Samuël wegens de toespeling in vers 5 op Hanna toepasselijk geacht en hier ingelascht. Deze toespelling luid aldus : „De onvruchtbare heeft zeven gebaard."

Hanun. Een koning van Ammon, een rijkje dat in Davids tijd ten Oosten van Jericho lag, zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Toen hij omstreeks 1000 v. C. aan de regeering kwam, zond koning David hem gezanten om hem geluk te wenschen. Hovelingen van Hanun bliezen hem in, dat ze eigenlijk kwamen om te verspieden, en nu liet de dwaze koning hen aan den eenen kant den baard afscheren en tevens de kleeren van af hun middel afsnijden, zoodat ze half naakt liepen. David, hevig beleedigd, liet de geschandvlekte gezanten te Jericho vertoeven tot hun baard was aangegroeid (1 Samuël 10 vers 1—6) en viel de Ammonieten aan. Dezen, daarvoor reeds te voren beducht, hadden de Syriërs

te hulp geroepen. David echter versloeg ze allen, en liet Rabba de hoofdstad van Ammon belegeren. Het duurde lang eer de plaats werd ingenomen. Tijdens deze belegering geschiedde Davids zonde met Bathseba en het sneuvelen van haren echtgenoot Uria onder de muren van Rabba; Hoofdstuk 11. Eindelijk werd de stad ingenomen. Volgens de Statenvertaling maakte toen David de kroon van den koning (dus van Hanun) buit. Volgens de Leidsche vertaling: de kroon van Milkom (den god der Ammonieten). „Milkom" nu beteekent niets dan: koning. Namelijk hémelkoning. De opvatting der Leidsche vertaling is zeker beter, want daar het sieraad volgens 2 Samuël 12 vers 30 een talent goud = bijna 50 Kilogram woog, is het duidelijk dat dit geen menschensieraad was. Het rijk Ammon werd nu schatplichtig aan David. Wat er van Hanun geworden is, weten wij niet. Al het bovenstaande kan men uitvoerig lezen in 2 Samuël 10, 11 en 12.

Haran. I. Volgens Genesis 11 vers 26—30 de broeder van den aartsvader Abraham, evenals deze laatste geboren toen ze nog woonden in Ur der Chaldeën, dat is aan den rechteroever van den Euphraat, dicht bij de Perzische golf. Haran stierf daar, vóór dit geslacht den grooten trek Westwaarts begon. Van Haran weten we verder niets. Een zoon van hem was de bekende Lot. Eene dochter van Haran was Milka, die huwde met Nahor, een broeder van Haran en Abraham. Milka huwde dus met haar oom. Zij werd de moeder van Bethuël en de grootmoeder van Rebekka, de vrouw van Isaäk, den tweeden aartsvader. Deze Isaäk stamde dus van het zelfde geslacht als zijne vrouw Rebekka.

Haran. II. Eene stad in Mesopotamië, tamelijk dicht bij de Middellandsche zee, daar waar de Euphraat zijn groote bocht Noordwaarts heeft. Zij heet bij de Grieken Charra en wordt als zoodanig in den Griekschen tekst van Handelingen 7 vers 2 vermeld. De Romeinen noemden haar Carrhae. Het was eene zeer bekende stad. De naam schijnt „de dorre" te beteekenen. Toch moet de streek, waar ze lag, genoeg water hebben opgeleverd om eene bevolking in het leven te houden. Er liep daar in de Oudheid een groote karavaanweg, Oostwaarts naar Ninevé; Westwaarts over Karkemiës of Circesium naar Antiochië, Damascus en Jeruzalem. — In den bijbel speelt zij eene rol in de geschiedenis der aartsvaders. Terah, de vader van Abram, Haran en Nahor, trekt uit Ur der Chaldeën, eene stad of streek bij de monding van den Euphraat, Westwaarts (Genesis 11 vers 31) en vestigt zich te Haran. Het wordt niet vermeld, maar misschien is de bijgedachte, dat hij die plek noemde naar zijn te Ur gestorven zoon Haran. — Terah sterft te Haran. Zijn zoon Nahor blijft er wonen. Maar Abram trekt met zijn oomzegger Lot verder Westwaarts en Zuidwaarts, naar Kanaän; Genesis 12 vers 1—10. Daar Nahor te Haran blijft heet de plaats ook wel „stad van Nahor"; Genesis

24 vers 10. — Er ontstaat nu een verkeer tusschen Kanaän en Haran, tusschen de nakomelingen van de broeders Abram en Nahor. Abram zendt zijn vertrouwden slaaf Eliëzer naar Haran om daar onder zijne familieleden eene vrouw voor z'n zoon Isaäk te zoeken, wat uitvoerig beschreven staat in Genesis 24. Eliëzer vindt er Rebekka. En als er later in Kanaän hevige twist onstaat tusschen Jakob en Ezau, de tweelingkinderen van Rebekka en Isaäk, als Jakob vluchten moet, dan weet hij niets beters te doen dan zijne toevlucht te zoeken bij de familie te Haran; Genesis 27 vers 41—29 vers 5. Hij huwt er ook zijne nichten Lea en Rachel, en keert na vele jaren weder naar zijn geliefd Kanaän terug; Genesis 31.

In den bijbel hooren we bijna niet meer van Haran. In Ezechiël 27 vers 23 staat ze onder de steden die handel drijven met Tyrus. In de Romeinsche geschiedenis lezen we dat ze de partij trok van Crassus tegen de Parthen. Crassus sneuvelde in de nabijheid van Carrhae, zooals ze dan heet. Ook later komt ze nog herhaaldelijk voor; het was eens eene bisschopswoonplaats, later de residentie van den laatste der Omejadische Kaliefen. Daar de Mohammedanen in hun Koran vele bijbelverhalen o. a. van Abraham hebben, is deze aartsvader ook hun een heilige. Men wees elkaar het huis dat hij te Haran bewoond had en beschouwde de stad als bedevaartsplaats. Thans is ze verwoest. De ruïnen liggen 8 uur gaans ten Zuiden van Edessa.

Harmagedon. Zie Armageddon.

Harod. De bron waar Gideon zich legerde vóór hij slag leverde met de Midianieten. Het is bij deze bron dat hij zijne troepen schifte. Driehonderd mannen, die het water met hun tong lekten als een hond, hield hij bij zich. Zie het artikel Gideon. De ligging der bron is onbekend, maar allicht aan de Noordzijde van het gebergte Gilboa, dat iets ten Westen ligt van de plek waar op het kaartje van n°. IX van het Voorwerk „Pella" staat.

Haroseth der Heidenen, of der Volken. De Leidsche vertaling laat de bijvoeging onvertaald en schrijft: Haroosjeth-haggojim. Het woord beteekent: Werkplaats der volken. Hier was het wagenpark van de negenhonderd ijzeren strijdwagens van Jabin, den Kanaänietischen koning, die Israël 20 jaar lang onderdrukte, en die ten slotte door Barak en Debora werd verslagen. Jabins generaal Sisera woonde er. Zie Richteren 4. De ligging der plaats is onbekend, maar moet in elk geval in het Noorden van Palestina gezocht worden, ergens ten Westen van het meer van Galiléa.

Harp. Het klassieke muziekinstrument in het Oude Testament. „Harp" is de vertaling van het Hebreeuwsche woord Kinnoor. De Leidsche vertaling zegt steeds cither. Het is niet precies te zeggen wat de vorm was van het bedoelde voorwerp. Misschien had men het in soorten. In elk geval was het instrument niet

zoo groot als onze tegenwoordige harpen; want men kon er ook al gaande op spelen, gelijk uit 1 Samuël 10 vers 5 en 2 Samuël 6 vers 5 blijkt, zoodat de vertaling „cither" beter is dan „harp". De gewone voorstelling van den harpspelenden David (zie 1 Samuël 16 vers 16 en 23) en van de harp wier geluid de psalmen begeleiden moet (Psalm 33 vers 2; 43 vers 4, enz.) is dus onjuist. Er moet een kleiner instrument, een cither, bedoeld zijn. Flavius Josephus, ongeveer tijdgenoot van Christus, zegt dat er 10 snaren op waren gespannen. Het werd met de hand of door middel van een ijzertje (plectrum) bespeeld. Daar de snaren aan de eene zijde kort en aan de andere lang waren, had het voorwerp allicht een driehoekigen vorm; volgens sommigen heet daarom het meer van Galiléa ook het meer Kinnerooth, omdat het eveneens een eenigszins driehoekigen vorm heeft.

Hasmoneërs. Zoo heet het regeerend geslacht der Makkabeesche vorsten over Palestina, van 164—64 v. C. Zie het artikel Makkabeërs en de figuur op n°. VI van het Voorwerk. Genoemde vorsten heeten Hasmoneërs naar Asamonaios of Hasmon, den overgrootvader van den priester Mattathias, den vader van Judas Makkabi; zie deze artikelen.

Hattirsatha. De lettergreep Ha is het Hebreeuwsche lidwoord. De Leidsche vertaling zegt dan ook: „De tirsjatha". Dit is een titel van de Babylonische landvoogden die na de ballingschap over Palestina regeerden. Men verklaart het wel als een Perzisch woord, dat „De gestrenge" moet beteekenen; het is zooveel als het tegenwoordig gebruikt wordende Pacha. In het Oude Testament komt het woord voor als titel van de stadhouders Zerubbabel; Ezra 2 vers 63; en Nehemia; Nehemia 8 vers 10 en 10 vers 1.

Hauran. De Hauran is eene hooge vruchtbare vlakte ten Noordoosten en ten Oosten van het meer van Galiléa. Het is de latere naam van wat vroeger Bazan heette. De Romeinen noemden het Auranitis. Het is het stroomgebied van de Jarmoek, die op het aan de Oostzijde der streek gelegen Haurangebergte ontspringt en tal van zijriviertjes ontvangt, eveneens van dit gebergte afstroomende. Daarna valt de Jarmoek in den Jordaan. De Hauran (Bazan; zie ook dit artikel) was beroemd om zijne vetweiderijen en eikenbosschen en behoorde onder David en Salomo (1000—943) tot het rijk Israël. Tegenwoordig loopt de spoorweg Aleppo—Damascus— Medina er dwars doorheen.

Havila. Een land waarvan we niet weten wat er eigenlijk mede bedoeld is. Volgens Genesis 2 vers 11 en 12 was het een land waar de Paradijsrivier de Pison omheen liep. Maar we weten ook niet welke groote stroom daarmede bedoeld is. Uit Genesis 25 vers 18 blijkt dat die schrijver het zich dacht tegenover Egypte, ergens in Zuid-Arabië. Het Paradijsverhaal zegt dat er veel goud, enz. gevonden wordt; waarom sommigen meenen dat Voor-Indië

bedoeld is. Misschien wilde de schrijver van Genesis slechts het onbekende Zuidoostland aanwijzen. Zijne kennis van de verder gelegen streken der aarde was zeer beperkt, om niet te zeggen nihil. — Niebühr zegt dat er aan den Perzischen zeeboezem een plaats Hoeale ligt; en Strabo vermeldt als op die plaats wonende een stam der Chauloteërs. Nu wordt Havila in het Hebreeuwsch Chawila gespeld, zoodat de zelfde naam bedoeld kan zijn.

Havvoth-Jaïr. Dit beteekent: de dorpen van Jaïr. Eene landstreek in Gilead, in het Overjordaansche. Zie het artikel Jaïr.

Hazaël. Koning van Syrië, resideerende te Damascus, ongeveer 850 v. C. Hij was eerst slechts hoveling aan het hof van Benhadad II van Syrië. Volgens 1 Koningen 19 vers 15 en 17 gaf Jehovah aan den profeet Elia last om Haraël tot koning van Syrië te zalven, opdat die flinke man de Israëlieten tuchtigen zou wegens de door hen bedreven afgoderij. Van deze zalving hooren we echter verder niets.

Maar later werkte Elia's opvolger Eliza mede dat hij koning werd. Eens toch te Damascus zijnde werd Eliza door Benhadad geraadpleegd over eene ziekte. De koning zond zijnen hoveling Hazaël met de vraag of hij genezen zou. Eliza zeide van neen en zag voortdurend den bode strak aan en barstte toen in tranen uit. Op de vraag waarom hij weende, zeide de profeet dat hij dit deed vanwege den jammer dien hij, Hazaël, over Israël brengen zoude. Deze vroeg hoe „een doode hond" als hij dit zou kunnen doen. Eliza zeide: „Omdat gij koning zult worden." Den volgenden dag heeft toen Hazaël, zeker geinspireerd door deze scène zijn vorst gesmoord; 2 Koningen 8 vers 7—13.

Zelf koning geworden heeft hij de grenzen van Syrië uitgebreid en het rijk zijn grootsten bloei gegeven. Daartoe beoorloogde hij Israël en besnoeide het, hoewel dit zich met Juda verbonden had. Tijdens Joram (koning van Israël (857—849) en Jehu (847—820) veroverde hij al het Israëlietische land beoosten den Jordaan; 2 Koningen 8 vers 28 en 29; 9 vers 14 en 15; 10 vers 32 en 33. Ja zelfs, tijdens Joahaz (820—803) vernietigde hij diens legermacht bijna geheel en hield dien vorst in volkomen afhankelijkheid. „Hij stampte Israël fijn"; zie 2 Koningen 13 vers 3, 7 en 22. Eerst na zijnen dood heroverde Joas (803—787) aan Hazaëls zoon Benhadad III weder de steden die waren verloren gegaan.

Maar hiermede zijn de daden van Hazaël nog niet ten einde toe opgesomd: Hij beoorloogde de Philistijnen en nam hun stad Gath in, ja hij wilde ook Judéa aanvallen en Jeruzalem innemen, wat de Judeesche koning Joas (841—802) slechts door afkooping met den tempelschat en andere heerlijkheden kon afweren; zie 2 Koningen 12 vers 17 en 18. Hazaël is dus een luisterrijk vorst geweest. — Geen wonder dat de in zijn tijd levende profeet Amos over zijn land groote bedreiging uitspreekt; Amos 1 vers 3, 4 en 5.

Van die bedreiging kwam voorloopig niets. Eerst 100 jaar later, in 732, veroverde de Assyrische koning Tiglath Pilezer Damascus, na tweejarige belegering en lijfde Syrië bij zijn rijk in.

Hazor. Ook wel Hasor. Het woord beteekent: omwalling. Het komt als eigennaam van vele plaatsen in Palestina voor. Het bekendste Hazor is eene stad in het Noorden, denkelijk iets ten N.W. van het meer van Galiléa. Ten tijde van den intocht der Israëlieten in Kanaän (± 1300 v. C.) was het de hoofdstad van een sterk Kanaänietisch koninkrijk. Zijn koning was op zekeren tijd Jabin. Deze riep vele bondgenooten bijeen en trok op de Israëlieten onder Jozua los, maar werd verslagen, en Hazor werd ingenomen. Deze stad heet bij die gelegenheid „het hoofd van al deze koninkrijken", Jozua 11, vers 1—11.

Later echter schijnt ze zich weder vrij gemaakt te hebben. Tenminste in Richteren 4 komt Jabin van Hazor wederom voor als een groot tegenstander van Israël. Ja, met behulp van zijn generaal Sisera en 900 strijdwagens onderdrukte hij Israël 20 jaar lang. Barak en Debora moesten hem beoorlogen. Ze versloegen hem. Hazor kwam bij het Israëlietische rijk. De heerediensten onder koning Salomo (± 950 v. C..) dienden o. a. om Hazor als een van de Noordelijke sleutels des lands te versterken; 1 Koningen 9 vers 15.

Toen de Assyrische koning Tiglath Pilezer in 733 v. C. in het land viel, veroverde hij o. a. Hazor en voerde de inwoners als ballingen weg; 2 Koningen 15 vers 29. De stad bleef echter bestaan, want onder de Makkabeën (± 167 v. C.) wordt ze nog genoemd.

Heber. I. Een van de oudvaders in het begin van het Oude Testament. Hij heet (Genesis 11 vers 10—17) de achterkleinzoon van Sem en werd 464 jaar oud. Onder zijn zoon, Peleg, staat er in Genesis 10 vers 25, werd de aarde onder de volken verdeeld.

Heber. II. Heber de Keniet was een onzijdig persoon tijdens den oorlog tusschen de Israëlieten onder Barak en Debora ter eenerzijde en de Kanaänieten onder generaal Sisera ter anderer zijde; zie Richteren 4 vers 17. Uit het Zuiden van Palestina afkomstig, had hij zich nedergezet in de vlakte van Jizreël, in het Noorden des lands. Blijkbaar wordt hij als nomade voorgesteld. Zijne vrouw Jaël bewoont tenminste eene tent. Zij is het die partij trekt voor de Israëlieten en den in hare tent gevluchten Sisera een der tentpinnen met een hamer door het hoofd drijft.

De Kenieten vormden een half-Israëlietischen stam in de buurt van Hebron, 6 uur ten Zuiden van Jeruzalem. —

Er komen in het Oude Testament nog 5 andere Hebers voor, maar van dezen is niets te zeggen.

Hebreër. Over de beteekenis van dit woord is men het niet eens. Het is *niet* afgeleid van Heber (zie het eerste artikel Heber). Integen-

deel is van het woord „Hebreër" afgeleid de naam Heber, als de legendaire stamvader der Hebreërs.

Dit laatste komt hoogstwaarschijnlijk van het Hebreeuwsche werkwoord Habar, dat „overtrekken" beteekent. Hebreër kan dan beteekenen: de overgetrokkene; ofwel: de man van den *overkant*. Sommigen zeggen dat de Kanaänieten met dien naam Abraham en de zijnen betitelden (Genesis 14 vers 13), omdat dezen van Haran, dus van den *overkant* (van den Euphraat) afkomstig waren. „Hebreër" zou den „Overkanter" beteekenen.

Waarschijnlijk is echter dat de naam eenige eeuwen later ontstaan is; in ± 1300 v. C., toen de Israëlieten onder Jozua van de Oostzijde bij Jericho over den Jordaan Kanaän binnengedrongen, en de Kanaänieten hen bij die gelegenheid Overkanters, mannen van den overkant (van den Jordaan), noemden. Dit alles is echter slechts eene gissing. —

Sommigen vereenzelvigen de Hebreërs met de Ibri of Chabiri, een nomadenstam die in de oud-Egyptische geschiedenis wordt genoemd.

Het woord „Hebreër" wordt in het Oude Testament gebruikt als het in den mond van vreemden gelegd wordt; of wel als tot vreemden gesproken wordt. „Hebreër" schijnt de politieke naam of de stamnaam, waaronder de menschen bekend stonden, die zich zelf den theocratischen eeretitel van „Israëlieten" gaven. Grieksche en Latijnsche schrijvers gebruiken dit laatste woord dan ook nimmer, maar spreken van Hebreërs.

Zoo begrijpen we ook de climax van 2 Corinthen 11 vers 22. Paulus zegt daar ten opzichte van zijne Joodschgezinde tegenstanders en van zichzelven: Zijn zij Hebreërs?.... Ik ook! Zijn zij Israëlieten?.... Ik ook!

Paulus bedoelt dat hij niet alleen in politieken en volkenkundigen zin tot het Joodsche volk behoort, maar ook in theocratischen zin: hij was besneden, had de Joodsche Wet geleerd en vervuld, enz. enz.

Men spelt het woord „Hebreër" ook wel op z'n ouderwetsch: Hebreeuwer. Hiervan komt „Hebreeuwsch", de naam van de taal der Israëlieten.

Hebreën (Brief aan de). Een geschrift in het Nieuwe Testament gericht aan de Hebreërs. Met dit woord is misschien bedoeld: het ware Israël; dat is: alle ware Christenen. Anderen denken aan tot het Christendom bekeerde Joden in Palestina. In elk geval zijn met deze Hebreërs Christenen bedoeld.

De brief (allicht eene verhandeling of preek in briefvorm) heeft tot doel, het onderscheid tusschen het Nieuwe en Oude Testament of Verbond duidelijk uiteen te zetten, en bovenal: de voortreffelijkheid van het Nieuwe boven het Oude. — Men meent dat de brief geschreven is toen reeds een menschengeslacht na Jezus' dood was

voorbijgegaan, maar nog vóór de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C.; daar er nog geofferd wordt in den tempel aldaar; Hoofdstuk 8 vers 4; zie ook 9 vers 9. — Anderen zeggen evenwel (misschien met meer recht), dat deze verhandeling eerst veel later is vervaardigd, namelijk onder de aan het Christendom vijandige regeering van keizer Domitianus (regeert 81—96), omstreeks het jaar 90.

Wie de schrijver was, is onbekend. Nergens wordt hij genoemd. Waarschijnlijk heeft iemand, die den brief aan Paulus wilde toeschrijven, er de laatste 8 verzen (Hoofdstuk 13 vers 18—25) aan toegevoegd. Daar toch wordt Timotheüs de jongere vriend en reisgenoot des apostels genoemd. Zoo is het gelukt de meening ingang te doen vinden dat de verhandeling van Paulus is, en zoo is ze ook heden nog algemeen bekend. Reeds eeuwen is dit echter ook al weersproken. In de Westersche kerk wilde men den brief eerst zelfs niet als canoniek erkennen, omdat in Hoofdstuk 6 vers 4—8 en 10 vers 26—31 nadrukkelijk wordt geleerd dat een, die van Christus afvalt, onherstelbaar verloren is. Deze gestrengheid, zich openbarend in de weigering een afvallige weder in de kerkgemeenschap op te nemen, was in den geest van het Oosten. Daarom denkt men dat het geschrift in het Oosten, bijv. Klein-Azië, ontstaan is. Maar in het Westen nam men iemand als hij berouw toonde en zich aan de opgelegde boetedoening onderwierp, weer op. Daarom weigerde men eerst het boek als canoniek te erkennen. „Maar de geheele cánon was een vergelijk tusschen kerken met zeer tegenstrijdige zienswijzen, en zoo is de „brief" eindelijk in den bundel der gewijde schriften opgenomen, en wel als werk van Paulus"; (Prof. H. Oort). Anderen echter zeiden: Barnabas is de schrijver. Anderen: Lucas. Anderen: Apollos. Maar niemand weet het. Wel schijnt de auteur een aanhanger van de vrije, Paulinische, aan het Jodendom geheel ontgroeide richting. Men kan bewijzen dat vele zijner ideeën aan de Alexandrijnsche wijsbegeerte van Philo zijn ontleend. Een Christelijk geworden Hellenistisch Jodendom dus. In elk geval is de stijl gloedvol, rhetorisch, vaardig; 't is het beste Grieksch van het Nieuwe Testament; de inhoud is belangwekkend, doch verdiept in eene vèrgaande allegorie. De schrijver gaat namelijk uit van eene eigenaardige wereldbeschouwing, en wel van deze, dat de Joodsche godsdienst hem niet anders is dan een flauwe afdruk of „schaduw" van de geestelijke goederen des nieuwen (Christelijken) Heils, die van eeuwigheid af reeds bij God hadden bestaan (vergelijk de Ideeënleer van Plato), maar nu door Christus aan de menschheid in deze wereld waren gebracht. De genoemde „schaduw" had toen al haar recht en reden van bestaan verloren. De schrijver ziet bijvoorbeeld in den Joodschen hoogepriester: een voorafschaduwing of voorspelling of type van Jezus; in de oude offers: de vruchten van het Christelijk geloof; in de sabbathsrust: de hemelsche zaligheid; enz.

De beschrijving van deze uitnemendheid van het Nieuwe Verbond boven het Oude staat vooral beschreven in Hoofdstuk 7, 8, 9 en 10 tot vers 19. In Hoofdstuk 11 staat eene beroemde lijst van Geloofshelden uit het Oude Testament, terwijl het geschrift in de Hoofdstukken 12 en 13 besluit met allerlei vermaningen.

Hebreeuwsch. De taal der Hebreërs of Israëlieten heet Hebreeuwsch. Over de beteekenis van den naam „Hebreër" zie dat artikel. — Het Hebreeuwsch is de klassiek-Israëlietische taal waarin de meeste schriften des Ouden Testaments geschreven staan. De klassieke taal die vóór het jaar 500 v. C. door schrijvers en dichters in Palestina gebruikt werd. Maar gelijk het klassieke Latijn uit den tijd van keizer Augustus (± Christus' geboorte) later verbasterde, in het Italiaansch en Fransch overging, ... gelijk dit Latijn een doode taal werd, in zooverre het niet meer door het volk gesproken, maar slechts door geleerden gebruikt werd. . . . aldus ook is het met het Hebreeuwsch gegaan. Zoo sprak bijvoorbeeld alreeds in Jezus' tijd niemand meer Hebreeuwsch. In de plaats hiervan was een Syrisch dialect, het Arameesch, gekomen. Reeds in jongere deelen des Ouden Testaments, in stukken van Daniël en Ezra, wordt het gebruikt. Jezus zelf sprak dus geen Hebreeuwsch naar Arameesch. Ook eenige Palestijnsche uitdrukkingen, die in het overigens in 't Grieksch geschreven Nieuwe Testament gebruikt worden, als: Abba, Akeldama, Cephas, Gabbatha, Golgotha, Raka, Talitha kumi, Effatha, Eli eli lama sabachtani, zijn niet Hebreeuwsch maar Arameesch (zie al die artikelen). Doch op de genoemde stukken van Daniël en Ezra na is het gansche Oude Testament in eerstgenoemde taal geschreven.

Het is een der takken van den grooten Semietischen taalstam; andere takken zijn: het Phoenicisch, het Syrisch, het Babylonisch, en ook het Arabisch. 't Hebreeuwsch is voor ons Westerlingen een zeer moeielijke taal, omdat ze totaal anders is ingericht dan de Indo-Germaansche talen. Een weinig Hebreeuwsch leeren is zeer nuttig om te doen inzien, dat men nog op eene andere wijze met de woorden kan omspringen dan wij Indo-Germanen het doen.

Tegenwoordig is er in verband met het Zionisme een krachtig streven om het klassieke Hebreeuwsch weder onder de Joden ingang te doen vinden. Elk Israëliet moet er wel *iets* van leeren, daar de eeredienst in de synagogen nog steeds in die taal geschiedt, en de dagelijksche gebeden in het Hebreeuwsch worden opgezegd; maar toch was de kennis, die de meesten van de eigenlijke taal hadden, niet groot. Deze gaat nu weder toenemen; in Joodsche kolonies in Palestina gaat men zelfs het profane onderwijs in het Hebreeuwsch geven.

In ons land zijn er twee soorten van uitspraak. Aan de gymnasia en de universiteiten, bij de Christentheologen, gebruikt men de Portugeesch-Joodsche. Bij de meeste Joden zelve de Duitsch-Joodsche.

De laatste maakt den indruk van platter te zijn. — Het is hier niet de plaats om dieper op het Hebreeuwsch in te gaan. Men raadplege eene Hebreeuwsche grammatica, die elke theoloog in zijn bezit heeft. — Bekend is dat het schrift van rechts naar links geschreven wordt en oorspronkelijk alleen uit medeklinkers bestond, waarbij de klinkers gedacht moesten worden. Later zijn deze klinkers als stippen en figuurtjes onder en tusschen en boven (maar meest *onder*) de medeklinkers geplaatst. De lettersoort die gebruikt wordt heet het kwadraatschrift; zie het alphabeth op no. XIII van het Voorwerk; een stukje Hebreeuwsch met de klinkers op no. XV. Een eeuw of 7 vóór Christus was het Hebreeuwsche schrift totaal anders; zie ook de artikelen Siloah en Mesa.

Daar het bijplaatsen der klinkers pas van vrij laten datum is, weet men soms niet welke klinkers de oorspronkelijke tekst gehad heeft en bestaat er over de beteekenis van sommige woorden verschil. Zoo luidde (om een voorbeeld in 't Nederlandsch te geven) het woord kap vroeger kp, en kan dus oorspronkelijk evengoed kip, als kop, als kap, beteekend hebben.

Hebron. Een van de oudste steden van Palestina die nog bestaat. Zij ligt een uur of 8 gaans ten Zuiden van Jeruzalem op het hoogste deel van het gebergte van Judéa, 927 Meter boven zee. De toppen der bergen in de rondte worden van Zuid-Palestina het eerst beschenen, en volgens eene Talmudische overlevering werd bij den tempel te Jeruzalem het morgenoffer dàn pas ontstoken als de priesters vandaar de zon op de bergen van Hebron zagen schijnen. Bij den intocht der Israëlieten uit Egypte in Kanaän bestond het reeds, werd bezet door den stam der Kalebieten, maar werd het middelpunt van vier stammen die er hun gemeenschappelijk heiligdom hadden, en kreeg vandaar misschien den naam van Hebron = vereenigingsplaats, of ook wel Kirjath-Arba = Vierstad.

De stad lag en ligt in de vernauwing van een uit het Noordwesten komend dal, dat zeer vruchtbaar was en nog is. Wijn, vijgen, olijven, abrikozen, amandelen. Het dal gaat naar het Zuidwesten verder en gaat over in den Wadi el Chaliel die over Berseba voert: de karavaanweg naar Egypte.

In de overleveringen des Ouden Testaments klimt Hebron nog veel vroeger op dan de genoemde intocht in Kanaän (± 1300 v. C.). De eerste aartsvader, Abraham, uit Mesopotamië gekomen, zette zich, na het land Palestina van het Noorden tot het Zuiden doorgetrokken te hebben, in Hebrons nabijheid neder (Genesis 13 vers 18) in eene vlakte die „de eikenbosschen van Mamre" werd genoemd. Hier ontving hij de engelen die hem de verwoesting van Sodom en Gomorra aankondigden. Toen zijne vrouw Sara stierf kocht hij er den akker en de spelonk van Machpela (Genesis 13 vers 17) om er haar in te begraven. Ook hijzelf werd er begraven, en ook zijn zoon Isaäk, die er eveneens woonde; en diens vrouw Rebekka; en tevens

de derde aartsvader, Jakob, die desgelijks steeds in de nabijheid verkeerde; benevens diens oudste vrouw, Lea; Genesis 25 vers 9; 35 vers 27 en 29; 49 vers 30; 50 vers 13. Toen Jakob zijn zoon Jozef naar zijne broeders zond om te zien of het hun en hunnen kudden goed ging, woonde hij bij Hebron (Genesis 37 vers 14).

Om deze redenen was en is deze plaats den Joden heilig, maar ook den Mohammedanen, die de genoemde overleveringen ook in hun Koran lezen. De inwoners wijzen u nog in den tuin van het Russische hospitium een overouden, hoewel tegenwoordig afstervenden eik, welks stam 10 Meter omvang heeft, als den eik waaronder Abraham zat. En de graven der aartsvaders, zeggen ze, bestaan nog binnen eene omheinde ruimte, van kolossale muren omgeven. Deze ligt ten Oosten van de stad en heet: De Haraam = de omringde plek. Ze bevat eene moskee, woningen van derwisjen, wachters, enz. De trappen tot den $4^1/_2$ Meter hoog liggenden hof mag de ongeloovige slechts tot de zevende opstijgen. Er is ergens een gat, waarvan de Joden zeggen dat het doorloopt tot in de genoemde grafspelonk. Hier weenen ze des Vrijdags evenals bij den klaagmuur te Jeruzalem. Binnen in den hof mag bijna nimmer een Frank (Europeaan) komen. Maar keeren wij tot de geschiedenis terug.

Na den intocht in Kanaän, in ± 1300 v. C., werd Hebron een vrijstad voor gevluchte misdadigers; zie het artikel Vrijplaats. Zij begon met David (± 1000 v. C.) eene voorname rol te spelen. Toen deze voor Saul vluchten moest, vond hij er eene schuilplaats (1 Samuël 30 vers 31); en toen hij na Sauls dood koning van Zuid-Palestina werd, koos hij Hebron (daar Jeruzalem nog in handen der Kanaänieten was) tot residentie. Hij regeerde er $7^1/_2$ jaar; 2 Samuël 2 vers 1 en 11. Absalom werd er hem geboren. Toen deze tegen zijnen vader opstond, koos hij zijne geboorteplaats als plek om zich tot koning te doen uitroepen. Van hieruit trok hij tegen zijn vader op. Echter keerde de stad na Absaloms val weder onder Davids heerschappij terug en bleef bij het Israëlietische rijk; na de scheuring van 943 bij Judéa; het werd mede door de Babyloniërs in 586 veroverd. Na de ballingschap maakten de Zuidelijk wonende Edomieten er zich van meester. Doch onder de Makkabeërs (± 164 v. C.) kwam het weder bij Palestina, en is even na de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. mede door de Romeinen onder Cerealis ingenomen en verbrand.

Door de herinneringen aan de aartsvaders stelden de kruisvaarders groote waarde in het bezit der plaats, die ze „Abrahams kasteel" noemden, en tot bisschopszetel verhieven. (De Roomsch-Katholieken houden er nog steeds een „bisschop van Hebron" op na; in theorie.) De Mohammedanen die er ten slotte meester bleven, tot nu toe, noemen de stad: Chaliel er rahmaan = Vriend Gods. Hiermede is Abraham bedoeld. Meestal wordt de naam echter verkort tot El Chaliel = De vriend. — Thans is het een districtshoofdstad

met 22.000 inwoners, met post en telegraaf, hospitaal, scholen, moskeeën en 3 synagogen. Industrieën: vervaardiging van waterzakken uit geitenvellen en glasblazerij. Voortreffelijke wijn. De Muzelmannen zijn er zeer fanatiek. Van de inwoners zijn er 2000 Joden. De stad drijft veel handel met de omzwervende Bedoeïenen (Baedeker).

Heer. De titel „De Heer" komt in den bijbel bijna ontelbare keeren voor van God; en in het Nieuwe Testament ook van Christus. In het Oude Testament is het de vertaling van het Hebreeuwsche woord Adonaaj, wat letterlijk „Mijn Heer" beteekent, maar waarvan dit „mijn" is verzwakt evenals in ons woord mijnheer. — Nog meerdere keeren is het de overzetting van het Hebreeuwsche JHWH (Jehovah). Zie vooral het artikel Jehovah. Wanneer *dit* woord vertaald is, staat in vele uitgaven des bijbels: HEER; met kapitale letters. Soms ook als HEERE gespeld. Jehovah wordt uitsluitend ten opzichte van God gebruikt, en wel in 't bijzonder van God als Verbondsgod van Israël, d. i. als bijzonder beminnaar van dàt volk, met uitsluiting van andere natiën.

Adonaaj en Adoon wordt ook van menschen gezegd.

In het Grieksch van het Nieuwe Testament staat Despotès (despoot) maar meestal Kurios. Beide woorden worden zoowel ten opzichte van God als van Jezus gebruikt. Maar ook van menschen.

Heerscharen. Of Heirscharen. Dit beteekent Legerscharen. Bedoeld zijn dan de legerscharen der sterren ofwel der engelen. Zoo stelt de profeet Micha het in 1 Koningen 22 vers 19 voor, dat de engelen rechts en links van God staan opgesteld als Hij ze raadpleegt; terwijl in Deuteronomium 4 vers 19 daarentegen de sterren voorkomen als een leger. God is dan de aanvoerder en heet daarom: Heer der Heerscharen. In het Hebreeuwsch: Jehovah Zebaooth.

Hefoffer. Dit woord duidt alles aan wat de Israëlieten vrijwillig of wegens opvolging van hun godsdienstwetten aan Jehovah toewijdden, 't zij ten behoeve van den tempel, hetzij van de priesters. Zie ook het artikel Beweegoffer.

Hegai. De eunuuch die als harembewaker dienst deed aan het hof van Ahasveros, den koning van Perzië, en aan wien de schoonste meisjes van het land ter bewaking waren toevertrouwd. Dezen waren namelijk uitgezocht en opgeroepen, omdat de koning zijne gemalin Vasti verstooten had. Nu moest er een nieuwe uit de genoemde meisjes gekozen worden. Een Joodsche maagd (Esther; zie dat artikel) behaagde aan Hegai. Hij maakte ten opzichte van haar bijzondere zorg van de schoonheidsmiddelen en van het eten en drinken, en plaatste haar in de beste vertrekken van het vrouwenpaleis; Esther, Hoofdstuk 1 en 2; voornamelijk 2 vers 8—11. Esther beloonde zijne goede zorgen door zich geheel aan zijn zorg over te geven, twaalf maanden lang (vers 15 en 12), en werd tot koningin verheven, doordat in háár de koning het allermeeste behagen kreeg; vers 17.

Heidenen. Dit is in het Oude Testament eene vertaling van het woord „gojim" dat eenvoudig „volken" beteekent, d. w. z. *de* volk*en* in onderscheiding met *het* (ééne uitverkoren) *volk*, dat dan de Joden waren. Het werd meestal in eenigszins verachtenden zin gebruikt. „Gojim" is dan ook tot op den huidigen dag een scheldwoord bij de Joden gebleven.

In het Nieuwe Testament echter worden op een paar plaatsen met „heidenen" bedoeld: uit het heidendom tot het Christendom overgeganen. Dus zooveel als Heiden-Christenen; in tegenoverstelling met Joden-Christenen, dat zijn uit de Joden gerecruteerde Christenen. Zie bijvoorbeeld Romeinen 16 vers 4 en Galaten 2 vers 12. Het daar gebruikte Grieksche woord ethnè beteekent, evenals gojim, niets dan „volken; vergelijk het woord ethnografie.

Bij de Joden is de afkeer van heidenen (dat is dan eenvoudig: niet-Joden) (dus ook Christenen) steeds zeer groot geweest. Men mocht (mag) zich niet met hen vermaagschappen, enz. Heidenen, die onder de Joden woonden, moesten eenigszins met hun gebruiken mededoen, bijv. op sabbath rusten, met Paschen ongezuurd brood eten, enz. Tegen den tijd van Christus begonnen de Joden de Heidenen te bekeeren. Zij die tot de zoogenaamde proselieten wilden behooren behoefden slechts enkele Mozaïsche geboden te houden; zie het artikel Mozaïsche geboden. Heidenen mochten zelfs tot op den buitensten voorhof (Voorhof der Heidenen) van den tempel te Jeruzalem naderen. Zoo kwam er eenige toenadering.

Het Christendom komt uit het Jodendom voort. En zoo groot was de afgrond, die ook de eerste Christenen nog tusschen zich en de heidenen voelden, dat ze zich ook Jezus nog voorstelden als eenigszins met hun eigen afkeer behebt. Ze verhaalden dat eene heidensche vrouw uit de omstreken van Tyrus wilde dat hij haar dochtertje zoude genezen; maar Jezus vond dat zijne gaven niet voor de hondjes (de heidenen) doch voor de kinderen (de Joden) waren, zooals die vrouw het uitdrukte. Dus „alleen voor de verloren schapen Israëls"; zie Mattheus 15 vers 21—28 en Marcus 7 vers 24—30. Wij kunnen ons echter Jezus niet zoo bekrompen voorstellen.

De apostelen hadden later nog heel wat zielsworstelingen (zie omtrent Petrus o.a. Handelingen 10) en debatten noodig, vóór ze het er over eens waren dat ze met hun propaganda vrij tot de heidenen mochten gaan. Er is zelfs in dien vroegeren tijd, laat ons zeggen 20 jaar na Jezus' dood, een soort van concilie over gehouden te Jeruzalem; Handelingen 15 vers 1—30. Men besloot: de uit de heidenen te recruteeren Christenen moesten zich nog aan 4 Joodsche geboden houden: *1.* geen afgodenoffervleesch gebruiken, *2.* geen bloed, *3.* geen gestikt dier, en *4* geen hoererij, d. i. geen huwelijken binnen zekeren graad van bloedverwantschap sluiten; vers 20 en 29. Pas Paulus emancipeerde zich geheel van dat alles en wilde van geen onderscheid tusschen Joden en Heidenen weten. De beroemdste

tekst dienaangaande is Galaten 3 vers 28: In Christus is noch Jood noch Griek. D. w. z. men is daar geen Jood of Heiden maar alleen Mensch.

Heilig. Het woord dat hiermede vertaald is beteekent eigenlijk: afgezonderd. Vandaar dat niet alleen God of de engelen als volmaakte hemelsche wezens heilig worden genoemd, maar ook gesproken wordt van voorwerpen die met zedelijke volmaaktheid niets te maken hebben, maar voor godsdienstig gebruik *afgezonderd* waren. Bijv. heilig vuur, water, brood; heilige tempel, kleederen, zalfolie, stad, kus. Heilig volk.

Zoo heeten de Christenen in het Nieuwe Testament dikwijls: heiligen (Romeinen 1 vers 7; 1 Corinthen 14 vers 33); niet omdat ze volmaakt waren, maar omdat ze uit de wereld waren *afgezonderd*, om zich te wijden aan de dingen van Christus.

Heiland. Dit beteekent: heilaanbrenger, en wordt in den bijbel van God en Jezus gebruikt, maar in Obadja 21 ook van gewone menschen. De Leidsche vertaling zegt daar: redders.

Heilige (Het). Het middelste gedeelte van den tempel te Jeruzalem; zie het artikel Tempel, benevens den plattegrond op n°. XI van het Voorwerk. „Het Heilige" heette eveneens het dienovereenkomstige gedeelte van den draagbaren linnen tempel (tabernakel), dien de Israëlieten volgens den bijbel met zich voerden tijdens hunne veertigjarige omzwerving door de woestijn tusschen Egypte en Kanaän (± 1300 v. C.).

In den tempel was het Heilige 20 el breed, 40 lang en 30 hoog. Het bevatte de tafel der Toonbrooden (zie dit artikel), een reuk- of wierookaltaar en een zevenarmigen gouden kandelaar. De deuren van deze tempelzaal hadden olijfhouten posten, en waren zelf deels van olijven- deels van cypressenhout; met gouden hengsels. Vensters gaven licht. Alleen priesters hadden er toegang.

Wij moeten ons deze zaal voorstellen als met zeer zware muren gebouwd, en schitterend versierd. De wanden waren vol goud en allerlei afbeeldingen uit het plantenrijk en met Cherubs (zinnebeeldige wezens; zie het artikel Cherubs). De genoemde toonbroodtafel was met goud overtrokken en staat, benevens de genoemde kandelaar, afgebeeld, als meegesleepte buit, op den triumfboog van Titus, te Rome opgericht nadat hij Jeruzalem in 70 n. C. verwoest en geplunderd had.

Heilige der Heiligen. Ook wel het Allerheiligste genaamd, was het Heilige der Heiligen het achterste gedeelte van den tempel te Jeruzalem. Over zijne beteekenis zie het artikel Tempel, benevens den plattegrond op n°. XI van het Voorwerk. Alleen de Hoogepriester had er toegang, ééns per jaar, op den Grooten Verzoendag; zie dat artikel. Om een denkbeeld te geven van de rijke versiering zij slechts vermeld dat zelfs de vloer met goud overtrokken was. Het Allerheiligste ging dan ook door voor de bijzondere woonplaats

van Jehovah, wiens tegenwoordigheid vooral gebonden werd geacht aan een houten kist aldaar; ten minste in den tempel van Salomo. Zie het artikel Arke des Verbonds. De Leidsche vertaling noemt het Heilige der Heiligen het „koor".

Heilige Geest. Zie Pinksteren.

Hel. Dit woord heeft in het Oude Testament niet steeds de zeer ongunstige beteekenis welke het bij ons heeft. De oudere Israëlieten (bijv. vóór 500 v. C.) stelden zich voor: eene donkere plaats in het binnenste der aarde of onder de (plat gedachte) aarde, welke donkere plaats ze den Sjeool = den kuil noemden. Daar verzamelden zich de schimmen als in een land van rust, stilte en eeuwig zwijgen. Dus geen vuur, geen vlammen, geen pijniging, maar eerder een afwezig zijn van elke aandoening. Hel beteekent dan dus niet: martelplaats; maar: doodenrijk, onderwereld.

Dit om zoo te zeggen neutrale begrip van het doodenrijk komt ook wel in het Nieuwe Testament voor, als bijv. in 1 Petrus 3 vers 19 wordt gezegd dat Christus na het sterven zijns lichaams in de onderwereld (letterlijk staat er: gevangenis) is afgedaald teneinde er tot de afgestorvenen te prediken. Maar dikwijls heeft het Nieuwe Testament het woord hel in onze ongunstige beteekenis van pijnigingsplaats. Bijv. Mattheus 5 vers 22, 29 en 30; 10 vers 28; 18 vers 9; 23 vers 15 en 33, enz. enz. Doch dan is het niet de vertaling van het echt Grieksche woord Hades = onderwereld, doch van 't uit het Hebreeuwsch afkomstige Gehenna, wat een verbastering is van Gee-Hinnom of Dal van Hinnom. Dit was een klein dal ten Zuiden onder de muren van Jeruzalem, waar tusschen ± 800 en 600 v. C. geofferd werd aan den afgod Moloch; zelfs kinderen. De vrome koning Jozia (regeert 639—609) schafte dit alles af, waarna de plek diende tot begraafplaats van misdadigers en verbranden van onreine dingen. Deze ongure plek, waar men kindertjes verbrand had, heeft later zijn naam gegeven aan de martelplaats hiernamaals; wat geen wonder is. Gehenna beteekent dan Hel in de akelige beteekenis van dit woord. Het staat dan tegenover Paradijs, waarmede ook een plaats in de onderwereld bedoeld schijnt. Eene plaats voor de vromen, en waar Jezus benevens de boetvaardige medekruiseling op hun sterfuur komen; Lucas 23 vers 43. Dit Paradijs en deze hel werden dicht bij elkaar gedacht, zoodat men elkaar kon zien; gelijk uit het merkwaardige verhaal van den rijken man en den armen Lazarus blijkt; Lucas 16 vers 23. De rijke is er „in de pijnen". — De ongunstige beteekenis (van martelplaats) heeft, onder den invloed van de orthodox-christelijke leer, het woord Hel onder ons gekregen, met uitsluiting van de meer neutrale.

„Hel" beteekent dan ook overdrachtelijk: toestand der diepste ellende; gelijk „hemel" het hoogst mogelijk geluk.

Zie verder het artikel Hinnom.

Hemel. De antieke beschouwing van den hemel heerscht ook in

den bijbel, evengoed als ze bij de oude Germanen heerschte. De hemel is een vast deksel, een rond gewelf dat de aarde overdekt en aan de uiteinden op haar rust. Dat ook de oude Germanen den hemel als een vast deksel beschouwden blijkt uit het woord zelf. Want „hemel" is het zelfde woord als „hemd" en beteekent eenvoudig: deksel. In dit vaste deksel denkt de bijbel zich openingen, vensters, sluizen of poorten, die open en dicht kunnen gaan, en waardoor regen, hagel en sneeuw nederdalen (Genesis 7 vers 11; Psalm 78 vers 23); zelfs ook een groot laken; Handelingen 10 vers 11. De engelen dalen er door neder, in het verhaal van Jakob die van den ladder droomt; Genesis 28 vers 17. In het Nieuwe Testament staat dan ook wel dat men den hemel geopend ziet; Johannes 1 vers 52; Handelingen 7 vers 55.

De hemellichamen dacht men zich aan dit deksel vastzittende, maar omdat de zon, de maan en de planeten daar hun eigen beweging hebben, dacht men zich die elk aan een afzonderlijk hemeldeksel. Er waren er zoo 7, die met verschillende snelheden draaiden. Vandaar dat bijv. de maan elken dag een uur bij de zon achterblijft. Dit langs elkaar schuiven der hemeldeksels geeft een muzikalen toon: de harmonie der sferen, die wij aardlingen echter door de zonde niet hooren.

Dit alles is in den bijbel niet te vinden in zoo uitgewerkten vorm, maar toch reeds in beginsel. Het Hebreeuwsche woord voor hemel, sjemajim, is reeds een dualis, een tweevoud, dat op meer dan één zaak wijst. Dikwijls komt dan ook de uitdrukking „hemel der hemelen" voor; waarmede de bovenste der hemelen bedoeld is; dat is de plaats waar God troont: bijv. Deuteronomium 10 vers 14. Zoo zegt Paulus dat hij in den geest tot in den derden hemel is opgeklommen; 2 Corinthen 12 vers 2. Vergelijk ook de bekende uitdrukkingen: in de hemelen, Koninkrijk der hemelen, welke zeer vaak in het Nieuwe Testament voorkomen.

In oneigenlijken zin staat het woord „hemel" wel eens in plaats van „God", zonder twijfel uit een zekeren schroom om Gods naam te noemen; zoo op de bekende plaats waar de verloren zoon zegt: „Ik heb gezondigd tegen den hemel en voor u"; Lucas 15 vers 18 en 21.

De uitdrukking „in den zevenden hemel zijn" voor „zeer gelukkig wezen" komt in den bijbel niet voor.

Hemor. De Leidsche vertaling zegt Hamor. Vorst der Hevieten; de Leidsche vertaling zegt Hiwwieten; een Kanaänietische stam. Hemor woonde in Sichem in het midden van Palestina, in den tijd dat aartsvader Jakob uit Haran met z'n beide vrouwen en z'n verworven kroost en vee in Kanaän terugkeerde; ± 1600 v. C. (?). Volgens Genesis 33 vers 19 schijnt Hemor wel de verpersoonlijking der Sichemieten, of hun legendaire stamvader, maar in het onmiddellijk volgend verhaal treedt hij als gewoon mensch op. Hij verkoopt voor 100 goudstukken aan Jakob een stuk grond waar deze

een altaar opricht; vers 19 en 20. Op dit stuk grond is later Jozefs gebeente begraven.

Toen Jakob nu bij Sichem bleef wonen, kwam zijne dochter Dina in kennis met Hemors zoon Sichem die haar verkrachtte. Hij had haar lief en bewoog zijnen vader haar voor hem ten huwelijk te vragen; Genesis 34 vers 1—4. Hemor deed dat en stelde Jakob voor steeds in de nabijheid te blijven wonen. Hij beloofde een zwaren koopprijs voor Dina. Hij onderwierp zich zelfs aan de harde voorwaarde van zich met zijn geheelen stam te laten besnijden; vers 8—24. Maar hij kon niet weten dat deze laatste voorwaarde een list van Dina's broeders was. Toen ze tengevolge van de besnijdenis op den derden dag pijn leden, doodden twee zoons van Jakob Hemor en al de zijnen, en maakten al hun vee, vrouwen en kinderen buit; vers 25—29.

Henoch. Een van de oudvaders in het begin van Genesis genoemd. Hij is „de zevende van Adam af", Judas vers 14, en komt voor in Genesis 5 vers 22—24. Hij heet daar de vader van Methusalem, en van hem wordt gezegd dat hij 365 jaar oud werd, wat aan eene zonnemythe doet denken. Tot zijn eer wordt gezegd dat hij „met God wandelde", en hij „sterft" niet gelijk de andere oudvaders, maar God „nam hem weg." Ongetwijfeld wordt hiermede, evenals bij Elia (2 Koningen 2 vers 3, 9, en 11) bedoeld, dat hij zonder den dood te smaken ten hemel voer. Later is dit tenminste als vaststaande aangenomen; immers in het Nieuwe Testament staat in Hebreën 11 vers 5 dat „hij den dood niet zag" en dat dit „wegens zijn geloof" is geschied.

De latere Joden hebben over Henoch veel gefilosofeerd en gezegd, dat hij de uitvinder was van de letters, de reken- en sterrekunde en dat hij geschriften had opgesteld. Men verdichtte geschriften op zijn naam. Er bestaan er nog van. Een is het bekendste; het is het zoogenaamde „Boek van Henoch", dat nog in Ethiopische vertaling over is. „Had Henoch door zijne vroomheid uitgemunt onder een goddeloos geslacht, het lag dan voor de hand om hem voor te stellen als een profeet, die door de mededeeling van engelen een blik in de verre toekomst geslagen had. In dit karakter verschijnt hij in het boek dat zijn naam draagt, en waarin de schrijver onder allerlei zinnebeelden en gezichten zijne verwachtingen aangaande de heerschappij en vooral aangaande het aanstaande wereldgericht van den Messias uitspreekt, om zijne tijdgenooten onder hun druk te bemoedigen en te troosten;" Dr. A. H. Blom. Dit boek, dat een samengesteld werk is, waarvan een deel in de tweede eeuw voor Christus geschreven is en de rest veel later, viel bij de Christenen meer in den smaak dan bij de Joden. In den Nieuwtestamentischen Judasbrief in vers 14 en 15 komt er eene aanhaling uit voor.

Henothéïsme. Zie Jehovah.

Herberg. Eigenlijke herbergen (hotels) gelijk wij ze kennen wa-

ren er niet in het Oude Oosten en zijn er onder de eigenlijke bevolking nog niet. De hotels in het huidige Palestina zijn Europeesche ondernemingen. — De gastvrijheid was groot. Er was ook niet zooveel noodig om een gast te herbergen, want men sliep op den grond op een dunne matras en desnoods zoomaar op den grond. Uit Lucas 9 vers 52 volgt dat de discipelen voor Jezus en zichzelven eenvoudig bij particulieren nachtverblijf vroegen.

Wel had men en heeft men in het Oosten de zoogenaamde karavansera's, ommuurde ruimten, van boven zonder dak. Men wordt er kosteloos toegelaten en slaat er zijn eigen tent op. Soms kan men er voor geld het een en ander krijgen. Niet altijd. In de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan komt een „waard" voor, die den gewonden man voor geld verzorgen moet; Lucas 10 vers 34 en 35. Voor „herberg" staat hier in het Grieksch: pandochion, letterlijk: eene gelegenheid waar men allen opneemt.

In Lucas 2 vers 7 staat in het geboorteverhaal in de gewone vertalingen, dat er voor Jezus' ouders geen plaats was in de herberg te Bethlehem. Maar hier staat in het Grieksch een ander woord, namelijk kataluma; dat is (letterlijk): eene plaats waar men zich losmaakt = het zich gemakkelijk maakt. Het kan dus ook een gewoon vertrek beteekenen. Zoo in Lucas 22 vers 11 de zaal waar Jezus met de zijnen het Paaschmaal gebruikt. Ik heb gemeend in Lucas 2 vers 7 te moeten spreken van een „vertrek", en in den tweeden druk van mijn „Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt" aldus vertaald: „En zij baarde haren eerstgeboren zoon, en wond hem in doeken, en legde hem neder in eene kribbe, omdat voor hen geen (andere) plaats was in het vertrek". Namelijk in de éénkamerwoning, waar in het Oosten, bij slecht winterweder, alles, ook eenig kleinvee, samenhokt. Vandaar die „kribbe". Men moet zich dan voorstellen dat Jozef en Maria bij particulieren een onderdak hadden gevonden. — Of mijne, dan wel de gewone opvatting de juiste is, zal wel nimmer kunnen worden uitgemaakt.

Hermon. In Deuteronomium 3 vers 9 staat: „De Sidoniërs noemen den Hermon *Sirjon*; de Amorieten noemen hem Senir". De Assyriërs noemden hem Saniroe. De huidige Arabische naam is Dzjebel esj Sjeik = de berg des bejaarden = des witharigen (om zijn besneeuwden kruin). Ook heet hij Dzjebel et Feldzj = Sneeuwberg. Het was van ouds een beroemde berg. Vandaar dat hij bij vele volken bekend was. Ten Noorden van Palestina loopen, ten Oosten van Tyrus en Sidon twee evenwijdige gebergteketenen. De Westelijke is de Libanon, de Oostelijke de Antilibanon, welks Zuidelijkste bergklomp de Hermon is. Deze vormde de Noordgrens van Palestina en was een heilige berg. Nog vindt men er ruïnen van tempels. Van deze eerediensten lezen we in den bijbel niets. Wel wordt de berg in het Oude Testament herhaaldelijk met achting genoemd. De sneeuw waarmede men volgens Spreuken 25 vers 13 de dranken koelde,

haalde men volgens den kerkvader Hieronymus o.a., evenals nu nog, van den Hermon.

De berg strekt zich van Zuidwest tot Noordoost 7 uur ver uit en bestaat uit kalksteen. 's Winters ligt hij vol sneeuw, en zelfs des zomers blijft deze in sommige voor de zon onbereikbare dalen liggen. Ook vindt men er nog beren, vossen, wolven en wild. De top is geheel kaal, lager zijn dennebosschen, amandelbosschen. Nog lager druiven. Boven zijn drie toppen, waarvan twee even hoog, namelijk 2760 Meter. Misschien is deze meertoppigheid de reden waarom in Psalm 42 vers 7 in het oorspronkelijke (Hebreeuwsch) eigenlijk gesproken wordt van Hermons (in het meervoud).

In den bekenden psalm 133, vers 2, wordt gesproken van de broederliefde die heerlijk en overvloedig is als de dauw die op den hoogen Hermon valt en afstroomt op den lageren berg Sion. Deze is wel 35 uur gaans ver verwijderd, maar dit is voor de dichterlijke vrijheid geen bezwaar. In Psalm 42 vers 7 stelt de dichter het voor dat hij woont op den Hermon, dus aan de Noordgrens van Palestina, dus zeer ver van zijn geliefden Jeruzalemschen tempel. Vandaar dat hij „krijt van den berg Hermon". Daar uit dit gebergte de Jordaanbronnen ontspringen kan deze landstreek „het land van den Jordaan" genoemd worden. Het is dan synoniem met „Hermon". Zie Psalm 42 vers 7.

Herodes. In het Nieuwe Testament komen vier verschillende Herodessen voor (allen uit het zelfde Idumeesche = Edomietische vorstengeslacht) die over Palestina of een deel daarvan regeeren.

I. Herodes de Groote. Deze regeerde van 41—4 voor Christus. Hij wist zich als jongmensch door zijnen ondernemingsgeest de gunst te verzekeren van den Romeinschen landvoogd over Syrië; later die van Antonius, die hem te Rome aan zijnen mededrieman Ocatavianus voorstelde. Daar werd hij door hun invloed tot „Koning der Joden" aangesteld en op het Kapitool als zoodanig plechtig ingehuldigd. Echter kon hij pas na drie jaar met behulp van Romeinsche troepen zijne eigenlijke regeering beginnen, waarna hij te Jeruzalem zetelde. Als koning was hij een uitstekend regent, behaalde overwinning na overwinning, deed zijn land in bloei toenemen, stichtte en versierde steden, vernieuwde den Jeruzalemschen tempel op schitterende wijze. Maar aan den anderen kant was hij onmenschelijk willekeurig en wreed. Hij stierf 70 jaar oud, in het besef dat niemand zijn heengaan betreurde.

Volgens de overlevering, in Lucas 1 vers 5 en Mattheus 2 neergelegd, is Jezus onder zijne regeering geboren. Indien dit zoo is dan moet onze jaartelling eerder beginnen, daar Herodes in 4 vóór Christus stierf. — Ook in het verhaal van den kindermoord te Bethlehem in Mattheus 2 speelt deze vorst een hoofdrol. Deze geschiedenis is volkomen onhistorisch. De iets later levende geschiedschrijver Flavius Josephus die alle schanddaden van den vorst op-

telt zwijgt er volkomen over. Toch ligt deze waarheid in die legende dat de gruweldaad geheel overeenkomt met Herodes' karakter. De man, die zijn eigen vrouw en drie kinderen uit den weg deed ruimen, was tot alles in staat.

II. Herodes Antipas. Regeerde de genoemde Herodes de Groote over geheel Palestina, geheel anders was het met Herodes Antipas, zijn zoon. Deze was ook geen koning, maar slechts tetrarch of viervorst (eigenlijk: overste over een vierde deel van een gewest) over Galiléa, dus over het Noorden des lands, en een deel van het Overjordaansche. Hij regeerde lang, want hij volgde zijn vader in 4 v. C. op, en leefde nog toen Johannes de Dooper en Jezus optraden. Herodes Antipas was gehuwd met de dochter van koning Aretas van Damascus, maar wilde haar vergiftigen, waarop zij wegvluchtte. Hij verbond zich toen met de vrouw die hem hiertoe had opgezet, Herodias, de echtgenoote zijns broeders Philippus, welke Herodias, om met Herodes te kunnen huwen, haren man had vergiftigd. Het was deze misdaad die Johannes de Dooper in dezen man en deze vrouw bestrafte. Om deze vrijmoedigheid werd de profeet gevangen gezet; Mattheüs 14 vers 3 en 4; Marcus 6 vers 17 en 18; Lucas 13 vers 19. Volgens de overlevering der Evangeliën was hij toch niet door en door slecht, want hij zocht Johannes in zijnen kerker te Macherus (ten Oosten van de Doode zee) op, hoorde hem gaarne spreken en hield hem voor een rechtvaardig en heilig man; Marcus 6 vers 20. Het schijnt echter dat zijne heerschzuchtige vrouw hem overheerschte. Van zijn verjaarfeest en van den eed dien hij aan haar dansend dochtertje (haar naam wordt niet genoemd; zie het artikel Salome) gedaan had, om haar namelijk te schenken wat ze maar wenschen wilde, maakte Herodias gebruik om haar kind op te hitsen het hoofd van Johannes den Dooper te eischen. Herodes is dan alweder niet de in-slechte. Hij is bedroefd over haren eisch, maar houdt zijnen eed uit valsche schaamte (Mattheüs 14 vers 9—11 en Marcus 6 vers 26—28) en doet Johannes dooden.

Zeker heeft hij hierover veel wroeging gehad. Als tenminste Jezus daarna, evenals Johannes, als rondreizend prediker optreedt, wordt zijn geweten wakker. Hij ziet in Jezus een spooksel, namelijk den herleefden Johannes, ronddolend om hem te verschrikken; Mattheus 14 vers 1 en 2; Marcus 6 vers 14—16; Lucas 9 vers 7—9. Volgens Lucas 9 vers 9 wilde hij hem zien; volgens 13 vers 31 hem dooden. In vers 32 noemt Jezus hem een „vos", een listigaard.

Mogen wij Lucas 23 gelooven dan zijn deze twee mannen nog met elkander in aanraking geweest op den laatsten dag van Jezus' leven. Als aanhanger van Israëls godsdienst was Herodes met het Paaschfeest te Jeruzalem ter bedevaart. De Romeinsche landvoogd van Zuid-Palestina, Pilatus, niet thuis in de Joodsche godsdiensttwisten, zond den geboeiden Jezus naar Herodes, opdat deze hem zou verhooren, en hem (Pilatus) voorlichten. Te meer daar Jezus uit

Galiléa, dus uit Herodes' rechtsgebied, was. Volgens het verhaal van Lucas 23 vers 6—12 heeft de viervorst zich toen laag tegenover den armen gevangene gedragen. Jezus keurde hem geen antwoord waardig. Vanwege de attentie hem door Pilatus aangedaan, werden deze heeren voortaan goede vrienden, wat ze te voren niet waren.

Volgens Lucas 3 vers 19 heeft hij behalve den dood van Johannes den Dooper nog vele andere „booze stukken" op zijn geweten. Hoe het met hem afliep vertelt het Nieuwe Testament niet, maar van elders weten we dat hij, in het jaar 39, na de troonsbestijging van keizer Caligula naar Rome is gereisd om den koningstitel te verwerven (misschien doelt hierop Lucas 19 vers 12), doch aldaar aangeklaagd, is verbannen naar Lyon in Gallië, terwijl hij later in Spanje gestorven is. —

Er is bij de geleerden twijfel gerezen omtrent sommige bijzonderheden van 't verhaal dat het Nieuwe Testament van dezen Herodes en den dood van Johannes den Dooper verhaalt. In elk geval heette Herodias' eerste man niet Philippus maar Herodes Boëthos.

III. Herodes Agrippa I. Deze was een zoon van Aristobulus en een kleinzoon van Herodes den Groote en werd door de gunst van keizer Caligula in 37 koning over een deel van Palestina. Later kwamen hierbij nog andere landsdeelen, zoodat hij in 41 regeerde over het geheele rijk, evenals zijn grootvader. Dit duurde 3 jaar lang, tot 44, toen hij stierf. — In het Nieuwe Testament komt hij voor in Handelingen 12. Hij begon in 42 n. C. de eerste Christenen te vervolgen (vers 1); volgens Flavius Josephus, den iets later levenden geschiedschrijver, om de volksgunst te winnen. Onder anderen liet hij den apostel Jacobus, broeder van Johannes, onthoofden; vers 2. Toen hij zag dat dit den Joden beviel, nam hij ook Petrus gevangen met het plan hem na het Paaschfeest terecht te doen staan; vers 3—5. Petrus echter ontsnapte volgens vers 6—17 door de wonderdadige tusschenkomst van een engel. Herodes liet de wachters, die zich hadden laten verschalken, dooden, en vertrok na het Paaschfeest van Jeruzalem, waar hij slechts tijdelijk ter bedevaart geweest was, naar de residentie Caesaréa-aan-zee, om daar ter eere van den Romeinschen keizer Claudius spelen te laten houden. Op den morgen van den tweeden dag trad hij den schouwburg binnen, gedost in een prachtig met zilverdraad doorweven kleed, dat, door de zon beschenen, vanwege de daarop gezette edelgesteenten, zoo schitterde dat hij door meer dan aardschen glans omringd scheen, zoodat zijne hovelingen hem als een god begroetten (Josephus). Volgens Lucas 12 vers 21 hield hij eene rede en riep het volk: „De stem van een god en niet van een mensch!" Genoeg, de koning liet zich die vleitaal welgevallen. Volgens Josephus werd hij op het zelfde oogenblik aangetast door ingewandspijnen en daarna weggedragen. Den vijfden dag stierf hij. Volgens Lucas 12 vers 22 sloeg hem

een engel zoodat hij door de wormen verteerd werd. — Het zelfde kan bedoeld zijn.

Van dezen Herodes Agrippa I wordt nog vermeld dat hij zooveel mogelijk volgens de Joodsche Wet regeerde, wat klopt met het verhaal van zijne vervolging der Christenen, d.i. van de Wet afgevallenen.

IV. Herodes Agrippa II. Deze was een zoon van den vorige. Hij is de laatste vorst der Joden uit het huis van Herodes geweest. Toen zijn vader in 44 stierf, kreeg hij, slechts 17 jaar oud, eerst slechts de heerschappij over een klein gebied. Maar later werd dit vergroot en regeerde hij met den titel van koning over de landschappen aan de overzijde van den Jordaan. Tevens had hij het toezicht over den tempel te Jeruzalem en het recht om hoogepriesters aan te stellen en kon dus grooten invloed hebben op de godsdienstzaken der Joden. Hij was zeker ook al niet braver dan zijne naamgenooten; hij leefde ten minste in bloedschande met zijn eigen zuster Bernice, eene weduwe die ook later veel aanstoot gaf; zie dat artikel. In het Nieuwe Testament komt deze Herodes voor in Handelingen 25 en 26. In het jaar 60, wanneer de Romeinsche stadhouder Felix, die over West-Palestina stond, door Festus vervangen werd, kwam hij in gezelschap van genoemde zuster Festus zijne opwachting maken te Caesaréa-aan-zee. Het was in de dagen dat Paulus daar reeds 2 jaren gevangen zat. Festus, die als Romein niet met de godsdiensttwisten der Joden bekend was, raadpleegde meteen den Jood Herodes over dezen Christen, en vertelde hem de geheele zaak; Handelingen 25 vers 13—21. Daar Agrippa den veel besproken man zelf wel wilde hooren, werd er den volgenden dag eene plechtige vergadering belegd, waar Paulus werd voorgebracht en Herodes (hij wordt steeds bij zijn tweeden naam Agrippa genoemd) hem verlof gaf te spreken. Paulus hield toen eene lange redevoering waarin hij den koning zelven ook betrok; Hoofdstuk 26 vers 26 en 27. Deze vond dat onbehagelijk en brak de rede des apostels door een spottenden uitroep af. Zoo verklaren de meeste uitleggers des konings woorden „Gij beweegt mij bijna een Christen te worden"; hij, de tempelvoogd kón zich toch in het openbaar zoo niet met eene ernstige bedoeling uiten! Anderen zeggen dat z'n woorden ernstig gemeend waren en Herodes dus onder den indruk van Paulus' rede gekomen was. Volgens vers 31 vond hij bij het heengaan dat de apostel onschuldig was.

In het Nieuwe Testament wordt hij daarna niet meer genoemd. Hij leefde nog lang; was, toen dat gesprek met Paulus plaats had, nog slechts 33 jaar oud; overleefde de verwoesting van Jeruzalem in 70, en stierf pas in 97 op zeventigjarigen leeftijd.

Herodias. De dochter van Aristobulus den zoon van Herodes den Groote. Zij was dus de zuster van Herodes Agrippa I; zie het artikel III Herodes. Eerst was ze volgens Mattheus 14 vers 4 en

Marcus 6 vers 17 gehuwd met haren oom Philippus. Doch volgens den iets later levenden geschiedschrijver Flavius Josephus met Herodes Boëthus, uit welk huwelijk eene dochter Salome gesproten was. En *deze* was volgens Josephus met Philippus gehuwd; met haar oudoom dus, 't geen ongelooflijk klinkt.

Herodias was eene zeer eerzuchtige vrouw die in plaats van met een klein vorstje liever met een machtiger heer gehuwd was. Zij vergiftigde daarom haren echtgenoot en haalde Herodes Antipas den viervorst van Galiléa en het Overjordaansche (zie het artikel II Herodes) over om zich ook van zijne wederhelft te ontdoen. Herodes deed dit en voegde zich onder het juk van Herodias. Het is dit misdadig huwelijk dat de verontwaardiging van Johannes den Dooper opwekte, en die hij uitsprak ook. Hij had zooveel toeloop dat Herodes, die in oorlog geraakt was met Aretas van Damascus, den beleedigden vader zijner eerste vrouw, en die in zijne moeielijke positie oproer vreesde, den lastigen boetprediker deed gevangen nemen; Mattheüs 14 vers 3—5; Marcus 6 vers 17 en 18; Lucas 3 vers 19 en 20. Herodias is het toen geweest die zijnen dood heeft bewerkt. Herodes was hem niet ongenegen. Maar de eerzuchtige vorstin vreesde zonder twijfel den invloed van Johannes. Gelukte het aan zijne boetprediking om de openbare meening geheel tegen haar te keeren en zou Herodes gedwongen zijn haar te verstooten, dan was hare toekomst vernietigd.

Herodias heeft toen volgens de verhalen van Mattheüs 14 en Marcus 6 den dood van Johannes bewerkt. Haar man toch had aan haar sierlijk gedanst hebbend dochtertje gezworen dat ze mocht vragen wat ze maar wilde. En nu vroeg ze op haar moeders aanstoken het hoofd van Johannes den Dooper. Zoo bracht Herodias haar onderdanigen man tegen zijn zin tot eene vreeselijke misdaad.

Men lette er op dat het dansend dochtertje niet Salome kan geweest zijn. Die was reeds gehuwd. Vele geleerden houden het geheele verhaal van dat dansen enz. voor onhistorisch. —

In het jaar 39 porde zij voor den zooveelsten keer haren man aan; thans om keizer Caligula te Rome den koningstitel te gaan vragen. Het liep echter geheel anders af. Door zijn neef Herodes Agrippa aangeklaagd, werd hij verbannen naar Lyon in Gallië, waarheen Herodias hem volgde. Van haar uiteinde is niets bekend.

Herre. Ouderwetsch woord voor: hengsel of scharnier. Het komt voor in Spreuken 26 vers 14: „Eene deur keert zich op hare herre; alzoo de luiaard op zijn bed".

Hesbon. In de oudheid eene Moabietische vesting, een uur of 7 gaans ten Oosten van de uitmonding des Jordaans in de Doode zee. Door vruchtbare velden omgeven en sterk door hare ligging en door hare talrijke inwoners, werd ze een begeerlijke twistappel waarom heel wat gestreden is in den loop der eeuwen van 1300—100 v. C.

Ze is achtereenvolgens in bezit van Moab, het volk Israël, Moab alweder, het Noordrijk Israël, het Zuidrijk Judéa, toen van Ammon, toen weder van Moab, ten slotte in 100 v. C. weder van de Joden en daarna (in 64 v. C.) onder de Romeinen.

Beroemd waren zeker de watervijvers te Hesbon, diep, helder en bekoorlijk. De dichter van het Hooglied vergelijkt er in Hoofdstuk 7 vers 4 de oogen zijner beminde mede. Bij de nog bestaande ruïnen der stad zijn vele regenputten en een groote in de rotsen gehouwen vijver (Baedeker). De plek ligt vlak ten Noorden van den beroemden berg Nebo en heet thans Hesbaan.

Hethieten. Een machtig volk dat tusschen Euphraat en Orontes woonde en vóór de 10de eeuw v. C. meermalen zoowel aan Egyptische als aan Assyrische vorsten het hoofd heeft geboden. In het Oude Testament komen ze voor als een tak van den Kanaänietischen stam die oorspronkelijk Palestina bewoont, en wel voornamelijk in het Zuiden des lands bij Hebron, waar o.a. Abraham onder hen als vreemdeling woont en er de grafspelonk van Machpela van hen koopt; Genesis 23. Toen later de Israëlieten onder Jozua in ± 1300 v. C. uit Egypte Palestina binnentrokken, werden ze door Jozua verslagen; Jozua 10 vers 3; als onderdanen van den koning van Hebron. Later zenden ze hulpbenden naar het Noorden om Jabin koning van Hazor (zie dit artikel) tegen Israël te helpen. Ook hier verslagen, komen ze onder de Israëlieten, die ze tot heerediensten gebruikten, gelijk van koning Salomo in 1 Koningen 9 vers 20 wordt gemeld. Toch kwamen sommigen tot eervolle betrekkingen, zooals de officier Uria, de man der bekende Bathseba; 2 Samuël 23 vers 39.

De Egyptenaren noemden de Hethieten de Cheta en streden er reeds in 1300 v. C. tegen.

Heva. Zie Eva. Heva is de ouderwetsch-Hollandsche spelling. In het Hebreeuwsch heet ze Chawwah.

Hevieten. De Leidsche vertaling spelt: Hiwwieten. Zij waren een tak van den Kanaäneeschen stam die de oorspronkelijke bevolking van Palestina vormde, vóór de Israëlieten onder Jozua het land binnentrokken en het allengs veroverden. Ook de Hevieten werden toen tot slaafsche diensten gebruikt; 1 Koningen 9 vers 21 en 22.

Hiddekel. Dit is de Hebreeuwsche naam van den Tigris, die op de bergen van Armenië ontsprongen, met groote snelheid Zuidoostwaarts vloeit, nu eens verder van den Euphraat verwijderd, dan er nader bij, en zich ten slotte met haar vereenigt. Het land tusschen beide rivieren heet Mesopotamië = middenrivierenland. Volgens Genesis 2 vers 14 was het een van de vier stroomen van het Paradijs. Zie dit artikel.

Hiël. Zie Ahiël.

Hierapolis. Volgens Colossenzen 4 vers 13 was hier reeds zeer vroeg eene Christengemeente. De stad lag met Colossae en Laodicéa aan het zelfde riviertje in het Zuidwesten van Klein-Azië. Zij was

beroemd door een grot waaruit dampen oprezen die naar men meende voor ieder doodelijk waren behalve voor de priesters der beroemde godin Cybélé, de Magna mater (= de Groote moeder). Cybélé werd later vereenzelvigd met Rhéa, de echtgenoote van Kronos (Saturnus) en de moeder van Jupiter en andere goden. Vandaar: Magna mater deorum (= Groote moeder der goden). Zij was de alvoedende godin der aarde. Haar eeredienst was zeer luidruchtig, evenals de Bacchanalia, met schitterende optochten, enz. Cybélé werd een paar eeuwen voor Christus onder de gedaante van een steen naar Rome overgebracht en haar dienst over het geheele Romeinsche rijk verbreid. In 370 n. C. woonde Augustinus als student de weelderige optochten ter harer eere nog te Carthago bij.

Higgajon. Een woord dat in het oorspronkelijke Hebreeuwsch nog eenige keeren in het Oude Testament voorkomt, maar in de Statenvertaling in Psalm 9 vers 17 onvertaald is gelaten. De Leidsche vertaling heeft: Ruischend spel. Het is waarschijnlijk eene muzikale aanduiding tusschen den gezongen tekts in. De cither moest hier met verheffing getokkeld worden.

Hilkia. Hoogepriester onder koning Jozia die van 639—609 over het Zuidrijk Judéa regeerde. Deze vroomste aller vorsten deed den onder vorige afgodische koningen verwaarloosden Jehovahtempel herstellen, en bij die gelegenheid vond Hilkia „het boek der Wet". Bedoeld is een geschrift vol godsdienstwetten. In 2 Koningen 22 vers 1—8 waar dit staat wordt zonder twijfel dit bedoeld dat „de vijf boeken van Mozes", die onder de vorige koningen verwaarloosd en vergeten waren, thans weer aan het licht kwamen. Hilkia las er in hoe schrikkelijk ver koning en volk van het Mozaïsche monothéïsme waren afgeweken, en met welke straffen zulk een volk werd bedreigd. Verschrikt deelde hij het 's konings geheimschrijver Saphan mede, die 't Jozia zegde. Deze verscheurde zijne kleederen van rouw en zond Hilkia en anderen naar eene profetes, Hulda, om raad. Het gevolg was dat de zoogenaamde „Hervorming van Jozia" tot stand kwam, in 621 v. C. Alles wat aan andere goden of aan natuurdienst deed denken werd uitgeroeid en de Jeruzalemsche tempel tot uitsluitend centraal punt van eeredienst gemaakt, enz. Zie 2 Koningen 22 vers 9 tot Hoofdstuk 33 vers 30.

De nieuwere geleerden nemen aan dat het gevonden geschrift, dat hier in het Koningsboek voor de teruggevonden Wet van Mozes doorgaat, niets ander is dan een omstreeks het jaar 622 samengesteld stuk. Door vergelijking met de beschrijving van Jozia's hervorming meent men dat het niets anders is geweest dan de oorspronkelijke redactie van het boek Deuteronomium, dat dus niet van Mozes is, maar omstreeks 622 vervaardigd op naam van Mozes, om er een eerwaardig gezag aan te geven. Eene wijze van doen die in de Oudheid heel gebruikelijk was.

Wie inderdaad de samensteller was? Waarschijnlijk de hoogepriester Hilkia zelf. Indien dit zoo is, dan heeft men hier een staaltje van veritabel „vroom bedrog”.

Hin. Een maat voor vloeibare waren, die o. a. in Exodus 29 vers 40 voorkomt. Het is het zesde gedeelte van een Bath. En daar een Bath omstreeks 40 Liter is, zoo bevat een Hin ongeveer $6^1/_2$ Liter. De Leidsche vertaling zet: stoop.

Hinnom. Het dal van Hinnom, of het dal van den zoon van Hinnom of Het dal van de zonen van Hinnom, was een dal onmiddellijk onder den Zuidmuur van Jeruzalem. De beek Gihon liep er door die zich Oostwaarts in den Kidron uitstortte. Het Hinnomdal vormde de Noordgrens van den stam Juda, zoodat de stad Jeruzalem, zelfs nog in Nehemia's tijd (± 440 v. C.), tot den stam Benjamin werd gerekend; Nehemia 11 vers 30. — Wie Hinnom geweest is weet men niet. Sommigen verklaren den naam als volgt: hinnom = gekerm; en het dal heet dan Dal des gekerms of Kermdal; om de volgende reden.

In de 8ste eeuw voor Christus, onder koning Achaz (regeert 734—726) werd hier de Molochdienst ingevoerd. Moloch beteekent koning. Met dien naam is de mannelijke natuurgod bedoeld die in gansch West-Azië werd vereerd. Dezelfde als Baäl. In het Hinnomdal, in het Oostdeel daarvan, stond het Molochbeeld van metaal, met uitgestrekte armen, waarop ongelukkige in diep bijgeloof verzonken menschen een kind van hen neerlegden. Het rolde uit de armen in een vuurpoel, waar het ellendig omkwam. Er werd onderwijl schelle muziek gemaakt om het kermen der kinderen minder hoorbaar te maken. Koning Achaz ging voor in 't kinderofferen door zijn zoon aan Moloch over te geven; 2 Koningen 16 vers 3. Om het gekerm der kindertjes zou het dal dan Kermdal heeten. De plek waar het beeld stond heette het Tophet = De Brandplaats.

Na koning Achaz is deze Molochdienst meer dan eens weder afgeschaft en ingevoerd. Ten slotte heeft koning Jozia bij zijne groote hervorming in 621 v. C. de plek verwoest en voor goed verontreinigd Bij de latere Joden was de plaats een gruwel. Er werden misdadigers begraven, onreine dingen verbrand, enz. Toen Jeremia in 586 v. C. Jeruzalem met den ondergang bedreigde ging hij in *dat* dal staan prediken om meer indruk te maken en noemde het 't Moorddal; Jeremia 19, vers 6. De Hebreeuwsche naam Gee-Hinnoom (Dal van Hinnom) is later zelfs, verbasterd tot „Gehenna”, tot eene aanduiding van de plaats van afgrijzing d. i. van de *hel* geworden. In het Nieuwe Testament komt het woord dan ook als zoodanig voor. Zie de artikelen Hel en Gehenna.

Hiram. I. Ook wel Hirom gespeld. Een koning van Tyrus en tijdgenoot van David en Salomo; (± 1000—970 v. C.). Onder hem begon Tyrus zijn luisterrijksten tijd. Hij versterkte het,

zeker ook met het oog op het rijk Israël dat in die dagen tot groote macht kwam, zich van de Middellandsche zee tot den Euphraat uitstrekte en de handelswegen die naar de Phoenicische haven liepen bezet hield. Zoo stelde hij zich in veiligheid voor David en Salomo. Toch heeft hij altijd met hen in vrede ja in vriendschap geleefd. Volgens 2 Samuel 5 vers 11 zond hij, kort nadat David koning te Jeruzalem geworden was, hem gezanten, bouwmaterialen en bouwlieden om er een paleis voor hem te bouwen en bleef hij „altijd" bevriend met hem; 1 Koningen 5 vers 1. Na Davids dood zond hij ook gezanten aan Salomo, en Salomo aan hem. Zij sloten toen een verbond. Hiram zou aan Salomo leveren de materialen voor den te bouwen tempel te Jeruzalem; en Salomo zou daarvoor in de plaats aan Hiram leveren : 20.000 ton tarwe en 20.000 vaten olijfolie per jaar; 1 Koningen 5 vers 2—12. Twintig jaar lang ging dat zoo voort. Salomo bouwde den tempel en een paleis; 1 Koningen 9 vers 10. Daar de ruil zeker voor Hiram te nadeelig was, ook al wegens de bijna 10 millioen gulden aan goud, dat hij voor de tempelversieringen leverde (vers 14), gaf Salomo aan Hiram 20 steden in Galiléa (in het Oude Testament de naam voor het allernoordelijkste deel van het Nieuwtestamentische Galiléa); vers 11 en 12. Hoewel de Phoenicische koning er niet mede tevreden was, werd de vrede niet verstoord. Integendeel: Hiram zond nog zeevolk voor de zeeschepen welke Salomo te Ezeon-Geber aan de Roode zee deed bouwen, om vaarten naar Ofir (Voor-Indië?) te doen; vers 26—28. Zoo ontstond een vaste „broederband" tusschen Phoenicië en Israël, welken de profeet Amos in Amos 1 vers 9 nog herdenkt; hij die bijna 250 jaar later leefde!

Volgen Grieksche geschiedschrijvers huwde Hiram nog met eene dochter van Salomo. Van zijn leven en sterven weten we verder geen bijzonderheden. Hij moet 34 jaar geregeerd hebben. „Zijne nagedachtenis is, zoowel als die van Salomo in de Oostersche overlevering verheerlijkt." Prof. J. J. P. Valeton.

Ook heden nog bevindt zich 1½ uur ten Z.O. van Tyrus een Phoenicisch bouwwerk, de ruïne van een klein Mausoleum, van een uit zware steenblokken bestaanden onderbouw die een machtigen sarkophaag draagt. De traditie noemt dit: Het graf van Hiram. De bevolking noemt het: Kabr-Hiraam = Graf van Hiram. (Baedeker.)

Hiram. II. De Leidsche vertaling spelt Hirom. Ook wordt hij Huram (spreek uit: Hoeraam) genoemd. Een uitstekend kopergieter; ± 970 v. C. Toen Salomo zijn beroemden tempel liet bouwen, voorzag hij zich van Hirams hulp voor het koperwerk. Hij heet de zoon van eene Israëlietische weduwvrouw en van een Phoeniciër uit Tyrus. In de schoone kunsten hadden de Pheniciërs het reeds verder gebracht dan de Israëlieten. De voorwerpen

die hij voor Salomo goot, worden uitvoerig beschreven in 1 Koningen 7 vers 13—46. De voornaamste zijn 2 reusachtige zuilen voor het Voorportaal. Deze zuilen waren 18 el hoog en $3^1/_2$ el dik; met versierde kapiteelen van 5 el hoog. De beide zuilen kregen zelfs namen. Boaz en Jachin. Dan een reusachtig bekken op 12 runderen rustend, de „koperen zee" genaamd, en 80 M^3 van inhoud. Vervolgens 10 wagentjes met een waterreservoir van $1^1/_2$ M^3 er op, dat alzoo kon worden rondgereden tot het afwasschen van het offervleesch. Bovendien eene menigte potten, schoppen en offerschalen. Er werd zooveel koper gebruikt dat het gewicht niet eens werd nagegaan. Hiram goot het alles aan den Oostelijken oever van den Jordaan, op de hoogte van het latere Pella (zie het kaartje op no. IX van het Voorwerk). De uitdrukking „Tusschen Sukkoth en Sarethan" (vers 46) laat veel speling over, daar Sukkoth bezuiden den Jabbok lag en Sarethan wel 10 uur gaans Noordelijker, bij Scythopolis of Beth-Sean. Bij den Jordaan was klei of leem, om er in te gieten. Daarna moesten de gegoten voorwerpen naar Jeruzalem gesleept.

Hizkia. Een van de weinige groote koningen, die over het rijk Judéa hebben geheerscht. Het land Palestina was in 943 in tweeën gescheurd. Judéa was de Zuidelijke helft. Hizkia regeerde er over van 725—697 en was een tijdgenoot van den beroemden profeet Jesaja. De koning was een vroom man die den Jehovahdienst, welke onder zijne voorgangers in verval was gekomen, weder herstelde. Zijn eigen vader, koning Achaz, had zelfs een zijner kinderen ter eere van den god Moloch of Baäl doen verbranden, enz; zie 2 Koningen 16 vers 3 en 4 en het artikel Hinnom. Ook had Achaz zich aan den koning van Assyrië schatplichtig gemaakt; vers 7. Hizkia sloeg geheel andere wegen in. Zijne geschiedenis vangt in 2 Koningen 18 aan. Wij zullen het verhaal van het Koningenboek volgen, evenwel niet zonder critiek.

Op zijn 25ste jaar werd hij koning en regeerde 29 jaar; 2 Koningen 18 vers 2. Hij was een ijverig Jehovahdienaar en roeide allerlei onofficieele eerediensten uit, waaraan bijgeloof verbonden was; vers 3—6. De Kroniekschrijver voegt hieraan in 2 Kronieken 29 vers 3 tot 31 vers 21 nog een verbazend lang verhaal toe van allerlei dat bij gelegenheid van deze Hervorming gebeurd zou zijn. In 722 nam Sargon, de koning der Assyriërs, Samaria, hoofdstad van het Noordrijk Israël in en zoo was Hizkia nu de eerste die aan de beurt was om door dit machtige volk te worden overstroomd. Vers 13 zegt: in het „veertiende" jaar van zijne regeering; maar het moet zijn: in het „vierentwintigste"; want in 701 trok Sargons opvolger Sanherib (regeert 705—682) tegen Judéa op en veroverde vele steden van dat rijk. Hij legerde zich te Lachis, eenige uren ten Zuidwesten van Jeruzalem. Hierheen zond Hizkia een gezantschap met eene schatting van bijna 4

millioen gulden, waartoe hij het goud dat hij zelf tot versiering des tempels had aangebracht weder had laten afnemen; vers 14—16. Volgens Sanheribs eigen en nog bestaande opschriften had hij 46 steden en vele kleine plaatsen veroverd en 200.150 menschen en onnoemelijk veel vee als buit weggevoerd. Hizkia was in zijne hoofdstad „als een vogel in zijn kooi" opgesloten. Van het nu volgend verhaal bevatten deze opschriften echter niets en het is de vraag of het geheel historisch is.

Volgens vers 17 en volgende is namelijk Sanherib ondanks de genoemde afkoopsom toch van plan geweest ook Jeruzalem in te nemen. Hij zond gezanten die de stad moesten opeischen, met de opmerking dat men tevergeefs op Egypte's steun rekende Lees het eigenaardige verhaal van vers 17—37.

Hizkia gaat in rouwgewaad in den tempel Jehovah smeeken. Ook doet hij den profeet Jesaja vragen om voor het welzijn van het rampzalige volk een gebed te doen; Hoofdstuk 19 vers 1—4. Jesaja profeteert dat er verlossing zal komen; vers 5—7. De gezanten keeren onverrichter zake naar Sanherib terug, die nogmaals in een brief Hizkia bedreigt; vers 8—14. Deze breidt den brief in den tempel uit voor het aangezicht van Jehovah en smeekt om redding; vers 14—19. Jesaja doet eene godsspraak tegen de Assyriërs hooren; vers 20—35. In den zelfden nacht doodt de pest (?) onder deze vijanden 185.000 man. Sanherib trekt naar zijne hoofdstad Ninevé terug; vers 35 en 36. In de profetieën van Jesaja wordt ook van het een en ander gesproken.

„In die dagen" (uit het verband blijkt dat het jaar 712 bedoeld is) werd Hizkia doodelijk ziek; volgens Hoofdstuk 20 vers 1 in verband met vers 6. In een gebed pleitte hij tegenover Jehovah dat hij een getrouw dienaar van Hem geweest was, waarop de profeet Jesaja bevel kreeg hem aan te kondigen, dat hij binnen 3 dagen herstellen zou. Hij zou dan nog 15 jaar leven. Tot teeken dat de profetie waarlijk zoude vervuld worden, zou de schaduw (van den zonnewijzer?) (zie het artikel Zonnewijzer) 10 treden (of graden?) achteruit gaan. Welk ontzaglijk wonder geschiedde; Hoofdstuk 20 vers 1—11. En de koning leefde nog tot het jaar 697. Dus nog 14 of 15 jaar.

Toen Merodach Baladan, de koning van Babel (regeert 722—710) van Hizkia's ziekte hoorde, zond hij hem een brief en een geschenk; vers 12. Volgens Flavius Josephus was het te doen om een bondgenootschap tegen de Assyriërs. Zoo is het te begrijpen dat de koning aan de Babylonische gezanten al zijne schatten en voorraden en z'n tuighuis liet zien. Intusschen mishaagde dit den profeet Jesaja, die hem voorspelde dat al die heerlijkheid eens naar Babel zou worden weggevoerd (vers 13—19), welke profetie dan in 586, 120 jaar na dato, moet zijn uitgekomen. Intusschen is het zeer onwaarschijnlijk dat Jesaja toen reeds in

701 of daaromtrent op Babel zou gedoeld hebben. In het boek zijner profetieën is steeds sprake van de Assyriërs en nimmer van de Babyloniërs. Dezen stonden juist in Hizkia's dagen zwak. Immers is in 710 dezelfde Merodach Baladan door de Assyriërs onder Sargon overwonnen en onttroond.

Een van de werken welke Hizkia heeft uitgevoerd is nog heden ten deele over. Tenminste als het werk dat we nu zullen beschrijven werkelijk van hem is, gelijk men vermoedt. In 2 Kon. 20, 20, aan het einde zijner levensbeschrijving, wordt nog gezinspeeld op eene waterleiding die hij in de stad aanbracht. Waarschijnlijk is bedoeld de tunnel van een ten Zuidoosten der stad liggende bron (de tegenwoordig nog bestaande intermitteerende Mariabron) naar den Siloahvijver, die tegenwoordig buiten de muren van Jeruzalem ligt, maar er vroeger binnen lag. Die tunnel is een der oudste bergwerken dezer soort. In Juni 1880 werd daarin een opschrift ontdekt, het oudste Joodsche schrift dat we tot ± 1910 kenden. (Sinds is nog ouder ontdekt). In zes regels staat binnen in den tunnel aan den wand hoe het werk ging en hoe de bergwerkers, van beide zijden begonnen, elkaar reeds hoorden kloppen in den berg, vóór ze bij elkander waren. De tunnel is 1200 el lang. Het is echter, zooals gezegd is, niet geheel zeker dat juist *deze* waterleiding met die van Hizkia bedoeld is. Zie verder het artikel Siloah.

Helaas werd Hizkia opgevolgd door zijn zoon Manasse, die allerlei half- en heelheidensche eerediensten weder invoerde. Het Oude Testament is zeer op de hand van Hizkia. —

Naschrift: Over het wonder van die achteruitgaande schaduw is heel wat gefilosofeerd. Men behoeft niet te beproeven eene onnatuurlijke verklaring te vinden, zooals Dr. A. H. Brom, die aan „straalbreking" (?) denkt. Men mag dan vragen: welke straalbreking? — Neen, hier moet aan een absoluut wonder gedacht worden. Overigens is de beschrijving ervan in den bijbel zeer onduidelijk. Er staat in 2 Koningen 20 vers 11 dat Jehovah „de schaduw op de treden, zoover de zon op de treden van Ahaz was gedaald, deed teruggaan, tien treden achterwaarts". Met „de treden van Ahaz" is misschien een zonnewijzer bedoeld, die door Hizkia's vader Ahaz was opgericht. De aanteekening der Leidsche vertaling zegt er van: „Blijkbaar is hier sprake van een zonnewijzer. Hoe deze was ingericht weten wij niet. Onze zonnewijzers waren in dien tijd onbekend. Niet onmogelijk dat het woord met *treden* (elders Exodus 20 vers 26; 1 Kon. 10 vers 19, enz. *trappen*) vertaald, hier zou moeten luiden *graden*. Maar het is ook mogelijk te denken aan eene op eene hooge vrije plaats staande zuil of obelisk, tot welke men opklom langs een trap van 20 treden, die naar beneden in breedte toenamen, zóó dat de schaduw bij de eerste zonnestralen van den morgen op de laagste

treden Westwaarts viel, na eenigen tijd één trede hooger kwam, enz. om na den middag op de zelfde wijze op de trap Oostwaarts te dalen en bij de laatste zonnestralen van den avond de uiterste treden te treffen. Men neme hierbij in aanmerking, dat de verdeeling in uren van den natuurlijken dag, van zonsopgang tot zonsondergang, vóór de Ballingschap bij de Israëlieten waarschijnlijk niet in gebruik was: een Hebreeuwsch woord voor „uur" is er in het Oude Testament niet."

Hoba. Een verder onbekende plaats ten Noorden van Damascus. Tot Hoba toe vervolgde de aartsvader Abraham de vijanden die zijn neef Lot gevangen genomen hadden. Van Mamre bij Hebron, 8 uur ten Zuiden van Jeruzalem, uit (waar Abraham woonde) was dit een heele tocht!

Hobab. Zie Jethro.

Holophernes. Deze naam komt niet in den gewonen bijbel voor, maar in de Apocryphe boeken des Oude Testaments (zie dat artikel), in het boek Judith. Hij is in dien roman de lichtgeraakte, hardvochtige, wreede verdelger, de onmatige zwelger, de weelderige wellusteling, die, als generaal door den Babylonischen koning Nebucadnezar uitgezonden om veroveringen voor zijnen heer te doen, ten slotte komt in Neder-Galiléa bij de nergens elders vermelde stad Bethulia ten Z.W. van het meer van Galiléa. Bij de belegering dier stad wordt hij, wat in die dagen voor eene groote schande werd geacht, door vrouwenhand verraderlijk vermoord. Zie het artikel Judith.

Homer. De Homer is volgens Ezechiel 45 vers 11 (Leidsche vertaling) de „standaardmaat". Het wordt daar vertaald door „ton". Het was de groote maat voor droge waren als tarwe en gerst. Een Homer wordt volgens vers 14 ook Kor genaamd, en bevat 10 Epha's. De Homer is op een weinigje na 4 Hektoliter.

Honigzeem. Een woord dat in de Statenvertaling o. a. in Psalm 19 vers 11 voorkomt, en eene ouderwetsche uitdrukking is voor uit de raten gelekten honig.

Honoriet. Zoo heet Sanballat, een der tegenstanders van Nehemia; zie Nehemia 2 vers 10 en 19, enz. „Honoriet" wil zeggen: de man uit Honoraïm, eene stad in Moab. Ofwel uit Beth-horan, eene plaats die 5 uur ten N. W. van Jeruzalem lag.

Hoogepriester. Volgens de Oudtestamentische overlevering was de eerste hoogepriester over de Israëlieten: Ääron, de broeder van Mozes; ± 1300 v. C. Zijn oudste zoon, Eleazar, volgde hem op. Het hooge ambt bleef erfelijk in die familie. Men bekleedde het levenslang. Na ongeveer een eeuw onder Eli, Ahitub, Ahia en Abjathar in een ander geslacht te zijn geweest, komt het ambt in het begin van Salomo's regeering (± 970 v. C.) weder op Äärons nakroost, in den persoon van Sadok. Naar hem noemden zich in latere eeuwen de aanzienlijkste priesters en de met hen verwante

Jeruzalemsche adel de „zonen van Sadok", of Sadokieten, wat in het Nieuwe Testament is verbasterd tot Sadduceeën.

Toen het Joodsche volk na het jaar 586 v. C. zijne onafhankelijkheid verloor, hebben vreemde vorsten en zelfs het volk zich soms het recht aangematigd Hoogepriesters uit allerlei stand en stam aan te stellen en af te zetten. Maar er was er steeds één. Onjuist is derhalve Lucas 3 vers 2, 't welk doet denken dat Annas en Kajaphas tegelijk hoogepriester waren. Ook vergist zich Johannes 18 vers 13 't welk zegt dat Kajaphas „dat jaar" hoogepriester was. Men werd niet voor een jaar maar voor het leven benoemd. Evenwel: er hebben van Herodes den Groote tot den ondergang van den Joodschen staat, dat is van 41 v. C.—70 n. C. niet minder dan 28 hoogepriesters geregeerd. Onder de telkens wisselende regeeringen en hofintrigues was er telkens een ander bekleeder van die waardigheid, eens voor niet langer dan één dag. Misschien doelt daarop de uitdrukking van Johannes, die ook in Hoofdstuk 11 vers 49 en 51 voorkomt.

De officieele kleeding van den hoogepriester was een hemels blauwe mantel. Daarover een veelkleurig linnen schouderkleed, de Efod, waarin op de borst een taschje voor de orakelwerktuigen; zie het artikel Efod.

Zijne plechtigste handeling was: éëns in het jaar, in den herfst, met Grooten verzoendag, door te dringen tot in het achterste deel des tempels te Jeruzalem, waar anders geen sterveling mocht komen, om daar bokkenbloed te sprengen op het Verzoendeksel boven de Arke des Verbonds (zie dit artikel). — Verder had hij het oppertoezicht op zaken van godsdienst, eeredienst, tempelschatten. Hij bekleedde eene hooge plaats in de rechterlijke macht en in het landsbestuur. En vooral na de onderwerping van Palestina aan vreemde heerschers, na 586, toen het land geen eigen koning meer had, werd de hoogepriester van lieverlede het hoofd des volks. In het tijdvak der Makkabeën (164—64 v. C.) was hij de vorst des lands, en was Palestina in waarheid een Kerkelijke Staat in optima forma. Doch ook nog later, onder de Romeinen, had de hoogepriester een zeer groote macht, wat uit Jezus' rechtsproces en uit Paulus' geschiedenis (Handelingen 9 vers 1; en 23 vers 2 en 4) wel blijkt.

De plechtigheden tot inwijding in zijn ambt duurden wel zeven dagen; hij werd dan met heilige olie gezalfd, waaruit de bekende plaats Psalm 133 vers 2 (in de berijming vers 1) te begrijpen is. Vergelijk Exodus 29 vers 7. De olie was bijzonder kostbaar, en werd op kunstige wijze bereid; zie Exodus 30 vers 22—25 en 30. Wie ze namaakte werd gedood.

In den Nieuwtestamentischen Hebreërbrief (zie dat artikel) is de hoogepriester de voorafschaduwing van Jezus, die in dat geschrift herhaaldelijk „de hoogepriester" heet.

Hoogepriesterlijk gebed. Zie Johannes (Evangelie van).

Hooglied. Dit boekje in verzen, slechts 8 korte hoofdstukken groot, heeft tot onnoemelijk veel veronderstellingen aanleiding gegeven, over wat het eigenlijk zou zijn: een zangspel, de tekst van een tooneelwerk, enz. enz. Men moet evenwel onderscheid maken tusschen de oorspronkelijke bedoeling van het dichtwerk en het doel waartoe het in den cánon van het Oude Testament is opgenomen.

Oorspronkelijk is het zeker een vrij losse reeks minne- en bruiloftsliedjes, waarin de wederkeerige liefde van een man en vrouw, misschien van pasgehuwden, bezongen wordt in onovertroffen bekoorlijke en zeer plastieke taal. Men begrijpt de zanger het best als men kennis maakt met nog heden geldende huwelijksgebruiken bij het landvolk in Syrië. De bruidegom, al is hij een arme boer, wordt als vorst begroet en toegesproken; hij troont op de dorschslede met zijn bruid als koning en koningin. Hij praalt als overwinnaar eener onneembare vesting. In de hem toegezongen liederen schittert alles van goud en zilver, geurt alles van balsem en specerijen. De bruid heet natuurlijk de schoonste der vrouwen, en de bruidegom een held, enz. enz. Na een week is de pret uit en is men weer de eenvoudige boer en boerin. Maar in die week is men althans in de verbéélding een vorst geweest.

Wat was voor Israëlietische huwelijkszangen gepaster dan de bruidegom „Salomo" te noemen, en de bruid „de Sulamieth", het meisje uit Sunem, evenals de overschoone Abisag, die indertijd werd uitgezocht om den ouden koning David te verwarmen; 1 Koningen 1 vers 3. Wat was treffender dan de schoonheid der bruid te vergelijken met de koningssteden Jeruzalem of Thirza? Het dikwijls noemen van Salomo heeft zeker aanleiding gegeven tot de meening dat deze poëzie door Salomo gedicht is; vandaar het opschrift: „Het hooglied van Salomo". Dit is echter volstrekt onjuist. Salomo leefde bijna 1000 jaar voor Christus, en de laat-Hebreeuwsche taal van Hooglied leert dat het uit de derde of tweede eeuw voor Christus is.

De beschrijving van de diepe hartstochtelijke zinnelijke liefde, „eene vlam van Jehovah", is er voortreffelijk. Hoe is nu dit lied der zinnen in de Joodsche Heilige Schrift opgenomen?

Het staat bij mij vast, dat reeds de menschen die dit boek tot de heilige schriften gingen rekenen en het later (omstreeks het begin onzer jaartelling) in den cánon opnamen, hetzelve volkomen allegorisch hebben opgevat. De bruidegom is Jehovah; de bruid de geloovige gemeente van Israël; de kussen der bruidegoms, dat waren de zegenrijke verordeningen van Jehovah voor zijn volk, enz. Hadden ze het niet zoo opgevat, dan hadden ze het toch niet in een *godsdienstigen* bundel opgenomen! — Ja zelfs acht ik het zeer goed mogelijk dat de oorspronkelijke dichter opzettelijk in deze allego-

rische taal der zinnen een lied op Jehovah-en-Israël heeft gedicht, en dat dit van den beginne af bekend en erkend is.

Denkt men er zich goed in dat de opnemers-in-den-cánon (of zelfs de dichter-zelf) er zoo over hebben gedacht, dan *is* het Canonieke boek Hooglied ook inderdaad geen verzameling van minneliederen meer, maar een geestelijk lied van God en Zijne gemeente.

De Christenen hebben deze beschouwing overgenomen. Alleen hebben zij in den bruidegom Jezus gezien, en in de bruid de Christelijke kerk. De beide borsten der bruid waren dan het Oude èn het Nieuwe Testament die de geloovigen voeden. Haar navel was de avondsmaalbeker, enz. enz. Men kan al deze verklaringen lezen in een ouderwetschen bijbel met aanteekeningen.

Deelen wij nog mede, dat de liefde die er beschreven wordt, ook als men ze zinnelijk opvat, wel hartstochtelijk is, maar toch rein en niet ongeoorloofd; en dat het boek in den Hebreeuwschen tekst heet „Het lied der liederen", wat volgens het Joodsche taaleigen beteekent: Het allervoortreffelijkste lied.

Ondanks de verklaring die wij hierboven gaven is er nog veel in dit geschrift onopgehelderd. Met name verschillen de geleerden er over, waar de afzonderlijke coupletten beginnen en eindigen. De Leidsche vertaling verdeelt het boek in 16 vrij afgeronde Soera's of afdeelingen, elk met een afzonderlijk opschrift, bijv. Minnezang bij het ontwaken der lente; Hoofdstuk 2 vers 8—15. De bruid bewonderd; Hoofdstuk 6 vers 13 tot 7 vers 5. Enz.

Hoogten. Lees over de beteekenis van het idee „hoogte" eerst het begin van het artikel Altaar. Het woord „hoogte" komt alleen voor in het Oude Testament, bijna steeds in het meervoud. Wij moeten ons voorstellen dat het Israëlietische volk tot het jaar 611 voor Christus algemeen op allerlei bergen en heuvelen heeft „gerookt", dat is: geofferd. Pas langzamerhand heeft de centrale tempel te Jeruzalem het monopolie verkregen. In 611 heeft koning Jozia de aanvankelijke pogingen van sommige voorgangers ten einde gebracht en het offeren op de hoogten geheel uitgeroeid.

Intusschen schijnt eene „hoogte" niet steeds een natuurlijke berg of heuvel geweest te zijn. Men schijnt ze te hebben nagemaakt, in het klein kunstmatig opgeworpen. En is dikwijls sprake van eene hoogte „bouwen". Salomo doet het; 1 Koningen 11 vers 7. Hoogten worden ook „weggenomen" en „verdelgd". Hier moet zeker aan kunstmatig verhoogde offerplaatsen gedacht worden.

Hoorn. Zie over de beteekenis van de hoornen aan het altaar in den tempel te Jeruzalem het artikel Altaar.

Hop. De hop komt in Leviticus 11 vers 19 en Deuteronomium 14 vers 18 onder de onreine vogels voor. Het is een trekvogel, die aan de kusten van de Middellandsche zee veel voorkomt. Hij verbreidt een onaangenamen reuk. Meestal spreekt men van „hoppe".

Hophni. Met Pinehas de zoon van Eli, den hoogepriester en rich-

ter van het Joodsche volk, ± 1100 voor Christus. Zij woonden met hun vader te Silo, in het midden van Palestina. Daar was toen het voornaamste heiligdom. Hophni en Pinehas waren daar dienstdoende priesters; 1 Samuel 1 vers 3. Zij worden in 1 Samuel 2 vers 12 „deugnieten" of „kinderen Belials" (zie het artikel Belial) genaamd. In vers 12—17 staat van hunne zonde verteld. Het is niet duidelijk wat bedoeld is. In het algemeen wordt hun gebrek aan eerbied bij het offeren verweten, en inhaligheid. Maar het is niet duidelijk, hoe. Het schijnt, dat ze, in plaats van af te wachten wat de offeraar hun voor hunne priestermoeite zou geven, dien offeraar het een of ander stuk van het offerdier afeischten. Bovendien was het eene oude gewoonte dat al het offervleesch eerst werd gekookt, en dat dàn pas 1 deel voor Jehovah werd verbrand en 1 deel den priester gegeven en 1 deel door den offeraar met zijne gasten aan een offermaal verteerd. Maar Hophni en Pinehas eischten vooraf hun deel rauw op, om het daarna te kunnen braden. Ze eischten dus hun deel vóór Jehovah iets kreeg. Een groot gebrek aan eerbied; vers 17. Vervolgens staat in vers 22 dat ze ontucht bedreven met vrouwen die bij het heiligdom eenig dienstwerk verrichtten. Maar deze woorden zijn in de Leidsche vertaling weggelaten. Of dit terecht geschied is kan ik niet beoordeelen. In elk geval hoorde de oude vader Eli dat zijne zonen bij het volk in kwaden naam kwamen. Hij berispte hen; maar veel te zwak. En zij gingen hun eigen weg; vers 22—25. Toen besloot God hen te dooden; vers 25. — Een tijd later brak er weer eens oorlog uit met de Philistijnen. De Israëlieten namen de Arke des Verbonds die in het heiligdom (den tabernakel) te Silo stond, en waaraan Jehovahs tegenwoordigheid verbonden geacht werd (zie het artikel Arke des Verbonds) mede ten strijde, opdat Jehovah met hen strijden zoude. Hophni en Pinehas vergezelden haar; Hoofdstuk 4 vers 4. Maar de Philistijnen wonnen den slag, maakten de Ark buit, en de beide broeders sneuvelden; vers 11. De oude vader stierf toen van schrik, en Pinehas' vrouw baarde van schrik en stierf en noemde met stervenden mond haar kind nog Ichabod = „Weg is de heerlijkheid"; vers 19—22.

Hor. Spreek uit: Hoor. Het woord beteekent: Berg. De berg Hor is volgens de overlevering die, op welken Aäron is gestorven, nadat hij daar op geklommen was met zijnen broeder Mozes en zijn zoon Eleazar. Mozes trok hem de hoogepriesterlijke kleeding uit en trok ze Eleazar aan, waarop Aäron stierf en op den berg begraven werd; Numeri 20 vers 22—29. Eene oude overlevering wijst een bergtop aan bij Petra, halverwege de Araba, d.i. de lange rechte vlakte die de Noordpunt van den Oostelijken hoorn der Roode zee verbindt met de Doode zee. Voor de Muzelmannen die eveneens Mozes en Aäron vereeren is die berg heden nog een bedevaartsoord. Ze noemen hem Dsjebel Haroen (Berg van Aäron). Op den top zijn ruïnen, een sarkophaag, Arabische en Hebreeuwsche opschriften,

enz. En een prachtig uitzicht (Baedeker). Het behoeft niet gezegd te worden dat de vereenzelviging van zulk een bepaalden berg met de legendaire hoogte van Numeri 20 volkomen bodemloos is. Intusschen dateert deze vereenzelviging reeds van vóór Christus. En Flavius Josephus vermeldt haar reeds. De kruisvaarders hielden den bewusten berg bij Petra tevens voor den berg Sinaï en bouwden een burcht op zijnen top.

Horeb. Zoo heet in het Oude Testament de berg waar Mozes openbaringen ontving; Exodus 3 vers 1. Klaarblijkelijk wordt hij verward met den Sinaï. Of het twee namen van den zelfden berg zijn of wel dat de Sinaï een gebergte was van 't welk de Horeb een top was, weet men niet. Ook is onbekend waar de Oudtestamentische schrijvers zich hem dachten. De overlevering dat hij in het Zuiden van het tegenwoordige Sinaïetische schiereiland ligt is pas uit de 4de eeuw n. C. Zie verder het artikel Sinaï.

Horieten. Een volksstam tusschen de Doode en de Roode zee, in de tijden der aartsvaders. Het waren de oorspronkelijke inwoners, die later door de Edomieten verdrongen werden. „Horieten" beteekent volgens sommigen: Holbewoners; volgens anderen: Vrij-geborenen. Ze komen o.a. voor in Genesis 36 vers 20—30.

Horma. Toen de Israëlieten na den uittocht uit Egypte Palestina naderden, werden ze door een vijandigen koning van Harad of Arad tegengehouden. Ze zwoeren toen de steden van dien koning, indien ze ze ooit in handen kregen, als een offer aan Jehovah te verwoesten, uit te moorden, te verbranden. Men noemde dit: verbannen = met den ban slaan; Numeri 21 vers 1—4; zie het artikel Verbannen. Het genoemd plan is evenwel pas later, onder Jozua, tot uitvoering gekomen. Volgens Richteren 1 vers 17 veroverden de Israëlieten het Zuiden van Palestina, namen daar de stad Sephath en verwoestten ze en noemden ze Horma = verbanning (in den zin van: met-den-ban-geslagen-wording). De plek is evenwel bewoond gebleven; want na 300 jaar dient ze den vluchtenden David tot schuilplaats en zendt hij haar deswege later een geschenk; 1 Samuël 30 vers 26 en 30. — Horma ligt in het uiterste Zuiden des lands, nog ten Zuiden van Berseba.

Hosanna. Dit is de blijde uitroep waarmede volgens Mattheüs 21 vers 9 en 15; Marcus 11 vers 9 en 10; Johannes 12 vers 13 Jezus begroet werd toen hij op het laatst zijns levens Jeruzalem binnentrok, en door de kinderen in den tempel werd toegeroepen. Het woord is eene verbastering van twee Hebreeuwsche woorden uit Psalm 118 vers 25. Daar staat: Hosjiah-na. „Na" beteekent: toch. Hosjiah-na = Geef toch heil! De beteekenis is echter vereenvoudigd tot Heil! Het was een bekend woord. De tekst Psalm 118 vers 25 werd uitgesproken als men op het Loofhuttenfeest het groote brandofferaltaar in den Jeruzalemschen tempel rondging. Elken dag van het feest één maal. Den zevenden of laatsten dag zeven maal. Deze

heette daarom, „het groote hosjiahna". De Palmzondag, de Zondag voor Paschen, die aan Jezus' genoemden intocht nog herinnert, heette bij de Oostersch-Katholieken vroeger: het feest der Hosanna's.

„Hosannah" is tegenwoordig nog een gewone naam voor Christelijke zangvereenigingen.

Hosea of **Hozea. I.** De laatste koning van het Noordrijk Israël, regeert 732—724 v. C. Palestina was namelijk bij de scheuring na Salomo's dood in 943 in twee deelen, Israël en Judéa, verdeeld. Beide rijken zetten hun bestaan afzonderlijk voort. Israël ging het eerst te gronde, onder Hozea. Deze kwam door moord op den troon: hij doodde zijnen voorganger Pekah of Pekachja; 2 Koningen 15 vers 30. In Hoofdstuk 17 vers 2 wordt hij minder slecht genoemd dan de vorige koningen. Hij regeerde onder treurige omstandigheden. De opkomende macht der Assyriërs overvleugelde alles. Het Noorden des lands en het Overjordaansche had Tiglath-Pilezer reeds veroverd; zie 2 Koningen 15 vers 29. Thans naderde zijn opvolger Salmanezer. Hozéa onderwierp zich, gaf schatting en voorkwam daardoor voorloopig eene executie; 2 Koningen 17 vers 3. Toen hem de schatting te drukkend werd, wendde hij zich echter om steun tot Egypte dat wel helpen wou omdat ook dit rijk op den duur de Assyriërs te vreezen had. Hozea zegde nu aan Salmanezer de gehoorzaamheid op. Deze trok onmiddellijk met een leger uit en nam hem, nog vóór hij de hoofdstad belegeren ging, gevangen. Dit althans schijnt de zin van vers 4 en 5 te wezen. Negen jaar had hij geregeerd. Wat er verder met hem geschied is weten we niet. Denkelijk in ballingschap naar het Oosten gevoerd. Zijne hoofdstad Samaria hield het nog 3 jaar uit, voor ze in 722 onder Salmanezers opvolger Sargon viel, en heel Israël bij Assyrië werd ingelijfd. De tijdrekenkunde van 2 Koningen 17 vers 6 is foutief.

Volgens Assyrische inscripties was Hozea door Tiglath-Pilezer aangesteld.

Hosea of **Hozea. II.** De eerste uit den bundel der zoogenaamde „kleine profeten" achter in het Oude Testament. Een boek van 14 hoofdstukken, dat zeker niet ongeschonden tot ons gekomen is, want in den tekst zijn hier en daar wis en zeker invoegingen ingelascht. Ook is de Hebreeuwsche tekst zeker hier en daar door overschrijving bedorven. Er zijn tenminste verscheidene duistere plaatsen, die met elke uitlegging spotten.

Van den persoon van Hozea weten we niets. Het verhaal van zijn ongelukkig huwelijk (Hoofdstuk 1, 2 en 3) zal wel eene literaire inkleeding zijn. Te oordeelen naar het feit dat hij vooral Israël (en niet Judéa) berispt, vermoedt men dat hij een burger was van het Noordelijk rijk. De betreffende Inleiding in de Leidsche Vertaling oordeelt dat hij tusschen 738 en 734 geschreven moet hebben, en dat dus de lange reeks van Israëlietische en Judeesche koningen,

waaronder hij volgens Hoofdstuk 1 vers 1 geprofeteerd moet hebben foutief is; later bijgevoegd.

Het meest teekenend in Hozea's profetieën is Hoofdstuk 1, 2 en 3. Hozea krijgt daar een godsbevel om eene ontuchtige vrouw te huwen, die in overspel drie kinderen voortbrengt : Jizreël = Bloedbad; Lo-roechama = Geen-erbarmen; en Lo = ammi = Niet-mijn-volk; Hoofdstuk 1 vers 2—9. Maar later verzoent hij zich met haar; Hoofdstuk 3 vers 6—22. Dit is een beeld van Jehovah en het overspelige Joodsche volk dat andere minnaars (goden) achternaloopt, en verkeerde vruchten voortbrengt, maar dat eenmaal tot den dienst van Jehovah zal terugkeeren. Ook in de volgende 9 hoofdstukken „ijvert hij met allen nadruk tegen afgoderij en beeldendienst en tegen de diepe verdorvenheid zijner tijdgenooten; hij wraakt het, dat zij, in plaats van weder te keeren tot den God hunner vaderen, bij vreemde volken heul zoeken, en kondigt den naderenden ondergang des rijks aan, die gewisselijk niet zou uitblijven, zoo zij van den ingeslagen weg niet wederkeerden. Krachtig is zijne verontwaardiging, heftig zijn zijne bedreigingen tegen het snood ondankbare volk, maar toch blijft zijn hart kloppen van liefde voor zijne verdoolde landgenooten, en herhaalde malen hooren wij hem de blijde verwachting uitspreken dat eenmaal nog het volk door tegenspoed geleerd, tot den Heer zou wederkeeren, en in Zijnen dienst volhardende, weder gelukkig en machtig zou zijn als weleer." A. Kuenen.

Het is geen wonder dat hij meermalen toespelingen maakt op Assur (Assyrië): kort daarna immers, in 733, veroverde dit het Noordelijk deel des lands en het Overjordaansche, en in 722 de rest, en vernietigde den staat Israël.

Jezus, die misschien op een rabbijnenschool geweest is, en in elk geval goed in de Oudtestamentische profeten thuis was, haalt meermalen teksten van hem aan. bijv. in Mattheüs 9 vers 13 het bekende „In vróómheid heb ik lust; niet in offeranden"; Hozea 6 vers 6. In Mattheüs 12 vers 6 wordt het nogmaals aangehaald. Zoo-ook citeert hij den ouden profeet als hij naar het schavot gaat en in zijne toespraak tot de weenende vrouwen zegt dat er angst en wee over Jeruzalem zal komen en dat men tot de bergen zal roepen: „Bergen valt op ons; heuvelen bedekt ons"; Mattheüs 23 vers 30. Dit is ontleend aan Hozea 10 vers 8.

Hostie. Zie Zoenbloed; aldaar in het midden. En Offer.

Hozea. Zie Hosea.

Hulda. In 621 voor Christus vond te Jeruzalem het „vroom bedrog" plaats, dat in het artikel Hilkia beschreven is. Er werd zoogenaamd een Wetboek van Mozes teruggevonden. Koning Josia leerde daaruit dat hij en het volk onwettige godsvereeringen duldden en dat Jehovah zulk doen met de allerstrengste straffen bedreigde. De koning zond, met voorbijgaan van de gewone profeten (2 Koningen 23 vers 9) eene afvaardiging van 5 aanzienlijke personen, waar-

onder de hoogepriester Hilkia, naar eene zekere vrouw, Hulda, die wel buitengewoon in aanzien moet zijn geweest. Misschien eene begeesterde, eene clairvoyante. Wij weten zoo weinig van zulke menschen af.

Deze Hulda wordt genoemd de vrouw van den kleederbewaarder Sallum; denkelijk een opzichter over de koninklijke garderobe of van de priesterlijke kleedkamers in den tempel. Hij woonde in de buitenste Voorstad van Jeruzalem.

Het antwoord dat Hulda gaf kennen we niet meer. Wel wordt het in 't verhaal van 2 Koningen 22 vers 14—20 gegeven. Dit is echter zeker in later tijd *post eventum* (= na den afloop der dingen) opgesteld. Er staat dan dat Hulda zeide, dat wijl men Jehovah niet op rechte wijze had gediend, Jeruzalem zou verwoest worden, maar dat koning Josia zelf, omdat hij berouw toonde, dit niet beleven zou, maar in vrede sterven. — Vijfendertig jaar na dato, in 586, is Jeruzalem verwoest. Jozia stierf in 609.

Hur. Toen de Israëlieten omstreeks 1300 v. C. uit Egypte door de woestijn naar Kanaän trokken, hadden ze onderweg te kampen met het woestijnvolk der Amalekieten. Maar de Israëlietische aanvoerder Mozes had een wonderstaf. Toen er nu slag geleverd werd, ging hij met zijn broeder Aäron en een zekeren Hur, zeker een aanzienlijk man, op een heuvel staan. Zoolang nu Mozes de handen met den staf uitstak, wonnen de Israëlieten; maar zoodra hij ze moede zinken liet verloren ze in het gevecht. Toen namen Aäron en Hur een steen en deden Mozes daarop zitten. Zelf gingen ze ieder aan een kant staan en ondersteunden elk eene hand. „Zoo hielden zijne handen het uit tot zonsondergang." En Amalek werd verslagen. Zie Exodus 17 vers 9—13.

Toen later Mozes op den berg Sinaï ging, om de tafelen der Wet (de Tien geboden) van Jehovah in ontvangst te nemen, liet hij Aäron en Hur achter om recht te spreken over het volk; Exodus 24 vers 12—14. Hij is dus met Aäron een plaatsvervanger van Mozes. Maar verder zwijgt het Oude Testament over hem.

Husaï. Een verkleefd vriend van koning David; ± 1000 v. C. Hij wordt genoemd „de Arkiet". De Arkieten nu vormden een ons onbekenden misschien Kanaänietischen volksstam. Toen David door het oproer van zijn eigen zoon Absalom uit Jeruzalem vluchten moest en over den Olijfberg ten Oosten der stad weenend aftrok, vernam hij dat zijn beste raadsman Achitofel (zie dat artikel) ook was afgevallen. Hij bad toen Jehovah dat Hij diens raadgevingen te schande zou maken. Op het zelfde oogenblik kwam Jehovahs antwoord in den vorm van Husaï, die met gescheurde kleeren in rouw ook mee ging vluchten. David echter haalde dien raadsman over, om naar Jeruzalem terug te keeren, zich daar voor te doen als Absaloms vriend, en Achitofels raadgevingen te verijdelen; 2 Samuël 15 vers 30—37.

Te Jeruzalem teruggekeerd verwonderde Absalom zich dat een zoo verkleefd vriend van zijn vader afvallig was geworden, maar Husaï wist zoo goed te veinzen, dat Absalom zoowel Husaï als Achitofel als raadslieden aannam. Ze moesten met elkander beraadslagen; Hoofdstuk 16 vers 15—20. Nu ried Achitofel aan om David onmiddellijk met een leger na te zetten en te verslaan. En ieder vond dezen juisten raad goed. Maar Absalom was in die mate onder Husaïs' invloed gekomen, dat hij ook hem hoorde. Husaï nu ried het tegendeel. In eene lange slim ingekleede rede wist hij Absalom over te halen, eerst meer troepen te verzamelen. Zoo kreeg David tijd om zijnen aanhang (en dat bleek de meerderheid des volks) te verzamelen. Husaï had namelijk middelen weten te vinden om David omtrent alles in te lichten. Zoo kon deze koning dan zijne maatregelen nemen en Absalom verslaan. En zoo heeft Husaï Achitofels juisten raad krachteloos gemaakt; Hoofdstuk 17 vers 1—22.

Husaï moet dus een goede veinzer geweest zijn. Salomo heeft hem later beloond door zijn zoon Baäna te benoemen tot een van zijne 12 commissarissen, die hem telkens voor een maand van de noodige levensmiddelen voor zijn hof voorzagen; 1 Koningen 4 vers 16.

Huwelijk. Leviraats- of zwagershuwelijk. Dit staat in Deuteronomium 25 vers 5—10 beschreven. Als een man stierf zonder kinderen na te laten, dan moest zijn broeder (dus de zwager der weduwe) of een andere naaste bloedverwant haar huwen. En de eerstgeboren zoon werd dan gerekend te zijn: de zoon van den overledene. Hij heette naar hem en erfde het zijne. Zoo bleef zijn naam in stand en zijn grondbezit werd niet vervreemd of versnipperd.

Weigerde echter de broeder of verwant aan zijn plicht te voldoen, dan daagde de weduwe hem voor „de oudsten in de poort" = voor de rechters. De rechters spreken met hem. Maar blijft hij weigeren, dan trekt de vrouw hem zijn schoen uit, spuwt hem in het gelaat en verwenscht hem. Op dit schoenuittrekken wordt ook gezinspeeld in Ruth 4 vers 7 en 8.

Op zulk een Leviraatshuwelijk slaat ook het verhaal van Mattheüs 22 vers 23—29, waar men Jezus verhaalt van eene vrouw die op deze wijze zeven mannen gehad had, allen om bij haar kroost voor den eerste te verwekken. Doch alles zonder succes. En van welken man die vrouw nu wel in de opstanding der dooden zou zijn?.... Voor Jezus' antwoord zie men vers 29—33.

Het Leviraatshuwelijk komt nog heden voor in Voor-Indië, Perzië, Tartarijë en Abessinië.

Lees nog Genesis 38 vers 1—11; (de geschiedenis van Onan).

Hyacinth. Een edelgesteente dat in Exodus 28 vers 19 en 30 vers 12 genoemd wordt onder de 12 steenen die op de borsttasch des Hoogepriesters waren vastgenaaid. Zie het artikel Borstlap. Ook in Openbaring 21 vers 20 komt dit gesteente voor: een van de 12 fundamenten van het hemelsch Jeruzalem bestaat er uit. — De

hyacinth is een doorschijnende, harde, doorgaans donkerroode, doch soms tot het gele of bruine neigende steen.

Hymenaeus. Een man die in 1 Timotheüs 1 vers 20 naast een zekeren Alexander voorkomt als tegenstander van den auteur van dezen Timotheüsbrief. Waarschijnlijk was dit niet de apostel Paulus, maar een later levende. Deze auteur verwijt aan Hymenaeus, dat hij „in het geloof schipbreuk heeft geleden", wat denkelijk wil zeggen dat hij kettersche ideeën had. In 2 Timotheüs 2 vers 17 staat daar nader van dat hij en een zekere Philetus zeggen „dat de opstanding der dooden reeds geschied is". — Wat daarmede bedoeld is? Misschien loochenden ze de lichamelijke opstanding van den mensch na den dood, en zweefden hun zulke ideeën voor den geest als in Johannes 5 vers 24 staan: Wie in Christus' woord gelooft die *heeft* reeds eeuwig leven en *is* reeds uit den dood overgegaan tot het leven.

In elk geval bewijzen menschen als Hymenaeus dat reeds onder de eerste Christenen groote twisten en verketteringen voorkwamen.

Hysop. De hysop is een lang gewas met stevigen houtachtigen stengel, dat in Palestina vaak op de muren en daken en steenachtige plaatsen groeit. Aan den stengel zitten smalle, lancetvormige, donkere, vrij stijve, behaarde bladeren, die naar kamfer rieken. Daar deze bladertros door wollige ruigte der haartjes gemakkelijk vocht opneemt, dat er weer even gemakkelijk van afgeschud kan worden, was een bundel hysopstengels zeer geschikt voor besprenging. In Exodus 12 vers 22 wordt het bloed van het Paaschlam er mede op de deurposten gesprengd, bij gelegenheid van den uittocht uit Egypte. Bij verschillende reinigingsplechtigheden werd met de „hysopkwast" gesprengd. Zoo werd allengs aan de plant zelf eene reinigende kracht toegeschreven. Het werd als zuiverend middel door Egyptische priesters en leden van godsdienstige secten gegeten. Vergelijk ook Psalm 51 vers 9: „Ontzondig mij met hysop."

Onder de 3000 spreuken en 5000 liederen welke Salomo volgens 1 Koningen 4 vers 33 en 34 maakte waren er zoowel over de grootste boomen (de ceders) als over „de hysop die uit den muur groeit" = den kleinsten boom.

Volgens de meeste vertalingen reikte iemand aan den aan het kruis hangenden Jezus een spons met soldatenwijn op de punt van een hysopstengel. Hier moet men misschien liever vertalen: Op de punt van een lans.

I.

Iduméa. Zoo heet het land der Edomieten; zie het artikel Edom. Iduméa lag ten Zuiden en Zuidoosten van Palestina, tot de Oostlijkste van de twee hoornen der Roode zee toe. Derhalve het

land om en bij de zoogenaamde Araba, dat is de rechte geul of verlaging die de Doode met de Roode zee verbindt. Iduméa werd ingenomen door het grootendeels onvruchtbare Seïr en bevatte eenige steden waarvan de voornaamste Sela was, het latere Petra, nu nog beroemd om zijne prachtige ruïnen. Sela was de oude hoofdstad. Bekend is ook Ezeon-Geber aan de Roode zee, vanwaar Salomo zijne handelsschepen deed uitgaan. Over de voortdurende vijandschap tusschen Iduméa en de Israëlieten zie men vooral het artikel Edom.

Ikabod of **Ichabod.** Zie het slot van het artikel Hophni.

Ikonium. Eene nog bestaande stad in Klein-Azië, recht ten Noorden van Cyprus. Paulus bezocht haar op zijne eerste zendingsreis in gezelschap van zijn vriend Barnabas, en haalde er vele Heidenen en Joden tot zijne leer over. Ten slotte onstond er een woedende oploop waarvoor de apostelen moesten vluchten; Handelingen 14 vers 1—7.

Illyrië. Het verste punt dat Paulus op zijne zendingsreizen bereikt had, toen hij den brief aan de Romeinen schreef; Romeinen 15 vers 19. Illyrië ligt aan de Oostkust der Adriatische zee en is ongeveer het zelfde als het tegenwoordige Dalmatië. 't Is denkelijk het verste punt dat hij op al zijne ons bekende zendingsreizen bereikte.

Immanuël. Het jaar 734 v. C. was een slecht jaar voor Judéa = Zuid-Palestina. Jeruzalem werd belaagd door Pekach den koning van Israël = Noord-Palestina, die zich verbonden had met Resin, den te Damascus resideerenden koning van Syrië. Nu gaat de profeet Jesaja die te Jeruzalem woont zijn koning Achaz (regeert 734—726) bemoedigen. Hij zegt (Jezaja 7 vers 10—16): „O koning, uw land zal verlost worden. En dat zal niet lang meer duren: „Eene jonge vrouw wordt zwanger, krijgt een kind; dat kind noemt ze Immanuël. En eer dat kind het goede van het kwade weet te verwerpen zal uw land verlost zijn." De naam Immanuël is samengesteld uit „Immanoe" (= met ons) en „Eel" (= God), en beteekent dus: God met ons.

Zinnebeeldige namen van kinderen komen meer voor; zie het artikel Hozea. II.

Jezaja zeide dus met eenigen omslag tot Achaz: „Binnen eenige jaren is uw land vrij." Dit is zeer eenvoudig. Maar nu is er in ± 200 v. C. te Alexandrië eene Grieksche vertaling van het Oude Testament gemaakt, zooals 't heet door 70 geleerden, waarom deze de Septuaginta (= 70) heet; zie het artikel Septuaginta. Welnu, in die overzetting is het woord „jonge vrouw" foutievelijk vertaald met „maagd." Eene *maagd* zou zwanger worden. De weder ± 300 jaar later levende Nieuwtestamentische auteurs, die meestal niet in Palestina woonden, allicht geen Hebreeuwsch kenden, en derhalve tot de Septuaginta hun toevlucht moesten nemen,

lazen daar dus van eene *maagd*, die een kind zou krijgen. Dit vonden ze natuurlijk iets bijzonders. In de Romeinsche wereld gingen meer verhalen rond van beroemde menschen die uit maagden geboren waren, bijv. keizer Augustus; en dit gold als eene groote eer. En zoo ontstond onder de Christenen (die bovendien in het Oude Testament allerlei voorspellingen omtrent Christus zochten en meenden te vinden) ook de gedachte dat dan Jezus ook minstens uit eene maagd zou moeten geboren zijn. Dit is dan ook in Mattheus 1 en Lucas 1 de gedachtengang. In Mattheüs 1 vers 24 staat zelfs met eene duidelijke aanwijzing naar Jezaja (vers 22), dat het kind van Maria Immanuël zou moeten heeten. Wat intusschen niet tot werkelijkheid geworden is.

De Statenvertaling, de foutieve Septuaginta volgende, vertaalt nog steeds in Jezaja 7 vers 14 het betreffende Hebreeuwsche woord met het foutieve „maagd". De Leidsche vertaling schrijft: „jonge vrouw."

Isaäk of **Izaäk.** De tweede van de drie aartsvaders des Joodschen volks, die volgens de bijbelsche chronologie ongeveer 1700 v. C. leven. Van Isaäk wordt zeer weinig verteld. Te midden van de teekenende verhalen omtrent Abraham en Jakob is zijne gestalte eene bleeke figuur. — Het woord Isaäk beteekent: de lacher. De bijbel geeft verschillende verklaringen van de reden waarom het jongske zoo genoemd werd. Volgens Genesis 17 vers 17 lachte Abraham toen hij vernam dat hij, hoewel reeds zeer bejaard, een zoon zou krijgen. Volgens 18 vers 12 lacht niet Abraham maar Sara. Volgens 21 vers 6*a* is aan Sara een lach of vreugde bereid nu ze nog een kind krijgt, en wordt dit kind dáárom (zeer oneigenaardig) de lacher genaamd; volgens vers 6*b* echter heet het zoo omdat de menschen zullen lachen (spotten), omdat zulk eene oude vrouw nog een zoon krijgt. Al deze 4 verklaringen zijn zonderling, omdat Isaäk (= de lacher) zelf niet lacht, maar er steeds door ànderen gelachen wordt. Alleen in Genesis 26 vers 8 waar hij, opgegroeid, met zijne vrouw Rebekka stoeit en jokkernij uithaalt, lacht, is hij zelf de lacher.

Toen aan Abraham dit kind geboren was, zond hij zijn natuurlijken zoon Ismaël met diens moeder weg; Genesis 21 vers 8—21. Isaäk was nu de eenige stamhouder. Des te vreeselijker, dat den vader bevolen werd hem te offeren als een brandoffer! De gehoorzame Abraham was er toe bereid en zou zijn zoontje slachten, toen het ten slotte niet bleek te behoeven; Genesis 22 vers 1—13. Dit verhaal is eene afkeuring van de onder Israëlieten en naburige volken soms voorkomende kinderoffers; zie het artikel Hinnom.

Als Isaäk is opgegroeid doet zijn vader eene vrouw voor hem zoeken, Rebekka, die hij liefkrijgt; Genesis 24. Hij krijgt niet anders dan een tweeling, twee jongens, Ezau en Jakob; Genesis 25 vers 21—26.

Zijne geschiedenis is verder eene verkorte herhaling van die van Abraham; ook hij trekt met zijne kudden als nomaden-sjeik rond en woont in de zelfde plaatsen. Ook hij trekt bij hongersnood uit het land; ook hij is bevreesd zijne schoone vrouw zijn vrouw te noemen, uit vrees dat de buitenlandsche vorst, om haar in hare macht te krijgen, hem dooden zal; ook hij noemt haar zijn zuster, en ook hij verkrijgt ten slotte duizend verontschuldigingen van den vreemden vorst; Genesis 26 vers 1—11. — De lijdelijke rol, die hij bijna steeds vervult in de verhalen over hem, wordt ook voortgezet als hij later oud en blind is en door zijn eigen zoon Jakob schandelijk wordt bedrogen; Genesis 27 vers 1—40. Hij zou namelijk zijn vaderzegen geven aan zijn oudste, Ezau, van wien hij het meest hield, omdat deze, een goed jager, hem wildbraad bezorgde en hij daar veel van hield; Hoofdstuk 25 vers 28. Ezau moest wederom een stuk wild jagen en braden; dan zou vader hem zegenen. Jakob echter, door zijne sluwe moeder Rebekka ingelicht, deed zich met kunstmiddelen als zijn behaarde broeder voor en ontving de gewenschte zegenspreuk die als eene daadwerkelijke tooverspreuk moet gedacht worden. Ezau wachtte nu op den dood zijns vaders, om dan Jakob te dooden; Genesis 27 vers 41. Maar Isaäk stierf nog niet. Toen Jakob gevlucht was en 20 jaar lang in den vreemde verkeerd had en daarna weder in Kanaän teruggekeerd was, leefde Isaäk nòg en stierf pas op 180 jarigen leeftijd en werd door zijne beide (zich inmiddels met elkaar verzoend hebbende) zonen begraven; Genesis 25 vers 28 en 29. Het behoeft niet gezegd te worden dat al deze verhalen hoogstwaarschijnlijk legendair zijn.

Jezus spreekt van Abraham, Isaäk en Jakob aan het hoofd van de gelukzaligen in het Godsrijk; Mattheüs 8 vers 11 en Lucas 13 vers 28.

Isaï of Izaï. De zoon van Obed, de kleinzoon van Ruth en Boaz; zie Ruth 4 vers 17; dus stammende van het heidinnetje Ruth. Toch uitverkoren om de stamvader te zijn van Israëls koningshuis. Toen koning Saul (± 1000 v. C.) volgens het verhaal door Jehovah verworpen was, werd de profeet Samuël uitgezonden om een ander tot koning te zalven. Hij reisde naar het 2 uur ten Zuiden van Jeruzalem liggende Bethlehem, waar hij ten huize van Isaï, een der aanzienlijkste inwoners en veebezitters, diens jongsten zoon, David, tot vorst verkoos; 1 Samuël 16 vers 1—13. Buitendien had Isaï nog 6 zonen en 2 dochters. — Dat Isaï er zelf niet aan dacht om van Saul af te vallen, blijkt wel uit het feit dat hij zijn jongste afstond om voor Saul op de cither te spelen; vers 18—22; en dat hij drie zijner zonen in Sauls leger zond; Hoofdstuk 17 vers 13.

Toen later David voor Saul vluchten moest, was ook Isaï niet veilig voor den somberen tyran, en werd met zijne vrouw door

David in het Moabietische land in veiligheid gebracht; Hoofdstuk 22 vers 3. Of hij nog beleefd heeft dat zijn zoon koning werd, weten we niet.

In latere eeuwen, na 586 v. C., toen Israël door Babel was veroverd, toen Davids (Isaï's) koningshuis, 't welk aan één stuk van David tot de verwoesting van Jeruzalem over Judéa geheerscht had, was uitgeroeid, verwachtte men na alle rampen eens weder een glorieuzen tijd, wederom met een koning uit Isaï's geslacht. Men zong van den ouden tronk of boomstam van Isaï, waaruit nog eens een nieuwe loot of spruit of rijsje zou ontbotten. Die nakomeling van Isaï zou koning zijn en in vrede en gerechtigheid regeeren, niet alleen over de Joden maar ook over de heidenen (de Messiaansche verwachting). De profetie van dat rijsje is een van de beroemdste stukken des Ouden Testaments, is later aan den in 700 v. C. levenden profeet Jesaja toegeschreven en is onder diens profetieën terechtgekomen; Jesaja 11 vers 1—10. — Naar de genoemde spruit wordt de Messias ook wel eens „Spruit" genoemd; zie Zacharia 12 vers 6.

Volgens de Grieksche spelling wordt de naam Isaï aldus geschreven: Jesse. Als zoodanig staat hij in de geslachtsregisters van Jezus; in Mattheüs 1 en Lucas 3. Men is namelijk later Jezus voor een afstammeling van David en dus ook van Isaï gaan houden, en meende dat zoo de profetie van Jesaja 11 aan hem was vervuld. Jezus wordt dan ook wel een „Spruit" genoemd.

Isboseth. De Leidsche vertaling spelt Isboosjeth. Hij was de jongste zoon van koning Saul, ± 1000 v. C. In 1 Kronieken 9 vers 39 heet hij Esbaäl = Man van Baäl. Zoo heeft hij denkelijk werkelijk geheeten. De Israëlieten van 1000 v. C. noemden Jehovah ook wel hun baäl = hun Heer. Maar toen „baäl" langzamerhand „afgod" ging beteekenen, hebben ze eigennamen, waarin dit woord voorkwam, verbasterd. Zoo is Esbaäl Isboseth geworden. In 1 Samuël 14 vers 49 heet hij Jisvi of Iswi = Man van Jahoe of Jehovah; de Leidsche vertaling zegt: Isjo, wat ook Man van Jeho(vah) beduidt.

Toen Saul en Jonathan en nog twee zonen tegen de Philistijnen sneuvelden, bleef Isboseth over om het koningshuis van Saul voort te zetten. Het Zuiden des lands, Judéa, koos David tot vorst; en ook het Noorden zou aan den onbeduidenden Isboseth ontgaan zijn, als zijn dappere bloedverwant Abner zich zijner niet had aangetrokken. Deze nam hem mede naar Mahanaïm aan de Oostzijde des Jordaans en deed hem tot koning uitroepen; 2 Samuël 2 vers 8 en 9. Hij was toen 40 jaar oud. Zijn rijk was intusschen door de Philistijnen bezet. Er staat nergens, dat Abner ze verdreef, maar dit moet worden verondersteld. Zeven jaar regeerde Isboseth onder voogdij van Abner; de opgave van 2 Samuël 2 vers 10 moet foutief zijn; vergelijk Hoofdstuk 5 vers 5.

Eene poging van Abner om ook Judéa voor zijnen koning te veroveren, leed schipbreuk; Hoofdstuk 2 vers 12—17. De oorlog duurde lang; Isboseths macht werd steeds kleiner, Davids steeds grooter; Hoofdstuk 3 vers 1. De eerste geraakte in die mate onder Abners voogdij, dat deze zich zelfs het bezit van een van Sauls bijvrouwen aanmatigde, en Isboseth, toen die hem ter verantwoording riep, zeer onbeschoft antwoordde, waarop Isboseth beangst zweeg; Hoofdstuk 3 vers 6—11. Hij dreigde zelfs tot David over te loopen en opende zelfs de onderhandelingen, maar werd onder de bedrijven verraderlijk vermoord. Nu hingen Isboseths handen geheel slap; Hoofdstuk 4 vers 1. Door twee zijner eigen krijgsoversten werd hij onder den middagslaap vermoord; vers 5. Zijn hoofd hieuwen ze af en droegen dit naar koning David die te Hebron ten Zuiden van Jeruzalem resideerde. Zij hadden echter niet veel genoegen van hun daad. Wel verre van hen te beloonen, noemde David hen moordenaars van „een braaf man" (vers 11) en liet hen dooden en handen en voeten afhouwen, en Isboseth begraven in het graf van Abner, zijn krachtigen voogd. Zoo was het lot van dezen beklagenswaardigen koningszoon.

Ismaël. I. De oudste zoon van den aartsvader Abraham. Deze kreeg geen kinderen bij zijne vrouw Sara, die hem daarom eene slavin, Hagar, gaf, om er kroost bij te verwekken. De vrucht hiervan was Ismaël. Over de beteekenis van dezen eigennaam zie het artikel Lachai-roi.

Toen nu echter Sara later zelf nog een zoontje, Isaäk, kreeg, moest Ismaël, hoewel de oudste, wijken voor den zoon der eigen vrouw; Genesis 16 vers 15; en 21 vers 1—20. Hij werd met zijne moeder de woestijn ingezonden en groeide volgens de voorstelling van Genesis 16 vers 12 op tot een ruw Bedoeïenenopperhoofd. Zie verder het artikel Hagar. Dat het kind brutaal was (Galaten 4 vers 29) is eene latere overlevering der Joden; in Genesis 21 vers 9 staat slechts dat hij lachend speelde. Intusschen is hij met zijn vader in connectie gebleven. Hij kreeg geschenken van hem (Genesis 25 vers 6) en hielp hem mede begraven; vers 9.

De Arabieren erkennen Ismaël als hun voorvader, en hebben allerlei verhalen omtrent hem. Hij zou met Hagar te Mekka gewoond hebben en daar dikwijls bezoek van Abraham hebben gehad. Ook zou deze hem (en niet Isaäk) bijna als brandoffer hebben geslacht; zie het artikel Isaäk. Ja, Ismaël zou met zijn vader den waren godsdienst hebben gepredikt aan de heidensche stammen van Arabië en den tempel of Kaäba te Mekka hebben gebouwd.

Ismaël. II. Een man van koninklijken bloede in de 6de eeuw voor Christus, moordenaar van Gedalja; zie dat artikel.

Ismaëlieten. Afstammelingen van Ismaël; zie het eerste artikel van dien naam. De Ismaëlieten vormden een volk dat

stamverwant was met de Israëlieten. Het waren de Bedoeïenen van Noord-Arabië, tot de woestijn van Syrië, ja tot aan de Perzische golf toe. Ten Zuidoosten en ten Oosten van Palestina wonend heeten ze ook: Kinderen van het Oosten. Ook Midianieten. Ze leidden een nomadenbestaan en leefden van hunne kudden, van karavaanhandel en van rooverij. De kooplieden die Jozef van zijne broeders kochten waren Ismaëlieten; Genesis 37 vers 25.

Meestal leefden de Israëlieten met hen in strijd.

Israël. De ware beteekenis van dezen eigennaam is onbekend. Maar in Genesis 32 vers 28 wordt eene verklaring gegeven. Namelijk de volgende: Het volk Israël stamt af van de drie aartsvaders. Abraham had maar één echten zoon: Isaäk. Isaäk had er twee: Ezau en Jakob. Van Ezau stammen de Edomieten af en van Jakob de Israëlieten. Deze Jakob ontving namelijk later den bijnaam „Israël". Het was toen hij na zijne 20-jarige ballingschap in zijn vaderland terugkeerde en 's nachts met een onbekend wezen, dat later een god bleek, moest worstelen; Genesis 32 vers 24—32. Hij hield het flink vol; alleen zijne heup werd ontwricht. Omdat hij nu kloek had gestreden met een god werd hij „Israël" genaamd. Er is namelijk een ongebruikelijk Hebreeuwsch woord voor kloek strijden of zich koninklijk gedragen; dat woord doet denken aan de twee eerste lettergrepen van den naam Israel. „Eel" beteekent God. Isra-eel moet dan beteekenen: iemand die met God strijdt. — Volgens Genesis 35 vers 10 wordt Jakob echter pas bij eene latere gelegenheid Israël genoemd.

Naar hem heet dan het bekende volk in Palestina: het volk Israël. Natuurlijk is de werkelijke gang van zaken juist andersom geweest. Er was een volk Israël. En naar aanleiding daarvan werd een legendaire stamvader van dien naam uitgevonden en uitgebeeld.

Dat de naam Israël zeer oud is blijkt uit een in 1896 bij Thebe in Egypte gevonden steen, waarop een overwinningslied op koning Menephtah gegraveerd is. De steen is van ± 1220 v. C. Aan het slot staat: „Israël, zijne lieden zijn weinige, zijn zaad bestaat niet meer."

In den bijbel is met het volk Israël meestal het geheele Joodsche volk bedoeld. Intusschen wordt met het rijk en het volk Israël gedurende zekere eeuwen meer in het *bijzonder* het Noordelijk $^2/_3$ van Israël bedoeld. Sinds lang was er animositeit tusschen Noord en Zuid. En toen nu de uit het Zuidelijke stamhuis van Isaï stammende Salomo wel luisterrijk maar tevens zeer drukkend regeerde, vielen na zijnen dood onder zijn zoon Rehabeam de 10 Noordelijke stammen af en grondvestten onder den Ephraëmiet Jerobeam een eigen rijk; 1 Koningen 12. Dit heet nu voortaan speciaal Israël, in tegenstelling met het Zuidrijk Judéa of Juda. Deze scheuring had plaats in 943 voor Christus. Dit rijk Israël heeft bestaan van

943—722, toen het door de Assyriërs werd onderworpen. Zie de grafische voorstelling op n°. VI van het Voorwerk.

De hoofdstad was Tirza; later het zoo bekende Samaria. Het Noordelijk rijk bouwde (als concurrenten met den Jeruzalemschen) eigen tempels, namelijk te Dan en te Bethel, waar Jehovah onder de gedaante van een stier werd vereerd, terwijl Hij te Jeruzalem geen beeld had. Deze en andere dingen veroorzaakten groote animositeit tusschen de broederrijken. Vaak was er oorlog. Zelden bondgenootschap. Men hitste buitenlandsche volken tegen elkaar op. Deze onderlinge vijandschap is steeds blijven bestaan. De Judeërs of Zuidelijken noemden de Noordelijken (die door de Assyriërs met geïmporteerden van elders verbasterd waren) geen rasechte Israëlieten meer. Na de Babylonische ballingschap wilden ze niet dat de Noordelijken hun hielpen hunnen tempel te Jeruzalem te herbouwen; dat was van 519—516. Nog in Jezus' tijd waren bij de Zuidelijken die „Samaritanen" veracht.

De koningen die over Israël geregeerd hebben ziet men hieronder, waarbij men evenwel bedenke dat deze chronologie niet absoluut vast staat.

Jerobeam	943—921	resideeren te Tirza.
Nadab	921—920	
Baëza	920—896	
Ela	896—895	
Zimri	895—895	
Omri	895—884	resideeren te Samaria.
Achab	884—861	
Ahazia	861—860	
Joram	860—848	
Jehu	847—820	
Joahaz	820—803	
Joas	803—787	
Jerobeam II	787—746	
Zacharia	746—745	
Sallum	745—745	
Menahem	745—735	
Pekachja of Pekach	735—733	
Hozea	733—724	

Einde des rijks; verovering van Samaria: 722. —

Onder het *ware* Israël of Godsvolk verstaat Paulus: de Christenen.

Israëlieten. Zoo noemden zich de inwoners van Palestina bij voorkeur wanneer ze zich als Jehovah-dienend volk wilden aanduiden. De buitenlanders noemden hen Hebreërs; later Joden; zie het artikel Hebreër.

Hun geschiedenis is in het kort deze (waarbij bedacht moet worden dat ze tot het jaar 1300 v. C. (Mozes) en ten deele tot

1030 (Saul) legendair is): Uit Ur der Chaldeeën niet ver van de monding des Euphraats Westwaarts getrokken, vestigden hunne aartsvaderlijke voorvaders zich in Kanaän als vreemdelingen tusschen de Kanaänieten; ± 1700 v. C. (?). Deze voorgeschiedenis is zooals gezegd legendair, althans hoogst onzeker. Wegens hongersnood naar Egypte uitgeweken, wonen ze daar een paar eeuwen, bijv. van 1500—1300. Daar tot slavernij gekomen, bevrijden ze zich onder Mozes en keeren naar Palestina terug, welk land ze onder Jozua veroveren. Van 1250—1050 worden ze dan door tijdelijke bestuurders, „richters" genaamd, in groote vrijheid geregeerd. In ongeveer 1030 wordt Saul koning. Het rijk is dan tot 943 één, en breidt zijne macht aanzienlijk uit. Van Egypte tot den Euphraat. In 943 scheurt het in een Noordelijk deel (Israël) dat in 722 door de Assyriërs bij hun rijk wordt ingelijfd; en in een Zuidelijk deel (Judéa), dat in 586 door de Babyloniërs wordt veroverd. Tot 164 v. C. staan de Israëlieten dan beurtelings onder Babyloniërs, Perzen, Grieken, Syriërs, Egyptenaren, wederom Syriërs, tot ze zich van 164—64 weder de onafhankelijkheid weten te verwerven onder de Makkabeeën; in 64 v. C. komen ze onder de Romeinen die hun volksbestaan in 70 n. C. geheel vernietigen. Zie de grafische voorstelling op no. VI van het Voorwerk.

Volgens Paulus' spraakgebruik verstaat men onder Israëlieten ook wel: de ware geloovigen; dat zijn dan in Paulus' oog de Christenen. Zie ook het slot van het artikel Hebreër.

Issaschar. Een van de zonen van aartsvader Jakob en zijne mindergeliefde vrouw Lea; Genesis 30 vers 18. De afleiding van den naam is daar deze: Er was jaloezie tusschen de beide vrouwen van Jakob. Beiden wilden ze hem bezitten. Op zekeren dag kocht Lea hare medevrouw Rachel voor een geschenkje om, opdat Jakob dien nacht met haar gemeenschap zou hebben. De vrucht was Issaschar. In dien naam nu komt iets voor van „huren" en van „man". De ware beteekenis is misschien: loondienaar. Zie hieronder.

Ook naar Issaschar is een van de 12 stammen Israëls genaamd. Hij lag in en om de vlakte van Jizreël, een vruchtbaar gebied ten Zuidwesten van het meer van Galiléa. Deze vlakte was nog zeer lang in het bezit der heidensche Kanaänieten. De daar wonende Israëlieten waren dus onderworpen aan deze menschen; vandaar misschien de naam „loondienaar" (Issaschar). Pas Debora en Barak (zie deze artikelen, en ook Richteren 4 en 5) bevrijdden deze landstreek van het slavenjuk.

In den zoogenaamden „Zegen van Jakob" in Genesis 49 wordt dan ook in vers 14 en 15 gezegd dat Issaschar „een ezel van vreemden was, die zijn schoft boog om te dragen en een cijnsplichtig dienstman werd."

Ithaï of **Ittaï.** Een buitenlander, immers een man uit de Philis-

tijnsche stad Gath, die met 600 man Gathietische hulptroepen in Davids leger diende en hem zeer verkleefd was. Toen de koning, oud geworden, voor zijn oproerigen zoon Absalom vluchten moest (zie Absalom) bleef Ithaï hem trouw, hoewel David hem als buitenlander vrijheid gaf om heen te gaan. Doch de held wilde hem volgen, ten leven of ten doode. Lees 2 Samuël 15 vers 17—22. Tot belooning benoemde David hem tot aanvoerder van een derde deel zijns legers; Hoofdstuk 18 vers 2.

Ituréa. Eene landstreek ten N.N.O. van het meer van Galiléa, waarover Philippus de broeder van Herodes Antipas volgens Lucas 3 vers 1 in Christus' dagen regeerde.

Izaäk. Zie Isaäk.

Izébel. Dochter van Ethbaäl den koning van het Phoenicische Sidon; 1 Koningen 16 vers 31. Zij werd gehuwd door Achab, koning van Israël van 884—861. Heerschzuchtig als zij was, overheerschte zij haren man; Hoofdstuk 21 vers 25. Zij haalde hem over om den Phoenicischen Baäldienst ook in Israël in te voeren, waartoe Achab in de pasgestichte hoofdstad Samaria een Baälstempel bouwde; Hoofdstuk 16 vers 32. Volgens Hoofdstuk 18 vers 19 onderhield ze op eigen kosten 450 Baälsprofeten en 400 profeten van de godin Astarte. Zij was dus fanatiekgodsdienstig in haar soort, en vervolgde andersdenkenden; Jehovahprofeten roeide ze uit, op honderd na die zich in grotten moesten verbergen; Hoofdstuk 18 vers 4. Ook tegen den grooten profeet Elia, die volgens Hoofdstuk 18 vers 40 bewerkte dat bij het Karmelgebergte alle Baälsprofeten werden geslacht, woedde zij natuurlijk. Hij moest uit het land vluchten; Hoofdstuk 19 vers 2. Van nu af aan bleef de Baäldienst naast de Jehovahvereering in Israël bestaan.

Geen wonder dat het Oude Testament geen woorden genoeg kent om haar gedrag af te keuren. Zeer slecht heeft ze zich trouwens gedragen in de zaak Naboth (zie dat artikel), den ongelukkigen grondbezitter dien ze in koelen bloede dooden liet, alleen omdat Achab zijn land bij de koninklijke domeinen wilde voegen; 1 Koningen 21. Ook hier toont Izébel zich als de intrigante die den zwakken koning geheel beheerscht.

Tot loon voor dit laatste gruwelstuk voorspelde de profeet Elia dat de honden haar eens zouden verslinden. Deze profetie is aldus vervuld: toen Achab reeds was gesneuveld bleef zij nog lang leven en woonde als koninginmoeder te Jizreël onder hare zonen Ahazia (regeert 861—860) en Joram (regeert 860—848). Haar invloed bleef bestaan want „hare afgoderijen en tooverijen" (zie 2 Koningen 9 vers 22) waren tot op het laatst van haar leven eene groote ergernis voor de Jehovahdienaars. Een van deze was Jehu, die het Baälgezinde koningshuis van Achab uitroeide, Joram doodschoot, en zelf koning werd. Hij kwam ook te Jizreël en reed de binnenplaats van Izébels paleis op. Deze stond voor een bovenven-

ster. Ter dood gewijd, had ze zich nog geblanket en begroette trotsch en hoonend den wreeden overwinnaar. Nu wenkte Jehu en twee of drie van de kamerdienaren, die bij haar waren, wierpen haar omlaag. Haar bloed spatte tegen den wand en tegen de paarden, die haar vertrapten. Jehu zag niet naar haar om. Eerst na gegeten en gedronken te hebben gaf hij bevel haar te begraven: ze was toch eene koningsdochter. Maar de honden hadden haar reeds verslonden en niets dan den schedel, de voeten en de handpalmen overgelaten; 2 Koningen 9 vers 30—37. Zoo was het einde van deze trotsche koningin.

Naar haar heet de tot ontucht (= afgoderij) verleidende vrouw in de Christengemeente van Thyatira eene Izébel; Zie Openbaring 3 vers 20.

In het Grieksch en in de Latijnsche bijbelvertaling de Vulgata (die door de Roomschen gebruikt wordt) heet Izébel: Jezabel.

J.

Jabal. De zoon van Lamech en Ada. Een van de menschen uit den voortijd vóór Noach. Hij wordt genoemd als de vader van de tentbewoners en veehoeders; Genesis 4 vers 20. Hij was dan de eerste nomade.

Jabbok. Een aanzienlijke beek in het Overjordaansche land Gilead. Thans heet ze de Zerka. Zij valt ongeveer midden tusschen het meer van Galiléa en de Doode Zee in den Jordaan, en was van ouds de Noordgrens van het rijk der Ammonieten dat in ± 1000 door koning David bij het rijk Israël werd gevoegd. De Jabbok is het meest bekend door den overtocht van aartsvader Jakob over dezelve, toen hij met zijne vrouwen en kinderen en slaven en vee uit Haran was gereisd en nu zijn vaderland Kanaän zou binnentrekken. Hier had hij de nachtelijke worsteling met een geheimzinnig wezen dat God bleek te zijn (zie het artikel Israël). Hier ontmoette hij den volgenden dag Ezau met wien hij zich weder verzoende; Genesis 32 vers 22 tot 33 vers 17.

Jabes. Eene stad in het Overjordaansche, niet ver van den Jordaan, ongeveer op de plaats waar het latere Pella lag; zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Ter onderscheiding van andere plaatsen van dien zelfden naam die waarschijnlijk bestaan hebben wordt het meestal „Jabes in Gilead" genoemd. Het komt 't eerst voor in het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.). De stam Benjamin was wegens groote zonde door de andere stammen uitgeroeid, op 600 krijgers na die gevlucht waren op de rots Rimmon. Dezen kregen vergiffenis, mochten blijven leven en hun stam in het leven houden. Doch alle vrouwen waren vermoord. Om aan vrouwen te komen ging men aldus te werk: het volk Israël monsterde zijn eigen volksvergadering en bevond dat niemand uit Jabes was opgekomen.

Dit gebrek aan deferentie strafte men door haar geheel uit te moorden, behalve de maagden. Vierhonderd waren er, die nu aan de Benjaminieten werden gegeven; Richteren 21 vers 5—14.

Iets later speelt ze een rol in Sauls leven. De stad wordt belegerd door de Ammonieten. Men wil zich overgeven. Maar de vijandelijke koning Nahas stelt tot voorwaarde dat aller rechteroog worde uitgestoken. Nu zenden de ontstelde menschen boden naar de stammen Israëls om hulp. Saul, toen nog een landman, hoort van den nood; de geest Gods valt op hem, hij weet het volk te vereenigen, ontzet Jabes en verslaat de Ammonieten totaal; 1 Samuël 1 vers 1—12. Toen nu vele jaren later Saul als koning aan het hoofd zijns volks was gesneuveld en de overwinnende Philistijnen zijn lijk het hoofd hadden afgehouwen en den romp aan de muren van Beth-Sean hadden opgehangen, hebben de inwoners van Jabes met levensgevaar dezen romp afgenomen en eene eerlijke begrafenis bezorgd. Ze verbrandden hem, en begroeven de overgebleven beenderen en vastten zeven dagen; 1 Samuël 31 vers 8—13.

Jabes heeft nog lang bestaan; nog 300 n. C. noemt Eusebius haar eene groote stad boven op een berg. Misschien wordt haar naam nog bewaard in de van het Oosten in den Jordaan stroomende beek de Wadi el Jabis, een uur of 8 gaans ten Zuiden van het meer van Galiléa (Baedeker).

Jabin. I. Toen Jozua Kanaän voor het grootste gedeelte veroverd had, in ± 1250 v. C., heeft een zekere koning Jabin met behulp van bondgenooten een groot leger verzameld om de Israëlieten weder te verdrijven. Hij was vorst van Hazor of Hasor (zie dit artikel), eene stad niet ver van het meer van Galiléa. Jozua echter verraste hem bij het meer Merom (ten N. van het meer van Galiléa), versloeg hem, joeg zijn leger uiteen, verlamde zijne strijdpaarden, nam later ook de stad Hazor in, die hij verwoestte. Jabin werd gedood; Richteren 11 vers 1—11.

Jabin. II. Na verloop van tijd (zie het vorige artikel) werd Hazor echter weder opgebouwd; de Israëlieten konden het niet houden. Wederom regeerde er een koning Jabin. Hij had 900 ijzeren strijdwagens, en een generaal Sisera en onderdrukte Noord-Israël twintig jaar lang; Richteren 4 vers 1, 2 en 3. Maar Barak en de richteres Debora verzamelden een leger en versloegen Jabins troepen in de vlakte van Jizreël, ten Z. W. van het Meer van Galiléa. Zie de artikelen Barak, Debora en Sisera. De Israëlieten zetten de overwinning voort en doodden ten slotte Jabin; vers 4—24. Jabin wordt in vers 24 „de koning van Kanaän" genoemd, waarschijnlijk omdat hij de voornaamste was van allerlei kleine Kanaänietische koninkjes die door de Israëlieten toen nog niet overwonnen waren.

Jabne. Later Jamnia genaamd, eene stad ten Westen van Jeruzalem, aan de Middellandsche zee. Zij behoorde meestal aan de Philistijnen, maar in Christus' dagen bij het Joodsche land. Tijdens en

na de belegering van Jeruzalem door de Romeinen in 70 n. C. zette de uit Jeruzalem gevluchte Hooge Raad (het Sanhedrin) daar met goedkeuring van Vespasianus, den generaal der Romeinen, hare zittingen voort. Er bloeide toen ook de beroemde rabbijnenschool van Akibah. De cánon van het Oude Testament is er in ± 90 n. C. vastgesteld. Zie het artikel Cánon.

Jachin. Toen Salomo in ± 960 v. C. den beroemden Jeruzalemschen tempel bouwde, zette hij aan het voorportaal van het schip twee reusachtige zuilen, die samen den bovenpost van den ingang des tempels droegen. Het waren dus niet losstaande obelisken of iets dergelijks. Ze waren van koper of brons en door den beroemden Tyrischen werker Hirom in de Jordaanvlakte gegoten. De zuilen zelf waren 18 el hoog en 12 el in omvang. Ze waren hol. Het metaal was 4 vingers dik. Het bovendeel bestond uit een 4 el hooge lelie- of lotosbloem, een bij de Egyptenaren zeer gewoon motief. Boven op het geheel stond een reusachtig kapitaal, eveneens van brons, 5 el hoog, en rijk versierd met een vlechtwerk (?) van 200 granaatappelen om elk kapiteel. Toen de zuilen waren opgericht, kregen ze ook elk een naam. De rechter werd Jachin genoemd, wat „Hij (Jehovah) grondvest" beteekent. De linker, werd Boaz genoemd = „Met kracht" of „In Hem is kracht". Lees 1 Koningen 7 vers 13—22.

Jacob. Zie Jakob.

Jacobus. Zie Jakobus.

Jaël. Toen in het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.) de Israëlieten door Jabin, koning van Hazor werden onderdrukt (zie de betreffende artikelen), maar door Debora en Barak (zie die artikelen) waren opgewekt en Jabins generaal Sisera hadden verslagen, vluchtte deze laatste binnen het tentdorp van Heber, een sjeik die met Jabin in vrede leefde. De vluchtende zoekt eene schuilplaats. Jaël, Hebers vrouw, kwam uit hare tent, ging Sisera tegemoet, zeide dat hij niet vreezen moest, leidde hem in hare tent, bedekte hem met een kleed. Toen hij water vroeg om te drinken, gaf ze hem melk, toonde zich bereid op wacht te gaan staan, in één woord deed zich hoogst vriendschappelijk voor. Des te verraderlijker was het van haar dat ze even daarna, toen Sisera sliep, een der tentpinnen nam en hem die met een hamer door zijn slaap timmerde, zoodat het hoofd van den ongelukkige aan den grond was vastgenageld. Toen Barak aankwam, toonde de slechte vrouw hem verheugd het lijk.

Deze slechte daad, in Richteren 4 vers 17—22 in proza beschreven, wordt in het daarop volgende Lied van Debora uitbundig geprezen: Hoofdstuk 5 vers 24. „Boven alle vrouwen" wordt Jaël „gezegend" genaamd. Wat des te verwonderlijker is daar het gastrecht anders bij de Oosterlingen zoo hoog staat. Maar het Lied van Debora is een der oudste deelen van het Oude Testament en staat nog op een laag standpunt.

De naam Jaël beteekent: geit. In Spreuken 5 vers 19 heet de geliefde eigen vrouw een steengeitje (gems), eene hinde.

Jaffa. Zie Japho.

Jafo. Zie Japho.

Jahve. Andere spelling voor Jahwe.

Jahwe. Zie Jehovah.

Jaïr. Een van de richters uit het Richterentijdperk, dat van ± 1250—1050 v. C. loopt. Richteren 10 vers 3, 4 en 5 zegt alleen van hem dat hij Israël 22 jaar richtte, 30 zoons had die 30 steden bezaten, welke men de Jaïrs-gehuchten noemde.

Jaïrus. In Jezus' dagen een overste der synagoge, in de stad Kapérnaüm aan het Meer van Galiléa, waar Jezus tijdens het begin zijner openbare werkzaamheid gedomicilieerd schijnt te zijn geweest. Jaïrus kwam tot Jezus die bij het meer voor eene groote schare predikte, viel voor hem neder, zeide dat zijn 12 jarig dochtertje op sterven lag en verzocht dat Jezus de handen op haar zou leggen om haar in het leven te behouden. Men ging naar het huis. Onderweg gewerd hun het bericht dat het kind reeds overleden was. Thuis komende vond men reeds rouwmuziek en rouwmisbaar. Jezus dreef allen uit, liet slechts Petrus, Jacobus en Johannes in het vertrek, benevens den vader en de moeder, vatte het kind bij de hand en zeide: Talitha koemi = Meisje, sta op! En het kind werd weder levend. Dit verhaal staat Marcus 5 vers 21—24 en 35—43. Ook in Mattheüs 9 vers 18 en 19 en 23—25, hoewel zeer verkort. Ook in Lucas 8 vers 40—42 en 49—56. Bij alle drie wordt het onderbroken door het verhaal van de genezing der bloedvloeiende vrouw.

Jakob. De derde aartsvader, volgens de Oudtestamentische chronologie levende omstreeks 1600 v. C. Hij was de zoon van Isaäk en Rebekka, en terstond geboren na zijn tweelingbroeder Ezau, wien hij bij de geboorte den hiel vasthield. Daarom werd hij Jakob genoemd. De naam komt namelijk van den zelfden stam als het Hebreeuwsche woord voor hiel; Genesis 25 vers 26. In 27 vers 36 staat, dat hij later zijnen broeder tot tweemaal toe bedroog, de hiel lichtte, en dat hij dáárom Jakob heette. De naam kan „bedrieger" beteekenen, evenwel niet juist in ongunstigen zin, maar in de beteekenis van slimmerd. De verhalen omtrent hem in Genesis zijn rijk en afwisselend. Jakob speelt er eene groote rol, en naar zijn bijnaam Israël heeft het van hem afstammend volk zijn naam gekregen. Zie echter het artikel Israël, de tweede alinea.

Jakob is glad van gelaat, in tegenstelling met den behaarden Ezau, en tevens een bedaard, zacht en glad mensch, geheel anders dan de ruwe jager Ezau. Was deze de lieveling zijns vaders, Jakob was het van zijne moeder; Hoofdstuk 25 vers 28. Hij is meest thuis bij de kudde en kookt een potje eten; hij is „een stemmig man"; vers 27.

Met list weet hij den vermoeid en hongerig van de jacht komen-

den Ezau voor een schotel met rood linzenmoes zijn eerstgeboorterecht af te koopen. Dit was van groot belang. Want wie het eerstgeboorterecht had, volgde zijn vader als sjeik op; Genesis 25 vers 29—34.

Vader Isaäk wist echter van dit alles niets af. Toen hij oud en blind geworden was, wilde hij Ezau zijnen vaderzegen geven, maar de listige Jakob, geheel onder den invloed zijner even listige moeder, wist zich aan den blinde geheel als Ezau voor te doen en tijdens diens afwezigheid den vaderzegen deelachtig te worden; Genesis 27 vers 1—30. Toen Ezau dit hoorde zwoer hij hem te dooden zoodra vader zou zijn gestorven; vers 41.

Intusschen, dit gebeurt niet. Maar zijne moeder raadt hem toch aan, voor een poos het land uit te gaan; vers 42—45. Dit komt goed overeen met Isaäks wensch dat zijn jongste zoon eene vrouw zal zoeken in hun eigenlijke vaderland Mesopotamië; Genesis 28 vers 1—5. Jakob vertrekt uit het Zuiden van Palestina waar men nomadizeerde Noordwaarts om over Damascus naar den Euphraat te trekken en overnacht te Bethel, midden in Kanaän, in de open lucht met een steen tot hoofdkussen. Daar droomt hij dat hij een ladder zag op welken de engelen Gods op en neder gingen. Jehovah stond naast hem en verkondigde hem dat hij tot een machtig volk zou worden. Jakob, ontwakende, richtte dezen steen op, zalfde hem en deed de gelofte, dat hij als Jehovah hem zegenen zou, een getrouw Jehovahdienaar zou zijn; vers 10—22.

Hij komt behouden te Haran in Mesopotamië bij zijn oom Laban, in wiens dienst hij veehoeder wordt. Hij vat liefde op voor diens dochter Rachel en neemt aan zijn oom 7 jaar lang om niet te dienen, als hij haar trouwen mag. Doch als deze tijd om is wordt Jakob op zijne beurt bedrogen. Laban speelt hem de fletsoogige Lea, Rachels oudere zuster, in handen. Evenwel mag hij na een week ook Rachel huwen, als hij belooft nòg 7 jaar te dienen. Dit geschiedt en hij krijgt bij beide vrouwen, en twee slavinnen die zij hem daartoe schenken, allengs 1 dochter en 12 zonen, naar de meesten van welke de 12 stammen Israëls genoemd zijn; Genesis 29 en 30 vers 1—24.

Nadat hij 14 jaar lang zijn oom gediend heeft om het bezit van diens beide dochters, helpt hij hem nog zes jaar lang om loon. Hij zal een deel der jonggeboren beesten krijgen. Door eene list die niet zeer duidelijk in Genesis 30 vers 35—43 beschreven staat wordt hij nu zoo rijk aan vee [1]), dat Labans zonen jaloersch

[1]) Door gedeeltelijk geschilde en dus bonte stokken voor de kuddedieren te leggen tijdens den paartijd bewerkt hij, dat er bonte dieren geboren worden. Dit is mogelijk. Het vrouwelijk individu (ook bij menschen; dit bewijst het jongste kind van een van onze bekendste professoren) schijnt indrukken te kunnen opdoen die invloed hebben op de vrucht. Nog sterker: het is onder landbouwers bekend, dat een witte ram die pas een zwarte ooi heeft bevrucht,

worden. Er ontstaat ongenoegen en Jakob trekt op zekeren dag dat Laban uit is met al zijne bezittingen stil weg, om naar Kanaän terug te keeren. Laban jaagt hem achterna; er ontstaan hooge woorden; maar men eindigt met zich te verzoenen; Genesis 31. Hij komt in Kanaän aan in het Overjordaansche bij de beek Jabbok, waar hij eene nachtelijke worsteling moet doorstaan met een god, die hem de heup ontwricht, waardoor hij voortaan kreupel loopt; Genesis 32. Hij ontmoet er Ezau, dien hij geschenken aanbiedt en met wien hij zich verzoent; doch hij wil niet met hem samenwonen; Genesis 33. Dan trekt hij den Jordaan over en vestigt zich te Sichem, midden in Palestina. De put die hij daar graaft (Johannes 4 vers 6 en 12) wordt heden nog getoond (Baedeker). Door een gruweldaad van een paar zijner zonen (zie het artikel Hemor) wordt hij echter gedwongen te verhuizen; Genesis 34. Hij trekt steeds Zuidelijker, vestigt zich voor korten tijd te Bethel en te Ephrat (waar zijne geliefde Rachel bij de geboorte van Benjamin sterft) (dit Ephrat is *niet* = Bethlehem; zie het artikel Rachel), en komt ten slotte te Hebron, in het Zuiden van Palestina, waar hij z'n ouden vader nog aantreft, dien hij later samen met Ezau begraaft; Genesis 35. In de buurt van Hebron blijft hij echter wonen. Zijne groote zoons gaan met de kudden het halve land Palestina door, tot Dothan toe, dat vrij Noordelijk ligt; zie het artikel Dothan. Hij zendt zijn lieveling Jozef om hen te inspecteeren, waarop de jaloersche broeders hem als slaaf verkoopen, Jakob wijsmaken dat een roofdier hem verscheurde en den ouden man tot de diepst mogelijke droefheid brengen; Genesis 37. Als Jozef later in Egypte tot aanzien is gekomen en zijne broeders terugvindt, laat hij zijnen vader tot zich komen, want in Palestina was hongersnood; Genesis 45 vers 25—28. De oude man, die bij het gewaand verloren zijn van z'n lieveling Jozef zich met buitengewone voorliefde aan zijn jongste, Benjamin, gehecht had (vandaar de uitdrukking „een Benjamin zijn"), verhuisde toen voor de laatste maal. Hij ontmoet zijnen Jozef, weent van vreugde, en vestigt zich met Pharao's goedvinden in Gosen, een grensland aan de Noordoostzijde van Egypte; Genesis 46. Hij ontmoet en zegent Pharao en geeft den wensch te kennen in Kanaän begraven te worden; Genesis 47. Hij zegent de zonen van Jozef; Genesis 48. Hij zegent zijn eigen zonen in een lang gedicht; Genesis 49 vers 1—28, en na 17 jaar in Egypte te hebben gewoond sterft hij en wordt gebalsemd; de Egyptenaren rouwen 70 dagen over hem. Jozef trekt met zijne

---

en kort daarna een witte ooi dekt, bij deze laatste een zwart lam verwekken kan. De kleur van 't geen voor oogen was heeft dus niet alleen invloed op de moeder maar ook op den *vàder*. — In Goethe's, Wahlverwantschaften heeft het kind van Charlotte de donkere oogen van Ottilië, omdat Charlotte's man bij de conceptie aan Ottilië gedacht heeft.

broeders en een aanzienlijken stoet naar Kanaän en begraaft hem daar bij zijne vaderen in de spelonk van Machpela (zie dat artikel); Genesis 49 vers 29—50 vers 14.

Naar den ladder, dien Jakob in den droom zag, noemt men nog „Jakobsladder" de rist emmers aan een baggermolen, die van een zaadzuigmachine, enz.

Jakobsbron. De bron die Jakob zou gegraven hebben bij Sichem (zie het artikel Jakob) wijst men nog aan bij die stad, welke nog bestaat. Zij heet tegenwoordig Naboeloes (verbasterd uit Neapolis of Nieuwstad). De bron ligt ongeveer een half uur ten Z.O. van de stad, aan den weg naar Jeruzalem. Ze wordt vermeld in Johannes 4 vers 6 en 12, waar Jezus bij haar uitrust en het bekende gesprek heeft met de Samaritaansche vrouw. Het water ontspringt er uit den heiligen berg Gerezim.

Jakobus. I. Zoon van Zebedeüs, broeder van den apostel Johannes; zelf een van de 12 discipelen van Jezus. Oorspronkelijk van beroep visscherman bij het meer van Galiléa, wordt hij met zijn broeder door Jezus tot een „visscher van menschen" uitverkoren; Mattheüs 4 vers 21; Marcus 1 vers 19; Lucas 5 vers 10. Zij verlaten nu hunnen vader, hun schip en hunne knechts. Uit dit laatste maakt men op dat het geen arme menschen waren.

Zij werden door Jezus „Boanerges" = „zonen des donders" genoemd, misschien om de hevigheid van hun karakter; vergelijk Lucas 9 vers 54 en het artikel Boanerges.

Jakobus vormt met Johannes en Petrus de trits vertrouwden van Jezus. Hij mag tegenwoordig zijn bij de opwekking van het dochtertje van Jaïrus (zie dit artikel), is mede bij de verheerlijking op den berg (zie Thabor) en gaat mede in den tuin Gethsémané, zie dat artikel. Geen wonder dat Jakobus en Johannes volgens Marcus 10 vers 35—37 (volgens Mattheüs 20 vers 20 en 21 hun moeder uit hun naam) aan hun meester verzoeken om eene eereplaats in zijn rijk. Wat hun niet toegestaan wordt.

Spoedig na Jezus' dood viel ook hij als offer van godsdiensthaat: Herodes Agrippa I liet hem onthoofden; Handelingen 12 vers 1; zie het artikel Herodes Agrippa I, waar ook Flavius Josephus' getuigenis wordt vermeld.

Sommigen houden Jakobus' moeder Salome voor eene zuster van Jezus' moeder, Maria, zoodat Jakobus en Johannes volle neven van hun meester zijn geweest. En dit op grond van zekere uitlegging van Johannes 19 vers 25. Dit alles is onzeker. Over het algemeen weten we van de 12 discipelen bijna niets.

Jakobus. II, bijgenaamd „de Kleine", evenals de vorige een discipel van Jezus. Wij weten verder niets van hem dan dat zijn vader Alpheüs of Klopas heette en dat hij een broeder Josef of Jozef had Deze Jakobus wordt o.a. genoemd in Marcus 15 vers 40 en Mattheüs 2 vers 10, enz. enz.

Jakobus. III. Zoon van Jozef en Maria, dus broeder van Jezus (Mattheüs 13 vers 55), meestal bekend onder den naam „broeder des Heeren". In de Evangeliën komt hij meermalen voor, meest in gezelschap van Maria en zijne andere broeders, bijv. om Jezus (dien zij voor overspannen hielden), thuis te halen; Mattheüs 12 vers 46; maar nimmer komt hij in deze vier boeken voor als discipel van zijn broeder. Pas na diens dood voegt hij zich bij de Christenen; zie Handelingen 1 vers 14, aldaar het slot. Van nu af aan blijft hij in Jeruzalem en neemt daar allengs onder de Christenen eene geachte en gematigd-conservatieve plaats in. Met Petrus en Johannes wordt hij een „pilaar" genoemd, die den pasbekeerden Paulus de hand reikt; Galaten 2 vers 9. Op het zoogenaamde Apostelconcilie wordt de door hem gegeven raad aangenomen; Handelingen 15 vers 13—21 en 22—29. En als aan het einde van zijne laatste zendingsreis Paulus te Jeruzalem komt, gaat hij het eerst naar Jakobus toe, in wiens huis al de Christenoudsten vergaderen. Jacobus schijnt het centrum waar alles om draait. Hij geeft aan den radicalen Paulus den raad om zich wat conservatief voor te doen, opdat de menschen niet afgeschrikt worden; Handelingen 21 vers 17—26. Zijn groote invloed moet ook worden toegeschreven aan zijn conservatisme dat nog hing aan de dingen die den Joden heilig waren. Zoo behaagde hij aan het groote publiek dat niet gaarne met het oude breekt. Om zijn gehecht blijven aan de artikelen der Joodsche gerechtigheidswetten wordt hij „de rechtvaardige" bijgenaamd. Volgens 1 Corinthen 15 vers 7 is Jezus hem na den kruisdood verschenen.

Omtrent zijne levenseinde meldt het Nieuwe Testament niets, maar de latere overlevering, bij de oudste kerkvaders voorkomende, meldt dat hij, ook bij de Joden in achting, door hen op de tinne des tempels werd geplaatst om het volk toe te roepen dat het Jezus *niet* volgen moest. Hij echter deed juist andersom. Nu wierp men hem naar omlaag, smeet hem met steenen en sloeg hem met een stuk hout dood. Het is mogelijk dat aan dit verhaal eenig geschiedkundig feit ten grondslag ligt.

Jakobus. IV. De vader van den discipel Judas, die een andere is dan de verrader; Johannes 14 vers 22. In de Statenvertaling wordt deze Jakobus de *broeder* van dezen Judas genoemd; zie Handelingen 1 vers 13. Maar beter is de vertaling: *zoon*. Van dezen Jakobus is verder niets bekend.

Jakobus (De brief van). De zeven laatste brieven in het Nieuwe Testament heeten: Algemeene zendbrieven. Men is het er niet over eens waarom ze zoo genaamd worden. Ze zijn over het algemeen later geschreven dan de op Paulus' naam staande epistelen, in elk geval nàdat Jezus tijdgenooten, de apostelen, leefden.

De eerste van deze zeven is de vijf hoofdstukken lange Brief van Jakobus, die volgens de oude Christentraditie geschreven is door

den broeder van Jezus, die in het artikel Jakobus III is behandeld. Toch is dit hoogstwaarschijnlijk onjuist. De auteur volgde eene algemeene gewoonte der Oudheid, waarin men geen bedrog zag: Integendeel: door zijn eigen naam te verzwijgen meende men zelfs de groote deugd der bescheidenheid te oefenen, en de eer van zijn pennevrucht te geven aan een groot man op wiens naam men zijn opstel uitgaf.

De nieuwere geleerden meenen dat deze zoogenaamde Jakobusbrief geschreven is ongeveer in het jaar 90, en wel door een talentvol tegenstander van Paulus (Hoofdstuk 2 vers 14—26 is beslist een polemiek tegen den Romeinenbrief). Andere geleerden houden hem zelfs voor nog veel jonger, geschreven in ± 150. — Hoe dit alles ook zij, de auteur schrijft in elk geval in den geest van den „rechtvaardigen", de Joodsche Wet en Werken hoogachtenden Jakobus. Paulus legt den nadruk op het „geloof", dat is: op het vertrouwen in God, het geheel en al leven in God. Hij bedoelt daarmede: eene zóó innige verknochtheid en ingegroeidheid in God, dat de mensch op dit standpunt niet anders kàn doen dan streven naar deugd. Welnu, zoo diep gaat „Jakobus" niet. Hij beschouwt het geloof (evenals de Hebreërbrief) als het voor wáár houden van sommige geloofsartikelen, en komt dan natuurlijk tot de conclusie, dat dit geloof-alleen (dit voor-wáár-houden alleen) niet voldoende is. De „werken" moeten daarbij komen; anders is het geloof „dood". — Men begrijpt nu gemakkelijk, dat deze brief dikwijls is aangevallen in den tijd der Hervorming, toen Luther en anderen zich richtten tegen de „goede werken" der Roomsche kerk. Luther meende dat hij geschreven was door een Jood. Hij noemde hem een „strooien" brief. Deze blaam is onverdiend. De brief staat vol treffende uitspraken, bijv. Hoofdstuk 2 vers 2—4; en 3 vers 2—12; en 4 vers 13—15. — Hij is gericht tot „de 12 stammen die in de verstrooiing zijn" = tot het verstrooide Israël. Met dit Israël of Godsvolk zijn de Christenen bedoeld. Het is dus een brief aan alle verstrooide Christenen. Men lette er bij de lezing op, hoe weinig de verschillende deelen van den brief samenhangen. — Reeds de kerkvader Eusebius (± 325 n. C.) deelt mede dat er getwijfeld werd aan de echtheid.

Jambres. Toen Mozes den koning van Egypte smeekte de Israëlieten in vrijheid te laten vertrekken, liet hij tot teeken zijner goddelijke zending zijn stok in een draak of slang veranderen; Exodus 7 vers 10. Doch de Egyptische toovenaars deden ook zoo; vers 11. Ook de 2 eerste der 10 plagen, de plaag van het Nijlwater dat bloed werd en de plaag der kikvorschen bootsten ze na; vers 22 en Hoofdstuk 8 vers 7. Bij de derde plaag bleven ze wel in gebreke en erkenden dit (vers 18 en 19), maar intusschen hadden ze Mozes weerstaan. Zoo komen ze in het Nieuwe Testament in 2 Timotheüs 3 vers 8, en in het algemeen in de latere Joodsche overlevering, voor als Tegenstanders der Waarheid. En ze worden dan Jannes en Jambres

genoemd; hoewel hunne namen in het Oude Testament niet voorkomen. In den Talmud heeten ze zonen van Bileam (zie Bileam).

Jamnia. Zie Jabne.

Jannes. Zie Jambres.

Japheth. De middelste zoon van Noach, die met hem in de ark gaat en behouden wordt; Genesis 9 vers 18; hij wordt steeds het laatste genoemd. Als zijn vader dronken is behandelt hij hem met Sem eerbaar (vers 23) en krijgt daarom de zegenspreuk dat God hem moge uitbreiden; vers 27. „Japheth" beteekent namelijk „uitbreiding". Uit Sem, Cham en Japheth stamde nu verder het geheele menschelijk geslacht. Volgens sommigen zijn met de Japhethieten de Phoeniciërs bedoeld, en wijst die „uitbreiding" op derzelver volksplantingen. Volgens de meesten echter zijn volgens de onduidelijke opgave van Genesis 10 vers 2—5 met Japheths nakomelingen bedoeld de Kaukasische stammen die Klein-Azië, Medië, Perzië, Griekenland, Scythië, Spanje enz. bevolkt hebben. De schrijver van Genesis was natuurlijk in 't geheel niet op de hoogte van de verspreiding der rassen op aarde.

Japho. Later Joppe. Thans Jaffa of Jafa. Een der bekendste havensteden van Palestina. De haven bestaat evenwel slechts daaruit, dat er een rij klippen voor de kust ligt, achter welke de scheepjes, die er tusschendoor geglipt zijn, veilig liggen. De tegenwoordige grootere stoombooten blijven buitengaats liggen, en reizigers en goederen moeten in volle zee worden overgescheept.

Dat Jaffa zeer oud is blijkt wel uit het feit dat het ook in de buitenlandsche mythologie eene rol speelt. Volgens de Grieksche en Romeinsche verhalen was het daar dat Andromeda aan de rots was geklonken en door Perseus werd verlost. Hier was zeker reeds in oertijden de dienst van eene vischgodin. Ook het ingeslikt worden van Jona in den visch speelt bij deze stad; zie Jona 1 vers 3. — Reeds in 1000 v. C. liet Salomo de cederbalken voor den Jeruzalemschen tempel, die op den Libanon waren gehouwen, bij Tyrus en Sidon tot vlotten gemaakt, over zee naar Jaffa voeren en daar landen.

Evenzoo deed men van 519—516 bij den herbouw. Aan de havenarme kust was de stad menigmaal een twistappel waarom herhaaldelijk, vooral in Christus' dagen is gestreden. In het Nieuwe Testament, waar ze Joppe heet, komt ze in het Handelingenboek voor. Petrus wekt er de weldoende weduwe Dorcas op (zie Dorcas); Handelingen 9 vers 36—42. Hij bleef er daarna geruimen tijd gelogeerd bij eenen Simon den lederbereider, wiens huis men u heden nog toont. Op het dak van dat huis had hij het bekende vizioen; Handelingen 10 vers 9—16.

Bij den ondergang des Joodschen volks in 70 n. C. is ook Joppe verwoest en uitgemoord, doch tijdens de kruistochten is het weder 't hoofd van een Christengraafschap geweest. Heden staat het onder de Turken, doch is de voornaamste landingsplaats van Christen-

pelgrims die naar Jeruzalem reizen. In die mate, dat men het de kosten waard geacht heeft een spoorweg naar die hoofdstad aan te leggen. De stad is zoo in waarheid de havenstad van Jeruzalem geworden. Ze neemt in bloei toe; telt thans 47 000 inwoners, waarvan 30.000 Mohammedanen, 10.000 Christenen en 7000 Joden. Elk jaar komen er van 15—20.000 pelgrims aan. Ook de handel is niet onbeduidend, vooral in chinaasappelen. Een kleine 2500 schepen leggen er per jaar aan. — De tegenwoordige stad ligt op eene 36 Meter hooge rots en bestaat uit vele enge straatjes die bij den minsten regen zeer vuil zijn, met herbergen, kazerne, bazar, kloosters, moskeeën, enz. Maar de buitenwijken zijn ruimer. Er is zelfs een stadspark, en daarbuiten is de geheele omtrek volgeplant met vruchtboomen. Europeesche landbouwkolonies hebben er hunne zegenrijke gevolgen van betere woningen, scholen, enz. Hier is het begin van de vruchtbare vlakte van Saron. De wijnstok gedijt er ook. Eveneens bijenteelt. Het station ligt aan de Noordzijde der stad; de spoorweg naar Jeruzalem is 87 Kilometer lang (Baedeker; waarin plattegrond van Jaffa).

Jaspis. Een in den bijbel nog al eens genoemd half-edelgesteente. Het is een ondoorzichtig soort van kwarts, gevlekt of gestreept. Vaak bruin. Een van de 12 steenen op de borst des hoogepriesters was volgens Exodus 28 vers 20 een jaspis. Volgens Openbaring 21 vers 18 is de muur van het Hemelsche Jeruzalem van dezen steen gemaakt.

Javan. Onder de zonen of afgestamde volken van Japheth (Noachs zoon) komt ook voor: Javan. Dit is niet anders dan Jonië = Griekenland; Genesis 10 vers 2.

Jebus. Onder de afstammelingen van Noachs zoon Cham wordt Kanaän genaamd; en onder Kanaäns zonen de Jebuzieten. Derhalve een Kanaänietische volksstam, dien de Israëlieten in Palestina aantroffen, toen ze omstreeks 1300 v. C. dat land binnendrongen. Adonibezek, hun koning, stelde zich zelfs aan het hoofd van een verbond om de Israëlieten te bestrijden, maar werd verslagen; Jozua 10 vers 1—15. De Jebuzieten, die in het Zuiden des lands woonden, behielden echter hun voornaamste vesting, Jeruzalem, nog drie eeuwen lang. Pas David veroverde haar in ± 1000 v. C. De stad heette, zoolang de Jebuzieten haar hadden, Jebus. Men meende tot voor betrekkelijk korten tijd op grond van Richteren 19 vers 10 en 11 dat dit werkelijk de oernaam dezer beroemde stad was en dat pas David haar Jeruzalem noemde. Diplomatieke correspondenties op kleitabletten uit de 15de eeuw voor Christus, in 1887 te El Amarna aan den Nijl gevonden in de overblijfselen eener oude koningsstad, noemen haar echter reeds Oeroesaliem, een vazalstad van Egypte, waar een Egyptische prefect Abdi-Taboe woonde. Het schijnt dus dat hare tijdelijke meesters, de Jebuzieten, haar Jebus genoemd hebben, maar dat David, toen hij haar tot hoofdstad van zijn rijk maakte,

der stad haar ouden geëerbiedigden naam heeft teruggeschonken.
De stad heet op eene inscriptie van den Assyrischen koning Sanherib (701 v. C.) Oersalimmoe.

Jechonia of **Jechonja.** Een andere naam voor Jojachin, den op een na laatsten koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa; regeerde in 597 drie maanden lang en werd naar Babel weggevoerd. Zie het artikel Jojachin.

Jedidjah. Bijnaam, beteekenende „Geliefde van Jehovah", dien David, op Jehovahs bevel, aan zijn zoon Salomo gaf; zie 2 Samuël 12 vers 25.

Jedithun of **Jeduthun.** Eene Levietische zangersfamilie verbonden aan den tempel te Jeruzalem. Zij wordt genoemd in het opschrift van Psalm 39. In de opschriften van Psalm 62 en 67 staat evenwel: „Op de wijze van Jeduthun". Daar schijnt er dus eene bekende zangwijze mede bedoeld te zijn.

Jegar Sahadutha. Toen de aartsvader Jakob (zie dat artikel) van zijnen schoonvader Laban was weggeloopen, om naar zijn eigen geboorteland Palestina terug te keeren, toen Laban hem achterna gejaagd was, hem in het Overjordaansche land inhaalde, en toen ze zich na wederzijdsche verwijten verzoend hadden, richtten ze een steenhoop op, waarbij ze een offermaaltijd nuttigden. Geen van beiden zou dien steenhoop met vijandige bedoelingen voorbijgaan om den ander aan te vallen. Nu noemde Laban den steenhoop Jegar Sahadutha = Steenhoop der getuigenis. De woorden zijn Arameesch = Syrisch. Jakob noemde den hoop, met Hebreeuwsche woorden, „Gal-ed", wat eveneens „Steenhoop der getuigenis" beteekent. Zie Genesis 31 vers 46 en 47. Dit Gal-ed moet dan volgens vers 48 verbasterd zijn tot „Gilead", den naam van het Overjordaansche. Wat „Gilead" inderdáád beduidt weet men niet.

Jehovah. Verkeerde spelling van het woord zooals het eigenlijk moet geschreven worden: Jahweh (of Jihweh). Het is de eigennaam van den God Israëls; in den beginne zijn particuliere volksgod, terwijl men toch ook geloofde dat de goden van andere volken bestonden (zie 2 Koningen 3 vers 27); doch daar had men niet mede te maken. Later ging men Jawheh (Jihweh) beschouwen als den voornáámste van al die goden, den „god der goden" (hénothéïsme); alzoo kan men nog in het Oude Testament lezen op zeer enkele plaatsen; zoo wordt de macht van den Moabietieschen god Kamos nog erkend in het verhaal van Mesa (zie dat artikel) en wordt Jehovah in Psalm 138 vers 1 „in de tegenwoordigheid der goden" geprezen, enz. Maar ten slotte was dit meer een oude term; in werkelijkheid geloofde men dat die andere goden niet bestonden, en werd Jahweh (of Jihweh) de ééne God des hemels en der aarde. Dit noemt men monothéïsme. Lees het beroemde stuk Jezaja 40 vers 12—26.

Volgens het Oude Testament beteekent Jahweh (of Jihweh): „Ik ben die ik ben"; is het in elk geval een vorm van het werkwoord

Hajah = zijn. De geleerden van tegenwoordig zeggen echter dat dit „Ik ben die Ik ben" minder juist is, doch dat het moet beteekenen: De Zijnde (Jahweh), ófwel: Hij doet zijn = de Schepper (Jihweh). Dat hier echter van geen vaste wetenschap sprake is, blijkt wel hieruit: Drie beroemde huidige geleerden verklaren het woord telkens weer anders: Ewald zegt: De in het onweder nederdalende. Stade: De met den bliksem nedervellende. Wellhausen: De door de lucht voortsnellende.

Daar de Joden in oudere tijden geen klinkers schreven, moet men deze klinkers zelf in gedachte invullen, is het niet zeker wélke werkwoordsvorm is overgeleverd, en kan men zoowel Jahweh als Jihweh als nog weer anders lezen. Vandaar mede de verschillende verklaringen van dit woord. —

Daar de Joden na de Babylonische ballingschap (586—536 v. C.) in die mate bevreesd werden Gods naam ijdel te gebruiken, dat ze hem in het gehéél niet meer uitspraken, hebben zij het woord eeuwen lang niet genoemd [1]). Zoo is de ware uitspraak verloren gegaan. Als bij het voorlezen het woord in het Oude Testament voorkwam, *zeide* men eenvoudig: Edonaaj. Dit beteekent: Mijn Heer. Men bleef echter den Godsnaam wel *schrijven*; natuurlijk nog steeds zonder klinkers. Men schreef dus JHWH. — Toen men nu in de 7de eeuw *na* Christus de klinkers van het woord Edonaaj bij de medeklinkers van Jahweh (of Jihweh) voegde (uit eerbied: om den juisten naam van God zelfs niet eens te *schrijven*), toen ontstond het woord: Jehovah. Het was er mede alsof wij Nederlanders het woord „God" niet durvende uitspreken, en „Heer" zeggende, later zelfs, „God" niet meer durfden *schrijven*, en dit woord nu vermomden met de klinkers van „Heer". Aldus: Geed. Welnu, „Jehovah" is evenzeer als „Geed" een niet-woord, onzin. —

De gewone uitspraak der nieuwere theologen van Jahweh is (met den klemtoon op de achterste lettergreep) aldus: Jawè = jawel zonder l. Dit onder invloed van Prof. Oort. — Mijns inziens foutief. Ook die afleiding uit Hajah (= zijn) is m.i. foutief. Het wil mij namelijk voorkomen, dat JHWH is een oeroud woord, niet eens bij de Israëlieten ontstaan. Historisch is, sinds de opgravingen van Babylonische archieven uit den tijd van den ± 2200 v. C. geleefd hebbenden Hammoerabi, dat de godsnaam JHWH reeds 900 jaar vóór Mozes voorkwam in het eveneens Semietische Babel. Terwijl volgens Exodus 3 vers 14 God voor het eerst dien naam schijnt te noemen tegenover Mozes die ± 1300 v. C. geleefd heeft.

Mijns inziens is JHWH *het* oerwoord voor „de Godheid" bij een gordel van volken van China tot Engeland toe. Immers Taoe of Daoe is bij de Chineezen de naam van het goddelijk Wezen. Bij de

---

[1]) Plinius de Oude, 18, 2 noemt eene oogstgodin Segesta, wier naam niet binnenshuis genoemd mocht worden.

Voor-Indiërs is Djaus of Dja de hemelgod; dit woord komt van den stam Div of Diw = blinken. De blinkende hemel gaf dan zijn naam aan den hemelgod. Dit woord Dja of Dewa is verhuisd naar de naburige Parzen, waar de Dewa's de goede geesten zijn tegenover de Draugha's of booze geesten. Dezen hemelgod Djaus noemden de Grieken Zeus. En elken god noemen ze een theos. Dit zijn alle de zelfde woorden. De Romeinen maakten er Ju van en spraken van Ju-piter = vader Ju. Ook noemden zij iederen god een deus. En den zich manifesteerenden hemelgod noemden ze dies (dag). Van dit Deus of Dies is het Fransche woord Dieu (= God) gekomen. In Engeland spreekt men van Tue (spreek uit: Tjoe) (Tuesday = Dinsdag). Dit is dus eigenlijk eene herhaling van het zelfde woord: Deus' dies. — In het dialect van Wales, waar het Keltisch nog gesproken wordt, treft men nog het woord *duw* aan. Duw beteekent daar iedere goddelijke macht. De Friezen spreken van Ti-j-s; en Ti-j-sdee = Dinsdag. Ti-j-s (deus-Zeus-Djaus-Daoe) was de God des Rechts bij de oude Germanen. Daar „dag" (het Duitsche Tag, het Friesche dee, het Engelsche day) het zelfde woord is als het Latijnsche Dies, Deus, en het Grieksche theos, enz. enz..... zoo is ook óns woord Dinsdag een zonderling pleonasme.

In genoemde rij volken van China tot Engeland ligt geografisch het Joodsche volk. Het ligt er middenin. En waarom zou alleen *dit* volk weerstand hebben geboden aan den drang van het zich opdringende internationale Woord?.... In de genoemde rij van klanken behoort m.i. ook Jahweh (of Jihweh). Dus moet de klemtoon liggen op de vóórste lettergreep; wat overeenkomt met eene zeer oude transcriptie uit de tweede eeuw na Christus. Clemens Alexandrinus (± 220 v. C.) schrijft namelijk in het Grieksch: Iaoeë, 't geen ongeveer alzoo moet worden uitgesproken: Jàwwe, met den klemtoon op de eerste lettergreep. Indien het Jawè geweest ware, dan had Clemens als laatste lettergreep niet de e maar de è gezet, wat in het Grieksch een afzonderlijke letter is. Dat de klemtoon op de èèrste lettergreep moet vallen blijkt ook wel uit de verkorting die vele keeren in het Oude Testament voorkomt: daar staat dan vaak Jah in plaats van Jahweh. Bijv. Halleloe-Jah = Prijst Jehovah. Eene in 1908 gevonden correspondentie tusschen eene Joodsche militaire kolonie in Elephantine (= Assoean in Egypte) spelt den naam aldus: Jahoe; wat overeenkomt met mijn ondersteld Jawwe. Ja zelfs werd de naam bij de Israëlieten verkort tot Wi; in Iswi = Man Gods; zie 1 Samuël 14 vers 49. De zoon van Saul die zoo heette wordt in de Septuaginta Is-jo genoemd. In 250 v. C. schreven de Alexandrijnsche Joden den naam huns gods dus alzoo: Jo.

Wie zal, dit alles bedenkende, willen afwijzen de meening, dat, in den reidans der woorden van China tot Engeland, Jah en Jahoe de hand reikt aan Daoe, Djaus, Dja, Dewa, Zeus, Theos, Ju, Deus, Dies, Dieu, Tue, Ti-j-s, Dee, Day, Dag en Tag; ten slotte weer ver-

kort in het „di" van de Fransche woorden Lundi, Mardi, enz?.... Dat reeds in oertijden, misschien praehistorische tijden reeds, de Semieten verbinding hadden met de Voor-Indiërs, ligt voor de hand. Het blijkt nog eigenaardig uit het volgende. De naam Djaus of Dja komt van den Sanskrietischen (Voor-Indischen) stam Div of Diw = blinken, glanzen. Welnu, die stam komt ook met dezelfde beteekenis in Israël voor. Onder de namen der maanden die bij de Joden vóór de Babylonische ballingschap gebruikt werden, is de naam Ziv of Ziw = glans- of bloeimaand. —

Wat de verkeerde uitspraak „Jehovah" betreft, deze stamt van Petrus Galatinus, die leefde in het begin der 16de eeuw na Christus. Zij is intusschen een Nederlandsch woord geworden, en daarom blijf ik dit woord gebruiken. „Jehovah" beteekent nu eenmaal voor óns oor: God. Terwijl Jahweh, Jah, Djaus of Zeus goden van een heengegaan tijdvak zijn.

Bij dien gordel van China tot Engeland moet ik nog dit voegen: Bij de Polynesiërs is het dat voor „god" gewoonlijk gebruikt woord: „io" of „jo". Indien dit het zelfde woord is als Daoe, Zeus, Ju(piter) (van dit laatste is de stam „jo", wat volkomen gelijk aan den Polynesischen naam is), dan is dit woord zelfs niet alleen gereisd van China tot Engeland, maar van Polynesië tot Engeland. Trouwens, onze beschaving is circumplanetair; zie mijn boekje Parroewajjim of De reis om de wereld in 5000 jaar.

Dat de *spelling* van dezen (zooals men nu wel toegeven zal) beroemdsten en internationaalsten aller godsnamen reeds bij de Joden vloeiend was, blijkt hieruit: In ons officieele Oude Testament, het liturgieboek van den lateren Jeruzalemschen tempel en van de onder deszelfs centralizeerende macht ressorteerende synagogen, staat gespeld: IHWH. Maar vaak verkort tot IH, zooals reeds gezegd is. Doch nu heeft men in 1908 een *tweeden* IHWHtempel ontdekt. Natuurlijk de overblijfselen daarvan. Het bestaan ervan was tweeduizend jaar lang vergeten! Die tweede Joodsche Jehovahtempel stond eeuwen voor Christus onder den kreeftskeerkring, in Egypte; zie het artikel Tempel. De plek heet thans Elephantine. En in de daar gevonden correspondenties, het klad van een brief aan een zekeren grooten heer te Jeruzalem, heet Hij dien de vroegere Joden IHWH noemden aldus: IHW. — Hoe uit te spreken? Mijns inziens Jàwwe (of Jàhoe) met eene o-achtige a en met oe-achtige w's. Zie ook het hierboven genoemde Iaoeë van den Alexandrijnschen (Egyptischen!) Clemens.

Dat de spelling van dezen godsnaam vloeiend was, blijkt tevens uit drie kleitabletten, door Friedrich Delitzsch in 1903 in zijn bekend „Babel und Bibel" afgedrukt. Op bladzijde 46 staan daar gephotografeerd drie kleitabletjes uit den tijd van de regeering van Hammoerabi's vader (dus vóór 2200 v. C.) Daar is gespeld: *1* Ia-a-ve; *2* Ia-ve; *3* Ia-oe-oem.

Over de uitspraak van IHWH zie men verder bladzijde 843 van den tweeden druk van mijn Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt. —

Deze godsnaam IHWH nu is in de Statenvertaling voortdurend weergegeven door HEER of HEERE. Wanneer er staat: „de Heere HEERE" dan is bedoeld: die heer of godheid, wiens eigennaam Heer is, in onderscheiding van andere godheden. Wel beschouwd is de uitdrukking Heere Heere dus minder eerbiedig; alsof er nog andere godheden zouden bestaan!

IHWH is in de Leidsche vertaling weergegeven door Jahwe. —

Hoevele geslachten, in hoevele eeuwen, in hoevele landen, hebben hoevelen bij den klank van het geheimzinnige IHWH reeds eerbied betoond!

Jehu. I. Zoon van Hanani. Een profeet die leefde onder de regeering van Baëza van het sinds de scheuring van 963 v. C. ontstane Noordrijk Israël (regeert 920—986 v. C.). Jehu kondigt dezen koning den ondergang van zijn huis aan; 1 Koningen 16 vers 1—4. Reeds eenige jaren later werd deze profetie vervuld. Een zekere Zimri roeide Baëza's zoon Ela en zijn gansche familie uit, in het jaar 895; zie vers 12. — Volgens het Kroniekenboek verkeerde hij later in het Zuidelijk rijk Judéa en zeide hij er koning Josaphat (regeert 882—858) de waarheid; 2 Kronieken 19 vers 1—3, terwijl hij ook de geschiedenis van de daden diens konings opschreef; Hoofdstuk 20 vers 34.

De vader van dezen Jehu, Hanani, was ook profeet in Judéa; zie het artikel Hanani. Jehu was dus waarschijnlijk iemand die in Judéa thuis behoorde, en om Boëza te bestraffen *tijdelijk* in het Noordelijke Israël vertoefde.

Jehu. II. De zoon van Josaphat, maar meestal naar zijnen grootvader „de zoon van Nimsi" genaamd. Deze Jehu was de stichter van een koningshuis in het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. Het eerste was dat van Saul; het tweede dat van David; het derde dat van Jerobeam; het vierde dat van Zimri; het vijfde dat van Omri; het zesde dat van Jehu.

Reeds onder koning Achab (regeert 884—861) moet hij in diens gevolg zijn geweest bij de inbezitneming van Naboths land, toen Elia den koning den ondergang voorspelde; 2 Koningen 9 vers 25. Reeds toen Elia door Achab en Izébel vervolgd werd, moet Jehu door Elia als de toekomstige koning zijn aangewezen; 1 Koningen 19 vers 16 en 17. Waarschijnlijk stond hij toen reeds bekend als een voorstander van de uitsluitende Jehovahvereering in tegenoverstelling met den liberaleren ook andere eerediensten bevorderenden Achab, en met de fanatieke Baälvereerster Izébel.

Zijn eigenlijke geschiedenis vangt aan als hij, reeds op rijpen leeftijd, in het jaar 847 v. C. aan het hoofd van een groot Israëlietisch leger is gelegerd te Ramoth of Rama in het Overjor-

daansche, om daar tegen de Syriërs te strijden. Zijn koning, Joram, is gewond en naar huis teruggekeerd. Nu is de gelegenheid schoon. De Jehovahprofeet Eliza zendt een zijner leerlingen met heilige zalfolie naar Rama om Jehu tot koning te zalven. Hij roept hem apart, terwijl hij met andere officieren buiten zit, zalft hem binnenskamers en gebiedt hem om het regeerende koningshuis uit te roeien; 2 Koningen 9 vers 1—10. Als de andere officieren dit vernemen huldigen zij hem terstond als koning. Men rijdt zonder verwijl naar Jizreël, in Noord-Palestina, waar het buitenverblijf der koningen was. Dit had des konings vader Achab met bloedig onrecht vergroot (zie het artikel Achab). Hier lag de tegenwoordige koning Joram ziek. Jehu rijdt er in razende snelheid heen, gebiedt de ruiters die hem tegemoet gezonden worden achter zich aan te komen en rent door. Nu rijdt de nog halfzieke Joram in gezelschap van den hem bezoekenden koning Ahazia van Judéa hem tegemoet. Maar als hij vraagt of alles wel is, verwijt Jehu hem de afgoderijen en tooverijen zijner moeder Izébel, schiet hem door het hart en laat zijn lijk op den akker van Naboth werpen. Ook den vluchtenden Ahazia verwondt hij doodelijk; vers 11—29. Nu gaat het op Jizreël los, waar hij koningin Izébel uit een bovenraam laat werpen en met de hoeven zijner paarden verplettert; hij ziet niet eens naar haar om, maar gaat eten en drinken; eerst daarna gebiedt hij haar te begraven; vers 30—37. Daarna doet hij 70 zonen van Achab, die te Samaria opgevoed werden, onthoofden en roeit in het algemeen niet alleen de verwanten maar ook alle grooten, vertrouwden en priesters van Achab uit; Hoofdstuk 10 vers 1—11. Nu het blijkt dat de hoofdstad Samaria het met hem houdt, trekt hij daarheen op. Onderweg doodt hij nog broeders van den genoemden koning Ahazia die van niets wetend op reis waren naar het hof te Jizreël; met hun gevolg 42 man; hij slacht ze allen; vers 12—14. Verder ontmoet hij op den weg een zekere Jonadab, zoon van Rechab, een echten ijveraar voor het oude (zie het artikel Rechab). Hij zegt: „ziet mijn ijveren voor Jehovah" en doet hem medcrijden op zijn wagen naar Samaria, om hem getuige te doen wezen van zijn slachten van alle Achabdienaars; vers 15—17. Daarna noodigt hij verraderlijk alle Baäldienaars op een groot feest in den tempel te Samaria en doet hen slachten, waarna hij den tempel en alles wat er bij behoort verwoest. „Zoo verdelgde Jehu den Baäl uit Israël"; vers 18—28. Evenwel bleef hij Jehovah dienen onder de gedaante van een stier, wat het Oude Testament hem kwalijk neemt; vers 29. Daarom, staat er, hoewel hij zooveel „goeds" (vers 30) gedaan had, zou zijn geslacht slechts kort op den troon blijven. En in zijne dagen begon Israëls macht in te korten. De Syriërs namen er het Overjordaansche af; vers 30—33. Jehu regeerde nog 28 jaar te Samaria; vers 36. Hij regeerde van 847—820 v. C. — Dat niet alle Jehovah-

dienaren zijn afschuwelijk moorden goedkeurden, blijkt wel uit Hozea 1 vers 4 en 5 waar de profeet aan Israël ongeluk voorspelt wegens het bloedbad van Jizreël; het huis van Jehu zou een einde nemen.

Van zijne latere nederlagen blijkt nog uit Assyrisch beeldhouwwerk: men ziet er Jehu schatting brengen aan Salmanezer II; zie atlas der bijbelsche aardrijks- en oudheidkunde van Goote en Wielemaker, bl. 37. Jehu heeft er de handen weemoedig gevouwen, tegenover zijn overwinnaar staande als tegenover een god.

Wegens het razende rennen van Jehu naar Jizreël („het is het drijven van Jehu want hij drijft onzinniglijk") spreekt men in Engeland van „a Jehu of a bike" = een Jehu van een fietsrijder.

Jeneverboom. Volgens het verhaal van 1 Koningen 19 vers 4 en 5 zit en slaapt de voor de toornige koningin Izébel vluchtende profeet Achab in de woestijn onder een jeneverboom. Bedoeld is de Genista raetem, die in Zuid-Palestina en op het Sinaïetische schiereiland overvloedig groeit en tegenwoordig zelfs het voornaamste geboomte is, waar de menschen nog onder schuilen. Het is een soort van bremstruik. De Leidsche vertaling zegt dan ook: bremstruik. Van de wortels brandt men houtskool die te Kaïro op de markt wordt gebracht. Gloeiende bremkolen zijn in Psalm 120 vers 4 een zinnebeeld van de kracht van een valsche tong. De in Palestina groeiende brem bloeit niet geel, als de onze, maar met witbonte bloemen.

Jephta. In het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.) was het Israëlietische volk, na het sterven van den richter Jaïr, weder 18 jaar onderdrukt door vijandige naburige volken. Vooral het overjordaansche Gilead had te lijden onder de Ammonieten. Hier vereenigden zich de Israëlieten te Mizpa, maar ze hadden geen aanvoerder. — Nu had daar te Mizpa vroeger een dapper man gewoond, Jephta. Hij was van een ongenoemden Gileadiet en eene ongehuwde vrouw (Richteren 10 vers 1) de natuurlijke zoon, die door de echte kinderen des huizes was weggejaagd en zich in het bij het gebergte Hermon gelegen land Tob als struikroover had gevestigd in gezelschap van loszinnige mannen; vers 2 en 3. Daar hij als een vermetel man bekend staat, gaan nu de Oudsten van het volk naar het land Tob om te vragen of hij zich aan hun hoofd wil stellen; Jephta echter weigert eerst, doch geeft toe als men hem belooft, dat hij ook nà den veldtocht aan het hoofd des volks zal blijven. Nu gaat de held met hen mede naar Mizpa en neemt het opperbevel op zich; vers 4—11. Hij beproeft eerst nog met den koning der Ammonieten te onderhandelen; doch tevergeefs; vers 12—28. Nu trekt hij de gewesten Gilead en Manasse door, denkelijk om nog meer strijders te verzamelen en vergadert ze te Mizpa. Dan doet hij de gelofte dat hij, als hij overwinnen mag, den eersten den besten mensch die hem uit zijn huis tegemoet komt ten brand-

offer aan de godheid zal wijden; vers 29—31, volgens Leidsche vertaling.

Inderdaad slaat hij de Ammonieten met een zwaren slag; 20 steden verovert hij; doch als hij als overwinnaar thuis komt, ijlt hem zijne dochter, een eenig kind, aan het hoofd van meisjes met tamboerijnen juichend tegemoet. Zij als de eerste. Nu scheurde de held zijne kleederen; hij moest zijn kind brandofferen. Hij wilde zijn woord houden. Alleen mocht het meisje zich twee maanden lang in het gebergte terugtrekken om te beweenen 't feit dat ze ongehuwd moest sterven. Daarna werd ze geofferd. En sinds beweenden de Israëlietische meisjes haar jaarlijks 4 dagen lang; vers 32—40. Haar offer was des te zwaarder omdat ze kinderloos sterven moest; vers 37.

Nog had Jephta na zijne overwinning geen rust. De mannen van den ten Westen van den Jordaan gelegen stam Ephraïm, die hem niet hadden willen helpen, waren achterna jaloersch dat ze niet aan de overwinning over de Ammonieten hadden medegewerkt. Daarom verzamelden ze zich, trokken Oostwaarts over den Jordaan en bedreigden Jephta. Deze echter versloeg hen en bezette de veren van den Jordaan, opdat de Ephraïmieten niet zouden kunnen terugvluchten. Wou iemand dit doen, dan moest hij „sjibboleth" zeggen. Kon hij dit niet doen en zeide hij „sibboleth", dan bleek uit z'n uitspraak dat hij een Ephraïmiet was en werd gedood. Zoo vielèn er 42000 man; Richteren 12 vers 1—6. Zie het artikel Schibboleth.

Daarna richtte Jephta Israël zes jaren en stierf. Hebreën 11 vers 32 rekent hem onder de geloofshelden! Vondel wijdde hem een zijner drama's.

Jeremia. Een van de groote profeten van Israël, geboren in het dorp Anathoth, anderhalf uur ten Noorden van Jeruzalem, maar later te Jeruzalem wonende. Zijn vader heette Hilkia, een priester. De profeet begon zijne roeping te vervullen in het dertiende jaar van koning Josia van Judéa (Jeremia 1 vers 2), dus in het jaar 626 v. C. Hij heeft geprofeteerd tot den val van Jeruzalem in 586 toe. Ja ook nog daarna. Van zijne jeugd weten wij niets.

Het was een ongelukkige tijd voor Israël: de macht der Babyloniërs nam toe en naderde steeds meer Palestina. Nu waren er twee politieke partijen in het land. De oorlogzuchtige wilde zich tegen de Babyloniërs verzetten en Egypte te hulp roepen. De andere, waartoe Jeremia behoorde, beschouwde de Babyloniërs als eene tuchtroede in Jehovahs hand, en wilde zich onderwerpen. Koning Josia zelf heeft eene hervorming ingevoerd, n.l. de uitsluitende Jehovahvereering verscherpt, en zoo gehoopt dat Jehovah het ongeluk nog wel zou willen afwenden. In deze hoop is hij bedrogen. Over het algemeen stonden de koningen dier dagen tusschen de politieke partijen in. In 609 stierf Josia en werd opgevolgd

door Joahaz, die in 608 reeds werd opgevolgd door Jojakim.

In het jaar 605, toen Nebucadnezar Faraö Necho bij Karkemis aan den Euphraat versloeg en de Babylonische macht, waarmede Jeremia steeds gedreigd had een werkelijk gevaar werd, begon de profeet het tijd te vinden om zijne waarschuwingen, meer dan 20 jaar herhaald, op te schrijven. Hij dicteerde ze aan zijn vriend Baruch. Deze las ze op zijn bevel voor in den tempel voor het volk. Later lieten de voornaamsten des lands zich alles ook door Baruch voorlezen, waarna ze zich verplicht achtten er den koning mede in kennis te stellen. Dit was in December 604. Ze waarschuwden Jeremia en Baruch zich te verbergen. Het voorlezen voor den koning wekte in die mate de verontwaardiging op, dat iemand der aanwezigen het geheele schriftuur met een pennemes stuk sneed en in de verwarmingsstoof, waar de koning juist bij zat, verbrandde. Koning Jojakim beval de schrijvers gevangen te nemen „maar Jehovah had hen verborgen." Nu kreeg Jeremia den goddelijken last alles nog eens weder op te schrijven, met nog grooter bedreigingen tegen den koning; Jeremia 36. Hoe lang de profeet zich verbergen moest, weten we niet.

In 597 stierf koning Jojakim en werd opgevolgd door Jojachin, die slechts 3 maanden regeerde; want Nebucadnezar kwam voor Jeruzalem, Jojachin gaf zich over en de Babyloniërs voerden hem en ontelbare schatten en menschen als buit mede. Nu werd Zedekia koning van Judéa. Tien jaren later zocht deze steun bij Egypte en zegde aan Nebucadnezar de gehoorzaamheid op. Deze trok nu weder tegen Jeruzalem op, maar moest, toen een Egyptisch leger naderde, weder aftrekken. Jeremia waarschuwde thans dat men niet te vroeg juichen moest. De Babyloniërs zouden terugkeeren en de stad verbranden. Zulke taal verbitterde; Jeremia 37 vers 6—10. Van een reisje dat hij (denkelijk naar Anathoth) deed, maakte een officier aldaar gebruik om hem als willende tot de Babyloniërs overloopen gevangen te nemen. Hij werd naar Jeruzalem gevoerd, gegeeseld en voor langen tijd gevangen gezet; vers 11—15. Intusschen raadpleegt de koning hem evengoed als profeet. Jeremia blijft onheil voorspellen. Hij vraagt om een menschelijker gevangenis en wordt in een der tempelgebouwen gekerkerd. Daar krijgt hij brood, zoolang tot al het brood op is. Nebucadnezar had namelijk inmiddels weder het beleg voor de stad geslagen; vers 17—21. Jeremia's gevangenis was in die mate voor het publiek toegankelijk, dat hij tot geheele scharen volks spreken kon; Hoofdstuk 38 vers 1. Hij predikte voortdurend Judéa's ondergang. Dit déprimeerde natuurlijk de bevolking. De rijksgrooten wisten nu den koning over te halen dat hij ter dood mocht worden gebracht. De zwakke koning gaf toe, waarop ze den godsman aan touwen in een put lieten zakken. „En Jeremia zakte in het slijk", vers 2—6. Een zekere hoveling, Ebedmélech,

ontfermde zich echter over den ongelukkige, haalde den koning weder over hem te mogen redden, en deed dit (zie het artikel Ebedmélech). Jeremia werd voorzichtig uit den put getrokken en weder in de gevangenis gezet; vers 7—13. Wederom kwam hier de zwakke ongelukkige wanhopige koning tot hem om raad; en wederom ried Jeremia hem aan zich aan Babel over te geven: dan zou hij in het leven blijven. Hiertoe kon de besluitelooze niet besluiten. Hij bezwoer den profeet niet aan de rijksgrooten te vertellen wat ze samen besproken hadden. En Jeremia bleef gevangen zoolang totdat de Babyloniërs de stad innamen; vers 14—28.

Toen werd hij bevrijd. Hoe dit toeging weten we niet. Volgens Jeremia 39 vers 14 werd hij door de Babylonische generaals op bevel van Nebucadnezar uit de gevangenis gehaald en goed en wel gesteld onder de hoede van Gedalja, een voornaam personage, die kort daarna landvoogd van Judéa werd. Volgens Hoofdstuk 40 vers 1—6 werd hij in gezelschap van andere Jeruzalemmers met ketenen beladen weggevoerd, doch reeds te Rama, eenige uren ten Noorden van Jeruzalem, bevrijd door de Babyloniërs. Dezen beschouwden hem als hun bondgenoot. Ze gaven hem de keuze tusschen eene eervolle ontvangst te Babel, of een verblijf in Palestina bij Gedalja. Hij koos het laatste. Men gaf hem geschenken en voedsel, en hij vestigde zich te Mizpa, waar de nieuwe landvoogd zich gevestigd had; het ligt ten Noorden van Jeruzalem, niet ver van Rama.

De rust duurde niet lang. Gedalja werd door een zekeren Ismaël vermoord. En de overgebleven aanzienlijke Joden waren nu zóó bevreesd voor de wraak van Babel, dat zij ondanks de nadrukkelijke waarschuwing van Jeremia (opgeschreven in Hoofdstuk 42) het land uitvluchtten, naar Egypte, Jeremia medenemende. Ook daar bleef hij niet werkeloos. Nog op de grens, te Tahphanhes voorspelde hij ongeluk aan Egypte; Hoofdstuk 43 vers 8—13. Daarna vestigde hij zich misschien te Pathros, in Opper-Egypte, dus diep het land in. Ook daar profeteerde hij tegen zijn volk, vooral tegen de vrouwen die de godin Astarte, de koningin des hemels, dienden; Hoofdstuk 44. Hoelang hij in den vreemde geleefd heeft en wanneer en waar hij gestorven is weten wij niet.

Men ziet uit deze korte schets wel dat hij het type van een profeet geweest is: steeds vechtende en worstelende tegen den stroom in, en voor zijne overtuiging lijdende. Zijn volk, dat bij zijn leven niet naar hem luisterde, heeft hem later hoog vereerd en hem wel den grootste der profeten genoemd. — Twee boeken zijn er van hem over; zie hierover de beide volgende artikelen.

Hoe we ons het spreken van Jehovah tot Jeremia moeten voorstellen? Denkelijk door middel van 's profeten eigen nadenken. Tenminste in Hoofdstuk 42, als men op de vlucht naar Egypte

aan den profeet om een godswoord vraagt, komt dit eerst na 10 dagen; vers 7. Zeker moest hij zoolang nadenken. Over het algemeen blijkt in het Oude Testament nimmer *hoe* de Ouden zich de wording van orakelspreuken in een godsmanshart voorstelden.

Volgens Hoofdstuk 44 vers 3—6 beschouwt Jeremia al het ongeluk des volks als gevolg van deszelfs rooken (offeren) voor andere goden dan Jehovah alleen. Jeremia is de lieveling der moderne theologen; maar hij is al even eudaemonistisch (zie Eudaemonisme) als de andere profeten. Bovendien laat hij zich overhalen tot onoprechtheid; Hoofdstuk 38 vers 24—27.

Jeremia (Het boek). Het is 52 hoofdstukken groot en bevat zoowel een stuk levensgeschiedenis van den profeet als tal van zijne godsspraken. Men beschouwe het echter niet als een aus einem Guss door hemzelven geschreven stuk. „Wel heeft hij, na 23-jarige werkzaamheid een begin gemaakt, door den hoofdinhoud zijner profetieën, zooveel hij zich die herinnerde, aan zijn schrijver en vriend Baruch in de pen te geven, en heeft hij, toen het geschrift door den koning was vernietigd, de opteekening herhaald en uitgebreid (Hoofdstuk 36); wel vermoeden wij dat ook van de tweede helft zijner profetische loopbaan vrij wat door hem, of, wat bijna op het zelfde neerkomt, op zijn last door Baruch, is opgeschreven, maar in ons boek *Jeremia* hebben we dit een en ander niet dan bewerkt door meer dan ééne hand. Waarschijnlijk een menschenleeftijd na zijn dood werd zijn boek, in Babylonië of in Judéa, in zijn oorspronkelijken vorm, uit verschillende bouwstoffen, samengesteld. De Verzamelaar, van wiens hand de meeste opschriften zijn, heeft over betrouwbare bijdragen tot de kennis van Jeremia's persoon en prediking te beschikken gehad en daarmede soms op uitstekende wijs zijn voordeel gedaan, maar hij is soms onhandig te werk gegaan". „Dit boek nu heeft later herhaaldelijk, ook nog in de 5de eeuw en tot haar einde toe, misschien nog langer, uitbreiding en omwerking ondergaan, allereerst, en reeds spoedig, door toevoeging van nieuwe stukken van zekeren omvang, die evenveel vertrouwen verdienden als het oorspronkelijke werk (Hoofdstukken 26 en 29), later van eene uitgebreide godsspraak over Babel, door een van Jeremia's navolgers in zijn geest opgesteld (Hoofdstuk 50 en 51) en van andere kleine stükken". „Deze bewerking nu, vooral die op kleine schaal, is langen tijd voortgezet — wat wonder ook bij een boek dat in zooveler handen was en zooveler harten innam!" De Grieksche Septuagintvertaling van ± 200 v. C. is ongeveer een achtste korter dan ons canonieke boek, bewijs dat er na dien tijd nog veel is aan toegevoegd.

„De inrichting van het boek is een raadsel: zeer gepast staat het verhaal van Jeremia's roeping voorop (Hoofdstuk 1) en volgt hierna de samenvatting, althans voor een goed deel, van zijne werkzaamheid in het eerste tijdvak (Hoofdstuk 2—6), en niet ongeschikt lezen

we thans aan het slot de godspraken tegen vreemde volken (Hoofdstuk 46—52), met het historisch aanhangsel (Hoofdstuk 52); maar wat daartusschen ligt vertoont, beide in Hebreeuwschen tekst en in Grieksche vertaling, eene af en toe hopelooze, terstond in het oog vallende, verwarring in tijdsorde, waardoor ook het ten nauwste bijeenbehoorende vaak is gescheiden." „Dikwijls herhaalt hij zichzelf, ook in godsspraken uit verschillende tijden, en er is in eenige zijner toespraken iets eentonigs en afmattends". Inleiding op Jeremia in de Leidsche vertaling.

In het bovenstaande is sprake van Jeremia's werkzaamheid „in het eerste tijdvak". Dat zit zoo: hij heeft meer dan 40 jaar gepredikt: van 626 tot na 586. Nu valt zijne voornaamste werkzaamheid en de groote rol die hij speelt en zijn lijden en gevangen zitten, kortom dat alles waardoor hij zoo bekend is geworden: tijdens de belegering van Jeruzalem, in 587 en 586; dat is dan het tweede tijdvak. Maar in 626 profeteerde hij ook reeds, en wel van een strafgericht voor Judéa, bestaande in een verwoestenden aanval van Scythenvolken uit het Noorden; Hoofdstuk 4—6. En in 622 bij de Hervorming van Josia heeft hij zich ook niet onbetuigd gelaten; Hoofdstuk 11 vers 1—8. Hij schijnt toen voor de uitsluitende Jehovahvereering gepredikt te hebben in verschillende steden van Judéa; vers 6. Misschien was hij toen nog niet, gelijk in de latere periode zijns levens, te Jeruzalem gevestigd. Maar nog in zijne geboorteplaats Anathoth; vers 21. Dat is zijn éérste tijdvak als profeet. Dit eerste is minder bekend maar moet toch ook mede gerekend worden.

Jeremia (Brief van). Onder de apocryphe boeken des Ouden Testaments is een boek Baruch (zie dat artikel). Het eindigt met een brief van Jeremia, in een lang hoofdstuk van 72 verzen. Deze zoogenaamde brief van Jeremia is beslist onecht en eeuwen later verdicht. Hij is gericht aan de Joden die door Nebucadnezar in 597 en 586 gevankelijk naar Babel gevoerd zijn, en richt zich vooral tegen de afgoderij. Dat deze brief „van Jeremia" bij Baruchs boek is gevoegd, heeft hierin zijn reden dat deze twee mannen steeds nauw verbonden zijn geweest: Baruch immers was Jeremia's secretaris.

Jeremia (Klaagliederen van). Vijf klaagliederen, in vijf hoofdstukken, waarvan de vier eerste alphabetisch zijn, d. w. z. dat vers 1 begint met een a, vers 2 met een b, enz; in Hoofdstuk 3 beginnen zelfs de drie eerste verzen met een a, de drie volgende met een b, enz. Deze vijf hoofdstukken bevatten als het ware ééne verzuchting over den val van Jeruzalem en zijn dus na 586 v. C. gedicht. De Joodsche oudheid schreef ze aan Jeremia toe, hoewel het in het boek nergens staat. Maar Jeremia had zóó herhaalde keeren Jeruzalems val voorspeld, dat men hem, ook na de catastrofe, met de puinhoopen der ongelukkige veste in verbinding

bracht: men stelde zich hem voor, weenend daarop zittend. Evenwel weten wij uit Jeremia 40 vers 6 dat hij na de plundering der stad daar niet bleef maar te Mizpa was, en daarna naar Egypte ging. De Grieksche Septuagintvertaling van ± 200 v. C. zegt echter in een Voorwoord voor Hoofdstuk 1 vers 1; „En het geschiedde nadat Israël weggevoerd en Jeruzalem verwoest was, dat Jeremia weenend nederzat en dezen klaagzang op Jeruzalem dichtte en zeide...."

Dit alles is echter onzeker. De Inleiding der Leidsche vertaling op dit boek ontkent beslist dat Jeremia de dichter was. Ook dit is allicht te veel gezegd.

Men kan denken dat een klaagzang van 5 groote Hoofdstukken lang zeer eentonig is. Een van de teekenachtigste uitdrukkingen van de vroegere weelde die nu in ellende verkeerd is, staat in Hoofdstuk 4 vers 5: „Die in karmozijn opgevoed zijn omhelzen den drek"; of, gelijk in de Leidsche vertaling staat: „Die op purper verpleegd waren legden zich neer tegen een mesthoop."

In den Joodschen bijbel staat het boek niet onder de profeten, maar onder de zoogenaamde Geschriften, tusschen Ruth en Prediker in. Het heet bij hen 't boek Eekah = „ Ach hoe!" omdat het daarmede aanvangt.

Naar de Klaagliederen van Jeremia spreekt men van „jeremieeren" =lang klagen, klaagliederen over iets uiten.

Jericho. Om hare heerlijke vruchtbare met palmen bezette omstreken eens de Palmstad genoemd. Thans geheel verdwenen. — Jericho lag daar waar het nauwe Jordaandal zich verbreedt tot eene breede vlakte, een paar uur benoorden den Noordoever der Doode zee, en anderhalf uur gaans ten Westen van den Jordaan. In Oud en Nieuw Testament komt het herhaaldelijk voor. Toen ± 1300 v. C. de Israëlieten uit Egypte Kanaän binnentrokken van de Oostzijde, en den Jordaan waren overgegaan, stuitten zij het eerst op Jericho. Dit was geheel ommuurd. De Joden namen het op wonderdadige wijze, door er om heen te trekken, blazende op bazuinen, waarna de muren vanzelf omvielen. De stad werd nu tot een reusachtig brandoffer bestemd en geheel aan Jehovah gewijd. Alles verwoest, vermoord, zelfs kinderen en vee. Slechts één mensch bleef gespaard, eene ontuchtige vrouw, Rachab; zie dat artikel. De aanvoerder de Joden, Jozua, vervloekte ieder die de stad herbouwen zou. Het zou 't leven kosten aan zijn kinderen; Jozua 5 vers 13 tot 6 vers 26.

Het schijnt echter dat er in de buurt spoedig weder gebouwd is; tenminste in het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.) komt een zekere koning Eglon van het naburige vijandelijke Moab en neemt „de Palmstad" in bezit; Richteren 3 vers 2. Achttien jaar lang houdt hij dezen sleutel tot de Zuidelijke Jordaanveren bezet. Daarna hooren we niet van de plaats, vóór de 9de eeuw v. C.

Dan regeert Achab over het Noordrijk Israël, van 884—61. Misschien om van Jericho eene grensvesting tegen Judéa te maken, wordt de oude door Jozua verwoeste stad weder opgebouwd. Een zekere Ahiël deed het (zie dat artikel) en hij slachtte om de godheid te verzoenen en Jozua's vloek te ontgaan 2 zijner kinderen; 1 Koningen 16 vers 34. Een er van werd allicht begraven op de plek waar eene poort moest komen. Men heeft in onzen tijd op dergelijke plekken geraamten gevonden van menschen die denkelijk eens als zoenoffer hebben gediend.

Jericho bloeide spoedig weder; de profeet Elia richtte er een profetenschool op; 2 Koningen 2 vers 4 en 5. In de volgende eeuwen bleef het steeds bestaan, hoewel het eens door de Perzen werd verwoest. Maar in Christus' dagen werd het prachtig vergroot en versierd door Herodes den Groote, die er vaak vertoefde, en tallooze kostbare gebouwen, versterkingen, een schouwburg, enz. bouwen liet en er ook stierf.

In dien toestand verkeerde de stad toen Johannes de Dooper in hare nabijheid predikte, en toen ook Jezus er op weg naar Jeruzalem doortrok en zijne bekende ontmoeting met Zacchaeüs had; Lucas 19 vers 1—10; nadat hij vóór het ingaan der stad een blinde genezen had; Lucas 18 vers 35—43. Op den woesten weg tusschen Jericho en Jeruzalem, 6 uur lang, speelt de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan; Lucas 10 vers 30—37.

Bij den opstand van de Joden tegen Rome, in 70 n. C., nam en versterkte Vespasianus haar, maar zij schijnt bij de algeheele débâcle des Joodschen volks kort daarna in die mate te zijn vervallen dat er weinig meer van overbleef. Wel blijkt dat er later nog een Christenbisschop verblijf hield en we vernemen dat de vlakte tijdens de heerschappij der kruisvaarders in Palestina werd bebouwd.

Thans is van dit alles ongeveer niets meer over. De vlakte, die een tropisch klimaat heeft, waar vroeger de beroemde balsem groeide en dadelpalmen gedijdden, ligt woest. Het tegenwoordige plaatsje heet Eriha en ligt Oostelijker dan het oude Jericho. Het bestaat uit ellendige hutten, een paar winkels, een regeeringsgebouw, een paar pelgrimshotels en kerken. Het aantal inwoners is slechts 300. Het klimaat werkt er ontzenuwend. Men wijst er u nog het huis van Zacchaeus! en de bron (Aïn es Sultan) welke de profeet Eliza volgens 2 Koningen 2 vers 19—22 gezond maakte. Haar water drijft een molen. Op de heuvels hierbij liggen de ruïnen van het *oude* Jericho, door Duitsche archeologen in 1908 en 9 blootgelegd. — Bij het *huidige* Jericho, op den berg Karantal, waarin in holen heremieten wonen, wijst men ook de plek waar Jezus gedurende 40 dagen in de woesternij verkeerde om na te denken over zijne roeping, en waar hij van den Booze verzocht werd; Mattheüs 4 vers 1—11.

Van Jericho naar den Jordaan voeren twee wegen, waarlangs vele pelgrims gaan om zich in die rivier te baden. Zij is hier 30 meter

breed; de oevers zijn met struikgewas bezet, waarin wilde zwijnen en vele vogels huizen. Het water is wegens het sterke verval zeer troebel en is zeer warm. Vooral de Grieksch-Katholieken hechten groote waarde aan een bad op deze plek. In Januari breekt de stoet van Jeruzalem op en legert zich aan den Jordaan. Bij het morgenkrieken zegent een hooge geestelijke het water en baden zich mannen en vrouwen in witte mantels. Ook met Paschen komen vele pelgrims. Velen nemen kruikjes met Jordaanwater mede naar huis (Baedeker).

Ook het wonder van Elia die met zijnen mantel het water verdeelde wordt hier gelokalizeerd; zie 2 Koningen 2 vers 8. Eveneens de overtocht van Jozua en de zijnen; Jozua 3 en 4. Eveneens de Doop van Jezus; Marcus 1 vers 5—11. Eveneens de legende van Christophorus die het Jezuskind overdroeg. Dus genoeg stof tot nadenken voor de pelgrims!

Jerobeam I. Toen koning Salomo (regeert ± 970—943) na het bouwen van den tempel ook de vesting Jeruzalem versterkte en daartoe heerediensten liet doen, was een zijner opzichters Jerobeam, zoon eener weduwe. Hij was een jonge man uit het Noordelijk deel des rijks dat het moeielijk verkroppen kon om heerediensten te moeten verrichten voor de Zuidelijke vesting Jeruzalem en voor een vorstenhuis uit het Judeesche Bethlehem afkomstig. Om zijne flinkheid bevorderde Salomo den jongen man tot opzichter. Hij was dus zeker een selfmade man; 1 Koningen 11 vers 26—28.

Volgens het verhaal van vers 29—39 gaf de profeet Ahia hem op zinnebeeldige wijze te kennen, dat hij eens koning over 10 stammen Israëls zou worden. Immers Salomo had behalve Jehovah ook vréémde goden gediend. Zijn geslacht moest dus gestraft worden. Ahia scheurde, op den weg Jerobeam ontmoetend, zijn nieuw kleed in twaalven en gaf 10 stukken aan Jerobeam, zeide dat hij koning zou worden over 10 stammen en drukte hem op het hart Jehovah getrouw te blijven.

Waarin de opstand van den opzichter bestaan heeft, staat niet beschreven. Vers 40 vertelt alleen dat hij nog tijdens Salomo's leven plaats had, dat de koning Jerobeam zocht te dooden, doch dat deze naar Egypte vluchtte.

Toen nu Salomo gestorven was en het Noordelijk deel des volks alleen op deze voorwaarde zijn zoon Rehabeam dienen wilde, dat hij de heerediensten en de belastingen verminderen zou, ... toen deze weigerde en 10 stammen van hem afvielen, ... ontboden ze, vernomen hebbende dat Jerobeam uit Egypte was teruggekeerd, hem ter vergadering en maakten hem koning over Noord-Palestina; (dit Noorddeel heet nu voortaan speciaal „Israël"). Alleen de stam Juda (plus de daarin versmolten stam Simeon) bleef aan Davids huis getrouw; 1 Koningen 12 vers 20. Dit geschiedde in het jaar 943 v. C. De oorlog die er nu op het punt stond uit te breken tusschen Noord

en Zuid werd door den profeet Semaja verboden; vers 21—24. Jerobeam vestigde nu zijne koningsresidentie eerst te Sichem (vers 25), en daarna te Tirza; Hoofdstuk 14 vers 17; volgens vers 30 is er voortdurend schermutseling geweest tusschen hem en Rehabeam. Eigenlijk staat er „oorlog". Maar daar geen enkele veldslag genoemd wordt, zal het wel bij schermutselingen gebleven zijn. — Daar Jerobeam niet gaarne zag dat zijn volk ter bedevaart ging naar het Zuidelijk Jeruzalem, richtte hij in zijn Noordrijk ook Jehovahtempels op, en wel twee. Een in het Noordelijke Dan en een in het Zuidelijke Bethel. Van ouds waren dit reeds plaatsen van godsvereering geweest. De koning plaatste in elk van deze heiligdommen een stierbeeld, dat de Kracht Gods voorstellen moest. Hoewel hier op zichzelf niets afgodisch in schuilt, schijnt de vereenzelviging van zulk een beeld met de Godheid tot bijgeloof aanleiding gegeven te hebben. Tenminste de boeken Koningen en Kronieken zijn vol met verwijten wegens dezen beeldendienst. Echter moet bedacht worden, dat deze bijbelboeken behoorden tot de liturgieliteratuur van den Jeruzalemschen tempel die in de Dansche en Bethelsche heiligdommen natuurlijk concurrenten zag en derzelver manier van godsvereering geneigd was af te keuren. — Jerobeam voerde ook een afzonderlijk loofhuttenfeest in, op een anderen datum dan de gewone; 1 Koningen 12 vers 25—33. Hij ging zelfs priesterwerk doen en met eigen hand offeren, wat het Oude Testament, dat onder priesterinvloed ontstaan is, heel erg vindt. Waarschijnlijk deed Jerobeam dit priesterwerk bij het inwijdingsfeest van den Betheltempel. Volgens het bijbelverhaal is er toen iets vreeselijks gebeurd. Een onbekend godsman uit Judea trad toe en voorspelde dat eens een Judeesch koning Josia dezen onwettigen eeredienst zou ontwijden. Dit is inderdaad in 622 v. C. geschied; zie het artikel Josia. En dit feit wordt hier nu den onbekenden godsman in 1 Koningen 13 vers 1—3 als voorspelling in den mond gelegd. Op zijn wenk spleet het altaar en stortte de asch er af; en toen Jerobeam zijne hand uitstrekte om den profeet te doen grijpen, verstijfde deze. Eerst op zijn deemoedig verzoek bad de godsman dat het lichaamsdeel weder genezen zou. Wat geschiedde. De vorst wilde hem nu met spijs en drank verkwikken en hem een geschenk geven. Maar hij weigerde; vers 4—10. — Mocht er werkelijk iets van eene bedreiging als hier beschreven staat zijn geuit, dan heeft Jerobeam er zich echter niet aan gestoord, want zijn leven lang heeft hij zijn nieuwen eeredienst in stand gehouden; vers 33 en 34.

Later werd des konings zoon ziek. Nu zond hij zijne vrouw naar de stad Silo om een orakelspreuk van den godsman Ahia, die hem indertijd het koningschap had aangezegd. Zoo zou men weten hoe het met den knaap zou afloopen. Zijn wegens den door hem opgerichten onwettigen eeredienst verontrust geweten (zoo is de voorstelling van het verhaal 1 Koningen 14 vers 1—18) verwacht dat

Ahia eene ongunstige spreuk zal geven. Daarom moet de koningin zich verkleeden, (vers 2) opdat niemand, ook Ahia niet, wete wie ze is. Dit helpt echter niet. Ahia weet alles reeds van te voren; vers 5. Hoewel blind (vers 4) bemerkt hij haar terstond (vers 6), en voorspelt niet alleen den dood van den knaap (vers 12), maar ook den algeheelen ondergang van Jerobeams geslacht. Inderdaad stierf de prins toen zijne moeder het paleis weer betrad; vers 17.

Verder weten we van Jerobeam geen bijzonderheden meer. Hij regeerde van 943—921. Reeds twee jaar daarna, in 920 of 919, is zijn geslacht uitgeroeid; zie het artikel Nadab. Maar zijn stierdienst bleef, en telkens staat er van de volgende koningen, dat zij niet afweken „van de zonde van Jerobeam, den zoon van Nebat".

Jerobeam II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, van 787—746 v. C. Een vorst die, nadat dit Noordrijk zeer verzwakt was, en kort voor deszelfs ondergang in 722 nog een glimp van bloei aan gegeven heeft. Hij was een achterkleinzoon van Jehu, en regeerde 41 jaar te Samaria; 2 Koningen 14 vers 23. Vóór hij aan de regeering kwam werd zijn land tot benauwens toe door de Syriërs besprongen. Maar er kwam een „redder" 2 Koningen 13 vers 5. Deze was Jerobeam II, die de Syriërs verdreef en het rijk weder uitbreidde, van af Hamath aan den Orontes tot diep in het Zuidoosten, met inbegrip van het Overjordaansche en Moab ten Oosten van de Doode zee; 2 Koningen 14 vers 25. Hij veroverde daartoe zelfs de Syrische hoofdstad Damascus (vers 28) en was dus wel een schitterend vorst. Het rijk kreeg de Noordelijke en Oostelijke grenzen terug, welke het in Salomo's dagen had gehad. Vooral Moab moest het ontgelden, waarop ook de gelijktijdig levende profeet Amos zinspeelt; Amos 2 vers 1—3.

Volgens de strafredenen van de profeten Amos en Hosea, die tijdens zijne regeering geleefd hebben, heerschte er in zijn land een groot zedenbederf. Lees bovenal Amos 6 vers 1—7.

Jeruël. Onder de regeering van Josaphat van het sinds de scheuring van 943 ontstane Zuidrijk Judéa, welke Josaphat van 882—858 regeerde, werd zijn rijk besprongen door een groot vijandelijk leger van Moabieten en Ammonieten en Meünieten. Doch er gebeurde een groot wonder. Na gebed des konings voorspelde de profeet Jehaziël, dat Jehovah zelf den krijg voeren zou. Inderdaad geraakten de vijanden met elkander aan het vechten. Misschien is bedoeld dat hemelsche machten hen tegen elkaar opzetteden; 2 Kronieken 20 vers 22 en 23. Toen de Joden aankwamen, lagen ze allen dood op den grond, en men kon onmetelijken buit weghalen. De plek heet (vers 16) te liggen „aan den rand van het dal vóór de woestijn Jeruël", en deze lag volgens vers 20 bij Tekoa, bij den Noordwestoever der Doode zee..— Jeruël beteekent „woonplaats Gods" en is in dit verhaal misschien een zinnebeeldige naam, daar deze plaatsnaam nergens elders voorkomt. — „Jeruël" heeten tegenwoor-

dig nog wel Christelijke vereenigingen of hare vergaderlocalen.

Jeruzalem. Een van de oudste en beroemdste steden ter wereld. Sinds duizenden van jaren eene bedevaartsplaats. Tegenwoordig zelfs voor aanhangers van drie godsdiensten: Joden, Christenen en Mohammedanen. Ook bij heidenen was ze beroemd, daar Christus' tijdgenoot, de Romeinsche admiraal Plinius, haar de beroemdste stad van het Oosten noemt. Ze is dus niet alleen beroemd voor óns omdat we nu eenmaal Christenen of Joden zijn.

Het Oude Testament doet (Richteren 19 vers 10 en 11) denken dat ze vóór koning David (± 1000 v. C.) „Jebus" heette, maar sinds 1887 weten we uit een bij Tell el Amarna in Egypte opgegraven diplomatieke correspondentie uit de 15de eeuw vóór Christus, dat ze toen reeds Oeroesaliem heette (zie het artikel Jebus) en de residentie was van een Egyptischen prefect, Abdi-Taboe. Tijdelijk in handen van den Kanaänietischen stam der Jebuzieten, heeft ze daarna Jebus geheeten, en aan alle pogingen ter verovering, die door Jozua en de Richteren (van ± 1250—1050) mochten ondernomen, zijn weerstand geboden; maar toen David haar eindelijk in ongeveer 1000 v. C. veroverde en tot zijne hoofdstad maakte heeft hij haar den ouden naam Oeroesaliem teruggegeven. De Israëlieten immers noemden haar Jeroesjalajim, wat in onze taal tot Jeruzalem is verbasterd. Op eene Assyrische inscriptie van 700 v. C. heet de stad Oersalimmoe. In Davids tijd schijnt zich de stad (van welker voorgeschiedenis we niets weten) zich slechts tot den Oostelijksten der beide heuvels, waarop de latere stad lag, uitgestrekt te hebben. Salomo verfraaide ze met paleizen en een tempel, eveneens op den Oostheuvel. Maar langzamerhand is de tweede iets hoogere Westelijke hoogte bij de stad getrokken, die zich ten slotte aan den Noordkant nog verder uitbreidde. Aan die zijde namelijk is eene hoogvlakte, terwijl aan alle andere kanten, diepe dalen de rotsvesting omgaven. De Oost- en Westberg werden gescheiden door eene laagte die ook bebouwd werd en later het Tyropoeon of Kaasmakersdal genoemd werd. Het Zuiddeel des Westelijken heuvels schijnt oorspronkelijk meer in het bijzonder Sion geheeten te hebben, maar in latere tijden is de naam op de geheele stad en meer in het bijzonder op tempelplek met omgeving (dus óóstelijken heuvel, die eigenlijk Moria heette) overgegaan. Volgens anderen heeft de Oostelijke hoogte, de zoogenaamde Tempelberg, steeds Sion geheeten, en is de naam Moria een latere naar aanleiding van Genesis 22 vers 14 ontstane; zie het artikel Moria. Maar dit alles is onzeker. De beide toppen zijn ruim 700 Meter hoog en vormen een deel van het waterarme kalkplateau dat een deel van Judéa inneemt. De stad was en is zóó arm aan bronwater, dat de regen in bakken moest en moet worden vergaderd, en het bronwater per waterleiding van verre aangevoerd.

De vooral door Salomo tot grooten rijkdom gebrachte stad, na

zijn dood, in 943 v. C., de hoofdstad van het Zuidrijk Judéa, werd een begeerde prooi voor allerlei buitzoekers. Reeds onder Salomo's zoon Rehabeam nam de Egyptische koning Sisak (die op de hand van R's tegenstander Jerobeam was; 1 Koningen 11 vers 40) Jeruzalem in en beroofde den tempel van zijne schatten; Hoofdstuk 14 vers 25—28. Dit was in het jaar 938 v. C. Van deze verovering en plundering weten we verder niets. Volgens 2 Kronieken 21 vers 16 en 17 hebben Philistijnen en Arabieren het koninklijk paleis geplunderd onder koning Joram (regeert 857—849). Onder koning Amasia (regeert 801—773) nam Joas de koning van Israël wederom de stad in en plunderde wederom den tempelschat van zijn eigen broedervolk.

De vreeselijkste tijd was echter het begin der 6de eeuw voor Christus. Nebucadnezar, de koning van Babylon, nam haar in 597 in, plunderde den tempelschat, voerde het hof en 8000 voorname inwoners in ballingschap weg, en kwam, toen men in 587 weder opstond, terug, belegerde de vesting anderhalf jaar, en plunderde en verwoestte haar in 586 geheel en al. De tempel werd nedergeworpen. Sinds voerde de stad een kwijnend bestaan onder verschillende heerschers: Babyloniërs, Perzen, Grieken, Egyptenaren. Herhaaldelijk stond ze bloot aan aanvallen en belegeringen van Syriërs, Makkabeërs, later van Romeinen. Pompejus nam ze in, Crassus plunderde den tempeldienst. Onder Herodes den Groote is ze, tegen den tijd van Christus' geboorte, weder gaan bloeien. Herodes versierde ze met paleizen en een prachttempel voor Jehovah, waartoe hij den ouden deed opruimen. De stad breidde zich nu uit; muren met 74 torens omringden haar. Flavius Josephus spreekt van honderdduizend pelgrims, die haar jaarlijks bezochten. Zoo vond haar Jezus. — Doch dit alles was toen slechts eene laatste opflikkering. De zich voelende Joden stonden tegen de Romeinen op. Na mislukte andere poging zonden dezen Vespasianus met 60.000 man. Hij veroverde eerst in 67 n. C. Galiléa, rukte dan tegen Jeruzalem op, doch werd tot keizer benoemd. Naar Rome moetende vertrekken, liet hij het leger aan zijn zoon Titus over, die in April 70 eene krijgsmacht van 30.000 man voor de reeds door innerlijke twisten verzwakte stad bracht. Door den in zijn leger verkeerenden Jood Flavius Josephus liet hij haar opeischen. Tevergeefs. Na bestorming en inneming van buitenwijken liet hij voor den 66 minuten gaans langen binnenmuur een van 78 minuten gaans bouwen, waarop in het Nieuwe Testament in Lucas 19 vers 43 gezinspeeld wordt. Nu begon een vreeselijke hongersnood. Voet voor voet werd de stad veroverd. Alles, ook de tempel, werd verbrand, uitgemoord. Op 7 September was dit werk volbracht. Ter herinnering werd de triumfboog van Titus te Rome gebouwd, die nog heden in stand is.

Keizer Hadrianus (117—138) liet op de ledige plek in het jaar 130 eene nieuwe stad bouwen, welke hij Aelia Capitolina noemde, naar

zich zelven en naar Jupiter Capitolinus. Hij zelf immers heette Aelius Hadrianus. En een tempel gewijd aan Jupiter Capitolinus werd geplaatst op het oude tempelplein! Den Joden was de toegang tot de stad streng verboden. Dan daalt een nachtelijk duister over de geschiedenis der eerwaardige stad....

Evenwel: als het Christendom onder den Romeinschen keizer Constantijn den Groote (± 325 n. C.) niet alleen erkenning vindt, maar allengs staatsgodsdienst wordt, begint voor Jeruzalem eene nieuwe geschiedenis. Het werd een bisschops-, weldra een patriarchenzetel. Heel vroeg begonnen reeds pelgrimsbezoeken. Keizer Justinianus (regeert 527—565) richtte kerken, kloosters en een hospitium op. In het jaar 570 waren er reeds hospitiums met een gezamenlijk getal van 3000 bedden.

In 614 werd de stad door de Perzen bestormd, de kerken werden verwoest, doch met Egyptische hulp weder herbouwd. In 628 kwam ze weder onder den Christenkeizer van Byzantium. In 637 werd ze echter door de Mohammedanen onder Omar veroverd. De Christenen (50.000 in getal) werden goed behandeld. Eerst veel later ontstonden knevelarijen. Bekend is dat dit de oorzaak der latere kruistochten werd, welke op de geschiedenis der wereld zoo grooten invloed hadden. Op 15 Juli 1099 veroverden Gottfried van Bouillon en de zijnen de stad, die geheel werd uitgemoord; de moskeeën werden in kerken veranderd. In 1187 kwam ze weder aan de Mohammedanen, in 1243 weder aan de Christenen; dezen laatsten keer bij verdrag. In 1244 werd ze voorgoed door de aanhangers van den Islam veroverd; en ze behoort hun tot nu toe, de eerwaardige, veelbestredene, vaak verwoeste, vaak herbouwde en omgebouwde en tot onherkenbaarwordens toe veranderde stad. De Mohammedanen noemen ze El-Koeds = De Heilige. In hun Koran speelt ze namelijk eene groote rol, wat geen wonder is, als we bedenken dat Mohammeds moeder eene Jodin was, die de overleveringen haars volks haar kind zal hebben ingegoten.

Over de topografie van het Oude Jeruzalem zijn de geleerden het geenszins eens. Tenminste niet in bijzonderheden. In de groote hoofdzaken wel, en een ruwe betrouwbare schets vindt men in alle geschiedkundige atlassen en in dit boekje op no. X van het Voorwerk. Over het huidige Jeruzalem raadplege men Baedeker's Palästina und Syriën dat zeer duidelijke kaarten en plattegronden bevat en u een sterk besef geeft, dat de stad thans als het ware één groot museum van oudheden is, stikvol herinneringen aan de Oudheid. Het puin der jaarduizenden heeft echter de laagten gevuld, ligt van 9 tot 11 Meters dik hier en daar. Zoo kan men het oude stadsprofiel soms moeielijk herkennen. Over het algemeen lag de oude stad iets Zuidelijker; d. w. z. dat de Zuidmuur zich iets Zuidelijker bevond dan thans. Doch het tempelterras op den Oostheuvel bestaat nog precies zoo als in Christus' dagen, en zelfs stukken

muur tot het ophouden van 't terras stammen uit nog oudere tijden, misschien wel van Salomo, ± 970 v. C. Bij een dezer stukken gaan de Joden thans op elken Vrijdag klagen over den ondergang van hun tempeldienst. De brokken steen zijn reusachtig. Een is 12 Meter lang en 1,9 Meter dik. Dit stuk muur heet de „Klaagmuur". In October 1915, tijdens den „wereldoorlog", is de toegang tot dezen muur door de Turksche bevelvoering „wegens hygiënische redenen" „versperd".

De huidige stad telt 70.000 inwoners (even veel als Haarlem) waaronder slechts 10.000 Mohammedanen en 15000 Christenen. Wel 45.000 Joden. Onder de Christenen hebben de Grieksch-Katholieken de meerderheid. Er zijn 1600 Protestanten. De buitengewoon interessante stad wordt geregeerd door een gouverneur, die onmiddellijk onder de Porte staat. Verder is er een gemeenteraad, in welken de erkende godsdiensten (Grieken of Grieksch-Katholieken, Latijnen of Roomsch-Katholieken, Protestanten, Armeniërs en Joden) zitting hebben. De bezetting bestaat uit een bataillon infanterie. Het voornaamste gebouw der stad is de zoogenaamde Moskee van Omar, eigenlijk Koebbet-es-Sachra (Rotsdom), op het oude tempelplein. Midden in die moskee steekt boven den vloer een 17 Meter lange, 13 Meter breede en 1 tot 2 Meter hooge rots uit, waarvan men zegt dat ze eens het groote Joodsche brandofferaltaar droeg. Mohammed moet hier gebeden hebben toen hij eens in den nacht op een wonderpaard van uit Mekka hierheen was gebracht. De rots heeft zelfs eens gesproken. Jezus heeft er den onuitsprekelijken naam Gods op ontdekt. Abraham heeft er zijn zoon Isaäk willen offeren. Op den jongsten dag zal de Kaäba van Mekka hier komen. Hier, op het middelpunt der wereld, zal eens de troon Gods geplaatst worden, enz. enz. Opschriften aan de binnenzijde des koepels vermelden herhaaldelijk dat God geen zoon heeft, dat Jezus slechts de zoon van Maria is, dat er geen drie goden zijn, enz. zoodat de moskee wel een protesttempel tegen het orthodoxe Christendom lijkt. De toegang is voor Christenen slechts mogelijk bij speciale vergunning der Turksche overheid, onder begeleiding van een soldaat.

Het voornaamste Christengebouw in Jeruzalem is de Grafkerk in het midden der stad, een uit allerlei eeuwen stammend alleringewikkeldst reusachtig gebouwencomplex, waarin men u aanwijst: het graf van Jezus, maar ook de plaats waar hij gevangen zat, waar hij met doornen gekroond is, waar hij gekruisigd is, enz. Baedeker geeft van het complex evenals van de Omarmoskee een plattegrond.

Aan de Z.W. zijde der stad ligt het station van den spoorweg naar Jaffa. Dit klinkt nu wel modern, maar verder is de stad geheel onmodern, met bochtige ongeplaveide vuile straten, omringd met muren en torens, enz. Voor den hoofdvorm raadplege men het kaartje op no. X van het Voorwerk, dat evenwel de stad in Jezus' dagen voorstelt.

Wat den naam betreft, het is onbekend wat die beteekent; misschien: „Erfdeel des vredes." Eigenlijk is het Hebreeuwsche woord Jeroesjalajim een dualis (tweevoud), misschien omdat de stad op *twee* heuvelen zich uitstrekken ging (?). Het oudere „Oeroesaliem" is een meervoud. In het Latijn en Grieksch heet ze Hierosolyma, eveneens een meervoudsvorm. — Om haar een glans van groote eerwaardigheid te geven, noemt de na 500 v. C. levende Redacteur van het boek Genesis haar in het bekende verhaal van Melchisédek (Genesis 14) „Salem" (= Vrede) en verhaalt dat aartsvader Abraham reeds met deszelfs koning in aanraking kwam; vers 18—20. Dit moet dan in ongeveer 1700 v. C. geschied zijn. De Redacteur had hiermede deze bedoeling: in zijne dagen werd Jeruzalem door de echte Joden beschouwd als de éénige wettige plaats van godsvereering-door-offers. Maar nu was de stad pas sinds koning David (± 1000 v. C.) Israëlietisch en waren er veel oudere offerplaatsen, als Bethel en Berseba. Door nu Salem (Jeruzalem) met den in 1700 v. C. levenden aartsvader in aanraking te brengen, en te zeggen dat zelfs de eerwaardige Abraham aan deszelfs priesterkoning Melchisédek tienden gaf, werd ook aan Jeruzalem eene groote oudheid toegevoegd met betrekking tot den Israëlietischen eeredienst.

Dit is zeker, dat de nieuwere ontdekkingen bevestigd hebben den zeer zeer hoogen ouderdom van de toenmaals Oeroesaliem heetende stad; zie boven. En de vreemdeling, die er rondwandelt, zet zijne voeten op eenen bodem waar zoovele geslachten en soorten van volken zooveel hebben ondervonden, genoten, geleden, geijverd, vooral ook in verband met God en godsdienst. Het is voor Europa en West-Azië *de* heilige stad. Zij is dan ook stikvol kerken, moskeeën en synagogen. En nog jaarlijks, vooral tegen Paschen, wordt ze bezocht door duizenden pelgrims, alleen over Jaffa 15 tot 20.000 per jaar. Men kan dan in de vele hotels en hospitiums ternauwernood onderkomen vinden.

Jesaja of **Jezaja.** De beroemdste van die profeten Israëls, wier geschriften nog over zijn. Zijn naam, eene verkorting van Jesa-jahoe, beteekent: Jehovah's heil. Van zijn uiterlijk leven weten we weinig. Hij predikte en schreef langen tijd, minstens van 736 of 35 tot 701 v. C. Daar hij meestal profeteerde tegen de Jeruzalemmers, denkt men dat hij onder hen woonde. Waarschijnlijk was hij een aanzienlijk man. Tenminste koning Hizkia zond volgens Jesaja 37 vers 2 en het gelijkluidend bericht in 2 Koningen 19 vers 2 een zeer aanzienlijk gezantschap tot hem om hem te raadplegen, en hij werd later tot des konings ziekbed toegelaten; Jesaja 38 vers 1—8 en 2 Koningen 20 vers 1—11. Uit Jesaja 7 vers 3, en 8 vers 3 en 18, heeft men opgemaakt dat hij gehuwd was en kinderen had, doch hier kunnen zinnebeeldige vrouw en kinderen bedoeld zijn.

Hij leefde in een veelbewogen tijd. Zijne in Hoofdstuk 6 beschreven Roeping-door-God in 736 of 735, toen hij reeds rampen voor zijn volk voorspelde, viel vlak voor het jaar 734, toen Resin de koning van Syrië en Pekah de koning van het Noordrijk Israël samen tegen Judéa optraden. Een ramp werd slechts afgewend doordat Judéa's koning Ahaz zich in de armen van Assyrië wierp. Als vazal van die groeiende grootmacht moest het toezien dat in 732 het broederrijk (Israël) door de Assyriërs werd veroverd en ontvolkt en in 622 zelfs de hoofdstad Samaria ingenomen.

Natuurlijk maakte die val een grooten indruk op Judéa, zijn volk en koning en profeten. Men was overtuigd dat Israël door Jehovah verlaten was om zijne zonden en zijne afgoderij. Koning Hizkia reinigde nu den godsdienst van zijn volk van vele bijgeloovigheden (2 Koningen 18 vers 4—7); maar profeten als Jesaja vonden dit niet genoeg: men moest ook zijn levensgedrag reinigen. Vertrouwend op zijne hervorming en dus op Jehovah's gunst viel de koning van Assyrië af. Deszelfs vorst Sanherib kwam in 701 en veroverde heel het land, behalve Jeruzalem en voerde ontelbare inwoners als ballingen mede. Ook verkreeg hij reusachtige brandschatting, en trok toen pas af; de hoofdstad nam hij niet. Wel werd ze zeer benauwd, maar eene pestziekte in het belegeringsleger verloste haar plotseling; 2 Koningen 19 vers 35.

In deze veelbewogen tijden van druk en verlossing, te midden van de wisselende meeningen, heeft Jesaja zijn volk en vorst vermaand, bestraft, getroost, in taal en beelden die in kracht en verhevenheid en edelen vorm staan boven al het andere dat in het Oude Testament staat. Hij legt vooral den nadruk op de Majesteit en Ongenaakbaarheid van Jehovah. Hij gebruikt groote volken als Assyrië als tuchtroeden om de Israëlieten te tuchtigen, en verbreekt later die roeden weder. Deze Jehovah is oververzadigd van al de offers die hem gebracht worden: menschelijkheid en recht wil Hij; Hoofdstuk 1, vers 10—17.

Intusschen: alle 66 Hoofdstukken van het tegenwoordige op zijn naam staande boek zijn niet van dezen Jesaja. Allereerst is Hoofdstuk 40—66 veel later geschreven, door den zoogenaamden Tweeden Jesaja, waarover hierna. Maar ook Hoofdstuk 1—39 is niet geheel van Jesaja I. Hoofdstuk 36—39 is van geschiedkundigen aard, vertelt enkele dingen die de profeet beleefd had; deze verhalen zijn aan het Koningenboek ontleend door een veel later levenden verzamelaar, die misschien ± 250 v. C. leefde en achter de profetiën, die hij verzameld had en die naar hij meende alle van Jesaja waren, ook vermeldde wat hij van zijn held wist.

Maar ook in Hoofdstuk 1—35 is niet alles van Jesaja. Zoo staat er middenin, in Hoofdstuk 12—18, een bundel dreigementen tegen vreemde volken als Babel en Moab en Egypte;

deze kan slechts ten deele van Jesaja zijn, althans volgens de bewerkers der Leidsche vertaling. —

Beroemde stukken van den profeet zelven zijn: Hoofdstuk 1 vers 2—5: Israël dommer dan een os. Hoofdstuk 1 vers 10—17: Jehovah heeft een walg van al die offers. Hoofdstuk 3 vers 16—26: Eene curieuze beschrijving van de toiletartikelen der Jeruzalemsche dames. Hoofdstuk 5 vers 1—7: Mijn vriend plantte een wijngaard. Hoofdstuk 11 vers 1—9: De wolf zal met het lam verkeeren; (dit stuk is volgens de Leidsche vertaling na 586 v. C. geschreven, dus niet van Jesaja). Hoofdstuk 35: De eeuw des heils.

Jesaja. II. Van veel later tijd zijn de troostvolle Hoofdstukken 40—66. Misschien zijn ze van verschillende hand, van ongenoemde schrijvers, en zeker tengevolge van misverstand bij het boek Jesaja gevoegd. Ze zijn alle uit den tijd na het optreden van koning Cyrus van Perzië, die in 538 het Babylonische rijk omverwierp dat Israël onderdrukte. Zoo scheen Cyrus een Verlosser van Israël. Nu denkt men dat een profeet onder de ballingen te Babel Hoofdstuk 40—48 schreef: Cyrus is de door Jehovah geroepene om de vrijheid te hergeven aan Israël. De volgende Hoofdstukken zijn later, misschien weer door anderen (Jesaja III) geschreven, maar misschien ook door den zelfden profeet. Alle, van 40—66, staan zij op een verheven standpunt: Jehovah is de eenige God, Schepper der natuur, bestuurder van het lot van alle volken, ook der heidenen. Maar Israël is zijn lieveling. Hij zal het zelf verlossen. Van een Messias is in Jesaja II geen sprake. De „lijdende knecht van Jehovah" is het beste deel van het volk Israël. Dat zal eenmaal herbloeien. Sion wordt het middelpunt eener vernieuwde aarde. De tempel wordt het bedehuis voor alle volken. Jesaja II begint met: „Troost, troost mijn volk!", een zeer goed motto. Alles is in troostenden zin geschreven, en zoo heeft men deze 26 hoofdstukken wel aan één auteur toegeschreven en hem den Evangelist van het Oude Testament genoemd.

Beroemde stukken zijn: Hoofdstuk 40 vers 12—31: Wie heeft in de holle hand de wateren uitgemeten? Hoofdstuk 42 vers 1—7: De ware dienaar Gods. Hoofdstuk 44 vers 6—20: God is de eenige God. De afgodsbeelden zijn niets. Hoofdstuk 52 vers 13 tot 53 vers 12: De lijdende knecht des Heeren. Hoofdstuk 61 vers 1—31: De geest van Jehovah is op mij.

Jeschurun. De Leidsche vertaling spelt Jesjurun. Spreek uit: Jesjoeroen. Dit woord is op enkele plaatsen, bijv. de bekende plaats Deuteronomium 32 vers 15, een bijnaam voor Israël. Het beteekent: de Oprechte. In klank heeft „Jesjoeroen" iets van Israël. Vandaar wellicht dat deze bijnaam gekozen werd. In bovengenoemden tekst waar in ongunstigen zin over Israël gesproken wordt, is deze naam „de Oprechte" niet zonder spot gebruikt.

Jesse. Zie Isaï.

Jesua of **Jezua.** Zoon van Josadak. Een van de voorname mannen, die uit de Babylonische ballingschap (586—536) naar Palestina terugkeerden, toen Cyrus hen vrij liet gaan. Met Zerubbabel keerde hij naar Jeruzalem terug. Deze was wereldlijk opperhoofd; Jesua geestelijk: zij herbouwden het brandofferaltaar op den tempelberg; Ezra 2 vers 2 en 3 vers 2. Het herbouwen van den tempel zelven ondervond echter groote moeilijkheden. Eerst in 519 gelukte het den profeet Haggai om naast anderen ook Jesua op te wekken (Haggai 1 vers 4) tot groote bezieling, zoodat het werk in 516 voltooid was; volgens sommigen is hij daarna nog lange jaren hoogepriester geweest.

Gelijk met Haggai predikte ook de profeet Zacharia. In zijn geschrift komt in Hoofdstuk 3 vers 1—10 ook Jesua voor. Hij heeft daar een vuil kleed aan, beeld van den nooddruftigen toestand zijns volks. De Satan wil hem aanklagen. Maar de engel van Jehovah (d. i. Jehovah zelf) wil daar niet van hooren, doet Jesua reine kleederen aantrekken en belooft hem en zijn volk groote vreugde.

In de Leidsche vertaling heet hij Jozua. „Jesua" is eene latere spelling. Het is dezelfde naam als Jezus. Een zeer veel voorkomende naam.

Jesus. Zie Jezus.

Jethro. Toen Mozes uit Egypte vluchten moest, kwam hij in het woestijnachtige Sinaïetische schiereiland bij „den priester van het land van Midian"; Exodus 2 vers 15. Midian, dat gewoonlijk wordt aangeduid als liggende ten Oosten van Palestina, ligt er in genoemden tekst plotseling ten Zuiden van. Hoe het zij, Mozes blijft bij den priester, die tegelijk veebezitter is en zijne kudden door zijne 7 dochters laat weiden, en hij huwt een dier dochters, Sippora. Zoo wordt die priester-veehouder zijn schoonvader. Zijn naam is Jethro, volgens Exodus 3 vers 1; 4 vers 18; 18 vers 1. In Exodus 2 vers 18 heet hij in de Statenvertaling Rehuël, doch deze naam is volgens de Leidsche vertaling daar ten onrechte en bij vergissing ingeslopen. Elders echter, in Richteren 4 vers 11 heet die schoonvader niet Jethro maar Hobab. In Numeri 10 vers 29: Hobab de zoon van Rehuël.

Dit is een bewijs dat in de verschillende bijbelboeken verschillende verhalers aan het werk zijn geweest. Hoe de man nu werkelijk geheeten heeft, weet men niet. Volgens sommigen was zijn ware naam Hobab, en is het woord Jethro een titel, die misschien „priester" beteekent. —

Toen Mozes door Jehovah geroepen was om zijn volk uit Egypte te verlossen, vroeg hij aan Jethro verlof om te gaan. Deze gaf het; Exodus 4 vers 18. Volgens vers 19 nam Mozes nu zijn vrouw en eenig zoontje mede naar Egypte; doch uit Hoofdstuk 18 vers 2—5 blijkt, dat ze er in een Egypte nog een kind bijkregen, en dat Mozes vrouw en beide zoontjes naar Jethro in de woestijn terugzond,

allicht om veiligheidsredenen. — Toen dan de uittocht uit Egypte geschied was en de Israëlieten in de woestijn gelegerd waren, kwam Jethro Sippora en hare beide jongens aan Mozes terugbrengen; Hoofdstuk 18 vers 5. Hij vernam alles omtrent den uittocht, en, hoewel zelf geen Israëliet, erkende hij de opperhoogheid van Israëls god en offerde hem; vers 8—12. Hij noodigde alle oudsten Israëls ten heiligen maaltijd; vers 12.

Den volgenden morgen zag hij hoe Mozes den ganschen dag recht sprak. Jethro zeide dat hij dit niet uit zou kunnen houden, maar vertrouwde mannen moest aanstellen die de kleinere zaken behoorden te behandelen, terwijl Mozes alleen de allergewichtigste berechten moest. Zoo geschiedde en Jethro keerde naar zijn oord terug; vers 13—27.

Volgens Numeri 10 vers 29—32 verzocht een tijd later Mozes in de woestijn zijn schoonvader om zich bij hem aan te sluiten en tot gids te zijn; dan zou hij later in het land Kanaän mede deel hebben aan deszelfs zegeningen. Of hij werkelijk medeging staat er niet. — Dit laatste verhaal is in strijd met het hierop volgende vers 33 't welk zegt dat de Arke des Verbonds voor de Israëlieten trok, om voor hen een rustplaats uit te zoeken.

Jezabel. Zie Izébel. Jezabel is de Grieksche uitspraak van den Hebreeuwschen naam Izébel. „Jezabel" luidt het ook in de Vulgata, de officieele Roomsche Latijnsche bijbelvertaling, en zoo is ook in onze taal deze vorm van dien naam bekend geworden.

Jezaja. Zie Jesaja.

Jezus. Een latere vorm van den naam Jezua (zie dat artikel) of Jozua, welke „redder" of „verlosser" beteekent. Zij die het historisch bestaan van Jezus ontkennen, zeggen dat de zinnebeeldige naam „Verlosser" dit alreeds bewijst. Daartegenover staat dat de eigennaam Jezus bij de oude Joden menigvuldig voorkwam.

Jezus' bijnaam, Christus (zie dit artikel), komt van het Grieksche werkwoord chriein, dat „zalven" beteekent. Christus = de (met Gods geest) gezalfde. Het is de vertaling van het Hebreeuwsche Messias. „Jezus Christus" is dus een Joodsche eigennaam gevolgd door een Griekschen bijnaam.

Indien de overlevering van Mattheus 2 waarheid bevat en Jezus onder koning Herodes den Groote geboren is, dan valt die geboorte vóór onze jaartelling, daar Herodus in 4 v. C. stierf. Hoe oud Jezus geworden is weten wij niet. Volgens Lucas 3 vers 23 was hij toen hij optrad „omtrent 30 jaren". Volgens de 3 eerste Evangeliën schijnt dit openbaar optreden 1 jaar geduurd te hebben en is hij dus op ongeveer 31 jarigen leeftijd gekruisigd. Volgens het 4de evangelie predikte hij minstens 3 jaar, en werd dus ± 33 jaar oud. Dit alles is onzeker, daar de tijdsbepalingen van de lang na dato schrijvende Evangelisten hoogst zwevend zijn.

Volgens Mattheüs 2 vers 1 en Lucas 2 vers 4 is hij geboren te

Bethlehem. Dit is echter denkelijk zoo verhaald, omdat deze stad onder zijn volk bekend stond als de plaats waar de beroemde koning David (± 1000 v. C.) geboren was, vanwaar dus zijn stamhuis stamde, en waar nu ook zijn verwachte groote nakomeling, de Messias, moest ter wereld komen. — In werkelijkheid echter, nemen de nieuwere geleerden aan, is Jezus te Nazareth, in het Noordelijk meer vrijzinnig deel van Palestina, Galiléa, geboren. Palestina ligt midden tusschen Afrika, Azië en Europa in, aan den grooten heirweg Babylon—Egypte. In Palestina, vlak bij het broedervolk der Phoeniciërs dat door zijn zeevaart met Europa in aanraking kwam, konden de Israëlieten ook van Europa vernemen. Alle lichtstralen door God op de 3 akkers der toenmalige wereld geworpen, konden in het middelpunt, het knooppunt der 3 werelddeelen, samenstroomen, en juist aan dit knooppunt lag Palestina. De waarlijk ontelbare goden waarvan het hoorde, verwierp het al spoedig en verving ze door één Opperwezen. Hiervan getuigt het Oude Testament. Jezus heeft dat Godsbeeld gezuiverd; en tegelijk een liefdeleer verkondigd voor de menschen onderling.

Anderen meenen, dat de door *Evolutie gezuiverde denkbeelden der menschheid door de Evangelisten aan een denkbeeldigen man zijn toegeschreven en in zijn figuur als het ware gekristallizeerd. Maar hoewel dit in sommige opzichten wel waar zal zijn, hoewel namelijk volstrekt niet alle nieuwe leer en spreuken en verhalen, die in het Nieuwe Testament aan Jezus worden toegeschreven, oorspronkelijk van hem zijn, zoo geloof ik dit toch van de meeste wel, en dat wel degelijk een geschiedkundige zeer bijzondere uitstekende persoonlijkheid met name Jezus in het begin onzer jaartelling heeft geleefd en den stoot tot een nieuwe Gods- en menschenbeschouwing gegeven.

Zonder twijfel een zoon van eenvoudige menschen, heeft men later, om hem te verheerlijken, geslachtsregisters ontworpen (Mattheus 1 en Lucas 3) die moeten bewijzen dat hij rechtstreeks van koning David afstamde, ja van Abraham (Mattheus 1 vers 2), ja van Adam (Lucas 3 vers 38). Deze reeds vrij spoedig ontstane en *van elkaar verschillende* geslachtsregisters worden echter volkomen te niet gedaan door de later ontstane meening, dat Jezus volstrekt niet Davids naspruit was, ja door geen mensch bij eene vrouw verwekt; maar door Godzelven; Mattheüs 1 vers 20 en Lucas 1 vers 35. Volgens deze beide teksten wordt dus het afstammen van David volkomen ontkend. Het is eene eigenaardigheid van de antieke literatuur dat men dergelijke tegenstrijdigheden naast elkaar liet staan. Wij voor ons houden Jezus voor eene historische persoonlijkheid, een mensch als wij, ook zeker niet zonder gebreken, en stammende uit eenvoudige burgermenschen. Hoewel we moeten bekennen dat we in deze materie op onze vooropgezette theorie of meening zijn aangewezen en de geschied-

kundige bronnen ons grootendeels in den steek laten. Ieder maakt zich dan ook een „Leven van Jezus" naar zijn eigen voorkeur.

Jezus' leven moet in twee scherp van elkaar gescheiden deelen onderscheiden worden. De eerste 30 jaar leeft hij stil als ambachtsman. Dan volgt eene korte, 1 of 3 jaar durende openbare werkzaamheid als rondreizend prediker, besloten door een in het voorjaar vallend optreden in Jeruzalem dat met de doodstraf wordt bestraft. — Van de 30 eerste jaren weten we ongeveer niets. De Nieuw-Testamentische apocryphen vertellen er veel curieuze bijzonderheden van. Men raadplege de vertaling welke de Wereldbibliotheek er mij van heeft opgedragen. — Wat het canonieke Nieuwe Testament betreft, dit vertelt slechts een enkele bijzonderheid van hem op twaalfjarigen leeftijd. Toen hij 30 jaar oud was, was zijn beroep dat van „tektoon", zooals het in 't Grieksch heet. Daar tektoon samenhangt met teichos = muur, zal het eerder architect, bouwkundige of huizenbouwer dan timmerman beteekenen. Of hij werkelijk tot zijn 30ste jaar zijn beroep heeft uitgeoefend weten wij niet. Sommigen vermoeden op grond van zijn kennis in zake Oudtestamentische dingen, dat hij op een rabbijnenschool geweest is. In elk geval was dit 30jarige leven verborgen en stil. Daarna volgt dan de korte openbare periode. En deze is dan wat men gewoonlijk „Het leven van Jezus" noemt.

Wij kunnen er niet aan denken er hier een résumé van te geven. Dit is ook onmogelijk, wegens de afwijkende opgaven der evangelisten; vooral door hunne zeer vage tijds- en plaatsbepalingen. Alleen dit houd ik voor vaststaande, dat hij, uit zijn ouderlijk huis te Nazareth (waar hij waarschijnlijk ook geboren is) gegaan zijnde, zich eerst gevestigd heeft in de drukke aan het meer van Galiléa gelegen stad Kapérnaüm, dat hij hier onder visschers zijne eerste leerlingen koos, en dat hij van hier uit grootere en kleinere propagandatochten in de omliggende landstreken, samen zoo groot als half Nederland, deed. — Na het platteland bewerkt te hebben is hij ook naar de hoofdstad gegaan, doch daar met den dood gestraft, denkelijk als nieuwigheidsbrenger.

Men leze, om een algemeenen indruk te krijgen, de eerste evangeliën (die echter doorspekt zijn met wonderverhalen). Het vierde evangelie is bijna geheel en al volstrekt-ongeloofwaardig. Verder leze men een van de vele Levens van Jezus, waarbij men bedenke dat ieder auteur er van maakt wat hij kan, en krachtens zijn subjectieven aard er van maakt wat hij moet. Dit is geen wonder als men in aanmerking neemt de weinige en gebrekkige gegevens, waarover wij beschikken. — Wel wat verouderd maar toch nog het meest lezenswaard is: De bijbel voor jongelieden, door Oort en Hooykaas, deel 5 en 6, Harlingen, Behrns, 1871. Hiernaar bewerkt is de eenvoudiger Kinderbijbel van A. J. Oort, Den Haag, Ykema, 1888. Het tweede deel hiervan behandelt Jezus' leven. — Ver-

volgens is lezenswaard: De kinderbijbel van Nellie van Kol, bij Masereeuw en Bouten te Rotterdam, zonder jaartal, van ± 1905. Eveneens zeer aan te bevelen is die van Mej. C. Sparnaay, bij de Hollandiadrukkerij te Baarn, 1912. Dit boek is heel prettig geschreven.

Eigenaardig is: Het leven van den Heiland, door den bekenden romanschrijver Frenssen. Voor wie een kort overzicht wil hebben is geschikt: „Het leven van Jezus" door L. de Baan, bij Kalis te Buitenpost, 1913, 10 cents. Ter orienteering leze men de Korte schets van Jezus' land en tijd, voor in den 2den druk van mijn Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt, Wereldbibliotheek, Amsterdam, waarin men ook het eenigszins op fantazie berustende gedicht „Jezus Christus" kan raadplegen.

De volgelingen van Jezus zijn tegenwoordig 550 millioen van de 1512 millioen aardbewoners. Van deze 550 millioen, naar Jezus' bijnaam „Christenen" genaamd, zijn 260 millioen Roomsch-Katholiek, 170 millioen Protestantsch en 120 millioen Grieksch-Katholiek. Zie n°. VII en VIII van het Voorwerk.

Van den naam Jezus is ook afgeleid het woord „Jezuieten", die zich bijzonder goede volgelingen van Jezus achten. Letterlijk noemen zij zich: „Leden van het gezelschap van Jezus", in het Latijn: Societatis Jesu", verkort: S. J.

Jezus Sirach (Spreuken van). Eene reusachtige verzameling van vermaningen, opmerkingen, waarschuwingen, gericht tot menschen van allerlei leeftijd, stand en betrekking, lessen die op het burgerlijk en huiselijk leven betrekking hebben. Ze prijzen de matigheid, de kuischheid, de blijmoedigheid, en in het algemeen alle deugden. Tegen ondeugd en boosheid wordt ernstig gewaarschouwd.

Dit boek is eene navolging van het bijbelboek „De Spreuken van Salomo"; het is later ontstaan en daarom niet in den cánon (lijst van bijbelboeken) opgenomen, maar toch zóó hoog geacht, dat het tot op den huidigen dag onder de apocryphe boeken des Ouden Testaments eene plaats inneemt. Het is samengesteld door een Palestijnschen Jood, Jezus Sirach, of juister gezegd Jezus zoon van Sirach, ongeveer in het jaar 180 of 190 v. C. Hij verzamelde spreuken en spreekwoorden die in omloop waren en voegde er ook zelfbedachte bij. Dit in het Hebreeuwsch geschreven boek werd (allicht een halve eeuw later) in Egypte in het Grieksch vertaald door des auteurs kleinzoon en naamgenoot. En in den Griekschen vorm hebben wij het nog over. De Hebreeuwsche tekst is verloren gegaan.

Onder de apocryphen wordt het 't hoogst geacht. Het is 51 Hoofdstukken groot; 44—50 bevatten eene verheerlijkende opsomming van Israëls groote mannen, en 51 is een gebed.

Jisbibenob. Een reus, die David wilde dooden, maar door den

oomzegger van den laatste, Abisaï, werd gedood; 2 Samuël 21 vers 16. De spelling van den naam Jisbibenob is onzeker; de Leidsche vertaling schrijft: Dodo, Joas' zoon". Hij wordt ook genoemd een Refaïet, een afstammeling van den geheimzinnigen volksstam die met de Enakieten Kanaän moet bewoond hebben in den vroegsten voortijd. Althans volgens de Oudtestamentische overlevering. De Refaïeten en Enakieten moeten reuzen geweest zijn. Door de huidige anthropologie wordt evenwel niet bevestigd de meening, dat de menschen vroeger grooter van stuk waren dan nu.

Jizreël. In het Noorden van Palestina, op de hoogte van het meer van Galiléa stroomt een aanzienlijke beek in de Middellandsche zee, de Kison. Deze komt van het Zuidoosten en stroomt door eene groote vruchtbare vlakte, de vlakte van Jizreël geheeten, of, met verbasterden Griekschen naam, de vlakte van Esdrelon of Esdrelom. Aan den Oostkant dezer vlakte, ten N.W. van het gebergte Gilboa, waar ze nog slechts een uur gaans breed is, ligt de stad Jizreël. Het is een prachtige streek. Op den berg bij Jizreël heeft men heerlijke vergezichten. Een uitgezochte plek voor een buitenverblijf. Als zoodanig is ze dan ook verkozen door Achab, den koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël (regeert 884—861 v. C.) en zijne opvolgers. Zij woonden in het veel Zuidelijker gelegen Samaria, doch te Jizreël was hun buitenverblijf. Daar leefde ook de ongelukkige Naboth, die zijne akkers niet wilde verkoopen om Achabs domein te vergrooten en daarom onrechtvaardiglijk gedood werd: 1 Koningen 21. Te Jizreël ook werd het Baäldienende geslacht van Achab uitgeroeid door den uitsluitenden Jehovahvereerder Jehu; 2 Koningen 9. Jehu ging echter naar de meening van den profeet Hozea veel te ver: om het bloedbad van Jizreël zou ook *zijn* geslacht uitgeroeid worden; Hosea 1 vers 4 en 5. De profeet noemde zelfs zijn eigen kind „Jizreël" (= God verstrooit) om aan te duiden wat geschieden zou. Als echter het volk zich later bekeerde, dan zou God het weder in het land „zaaien"; Hosea 2 vers 20 en 21; „Jizreël" kan namelijk zoowel „God zaait" als „God verstrooit" beteekenen.

Later hooren we niet meer van de stad. — Thans is het nog een klein plaatsje, Zerin genaamd, en een station aan de spoorlijn Haïfa—Damascus. Het ligt op de waterscheiding tusschen de wateren, die naar de Middellandsche zee en die naar den Jordaan vlieten. Oude in de rotsen gehouwen wijnpersbakken zijn nog over.

Jizreël (De vlakte van). Deze is een driehoek, welker acht uur gaans lange basis van Noordwest naar Zuidoost loopt. De Oostelijke opstaande zijde is de kortste en wordt begrensd door het gebergte Gilboa en den berg Tabor. Door de altijd stroomende beek Kison is ze goed bewaterd, hier en daar zelfs moerassig, maar over het algemeen uitnemend vruchtbaar, en ook thans goed bebouwd;

de aarde, uit verweerde vulcanische stoffen bestaande, is zwart (Baedeker). Vanwege hare grootte noemt Flavius Josephus haar „de groote vlakte", en naar de in haar Noordwesthoek gelegen stad Megiddo heet ze ook wel: de vlakte van Megiddo. Als vlakte was ze een uitverkoren slagveld waar buitengewoon veel gevochten is. Vooral ook omdat twee heirwegen van Damascus naar Egypte haar doorsneden. Reeds in het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.) streden Debora en Barak er tegen Jabin en Sisera; Richteren 4. De richter Gideon leverde er slag tegen de Midianieten en andere vijanden Israëls; Richteren 6 vers 33. Saul sneuvelde er tegen de Philistijnen; 1 Samuël 29 vers 1 en 31 vers 7. Koning Achab (regeert 884—861 v. C.) versloeg er de Syriërs onder Benhadad; 1 Koningen 26 en 28. Koning Josia van Judéa (regeert 639—906 v. C.) wilde er de Egyptenaren onder pharaö Necho tegenhouden en werd er doodelijk gewond; 2 Kronieken 35 vers 20—24. Ook later streden er Romeinen met Joden; kruisvaarders met Mohammedanen en op 16 April 1799 nog Turken met Napoleon. Geen wonder dat de schrijver van Openbaring den grooten eindveldslag, waarin Christus zijne vijanden overwinnen zal, een tweede Megiddovlakte noemt. Wij zouden zeggen: een tweede Waterloo. Zie het artikel Armageddon. Vergelijk Openbaring 16 vers 16.

De vlakte van Jizreël was in onze dagen het aangewezen pad voor den spoorweg Haïfa—Damascus.

Joab. Tweede zoon van Zeruja, een zuster van koning David; ± 1000 v. C. Joab moest dus oom tegen David zeggen. Toen de laatste voor Saul vluchten moest en zich vestigde in een versterkt hol te Adullam, aan den Westrand van het gebergte van Judéa, voegde zich ook Joab bij hem; 1 Samuël 22 vers 1. Hij heeft toen zeker het vrijbuitersleven van zijn oom gedeeld en zich ontwikkeld tot een goed en gehard krijgsman. Als tenminste later David koning is geworden, maakt hij zijn neef tot aanvoerder van de troepen, die tegen zijn concurrent Isboseth moeten gaan vechten; 2 Samuël 2 vers 13. Hij wist zich zelfs in die mate onmisbaar te maken dat hij David de wet ging stellen. Deze had namelijk onderhandelingen aangeknoopt met Isboseths generaal Abner. Joab vond dit niet goed en doodde hem op eigen initiatief verraderlijk. Hoewel David dit schandelijk vond en openlijk rouwde over Abner, dorst hij toch niets tegen den machtigen Joab te doen; 2 Samuël 3 vers 17—39, ja bekende dat de zonen van Zeruja hem te geweldig waren; vers 39.

Volgens 1 Kronieken 11 vers 4—9 was Joab de eerste die bij de bestorming van Jeruzalem de muren beklom. Hij was ook de oppergeneraal in den bekenden oorlog tegen de Ammonieten, tijdens welken David, om Bathseba te kunnen huwen, haren man Uria den dood deed vinden. De oorlog begint 2 Samuël 10 vers 7. Ook in het volgend jaar, als de krijg nog niet geëindigd is, blijft Joab generaal; Hoofdstuk 11 vers 1. Tegen het succesvolle einde echter noodigde

hij David uit om den eindslag te slaan en zoo de eer aan zijnen koning te laten (Hoofdstuk 12 vers 26—39), een bewijs dat hij zijnen vorst niet over het hoofd was gegroeid. Ja, bij het misdadig doen sneuvelen van Uria liet hij zich eene werkzame rol aanleunen; Hoofdstuk 11 vers 14—25.

Als later Davids zoon Absalom wegens moord van het hof verbannen is, weet Joab door middel van eene schrandere vrouw uit Tekoa, die een verdicht verhaal opdischt, den prins weder te doen terugkeeren; 2 Samuël 14 vers 1—24. Ja, door Absalom op eene ruwe en eigenaardige wijze tot zich geroepen, weet hij den koning over te halen, zich geheel met den moordenaar weder te verzoenen; vers 28—33. Absalom toonde slechten dank; hij viel van zijn vader af, maakte zich zelven koning. Joab bleef Davids partij kiezen, hoewel een ander, Amaza, om ons onbekende redenen tot opperbevelhebber was gekozen (2 Samuël 27 vers 25), vluchtte met zijnen vorst heen, en versloeg kort daarna in het Overjordaansche den oproerigen prins als aanvoerder van de eerste afdeeling van Davids leger; 2 Samuël 18 vers 2—7. Tegen des konings uitdrukkelijk bevel doodde Joab eigenhandig Absalom door hem 3 werpspietsen in het hart te stooten; vers 14. Ja, hij dorst, toen David hierover zielsbedroefd was, hem berispen en hem dwingen tegenover de buitenwereld een vroolijk gezicht te toonen, daar hij immers overwonnen had! 2 Samuël 19 vers 1—8. Zonder twijfel heeft dit medegewerkt, om den vorst van zijnen al te meesterachtigen generaal afkeerig te maken, tenminste hij belooft, nog vóór hij te Jeruzalem terug is, aan Amaza het levenslang opperbevelhebberschap; vers 13. Joab echter en zijn broeder Abisaï hadden het vertrouwen des volks. Amaza talmde te lang met het vervolgen van Seba, een nieuwen kroonpretendent. David zag zijn misslag in, en, zich schamende het opperbevel aan Joab te schenken, gaf hij het aan diens broeder Abisaï; 2 Samuël 20 vers 1—7. Deze en Joab trokken nu met hunne troepen uit. Men ontmoet Amaza. Onder den schijn van hem te kussen vermoordt Joab hem verraderlijk; vers 10. Dan treedt hij naar het schijnt geheel als opperbevelhebber op (zie vers 11, 13, 15—21) en brengt Seba ten val; vers 22. Naar Jeruzalem teruggekeerd en Davids troon gestevigd hebbende, durft de laatste hem het dooden van zijn generaal Amaza en het usurpeeren van het generaalschap niet te verwijten en maakt hem weder tot opperbevelhebber over het gansche leger; vers 23. Dit is hij dan verder zoolang David leefde gebleven. Als zoodanig hield hij de beruchte volkstelling, welke hij den koning ontraden had, en die eene pestziekte veroorzaakte, volgens 2 Samuël 24; zie over Joabs rol vers 2, 3 en 4.

Dat hij een ijverig maar bovenal een eerzuchtig en daarom onbetrouwbaar man was, en toch eigenlijk een wankele aanhanger, bleek in Davids laatste dagen, toen zijn zoon Adonia den troon wederrechtelijk wilde beklimmen en Joab diens partij koos; 1 Konin-

gen 1 vers 7. De poging mislukte, doch wij lezen niet dat er wraak genomen werd. Evenwel, toen David zijn einde voelde naderen, ried hij zijnen opvolger Salomo aan om Joab, den moordenaar van Abner en Amaza, te dooden; 1 Koningen 2 vers 5. Toen nu Salomo een tijdje lang koning was en enkele lastige menschen begon op te ruimen, gevoelde Joab dat het ook *zijn* beurt werd. Hij vluchtte naar den tabernakel en greep de hoornen van het altaar; 1 Koningen 2 vers 28. Hier scheen hij veilig. Maar toch liet Salomo hem op die heilige plek doorsteken (vers 34), waarna hij begraven werd in zijn familiegraf te Bethlehem (vers 34 vergeleken met 2 Samuël 2 vers 32). Zoo was het leven en sterven van dezen dapperen, maar heerschzuchtigen en bloeddorstigen man. Hij werd opgevolgd door den man die hem dooden moest, Benaja; vers 35.

Joachim. Deze naam komt in den bijbel niet voor, maar omdat hij nog al bekend is, nemen wij hem hier op. Er zijn honderde jaren na 't ontstaan van het Nieuwe Testament nog toevoegsels aan hetzelve geschreven (zie het artikel Apocryphe boeken), vol wonderlijke verhalen over Jezus' jeugd, ja Maria's jeugd, Maria's geboorte, enz. Welnu, daarin heet de vader van Maria „Joachim". Hij was gehuwd met Anna. Beiden worden als zeer braaf geprezen, en van hen wordt, evenals van de ouders van vele andere beroemde mannen gezegd dat ze eerst lang kinderloos waren. Maar eindelijk werd er nog een kindje geboren, en dàt werd nu die beroemde Maria! Zie verder het tweede artikel Anna.

Joahaz. I. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël; regeert 820—803. Hij was de zoon van den beroemden Jehu. Ook hij hield de vereering van Jehovah onder de gedaante van een stier in stand, wat het Oude Testament ten sterkste in hem berispt; 2 Koningen 13 vers 1 en 2. Om hem te straffen, staat er in vers 3, geeft Jehovah zijn volk in de hand van koning Hazaël van Syrië, en diens zoon Benhadad. De Syriërs verslaan de Israëlieten en laten den koning slechts 40 ruiters, 10 strijdwagens en 10.000 voetknechten (vers 7) en onderdrukken het volk voortdurend; vers 3. — Toen verootmoedigde Joahaz zich; wel liet hij den stierdienst bestaan, maar Jehovah gaf toch later een redder, Joahaz' kleinzoon Jerobeam II, die Israël weder voor korten tijd tot bloei bracht. In vers 8 staat dat Joahaz een dapper man was.

Joahaz. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa, regeert slechts 3 maanden, in 609. Hij was de zoon van den beroemden hervormer Josia, en werd na het sneuvelen van dezen bij Megiddo tegen de Egyptenaren door het volk, met voorbijgaan van zijn ouderen broeder Eljakim of Jojakim tot koning gemaakt; 2 Koningen 23 vers 30. De godsdiensthervorming zijns vaders deed hij weder te niet; vers 32. Volgens Ezechiël 19, dat o.a. op hem zinspeelt, was hij een bloeddorstig mensch. Door den Egyptischen koning Necho gevangen genomen, werd hij van zijn

kroon beroofd en als gevangene naar Egypte gevoerd; 2 Koningen 23 vers 33 en 34 en Ezechiël 19 vers 4. Zijn broeder Eljakim werd koning; en nu Jojakim genaamd. Zijn land moest een reusachtige schatting betalen. Joahaz stierf in zijne Egyptische gevangenschap; 2 Koningen 23 vers 34. Hem bezingt ook Jeremia in Jeremia 22 vers 10—12, waar hij „Sallum" genoemd wordt. Men denkt dat Sallum een andere naam van Joahaz was, gelijk Eljakim ook Jojakim genoemd werd.

Joas. I. De vader van den richter Gideon; zie dat artikel.

Joas. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa; regeert 841—802. Zijn vader was Ahazia, die door Jehu gedood werd; zie deze artikelen. Joas was toen nog slechts één jaar oud. Zijne grootmoeder Athalia (zie dat artikel) beging toen een gruweldaad. Zij roeide haar eigen vleesch en bloed, het geheele koningsgeslacht, uit, teneinde zelve aan de regeering te komen. De kleine Joas alleen ontkwam. Zijne oudtante Joseba, de vrouw van den hoogepriester, redde hem, verborg hem. Zes jaar lang leefde hij in het geheim in een der tempelgebouwen; 2 Koningen 11 vers 1—3. Toen betrok de hoogepriester, Joas' oudoom Jojada, de gansche tempel- en paleiswacht in het geheim, deed de officieren trouw zweren en toonde hun het prinsje. Op zekeren sabbath bracht Jojada hem naar buiten; de lijfwacht omringde hen beiden. De priester zette hem den diadeem op en deed hem de koninklijke armbanden aan en zalfde hem tot koning, terwijl het volk in de handen klapte. Athalia hoort het, snelt toe, ziet alles, roept „Verraad!", wordt verwijderd en neergehouwen; vers 4—16. — Dit alles had ook zeker een godsdienstigen ondergrond. Athalia had als dochter van Achab en Izébel voorkeur voor den Baäldienst. Toen ze vermoord was verwoestte het volk de Baälaltaren en beelden, doodde den Baälpriester Mattan, enz. Nu kon de Jehovahdienst weder bloeien, want de 7-jarige koning stond onder den Jehovahpriester Jojada; vers 17—21.

Toen Joas zelfstandig begon te worden was zijn zorg: den tempel, die in een vervallen toestand was, te doen restaureeren. Hij beval den priesters om een deel der tempelinkomsten daartoe te gebruiken. Ze moesten met dat geld den tempel zelf doen herstellen. Maar zij bleven in gebreke. Toen besloot de koning in het 23ste jaar zijner regeering zelf deze zorg op zich te nemen. Hij liet een groote geldkist maken met een gat in het deksel, die bij den ingang des tempels nederzetten en had veel succes. Het volk, vertrouwend dat z'n gaven nu haar doel zouden bereiken, gaf veel. Door eene goede administratie werd het nu mogelijk den tempel grondig te herstellen; 2 Koningen 12 vers 1—16. Joas betoonde zich als een trouw Jehovahdienaar, doch, hoezeer hij den tempeldienst te Jeruzalem ook bevorderde,.... er werd ook op allerlei heuvels en bergen op het platteland nog geofferd; vers 2 en 3. Dit schijnt de bijbelschrijver heel erg te vinden.

Terwijl nu Joas volgens 2 Koningen 12 vers 12 zijn *gansche* leven aan Jehovah getrouw blijft, valt hij volgens het Kroniekenboek af, zoodra zijn oude krachtige voogd Jojada sterft. De voorname heeren haalden den koning nu over om ook de andere goden niet te verwaarloozen; denkelijk opdat die in hun jaloerschheid geen hongersnood enz. zouden zenden. Een zoon van Jojada, Zacharia, profeteert tegen dezen afval van Jehovah, waarop Joas hem dooden laat; 2 Kronieken 24 vers 15—22. Of dit alles historisch is weten we niet. Allicht vertelt de Kroniekschrijver het alleen om als inleiding te dienen voor den nu volgenden rampspoed; immers staat er in vers 20: „Nu gij Jehovah verlaat, verlaat hij u." In het volgende jaar namelijk trok koning Hazaël van Syrië door het Noordrijk Israël, welks koning hij reeds verslagen had, en deed eene strooptocht naar de Philistijnsche stad Gath en nam haar in. Hij was nu dicht bij Jeruzalem. Vreezend voor eenen aanval op zijne hoofdstad trok Joas hem volgens 2 Kronieken 24 vers 24 met een oppermachtig leger tegemoet, maar werd verslagen; de vijand trok Judéa en Jeruzalem binnen (vers 23); Joas zelf werd gewond (vers 25) en moest eene onmetelijke schatting aan de Syriërs geven; zie vers 17 en 18 van 2 Koningen 12, dat van een binnenrukken der Syriërs in Jeruzalem echter niets weet en slechts spreekt van „aanstalten maken om tegen Jeruzalem op te trekken."

Joas, eens de trouwe Jehovahdienaar, zoo onderworpen aan diens hoogepriester dat hij zich zelfs in de keuze zijner vrouwen door hem leiden liet (2 Kronieken 24 vers 3), thans afgodsdienaar en verslagen, moordenaar van den zoon zijns weldoeners, verliest de volksgunst, wordt door samenzweerders gedood en niet eens in de koningsgraven begraven; 2 Kronieken 24 vers 25; zie echter 2 Koningen 12 vers 21.

Joas. III. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël; regeert 803—787. Het rijk was in een treurigen toestand. De Syriërs hadden het Overjordaansche veroverd en Israël bijna tot een vazalstaat gemaakt. De stervende profeet Eliza, op zijn sterfbed opgezocht door Joas, voorspelde den koning dat hij hen driemaal verslaan zou; lees het eigenaardige verhaal 2 Koningen 13 vers 14—19. Inderdaad heroverde hij op Syrië's koning Benhadad alle steden, welke diens vader Hazaël vroeger van Israël geroofd had; vers 22—25. Alleen het Overjordaansche bleef tot Jerobeam II in handen der Syriërs.

In latere regeeringsjaren ontstond er oorlog tusschen Joas en het broedervolk van Judéa. Deszelfs koning Amazia daagde Joas tot den krijg uit. Joas antwoordde met een hatelijk verhaaltje van een platgetrapten distel; 2 Koningen 14 vers 8—10. Hoewel hij Amazia aanried niet te strijden, wilde deze niet luisteren. Doch hij leed de nederlaag, Joas nam Amazia gevangen, trok zelfs Jeruzalem binnen, en trok niet af dan met vele gijzelaars en veel buit, tot onderpand

van Amazia's trouw. Zoo werd Judéa tijdelijk een vazalstaat van Israël, vers 11—14. En toen Joas stierf werd hij opgevolgd door zijn zoon Jerobeam II die het rijk zelfs weder tot zijne oude grenzen zou uitbreiden.

Job. De hoofdpersoon van het dichterlijke boek van dien naam, waarvan de Inleiding in de Leidsche vertaling zegt: „Dit dichterlijke boek, het grootste meesterwerk der ons overgeleverde Israëlietische letterkunde, handelt over het lijden van den rechtschapene, een raadsel bij het geloof aan Gods rechtvaardigheid." De 42 hoofdstukken zijn bijna alle in dichtvorm geschreven, maar de twee eerste zijn in proza en verhalen hoe een rechtvaardig en aanzienlijk man, ja de aanzienlijkste van zijn volk (vers 3), wonende in het land Uz of Us, een deel der Syrische woestijn ten Oosten van Palestina, buiten zijn schuld door de zwaarste rampen wordt getroffen. Zijn naam is Job. De onbekende auteur, die misschien 3 of 400 jaar v. C. leefde, verplaatst ons in zijn geschrift in den overouden aartsvaderlijken tijd: Job is een herdersvorst, die zelf offert. De stof heeft hij waarschijnlijk aan eene overlevering of legende ontleend. Immers een Job komt in Ezechiël 14 vers 14 en 20 naast Noach en Daniël (een anderen dan den bekende) voor. De auteur was een man van kennis, tehuis in de letterkunde van zijn volk, iemand die van de hemellichamen, de aarde, de dieren en de planten veel wist en misschien veel gereisd had of tenminste over vreemde landen veel gelezen of gehoord. Als dichter staat hij hoog.

Zijn boek is gericht tegen het algemeen geloof dat iemand die zwaar lijden moest juist een groot zondaar is. Het demonstreert dit aan Job. In Hoofdstuk 1 en 2 wordt door middel van eenige tafreelen, die samen een roerend drama vormen, geschilderd hoe Job, ofschoon braaf en vroom, van alles, van rijkdommen en kinderen en gezondheid, wordt beroofd, juist om zijn *deugd.* Immers God laat Satan toe zijn deugd te *beproeven.* Hij blijft geduldig en spreekt de berustende beroemde woorden: „De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd" (Hoofdstuk 1 vers 21) en: „Ook het goede van God nemen wij aan; zouden wij dan het kwade niet aannemen?" Hoofdstuk 2 vers 10. Om zijne nu groote armoede gebruikt men nog het spreekwoord: „Zoo arm als Job". En om zijn geduld: „Zoo geduldig als Job".

Evenwel: dit geduld houdt geen stand. Drie vrienden, Eliphaz, Bildad en Sophar, komen tot hem om hem te troosten, zitten 7 dagen stom van smart bij hem. Eindelijk wordt de smart Job te machtig en hij barst los in bittere klachten; Hoofdstuk 2 vers 11—13 en Hoofdstuk 3. Dit geeft aanleiding tot lange twistgesprekken tusschen hem en zijne vrienden; Hoofdstukken 4—28. Zij beweren dat Job zwaar moet gezondigd hebben; anders zou hij zoo niet lijden. Job ontkent dezen samenhang ten sterkste. Hij behoudt het veld en zet in Hoofdstuk 29—31 nóg eens uiteen dat zijn gedrag toch onbe-

rispelijk was. Daarna treedt een vierde vriend op, die hem den mond wil stoppen; hij heet Elihu; zijne redenen staan in Hoofdstuk 32—37. Ten slotte neemt God het woord: In een onweder of storm doet hij Job zijne kleinheid gevoelen, en Zijne Eigene grootheid. Zulke groote dingen als het verband tusschen 's menschen deugd en zijn lot kan een mensch toch niet begrijpen. Job zwijgt beschaamd; Hoofdstuk 38 vers 1 tot 42 vers 6. Maar het toornigst is God op de drie vrienden. Job moet voor hen voorbede doen, en wordt ten slotte in zijn vroegeren voorspoed hersteld.

Dit laatste, misschien later toegevoegd, maakt echter het geheele betoog van het boek wel wat krachteloos: de deugdzame Job wordt ten slotte toch weder beloond! En het betoog dat voorafging hield immers juist in, dat er geen zichtbare samenhang is tusschen deugd en voorspoed, ondeugd en tegenspoed! — De nieuwere geleerden zeggen dan ook, dat niet alleen het slot, maar nog veel meer in het boek, in later tijd is bijgevoegd; vele stukken, o.a. de genoemde redenen van Elihu.

Hoogst dichterlijk en treffend zijn de woorden die God Job in den storm toevoegt. Allerlei natuurwonderen worden daar beschreven. Bij het Reuzendier of den Behemoth uit Hoofdstuk 40 vers 10—19 denkt men gewoonlijk aan het Nijlpaard. Bij het Gedrocht of den Leviathan van vers 20—27 gewoonlijk aan den krokodil.

Het is wonderlijk, dat dit boek met zijne snijdende opmerkingen tegen de gangbare eudaemonistische leer der vaderen toch in den bundel Joodsche heilige schriften werd opgenomen. Dit pleit voor de ruimte van blik der verzamelaars. Ook bij de oude Christenen was het boek, getuige Jacobus 5 vers 11, bekend.

De Prolog im Himmel voor in den Faust is door Goethe aan de voorstellingen van Job 1 en 2 ontleend. De Heer, door de aartsengelen omringd, die Mephistopheles verlof geeft om Faust te trachten door verleiding ten onder te brengen, is de Jehovah die, omringd door „de zonen Gods" (Job 1 vers 6) aan Satan verlof geeft om Job te beproeven. De dialogen in den Faust gelijken op die in Job.

Jochébed. Letterlijk: zij wier roem Jehovah is. Jochébed was de moeder van Mozes. Zij was de tante van Amram en met dezen gehuwd; Exodus 6 vers 19. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren: Aäron, Mirjam en Mozes. Jochébed was het, die, toen de mannelijke kindertjes der Israëlieten in Egypte moesten worden verdronken, een biezen kistje (van papyrus) vlocht, dit waterdicht maakte en den kleinen Mozes aan den Nijl overgaf. Van papyrus vlocht men van alles: matten, manden, kleederen, zeilen en zelfs roeibootjes, lichte vaartuigjes die in Jezaja 18 vers 2 en bij Plinius worden vermeld. Ze konden worden opgevouwen en bij de katarakten of ook wel elders bij sterke strooming op de schouders worden vervoerd. Plinius vermeldt ze in boek XIII, 22.

Jochébeds moederzorg werd beloond, haar kind gered. Zij mocht

het zelve zoogen. Dit verhaal kunt ge lezen in Exodus 2 vers 1—10. Van de moeder lezen we verder in het Oude Testament niet meer. Haar geloof wordt in Hebreën 11 vers 23 geprezen.

Jodengenoot. In de laatste eeuwen voor Christus begon er tengevolge van de veldtochten van Alexander den Groote (± 333 v. C.) een veel levendiger verkeer te komen tusschen de verschillende volken. Het Oosten nam de Grieksche wijsbegeerte ten deele aan. En in Europa deden Oostersche speculaties en godsdiensten hun intree. Ook de Joden werden in deze ideeënuitwisseling opgenomen. De Grieksche geest maakte zich van velen onder hen meester, waardoor uit reactie de Pharizeesche = afgescheiden (strenge) richting onder de Joden ontstond. Maar de Joodsche godsdienst, zijn monothéïsne, zijne zedewetten, trokken omgekeerd ook vele heidenen aan. Zonder echte Joden te worden, kwamen ze toch tot den godsdienst der Joden. Men noemde hen Jodengenooten of proselieten. Ze komen o.a. in het Nieuwe Testament voor in Handelingen 13; mannelijke in vers 43, vrouwelijke in vers 50. De hoofdman Cornelius in Hoofdstuk 10 vers 2 heet een „godvreezend" man: een Jodengenoot, enz. enz. Dit „godvreezend" is een technische term. Bijv. „Godvreezende vrouwen" wil in Handelingen steeds zeggen: Vrouwelijke Jodengenoten of proselietinnen.

Men onderscheidde twee soorten. *Ten eerste :* „proselieten der poort", die zich hielden aan de zeven zoogenaamde Noachische geboden: onthouding van afgoderij, van godslastering, moord, ontucht, diefstal, weerspannigheid jegens de overheid, en bloedend vleesch. Men meende dat deze geboden van Noach afkomstig waren. *Ten tweede :* „proselieten der gerechtigheid"; dezen lieten zich ook besnijden, hielden de gansche Joodsche wet en gingen dus geheel in het Jodendom op.

Uit Mattheüs 23 vers 15 maken we op, dat de Joden soms veel moeite deden, ja zee en land bereisden om bekeerlingen te maken, doch dat Jezus daar niet veel mede op had.

Lees nog de artikelen Proseliet en Noachische geboden.

Joël. Een der jongste profeten van het Oude Testament. Van den man zelven weten we niets. Misschien leefde hij ongeveer 400 v. C. Naar aanleiding van een vreeselijke sprinkhanenplaag, die in het begin van zijn boek met levendige kleuren beschreven wordt, schildert hij den Gerichtsdag van Jehovah. Van af Hoofdstuk 2 vers 18 verliest hij dan de sprinkhanen voorgoed uit het oog en vermeit zich in de zegeningen der toekomst, waarin de heidenwereld gevonnisd en verpletterd, Israël door Jehovah rijk beweldadigd zal zijn. Zie de inleiding op Joël in de Leidsche vertaling.

Het kleine levendig geschreven boek telt slechts 3 Hoofdstukken. De bekendste tekst ervan is Hoofdstuk 2 vers 28—32: „Na dezen zal ik mijnen geest uitstorten over alle vleesch", enz., woorden die in de Pinksterrede van Petrus, in Handelingen 2 vers 17—21, worden aangehaald.

„Alle bevoegde beoordeelaars stemmen overeen in den lof, dien zij aan Joëls stijl en de dichterlijke schoonheid zijner rede toezwaaien. De taal is buitengemeen zuiver en beschaafd. Het uitstekende van zijn dichterlijk talent in 't bijzonder aan te wijzen, ware overtollige moeite"; Prof. A. Kuenen; die den auteur onder koning Joas van Judéa (regeert 841—802) plaatst, terwijl de Leidsche Vertaling hem in 400 zich voorstelt. Bewijs van de groote onzekerheid van sommige onderdeelen onzer wetenschap omtrent het Oude Testament.

De naam Joël bestaat misschien uit twee woorden: Jo en Eel, en beteekent dan: Jehovah is God.

Johanan. Van verschillende mannen van dien naam is de bekendste de zoon van Kareach (2 Koningen 25 vers 23) die na de verwoesting van Jeruzalem in 586 door Nebucadnezar als krijgsoverste in het leeggeplunderde en verwoeste land was aangesteld. Hij meldde zich aan bij den landvoogd Gedalja. Dit verhaal staat ook in Jeremia 40 vers 7—12. Hij en zijn collega's bemerkten, dat er eene samenzwering tegen Gedalja was beraamd door zekeren Ismaël (zie dat artikel) en waarschuwden hem; maar Gedalja wilde het niet gelooven; vers 13—16. Hij werd werkelijk vermoord, en Ismaël voerde de hofhouding (waarbij ook de profeet Jeremia gedacht moet worden) gevankelijk weg; Jeremia 41 vers 1—10. Maar Johanan verloste hen (vers 11—15) en trok met zijne bevrijden in de richting van Egypte; vers 16—18. Jeremia, om raad door hem en zijne collega's gevraagd zijnde, raadt aan en beveelt in Palestina te blijven; Hoofdstuk 42. Maar Johanan wil niet naar dit woord luisteren. Hij en de zijnen zeggen dat Jeremia niet Góds stem hoorde, maar naar de inblazingen van zijnen secretaris Baruch luisterde; Hoofdstuk 43 vers 1—3. Hij sleept allen en ook Jeremia mede naar Egypte; vers 4—7. Dan verdwijnt hij uit ons oog.

Johanna. De vrouw van Chuzas den rentmeester van Herodes Antipas. Zij komt in Lucas 8 vers 3 voor onder de vrouwen, die door Jezus van haren boozen geest of krankheid waren genezen en nu met hem door Galiléa reisden. Ook in Lucas 24 vers 10 komt ze voor, thans te Jeruzalem, den derden dag na Jezus' dood. Zij was hem dus tot het bitter einde gevolgd. — Johanna was eene aanzienlijke vrouw, die volgens Lucas 8 vers 3 Jezus en de zijnen financieel steunde. Dit is eene belangrijke mededeeling, want zoo begrijpen we waarvan de Meester en zijne discipelen leefden.

Johannes (Brieven van). Volgens onzekere overlevering leefde de apostel Johannes (zie dat artikel) tot in hoogen ouderdom te Ephese in Klein-Azië. Volgens dezelfde overlevering schreef hij aldaar het Evangelie van Johannes, de Openbaring en de drie brieven. De huidige geleerden meenen dat ze slechts aan hem toegeschreven, maar inderdaad veel later vervaardigd zijn. Wij spreken in dit artikel alleen van de brieven.

I. De eerste, vijf hoofdstukken groot, doet zich niet als een brief voor, maar als eene verhandeling over de Christelijke gemeenschap op den grondslag der onderlinge liefde. Stijl en woordenkeus doen bijzonder sterk denken aan die van het Vierde Evangelie, zoodat de gedachte voor de hand ligt dat één schrijver ze schreef. Anderen zeggen dat de auteur des briefs zich zóó in den stijl van het Johannesevangelie verdiept had, dat hij vanzelf diens stijl ging schrijven. Niemand weet het.

In de tweede eeuw na Christus was er onder de Christenen eene afwijkende richting, die der zoogenaamde Gnostieken, een soort van theosophen. Ze leerden dat men een scherp onderscheid moest maken tusschen Jezus en Christus, in dezer voege, dat volgens hen de Christus, een bovennatuurlijk Wezen, zich bij den doop in den Jordaan met Jezus, overigens een gewoon mensch, had vereenigd, om straks bij zijn sterven weder van hem te scheiden. Zij loochenden het menschelijke in den Christus, en maakten alzoo zijn zedelijk voorbeeld krachteloos. Ook zijn lijden en sterven (zeiden ze) was slechts schijn; en alzoo verviel dus zijn kruisdood als verzoenend redmiddel der menschheid. Ze noemden zich „geestelijk" en meenden dat ze boven de verleiding der zonde verheven waren. — Tegen deze „ketterij" nu richten zich alle drie Johannesbrieven, *die dus bij elkaar behooren.* Deze ketterij noemen ze „de antichrist", welk woord dan niet meer is een persoonsnaam, maar een verzamelwoord voor allerlei onchristelijkheden.

De schrijver van den eersten brief spreekt zijne lezers toe op vaderlijken toon, als een man van invloed en gezag en vergevorderden leeftijd. Een geördende samenhang van gedachten is er in het geschrift in het geheel niet te vinden. Maar de gedachten zelve zijn rijk en diep, en vloeien over van liefde.

De bestrijding der genoemde gnostiek wijst er op, dat dit geschrift zóó laat geschreven is, dat het tusschen 100 en 150 n. C. moet geplaatst worden, hoewel de schrijver het in Hoofdstuk 1 vers 1 doet voorkomen alsof hij Jezus persoonlijk gekend heeft.

II. De tweede brief telt slechts één Hoofdstuk en heet in vers 1 geschreven aan de uitverkorene Cyria. Het is niet duidelijk of hiermede eene bepaalde vrouw of wel eene geheele gemeente of wel de gansche gemeente van alle Christenen bedoeld is. „Cyria" wil namelijk zeggen: „Vrouwe", in deftigen zin. Het is 't vrouwelijke woord van Cyrius (Kurios) = Heer = de gewone titel van God en Jezus. Met „Vrouwe" kan dus bedoeld zijn de gemeente of bruid Gods.

Deze tweede Johannesbrief is zeer onbelangrijk en is eerst laat in de verzameling van Nieuwtestamentische geschriften opgenomen. Een vlek in dezen brief is vers 9—11, waar staat dat men menschen die de rechte leer van Christus niet aanhangen zelfs niet groeten mag.

III. Ook de derde Johannesbrief is slechts één Hoofdstuk groot en evenals de tweede ternauwernood in den Cánon opgenomen. De schrijver, die zich weder „de oudste" noemt (vers 1) richt zich tot eenen zekeren Gajus die verder onbekend is. Gajus wordt geprezen en het gedrag van een zekeren Diótrephes afgekeurd. Het slot is bijna gelijk aan het slot van het vorige schrijven. Dan breekt het haastig af. —

Ook de nieuwere geleerden nemen aan dat deze drie verhandelingen, al zijn ze niet van den in zijnen ouderdom te Ephese wonenden apostel Johannes, toch werkelijk in of bij Ephese, in elk geval in Klein-Aziatische kringen ontstaan zijn.

Johannes (De apostel). Zoon van Zebedeüs, en broeder van den apostel Jacobus. Johannes en Jacobus bekleeden onder de 12 discipelen van Jezus eene voorname plaats. Beiden zijn ze visschers bij het meer van Galiléa en worden tegelijk door Jezus tot „visschers van menschen" gemaakt; Mattheüs 4 vers 21; Marcus 1 vers 19 en Lucas 5 vers 10. Volgens sommige teksten was hij een heftig man. Zoo wilde hij aan iemand die in Jezus' naam booze geesten uitwierp zonder een bepaald Jezusdiscipel te zijn, verbieden dit gezegend werk voort te zetten; Marcus 9 vers 38 en Lucas 9 vers 49. Zoo wilden hij en z'n broeder, dat Samaritanen, die Jezus niet verkozen te logeeren, met hemelvuur zouden worden verslonden; Lucas 9 vers 51—54. Zoo wilden ze in het Messiasrijk op de eereplaats zitten; Marcus 10 vers 35—37. Men denkt wel dat het om het tweede voorval is dat Jezus hen „Boanerges" (zie dat artikel) = „Zonen des donders" noemde; zie Marcus 3 vers 17.

Bij de zelfde gelegenheden als zijn broeder Jacobus (zie dat artikel) treedt hij op den voorgrond, als bij de opwekking van Jaïrus' dochtertje, bij de verheerlijking op den berg, in Gethsémané. Maar vooral bij het laatste avondmaal. Ongeacht zijne heftigheid en zijn bijnaam „Zoon des donders" teekent het Johannesevangelie (dat *niet* van hem is; veel later geschreven) hem als den zachtmoedigen lieveling van Jezus, als „de discipel dien Jezus liefheeft" (Johannes 13 vers 23; 19 vers 26; 20 vers 2; 21 vers 7 en 20). Hij ligt aan tafel met het hoofd tegen Jezus' boezem. Zoo is hij het meest bekend geworden: als den apostel der liefde. Of hier historie in ligt, weten we niet.

Volgens Johannes 18 vers 15 en 16 volgt hij Jezus na diens gevangenneming tot op de binnenplaats van des hoogepriesters paleis; hij was namelijk bekend met dien heer, en introduceerde ook Petrus op dat plein. Het was bij die gelegenheid, dat Petrus zijn meester verloochende. Wat Johannes deed wordt niet gezegd. Den volgenden dag stond hij bij het kruis en werd door den gekruisigde aangewezen om voor zijne moeder Maria te zorgen; Johannes 19 vers 26 en 27. Volgens Hoofdstuk 20 vers 1—4 was hij op den Paaschmorgen op het bericht van Maria Magdalena het eerst bij het ledige

graf en geloofde terstond, dat Jezus was opgestaan; vers 8; nog vóór hij den opgestane gezien had. Volgens Johannes 20 heeft de opgestane Jezus aan de oevers van het meer van Galiléa nog over hem gesproken op eene wijze die aanleiding gaf tot de meening dat hij niet sterven zou; vers 21—23; eene overlevering zeker ontstaan doordat hij zeer oud geworden schijnt te zijn.

In het Handelingenboek komt hij herhaaldelijk hier en daar voor; hij schijnt onder de eerste Christenen eene rol van beteekenis te hebben gespeeld. Paulus noemt hem met Jacobus en Petrus een van de „pilaren der gemeente", Galaten 2 vers 9. Daarom heeten ze ook wel de „zuilenapostelen". De overlevering bij kerkvaders bewaard, zegt, dat hij later te Ephese heeft gewoond en daar werkte aan de opbouwing der Christengemeente. Naar aanleiding van Openbaring 1 vers 9 verhaalde men ook dat hij naar het aan de kusten van Klein-Azië liggende eilandje Patmos was verbannen en aldaar de Openbaring had geschreven. Volgens de Roomsche overlevering o.a. te vinden in „De vier evangeliën in één enkel vereenigd", van den kanunnik Alfred Weber en uitgegeven te Braine le Comte (België) heeft hij er mijnwerkers getroost, zonder schade vergift gedronken, enz. Dit werk vertelt nog veel andere dingen van hem, o.a. ook dat hij op 100 jarigen leeftijd te Rome geweest is. Bekend ook is het verhaal van Hieronymus, dat hij, na zijne ballingschap op Patmos te Ephese teruggekeerd, en te oud en te zwak om naar de vergaderplaats der Christenen te loopen, zich daarheen dragen liet en tot de gemeente slechts dit placht te zeggen: „Kinderkens, hebt elkander lief!" Volgens de algemeene overlevering werd hij omstreeks 100 jaar oud, en stierf in vrede. Lang nog wees men zijn graf aan.

Van de in ons Nieuwe Testament op zijn naam voorkomende geschriften (het Evangelie van Johannes, drie brieven en de Openbaring) is volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap zeer zeker geen enkel van hem.

Johannes (de Dooper). Tijdgenoot en bloedverwant van Jezus. Zijn vader was de priester Zacharias en zijne moeder Elisabeth (Lucas 1 vers 5—7). De laatste was eene bloedverwante van Maria, Jezus' moeder, zoodat Jezus en Johannes de Dooper achterneven waren; vers 36.

De geboorte van Johannes wordt onder wonderlijke omstandigheden plechtig door een engel aangekondigd (vers 8—22). Hij wordt daarna in eene ons bekende stad van Judéa (Zuidpalestina) geboren (vers 39), en wel zes maanden vóór Jezus; vers 36. In deze tijdsbepaling ligt allicht geen geschiedenis maar symboliek. Naar aanleiding van den tekst Johannes 3 vers 30 „Hij (Jezus) moet wassen, maar ik (Johannes) minder worden", plaatste men Jezus' geboorte omtrent den kortsten dag als de zon gaat „wassen", en die van Johannes omtrent den langsten, als de zon weder gaat „minder worden".

Deze aan Johannes gewijde dag is in den loop der tijden op 24 Juni gekomen en heet: Sint Jan. — De naam Johannes, in het Hebreeuwsch Jochanan, beteekent: Genadig godsgeschenk.

Van zijne jeugd weten wij niets. Volgens Lucas 1 vers 80 was hij veel in de eenzaamheid. Daarna is hij in het openbaar opgetreden; volgens Lucas 3 vers 1 in het 15de jaar van keizer Tiberius, dat is tusschen 19 Augustus van de jaren 28 en 29 onzer jaartelling; en wel volgens de overlevering in de streken bij den Jordaan (Lucas 3 vers 3), denkelijk bij deszelfs benedenloop, bij Jericho, zes uur gaans ten Oosten van Jeruzalem. Reeds zijn uiterlijk baarde opzien: hij was gekleed in den kameelsharen profetenmantel, een lederen riem om; hij at sprinkhanen en wilden honig. De tegenstelling tusschen hem en Jezus, die meer als een gewoon mensch leefde, staat treffend geteekend in Lucas 7 vers 31—34. Maar niet alleen hun uiterlijk verschilde, ... ook hunne prediking. Die van Johannes was vermanend, dreigend, met mokerslagen van woorden. Niet liefelijk. Hij predikte boete en bekeering. Gij kunt er van lezen in Mattheüs 3 vers 7—12 en Lucas 3 vers 1—14. Wie zich bekeerde doopte hij in den Jordaan. Vandaar zijn naam: de Dooper. Aan wien hij dezen doop ontleend had weten we niet. Reinigingsplechtigheden bestonden trouwens bij vele volken, reeds in overoude tijden.

Johannes had zulk een toeloop dat duizenden menschen, zelfs uit Jeruzalem, naar hem toestroomden. Hij schijnt eene school van jongeren om zich gevormd te hebben, eene secte, die nog lang bestond, ook na Jezus, en die zich tot ver in Klein-Azië heeft uitgestrekt.

Toen hij nu bij den Jordaan predikte, is ook zijn bloedverwant Jezus uit het Noordelijke Nazareth naar hem toegereisd om hem te hooren en zich door hem te laten doopen. Daar Johannes in zijn neef zijn meerdere zag, wilde hij eerst niet, doch Jezus stond er op; Mattheüs 3 vers 13—15. Wat nu Johannes zelf met den doop bedoeld heeft weten we niet meer. Allicht een zinnebeeldige afwassching, die moest aanduiden de innerlijke reiniging waartoe men bereid was. Zie het artikel Doop.

Dat Johannes terstond in Jezus den Messias zag, gelijk Johannes 1 vers 29—34 zegt, is niet wel aan te nemen. Als hij tenminste later gevangen zit en hoort dat Jezus hem als prediker is opgevolgd, laat hij door middel van boden aan Jezus vragen wie hij eigenlijk is; Mattheüs 9 vers 2 en 3 en Lucas 7 vers 19 en 20.

Johannes is namelijk in de gevangenis geraakt wegens zijne vrijmoedige critiek op den viervorst Herodes Antipas (zie dit artikel), die zijne vrouw had verjaagd en met zijne schoonzuster Herodias was getrouwd (zie het artikel Herodias). Volgens den kort daarna geleefd hebbenden Joodschen geschiedschrijver Flavius Josephus heeft hij gevangen gezeten in de bergvesting Machérus, ten Oosten van de Doode Zee. Door de wraakzucht van Herodias is hij daar

toen op Herodes' verjaardag onthoofd, en zijn hoofd aan Herodias' dochtertje als een geschenk op een schotel gepresenteerd. Zie Mattheüs 14 vers 6—11; Marcus 6 vers 21—28. Hoe lang hij gepredikt had, weten we niet. Misschien 1 of 2 jaar. In elk geval niet lang. Maar dat zijn invloed groot is geweest blijkt wel uit het feit, dat Paulus op zijne derde zendingsreis tot in Ephese toe Johannesjongeren vond; Handelingen 19 vers 1—3. Ja nog ten huidigen dage worden er in het Oosten gevonden.

Wat Flavius Josephus van hem mededeelt komt vrijwel met de berichten onzer Evangeliën overeen. De historiciteit van Johannes is alzoo boven die van Jezus verheven: van Jezus hebben we geen berichten van buitenstaanders en tijdgenooten. Van Johannes wel. Misschien had Johannes' optreden meer éclat gemaakt.

Johannes (Evangelie van). Het Evangelie van Johannes heeft den schijn van geschreven te zijn door een van de 12 discipelen van Jezus; doch het is zeker veel *later* gevloeid uit de pen van een man, die onder nog anderen invloed stond dan dien van Jezus alleen, namelijk onder den invloed ook van laat-Joodsch-Grieksche wijsbegeerte. Deze nam aan, dat evenals de mensch verstand heeft, zoo ook de Godheid Rede bezit. Die Rede werd dan gedacht niet alleen *in* het wezen van God, maar ook afzonderlijk *buiten* Hem bestaande; het werd in de gedachten dier wijsgeeren zelfs een afzonderlijk Wezen, dat reeds vóór de schepping der wereld bestond, en dat ook later deze schepping en alle dingen tot stand bracht. Men noemde dit Wezen: den Logos, of de Rede, of het Woord. Zie het artikel Logos. Welnu, deze Rede Gods (of dit Woord) wordt in het Evangelie van Johannes (het vierde of laatste der vier Evangeliën of levensbeschrijvingen van Jezus in het Nieuwe Testament) voorgesteld als gekomen en wonende onder de menschen, na vleesch geworden te zijn in de gedaante van den mensch Jezus. De gebeurtenissen uit diens leven treden eenigszins op den achtergrond. Zijn leven schijnt meer het raam, waarin de auteur zijne beschouwingen over de Rede Gods ons vertoont. Deze auteur is zeker *niet* de apostel Johannes, doch een onbekend later levend persoon. Zijn evangelie is het jongste der vier, en wijkt ook in vele onderdeelen ja in enkele hoofddeelen af van de andere drie. In die mate, dat tegenover het vierde evangelie de drie eerste ééne categorie vormen, en daarom de „synoptische" worden genoemd, dat zijn de evangeliën die Jezus' leven „uit het zelfde oogpunt beschouwen" (Syn = samen; de stam „op" = zien). Immers in deze drie is Noordpalestina (Galiléa) het eigenlijke tooneel van Jezus' werkzaamheid, terwijl hij slechts de laatste dagen zijns levens te Jeruzalem vertoeft; in „Johannes" is hij veel vaker en langer aldaar. In de eerste drie is het de rondreizende zondaarsvriend en volksprediker, die in korte en pakkende spreuken en gelijkenissen spreekt over God, hemel en plicht; in Johannes is het de verheven Bode Gods, die in lange redevoeringen

over.... zichzelven spreekt. (Inderdaad echter zijn deze lange redevoeringen niet afkomstig van Jezus, maar vervaardigd door den Evangelist). In de eerste drie evangeliën werkt Jezus denkelijk slechts één jaar; bij Johannes wel drie. Bij de eerste drie is hij de wonderdoende profeet; bij Johannes een op aarde verschenen God, enz. enz.

De tegenwoordige geleerden schatten den tijd van het ontstaan van dit Evangelie op omstreeks 100—150 na Christus. Het is geschreven in een geheel bijzonderen op dezelfde gedachten wiegelenden stijl, die eentonig lijkt, maar voor tallooze lezers steeds eene groote bekoring heeft gehad. De auteur vertelt dikwijls allerlei bijzonderheden, bijv. op welk uur iets gebeurde, alsof hij ooggetuige was. Doch dit is iets geheel kunstmatigs. Ook laat hij dikwijls de toegesproken discipelen of Joden niet begrijpen wat Jezus zegt, waarna dan eene nadere verklaring uit Jezus' mond volgt. Dit is geheel eene litéraire inkleeding.

Het begin, Hoofdstuk 1 vers 1—18, is een gedicht. Er staan meerdere stukken poëzie in de 21 hoofdstukken [1]), van welke velen meenen dat no. 21 later is toegevoegd. — Opmerkelijk zijn de zeer lange gesprekken welke Jezus den laatsten avond zijns levens aan eenen maaltijd houdt. Ze beslaan 4 Hoofdstukken, namelijk 14, 15, 16 en 17. No. 17 is een lang gebed, dat men wel „het hoogepriesterlijk gebed" noemt. De maaltijd waaraan dit alles gesproken wordt, het laatste avondmaal, is *niet* de Paaschmaaltijd gelijk bij de drie eerste evangeliën, maar een gewone maaltijd vóór het Paaschfeest; vergelijk Hoofdstuk 13 vers 1*a* en 2*a*. Voor het vierde Evangelie is namelijk Jezus *zelf* het Paaschlam dat geslacht wordt op Paschen, dat is op den 14den van de maand Nisan.

Dit alles zijn onoverbrugbare kloven tusschen dit Evangelie en de eerste drie. Men verklaart ze uit de veronderstelling dat ze alle vier in zeer verschillende tijden, plaatsen en kringen zijn ontstaan. Omtrent „Johannes" meent men van in Klein-Azië.

Johannes Marcus. Een vriend van apostelen van Jezus. Hij komt vooral voor in het Handelingenboek, en was denkelijk een Jeruzalemmer. Tenminste in Handelingen 12 vers 12 staat, dat zijn moeder daar woonde in een huis dat ruim genoeg was om aan Christenen tot vergaderplaats te dienen. Hij heet daar „Johannes die toegenaamd was Marcus". Maar hij heet ook wel Johannes of Marcus alleen.

Als de buitenlandsche Jood Paulus, tot het Christendom bekeerd, bij zekere gelegenheid te Jeruzalem komt met zijn vriend Barnabas (Handelingen 11 vers 30), en weder naar Antiochië terugkeert, neemt hij Johannes Marcus mede. Barnabas, die volgens Colossen-

[1]) Met korte regels, als poëzie, gedrukt, en aldus kenbaar, in mijn Nieuwtestament voor leeken leesbaar gemaakt. Wereldbibliotheek.

zen 4 vers 10 zijn neef was, had hem zeker aan Paulus voorgesteld. Als men nu kort daarna eene eerste zendingsreize ondernemen gaat naar Cyprus (Barnabas' geboorteeiland, waar Johannes Marcus misschien dan ook wel betrekkingen had of geboren was), mag Johannes mede als „dienaar" (Hoofdstuk 13 vers 5), denkelijk om bij het doopen te helpen en dergelijke diensten te doen. (Jezus noch Paulus doopten gewoonlijk zelf; zij lieten dit hunne jongeren doen). Toen de tocht echter van Cyprus verder ging, de binnenlanden van Klein-Azië in, wilde onze vriend niet langer medegaan en keerde weder naar Jeruzalem terug; vers 13. Dit veroorzaakte later twist tusschen Paulus en Barnabas. Samen hadden ze met Johannes Marcus den eersten tocht ondernomen. Maar toen Paulus een tweede zendingsreis wilden doen, verkoos Barnabas dat zijn neef wederom medeging. Paulus echter vond hem denkelijk niet doorzettend genoeg; wat we uit Hoofdstuk 16 vers 38 kunnen opmaken. „Er ontstond verbittering" en Paulus ging alleen zijns weegs, naar Klein-Azië, terwijl Johannes Marcus met zijn neef Barnabas weder naar Cyprus ging; vers 39 en 40. Veel later schijnt hij zich echter weder bij Paulus gevoegd te hebben. Als we tenminste Colossenzen 4 vers 10 en 11 en Philémon 24 gelooven mogen, was hij in de nabijheid van den grooten apostel, toen deze op het laatst zijns levens te Rome als gevangene leefde. Ongeveer van 61—63 n. C.

Volgens sommigen, maar dit wordt door anderen vierkant tegengesproken, was hij dezelfde Marcus die volgens den zeer ouden kerkvader Papias een jongere vriend ook van den discipel Petrus was. Men veronderstelt dan wel dat Petrus veel van 't geen hij zelf van Jezus had gezien en gehoord aan Marcus heeft verteld, en dat deze dit heeft opgeschreven. Het zoo ontstane geschrift moet dan tot grondslag hebben gediend voor den bewerker van ons tegenwoordig Marcusevangelie, dat dan ook niet „vàn Marcus", maar „náár Marcus" heet. — Genoemde veronderstelling is onzeker.

Zij die ontkennen dat Johannes Marcus de vader van ons Marcusevangelie is, gronden hunne meening op het feit, dat dit geschrift zoo weinig speciaal-Paulinische gedachten bevat, wat men toch van een vroeger reisgenoot en langdurigen vriend van Paulus niet verwachten kan.

Waartegen kan worden opgemerkt, dat Marcus toen hij later aan 't schrijven ging zijne sympathie voor de speciale denkbeelden van Paulus wel kan verloren hebben. Men ziet: al deze veronderstellingen hangen in de lucht.

Johannes (Openbaring van). In het begin van onze jaartelling meenden velen dat de aardsche bedeeling gelijk ze nu is spoedig zou vernietigd worden. Vreeselijke rampen zouden komen. De duivel zou eene reusachtige uitbarsting van zonde te voorschijn roepen. Maar daarna zou Christus aan het hoofd van hemelmachten optrekken, den duivel verslaan en een hemelsch rijk op aarde op-

richten. Er ontstonden geschriften waarin deze toekomst, soms onder geheimzinnige woorden, werd ontsluierd, geopenbaard. Van daar het woord „Openbaring". Naar een Grieksch woord apokaluptein (= onthullen) heet het ook wel: Apocalypse.

Een van die geschriften heet geschreven door Johannes den discipel van Jezus. Men heeft het er eeuwen lang voor gehouden dat hij het boek reeds vroeg schreef, en eerst veel later het „Evangelie van Johannes". Dit tijdsverschil moest dan verklaren het groote verschil in stijl en geest. Het genoemde Evangelie toch is eenvoudig van stijl, liefde-ademend; terwijl Openbaring is hyperbolisch van taal, druk en bont van stijl, en menigmaal wraak-ademend.

Maar ziehier wat de nieuwere wetenschap leert: Het is *niet* van Johannes. Het hoofddeel of de oude kern des boeks is geschreven in het jaar 68 of 69, dus kort vóór de verwoesting van Jeruzalem, maar nà Nero's dood in Juni 68. Vervolgens moet een latere Redacteur dat oude (in Joodschen geest geschreven) stuk (sommigen noemen het eenvoudig een Joodsch geschrift) hebben genomen en bewerkt en vermeerderd en gemaakt tot ons huidige Openbaringsboek, en wel tegen het einde van de regeering van keizer Domitianus; regeert 81—96. Het huidige boek is dan ook geen eenheid, maar mozaïek: allerlei fragmenten aan elkaar gepast.

Hoe dit ook zij en wie de schrijver of bewerker is geweest, Johannes zelf ofwel een andere Johannes, ofwel wat het waarschijnlijkst is, iemand die zich voor den discipel Johannes uitgaf om door diens gevierden naam meer gezag aan zijn geschrift te schenken,.... de man stelt het voor, dat hij, wonende op Patmos, een eilandje in den Griekschen archipel, evenals een der profeten van het Oude Testament door goddelijke openbaring ingelicht, de wereld moet waarschuwen dat de tijd dezer bedeeling *spoedig* zal zijn verstreken, dat vreeselijke worstelingen tusschen hemelsche en helsche machten voor de deur staan, maar dat het Godsrijk zal overwinnen.

Omdat het in dit boek voorspelde niet spoedig is gekomen, verwachten vele Christenen het nog elken dag.

De inhoud van het geschrift is in het kort deze: Ten eerste: zeven brieven aan zeven gemeenten; Hoofdstuk 1, 2 en 3. Vervolgens: gezichten en visioenen, gelijkende op die van Ezechiël en Daniël, soms ingewikkeld, en beschrijvende de komende rampen en den strijd tusschen den Anti-Christ en Christus; Hoofdstuk 4—20; vooral 19 vers 11 tot 20 vers 15. Deze strijd eindigt met den val van Christus' vijanden, vooral van Rome. En eindelijk wordt in Hoofdstuk 21 en 22 beschreven het hemelsche Jeruzalem, een gelukzalige toekomst, die, als eene bruid versierd, uit den hemel op de aarde daalt.

Omdat het boek zoo onduidelijk is geschreven, vol verborgen

toespelingen op dingen van die oude dagen, kon Luther „vooral niet bespeuren dat het door den Heiligen Geest was opgesteld". Maar toch: er staan uitgezochte kleinodiën van lieflijke geloofswoorden tusschen en onder al het onduidelijke. Men leze het aandoenlijke 4de vers van Hoofdstuk 21. En leest men bijv. Hoofdstuk 18, den jubelzang op den aanstaanden val van het toenmalige christenmartelarenvervolgende Neronische Rome,.... denkt men aan Nero en aan zijne gruwelen, jegens de Christenen bedreven,.... denkt men er aan hoe hij hunne kindertjes, met brandbare stoffen omwonden, op staken in brand deed steken „als kaarsen bij z'n tuinfeesten",.... bedenkt men alzoo den *werkelijken* toestand met betrekking tot welken zulk een hoofdstuk geschreven is,.... hoe het niet geschreven en „gedicht" is, maar gloeiend uit het hart van een medegevoelend Christen voortbarstte,.... dan kan men zelfs zulke „wraakzuchtige" stukken, waaraan vele „verlichte" menschen zich zeggen te ergeren, niet zonder ontroering lezen.

Tot in de vierde eeuw heeft men in de Westersche kerk het Openbaringsboek uit den Cánon (lijst van bijbelboeken) trachten te weren. — Zooals bekend is trachten vele, vooral Engelsche en Amerikaansche Christenen uit de verborgen toespelingen van het boek, welke zij op allerlei politieke gebeurtenissen onzer dagen toepassen, te berekenen wanneer deze wereld vergaan zal.

Jojachin. De naam is eene verkorting van Jehojachin = Jehovah zal hem bevestigen. Door omzetting wordt hij ook aldus geschreven: Jechonia of Jechonja. Ook wel Chonia of Chonja. — Jojachin was de op een na laatste koning van het na de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Hij regeerde slechts 3 maanden, in het jaar 597 v. C. In zijne dagen viel de Babylonische koning Nebucadnezar in het land en verscheen voor Jeruzalem. Jojachin gaf zich terstond over met zijn ganschen hofstoet. Nebucadnezar nam de schatten van tempel en van paleis als buit, terwijl hij meer dan 10.000 voorname menschen als ballingen wegvoerde; 2 Koningen 24 vers 8—16. Ook Jojachin, nog slechts 18 jaar oud, werd naar Babel gevoerd. 36 jaar lang zat hij daar gevangen. Toen stierf Nebucadnezar. Zijn zoon Evilmerodach verloste hem, sprak hem vriendelijk toe, en gaf hem eene eereplaats aan zijn hof. Dat was in 561; hij was toen 55 jaar oud. Levenslang was hij daarna 's konings gast; 2 Koningen 25 vers 27—30.

Jojada. Van de verschillende Jojada's die in het Oude Testament voorkomen is de bekendste de voogd van den jongen koning Joas, regeert 841—802 over het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Het koningsgeslacht was door de heerschzuchtige Athalia (zie dat artikel) uitgeroeid. Alleen Joas was het ontkomen; zie dat artikel. Jojada, toen hoogepriester te Jeruzalem, en gehuwd met Joseba, eene tante van het prinsje, verborg den

knaap in zijn huis in de nabijheid des tempels en voedde hem op. Toen de prins 7 jaar oud was, verzekerde Jojada zich van de medewerking van invloedrijke personen, deed tempel en tempelplein met troepen bezetten en het kind onder luid gejuich des volks tot koning uitroepen, terwijl hij als hoogepriester hem zalfde. Daarna liet de invloedrijke man Athalia die toegesneld was buiten de tempelomgeving brengen en doorsteken; 2 Koningen 11 vers 1—16.

Door Jojada's invloed werd de Baälsdienst, die onder Athalia was ingeslopen, vernietigd en een verbond tusschen Jehovah en koning en volk gesloten; vers 17 en 18. Hij voedde den jongen koning tot zulk een trouw Jehovahdienaar op, dat deze later nog ijveriger was dan zijn leermeester. Joas ontbood hem in latere jaren tenminste en vroeg hem, waarom hij niet beter voor de restauratie van den tempel zorgde; 2 Koningen 12 vers 4—16 in het bijzonder vers 7. Minstens 23 jaar lang zag hij zijn pupil regeeren (vers 6). Volgens 2 Kronieken 24 vers 15 werd hij in de koningsgraven begraven, na 130 jaar oud te zijn geworden. Als men dit boek gelooven mag, heeft Jojada's nageslacht niet veel dank van Joas ondervonden. De koning, die in zijne latere jaren, niet meer door Jojada bevoogd, ook andere goden dan Jehovah ging vereeren, werd hierom door Jojada's zoon Zacharia berispt, waarop hij hem liet dooden; 2 Kronieken 24 vers 15—22. Zie het artikel Joas.

Jojakim. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa, regeerde van 609—579 v. C. — Toen in 609 koning Josia van Judéa tegen de Egyptenaren te Megiddo gesneuveld was, riep het volk niet zijn oudsten zoon Eljakim tot koning uit, maar Joahaz; 2 Koningen 32 vers 28—30. Na 3 maanden echter zette de pharaö hem af, maakte Eljakim tot zijn vazalkoning en veranderde zijnen naam in Jojakim. Eljakim nu beteekent: God bevestigt. Jojakim: Jehovah bevestigt. Dus hetzelfde. Het land werd door den Egyptenaar gebrandschat; vers 31—35.

In 605 werd faraö Necho echter door Nebucadnezar bij Karkemis aan den Euphraat verslagen. Nu trok deze Babyloniër Zuidwaarts over Palestina naar Egypte. Men kondigde in Jeruzalem een vastendag af; Jeremia 36 vers 9. De profeet Jeremia liet dreigementen voorlezen tegen zijn eigen volk. Koning Jojakim liet toe dat zijne geschriften werden stukgesneden en verbrand; vers 9—25; hij wilde zelfs Jeremia en zijn secretaris Baruch doen vatten; wat echter niet gelukte; vers 26. — Nebucadnezar nam de stad in, en Jojakim werd zijn onderdaan; 2 Koningen 24 vers 1. Intusschen moest zijn nieuwe meester naar Babel terugkeeren omdat zijn vader Nabopolassar was gestorven en hij zich van den troon moest verzekeren. Dit alles geschiedde in 605.

Na 3 jaar viel Jojakim weder van Babel af en koos de partij van Egypte. Nebucadnezar, die zeker de handen elders vol had, zond hulptroepen op Judéa los, die echter niet veel schijnen te hebben uitgericht. In 597 kwam echter de Babylonische heerscher zelf en nam Jeruzalem bij verdrag in. Toen was evenwel Jojakim juist gestorven; 2 Koningen 24 vers 2—6 en 8—12.

Jona. I. Van 800 v. C. af had het Joodsche volk veel van heidensche onderdrukkers te lijden. Vele profeten voorspelden den ondergang dier heerschers. Maar de uitkomst was anders. In 586 verloor Israël zijn zelfstandig bestaan. De heidensche heerschers werden *niet* uitgeroeid. Nu gingen velen aan Jehovah vertwijfelen. Doch toen stond de schrijver van het boek Jona op. Hij geeft deze verklaring: Jehovah is zóó barmhartig dat hij blijde is de heidensche volken te kunnen sparen, al was het alleen maar om wille van de onnoozele kinderen en het onschuldige vee. En daarenboven: zelfs heidenen kunnen goede menschen zijn en zich bekeeren.

Dit alles leert hij in een romantisch verhaal, waaromtrent men niet eens vragen moet of het historisch is. De schrijver knoopt het vast aan eenen zekeren Jona den zoon van Amittai, die in de 8ste eeuw v. C. aan Jerobeam II, koning van het Noordrijk Israël (regeert 787—746) aangezegd had, dat hij Israël zou uitbreiden; 2 Koningen 14 vers 25. — Het romantisch verhaal is als volgt: Jona ontvangt van Jehovah bevel om te reizen naar Ninevé, de hoofdstad van het onderdrukkend Assyrië, om het den ondergang aan te kondigen (Ninevé was de hoofdstad van Assyrië, waarvoor de Israëlieten in de 8ste eeuw v. C. het meest te vreezen hadden). Jona echter heeft geen lust in dien last en wil naar Tarsis in Spanje vluchten. Te Jaffa (zie dat artikel) gaat hij onder zeil. Het vaartuig wordt echter door eenen storm beloopen, en om uit te maken door wiens zonde de goden zoo vertoornd zijn dat ze storm zenden, werpen de schepelingen het lot. Dit valt op Jona. Geen wonder: hij heeft Jehovah vertoornd door zijne ongehoorzaamheid. Om Hem te verzoenen biedt hij aan dat men hem in zee werpe.

De heidensche zeelieden echter zijn zoo medelijdend dat ze eerst nog andere middelen aanwenden. Doch als de nood dringt werpen ze Jona overboord. De zee bedaart. De profeet verdrinkt niet, maar wordt door een grooten visch (geen walvisch!) ingeslikt, in welks buik hij 3 dagen en 3 nachten blijft. Dit alles staat in Hoofdstuk 1.

In Hoofdstuk 2 staat een danklied. Het heet in vers 1 een gebed dat Jona in den buik van den visch bad. Allicht is het niet van den zelfden schrijver, maar van elders overgenomen. Aan het slot van het lied staat dat de visch Jona weder op het droge spuwde. In Hoofdstuk 3 gaat de profeet op herhaald godsbevel naar Ninevé en kondigt der stad haren spoedigen ondergang aan. Toen bekeerde zij zich. Allen moesten vasten, zelfs het vee. Toen Jehovah dit zag,

was Hij zóó bewogen, dat Hij het niet over zich kon verkrijgen de stad te verwoesten.

In Hoofdstuk 4 wordt verhaald dat Jona dit zoo ellendig vindt, dat hij wel sterven wil. Hij vindt waarschijnlijk dat hij als boet-profeet nu een dwaas figuur maakt wijl zijne voorspelling niet uitkomt. Hij had wel gevreesd dat Jehovah Zijn woord niet houden zou! vers 2. Hij gaat nu op een afstand van de stad zitten om te zien of er toch misschien nog niet iets gebeurt. God is dan zoo goed om voor hem een wonderboom te doen opschieten ten einde hem schaduw te geven en zijn humeur te genezen. Dit doet Jona genoegen. Maar den volgenden dag doet God den boom weder sterven en zijn dienaar door de zon branden. Als deze nu liever sterven wil, zegt God: „Gij wilt dat ik een boom spaar die in één nacht is gegroeid. Hoeveel te meer moet ge verheugd zijn dat Ik die groote stad spaar, met al die menschen en al dat vee". — Dan is het verhaal ten einde. Het doel is bereikt: de Israëlieten die het geschrift lazen trachten te verzoenen met het feit dat God de heidensche volken laat bestaan.

Allermerkwaardigst is temidden van de over het algemeen zeer chauvinistische nationalistische profetische boeken des Ouden Testaments dit boekje Jona, waarin de heidenen de mooie rol spelen, en Jehovah's profeet, de Jood, de onsympathieke. De opname van dit boek in den cánon des Ouden Testaments pleit dus wel voor de ruimte van blik der Verzamelaars. Alle chauvinisme is hier ver. Men noemt dit de universalistische strekking van het boek Jona.

Wanneer het geschreven is weten we niet. Allicht geruimen tijd na den val van Jeruzalem, dat in 586 v. C. viel. —

In het Nieuwe Testament komt Jona meermalen voor als vóór-beeld (prototype) van Jezus. Gelijk Jona een waarschuwer was voor de zondige Ninevieten, zooöok Jezus voor zijne tijdgenooten; Lucas 11 vers 30 en 32. Mattheüs 12 vers 38—41 voegt hier nog bij dat gelijk Jona 3 dagen en 3 nachten was in het hart der zee, Jezus tusschen zijn doodsuur en zijne opstanding 3 dagen en 3 nachten zou zijn in het hart der aarde. Dit is echter niet weinig onnauwkeurig, daar Jezus volgens de evangeliën van Vrijdagavond tot Zondagmorgen in het graf was; dus slechts *twee* nachten en één dag. —

De naam Jona wordt op voorbeeld van de Vulgata (de Roomsche bijbelvertaling) ook aldus geschreven: Jonas. — Over den wonderboom zie het artikel Wonderboom.

Jona. II. Eene tweede Jona of Jonas komt voor in het Nieuwe Testament als vader van den bekenden discipel Simon Petrus (Johannes 1 vers 43) en van Andréas (vers 41). Daar zij visschers waren in Bethsaïda aan het meer van Galiléa (vers 45) was Jona dit allicht ook. Hij komt verder niet voor. Naar hem noemt Jezus

zijn voornaamsten discipel in plechtige oogenblikken: „Simon, Jona's zoon" (Johannes 21 vers 15, 16 en 17) of ook wel „Simon bar Jona" = Simon zoon van Jona"; Mattheüs 16 vers 17.

Jonadab. I. Een zoon van Simea of Samma of Sjamma, den broeder van koning David, ± 1000 v. C. Hij moet dus „oom" tegen David zeggen en de koninklijke prinsen waren zijne neven: Met een van dezen, Amnon, was hij zeer bevriend. Tot volvoering van diens schandstuk, de verkrachting zijner halfzuster Thamar (zie het artikel Amnon), gaf Jonadab raad; 2 Samuël 13 vers 5. Ook in vers 30—35 komt hij nog even voor. Hij stelt daar David gerust: Slechts Amnon is wegens zijn schelmstuk door Absalom gedood; de andere prinsen zijn ontkomen. In vers 3 heet hij een schrander man.

Jonadab. II. Toen generaal Jehu in 847 v. C. het Baäldienende stamhuis van Omri had uitgeroeid, Achabs kleinzoon Joram doodgeschoten en Achabs weduwe Izébel met paardepooten verpletterd, reed hij, na dit alles in het koninklijke lustoord Jizreël volbracht te hebben, naar de hoofdstad Samaria om ook daar den Baäldienst uit te roeien. Onderweg ontmoet hij eenen Jonadab, zoon van Rechab, die met hem blijkt te sympathiseeren en met hem op den wagen naar Samaria rijdt om zijn ijveren voor Jehovah te zien; 2 Koningen 10 vers 12—17.

Deze Jonadab was een ouderwetsch man die zijnen nakomelingen verbood wijn te drinken en in huizen te wonen en akkerbouw te drijven; zij moesten als nomaden leven. 250 jaar later hielden ze zich nóg aan dit gebod, zoodat de profeet Jeremia in 586 deze Rechabieten (zooals ze oneigenlijk heeten) als voorbeeld voor de Israëlieten stelde; de Rechabieten deden wat Jonadab hun had opgelegd, maar de Joden deden niet wat Jehovah hun oplegde; Jeremia 35.

Naar Jonadabs volgelingen de Rechabieten noemt zich een bekende vereeniging van geheelonthouders: Rechabieten.

Jonas. Zie Jona.

Jonath elem rechokim. Een woord van onzekere beteekenis, dat staat in het opschrift van Psalm 56. Bedoeld is misschien dat deze psalm moet gezongen worden op de wijs van „Een duif van ver verwijderde terpentijnboomen", een ons onbekend lied. Anderen vertalen: De stomme duif onder vreemden; ofwel: de stomme duif op verre plaatsen. — Niet toevallig is zeker, dat in den vorigen psalm (no. 55) de dichter in vers 7—9 wenscht een duif te zijn om te kunnen wegvluchten, en dat in psalm 56 de zanger om redding uit de macht zijner vijanden bidt. De vluchtende duif is Israël; het vlucht voor vijandige volken; vers 8.

Jonathan. I. Een man uit den Levietischen priesterstam, in het Richterentijdvak, dat tusschen ± 1250 en 1050 v. C. valt. Jonathan woonde eerst te Bethlehem ten Zuiden van Jeruzalem,

maar trok Noordwaarts om een goed onderkomen te zoeken. In het midden van Palestina, op het gebergte Ephraïm, belandde hij bij een voornaam man, Micha, wiens huiskapelaan hij werd bij den eeredienst van een halfheidensch godsbeeld; Richteren 17.

Kort daarna zond de naburige stam Dan verspieders uit om geschikt grondgebied te zoeken. Onderweg raadpleegden zij Jonathan, die als godsorakel gaf dat ze zouden slagen; Hoofdstuk 18 vers 1—6. Inderdaad vonden ze geschikt terrein in het uiterste Noorden des lands. Ze haalden nu den geheelen stam Dan over om daarheen te trekken. Onderweg stalen ze in Micha's huis het godsbeeld en andere heilige zaken en haalden Jonathan over om ook mede te gaan en liever de priester van een stam dan van één man te zijn; vers 7—21. Zoo werd Jonathan de stichter van den eeredienst in het Noorden, te Dan, die ook in latere eeuwen werd voortgezet; vooral onder Jerobeam, toen hij in 943 het Noordrijk Israël stichtte. Het was de in het Oude Testament zoo gesmade stierbeelddienst, die vooral in 2 plaatsen van het Noordrijk, n.l. te Dan en te Bethel gepleegd werd.

Jonathan. II. De bekende vriend van David vóór deze koning werd. De uitdrukking „David en Jonathan" beteekent: Twee onafscheidelijke vrienden. Hij was de oudste zoon van koning Saul, die van ± 1020—1000 regeerde. Het eerst maken wij met hem kennis in 1 Samuël 13 vers 3 waar hij als onderbevelhebber over 1000 krijgslieden een eereteeken der machtige Philistijnen in zijne vaderstad Gibea in midden-Palestina omverwerpt en dien vijanden alzoo de gehoorzaamheid opzegt. In den daarop gevolgden oorlog volbrengt hij vervolgens een bijna-roekeloos-dapper stuk. Met zijnen wapendrager beklimt hij eene steilte door vijanden bezet en doodt er 20, wat een grooten schrik in het vijandelijk leger veroorzaakt; Hoofdstuk 14 vers 1—15. Van de gelegenheid maakt Saul gebruik om de Philistijnen aan te vallen, te verslaan en te vervolgen; vers 16—23. Bij de vervolging at Jonathan, om zich te versterken, wilden honing in een bosch, hoewel Saul op straffe des doods verboden had iets te eten vóór den avond; vers 24—30. Nu moest hij eigenlijk sterven, maar het volk verhinderde dit en stelde een ander offer in zijne plaats; vers 36—46. Zoo bleek hoe populair deze kroonprins was.

Toen kort daarna de boerenzoon David eveneens een stout stuk bedreef en Goliath versloeg, maakte Jonathan met hem kennis en voelde zich terstond innig aan hem verbonden. Zij sloten een vriendschapsband, die slechts door den dood verbroken werd. Reeds terstond ruilden ze van kleederen en wapenen (1 Samuël 18 vers 1—4) gelijk ook de gelijktijdige Homerische helden deden.

Spoedig wordt David zoo populair en machtig als veldoverste, dat koning Saul jaloersch begint te worden. Ook Jonathan moet in hem een concurrent voor den troon hebben gezien. Tòch blijft

hij hem aanhangen. Als Saul David wil dooden, is Jonathan de voorspraak van zijnen vriend en is blijde hem te kunnen mededeelen dat het gevaar voorloopig geweken is; 1 Samuël 19 vers 1—7. De positie van den kroonprins was heel moeielijk; want hij stond tusschen zijnen vader en zijn vriend.

Saul's haat blijft echter bestaan en David moet vluchten. In 1 Samuël 20 staat dan uitvoerig beschreven hoe David nog eens naar de buurt van het hof terugkeert en Jonathan in het veld ontmoet. De laatste zal nog eens trachten uit te vorschen wat des konings gezindheid is en het dan aan zijn vriend mededeelen. Hij heeft echter een voorgevoel, dat deze eenmaal koning zal worden en bezweert hem zijne (Jonathan's) nakomelingen als zijne eigene te behandelen en niet uit te roeien. Hij bezweert hem bij zijne liefde, „want hij had hem lief als zich zelven". De namen David en Jonathan moeten steeds verbonden blijven; vers 1—17. Den volgenden dag bemerkt hij uit een gesprek met zijn vader, dat deze David nog steeds wil dooden. Hij trekt de partij van zijn vriend, waarop Saul zijn speer tegen hem, zijn eigen zoon, slingert. Dit alles onder eenen maaltijd; vers 18—34. Daarna gaat hij het veld in waar David zich verscholen had, deelt hem Sauls grenzeloozen haat mede. Ze moeten voor eeuwig afscheid nemen en weenen langen tijd aan elkaars borst. Jonathan gaat de stad (Gibea) weder in (vers 35—43) en David vlucht naar het Philistijnenland. — Nog slechts één keer zagen ze elkaar op de aarde weder. Toen David als vrijbuitershoofdman rondzwierf heeft Jonathan hem nog eens opgezocht te Hores, eene ons onbekende plaats, waar zij hun verbond hernieuwden; Hoofdstuk 23 vers 16—18.

Ten slotte, in een grooten veldslag op het Gilboagebergte (ten Z. W. van het meer van Galiléa) tegen de Philistijnen geleverd, werden de Israëlieten verslagen en Saul en Jonathan en twee broeders van den laatste sneuvelden. Toen heeft David een aandoenlijken klaagzang gedicht op de gesneuvelden, en van Jonathan zong hij: „Jonathan, ik ben beklemd om u, mijn broeder Jonathan! Gij waart mij zeer, ja onuitsprekelijk lief; uwe liefde gold mij meer dan vrouwenliefde; 2 Samuël 1 vers 19—27, in het bijzonder vers 26. De namen David en Jonathan blijven zoo voor altijd verbonden.

Jonathan. III. In een van de apocryphe boeken des Ouden Testaments, I Makkabeën, komt nog een Jonathan voor, de jongste der zonen van den priester Mattathias, die naar den oudste dier zonen, Judas Makkabi = Judas de strijdhamer, allen „de Makkabeërs" heeten. Evenals Judas maakte Jonathan zich zeer verdienstelijk, namelijk door den weder herstelden Joodschen staat en den voorvaderlijken godsdienst tegen de Heidensche Syriërs te handhaven. Hij was na het sneuvelen van Judas de legeraanvoerder, later de hoogepriester, en werd ten slotte met

twee zijner zonen verraderlijk vermoord door de Syriërs. Zijne werkzaamheid valt tusschen 161 en 143 v. C.

Jonië. Andere naam voor Griekenland.

Jood, Joden. Gelijk Holland het voornaamste deel van Nederland was en de Nederlanders alzoo in het buitenland meestal „Hollanders" genaamd worden, zoo ging het ook met de bewoners van Palestina. Het Zuiddeel des lands, Judéa, was het voornaamste, vooral toen in 722 v. C. het Noorddeel door de Assyriërs werd veroverd. Judéa was na dien *het* Israëlietische land. Vooral in en na de Babylonische ballingschap (in en na de zesde eeuw v. C.) is toen de naam „Judeër" in gebruik gekomen, waarvan ons „Jood" en „Joden" afstamt.

In het aartsvaderlijk tijdvak heeten ze in den bijbel meestal „Hebreërs". Na Mozes (1300 v. C.) meest „Israëlieten". Na de Ballingschap (586—536) spreken we meestal van „Joden".

Den Joodschen Tijd verdeelt men als volgt:

I. De tijd der Perzische heerschappij, 536—330 v. C. Vele ballingen keeren uit Babel naar Palestina terug; o. a. onder Zerubbabel, Ezra en Nehemia. In 330 verovert Alexander de Groote het land.

II. De tijd der Grieksche heerschappij, 330—167. Palestina staat beurtelings onder de Grieksche heerschers van Syrië en Egypte. In 167 ontbrandt de onafhankelijkheidskrijg onder Mattahias en zijne zonen; de Makkabeërs.

III. De tijd der onafhankelijkheid, van 164—64 v. C.

IV. De tijd der Romeinsche heerschappij, van 64 v. C. —70 n. C. In het laatste jaar wordt het geheele Joodsche volk bijna vernietigd. De Romeinsche heerschappij blijft, maar van een Joodsch volk kan men eigenlijk niet meer spreken.

Men raadplege het grafisch overzicht op no. VI van het Voorwerk.

Over het algemeen kan men zeggen dat de Joden zich, naarmate hun land en bestaan meer bedreigd was, zich krachtiger als Joden gevoelden.

Joppe. Zie Japho.

Joram. I. Er zijn twee gelijktijdige koningen Joram geweest, een van het Noordrijk Israël, en een van het Zuidrijk Judéa, wat zeer verwarrend is. Wij zullen eerst van Joram van Israël spreken. Deze regeerde van 860—848 v. C. Hij was de zoon van Achab en Izébel en volgde zijn kinderloos gestorven broeder Ahazia, die slechts één jaar regeerde, op. Hij liet den door zijne moeder begunstigden Baäldienst bestaan (2 Koningen 9 vers 22), hoewel hij zelf geen Baäldienaar schijnt te zijn geweest. Hij voerde met den Judeeschen koning Josaphat een oorlog tegen het van hem afgevallen Moab. Deze krijg eindigde met het bekende offeren van den Moabietischen kroonprins door zijn eigen vader, koning Mesa; 2 Koningen 3. Ook oorloogde hij tegen de Syriërs, tegen wie hij opgewassen was, wijl de profeet Eliza op tooverachtige wijze

alles wist, wat de Syrische krijgsraad beraadslaagde en dit aan Joram mededeelde. In dezen krijg geschiedde het bekende voorval van Eliza te Dothan, omringd door vurige paarden en wagens; 2 Koningen 6 vers 8—23. In een tweeden oorlog met Syrië werd Jorams hoofdstad Samaria zeer benauwd en leed hongersnood. Joram ging de stad rond en hoorde hoe moeders hare kinderen opaten. In zijne woede gaf hij den profeet Eliza de schuld en wilde hem dooden. Deze trad hem echter tegemoet en voorspelde hem spoedige verlossing; 2 Koningen 6 vers 24—7 vers 2. Inderdaad kwam deze. Jehovah deed de Syriërs krijgsgedruisch hooren (vers 6) en ze vluchtten als waanzinnigen.

Aan het einde zijns levens voerde Joram wederom oorlog met de Syriërs en werd door hen in het Overjordaansche bij Rama gewond (2 Koningen 8 vers 28), waarna hij naar zijne buitenplaats te Jizreël ging om zich te laten genezen; vers 29 . Tijdens deze genezing stak de anti-Baälpartij het hoofd op. De profeet Eliza deed den exclusieven Jehovahdienaar Jehu tot koning zalven. Deze rende met zijne vrienden naar Jizreël. De koning, reeds bijna genezen, reed hem tegemoet, maar werd door Jehu doorschoten, waarna deze zijn lijk liet werpen op den akker van Naboth, dien zijn vader Achab op zoo schandelijke wijze had verkregen; 2 Koningen 9 vers 1—26. Met Joram eindigde de dynastie van Omri.

Joram. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa, regeert van 857—849; eenige jaren gelijktijdig met Joram van Israël. Hij was gehuwd met Athalia, eene dochter van Achab en Izébel, en was dus de zwager van Joram van Israël. Athalia was nog heerschzuchtiger en wreeder en afgodischer dan hare moeder Izébel. Zoo stond Joram onder slechten invloed; 2 Koningen 8 vers 16, 17 en 18. Volgens 2 Kronieken 21 21 vers 3 en 4 heeft hij zelfs om zich met hunne bezittingen te verrijken 6 eigen broeders vermoord.

In zijn tijd vielen de Edomieten ten Zuiden van zijn rijk van hem af. En hoewel hij een veldtocht tegen hen begon kon hij hen niet weder onderwerpen; 2 Koningen 8 vers 20—22. De Edomieten kozen een eigen koning. Volgens 2 Kronieken 21 vers 16—20 ondervond hij nog meer rampen: Philistijnen en Arabieren vielen in zijn land, plunderden zijn paleis, doodden zijne zonen op één na, den jongste, Ahazia, Hoofdstuk 22 vers 1. En alsof dit nog niet genoeg was kreeg Joram een ongeneeselijke ingewandskwaal, waaraan hij na 2 jaren onder hevige pijnen stierf. En het volk begroef hem zonder eerbewijzen en niet eens in het graf zijner vaderen. Doch van dit alles zegt het boek der Koningen niets.

Integendeel getuigt dit dat hij *wel* in het graf zijner vaderen begraven is; 2 Koningen 8 vers 24.

Jordaan. De bekendste rivier ter wereld. Hoewel zoo klein

dat ze bijna geen rivier kan genoemd worden. Immers valt haar geheele loop binnen het land Palestina, dat nog kleiner dan Nederland is. Deze groote beek, wat grooter dan de Roer, kleiner dan de Eems, bijna nergens breeder dan 30 Meter, is de draineering of afstrooming van een langwerpig dal, dat zich van Noord-Palestina regelrecht Zuidwaarts naar den Oostelijken hoorn van de Roode Zee uitstrekt, en in het Oude Testament „de Araba" = de Vlakte heet. Ook thans heet het Zuidelijkste deel (van Doode tot Roode zee) nog „el Araba". Het woord Jordaan beteekent Afstrooming, Waterloop. Het dal is hier en daar zeer smal en verbazend heet en ongezond.

De Jordaan ontstaat uit meerdere kleinere rivieren, die alle uit het gebergte Hermon komen. Over een van zijne bronnen zie het slot van het artikel Caesaréa Philippi. Ruim 500 Meter boven volzee ontspringend, is de rivier bij het meer Merom reeds gedaald tot 2 Meter in en het meer van Galiléa reeds tot 208 Meter *onder* het oppervlak der Middellandsche zee. De hoofdloop is van dit meer naar de Doode Zee; dit riviervlak heeft een verval van 186 Meter en is zóó bochtig, dat de lengte 300 Kilometer is, terwijl de afstand hemelsbreed slechts 100 meet. Deze diepgelegen snelvlietende stroom was van ouds een natuurlijke grens. Men sprak van het Overjordaansche. Dit behoorde niet steeds tot het Joodsche land. Slechts moeielijke paden loopen van het hoogere land dwars door het rivierdal. De voornaamste zijbeken komen van het Oosten. De Jarmoek en de Jabbok. Alleen zij bevatten het geheele jaar water. De Jordaan zelf heeft zich in den loop der tijden twee beddingen gevormd; de oudere is een half uur gaans breed; de jongere slechts 30 Meter. In den regentijd overstroomt ze echter. Langs de oevers staat dicht houtgewas, waarin vroeger leeuwen; thans nog wilde zwijnen en veel vogels. Het water is door het sterke verval troebel; en zeer warm. Veel visch, slechts weinige doorwaadbare plaatsen. En totaal onbevaarbaar. De tegenwoordige bewoners noemen den Jordaan esj-Sjeria el-Kebier = de Groote drinkplaats. De temperatuur is in het dal even hoog als die van Nubië; de vegetatie is er subtropisch; het meeste land, hoewel niet onvruchtbaar, ligt tegenwoordig voor het grootste gedeelte woest (Baedeker). Over het baden in den Jordaan en over Jezus' doop in dezelve zie het artikel Jericho. Over het doodloopen in de Doode zee en het zout ervan zie het artikel Doode zee.

Om de rivier over te trekken moest men meestal van doorwaadbare plekken gebruik maken. Deze worden in het Oude Testament „veren" genoemd. Overblijfselen van bruggen zijn er weinige, en deze slechts uit den Romeinschen tijd. In den bijbel is geen sprake van bruggen. *Misschien* is er één maal van een pont sprake, om koning David over te zetten; 2 Samuël 19 vers 18. Geen enkele stad ligt aan de rivier, die evenwel voor vele menschen belangrijk

ja heilig is, omdat ze *de* rivier van het Heilige land is, en omdat Johannes de Dooper er Jezus in doopte.

Josabath. Zie Joseba.

Josaphat. Koning van het na de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa; regeert 882—858. Hij was een tijdgenoot van koning Achab van het Noordrijk Israël. In hunne dagen was er sinds lang spanning tusschen Noord en Zuid, doch beiden maakten er een einde aan (1 Koningen 22 vers 45) en Josaphats zoon Joram huwde met Achabs dochter Athalia; 2 Kronieken 18 vers 1. Samen oorloogden ze toen tegen de Syriërs. Dat was die oorlog aan welken het bekende tafreel van de 400 leugenprofeten vooraf gaat, de oorlog die ongelukkig afloopt en waarin Achab sneuvelt; 1 Koningen 22 vers 1—36. Later oorloogt Josaphat nog eens samen met Israël, nu onder Achabs zoon Joram. Samen gaan ze Moab bestrijden. Dat is de krijg waarin de Moabieten wonderdadig verslagen worden, waarna hunne hoofdstad wordt belegerd en het bekende voorval plaats vindt, dat Moabs koning Mesa zijn oudsten zoon offert; 2 Koningen 3.

Josaphats regeering was niet ongelukkig. Het rijk bloeide tamelijk. Het Zuidelijk Edom werd weder geheel onderworpen en deszelfs havenstad Elath aan de Roode zee (Zie het artikel Elath) kon weder dienen tot uitgangspunt van zeehandel, al leden Josaphats eigen schepen schipbreuk; 1 Koningen 22 vers 48 en 49. — Volgens 2 Kronieken 19 vers 5—11 heeft hij overal in het land rechtbanken ingesteld. Ook reisde hij zelf rond om zijn volk te bezoeken. Over het algemeen vertoont hij het beeld van een krachtvol, wijs en vroom koning. De profeten achtten hem (2 Koningen 3 vers 14 en 2 Kronieken 19 vers 3); zoo bijv. de profeet Eliza.

Josaphat (Dal van). Zoe noemt men ook wel het Kidrondal, vlak ten Oosten van Jeruzalem. Zie het kaartje op no. X van het Voorwerk.

Joscheb Baschébeth. In de Leidsche Vertaling Isbaäl genaamd. Een van Davids drie allergrootste helden, die in 2 Samuël 23 genoemd worden. Op eenmaal versloeg hij in zijn eentje 800 vijanden; vers 8. Ook hij was een van de drie dapperen, die het roekelooze waagstuk ondernamen om voor David, die in de rotsvesting Adullam genesteld was, alleen om aan een gril van hun bevelhebber te voldoen, water te halen uit den put te Bethlehem, hoewel die stad door de Philistijnen bezet was; vers 13—17.

Joseba. In 2 Kronieken 22 vers 11 wordt ze Josabath genaamd. Joseba was de dochter van koning Joram (die van 857—849 over Judéa regeerde) en gehuwd met den hoogepriester Jojada. Toen na den dood van koning Ahazia (regeert 849—48) de eerzuchtige koninginmoeder Athalia (Jorams vrouw; Achabs dochter) alle koninklijke prinsen en prinsessen doodde om zelve aan de regeering

te komen, heeft Joseba, zonder twijfel met gevaar voor haar eigen leven, een jong prinsje, Joas, gered; hem en zijne voedster verborg ze zes jaar lang; bij en in den tempel, tot het kind door haar man, den hoogepriester, openlijk tot koning werd gezalfd. Zie het artikel Joas. Verder hooren we van Joseba niet meer. Zie 2 Koningen 11 vers 1, 2 en 3.

Joses. I. Zoo heet in de Statenvertaling een verder onbekend man, wiens moeder bij Jezus' kruisiging tegenwoordig was; Mattheüs 27 vers 56 en Marcus 15 vers 40 en 47. In verbeterde vertalingen heet hij in Mattheüs niet Joses maar Jozef.

Joses. II. Zoo heet in de Statenvertaling een van Jezus' vier met name genoemde broeders; Mattheüs 13 vers 55 en Marcus 6 vers 3. In verbeterde vertalingen heet hij in Mattheüs niet Joses maar Jozef. Van deze broeders weten wij verder niets dan dat zij na Jezus' dood zijne leer mede hebben verkondigd en dat zij gehuwd waren; zie 1 Corinthen 9 vers 5.

Joses. III. De eigenlijke naam van den apostel Barnabas (zie dat artikel) volgens Handelingen 4 vers 36. In verbeterde vertalingen heet hij Jozef. Dit Jozef en Joses zal wel een verschillende uitspraak en schrijfwijze zijn van den zelfden naam.

Josia. Zie Jozia.

Jota. In de Bergrede, in Mattheüs 5 vers 18, staat dat de geheele zedewet moet vervuld worden. Geen stip, geen jota mag verwaarloosd worden. Bedoeld is: niet het geringste. De Jota is namelijk in het Grieksche alphabet een van de kleinste letterteekens, gelijk de Jod in het Hebreeuwsche. Beide zijn ze onze i of j. Vergelijk no. XIII van het Voorwerk.

Jotham. I. Een van de richters uit het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.), Gideon, had een bastaardzoon, Abimélech (zie het tweede artikel Abimélech). Deze roeide volgens Richteren 9 vers 1—5 al zijne broeders uit om zelf koning te worden. Alleen de jongste broeder, Jotham, ontkwam. Deze is bekend om eene zinrijke fabel, door hem van den berg Gerezim toegeroepen aan het volk. Hij vertelt daar van de boomen die een koning wilden kiezen. Allerlei goede boomen als olijf en wingerd wilden geen koning zijn, gelijk de goede Gideon geen koning had willen worden (Richteren 8 vers 23). Ten einde raad gingen de boomen naar den doornstruik en die wilde wel. Deze doornstruik was Abimélech de moordenaar. Er zou een vuurbrand van hem uitgaan, die aan zijn volk ongeluk zou brengen. Deze voorspelling is vervuld; zie het genoemde artikel Abimélech. De fabel van Jotham staat Richteren 9 vers 6—21. Van hemzelven weten we verder niets dan dat hij naar eene ons onbekende stad Beër vluchtte; vers 21.

Jotham. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Hij was eerst, terwijl zijn vader Azaria melaatsch was, regent over het rijk; hoeveel jaar dit duurde weten

we niet. Daarna was hij van 750—735 koning; 2 Koningen 15 vers 32. Hij versierde den tempel en wordt een goed koning genoemd; vers 34 en 35. Hij voerde oorlogen met het broederrijk Israël, welks koning Pekach, gesteund door den Syrischen koning Resin, invallen deed in zijn land; vers 37. Ze schijnen hem zijne Overjordaansche gewesten te hebben afgenomen, doch den bloei van zijn eigenlijk rijk Judéa niet te hebben geschaad. Door vele fortificaties versterkte hij hetzelve; 2 Kronieken 27 vers 4. Zijne overwinning op de Ammonieten had slechts tijdelijke gevolgen.

Jozadak. Toen Nebucadnezar in 586 v. C. Jeruzalem innam is de hoogepriester Seraja (zie dat artikel) gedood. Zijn zoon was Jozadak. Deze ging in ballingschap naar Babel; 1 Kronieken 6 vers 15, en bleef daar. Eerst zijn zoon Jesua (zie dat artikel) is in 536 naar Palestina teruggekeerd en daar hoogepriester geworden.

Jozef. I. De held van het populairste verhaal des ouden Testaments. Zijne geschiedenis speelt ongeveer anderhalf duizend jaar vóór Christus, 500 jaar voor den Trojaansche oorlog, 800 jaar voor de stichting van Rome. Of er achter zijn beeld nog eene historische persoonlijkheid schuilt is niet uit te maken, doch is onwaarschijnlijk. Volgens sommigen is hij oorspronkelijk een zonnegod.

Jozef was de zoon van den aartsvader Jakob of Israël, die twee vrouwen had, Rachel en Lea. De eerste was de meest geliefde, doch kreeg eerst geen kinderen. Eindelijk na 7 jaar kreeg ze een zoon, dien ze volgens Genesis 30 vers 23 en 24 met twee woordspelingen „Jozef" noemde. Met eenigen goeden wil kan men namelijk in het Hebreeuwsche woord Jehoseph iets lezen van asaph = wegnemen, maar ook van jasaph = toevoegen. Rachel nu zegt bij de geboorte van haar zoon: „God heeft den smaad mijner kinderloosheid *weggenomen* en *voege* bij dit kind nóg een spruit." De Verzamelaar van het boek Genesis bewijst zooveel aandacht aan hem, dat hij een vierde deel van zijn boek aan hem wijdt: van Hoofdstuk 37—50, uitgezonderd 38 en 49.

Met zijnen vader (de moeder is vroeg gestorven) woont hij in het Zuiden van Palestina als de meest beminde van 12 broers en 1 zuster. Vader Jakob trekt hem voor en geeft hem een prachtig kleed; zijne broeders zijn jaloersch; Genesis 37 vers 2—4. Hij droomt tot 2 maal toe dat zijne familie hem nog eens dienen zal, zegt dit ook, en vermeerdert daardoor den haat; vers 5—11. De broeders zijn eens met de kudden (uit het Zuiden van Palestina waar men zijne tenten had opgeslagen en Jozef zijne jeugd doorbracht) Noordwaarts gegaan; zie het artikel Dothan. Jozef, als lieveling thuis gebleven, wordt door zijn vader gezonden om hen te inspecteeren. De jaloersche broeders, met hem alleen in het veld, willen hem dooden, maar eindigen met hem aan eene handeldrijvende karavaan te verkoopen als slaaf; vers 12—28. Den ouden vader laten ze in den waan dat zijn lieveling door een wild

dier is verscheurd; vers 29—35. Deze is intusschen naar Egypte gevoerd en daar verkocht aan Potifar, een eunuuch van den pharaö en overste zijner lijfwacht; vers 36. Jozef komt in gunst bij zijnen heer, wordt opzichter over zijne bezittingen. Maar de vrouw van den eunuuch verliefde op den schoonen jongen. Het komt een enkele maal voor dat eunuchen (zie dat artikel) huwen. Geen wonder dat hunne vrouwen dan op schoone jongelingen verlieven. Maar Jozef wilde niet aan den lust van zijne meesteres voldoen, waarop deze hem bij haar man aanklaagde wegens oneerbaarheid. Deze wierp zijn slaaf toen in de gevangenis. Doch ook daar vond Jozef gunst, namelijk bij den opperkerkermeester, die hem van alles toevertrouwde; Hoofdstuk 39.

Bij hem in de gevangenis worden opgesloten twee voorname hofbeambten van den pharaö, die beiden eenen zonderlingen droom hebben, welken Jozef uitlegt. Deze uitlegging blijkt de juiste; Hoofdstuk 40. Als nu de pharaö zelf wonderlijk gaat droomen en hoort van den uitstekenden droomuitlegger, dan moet deze ook 's konings droom verklaren. De uitlegging komt den vorst zóó juist voor, dat hij den gevangen slaaf tot onderkoning maakt om in de 7 jaren van overvloed, die er volgens Jozefs droomverklaring zullen komen, koren te verzamelen voor de 7 magere jaren die daarop zullen volgen. Jozef mag in 's konings wagen rijden, krijgt den naam van Zafnath-Paänéah (= Redder der wereld of Levensonderhouder?) en huwt met een voorname vrouw (zie het artikel Asnath). Hij krijgt 2 zonen. Eindelijk komen de magere jaren en van alle landen komt men bij Jozef om koren te koopen; Hoofdstuk 41. Al dien tijd ziet hij niet naar zijne familie in Palestina om!

Ook Jozefs broeders komen uit Zuid-Palestina, om voor zich en hun ouden vader Jakob en hun thuis gelaten broeder Benjamin koren te koopen. Zij herkennen Jozef niet, doch deze hen wel. Hij maakt zich niet bekend, doch stelt hen op een zeer langwijlige manier eenige keeren op de proef, waarna hij zich eindelijk en ten laatste aan hen bekend maakt; Hoofdstuk 42, 43, 44, en 45 vers 1—3. — Omdat de hongersnood nog 5 jaar lang duren zal, haalt hij hen over met hunnen vader en met hunne huisgezinnen naar Egypte over te komen. Zij keeren nu naar Jakob terug, die geheel ontdaan is als hij verneemt dat zijn dood gewaande zoon nog leeft, en zich opmaakt om tot hem te gaan; Hoofdstuk 45 vers 4—28. Jozef rijdt zijn vader tegemoet en valt hem weenend om den hals. Hij doet hem wonen in het land Gosen, ten N.W. van de Nijlmonden; Hoofdstuk 46.

Hij regelt den korenverkoop op een voor den koning zóó voordeelige wijze, dat deze achtereenvolgens in het bezit komt van alle geld, van alle vee, van allen grond der Egyptenaren, ja van henzelven, zoodat ze zijne slaven worden; Hoofdstuk 47 vers 12—26.

Jozef zweert zijnen vader, dat hij hem in Palestina begraven zal en brengt zijne beide zonen Ephraïm en Manasse tot hem om gezegend te worden; Hoofdstuk 47 vers 28—48 vers 22. Zijn nageslacht wordt later nog eens gezegend in Hoofdstuk 49 vers 22—26.

Eindelijk in Hoofdstuk 50 beweent Jozef zijns vaders dood, doet hem balsemen, trekt met het lijk naar Palestina om het daar in het familiegraf bij te zetten en verzekert zijnen broeders dat hij zich niet op hen wreken zal. In Egypte blijven allen wonen. Jozef wordt 110 jaar oud, ziet achterkleinkinderen en beveelt voor zijn dood, dat men eenmaal zijn gebeente naar Palestina zal terugvoeren wat eeuwen later, bij den uittocht uit Egypte onder Mozes ook geschied is. —

Dit Jozefsverhaal is meer dan eene losse legende. In de geschiedenis van den aartsvader Jakob en zijnen zonen, waaronder Jozef, worden geschilderd de verhoudingen in den boezem van het latere volk Israël. Onder de zonen of stammen van Israël (= Jakob) neemt Jozef eene voorname plaats in. En wat is Jozef? Dat zijn de stammen Ephraïm en Manasse, welke het hoofddeel van Noord-Palestina uitmaken. Onder „Jozef" verstaat men dan zelfs wel eens het gehééle na de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. —

In Jozef, die om zijne kuischheid in de gevangenis komt, heeft men wel eens een voorbeeld (prototype) gezien van Jezus, die om zijns gewetens wil smaadheid moet lijden.

Jozef. II. Volgens het Nieuwe Testament (Mattheüs 1 vers 16 en Lucas 2 vers 23) was Jozef niet de vader maar de pleegvader van Jezus. Hij was verloofd met Maria (Mattheüs 1 vers 18), bemerkte dat zij zwanger was zonder dat hij gemeenschap met haar gehad had en wilde zonder opzien den band met haar verbreken (vers 19), maar vernam in den droom, dat de verwekte vrucht een Godszoon was en dat hij Maria huwen moest; vers 21 en 20.

De geslachtsregisters van Mattheüs 1 en Lucas 3 doen hun best om te bewijzen dat Jozef rechtstreeks van den ± 1000 v. C. geleefd hebbenden beroemden koning David afstamt. Waarom ze dit doen is niet duidelijk. Want als Jezus toch geen zoon van hem is, bewijst Jozefs koninklijke afstamming niets voor die van Jezus. Denkelijk zijn deze geslachtsregisters afkomstig uit kringen die Jezus wel degelijk voor Jozefs zoon hielden en durfden de Evangelieredacteuren, hoewel ze Jezus volgens de intusschen ontstane traditie door Godzelf verwekken lieten, deze bekende registers niet weg te laten.

Volgens de Evangelieverhalen reisde Jozef met zijne zwangere vrouw naar Bethlehem wegens de door keizer Augustus verordende volkstelling (Lucas 2 vers 4 en 5) en vluchtte hij na de geboorte van het kind op goddelijk bevel naar Egypte (Mattheüs 2 vers

13 en 14), waarna hij later weder naar Nazareth terugkeerde; vers 19—23. Van Jozef is verder niet veel bekend. In het Nieuwe Testament treedt hij zeer op den achtergrond. Misschien is hij vroeg gestorven. Hij was een handwerksman; de meeste vertalingen zeggen: timmerman; Mattheüs 13 vers 55. Het Grieksche woord beteekent denkelijk eerder ons woord „bouwkundige". Den jongen Jezus zal hij in zijne woonplaats Nazareth in Noord-Palestina in zijn eigen beroep hebben opgeleid; Marcus 6 vers 3.

Inconsequent noemen de evangeliën Jozef meermalen den „vader" van Jezus (Mattheüs 13 vers 55; Johannes 1 vers 46). Ook Maria noemt hem zoo in het bekende verhaal van den twaalfjarigen Jezus in den tempel; Lukas 2 vers 48.

Tot Jezus' geboorte had hij geen gemeenschap met Maria (Mattheüs 1 vers 25), maar daarna verwekte hij bij haar nog minstens 6 kinderen; in Mattheüs 13 vers 55 en 56 en Marcus 6 vers 3 worden tenminste 4 zonen met name genoemd en gesproken van zusters. De Roomschen, die het een schandelijk denkbeeld vinden, dat de heilige Maria ooit geslachtsgemeenschap zou gehad hebben, zeggen dat die kinderen vóórkinderen van Jozef uit een eerste huwelijk zijn geweest. Maria was dan zijne tweede vrouw, met wie hij nimmer gemeenschap had. Deze meening stamt reeds uit de eerste eeuwen des Christendoms, doch strijdt met het woordje *tot* in Mattheüs 1 vers 25.

In de apocryphe evangeliën (zie het artikel Apocryphe boeken) wordt nog zeer veel van Jozef verteld. Er is zelfs een heel boek van 32 hoofdstukken aan hem gewijd, waarin verhaald wordt hoe Jezus zijns vaders geschiedenis op den Olijfberg bij Jeruzalem aan zijne discipelen vertelde, en hoe dezen ze opschreven. In dit boek, „de gegeschiedenis van Jozef den timmerman" genaamd, wordt vooral van zijn sterven verteld. Het is uit de 4de of 5de eeuw onzer jaartelling en volkomen ongeloofwaardig. Denkelijk in Egypte, waar Jozef sterk vereerd werd, ontstaan, is het later een der bronnen geworden van de heden onder de Roomschen nog zoo sterke Jozefvereering. Jozef is bij hen een der allervoornaamste zoo niet de voornaamste mannelijke heilige, en de patroon der timmerlieden.

Jozef. III. De eigenlijke naam van Kajaphas; zie dat artikel.

Jozef Barnabas. Zie het derde artikel Joses en het artikel Barnabas.

Jozef Barsabas. Toen Judas zich na zijn verraad had opgehangen, hebben de 11 overblijvende discipelen na Jezus' dood een tweetal opgemaakt om daaruit door middel van het lot een te kiezen ten einde het twaalftal weder vol te maken. Een uit het tweetal was Jozef, genaamd Barsabas (= zoon van Sabas), bijgenaamd Justus (= de rechtvaardige). Het lot viel niet op hem. Wij weten verder niets van hem. Allicht was hij een van Jezus' vele volgelingen geweest. Hij wordt genoemd Handelingen 1 vers 23.

Jozef van Arimathéa. Een aanzienlijk inwoner van Jeruzalem, een discipel van Jezus (Mattheüs 27 vers 57), maar in het verborgen, uit vrees voor de Joden; Johannes 19 vers 38. Hij was lid van het Sanhedrin (den Hoogen Raad der Joden) maar had natuurlijk niet medegedaan om Jezus te veroordeelen (Lucas 23 vers 50 en 51), hoewel wij ook niet lezen dat hij in den Raad zijne stem tegen het onrecht verheven had. Misschien was hij van wat gebeuren ging onkundig gelaten. — Toen nu Jezus gestorven was, overwon hij zijn menschenvrees en vroeg aan Pilatus om het lijk; Mattheüs 27 vers 38; Marcus 15 vers 43; Lucas 23 vers 5; Johannes 19 vers 38. Pilatus stemde toe, na geïnformeerd te hebben of de dood reeds was ingetreden; Marcus 15 vers 44 en 45. — Samen met Nicodemus, die volgens Johannes 19 vers 39 de benoodigde balsemmaterialen medebracht, heeft hij Jezus met zorg begraven in een nieuw graf; Mattheüs 27 vers 59 en 60; Marcus 15 vers 46; Lucas 23 vers 53. Dit lag in een tuin van hem, nabij Golgotha; Johannes 19 vers 41 en 20 vers 15. Dit alles geschiedde op Vrijdagnamiddag. De avond viel. De sabbath brak aan. Daarom moest alles haastig geschieden. Verscheidene vrouwen waren er volgens Mattheüs 27 vers 61, Marcus 15 vers 47 en Lucas 23 vers 55 bij tegenwoordig. — Zie verder het artikel Arimathéa.

Jozia of **Josia.** Een zeer vroom koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. Regeert van 639—609 v. C. Reeds op zijn achtste jaar kwam hij, nadat z'n vader Amon vermoord was, op den troon; 2 Koningen 22 vers 1. In het 18de jaar van zijne regeering, in 622 v. C., is een in de Israëlietische godsdienstgeschiedenis zeer beroemd feit geschied: de Hervorming van Josia. Bij gelegenheid namelijk van eene tempelherstelling werd er een heilig boek gevonden, waaruit Josia tot zijn schrik bemerkte, dat men in het godsdienstige op dwaalwegen was. Eene profetes, Hulda, voorspelde dat het volk zou gestraft worden. Josia zou dit echter wegens zijne vroomheid niet beleven; 2 Koningen 22.

De koning gaat nu met het volk naar den tempel, laat het heilige boek voorlezen, en allen verbinden zich tot gehoorzaamheid. De tempel wordt van afgodische voorwerpen gezuiverd; allerlei heidensche en halfheidensche dingen en personen worden uit den weg geruimd, o.a. de gelegenheid om kindertjes ter eere van Moloch te verbranden. Zelfs buiten zijn land, te Bethel, vernielt hij een altaar, en schijnt alzoo Jeruzalem tot eenige offerplaats te maken. Dan viert hij het Paaschfeest naar behooren, gelijk het in eeuwen niet geschied was. Zoo was hij de vroomste koning die er ooit geleefd had.

In het jaar 609 v. C. trok pharaö Necho door Josia's land ten strijde tegen Assyrië. Josia, misschien vertrouwend dat Jehovah hem wegens zijne betoonde vroomheid zou doen overwinnen, verzette zich tegen Necho, hoewel hij met diens oorlog niet onmiddellijk

te maken had. Reeds bij den aanvang van het gevecht sneuvelde Josia, te Megiddo in de vlakte van Jizreël in het Noorden van Palestina. Zijn lijk werd naar Jeruzalem gebracht. Dit alles staat in 2 Koningen 23 vers 1—30. Het gevolg van den krijg was natuurlijk dat pharaö Necho zich met de troonsopvolging ging bemoeien en het land eene schatting oplegde; vers 33—35.

Over het genoemde heilige boek, dat tot Josia's hervorming aanleiding gaf en dat volgens huidige geleerden niets anders was dan de oorspronkelijke redactie van Deuteronomium, waarschijnlijk samengesteld door Josia's tijdgenoot den hoogepriester Hilkia, doch door hem op Mozes' naam gezet en als een oeroud stuk den koning aangeboden,.... over dit vroom bedrog leze men de artikelen Hilkia en Deuteronomium.

Dat Josia aan zijn hervormingslust kon botvieren ook buiten zijn land Judéa, namelijk in het rijk Israël, hoewel dit sinds het jaar 722 aan Assyrië behoorde, kan hieruit verklaard worden, dat Assyrië juist in Josia's dagen ten val neigde, krachteloos was. In 606 viel het.

Jozua. De zoon van Nun. Mozes' beste helper en zijn opvolger. Volgens Numeri 13 vers 16 was zijn eigenlijke naam Hozea (= hulp) maar veranderde Mozes dien met eene kleine verandering in Jozua (= Jehovah is hulp). De latere uitspraak van den naam is Jezua, wat in het Grieksch tot Jezus is verbasterd.

Toen de Israëlieten ± 1300 v. C. in Egypte onderdrukt werden, was ook Jozua onder de verdrukten. Hij trekt met Mozes mede uit. Al spoedig wordt hij Mozes' generaal, die Amalek verslaat, terwijl Aäron en Hur Mozes' handen omhoog houden; Exodus 17 vers 8—13. Als men kort daarna bij den berg Sinaï komt en Mozes dien moet bestijgen om op den top met Jehovah te spreken, dan vergezelt Jozua, „zijn dienaar", hem; Exodus 24 vers 13. Hij is naijverig op Mozes' eer; dit blijkt als twee mannen den geest der profetie ontvangen, hoewel ze zich niet bij Mozes hadden aangemeld; Jozua wil dat Mozes hun het profeteeren belet; Numeri 11 vers 24—30. Bij de grenzen van Kanaän gekomen wordt hij door zijn meester verkoren om onder de 12 verspieders te zijn die Kanaän moeten verspieden; Numeri 13 vers 18. Tien der mannen worden door de sterkte des lands in die mate geïntimideerd dat ze het volk afraden het te veroveren. Alleen Jozua en Kaleb versagen niet en raden de verovering aan, waarop het ontmoedigde volk hen wil steenigen; Numeri 14 vers 6—10. Van het gansche volk zouden daarom alleen Jozua en Kaleb eenmaal het land Kanaän mogen ingaan; vers 28—30. Nog 38 jaar moeten ze in de woestijn rondzwerven. Dan trekt men weder naar Kanaän. Mozes verovert met Jozua als generaal het Overjordaansche, stelt Jozua tot zijn opvolger aan (Numeri 27 vers 12—33 en Deuteronomium 3 vers 21—28) en sterft.

Nu treedt Jozua geheel als aanvoerder des volks op. Hij is het die

het in Kanaän binnenvoert en dit land verovert. Deze krijgstochten worden uitvoerig beschreven in het boek Jozua met zijne 24 hoofdstukken. De voorstelling is dat hij vele voorname plaatsen verovert, doch het volk der Kanaänieten zoo weinig vermag uit te roeien, dat dezen het later den Israëlieten nog zeer lastig maken; zie het boek Richteren.

Jozua heeft zijn hoofdkwartier te Gilgal bij de plek waar hij (bij Jericho) het volk wonderdadiglijk den Jordaan deed oversteken; Jozua 4. Na de verovering des lands vestigde hij zich met den tabernakel te Silo in het centrum van Palestina, waar hij soms volksvergadering hield; Jozua 18 vers 1. Te Silo ook verdeelde hij het land onder de stammen Israëls; Jozua 18 vers 19. Hij zelf kreeg eene stad, Tinnath-serah, waar hij zich vestigde en ook later begraven werd. Oud geworden, houdt hij nog eene redevoering tot de oudsten zijns volks; Jozua 23. Daarna tot het geheele volk, hetzelve aansporende Jehovah te blijven dienen; Jozua 24 vers 1—28. In deze rede staat het beroemde woord: „Aangaande mij en mijn huis, wij zullen den Heer dienen" vers 15. Ten slotte sterft hij, 110 jaar oud; vers 29.

Een bekend woord van hem is nog zijn wensch, dat bij het verslaan der Amorieten maan en zon niet zouden ondergaan vóór hij de vijanden geheel vernietigd zou hebben; Jozua 10 vers 12; zie verder het artikel Gibeon. Zulke wenschen komen ook bij Grieksche dichters voor.

Jozua (Het boek). Na den Pentateuch (het „vijfdeelige" boek) of de zoogenaamde „Vijf boeken van Mozes", die de voorgeschiedenis van de menschheid en van het Israëlietische volk, benevens eene menigte wetten bevatten, is het boek Jozua het zesde geschrift des Ouden Testaments. Het behelst 't binnentrekken in Kanaän en de verovering van dat land onder aanvoering van Jozua (zie dat artikel) in ± 1280 v. C. Het boek is naar oude overleveringen en schriftelijke bronnen eerst in veel later tijd allengs, bij gedeelten, en in verschillende tijden door Verzamelaars samengesteld. Ja nog tot na de 2de eeuw v. C. is er veel in veranderd.

Men kan dus wel denken dat de inhoud weinig kans heeft om nauwkeurig historisch te zijn. De voorstelling is dat Jozua in een jaar of 5 of 6 het land tamelijk wel veroverde en vervolgens door middel van het lot onder de 12 stammen verdeelde. Dit is zoo weinig waar dat het nog tot Davids en Salomo's tijd (± 1000 v. C.) moest duren voor de Israëlieten het land bijna geheel in bezit kregen. Ook hebben ze de Kanaänieten niet bijna geheel uitgeroeid, gelijk het boek Jozua zegt, maar overwinnaars en overwonnenen zijn naast elkaar blijven wonen en hebben invloed op elkaar gehad. „In waarheid kan men stellen, dat het latere volk Israëls is ontstaan uit de samensmelting van de oude met de nieuwe bevolking, wier naam, Israël, het slechts in zoover terecht draagt als uit haar de toongevers en heerschers, ook op geestelijk gebied, zijn voortgekomen".

Alzoo zegt de Inleiding op Jozua in de Leidsche vertaling, aan welke ik ook de volgende Inhoudsopgave bijna geheel ontleen.

Inhoudsopgave: Het boek laat zich splitsen in twee deelen, waarvan het eerste (Hoofdstuk 1—12) de verovering, het tweede (Hoofdstuk 12—24) de verdeeling van Kanaän en Jozua's laatste beschikkingen vermeldt. Het eerste behelst, na eene inleiding (Hoofdstuk 1) verhalen over het verspieden van Jericho (Hoofdstuk 2), den overtocht over den Jordaan (3 en 4), de besnijdenis van het volk en de viering van het Paaschfeest te Gilgal (5 vers 1—12), de inneming van Jericho (5 vers 13—6 vers 27) en van Ai (7 vers 1—8 vers 29) (in het verhaal van Ai is de geschiedenis van Achan ingevlochten), de volksvergadering bij den Ebal en den Gerezin (8 vers 30—35), het verdrag met de Gibeonieten (9), de overwinningen op de koningen van Zuid- (10) en van Noord-Kanaän (11), eindelijk eene opgave van al de overwonnen koningen (12).

Het tweede deel begint met eene herinnering aan de beschikkingen van Mozes omtrent het Overjordaansche (13) en behelst verder mededeelingen over de landverdeeling: het erfdeel van Kaleb (14); het gebied van Juda (15), van Jozef (16 en 17) en van de 7 overige stammen (18 en 19); de vrijplaatsen (20); de priester- en Levietensteden (21); vermeldt dan het ontslag der Overjordaansche krijgers en de onderhandeling over een door hen gebouwd altaar (22), Jozua's afscheidsrede (23), de bondssluiting te Sichem en Jozua's dood en begrafenis (24)".

Vooral Hoofdstuk 15, 16, 17, 18, 19, 20 en 21 leeren ons veel omtrent de aardrijkskunde van het oude Palestina.

Jubal. Een van de drie gebroeders, Jabal, Jubal en Tubalkaïn, die in den oertijd uitvindingen deden; Genesis 4 vers 21. Jubal vond snaren- en blaasmuziek uit. Het woord Jubal is het zelfde als het Latijnsche jubilare en ons jubileeren en jubelen.

Jubeljaar. In het Oude Testament wordt eene stoute, hoewel theorie gebleven, poging gedaan om de waardigheid en de vrijheid van elk Israëliet te handhaven, zijne verarming tegen te gaan. Het is de wet op het Jubeljaar, in Leviticus 25 vers 8—55 uitvoerig neergelegd. De voornaamste inhoud er van is deze: Evenals elk zevende jaar (sabbathsjaar) moet ook elk vijftigste jaar het gansche land rusten. Dan mag het niet bebouwd worden. Wat in het wild groeit heeft geen eigenaar. Ieder Israëliet die zijn land verloren heeft krijgt het om niet weder terug. Elk Israëliet (zoo is de voorstelling) had namelijk bij de verovering en verdeeling des lands in 1300 v. C. zijn aandeel gekregen. Ook zij die zichzelven of hun gezin voor schuld als slaven hadden moeten verkoopen waren weder vrij.

Voor zoover wij weten zijn er echter zelfs nimmer pogingen gedaan om deze stoute voorschriften in praktijk te brengen.

Het woord „jubeljaar" schijnt *niet* te beteekenen (gelijk men denken zou): een jaar waarin de arme menschen jubelen. De Hebreeuw-

sche naam, Jobeel, beteekent denkelijk: hoorn. Met hoorngeschal werd het jubeljaar ingewijd; vers 9.

Het zevende, veertiende, enz. en het 49ste jaar was dus een sabbathsjaar (zie dat artikel) en het 50ste een jubeljaar. Dan moesten er derhalve twee rustjaren achter elkaar zijn.

Jubileën (Het boek der). Een oud geschrift, onder de heilige schriften der Ethiopiërs bewaard, en ook genaamd „De kleine Genesis" of „De openbaring van Mozes". „Het is eene poging tot aanvulling, verklaring en vooral tot chronologische rangschikking naar jubelperioden van 49 jaar (waarbij wordt aangenomen dat het jubeljaar—zie dat artikel—reeds van de schepping der wereld af in den hemel gevierd werd) van de geschiedenis der aartsvaders tot Mozes, terwijl het wordt voorgesteld alsof het geheele boek door een engel aan Mozes was geopenbaard. Het schijnt in de eerste eeuw na Christus, doch buiten allen invloed des Christendoms, door een Jood geschreven te zijn." Prof Veth.

Juda. De vierde zoon van den aartsvader Jakob en van Lea; Genesis 29 vers 35. Evenals zijne broeders was hij jaloersch op Jozef (zie dat artikel), maar hij wilde hem toch niet dooden (Hoofdstuk 37 vers 26) doch ried aan hem te verkoopen. Als Jozef verkocht is, verlaat Juda zijnen vader en sluit zich aan bij de Kanaänieten, uit welke hij eene vrouw, Sua of Sjua, huwt. Zijne zoons Er en Onan verliest hij door den dood. Met zijne schoondochter Tamar had hij een avontuur waardoor zij hem een tweeling baarde; Genesis 38. Als de geschiedenis van Jozef wordt vervolgd treedt Juda als opperhoofd zijner broeders op. Hij blijft borg voor Benjamin (Hoofdstuk 43 vers 8 en 9), komt tot Jozef als opperhoofd des broeders (Hoofdstuk 44 vers 14), houdt eene allersympathiekste toespraak tot den onderkoning om de zaak van zijn ouden vader te bepleiten (vers 18—34), en wordt later door vader Jakob vooruitgezonden om zijne vestiging in Egypte voor te bereiden; Hoofdstuk 46 vers 28.

Naar hem heet de voornaamste van de 12 stammen Israëls.

Juda (De stam). Het gebied van dezen stam lag in het Zuiden des lands. Jeruzalem behoorde er nog juist *niet* toe. Men kan zeggen dat wat ten Zuiden van die stad lag, Juda was. Want de in zijn midden liggende stam Simeon loste er geheel in op. Juda is zeer bergachtig, behalve het Westen, dat De Laagte heette.

In Openbaring 5 vers 5 wordt Jezus genoemd: de „leeuw uit den stam Juda" die overwonnen heeft. Dat komt zoo: In Genesis 49 wordt verhaald hoe de aartsvader Jakob op zijn sterfbed zijne zonen zegent, die de stamvaders werden geacht te zijn van de stammen Israëls. Van Juda zeide Jakob: „Gij zijt een leeuwenwelp; en de scepter zal van u niet wijken." Vandaar de uitdrukking: De heerscher, of de leeuw, uit den stam Juda. Hiermede is in Genesis 49 (dat in het koningentijdvak geschreven is) denkelijk gedoeld op koning David of koning Salomo, in elk geval: op den koning te Jeru-

zalem. Maar later dacht men daarbij aan den Messias, Davids afstammeling. De Christenen dachten daarbij aan Jezus.

Juda of **Judéa.** Het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk of Zuiddeel van Palestina heet naar den stam Juda, die er 't grootste deel van innam: Juda of Judéa. Het genoot een veel langer en rustiger bestaan dan het Noordrijk Israël. Werd dit menigmaal door revoluties geteisterd en kwam er vaak een ander koningshuis,.... Judéa bleef tot het einde toe door afstammelingen van David geregeerd en bezat ook door den alouden Jeruzalemschen tempeldienst en door de priesterschap eene grootere continuïteit. In den beginne had het nog al wat oorlog of schermutseling met het rijk Israël maar later genoot het rust en bloei, tot het ten slotte, na als 't ware tusschen de grootmachten Egypte en Babel te zijn platgedrukt, in 586 v. C. door het laatste werd opgeslokt. Te voren had het zijn meesten strijd met het ten Zuiden liggende Edom gehad, dat nu eens tot Judéa behoorde, en dan weder niet. Het was de kwestie of dit laatste zijne macht tot de havens der Roode Zee zou uitstrekken, of niet.

Wij kunnen er niet aan denken hier eene volledige geschiedenis van het rijk Juda te geven. Men vergelijke de langste en minst dikke streep op no. VI van het Voorwerk. Zijne koningen zijn:

Rehabeam..............	943—925.	
Abia	925—923.	
Asa....................	923—882.	
Josaphat	882—858.	
Joram	858—849.	
Ahazia	849—848.	
Athalia	448—842.	
Joas	842—802.	
Amasia	802—773.	
Azarja	773—750,	ook Uzzia genaamd.
Jotham	750—745.	
Ahaz	735—726.	
Hizkia	726—697.	
Manasse................	697—642.	
Amon...................	642—640.	
Josia	639—609.	
Joahaz	609—609.	
Jojakim	609—597,	later Eljakim genaamd.
Jojachin	597—597,	ook Jechonja genaamd.
Sedekia	596—586.	

Dan neemt Nebucadnezar Jeruzalem in, verwoest het en voert de voornaamste inwoners als ballingen weg, waarna Judéa eene provincie van het Babylonische rijk wordt.

Ook in latere eeuwen, bijvoorbeeld in Christus' tijd, werd het als een afzonderlijk gewest beschouwd en wel als het voornaamste van

Palestina. In die mate dat, gelijk de Nederlander in het buitenland naar zijne voornaamste provincie een „Hollander" heet, zoo de Palestinenser een „Judeër" werd genaamd, wat verbasterd is tot „Jood".

Judas. De eigennaam Judas, die denkelijk niets anders dan Judeër (inwoner van het gewest Judéa) = Jood beteekent, was zonder twijfel een veel voorkomende. Alleen in het Nieuwe Testament komen er zes personen van dien naam voor.

Judas. I. Judas Simonszoon Iskariot, een van de 12 discipelen van Jezus. Volgens sommigen beteekent dit laatste woord: de man (iesj is het Hebreeuwsche woord voor man) uit Kariot. Kariot is een dorpje in Judéa. Anderen verklaren het als eene verkorting van Issaschariot = de man uit den stam Issaschar. Tot het einde van Jezus' leven volgde hij hem op zijne zwerftochten. Maar op den allerlaatsten avond te Jeruzalem verried hij hem. Het Nieuwe Testament is zeer onduidelijk in het mededeelen van wat zijne drijfveeren geweest zijn.

Waarschijnlijk beschouwde hij het beloofde Messiasrijk als iets aardsch, waarbij roem en rijkdom te winnen was. Dat hij practisch en geldzuchtig was blijkt misschien uit de overlevering van Johannes 12 vers 6 en 13 vers 29, die zegt dat hij de penningmeester van het gezelschap der discipelen was. Allengs zal hij te Jeruzalem hebben bemerkt dat zijne hoop dat Jezus zich aldaar als koning openbaren zou in rook vervloog. In plaats van zijn gezelschap te verlaten bleef hij, en wrok moet in zijn binnenste hebben postgevat. Diepe wrok. Deze wrok en niet alleen het betrekkelijk weinige verradersgeld moet hem er toe gebracht hebben zich met de geestelijke Overheid te Jeruzalem in verbinding te stellen en te beloven Jezus haar in handen te spelen. Volgens Mattheüs 26 vers 15 en 27 vers 3 kreeg hij er 30 zilverlingen voor; dat is ongeveer *f* 48. Onbeschaamd bleef hij zich evenzeer bij Jezus' gezelschap voegen; ook bij den laatsten avondmaaltijd, op Donderdag.

De evangeliën verhalen (wat na dato gemakkelijk genoeg was) dat Jezus alles wist, ja dat hij aan den maaltijd zulke duidelijke toespelingen op Judas' verraad maakte, dat men zich verbazen moet, dat de andere discipelen hun collega hebben laten begaan. Dit zal wel onhistorisch zijn. Wellicht heeft allicht Jezus argwaan gehad.

Midden onder den maaltijd ging Judas heen. Bij de Overheid heeft hij zich voorzien van gewapende lieden en is in den nacht naar Bethanië getrokken, het dorpje dat 3 kwartier ten Oosten van Jeruzalem lag (zie het kaartje op no. X van het Voorwerk), waar Jezus gewoon was bij vrienden den nacht door te brengen. Zonder twijfel wilde hij hem daar van zijn bed oplichten. Inmiddels waren Jezus en de zijnen van den maaltijd opgestaan en werkelijk op weg naar Bethanië vertrokken, maar onderweg in den hof Gethsémané blij-

ven steken, daar Jezus behoefte had om in dien tuin alleen te zijn.

Daar vond hen Judas. Opdat men in de duisternis geen verkeerden man zou vatten had hij aan de gewapenden gezegd dat zij moesten vangen hem dien hij zou kussen. Hij gaf den kus (Mattheüs 26 vers 49; Marcus 14 vers 45; Lucas 22 vers 47). Jezus werd gevangen genomen. Waar Judas toen heen is gegaan en wat hij daarna dien nacht gedaan heeft wordt niet vermeld.

Er zijn ten slotte twee absoluut met elkaar in strijd zijnde overleveringen over zijn uiteinde. Volgens Mattheüs 27 vers 3—5 kreeg hij *wel* berouw, en dat in zulk eene mate, dat hij het verradersgeld niet langer bewaren kon, het der Overheid wilde weergeven, opdat ze Jezus weder in vrijheid zoude stellen, maar wilde deze niet, waarop Judas het geld in den tempel wegwierp en zich uit wanhoop verworgde. De Overheid kocht toen voor dat geld eene begraafplaats voor vreemdelingen en noemde dien naam naar het bloedgeld „bloedakker" of Akeldama (zie dat artikel). — Volgens Handelingen 1 vers 18 en 19 echter had Judas *geen* berouw, *behield* hij het geld, ja ging er zelfs een stukje grond voor koopen. Toen hij er echter op liep, viel hij voorover en barstte open en stierf. En dáárom (staat daar in Handelingen) heet die akker „de bloedakker".— Men kieze tusschen deze twee overleveringen. — Wel heeft men beproefd deze berichten te rijmen door te veronderstellen dat hij zich ophing, dat het touw daarna brak, dat hij toen viel en zoo openbarstte. Maar dan blijft het grootere (zielkundige) verschil bestaan: Volgens Mattheüs had hij wel berouw, volgens Handelingen niet. En volgens Mattheüs kocht de Overheid den bloedakker; volgens Handelingen Judas zelf.

Bekend is dat vele pogingen zijn gedaan om Judas' verraad zielkundig te verklaren. Een van de bekendste is deze: Judas zou het gedaan hebben uit *goede* bedoeling. Jezus aarzelde naar hij meende steeds om zijne koningsmacht te openbaren. Bracht hij nu zijn meester danig in de klem, dan was deze wel gedwongen zijne macht te toonen. Judas wilde dus als gangmaker dienst doen.

De sluier over Judas' gedrag zal wel nimmer worden opgelicht.

De zinnebeeldige beschouwing ziet in Jezus' drama geen historie, maar eene schildering van het lijden van den Rechtvaardige, den Jesjoea (= Verlosser) die door den Voorstander-van-het-Oude (den Jood, Judas) (Judas beteekent: Judeër of Jood) ten ondergebracht wordt.

Naar mijne meening is Judas wel degelijk een historisch persoon geweest. Naar zijn verraad noemt men een valsch mensch wel eens een Judas.

Judas. II. Behalve Judas den verrader was er onder de 12 discipelen van Jezus nog een andere Judas, de zoon van Jacobus, volgens Lucas 6 vers 16 en Handelingen 1 vers 13. Ook in Johannes 14 vers 22 komt hij even voor. Verder weten wij niets van hem.

Hij was niet de zoon van den bekenden discipel Jacobus, maar van een ons onbekend man. De discipellijst (die in de verschillende Evangeliën niet gelijk is) geeft bij Mattheüs (Hoofdstuk 10 vers 3) in zijn plaats een Thaddeüs (of volgens minder goede lezing: Lebbeüs toegenaamd Thaddeüs; beide = de moedige). Of hier de zelfde man bedoeld is, weten we niet.

Judas. III. Een van de vier met name genoemde broeders van Jezus; zie Mattheüs 13 vers 55 en Marcus 6 vers 3. Wij weten verder niets van hem, dan dat hij na Jezus' dood allicht ook Christen-propagandist is geworden, evenals zijne broeders; zie 1 Corinthen 9 vers 5. Dan was hij tevens gehuwd. Eene zeer oude overlevering vermeldt dat de Romeinsche keizer Domitianus (regeert 81—96) afstammelingen van hem liet gevangen nemen, omdat ze als bloedverwanten van den Messias staatsgevaarlijk zouden kunnen worden; maar dat het slechts ongevaarlijke plattelanders bleken en daarom werden vrijgelaten. — De Nieuwtestamentische „Brief van Judas" wordt ten onrechte aan hem toegeschreven.

Judas. IV. Judas de Galileër, een man die tijdens de volkstelling door keizer Augustus in 6 n. C. verordend, de Joden ophitste om geen belasting aan dien heiden te betalen. Hij had eerst veel succes maar werd later met zijne zonen gedood. Hij wordt in Gamaliëls (zie dat artikel) rede vermeld in Handelingen 5 vers 37.

Judas. V. Een verder onbekende man die in de Rechte straat te Damascus woonde en Paulus herbergde vlak na zijne bekeering Zie Handelingen 9 vers 11 en het artikel Paulus.

Judas. VI. Judas Barsabbas, allicht de broeder van Jozef Barsabbas (zie dat artikel). Deze Judas was een Jeruzalemmer; in aanzien bij de eerste Christengemeente aldaar; Handelingen 15 22. Na het beroemde apostelconcilie (Handelingen 15 vers 1—30) vaardigde dit een tweetal Jeruzalemmers, waaronder Judas, af naar de meer vrijzinnige Heidenchristenen te Antiochië en omstreken met een brief waarin men meldde aan welke vier minimum-eischen ze moesten voldoen; zie vers 29. In vers 26 staat dat Judas en zijn collega mannen waren die „hunne zielen hadden overgegeven voor den naam van Jezus." Zij overhandigden niet alleen den brief maar, daar ze „profeten" waren, voegden ze er zelf ook nog vele mondelinge vermaningen aan toe; vers 32. Daarna keerde Judas weder naar Jeruzalem terug; vers 33.

Judas (Brief van). Wie de schrijver van dezen brief, het op een na laatste geschrift des Nieuwen Testaments, is, weet men niet. Het telt slechts één hoofdstuk. In vers 1 geeft de auteur zich uit voor een broeder van Jacobus, waarbij dan denkelijk gedacht is aan den broeder van Jezus (zie het artikel Jacobus III). De auteur zou dan tevens een broeder van Jezus geweest zijn; zie het artikel Judas III. Nu is het zeer vreemd dat de schrijver, indien hij werkelijk Jezus' broeder was, dit ook niet in zijn opschrift vermeldt;

want dit zou het aanzien van zijnen brief zeer verhoogd hebben. Doch zoo iets heeft de onbekende auteur zeker niet aangedurfd. De roem van Jacobus' broeder te zijn was hem denkelijk genoeg.

Nu pleit vers 17 er nog al sterk tegen dat de schrijver Jezus' broeder en tijdgenoot zoude zijn. Men meent dan ook tegenwoordig dat het stuk eerst veel later, bijv. in het jaar 120, vervaardigd is, en wel met het doel om het Paulinisme te bestrijden; evenwel niet het echte en oorspronkelijke, maar de eenzijdige overdrijving dergenen die de Christelijke „vrijheid" gebruikten tot losbandigheid.

Evenals andere der „algemeene" brieven (zie het artikel Brieven) richt ook deze zich tegen dwaalleeraren, wat ook weder op een laten tijd wijst. Men heeft treffende overeenkomst opgemerkt tusschen den tweeden brief van Petrus en dien van Judas en denkt dat de laatste het origineel is dat door Petrus II is nagevolgd.

Aan wie Judas' brief en bij welke gelegenheid hij verzonden is, weet men niet. Hij is eene pompeuze strafrede tegen dwaalleeraren, gevolgd door eenige vermaningen.

Judas de Makkabeër. Nadat van 586—167 v. C. Palestina onder verschillende buitenlandsche heerschappijen gezucht had, gaf de priester Mattathias van Modin (ten W. van Jeruzalem) het sein tot den opstand. Hij had vijf zonen, die zich voor de onafhankelijkheid van hun land allen onsterfelijken roem hebben verworven. De voornaamste was de middelste zoon, Judas, door zijn vader op zijn sterfbed als aanvoerder aangewezen. Van 167—161 heeft hij onvermoeid in tallooze veldslagen en bemoeiingen, meestal met succes, gestreden, geworsteld. Wegens zijne dapperheid werd hij „de strijdhamerman" of makkabi (van het Hebreeuwsche makkab = strijdhamer) genaamd, een naam die later op zijn gansche geslacht, ja op zijne aanhangers, medestrijders, en dat gansche tijdperk overgedragen is.

De strijd ging tegen de Syriërs. Na zijn land gedeeltelijk te hebben vrijgevochten vond hij in 161 v. C. den heldendood. Zijne broeders Simon en Jonathan redden zijn lijk en begroeven het in 't familiegraf te Modin.

Zijne geschiedenis lezen we in het Eerste boek der Makkabeën, 't welk tot de apocryphe boeken des Ouden Testaments behoort. Zie het artikel Makkabeërs (De drie boeken der).

Judith. De vrouwelijke hoofdpersoon van het boek van dien naam, dat voorkomt onder de Apocryphen van het Oude Testament. Dit werk bevat een romantisch verhaal, denkelijk ten tijde van den Makkabeënkrijg (167—143 v. C.) geschreven om de Joden aan te moedigen in hun strijd tegen de heidensche onderdrukkers.

Het verhaal speelt na de Babylonische ballingschap, dus na 536 v. C., wat zonderling genoeg is, daar er een *Assyrische* koning (Nebukadnezar!) in voorkomt, die in dien tijd niet bestond. Deze dan beoorloogt het Joodsche volk en heeft de ons onbekende

Joodsche stad Bethulië door zijn veldheer Holophernes (zie dat artikel) laten insluiten. De nood is op 't hoogst, als Judith, eene rijke jonge uitermate schoone weduwe met eene dienares belooft de stad te redden. Onder de zegenbeden van de stadsoverheid verlaat ze de stad en laat zich bij Holophernes aandienen, wien ze mededeelt hoe hij den strijd kan winnen. Hij moest de belegering voortzetten; door hongersnood gedrongen moesten de Joden dan wel onreine spijzen eten. Dan zou God hen verlaten en in 's vijands hand doen vallen. Holophernes wordt verliefd op de schoone vrouw en laat haar na eene kennismaknig van vier dagen alleen bij zich komen. Hij drinkt echter te veel, valt in slaap, en wordt in dien toestand door Judith onthoofd. Zij ontkomt met het hoofd in een zak met hare slavin naar de stad, waar dit hoofd als zegeteeken wordt opgehangen. De bezetting doet een uitval, verslaat de bevelhebberlooze belegeraars. Judith bekomt veel eer en een groot deel van den buit. In een lofzang prijst zij God. Vermeld wordt nog dat ze tot in hoogen ouderdom, in kuischen weduwlijken staat, door allen geëerd, te Bethulië bleef wonen.

Julius. De commandant van het keizerlijke bataljon troepen te Caesaréa-aan-zee (ten Zuiden van Tyrus), die Paulus en andere gevangenen veilig naar Rome moest overbrengen; Handelingen 27 vers 1. Deze officier behandelde den apostel zeer menschlievend, liet hem al terstond te Sidon aan land gaan om de Christenen daar te bezoeken (vers 3.) Toen Paulus hem bij Creta waarschuwde om wegens het vergevorderde jaargetijde niet verder te varen, luisterde hij echter niet; vers 11. Een storm ontstond. Na vele dagen wilden de zeelieden met de sloep wegvluchten, doch Paulus waarschuwde Julius, die maatregelen nam zoodat het niet gebeuren kon; vers 31. Toen het schip op Malta strandde wilden de soldaten alle gevangenen dooden opdat niemand ontkomen zoude, maar Julius wilde Paulus sparen en beval dat ze zich zouden zien te redden; vers 43. Verder hooren we niet meer van hem.

Jupiter. Een samengesteld woord. Piter = pater = vader. En Ju = Zeus of Jao (Jehovah) of Dja, of Dewa of Djaus = de Hemelgod. Vader Ju of Vader Zeus gold bij de Grieken en Romeinen als de hoogste Godheid, den menschen welgezind. In gezelschap van Mercurius daalt hij soms van zijne gewone woonplaats, den top van den berg Olympus in Noord-Griekenland, en bezoekt de menschen; o. a. in het verhaal van Philémon en Baucis.

Volgens het verhaal van Handelingen 14 vers 13 maakten Paulus en zijn vriend Barnabas zulk een indruk op de bevolking van Lystra in Klein-Azië, dat men Paulus, den woordvoerder, hield voor Mercurius den bode der goden, en den allicht van gestalte verhevener Barnabas (Paulus had een onaanzienlijk uiterlijk) voor Jupiter. Men wilde hun offers (stieren) brengen. Paulus en Barnabas weigerden natuurlijk. Voor heidensche mentaliteit was

het echter niet ongerijmd, dat de genoemde twee goden in menschengedaante op aarde rondwandelden.

Bij een offer werden de stieren, de godenbeelden, de altaren, het vaatwerk, de priesters bekranst. Vandaar dat in vers 13 ook sprake is van kransen. — Het aan Jupiter geheiligde en meest geofferde dier was overigens het zwijn, wat den Joden bijzonder hatelijk moest wezen.

Zijn voornaamste tempel was te Rome op den Capitolijnschen heuvel; vandaar zijn bijnaam Capitolinus. —

De Joden hadden in zooverre nog met Jupiter te maken, dat tijdens de Syrische overheersching Antiochus Epiphanes in 168 v. C. trachtte van Jeruzalem eene Grieksche stad te maken, den eeredienst van Jehovah in den tempel afschafte en daar den dienst van Jupiter instelde, wien zwijnen werden geofferd, wat den Joden een groote gruwel was. Deze toestand heeft 3½ jaar geduurd („een tijd, tijden en een gedeelte eens tijds"; Daniël 7 vers 25 en 9 vers 27). Een Jupiteraltaartje werd boven op het groote brandofferaltaar voor den tempel gezet. Dit heet in den bijbel: de ontzettende gruwel; Daniël 13 vers 31 en 12 vers 11. Evenals in de hoofdstad werd in de steden en dorpen van Judéa de bevolking in naam des konings door rondtrekkende krijgsbenden uitgenoodigd aan Jupiter eer te bewijzen. De eerste die zich verzette was de priester Mattathias; zie het artikel Makkabeërs.

Justus. I. Een Christen uit de heidenen. Hij woonde te Corinthe toen Paulus daar tijdelijk woonde en predikte tijdens zijne tweede zendingsreis. Toen hij niet meer in de synagoge spreken mocht (Handelingen 18 vers 6) schijnt hij zijne propaganda in het huis daarnaast, waar Justus woonde (vers 7) te hebben voortgezet. Paulus zelf echter woonde daar niet, maar lag als kostganger bij Aquila en Priscilla; vers 2 en 3.— Justus heette voluit: Titius Justus.

Justus. II. Een bijnaam (beteekenende: de rechtvaardige) van Jozef Barsabbas. Zie dat artikel.

K.

Kades Barnea. Deze plaats wordt ook eenvoudig Kades genaamd. Dit woord beteekent: heilig. Kades lag geheel in het uiterste Z.W. van Judéa, nog vele uren ten Z.Z.W. van Berseba in het woestijnachtige land van het Sinaïetische schiereiland. Van ouds was het denkelijk een nomadenheiligdom, en wel bij een milde bron die En-Mispat = Bron der rechtspraak of Rechtsbron genoemd wordt; bijv. in Genesis 14 vers 7; wat op een geestelijk middelpunt duidt.

In de verhalen van de zwerftochten der Israëlieten onder Mozes in de woestijn tusschen Egypte en Palestina (± 1300 v. C.) komt

de naam Kades herhaaldelijk voor. Het was 't eindpunt van hun eersten tocht; vandaar zond Mozes de 12 verspieders Kanaän binnen; hier deed men een mislukten aanval op de vijanden; hier verzamelden zich na 28 jaar de Israëlieten wederom, ten einde Kanaän voor goed binnen te trekken; hier stierf Mozes' zuster Mirjam. Hier sloeg Mozes driftig op de rots om water te krijgen (Numeri 27 vers 14), waarom hij moest sterven vóórdat men in het Beloofde land kwam, enz. enz.

Kaïn. De oudste zoon van Adam en Eva. Toen Eva hem gekregen had, riep ze volgens Genesis 2 vers 1: „Ik heb een man(nelijken spruit) van Jehovah *verkregen*". Dit duidt op eene foutieve woordafleiding, op den klank af gemaakt. Kana beteekent verkrijgen.

Volgens het verhaal van vers 2—16 werd Kaïn later een landbouwer. Eens, toen hij een offer wilde brengen, nam God dat niet aan. Waarom, wordt niet gezegd. Toen was hij zeer gramstorig. Want zijns broeders offer had God *wel* aangenomen (volgens Hebreën 11 vers 4 wegens zijn „geloof"). Hoewel hij ten zeerste gewaarschuwd werd, sloeg hij toch, met hem in het veld alleen zijnde, zijnen broeder Abel dood, en deed op Gods vraag wat er met hem gebeurd was, de beruchte vraag: „Ben ik mijns broeders hoeder?" vers 9. Nu werd Kaïn vervloekt; hij zou moeten zwerven; de aarde zou geen vrucht meer voor hem opbrengen. Dan wordt Kaïn zeer bevreesd; hij immers moet het land Eden uit en denkt dat God daar buiten niet is. Hij zal dus onbeschermd rondzwerven. Ieder zal hem willen dooden. (De schrijver van Genesis vergeet dat er nog geen andere menschen zijn). Nu kreeg Kaïn een waarschuwingsteeken aan zich, opdat men hem niet zou dooden. Wat dit teeken is, wordt niet gezegd.

Hij vlucht nu naar het Oostelijke land Nod; Nod beteekent Omzwerving. Hier huwt hij. Vanwaar er eene vrouw kwam (er waren immers nog geen andere menschen!) wordt niet gezegd. Hij kreeg een zoon, Henoch, die een andere is dan de beroemde (zie het artikel Henoch) en bouwde eene stad Henoch (vers 17); doch vanwaar de inwoners dier stad kwamen (er waren immers nog geen meerdere menschen op aarde!) wordt niet gezegd.

Een „Kaïnsteeken" heeft volgens het bovenstaande verhaal de gunstige beteekenis van: een beschermend teeken. Maar wordt steeds (foutief!) in ongunstigen zin gebruikt. „Hij heeft het Kaïnsteeken aan zich" = hij is om zijn slechtheid duidelijk vervloekt.

Kajaphas. De hoogepriester der Joden van 18—36 n. C., dus ook tijdens Jezus' openbaar optreden. Zijn eigenlijke naam was Jozef; Kajaphas was zijn bijnaam. Hij was de schoonzoon van den bekenden Annas (zie dat artikel). Er was steeds één hoogepriester, zoodat de uitdrukking „onder den hoogepriester Annas en Kajaphas" uit Lucas 3 vers 2 onnauwkeurig is.

Kajaphas' naam is berucht geworden door de rol, die hij gespeeld

heeft tijdens Jezus' rechtsproces. Volgens Johannes 11 vers 49—51, welke verzen hem als hoogepriester eene soort van pauselijke onfeilbaarheid toeschrijven, was hij de eerste die er van sprak dat Jezus sterven moest. Hij schijnt de leiding van de vervolging van Jezus op zich genomen te hebben. Ten zijne huize vergaderden kort voor Paschen Jezus' vijanden om tegen hem te beraadslagen. Mattheüs 26 vers 3—5; Marcus 14 vers 1 en 2; Lucas 22 vers 2. Ook toen Jezus in den nacht was gevangen genomen werd hij naar Kajaphas' paleis gebracht; dáár vergaderden de rechters; Mattheüs 26 vers 57; Marcus 14 vers 53. (Het verhaal van Johannes 18 vers 13 en 24 waarin staat dat hij eerst naar Annas gebracht werd, is verward en ongeloofwaardig). Kajaphas speelt bij het verhoor de hoofdrol: hij vraagt Jezus naar zijne discipelen en leer (Johannes 18 vers 19), laat toe dat een dienaar hem in 't gezicht slaat (vers 22), hoort valsche getuigen (Mattheüs 26 vers 59—61 en Marcus 14 vers 55—59). Ten slotte bezweert hij Jezus te zeggen of hij zich niet voor den Messias houdt (Mattheüs 26 vers 63 en Marcus 14 vers 61) en lokt, op het bevestigend antwoord, de terdoodverklaring van den ongelukkige uit, waarna hij (maar dit is niet zeer geloofwaardig) mede doet om Jezus te bespuwen en te slaan; Mattheüs 26 vers 68 en Marcus 14 vers 65. Dit alles geschiedde in den nacht. Den volgenden morgen werd Jezus voor den stadhouder Pilatus gevoerd. Kajaphas' naam wordt niet meer genoemd. Maar wij moeten ons voorstellen dat hij voor dien hoogsten rechter sterk op het bevestigen van het voorloopige doodvonnis heeft aangedrongen. Zoo was hij tot zijn schande de voornaamste bewerker van Jezus' dood. Tot zijne verontschuldiging diene, dat hij meende er zijn volk een dienst mede te bewijzen (Johannes 11 vers 49—51).

In Handelingen 4 vers 5—7 komt hij nog voor met andere hoogwaardigheidsbekleeders, vergaderd ten einde Petrus en Johannes die een kreupelgeborene genezen hebben (Hoofdstuk 3 vers 1—10) te verhooren. Men verbiedt hen voortaan te prediken.

Kort daarna zetten Kajaphas en de zijnen de apostelen in de gevangenis omdat ze niet opgehouden hebben te prediken; Handelingen 5 vers 17. Wonderdadig worden de gevangenen verlost en wederom voor Kajaphas gebracht, die hen in vers 28 verwijt dat ze toch weder zijn gaan prediken, Men wilde hen zelfs dooden (vers 33) en had dit misschien gedaan ook als de raadsheer Gamaliël het met zijne opmerkelijke philosophische redevoering (vers 34—39) niet had tegengehouden. Nu werden ze slechts gegeeseld en dan losgelaten.

Kajaphas' naam wordt hier wel niet genoemd, maar het is zoo goed als zeker dat *hij* hier de hoofdpersoon is. Tenzij dit alles meer dan 10 jaar na Jezus' dood geschied is. (Jezus leefde van ± 4 v. C. tot ± 26 n. C. Kajaphas trad af in 36 n. C.)

Kakdod. Een in de Statenvertaling van Ezechiël 27 vers 16 onvertaald gelaten naam van eene kostbare stof. De Leidsche vertaling zet: jaspis. Zie het artikel Jaspis.

Kaleb. Een van de 12 verspieders die door Mozes van uit Kades (zie dat artikel) Kanaän werden ingezonden om het te verkennen; Numeri 13 vers 7. Tien verspieders rieden na den tocht het volk af om het land te veroveren, daar het onneembaar scheen. Alleen Kaleb en Jozua (vers 30 en Hoofdstuk 14 vers 6) waren voor de onderneming. Daarom mochten hij (vers 24). en Jozua alleen van alle Israëlieten later Kanaän binnentrekken. Hoewel hij als vertegenwoordiger van den stam Juda verspiedde was hij geen echte Israëliet maar een Keniziet (een Edomiet).

Volgens Numeri 26 vers 65 waren Jozua en Kaleb aan het einde van de woestijnreize werkelijk de eenigen die niet gestorven waren. Volgens Jozua 14 vers 6—15 verkreeg hij na den intocht in Kanaän de stad Hebron. Volgens Jozua 15 vers 13—20 veroverde hij ook het naburige Debir en gaf aan den dapperen Othniël die zich daarbij onderscheidde zijne dochter Achsa tot vrouw.

Hij en zijne jongere broeder Othniël worden Kenizieten (een stam der Edomieten) genoemd. De verhalen omtrent de beide genoemde mannen dienen o. a. om te verklaren hoe het kwam dat er in Zuid-Palestina, bij Debir en Hebron zooveel Edomieten woonden.

Kalf (Gouden). Zie het artikel Gouden kalf.

Kalmus. Eene rietsoort die vroeger, tenminste in Palestina, een zeldzaam en kostbaar gewas schijnt te zijn geweest, doch tegenwoordig overal in Europa, ook in ons land, groeit. Eigenlijk is het meer eene groote bieze, met vrij dikke bladen, dan riet. De wortel is sterk aromatisch. De schijfjes, die op den echten Deventerkoek geplakt zitten, zijn kalmuswortelschijfjes. Bij de Israëlieten diende de kalmus als een der ingrediënten tot bereiding der heilige zalfolie, waarmede de hoogepriester gezalfd werd; Exodus 30 vers 23. In Psalm 68 vers 31 wenscht de dichter dat koningen aan God mogen offeren eene kudde stieren, een schat van kalmus. In Jezaja 43 vers 24 verwijt God de menschen, dat ze Hem geen kalmus offeren. In Jeremia 6 vers 20 wordt ze naast den wierook genoemd. De plantwortel schijnt dus bij den eeredienst, misschien als reukoffer, gebruikt te zijn. In den laatstgenoemden tekst wordt gezegd, dat ze uit een „ver land" komt, en Plinius XII, 48 noemt ze Calamus odoratus, telt ze onder de beroemde parfumerieën en leert dat ze uit Arabië, Indië en Syrië wordt aangevoerd. Ze is dus allicht toch nog iets anders dan ónze kalmus.

Kameel. Zie Kemel.

Kamerling. In Handelingen 8 vers 27 komt voor een Ethiopische kamerling, die door den evangelist Philippus tot het Christendom wordt bekeerd; zie het artikel Candacé. In het Grieksch staat

niet dat hij „kamerling" (= hoveling) was, maar: eunuchos (= gesnedene, ontmande); zie het artikel Gesnedene. In het Oude Testament wordt voortdurend melding gemaakt van „hovelingen", waarmede meestal eunuchen bedoeld zijn. Dezen werden bij voorkeur als harembewakers bij aanzienlijken en vorsten gebruikt, maar ook als vertrouwde bedienden, secretarissen, enz. Zoo wordt de bekende Potiphar, de overste van Pharao's lijfwacht, die Jozef kocht (Genesis 39 vers 1), in de Statenvertaling een hoveling, in de Leidsche een kamerling genoemd, door de meeste bijbelgeleerden, ook door de Leidsche, voor een gesnedene gehouden, wat de liefde van zijn vrouw voor Jozef beter verklaart. Eunuchen schijnen nog vatbaar te zijn voor mingenot, dat echter natuurlijk onvruchtbaar blijft. De geschiedenis maakt zelfs gewag van harems van gesnedenen.

Kamos. De volksgod der Moabieten, die ten Oosten van Palestina woonden. Wat de naam Kamos beteekent weten we niet. In 2 Koningen 3 vers 27 offert koning Mesa hem zijn oudsten zoon. Hij werd dus o.a. met menschenoffers vereerd. Meer weten we er niet van. Volgens 1 Koningen 11 vers 7 stichtte koning Salomo (± 970 v. C.) een eeredienst voor hem te Jeruzalem, terwille van degenen onder zijne vrouwen die van Moabietische afkomst waren; volgens vers 33 diende hij Kamos ook zelf. Nog eeuwen lang bleef die eeredienst bestaan. Pas koning Josia (regeert 639—609) roeide hem uit; zie 2 Koningen 23 vers 13.

Kana. Behalve een stadje vlak ten Zuidoosten van Tyrus, lag er nog een plaats van dien naam in Noord-Palestina, dat daarom ter onderscheiding „Kana in Galiléa" genaamd wordt. Volgens Johannes 2 vers 1—10 was Jezus er in het begin van zijn openbaar leven op een bruiloft en veranderde daar water in wijn. Dit was dan zijn eerste wonderdaad. Volgens Hoofdstuk 4 vers 46—54 deed hij er, later teruggekomen, een tweede wonder door een zoon van een koninklijk beambte die in Kapérnaüm ziek lag, uit de verte 's middags te een uur te genezen.

Volgens Baedeker zoekt men het oude Kana terug in het huidige dorp Kafr Kenna, dat een uur ten N. O. van Nazareth ligt en 1000 inwoners telt. In de Grieksch-Katholieke kerk aldaar toont men nog de wijnkruiken die bij het wonder van Johannes 2 gebruikt zijn!!

Kanaän. I. Het woord „Kanaän" beteekent Nederland = Laagland. De naam wordt in 2 beteekenissen gebruikt. In de eerste plaats bedoelt het de kuststrook aan den oever der Middellandsche zee, bijna van Egypte af tot ver in het Noorden, tot den Orontes en de stad Antiochië toe. Zoo wordt in Genesis 10 vers 15 tot 18 Kanaän „de vader" = het stamland genoemd o.a. van Sidon en Hamath (aan den Orontes), enz. — Doch meestal bedoelt men met Kanaän eenvoudig Palestina. Eigenlijk is het meer in 't bijzonder

de lage kuststreek er van; maar daar wordt niet meer aan gedacht. Kanaän beteekent dan geheel Palestina, ook het bergachtige deel er van. Het land dat ten Oosten van den Jordaan ligt wordt echter uitdrukkelijk steeds Gilead of Bazan genaamd. — In dezen tweeden zin is Kanaän ongeveer zoo groot als Nederland.

Het is eigenaardig dat alleen in verhalen met betrekking tot den vóórtijd de naam Kanaän gebruikt wordt. De aartsvaders wonen in Kanaän; Mozes trekt naar Kanaän; Jozua verovert Kanaän. Later komt die naam bijna niet meer voor.

In onze taal heeft „Kanaän" de beteekenis gekregen van „het beloofde land", het land dat aan de aartsvaders Abraham, Izaäk en Jakob was beloofd, en dat na Mozes onder Jozua aan de Israëlieten in ± 1250 v. C. is ten deel gevallen. Herhaaldelijk zegt het Oude Testament dat het „overvloeide van melk en honig" = gezegend was. — Met het „hemelsch Kanaän" wordt het hiernamaals-in-gelukkigen-zin, dus de hemel, bedoeld. Onder „Tale Kanaäns" verstaat men: bijbeltaal.

In een in 1887 te Tell-el-Amarna (300 K.M. ten Z. van Caïro) gevonden brief van een Babylonischen koning aan Amenhotep IV van Egypte (± 1400 v. C.) heet Kanaän „Kinahni". Het heet daar onderworpen aan Egypte.

Kanaän. II. Zie Kanaänieten.

Kanaänieten. Eigenlijk: de nakomelingen van Kanaän, den zoon van Cham; zie Genesis 10 vers 6 en 15—19. De Kanaänieten zijn dan in wijderen zin al de volken die, vóór de Israëlieten zich in Palestina vestigden, woonden van den Orontes en Antiochië tot de Roode zee toe. In engeren zin echter verstaat men onder de Kanaänieten de heidensche oorspronkelijke bewoners van Palestina, onder welke de aartsvaders Abraham, Izaäk en Jakob als vreemdelingen woonden. Jozua versloeg ze ten deele in ± 1250 v. C. De richteren (1250—1050) worstelden er mede. Eerst koning David (± 1000) onderwierp ze geheel. Ze schijnen beschaafder en in kunsten bedrevener dan de Israëlieten te zijn geweest, wat geen wonder is als we bedenken, dat de reeds zeer vroeg beschaafde Phoeniciërs hunne stamverwanten waren. Het Oude Testament weet echter niet veel goeds van hen te vertellen.

Als de Israëlieten eenmaal goed in Palestina gevestigd zijn (dat is onder David, in ± 1000 v. C.), hooren we niet meer van de Kanaänieten, totdat er, 1000 jaar later, in het Nieuwe Testament, in Mattheüs 15 vers 22, weder wordt gesproken van eene Kanaäneesche vrouw. Het woord schijnt dus niet uitgestorven te zijn. Deze Kanaäneesche was geen echt-Joodsche maar eene Phoenicische.

Kandacé. Zie Candacé.

Kandelaar (Zevenarmige). In Exodus 25 vers 31—40 staat uitvoerig beschreven een zevenarmige kandelaar van goud gesmeed en 1 talent = 49 Kilogram zwaar, die in den tabernakel, het bij de

rondzwerving in de woestijn gebruikte draagbare heiligdom, moet gebruikt zijn. Volgens 1 Koningen 7 vers 49 waren er in Salomo's tempel (gebouwd ± 960 v. C.) 10 gouden kandelaars die niet nader beschreven worden. Zij werden volgens Jeremia 52 vers 19 als buit door de Babyloniërs in 586 weggevoerd naar Babel. In den tweeden tempel, die van 519—516 gebouwd werd (in plaats van Salomo's in 586 verwoesten), was slechts 1 kandelaar. Evenzoo in dien welken Herodes de Groote kort voor Christus' geboorte bouwde. Ook deze was zevenarmig. Wij kennen hem omdat hij in 70 n. C. na Jeruzalems verwoesting als buit naar Rome is gevoerd, daar op Titus' triumfboog in steen is afgebeeld en nog heden te zien. Het gouden voorwerp zelf is er nog eeuwen bewaard, in 455 door Genserik naar Afrika gesleept, in 533 door Belisarius naar Constantinopel, daarna naar Jeruzalem teruggezonden, en sinds spoorloos verdwenen.

Kânon, Kanoniek. Zie Cánon.

Kapérnaüm. Een levendig handelsstadje aan de Noordwestkust van het meer van Galiléa. Hier vestigde Jezus zich na zijn vertrek uit het ouderlijk huis te Nazareth. Vandaar dat Mattheüs 9 vers 1 Kapernaüm „Jezus' stad" noemt. Wellicht was hij er in den kost bij de visschersfamilie Simon Petrus. Kapérnaüm ligt een uur of 3 gaans van Nazareth. De naam van de plaats was eigenlijk Kaphar-Nahum = Dorp van Nahum. Zij lag in de lieflijke vruchtbare vlakte van Gennesareth (zie dat artikel) aan het vischrijke meer, 2 uur ten Z.W. van de plek waar de Jordaan er in valt. Dat ze nog al belangrijk was blijkt uit het feit dat er een douanekantoor of tolhuis was (Mattheüs 9 vers 9 en Marcus 2 vers 14) en tot bescherming daarvan eene militaire bezetting; Mattheüs 8 vers 5. Aan een grooten handelsweg gelegen, bezat ze zeker veel verkeer en was een geschikt middelpunt voor Jezus' propagandareizen. Van haar voer hij uit op het meer. Op hare straten sprak hij zijne gelijkenissen, volbracht hij zijne genezingen. Daarom staat in Mattheüs 11 vers 23 dat ze „tot den hemel verhoogd" is. Doch omdat ze niet naar Jezus luisteren wilde zou ze vernederd worden.

Thans is ze geheel verdwenen. Men is het er zelfs niet over eens waar ze precies gelegen heeft. De meesten zoeken haar in het tegenwoordige Tell Hoem, een ruïnenveld aan den meeroever. De Duitsche Oriëntgesellschaft heeft er overblijfselen van eene rijkgebouwde synagoge (in Lucas 7 vers 5 vermeld) gevonden, en tevens nog iets van een tweede, waaruit blijkt dat de plaats niet zoo heel klein geweest is.

In de Evangeliën wordt Kapérnaüm herhááldelijk genoemd.

Kappadocië. Een landschap in de binnenlanden van Klein-Azië recht ten Noorden van Cyprus. Het Christendom werd er reeds vroeg bekend en het komt dan ook herhaalde malen in het Nieuwe Testament voor.

Karchemis. Of Karkemies. Eene stad aan den Euphraat waar

ze zich op z'n allerwestelijkst bevindt, dus niet zoo heel ver van Palestina. Het was een belangrijk punt waarom heel wat door de Voor-Aziatische grootmachten gestreden is. Het bekendst is de slag bij Karchemis in 605 v. C., toen de Egyptische pharaö Necho er de opdringende Babyloniërs wilde tegenhouden. Hij werd echter verslagen. De Babyloniërs drongen in Zuidelijke richting verder en waren ook al spoedig Palestina genaderd.

In 597 werd het veroverd en in 586 (verwoesting van Jeruzalem) vernietigd. Zoo had de slag van Karchemis grooten invloed op Israëls geschiedenis. — Onder den verschen indruk van den geleverden slag is Jeremia 46 vers 1—12 geschreven.

Karië. Het Zuidwestelijkste landschap van Klein-Azië, waarin de stad Miléte lag. Hier had het aandoenlijk afscheid van Paulus (Handelingen 20 vers 17—38) plaats.

Karmel. I. Een van de bekendste gebergten van Palestina. Terwijl de as van de meeste vrijwel evenwijdig met de zeekust loopt, staat de Karmel er bijna dwars op. Hij loopt ten Z. W. van Galiléa van Z.O. naar Noordwest en steekt een heel eind in zee uit, waar hij de tegenwoordige baai van Haïfa of Akko vormt, vanwaaruit een spoorweg naar Damascus voert. Vooral het in zee uitstekende gedeelte is bekend.

Het Karmelgebergte is mooi, ja indrukwekkend; 't wordt in het Oude Testament vaak geprezen. Het hoofd van de bruid in Hooglied 7 vers 5 wordt er mede vergeleken. Het gebergte is schoon bebosсht en zeer goed bewaterd. Aan zijn voet stroomt de bekende beek Kidron in zee. Jezaja 35 vers 2 roemt „den luister van den Karmel". — Het bekendst echter is de Karmel om het beroemde (of beruchte) tafreel van den profeet Elia (zie dat artikel) die er zijn godsduel met de Baälspriesters hield, onder de regeering van koning Achab, dus in ± 870 v. C., volgens 1 Koningen 18. De plek is voor godsvereering als geschapen. De hooge berg steekt steil op uit zee. Aan de eene zijde ziet men van den top de oneindige zee, aan de andere het prachtige land tot den besneeuwden Hermon toe. Geen wonder dat hier altaren van allerlei eerediensten zijn geweest, van Baälsdienaars, Jehovahdienaars (1 Koningen 18 vers 30) en later van Jupiter, bij welk laatste in 68 n. C. de Romeinsche veldheer Vespasianus offerde en de voorspelling ontving dat hij Romeinsch Keizer worden zou.

Eerst bij de Christenen is de berg recht heilig geworden. Gelijk Elia er gewoond moest hebben (2 Koningen 1 vers 9) gingen er zich kluizenaars vestigen in de vele holen in het kalkgesteente. In 1180 stichtte men er een klooster en in 1230 de bekende monnikorde der Karmelieten, die nog heden bestaat. De ook tegenwoordig nog prachtig begroeide en door herten en tijgerkatten bewoonde berg wordt thans nog veel bezocht. Van uit Haïfa (spoor- en bootstation) bestijgt men hem in een klein uur. Het 4 uur gaans lange gebergte is

op z'n hoogste punt 552 Meter hoog, doch bij zee lager. Daar zijn nog de vele kluizenaarsholen. De boven staande gebouwen hebben heel wat lotgevallen doorstaan. Er is o.a. een Luchtkuroord, en dan natuurlijk het Eliasklooster, door 18—20 monniken bewoond. In het klooster zijn vele vertrekken ten dienste van de talrijke pelgrims die hier komen. In de kloosterkerk de grot waarin Elia zal geleefd hebben. Deze grot wordt ook door de Mohammedanen vereerd. De inboorlingen noemen trouwens den Karmel den Eliaberg. Boven staat ook een vuurtoren. De plek waar het offerduel van Elia met de Baälspriesters plaats had wijst men verder landwaarts in (Baedeker).

Karmel. II. Er is nog een plaatsje Karmel, 3 uur ten Z.O. van Hebron, in Zuid-Palestina, waar de bekende boer Nabal (zie dat artikel) zijn bedrijf had.

Kassie. Eene geurige houtsoort of boombast, die in Exodus 30 vers 23 als een der ingredienten voorkomt van de heilige zalfolie, waarmede de hoogepriester gezalfd wordt. Men weet niet recht wat het is, maar veronderstelt dat het een soort van basterdkaneel is, donkerder van kleur en met zwakker en minder aangenamen smaak dan de echte Ceylonsche kaneel.

Kedar. Een nomadische herderstam ten Oosten van Palestina. Men leefde daar in tenten van donker geiten- of kameelshaar geweven. Vandaar dat de bruid uit het Hooglied zegt: „Bruin ben ik als Kedars tenten"; Hoofdstuk 5 vers 1.

Kedes. I. Eene andere lezing van Kades. Zie het artikel Kades Barnea.

Kedes. II. Eene stad in Noord-Palestina. Hier woonde Barak en hier verzamelden hij en Debora hun leger tegen Jabins veldheer Sisera; Richteren 4 vers 6, 9 en 10.

Kedor-Laomer. Een in Genesis 14 genoemde bondgenoot van Amraphel; zie dat artikel. Kedor-Laomer wordt genoemd: Koning van Elam. Elam was het land ten Oosten van den beneden-Tigris.

Kedron. Zie Kidron.

Kehila. Eene plaats in Zuidwest-Palestina, welke David toen hij nog vrijbuiter was van vijandige Philistijnen verloste; maar door het orakel gewaarschuwd dat de inwoners hem desalniettemin aan Saul zouden overleveren, vluchtte hij weder vandaar; 1 Samuël 23 vers 1—13. Kehila moet volgens vers 3 in de vlakte ten Westen van Judéa gelegen hebben, dus vlak bij het Philistijnsche land.

Kemel. Eene andere spelling van het woord kameel. De spelling en uitspraak kemel is ouderwetsch en is in de Statenvertaling de gebruikelijke. De kameel was en is het nuttigste dier voor de bewoners der woestijnen, die Palestina ten Oosten en ten Zuiden begrenzen. Ook de nomadizeerende aartsvaders bezaten ze. Van kameelshaar was het kleed van Johannes den Dooper; Mattheüs 3 vers 4; Marcus 1 vers 6.

Kenaz. In Genesis 36 vers 11 wordt Kenaz een kleinzoon van Ezau genaamd. Daar Ezau of Edom de personificatie van het volk der Edomieten, het broedervolk der Israëlieten, is, wordt met Kenaz de stamvader der Kenizieten, een Edomietischen stam bedoeld. De beroemde Kaleb, een der 12 verspieders, behoorde er toe. Zie het artikel Kaleb.

Kenchreën of **Kenchreae.** De Oostelijkste haven van de Grieksche handelsstad Korinthe, een paar uur van de stad gelegen. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis langen tijd te Korinthe vertoefd had, scheepte hij zich te Kenchreën in om weder naar Azië terug te keeren; Handelingen 18 vers 18. Volgens dien tekst nam eene zekere gelofte er een einde. Waarom Paulus die deed blijkt niet. Het was de Nazireërsgelofte (zie het artikel Nazireër) die inhield, dat men zekeren tijd geen wijn dronk en zijn haar niet liet korten. Te Kenchreën nu liet hij zijn haar weder knippen. — Volgens Romeinen 16 vers 1 was er reeds zeer vroeg eene Christengemeente.

Kenezieten. Zie Kenaz.

Kenieten. Letterlijk: Afstammelingen van Kaïn. De Kenieten vormden een nomadizeerende volksstam om en bij Palestina. Heber, de man van Jaël die Sisera doodde, was een Keniet. Zie het artikel Jaël.

Kephas. Zie Cephas.

Keren Happuch. Een van de 3 dochters die aan Job geboren werden, toen hij na zijn ongeluk weder voorspoed kreeg; Job 42 vers 14. Haar naam beteekent: Zalfflesch.

Kerk. Dit zoo echt Nederlandsch lijkende woord is puur Grieksch. In het Grieksch is „Kurios" het woord voor „heer". Met kurios bedoelt men in het Grieksche Nieuwe Testament zoowel God als Jezus. Van het zelfstandige naamwoord Kurios stamt het bijvoegelijk naamwoord Kuriakos = wat bij den Heer behoort. Bij voorbeeld oikia = huis. Kuriakè oikia = het huis dat bij den Heer behoort = het huis des Heeren. Later liet men voor de kortheid oikia weg en hield over: kuriakè, dat verbasterd is tot het Engelsche church, waar de *u* nog in te zien is, en in ons „kerk". Het woord kerk komt in den bijbel niet voor.

Kerkhervorming. Zie Aflaat.

Ketura. De overtuiging dat verscheidene Arabische stammen met de Israëlieten verwant zijn, wordt uitgedrukt door het bericht van Genesis 25 vers 1, dat de aartsvader Abraham na zijn vrouws dood nogmaals huwde, of liever eene bijvrouw nam. Zij heette Ketura = Wierook. Nu is Arabië het wierookland bij uitnemendheid, en Zuid-Arabië's kust heet nog de Wierookkust. „Ketura kreeg bij Abraham 6 zonen" (vers 2) wil dan zeggen dat Arabië 6 volksstammen bevatte, die evenals de Israëlieten Abraham tot stamvader hebben, met hen verwant zijn, maar als afstammelingen van natuurlijke zonen van minder edel bloed zijn.

Keursteen. In Openbaring 2 vers 17 staat dat aan de gezaligden een witte keursteen zal worden gegeven. Een witte keursteen (kiessteen, die voor stembriefje diende), beteekende in de rechtbanken der Grieken: vrijspraak. Er staat dus in Openbaring 2 vers 17: „Ik zal hen vrijspreken". Op dien steen zou een nieuwe naam staan, welken niemand kent dan die hem ontvangt. Dit beteekent: In den hemel zullen de uitverkorenen tegelijk met hun nieuw wezen eenen nieuwen naam ontvangen, aangevende hunne geestelijke positie in dien nieuwen staat: alleen zijzelven (in hunne binnenkamer) zouden die positie kennen en gevoelen.

Kibroth-Thaäva. Zie Kwakkels.

Kidron of **Kedron.** De laatste spelling is de Grieksche. De eerste de Hebreeuwsche. De Kidron is eene beek die aan den Oostkant van Jeruzalem naar het Zuiden stroomt om zich ten slotte in de Doode Zee te storten. Men bedenke evenwel dat deze „beek" alleen in den regentijd water bevat en meestal droog ligt. Ten Noorden van het tempelplein (zie het kaartje op no. X van het Voorwerk), uit de Stephanuspoort, gaat een veel gebruikte weg (tegenwoordig met brug over de beek) over den Olijfberg naar Jericho. Daar langs vluchtte David voor Absalom (2 Samuel 25 vers 23); daarlangs trok Jezus op de ezelin onder gejuich Jeruzalem binnen (Mattheüs 21 vers 1—11); daarlangs ging hij „over de beek Kidron" op den laatsten avond zijns levens naar Gethsémané; Johannes 18 vers 1.

Het Kidrondal heet ook wel: dal van Josaphat. Naar aanleiding van Joël 3 vers 2 en 12 verwachten ook heden nog vele Joden, Mohammedanen en Christenen dáár het Laatste Gericht. Aan de huidige arkaden op het tempelplein, bij de Omarmoskee, zal de weegschaal worden opgehangen, waarop de menschenzielen bij dat gericht zullen worden gewogen.

Kijun. Spreek uit Kijoen. De Leidsche vertaling schrijft: Kewan. Dit woord komt voor in Amos 5 vers 26, een der moeielijkste teksten van het Oude Testament. Daar worden als goden, die de Israëlieten behalve Jehovah vereeren, ook Sikkuth (zie Leidsche vertaling) en Kijoen genoemd. Dit zijn 2 ons onbekende goden; die ook in Assyrische opschriften enkele malen voorkomen. Sikkuth wordt in de Statenvertaling niet genoemd, maar er wordt iets gezegd van een „tent", wat in 't Hebreeuwsch iets op „sikkuth" gelijkt.

Wie nu Kijun is geweest? Uit het verband blijkt dat het een sterrengod was. De latere Joodsche overlevering zegt: de planeet Saturnus.

Later heeft men het woord niet meer begrepen en in plaats van de K de daarop in het Hebreeuwsch veel gelijkende R geschreven, en den naam Kewan verbasterd tot Rewan, tot Rephan of Rempha of Remphan of Rompha. En zoo (als Rempha) staat hij in Stephanus' redevoering in Handelingen 7 vers 43, waar Amos wordt aangehaald.

Kinderoffer. Zie Zoenbloed, de eerste alinea.

Kinnereth (Meer van). Zoo heet in het Oude Testament, bijv.

Numeri 34 vers 11 het meer van Gennesareth of van Galiléa, of van Tibérias; zie dit laatste artikel.

Kir-Hareseth of **Kir-Heres.** Ook een enkele maal Kir-Moab genaamd. Kir beteekent: stad. Het was de hoofdstad van Moab dat ten Oosten van de Doode zee lag. Kir-Heres was gebouwd op een krijtrots, een uur of wat ten Oosten van het Zuiddeel der Doode zee. De stad komt meermalen in het Oude Testament voor. De bekendste plaats is 2 Koningen 3 vers 25—27, waar de verbonden Israëlieten en Judëers haar belegeren. Maar Mesa, koning van Moab, offert zijn oudsten zoon op de muren der stad aan den god Kamos, waarop deze den aftocht der bondgenooten bewerkt.

De plaats heet thans Kerak of El Kerak. Na vele lotgevallen, ook tijdens de kruistochten, is ze nog flink in stand gebleven; immers telt ze nog 15—20.000 inwoners, eene bezetting van 800 man infanterie en 350 cavallerie. Onder de bewoners 2000 Christenen met kerken, scholen, een Protestantsch zendingsstation met dokter en apotheek. Akkerbouw en veeteelt. De omgeving is vruchtbaar. Nog vele Romeinsche en andere overblijfselen, o.a. een machtig kruisvaarderskasteel, thans kazerne. Van af dezelve prachtig uitzicht over de Doode zee, ja tot Jeruzalem toe (Baedeker).

Kirjath-Arba. Letterlijk: Vierstad. Stad uit vier wijken bestaande, of iets dergelijks. Het was een andere naam voor Hebron. Zie dat artikel.

Kirjath-Jearim. Een stad of dorp, een paar uur gaans ten Westen van Jeruzalem. Het is 't bekendst uit den Richterentijd (1250—1050 v. C.). De Arke des Verbonds (zie dat artikel) heeft op hare vele lotgevallen daar een tijd gestaan. Van uit Silo in den strijd tegen de Philistijnen gedragen, was ze door dezen veroverd. Maar ze verwekte in hun land onheil en was daarom naar de Israëlietische stad Beth-Semes gevoerd; ook daar verwekte ze onheil; lees 1 Samuël 4, 5 en 6. Nu werd ze naar het naburige Kirjath-Jearim gebracht; Hoofdstuk 7 vers 1. Daar bleef ze staan, totdat later koning David haar ongeveer in het jaar 1000 v. C. naar Jeruzalem bracht (2 Samuël 6 vers 2). Kirjath-Jearim heet daar Bäal-Juda, haar oude naam. De ark stond er in een huis op een heuvel.

Kis. Volgens 1 Samuël 9 vers 1 een dapper man, en de vader van koning Saul. Hij woonde te Gibea in den stam Benjamin midden in Palestina. Uit Hoofdstuk 10 vers 5 leeren we dat hij een landbouwer was. Eens waren zijne ezelinnen weggeloopen. Hij zond zijn zoon Saul uit om ze te zoeken; Hoofdstuk 9 vers 3. Saul vond ze, maar tevens het koningschap. Zie het artikel Saul. Verder weten we van Kis niets.

Kison. Een vrij voorname leek in het Noorden van Palestina. Zij watert de vlakte van Jizreël af en vloeit in de Middellandsche zee. Ook het gebergte Karmel watert wat zijn Noordelijke helling betreft in haar af. In den drogen tijd is er weinig water in, en dan nog

slechts in haren benedenloop. Maar in den regentijd is zij vol en woest en in 1799 verdronken er bij den strijd tusschen Franschen en Turken velen in hare wielingen.

De Kison is bekend uit het verhaal van Richteren 4 en 5 waar Debora en Barak Sisera bestrijden. Hoofdstuk 5 vers 21 zegt dat de beek vele strijders medesleurde. — En na het godenduel op Karmel (zie het artikel Elia) liet deze de Baälspriesters aan haren oever slachten, wellicht opdat de door hem verwachte regen de nu nog drooge bedding zou vullen en de lijken naar zee voeren.

Thans heet de beek Nahr-el-Moekatta; ook thans is alleen haar benedenloop bestendig van water voorzien. Dertig minuten gaans ten Noorden van Haïfa valt ze, 30 Meter breed, onder een brug door, in zee.

Kittiërs. Zie Chittim.

Klaagliederen. Zie Jeremia (Klaagliederen van).

Klaagmuur. Zie Jeruzalem.

Kleinood. Psalm 16 en de Psalmen 56—60 hebben een opschrift over welks beteekenis men het niet geheel eens is. Het luidt: „Miktaam" en hangt wellicht samen met kaétem = goud. Men vertaalt meestal: een gouden kleinood, of wel: een kleinood = een gulden lied. Ook de Arabieren noemen uitstekende gedichten: gouden liederen.

Kleópas. Een van de mannen uit Jezus' naaste omgeving, die, in gezelschap van een ongenoemden anderen volgeling, op den Zondag na Jezus' kruisiging wandelde van Jeruzalem naar Emmaüs (zie dat artikel), onderweg den verrezen Christus ontmoette zonder hem te herkennen, doch te Emmaüs begreep met wien hij in gezelschap geweest was. Terstond keerde hij met zijn vriend naar Jeruzalem terug om het den elf daar vergaderden leerlingen te vertellen; Lucas 24 vers 13—35.

Klooster. Dit woord komt in den bijbel niet voor, doch de zaak misschien wel eenigszins, daar de zoogenaamde profetenscholen wellicht eenigszins als kloosters waren ingericht; zie het artikel Profetenschool. Het woord „klooster" is eene verbastering van het Latijnsche woord claustrum (van het werkwoord claudere = sluiten). Het is dus letterlijk: een afgesloten plaats; en wel een waar monniken of nonnen afgezonderd van de maatschappij wonen. In de genoemde profetenscholen woonden voorzoover we weten alleen mannen, hoewel profetessen onder de Israëlieten wel voorkomen, als Debora en Hulda.

Klopas. De man van eene zekere Maria, die volgens Johannes 19 vers 25 mede bij Jezus' kruisiging tegenwoordig was. Men houdt hem wel voor denzelfde die in Mattheüs 10 vers 3 onder den naam van Alphaeüs voorkomt, Alphaeüs (in het Grieksch: Alphaios) zal de vergrieksching zijn van het Hebreeuwsche Chalphai, dat in de vertalingen verbasterd is tot Alphaeus èn tot **Klopas.**

Knidus. Een schiereiland met gelijknamige stad aan de uiterste Zuidwestpunt van Klein-Azië, waar het schip, waarop Paulus als gevangene naar Rome gevoerd werd, wegens tegenwind van koers moest veranderen; Handelingen 27 vers 7.

Koesj. De Hebreeuwsche naam voor Ethiopië. Zie Kusch.

Koeteërs. Zie Chuteërs.

Kolokwinten. In 2 Koningen 4 vers 39 is sprake van hongersnood. Uit nood plukt men voor den etenspot van een wilden wingerd wilde kolokwinten. Bedoeld is zeker een op een wingerd gelijkende rankende kalebasachtige klimplant. De kolokwint is eene kogelronde gladde vrucht, zoo groot als een appel. Men gebruikt ze als braakmiddel en zuiveringsmiddel. De smaak is bitter.

Anderen denken aan een wilden komkommer.

Kolósse. Eene niet onbeduidende stad midden in klein-Azië, Aan de Christelijke gemeente aldaar zond Paulus een brief, die in den cánon des Nieuwen Testaments is opgenomen; zie het artikel Kolossenzen.

Kolossenzen (Brief aan de). De Christengemeente te Kolosse (dat in de binnenlanden van Klein-Azië ligt) was niet gesticht door Paulus, maar door onbekenden of een onbekende. Zij had veel te danken aan een zekeren Epaphras, die, toen Paulus in de gevangenis (denkelijk te Rome) zat, hem ging bezoeken, hem van de Kolossenzen vertelde en zijne belangstelling voor hen opwekte.—De gemeente bestond uit voormalige heidenen, maar werd bedreigd door de dwaalleer van Joodschgezinde Christenen (schering en inslag in Paulus' brieven!) die zich beroemden op verborgen wetenschap, en de Joodsche voorschriften van sabbath, besnijdenis, enz. weder wilden van kracht maken. Daarom gevoelde Paulus zich geroepen hen te waarschuwen; te meer daar een zekere Tychicus naar Klein-Azië afreisde en den brief kon medenemen; Hoofdstuk 4 vers 7. Dit moet ongeveer in het jaar 61, 62 of 63 geweest zijn.

Men houde evenwel voor oogen dat volgens sommige geleerden alle of bijna al Paulus' brieven (en ook de onderhavige) onecht zijn. De duidelijke waarheid in deze zaak zal wel nimmer aan het licht komen.

De waarschuwingen tegen de dwaalleeraren staan in Hoofdstuk 2. De vier hoofdstukken groote brief bevat verder zedelijke vermaningen, waaronder die van Hoofdstuk 3 vooral bekend zijn: zij betreffen de wederzijdsche verplichtingen van vrouwen en mannen, kinderen en ouders, dienstknechten en heeren. — Evenals de meeste andere brieven dicteerde de apostelen ook dezen aan zijn secretaris of iemand die dit werk uit vriendschap voor hem deed. Hij onderteekende zelf; Hoofdstuk 4 vers 18.

Komijn. Komijnzaad wordt vermeld in Jezaja 28 vers 25 en 27 en in Mattheüs 23 vers 23. De laatste tekst is de bekendste. Jezus

verwijt daar de pharizeërs en schriftgeleerden dat ze zelfs van 't komijnzaad een tiende deel aan de priesters gaven, dus zoo wettisch waren om op zulke kleinigheden te letten, terwijl ze recht en barmhartigheid en trouw nalieten. Komijnzaad verbouwde men in zeer kleine hoeveelheden. Het sterk smakende zaad vermengde men met etenswaren, bijv. brood, om het smakelijker te maken. Ook thans wordt het nog gebruikt om met kaas te vermengen.

Koning. Zoo noemt de bijbel soms alleenheerschende opperbestuurders, ook als die mannen eigenlijk andere titels dragen. Zoo wordt in 1 Petrus 2 vers 13 en 17 de Romeinsche keizer „koning" genaamd. (Elders evenwel heet hij keizer). Zoo wordt bijvoorbeeld Herodes Antipas in Mattheüs 14 vers 9 een „koning" genoemd, hoewel hij slechts tetrarch of viervorst (zie dat artikel) was, wat in vers 1 dan ook gezegd wordt. Dit schijnt Semietisch gebruik: ook de latere Arabieren noemden den keizer van het Oostersch-Romeinsche rijk een koning.

Koningen. Een van de voornaamste geschiedkundige boeken van het Oude Testament. De Joden rekenden het onder de profetische geschriften, wat niet onjuist was. Het boek toch is klaarblijkelijk niet zoozeer *om* de geschiedenis geschreven, als wel om eene zekere beschouwing *over* die geschiedenis. Bij de Joden was het oorspronkelijk één boek, doch het is later, op voetspoor van alle vertalingen, in 2 deelen verdeeld, en wel op een zeer ongeschikt punt, midden in de geschiedenis van een koning.

Het boek Koningen behandelt niet, gelijk men denken zou, *alle* koningen van Israël en Judéa. De bekendste, Saul en David, komen er niet in voor, maar in 1 en 2 Samuël. Daarom noemen de Grieksche Septuagintvertaling en de Roomsche Vulgaatvertaling deze laatste boeken: 1 en 2 Koningen, en ónze Koningenboeken noemen ze: 3 en 4 Koningen.

Onze boeken Koningen behandelen de geschiedenis van Palestina, van Davids laatste levensdagen af tot en met den val van Jeruzalem en nog eenige jaren daarna; dat is van ongeveer 983—561. Deze geschiedenis laat zich in drieën verdeelen:

I. Palestina is onder Salomo nog één rijk; 1 Koningen 1—11; 983—943.

II. Palestina is in tweeën gedeeld; in Israël en Judéa. De lotgevallen van deze broederrijken en hunne koningen worden ververmeld; 1 Koningen 12—2 Koningen 17; 943—722.

III. Alleen Judéa bestaat nog; 2 Koningen 18—25; 722—586.

Zie de grafische voorstelling op no. VI van het Voorwerk. De verschillende koningen met hunne zoo juist mogelijk opgegeven jaartallen staan onder de artikelen Israël en Judéa in dit woordenboekje. —

Behalve van deze koningen, waarover in den regel zeer kort wordt gehandeld, wordt in 1 Koningen uitvoerig verteld van

profeten (vooral van Elia en Eliza) die onder sommige vorsten hebben gepredikt.

De inhoud van de Koningenboeken is soms zeer weinig samenhangend, is aan verschillende bronnen ontleend, waarvan sommige als „Het boek der Kronieken van Israëls koningen", of van Juda's koningen, wel dertig maal vermeld worden. Deze oorspronkelijke geschriften zijn zeer oud, allicht uit de dagen der verschillende koningen zelven, door hunne kanseliers geschreven. Maar de Verzamelaar die onze Koningenboeken samenstelde, leefde waarschijnlijk na den val van Jeruzalem, doch vóór de inneming van Babel door Cyrus, dus tusschen 586 en 538. Ook later is er nog veel in zijn werk veranderd. — Deze Verzamelaar stond op het standpunt van koning Josia (zie dat artikel). Hij vond namelijk elke godsvereering die buiten het tempelplein te Jeruzalem plaats had onwettig. Ook de braafste vorst die ergens „op eene hoogte rookte" was in zijn oogen zondig. En de vereering van Jehovah in Israël onder de gedaante van een stier was hem een gruwel. Om hiervoor gestraft te worden zullen de Israëlieten en ook de Judeërs ten onder gaan. Dit met nadruk te zeggen is mede het doel van zijn schrijven. Niet: eenvoudig historie te vertellen. Daarom rekenden en rekenen de Joden dit geschrift terecht onder de profetische boeken. — Wie deze hoofdverzamelaar is geweest, weten wij niet.

Koningin des hemels. Zie Astarte.

Koningsdal. De plek waar Abraham na het verslaan der Oostersche koningen door den vorst van Sodom werd begroet, en waar de geheimzinnige koning Melchisédek hem tevens ontmoette; Genesis 14 vers 17—20. Later richtte Absalom, Davids zoon, er een gedenkteeken voor zichzelven op; 2 Samuël 18 vers 18. Het dal wordt ook Schave of Sjawe genaamd. Zijne ligging is onbekend; denkelijk bij Jeruzalem.

Koperen zee. Zoo heette een reusachtig koperen of bronzen waterreservoir van 80.000 Liter inhoud, en staande op 12 koperen runderen, ten Oosten van den tempel van Jeruzalem, bij het Groote brandofferaltaar (zie op no. XI van het Voorwerk). Salomo (± 970—943 v. C.) liet het maken door den Phoeniciër Hiram; zie 1 Koningen 7 vers 23—25.

Korach. Er staat in Numeri 16 een zeer ingewikkeld verhaal van Korach, Dathan en Abiram, dat in de eeuwen van het ontstaan der Oudtestamentische boeken steeds meer is omgewerkt en daardoor steeds ingewikkelder is geworden. Hier is geen ruimte om dit alles mede te deelen. Men raadplege de Inleiding op dit hoofdstuk in de Leidsche vertaling met aanteekeningen.

Volgens het verhaal zooals het nu daar ligt, waren de drie genoemde mannen aanzienlijke tijdgenooten van Mozes. Korach was zelfs zijn volle neef. Met het Israëlietische volk zwierven

ze in de woestijn. Zij waren de aanleggers van zeker verzet tegen de ordeningen door Mozes op Gods bevel ingesteld. Tweehonderdvijftig aanzienlijken waren mede in het complot. Zij zeiden: „Alle Israëlieten zijn geheiligd. Waarom mogen dan ook de leeken geen dienst doen bij het heiligdom? Waarom onderscheid tusschen leeken, levieten en priesters?"

Van deze opmerkelijke, op Luther vooruitloopende, billijke en echt Nieuwtestamentische vraag wil Mozes niets weten. Hij noodigt de weerspanningen uit tot een godsoordeel. Korach, Dathan en Abiram worden dan levend met al hunne familieleden door de aarde verslonden, daar deze zich plotseling opent. Hun 250 medestanders worden door vuur verteerd.

Het verhaal moest dienen om den Joden goed in te prenten dat geen leek zich mocht vermeten bij den tempeldienst eene actieve rol te vervullen, en dat onder de geestelijken de rangen der levieten en priesters zorgvuldig moesten worden gescheiden.—

Volgens andere overlevering zijn de kinderen van Korach gespaard gebleven en hebben hunne nakomelingen steeds eervolle tempelbetrekkingen bekleed. Ze waren deurwachters, opzichters, zangers, muzikanten. De psalmen 42—49, 84, 85, 87 en 88 heeten in de respectieve opschriften door hen vervaardigd.

Korban. Een Hebreeuwsch woord dat aanduidt: een der Godheid gewijde gave. Volgens Marcus 7 vers 11 waren er menschen die wat ze van hun jaarlijksche inkomsten overhielden der Godheid wijdden, en zoo niet in staat waren om hun behoeftige ouders te steunen. Men vond dit vroom. Maar Jezus geeselt het als eene overtreding van het gebod: Eer uw vader en uwe moeder. — Naar dit woord korban heette de geldkist waarin de priesters de gaven der vromen bewaarden: de korbanas.

Kores. Zie Cyrus.

Koriander. Een eenjarige plant, die welriekende zaden voortbrengt, geelachtig van kleur. In Exodus 16 vers 31 en Numeri 11 vers 7 wordt het Manna (zie dit artikel) er mede vergeleken. Korianderkruid gebruikt men als groente, en het zaad als specerij.

Korinthe. Een van de meest bloeiende handelsplaatsen van het Oosten, met twee havens en eene zeer gemengde bevolking, waaronder ook Joden, met een synagoge; Handelingen 18 vers 8. Vooral was het een stad van wetenschap, weelde en pleizier. Wel werd ze in 146 v. C. door de Romeinen verwoest, maar later, in Christus' dagen in haren ouden luister hersteld. Ieder beschaafd mensch dier dagen, tot zelfs in Italië toe, moest tenminste eenmaal in zijn leven Korinthe hebben gezien, gelijk men in onze dagen Parijs bezoekt. Beroemd waren ook de vijfjaarlijksche wedspelen in de nabijheid, welke Paulus misschien heeft bijgewoond; 1 Korinthen 9 vers 24 en 25. „Korinthe zien en dan sterven" was een bekend spreekwoord. „Korintisch leven" beteekende: een los

leven leiden. Wat een „Korinthisch meisje" was kan men wel raden. Dat het zedenbederf er groot was en zelfs tot de eerste Christenen aldaar doordrong kan men uit 1 Korinthen 5 wel opmaken. — Paulus koos zulke groote steden vol vreemdelinling uit om er zijne nieuwe leer te verkondigen: dan verspreidde ze zich van zelf verder.

Op zijne tweede zendingsreis kwam hij er na zijn mislukt bezoek te Athene aan en trof er landgenooten, Aquila en Priscilla, naaiers van tentzeilen, als hijzelf, bij wie hij zich als kostganger vestigde; Handelingen 18 vers 1—3. Eerst predikte hij er tot de Joden, en haalde zelfs den overste der synagoge tot zijn geloof over (vers 8), maar kreeg twist met hen en vestigde zich in het huis naast de synagoge om daar te propageeren; vers 7.. Nu ging hij tot de Heidenen prediken, en wel met succes; vers 8*b*. Hij bleef er dan ook wel anderhalf jaar; vers 11. Hieruit kan men opmaken hoe lang zulke zendingsreizen van Paulus duurden: dit anderhalfjarig verblijf te Korinthe was slechts eene episode van zijne tweede reis. De Joden te Korinthe klaagden hem bij Gallio den stadhouder van Griekenland aan wegens ketterijverkondiging; maar zonder succes; vers 12—18. Eindelijk vertrok hij naar Klein-Azië.

Op zijne derde zendingsreis is hij er misschien nog eens geweest; volgens Hoofdstuk 20 vers 2 was hij toen ten minste in Griekenland, en daar hij (gelijk ons uit de Brieven aan de Korinthiërs blijkt) veel misstanden bij hen had te regelen, zal hij wel den meesten tijd in die stad hebben vertoefd.

Ook als hij afwezig was bleef hij met de Korinthiërs in connectie. Door brieven. Wellicht heeft hij verscheidene brieven aan hen geschreven. O. a. een epistel dat hij reeds vóór de thans bewaard gebleven brieven schreef doch dat verloren is gegaan, en dan nog een zoekgeraakten brief dien men wel den Tusschenbrief noemt. Zie de volgende artikelen. — Twee epistelen zijn er nog bewaard, waarover men eveneens de volgende artikelen kan raadplegen.

Korinthiërs (Eerste brief aan de). Te Korinthe (zie het vorige artikel) bevond zich reeds spoedig eene aanzienlijke Christengemeente; „velen" lieten zich doopen (Handelingen 18 vers 8) en Jezus had „veel volks" in die stad; vers 10. Paulus stichtte deze gemeente op zijne tweede zendingsreis en woonde er anderhalf jaar. Doch later te Ephese in Klein-Azië vertoevende, vernam hij dat er twisten waren uitgebroken, en dat in deze ijdele en door weelde bedorven stad (het Parijs der oudheid) zelfs de Christenen mede niet onbesmet waren gebleven, ja dat zedeloosheid en andere ondeugden onder hen waren ingeslopen. Reeds vroeger had de apostel hun een waarschuwenden brief geschreven (Hoofstuk 5 vers 9), doch deze is voor ons verloren gegaan. Als

nu eenige Korinthiërs hem te Ephese bezoeken (Hoofdstuk 1 vers 11) en hem een brief der hunnen overhandigen (Hoofdstuk 7 vers 1), dan vindt hij daarin aanleiding, aan de gemeente een krachtigen brief terug te schrijven, waarin hij de Korinthische Christenen ten zeerste en ten dringendste vermaant, ook naar aanleiding van partijtwisten die onder hen waren uitgebroken. Deze brief dateert van het jaar 57 of 58. Verwonderlijk mag het heeten dat reeds in zoo vroegen tijd eene zoo jonge Christengemeente zoo verdorven was als hier wordt beschreven. Daarom denken sommige critici dat de brief van veel later tijd is en volstrekt niet van Paulus, maar slechts op zijn naam gesteld.

In 16 hoofdstukken wordt uitvoerig gehandeld over kwesties, die óns in het geheel niet meer aangaan, maar die voor de eerste Christenen van veel belang schijnen te zijn geweest; bijvoorbeeld over het geoorloofde of wel ongeoorloofde van het eten van afgodenoffervleesch; over het ongeoorloofde voor eene vrouw om met ongesluierd aangezicht in de samenkomsten der gemeente te verschijnen, enz. Ook over het geoorloofde van sexuëelen omgang; Hoofdstuk 7 vers 1—9; uit vers 1 blijkt dat men over dit en andere bepaalde punten zijne meening had gevraagd. Hoewel de meeste vragen die men hem stelde óns niet meer verontrusten of zelfs maar aangaan, ... zoo moeten wij toch bekennen, dat de brief lezenswaard blijft om de ware grootmoedigheid en om de echte onbekrompenheid waarmede Paulus over deze dingen zijn oordeel uitspreekt. In genoemde kwesties hadden zooals we zagen de Korinthiërs zijn oordeel gevraagd. Zoo komt het dat we in geen enkel ander Nieuwtestamentisch geschrift zulk een duidelijk beeld verkrijgen van den verwarden toestand van zulk eene oude Christengemeente die als het ware nog bezig was geboren te worden. Allerlei nieuwe toestanden en vragen kwamen op. Een reuzenwerk voor Paulus, er orde in te brengen.

Hij schreef den brief samen met een zekeren Sosthenes, misschien den man, wien hij zijne letteren dicteerde. Immers gewoonlijk gebruikte hij een secretaris.

Bekende hoofdstukken zijn: no. 7 over het huwelijk en den ongehuwden staat. Hoofdstuk 8 en 10 vers 14—32 over het eten van offervleesch en den afgodsdienst. Dat de tekst waarschijnlijk geschonden tot ons gekomen is, blijkt wel hieruit dat midden in dit deel hoofdstuk 9 voorkomt, dat over iets geheel anders namelijk over Paulus' apostolische waardigheid spreekt. Verder is bekend: Hoofdstuk 11, over het onwaardig avondmaal vieren; Hoofdstuk 12 over de geestelijke gaven; 15 over de opstanding der dooden. Maar het koninklijke hoofdstuk, het toppunt van al wat we van Paulus over hebben, is Hoofdstuk 13, zijn Loflied op de liefde.

Korinthiërs (Tweede brief aan de). Het schijnt dat de

apostel Paulus, na het schrijven van den Eersten (zie dat artikel), van uit Ephese, over zee, een kort bezoek aan Korinthe heeft gemaakt, waar hij groote onaangenaamheden ondervinden moest; en dat hij dien vrienden later nog een scherpen brief schreef, dien hij door middel van zijn medewerker Titus deed bezorgen. Volgens sommigen zijn de 4 laatste hoofdstukken van onzen tweeden Korinthiërbrief niets anders dan deze zoogenaamde „Tusschenbrief", doch later achter 2 Korinthiërs geplakt. Volgens anderen is deze Tusschenbrief verloren gegaan. Na het schrijven van dien brief reisde Paulus af naar Macedonië in groote ongerustheid over den toestand te Korinthe. Gelukkig ontmoet hem op zijne reis Titus met het bericht dat de brief (de tusschenbrief) grooten indruk had gemaakt. Een bekend groot zondaar had zich bekeerd. Doch de stoutmoedigheid van Paulus' Joodschgezinde tegenstanders was ook toegenomen, en zij belasterden den apostel in zijn ambt maar vooral in zijn persoon. Daarom gevoelde deze zich verplicht om zijnen Griekschen vrienden alweder een schrijven te doen toekomen, eer hij persoonlijk tot hem komen zoude. En dit schrijven is onze Tweede brief aan de Korinthiërs.

Natuurlijk is hij nu gedwongen veel van zichzelven te schrijven; eerstelijk van lijden en gevaren te Ephese doorstaan; dan over zijn voornemen om nog eens persoonlijk naar Korinthe te komen; dan over zijn apostelambt, enz. Verder vele vermaningen, groeten en zegenbeden. — Terwijl Paulus dezen brief schreef was hij in Macedonië; waarschijnlijk een jaar later dan het jaar waarin de Eerste brief is geschreven; dus ongeveer in 58, kort voor zijne gevangenneming te Jeruzalem.

Tegenover de lasteringen zijner vijanden treedt de apostel in dit schrijven bijna verpletterend op. Doordat hij zich persoonlijk verdedigt, kunnen wij uit dézen brief den persoon van Paulus het best leeren kennen in zijne buitengewone heftigheid, levendigheid, met een toonschaal van alle mogelijke stemmingen: straffende, verzoenende en zoekende liefde; vlammende toorn, hooge trots en moed en bewustzijn van eigenwaarde; maar ook den grootsten deemoed; groote innerlijke disharmonie, maar ook vrede; jubelende hoop, en smart, en daarna weer plotselinge hartstocht. Voorwaar, deze man was een veelsnarig instrument des Geestes. — Kennen we dus gemééntetoestanden dier dagen het best uit den Eersten brief aan de Korinthiërs, ... Paulus zèlven kennen we het best uit den Tweeden.

Werkelijk is Paulus kort na dit schrijven te Korinthe gekomen, mede om giften in te zamelen voor de Jeruzalemsche armen, waarover hij ook in dezen brief in Hoofdstuk 8 en 9 aanbevelend spreekt. Van uit Korinthe is hij toen omstreeks Paschen naar Jeruzalem vertrokken, en vandaar (als gevangene) naar Rome,

waar hij denkelijk, na 2 jaar gevangen te hebben gezeten, onder keizer Nero is gedood: Juli 64.

Van de 13 hoofdstukken, welke deze brief bevat, is zeer bekend no. 11, waar hij roemend optelt al wat hij reeds in zijne apostolische bediening geleden en doorstaan heeft.

Kos. Een eiland aan de Zuidwestpunt van Klein-Azië, waarlangs Paulus voer op zijne laatste reis als vrij man, toen hij uit Griekenland over Macedonië en Troje (Troas) naar Jeruzalem reisde; Handelingen 21 vers 1.

Kreta. Het groote eiland ten Zuiden van Griekenland, waarlangs Paulus op zijne laatste reis als gevangene voer; Handelingen 27 vers 7—15. Volgens een latere overlevering, neergelegd in den door de meeste geleerden onecht geachten Brief aan Titus, was de apostel vroeger op het eiland geweest en had er zeker ook gemeenten gesticht; Titus 1 vers 5. In het Handelingenboek wordt echter van zulk een verblijf op Kreta in het geheel niet gesproken. Volgens Titus 1 vers 5 had hij er zijn jongeren vriend Titus achtergelaten om de gemeenten verder te organiseeren.

De Kretensers stonden niet in een goed gerucht. Titus 1 vers 12 citeert een spreuk van een eigen dichter (misschien Epiménides ± 500 v. C.) die zegt: „De Kretensers zijn altijd leugenachtig, kwade beesten, luie buiken." —

Of Kreta reeds in het Oude Testament wordt genoemd, en dan onder den naam Kaphtor, ... hierover zijn de geleerden het niet eens.

Krethi en Plethi. De Leidsche vertaling zegt: Krethiërs en Plethiërs. Zoo heette de lijfwacht van de koningen David en Salomo (± 1000 v. C.) Later hooren we er niet meer van. Deze lijfwacht was gewoonlijk in Davids nabijheid en voltrok zijne doodvonnissen. Over de verklaring der namen is veel geschreven; maar niets zekers. De Krethiërs schijnen een Philistijnsche, in 1 Samuël 30 vers 14 genoemde volksstam te zijn geweest, in Zuidwest-Palestina; en hebben dus met het eiland Kreta niets te maken. Plethi is misschien eene verbastering van Phlisti (de Hebreeuwsche schrijfwijze van het woord Philistijnen). Het blijft dan wonderlijk dat David eene lijfwacht zou hebben gekozen uit de ergste vijanden zijns volks. Maar zoo iets schijnt bij meer volken en koningen te zijn voorgekomen.

Krith. Dit is de naam van de beek, in welks dal de profeet Elia (leeft ± 850 v. C.) zich verbergen moest tijdens de driejarige droogte en hongersnood, die hij aan koning Achab op Gods bevel had moeten aankondigen, wegens Achabs zonden van moord (op Naboth) en afgoderij. Bij de beek (de Leidsche vertaling zegt: dal) Krith werd Elia op wonderdadige wijze in het leven gehouden, doordat raven hem 's morgens brood en 's avonds vleesch brachten. Ten slotte droogde de beek uit en moest hij naar elders vertrekken; 1 Koningen 17 vers 1—7.

De ligging van den Krith kent men niet; uit vers 5 blijkt dat het een zijriviertje van den Jordaan was.

Kronieken. Dit is de naam van een van de boeken van het Oude Testament, een boek „dat, na eene reeks geslachtsregisters van Adam tot de derde eeuw voor Christus, de geschiedenis behelst van het volk Israël, met name van Judéa, na den dood van Saul tot het eerste jaar der regeering van Cyrus te Babel. De verdeeling in twee boeken, oudtijds den Joden onbekend, is, evenals die van Samuël en Koningen, eerst later uit de vertalingen in den Hebreeuwschen tekst overgenomen" (Inleiding bij de Leidsche vertaling).

Het werk kan in twee hoofddeelen worden verdeeld. Hoofdstuk 1—9 vers 35 bevat niets dan allerlei geslachtsregisters en lijsten van woonplaatsen van Israëlietische stammen. Het tweede of hoofddeel, dat van 1 Kronieken 9 vers 35 tot 2 Kronieken 36 vers 23 loopt, behelst de geschiedenis van het Joodsche volk gelijk die over het geheel in de boeken Samuël en Koningen is neergelegd; van Saul (± 1000 v. C.) tot het einde der Babylonische ballingschap (538 v. C.); dus de geschiedenis van het Israëlietische koningentijdvak.

Het is van denzelfden schrijver als de boeken Ezra en Nehemia. De laatste woorden van Kronieken zijn zelfs gelijk aan de eerste van Ezra. Men meent dat Ezra-Nehemia het eerst geschreven is. Maar toen de auteur de vestiging der echt-Joodsche Ezragemeente in Palestina (die tusschen 538 en ± 450 viel) beschreven had, gevoelde hij dat de voorafgaande historie des volks toch in de boeken Samuël en Koningen niet in Ezra's geest geschreven was, en gevoelde hij het als zijn plicht die historie opnieuw te vertellen. Hij ontleende daartoe de meeste stof, soms met letterlijk de zelfde woorden, aan Samuël en Koningen. Dit was zijn voornaamste bron. Bovendien voegde hij er een aantal nieuwe verhalen uit onbekende bronnen aan toe. Daarom heet het Kroniekenboek in de Grieksche en Latijnsche vertalingen „Paralipomenon" = het Overgeslagene. Maar de geheele geest en inkleeding van het boek is een geheel nieuwe en met Samuël-Koningen geheel in strijd. De voorstelling van Kronieken is veel ongelooflijker. Wij leeren er niet zoozeer de historie van 1000—538 v. C. uit kennen, als wel de meeningen en theorieën van den auteur en zijne medestanders in zijn tijd, die op 250 v. C. moet gesteld worden. Zijn voorkeur voor de Levieten en in het bijzonder voor de Levietische zangers doet denken dat hij tot hen behoorde.

Wat nu is de eigenaardige beschouwing van dezen auteur? Ten eerste: dat de Joodsche gemeente van zijne dagen het echte Israël is, dat van de schepping af door God als Godsvolk is aangewezen. Onvermengd. Zonder vreemd bloed. Dat Joodsche volk is Juda, het Zuidrijk. Het Noordrijk Israël heeft zich in 943 v. C. misdadiglijk losgescheurd en telt niet mede. — Ten tweede: de heilige schriften

in des auteurs tijd bekend, de dusgenaamde Boeken van Mozes, hebben van Mozes (± 1300 v. C.) af gegolden. Elk die ze gehoorzaamde ging het goed; en omgekeerd. De eeredienst, de tempeldienst te Jeruzalem, was van ouds ingericht naar die heilige schriften. De hervormingen van Hizkia en Josia (zie die artikelen) waren terugkeeringen tot den ouden wettigen toestand. Levieten en priesters waren steeds zorgvuldig onderscheiden; de hoogepriester was steeds uit het geslacht van Ääron, enz. enz. Alleen Levieten mochten straffeloos tempeldienst doen, enz. enz. Zelfs de uiterlijke inrichting des tempels, de vorm der gereedschappen, enz. was volgens goddelijk model voorgeschreven. Zoolang vorst en volk wet en tempel in eere hielden waren ze voorspoedig, maar zoodra ze afweken hadden ze rampspoed. Men leert hieruit dat men zich angstvallig houden moet aan wat Mozes en David in Gods naam instelden. — Dit alles is de meening des auteurs, een conservatief man. Ook een zeer kerkelijk man: de geschiedenis der koningen bestaat voor hem vooral uit de geschiedenis hunner meerdere of mindere belangstelling in den eeredienst des tempels.

Het is uiterst merkwaardig om te zien, hoe in één zelfde Heilige Schrift twee zoo zeer van elkaar verschillende geschiedbeschrijvingen van het zelfde tijdvak beide nááST elkander in die Schrift zijn opgenomen, en beide voor onfeilbaar-waar gehouden: die van Samuël-Koningen èn die van Kronieken.

Een van de treffendste veranderingen welke dit laatste boek zich tegenover Samuël-Koningen veroorloofde is 1 Kronieken 21 vers 1. Stond in 2 Samuël 24 vers 1 dat Jehóvah koning David aanzette om eene volkstelling te houden,.... Kronieken zegt dat Satan de aanporder was. —

De naam Kronieken of Chronieken stamt af van het Grieksche woord chronos dat „tijd" beteekent. Het zijn boeken die ons met de verloopen tijden in kennis brengen.

Kruis. Kruisiging. De straf der kruisiging kwam bij vele oude volken, ook bij Grieken en Romeinen, voor; maar niet bij de Joden. Dat Jezus gekruisigd is kon slechts geschieden doordat het Joodsche land in zijne dagen bij het Romeinsche rijk was ingelijfd.

Hoe het kruis waaraan Jezus stierf is geweest, weten we niet. Men had drie soorten van kruisen bij de Romeinen. Een in den vorm van een ×, een in den vorm van een T, en een in den vorm van een +. De laatste vorm wordt steeds afgebeeld, doch meestal foutief. Immers veel te lang. Het kruis was zoo kort dat de kruiseling niet ver boven den grond hing. Bovendien was er aan den langen paal een zoogenaamd sedile of zithoutje of bankje, dat het lichaam van den ongelukkige eenigszins droeg. Immers indien hij alleen aan de doorboorde handen hing zouden deze doorscheuren. — De Romeinen beschouwden de kruisiging als de zwaarste en de eerlooste straf, waaraan in Christus' dagen vrijgeboren Romeinsche burgers niet

mochten worden onderworpen. Soms worgde men de slachtoffers vóór ze te kruisigen. Jezus werd eerst gegeeseld. Waarom, dat blijkt niet. Misschien hoopte Pilatus daarmede Jezus' vijanden te voldoen en zoo de kruisiging alsnog af te wenden. Doch dit gelukte niet. Sommige uitleggers houden de geeseling voor eene *bijkomende* straf.

In vele gevallen moest de kruiseling zelf den dwarsbalk mee naar het schavot sleepen. Zoo ook Jezus. De platen waarop men hem met het gehééle kruis op de schouders ziet, zijn dus foutief. Daar hij den balk niet voortdurend torschen kon, preste men eenen voorbijganger, Simon van Cyrene, daartoe.

Op het schavot gekomen, dat te Jeruzalem buiten de stad was, werd de ongelukkige soms vastgespijkerd op het op den grond liggende en dan reeds in elkander gezette kruis, en werd dit daarna mèt den daaraan bevestigden man in den grond geplant. Soms echter plantte men éérst het kruis en heesch dàn den veroordeelde met touwen naar boven om hem daarna aan te nagelen. Hoe het met Jezus geschied is weten we niet. Meestal was de kruiseling naakt. Zijne kleederen mochten de beul en zijne helpers verdeelen.

Daar er geen edele deelen waren geraakt stierf men langzaam, meest door uitputting en wondkoorts, honger en dorst. Gewoonlijk duurde het lijden 12 uur. Soms echter beleefde men nog den volgenden morgen of avond, ja den derden dag. In China was in de 19de eeuw een man, die niet wilde onthoofd worden, wijl hij vreesde dan in het hiernamaals hoofdeloos te zijn. Hij vroeg als gunst gekruisigd te worden. Dit geschiedde. Daar hij 's avonds nog niet gestorven was, droeg men hem met kruis en al naar de binnenplaats der gevangenis waar hij nog 3 dagen aan het kruis leefde. Jezus stierf binnen de 6 uren, dus zeer spoedig; hij hing van 's morgens 9 tot 'smiddags 3, volgens de drie eerste Evangeliën. Volgens Johannes echter pas van nà 12 uur af; Johannes 19 vers 14.

De Romeinen lieten de lijken soms hangen voor de roofvogels; de Joden namen ze af. Was het den volgenden dag sabbath, dan moest vóór den avond het schavot ontruimd worden; de kruiseling die dan nog leefde kreeg den genadeslag. Dit geschiedde bij Jezus' kruisiging (die op Vrijdag viel) met zijne beide medekruiselingen, volgens Johannes 19 vers 31 en 32. Jezus echter was reeds overleden.

Zijne kruisiging staat verhaald in Mattheüs 27 vers 31—50, Marcus 15 vers 21—37, Lucas 23 vers 26—46 en Johannes 19 vers 16—30.

De vaak in het Nieuwe Testament in Jezus' mond voorkomende spreuk: „Neem uw kruis op u en volg mij (Mattheüs 10 vers 38; 16 vers 24; Marcus 8 vers 34; Lucas 9 vers 23 en 14 vers 27) is zeker later aan Jezus in den mond gelegd, ... tenzij men hem de voorwetenschap toeschrijve dat hij eens gekruisigd zou worden.

Volgens sommigen was het „kruis" waarmede de Romeinen „kruisigden" absoluut nimmer een + maar steeds een T. Dus meer een

„kruk". (De kruk van een deur heeft een T vorm). Het Latijnsche woord „crux" (= kruis) zou dan eigenlijk beteekenen: kruk, en pas *later*, door Christelijken invloed, de beteekenis van „kruis" hebben gekregen. — Indien werkelijk het instrument waaraan Jezus den folterdood stierf een T was dan is dit T zeker later een + geworden onder invloed van het onderste figuur van Voorwerk n°. XIV, dat „godheid" beteekende en in het geheele Oosten heilig was.

Kus. In den bijbel komt het kussen niet alleen voor tusschen mannen en vrouwen, maar ook tusschen vrouwen en vrouwen en mannen en mannen. Uit het artikel Amaza blijkt dat de man die den man wilde kussen diens aangezicht bij den baard tot zich trok. Minderen kusten hunne meerderen de handen en zelfs soms de voeten, zooals de zondares met Jezus deed; Lucas 7 vers 38. Samuël huldigt den pasgezalfden koning Saul met een kus; 1 Samuël 10 vers 10. Ook kust men de beelden der goden die men vereert; 1 Koningen 19 vers 18. Dit deden ook de Romeinen; soms op een afstand met een kushand.

In Paulus' brieven wordt vaak gesproken van „een heiligen kus". Dit was iets bij de Christenen onderling, beeld der onderlinge geestelijke verknochtheid. Dit kussen is bij de oude Christenen tijdens hunne avondmaalsvieringen een gebruik gebleven. En bekend is hoe ook thans nog op elken Paaschmorgen alle Grieksch-Katholieke Russen elkander begroeten met een kus.

Het beruchtst is de kus waarmede Judas in Gethsémané Jezus kuste, om aan de gerechtsdienaars aan te wijzen wien ze moesten grijpen; Mattheüs 26 vers 48 en 49, Marcus 14 vers 44 en 45, Lucas 22 vers 37 en 48.

Kusch of **Kusj.** Spreek uit: Koesj. Een in het Oude Testament veel voorkomende naam, waarmede Ethiopië wordt aangeduid.

Kuschi. Dit is de man die in 2 Samuël 18 vers 21—32 aan den ouden David meldt dat diens zoon Absalom gesneuveld is. De Leidsche vertaling vat het echter niet op als een eigennaam, maar zegt: de Ethiopiër.

Kutha. Zie Chuta.

Kwakkels. De vogels die bij menigten neerstreken en den Israëlieten tot voedsel dienden, toen ze ongeveer in 1300 v. C. uit Egypte waren gevlucht en in de Sinaïetische woestijnen rondzwierven (Exodus 16 vers 13 en Numeri 11 vers 33), worden kwakkels genoemd. Ze heeten ook wachtels en zijn een soort van patrijs die zeer vet wordt. Het zijn trekvogels, die in het voorjaar in ontelbare troepen van Egypte naar Syrië vliegen, en dan soms als ze vermoeid neerstrijken met stokken kunnen worden doodgeslagen of zelfs met de hand gedood.

Numeri zegt met overdrijving, dat ze twee el dik op den grond lagen, dat ieder man minstens 40 Hektoliter inzamelde, maar dat er onder het verslinden velen stierven, daar Jehovah's toorn

tegen het morrende volk ontbrand was. Ze werden daar begraven, en die plaats werd Kibroth-Thaäva = Graven van den lust, of Begeerlijkheidsgraven genaamd.

De kwakkels en het Manna worden samen nog in Psalm 105 vers 40 vermeld.

Kwast. Zie Zoom.

Kyria of **Cyria.** Dit is de geadresseerde van den tweeden Johannesbrief. Het is een Grieksch woord, het vrouwelijke van Cyrius (kurios) = Heer. Cyria beteekent: Vrouw. Het kan ook een eigennaam zijn. Vergelijk ons Frouke of Vrouwtje.

Nu is het niet uitgemaakt of deze Johannesbrief is gericht tot eene bepaalde vrouw die verder niet genoemd wordt en als Vrouwe wordt aangesproken, ófwel tot eene bepaalde vrouw die Cyria heette. Maar eene derde mogelijkheid is nog, dat geen eigennaam is bedoeld, doch dat met „Vrouwe" wordt aangeduid de Christengemeente. Gelijk Cyrius (kurios) (= de Heer) op Jezus slaat, wordt met het vrouwelijke woord zijne bruid of gemeente bedoeld. Dit is het aannemelijkst. Welke gemeente speciaal bedoeld is, weet men niet.

„De kinderen harer zuster" (in vers 13) wil dan zeggen: de leden van de gemeente waartoe de auteur behoort.

L.

Laatste avondmaal. Zie Paschen.

Laatste oliesel. Zie Avondmaal.

Laatste sacramenten. Zie Avondmaal.

Laban. De zoon van Bethuël (zie dat artikel) en de kleinzoon van Nahor, die een broeder van aartsvader Abraham was. Terwijl Abraham uit het gemeenschappelijk stamland Mesopotamië naar Kanaän trekt, blijft Laban er wonen met zijne zuster Rebekka en zijne moeder. Toen Abraham later zijn dienaar Eliëzer naar Mesopotamië zond om er eene vrouw voor zijn zoon Isaäk te zoeken en deze Rebekka vond, voerde bij de huwelijksonderhandelingen Laban telkens het hoogste woord, gelijk gij in Genesis 24 vers 28—54 lezen kunt. Laban schijnt erg gevoelig voor rijkdom; zie vers 30*a*.

Weder vele jaren later, als aan Rebekka in Palestina twee zonen geboren zijn, en dezen zijn opgegroeid, en een van hen, Jakob, buitenslands vluchten moet, komt hij bij zijn oom Laban terecht. Deze blijkt een groot veebezitter, wiens dochters Lea en Rachel hem in zijn bedrijf bijstaan; Genesis 29 vers 1—11. Laban ontvangt den vluchteling hartelijk (vers 13), en neemt hem in zijn dienst onder conditie dat hij hem na 7 jaar Rachel tot vrouw zal geven. Als het echter zoover is, bedriegt Laban zijn neef en geeft hem Lea (vers 21—30). Herhaaldelijk onderhan-

delen hij en Jakob over het loon waarvoor de laatste in het vervolg dienen zal; en als het Jakob zeer goed gaat wordt Laban zelfs boos (Genesis 31 vers 2). Kortom de toestand wordt onhoudbaar. Terwijl Laban elders aan het schaapscheren is (vers 19) vlucht zijn schoonzoon met al wat hij heeft weg. Laban jaagt hem achterna en doet hem zware verwijten, maar na allerlei pourparlers verzoent hij zich toch met zijne kinderen. Men sluit een verbond en trekt in vrede van elkaar (vers 3—55), Jakob naar Palestina, Laban naar Haran in Mesopotamië. Verder hooren we niet meer van hem.

Dat hij behalve Lea en Rachel nog ongenoemde zonen had, blijkt uit Genesis 31 vers 1. Dat hij afgodsbeeldjes vereerde en er krachtig aan gehecht was, blijkt uit Genesis 31 vers 30—35.

Labarum. Woord van onzekere afkomst; van het Baskische lab = opheffen, ofwel van het Keltische labarva = vaan. Constantijn de Groote, in 312 tot het Christendom overgaande, en in het toen Keltische land Gallië als jongeling gewoond hebbende (zijn vader was er onderkeizer), nam dan dit woord over en tooide met het zelve zijne nieuwe uitvinding: namelijk de standaards van z'n leger, niet meer, zooals tot dusverre de Romeinen gedaan hadden, met een adelaar te voorzien, maar met het monogram van Christus. Daartoe nam hij de twee eerste letters van dezen naam: de X (= Ch) en de P (= r) en plaatste ze aldus door elkaar als op n°. XII*a* van het Voorwerk te zien is.

Labarum beteekent dus: de vaan of standaard waarop speciaal dat figuur is afgebeeld. — Zie verder de beschrijving van Constantijns situatie in Het stervend Heidendom, door Gaston Boissier, door mij vertaald, Boek I, Hoofdstuk 1.

Lachai-roï. Toen Hagar (zie dit artikel) zwanger van Ismaël, vluchten moest voor den haat van hare meesteres Sara, kwam haar in de woestijn ten Zuiden van Palestina, bij een put, de engel van Jehovah tegemoet die haar gebood terug te keeren en getroost te zijn. Immers Jehovah had naar hare kwelling „gehoord" en zou haar een zoon geven die van een talrijk volk de stamvader zou worden. Daarom zou die zoon Ismaël (= God „hoort") heeten. Hagar is verbaasd dat ze met een goddelijk wezen heeft gesproken en toch in het leven is gebleven, en noemt nu den put Lachai-roï (de Leidsche vertaling spelt: Lahai-roï), welk woord kan worden uitgelegd als: „Aan de levende is het zien"; Genesis 16 vers 14 en 15.

De ware beteekenis van dezen eigennaam is echter onbekend.

Lachis. Eene belangrijke versterkte stad in Zuidwest-Palestina, iets ten Oosten van Gaza; zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk. Zij speelde in vele oorlogen in het Koningentijdvak (1000—586 v. C.) eene belangrijke rol. Onder andere was zij tijdens de regeering van koning Hizkia van Juda (regeert 725—697) de

hoofdlegerplaats van den Assyrischen koning Sanherib, die bijna geheel Judéa veroverde in het jaar 701. Zie 2 Koningen 18 vers 14 en 17. Van uit Lachis eischte hij ook Jeruzalem op.

Lachmi of **Lahmi.** Volgens 1 Kronieken 19 vers 15 een broeder van den reus Goliath, en ook zelf een reus wiens speer was als een weversboom. Hij werd door Elhanan, een van Davids helden verslagen. — De Kroniekschrijver vermengt hier echter Wahrheit und Dichtung. Er is nimmer een Lachmi geweest. Maar Lachmi is de staart van het Hebreeuwsche woord voor Bethlehemiet. Zie het artikel Elhanan.

Laïs. Eene Phoenicische stad in Noord-Palestina, afgezonderd van de andere Phoeniciërs. Een Israëlietische stam, Dan, geen woonplaats genoeg hebbende in Middenpalestina aan zee, trekt Noordwaarts, overvalt Laïs, moordt het uit, vestigt zich er en noemt de stad: Dan. Dit geschiedde in het Richterentijdperk, tusschen 1250 en 1050 v. C. Zie Richteren 18. De vallei Beth-Rehob waarin ze volgens vers 28 lag is ons onbekend. Laïs wordt in Jozua 19 vers 47 Lesem (de Leidsche vertaling zegt Lesjam) genaamd.

Lam. Het Lam; met hoofdletter. Zie Paschen. Met „het Lam" is Jezus bedoeld.

Lama of **Lema.** In Jezus' uitroep aan het kruis, volgens Mattheüs 27 vers 46 en Marcus 15 vers 35. Het woord beteekent waarom?

Lamech. Een van de oudvaders, voor in het Oude Testament genoemd, afstammeling van Kaïn. Zijne drie kunstvaardige zonen, Jabal, Jubal en Tubalkaïn deden ieder eene uitvinding. De laatste vond het smeden uit. Zijn vader, aldus een zwaard gekregen hebbende, juichte er in dat hij nu om de geringste beleediging een ander verslaan kon. Zie Genesis 4 vers 19—24. Hij roept er zelfs zijne vrouwen Ada en Zilla bij. Hij zal zich zeven- en zeventigmaal wreken. — Een terugslag hierop is het zeventig maal vergeven in Mattheüs 18 vers 22 en het zevenmaal in Lucas 17 vers 4.

In Genesis 5 vers 25, 28 en 29 komt nog een andere Lamech voor, de vader van Noach.

Laodicéa. Eene beroemde en uiterst rijke stad in Zuidwest-Kleinazië, niet ver van Kolosse. Onder hare inwoners waren er, aan wie keizer Augustus, wegens hun onmetelijken rijkdom, den koninklijken titel schonk. Er was reeds spoedig eene Christengemeente. Paulus schreef aan haar en aan die te Kolosse, elk een brief. Die aan Kolosse moest ook te Laodicéa gelezen worden, en omgekeerd; Zie Kolossenzen 4 vers 13, 15 en 16. Volgens Hoofdstuk 2 vers 1 had hij veel zorgen om hunnentwil. De brief aan de Laodicenzers is intusschen verloren gegaan; wij kennen hem niet meer.

Misschien heeft de rijkdom der stad de gemeente vadsig gemaakt. Tenminste een der zeven brieven voor in de Openbaring van Johannes, aan Laodicéa gericht, verwijt haar dat ze noch koud noch heet is. Maar lauw. En daarom zal Christus haar uit zijnen mond spuwen; Openbaring 3 vers 14—22.

Naar deze woorden noemt men een lauw mensch wel eens een Laodiceër. — Omtrent de ligging der stad raadplege men het kaartje op no. V van het Voorwerk.

Last. Met dit woord zet de Statenvertaling het Hebreeuwsche woord „Massah" over, waarmede bijv. Jesaia 15, 17, 19, 22, 23 aanvangen. Er staat dan bijv. „De last van Moab". Het woord beteekent eigenlijk: „Aanhef" (van de stem); en duidt op het aanheffen van een orakelspreuk. De Leidsche vertaling schrijft dan ook telkens: De godsspraak Moab, enz. Dit wil dan zeggen: De godspraak van Jesaja ten opzichte van Moab.

Lazarus. I. Een arme bedelaar, vol zweren, die lag voor de deur van een rijken man en zich begeerde te verzadigen van de kruimkens die er vielen van de tafel dezes rijkaards. De honden likten zijne zweren. Toen hij stierf kwam hij in Abrahams schoot, in dat gedeelte van den sjeool of onderwereld dat de Joden „Paradijs" noemden en dat door eene onoverkoombare klove was gescheiden van de Gehenna (zie dat artikel en het artikel Sjeool) of plaats der pijniging. In het Lukasevangelie, waar deze Lazarus aldus in eene bekende gelijkenis (Hoofdstuk 16 vers 19—31) geteekend wordt, komt meer dan eens de trek voor dat de arme als zoodanig zalig is of wordt. Dit noemt men de Ebionietische trek van dit Evangelie. Zie het artikel Ebionieten.

De rijke man sterft ook en komt in de Gehenna (plaats der pijniging) en vraagt aan Abraham of Lazarus (dien hij nog als zijn mindere en dienaar schijnt te beschouwen) hem water brengen mag.

Naar dezen Lazarus noemt men de melaatschheid wel de Lazarij of Lazarusziekte, hoewel er niet uitdrukkelijk staat dat de man melaatsch was. En een melaatschen- of leprozenhuis heet naar hem een Lazareth. De onvriendelijke vraag of iemand „belazerd" is, bedoelt dus eigenlijk te informeeren of iemand melaatsch is.

Lazarus. II. Lucas 10 vers 38—42 maakt melding van een huisgezin van Martha en Maria. Johannes 11 vermeldt het ook en voegt er bij dat er tevens een broeder van deze vrouwen was, Lazarus genaamd. Jezus had hem lief; vers 3. Hij werd krank en de zusters ontboden Jezus; vers 2 en 3. Jezus reisde toen juist uit het Noorden naar Jeruzalem. Terwijl hij nog onderweg is, sterft Lazarus. Jezus haast zich niet, immers weet vooruit dat hij den doode weder zal levend maken; vers 6 en 11. Als hij in der zusters woonplaats, Bethanië, vlak ten Oosten van Jeruzalem, aan-

komt, is de gestorvene reeds vier dagen in het graf. Hij is reeds tot bederf overgegaan; vers 39. Jezus, door de bedroefde zusters en omstanders begeleid, bij het graf gekomen zijnde, laat den grafsteen van de spelonk wegnemen, bidt tot God, en roept met groote stem: „Lazarus, kom uit!" vers 43. En hoewel de gestorvene aan handen en voeten (vers 44) met grafdoeken gebonden is, komt hij toch uit het graf en is herleefd; waarop hij wordt losgebonden en kan gaan. De overheid wil nu Jezus laten dooden, omdat ze bevreesd is dat dit groote wonder het volk in beweging zal brengen. —

Er komen in de drie eerste evangeliën nog 2 doodenopwekkingen voor. Eene van 'n pasgestorven meisje (Mattheüs 9 vers 18—25), en eene van 'n knaap die reeds begraven zou worden; Lucas 7 vers 11—15. Nu zou men daartegen kunnen inbrengen dat dit *schijn*dooden waren geweest. Om zulke twijfelaars den mond te stoppen, componeerde de auteur van het Johannesevangelie het bovenstaande verhaal van Lazarus; deze ging reeds tot ontbinding over, was dus wáárlijk gestorven. Jezus was dus wáárlijk een opwekker uit de dooden; en niet een mindere dan Elia; zie dat artikel.

Lazarus' opwekking moet als een absoluut wonder beschouwd worden, dat men gelooft of niet gelooft, maar waaraan men niet tornen moet. Tallooze „natuurlijke" verklaringen zijn beproefd. Een van de belachelijkste is die van den beroemden Franschman Ernest Renan die het volgende veronderstelt (te vinden in Strauss, Leben Jesu, deel II § 77): Jezus' zaak staat slecht. De Bethanische vrienden willen hem helpen. Tijdens zijne afwezigheid wordt Lazarus ziek. De zusters zenden om Jezus. Onderwijl wordt Lazarus beter, doch ziet nog lijkbleek. Men bedenkt eene vrome list. Lazarus laat zich als een doode bekleeden en in een graf sluiten. Inmiddels komt Jezus, gaat naar het graf des geliefden vriends, en.... bij zijne komst stapt Lazarus er uit. De Joden zien er een wonder in. De zusters hopen dat Jeruzalem nu Jezus zal toevallen. En Jezus.... laat zich de zaak aanleunen! —

Johannes 12 vers 9—11 verhaalt nog dat vele Jeruzalemmers naar Bethanië kwamen om Jezus en Lazarus te zien, en dat de Overheid nu ook den laatste wilde dooden. —

In de Apocryphe boeken van het Nieuwe Testament, in een geschrift getiteld „De nederdaling ter helle", in Hoofdstuk IV daarvan, komt Lazarus ook nog voor. Het verhaal speelt tijdens het driedaagsch verblijf van Jezus in de onderwereld tusschen zijnen dood en zijne opstanding. Jezus zal ook daar aan de ontslapenen in den Sjeool (de onderwereld) zijn verlossingswerk volbrengen. De Vorst der onderwereld wordt beangst, „gevoelt smarten in zijn binnenste", en klaagt tegen Satan, dat hij te

voren reeds bevreesd was, daar reeds vroeger Lazarus van hem was weggerukt. Dit was „geen goed teeken" geweest. Lazarus was niet als een doode maar als een adelaar weggevlogen; zoo snel had hem de aarde uitgeworpen.

Lea. Oudste dochter van Laban bij wien de aartsvader Jakob op zijne vlucht te lande kwam; Lea's oogen waren „flets", terwijl hare jongere zuster Rachel „schoon van gestalte en uiterlijk" was; Genesis 29 vers 17. Vandaar dat Jakob op Rachel en niet op Lea verliefde; en om Rachel en niet om Lea 7 jaren zijnen oom Laban zonder loon wilde dienen. Aan het einde van dien tijd smokkelde Laban hem echter bij de huwelijksplechtigheid de gesluierde Lea in plaats van de gesluierde Rachel in handen. Jakob bemerkte het te laat; de huwelijksplechtigheid was geschied; vers 21—26. Laban verontschuldigde zich later door te zeggen dat in zijne landstreek het gebruik medebracht de oudste het eerst te doen huwen. Een week later trouwde Jakob ook Rachel; vers 28.

Geen wonder dat er voortdurend naijver was tusschen beide zusters. Jakob had Rachel meer lief. Maar Lea kreeg kinderen en Rachel in den beginne niet. Zelfs gaf elk der beide vrouwen eene slavin aan Jakob, opdat die voor haar kinderen zouden baren. Lea zelf bracht Ruben, Simeon, Levi en Juda voort. Hare slavin Zilpa: Gad en Azer. Lea zelve daarna: Issaschar, Zebulon, en Dina. Verder lezen we niets van haar, dan dat ze, met Jakob later naar Kanaän gereisd, in Abrahams familiegraf, de spelonk van Machpela, begraven is; Genesis 49 vers 31.

Leannoth. Spreek uit Leannooth. Een in de Statenvertaling onvertaald gelaten woord, dat waarschijnlijk beteekent: „Om te zingen". Het komt alleen voor in het opschrift van Psalm 88. Men zou echter kunnen vragen: Werden de andere Psalmen dan *niet* gezongen?

Lebbeüs. Ziet het artikel Judas. II.

Lechi. De Leidsche vertaling zegt: Lehi. Eene plek of plaats die in de geschiedenis van Simson nog al eens voorkomt; Richteren 15 vers 9, 14, 17 en 19. Hij verslaat er Philistijnen met een ezelskinnebak. Waar de plaats lag weten we niet. Zeker in Zuid-Palestina. — Volgens 2 Samuël 23 vers 11 geschiedde er onder koning David wederom een heldendaad in een veld met linzen.

Leek. Dit woord komt in den bijbel niet voor, maar stamt uit de latere Grieksche kerktaal. Het is afgeleid van het Grieksche woord laos = volk. Een laïkos is iemand die tot het volk of de schare behoort en niet tot de ingewijde priesters. Van laïkos is ons woord leek niets dan eene verbastering.

Legio of **Legioen.** De Romeinen hadden hun leger verdeeld in legioenen, ongeveer zoo iets als onze regimenten. Een legioen telde 10 cohorten. Elk cohort telde van 420 tot 600 man. Zoodat een legioen van 4200 tot 6000 man sterk was, waarbij nog een 300 of

400 ruiters kwamen. „Een legioen" beteekent dus: een groot getal; evenals ons „legio". Het woord komt in het Nieuwe Testament voor. Een man, in wien men een ontelbaar aantal booze geesten gehuisd waande, en daarom „Legio" genaamd, werd door Jezus genezen; Marcus 5 vers 9 en Lucas 8 vers 30. Vervolgens komt het woord voor in Mattheüs 26 vers 53, waar Jezus in Gethsémané de discipelen verbiedt het zwaard te gebruiken om hem bij zijne gevangenneming te verdedigen. Als hij verdedigd moet worden kan hij van God wel om 12 legioenen (= een ontelbare menigte) engelen vragen.

Lelie. Deze plant komt in den bijbel vele malen voor. Onder andere worden in Hooglied 5 vers 13 de lippen des minnaars leliën genoemd, misschien naar de scharlakenroode in Palestina veel voorkomende Lilium chalcedonicum. In Mattheüs 6 vers 28 en 29 en Lucas 12 vers 27 zijn de leliën, door God bekleed, een beeld van Zijne Godszorg. Maar welke plant hier bedoeld is, weet men niet.

Lemuël. Volgens de verbeterde vertaling van Spreuken 31 vers 1 is Lemuël de koning van Massa. En Massa is volgens Genesis 25 vers 14 een Arabische volksstam. Zeer nuttige woorden van Lemuël, die zijne moeder hem leerde, worden Spreuken 31 vers 2—9 vermeld. Dit stukje is een van de aanhangsels aan het Oudtestamentische Spreukenboek, en bevat goede raadgevingen aan een vorst: in de eerste plaats onthoude hij zich van ontucht en drank.

Levi. De derde zoon van den aartsvader Jakob en zijne oudste vrouw, Lea; Genesis 29 vers 34. De naam Levi beteekent misschien: slang. Hij was een van die twee broeders van Dina die hare onteering door Sichem bloedig op zijne stad wreekten; Genesis 34 vers 25. Zie het artikel Dina. — Van Levi heeten de Levieten af te stammen; zie dat artikel.

Leviathan. Dit woord beteekent letterlijk: Gekronkeld. Het komt verscheidene keeren in het Oude Testament voor, tot aanduiding van groote watermonsters, of wel (zinnebeeldig) van reusachtige vijandige rijken, gelijk in Jesaja 27 vers 1.

De bekendste plaats waar de Leviathan genoemd wordt is Job 40 vers 20—41 vers 25. De Leidsche vertaling zegt „Gedrocht" maar laat doorschemeren dat wel de krokodil bedoeld zal zijn. De lange beschrijving (33 verzen!) van het ontzettend voorkomen van dit schepsel moet aan den verbaasden Job een denkbeeld geven van de macht des Scheppers en van des menschen kleinheid. — Naar dezen Leviathan heeten soms groote stoombooten.

Levieten. Volgens de Oudtestamentische voorstelling stamt het gansche Israëlietische volk van aartsvader Jakob (ook Israël genaamd) af. Deze had 12 zonen, van welke de 12 stam-

men waarin het volk later verdeeld was heeten af te stammen. Deze stammen droegen dan ook de namen dier zonen. Een derzelve was Levi. De van hem afstammende stam waren de Levieten. Dezen namen onder het volk eene zeer bijzondere plaats in. Toen men uit de slavernij van Egypte gevlucht was en in de Sinaïetische woestijnen rondzwierf werden de Levieten (onder wie Mozes en Aäron behoorden) in het bijzonder belast met de verzorging van het draagbaar heiligdom, den tabernakel.

Bij de verovering van Kanaän kreeg elke stam een deel des lands, maar de stam Levi niet. Deze ontving 35 Levietensteden, (waarvan 6 vrijsteden of asylplaatsen) (zie het artikel Vrijplaats) over het geheele land verbreid. Zij waren speciaal voor de godsdienstzaken, later bij den tempel te Jeruzalem. Bij den laatsten namen ze de lagere betrekkingen waar van zangers, portiers, wachters, enz. Immers om het eigenlijke offerwerk te verrichten moest men priester zijn, dat is: afstammeling van den Leviet Aäron zijn. — Of dit alles echter niet voor een deel theorie is geweest en of men zich werkelijk steeds, vooral in oudere tijden aan deze theorie gehouden heeft, is de vraag.

Om in het onderhoud der Levieten te voorzien waren de Israëlieten verplicht hun de tienden te geven van de voortbrengselen hunner gronden.

Hoe dit alles echter historisch is toegegaan weten wij niet meer. Dat er, gelijk 1 Kronieken 23 vers 3—5 zegt, bij den tempel 24.000 Levieten zouden hebben dienst gedaan, waaronder 4000 portiers en 4000 zangers en muzikanten klinkt overdreven.

In lateren tijd beteekent het woord Leviet eenvoudig: subaltern geestelijke. Men moest om dat ambt te kunnen verkrijgen uit eene Levietische familie afstammen. Het Levietendom was dus eene kaste. De bekendste Leviet is die uit de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan; Lucas 10 vers 32. — „Levietische wetten" beteekent: wetten die het ceremonieel van den ritueelen godsdienst regelen. Zie het artikel Leviticus.

Leviraatshuwelijk. Zie huwelijk.

Leviticus. In den loop der eeuwen was onder de Israëlieten (gelijk onder de andere volken van dien tijd) een ingewikkelde offer- en tempeldienst ontstaan. Deze verschilde oorspronkelijk, al naar men in dit of dat heiligdom was. Langzamerhand echter begonnen de tempels te Dan, Bethel en Jeruzalem, en nog later die te Jeruzalem alleen, den toon aan te geven. De eeredienst kreeg vaster officieeler vormen die de alleen-geoorloofde werden. Er ontstonden regelen en wetten ten opzichte van deze materie. Allengs werden ze opgeschreven. De verzameling hiervan is natuurlijk in den loop der eeuwen ontstaan, aangevuld, gewijzigd. Zoo ontstond het boek Leviticus, het boek van de „Levietische wetten". Over wat dit woord beteekent zie het artikel Levieten, vooral aan

het slot. — Het boek Leviticus is dus niet geschreven maar gegroeid, en wel in het laatste 1000-tal jaren vóór Christus; maar de overgeleverde stof is veel ouder. Hoe oud, weten wij niet. — Later leerde men dat het boek door Mozes (± 1300 v. C.) was geschreven, en plaatste het als „Derde boek van Mozes" voor in den cánon des Ouden Testaments.

De inhoud van Leviticus is bont, kan niet met weinige woorden worden weergegeven. Meestal wordt gehandeld over allerlei soorten van offers; maar ook over hetgeen den mensch voor de godheid onrein maakt en de middelen om hem te zuiveren. Hoofdstuk 11 beschouwt uit dit oogpunt de vleeschspijzen; 12 het kraambed; 13 en 14 de melaatschheid; 15 het geslachtsleven; 16 verordent eene reiniging van heiligdom en volk telken jare. Verder zijn er hoofdstukken over priesters als heilige mannen (21), over onreinheid (22), over feesten (23), over heilige olie en toonbrooden (24 vers 1—9), over het vloeken van Jehovah (24 vers 10—23), over sabbaths- en jubeljaar (25), enz. enz. Een bont allegaar.

In den Joodschen bijbel heet het boek: Wajjikra = En hij riep. Immers met deze woorden vangt het aan. Het telt 27 Hoofdstukken. In welke eeuw de eindredactie heeft plaats gehad weten wij niet; in elk geval tusschen 500 en 100 v. C.

Libanon. Een van de beroemdste gebergten der aarde. Het zijn twee bergketens die zich evenwijdig met elkaar en met de Syrische Middellandsche zeekust van het Z.Z.W. naar het N.N.O. uitstrekken. De Westelijkste is de langste en hoogste en heet de Libanon. De Oostelijkste heet de Antilibanon. Tusschen beide is een lang diep dal, dat de Israëlieten „De vlakte van den Libanon" noemden, en door de Grieken Coele-Syrië (= Het holle Syrië) werd geheeten. Deze naam draagt de vlakte nog. — Dit geheele Libanoncomplex ligt onmiddellijk ten Noorden van Palestina, ja de uitlooper van den Antilibanon, de Hermon, ligt binnen deszelfs grenzen.

De hoogste toppen van den Libanon zijn de Dzjébel Makmal die 3126, en de Dahr el Kodieb, die 3063 Meter hoog is. Tien maanden van het jaar is het bovendeel van het gebergte met sneeuw bedekt. In den zomer voedt het smeltende water tallooze beken. Het aldus gedrenkte land brengt een overvloed van gewassen voort. De in terrassen naar zee afdalende hellingen brengen moerbeziën, druiven, olijven, granaatappelen, wierook, enz. enz. voort. In den bijbel om zijne schoonheid geprezen, is dit gebergte ook thans nog gezocht als luchtkuuroord, bijv. bij de stad Beiroet. Een gezegend oord. De naam „Libanon" (in het Hebreeuwsch Lebanoon) beteekent „witachtig", en is niet gegeven wegens de genoemde sneeuw, maar wegens den grijzen kalksteen, waaruit het gebergte voor 't grootste gedeelte bestaat.

De hoogste punten zijn van uit het eiland Cyprus zichtbaar en dienen den zeelieden tot verkenningsteekens.

Oudtijds moeten er groote cederbosschen zijn geweest. Volgens 1 Koningen 5 (zie vooral vers 9) leverde koning Hiram van Tyrus aan Salomo voor zijnen tempelbouw (± 1000 v. C.) vele ceder- en cypressenstammen, die men van de hellingen in zee liet glijden en langs de kust naar Jeruzalems haven (Jaffa) vervlotte. Een paleis dat Salomo te Jeruzalem bouwde werd zelfs „Het huis van het Libanonwoud" genaamd, waarschijnlijk omdat de vele cederhouten zuilen aan een Libanonsch cederwoud deden denken; zie 1 Koningen 6 vers 2. Ook in de Psalmen worden de ceders van den Libanon genoemd; Psalm 29 vers 5 en 104 vers 16. Tegenwoordig zijn er nog maar enkele zeer oude exemplaren over. Zie over de 400 nog bestaande ceders het artikel Ceder.

Ook tegenwoordig is de Libanon nog een hoogst gezegend oord, door toeristen bezocht. De spoorweg van Beiroet naar Damascus doorsnijdt hem in groote bochten. De Libanon heet thans: Dzjébel Libnaan. Zijne heerlijkheid wordt in Jesaja 35 vers 2 geroemd.

Libertijnen. In Handelingen 6 vers 8—10 staat dat er sommige Joden redetwistten met den Christen Stephanus. Deze redetwisters waren in groepen verdeeld. De tekst is niet zeer duidelijk. Bedoeld schijnt dat eene groep bestond uit menschen van Cyrene en Alexandrië, beide in Noord-Afrika.

Deze groep heet: „die van de synagoge der Libertijnen" = der vrijgelatenen, misschien omdat zij oorspronkelijk door vrijgelaten krijgsgevangenen was gesticht. Men vermoedt evenwel dat dit „Libertijnen" eene schrijffout is voor Libyërs = Afrikaners. De synagoge of gemeente der Afrikaners zou dan genoemd zijn naast die der Klein-Aziaten (de Ciliciërs, enz.) die óók in vers 9 genoemd worden.

Libna. Eene stad die een uur of 10 ten Zuidwesten van Jeruzalem ligt. Zij is het bekendst uit 2 Koningen 19. Koning Hizkia regeert daar (van 725—697) over Judéa. In 701 trekt de Assyrische koning Sanherib tegen hem op; hij verovert bijna het geheele land. Onder andere belegert hij Libna. In de bedrijven laat hij Jeruzalem opeischen; vers 8 en 9. Maar de profeet Jesaja voorspelt hem ongeluk. En werkelijk: de engel van Jehovah slaat zijn leger met pest: Libna ligt omringd met 185.000 lijken (vers 35) en Sanherib moet aftrekken.

Libyë. Dit is een andere naam voor Afrika voorzoover het aan de Ouden bekend was.

Liefdeappelen. Zie Dudaïm.

Liefdemaaltijden. Deze worden genoemd in Judas vers 12. De oude Christenen hielden bij de viering des avondmaals een heuschen maaltijd, waarbij de rijkeren allerlei spijze medebrachten. De

armere gemeenteleden genoten daarvan ook. Vandaar de naam „liefdemaaltijden". Met een Grieksch woord: Agapè's (Agapè beteekent: liefde). Dat het daar reeds in de oudste tijden soms liefdeloos toeging leert ons, behalve Judas vers 12, ook nog Paulus in 1 Corinthen 11 vers 20 en 21. Om de misbruiken, vooral toen de gemeenten talrijker waren geworden, werden deze maaltijden op de kerkvergadering van Laodicéa verboden, althans om in kerken te houden. Bij begrafenissen en op graven van martelaren bleven ze echter nog lang in gebruik.

Linzen. Een soort van erwten, even groot als de onze, doch geheel plat van vorm. Zij groeien in Zuidelijker landen, o.a. Palestina. Door de bruinachtig roode schillen ziet een pap gekookt van linzen er roodachtig uit. Vandaar dat Ezau, toen hij honger had en Jakob een linzenmoes zag koken, hem toeriep: „Laat mij toch van dat roode, dat roode zwelgen". Dit nu is tevens eene woordspeling op den naam van Ezau. Want deze doet aan het Hebreeuwsche woord voor „rood" denken. Zie Genesis 25 vers 30.

Lithostróton. Letterlijk: een plek die met steenen geplaveid is (lithos = steen). Dus een mozaïekvloer of iets dergelijks. Op zulk eenen zetteden Romeinsche overheden hun rechterstoel op een openbaar plein. Caesar nam er zelfs een op zijne tochten in Gallië mede als vloer voor zijne tent. Ook Pilatus zette zich volgens Johannes 19 vers 13 op een stoel op zulk een plaveisel, toen hij over Jezus ging recht spreken. Of dit een los, wegneembaar, mozaïek was, blijkt niet. Allicht was het een vastgemetseld. Het had tenminste ook een Hebreeuwschen naam; die plek heette namelijk bij de Joden Gábbatha, wat Verhevenheid of Hoogte beteekent en zal dus een opgemetseld platform geweest zijn. Waar het ergens in Jeruzalem gezocht moet worden, weten we niet.

Lo-Ammi. Een van de in ontucht verwekte kinderen van de overspelige vrouw van den profeet Hosea. De naam beteekent: Niet-mijn-volk. Zie verder het tweede artikel Hosea.

Log. Een maat voor natte waren, o.a. olie. Bijvoorbeeld in Leviticus 14 vers 10. Een Log is een twaalfde van een Hin, en een Hin is het zesde van een Bath. Een Bath is omtrent 40 Liter, een Hin ongeveer 6½ Liter. Een Log ongeveer een halve Liter. De Leidsche vertaling zegt: pint.

Logos. Zie het begin van het artikel Johannes (Evangelie van). De laat-Joodsch-Grieksche wijsbegeerte aldaar genoemd, die de wijsheid of Logos Gods als een afzonderlijk Wezen zich dacht, komt reeds voor in Spreuken 8 vers 22—31 vooral vers 30, waar de Wijsheid als reeds vóór de schepping dartelende voor Gods aangezicht wordt voorgesteld; en in het boek Wijsheid van Salomo; zie het artikel Salomo (Wijsheid van).

Loïs. Eene Jodin die Christin werd, evenals hare dochter Eunice en haar kleinzoon Timótheüs; zie 2 Timótheüs 1 vers 5 en

Handelingen 16 vers 1. Paulus prijst het ongeveinsd geloof van Loïs en van Eunice en vertrouwt dat het ook in Timótheüs is. Loïs, Eunice en Timótheüs, deze drie, worden vaak aangehaald als voorbeelden hoe eene opvoeding door geloovige grootouders en ouders ook geloovige kinderen geeft; vergelijk 2 Timótheüs 3 vers 15.

Loofhuttenfeest. Evenals Paschen en Pinksteren eerst natúúrfeest, daarna feest met gééstelijke beteekenis. Paschen en Pinksteren zijn door de Christenen overgenomen, zij het ook dat ze de beteekenis ervan voor den twééden keer veranderden; zie de artikelen Paschen en Pinksteren. Loofhutten is alleen een Joodsch feest gebleven. Tijdens den druivenoogst op de bergen zijnde en geen lust en tijd hebbende om elken avond huiswaarts te keeren, overnachtte men op die bergen, in hutjes, maar tijdelijk even van loof gebouwd. Zoo doet men heden nog bij den hoppluk in den staat Washington in de Vereenigde Staten.

Dat de druivenoogst bij Israël en andere oude volken met godsdienstige plechtigheden gepaard ging, spreekt van zelf.

Later vergeestelijkte men het feest door het voor te stellen als zijnde ingesteld ter herinnering aan de 40-jarige omzwerving in de woestijnen van Steenachtig Arabië, toen de Joden, uit Egypte vertrokken, en nog niet in Kanaän durvende en mogende intrekken, in die woestijnen in tenten of *hutten* woonden. — In dien geest wordt het feest thans nog gevierd. En vele Joden hebben dan nog een loofhut, in den tuin of op het platte dak. — Het feest was vroolijk, duurde zeven dagen en was en is natuurlijk in het najaar, in Wijnmaand; 5 dagen na den Grooten Verzoendag.

Paschen, Pinksteren en Loofhutten zijn *de* drie groote Joodsche feesten.

Lo-Ruchama. Spreek uit: Lo-Roechama. Een van de in ontucht verwekte kinderen van de overspelige vrouw van den profeet Hosea. De naam beteekent: Geen-erbarmen. Zie verder het tweede artikel Hosea.

Losser. Het werd bij de oude Israëlieten voor plichtmatig gehouden, dat welgestelde bloedverwanten het verarmen en uitsterven van een geslacht voorkwamen. Zij konden dit doen door het terugkoopen (lossen) van verkochte familieakkers, en het huwen van kinderlooze weduwen. Zulk een welgestelde bloedverwant die hiertoe min of meer verplicht was heette een losser. Zoo is in het boek Ruth de landeigenaar Boaz de losser van Ruths aangetrouwde familie; Hoofdstuk 2 vers 20. Hij huwt dan ook de kinderlooze weduwe, Ruth.

Uit Hoofdstuk 4 vers 1—10 blijkt dat er lossers waren die zich aan deze verplichting niet hielden. Zie ook nog Leviticus 25 vers 23—25.

Een losser heet in het Hebreeuwsch Goël. Het wordt ook toege-

past op God en den Messias als verlossende van zonde en schuld. Daarom noemt Da Costa Jezus in een van zijne gedichten: den Goël.

Lot. De oudvader Terach, wonende in Ur der Chaldeeën (aan den benedenloop van den Euphraat) had drie zonen: Abraham, Nahor en Haran; Genesis 21 vers 26. Haran, die vroeg stierf, had een zoon Lot. Deze moest dus oom zeggen tegen Abraham.

Terach verhuisde Westwaarts en vestigde zich met zijne geheele familie en dus ook met Lot in Haran aan den middelloop des Euphraats; vers 31. Een tijd later scheidde Abraham zich af, nam zijn neef Lot mede en trok naar Kanaän; Genesis 12 vers 5. Beiden waren rijke nomaden. Na daar vertoefd te hebben, trekt men wegens hongersnood naar Egypte; vers 10; en daarna weder naar Kanaän terug; Hoofdstuk 13 vers 1. Men woonde er in het Zuiden des lands. De kudden der beide Sjeiks waren echter zoo talrijk en hunne herders hadden zoo vaak twist over waterputten, enz. (vers 6 en 7), dat het beter scheen te scheiden. De edelmoedige Abraham liet den jongeren Lot de keuze. Deze koos de heerlijke streek van de Jordaanvlakte, waar toen de Doode zee nog niet was, heerlijk als een tuin Gods, bij de stad Sodom; vers 10—13. Vijandige koningen komen, verslaan de bevolking en voeren ook Lot en zijne bezittingen mede; Genesis 14 vers 12. Doch Abraham wapent zijne knechten, jaagt de vijanden tot Damascus na en verlost Lot en de zijnen; vers 13—16. Lot vestigt zich nu in de stad Sodom; Genesis 19 vers 1. Hij is er de eenige man in wien nog wat goeds is. Hij ontvangt er de beide engelen die door Jehovah zijn gezonden om de stad te verderven en beschermt ze tegen de slechte Sodomieten die geslachtsgemeenschap met hen willen hebben. De Sodomieten zijn vertoornd, willen hem kwaad doen, doch worden door de engelen met blindheid geslagen; vers 2—11. Deze engelen waarschuwen Lot wegens het naderend verderf der stad; hij gelooft hen en waarschuwt zijne Sodomietische schoonzonen, die met zijne dochters getrouwd waren, om ook te vluchten, doch wordt niet geloofd; vers 12—14. Hij vlucht nu met zijne vrouw en twee ongehuwde dochters; vers 15. Daar hij te veel talmt nemen de engelen hem bij de hand en zeggen hem naar het gebergte te vluchten. Lot vindt dit te ver. Op zijn verzoek wordt het stadje Soar in de nabijheid gespaard. 't Is toch maar „iets kleins", vandaar de naam Soar. Hierheen vlucht Lot. Zijne vrouw doet iets wat de engelen verboden hadden: ze ziet om als een zwavel- en vuurregen over Sodom en Gomorra valt, en verandert in een zoutpilaar; vers 15—26. —

Later vestigde Lot zich met zijne beide dochters in een grot in het gebergte. In hare vrees om kinderloos te blijven, voerden ze hun ouden vader dronken en lieten hem bij zich een kind verwekken. De oudste baarde Moab, de jongste Ben-Ammi; dezen

werden de stamvaders der ten Oosten van Palestina en later met de Israëlieten in hevige vijandschap levende Moabieten en Ammonieten; vers 30—38. Door dit verhaal wordt te kennen gegeven hoe deze volken met Israël verwant zijn, maar oneindig minderwaardiger.

Speelt Lot dus niet zulk een heel fraaie rol,.... in het Nieuwe Testament heet hij „een rechtvaardige, die nedergedrukt werd door den ongebonden wandel zijner medeburgers"; enz. Zie 2 Petrus 2 vers 7 en 8.

Zijne zonen, die in Genesis 19 vers 12 genoemd maar verder niet vermeld worden, moeten gedacht worden als mede omgekomen bij Sodoms ondergang. — De vrouw van Lot wordt door de Joden Adith genoemd. Zij is in Lucas 17 vers 31 en 32 het waarschuwend voorbeeld van iemand die aardschgezind is en verlangend terugziet naar hare schatten die verloren gaan. De sage van hare verandering in een zoutpilaar is denkelijk opgewekt door het zien van wonderlijk gevormde woeste klippen bij de Doode zee, waarvan een aan eene vluchtende vrouw deed denken. In Christus' tijd wees men een bepaalde klip aan. — De Mohammedanen wijzen u thans nog Lots graf onder eene moskee bij een dorp ten Oosten van Hebron. — Naar hem heet thans de Doode zee bij de inboorlingen van Palestina Bahr-Loet (Lotzee) naar het verhaal van Lot, 't welk de Koran heeft opgenomen.

Lucas. Een Christen van heidensche afkomst en een der trouwste vrienden van Paulus, zoowel op zijne zendingsreizen als gedurende zijne gevangenschap. In Kolossenzen 4 vers 14 spreekt hij van Lucas den medicijnmeester, den geliefde. Of nu deze Lucas tevens de schrijver is van het Lucasevangelie weet men niet. Sommigen meenen dat zijn authentiek reisjournaal over de reis van Paulus naar Rome (die hij dan medegemaakt moet hebben), en andere tochten, ons nog bewaard is in de zoogenaamde wij-stukken van het Handelingenboek. Dit alles is onzeker. Maar onder de allernieuwste geleerden zijn er weer velen die zeggen dat het Lucasevangelie en Handelingen wel degelijk van Doctor Lucas zijn, en dat zijne kennis van ziekten ook wel blijkt uit die twee boeken.

Indien dit zoo mocht zijn, dan is de man volgens Lucas 1 vers 1 en 2 niet persoonlijk met Jezus bekend geweest. Volgens de genoemde wij-stukken is hij dan op Paulus' tweede zendingsreis bij hem geweest toen hij voor 't eerst naar Europa overstak; Handelingen 16 vers 10—17. Hij schijnt daar in Philippi te zijn achtergebleven. Tenminste als Paulus op zijne derde zendingsreis door Macedonië naar Palestina terugkeert, dan voegt zich de ooggetuige-reisbeschrijver zich weer van af Philippi bij hem; Handelingen 20 vers 5—15. Als de apostel dan te Jeruzalem komt is Lucas klaarblijkelijk bij hem en bezoekt mede de andere aposte-

len; Handelingen 21 vers 15—18. Dan geraakt Paulus 2 jaar lang te Caesaréa-aan-zee gevangen. Waar Lucas in dien tijd was hooren we niet. Daar volgens Hoofdstuk 24 vers 23 Paulus' vrienden hem bezoeken mochten, is vriend Lucas allicht in de nabijheid gebleven. Tenminste: als na 2 jaar de apostel als gevangene naar Rome vaart, is onze dokter bij hem; Hoofdstuk 27 vers 1; lijdt met hem schipbreuk; 28 vers 1; en komt met hem te Rome; vers 16. Daar houdt hij hem gezelschap en predikt met hem; zie Philémon 24 en den reeds genoemden tekst Kolossenzen 4 vers 14.

Wat er later van hem geworden is, weten we niet. Waar en wanneer hij zijn Evangelie en zijn Handelingenboek (*indien* deze van hèm zijn) schreef, weten we niet. De overlevering zegt dat hij na Paulus' dood in Afrika heeft gereisd, te Alexandrie gepredikt en in Griekenland, 84 jaar oud, den marteldood is gestorven. De Roomsch-Katholieken herdenken hem op 18 October.

Lucas (Evangelie volgens). Het is op het huidige standpunt der wetenschap een volstrekt ónuitgemaakte kwestie, of dit derde der Nieuwtestamentische boeken geschreven is door den in het vorige artikel behandelden Doctor Lucas of door een ander, een later levend persoon. In elk geval is de schrijver de zelfde als die van het Handelingenboek. Beide geschriften zijn gericht tot een zekeren Theophilus; vergelijk Lucas 1 vers 3 met Handelingen 1 vers 1.

Evenals de redacteurs van het Marcus- en het Mattheüsevangelie schrijft Lucas niet aus einem Guss, maar gebruikt oudere geschriften, fragmenten, overleveringen en voegt die met zijn eigen beschouwingen en met door hem vernomen overleveringen samen. — De schrijver (wie hij dan ook zij) zegt in Hoofdstuk 1 vers 1 en 2, dat hij geen ooggetuige van Jezus' leven was, maar zijne berichten van elders ontleende. Het Marcusevangelie heeft hij zeker gekend, hoewel misschien in anderen vorm. Mattheüs kan hij hebben gekend, maar is hij niet nagevolgd. Integendeel is hij soms in flagranten strijd met hem. Laat Mattheüs Jezus zijne Bergrede als een tweede Mozes op een bèrg spreken,.... Lucas 6 vers 17 ziet in Jezus geen tweeden Mozes, wil van 't Joodsche niets weten en laat Jezus die rede „op eene vlakke plaats" uitspreken. Laat Mattheüs 1 Jezus afstammen van Abraham den vader der Joden,.... Lucas 3 geeft hem tot stamvader Adam den vader van *alle* menschen. Dit later dan Mattheüs en Marcus geschreven evangelie is het meest onbekrompene, is het meest gezuiverd van Joodsch nationalisme; het Evangelie dat Jezus' ruimen en vrijen geest het best weergeeft. Het koestert eene bijzondere voorliefde voor de zondaren en de armen.

De bekendste verhalen van Lucas, die niet in de andere evangeliën voorkomen, zijn die van den Barmhartigen Samaritaan

(Hoofdstuk 10) en van den Verloren zoon (Hoofdstuk 15). Ten slotte nog dit: Ondanks alle geleerdheid, door ontelbare geleerden reeds besteed aan het onderzoek omtrent het ontstaan van dit en de andere drie Evangeliën, zijn alle uitkomsten waartoe men tot dusverre gekomen is, onzeker, en zullen het denkelijk wel blijven ook. Onze evangeliën bestaan (evenals de huidige stad Rome) uit meerdere lagen van verschillende tijden. Er zijn spreuken en verhalen van Jezus, allicht woordelijk onthouden en opgeteekend; er zijn beschouwingen over Jezus, uit vroeger en later tijd; er zijn meeningen over God en wereldbestuur, van zeer verschillende kringen, en deze meeningen zijn dan opgeschreven en Jezus in den mond gelegd; er zijn oudere en jongere, minder en meer uitgewischte of veranderde of vervalschte overleveringen van Jezus' leven en daden, mondelinge en schriftelijke tradities;.... en dezen bonten chaos hebben redacteuren en eindredacteuren verzameld en afgerond.... Misschien is een van deze mannen doctor Lucas geweest en heeft hij zijn evangelie in het jaar 100 samengesteld.

Het Lucasevangelie is door zijne universalistische strekking en andere trekken het meest in den geest van Paulus, wat geen wonder is als inderdaad Paulus' vriend Lucas de schrijver is. De overlevering dat dit zoo is stamt reeds van de kerkvaders Tertullianus en Irenaeus (anno ± 200).

Lucifer. In Jezaja 14 vers 12 wordt de val van den koning van Babel bezongen. De koning wordt daar, gelijk meer in het Oude Testament (o. a. Numeri 24 vers 27) voorkomt, met een ster vergeleken, en wel met de morgenster of Venus, die de Grieken Phosphoros (phoos-foros = licht-drager) en de Romeinen Lucifer (luci-fer = licht-drager) noemen. Er staat dan in Jezaja: „Hoe zijt gij van den hemel gevallen, o morgenster!" In de Vulgata (de bij de R. K. gebruikte bijbelvertaling) staat hier: Lucifer. Daar de koning van Babel het zinnebeeld werd van den overste der boosdoeners, is in den loop der tijden zijn Jesajaansche spotnaam Lucifer de naam van den duivel geworden. Denk aan het bekende drama van Vondel.

Luis. Een van de bekende Tien plagen van Egypte die Mozes verwekte was een luizenplaag, volgens de Statenvertaling. Nieuwere vertalingen, waaronder de Leidsche, spreken hier van muggen. De plaag staat in Exodus 8 vers 16—18 en wordt ook vermeld in Psalm 105 vers 31.

Luit. Een snareninstrument dat in de Statenvertaling veel genoemd wordt.

Men weet niet recht wat voor soort van muziekinstrument bedoeld is. Een moderne luit is een soort van viool. Maar in het Hebreeuwsch van het Oude Testament is allicht een soort van cither bedoeld.

Lukas. Zie Lucas.

Luz. (spreek uit: Loez). Oude naam voor de stad Bethel. Zie dat artikel.

LXX. Zie Septuaginta.

Lycaönië. Eene landstreek recht ten Noorden van Cyprus, in de binnenlanden van Klein-Azië, waar Paulus op zijne eerste zendingsreis predikte, te Lystra en te Derbé; zie Handelingen 14 vers 6—21. Volgens vers 11 spraken die menschen eene afzonderlijke taal: het Lycaönisch. Te Lystra was het dat Paulus en Barnabas voor goden werden aangezien.

„Lycaönië" beteekent Lichtland, misschien naar vulkanische verschijnselen of brandende naphtabronnen.

Lycie. Een landschap aan de Zuidwestkust van Klein-Azië. „Lycië" beteekent Lichtland; misschien naar vulcanische verschijnselen of brandende napthabronnen? Aan de kust lag de havenstad Myra, die Paulus op zijne laatste zeereis aandeed; zie Handelingen 27 vers 5.

Lydda. In het Oude Testament heet het Lod, in het Nieuwe Lydda. Het was eene bekende stad tusschen Jeruzalem en het aan zee liggende Joppe. Volgens Handelingen 9 vers 32 kwam na Jezus' dood Petrus op een van zijne propagandatochten o. a. te Lydda en genas hij er den 8 jaar lang verlamd geweest zijnden Aenéas, wat in den omtrek een diepen indruk maakte; vers 32—35. De plaats was later de zetel van een bisschop, zag eene kerkvergadering binnen hare muren, waar zich de bekende Pelagius verdedigen moest, en onderging in de eeuwen der kruistochten vele lotswisselingen. Tegenwoordig is het een van de eerste stations aan den spoorweg, die van Jaffa naar Jeruzalem voert. Het heet nog steeds Lydda, in het Arabisch Loedd, telt 7000 inwoners, waaronder 2000 Grieksch-Katholieken. Men vindt er nog de overblijfselen van eene kruisvaarderskerk (Baedeker).

Lydia. Eene vrouw afkomstig uit Thyathira, eene stad in Lydië in Klein-Azië, en allicht daarom in hare nieuwe woonplaats Philippi in Macedonië „Lydia' = de Lydische genaamd, wat dan tot eigennaam geworden is. Op zijne tweede zendingsreis stak Paulus over naar Europa kwam te Philippi en ging naar de Joodsche gebedsplaats aan de rivier waar hij sprak tot de vrouwen die daar samengekomen waren. Eene er van was Lydia, eene proselietin, = eene heidensche die op zekere hoogte tot het Jodendom was overgegaan (zie het artikel Proseliet). Zij was van beroep purperverkoopster. Paulus haalde haar over, doopte haar, en zoo was zij de eerste Christen van Europa; Handelingen 16 vers 11—15. Ook hare huisgenooten werden gedoopt en zij haalde Paulus over om bij haar in huis te logeeren. Onder hare huisgenooten moeten we denkelijk hare bedienden of slaven verstaan, daar van echtgenoot of kinderen niet gesproken wordt.

[redacted]

M.

Maächa. I. De derde vrouw van koning David (± 1000 v. C.) en moeder van Absalom; 2 Samuël 3 vers 3. Daarenboven komen er nog tal van vrouwen van dien naam in het Oude Testament voor, van wie geen enkele vermeldenswaard is dan de moeder van koning Aza of Asa (regeert 923—882), die door haren zoon als Koninginmoeder (Sultane valide) werd afgezet omdat zij „een afschuwelijk voorwerp" voor den Astartedienst had doen oprichten, waarschijnlijk een onkiesch zinnebeeld der godheid als voortbrengende natuurkracht. Misschien een phallus (mannelijk geslachtsdeel) gelijk in Voor-Indië zooveel voorkomt.

Maächa. II. Eene landstreek in het uiterste Noordoosten van Palestina, dat soms onder Israëlietische heerschappij was, en soms niet.

Maagd. Zie over Jezus' geboorte uit eene maagd het artikel Immanuël.

Maan. De oude Israëlieten richtten hunne tijdrekening vooral naar de maan. Zij namen waar wanneer de dunne sikkel der nieuwe maan voor het eerst scheen, en rekenden dat dien avond de nieuwe maand begon. Deze duurde dan 28 of 29 dagen. Daar 12 zulke maanden het zonnejaar niet vulden, nam men er soms nog een dertiende bij (zie het artikel Adar). De nieuwe maan werd blijde begroet. Dan was het feest. Het nieuwemaanfeest wordt in het Oude Testament herhaaldelijk genoemd. Dan werden er offers gebracht en had men een feestelijken maaltijd (gelijk aan het hof van Saul; 1 Samuël 20 vers 5, 24 en 27).

De vier gestalten der maan, die elk 7 dagen duren, heeft de indeeling van den tijd in weken doen ontstaan. Zij is veel ouder dan de ons bekende geschiedenis van Israël en de bijbel; stamt reeds van de Babyloniërs.

Natuurlijk werd de maan zelve door de heidenen vereerd. Den Joden was dit verboden. Toch deden ze aan maanvereering; vooral de vrouwen; wat vooral blijkt uit Jeremia 44 vers 17—19, waar Joodsche ballingen in Egypte aan deze vereering deelnemen. Zij noemden de maan: de hemelkoningin en schijnen haar koeken in den vorm van den maansikkel geofferd te hebben. De Grieksche naam der maangodin Artemis is de zelfde als de Klein-Aziatische Astarte en de Oudtestamentische Astaroth; zie het artikel Astarte, aldaar aan het slot.

Maand. De maanden van het Joodsche jaar worden in den bijbel soms aangeduid als „de eerste", „de tweede", enz. Vóór de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) begon men in het najaar, na de ballingschap met het voorjaar. Deze beide regelingen bestaan thans nog. De Joden beginnen de eerste maand van hun burgerlijk jaar in October; van hun kerkelijk jaar in het

voorjaar, ongeveer in April. — Na de ballingschap heeten de maanden als volgt (te beginnen met het voorjaar): Nizan (deze is volgens Exodus 12 vers 1 de eerste, „het hoofd der maanden", omdat daarin de Israëlieten uit Egypte trokken), Ijjar, Siwan, Tammuz (deze heette naar den god Tammuz; zie dat artikel), Aab, Eloel, Tisri, Marheswan, Kislew, Tebeth, Sjebat en Adar (spreek uit Adaar). Als dertiende maand (zie het vorig artikel) soms nog We-adar = Nog-eens-Adaar.

Wat wij tegenwoordig het Joodsche nieuwjaar noemen is het burgerlijke en valt dus in het najaar; met de maand Tisri begint het. — Er komen in den bijbel nog vier voor-exilische misschien Kanaänietische maandnamen voor, namelijk Abib, Bul, Ethanim en Ziw. Zie over hunne beteekenis de betreffende artikelen. Vooral de naam Ziw is merkwaardig.

Maantje. In de oudheid deed men den kameelen soms een sieraad in den vorm van de gehoornde maan om den hals. Zoo de Midianietische koningen Zebah en Salmunna, in Richteren 8 vers 21. In vers 26 dragen de menschen ze ook zelf. Ook de Jeruzalemsche dames; volgens Jesaja 3 vers 18.

Maanziek. Dit woord komt in het Nieuwe Testament twee keer voor, in Mattheüs 4 vers 24 en 17 vers 15. Jezus geneest daar maanzieken dat is: lijders aan vallende ziekte. Men meende dat het slapen in den maneschijn iemand ziek kon maken. Waarom juist lijders aan toevallen maanziek geacht werden blijkt niet.

Macedonië. Een groot land ten Noorden van Griekenland, waarvan Thessalonica (het huidige Saloniki) ongeveer het midden is. Onder Alexander den Groote (± 333 v. C.) had het zijn grootsten bloei. In 148 v. C. werd het eene Romeinsche provincie. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis in Klein-Azië reisde, had hij volgens Handelingen 16 vers 9 een nachtelijk vizioen te Troas aan de Dardanellen. Een Macedonisch man stond voor hem en bad hem: „Kom over naar Macedonië en help ons," Zoo stak de apostel over en predikte te Philippi voor het eerst in Europa. Aldaar, en te Thessalonica, en te Beréa (zie het kaartje op no. V van het Voorwerk), steden van Macedonië, stichtte hij gemeenten; zie Handelingen 16 vers 11—17 vers 14. Ook op zijne derde zendingsreis vertoefde hij in dat land; Handelingen 20 vers 3—6.

Machalath. Een in de Statenvertaling in de opschriften van de psalmen 83 en 88 onvertaald gelaten woord, dat misschien beteekent: Op de wijs van „De ziekte van". Maar de vertaling is onzeker. Er zijn verscheidene andere verklaringen.

Machlon. Een van de zonen van Naömi; Ruth 1 vers 2. Zie het artikel Naömi. De Leidsche vertaling noemt hem Mahlon.

Machpela. De spelonk van Machpela (het woord kan „de dubbele" beteekenen) was aan het eind van een akker bij Hebron

in Zuid-Palestina, en werd door aartsvader Abraham met het omliggende terrein voor 400 sikkelen of daalders van zekeren Ephron gekocht, om er zijne vrouw Sara, die juist gestorven was, te begraven; Genesis 23 vers 1—20. Ook Abraham zelf werd er later begraven; Genesis 25 vers 9; benevens velen van zijn nageslacht; Genesis 49 vers 29—32; onder andere Isaäk, Rebekka en Jakob.

Magdala. Een plaatsje aan de Westkust van het meer van Galiléa, omtrent het midden van die kust. Thans is het een armzalig dorp, 25 minuten gaans ten Noorden van Tiberias. Het heet nu Medsjel. Naar Magdala heet de bekende Maria Magdalena = Maria van Magdala.

Volgens de Statenvertaling is Jezus ook te Magdala geweest (zie Mattheüs 15 vers 39); maar verbeterde vertalingen hebben Magadan, een ons verder onbekende plaats, die waarschijnlijk aan de Oostkust van het meer moet gezocht worden. Toch zal Jezus ook wel te Magdala zijn geweest; immers het lag midden in de streek waar hij veel verkeerde.

Magdalena. Zie Magdala en Maria Magdalena.

Magog. De in de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) levende profeet Ezechiël wil Jehovah's macht teekenen. Om aan de heidenen te toonen hoe machtig Hij is zal Hij de Israëlieten niet alleen weder in Kanaän doen wonen, maar ook in verre toekomst een machtigen laatsten aanval van vijandelijke volken afslaan en Israël redden. Bij die vijandige volken dacht hij zonder twijfel aan de Scythen, die in zijn tijd reeds een halve eeuw bekend waren. Hij noemt ze in Hoofdstuk 38 en 39 het volk van Magog, onder hun koning Gog (Ezechiël 38 vers 2, verbeterde vertaling). Magog zal in die mate verslagen worden dat Israël glansrijk en voor goed verlost is. — Het Nieuwe Testament nam later deze gedachte over en spreekt van Gog en Magog die in het laatste der dagen (= bij de Groote wereldcatastrophe) een laatsten aanval op het Godsrijk zullen doen, maar door vuur zullen worden verslonden; Openbaring 20 vers 9.

Ezechiël zelf had allicht geen duidelijke voorstelling van de ligging van Magog. Men denkt het te moeten zoeken in wat wij thans den Kaukasus noemen. Bij een volksstam aldaar heet dit gebergte nog Ghog = berg; en de Noordelijkste hoogste keten heet de Maghog = Groote berg. Van de gebergten Gog en Magog heeft Ezechiël, die allicht niet goed op de hoogte was, dan een koning Gog en een land Magog gemaakt. In elk geval bedoelt hij een woest Noordelijk volk. Eveneens bedoelt Openbaring de verre woeste volksstammen uit het Noordoosten, Mongoolsche nomaden.

Magor-Missahit. Zie Paschur.

Mahanaïm. Eene aanzienlijke stad midden in het Overjordaan-

sche. Oude overleveringen zijn er aan verbonden om den naam die „Twee legerplaatsen" beteekent te verklaren. In Genesis 22 vers 1 en 2 staat, dat toen de aartsvader Jakob uit de ballingschap-bij-Laban met zijne beide vrouwen en zijne bezittingen in Kanaän terugkeerde, de engelen Gods hem tegemoet kwamen, bij wier aanblik hij zeide: „Dit is een godenleger!" Daarom noemde hij die plaats Mahanaïm. En in vers 7 staat, dat toen hij daar in de buurt zijn broeder Ezau (van wien hij in onmin gescheiden was) tegemoet kwam, de voorzichtigheid door hem betracht werd. Hij deelde namelijk zijne bezittingen in tweeën, opdat, als de eene helft werd aangevallen en verslagen, de andere zou kunnen vluchten. Naar deze twee legers en hunne legering heet dan die plek Mahanaïm. Zie ook vers 10.

Reeds 1000 v. C. was het een voorname plaats, want Sauls zoon en opvolger Isboseth had er zijne residentie; 2 Samuël 2 vers 8. Toen niet veel jaren daarna David voor zijn zoon Absalom vluchten moest, week hij over den Jordaan uit naar Mahanaïm en vestigde zich daar tijdelijk; 2 Samuël 17 vers 24 en 27. Volgens 1 Koningen 4 vers 14 was het de hoofdplaats van een van de 12 districten waarin Salomo zijn rijk verdeeld had.

In Hooglied 6 vers 13 is in de verbeterde vertaling sprake van een Mahanaïmdans. Wat dat is weten we niet.

Mahalath leannoth. Zie Machalath en Leannoth.

Maher Sjalal Chaz Baz. Omstreeks het jaar 734 v. C. voorspelde de profeet Jezaja dat de uit het verre Oosten aanrukkende Assyriërs, de vijandige Noorderburen van Judéa, namelijk de verbonden rijken van Israël en Damascus (Syrië) zouden vernietigen en zoo Judéa lucht geven. Hij voorspelt dit op Jehovahs bevel in den volgenden vorm. Hij verwekt een zoon en noemt dien Maher Sjalal Chaz Baz (wat beteekent: Haastig-roof-ijlings-buit = Haastig tot den roof, ijlings tot den buit), want vóór dat dit knaapje Vader en Moeder zou kunnen zeggen zouden de haastig tot den roof en ijlings tot den buit aanrukkende Assyriërs Israël en Damascus hebben ten ondergebracht; Jezaja 8 vers 1—4. — De naam van den knaap schijnt dus niet ad rem, maar juist verkeerd om.

Makkabeërs. De familieleden en in het algemeen de medestrijders van Judas Makkabi; zie (ook over de beteekenis van dit Makkabi) dat artikel. De vader van dezen Judas, Mattathias, die den strijd tegen de Syriërs begon, was de achterkleinzoon van een zekeren Hasmon, waarom het vorstengeslacht dat uit hem gesproten is ook wel „de Hasmoneërs" wordt genoemd.

Het woord Makkabeërs heeft men op steeds ruimer kring toegepast. Eerst op de familie van Judas Makkabi. Toen op hunne medestrijders in Palestina. Ten slotte (in het derde apocryphe boek van dien naam) zelfs op door heidenen onderdrukte Joden in Egypte.

In het bijzonder noemt men nog aldus den negentigjarigen Eleazer van 2 Makkabeën 6 en de Moeder met zeven zonen uit Hoofdstuk 7, welke zonen, gedwongen om varkensvleesch te eten en dit niet willende, door de heidenen gewelddadig zijn gemarteld en in de pan gebraden en gedood; en dit terwijl de moeder het aanzag. Deze moeder heet dan: „de moeder der Makkabeërs", en hare zeven zonen: „de Makkabeesche broeders". Wat Eleazar betreft, ook deze wilde geen varkensvleesch eten en werd doodgeslagen.

Over den tijd en de omstandigheden waarin de Makkabeërs leefden zie het artikel Antiochus IV Epiphanes.

Makkabeërs (De drie boeken der). Achter in de serie der Apocryphe boeken (zie dat artikel) van het Oude Testament staan de drie boeken der Makkabeërs, die achtereenvolgens 16, 15 en 7 hoofdstukken tellen. Bij de Roomsch-Katholieken behooren de twee eerste tot de Heilige Schrift.

De daden der Makkabeërs (zie dat artikel) hebben een geheele literatuur doen ontstaan, waarvan in onze 3 boeken een klein deel is blijven bestaan. Van de drie is het eerste het meest geloofwaardig en het eerst geschreven, doch bevat later gebeurde gebeurtenissen, namelijk van ± 175—135 v. C. Het tweede en derde is later geschreven doch bevat met fantasie vermengde verhalen uit ouder tijden. —

I. bevat de daden van Mattathias en zijne zonen in hun strijd tegen den onderdrukkenden heidenschen Syrischen koning Antiochus Epiphanes; hun strijd om den voorvaderlijken godsdienst en de staatkundige vrijheid te handhaven. Antiochus plundert Jeruzalem, wil dat de Joden varkensvleesch eten, verbiedt den sabbath, plaatst een afgodsaltaar in den tempel te Jeruzalem, enz. De priester Mattathias uit Modin treedt op, strijdt tot hij sterft, wijst den derde zijner 5 zonen, namelijk Judas, tot zijn opvolger aan. Deze bevrijdt Jeruzalem, herstelt den Jehovahdienst, sneuvelt ten slotte. Zijn broeder Jonathan volgt hem op, strijdt eveneens, doch wordt verraderlijk vermoord. Dan volgt Simon, die erfelijk vorst en hoogepriester wordt en ook al een gewelddadigen dood vindt.

Wij bezitten dit boek in het Grieksch; doch het is oorspronkelijk in het Hebreeuwsch geschreven, waarschijnlijk door een tijdgenoot of bijna-tijdgenoot. De stijl is onopgesmukt, de inhoud meestal geloofwaardig; dit boek is het beste der geschiedkundige Apocryphen. Voor onze kennis van het tijdvak 175—135 v. C. heeft het groote waarde.

II. Het Tweede boek zet de geschiedenis van het eerste *niet* voort, maar gaat eerder in de historie nog wat verder terug, en verhaalt dan ten deele fantastische en ongeloofwaardige episoden uit een deel van den Makkabeërsstrijd. Van hoofdstuk 6 vers

18 tot 7 vers 42 staan de bekende verhalen van Eleazar en de Makkabeesche broeders (zie het slot van het artikel Makkabeërs). Het boek is een zeer ongeschikt en verward uittreksel van een uitgebreider werk van een zekeren Jason van Cyrene, dat echter verloren is gegaan. Vooral in het tweede gedeelte is de draad van het verhaal moeielijk te vatten; sommige gebeurtenissen worden tweemaal doch anders verteld, enz. Het historisch gezag van dit werk is dan ook gering; het is zelfs eigenlijk geen geschiedkundeboek maar het heeft een ander doel, namelijk de Joden in Egypte (waaraan 2 brieven worden gericht) op te wekken om jaarlijks te vieren de herinnering aan de reiniging des tempels van de afgodische elementen, welke Antiochus Epiphanes had ingevoerd, en aan een gewonnen veldslag van Judas den Makkabeër. De genoemde reiniging had plaats op 25 December 164 v. C., wordt o.a. in Johannes 10 vers 22 vermeld en wordt heden nog herdacht. Zij is natuurlijk eene andere dan die van Jezus in ± 30 n. C.

Het Tweede Makkabeënboek is tusschen 100 v. C. en Christus' geboorte in Egypte in het Grieksch geschreven. De stijl is gezwollen en met allerlei redekunstige figuren overladen.

III. Van nog minder waarde is het derde boek, dat dan ook niet tot de Roomsche Heilige Schrift behoort. Het staat ook niet gelijk de andere Oudtestamentische Apocryphen in de Luthersche bijbels. In onze Statenvertaling sluit het de rij dier Apocryphen. Ten onrechte heet het een Makkabeesch boek. Het heeft met de Makkabeërs niets te maken, maar men ging aldus allengs ieder noemen die om zijn Joodsch geloof vervolgd werd.

Het boek verhaalt van eene erge vervolging der Joden te Alexandrië onder Ptolemaeüs Philopater (regeert 222—205 v. C.). Olifanten zouden hen vertrappen, maar werden door twee engelen tegengehouden. Het verhaal is uiterst fantastisch. Het eindigt daarmede, dat de Joden bevrijd en onthaald worden en zich op hunne vijanden mogen wreken, eene permissie waarvan zij ruim gebruik maken. In zooverre is het verhaal even onchristelijk als het boek Esther. Onder de fantastische opsmuksels is er een, dat verhaalt hoe Ptolemaeüs in het Allerheiligste des Jeruzalemschen tempels wilde doordringen doch met lamheid geslagen werd. — Het werk is evenals no II in het Grieksch geschreven, misschien wel na het begin onzer jaartelling.

Malcham. Andere spelling van Milchom. Zie Milkom.

Malchus. Een dienstknecht van den hoogepriester Kajaphas, die op den bekenden Donderdagavond medeging om Jezus gevangen te nemen. In Gethsémané gekomen werd hem aldaar door Petrus, die Jezus verdedigen wilde, het rechteroor afgehouwen; Johannes 18 vers 10. Mattheüs (26 vers 51) en Marcus (15 vers 47) vermelden alleen het afslaan van een oor door iemand. Lucas

(22 vers 50 en 51) en Johannes zeggen dat het 't *rechter*oor was. Lucas zegt ook dat Jezus het terstond genas. En Johannes noemt den naam van den knecht.

Male. Een verouderd Hollandsch woord dat in Mattheüs 10 vers 10 en Marcus 6 vers 8, enz. voorkomt. Jezus zegt dat zijne discipelen op hunne propagandatochten niet veel omslag en bagage moeten medenemen, o.a. geen male. Male = reiszak. Vergelijk het woord brievenmail of maal.

Maleachi. Het laatste boek des Ouden Testaments, de laatste der zoogenaamde Twaalf kleine profeten. Een boekje van slechts vier hoofdstukken. Het bestrijdt den twijfel aan Jehovahs rechtvaardigheid door te wijzen op het aanstaand oordeel. Jehovah bemint Israël, maar dit eert Jehovah niet. Het brengt gebrekkige, God onwaardige offers (Hoofdstuk 1 vers 6—14); hierover worden de priesters scherp berispt; Hoofdstuk 2 vers 1—9. Dan heerscht er de zonde van het huwen met vreemde vrouwen en het verstooten van Israëlietische (vers 10—16), allerlei onzedelijkheid (Hoofdstuk 3 vers 5), het bedriegen van Jehovah in het geven van de Hem toekomende gaven (vers 7—10), enz. enz.

Het is een van de jongste profetische geschriften van het Oude Testament; misschien uit Nehemia's tijd; dus ongeveer uit 450 v. C. Dat het in elk geval vrij lang na de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) is geschreven, blijkt hieruit dat de van 519—516 gebouwde (zoogenaamde Tweede) tempel als voltooid en in gebruik wordt voorgesteld; zie Maleachi 3 vers 1—10. — Van den schrijver weten we niet alleen niets, maar zelfs zijn naam is ons onbekend; immers „Maleachi" is denkelijk geen eigennaam maar beteekent: mijn engel; of mijn bode. In Hoofdstuk 3 vers 1 staat namelijk dat God „Zijn bode" zenden zal. Dit woord heeft de Verzamelaar van het Boek der Twaalf kleine profeten waarschijnlijk voor een eigennaam aangezien en aan het hoofd van dit geschrift gesteld. Andere uitleggers houden „Maleachi" echter wel degelijk voor een eigennaam.

De geest van het boek is de geest van den tijd waarin het geschreven is. Men dringt aan op stipte onderhouding van den Tempeldienst, het brengen van offers en tienden, en het zuiver onderhouden van de wet van Mozes. —

Een groote rol heeft later gespeeld het idee van den genoemden „bode", die voor de komst der Heeren zou uitgaan (Hoofdstuk 3 vers 1) en die in Hoofdstuk 4 vers 5 „Elia" genoemd wordt. Later heeft men hiervan gemaakt dat de komst van den Messias door een profeet zou worden aangekondigd. Bekend is dat het Nieuwe Testament onder dien Messias Jezus verstaat en in den hem voorafgaanden Johannes den Dooper dien „bode" ziet. In Lucas 1 vers 17 en 76 worden dan ook teksten van Maleachi op het

kind Johannes toegepast. In Mattheüs 11 vers 10 en Lucas 7 vers 27 wordt hij die „bode" van Maleachi 3 vers 1 genoemd. En in Mattheüs 11 vers 14 zelfs de „Elia die komen zal".

Malkam. Zie Milkom

Mammon. Een Arameesch of Syrisch of plat-laat-Joodsch woord dat „rijkdom" beteekent. In Mattheüs 6 vers 24 wordt het verpersoonlijkt tot „den god van het geld" of iets dergelijks. Zoo ook Lucas 16 vers 13.

In Lucas 16 vers 9 staat dat men zich uit den onrechtvaardigen Mammon vrienden moet maken, opdat zij u eenmaal mogen ontvangen in den hemel. De uitlegging van dezen tekst is aldus: Lucas meent dat aan het geld als zoodanig onrecht kleeft, prijst de armen zalig, enz. Hij noemt dus den rijkdom (Mammon) per sé „onrechtvaardig". Wie nu geld heeft, bestede het tot weldadigheid. De beweldadigde armen zullen als *armen* zéker eenmaal in den hemel komen, en aldaar allicht voorbede voor u doen dat ook gij daar toegelaten zult worden.

Over den voorkeur van Lucas voor de armen zie het artikel Ebionieten.

Mamre. Een oudere naam voor Hebron, eene stad in Zuid-Palestina. Hier begroef Abraham zijne vrouw; zie Genesis 23 vers 19. — Bij „den eik van Mamre die bij Hebron is" woonde eens de aartsvader; Genesis 13 vers 18. Uit deze uitdrukking zou men opmaken dat Mamre nog wat anders was dan Hebron. Welnu in Genesis 14 vers 13 en 24 is het een mannennaam, de naam van een Amoriet, de naam van iemand die den krijgstocht met Abraham medemaakte om Lot te bevrijden, en van wien ook nog twee broeders worden genoemd. — Op andere plaatsen schijnt Mamre de naam van de *streek* waarin Hebron ligt. — De eigennaam schijnt dus meerdere beteekenissen gehad te hebben.

Man. Verkorting van Manna. Zie dat artikel.

Manasse. I. De oudste van de beide zonen van Jozef (Genesis 41 vers 51) die door Jozefs vader Jakob als eigen zoon werden aangenomen (Genesis 48 vers 5) en naar wien ook stammen van Israël zijn genoemd. Hoewel Manasse de oudste was, zegende de oude Jakob hem met de linkerhand en den jongeren Ephraïm met de rechter (ondanks Jozefs protest), omdat Ephraïm machtiger zou worden; vers 8—20. — De stam Manasse, die van den persoon Manasse heette af te stammen, was in twee deelen verdeeld, wier grondgebied ver uit elkaar lag. Oost-Manasse was het Noordoostelijkste gedeelte van het Overjordaansche. West-Manasse lag aan de Middellandsche zee, van zee tot Jordaan, ongeveer in het midden van Palestina; de latere stad Samaria lag o.a. in dit grondgebied. Bij de scheuring van 943 ging geheel Manasse over tot het Noordrijk, en werd West-Manasse belangrijk, daar de hoofdstad Samaria er in lag.

Manasse. II. Koning van het sinds de scheuring van 943 **v.** C. bestaande Zuidrijk Judéa; van 696—642 v C. Hij was wel de zoon van den vromen koning Hizkia, maar zelf de ergste afgodendienaar die er ooit op den Jeruzalemschen troon zat. En hij regeerde het langst van alle koningen; 55 jaar lang; van zijn twaalfde jaar af. In 2 Koningen 21 vers 1—9 staat een lange lijst van al zijn verbazend bijgeloof en afgoderij; zelfs offerde hij zijn zoon door den vuurdood aan Moloch; zie dat artikel. En hij vervolgde zijne tegenstanders, zoodat Jeruzalem vol bloed was. Volgens vers 10—15 waarschuwden profeten hem en bedreigden Judéa met den ondergang, gelijk in 722 Israël was ten ondergegaan. De later werkelijk gevolgde ondergang van het rijk Judéa in 586 v. C. wordt steeds aan „de zonden van Manasse" toegeschreven; zie bijv. 2 Koningen 23 vers 26; en 24 vers 3 en 4. De overlevering zegt dat onder de hem waarschuwende profeten Jesaja was en dat hij dezen in stukken deed zagen, waarop Hebreën 11 vers 37 nog moet zinspelen. Zoo is Manasse een van de grootste zondaren uit de bijbelsche geschiedenis. Eindelijk, eindelijk stierf de goddelooze koning en werd in zijn tuin begraven.

Het Kroniekenboek geeft een heel ander verhaal, dat echter als onhistorisch moet worden beschouwd. In Hoofdstuk 23 vers 11—19 van 2 Kronieken staat dat hij midden in zijne regeering tot straf door Assyrische legerhoofden naar Babel is gebracht, daar tot inkeer gekomen God gebeden en vermurwd heeft, en later weder koning te Jeruzalem geworden is, waar hij de stad versterkte, de vreemde goden wegdeed, en Jehovah diende en deed dienen. Over het genoemde gebed van Manasse zie het volgend artikel.

Manasse (Het gebed van). Het in 't vorig artikel genoemde gebed te Babel in zijne benauwdheid door Koning Manasse uitgesproken, is later door een Grieksch schrijvenden Jood volgens zijne fantazie opgeschreven, en heeft een plaats gekregen onder de Apocryphe boeken van het Oude Testament. Het is daar een afzonderlijk boek van één hoofdstuk. Het behoeft niet gezegd te worden dat het geschrift op alle mogelijke manieren onecht is. Zelfs door de Roomsche kerk wordt het niet als echt erkend. Het is echter stichtelijk om te lezen.

Manna. Tijdens de omzwerving van de Israëlieten in de onvruchtbare woestijnen van het Sinaietisch schiereiland, omstreeks 1300 v. C. zijn zij volgens bijbelverhalen gedeeltelijk gevoed door Manna, zoete geelachtige korreltjes die uit de lucht vielen. Volgens de verhalen kon elk gezin elken morgen, 40 jaar lang, voldoenden voorraad (14 Liter) oprapen, om er dien dag van te leven. Doch Vrijdags dubbel; ook voor den Sabbath. Dit moet dan geduurd hebben totdat de omzwerving voorbij was, men den Jordaan overtrok en inging in het land Kanaän „overvloeiende van melk en

honig", waar geen manna, dat toch een flauw en op den duur vervelend voedsel was, meer noodig was. Ter herinnering werd er eenige hoeveelheid medegenomen, en later in den Jeruzalemschen tempel bewaard. — Aan dit alles ligt werkelijkheid ten grondslag. Het manna is heden nog een gewoon voortbrengsel van het Sinaïetisch schiereiland. Er is eene struik, door de Arabieren Tarfa genaamd, de Tamarix mannifera. Door den steek van een zeker insect, den Coccus manniparus, getroffen, vloeit uit het onzichtbare wondje een helder sap, dat zich allengs verhardt en als geelachtige korrels op den grond valt, waar men het 's morgens vroeg oprapen moet, daar het in de zon versmelt. De Arabieren gebruiken het als honig bij 't brood. Het wordt aan Russische pelgrims verkocht. Het kan opwaaien en elders neervallen als een echte hemelsche (van boven nedervallende) broodregen. De Arabieren noemen het dan ook Manno 's samâi = hemelsch geschenk. Het Arabische *man* beteekent namelijk geschenk. Deze verklaring van het woord Manna is waarschijnlijker dan die welke in Exodus 16 vers 15 en 31 gegeven wordt. Daar wordt gezegd dat de Israëlieten toen ze het hemelvoedsel voor 't eerst zagen, uitriepen: „Wat is dat?" In het Hebreeuwsch: „Man hoe?" Eigenlijk beteekent: „Man hoe" niet „Wat is dat?" maar „Wie is dat?" — Naar dit „Man" zou dan de stof genoemd zijn. De vorm „Manna" is niet Hebreeuwsch maar Arameesch of Syrisch of laatplat Joodsch. Zoo komt het woord in het Nieuwe Testament verscheidene keeren voor.

Eigenlijk staat in den bijbel nergens opzettelijk dat men het Manna 40 jaar lang elken dag at, maar Exodus 16 vers 35 schijnt dit toch te laten doorschemeren en het is ook de latere algemeene opvatting.

Als De Genestet in een beroemd geworden gedicht zegt dat de stichtelijke bijbelwoorden zijn „Manna voor het jong gemoed", dan bedoelt hij dus: Hemelvoedsel voor het jong gemoed. —

Behalve het bijbelsche manna komt er in Italië nog een ander soort van boomuitvloeisel voor, de esschen-manna. Ook in Perzië is een dergelijk product van een doornstruik. En in de Kirgisische steppen waait eetbaar mos soms in groote hoeveelheden, nadat het door den wind losgerukt is, bijeen; zoogenaamde mannavlechten. — Het in onze apotheken verkocht wordende manna is niet het echte.

Manoach. De vader van Simson. Hij woonde te Zora, 3 uur ten Westen van Jeruzalem. Zijne vrouw was, evenals de moeder van andere beroemde mannen, Isaäk, Jozef, Samuël, Johannes den Dooper, lang onvruchtbaar. Toen verscheen haar een engel die haar de geboorte van een held meldde; Richteren 13 vers 1—5. Manoach, dit hoorende, bad Jehovah om ook dien engel te mogen ontmoeten; dit geschiedde, waarop de engel zijne aankondiging herhaalde. Manoch bracht hem een brandoffer, waarop

de hemelbode in de vlam ten hemel voer; vers 6—23. — Als Simson geboren is en opgroeit, voeden de ouders hem als Nazireër op, d. i. ze knippen zijn haar nimmer en geven hem geen wijn. Als de knaap tot man is opgegroeid en een Philistijnsch meisje trouwen wil, zijn Manoach en zijne vrouw daar tegen; Richteren 14 vers 1—3. Toch geven ze toe en reizen met hem naar de Philistijnsche stad Timnath om het meisje ten huwelijk te vragen. Onderweg doodt hij een leeuw, in welks rif zich later een bijenzwerm nestelt, waarvan hij bij een tweede reis met z'n ouders, dezen te eten geeft; vers 5—10. Daarna hooren we van Manoach niets meer. — De Leidsche vertaling spelt den naam aldus: Manoah.

Maon. Eene stad, woonplaats van den uit 1 Samuël 15 bekenden veebezitter Nabal. David nam er op een van zijne zwerftochten de wijk; vers 2. Maon ligt 4 uur ten Z.O. van Hebron, dus in Zuid-Palestina, niet ver van de Doode Zee, in een woest oord. Het bestaat nog als een dorpje en heet Maïn.

Mara. Bijnaam van Naömi; zie dat artikel.

Maranatha. Aan het eind van den eersten brief aan de Corinthiërs, Hoofdstuk 16 vers 22 neemt Paulus (die den brief *gedicteerd* heeft) óók zelf nog even de pen op en schrijft een paar woorden, o.a. Maran-atha, twee woorden in het Syrisch of laat-plat Joodsch (de spreektaal van Palestina in Jezus' dagen) die beteekenen: Onze Heer komt. Ook kan men lezen: Marana-tha = Onze Heer, kom! — Met dien Heer is Jezus bedoeld, van wien Paulus vast geloofde dat hij spoedig van uit den hemel zou terugkeeren.

Marcus. Volgens 1 Petrus 5 vers 13 een „zoon" (dat is: een leerling) van Petrus. Indien zijn volledige naam „Johannes Marcus" was dan kan hij dezelfde zijn geweest die in de Handelingen der apostelen meermalen als een reisgenoot van Paulus voorkomt; zie het artikel Johannes Marcus. Indien hij niet dezelfde is dan weten we niets van hem.

De zeer oude overlevering van den kerkvader Papias, bij den ± 325 levenden kerkhistorieschrijver Eusebius bewaard gebleven, zegt dat Marcus heeft opgeschreven wat hij door middel van Petrus omtrent Jezus had vernomen. Zelf had hij Jezus niet gekend. En hij schreef geen geregeld bericht doch alles door elkaar. Aldus Papias. — Het is dus niet waarschijnlijk dat met dit geschrift ons Marcusevangelie bedoeld zij. Immers dit is wel degelijk in zekere volgorde geschreven.

Marcus (Evangelie van). Dit is het tweede van onze vier canonieke evangeliën of levensbeschrijvingen van Jezus. Het is verreweg het kortste. Het bevat niets van Jezus' geboorte en jeugd en telt slechts 16 hoofdstukken, van welke Hoofdstuk 16 vers 9—20 nog later bijgevoegd is. — De meeste geleerden houden Mar-

cus voor het oudste der vier evangeliën, en sommigen meenen, dat het nog vóór de verwoesting van Jeruzalem (die in 70 valt) werd geschreven. Zij zijn evenwel van oordeel dat de schrijver voor zijn werk een nog ouder geschrift (dat voor ons verloren is gegaan) heeft gebruikt. Dit alles is onzeker. — Over de vraag of deze schrijver dezelfde is geweest als de in het Nieuwe Testament vermelde vriend van Petrus, en zoo ja, of deze dezelfde was als de gelijknamige vriend van Paulus, zie men het voorgaande artikel. — Bij het lezen van het Marcusevangelie bedenke men dat de auteur of redacteur Jezus beschouwt als meer dan een gewoon mensch, namelijk als den beloofden wereldredder of Messias, die den eeretitel draagt van „Zoon Gods". Zoo is het niet te verwonderen dat hij hem toeschrijft: wonderkrachten, wonderwetenschap, wederopstanding uit het graf, enz.

Marduk of **Mardoek.** Zie Merodach.

Markus. Zie Marcus.

Maria. De moeder van Jezus. Wij weten weinig van haar. De overlevering noemt hare ouders Anna en Joachim en de R. K. Kerk leert dat zij bij Anna's bevruchting „onbevlekt ontvangen" is en dus vrij van erfzonde was. Deze Onbevlekte ontvangenis wordt door de Roomschen elk jaar op 8 December herdacht. Zij woonde te Nazareth in Galiléa en was verloofd met Jozef (Lucas 1 vers 26 en 27), een bouwkundige. De gewone voorstelling is dat zij jong (de overlevering zegt: 15 jaar) en Jozef oud was. Zoo reeds in de apocryphe boeken. Deze meening hangt samen met het Roomsche idee dat Maria nimmer andere kinderen baarde, nimmer geslachtsgemeenschap met Jozef had, en dat de in het Nieuwe Testament genoemde broeders en zusters van Jezus Jozefs voorkinderen waren. Het Nieuwe Testament zegt van dit alles niets. In Lucas 1 vers 28 en volgende staat dan dat de engel Gabriël haar verscheen en tot haar sprak: Wees gegroet, gij begenadigde, enz. Dit „wees gegroet" is in het latijn: „Ave". Ave Maria (= wees gegroet, Maria!) is de aanhef van een bekend Roomsch gebed geworden. De engel „boodschapte" verder dat zij zonder toedoen eens mans (vers 34 en 35) moeder zou worden van een Godszoon (vers 2); een denkbeeld dat bij Grieken en Romeinen niet ongewoon was. Er gingen verhalen dat Plato en ook Augustus godenzonen waren. Vergelijk het idee van halfgoden, zooals Hercules, Castor en Pollux en vele anderen die zonen waren van Zeus bij aardsche vrouwen. Dat hemelsche wezens zich met aardsche vrouwen vermengden is ook aan het Oude Testament niet vreemd; vergelijk Genesis 6 vers 2. In de Oudheid is zulk een denkbeeld zeer gewoon en ook Boeddha heet niet door eenen aardschen vader verwekt.

Maria neemt de genoemde „boodschap" (die door de Roomsch-Katholieken op den feestdag „Maria boodschap" jaarlijks den

25 Maart wordt herdacht) nederig op (vers 38), wordt op eene volkomen reine wijze, door loutere werking des Heiligen Geestes, zwanger, blijft dus maagd (vandaar de uitdrukking: de heilige maagd), en reist naar het Zuiden des lands om hare nicht Elisabeth, die ook zwanger is, te bezoeken; deze begroet haar terstond als „moeder des Heeren"; vers 39—45. Maria barst dan uit in een loflied tot Gods eer; vers 46—53; en blijft er 3 maanden logeeren. In Mattheüs 1, dat van al het vorige niets zegt, staat dan dat Jozef, de zwangerschap zijner verloofde bemerkende, haar niet tot schande wilde maken, haar zonder opzien haar afscheid wilde geven (vers 18 en 19), doch, door eenen engel van de ware toedracht onderricht, haar „tot zich nam", waarmede zeker bedoeld is dat hij haar huwde; vers 20—25. Daarna is Maria volgens het bekende verhaal van Lucas 2 niet bevallen te Nazareth, maar te Bethlehem, waarheen eene volkstelling de echtelieden had geroepen. Deze volkstelling heeft in werkelijkheid 10 jaar later plaats gehad, en historisch zal wel wezen dat Maria te Nazareth is bevallen.

Volgens Lucas 2 en Mattheüs 2 vers 1 echter te Bethlehem. Vandaar, door de bekende Wijzen uit het Oosten bezocht (Mattheüs 2 vers 11), is het gezin, ook Maria, naar Egypte gevlucht om den Bethlehemschen kindermoord te ontgaan (vers 11). Deze „vlucht naar Egypte" is het die tallooze malen is afgebeeld. Men ziet dan Maria rijdende op een ezel met het kind. Jozef gaat er naast. Vele legenden bestaan omtrent deze reis. Geen van die staat in het Nieuwe Testament. Maar wel in het apocryphe „Evangelie van Jezus' kindsheid." Maria speelt er telkens eene groote rol. — In Egypte bleef het gezin tot den dood van koning Herodes den Groote, waarna men zich vestigde te Nazareth; vers 23.

Lucas, waarin voor de Egypte-reis geen plaats is, zegt nog in Hoofdstuk 2 vers 22—40, dat Maria en haar man na hare „reiniging" (een vrouw die bevallen was gold voor onrein; bij een jongen 40, bij een meisje 80 dagen) naar Jeruzalem ging om een reinigingsoffer te brengen en het kind aan God voor te stellen. Hier geschiedde het gebeurde met Simeon; zie dat artikel. De Roomschen herdenken dit tempelbezoek en houden naar aanleiding van vers 32 een processie met kaarsen en noemen den dag (2 Februari) Maria Lichtmis. Dit bezoek te Jeruzalem moet gedacht worden als van uit Bethlehem gemaakt. Nadat het afgeloopen is keeren de echtelieden naar „hunne stad Nazareth" terug; vers 40.

Te Nazareth heeft Maria zonder twijfel een druk leven gehad, daar er minstens nog 6 kinderen geboren werden. De Roomschen, die het zooals gezegd is een schandelijk denkbeeld vinden, dat Maria in het vervolg gemeenschap met een man zou hebben gehad en gewone kinderen gebaard, zeggen dat deze door het

Nieuwe Testament genoemde kinderen vóórkinderen van Jozef zijn geweest. Maar het „totdat" van Mattheüs 1 vers 25 leert dat deze opvatting onbijbelsch is.

Het Nieuwe Testament vertelt verder van Maria bijna niets. Uit Lucas 2 vers 41—51 blijkt dat zij jaarlijks mede opging ter bedevaart naar Jeruzalem; hare moederlijke bezorgdheid over haar zoekgeraakten 12 jarigen jongen blijkt uit vers 48. Zij bewaart de herinnering aan Jezus' antwoord in haar hart; vers 51. — Als Jezus op ongeveer 30-jarigen leeftijd optreedt, vernemen we nimmer meer van Jozef. Maria was toen zeker reeds weduwe. Een paar keer wordt ze slechts genoemd. In het onhistorische Johannesevangelie is zij op de bruiloft te Kana, waar Jezus water in wijn verandert; Johannes 2 vers 1—10; hier schijnt Maria wel vertrouwen in haar zoon te hebben. Maar in de andere evangeliën kan ze zich met Jezus' optreden niet vereenigen; zij wil hem thuis halen en houdt hem voor overspannen; in het Grieksch staat „in exstase" = buiten zijn gewone doen. Zie Mattheüs 12 vers 46—50; Marcus 3 vers 21 en 31—35; Lucas 8 vers 19—21. Zij gaat in vereeniging met hare andere zoons Jezus halen, maar vermag niet tot hem door te dringen daar het huis waarin hij juist spreekt stampvol is. Zij laat hem roepen. Jezus luistert niet naar zijne moeder, gaat niet mede. En verklaart zelfs zijne ware discipelen tot zijn moeder en broeders. Dit verhaal, dat met de spoedig opgekomen Mariavereering vloekt, is allicht niet gefantazeerd maar historisch. Daar Maria reeds vroeg hoog geschat werd heeft men toch zeker zulk een verhaal dat tégen Maria pleit niet durven bedènken. Maar de overlevering van haar weinig hoogstaand gedrag stond zóó vast, dat de opkomende Mariavereering het niet heeft kunnen wegdrukken. Maria alzoo heeft haren grooten zoon, toen althans, niet begrepen. Dit bant beslist de wonderverhalen die Jezus' geboorte omringen tot onhistoriciteit. Immers eene vrouw die al deze wonderen had medegemaakt zou in haren zoon, nadat hij volwassen was geworden, alles verwachten.

Volgens Johannes 19 vers 25—27 is Maria, toen haar zoon gekruisigd werd, daarbij tegenwoordig geweest, heeft hij haar en den discipel Johannes gezegd dat zij elkander voortaan als moeder en zoon moesten beschouwen, en is zij in het vervolg bij dezen Johannes in huis gaan wonen, wat bij den overvloed van hare kinderen (of volgens het Roomsche geloof: stiefkinderen) vreemd klinkt. — Daarna komt ze nog slechts éêns voor, namelijk in Handelingen 1 vers 14, vergaderd met de discipelen te Jeruzalem na Jezus' hemelvaart.

De overlevering zegt dat zij 59 jaar oud is geworden. Eene voorstelling van haar sterfbed door Rembrandt is beroemd.

Bekend is dat zij door de Joden ten diepste is gelasterd (natuurlijk als zou haar zoon een onecht kind wezen) maar daarentegen

door de Christenen hemelhoog geprezen. Reeds spoedig heet zij als moeder van den als god beschouwden Jezus „Moeder Gods", Dei genetrix of Theotokos en „Hemelkoningin". Zij is naar Roomsche leer het opperhoofd van alle heiligen. De Apocryphe boeken des Nieuwen Testaments weten bijzonder veel van haar te vertellen. Twee boeken zijn geheel aan haar gewijd, dat van „Maria's geboorte" en dat van „Maria's opneming" (in den hemel). Beide zeer opgesmukt. De Roomschen herdenken deze opneming, „Maria hemelvaart" genaamd, op 15 Augustus en hare geboorte op 8 September van elk jaar. Niet volgens de officieele Roomsche leer maar wel volgens Roomsche praktijk wordt Maria bijna nog meer aangeroepen dan God. De maand Mei is haar gewijd. — De Hervormers der 16de eeuw drongen haar weder op den achtergrond, maar bij de huidige Roomsch-Katholieken wordt Maria meer geëerd dan eenige andere vrouw ooit ergens ter wereld bij welk volk ook geëerd is; vooral onder haren Italiaanschen bijnaam Madonna (= Mijne Dame) of als Onze lieve vrouw, of als Stella Maris („ster der zee"), enz. enz. De naam „Maria" zelf is een andere vorm van den oud-Hebreeuwschen naam Mirjam.

Ontelbaar veel theologische haarkloverijen heeft men aan zekere bijzonderheden van hare zwangerschap vastgeknoopt. O. a. deze dat Jezus geen vleesch van haar lichaam had aangenomen, maar door haar was heengegaan als het licht door water. Deze meening, o. a. door den Nederlandschen Hervormer Menno Simons aangehangen, is door de officieele kerken als kettersch veroordeeld. — In het apocryphe N. T. boek Het Voorevangelie Hoofdstuk 19 en 20, in verband met Pseudo-Mattheus, staat dat de vroedvrouw Salomo aan M.'s geslachtsdeel wilde onderzoeken of ze nog maagd was. Haré hand verbrandde toen en viel af.

In 1854 heeft paus Pius IX vastgesteld: „De leer, welke inhoudt dat de allerzaligste Maagd Maria in het eerste oogenblik harer ontvangenis door een bijzondere genade. . . . voor alle smet van erfschuld is gevrijwaard gebleven, is door God geopenbaard." De bedoeling van het leerstuk is deze: Dat schepsel (Maria), hetwelk met haar God (Jezus is volgens oude opvatting God) door de innigste banden zou verbonden zijn, dat schepsel moest in alle opzichten rein zijn. — Volgens Pseudo-Mattheus 13 heeft zij zonder smart Jezus gebaard.

Maria de moeder van Jacobus den kleine en van Joses, en echtgenoote of weduwe van Alpheüs of Klopas. Zij was een van de Galileesche vriendinnen van Jezus, die hem vergezelden op zijne propagandatochten en hem dienden met hare goederen. Ook naar Jeruzalem vergezelde zij hem ten slotte, stond mede bij zijn kruis (Johannes 19 vers 25), was tegenwoordig bij zijne begrafenis, ging op den Zondagmorgen mède om het lijk te balse-

men en mocht mede den verrezene ontmoeten. Van haar karakter weten wij evenmin iets als van hare verdere lotgevallen.

Maria van Bethanië. Zuster van Martha en Lazarus, met hen een gastvrij gezin, wonende te Bethanië, een goed half uur ten Oosten van Jeruzalem. Op een zijner tochten vertoefde Jezus in hun huis en onderhield zich, terwijl Martha het te druk met de huishouding had, met Maria; hij getuigde op Martha's verwijt dat hare zuster haar niet hielp, dat Maria „het goede deel gekozen" had; Lucas 10 vers 42. — Volgens Johannes 11 is zij ook tegenwoordig bij de opwekking van Larazus; zie dat artikel. Kort daarna wordt aan Jezus te Bethanië een gastmaal bereid, waar Maria hem een groot eerbewijs betoont: zij zalft zijne voeten met kostbaren balsem en droogt ze daarna af met heure haren. Door Judas wordt ze wegens verkwisting van den duren balsem berispt, maar door Jezus geprezen; Johannes 12 vers 1—8. Hij beschouwt deze zalving als eene afbeelding van de balseming van zijn lijk, dus als eene beteekenisvolle profetie dat hij spoedig sterven zal, wat dan ook in die zelfde dagen geschiedt. — Verder lezen wij niet meer van deze Maria.

Maria de moeder van Johannes Marcus. Toen Herodes Agrippa I in het jaar 44 de Christenen te Jeruzalem vervolgde (zie het artikel Herodes. III.), liet hij Petrus gevangen nemen. Deze werd wonderdadig uit de gevangenis verlost en begaf zich naar het huis van Maria, de moeder van Johannes Marcus, den medgezel van Paulus op zijne eerste zendingsreis. Petrus vond bij Maria „velen vergaderd en biddende". Haar huis was dus ruim; zij heeft ook eene dienstmaagd; wat er op wijst dat ze bemiddeld was. Zie Handelingen 12 vers 12 en 13. Verder weten we niets meer van haar.

Maria van Rome. Een ijverige Christin te Rome, die Paulus in zijnen brief aan de Christenen aldaar groeten laat; Romeinen 16 vers 6.

Maria Magdalena. Alzoo genoemd om haar te onderscheiden van de andere Maria's. „Magdalena" wil zeggen: de vrouw uit Magdala, een plaatsje aan het meer van Galiléa. Zij was een van de vrouwen, die Jezus op zijne propagandatochten vergezelden en hem dienden met hare goederen. Lucas 8 vers 1—3 dat dit vermeldt voegt er bij dat er zeven booze geesten van haar waren uitgegaan, m. a. w. dat ze bezeten was geweest. Volgens Marcus 16 vers 9 was het Jezus die haar genas. — Zij bleef haren weldoener getrouw tot zijnen dood toe, stond bij zijn kruis, ging op den Zondagmorgen na zijn verscheiden mede naar zijn graf om hem te balsemen. Volgens Johannes 20 vers 1 ging ze er alleen heen. Als zij het graf open en ledig vindt, snelt ze naar de stad om de discipelen te waarschuwen; vers 2. Als Petrus en Johannes dan het graf geinspecteerd hebben, blijft Maria daar weenend

staan; vers 11. Engelen vragen haar waarom ze weent; vers 12 en 13. Jezus verschijnt haar. Zij herkent hem niet, houdt hem voor den hovenier. Als Jezus met haar spreekt en haar bij den naam noemt, erkent zij hem, roept „Rabboeni" (= Mijn Meester!) en ontvangt van hem bevel om de discipelen te melden dat hij zal ten hemel varen. Welk bevel zij volbrengt; vers 14—18. — Volgens Mattheüs 28 vers 1, Marcus 16 vers 1 en Lucas 24 vers 1 waren er echter nog meerdere vrouwen bij toen Maria Magdalena des Zondagmorgens naar het graf ging.

Door vele wordt ze (zonder voldoende reden) vereenzelvigd met de boetvaardige zondares die in Lucas 7 vers 36—39 bij eenen maaltijd Jezus' voeten besproeit met hare tranen, ze afdroogt met de haren, ze kust en ze zalft met balsem. Het gevolg hiervan is dat Maria Magdalena steeds doorgaat voor de boetvaardige zondares bij uitnemendheid en wordt afgebeeld met lange haren. Zoo is zij eene populaire figuur geworden in gedichten, op schilderijen, in drama's enz., als eene die veel liefhad en wie daarom veel werd vergeven; Lucas 7 vers 47. — De verwarring van Maria Magdalena met de boetvaardige zondares zal voortkomen uit de genoemde vermelding van Lucas 8 vers 2, waar staat dat er 7 booze geesten van Maria waren uitgegaan, waaronder men dan *zonde*-geesten verstaat.

Eene Magdalenastichting is een toevluchtsoord voor gevallen vrouwen en meisjes.

Markus. Zie Marcus.

Martha. Zuster van Maria van Bethanië (zie dat artikel) en van Lazarus, en met hen samenwonende te Bethanië, een dorp dat een klein uur ten Oosten van Jeruzalem lag. Jezus vertoefde er meermalen. Lucas 10 vers 38—42 verhaalt dat Martha de eigenlijke huisvrouw was; misschien de oudere. Zij maakte het zich zóó druk om Jezus te onthalen, dat ze geen tijd had om naar hem te luisteren en nog daarenboven wilde dat Maria hare aandacht voor hem varen liet en ook zou gaan koken, enz. Jezus berispte toen Martha om hare wereldsche bekommernissen. — Zoo is Martha het type van eene zorgvolle huisvrouw enz. geworden. Wonderlijk genoeg heeft de uitdrukking „eene zorgzame Martha" en „Marthastichting" (zekere inrichting voor weldadigheid) geen ongunstige bijbeteekenis, hoewel de Marthageest door Jezus zeer zeker in Lucas 10 vers 42 wordt gegispt.

Volgens Johannes 11 was Martha ook tegenwoordig bij de wederlevend-making van haren broeder Lazarus (zie het tweede artikel Lazarus). Zij speelt ook daar de meer bedrijvige rol. En ook in Johannes 12 vers 2, waar men Jezus eenen maaltijd bereidt, „dient" Martha. Zij is dus steeds de bedrijvige.

Van hare verdere lotgevallen wordt niets gemeld.

Massa en Meriba. Volgens Exodus 17 vers 1—7 morde het

Israëlietische volk na den uittocht uit Egypte in de Sinaïetische woestijn omdat ze geen water genoeg hadden. Het volk twistte met Mozes, die zijnen nood aan Jehovah klaagde, waarop deze hem in staat stelde met zijnen wonderstaf water uit de rots te slaan. De plek werd toen genoemd „Massa en Meriba", welke woorden beteekenen: „Beproeving" en „Het twist zoeken", omdat men Jehovah op de proef had gesteld en met Mozes getwist.

Later, als de Israëlieten reeds dicht bij Kanaän zijn, heeft er nog eens zulk een voorval plaats; Numeri 20 vers 1—13. Bij die gelegenheid moet Mozes tot de rots spreken, maar hij slaat er tot twee keer op. Tot straf zal hij Kanaän niet mogen binnengaan.

Men denkt dat het eene dubbele overlevering is omtrent één bron, die gezocht moet worden bij Kades, aan den Zuidrand van Palestina.

Masseba. Zie Zalven.

Massora. Massorethische tekst. „Massora" is een Hebreeuwsch woord, dat van masar (= overleveren) afkomt en „het overgeleverde", „het bindende" beteekent. De „Massorethische tekst" noemt men den door de rabbijnen met groote nauwkeurigheid en strengheid overgeleverden Hebreeuwschen tekst des Ouden Testaments. De zoogenaamde Massorethen registreerden den tekst, telden de verzen ja zelfs de letters der afzonderlijke boeken, des geheelen Ouden Testaments, stelden de middelste letter ervan vast, enz. Men onderscheidt eenen Westerschen Massorethischen tekst en eenen Oosterschen of Babylonischen.

Mastikboom. Dit is de boom die voorkomt in het bekende apocryphe boek Susanna; vers 56. Een van de twee slechte oudsten beweert, dat hij Susanna in gezelschap van een jongman heeft gezien onder eenen mastikboom. Dit is een struik van ongeveer 5 Meter hoog, die zwarte bessen draagt, uit welke men olie perst. Insnijdingen in den bast leveren een soort van hars op die voor vernissen gebruikt wordt.

Mattanja. De eigenlijke naam van Zedekia, den laatsten koning van Judéa; regeert 596—586. Zie verder het artikel Zedekia.

Mattathias. Een beroemd man die voorkomt in het apocryphe boek Makkabeën I. Hij was de Joodsche priester die zich in 167 v. C. aan het hoofd stelde van den opstand tegen den Syrischen koning Antiochus Epiphanes; lees vooral eerst dat artikel. Bovendien was hij de vader van 5 zonen die zich allen verdienstelijk hebben gemaakt voor hun vaderland; vooral Judas Makkabi (zie dat artikel), naar wien al hun medestanders „Makkabeërs" worden genoemd. Mattathias heet daarom wel „de vader der Makkabeërs". — Hij woonde te Modin, eene plaats ten Westen van Jeruzalem, maar deed als priester nu en dan dienst in de hoofdstad. Toen de tempel aldaar door Antiochus aan Jupiter

werd gewijd, vluchtte Mattathias naar Modin. Doch de Syriërs kwamen ook daar, gelijk elders, de Joden dwingen om aan Jupiter te offeren. Toen Mattathias eenen Jood dit werkelijk zag doen, doodde hij hem benevens den vertegenwoordiger der Syriërs. Vervolgens vlood hij met zijne zonen en aanhangers naar het gebergte en begon een wanhopigen krijg tegen de Syriërs. In den beginne zonder succes. Mattathias voelde zijne krachten minderen onder de buitengewone inspanningen. Op zijn sterfbed wees hij zijnen zoon Simon om zijn verstand als raadsman aan, en zijnen zoon Judas om zijne dapperheid als veldoverste, en werd te Modin begraven; I Makkabeën 1 en 2. Als Mozes en Willem de Zwijger heeft hij zijn werk op aarde onvoltooid gelaten.

Mattheüs. Mattheüs 9 vers 9 zegt, dat Jezus „een mensch aan het tolhuis zag zitten, genaamd Mattheus", en zeide tot hem: Volg mij. En hij, opstaande, volgde hem. Uit deze woorden maakt men op dat Mattheüs een tollenaar of ontvanger der belastingen was, en wel te Kapérnaüm aan het meer van Galiléa. — In Marcus 2 vers 14 en Lucas 5 vers 27 en 28 komt een gelijkluidend verhaal voor van een even plotselinge roeping door Jezus. De man heet daar Levi zoon van Alpheüs. Men neemt aan dat de zelfde man bedoeld is, en dat hij zijnen naam Levi na zijn Christenworden veranderd heeft in Mattheüs. Naamverwisselingen waren toen gewoon. Denk aan Saul die zich in plaats van met den Joodschen naam Saul met den Latijnschen naam Paulus ging noemen. „Mattheüs" beteekent Godsgave.

Terstond na zijne bereidverklaring om Jezus te volgen, richtte hij eenen maaltijd aan in zijn huis tot Jezus' eer, en noodigde er zijne medetollenaren om ook met Jezus kennis te maken; Mattheüs 9 vers 10, Marcus 2 vers 15, Lucas 5 vers 29. — Verder hooren wij in het Nieuwe Testament niet van hem dan in Handelingen 1 vers 13 en 2 vers 14, waar hij na Jezus' dood voorkomt in gezelschap van Petrus en de andere discipelen, o. a. bij de Uitstorting des Heiligen Geestes. De overlevering zegt dat hij verre Oostersche landen heeft bezocht om daar te prediken, en dat hij den marteldood onderging. De Roomschen vieren zijn sterfdag op 16 November.

Mattheüs (Evangelie volgens). Men moet vooral niet denken dat de in het vorige artikel behandelde discipel van Jezus het Evangelie van Mattheüs, het eerste boek des Nieuwen Testaments, heeft geschreven. Dit heet dan ook niet *van* Mattheüs doch *volgens* Mattheüs.

Een zeer oud bericht van een bisschop Papias van Hiërapolis in Klein-Azië, uit de eerste helft der tweede eeuw, en medegedeeld door den ± 325 levenden geschiedschrijver Eusebius, deelt mede, dat volgens mededeelingen van den presbyter Johannes, een jonger tijdgenoot der apostelen, de discipel Mattheüs in het plat-

Joodsch zou hebben opgeschreven: eene verzameling van *woorden* die Jezus voor en na gezegd had. Deze verzameling heette de Logia (logos = woord). „En" (zegt Papias),, ieder vertaalde dit geschrift zoo goed hij kon in het Grieksch" (de wereldtaal dier dagen). Dit geschiedde natuurlijk ten behoeve van de buiten Palestina wonende Christenen.

Er is geen reden om aan de waarheid van dit bericht te twijfelen. Deze Logia van Mattheüs zelven, de autenthieke Mattheüs, zou dan zeer oud zijn, bijv. uit het jaar 50 of 60. — Vele geleerden van thans meenen nu, dat een tusschen 70 en 100 levende onbekende Redacteur ons Mattheüsevangelie heeft samengesteld uit verscheidene geschriften, en uit wat hij zelf had gehoord, en uit resultaat van zijn eigen nadenken. Ten eerste moet hij het toen reeds (althans in ruwe trekken) bestaande Marcusevangelie als raam voor zijn verhaal hebben gebruikt. Hij volgt den *gang* van Marcus' verhaal. Soms is hij woordelijk gelijk. Maar hij vult dit aan met allerlei. O. a. met vele „woorden" (spreuken en gelijkenissen) van Jezus, waartoe hij dan de genoemde Mattheüslogia kan gebruikt hebben. En deze laatste moet hij zóó gewichtig hebben gevonden dat hij zijn verhaal „Het Evangelie volgens Mattheüs" heeft genoemd.

Al deze meenigen zijn onzeker.

In elk geval is zeker, dat de drie eerste Evangeliën (en dus ook Mattheüs) niet voor ons liggen als geschriften die in éénen adem door één persoon zijn geconcipieerd, maar als verzamelwerken van Redacteurs, die oudere geschriften gebruikten, aaneenregen, en aanvulden met wat zij opvischten uit den stroom der mondelinge overlevering en niet minder met wat ze zelf er bij bedachten.

Het eerste evangelie nu, „Mattheüs", schijnt te zijn vervaardigd door een gewezen Jood voor de Joden-Christenen (terwijl Lucas voor ruimeren kring bedoeld schijnt); de Redacteur hecht er namelijk bijzonder veel waarde aan, telkens te doen uitkomen dat Jezus waarlijk is: de in het Oude Testament bedoelde (dus aan zijne lezers bekende) Messias, een grootmachtig koning, maar die lijden moest.

Plaats en tijd van ontstaan zijn niet zeker bekend. Het schijnt direct in het Grieksch geschreven (en niet uit het Joodsch vertaald). Het is in elk geval vervaardigd ná Marcus. Men denkt, zooals we zagen, tusschen 70 en 100. Anderen zeggen van later. Jezus' persoon werd toen al meer en meer verheerlijkt; hij wordt in dit evangelie beschouwd als meer dan mensch.

In Hoofdstuk 1 en 2 wordt zijne wonderlijke afkomst, geboorte en jeugd behandeld; in 3 en 4 zijn doop en eerste optreden; in 5, 6 en 7 de Bergrede. Dan volgt zijn zwerven, spreken en werken in Galiléa en daarbuiten. Dit verhaal loopt tot en met Hoofdstuk 20. Dan komt zijn opgaan naar Jeruzalem en zijn optreden aldaar;

Hoofdstuk 21, 22, 23, 24 en 25. Het eindigt in 26, 27 en 28 met zijn lijden, sterven en opstaan.

Matthias. Toen van de 12 discipelen van Jezus de verrader Judas was gestorven, kozen de eerste Christenen, op initiatief van Petrus, een twaalfden als plaatsvervanger van Judas. Ze benoemden een tweetal, eenen Jozef en eenen Matthias, en lieten hen toen, na gebed tot God, loten. Het lot viel op Matthias. Deze werd dus de opvolger van Judas. Zie Handelingen 1 vers 23 en 26. Verder weten wij niets van hem af.

Maüzzim. Antiochus IV Epiphanes, Koning van Syrië, van 175—164, de groote onderdrukker der Joden, had tijdens een verblijf te Rome groote liefde opgevat voor den dienst van Jupiter, zooals hij op den Burcht of het Capitool te Rome werd vereerd, Jupiter Capitolinus of Jupiter den Burchtgod. Antiochus wilde dezen god te Antiochië eenen tempel bouwen. — Daniël 11 vers 38 nu verwijt hem, dat hij zijn voorvaderlijken godsdienst verlaat, welk verwijt in Daniëls mond wonderlijk is, daar de dienst dien Antiochus verliet toch óók een heidensche was! Daniël verwijt hem dat hij nu „den god der vestingen" vereeren gaat, dat is: den Burchtgod Jupiter. Dit woord „der vestingen" is in de Statenvertaling onvertaald gelaten en zoo staat er: den god Maüzzim.

Mazzaroth. In Job 38 vers 32 vraagt God aan Job of hij de Mazzaroth (spreek uit: Mazzarooth) op haren tijd te voorschijn kan doen komen. Uit het verband blijkt dat er sterren bedoeld zijn. Sommigen denken aan de planeten. Anderen aan de twaalf teekenen van den dierenriem. Anderen aan een bepaald sterrebeeld.

Mea. De Leidsche vertaling zegt: Hammea. Een toren in den Oostmuur van het oude Jeruzalem; Nehemia 3 vers 1.

Medeba. Eene stad die verscheidene keeren in het Oude Testament voorkomt. Zij lag en ligt nog een uur of wat gaans ten Oosten van de Noordpunt der Doode Zee. Reeds bij de verovering van Kanaän (± 1250 v. C.) bestond ze. Na Christus was het een bisschopszetel. Thans heet ze nóg Madeba, telt 2000 zielen, die wonen te midden van de ruïnen der oude stad. Deze ruïnen zijn zeer uitgestrekt en talrijk en worden door toeristen bezocht. Een van de merkwaardigheden is de vloer van een gebouw, bestaande uit een mozaïek dat eene landkaart voorstelde. Het deel dat Palestina voorstelde is nog behouden en is de oudste kaart des lands (Baedeker). — Madeba wordt ook genoemd op den beroemden steen van Mesa; zie dat artikel.

Medië. Een land ten Noorden van dat der Perzen. De Mediërs bewoonden vlakten ten Z. en ten Z.W. van de Caspische Zee. Eerst waren ze één onderdeel van het Assyrische rijk; van ± 700—600 v. C. onafhankelijk; maar later deel van het Perzi-

sche rijk, dat dan ook wel het Medisch-Perzische genoemd werd. — In Esther 1 vers 19 en Daniël 6 vers 9, 13 en 16 wordt eene wet van dit rijk „een wet van Meden en Perzen" genaamd en onherroepelijk verklaard. Eene grootspraak van koningen en diplomaten, evenals ten opzichte van de „eeuwige edicten", wier uitkomst dikwijls met de genoemde grootspraak spot.

Megiddo. Een van de belangrijkste steden in Noord-Palestina, in de vlakte van Jizreël, aan den weg van Egypte naar Damascus. Om haar is verbazend veel gestreden. Reeds in het Richterentijdvak. Jozua 12 vers 21 zegt, dat Jozua het aan de Kanaänieten ontwrong; in ± 1250 v. C. Later kregen de laatsten het weder in bezit; Richteren 1 vers 27. En Barak en Debora behaalden er hunne schitterende overwinning (zie Richteren 4) die in Hoofdstuk 5 vers 19 eene wordt genoemd „aan het water van Megiddo" = aan de beek Kison die er langs stroomt. — Salomo (± 970 —943) maakte eene sterke vesting van de stad, die verder bekend is omdat twee koningen er stierven. Ahazia in 847 v. C. aan de wonden die Jehu hem toebracht; 2 Koningen 9 vers 27. En Josia in 609 v. C., toen hij er den tegen de Assyriërs optrekkenden Egyptischen koning Necho wilde tegenhouden, en terstond sneuvelde; 2 Koningen 23 vers 29.

De plaats heette na Christus Legio, welke naam nog voortleeft in het huidige El-Ledsjoen, een door olijfgaarden omringd dorp beneden aan den Noordkant van het Karmelgebergte, aan den grooten weg die van de havenstad Haïfa Zuidoostwaarts het binnenland inloopt. De plek waar het dorp ligt beheerscht de wegenkruising. Duitsche opgravingen hebben bewezen dat de plaats sinds oeroude tijden eene vesting was „Het oude vesting-paleis uit het derde jaarduizend vóór Christus en de 8 ½ Meter dikke baksteenen stadsmuur toonen de beteekenis der stad. Talrijke zegels en gesneden kostbare steenen bewijzen de macht van Babylonischen invloed. O.a. het bekende (een brullenden leeuw voorstellende) zegel van een beambte van Jerobeam II". Baedeker.

Van den naam Megiddo is afgeleid het in Openbaring 16 vers 16 genoemde Harmagedon, in de Statenvertaling verkeerdelijk gespeld Armageddon; zie dit laatste artikel.

Meien. Een dichterlijk woord dat in Marcus 11 vers 8 gebruikt wordt voor takken.

Melaatsch. Vroeger gespeld Malaedsch, eene verbastering van het Fransche „malade" = ziek. De melaatschheid is de naam van een der méést verschrikkelijke huidziekten, waarvan meerdere soorten voorkwamen en nog voorkomen. In het Oude Testament is bedoeld de zoogenaamde „witte melaatschheid" die huid en haren aantast. Beide worden wit. De ziekte dringt in het lichaam door. Barsten en zweren ontstaan in de huid. Na-

gels vallen af, enz. De ziekte is erfelijk. Volgens de meesten is ze besmettelijk. Leviticus 13 is vol van diagnosen en aanwijzingen dezer „geesel Gods" en onderscheidt: de eerst opkomende (vers 1—8), de verouderde (vers 9—11) en die welke in eene krisis verkeert, die tot genezing kan lijden (vers 12—17). Vele voorschriften volgen dan nog die men daar kan nalezen; de priesters spelen er een groote rol. Wie melaatsch verklaard was mocht aan geen samenkomst, ook geen godsdienstige, deelnemen; hij moest afgezonderd wonen.

De ziekte schijnt soms geneeslijk te zijn geweest. Althans in Leviticus 14 vers 1—32 staan uitvoerig beschreven de ceremoniën waarmede een genezene weder rein werd gemaakt. Misschien echter noemde men wel eens melaatschheid wat 't niet werkelijk was; zie de volgende alinea. — Dat de kwaal veel voorkwam blijkt wel uit de talrijke verhalen waarin ze zoowel in Oud- als in Nieuw Testament voorkomt.

De Israëlieten meenden dat de melaatschheid zelfs op kleederen en huizen kon overgaan. Nauwkeurige voorschriften hoe men met deze voorwerpen, als uitslag zich vertoonde, handelen moest, staan in Leviticus 13 vers 47—59 van de kleederen, en 14 vers 33—53 van de huizen. Het melaatsch verklaren van huizen en kleederen bewijst wel dat men met „melaatsch" een veel ruimer begrip bedoelde dan wij thans. Vandaar dat in den bijbel zooveel van genezingen van deze ziekte voorkomt. Wat *wij* tegenwoordig melaatsch noemen is ongeneeslijk. — Vermeld moge in dit verband worden dat men ook het begrip „pest" in de Oudheid veel ruimer opvatte dan nu. Bijna iedere hevige epidemie noemde men pest, en wij weten thans niet meer wèlke ziekten men in elk afzonderlijk geval bedoelde als men sprak van melaatschheid of van pest.

Over het woord Lazarij voor melaatschheid, lazareth voor melaatschenhuis, enz. zie men het artikel Lazarus.

Melchisédek. Toen de aartsvader Abraham de Oostersche koningen had verslagen en zijn neef Lot bevrijd en van zijn krijgstocht, die in Noordelijke richting gegaan was, terugkeerde naar het Zuiden van Palestina, zijne woonplaats,.... ontmoette hij in een dal bij Jeruzalem eenen Melchisédek, koning van Salem, *die tevens priester was*. Deze bood den overwinnaar brood en wijn en gaf hem zijnen zegen. Waarop Abraham hem de tienden van al zijn oorlogsbuit schonk; Genesis 14 vers 17—24.

Men heeft veel gefilosofeerd over dezen geheimzinnigen priester-koning, die verder niet meer genoemd wordt. De juiste verklaring is waarschijnlijk aldus: Het boek Genesis is uit de 4de eeuw voor Christus. Toen had Israël sinds lang zijne onafhankelijkheid verloren en stond onder Heidensche vorsten; zie het grafisch overzicht op no. VI van het Voorwerk. Het had geen eigen

vorst. Als zijn dierbaar eigen opperhoofd beschouwde het den hoogepriester te Jeruzalem. Welnu, Melchisédek (het woord beteekent: koning der gerechtigheid), koning van Salem, dat is niets anders dan: de hoogepriester te Jeruzalem. Hij zegent het Joodsche volk. En dit geeft den priester de tienden van al zijne inkomsten. Eene leerzame vermaning voor de Joden om den tempeldienst en de priesters te gedenken! —

Deze Melchisédek is later door anderen nog te pas gebracht. In de tweede helft der tweede eeuw voor Christus, en nog tot 67 v. C. toe, heerschten over het wederom onafhankelijk geworden Palestina de Makkabeesche vorsten, de zoogenaamde Hasmonëers; zie dat artikel. Dezen waren tegelijk koning en hoogepriester. Psalm 110 vers 4, dat uit dien tijd stamt, zingt zulk een koning toe: „Gij zijt koning op de wijze van (de Statenvertaling zegt: naar de ordening van) Melchisédek" = Gij zijt koning en priester tegelijk.

Nog later ging men dezen tekst op den te verwachten Messias toepassen. Hij zou koning èn priester zijn. En een eeuwig levend wezen zonder menschelijke afkomst. Omdat namelijk in Genesis 14 vers 17—24 niets van zijne afkomst en dood gezegd wordt nam men aan dat Melchisédek een goddelijk wezen was!

Al deze rabbinistische spitsvondigheden, met nog vele andere er bijgevoegd, zijn door de eerste Christenen op Jezus toegepast. In den brief aan de Hebreërs (die vast en zeker *niet* van Paulus is) staat in Hoofdstuk 5 vers 6 en 10; 6 vers 20, en geheel Hoofdstuk 7, dat Christus een priester is op de wijze van Melchisédek. Hebreën 7 schijnt daarmede te bedoelen dat het onmiddellijk aan den hemel ontleende priesterschap van Jezus meer waard was dan het van *Levi* (achterkleinzoon van Abraham) afstammende priesterschap der gewone Joodsche priesters. Immers Melchisédek zegende Abraham en den in zijne lendenen nog verborgen afstammeling *Levi* (Hebreën 7 vers 10) en was dus de meerdere. — Het is de moeite waard de vernuftige rabbinisterijen van Hebreën 7 op dit punt aan de hand van een bijbel met aanteekeningen na te gaan. Zij bereiken hun toppunt in vers 10, en bewijzen hoe sterk het Nieuwe Testament hier en daar onder Joodschen invloed staat.

Melitë. Thans Malta geheeten. Een klein eiland ten Zuiden van Sicilië. In oude tijden van de Carthagers; later van de Romeinen; thans van de Engelschen. Uit den bijbel is het bekend wijl Paulus er op zijne laatste reis, toen hij als gevangen man van Palestina naar Rome gevoerd is, er met het schip is gestrand en er heeft overwinterd. In den winter van 62 op 63 n. C. Het verhaal staat uitvoerig in Handelingen 27 vers 26 tot 28 vers 10.

Menahem. Koning over het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. Regeert van 745—735. Het was in de laatste jaren van het bestaan van dit rijk (dat in 722 door de As-

syriërs veroverd werd). — Een zekere Sallum had Zacharia, den zoon en opvolger van Jerobeam II vermoord. Soch Sallum regeerde slechts één maand. Want een Menahem (van wien we verder niets weten) trok op van uit de oude hoofdstad Thirsa, trok op naar Samaria, doodde Sallum en werd zelf koning. De stad Tifsah die de poorten niet voor hem wilde openen veroverde hij en deed de zwangere vrouwen openrijten. Hij bleef bij den stierdienst van Jerobeam I en gaf aan den Assyrischen koning Pul, die zijn land aanviel, 1000 talenten zilver = 5 millioen gulden opdat hij zou aftrekken. Volgens Assyrische opschriften heeft Menaham in 738 schatting betaald aan Tiglath Pilezer II, die misschien vóór zijne troonsbestijging Pul heette. In 735 stierf Menahem zijn natuurlijken dood. Lees 2 Koningen 15 vers 16—23.

Mene, mene, tekel, upharsin. Toen de goddelooze Babylonische koning Belsazar (zie dat artikel) in 538 v. C. een drinkgelag gaf met de in 586 uit den Jeruzalemschen tempel geroofde heilige vaten, schreven geheimzinnige vingeren een geheimzinnig schrift op den wand; Daniël 5 vers 5. Het waren de bovengenoemde woorden. Niemand kon ze verklaren; vers 7—9. Toen werd Daniël gehaald, een Joodsche balling te Babylon. Hij weigerde alle geschenken en gaf zijne uitlegging; vers 24—28. Daarna werd hij grootelijks beloond, doch Belsazar werd in den zelfden nacht gedood; vers 29 en 30.

De drie woorden nu zijn Arameesch of laag-Syrisch. Mene beteekent: een pond. Tekel is het zelfde als sikkel (zie dat artikel), dus ook een gewicht, maar veel kleiner; upharsin bestaat uit *u* (spreek uit: oe) (= het Hebreeuwsche *we* = en) en *pharsin* dat het meervoud is van peres = een half pond. — De geheimzinnige woorden beteekenen dus letterlijk: „Een pond, een pond, een gewicht, en halve ponden". Waaraan de schrijver dit drietal woorden in dezen samenhang en vorm ontleende weten wij niet. Hij geeft er bij monde van Daniël geheel andere beteekenis aan. Op den klank af ziet hij in „mene" een woord dat van het Hebreeuwsche werkwoord voor *tellen* komt. In tekel iets van *wegen*. En in pharsin iets van *Perzen* maar tevens samenhang met het Hebreeuwsche werkwoord *Paraz* = doorbreken. En nu maakt hij er van: „Geteld, geteld, gewogen, gebroken" (namelijk door de Perzen die in 538 v. C. het Babylonische rijk verbraken). Uitvoerig zegt hij in vers 26: „Mene: God heeft uw koningschap *geteld* en het ten einde gebracht. Tekel: gij zijt in de weegschaal *gewogen* en te licht bevonden. Peres: uw koninkrijk is *gebroken*, en uw rijk aan de Meden en *Perzen* gegeven."

De algemeene zin wordt dus juist weergegeven door de populaire interpretatie die tot een spreekwoord geworden is: „Gewogen, maar te licht bevonden".

Mephiboseth. I. Met Armoni de zoon van koning Saul (± 1000

v. C.) en zijne bijvrouw Rizpa. Beide zonen werden opgehangen om de Gibeonieten en Jehovah te verzoenen. Zie het artikel Rizpa.

Mephiboseth. II. Toen koning Saul (± 1000 v. C.) en zijn zoon Jonathan beiden tegelijk sneuvelden tegen de Philistijnen, liet de laatste een eenigen zoon achter, Mephiboseth. Op het hooren van het sneuvelen der genoemde mannen, nam zijn verpleegster hem op, vluchtte met hem, maar liet hem vallen, zoodat hij kreupel werd. Dit geschiedde op zijn vijfde jaar; 2 Samuël 4 vers 4. Hij schijnt toen verder in het geheim te zijn opgevoed ten huize van een zekeren Machir te Lodebar. Eigenlijk was hij na het vermoorden van Sauls zoon Isboseth de wettige troonsopvolger, maar Jonathans vriend David was koning geworden over het geheele rijk.

Toen de laatste na jaren geheel in zijne macht was bevestigd, liet hij onderzoek doen of er nog bloedverwanten van Jonathan in leven waren, ten einde hun goed te doen. Nu vertelde Ziba, een van Sauls dienaren, dat Mephiboseth nog leefde. Deze moest nu aan het hof komen; mocht alle dagen aan 's konings tafel eten, en kreeg al Sauls landerijen terug die Ziba voor hem beheeren moest. En dit alles ter wille van Davids vriendschap voor den gesneuvelden Jonathan. Dit alles staat in 2 Samuël 9.

Jaren later, toen de oude David voor zijn zoon Absalom vluchten moest, is Mephiboseth te Jeruzalem gebleven. Zijn dienaar Ziba hielp David met rijdieren en voedsel en beschuldigde zijnen meester dat hij in de hoofdstad bleef, omdat hij bij de algemeene verwarring koning hoopte te worden. Wat van deze beschuldiging waar is, weten we niet; zie 2 Samuël 16 vers 1—4. Misschien verhinderde hem zijne kreupelheid te vluchten. Tenminste uit Hoofdstuk 19 vers 24 blijkt dat hij gerouwd had van den dag af dat David had moeten vluchten. — Intusschen gaf David al zijne bezittingen aan Ziba. — Bij den zegevierenden terugkeer des konings kwam het echter tot eene verklaring, die David trouwens maar half schijnt geloofd te hebben. Hij gaf tenminste de helft van Mephiboseths bezittingen aan Ziba, terwijl de prins slechts de andere helft behouden mocht; 2 Samuël 19 vers 24—30.

Ten slotte, toen David gedwongen was om zeven nakomelingen van Saul te slachten (zie het artikel Rizpa) verschoonde hij Mephiboseth terwille van den vriendschapseed dien hij en Jonathan indertijd met elkaar gezworen hadden; 1 Samuël 20 vers 42 en 23 vers 18. Verder hooren wij niet van hem.

Merab. Oudste dochter van koning Saul; 1 Samuël 14 vers 49. Naar het schijnt werd deze oudste door Saul beloofd aan den held die Goliath verslaan zou; 1 Samuël 17 vers 25; tenminste in Hoofdstuk 18 vers 17 belooft Saul aan David (den overwinnaar van Goliath) dat hij haar aan hem geven zal. Saul hield echter zijn woord niet, maar gaf haar ten huwelijk aan een zeke-

ren Adriël; vers 19. Bij dezen kreeg zij vijf zonen, die later allen, om Jehovah te verzoenen, werden opgehangen, bij de zelfde droevige gebeurtenis, waarbij Rizpa zich zoo edel gedroeg; zie 2 Samuël 21 vers 8, waar in plaats van Michal moet gelezen worden Merab. Zie verder het artikel Rizpa.

Mercurius. De bode der goden, met gevleugelde voeten en een staf in de hand, afgebeeld als een baardeloos jongeling, door de Grieken Hermes genaamd. Als Jupiter in menschelijke gedaante op aarde verschijnt, wordt hij door Mercurius vergezeld. Deze voorstelling komt in meerdere verhalen der Romeinsch-Grieksche oudheid voor, o.a. in dat van Philemon en Baucis. Zoo is het dan geen wonder dat Paulus en zijn vriend Barnabas, toen ze op hun eerste zendingsreis in Klein-Azië buitengewoon veel opzien verwekten in de stad Lystra, door de inwoners voor de twee genoemde goden gehouden werden. Ze noemden Paulus Mercurius, omdat hij het woord voerde. Mercurius was immers de bode der goden, die het woord voerde. Zie Handelingen 14 vers 8—18.

Meriba. Zie Massa en Meriba.

Meribbaäl. Een andere, in het Kroniekenboek gebruikte naam voor den tweeden Mephiboseth die in dit Woordenboekje behandeld is.

Merodach. Een van de voornaamste goden der Babyloniërs, komt voor op monumenten, een draak verslaande. Hij is meer bekend onder den naam Mardoek. Hij komt voor in Jeremia 50 vers 2 en in de koningsnamen Evilmerodach en Merodach-Baladan. Zie die artikelen. Mardoek, Marduk of Merodach was de stadsgod van Babel. De draak dien hij versloeg was het vischachtige monster Tiamat, het vijandige beginsel. Mardoek spleet Tiamat in twee platte helften en maakte van de eene de aarde en van de andere den hemel. Zie daar de Babylonische kosmogonie.

Merodach Baladan. De eerste Babylonische koning die in den bijbel genoemd wordt. Hij regeerde van 722—710. Bij gelegenheid dat de Judeesche koning Hizkia van doodelijke ziekte genezen was, zond hij hem een gezantschap met een brief en een geschenk. Volgens Flavius Josephus was het hem tegelijkertijd te doen om een bondgenootschap tegen de Assyriërs. Zoo wordt het begrijpelijk dat Hizkia den gezanten al zijne schatten en hulpmiddelen toonde, waarover de profeet Jesaja zeer vertoornd was; zie 2 Koningen 20 vers 12—19. Het zelfde verhaal is bijna letterlijk overgenomen in Jesaja 31 vers 1—8.

Sommigen zien in den tweeden naam, Baladan, iets van Bel of Baäl, den hoofdgod van Babel.

Merom. Volgens Jozua 11 vers 5 en 7 versloeg Jozua een aantal Kanaänietische koningen in een grooten slag bij het water van Merom. Dit moet in elk geval in het Noorden van Palestina ge-

zocht worden. Velen zeggen dat er mede bedoeld is het Noordelijkste, slechts enkele uren in omtrek groote, ten deele met moeras vol papyrusriet omgeven meer, waarin de Jordaan zich stort. Het heette in Christus' tijd Samochonitis, en thans het meer Hoelee. Het is van 3—5 Meter diep en vol pelikanen en eenden. — Op vele kaarten heet dit water: het meer Merom. Anderen zeggen dat het in Jozua genoemde „water van Merom" Zuidelijker gezocht moet worden.

Meroz. Een onbekende plaats die waarschijnlijk lag vlak bij het slagveld waar Barak en Debora de Kanaänieten onder Jabin en Sisera versloegen. Zelfs toen de slag reeds gewonnen was kwamen de bewoners van Meroz nog niet te hulp, waarom Debora het in haar bekende lied vervloekte; zie Richteren 5 vers 23. De stad moet gelegen hebben in de vlakte van Jizreël in Noord-Palestina.

Mesa. Een koning van de ten Oosten van de Doode zee wonende Moabieten in de dagen van koning Achab van het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël. Achab regeerde van 884—861. Mesa leefde in die dagen en nog daarna. Hij was aan Israël schatplichtig en bracht jaarlijks eene schatting van 100.000 schapen en 100.000 schapenvachten, volgens 2 Koningen 3 vers 4. Toen Achab stierf viel hij af. Achabs opvolger Ahazia regeerde maar één jaar, doch diens opvolger Joram verbond zich met den Judeeschen koning Josaphat om tezamen Mesa aan te vallen. Na een avontuurlijken tocht Zuidwaarts om de Doode Zee, die in 2 Koningen 3 beschreven staat, veroverden zij geheel Moab op de hoofdstad Kir-Hareseth na, het tegenwoordige Kerak, thans een stad van 20.000 inwoners, omstreeks 4 uur ten Oosten van het Zuiddeel der Doode Zee, eene stad met talrijke belangrijke ruïnen die door toeristen bezocht worden (Baedeker). De stad ligt op een steilen heuvel. Reeds voor Mesa was zij een laatste toevluchtsoord. Zij werd door de beide Joodsche koningen belegerd en benauwd. Mesa trachtte met 700 man door te breken, doch vermocht het niet. Ten einde raad offerde hij zijn oudsten zoon tot een brandoffer op den stadsmuur om den toorn van zijn god Kamos te verzoenen. Inderdaad werd deze verzoend en deed nu zóó zijn best dat hij bewerkte dat de Joden aftrokken. Dit laatste althans moet men opmaken uit het geheimzinnige vers 27*b* (volgens verbeterde vertaling).

In 1868 is door een Duitschen zendeling onder de puinhoopen van het ongeveer 10 uur Noordelijker gelegen Dibon (thans Dibaan) een hoogstmerkwaardigen gedenksteen gevonden, eenigszins in den vorm van een grafsteen, van boven rond, met een opschrift van 34 regels, welker letters met de oudste Hebreeuwsche overeenkomen. De steen werd na zijn vinden door de inboorlingen stukgemaakt, doordat ze hem door verhitting met vuur lieten springen. Gelukkig had de zendeling te voren de letters reeds

op papier nageteekend, zoodat ze konden worden ontcijferd. Ook de steen zelf is voor het grootste gedeelte bewaard, en door Fransche geleerden zoo goed mogelijk hersteld; hij wordt thans in het Louvre te Parijs bewaard. Het is de beroemde steen van Mesa, door hemzelven opgericht ter herinnering aan zijn opstand tegen Israël, de door hem herbouwde, versterkte en veroverde steden en zijn geluk in den krijg. Hij geeft daarvan de eer aan zijn god Kamos, die door zijne profeten hem tot het een en ander had aangemoedigd en hem voorspoed geschonken, en wien hij de Israëlietische bevolking van de veroverde steden had geofferd en de buitgemaakte heilige zaken van Jehovah gewijd. O.a. zegt hij dat Moab onder Omri (Achabs vader) en Achab was onderdrukt „omdat Kamos toornig op zijn land" was. Dus de zelfde beschouwing als de Joden van Jehovah hadden. Ook zegt hij dat hij van de veroverde stad Nebo de mannelijke bevolking doodde en de vrouwen en meisjes aan Astarte wijdde, d.i. tot prostituées van het heiligdom dier godin, die zich daar ter harer eere overgaven aan de tempelbezoekers.

De steen van Mesa, in tallooze boeken afgebeeld, is eene zijdelingsche bevestiging van sommige Oud-Testamentische teksten, en een van de merkwaardigste steenen ter wereld.

2 Koningen 3 vers 27*b* is ook uiterst merkwaardig, omdat het de macht van den god Kamos erkent. Het absolute monothéïsme des bijbels is hier een oogenblik verlaten. Dit erkennen van een anderen (hoewel minderwaardig geachten) god brengt mede, dat men zijn eigen god wel voor den voornaamsten maar niet voor den eenigen houdt. Dit standpunt noemt men henothéïsme.

Mesach. Een van de drie vrienden van Daniël (zie dat artikel). Deze Mesach heette eigenlijk Misaël, maar kreeg van Nebucadnezar een nieuwen naam. Hij diende aan het hof van dien koning en zag er, hoewel hij de hem door de heidenen voorgezette heerlijke (maar voor een Jood „onreine") spijzen niet aanraakte, maar zich met minder kost tevreden stelde, bloeiender uit dan de andere hovelingen; Daniël 1. Gelijk geluk hadden zijne vrienden Sadrach en Abednego. Ook gingen alle drie in den vurigen oven doch werden door het vuur niet gedeerd; Daniël 3. Zie ook het artikel Sadrach, Mesach en Abednego.

Mesopotamië. Een Grieksch woord, bestaande uit mesos = midden en potamos = rivier, en beteekenende: het land tusschen de rivieren. Bedoeld wordt het land tusschen den Euphraat en de Tigris en wel meestal speciaal tusschen den middelloop dier stroomen. In het Oude Testament komt het zeer vaak voor, en heet daar ook wel Stroomland-Aram = Stroomland-Syrië = dat deel van Syrië dat tusschen de rivieren lag.

Uit Mesopotamië, uit de stad Haran, trok Abraham op om zich in Kanaän te vestigen. Koning David strekte zijne verove-

ringen tot zoover uit. Maar later hebben de Syriërs, Assyriërs en Babyloniërs, uit of door Mesopotamië trekkend, den Israëlieten onuitspreekbaar veel wee berokkend.

Messias. De verbastering van een Hebreeuwsch woord, Mesjiach dat „gezalfde" beteekent. Zie verder het artikel Christus.

Methusaël. Zie Methusalah.

Methusalah. Een van de oudvaders vóór den Zondvloed. Dezen werden zeer oud volgens de Oudtestamentische verhalen, die uitgaan van de theorie dat de menschheid na den paradijstoestand steeds meer ontaardde. Tot de symptomen daarvan behoorde ook een korter aardsch leven. Want lang leven op aarde gold voor een groot voorrecht. Methusalah werd volgens den Samaritaanschen tekst van het Oude Testament 720 jaar oud. Doch volgens den Jeruzalemschen (die bij de Christenen heilig is geworden) 969 jaar oud. Hij werd de oudste der oudvaders. Met deze jaren zijn werkelijk jaren bedoeld. De theorie was werkelijk dat deze menschen zoo oud werden.

Eene zeer oude spelling, reeds in Christus' tijd gebruikelijk en in de Roomsche Latijnsche vertaling (Vulgata) overgenomen, spelt den naam aldus: Mathusalam of Methusalem. Deze laatste is ook onder de Protestanten de populairste gebleven. Vandaar het spreekwoord: Zoo oud als Methusalem.

Methusalah wordt genoemd in Genesis 5 vers 21—27. Hij heet daar de zoon van Henoch en de vader van Lamech en de grootvader van Noach. — Opmerkelijk is dat in Genesis 4 vers 18, in eene andere en geheel van Genesis 5 afwijkende geslachtslijst als achterkleinzoon van Henoch een Methusaël voorkomt die ook weder de vader van een Lamech is. Zonder twijfel is de zelfde als Methusalah bedoeld.

Methusalem. Zie Methusalah.

Metreet. Een Grieksche, ook Johannes 2 vers 6 voorkomende, maat voor vloeibare waren, groot ongeveer een half anker, dus ongeveer 20 Liter.

Mesoeza. Zie Gedenkcedel.

Micha. I. Een aanzienlijk man, wonende in het Ephraïmietische gebergte, dat is midden in Palestina, in het Richterentijdperk (1250—1050). Er was toen nog geen sprake van dat alleen Jeruzalem een tempel zou bezitten. Elk die wou richtte een heiligdom op. Zooöok Micha. Hij had er meer dan één godenbeeld en huisgoden in, en had een van zijne zoons tot priester gewijd. Eens stal hij van zijne moeder 1100 zilveren sikkelen (Richteren 17 vers 1—3), wat een belangrijke som is, als we bedenken dat volgens vers 10 een som van 10 sikkelen een priestertractement uitmaakte. De moeder vervloekte den haar onbekenden dief ten aanhoore van Micha. Deze, beangst geworden, gaf ze terug. De verheugde moeder heiligde ze nu aan Jehovah en besloot er

een godenbeeld van te maken. Uit het vervolg blijkt: in de gedaante van een stier. Ze houdt echter haar woord niet en besteedt er slechts 200 sikkelen aan. Zóó bedenkelijk is de oorsprong van dezen dienst van Jehovah in de gedaante van een stier! Dat wil dit trekje zeggen.

Micha, wiens heiligdom nu nog heerlijker is geworden, ontmoet eenen jongen Leviet die de wijde wereld is ingegaan, en maakt hem tot zijn priester, wichelaar, biechtvader; hij vindt dat er nu nog grooter kans is dat Jehovah hem zegenen zal, dan dat z'n zoon (geen Leviet en dus maar 'n gewoon mensch) priester is; zie het artikel Levieten. — Micha komt echter in het ongeluk. Menschen van den stam Dan, uit zijne buurt, die in het Noorden des lands nieuwe woonplaatsen zoeken en willen veroveren, raadplegen Micha's Leviet. Deze geeft een gunstig orakel. En als dit vervuld wordt, zijn ze zóó belust op Micha's heilige zaken, dat ze zijn biechtvader overhalen om hen met die alle te volgen. De Leviet steelt dus de heilige voorwerpen en loopt weg met de Danieten. Micha, dit bemerkende, loopt hen met zijne buren achterna en eischt het zijne terug. Hij wordt echter met den dood bedreigd en moet aftrekken.

Welnu, zegt het verhaal, dat ge in Richteren 17 en 18 vinden kunt, dit gestolen stierbeeld werd voor de Danieten in hun nieuwe woonplaats Dan het middelpunt van een eeredienst, den stierdienst. Die heeft er bestaan, eerst in het Richterentijdvak, later onder vele koningen, van Salomo's opvolger Jerobeam tot den val des lands in 722 v. C. toe. De stierdienst, ontstaan uit gestolen geld, waarvan weer een deel ontfutseld werd; een stierbeeld dat daarna wederom gestolen werd!

Het is dus een tendenzverhaal uit Jeruzalemsche kringen uitgedacht om den stierdienst van het Noorden des lands verdacht te maken.

Micha. II. De tijdgenoot van Achab, koning van het door de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël. Achab regeerde van 884—861. Hij en zijn tijdgenoot Josaphat, koning van Juda, zullen beiden tegen de Syriërs strijden maar verlangen eerst de profeten te raadplegen. Zij zijn te Samaria, waar zich 400 profeten verzamelen, die allen voorspellen dat de krijgstocht goed gelukken zal. Dan vraagt Josaphat of er nog niet een profeet is. Achab zegt: „Ja, een zekere Micha, maar deze voorspelt steeds het kwade." Hij wordt evenwel toch gehaald. De bode die hem medevoert verzoekt hem om eveneens gunstig te spreken. Maar de profeet kan niets beloven.

In gezelschap der koningen gekomen voorspelt hij Israëls verstrooiïng en Achabs sneuvelen. Op eene spijtige opmerking van den laatste zegt Micha, dat op eene vergadering der hemelmachten besloten was dat een leugengeest in de profeten zou worden

gezonden ten einde Achab over te halen ten strijde te trekken en te sneuvelen. Tot loon voor zijne vrijmoedigheid krijgt hij een kinnebakslag van een der genoemde 400 profeten, en wordt door koning Achab gevangen gezet op water en brood, tot hij (Achab) ongedeerd uit den strijd zal zijn teruggekeerd; zie 1 Koningen 17 vers 1—28. — Daar Achab echter inderdaad gesneuveld is, moet Micha levenslang gevangen zijn gebleven. Maar hoe het in werkelijkheid met hem afgeloopen is, meldt de bijbel niet. Deze profeet wordt in tegenstelling met andere mannen van dien naam „Micha de zoon van Jimla" genoemd.

Micha (Het boek). Toen tijdens de belegering van Jeruzalem in 586 v. C. de profeet Jeremia in ongunstigen zin profeteerde, wilden sommigen hem dooden. Maar anderen herinnerden aan Micha, den man uit Moresja die onder Koning Hizkia (regeert 725—697), dus bijna anderhalve eeuw vroeger, eveneens had geprofeteerd dat Jeruzalem zou vergaan, en die toch niet gedood was. Integendeel had men naar hem geluisterd, Jehovah vermurwd, zoodat het onheil was afgewend; zie Jeremia 26 vers 17—19.

Van dezen Micha nu weten we niets meer af. Maar er is nog een boek van 7 hoofdstukken over dat onder de zoogenaamde Twaalf kleine profeten is opgenomen. De drie eerste hoofdstukken kunnen werkelijk uit het begin der regeering van Hizkia zijn, en werkelijk door Micha geschreven. De hoofdinhoud is dat Samaria (de hoofdstad van het Noordrijk Israël) en Jeruzalem (de hoofdstad van het Zuidrijk Judéa) onuitsprekelijk zondig zijn en tot puinhoopen zullen worden. De in Jeremia 26 vers 18 aangehaalde bedreiging staat werkelijk letterlijk in Micha 3 vers 12. Deze profetie moet gesproken zijn vóór Samaria's val, dus voor 722 v. C.

Toen nu in 586 v. C. ook Jeruzalem gevallen was ging men daarin eene vervulling zien van Micha's voorspelling en werd de behoefte gevoeld ze te bewaren, maar er tevens troostwoorden aan toe te voegen. Dat is tenminste de veronderstelling der Leidsche vertalers en zoo verklaren dezen dat de hoofdstukken 4—7 zoo weinig samenhangen, daar het door verschillende auteurs geschreven aanhangsels zijn.

De bekendste stukken uit Micha zijn Hoofdstuk 4 vers 3 en 4 waar staat dat eens de zwaarden tot ploegscharen zullen worden omgesmeed, dat men den krijg niet meer zal leeren, maar dat ieder onder zijn wijnstok en vijgeboom zal zitten. En Hoofdstuk 6 vers 6—9 waar gevraagd wordt wat we aan God zullen geven. Brandoffers? Kalveren? Rammen? Beken vol olie? Onzen eerstgeborene? En het antwoord is: Neen, maar recht te doen, vroomheid lief te hebben, en ootmoedig met God te wandelen.

Michaël. Letterlijk beteekent het woord (Mi-cha-eel): „Wie (is)

als God?" Het is de eigennaam van een der zeven aartsengelen, die naar het omstreeks de tweede eeuw voor Christus onder de Joden ontstane geloof aan het hoofd van Gods ontelbare hemelsche dienaren staan. Volgens dat zelfde geloof had elk volk zijn eigen beschermengel. Alle beschermengelen bestuurden onder Jehovahs oppertoezicht de volken. Israëls bijzondere beschermengel nu was Michaël; zie Daniël 13 vers 21 en 12 vers 1.

Michal. Koning Saul (± 1000 v. C.) had twee dochters, waarvan Michal de jongste was, volgens 1 Samuël 14 vers 49. Zij vatte liefde op voor den herderszoon David die aan het hof verkeerde, en werkelijk mocht zij den man harer keuze huwen; Hoofdstuk 18 vers 20 en 27. Toen Saul zijn schoonzoon steeds meer begon te verdenken en te vervolgen, bleef Michal haren echtgenoot getrouw. Zij waarschuwde hem, hielp hem uit huis ontvluchten en legde in zijn bed den waarschijnlijk levensgrooten huisgod, om zijne vervolgers, die huiszoeking kwamen doen te misleiden. Tegenover de verwijten haars vaders beweerde ze dat David haar gedood zou hebben als ze hem niet geholpen had; Hoofdstuk 19 vers 11—17.

Saul beschouwde het huwelijk als verbroken en huwelijkte haar uit aan een zekeren Palti; Hoofdstuk 25 vers 44. Maar David beschouwde haar nog als zijn eigen vrouw, en toen Saul gesneuveld was en hijzelf koning van Zuid-Palestina was geworden, eischte hij haar weder op van haren tweeden man. Deze volgde haar al weenend, wel een bewijs dat zij liefde wist te wekken; 2 Samuël 3 vers 14—16. De tweede man heet hier Paltiël.

Eenige jaren later, toen David zijne residentie van Hebron naar Jeruzalem verplaatst had en er de Arke des Verbonds feestelijk binnenhaalde en zelf met alle macht in den gewijden dans in den optocht mededanste, half ontbloot, maakte Michal hierop eene schampere opmerking; Hoofdstuk 6 vers 14 en 20. David antwoordde haar vrijmoedig en Michal bleef tot straf kinderloos, volgens vers 23. Deze opmerking van vers 23 is wonderlijk als men bedenkt dat de gestrafte reeds minstens een jaar of 10 of langer gehuwd was geweest, zelfs met twee mannen. Zij was dan reeds vooruit met kinderloosheid gestraft voor de zonde die ze later bedrijven zou.

Michmas. Eene stad in Palestina, een paar uur ten Noorden van Jeruzalem. Zij is vooral bekend om een nauwen doorgang of pas tusschen de bergen, waar Sauls zoon Jonathan met zijn wapendrager een vermetele krijgsdaad tegen de Philistijnen ondernamen; zie 1 Samuël 13 vers 23—14 vers 15; welke vermetelheid het begin was van eene groote overwinning.

Middelaar. In het Nieuwe Testament komt meermalen het denkbeeld voor, dat God aan de eene zijde en de menschheid aan de andere zijde twee partijen zijn, tusschen welke onderhandeld moet worden. In Galaten 3 vers 19 wordt Mozes zulk een middelaar (of

bemiddelaar) tusschen deze twee partijen genoemd. Maar hiertegen strijdig staat in 1 Timotheüs 2 vers 5 dat de mensch Christus Jezus de éénige middelaar is.

De tegenspraak is misschien eenigszins op te lossen met behulp van Hebreën 8 vers 6 waar staat dat er twee verbonden tusschen God en de menschheid werden gesloten. Het Oude, op den Sinaï, in 1300 v. C.; en het Nieuwe, bij het begin onzer jaartelling. Bij dit Nieuwe verbond dat van toen af het éénige geldende werd, was dan Jezus de middelaar of bemiddelaar.

Zie ook het artikel Zoenbloed; aldaar aan het slot.

Midian. Midianieten. Een land en een volksstam ten Z.O. en ten Z. van Palestina, in Noordwest-Arabië. Een nomadizeerend herdersvolk, maar dat zich ook bezig hield met 't in karavanen overbrengen van handelswaren en soms ook roof- en oorlogzucht aan den dag legde. Zoo was het een troep Midianietische kooplieden, die Jozef van zijne broeders kochten; Genesis 37 vers 28; waarna ze hem in Egypte weder verkochten; vers 36. — Later vluchtte Mozes van uit Egypte naar Midian; Exodus 2 vers 15; 3 vers 1; en 4 vers 19. Hij huwde er de dochter van den priester Jethro en hoedde er de kudden van zijnen schoonvader bij den berg Sinaï of Horeb. Intusschen weet men niet waar die gezocht moet worden. De overlevering welke dezen berg in het Zuiden van het Sinaïetisch schiereiland aanwijst is niet ouder dan de 4de eeuw na Christus. — Als na 1250 v. C. de Israëlieten zich in Kanaän gevestigd hebben, worden ze volgens Richteren 6 vers 1—6 op zekeren tijd overstroomd door Midianieten, maar ook Amalekieten en Oosterlingen. Het is ondoenlijk het onderscheid tusschen deze soorten of stammen van woestijnnomaden aan te duiden. De bekende richter Gideon is het die hen verslaat; lees Richteren 6, 7 en 8.

Later worden de Midianieten in het Oude Testament nog slechts zeer zelden genoemd en verdwijnen ze uit de geschiedenis.

Migdol. Zie Syëne.

Milchom. Zie Milkom.

Milete. Eene voorname havenplaats met vier havens aan de Zuidwestkust van Klein-Azië (zie het kaartje op n°. V van het Voorwerk). Op zijne laatste zendingsreis hield Paulus er stil, ontbood de ouderlingen der gemeente Ephese en nam op aandoenlijke wijze afscheid van hen, terwijl hij betuigde dat zij hem op aarde niet zouden wederzien; Handelingen 15 vers 17—38.

Milkom. De god der ten Oosten van Palestina wonende Ammonieten, wiens naam ook wel Milchom, Malcam en Malcham gespeld wordt. Het woord Milkom is eigenlijk het zelfde als „Moloch" en het gewone Hebreeuwsche zelfstandig naamwoord mèlech. Alle beteekenen: koning.

Toen David de hoofdstad der Ammonieten Rabba, veroverde,

nam hij het godenbeeld van Milkom de kroon van het hoofd. In de Statenvertaling staat foutievelijk dat hij den *koning* der Ammonieten de gouden kroon van het hoofd nam. Dat geen menschenkroon bedoeld is, blijkt hieruit dat het bewuste voorwerp een talent zwaar was, dat is omtrent 100 pond, ruim 49 K.G. — Er was een edelgesteente op, 't welk David voortaan als hoofdversiersel droeg; zie 2 Samuël 12 vers 26—31.

Millo. Er worden in het Oude Testament twee Millo's vermeld. Ten eerste eene sterkte die de stad Sichem beheerschte; zie Richteren 9 vers 6 en 20. Misschien dezelfde die in vers 46 de Sichemstoren genoemd wordt, en waarin ook een heiligdom was. De sterkte speelt eene rol in de geschiedenis van Gideons zoon Abimélech; zie dat artikel.

Het tweede Millo komt 2 Samuël 5 vers 9 en ook op andere plaatsen voor. Het wordt steeds met het lidwoord „het Millo" genoemd, en moet een van de voornaamste vestingwerken van het oude Jeruzalem zijn geweest. Waar het precies gelegen heeft weten wij niet, waarschijnlijk aan de Noordoostzijde der stad, maar zeker in de nabijheid van den tempel. Het was reeds zeer oud. Toen David de stad in ± 1000 v. C. veroverde, bestond het reeds. Salomo versterkte het nog; 1 Koningen 9 vers 24.

Mine. Een Grieksch woord dat in de bekende gelijkenis der ponden (Lucas 19 vers 12—27) vertaald is door „pond". De Mine is soms een gewicht, soms een geldsom. Als gewicht heeft een talent 60 minen, en een mine 100 drachmen. Er zijn echter allerlei soorten van talenten, minen en drachmen. — De meest gewone berekening neemt aan dat een drachme ongeveer een franc is, dus een mine een kleine *f* 50. Deze berekening geeft echter niet als men bedenkt dat het geld vroeger veel meer waard was dan nu; hoevéél meer is onzeker. Dit was in verschillende tijden natuurlijk verschillend.

Mirjam. De dochter van Amram en Jochébed en dus de zuster van Mozes en Aäron. Daar geen andere zuster vermeld wordt, is zij het ongetwijfeld die over het biezen kistje waakt, waarin de kleine Mozes ligt en die voor de princes eene voedster gaat halen teneinde het kind te zogen; Exodus 2 vers 4—8. — Als later Mozes de Israëlieten bevrijdt en door de Roode Zee voert en de Egyptenaren verdronken zijn, voert Mirjam, die hij deze gelegenheid „eene profetes" genoemd wordt, de scharen dansende en zingende vrouwen aan; Exodus 15 vers 20 en 21. — In Numeri 12 verwijt ze in gezelschap van Aäron Mozes zijn huwelijk met eene Egyptische vrouw van wie we verder niets hooren. Het verhaal is zeker bedorven tot ons gekomen; tenminste in het vervolg is er sprake van de verschillende manieren waarop Jehovah tot de menschen spreekt. Hoe het zij, Mirjam wordt om hare brutaliteit met melaatschheid gestraft, maar op Mozes' voorbede binnen een

week weder genezen. — In Numeri 20 vers 1 sterft ze in het laatste jaar der veertigjarige omzwerving in de woestijn, te Kades, aan den Zuidrand van Palestina, en wordt daar begraven.

Zij bleef bij de latere Joden in eere, en haar naam, verbasterd tot Marjam of Mariam of Maria werd veel gebruikt. Ook Jezus' moeder droeg dien. — „Mirjam" beteekent: merrie. Vele vrouwennamen zijn dieren-wijfjesnamen. Zoo beteekent „Sara": ooi; Dorcas = hinde.

Mirre. Er komen onder den naam van mirre in den bijbel verschillende stoffen voor van welke men niet nauwkeurig weet wat ze zijn. In elk geval producten van zekere in het Oosten voorkomende planten; uitgezweten hars, hetzij op natuurlijke wijze, hetzij door kunstmatige insnijdingen verkregen. Plinius XII, 30—35 spreekt van een „boom" en telt verscheidene soorten op.

De bekendste plaatsen waar de bijbel de mirre noemt zijn:

1. Exodus 30 vers 34 waar een fijn soort bedoeld schijnt als bestanddeel van alleen bij het heiligdom te gebruiken reukwerk. Het is de zoogenaamde Stakté waarvan Plinius zegt dat het de natuurlijke uitzweetsels zijn van de mirreplant. De Statenvertaling zegt: mirresap. De Leidsche: Stakté.

2. Exodus 30 vers 23 waar een fijn soort mirre genoemd wordt als bestanddeel der heilige zalfolie om er tempelvoorwerpen en priesters mede te zalven.

3. Hooglied 1 vers 3 waar de bruidegom een bundeltje mirre wordt genoemd, vernachtende tusschen de borsten der bruid. Misschien zijn hier de lieflijk riekende sneeuwwitte bloemen van den mirreboom bedoeld. Misschien een zakje gevuld met de welriekende hars.

4. Marcus 15 vers 23 waar aan Jezus bij zijne kruisiging wordt aangeboden te drinken gemirreden wijn. Dus wijn met mirrehars vermengd. Wat daarmede bedoeld is? De Joden waren gewoon aan ter dood veroordeelden te laten drinken zwaren wijn met wierookkorrels gemengd om hen te bedwelmen en de pijn hun te verlichten. Bij de Romeinen was wijn met (bittere) mirre gekruid niet ongewoon. Misschien verwart de Evangelist hier de mirre met den wierook. — Jezus wilde van deze bedwelming geen gebruik maken. In elk geval wordt hier een *bittere* drank bedoeld. Mattheüs 27 vers 34 spreekt van met *gal* vermengden wijn. Dit is zeker eene toespeling op Psalm 69 vers 22 waar den lijder vergif wordt te drinken gegeven, en volgens de Septuagintvertaling gal. Dit laatste heeft ook de Statenvertaling. En naar zulke Oudtestamentische uitspraken zijn de Nieuwtestamentische verhalen soms gecomponeerd.

5. Mattheüs 2 vers 11 waar de Wijzen uit het Oosten aan het Christuskind o.a. mirre ten geschenke geven, als eene profetie van dat hem later zulk een als in *4* genoemde lijdensbeker zal

worden aangeboden. Of hier een bepaald soort van buitenlandsche mirre bedoeld is, weet men niet. Zeker is het dat er meerdere soorten van struiken of boomen in den bijbel bedoeld zijn als mirre voortbrengende. De eene soort wordt slechts 2 voet hoog; de andere van 12—20.

6. In Johannes 19 vers 39 wordt een mengsel van 100 pond! fijngewreven aloëhout en mirrehars gebruikt om Jezus' lijk voor bederf voorloopig te bewaren.

Mirt. Een boom van ongeveer 7 Meter hoogte, met gladde eironde bladen; een altijdgroene boom, met witte of roodachtig witte bloemen en zwarte vruchten in den vorm van bessen, met eene menigte witte en zeer geurige zaadkorrels gevuld, uit welken de Ouden olie en zelfs een soort van drank bereidden. Wegens den lieflijken geur van bladeren en bloemen kweekte men den mirteboom gaarne in tuinen. Bekend is de uitdrukking: „Voor (in plaats van) den distel een mirt". Zie Jesaja 55 vers 13.

Waarom juist *mirte*bloesems en bladen als bruidsversiering (vooral in Duitschland) gebruikt worden, is ons onbekend.

Mis. Zie Avondmaal, aldaar in het midden; en Zoenbloed.

Mispa. Zie Mizpa.

Mitylene. Eene havenstad op het eiland Lesbos, aan de Westkust van Klein-Azië. Langs de stad voer Paulus toen hij van zijne laatste zendingsreis terugkeerde, volgens Handelingen 20 vers 14.

Mizpa. Verscheidene plaatsen in Palestina heeten zoo, wat geen wonder is, daar het woord wachttoren of wachtpost beteekent. De bekendste zijn:

1. Mizpa in Gilead, in het Overjordaansche dus. Hier ontmoetten, verzoenden zich en scheidden Laban en Jakob en richtten er een heiligen steenhoop op ter gedachtenis. Daarom, staat er in Genesis 31 vers 49, heet de plaats Mizpa. Dit is eene foutieve naamuitlegging op den klank af. „Mizpa" deed namelijk denken aan „Masseba" = een zalfsteen of heilige steen. — Dit Mizpa was ook de woonplaats van den richter Jephta, zie Richteren 11 vers 11 en 34. Hier kwam hem na zijne overwinning op de Ammonieten zijne dochter tegemoet, die hij toen offeren moest. — Zie over de vereenzelviging van dit Mizpa met Ramoth dit laatste artikel; aldaar aan het slot.

2. Eene stad die twee uur ten N.W. van Jeruzalem lag in het grondgebied van den stam Benjamin. Toen, om de gruweldaad die in Richteren 19 beschreven staat, de Benjaminieten moesten worden uitgeroeid, kwam het volk Israël te Mizpa samen ter vergadering om te overleggen wat te doen stond; Richteren 20 vers 1 en 21 vers 1 en 5. — Het schijnt meerdere keeren tot volksvergaderplaats gediend te hebben (hoewel de Arke des Verbonds in het naburige Bethel was), want toen het volk later door de Philistijnen in nood kwam, vergaderde de richter Samuël het weder te Mizpa; 1 Samuël

5 vers 5; men verootmoedigde zich daar voor Jehovah; vers 6; men trok vandaar uit ten strijde vers 11; en richtte daar in de buurt dien bekenden steen op, Ebenhaëzer (zie dat artikel); vers 12. Daar sprak Samuël ook recht; vers 6. Daarheen riep hij later ook het volk samen om een koning te kiezen of liever door het lot te verkrijgen; Hoofdstuk 10 vers 17—24. — Na de scheuring des rijks in 943 v. C. werd het een der Noordelijkste steden van Judéa en als zoodanig door koning Asa (regeert 923—882) verbazend versterkt; zie 1 Koningen 15 vers 22. En dat het als oud vereenigingspunt des volks eene zekere aantrekkingskracht had, blijkt uit het feit dat het na den val van Jeruzalem in 586 v. C. onder de Babyloniërs een tijdlang de hoofdstad des lands was, daar Gedalja, de stadhouder, er zijne residentie had; dit duurde echter slechts 2 maanden, waarna Gedalja werd vermoord; 2 Koningen 25 vers 22—26. Later werd ze weder districtshoofdplaats, doch in den loop der tijden is de stad verdwenen. Tegenwoordig staan op de plek nog slechts eenige huizen en eene moskee, 5 minuten gaans onder den top van een 895 Meter hoogen berg vanwaar men een frappant uitzicht heeft tot de Middellandsche zee toe, eene echte plaats om „Mizpa" (wachttoren) te heeten. Het dorp heet thans En nebi Samwil = De bron van den profeet Samuël. Men toont er u het graf van Samuël, dat Joden, Christenen en Mohammedanen vereeren. Nog wijzen oeroude bouwsteenen bij de moskee op de hooge oudheid der plaats. In de middeleeuwen bouwde men er ter eere van Samuël heiligdommen die nu verwoest zijn (Baedeker).

Mizraïm. Het Hebreeuwsche woord voor Egypte.

Mnason. Een oude Christen die ergens woonde tusschen Caesaréa-aan-zee en Jeruzalem en bij wien de apostel Paulus op het einde van zijne laatste zendingsreis overnachtte; Handelingen 21 vers 16.

Moab. Een van de in bloedschande verwekte zonen van Lot; zie dat artikel. Hij is de legendaire voorvader van een der volken die Israël omringden en waarmede het zoo veel te doen had. Het land Moab lag ten Zuid-Oosten van Palestina. De Moabieten hebben met de Israëlieten gekibbeld al de eeuwen waarover de bijbelsche geschiedenis gaat. Het begon reeds tijdens den tocht uit Egypte naar Kanaän, in ± 1300 v. C. Het is Balak de koning der Moabieten die den toovenaar Bileam (zie dat artikel) laat komen om Israël te vervloeken. Als dit laatste volk Kanaän ten deele veroverd heeft, onderdrukt de Moabietische koning Eglon (zie dat artikel) het volk 18 jaar lang, maar wordt daarna door den richter Ehud gedood. — Later schijnt eene betere verhouding te zijn ingetreden. De Bethlehemmer Elimélech ten minste week naar Moab uit en zijne zonen huwden met Moabietische meisjes, waaronder Ruth (zie dat artikel), zoodat eene Moabietische de voormoeder van David en Christus werd.

Koning David maakte in ± 1000 v. C. Moab schatplichtig. Het moest jaarlijks 100.000 schapen en evenzooveel schapevachten als schatting betalen. Na de scheuring van 943 kwam het onder het Noordelijk Israël, tot het na Achabs dood in 861 afviel. Er ontstond een oorlog waarin Moab onder den bekenden koning Mesa (zie dat artikel) niet geheel kon overwonnen worden. Jerobeam II (regeert 787—746) onderwierp het weer, doch bij de vernietiging van Israël onder de Assyriërs in 722 werden de Moabieten onafhankelijk.

De vijandelijke stemming tegen de Joden bleef bij hen bestaan. Toen ook Judéa werd veroverd en Jeruzalem werd verwoest, in 586, door de Babyloniërs, verheugde zich Moab. De vreugde was echter van korten duur, want Nebukadnezar veroverde ook dit land, dat sedert in de geschiedenis bijna niet meer genoemd wordt. —

Het voor een groot deel voor landbouw en veeteelt geschikte land had tot hoofdstad Kir-Hareseth, of Kir-Heres, of Kir-Moab, alle namen van het nog heden bestaande El-Kerak.

Met de in het Oude Testament vaak genoemde „vlakke velden van Moab" wordt dat deel van het Jordaandal bedoeld dat tot Moab behoorde. Dus het land over den Jordaan tegenover Jericho; zie bijv. Numeri 22 vers 1. Dit „vlakke velden" wordt door de Leidsche vertaling vervangen door „De Vlakte", waarmede het Jordaandal bedoeld is. In Numeri 22 vers 1 en elders is dus bedoeld: het Moabietische deel van het Jordaandal.

De hoofdgod der Moabieten was Kamos (zie dat artikel). In Numeri 25 vers 2 wordt ook een Baäl-Peor genoemd, een op den tegenover Jericho gelegen berg Peor vereerde Baäl (zie dat artikel) of godheid.

Modin. De stad waar de beroemde Mattathias (zie dat artikel), de vader der Makkabeërs te huis behoorde, waar hij een afvalligen Jood doodde, het sein tot den opstand gaf, en ten slotte begraven werd. Een zijner zonen bouwde er een praalgraf dat uit zee zichtbaar was. Modins ligging is niet zeker. De overlevering plaatst het vrij dicht ten Westen van Jeruzalem, maar vrij zeker moet het Westelijker gezocht worden, veel dichter bij zee dan Jeruzalem, op de eerste uitloopers van het gebergte. Er is daar ten O.Z.O. van Lydda nog een dorpje Ed-Medje met interessante graven. Daar zoekt men het oude Modin (Baedeker).

Molech of **Moloch.** Deze namen beteekenen evenals Milkom (zie dat artikel) en Mélech niets anders dan „koning" en bedoelen hetzelfde als „Baäl" = heer, namelijk de mannelijke oppergodheid, die door alle Voor-Aziatische volken werd vereerd. Van den Phoenicischen Baäl weten wij door Grieksche en Romeinsche schrijvers, dat hij in de Phoenicische kolonie Carthago werd vereerd onder den vorm van een metalen beeld, welks armen rechtvooruit

schuin naar beneden stonden, zoodat een kind, in zijne armen gelegd, vooruitrollen kon, namelijk in een kolk vol vuur aan zijne voeten. Dit afschuwelijk gebruik, de uiterste consequentie der offertheorie (die inhield: het kostbaarste wat men had aan de godheid te geven), werd inderdaad in praktijk gebracht. Zoo brachten de Carthagers, toen hunne stad in 311 v. C. door de Syracusanen belegerd werd, een groot kinderoffer. Er wordt verhaald van 500 stuks. En toen in 321 Tyrus door Alexander den Groote werd belegerd en de stad tot wanhoop was gebracht, en alle middelen waren uitgeput, offerde men aan Molech een jongeling van edelen huize. De Grieksche en Romeinsche historici, die dit vermelden, noemen den god Saturnus of Hercules. Ook onder de Israëlieten in de dagen dat de Baäldienst in Palestina populair was, dat is van ± 850—725 v. C., werden aan Moloch kinderen geofferd. De staande uitdrukking in de Statenvertaling is dan: „zijne kinderen den Molech door het vuur doen gaan". Deze uitdrukking is dubbelzinnig en kan doen denken dat de kinderen slechts snel en ongedeerd door het vuur werden getrokken. Ze werden echter wel degelijk verbrand. De Leidsche vertaling heeft daarom beter: „zijn zoon door het vuur overgeven", bijv. in 2 Koningen 16 vers 3, waar Achaz, koning van Judéa van 734—726, zijn zoon aan Moloch offert. De officieele brandplaats heette het Tophet en lag in het dal Hinnom (zie dat artikel) vlak onder den Zuidmuur van Jeruzalem.

„Aan den Moloch offeren" is later eene staande uitdrukking geworden voor iets offeren aan een alverslindenden afgod, lust of gewoonte.

Volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling is de eigenlijke naam Moloch, maar werd hij met veranderden klinker door de Joden geschreven als Molech, wijl hij dan de klinkers had van het woord boosjeth, dat „schande" beteekent. Men las dan ook bij 't voorlezen in de synagoge telkens boosjeth als er molech stond.

Molen. Een molen was in de oudheid en is dus in den bijbel geenszins het zelfde als bij ons. Het was een in elk huis aanwezig werktuig, bestaande uit een ronden, twee voet middellijn metenden steen, die vast in den grond lag. Het bovenvlak was bijna vlak; eenigszins bol. Daarop lag een even groote platte van onderen eenigszins holle steen, in welks midden een gat was. Door dit gat ging een pen, welke in het midden van den ondersten steen was bevestigd en die den bovensten lossen steen op zijn plaats hield. In het genoemde gat wierp men bij handjesvol het koorn en draaide den bovensten steen aan een handvat rond, waarna de korrels tusschen de steenen werden verbrijzeld en aan den buitenkant van de steenen als grof meel te voorschijn kwamen. Meestal draaide men met z'n tweeën aan den bovensten steen. Het was 't werk van slaven en vrouwen. Zoo staat er op de bekende plaats Mattheüs

24 vers 41: „Twee vrouwen zullen met den molen malen". Niet: *in* den molen.

Het beschreven werktuig wordt nog heden in Palestina op bijna dezelfde wijze gebruikt, en kwam ook voor bij de oude Germanen, gelijk vondsten, bijv. in Friesche terpen, bewijzen.

Moloch. Zie Molech.

Monnik. Dit woord komt in den bijbel niet voor. Het hangt samen met het Grieksche woord monos = alleen, eenzaam, verlaten. Niet alleen bij de Roomsche Christenen maar ook bij andere godsdiensten noemt men monniken mannen, die zich om godsdienstige redenen afzonderen van de gewone menschenmaatschappij.

Monothéïsme. Zie Jehovah.

Monstrans. Zie Zoenbloed; aldaar in het midden.

Moor. Moorenland. Hiermede is Ethiopië bedoeld, waaronder men in het algemeen het land ten Zuiden van Egypte verstond. — Over den Moorman, door den apostel Philippus bekeerd, zie men het artikel Candacé.

Moph. Zie Noph.

Mordechaï. De vrome zorgvolle neef en voogd van Esther; zie dat artikel. Hij is de standvastige Jood die niet voor Haman buigen wil en daarom diens wraakzucht opwekt. Haman wil alle Joden dooden. Mordechaï echter, die eens den koning het leven had gered, maar niet was beloond, wordt, al is het laat, door den koning met een groot eerbewijs begiftigd: hij mocht met 's konings kleed bekleed en op diens paard zittend de stad doorrijden, terwijl 's vorsten grootvizier hem begeleidde en zijn roem verkondigde. En hij weet door zijn beleid zijne nicht Esther en de gebeurtenissen zoo te leiden, dat Haman ten val komt en de Joden tot eer geraken, terwijl hijzelf grootvizier wordt.

Hij is de eigenlijke intellectueele hoofdpersoon van het boek Esther. Het daar genoemde en nog gevierd wordende Purimfeest (zie nogmaals het artikel Esther) wordt dan ook wel eens „Mordechaïs-dag" genoemd. — Deze naam Mordechaï schijnt samen te hangen met den Babylonischen godsnaam Merodach of Mardoek, al wordt de man een echte Jood en een man uit koning Sauls geslacht genoemd; zie het slot van het artikel Purim.

More. Toen de aartsvader Abraham uit het verre Oosten naar Palestina was verhuisd, vestigde hij zich tijdelijk bij „het eikenbosch More" zooals de Statenvertaling zegt. De Leidsche heeft: bij „den leeraarseik". Het woord More beteekent namelijk: leeraar. Bedoeld is een heilige boom zooals er bij alle oude volken voorkomen. Men hing er geschenken aan, offerde er onder en wachtte er de openbaringen der godheid af. Soms was bij die boomen een orakel gevestigd. Een zoodanige was zonder twijfel de bedoelde, waar Abraham volgens Genesis 12 vers 6 bij gelegerd was. Deze beroemde boom komt nog in verscheidene andere Oudtestamenti-

sche verhalen voor, o.a. onder den naam Wichelaarseik (Richteren 9 vers 37), de eik van den wijsteen (vers 6), de terebint of terpentijnboom in Jehovah's heiligdom. De namen voor eik en terebint zijn namelijk bijna gelijkluidend en worden wel verward.

Bij den bewusten leeraarseik begroef aartsvader Jakob allerlei tot bijgeloovige praktijken aanleiding gevende voorwerpen, volgens Genesis 35 vers 4.

Heilige boomen, vol lappen gehangen, komen ook thans nog in Palestina voor, gelijk trouwens bij vele primitieve volken tot in Siberië toe. Bekend is ook de heilige eik van Dodona in Griekenland, waar het oudste en eerwaardigste orakel van dat land gevestigd was. De priesters (later priesteressen) hoorden de hemelstemmen uit het geritsel der bladeren; vergelijk ook de merkwaardige plaats 2 Samuël 5 vers 24*a*.

Moria. De stad Jeruzalem is pas in omstreeks 1000 v. C. door David veroverd en tot eene Israëlietische gemaakt. De Jeruzalemsche Joodsch-godsdienstige tradities zijn dus inderdaad jonger dan de volksverhalen, die bij de heilige plaatsen Sichem, Bethel, Bethel, Hebron en Berseba speelden, waar de aartsvaders reeds zeven eeuwen vroeger woonden, offerden, enz.

Maar toen Jeruzalem de hoofdstad was geworden, en Salomo er den tempel had gebouwd en de plaats steeds heiliger werd, en vooral toen na den val van het Noordelijk rijk in 722 de tempeldienst te Samaria verdween en die te Jeruzalem de éénige werd, had men behoefte om aan Jeruzalem oudere tradities te verbinden. Uit dien drang stamt het verhaal van Genesis 22 vers 2, dat den aartsvader Abraham laat reizen twee dagreizen Noordwaarts, van Berseba naar de plek waar Jeruzalem lag. Vers 2 noemt dat: het land van de Moria. Abraham moest er zijn zoon offeren, maar God nam ten slotte genoegen met zijn goeden wil en zag zelf naar een offerdier om. Vandaar noemde Abraham den berg op welks top dit gebeurde: „Moria", zeggende: De Heer zal er in voorzien (Statenvertaling) of Jehovah zal gezien worden (Leidsche vertaling). In den naam komt namelijk iets voor van „zien" en van „Jehovah". Maar de afleiding is onzeker. Volgens de Leidsche Vertaling beteekent Moria: Aanblik van Jehovah.

Hoe dit alles nu ook zij, vast staat dat Moria de kunstmatig ontstane en eerst later in gebruik geraakte naam is geworden van den tempelberg te Jeruzalem die eigenlijk Sion heet.

Dat het geheele verhaal van Genesis 22 op fantasie berust blijkt ook uit het volgende. De voorstelling heerscht er dat Moria een onbebouwde berg in de wildernis is: immers een ram zit er met de hoornen in de struiken verward. Er staat daar dus nog geen tempel; er is daar nog geen stad. Jeruzalem zal er pas in later eeuwen gebouwd worden. — Nu hebben echter Egyptische opgravingen uit den laatsten tijd (1887) aangetoond dat Jeruzalem veel ouder is

dan men vroeger gedacht heeft, en dat het reeds, vóór de Jebuzieten het Jebus noemden, ook al eens vroeger Oeroesaliem geheeten had; zie het artikel Jeruzalem. In Abrahams tijd (als wij dien op 1700 v. C. mogen stellen) (maar Abraham is zelf misschien een legendaire persoon) was Jeruzalem reeds een stad en de tempelberg reeds bebouwd.

Mostaardzaad. In Mattheüs 13 vers 32, Marcus 4 vers 30—32 en Lucas 13 vers 19 komt deze gelijkenis voor, dat het Koninkrijk der hemelen groeit als een mostaardzaad, dat wel de kleinste der tuinzaden is maar opwast tot een boom in welks takken de vogelen nestelen. — Nu is het geheel onzeker welke plant bedoeld is, evenals dit het geval is met meerdere planten en dieren in den bijbel genoemd. De ons bekende mosterdplant wordt geen „boom", ook niet in het Oosten. Sommigen denken aan een Palestinensischen boom, chardal genaamd (in den Talmud heet mosterd ook charedal) die vruchten draagt in trossen van blauwe bessen, die sterk naar mosterd smaken. — Anderen zien in de gelijkenis een uit Voor-Indië overgewaaide spreekwijze. Daar zegt men: „Het Koninkrijk der gerechtigheid is gelijk de waringinboom". Deze, ook de apenbroodboom genaamd, breidt zich door middel van zijne luchtwortels steeds verder uit en is dus een goed beeld van de *uitbreiding* van iets dat groeit. Zij die de gelijkenis in de Evangeliën opnamen zullen de waringin niet gekend hebben en er den naam van een anderen boom voor in de plaats hebben gezet. Welken zij bedoelden weten wij absoluut niet. Maar de ons bekende mosterplant *zeker* niet. Deze is namelijk zwak en slap als koolzaad of erwtengewas.

Mozes. De vader van drie godsdiensten: van het Jodendom; en (daar Jezus een Jood was, in het Jodendom gedrenkt; daar vooral Paulus die aan het Christendom zijn dogmatischen vorm gaf een Jood der Joden was) van het Christendom; en (daar Mohammeds moeder eene Jodin was en hijzelf tamelijk in de Oudtestamentische tradities thuis was) van den Islam. Bij alle drie godsdiensten is hij dan ook een sterk vereerde heilige.

Of Mozes waarlijk een historisch persoon geweest is? Daarover is men het niet eens. Want ons betreft, wij meenen van wel. Maar wie en wat hij eigenlijk geweest is, dat is niet meer precies uit te maken. Het Oude Testament vertelt omtrent hem het volgende:

In een tijd dien wij op omstreeks 1300 v. C. schatten moeten leefde het Israëlietische volk, dat nog steeds geen définitieve woonplaats had, in Noordoost-Egypte. De politiek der Pharao's bracht mede hen zware heerediensten te doen verrichten bij het bouwen van grensvestingen; Exodus 1 vers 11—14. Zij vreesden het sterk zich uitbreidende volk. Een van hen beval de vroedvrouwen om alle geboren wordende jongens te dooden, maar toen dezen dit niet wilden doen, gebood hij hen te verdrinken; vers 15—22.

In die dagen werd Mozes geboren als tweede zoon van Amram,

een Leviet, en Jochébed. De moeder kon het niet over zich verkrijgen het kind te verdrinken, verborg het zoo lang ze kon, vlocht, toen dit niet langer kon een biezen korfje (zie vooral het artikel Bieze), zette het kind er in en gaf het aan den Nijl over. Het werd gevonden door eene badende Egyptische prinses, die het kind tot zich nam en het Mozes noemde, den uit het water getogene; Exodus 2 vers 1—10. Deze naamuitlegging van vers 10 is echter foutief Wel doet „Mozes" (in het Hebreeuwsch: Moosjeh) in de verte denken aan een Hebreeuwsch woord dat „trekken" beteekent, maar vergeten wij niet dat in het verhaal de naamgeefster eene Egyptische is. Mozes moet dus een Egyptische naam zijn. Nu komt deze veel in Egyptische eigennamen voor, zooals Amoses (zoon der maan), Toethmoses (zoon van Toeth of Mercurius), enz. Mozes beteekent: zoon of kind. Misschien is dus de naam Mozes het slot van een langeren naam geweest welks begin den naam eener Egyptische godheid aanduidde. Dat Joden, zelfs in strengere tijden, de namen van buitenlandsche goden in hunne eigennamen opnamen, bewijst de naam Mordechaï; zie dat artikel en het slot van het artikel Purim.

Over Mozes' opvoeding aan het hof van Egypte, over zijne daden als prins, zwijgt de bijbel. Christus' tijdgenoot Flavius Josephus weet er heel wat van te vertellen. Exodus 2 vers 11—14 zegt dat hij, voor een mishandelden volksgenoot opgekomen zijnde en een Egyptischen slavendrijver gedood hebbende, inzag dat hij vluchten moest. En hij vluchtte naar Midian, waarvan we niet weten waar het lag (zie het artikel Midian), maar dat men in het huidige Sinaïetische schiereiland zoekt. Hier komt hij terecht bij den priester Jethro, wiens dochter Sippora hij huwt; vers 15—21. Hij krijgt een zoon, Gersom; vers 22. (Later nog een, Eliëzer). — Hoe lang hij daar het herdersbedrijf uitoefende wordt niet gemeld. Handelingen 7 vers 30 spreekt van 40 jaar; maar dit schijnt overdreven. — Eens bij het schapenhoeden verschijnt hem bij den berg Horeb of Sinaï Jehovah in een brandend braambosch en beveelt hem naar Egypte terug te keeren, teneinde zijn verdrukt volk te verlossen. Mozes zegt daartoe niet in staat te zijn, maar Jehovah zal hem bijstaan; Exodus 3. Aäron zal hem met zijne welsprekendheid helpen. Bovendien ontvangt hij een wonderstaf, waarmede hij de Egyptenaren wel zal kunnen dwingen. Hij krijgt verlof van Jethro om te mogen heentrekken en reist met vrouw en kind af. Onderweg wil Jehovah hem om ons onbekende reden dooden, welk zonderling voornemen Sippora afwendt door haren zoon te besnijden!! Aäron komt Mozes van uit Egypte tegemoet. Samen maken zij hun verlossingsplan aan de Israëlieten bekend. Het volk gelooft hen; Exodus 4.

In Exodus 5 doen Mozes en Aäron bij den koning eene eerste poging om het volk vrij te maken. Deze mislukt en de onderdrukking wordt nog erger.

In Exodus 7—11 volgen dan 10 vreeselijke plagen waarmede Mozes het Egyptische land plaagt ten einde den Pharaö over te halen het Joodsche volk te laten gaan. De laatste plaag bestaat hierin, dat alle eerstgeborenen der Egyptenaren sterven. Dit geschiedt in Exodus 12 vers 29. Nu gebiedt de koning aan Mozes om met zijn volk weg te trekken; vers 31. Hij gaat met een ontzaglijke karavaan heen. Dit is de „Uittocht uit Egypte", welke de Joden nog elk jaar herdenken met het Paaschfeest. Mozes voert ze Oostwaarts naar de Roode Zee. Hier achterhaalt hem Pharaö met z'n leger, doch de godsman bemoedigt zijn volk en op zijn wenken doet Jehovah de zee splijten. Mozes en de zijnen trekken er door. Maar de hen vervolgende Egyptenaren verdrinken; Exodus 13 vers 17—22 en Hoofdstuk 14. In Hoofdstuk 15 bezingt Mozes de ondervonden uitredding.

Na tallooze lotgevallen, waarin het volk soms veel lijden moet en zijn tegenspoed aan Mozes verwijt, en waarin deze steeds geduldig uitredding brengt,.... na tallooze gebeurtenissen (over het winnen van een veldslag door het ophouden van Mozes' handen, zie het artikel Hur), waaronder Mozes' beklimming van den berg Sinaï, zijn met God-Zelf aldaar spreken, zijn ontvangen van de Wet der Tien geboden, zijn brengen van dezelve aan zijn volk (Exodus 20 en Deuteronomium 5) als voornaamste gebeurtenis uitblinkt,... na het geven van nog tallooze andere wetten en bepalingen aan zijn volk, die, soms herhaald, den hoofdinhoud van de boeken Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium vormen,.... komt men eindelijk door de woestijn aan de Zuidelijke grenzen van Kanaän, in welk land Mozes 12 verspieders zendt; Numeri 13 vers 1—20. Dezen verhalen dat er reuzen wonen; het volk wordt bevreesd en wil terug naar Egypte, Mozes steenigen en een anderen aanvoerder kiezen; Numeri 13 vers 21 tot 14 vers 10. God wil nu het volk met de pest slaan, maar Mozes bidt dit af; vers 11—19; als straf blijft nu dat geen enkele der toen levenden het land Kanaän zal mogen intrekken; vers 21—24. Men moet dus weder de woestijn in en als nomaden rondzwerven. Dit duurt met elkaar 40 jaar. In dien tijd valt het oproer van Korach (zie dit artikel) tegen Mozes; Numeri 16. Nog vernemen wij in Numeri 12 dat hij eene Ethiopische vrouw trouwde, waarover Mirjam en Aäron vertoornd werden.

Na de veertigjarige omzwerving naderen Mozes en zijn volk wederom de grenzen van Kanaän. Ditmaal aan den Zuidoostkant, om de Doode Zee heen trekkend. Hij voert daar oorlogen, maakt veroveringen, geeft aan de stammen Ruben en Gad en den halven stam Manasse hun erfdeel en legert zich tegenover Jericho. Hij belegt eene volksvergadering, wijst Jozua als zijn opvolger aan, beklimt den berg Nebo, overziet het land Kanaän en sterft, zonder het beloofde land te mogen betreden, 120 jaar oud; „zijn oog was niet verduisterd; zijne frischheid niet geweken".

Jehovah begroef hem zelf. Niemand weet zijn graf; Deuteronomium 34. Als reden dat hij Kanaän niet betreden mocht wordt opgegeven, dat hij eens in de woestijn tot een rots had moeten *spreken* om er water uit te voorschijn te doen komen, maar dat hij er (in drift?) tweemaal op *geslagen* had; Numeri 20 vers 1—13. De Israëlieten beweenden hem na zijn dood 30 dagen lang; Deuteronomium 34 vers 8. Een uiterst werkzaam waakzaam leven, een mengsel van groote gestrengheid en zachtmoedigheid was, wat het aardsche betreft, geëindigd.

De overlevering en het algemeen Joodsch en Christelijk kerkgeloof beweren, dat de vijf eerste bijbelboeken zijne schriftelijke nalatenschap zijn, die daarom „De vijf boeken van Mozes" heeten. Maar steeds in breeder kringen dringt de meening door dat dit zeer samengestelde geschriften zijn, in zeer verschillende tijden (maar in elk geval vele vele eeuwen na Mozes) ontstaan, door verschillende omwerkers omgewerkt, door verschillende redacteurs samengesteld, zoodat men er het juiste niet meer van zeggen kan. Veel van de daar gegeven stof, wetten en instellingen, is echter ongetwijfeld oeroud, ja nog wel ouder dan Mozes' dagen, die in ± 1300 v. C. lagen. Zoo komen de Tien geboden reeds in 2200 v. C. bij de Babyloniërs voor.

Deze „Vijf boeken van Mozes" noemen de Joden „De Wet". Zoo noemt ze ook het Nieuwe Testament. Men heet ze eveneens De pentateuch = Het boek in vijf deelen. (Pente is het Grieksche woord voor vijf, teuchos = boek). Over de boeken afzonderlijk raadplege men de artikelen Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium.

Ook Psalm 90 werd aan Mozes toegeschreven; zie aldaar vers 1; het lied is echter gedicht na den val van Jeruzalem in 586 v. C. Later werd ook een na het begin onzer jaartelling geschreven boek. dat der Jubileën (zie dat artikel), nog aan hem toegeschreven.

Paulus noemt Mozes den „middelaar" (zie dat artikel) des Ouden Verbonds (dat Jehovah bij Sinaï met Israël sloot), gelijk hij Jezus den middelaar des Nieuwen noemt.

De Joden zijn zoo verstandig geweest Mozes niet zoo bovenmate te verheffen en tot eenen god te maken, als de Boeddhisten het Boeddha en de Christenen het Jezus hebben gedaan. — Ook de Christenen eeren Mozes als Jezus' voorlooper. Evenzoo noemen de Mohammedanen hem met Jezus den grootsten profeet na Mohammed. —

Het levensoverzicht dat wij hierboven van Mozes gaven bevat niet alle bijzonderheden. In een beknopt Woordenboekje gaat dit niet. Een enkel détail zij nog vermeld. In Exodus 34 vers 29—35 staat namelijk dat tijdens Mozes' persoonlijk onderhoud met Jehovah op den Sinaï het vel van zijn aangezicht stralend was geworden. Dit woord „stralen" nu hangt samen met het Hebreeuwsche

woord voor „hoorn". Door misverstand hebben nu sommige oude vertalingen, o.a. de door de Roomschen gebruikte Vulgata: „Mozes' aangezicht was gehoornd". Vandaar dat Mozes soms met twee hoornen op het hoofd wordt afgebeeld. — Het verhaal zegt verder dat de Israëlieten het stralende aangezicht van Mozes niet konden aanzien en dat hij daarom een sluier (de Statenvertaling zegt: deksel) op zijn aangezicht legde.

Munte. Een van de geringere tuingewassen waarvan Mattheüs 23 vers 23 en Lucas 11 vers 42 zeggen, dat er naar de wetsuitlegging der pharizeërs tienden van moesten worden betaald aan den tempel. Bedoeld is de pepermuntplant, welker welriekende en sterksmakende bladeren men schijnt te hebben gebruikt om spijzen te kruiden. In Griekenland doet men dat nog. Een variëteit van de pepermuntplant groeit ook in Nederland, vooral aan slootkanten.

Muth-labbeen. Een in de Statenvertaling in het opschrift van Psalm 9 onvertaald gebleven Hebreeuwsch woord. De beteekenis van „op Muthlabbeen" is: Op de wijze van (het lied) Jonge vrouwen.

Myrrhe. Zie Mirre.

Myrthe. Zie Mirt.

Mysië. Een landschap in het N.W. van Klein-Azië, waarin Troas (Troje) lag; Paulus reisde er op zijne tweede zendingsreis door; zie Handelingen 16 vers 6—8.

N.

Naäman. Een Syrisch generaal wonende te Damascus, omstreeks 850 v. C., die vele overwinningen had behaald, bij zijn koning in groote gunst stond, en een groot heer was. Maar hij werd melaatsch. Nu diende in zijn huis een Israëlietisch slavinnetje, die aanried dat men zich wenden zou tot den Palestinensischen profeet Eliza. De koning gaf hem een aanbevelingsbrief bij Joram koning van Israël mede, en Naäman reisde met groote geschenken beladen af.

In Palestina gekomen verwees men hem, na eenig misverstand van de zijde van Joram, naar Eliza die hem beval zich zeven maal in den Jordaan te baden. Naäman vond dit een te eenvoudig middel; hij had meer hocus-pocus verwacht, en was verstoord. Zijne dienaren rieden hem echter aan Eliza's raad te volgen, en zie hij volgde dien en genas. Nu ging hij heen om den profeet te betuigen, dat hij voortaan Jehovah als den eenigen God zou vereeren en bood Eliza zijne geschenken aan. Deze wilde echter niets aannemen, en gaf Naäman vergunning om zooveel Palestinensische aarde mede naar Damascus te nemen als twee muilezels konden dragen. Die wilde hij in zijn hof uitstorten en daarop een altaar bouwen voor Jehovah. Die werd dan vereerd op eigen

grond en zou zijne offers aannemen. Eene eigenaardige opvatting! De generaal zou nu alleen voor Jehovah buigen, maar vroeg vergeving voor eene enkele uitzondering: hij zou wel eens met zijn vorst naar den tempel van den god Rimmon moeten gaan. Dat moest Jehovah maar vergeven. — Eliza vond dit alles goed.

De onbaatzuchtigheid van Eliza was onbegrijpelijk voor zijn dienaar Gehazi. Deze liep in het geheim Naäman na en vroeg hem nog het een en ander, wat Naäman terstond gul en zelfs in dubbele mate toestond. Om den hebzuchtigen dienaar te straffen sloeg Eliza hem met de melaatschheid van Naäman. Dit alles staat in 2 Koningen 5.

In Lucas 4 vers 27 haalt Jezus den heiden Naäman aan als een bewijs hoe, terwijl er vele melaatschen in Israël waren en alleen die heiden genezen werd, God, met voorbijgaan van hen die daar in de eerste plaats aanspraak op maken, Zijne gunsten soms aan vreemden betoont. Dit zeide Jezus in eene rede tot zijne dorpsgenooten te Nazareth, die wenschten dat hij er dezelfde krachten van welsprekendheid en genezing zou toonen, die hij reeds elders getoond had. Maar hij deed het niet, hij kon het niet (Mattheüs 13 vers 58) en betoonde zijne krachten elders, bij onbekende tollenaren en zondaren.

Nabal. Een rijke boer in Davids dagen (± 1000 v. C.) wonende te Maon, ten Westen van het Zuideinde der Doode Zee, in de zoogenaamde woestijn van Judéa. Hij had een groot schaaphoedersbedrijf in het naburige Karmel. Eens toen het de tijd was van het schaapscheeren aldaar, als wanneer er feest was en de knechten onthaald werden, zond David, die daar in de buurt als vluchteling rondzwierf, tien zijner volgers naar Nabal om hem wat eten te vragen, op grond hiervan dat zijne vrijbuiters Nabals kudden nimmer kwaad hadden gedaan. De boer weigerde het en noemde David een weggeloopen knecht. Deze, toen hij het vernam, in woede ontbrand, wapende zijne bende en zou met geweld en bloed nemen wat hem geweigerd was.

Nabals flinke en schoone vrouw Abigaïl hoorde dit alles van een knecht, belaadde snel ezels met levensmiddelen, trok David te gemoet, praatte geschiktelijk met hem, noemde haar eigen man een dwaas die zijn naam terecht droeg („Nabal" beteekent dwaas) en ontwapende den toorn van den bendeoverste. Toen ze huiswaarts gekeerd was, naar Maon, was ook Nabal thuis gekomen en zat aan een heerlijken maaltijd en was dronken. Abigaïl vond hem in een ongeschikten toestand om hem mededeelingen te doen. Maar den volgenden morgen vertelde ze hem hoe hij gevaar geloopen had door David uitgeplunderd en vermoord te worden. Nabal bestierf het van schrik. Tien dagen daarna stierf hij. Zijne weduwe huwde daarna op staanden voet met David. De droefheid over Nabal was dus niet groot. Dit zijn verhaal staat in 1 Samuël 25.

Naboth. Een landbezitter te Jiszreël (de zomerresidentie der koningen van het Noordrijk Israël) levende onder de regeering van koning Achab (regeert 884—861 v. C.). Naboth bezat eenen wijngaard dien de koning gaarne bij zijn lusthof wilde trekken, waarvoor hij hem een beteren wijngaard daarvoor in de plaats of geld wilde geven. De man wilde echter van het erf zijner vaderen geen afstand doen.

Achab werd nu zeer gemelijk, wilde niet eten, ging op bed liggen. Zijne slechte vrouw Izébel bespotte hem, schreef uit 's konings naam een brief aan de overheid van Jizreël en beval een algemeene verootmoedigingsdag of vasten uit te schrijven, ter gelegenheid waarvan ieder verplicht was in de volksvergadering het kwaad dat zijn naaste gedaan had, 't welk nog onbekend en ongestraft was, bekend te maken. Want zoolang iemands kwaad ongestraft was bleef Jehovahs toorn op het land rusten. Zulk een vastendag (in die dagen zeer noodig, daar Israël in oorlog was met de Syriërs en het dus noodlottig zou werken als Jehovah toornig was) moest men te Jizreël uitschrijven en op de volksvergadering Naboth als een braaf en voornaam man vooraan plaatsen op eene eereplaats. Dan moesten twee slechte getuigen hem beschuldigen dat hij den koning (Jehovah's vertegenwoordiger, dus Jehovah zelven) ongehoorzaam was geweest, dus Majesteitsschennis had bedreven. Hoe meer hij eerst op een eereplaats stond, des te zekerder zou daarna zijn straf zijn. Zoo schreef Izébel. En zoo geschiedde alles. En Naboth werd gesteenigd. En Achab nam zijn wijnberg in bezit. Maar hij had er geen genoegen van. De profeet Elia voer verschrikkelijk tegen hem uit en voorspelde hem dat de honden zijn bloed zouden lekken; zie 1 Koningen 21.

Nachor. Zie Nahor.

Nachtwake. De oude Israëlieten verdeelden den nacht in drie gelijke nachtwaken van 4 uur of iets minder. Maar in Jezus' dagen, toen Palestina onder de Romeinen stond, had men evenals dezen den nacht in vier nachtwaken verdeeld, aan het eind van welke de wacht werd verwisseld. Zoo kan er in Mattheüs 14 vers 25 en Marcus 6 vers 48 sprake zijn van de vierde nachtwake. In Marcus 13 vers 35 worden ze aldus genoemd: 's Avonds laat; Te midder nacht; Met het hanengekraai; In den morgenstond. Ze werden in die dagen door clepsydra's of wateruurwerken afgemeten.

Nadab. Behalve andere personen van dien naam, waaronder den oudsten zoon van Aäron, noemt het Oude Testament een koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. bestaande Noordrijk Israël, die slechts ruim een jaar regeerde; van 921—920. Hij volgde zijn vader Jerobeam op, ook in het handhaven van den stierdienst, maar werd bij de belegering van de Philistijnsche stad Gibbethon al spoedig vermoord tengevolge van eene samenzwering van

een zekeren Baëza, die hem ook als koning opvolgde. Verder is van Nadab niets bekend.

Nahas. Volgens 1 Samuël 12 vers 12 een koning der ten Oosten van Palestina wonende Ammonieten. Deze belegerde volgens Hoofdstuk 11 vers 1—11 de Israëlietische stad Jabes in het Overjordaansche land Gilead. Het was in de dagen dat Saul alreeds wel door Samuël in het geheim tot koning was gezalfd doch zich nog niet als zoodanig had laten gelden (± 1000 v. C.). De inwoners van Jabes wilden zich aan Nahas onderwerpen, maar de laatste stelde als voorwaarde dat hij alle inwoners het rechteroog mocht uitsteken, en hij was zóó zeker van zijne overmacht dat hij de verschrikte Jabesieten zeven dagen den tijd gaf om bij de andere Israëlietische steden om hulp aan te kloppen. De gezanten kwamen op hun rondreis ook in Gibea waar Saul woonde en juist van 't ploegen thuis kwam. Toen hij van Nahas' overmoed hoorde viel de geest Gods op hem. Hij hieuw zijne ploegossen in stukken en zwoer dat men van ieder die niet met hem meetrok het vee alzoo zou dooden. Alzoo verzamelde hij 330.000 man en versloeg Nahas en bevrijdde Jabes.

Nahor. Een broeder van den aartsvader Abraham; hij huwde met Milka de dochter van zijnen broeder Haran; Genesis 11 vers 26—30. Hij kreeg vele zonen; Hoofdstuk 22 vers 20 en 21. Een daarvan, Bethuel, was de vader van den bekenden Laban en van Rebekka. Dezen woonden in Haran bij de groote Westelijke bocht van den Euphraat. Deze stad Haran wordt in Genesis 24 vers 10 „de stad van Nahor" genaamd.

Nahum. Een profeet van het Oude Testament. Wij weten van zijn persoon niets dan dat hij kwam uit Elkos, welks ligging onzeker is. Waarschijnlijk een stad, dorp of streek in Noord-Palestina. Maar al weten wij van zijn persoon niets, wij hebben nog een geschrift van hem in drie hoofdstukken, dat onder de Twaalf kleine profeten achter in het Oude Testament is opgenomen. De titel ervan is: „De godsspraak over Ninevé". Ninevé (zie dat artikel) was de machtige hoofdstad van Assyrië dat in 722 het rijk Israël of Noordpalestina dat is Nahums vaderland veroverde, wreed behandelde, ten deele in ballingschap wegvoerde. Geen wonder dan dat Nahum den val der trotsche stad aankondigt. Na eene inleiding waarin de almacht en toorn Gods met krachtige trekken geteekend wordt, wendt Nahum zich tot de Assyriërs en kondigt hun den ondergang aan. Niettegenstaande hun groot aantal zullen zij vernietigd worden; Hoofdstuk 1. In Hoofdstad 2 wordt de verovering en plundering der stad in levendige kleuren beschreven. Hoofdstuk 3 zou men kunnen betitelen: „Wee de bloedstad!" Ze zal even zeker te gronde gaan als Thebe in Egypte. Nogmaals wordt de val der stad beschreven.

Het boek is in levendigen stijl geschreven. Wanneer? In elk geval

na den val van het rijk Israël in 722. Ook na den val van Thebe, dat in 672 in handen van de Assyriërs viel. Wie de vijanden zijn die Ninevé zullen vernederen, zegt de profeet niet. Misschien bedoelt hij de vereenigde Mediërs en Babyloniërs die omstreeks 625 v. C. Ninevé beoorloogden, en is zijn boek uit die dagen. Inderdaad is in 606 de stad door beide genoemde volken veroverd en vernietigd.

Naïn. Een plaatsje in Galiléa waar Jezus volgens Lucas 7 vers 11—17 een jongeling uit de dooden opwekte. Het bestaat nog, ligt een kleine drie uur ten Zuiden van Nazareth en een uur ten Z.W. van den berg Thabor, doch bestaat slechts uit armelijke leemen huizen met een Christenkerk. Het heet thans Nein, en wordt door vele Palestinareizigers bezocht (Baedeker).

Naömi. Eigenlijk Noömi. Een van de hoofdpersonen van het boek Ruth. Zij is de vrouw van een Israëliet Elimélech, die in het Richterentijdperk (± 1250—1050 v. C.) uit zijne woonplaats Bethlehem wegens een hongersnood verhuisde naar het ten Oosten der Doode zee gelegen Moab. Naömi ging met haren man en twee zonen mede. Dezen huwden in Moab met Moabietische (heidensche) meisjes, maar stierven, evenals hun vader, binnen de tien jaar, zonder kinderen na te laten. Naömi bleef nu met hare schoondochters achten; Hoofdstuk 1, vers 1—5. Vernemende dat in Palestina weder voedsel genoeg was, keerde zij met hare eene schoondochter, Ruth, naar Bethlehem terug in den voorzomer als de gerst geoogst werd. Ze was zeer veranderd. Want men zeide verbaasd: „Is dat Naömi?" Neen, antwoordde ze, noem mij niet Naömi (= lieflijkheid) maar Mara (= de bittere) (vers 6—22). — Men leefde nu van wat Ruth, al aren lezende, thuisbracht. Naömi bemerkte dat Boaz, de eigenaar van de akkers waar Ruth aan 't lezen was, een van de lossers (zie het artikel Losser) der familie was en volgens de wet van het Leviraatshuwelijk (zie het artikel Huwelijk) verplicht Ruth te huwen. Zij ried haar aan zich bij Boaz' akkers te houden (Hoofdstuk 2 vers 22) en zeide haar ten slotte dat zij zich in den zoelen zomernacht als Boaz buiten in het stroo zou liggen te slapen bij hem voegen moest, en zich mede onder zijn dek leggen; Hoofdstuk 3 vers 1—5; van welken raad Ruth een bescheiden gebruik maakte; vers 8. Het gevolg was een huwelijk. Een kind werd geboren waarvan Naömi, die nu zeker ook weder in beter doen was gekomen, de verpleegster werd. En dit kind, Obed, werd de grootvader van den beroemden koning David. Zoo had Naömi met hare moederlijke bereddering om het vermelde huwelijk tot stand te brengen eene rol gespeeld in het doen geboren worden van den beroemden David.

Naphtali. Een van de zonen van den aartsvader Jakob, naar wien de stammen Israëls genoemd zijn. Hij was geboren uit Rachels slavin Bilha (Genesis 30 vers 8). De stam Naphtali was de

allernoordelijkste van Palestina, en strekte zich o.a. uit langs de Westzijde van het meer van Galiléa, zoodat de vlakte van Gennésareth met de stad Kapérnaum, waar Jezus woonde, er toe behoorde; vandaar de uitspraak van Mattheüs 4 vers 15 en 16. — De beroemde Barak versloeg met behulp van de menschen uit Naphtali de Kanaänieten onder Sisera; zie Richteren 4; ook Barak was evenals Jezus een Naphtaliër. Het over 't algemeen vruchtbare en lieflijke land had natuurlijk het eerst te lijden van de uit het Noorden aandringende Assyriërs, tegen het jaar 722. Ja reeds onder de regeering van Baëza (van 920—896) werd Naphtali tijdelijk door de Syriërs onder Benhadad veroverd op aanstoken van den Judeeschen koning Aza; zie 1 Koningen 15 vers 20.

Nardus. De ouden beminden het haar en baard en zelfs het gansche lichaam te zalven met welriekende olie. Een der kostbaarste was de nardusolie. Deze wordt getrokken uit de wortels van een plant die eenigszins als de tarwe groeit en in Arabië en Indië voorkomt, maar zeker ook in Palestina in tuinen gekweekt werd; zie althans Hooglied 4 vers 13 en 14. De nardusolie die veel in Tarsus (Paulus' geboorteplaats) bereid werd bewaarde men in kleine langhalzige albasten (gipsen) fleschjes, welker hals met albast (gips) was dichtgemetseld, opdat de geur niet zou vervliegen. Gebruikte men de odeur, dan moest men den hals der flesch breken en alle zalf tegelijk gebruiken; vergelijk het doen der vrouw die Jezus' hoofd zalft in Marcus 14 vers 3. De nardusolie bij die gelegenheid gebruikt kostte wel ƒ 150.

Volgens Plinius XII, 26 is de nardus een heester. Hij vermeldt niet minder dan 12 soorten en noemt deze odeur iets heel voornaams onder de parfumerieën (principium in unguentis).

Nathan. Een beroemd profeet ten tijde van koning David; ± 1000 v. C., van wien wij evenwel geen geschriften over hebben. Wel een uiterst beroemd geworden woord. Dit: „Gij zijt die man". — Nadat David zijn officier Uria had doen vermoorden om diens weduwe Bathseba te kunnen huwen, leefde hij gerust voort. Toen is het de profeet Nathan geweest die hem dorst opschrikken. Dit staat beschreven in 2 Samuël 11.

Hij vervoegde zich bij den koning en vertelde aan hem als aan den opperrechter een schandelijk stuk dat in zijn land geschied zou zijn. Een groot veebezitter had, om een gast te tracteeren, niet een zijner eigen beesten maar het eenig ooilam van zijnen armen buur geslacht. David stoof op en zeide dat die man sterven moest, waarop Nathan hem toedonderde: „Gij zijt die man", en hem aankondigde dat het in misdaad verwekte kind van hem en Bathseba sterven moest.

Dat David berouw had en den moed van dezen vriend, die hem zijn feil toonde goed opnam, blijkt uit het feit dat Nathan zijn vriend blééf. Dit blijkt uit 2 Samuël 7, dat in het Oude Testa-

ment vóór het vorige verhaal staat maar er klaarblijkelijk in tijdsorde op volgen moet. David raadpleegt daar Nathan over het bouwen van eenen tempel. Op Jehovah's bevel raadt de profeet hem dit aan zijn zoon (Salomo) over te laten; vers 13; en geeft den vader verzekering van Jehovah's blijvende gunst; vers 10—17.

Als David oud en afgeleefd is en zijn zoon Adonia koning wil worden, neemt Nathan het initiatief om Bathseba en David te bewerken dat Salomo nog tijdens zijns vaders leven tot koning gezalfd wordt; 1 Koningen 1; vooral vers 11, 22 en 39. Verder verliezen wij den profeet uit het oog. Twee zoons van hem werden door Salomo tot zeer hooge ambten geroepen; 2 Koningen 4 vers 5.

Nathanaël. Een van de eersten die zich volgens Johannes 1 bij Jezus voegden, hoewel hij volgens vers 47 eerst twijfelde. Jezus noemde hem „een Israëliet zonder bedrog"; vers 48. Over verdere bijzonderheden zie vers 49—52. Ook na Jezus' dood komt hij nog onder de discipelen voor; zie Johannes 21 vers 2. Door sommigen wordt hij, zonder voldoenden grond, vereenzelvigd met Bartholomeüs; zie dat artikel.

Nazarener. Dat is een mensch uit Nazareth, Jezus' woonplaats in Galiléa, het Noorddeel van Palestina. Zoo heet Jezus wel eens: de Nazarener. Ook zijne volgelingen heeten reeds zoo in Handelingen 24 vers 5; eigenlijk onjuist, daar zij toch niet alle uit Nazareth kwamen!

Het bekende I. N. R. I. dat men dikwijls boven den gekruisigden Jezus ziet afgebeeld is niets dan de beginletters van het Latijnsche Iezus Nazarenus, Rex Iudeorum (Jezus de Nazarener, de koning der Joden), dat volgens Johannes 19 vers 19, als korte inhoud van Jezus' schuld, aan het marteltuig waaraan hij sterven moest vastgespijkerd was; en wel in drie talen.

De benaming „en-Nùsara (= de Nazarener) is bij de inboorlingen van Palestina nog heden de gewone naam voor een Christen.

Daar de naamplaats Nazareth buiten het Nieuwe Testament in de Oudheid nergens voorkomt, meenen sommige geleerden dat het in werkelijkheid nimmer bestaan heeft (!). „Nazarener" moet dan eene verbastering zijn van „Nazireër" (zie dat artikel). En het heele bestaan van de stad Nazareth moet dan naar dat basterdwoord Nazarener gefantaseerd zijn!

Hiertegen kan worden opgemerkt dat er heden in Galiléa eene stad En-Nasira werkelijk evenals Nazareth bij eene hoogte gelegen is; vergelijk Mattheüs 13 vers 54—58. En de plaatsen en plaatsnamen zijn in Palestina verbazend taai gebleken. De meeste bijbelsche plaatsnamen bestaan nóg; een sterk voorbeeld is Beth-Sean; zie dat artikel. Omgekeerd is er dus groote kans dat een flink stadje En-Nasira ook reeds in Jezus' tijd zoo heette. Twee duizend jaar is niet zoo lang.

Nazareth. Eene nog bestaande stad in Noord-Palestina, een

uur of vier ten Westen van het meer van Galiléa, en twee uur ten N.W. van den berg Thabor. In het Oude Testament komt de plaats niet voor, waarom sommige huidige geleerden (mijns inziens op onvoldoenden grond) (zie het vorige artikel) meenen dat ze in Jezus' tijd nog niet bestond en alles wat omtrent Nazareth in het Nieuwe Testament gezegd wordt fabel is. Volgens dit boek is Jezus daar niet geboren maar opgevoed en heeft hij er ongeveer tot zijn 30ste jaar gewoond. Daarom heet het zijne „vaderstad" (Mattheüs 13 vers 54) en „de plaats waar hij opgevoed was", Lucas 4 vers 16. Niet ten onrechte meenen sommigen dat hij er ook geboren is, daar de verhalen die hem te Bethlehem doen geboren worden te kunstmatig naar aanleiding van Oudtestamentische teksten zijn gecomponeerd. In elk geval moet Jezus te Nazareth op school zijn geweest, de synagoge hebben bezocht, de natuur hebben bewonderd. En de natuur is er buitengewoon aantrekkelijk, met ongeëvenaarde vergezichten en vruchtbare landouwen, hoog en laag.

Daar hij voorzag dat een profeet bij zijne stadgenooten niet den meesten bijval zou genieten, trad Jezus niet het eerst te Nazareth op. Pas later. En wel op sabbath, in de synagoge. Maar hoewel men eerst met welgevallen naar hem luisterde, ging de bijval weldra in toorn over. Men verweet hem zijne lage afkomst, kon niet verdragen dat hij de waarheid zeide; en zoo kon hij daar geen krachten doen, genas er slechts enkelen. Ja, sommigen wilden hem zelfs van eene steilte werpen (vergelijk Mattheüs 13 vers 54—58; Marcus 6 vers 1—6; Lucas 4 vers 16—30). — Volgens Johannes 1 vers 46 en 47 was het plaatsje bij de Joden niet in bijzondere achting; vandaar het spreekwoord: „Kan uit Nazareth iets goeds komen?"

Pas in de vierde eeuw n. C. wordt de stad voor het eerst door andere dan bijbelsche schrijvers genoemd. Tijdens de kruistochten woonde er een aartsbisschop, doch daarna was zij natuurlijk weder geheel Mohammedaansch. Tegenwoordig heet het En-Nasira en is eene districtshoofdplaats gelegen aan de helling van een 488 Meter hoogen berg, iets lager dan de oude stad. De aanblik der plaats, tusschen vele vruchtboomen gelegen is vriendelijk. Zij telt 15.000 inwoners, die steeds vermeerderen; ongeveer $^1/_3$ is Mohammedaansch; $^2/_3$ Christen, waarvan 250 Protestantsch. Er heerscht een zekere welstand door land- en tuinbouw, veeteelt, fabricage van ijzerwaren, en handel. De godsdienstsecten wonen er in afzonderlijke wijken en hebben vele kerken en scholen. In de verkondigingskerk toont men de plek waar de engel Gabriël Maria Gods boodschap verkondigde; Lucas 1 vers 26—38. Er is een opschrift: „Verbum caro hic factum est" (= Hier is het woord vleesch geworden). Aan de zoldering hangt een stuk zuil. Op die plek zal de engel gezweefd hebben. Aan dit stuk steen worden, ook

door Mohammedanen, bovennatuurlijke krachten toegeschreven. De plek van Maria's huis wordt ook getoond; ze is met marmer bedekt. Het huis zelf heet in 1291 door engelen overgebracht, naar Loreto bij Ancona in Italië, om het den Mohammedanen uit handen te houden. Een trap voert in een hol in de rots; de zoogenaamde keuken van Maria. Ook toont men er u de werkplaats van Jozef, met het opschrift: „Hic erat subditus illis" (= Hier was hij hun onderdanig; Lucas 2 vers 51); en de synagoge waar Jezus predikte. Nog bestaat de eenige bron waaruit het stadje water put, waar de vrouwen samenkomen, en waar ook Maria water moet gehaald hebben. Verder zijn er hotels, scholen, hospitalen, dokters, post en telegraaf. De spoorweg Haïfa-Damascus gaat er op 3 uur afstands voorbij. (Baedeker.)

Nazireër. Dit woord stamt van het Hebreeuwsche werkwoord nazar, dat beteekent: zich afscheiden. Een Nazireër is iemand, die zich afscheidt van het gewone leven omdat hij zekere geloften gedaan heeft; hij is een afgezonderde, een gewijde. Hoe het Nazireaat ontstaan is, weten we niet. Het stamt zeker uit den oertijd. Bij vele oude volken was eene eigenaardige dracht van hoofd- en baardhaar een godsdienstig gebruik en eveneens de onthouding van de vrucht des wijnstoks. Deze beide zaken zijn de kenmerken van het Nazireërschap, welks voorschriften in Numeri 6 vers 1—21 staan. In geval van ziekte of gevaar nam men de gelofte op zich, zijn haar zekeren tijd niet te laten knippen en niet alleen geen wijn, maar zelfs geen pitten of schillen of wat ook van den wingerd te gebruiken. Een lijk mocht men niet aanraken op straffe van weder van voren af aan te moeten beginnen. Noemde men geen tijd dan duurde het dertig dagen, maar het kon veel langer duren, ja levenslang. Bijv. bij onvruchtbaarheid beloofde de vrouw dat het verlangde kind levenslang een Nazireër zou zijn; zoo lezen we van Simson en Samuël; zie die artikelen.

Was de tijd om, dan moest men zekere offers brengen en ceremoniën bij den priester ondergaan. Rijken betaalden die soms voor armen. Volgens Handelingen 21 vers 24 deed Paulus zoo eens voor vier mannen. Is dit bericht waar, dan blijkt daaruit hoe taai dergelijke gebruiken waren, zoodat zelfs iemand als Paulus, die eigenlijk geen Jood meer was, het nazireaat nog begunstigde, en tevens dat de apostel een tamelijken welstand genoot. — Ja zelfs staat in Handelingen 18 vers 18 dat hij zich tegen het einde van zijne tweede zendingsreis te Kenchreae (bij Corinthe) „het haar liet scheren", „want hij had eene gelofte gedaan". Waarom, dat weten we niet.

Uit vele berichten in en buiten den bijbel blijkt dat het nazireërschap veel voorkwam. In Amos 2 vers 11 (reeds ± 750 v. C.) worden nazireërs naast profeten genoemd; bewijs van de belangrijke plaats die ze innamen.

Het Nazireaat is wel geen monnikschap (want men leefde niet bepaald afzonderlijk) maar is toch daarmede in zooverre verwant dat eene zekere onthouding er de grondslag van was, eene geestesattitude die bij alle oude en nieuwe volken voorkomt.

In Mattheüs 2 vers 23 heet Jezus volgens verbeterde vertaling een Nazareër of Nazoreër, een woord waarover men het niet eens is. Misschien eene verbastering van Nazireër. Mattheüs leidt het af van Nazareth. Sommigen in onze dagen, die niet in het bestaan van het oude Nazareth gelooven, beweren dat Jezus een soort van Nazireër was, en dat men er later maar Nazarener van gemaakt heeft, dit woord afleidende van een gefantazeerd Nazareth. Dit lijkt mij onwaarschijnlijk; zie het artikel Nazarener; aldaar aan het slot.

Nebo. I. Dit is de berg van welks top Mozes volgens Deuteronomium 34 vers 1—4 aan het einde zijns levens het beloofde land Kanaän (dat hij evenwel zelf niet betreden mocht) aanschouwde. Hij overzag het van het Noorden naar het Zuiden, en tot de zee toe. Dat hij terstond daarna op dien bergtop zou gestorven zijn, wordt wel meestal verteld, maar volgt niet dwingend uit vers 5. — De berg Nebo lag volgens vers 1 tegenover Jericho, ten Oosten van den Jordaan in het land Moab, en was een top van het gebergte Pisga. Tegenwoordig heet dat gebergte Abarim, en den Nebo zoekt men in een top van 806 Meter hoogte, 18 Kilometer ten Oosten van den Jordaanmond. De top heet thans Dzjebel (berg) Neba, en men heeft er nog het zelfde vergezicht over bijna geheel Palestina (Baedeker).

Nebo. II. De naam van een Babylonischen god; zie Jesaja 46 vers 1. Hij komt o.a. voor in koningsnamen als Nebucadnezar, Nabopolassar, enz.

Nebucadnezar. Zoo wordt de naam in den bijbel meestal geschreven. Jeremia en Ezechiël noemen hem echter meer dan 30 maal Nebucadrezar, overeenkomstig de Babylonische geschriften. In het Babylonische spijkerschrift heet hij Naboekoedoerioesoeöer, bij de Grieken Nabukodrosor. De spelling met de r zal dus wel de ware zijn. De naam is een samengesteld woord, waarvan het begin den naam bevat van een der Babylonische goden, Nebo, die in Jesaja 46 vers 1 naast Bel genoemd wordt en ook voorkomt in Nebuzaradan, Nebuschasbar (zie die artikelen), Nabopolassar, Nabonetus, enz.

Nebucadnezar was de tweede koning van het nieuwe rijk Babel, dat zich met Medië onder Cyaxares had verbonden om Assyrië te overmannen. Babel werd toen een onafhankelijk rijk onder zijn koning Nabopolassar die zijn zoon Nebucadnezar als mederegent had. Als zoodanig trok de laatste op tegen de Egyptenaren die hij in den bekenden slag bij Karchemis (zie dat artikel) in 605 versloeg. Terstond daarna stierf zijn vader en moest hij naar Babylon

terugkeeren om de regeering te aanvaarden. Hij regeerde met zeldzamen glans, van 604—562.

Ten Oosten van zijn rijk lag het bevriende Medië; wilde hij zijne macht vergrooten dan moest hij het Westwaarts doen. Op die veroveringstochten Westwaarts is ook Palestina met Jeruzalem zijn slachtoffer geworden. Zijn doen wordt beschreven in 1 Koningen 24 en 25. In 603 of 602 deed hij een verwoestenden tocht in Palestina, omdat de van hem afhankelijk geworden koning Jojakim weder van hem was afgevallen; Hoofdstuk 22 vers 1 en 2. Daarna, in 597, nam hij Jeruzalem naar het schijnt bij verdrag in; het hof gaf zich over (vers 12) en werd in ballingschap weggevoerd; evenzoo achtduizend gezeten burgers en voornamen. De tempel en de paleizen werden van hunne rijkdommen ontdaan. Een oom des konings, Sedekia, tot koning aangesteld. Maar hij kwam 10 jaar later in opstand; Nebucadnezar, in Januari 587 weder voor de stad, belegerde haar anderhalf jaar lang, nam haar in, stak Sedekia de oogen uit, voerde hem en vele anderen in ballingschap weg, verwoestte stad en tempel geheel, maakte een einde aan Israëls onafhankelijk volksbestaan. Dit is het begin der beruchte Babylonische ballingschap; lees 2 Koningen 25. — Tijdens de genoemde belegering speelde Jeremia eene groote rol. Hij ried steeds aan zich te onderwerpen. Daarom liet Nebucadnezar hem na de inneming der stad leven en hem zelfs eene goede positie te Babylon aanbieden. De profeet weigerde; Jeremia 39 vers 11—14 en 40 vers 1—6. — Nebucadnezar stelde eenen Gedalja tot onderkoning van het Joodsche land aan, en schijnt zich na de verovering van de meeste Middellandsche-zeesteden (behalve Tyrus, hoewel het 13 jaar belegerd werd) aan de inwendige bevestiging van zijn rijk gewijd te hebben. De stad Babylon versierde hij zeer; groote waterwerken legde hij aan. In het boek Daniël komt hij in ongunstigen zin voor, als hoogmoedig over zijne bouwwerken; Daniël 4 vers 30. Tot straf wordt hij zeven jaar als een beest, eet gras als een stier. Het geheele uitvoerige verhaal staat in heel Daniël 4. Het is zonder twijfel geheel legendair.

De opvolgers van Nebucadnezar zijn krachteloos geweest; reeds in 538 maakten de Perzen onder Cyrus aan het Babylonische rijk een einde (zie het artikel Cyrus).

Nebuschasban. Spreek uit: Nebusjasban. Een hooge hofbeambte (rabsaris; zie dat artikel) van Nebucadnezar, bij gelegenheid van de verwoesting van Jeruzalem in 586; zie Jeremia 39 vers 3 en 13. De naam beduidt „Nebo (zie het artikel Nebo. II.) redt mij."

Nebuzaradan. Een krijgsoverste, kommandant der lijfwacht, van Nebucadnezar, bij gelegenheid van de verwoesting van Jeruzalem in 586; zie 2 Koningen 25 vers 8 en Jeremia 39 vers 9, 10, 12 en 13; en 40 vers 1; en 52 vers 12; hij is het die op Nebucad-

nezars bevel aan Jeremia gunsten belooft; Jeremia 40 vers 1—6.

Nechiloth. Een woord van hoogst onzekere beteekenis in het opschrift van Psalm 5. De Statenvertaling laat het onvertaald. De Leidsche zegt: „Bij de fluiten", maar erkent dat dit onzeker is.

Necho. Een beroemd pharaö van Egypte, van 610—595. Hij liet een kanaal aanleggen van de Middellandsche naar de Roode Zee en liet volgens Herodotus door Phoeniciërs Afrika omzeilen, waarbij men voor het eerst de zon in het Noorden zag, iets dat Herodotus niet geloofde en waarmee hij spot. In 609 trok Necho op naar den Euphraat tegen de Assyriërs. Hij moest daartoe door Palestina heen. De Judeesche koning Josia wilde zich daartegen verzetten hoewel Necho hem verzekerde dat hij niet tegen hém vocht. Bij Megiddo kwam het tot een treffen. Josia sneuvelde en werd door zijn zoon Joahaz opgevolgd. Necho zette hem af, legde het land eene geldboete op, stelde een ouderen broeder van Joahaz, Eljakim, tot koning aan en veranderde zijn naam in Jojakim. Zie 2 Koningen 23 vers 29—35.

Daarna zette Necho zijne onderneming tegen de Assyriërs voort en drong door tot Karchemis (zie dat artikel) aan den Euphraat, hield de landen daar in de buurt een tijd in bezit, maar werd in 605 bij genoemde stad door de opdringende nieuwe macht der Babyloniërs verslagen en voor goed naar Egypte teruggedrongen; zie ook 2 Koningen 24 vers 7.

Deze pharao Necho was Necho II.

Neĝinath. Een in de Statenvertaling in het opschrift van Psalm 61 onvertaald gebleven woord, dat de Leidsche met het daarbij behoorend voorzetsel aldus overzet: Op de wijze van „Het snarenspel van".

Neĝinoth. Een in de Statenvertaling van de psalmen 4, 6, 54, 55, 67 en 76 en aan het slot van den profeet Habakuk onvertaald gebleven woord, dat de Leidsche met het daarbij behoorend voorzetsel aldus overzet: Bij snarenspel.

Nehemia. Bijna anderhalve eeuw na de verwoesting van Jeruzalem in 586 v. C. leefde er aan het hof van den Perzischen koning Artaxerxes I Langhand te Susa (zijne zomerresidentie ten N.O. van de Perzische golf) een man, Nehemia (de zoon van Hachalja), een Jood die het gebracht had tot de aanzienlijke betrekking van schenker des konings, dus een vertrouwd hoveling. Hij was een van de vele afstammelingen der vele Joodsche ballingen in het Oosten.

In den winter van 444—445 ontving hij bezoek van een zekeren Hanani, die uit Judéa kwam en hem vertelde van de ellende die onder de achtergebleven Joden in Jeruzalem heerschte en dat de muren der stad in puin lagen. Door vasten en gebeden gaf Nehemia nu aan zijne droefheid lucht (Nehemia 1). In het voorjaar van 445 bemerkt de koning zijne droefheid, vraagt naar de oorzaak

en geeft hem een tijd lang verlof om naar Jeruzalem te gaan en orde op zaken te stellen. Hij krijgt aanbevelingsbrieven en een sterk geleide mede, mag in Palestina bouwmaterialen requireeren (Hoofdstuk 2 vers 1—9), terwijl uit het vervolg blijkt dat hij den titel van Tirsjatha of Landvoogd (letterlijk: Gestrenge) ontvangt; zie het artikel Hattirsatha. Ook eene menigte dienaren en bloedverwanten volgen hem. Gedurende 12 jaren vertoeft hij nu als landvoogd te Jeruzalem, waar hij een vorstelijken glans ten toon spreidt, dagelijks vele gasten aan open tafel ontvangt zonder zijn volk uit te persen. Zijn groote werk is: de muren van de hoofdstad te herbouwen, ondanks den tegenstand van sommigen. Om den ellendigen toestand ervan zelf ongestoord in oogenschouw te nemen staat hij, slechts drie dagen nadat hij aangekomen is, in den nacht op en rijdt, slechts door enkele getrouwen vergezeld, op een rijdier langs de ruïnen der muren; Hoofdstuk 2 vers 11—15. Daarna gaat men met vuur aan het bouwen. Ondanks spot en tegenstand. Weldra zijn de muren ter halver hoogte gereed. Vijanden willen het werk tegengaan. Maar Nehemia wapent zijne arbeiders, die in de eene hand hun metselgereedschap houden, en in de andere hun wapen; Hoofdstuk 4 vers 15—20. Vandaar de uitdrukking „Troffel en zwaard" = zich verdedigend voortwerken. Nehemia en zijn gevolg leggen dag noch nacht de kleeren af. — Intusschen verneemt hij dat het volk onder schuld gebukt gaat. Hij zelf scheldt alles wat hij anderen leende kwijt en haalt ook de andere schuldeischers daartoe over, legt geen belasting op ten eigen behoef, spijst elken dag gratis 150 gasten en roept Gods belooning voor al z'n brave daden herhaaldelijk in; Hoofdstuk 5. Zijne vijanden willen hem bevreesd maken, in den tempel doen vluchten, waarop hij het trotsche woord spreekt: „Zoude een man als ik vluchten?" Hoofdstuk 6 vers 11. De muur wordt in den ongelooflijk korten tijd van 52 dagen voltooid; vers 15. Met groote plechtigheid, met ceremonies en priestergebaar en zangkoren wordt hij ingewijd; Hoofdstuk 12 vers 27—43.

Uit Hoofdstuk 13 vers 6 blijkt dat hij 12 jaar in Palestina gearbeid heeft, daarna naar Susa is teruggekeerd, maar wederom verlof heeft verkregen naar Jeruzalem te gaan. Daar nam hij nog allerlei strenge maatregelen in het belang van de handhaving der Joodsche wetten, (o.a. het weren van huwelijken met vreemde vrouwen) en in het belang van de heiligheid des tempels, 't welk alles in Hoofdstuk 13 beschreven staat. Hij treedt zoo streng op dat hij sommigen, alleen om het feit dat ze buitenlandsche heidensche vrouwen trouwden, slaat en de haren uittrekt; vers 25. Ten slotte roept hij Gods belooning weder in over zijne eigene braafheid. Dit doet hij herhaalde keeren in het door hemzelven in den eersten persoon geschreven gedenkschrift, op hinderlijke wijze.

Wat en waar zijn levenseinde is geweest weten wij niet. Hij heeft

steeds met Ezra (zie dat artikel) samengewerkt. Hij zorgde bovenal voor de uitwendige eer en waardigheid van zijn volk; Ezra voor de inwendige verbetering. Nehemia was de landvoogd, het wereldlijk opperhoofd. Ezra de priester, het geestelijk opperhoofd.

Nehemia (Het boek). Dit vormde met Ezra en Kronieken vroeger één werk. Ezra en Nehemia heetten nog lang „het eerste en tweede boek Ezra". Zoo nog in de Vulgata of den Roomschen bijbel. In de Christelijke kerk zijn ze van lieverlede als twee afzonderlijke boeken behandeld en de Joden hebben dit nagevolgd. Het tweede is „Nehemia" genoemd omdat de hoofdinhoud daarvan bestaat uit de daden van den ± 445 v. C. levenden Joodschen landvoogd Nehemia; zie dat artikel. In dit werk zijn de gedenkschriften van den man zelven in den eersten persoon gesteld, opgenomen, en door den onbekenden, in ± 250 v. C. levenden, auteur aangevuld. — Den hoofdinhoud van het boek kent ge van zelf als ge het artikel Nehemia leest. —

De geschiedenis der uit Babel teruggekeerde ballingen staat in Ezra-Nehemia vrij verward en de nieuwere geleerden meenen dat ze feitelijk eenigszins anders is geschied dan daar beschreven staat.

Nehustan. De Israëlieten vereerden een koperen slang, waarvan de overlevering zeide dat Mozes haar gemaakt had; zie het artikel Slang (Koperen). Daar er zonder twijfel bijgeloovige praktijken mede gepaard gingen heeft de vrome koning Hizkia van Judéa (regeert 725—697) haar vernietigd. De slang heette volgens 2 Koningen 18 vers 4 Nehustan, wat volgens sommigen „kopergod" volgens anderen „slanggod" beteekent.

Ner. De vader van Abner den bekenden generaal van koning Saul (± 1000 v. C.). Abner beteekent: „Mijn vader is Ner". Ner was de broeder van Kis, Sauls vader; 1 Samuël 14 vers 50 en 51; beiden zonen van Ahiël. Ner was dus de oom van Saul, en ondervroeg hem eens scherp overwat Samuël hem gezegd had bij hunne eerste ontmoeting; 1 Samuël 10 vers 14—16.

Nergal. De god der Koeteërs (zie het artikel Chuta), voorgesteld onder het beeld van een kolossalen leeuw met groote vleugels en het hoofd van een man; de naam Nergal, Neergal of Nirgal beteekent misschien „leeuwengod".

Nergalsareser. Zie Rabmag.

Nicanor. I. Een generaal van Antiochus Epiphanes (zie dat artikel), die aan het hoofd van een leger Syriërs de Joden moest verdelgen, maar in een veldslag tegen Judas den Makkabeër (zie dat artikel) sneuvelde.

Nicanor. II. Een van de zeven diakenen of armverzorgers die op voorstel der apostelen door de eerste Christenen te Jeruzalem gekozen werden, volgens Handelingen 6 vers 5.

Nieuwe maan. Bij gelegenheid van elke nieuwe maan, den dag

nadat de dunne sikkel voor het eerst gezien was, hadden de Israëlieten een soort van feestdag; er werden offers gebracht talrijker dan op den sabbath. Uit Amos 8 vers 5 blijkt dat dan evenzeer rustdag werd gehouden als op den sabbath. In 2 Koningen 4 vers 23 wordt hij met dien heiligen dag gelijkgesteld. Aan het hof van koning Saul (± 1000 v. C.) werd volgens 1 Samuël 20 vers 5, 24 en 27 niet alleen op den eersten maar ook op den tweeden dag een feestelijke maaltijd gehouden, waaraan zij die door hun stand of betrekking nauw verbonden waren deel namen.

Nicodémus. Een voornaam en rijk inwoner van Jeruzalem, iemand die in Johannes 3 vers 1 een van de partij der pharizeërs en een overste der Joden genoemd wordt. Hij komt alleen in het Johannesevangelie voor, en wel bij 3 gelegenheden. — In Hoofdstuk 3 vers 1—21 komt hij 's nachts tot Jezus om hem te raadplegen. Hij erkent hem als Godsgezant (vers 2) maar schijnt het in verband met zijne positie ongeschikt gevonden te hebben hem openlijk te naderen. Zij houden een gesprek over de wedergeboorte, dat overgaat in eene lange ontboezeming van Jezus over zichzelven als Godszoon. — In Hoofdstuk 7 vers 50 en 51 treedt hij als lid van den Joodschen raad of het Sanhedrin in deszelfs vergadering op om te vragen of men een mensch mag veroordeelen zonder hem te verhooren. De raad had namelijk Jezus willen laten gevangen nemen en veroordeelen. Op Nicodemus' verstandig gezegde vraagt men hem verwijtend of hij het misschien met Jezus houdt. Inderdaad was hij misschien reeds in het geheim een aanhanger van dezen. — In Hoofdstuk 19 vers 39—42 treedt hij op bij Jezus' begrafenis. Hij brengt een kostbaar mengsel van specerijen, wel 100 pond, mede om het lijk voorloopig voor bederf te bewaren, en helpt het in een nieuw graf nederleggen. — Verder hooren wij niet meer van hem.

Nicolaïeten. Eene kettersche secte onder de eerste Christenen, van wie we niets zekers weten, noch naar welken Nicolaüs ze genoemd werd. Ze komen voor in Openbaring 2 vers 6 waar het in de gemeente van Ephese wordt geroemd dat ze dezelve wederstaat, en in vers 15 waarin aan de gemeente te Pergamum wordt verweten dat er onder hen Nicolaïeten zijn. Gewoonlijk neemt men aan dat het menschen waren die uit haat tegen het Jodendom oversloegen tot volkomen negeering der Mozaïsche wetten, opzettelijk afgodenoffervleesch aten, ja onder den dekmantel van Paulus' leer der vrijheid gemakkelijk tot een ongebonden leven overgingen. Latere overlevering voert den oorsprong dezer secte terug tot Nicolaüs, die in Handelingen 6 vers 5 genoemd wordt als een der zeven diakenen, ambtgenoot dus van den bekenden Stephanus.

Nicolaüs. Een van de zeven diakenen of armverzorgers die op voorstel der apostelen door de eerste Christenen te Jeruzalem gekozen werden, volgens Handelingen 6 vers 5. Hij wordt genoemd:

„een Jodengenoot", dat is een proseliet, een heiden die tot het Jodendom was overgegaan. Hij was dus eerst Heiden, toen Jood en daarna Christen.

Nicopolis. Eene stad waarheen Titus moest reizen om Paulus te ontmoeten, volgens Titus 3 vers 12. Daar er vele steden waren, die zoo heetten (het woord beteekent: Overwinningsstad) kan men slechts raden welke bedoeld is. Allicht ergens in Noord-Griekenland.

Nimrod. Een van de oudvaders na den zondvloed. Hij heet een zoon van Koesj (Ethiopië) en van hem wordt in Genesis 10 vers 8 gezegd dat hij een geweldige op aarde begon te zijn. Sommigen verstaan hieronder dat hij de eerste man op aarde was die over anderen als vorst heerschte. In vers 9 staat dat hij een geweldig jager was, waaronder sommigen verstaan dat hij het land zuiverde van wilde dieren en zoo de streken bewoonbaar maakte en een weldoener was. Hij heet heerscher over Babel, bouwer van Ninevé en andere reusachtige steden; vers 12. Dit alles is legendair. — Door de huidige godsdiensthistorici wordt Nimrod vereenzelvigd met Gilgamesch, den Babylonischen Odysseus, bekend geworden uit spijkerschriftopgravingen. Indien deze vereenzelviging juist is, dan kan Nimrod een historisch persoon zijn geweest.

Ninevé. Volgens Genesis 10 vers 11 is deze stad door Nimrod gesticht; het was een oeroude stad die lag aan den linkeroever van de Tigris. Zij werd onder Sanherib (regeert 705—682) hoofdstad van het reusachtige Assyrische rijk en bleef dat tot dit in 606 v. C. te gronde ging, door Babel werd overvleugeld. — Daar de Israëlieten veel van de veroveringstochten der Assyriërs hebben moeten lijden, kan men begrijpen dat de vijandelijke hoofdstad Ninevé dikwijls in het Oude Testament voorkomt als eene zondige en hoogmoedige aan welke de profeten den ondergang voorspellen. Ook het boek Jona (zie dat artikel) speelt er voor een belangrijk gedeelte.

Volgens de Grieksche schrijvers was de stichter der stad een (legendaire) koning Ninus, met zijne vrouw Semiramis, die de zoogenaamde hangende tuinen (tuinen op pilaren, waar men onderdoor kon loopen) stichtte.

Nadat Ninevé in 606 v. C. was verwoest en verbrand (koning Sardanapalus stak zijn paleis boven zijn eigen hoofd en dat der zijnen in brand) is het wel weder gedeeltelijk opgebouwd en bevolkt maar nimmer meer tot luister gekomen. Allengs verdween de plaats en bleef alleen de naam over. Doch sinds ongeveer 1825 en in steeds toenemende mate heeft men er opgravingen gedaan en inderdaad tallooze beeldhouwwerken en opschriften voor den dag gebracht, waardoor we nu heel wat van de geschiedenis en zeden der Assyriërs weten en allerlei bijbelsche berichten kunnen controleeren. Geheele paleizen met voorhoven, zalen, heiligdommen, vrouwenverblijven, bibliotheken zijn aan het licht gebracht. Het schrift

noemt men naar den vorm der krassen die meest in weeke en daarna gebakken kleitabletten gekrast zijn: Spijkerschrift; in het Duitsch Keil (= wig) schrift; zie het plaatje op n°. XIV van het Voorwerk en het artikel Spijkerschrift.

Nisan of **Nizan.** De eerste maand van het Joodsche kerkelijk jaar, dat in het voorjaar aanvangt. Nisan valt ongeveer samen met onze maand April. (Het burgerlijk jaar vangt bij de Joden aan in het najaar). In de oudste tijden heette de voorjaarsmaand Abib (zie dat artikel), maar na de Babylonische ballingschap (586—538) is de naam Nisan in zwang gekomen. Hij is „het hoofd der maanden" (Exodus 12 vers 1) omdat toen de Israëlieten uit Egypte verlost werden.

Nisroch. Een totaal onbekende god van de Assyriërs; zie 2 Koningen 19 vers 37.

No of **No-Amon.** De Egyptische stad Thebe. Letterlijk beteekent No-Amon: het Huis van Amon. Amon was een der hoofdgoden van Egypte. De Grieken noemden hem Zeus (Jupiter), en de aan hem gewijde stad No-Amon noemden ze Diospolis = Stad van Zeus. Bedoeld is de hoofdstad van Opper-Egypte, sinds onheuglijke tijden de beroemdste stad van Egypte. Homerus noemt haar het honderdpoortige Thebe. Het lag aan twee kanten van den Nijl op 25° N.B. De stad der levenden aan de Oostzijde, thans Loeqsor genaamd; de Doodenstad aan de Westzijde, thans Karnak. Mede van de beroemdste en meest uitgestrekte ruïnen ter wereld zijn er nog over. De stad wordt uitvoerig beschreven in Ebers' roman Warda. In den bijbel wordt de stad genoemd in Jeremia 46 vers 25, Ezechiël 30 vers 14, 15 en 16 en in Nahum 3 vers 8.

Noach. Volgens Grieksche uitspraak Noë. Zoo wordt hij ook in de Vulgata of Roomschen bijbel genoemd. Hij komt voor in Genesis 5, 6, 7, 8 en 9 als de tweede stamvader van het menschelijk geslacht. Het daar staande verhaal is uit fragmenten van meerdere oudere verhalen samengesteld.

Het is niet oorspronkelijk maar ontleend aan de volksoverleveringen van de oermenschheid van Voor-Azië. Overal, ook bij Grieken en Romeinen, die vertelden van Deucalion en Pyrrha, kwamen verhalen van een grooten watervloed voor. Het Babylonische heeft met het bijbelsche zooveel punten van overeenkomst, dat eene literaire samenhang moet worden aangenomen. Of de Israëlieten het zondvloedverhaal van de Babyloniërs overnamen, bijv. in de 8ste eeuw v. C., óf dat beide volken putteden uit de duizenden van jaren oude Traditie der Menschheid, dit is niet uit te maken. Zeker is het dat de oude Peruanen een verhaal hadden van eenen Watervloed na welken slechts 4 menschen overbleven, en dat ook de oude Azteken van Mexico het water beschouwden als vijandig element. Ook de oude Voor-Indiërs hadden hunnen Noach, dien

zij Manoe noemden. In vele van die oude verhalen komen vogels voor die uitgezonden worden om den toestand der aarde te onderzoeken. — Het bijbelsche verhaal is als volgt: Zestienhonderd en 55 jaar na de schepping der wereld zijn de menschen zóó slecht dat ze moeten gedood worden; alleen Noach vindt genade in Jehovah's oog, daar hij rechtschapen is. Daarom mag hij met zijn gezin blijven leven. Hij moet een reusachtige houten kist bouwen van pijnboomhout, groot ongeveer 10.000 ton naar onze huidige scheepsmaat, dus zoo groot als een Suezboot. Die kist nu heet ark; dit is het Oudnederlandsche woord voor kist; het stamt van het Latijnsche arca, dat in de Vulgata (den Roomschen bijbel) gebruikt wordt, en waarnaar wij nu ook nog van „ark" spreken. Noach moet nu volgens Hoofdstuk 6 vers 19 en 20 van elke diersoort een paar daarin brengen; doch volgens Hoofdstuk 7 vers 2 en 3 van elke reine diersoort 7 paar en van elke onreine 1 paar; benevens voedsel.

Deze verschillende opgaven komen hiervan dat het Noachverhaal uit fragmenten van verschillende tradities is samengenaaid. De naden zijn soms nog te zien. — Ook Noach zelf en zijn gezin schepen zich in en de watervloed begint te komen; van twee kanten: uit den hemel en van onder uit den oceaan (volgens de antieke beschouwing drijft de platte aarde als een schijf op de haar omringende oerzee); Hoofdstuk 7 vers 11. De vloed begint 7 dagen nadat Noach in de ark is gegaan; vers 10. Veertig dagen lang stijgt het water, ja tot 15 el boven de hoogste bergen. Alles verdrinkt: dier en mensch. Pas na 150 dagen mag het water weder dalen en blijft de ark zitten op den berg Ararat (ten Zuiden van den Kaukasus); Hoofdstuk 8 vers 1—5. Noach laat nu verscheidene vogels vliegen om te onderzoeken of de aarde reeds weder bewoonbaar is en gaat ten slotte, na bijna een jaar in de ark vertoefd te hebben, daaruit; vers 6—19. Hij brengt een offer en als Jehovah dit ruikt besluit hij nimmermeer een algemeenen menschenmoord te beschikken. vers 20—22. Dit welgevallen in den offergeur is nog een reminiscens aan dien trek uit het Babylonische zondvloedverhaal, volgens welken de goden (die gedurende den vloed alle offers hadden moeten ontberen) bij het eerste offer daar op los vlogen als vliegen op den honig. De mentaliteit der Ouden bracht mede te denken dat de goden de offers werkelijk *behoeven.* Jehovah geeft Noach de heerschappij over alle dieren, maar verbiedt hem om hun bloed te gebruiken, en in het algemeen geen menschenbloed te storten. Wie het stort moet worden gedood, al is hij een dier; Hoofdstuk 9 vers 1—7. Op vers 6 gronden de rechtzinnigen hun eisch van de doodstraf. Ten teeken dat er nimmer meer een zondvloed komen zal geeft Jehovah den regenboog; vers 8—17.

Van Noachs drie zonen stammen volgens vers 18 en 19 alle nu

levende aardbewoners af. De gewone voorstelling is: van Sem de Semieten (Joden, Phoeniciërs, Babyloniërs, Arabieren); van Cham de Kanaänieten, de Egyptenaren, de negers; van Japhet het Kaukasische ras, o.a. de meeste Europeanen. Verder wonende menschen kende de bijbel nog niet.

Nadat Noach aan den vloed ontkomen was werd hij landbouwer, plantte een wijngaard, dronk wijn, werd dronken en lag ontbloot in zijne tent. Zijn zoon Cham zag het en in plaats van beschaamd te zwijgen vertelde hij het aan zijne broeders. Dezen liepen achterwaarts er heen om de naaktheid huns vaders niet te zien en bedekten Noach. Deze, ontwaakt, vloekte Cham en prees Sem en Japhet; vers 20—27. Cham zou hen moeten dienen. Aan deze uitspraak ontleenden de vroegere slavenhouders in Amerika hun recht om er negerslaven op na te houden. — Noach leefde na den zondvloed nog 350 jaar, en daar hij 600 jaar oud was toen de vloed begon (Hoofdstuk 7 vers 11) werd hij 950 jaar oud (Hoofdstyk 9 vers 28 en 29)!

De naam Noach schijnt van een woordstam te komen die in alle talen van Indië tot Nederland het water en daarmede samenhangende begrippen aanduidt. Vergelijk de Grieksche woorden naein = vlieten, naus = schip; het Latijnsche navis = schip; het Duitsche nachen = bootje; ons woord nat, enz. — Volgens anderen van den stam N. W. Ch = rusten.

Eene toespeling op den zondvloed staat Lucas 17 vers 26 en 27.

Noachische geboden. Volgens Genesis 9 vers 5 zeide Jehovah tot Noach dat hij geen bloed mocht gebruiken. De latere Joden wisten dat aan Noach, die lang vóór Mozes leefde, natuurlijk de Mozaïsche wet niet bekend was. Maar toch kende hij (meende men) voorname ritueele geboden: geen bloed te gebruiken, zich niet te besmetten met afgoderij, geen ontucht te bedrijven (waaronder men misschien huwelijken binnen zekeren graad van bloedverwantschap bedoelde) en geen vleesch te eten van dieren die niet ritueel geslacht maar gestikt waren. Men noemde dit de Noachische of Noachietische geboden. Ze vormden later het minimum waaraan een Heiden zich houden moest wilde hij in vrede onder de Joden leven (Leviticus 17 vers 12 en 18 vers 26). Volgde hij met vollen wil deze vier geboden (waarvan het verschil tusschen no 1 en 4 niet duidelijk is) dan noemde men hem: een „proseliet der poort". Liet hij zich daarenboven besnijden dan was hij een „proseliet der gerechtigheid". Zie de artikelen Jodengenoot en Proseliet. — Volgens Handelingen 15 vers 20 en 29 legden sommigen van de eerste Palestijnsche Christenen het genoemde minimum ook nog op aan de Heidenen die Christen wilden worden. Romeinen, Grieken, allen moesten volgens hen door de onderhouding van de vier genoemde geboden halve Joden worden, en konden pas langs dezen trap het Christendom bereiken. Deze kwestie vormde

de groote vraag op het zoogenaamde Apostelconcilie, eenige jaren na Jezus' dood te Jeruzalem gehouden en dat beschreven is in Handelingen 15. Ze werd daar in behoudenden zin beslist; vers 20. Paulus is de groote bestrijder van al deze beperkende bepalingen geweest.

Het Jodendom evenwel heeft juist andersom gedaan, het heeft de vier geboden uitgebreid tot zeven; namelijk: *1* gehoorzaamheid aan de rechterlijke uitspraak; *2* verbod van de lastering van den Naam (van Jehovah); 3 verbod van afgoderij; 4 van ontdekking der naaktheid (ontucht); *5* van moord; *6* van diefstal; 7 van het eten van bloederig vleesch. Ze staan in den Talmud in het tractaat Sanhedrin 56*b*.

Vroeger kende men dus vier Noachische geboden; later zeven.

Nob. Eene stad in den stam Benjamin en een weinig ten Noorden van Jeruzalem gelegen. Ongeveer in 1000 v. C. moet er een belangrijk heiligdom zijn geweest. Toen David voor Saul vluchten moest, vlood hij naar den priester Achimélech te Nob en vroeg en verkreeg van hem voedsel (de heilige toonbrooden) en het zwaard van Goliath; 1 Samuël 21 vers 1—9. Doch een zekere Doëg verried later aan Saul wat Achimélech in zijn onschuld had gedaan; Saul schreef dit toe aan een heulen met den afvalligen David, liet den priester met 85 collega's dooden en de stad Nob met vrouwen, kinderen en zelfs vee uitroeien; 1 Samuël 22.

Nod. Als Kaïn zijn broeder Abel verslagen heeft, moet hij vluchten en ver van Jehovah's tegenwoordigheid (!) zich vestigen in een land dat Nod = Omzwerving genoemd wordt; Genesis 4 vers 16. Het wordt er gezegd ten Oosten van het land Eden te liggen. Men vrage hier geen aardrijkskundige bepaling van. Het legendaire land moet ergens in het verre Oosten gedacht worden.

Noë. Zie Noach.

Nof. Zie Noph.

Noömi. Zie Naömi.

Noph. Ook wel Moph. Het oude Memphis, eens de hoofdstad van Neder-Egypte, iets ten Zuiden van het huidige Caïro. Memphis bloeide vooral toen Thebe, de hoofdstad van Opper- of Zuid-Egypte, ging vervallen. Reusachtige bouwvallen zijn nog van Memphis over. Bovenal de bekende koningsgraven of pyramiden. De profeten van Israël noemen Noph eenige keeren; o.a. Jesaja in Hoofdstuk 19 vers 13. In hun tijd bloeide Memphis nog. Bij de stichting van Caïro in ± 900 n. C. zijn vele van de benoodigde bouwmaterialen uit de bouwvallen van Memphis gehaald.

Numeri. Het vierde boek van het Oude Testament, tevens het vierde van de zoogenaamde Wet of Vijf boeken van Mozes. Het heet „Numeri" = het Latijnsche woord voor „Getallen" omdat wordt medegedeeld met welken uitslag de stammen van Israël tot twee keer toe geteld werden. Ten eerste in den aanvang van de

rondzwerving in de woestijn, in Hoofdstuk 1; ten tweede in het laatste jaar dier omzwerving in Hoofdstuk 26. In het Hebreeuwsch heet het boek Be-midbar = In de woestijn; zonder twijfel omdat het geheel in de woestijn van het Sinaïetisch schiereiland speelt. Ook is dit woord een der eerste in den aanvang des boeks. — Den inhoud op te geven is zeer moeielijk want „van geen ander der Mozaïsche boeken is de inhoud zoo bont en afwisselend, de samenstelling zoo fragmentarisch en onsamenhangend als van het boek Numeri" (Prof. Veth). Het is evenals de andere zoogenaamde boeken van Mozes in vrij laten tijd (in elk geval na de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.) ontstaan; samengesteld uit oudere en nieuwere bronnen benevens oeroude overlevering. Wie de samensteller was weten wij niet. Zonder twijfel is er ook na hem nog in zijn werk veranderd en gewijzigd.

Het boek vangt aan met het tweede jaar van den uittocht uit Egypte. Volkstelling (Hoofdstuk 1). In welke orde het volk zich moet legeren (Hoofdstuk 2). Over aanstelling, telling en indeeling der Levieten en over hun werk (Hoofdstukken 3 en 4). Eene bonte verzameling van allerlei wetten, bijv. over het Nazireërschap (Hoofdstukken 5 en 6). Geschenken door rijken aan het altaar gebracht (Hoofdstuk 7) Wijding van Levieten (Hoofdstuk 8). Een wolk en een vuurzuil wijzen den weg (Hoofdstuk 9). Signalen voor de stammen (Hoofdstuk 10). De kwakkelen. De zeventig helpers van Mozes (Hoofdstuk 11). Mozes meer dan Mirjam en Aäron (Hoofdstuk 12). De twaalf verspieders (Hoofdstukken 13 en 14). Bepalingen over allerlei offers, sabbathschennis en heilige kwasten (Hoofdstuk 15). De opstand van Korach (Hoofdstuk 16). Aärons bloeiende staf (Hoofdstuk 17). Wet op de inkomsten van priesters en Levieten (Hoofdstuk 18). Over wijwater (Hoofdstuk 19). Mozes' drift. Edom weigert Israël den doortocht (Hoofdstuk 20). Verovering van het Overjordaansche. Giftige slangen. De koperen slang (Hoofdstuk 21). Bileam (Hoofdstukken 22, 23 en 24). Het volk bedrijft afgoderij; 24.000 sterven (Hoofdstuk 25). De tweede volkstelling (Hoofdstuk 26). Dochters kunnen ook erven. Jozua tot Mozes' opvolger gewijd (Hoofdstuk 27) Verplichte offers der gemeente (Hoofdstukken 28 en 29). Geloften van vrouwen (Hoofdstuk 30). Wet op de verdeeling van den buit; men moet alle vijanden maar dooden (Hoofdstuk 31). Vestiging van twee en een halven stam in het Overjordaansche (Hoofdstuk 32). De lijst der halten in de woestijn (Hoofdstuk 33). Over de grenzen en de verdeeling van Kanaän (Hoofdstuk 34). Levietensteden en vrijplaatsen (Hoofdstuk 35). Wet op het huwelijk van erfdochters (Hoofdstuk 36).

Nun. De verder onbekende vader van Jozua den opvolger van Mozes.

Nymphas. Een voornaam Christen te Laodicéa, in wiens huis de eerste Christenen aldaar samenkwamen; Colossenzen 4 vers 15.

O.

Obadja. De hofmaarschalk van koning Achab van Israël (regeert 884—861 v. C.) Achabs vrouw Izébel, eene fanatieke Baälvereerster, vervolgde de profeten van Jehovah. Obadja waagde het er honderd te verbergen in een grot en ze te voeden ondanks een hongersnood die heerschte. Eens trok hij er op uit om in het land te zoeken naar voedsel voor de rijdieren van het hof en ontmoette den profeet Elia die zich drie jaar lang had verborgen gehouden. Deze beval den hoveling hem bij den koning aan te melden. Obadja durfde niet. Elia was steeds zoek geweest. Ook nu kon de geest Gods hem wel weder opnemen en wie weet waar neerzetten. Dan zou het schijnen dat hij (Obadja) zijnen koning bedrogen had en levensgevaar loopen. Hij pleitte wegens de vermelde verzorging der Jehovahprofeten dat hij zulk een lot niet verdiend heeft. Elia echter beloofde dat hij zich den zelfden dag aan den koning vertoonen zou, en Obadja meldde den profeet bij den koning aan. Dit verhaal staat in 1 Koningen 18 vers 1—17. In vers 12 zegt Obadja dat hij Jehovah vreest *van zijne jeugd af aan.* Zonder twijfel zijn deze woorden de aanleiding geweest tot het geven van den naam „Obadja" aan tallooze Christelijke jongelingsvereenigingen.

Obadja (Het boek). Dit is een van de zoogenaamde Twaalf kleine profeten. Het boek is slechts één hoofdstuk groot en heet in vers 1 van een ons verder geheel onbekenden profeet Obadja afkomstig. Het bevat een gezicht (vizioen) dat hij zag. Dit hield in: eene bestraffing van de Edomieten. Het ten Zuiden van Judéa wonende broedervolk der Edomieten toch had zich in 586 v. C. verheugd dat Judéa en Jeruzalem ten onder ging. Het had zelfs de Babyloniërs opgehitst.

Het boek is dus na 586 v. C. geschreven, en wel lang daarna, want Jeruzalem heeft zich klaarblijkelijk reeds weder hersteld. Zijn roem wordt in vers 17 verkondigd. Sion zal eene wijkplaats wezen, Israël zal zich uitbreiden, maar Edom wordt uitgeroeid. Ziedaar de inhoud van Obadja's profetie.

Een groot deel er van, vers 1—9, is ontleend aan Jeremia 49 vers 7—22.

Obed. De zoon van Ruth en Boaz; de vader van Isaï, die weer de vader van koning David was. Obed was dus de grootvader van David. Zie Ruth 4 vers 17.

Obed-Edom. Toen koning David (± 1000 v. C.) de Arke des Verbonds, die, na in het Richterentijdperk door de Philistijnen te zijn veroverd, een tijdlang te Kirjath-Jearim had gestaan, naar Jeruzalem wilde overbrengen, en haar in grooten optocht op een nieuwen wagen medenam, gleden de ossen uit. Een zekere Uzza wilde de ark grijpen, maar werd door den toornigen Jehovah ge-

dood. David was nu bevreesd voor de ark geworden, vond dit een gevaarlijk voorwerp en liet haar daarom buiten Jeruzalem staan in het huis van een zekeren Obed-Edom, van wien we verder niets weten. De tegenwoordigheid der Arke echter deed zegen over 's mans huis komen. Daarom was David zoo wijs haar na drie maanden binnen te hoofdstad en in zijn eigen nabijheid te halen. Lees 2 Samuël 6 vers 1—12.

Offer. Dit woord komt van het Latijnsche werkwoord offerre = aanbieden. Vergelijk ons „offreeren" in „Mag ik u iets offreeren?" Een offer is wat men aan de godheid offreert = aanbiedt. Dit kan van alles zijn: olie, wijn, meel, vogels, rammen, bokken, stieren, menschen. De oude Peruanen offerden mooie zeeschelpen. Het menschen-offeren verbiedt de bijbel indirect in het verhaal van Abrahams niet behoeven te slachten zijn zoon Isaäk; en in Micha 6 vers 6—9. Evenwel wordt in het Oude Testament herhaaldelijk bevolen het vijandelijk land „met den ban te slaan" = huizen, vee en ook alle menschen aan Jehovah te offeren. Maar ook het eigenlijke menschenoffer, ja het offeren van eigen kind, kwam bij Israël voor; zie het artikel Molech. Het is de uiterste consequentie van het offeren = der godheid iets kostbaars aanbieden.

Alleen het Oude Testament gebiedt het brengen van heel wat soorten van offers bij bijna ontelbare gelegenheden. Het Nieuwe Testament eischt geen zinnelijke offers, daar volgens hetzelve het eenige oneindige voor alles en allen voldoende offer reeds geslacht is: namelijk Jezus. Daarom heet de afbeelding van zijn lichaam, het heilige stukje brood (ouwel), bij de Roomschen ook „hostie" (van het Latijnsche hostia = offerdier). Jezus echter heeft het brengen van offers volstrekt niet verboden, maar stond er waarschijnlijk neutraal tegenover; in het slot van Mattheüs 5 vers 24 zegt hij dat men offeren moet, ja maar zich éérst met zijnen broeder verzoenen.

Men bracht offers bij gedane zonde of bij gevaar: om de godheid te verzoenen. Maar ook bij zegen. Er waren bloedige: van dieren; en onbloedige: van olie, meel, wijn, wierook. Van de dieren waren alleen mannelijke exemplaren zonder gebrek geldig. Onreine dieren (zie het artikel onrein) werden der godheid nimmer aangeboden. Tot de offers om God te verzoenen behoorden de zond- en schuldoffers. Tot die welke voor weldaden moesten danken: de lof- en dankoffers. Verder onderscheidde men brandoffers, slachtoffers, reukoffers, en plengoffers: een ingewikkeld samenstel waarin het zeer moeielijk is den weg te vinden.

In oude tijden offerde elk huisvader waar hij wilde. Allengs werd het offeren beperkt tot enkele nationale heiligdommen, doch ten slotte alleen tot den tempel te Jeruzalem. Er had eene steeds voortgaande centralisatie plaats.

Het offeren van zinnelijke voorwerpen aan de godheid, haar geven wat ook den mensch zelven aangenaam is, komt onder *alle* oude volken voor, ook onder de oer-Amerikanen. Hier is een inderdaad treffende overeenkomst. Men denkt zich de godheid als een mensch; ja hij kan evenmin zonder offers leven als de mensch zonder voedsel. Het Babylonische zondvloedverhaal zegt dat de goden tijdens den vloed de offers der menschheid zóó lang ontbeerd hadden, dat ze, als 't ware hongerig geworden, „als vliegen op den honig" toesnelden, toen de geredde mensch weer het eerste offer ontstak. Een flauwe naklank daarvan verneemt men nog in Genesis 8 vers 21*a*. Dergelijke gedachten spreekt een den aanliggende personen in Plato's Gastmaal uit, waren in de oudheid internationaal eigendom.

De Offerwetten der Joden staan in de vijf eerste boeken van het Oude Testament. Deze wetten, die na de Babylonische ballingschap (586—538) hare eindredactie verkregen hebben, onderstellen één soort van officieele offeraars, zonder welke de Israëliet geen offer brengen kan: namelijk de priesters. En tevens één officieel wettige plek: den tempel te Jeruzalem. Het Groote altaar stond daar op het tempelplein aan de Oostzijde voor den ingang des tempels, in de open lucht; zie n° XI van het Voorwerk.

Een van de opmerkelijkste zaken bij brand- en slachtoffers in de bijbelsche offerwetten, is dat de godheid betrekkelijk zulk een gering deel van het geslachte dier ontvangt. Het meeste is voor den priester en voor den offeraar, om het zelf op te eten.

Og. De koning van Bazan, het groote ten N.W. van Palestina gelegen gebied, dat de Israëlieten onder Mozes veroverden, vóór ze Kanaän binnentrokken. Ze doodden Og en zijne zonen; Numeri 21 vers 33—35; ook Jozua (12 vers 4 en 5) komt er op terug. De halve stam Manasse vestigde zich hier. Dit tooneel speelt in ± 1300 v. C.

In Deuteronomium 3 vertelt Mozes dit nog eens aan de verzamelde Israëlieten; vers 1—11. In vers 11 wordt gezegd dat Og de laatst overgeblevene was van de Rafaïeten, een reuzengeslacht. Zijn ijzeren legerstede staat nog, lezen we, te Rabbath-Ammon (eene stad in het Overjordaansche) en is 4,72 Meter lang en 2,1 Meter breed. Misschien wordt hier gedoeld op een daar bewaarde oeroude sarkophaag van ijzerkleurig bazalt dat in Bazan veel voorkomt.

Ohola. Ezechiël vergelijkt in zijn 23ste hoofdstuk de twee in zijn tijd (± 550 v. C.) reeds ten ondergegane zusterrijken Israël (Noord-Palestina) en Judéa (Zuid-Palestina) met twee onkuische zusters. In Egypte zijnde bedreven ze reeds ontucht. Toch nam Jehovah haar tot vrouwen. Maar ze zetteden hare ontucht voort, met Assyrië en Babylonië. Dit „ontucht bedrijven" wil telkens zeggen dat de Israëlieten met de heidensche beschaving en godsdienst van die vreemde landen gemeene zaak maakten. Daarom heeft Jehovah haar in de handen van hare minnaars overge-

geven en zijn eigen Israël en Judéa laten verwoesten. — Men wete dat bij vele profeten de verhouding van Jehovah en zijn volk wordt voorgesteld als die van man en vrouw.

Israël nu heet bij Ezechiël in dit verband „Ohola" en Judéa „Oholiba". Het laatste kan beteekenen: „Mijn tent (of heiligdom) is in haar" en dus zinspelen op het staan van Jehovahs tempel binnen Judéa's rijksgebied, te Jeruzalem. Ohola kan beduiden: „Hare (eigene) tent", en eene herinnering zijn aan den stierdienst te Dan en Bethel, beide steden van het Noordrijk; tempeldiensten die volgens de beschouwing van het Oude Testament onwettig waren, en door het volk van Israël (Noord-Palestina) eigendunkelijk gesticht. Ohola heet dus niet „Góds tent", maar „haar (eigen) tent". Zoo is de niet geheel zekere onderstelling der geleerden.

Oholiba. Zie Ohola.

Oliesel (Laatste). Zie Avondmaal.

Olijfberg. Een van de beroemdste bergen der aarde. Hij is een met den Jeruzalemschen tempelberg evenwijdig loopende doch iets hoogere bergrug, die hoofdzakelijk uit krijtkalk bestaat. Deze rug is minstens een uur gaans lang. Hij is door drie ondiepe indeukingen in vier flauwhellende toppen verdeeld, waarvan de hoogste 818 Meter hoog is en „Viri Galilaeï" = Galileesche mannen genoemd wordt, naar Handelingen 1 vers 11, waar staat dat twee mannen in witte kleederen, klaarblijkelijk engelen, den apostelen die den ten hemel varenden Jezus nastaarden, aldus toespraken: „Galileesche mannen, wat staat gij en ziet op naar den hemel?" Hier verplaatst de overlevering dus de hemelvaart, hoewel Lucas 24 vers 50 zegt dat ze Oostelijker, bij het dorp Bethanië, geschiedde.

De Olijfberg ligt, door het Kidrondal gescheiden, niet verder dan een klein half uur ten Oosten van Jeruzalem; zie het kaartje op n° X van het Voorwerk. De Westhelling is tamelijk regelmatig en tamelijk door landbouw en boomgewas ingenomen; olijfboomen zijn er niet veel meer; wel vijgen en abrikozen. Men heeft er 's avonds een prachtig uitzicht naar den kant van de Doode Zee, en 's morgens over het lager liggende Jeruzalem. De berg wordt dan ook zeer veel door toeristen bezocht.

Vóór Christus brandde men er vuren om aan het omliggende land aan te kondigen dat de nieuwe maan gezien was, hetwelk terstond nagevolgd werd op verder gelegen bergen, waardoor het nieuwemaansfeest in het gansche land in zeer korten tijd was aangekondigd. Maar vooral na Christus speelt de berg een groote rol, omdat de Evangeliën vele episoden uit Jezus' leven met denzelven in betrekking brengen. — Uit het Noorden des lands door het Overjordaansche naar Jeruzalem reizend, trok hij over den Olijfberg naar die stad; Mattheüs 21 vers 1; Marcus 11 vers 1; Lucas 19 vers 29. Van die hoogte af hield hij dus zijn blijden intocht in de

stad. Omdat, door de eigenaardigheden van het terrein, de wegen daar steeds op de zelfde plaats moeten blijven, kan men den weg dien Jezus moet genomen hebben hier en daar nog aanwijzen. Ook de voorspelling dat Jeruzalem zou verwoest worden sprak Jezus met zijne discipelen op den Olijfberg zittend uit, volgens Marcus 13 vers 3. En als hij bij zijn verblijf in de hoofdstad op het laatst zijns levens des daags in de stad leeraarde maar 's nachts te Bethanië sliep, moest hij telkens heen en terug over dezen berg. Op een dezer tochten, des avonds, ging hij den boomgaard Gethsémané binnen, waar hij ook gevangen genomen werd; deze boomgaard of hof lag op de Westhelling des bergs en wordt nóg aangewezen; zie het artikel Gethsémané; zie ook Mattheüs 26 vers 30; Marcus 14 vers 26; Lucas 22 vers 39; Johannes 18 vers 1. — Over de hemelvaart zie boven.

Al deze tradities, waarachter wel degelijk een groot deel waarheid schuilt, hebben aanleiding gegeven tot het bouwen van kerken en stichtingen op den berg, van de tijden van Constantijn den Groote (325 v. C.) tot nu toe. Van de laatste tijden is de Kaiserin Auguste Victoria stichting. Verder Roomsche en Grieksch-orthodoxe kloosters, kerken, enz. enz.

Olijfboom. Een boom die van den grond af zijne takken uitbreidt, en wiens lof gelijkt op dat van onzen wilg; eveneens zilvergrijs van bladerdos, eveneens met lancetvormige bladen. De vruchten die er aan groeien zijn langwerpige bessen zoo groot als een duivenei, eerst groen, later bruinachtig violet van kleur. Bijna rijp verorbert men ze, of maakt ze in. Doch de overgroote massa laat men rijp worden om ze uit te persen, daar ze veel vetdeelen bevat. De uitgeperste olie is een van de belangrijkste producten van Palestina, van oudsher af, tot nu toe. Thans jaarlijks 150.000 centenaars; met een uitvoer van 1 millioen gulden (Baedeker). — Het hout van den olijfboom is mooi en hard en wordt zeer geacht. Er worden allerlei siervoorwerpen uit gesneden. Over de zeer oude exemplaren die uit Jezus' tijd heeten te stammen, zie het artikel Gethsémané.

Hoewel tegenwoordig ver verbreid, ook bijv. in Zuid-Frankrijk, is Syrië en Palestina het eigenlijke vaderland van den olijf. — Toen Noach te weten wilde komen of na den zondvloed de aarde weder bewoonbaar was, liet hij een duif uitvliegen; deze keerde terug, naar den op den berg Ararat in zijne ark gestranden oudvader, en bracht hem in zijn bek een versch olijfblad; Genesis 8 vers 11. Hieraan bemerkte Noach dat de aarde weder bewoonbaar was. Sinds is de olijftak het zinnebeeld van verzoening en vrede.

De olijfolie speelde en speelt eene groote rol in het Oosten. Het vervangt onze boter, wordt bij vele spijzen gebruikt, dient voor zalfolie, voor geneesmiddel (Lucas 10 vers 34), om in lampen te branden, en diende vroeger ook om godenbeelden, heilige stee-

nen, koningen, priesters, te zalven met heilige zalving, waarvan het Oude Testament zeer veel gewaagt.

Omega. Zie Alpha.

Omri. Een generaal van koning Ela die van 896—895 regeerde over het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël. Deze Ela werd door een zekeren Zimri vermoord terwijl hij in de hoofdstad Thirsa dronken aan eenen maaltijd zat. In dien tijd belegerde zijn veldheer Omri met een leger de Philistijnsche stad Gibbethon. Vernemende dat zijn vorst gedood was, maakte het leger hem in het veld tot koning. Nu brak Omri het beleg op, trok met zijn leger naar Thirsa, nam de stad in, waarna Zimri (die pas zeven dagen geregeerd had) het paleis boven z'n eigen hoofd in brand stak en omkwam; anno 895 v. C. — Evenwel had de nieuwe vorst nog geen rust; in een zekeren Tibni had hij een mededinger, die het hem nog 4 jaar lang moeielijk maakte, maar toen stierf; dit was in 892 of 891 v. C. Daarna leefde Omri nog ongestoord tot 884 toe. Van zijne twaalfjarige regeering woonde hij 6 jaar in Thirsa, maar daarna kocht hij van een zekeren Sjemer den berg Sjomeroon, waarop hij eene nieuwe hoofdstad bouwde, Sjomeroon, door ons gewoonlijk Samaria genaamd, welke lang eene groote rol heeft vervuld; zie het artikel Samaria. Hij voerde niet zooals vele andere koningen van Israël oorlog met Judéa; hij zocht een verbond met de Phoeniciërs door zijnen zoon Achab te doen huwen met de Phoenicische koningsdochter Izébel, dochter van Ethbaäl van Tyrus. Uit 1 Koningen 20 vers 34 blijkt dat hij enkele steden aan de Syriërs moest afstaan, doch dat er een druk handelsverkeer met hunne hoofdstad Damascus werd onderhouden.

Omri, wiens nakomelingen onder den naam van Omriden, van 884—847 geregeerd hebben (tot de fanatieke Jehovahdienaar Jehu het meer liberale en ook-Baäl-dienende Omridengeslacht doodde) moet een flink man geweest zijn. Het Oude Testament verwijt hem echter dat hij den stierdienst van Jerobeam meer bevorderde dan iemand anders. Zijne geschiedenis staat in 1 Koningen 16 vers 16—28.

On. Een van de beroemdste steden van Noord-Egypte. Het lag ten Oosten van de Delta, was oeroud en beroemde zich op eene zeer geachte priesterschap. Eene priestersdochter, Asnath, huwde met Jozef; Genesis 41 vers 45. Ook buitenlandsche geleerden bezochten On om hunne kennis bij deszelfs geleerde priesters uit te breiden. Zoo Plato (± 400 v. C.).

On of Oon beteekent: licht. Het was de stad geheiligd aan den Zonnegod. Vandaar dat de Grieken haar Heliopolis = Zonnestad noemden. Jeremia 43 vers 13 noemt haar Zonnehuis. De „wij-steenen" die in dat vers genoemd worden behooren onder de beroemdste ter wereld. Er staat er nog een uit één stuk, 150 voet hoog!! Een is omstreeks Christus door keizer Augustus naar Rome ge-

bracht en staat er nog. Beide zijn obelisken. Van de oude muren van On, 18—20 Meter dik, staan nog fragmenten. In de buurt wijst men den put aan met welks water Maria haar kind op de vlucht naar Egypte (Mattheüs 2 vers 14) gewasschen zou hebben, evenals den boom waaronder de heilige familie zou hebben uitgerust.

Onan. Een van de twaalf zonen van den aartsvader Jakob, namelijk Juda, had bij eene Kanaänietische (heidensche) vrouw drie zonen; een van deze was Onan. Zijn oudere broeder Er was gehuwd met eene vrouw, Thamar genaamd. Er stierf zonder kinderen na te laten. Volgens de wet op het Leviraatshuwelijk (zie dat artikel) moest nu Onan gemeenschap met Thamar houden om kroost te verwekken, dat dan niet als zijn eigen maar als Er's nakomelingschap zou gelden, om zijne geslacht voort te zetten. Doch Onan, wetende dat de vrucht van zijne geslachtsgemeenschap niet voor hemzelven zou zijn, deed telkens, wanneer hij tot Thamar kwam, zijn zaad op den grond te loor gaan. Daarom deed Jehovah hem sterven; Genesis 38 vers 1—9. — Naar Onan heet de zonde der zelfbevlekking: Onanie. Of echter wat Onan deed „Onanie" genaamd mag worden, is de vraag.

Onbesneden. Daar de besnijdenis het teeken is van den echten Jood (zie het artikel Besnijdenis), was voor den Israëliet een „onbesnedene" een vreemdeling, dus (volgens antieke beschouwing) een barbaar. In het Oude Testament worden de vijandige heidensche Philistijnen vaak zoo genoemd. Daar wordt ook gesproken van „onbesneden lippen" (Exodus 6 vers 11 en 29) wat onwelbespraakt beduidt; en van „onbesneden ooren" (Jeremia 6 vers 10) = ooren die niet naar het goede luisteren willen; en van „onbesnedenen van hart" (Ezechiël 44 vers 7 en Handelingen 7 vers 51) = ruw en slecht van inborst.

Onbevlekte ontvangenis. Zie Zoenbloed; de vierde alinea aldaar. Zie tevens het artikel Maria.

Onderwijzing. Zoo luidt in de Statenvertaling het opschrift van de Psalmen 32, 45, 52—55, 74, 78, 88, 89 en 92. De vertaling, is onzeker. Anderen zetten het aldus over: Leerdicht. De Leidsche vertaling heeft: Kunstig lied.

Onésimus. Een slaaf van een sympathiek en aanzienlijk man te Kolossae in Klein-Azië, Philémon genaamd, met wien Paulus op een van zijne zendingsreizen had kennis gemaakt. Onésimus was van zijn meester om ons onbekende redenen weggeloopen en bij Paulus die te Rome als half-gevangene leefde terecht gekomen. Paulus bekeerde hem tot het Christendom, had veel nut van hem en zou hem gaarne bij zich houden. Maar toen hij Tychicus naar Kolossae zond met een brief aan de gemeente aldaar, besloot hij Onésimus mede terug te doen gaan (Kolossenzen 4 vers 9) en gaf hem een begeleidend zeer sympathiek briefje mede, den brief aan Philémon, een van de beste bladzijden des Nieuwen Testaments.

De apostel bidt Philémon om Onésimus van zijn straf te ontslaan, ja als een broeder te beschouwen (vrij te laten?). „Onésimus" beteekent „de nuttige", en Paulus zinspeelt verscheidene keeren op dien naam in genoemden brief.

De latere overlevering maakt den gewezen slaaf tot bisschop van Ephese.

Als Paulus zegt dat hij hem „in zijne banden verwekt heeft", dan bedoelt hij dat hij (Paulus) als gevangene dezen slaaf tot zijn discipel of zoon bekeerd heeft.

Onesiphorus. Iemand die Paulus, toen hij te Rome gevangen zat, veel weldadigheid had aangedaan, en door den apostel zeer geprezen wordt; 2 Timótheüs 1 vers 16—18. De naam beteekent: lastdrager.

Ongeheveld. Dit woord komt van het werkwoord heffen en beteekent ongerezen. Namelijk ongerezen brood. Dus gebakken zonder zuurdeesem of gist. Bij meerdere oude volken komt ongerezen brood voor bij zekere plechtigheden; heilig brood. De flamen dialis (priester van Jupiter) te Rome mocht als heilig persoon geen geheveld brood eten. De oerzin hiervan zal wel zijn dat gist en gisting als iets onreins werd geacht. Ook is het eene eigenaardigheid van godsdienstgebruiken dat ze sommige dingen uit den vóórtijd behouden. Zoo de steenen messen uit het steentijdvak; deze worden nóg bij de besnijdenis gebruikt. Ook bij de balseming van lijken in Egypte; ook bij den offercultus der Azteken kwamen ze voor. Zoo kan het ongegiste brood nog als heilige antiquiteit overgebleven zijn uit de tijden dat de menschheid nog geen gist kende.

Nog altijd eten de Joden bij gelegenheid van hun Paaschfeest ongeheveld brood. Zij herdenken dan den uittocht uit Egypte en het Oude Testament zegt dat de Israëlieten toen zóó haastig vloden dat ze geen tijd hadden om hun brood kalm te laten rijzen; Exodus 12 vers 39. Deuteronomium 16 vers 3 spreekt van „brood der ellende" omdat ze „in angstige haast uit Egypte togen".

Nog tegenwoordig zoekt de godsdienstige Jood tegen het Paaschfeest zorgvuldig zijn huis door om te zien of nog ergens gist of gewoon (geheveld) brood of broodkruimels liggen. Dit moet zorgvuldig verwijderd worden. Nog tegenwoordig eet hij tijdens het Paaschfeest ongeheveld brood (Jodenpaaschbrood). En het Paaschfeest heet daarom in het Nieuwe Testament het feest der ongehevelde of ongezuurde brooden; bijv. Mattheüs 26 vers 17.

Onias. Zoo heeten vier hoogepriesters der Joden in de laatste eeuwen van Israëls volksbestaan. Ze komen niet in den bijbel voor maar in de Apocryphe boeken des Ouden Testaments. Een zoon van den laatste, eveneens Onias geheeten, is nogal bekend om den tempel dien hij in Egypte mocht bouwen, te Leontopolis; een heiligdom gelijk aan dat de Jeruzalem, waar de geheele eere-

dienst naar de voorschriften der Mozaïsche wet werd ingericht en uitgeoefend. Het lag ongeveer 6 uur gaans ten N.O. van Memphis, dus ten Oosten van de Nijldelta en heeft ongeveer van 100 v. C. tot het begin onzer jaartelling bestaan. Hij diende tot gemak der talrijke Joden te Alexandrië voor wie eene bedevaart naar het verre Jeruzalem bezwaarlijk scheen. Maar hij heeft nimmer sterk gebloeid, deze tempeldienst te Leontopolis. Wij weten er weinig van.

Onkruid. Met het „onkruid" onder de tarwe in de gelijkenis van Mattheüs 13 vers 24—30 en 36—40 wordt volgens sommigen een bepaald soort van onkruid bedoeld, namelijk een grassoort die door hare lange witte wortels, die in Friesland „fieter" (veters) genoemd worden bijna onuitroeibaar is, en in Holland „kweek" genaamd wordt. Ze heeft breede bladen evenals de jonge tarwe en gelijkt daar bijzonder veel op.

Onrein. Zoo heet in het Oude Testament eene hoedanigheid welke wij niet meer kennen. Onder „onrein" verstaan *wij:* vies of vuil. En op geestelijk gebied het onzedelijke. Het Oude Testament kent eene *Levietische* onreinheid, van welke wij geen définitie kunnen geven. *1* Sommige dingen die men at maakten onrein. *2* Sommige voorwerpen die men aanraakte maakten onrein. *3* Sommige toestanden waarin men verkeerde maakten onrein.

I. Van geen enkel dier mag de heupzenuw (de Leidsche vertaling zegt: dijspier) (nervus ischitiacus) gegeten worden; zie Genesis 32 vers 32. Ook het eten van gestikte dieren verontreinigt. Evenzoo het bloed; evenzoo zekere vetstukken van runderen; evenzoo een bokje gekookt in de melk zijner moeder; evenzoo heidensch offervleesch.

Vervolgens zijn viervoetige dieren die niet herkauwen en gespleten klauwen hebben, als de haas, de kameel, het zwijn, onrein. Ook alle kruipende dieren en insecten (behalve de sprinkhaan). Dan alle waterdieren zonder schubben, als aal, oesters en kreeften. Ten slotte 20 of 21 soorten van vogels, wier Hebreeuwsche namen ons grootendeels duister zijn. Onrein zijn over het algemeen vleeschetende vogels.

Uit het plantenrijk wordt niets als onrein opgenoemd.

Wat de reden is waarom sommige dieren rein, andere onrein geacht worden, weten wij niet. Soms misschien was er een onwillekeurige afkeer, zooals bij slangen en insekten. Soms misschien zaten gezondheidsoverwegingen voor, zooals bij zwijnenvleesch, dat gemakkelijk huidziekten schijnt te veroorzaken. Soms misschien moeten we denken aan dieren die oudstijds aan zekere stammen heilig waren (totems) en nu nog steeds gespaard bleven. Soms was er misschien een onverklaarbare afkeer, gelijk de Nederlander liever geen schapenvleesch eet, waar de Engelschman weer veel van houdt; en geen rat, dien de Chinees bemint, enz. Het blijft een

raden. Maar dit is zeker, dat het niet iets speciaal Israëlietisch was, doch ook bij Egyptenaren, Perzen, Indiërs, voorkwam of nog voorkomt.

II. Dingen die men niet mag aanraken zijn: Onreine menschen; zie III. Onreine huizen en kleederen. Zekere offerdieren als de zoogenaamde Roode koe en den Zondebok. Krengen van onreine dieren. Menschenlijken; vooral deze niet. Ook bij de Voor-Indiërs is het aanraken van een lijk onreinmakend. Daarom draagt daar de monnik een zeef; hij zeeft alle drinkwater door om geen daarin drijvend dood diertje in te slikken. En bij de Israëlieten was men zóó bevreesd een lijk aan te raken, ja zelfs een graf, dat de graven witgepleisterd waren om den wandelaar duidelijk in het oog te vallen en te waarschuwen: hier is een graf.

III. Toestanden die den mensch onrein maken: Elke echtelijke bijslaap verontreinigt man en vrouw tot den avond. Ook onwillekeurige pollutie verontreinigt den man en zijn kleed. Elke menstruatie verontreinigt de vrouw zeven dagen lang. Elke ziekelijke menstruatie nog zeven dagen lang nadat ze geëindigd is. Evenzoo elke ziekelijke vloeiing des mans, nog zeven dagen nadat ze geëindigd is. Elke baring van een jongen maakt de moeder zeven dagen lang onrein, die van een meisje veertien. Verder maakt natuurlijk de melaatschheid onrein.

Het weder rein worden en verklaard worden ging met allerlei ceremonies, waarbij vaak de priester te pas kwam, gepaard. Wasschingen speelden er eene groote rol bij.

Onyché. Een van de bestanddeelen van het heilige reukwerk dat volgens Exodus 30 vers 34 in het Israëlietische heiligdom werd gebrand. De Leidsche vertaling zegt: nagelen. Bedoeld is de zeenagel, die zijn naam draagt naar de gelijkenis die hij heeft met eens menschen nagel. Hij is een onderdeel van zekeren zeehoren, komt in de wateren van Indië en Arabië voor, en verspreidt wanneer hij verbrand wordt een sterken muskusachtigen reuk, waarom hij door de Arabieren, Perzen en Indiërs in de samenstelling hunner reukwerken menigvuldig wordt gebezigd. — Het woord „onyché" komt van het Grieksche woord onux (onyx) dat „nagel" beteekent. De bekende edele steensoort heet zoo omdat de daarin voorkomende vlammen vaak een nagelvorm hebben.

Oort. Zoo vertaalt de Statenvertaling in Marcus 12 vers 42 het Grieksche woord Kodrantès, eene vergrieksching van het Latijnsche quadrans = kwart. Met een „kwart" is bedoeld het vierde deel van een „as". Een as is een Romeinsche munt die 3 à 4 cent waard was. Een kwart (as) is dus iets minder waard dan 'n cent. — „Oort" is de naam van een oud-Nederlandsche munt, die evenwel $1^1/_4$ cent waard was.

Openbaring van Johannes. Zie het artikel Johannes (Openbaring van).

Ophel. Eene verheffing van den bodem aan het Zuidoostelijkste gedeelte van den tempelberg te Jeruzalem, door een muur omringd. „Ophel" beteekent: hoogte.

Ophir. Het beroemde goudland dat in het Oude Testament meermalen, o.a. 1 Koningen 9 vers 28 genoemd wordt. Hoeveel er ook over gedacht en geschreven is,.... het blijft onzeker waar het gezocht moet worden. Velen denken aan Abhira aan den mond van den Indus. De Leidsche vertaling denkt eerder aan Zuid-Arabië. Het eerste komt mij het waarschijnlijkste voor. Aan Zuid-Arabië kan m.i. alleen gedacht worden indien men Ophir als overladingsplaats wil beschouwen. Volgens 1 Koningen 10 vers 11 kwam er ook sandelhout vandaan (wat op Indië wijst); en edelgesteenten. Zie ook het artikel Parvaïm.

Ophra. De geboorteplaats van den richter Gideon, waar hij na zijne overwinning ook het tot afgoderij aanleiding gevende voorwerp oprichtte dat hij uit de gouden versiersels der overwonnen vijanden gemaakt had. Te Ophra werd hij ook begraven; zie het artikel Gideon. Waar de stad (of het dorp) lag weten wij niet meer. Denkelijk in het midden van Palestina.

Oprechten (Boek des). De Leidsche vertaling noemt het: Boek des Rechtschapenen. Het wordt in Jozua 10 vers 13, 2 Samuël 1 vers 18 en 1 Koningen 8 vers 12 vermeld en schijnt eene verzameling volksliederen te hebben bevat. Tenminste de fragmenten die het Oude Testament er uit aanhaalt zijn alle verzen, o.a. het klaaglied van David op Saul en Jonathan.

Orgel. In de gewone bijbelvertaling komt een paar maal het woord „orgel" voor. Dit is natuurlijk een anachronisme, daar het eerste orgel pas in 800 n. C. gemaakt is. Bedoeld is een doedelzak of een dergelijk instrument waar meerdere fluiten aan verbonden zijn. De Leidsche vertaling gebruikt het woord Schalmei. Zie bijv. Genesis 4 vers 21 en Psalm 150 vers 4.

Orion. Het grootste sterrebeeld aan den hemel, dat in onze streken in het najaar 's avonds boven den horizon komt. Het gesternte doet denken aan een man met bandelier en afhangend zwaard. De Ouden vertelden dat Orion eens een geweldige reus en vermetel jager in den voortijd was, die na zijnen dood onder de sterren is geplaatst, met zijn leeuwenbedwingenden hond naast zich. Deze laatste is Sirius, de hondsster, de helderste vaste ster van het firmament. — In het Oude Testament komt het sterrebeeld Orion een paar keer voor, o.a. op de bekende plaats Job 38 vers 31, waar sprake is van het losmaken van de boeien van den Orion. Dit doet denken aan een aan den hemel voor straf gekluisterden reus.

Ornan. Ook wel Arauna genaamd. Een Jebuziet, d.i. een afstammeling der Kanaänietische inwoners van Jebus of Jeruzalem, tijdens koning David, ± 1000 v. C. — David had door eene volks-

telling te doen houden Jehovahs toorn opgewekt. Deze had pest gezonden. De pestengel was reeds tot Jeruzalem gekomen, en stond op den dorschvloer van Ornan, die dus als grondbezitter moet gedacht worden. Op raad van den profeet Gad klom David op naar de hoogte (men dorschte meestal op eene hoogte, waar meer wind was om het kaf te doen wegwaaien) en vond Ornan juist aan het tarwe dorschen. De koning kocht toen den dorschvloer en de runderen en de dorschsleden voor 50 sikkelen (± *f* 85), richtte op den akker een altaar op, gebruikte de dorschsleden als brandhout en de dorschende ossen als offerdieren. Door dit offer bewoog hij den pestengel om af te trekken; 2 Samuël 24. — Ornan wordt voorgesteld als een loyaal en gul onderdaan, die zijn eigendom eigenlijk gratis wil afstaan.

In 1 Kronieken 21 staat het zelfde verhaal maar zeer opgesierd. De prijs van den dorschvloer alleen is daar al 600 sikkelen goud (± *f* 16.200); het vuur waarmede het offer ontstoken wordt daalt van den hemel neer, enz.

Volgens 2 Kronieken 3 vers 1 is op Ornans dorschvloer door Davids zoon Salomo de tempel van Jeruzalem gebouwd. Daardoor zijn Ornans dorschvloer en Ornan zelf zoo beroemd geworden.

Orpa. De minder bekende schoonzuster van Ruth (zie dat artikel); eveneens een Moabietisch heidensch meisje, dat met een der zonen van den Israëliet Elimélech huwde, toen deze wegens broodgebrek uit Palestina naar Moab verhuisd was. Ook Orpa vergezelde na den dood van Elimélech en zijne zonen (waaronder haar man) hare schoonmoeder Naömi tot de grenzen van Palestina, doch liet zich door de oude vrouw overhalen om weder naar haar vaderland Moab terug te keeren. Verder verliest het verhaal haar uit het oog. Zie Ruth 1 vers 4, 8 en 14.

Othniël. Toen de Israëlieten Kanaän veroverden (± 1300 v. C.) kreeg de dappere verspieder Kaleb de Zuidelijke stad Hebron. Hij viel ook het naburige Debir aan en beloofde zijne dochter Achsa tot vrouw aan dengene die het innam. Aan Othniël nu, zijn jongeren broeder, gelukte dit. Toen het huwelijk tot stand kwam, haalde hij zijne bruid over om van haar vader behalve het als bruidschat gegeven hooge dorre land ook nog lager en vochtiger te geven. Wat geschiedde; zie Jozua 15 vers 13—20. Dit zelfde verhaal staat Richteren 1 vers 9—15.

Toen later de Israëlieten wegens hunne afgoderij door Jehovah in de handen van een Mesopotamischen koning waren gegeven, trad Othniël als eerste richter op, verloste zijn volk en schonk het land 40 jaar rust.

Hij en Kaleb worden Kenizieten (een stam der Edomieten) genoemd. De verhalen omtrent de beide genoemde mannen dienen o.a. om te verklaren hoe het kwam dat er in Zuid-Palestina, bij Debir en Hebron zooveel Edomieten woonden.

Overpriesters. In het Nieuwe Testament komen behalve de gewone priesters en den hoogepriester (waarvan er slechts één was) ook nog overpriesters voor; bijv. Mattheüs 21 vers 23 en 45, enz. Wat deze overpriesters geweest zijn weet men niet. Natuurlijk van een hoogeren rang dan de gewone priesters.

P.

Paddan-Aram. Dit beteekent: Het veld van Aram. Aram is Syrië. Van den aartsvader Isaäk staat dat hij zijne vrouw Rebekka uit Paddan-Aram had; zie Genesis 25 vers 20. Daar Rebekka uit de stad Haran afkomstig was en deze bij den Euphraat lag, daar waar de rivier zijne groote bocht naar het Westen maakt, moet Paddan-Aram aldaar gezocht worden.

Palestina. Zie het kaartje op n° IX van het Voorwerk. Deze kaart stelt voor het land ten tijde van Jezus. Het woord Palestina is eene verbastering van het Hebreeuwsche Phelèsjet = Philistéa of Philistijnenland. In den bijbel zelven komt alleen voor de vorm Philistéa (Phelèsjet) en dan speciaal voor het Philistijnenland = Zuidwest-Palestina. De Statenvertaling heeft dan „Palestina", doch *bedoeld* is: Philistijnenland. — *Wij* noemen „Palestina" of „Palaestina" het land zooals het op het genoemde kaartje is geschetst. Ten Zuiden liep het uit in de woestijn en had geen vaste grens. In den loop der eeuwen liepen de grenzen natuurlijk uiteen. 't Grootst was het onder David en Salomo, ongeveer 1000—900 v. C.

Het land is ongeveer even groot als Nederland. Alleen de kust is laag, waarnaar dit deel en later ook het geheele land wel „Kanaän" = Nederland heet. Het grootste deel des lands is echter bergachtig. In het Noorden zelfs sneeuwbergen. Men heeft daar den Libanon, en den daaraan evenwijdigen Antilibanon, welks Zuidklomp de Hermon heet. In het land zelf zijn geen zeer hooge bergen. De beroemdste zijn: In het Noorden de Karmel (zie de uitstekende punt in de Middellandsche zee op het kaartje); in het midden de berg Gerezim (bij Samaria) waarop eens de tempel der Samaritanen stond; en in het Zuiden de berg Sion, waarop Jeruzalem ten deele stond. — Palestina is tegenwoordig vrij onvruchtbaar. Het klimaat is drooger geworden door de ontbossching. In den bloeitijd, wèl bevloeid, was het een land „overvloeiende van melk en honig". Eigenaardig is zijne verdeeling door het zeer diepe bijna recht Noord-Zuid loopende Jordaandal, dat 3 meren vormt, o.a. het meer van Galiléa, waar Jezus woonde en werkte. De Jordaan is een zeer stormachtige groote beek. Onbevaarbaar. Hij loopt uit en verdampt geheel in de Doode Zee, die steeds zouter wordt, wier oevers geen dieren — en plantengroei voortbrengen, wier oppervlakte 390 Meter beneden die des oceaans is: het diepste meer der aarde.

Ziehier een kort overzicht van Palestina's geschiedenis:

Uit eene in 1887 te Tell el Amarna (300 K.M. ten Zuiden van Caïro) gevonden brief van een koning van Babel aan Amenhotep IV van Egypte blijkt dat in die dagen (± 1400 v. C.) Palestina (Kinahni = Kanaan geheeten) aan Egypte behoorden. Na Mozes' uittocht kwam het in ± 1250 aan de Israëlieten.

Palestina was van 1250—943 in 12 provinciën van evenzoovele stammen verdeeld. In 943 scheurde het in 't Noorddeel of Israël en in het Zuiddeel of Judéa (hiervan stamt het woord „Jood" = Judeër). In 722 werd het Noorddeel door de Assyriërs veroverd; in 586 het Zuiddeel door de Babyloniërs. Sinds is de toestand zeer ingewikkeld. Soms tamelijk vrij, eens zelfs geheel vrij (onder de Makkabeërs, van 167—67 v. C.), soms onderdrukt door Perzen dan door de Grieksche vorsten van Syrië en Egypte, dan door Romeinen, is het in Jezus' tijd een deel van het Romeinsche rijk, hoewel de verschillende deelen eene mindere of meerdere zelfstandigheid genoten. Zoo was tijdens Jezus' mannelijken leeftijd het Zuiddeel totaal onderworpen, geregeerd als het werd door een Romeinschen stadhouder (Pontius Pilatus), terwijl het Noorden en Oosten onder een eigen *Joodschen* vorst (hoewel natuurlijk onder toezicht der Romeinen) stond: Herodes Antipas. Zie het Grafisch overzicht der geschiedenis van Palestina van 1020 v. C. tot 70 n. C. op n° VI van het Voorwerk.

In Jezus' dagen onderscheidde men drie deelen: Het Noorden of Galiléa; het midden of Samaria; het Zuiden of Judéa.

Na de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. zijn de Joden zeer verspreid geraakt. Tegenwoordig vormen ze in Palestina slechts 2 % der bevolking. Er is eene neiging van buitenlandsche Joden om er weder te gaan wonen (Zionisme). In Londen wonen echter tot nog toe heel wat meer Joden dan in heel Palestina.

Tegenwoordig is dit laatste een deel van het Turksche keizerrijk; het is een onderdeel van Syrië (Esj-Sjaam). Het deel dat wij Palestina noemen, heet bij de Turken Filistien. Het is verdeeld in vijf Sandsjaks. Het Sandsjak Jeruzalem (welke stad ze El-Koeds = De Heilige noemen) is een zelfstandig Sandsjak onder het bestuur van een „Moetaserrief eerste klas", wat zeker een heel hooge heer is. — Zie verder Baedeker's Palaestina und Syriën, met uitvoerige kaarten, platte gronden, hotels, pensionprijzen, enz. enz.

Over den samenhang van de woorden Palestina en Phoenicië en over de vraag of Palestina „palmenland" beduidt, zie het begin van het artikel Phoenicië.

Palimpsest. Van twee Grieksche woorden afgeleid. Palin = wederom. En Psein beteekent: afvegen, gladmaken, aaien, afwrijven, afschaven. Het woord palimpsest is ontstaan in den tijd toen het schrijfmateriaal nog zeer duur was. Wilde men een boek schrijven en had men geen geld genoeg om zooveel perkament te koopen, dan

nam men soms een oud boek in welks inhoud men geen belang meer stelde, veegde of waschte of schaafde of schuurde (meest met puimsteen) de oude met waterverf of slappen inkt geschreven letters van het perkament af, zoodat ze nog maar flauw zichtbaar waren. Dan schreef men er z'n nieuwe geschrift overheen, dat men natuurlijk meer de moeite waard vond dan het oude uitgewischte. Maar thans, 1000 jaar later, stelt men natuurlijk dikwijls veel meer belang in dat oudere afgewasschen schrift dan in het nieuwe er overheen geschreven opstel. Zoo ziet men op n° XVII van het Voorwerk een palimpsest, waarop iemand iets heeft opgeschreven van een zekeren geleerde, Ephraëm Syrus. Maar daaronder ziet ge heel flauw nog ander schrift. Welnu dat is een afgewasschen maar toch nog leesbaar handschrift van teksten uit het Nieuwe Testament, en wel handschrift uit het jaar 400 ongeveer. Dit is voor een Nieuwtestamentisch handschrift zeer oud. Maar ook zeer moeielijk om te ontcijferen, gelijk ook de leek die er op tuurt wel bevroeden kan. Maar geleerden trachten ze te ontraadselen om toch maar de alleroudste documenten omtrent Jezus en zijne apostelen zooveel mogelijk te benaderen.

Palingenesie. Van het Grieksche woord *palin* = wederom, en den Griekschen woordstam *gen* = worden of geboren worden. Palingenesie beteekent: wedergeboorte. Het begrip is ontleend aan het verhaal Johannes 3 vers 1—8 en kan daaruit gemakkelijk gekend worden. Zie verder het artikel Wedergeboorte.

Palmstad. Dit is Jericho; zie dat artikel.

Palmzondag. De Zondag voor Paschen, die herinnert aan den intocht van Jezus in Jeruzalem, toen de menschen „takken van de palmboomen namen" en hem daarmede begroetten.

Palti of **Paltiël.** Koning Saul (± 1000 v. C.) had zijne dochter Michal aan zijn generaal David tot vrouw gegeven. Toen deze echter volledig in ongenade was gevallen en vluchten moest, nam Saul zijne thuisgebleven dochter en gaf haar eenvoudig aan een ander wederom ten huwelijk, namelijk aan Palti; 1 Samuël 25 vers 44. Later, toen Saul gesneuveld was en David koning geworden, voorloopig slechts over Zuid-Palestina, liet hij haar weder van haren man afnemen. „Haar man ging met haar en volgde haar al weenend tot Bahurim. Toen zeide Abner tot hem: Keer terug! En hij keerde terug." 2 Samuël 3 vers 16.

Pamphylië. Een landschap aan de Zuidkust van Klein-Azië. De naam „Pamphylië" beteekent: Alle-stam-land, een land waarin allerlei stammen woonden. In hetzelve lagen de steden Perge en Attalië (zie die artikelen), door Paulus op zijne eerste zendingsreize bezocht.

Paphos. Eene stad aan de Westkust van Cyprus, waar Paulus op zijne eerste zendingsreis den toovenaar Bar-Jezus bestrafte en den Romeinschen stadhouder Sergius Paulus bekeerde; Handelingen 13 vers 6—12. De plaats heet thans Baffa.

Paradijs. De Perzische grooten hadden (evenals huidige grootgrondbezitters in Schotland en Hongarije) reusachtige lusthoven. Zulk een lusthof heet in het Perzisch een Pardes. Uit het Perzisch stamt het woord dat in den Hebreeuwschen bijbel Pardas en in het Grieksch van het Nieuwe Testament Paradeisos wordt genoemd. In het Nieuwe Testament is het een zinnebeeldig woord voor: de hemel (Lucas 23 vers 43 en 2 Corinthen 12 vers 4). In het Oude Testament wordt het gebruikt voor *gewone* lusthoven. Want let wel: wat *wij* Het Paradijs noemen, namelijk den tuin die ergens in Mesopotamië gedacht moet worden, den tuin waarin Adam en Eva heeten gewoond te hebben, deze wordt in den bijbel volstrekt niet Het Paradijs genaamd; maar Gan = Tuin. Doch dit woord werd in de 250 voor Christus vervaardigde Grieksche Septuagint-vertaling des Ouden Testaments vertaald door Paradeisos, en later in de Vulgata (de officieele Roomsche Latijnsche bijbelvertaling) door Paradisus. En zóó komen wij aan het woord Paradijs.

Er is veel gefilosofeerd over de vier rivieren die volgens Genesis 2 vers 11—14 vloeien uit één hoofdrivier (een op zijn kop staande voorstelling!) die ontspringt in Eden of Lieflijkheid, het land waarin de Lusthof ligt. Met den Phrath is de Euphraat bedoeld; met den Hiddékel de Tigris; met den Gihon schijnt bedoeld de Nijl, waarvan men meende dat hij in Azië ontsprong (Alexander de Groote meende deszelfs bronnen bij Voor-Indië ontdekt te hebben en schreef dit verrukt aan zijne moeder) en dan Zuidwaarts om de Roode Zee (die men zich dan als een meer dacht) heen naar Alexandrië liep. Welke rivier met den Pison bedoeld is, weten we niet. Sommigen denken aan den Ganges of aan den Indus.

In het Paradijs stonden de Boom des Levens en de Boom der Kennis van goed en kwaad. Ook hier is veel over geschreven, zonder dat men tot zekerheid is gekomen. Nieuwere geleerden meenen dat oorspronkelijk één boom bedoeld is geweest. — Het Paradijsverhaal is oeroud. Trekken er uit komen reeds vele vele eeuwen vóór 't bestaan van onzen bijbel in Babylonië voor. Achter zulke woorden als „Levensboom" zitten geheele stelsels van filosofie van oervolken als Babyloniërs en Egyptenaren verborgen. Zie ook het artikel Boom des levens.

Parakleet. Zie Pinksteren.

Paran. Het Noordelijk gedeelte van de woestijn die zich ten Zuiden van Palestina uitstrekt. De Israëlieten, uit Egypte naar Kanaän optrekkend onder Mozes, ertoefden er een tijd lang; zie bijv. Numeri 10 vers 12. Abrahams zoon Ismaël woonde, na door zijnen vader weggezonden te zijn, in Paran; Genesis 21 vers 21. Volgens de Statenvertaling van 1 Samuël 25 vers 1 vertoefde David tijdens zijn vrijbuiterschap er ook. Doch de Leidsche vertaling heeft hier wellicht juister, dat hij in de woestijn van Maon was; 4 uur ten Z.O. van Hebron.

Pardel. In de Statenvertaling komt in Openbaring 13 vers 2 een pardel voor. Bedoeld is een luipaard.

Parthers of **Parthen.** Het rijk der Parthen strekte zich ten tijde van Christus uit over de voormalige gewesten van het oude Perzische rijk. Het bestond van 256 v. C. tot 226 n. C. De Euphraat scheidde het van het Romeinsche rijk, met 't welk het vaak in oorlog was. Op den eersten Pinksterdag, Handelingen 2 vers 9, waren ook Parthers (zegge Parthische Joden) te Jeruzalem, waaruit blijkt hoever dezen zich naar het Oosten verbreid hadden. Misschien ook waren het afstammelingen van de Joden uit de Babylonische ballingschap.

Parvaïm. Volgens 2 Kronieken 3 vers 6 eene landstreek (of stad?) vanwaar Salomo goud liet komen om den tempel van Jeruzalem te versieren. Het is volstrekt onzeker waar het gezocht moet worden. Sommigen denken aan Zuid-Arabië als overladingsplaats van waren uit Voor-Indië. Daar moet nog een plaats Sak-el-Farwain liggen. Anderen houden Parvaïm voor eene andere schrijfwijze van „Ophir" (zie dat artikel). Anderen verstaan het, op grond eener afleiding uit het Sanskrit, als een algemeenen naam voor „Oostelijke gewesten", zooiets als ons „Levant". Anderen verstaan er „De beide Peruën" onder en achten het niet onmogelijk dat reeds zeer vroeg een handelsweg van Amerika via de eilanden van den Grooten oceaan naar Azië en Europa bestond.

Pascha. Zie Paschen.

Paschen. Hier kunnen wij zien hoe taai het menschdom zekere feesttijden vasthoudt, al wisselen de denkbeelden er over. Nieuwe tijden, nieuwe volken legden er andere denkbeelden in, maar.... het Paaschfeest bleef. In voorhistorische tijden hadden de Semieten natuurlijk hun voorjaarsfeest, wanneer de eerstelingen van de kudde, lammertjes, werden geofferd aan de Godheid of aan de Godheden. Houd dit woord Lam vast. Het zal blijven waar alle andere begrippen omtrent het feit verdwijnen.

Later is namelijk het Paaschfeest geen *natuur*feest meer, maar een Nationale gedenkdag der Joden. De bijbel verhaalt, dat toen Mozes hen ± 1300 v. C. uit de slavernij van Egypte verlossen wilde, en den Pharaö dwingen hen te laten gaan, en deze niet wilde,.... er als tiende van de Tien plagen (welke dienen moesten om op den vorst druk uit te oefenen) iets vreeselijks gebeurd is. Alle eerstgeborenen in het land Egypte stierven. De Engel des doods ging slaande rond. Maar opdat hij zich niet zou vergissen en ook de kindertjes der Joden slaan, hadden dezen op Mozes' bevel bloed van een tevoren geslacht Lam gestreken aan de beide zijposten en den bovendorpel van hun voordeur. En nu *ging* de engel hun *voorbij*. Nu is „voorbijgaan" in het Hebreeuwsch Pasach en in het latere Arameesch of laag-Syrisch (de taal die Jezus sprak) Pascha. En zoo, zeide men, is het Paaschfeest aan zijn naam geko-

men. Het zou dus beteekenen: Voorbijgangsfeest, omdat de Doodsengel de Joden voorbijging. — Wat intusschen in wèrkelijkheid de beteekenis van het woord Pascha is, weet niemand; de oorsprong van zulk een woord verliest zich in den grijzen oertijd. —

Nu reeds duizende jaren is het Paaschfeest voor de Joden een nationale herinneringsdag. Toen, in het voorjaar, geschiedde de Uittocht uit de slavernij van Egypte. Paschen is dus voor de Joden wat voor ons de inneming van Den Briel is. Het begin van eigen nationaliteit. — Zij vierden het feest in Jezus' tijd, zij vieren het nóg, met een meerdaagsch feest in het voorjaar. En steeds is er een feestmaal met een Lam. Eerst eet men dan bittere kruiden als zinnebeeld van de bittere slavernij in Egypte; dan zoet moes als beeld van de later volgende zoete vrijheid; ongezuurd brood als herinnering aan de haast waarmede de Joden moesten optrekken, zoodat ze geen tijd hadden hun deeg rustig te laten rijzen; ze drinken wijn er bij; zingen liederen. Sommigen staan er bij met den reisstok in de hand, als klaar om op te stappen. De oudste zoon moet dan vragen wat dit alles beteekent, waarop de huisvader het gansche verhaal van den Uittocht moet doen. — Deze nationale herinneringsdag is dus (nà het Paaschfeest als natuurfeest) de *tweede* verdieping van het gebouw dat we in dit artikel beschouwen.

De derde is deze: Jezus als Jood vierde met zijne discipelen als met huisgenooten dit maal. Ook hij brak brood, doopte het in een schotel met moes, dronk wijn, zong Hallels (lofliederen). Volgens de drie eerste evangeliën althans; (volgens het vierde beslist *niet*). Het was zijn laatste maaltijd. In den avond. Want het feestmaal van een feestdag geschiedt steeds op den avond te voren. (Zooals elke week het sabbathsmaal op Vrijdagavond). Kort na het Paaschmaal werd hij gedood, geslacht. In den ideeëngroei der eerste 3 eeuwen van onze jaartelling wordt Jezus nu *het* Groote Offerlam, dat alle zonde verzoent. Met Paschen was hij geslacht. De idee lag voor de hand: hij is *het* Paaschlam. Ziehier weer het *Lam*. En zoo is het gebleven tot op den huidigen dag bij de overgroote meerderheid der Christenen. Maar nu is het duidelijk dat de consequentie van dit idee medebrengt, dat, indien Jezus zelf als Paaschlam voor 1900 jaar op een Vrijdag geslacht is, de maaltijd dien hij als den laatsten op aarde des Donderdagavonds gebruikte *geen* paaschmaal was, maar een *gewoon* avondmaal. Het kon geen paaschmaal met paaschlam zijn, want op *Vrijdag* stierf pas het ware Paaschlam. Dit zegt dan ook het vierde Evangelie, dat, later ontstaan, met de eerste drie in onverzoenlijken strijd is.

Onzes inziens geven de eerste drie in deze zaak de waarheid. Zooals zij het vertellen zal wel in groote trekken historisch zijn. Maar de consequentie van het orthodoxe Christendom brengt mede dat op het Paaschfeest het Paaschlam geslacht zij. — Jezus' dood moest dus eigenlijk met Paschen herdacht worden.

Met groote inconsequentie heeft men Jezus als Paaschlam behouden, doch laat hem niet slachten op Paschen, maar 3 dagen vóór Paschen; en viert nu met Paschen.... zijne wederopstanding uit den dood; dus het omgekeerde van geslacht worden.... En dit alles zonder twijfel omdat men van de oudste tradities (waarin de historische waarheid nog wel grootendeels verborgen zal zitten) niet dorst afwijken. —

Het Hebreeuwsche woord Pèsach en het laag-Syrische Pascha duiden beide het Paaschfeest aan. In 1 Corinthen 5 vers 7 gebruikt Paulus evenwel dit woord „Pascha" in de beteekenis van Paaschlam en zegt dat Christus als ons pascha geslacht is. —

Uit al het voorgaande begrijpt men gemakkelijk hoe het komt dat Jezus zoo menigmaal „het Lam" genoemd wordt. Volgens oude beschouwing is hij het slachtoffer dat God met de menschen verzoent, en derhalve „het Lam dat de zonden der wereld wegdraagt." Zie o.a. Johannes 1 vers 36. In de Openbaring wordt Jezus op niet minder dan 26 plaatsen „het Lam" genaamd. Hij heet „het Lam dat overwonnen heeft"; vandaar de vaak voorkomende afbeelding van een lam met een vaandel op zij.

Zie nog de artikelen Zuurdeeg en Ongeheveld.

Paschur. Het hoofd der tempelpolitie die den profeet Jeremia omstreeks het jaar 600 v. C. liet geeselen omdat hij den ondergang van Jeruzalem en zijnen tempel als straf voor 's volks zonden voorspelde. Hij liet hem vervolgens gevangen zetten doch den volgenden dag weder loslaten, waarop Jeremia hem aanzegde dat hij zulk een schrikkelijk lot zou hebben dat hij hem niet Paschur maar Magor-Missabib (= Schrik-rondom) noemde. Hij zou met al zijne huisgenooten in ballingschap naar Babel gaan; Jeremia 20 vers 1—6.

Een andere Paschur is eenige jaren later, tijdens de belegering der stad door Nebucadnezar, in 586 v. C., een van de vijanden van den zelfden profeet. Als een van de vorsten van koning Sedekia klaagde hij Jeremia wegens zijne ongunstige profetie aan, waarop men hem in een put met slijk liet zakken; Jeremia 38 vers 1.

Pastorale brieven. Zie Timotheüs (Eerste brief van).

Patara. Eene stad aan de Zuidkust van Klein-Azië, waar Paulus op de terugreis van zijn derden zendingstocht vertoefd heeft; Handelingen 21 vers 1.

Pathros. Een andere naam voor Opper-Egypte of het land van Thebe.

Patmos. Een kaal onvruchtbaar en onregelmatig gevormd rotseiland van omstreeks 8 uren in omvang, in de Egeïsche zee, nabij de Klein-Aziatische kust, ten Zuiden van Samos. Thans heet het Patmo of Patimo en telt 4000 inwoners. — Volgens de voorstelling van Openbaring 1 vers 9 was de apostel Johannes aldaar, toen hij in geestverrukking zag al wat er geschieden zou. Of hij er de hem ge-

schiede openbaring ook op schrift bracht wordt niet gezegd, maar wordt misschien zwijgend verondersteld. Ook staat er niet dat hij wegens zijne prediking verbannen was, doch de kerkelijke overlevering zegt het. En wel verbannen uit het naburige Ephese waar hij bisschop was en na zijne invrijheidstelling ook in hoogen ouderdom stierf. — Terwijl het Nieuwe Testament over Johannes' verblijf op Patmos verder zwijgt, weet de Roomsche kerk er nog heel wat van te vertellen: hoe hij er predikte voor mijnslaven en hoe hij, om den bestuurder der mijnen, Aristodemus, te overtuigen, sterk vergift dronk en toch levend bleef, en zelfs 2 vergiftigden weder deed herleven, waarna genoemde Aristodemus het Christendom aannam. Daarom wordt Johannes wel afgebeeld met een beker in de hand waaruit een slang (beeld der geneeskunst) opstijgt.

Iemands Patmos is iemands veilig en stil en tot nadenkend teruggetrokken leven geschikt afzonderingsoord.

Patriarch. Of aartsvader. Zoo heeten niet alleen de drie aartsvaders Abraham, Isaäk en Jakob, maar ook Jakobs 12 zonen (in Handelingen 7 vers 8 en 9) als stamvaders der stammen Israëls. En ook koning David (Handelingen 2 vers 29) als stamvader van een 5 eeuwen geregeerd hebbend koningsgeslacht.

Paulus. De beroemdste der apostelen, die meer dan al de anderen heeft gearbeid, en wel voornamelijk onder de heidenen buiten Palestina. Daarom wordt hij dikwijls „de heidenapostel" genaamd. Jezus zelven heeft hij nimmer gekend. Of hij ouder of jonger dan Jezus geweest is, weten wij niet. Hoeveel jaar hij na Jezus' dood bekeerd is, evenmin. Wanneer hij gestorven is ook niet. Misschien bij de Christenvervolging onder Nero te Rome, in den zomer van 64. — Hij heeft het Christendom van eene Joodsche secte tot een universalistischen godsdienst gemaakt, maar ook in plaats van op Jezus' liefdegeboden den nadruk te leggen, een kunstig dogmatisch stelsel opgebouwd met als middelpunt niet Jezus de liefdeleeraar, maar Jezus het groote zoenoffer.

Wie Paulus *eigenlijk* geweest is, weten wij niet. Twee bronnen staan ons ten dienste, die echter verschillen. In zijne echte brieven (o.a. dien aan de Galatiërs) komt hij voor als iemand die volledig met het Jodendom gebroken had; in het Handelingenboek is hij veel tammer, veel conservatiever, doet nog aan Joodsche dingen mede. — Als wij nu hier zijne levensgeschiedenis, voorzoover mogelijk, geven, putten wij die vooral uit het Handelingenboek, zonder echter voor de algeheele historiciteit in te staan. De hoofdlijnen zullen echter niet geheel onjuist zijn.

Paulus kreeg als kind eigenlijk den Hebreeuwschen naam Saul (soms, bijv. Handelingen 8 vers 1 verlatijnscht tot Saulus). Hij was immers van geboorte een echte Jood, uit Joodsche ouders geboren te Tarsus in Cilicië in Klein-Azië, tegenover Cyprus. Zijn vader

behoorde tot de sekte der pharizeërs doch bezat het Romeinsche burgerrecht. Als kind is de jonge Saul besneden, en is later door zijne ouders naar het verre Jeruzalem gezonden om daar zijne studiën voort te zetten. Zij waren dus waarschijnlijk welgesteld. De jonge man ontving in het genoemde centrum des Jodendoms eene echt-Joodsch-godsdienstige opvoeding. O.a. volgde hij het onderwijs van den beroemden Gamaliël en was een strenge Jood. Onderwijl leerde hij, wat toen gewoonte was, een handwerk, het tentzeilennaaien, waarmede hij ook later als apostel zijn brood verdiend heeft.

Tijdens zijn leertijd te Jeruzalem (moeten we ons voorstellen) begon de nieuwe sekte der Jezusvolgers zich aldaar uit te breiden en scheen vooral door de prediking van den Hellenist Stephanus gevaarlijk te worden voor het specifiek-Joodsche dat laatstgenoemde propagandist varen liet. Zóó fanatiek-Joodsch was Saul dat hij medewerkte aan den steenigingsdood van Stephanus (Handelingen 7 vers 57) en er een welbehagen in had. Hij begon ook op andere wijzen de Christenen tegen te werken. Als een soort van kettermeester schijnt hij, van gewapende lieden vergezeld, eene officieele machtiging te hebben gehad om de Christenen gevangen te nemen, te verhooren en te straffen, zoodat de gemeente verstrooid werd; Hoofdstuk 8 vers 1—4. Ja, van aanbevelingsbrieven voorzien reisde hij met een geleide zelfs naar het Noordelijk en buiten de grenzen van Palestina gelegen Damascus, om ook daar zijne vervolging voort te zetten. Hoe dit bericht te rijmen is met de Romeinsche opperheerschappij, en of de Romeinen zoo iets wel zullen hebben toegestaan?.... Genoeg, het verhaal luidt zoo.

Het vervolgt dan verder aldus: Op weg naar Damascus werd hij plotseling tot inkeer gebracht. Mijmerde hij over den betoonden geloofsmoed der Christenen, of over hunne voor de rechtbank uitgesproken antwoorden? Maakte hij *inwendig* aldus eene crisis door? Het Handelingenboek vertelt hiervan niets. Maar wel tot drie keer (in de Hoofdstukken 9, 22 en 26) aldus: Een verblindend licht van den hemel omstraalde hem, hij viel ter aarde en eene stem riep: „Saul, Saul, waarom vervolgt gij mij?" Dat was de stem van Jezus, die hem van uit den hemel opriep tot zijnen dienst. Saul was nu 3 dagen lang blind. Binnen Damascus geleid, werd hij op hemelsch bevel door eenen Ananias bezocht en tot Christen gemaakt, waarna hij eenige dagen in de stad predikte. Volgens zijn brief aan de Galatiërs (Hoofdstuk 1 vers 17) is hij toen 3 jaar lang geweest in Arabië (het platte land bezuiden Damascus?), misschien om tot zich zelven te komen en te studeeren. Aan het eind van dien tijd in Damascus teruggekomen, waren de Joden om zijne Christenprediking in die mate op hem vertoornd dat ze hem wilden dooden, ja door hun invloed den koning op hun had wisten te krijgen, die de stadspoorten deed sluiten opdat hij niet ontsnappen kon, en de apostel in een mand van den stadsmuur moest worden neer-

gelaten en ontvluchten. Handelingen 9 vers 23—25 en 2 Corinthen 11 vers 32 en 33.

Daarna ging hij naar Jeruzalem, vanwaar hij als vervolger was uitgegaan. Geen wonder dat de Christenen hem niet vertrouwden. Dit wantrouwen der Jodenchristenen heeft hem levenslang vervolgd. Voor 't moment echter wist Barnabas hem te introduceeren, doch dit duurde kort. Weldra moest hij vluchten, waarna hij over Caesaréa naar zijne geboorteplaats terugkeerde. Volgens Handelingen 22 vers 17—21 had hij inmiddels te Jeruzalem in den tempel een vizioen gehad waarin hij Jezus zag die hem aanwees zich tot de Heidenen te wenden.

Wat Saul te Tarsus gedaan heeft, en of hij er heen ging om zijne familie te bezoeken, weten wij niet. Inmiddels was er in het naburige Antiochië eene Christengemeente ontstaan. De Jeruzalemmers zonder er Barnabas heen om er het toezicht te houden. Daar er hulp noodig was ging hij in Tarsus Saul halen, en zij werkten samen een jaar lang in Antiochië, waar de aanhangers der nieuwe secte het eerst „Christenen" genaamd werden. Beiden reisden nog naar Jeruzalem om er collectegelden voor de aan een hongersnood lijdende geloofsgenooten te brengen. Te Antiochië teruggekeerd werden zij door de gemeente tot eene zendingsreis onder de heidenen uitgezonden. Men ging eerst naar Cyprus. Als het verhaal zoover is gekomen noemt de auteur van het Handelingenboek den apostel plotseling (zonder opgaaf van redenen) niet meer Saul maar Paulus. Of deze daar zijn Hebreeuwschen naam ter eere van den door hem aldaar bekeerden voornamen Romein Sergius Paulus in den Romeinschen naam Paulus veranderd heeft? Wij weten het niet. De avonturen die men op dezen eersten tocht had kan men nalezen in Handelingen 13 vers 4 tot 14 vers 28. Van Cyprus maakte men eene tamelijk kleine rondreis in Klein-Azië. Kenmerkend voor den indruk dien hij en Barnabas maakten is dat ze eens voor goden werden aangezien; Hoofdstuk 14 vers 8—18. Ook werd Paulus eens met steenen bijna doodgegooid. Aan het einde van de reis, waarvan we niet weten hoe lang ze duurde, keerden ze naar Antiochië terug. Kenmerkend voor deze en andere reizen is, dat wij niet weten hoe ze betaald werden, en dat de apostelen zich steeds in elke stad eerst tot de Joden wendden, en als dit niet lukte pas tot de Heidenen. Meermalen hadden ze vervolging en mishandeling te lijden.

Inmiddels was er onder de Christenen te Antiochië debat ontstaan over de vraag of Heidenen die Christen werden, zich nog aan allerlei Joodsche ceremoniën moesten onderwerpen. Om deze vraag op te lossen gingen Paulus en Barnabas naar Jeruzalem, waar op het zoogenaamde „Apostelconcilie" in liberalen geest werd beslist, waarna de beide mannen naar Antiochië terugkeerden om dit te berichten; Handelingen 15 vers 1—31.

Nadat onze vrienden nu weder een tijdlang in de stad hadden gepredikt, besloten ze eene tweede zendingsreis te doen. Ze kregen evenwel twist en Paulus nam een anderen reismakker, een zekeren Silas, mede. De avonturen op de tweede zendingsreis, die zich door Klein-Azië tot in Europa, ja door Macedonië en Griekenland uitstrekte, en die jaren geduurd moet hebben (alleen te Corinthe bleef hij 18 maanden; zie Hoofdstuk 18 vers 11) kan men lezen in Handelingen 16, 17 en 18 tot vers 22. Het belangwekkendste is zijn gevangen zitten te Philippi, zijne redevoering te Athene, en zijn rechtsproces te Corinthe. Van de laatste stad voer hij over Ephese naar Caesaréa over zee en ging op naar een feest (welk weten we niet) te Jeruzalem, vanwaar hij naar Antiochië terugkeerde. *Deze stad is steeds zijn centrum.*

Zonder dat we vernemen wat hij er deed gaat het verhaal terstond over tot de derde zendingsreis. Ze loopt van Handelingen 28 vers 23 tot 21 vers 17. Ze gaat weder door Klein-Azië naar Europa, door Macedonië naar Griekenland. Naar welke steden weten we niet. Denkelijk o.a. naar Corinthe. Wegens eene samenzwering reist hij ook weder over land terug tot Philippi toe en vandaar per schip langs Klein-Azië's westkust naar Caesaréa in Palestina, en van Caesaréa te voet naar Jeruzalem. Het voornaamste avontuur dat men op deze reis had was het oproer van de zilversmeden te Ephese; Hoofdstuk 19 vers 23—41.

Te Jeruzalem ontstaat spoedig een oproer tegen hem. De Joden hadden allicht veel gehoord van dezen renegaat, die van fanatiek Joodschen wet-betrachter was veranderd in iemand die de Joodsche ceremoniënbepalingen absoluut onnoodig vond. Onder voorwendsel dat hij Heidenen in den tempel zou gebracht hebben (wat op doodstraf verboden was) ontstond er zulk een gedrang, dat de Romeinsche bezettingstroepen er bij te pas kwamen. De apostel werd opgebracht in de kazerne. Ternauwernood ontging hij eene geeseling door de verklaring dat hij Romeinsch burger was. Voor den Joodschen raad gebracht wist hij zóó handig te spreken dat er onderlinge twist ontstond. De Romeinsche overste, bevreesd dat men hem verscheuren zou, liet hem weder naar de kazerne brengen, en toen hem bekend werd dat er eene fanatieke samenzwering tegen zijnen gevangene was gesmeed, liet hij hem in den nacht onder sterk geleide brengen naar Caesaréa-aan-zee, de residentie der Romeinsche stadhouders. Daar heeft hij toén lang gevangen gezeten. Herhaaldelijk is hij er verhoord, voor Joden en voor Heidenen. Meermalen hield hij verdedigingsredenen. Zelfs vorstelijke personen gingen in den merkwaardigen gevangene belang stellen. Na twee jaar kwam er een andere stadhouder. Paulus blééf in den kerker. Eindelijk beriep hij zich op den keizer en werd nu als gevangene naar het hoogste gerechtshof te Rome per schip vervoerd.

De zeereis wordt uitvoerig beschreven in Handelingen 27 en 28;

zij is vol avonturen en eindigt met eene schipbreuk op Malta. De apostel speelt ook aan boord en daarna eene hoofdrol. Na een winterverblijf op Malta reisde men eindelijk naar Rome, waar het zóó lang duurde dat zijne rechtszaak aan de orde kwam, dat hij 2 jaar daar verbleef, in eene milde gevangenschap. Een soldaat bewaakte hem, maar verder was hij vrij, mocht bezoeken ontvangen en debatteeren. Dit laatste deed hij veel.... Zijn levenseinde vermeldt de geschiedenis niet, wat zeer wonderlijk is. De Roomsche overlevering zegt dat hij is vrijgesproken, dat hij nog naar Spanje is gereisd, naar Rome teruggekeerd en daar onder Nero op 29 Juni 64 is onthoofd. Dat hij onder Nero is omgekomen is waarschijnlijk. De Roomschen vieren ter eere van hem en van zijn medeapostel Petrus (die volgens hen tegelijk met hem gedood moet zijn) den 29sten Juni als den H. Petrus en Paulus. —

Paulus moet onaanzienlijk van persoon zijn geweest, van een temperament geschikt om vizioenen te krijgen, en uiterst bewegelijk. In 2 Corinthen 10 vers 10 zegt hij op de verfijnde Corinthiërs niet veel indruk vermocht te maken. Volgens Galaten 4 vers 14 en 15 had hij een afschuwinboezemende kwaal. Misschien eene oogziekte; dit maken sommigen op uit Galaten 4 vers 5*b*; anderen denken aan vallende ziekte. In elk geval was het iets ergs; hij noemt het zelf in 2 Corinthen 12 vers 7 „een doorn in het vleesch, een engel des satans, om mij met vuisten te slaan". Het hebben van vizioenen (o.a. 2 Cor. 12 vers 1—4), het „meer dan iemand anders in tongen spreken" (zie 1 Cor. 14 vers 18) komt geheel overeen met den aard van nerveuze personen. —

Van zijne schriftelijke nalatenschap is nog het een en ander over. Hij had de gewoonte aan Christengemeenten brieven te schrijven. Hoevele hij er verzonden heeft weten we niet. Dertien zijn er later verzameld en staan nu in het Nieuwe Testament. Maar sommige daarvan zijn denkelijk geheel of ten deele onecht. De stijl van de minst aangevochtene (Romeinen, 1 en 2 Corinthiërs, Galatiërs) is zeer levendig, vol vernuft en helaas soms ook valsch vernuft en rabbinisterij. Zijne hoofddenkbeelden zijn: De menschheid heeft den vloek van God verdiend, maar Jezus' offerdood behoudt hen die er door innerlijk vertrouwen in gelooven. Zij die behouden worden zijn niet alleen Joden, want Heidenen kunnen evenzeer uitverkoren worden. Men wordt alzoo niet behouden door de Joodsche Godsdienstwet stipt te vervullen, maar door geloof in de offerande van Jezus. — Zijn stijl is levendig, soms wild, van den hak op den tak springend, plotseling tot iets anders overgaande, vol uitroepen en vragen. Die stijl is soms zeer moeielijk; men begrijpt niet steeds wat er staat. Over het algemeen is er groot verschil tusschen de geleerden over veel van wat in zijne brieven staat en vooral over de vraag welke van die geschriften echt zijn of niet. Deze laatste vraag zal m. i. nimmer voldoende worden beantwoord.

Volgens de Roomsche traditie is hij, na zooals gezegd is op 29 Juni 64 onder Nero te Rome onthoofd te zijn, ook aldaar begraven. Op de plek waar zijn hoofd viel ontsprong een bron. Over zijn graf en over dat van Petrus (die volgens oude traditie eveneens te Rome is geweest en aldaar gekruisigd) is de Sint-Pieterskerk gebouwd. Petrus en Paulus zijn de hoofdheiligen van deze kerk en tevens van vele Christenen, hoever ze ook onderling verschillen. De door de Roomschen aan Paulus gewijde dag is 30 Juni, terwijl op 25 Januari zijne bekeering herdacht wordt.

Des apostels theologie heeft de theologie van de geheele Christelijke kerk, alle eeuwen door, beheerscht. Augustinus en Luther brachten haar weder op den voorgrond. Eerst de Moderne richting, omstreeks 1850 in ons land doorgedrongen, heeft haar in sommige opzichten volkomen verlaten.

Paulus' brieven. Het zijn er 13, naar de adressen aldus genoemd en in deze volgorde in het Nieuwe Testament opgenomen:

1. Brief aan de Romeinen; 16 hoofdstukken.
2. Eerste brief aan de Corinthiërs; 16 hoofdstukken.
3. Tweede brief aan de Corinthiërs; 13 hoofdstukken.
4. Brief aan de Galatiërs; 6 hoofdstukken.
5. Brief aan de Ephesiërs; 6 hoofdstukken.
6. Brief aan de Philippenzen; 4 hoofdstukken.
7. Brief aan de Colossenzen; 4 hoofdstukken.
8. De eerste brief aan de Thessalonicenzen; 5 hoofdstukken.
9. De tweede brief aan de Thessalonicenzen; 3 hoofdstukken.
10. De eerste brief aan Timotheüs; 6 hoofdstukken.
11. De tweede brief aan Timotheüs; 4 hoofdstukken.
12. De brief aan Titus; 3 hoofdstukken.
13. De brief aan Philémon; 1 hoofdstuk.

De vier eerste noemt men gewoonlijk „de vier hoofdbrieven". Ook critische geleerden houden deze, behoudens sommige latere inlasschingen, voor echt. Slechts zeer enkelen achten ook deze vier onecht. Omtrent de volgende negen loopen de gevoelens buitengewoon uiteen. Ik voor mij ben geneigd alle brieven (behoudens latere inlasschingen en veranderingen) voor echt te houden, behalve misschien n°. 10, 11 en 12.

De genoemde 13 brieven zijn die welke van Paulus over zijn. Allicht heeft hij nog een ontelbaar aantal andere geschreven. De 13 gespaarde staan niet in tijdsvolgorde. De oudste is 1 Thessalonicenzen.

Over elk der afzonderlijke brieven en zijn inhoud zie men de afzonderlijke artikelen, bijv. „Romeinen (Brief aan de)", enz.

Paulus' zendingsreizen. Zie het kaartje op n°. V van het Voorwerk. Men neemt gemeenlijk aan dat er 3 reizen gemaakt zijn. Doch dit getal is onzeker. De *eerste* ging uit van Antiochië, over Cyprus, Pergé, Antiochië-in-Pisidië, Iconium, Lystra, Derbé; en weder (gedeeltelijk langs den zelfden weg) naar Antiochië terug.

De *tweede* eveneens van uit Antiochië over Derbé, Lystra, Noordwaarts naar Europa, Philippi, Thessalonica, Beréa, Athene, Corinthe; dan over zee naar Ephese; en over Jeruzalem weder naar Antiochië terug. De *derde* eveneens van uit Antiochië, door Galatië, Phrygië, over Ephese, door Macedonië en Griekenland; dan weer terug over Troas, Miléte, Cos, Rhodus, Tyrus, naar Jeruzalem; aldaar gevangen genomen.

Men reisde te schip of te voet. Van lastdieren of wagens vernemen we nimmer. Waarvan men die reizen betaalde? Paulus beroemde er zich op dat hij van de Christenen *niets* ontving. Kon hij met zijn beroep (tentzeilen naaien) in de korte rusttijden tusschen en tijdens zijne reizen zooveel verdienen dat hij er de uitgestrekte reizen van betaalde? In Handelingen 20 vers 34 staat zelfs dat hij ook voor ànderer nooddruft werkte. Zeker moet hij particulier kapitaal gehad hebben. Zijne ouders, die hem indertijd lieten studeeren, moeten welgesteld geweest zijn. Maar wéten doen wij het niet.

Over de bezwaren op zijne reizen ondervonden leze men Hoofdstuk 11 vers 23—28 van den tweeden brief aan de Corinthiërs.

Paus. Dit woord (dat in den bijbel niet voorkomt) is eene verbastering van het laat-Latijnsche „pàpa" (= pater = vader). Het woord „paus" is de eeretitel van het opperhoofd der Roomsch Katholieke kerk, gelijk „Vadertje" het is van de Grieksch-Katholieken van Rusland. Hoewel de Roomschen zeggen dat Jezus het pausschap heeft ingesteld, dat de apostel Petrus de eerste paus te Rome is geweest (zie het artikel Petrus; aldaar aan het einde), en dat zijne opvolgers reeds terstond zijne goddelijke macht en onfeilbaarheid erfden,.... zegt het Nieuwe Testament van dit alles niets. Veeleer is de pauselijke macht pas in de eerste eeuwen na Christus allengs ontstaan.

Pharizeërs. Eene Joodsche secte, niet zoo heel lang voor Christus ontstaan, in een tijd toen de verderdringende Grieksch-Romeinsche beschaving hare nivelleerende werking ook over het Jodendom ging beginnen en voortzetten. Het waren menschen die zich hiertegen verzetteden, die echte Joden wilden blijven, in taal, zeden en vooral godsdienst, die in den tijd van afhankelijkheid aan den Romeinschen keizer (die eene halve eeuw v. C. begon), hem geen belasting wilden betalen, hem en al zijne dienaren haatten, onrein achtten, zoodat ze zelfs den drempel van stadhouder Pilatus' paleis niet wilden betreden. Ze waren dus erge nationalisten, chauvinisten; bij een groot deel van het volk zeer geacht. In Jezus' dagen werd bijna niemand priester of wetsleeraar (schriftgeleerde) die niet tevens tot de secte der pharizeërs behoorde. Partijdigheid in zake benoemingen is zeer oud! Omdat deze menschen zich „afscheidden" van de lauwen, de meer mondaine Joden, en natuurlijk nog meer van de heidenen, noemden ze zich „pharizeërs", wat letterlijk niets anders dan „afgescheidenen" beteekent;

van het Hebreeuwsche werkwoord pharasj = deelen, afscheiden, scheuren.

In den laatsten tijd is er een pennestrijd ontstaan over de vraag of de pharizeërs een bepaalde afgeronde vereeniging vormden waarvan men lid was of niet,.... dan wel of het in 't algemeen menschen van zekeren geestesrichting waren. Allebei kan het geval geweest zijn, evenals het is met de huidige afgescheidenen, liberalen, enz.

Pekah. Pekahja. Met deze beide koningen van het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël is denkelijk een enkele bedoeld, die dan Pekahja, maar bij afkorting gewoonlijk Pekah heette. 2 Koningen 15 laat Pekahja na tweejarige regeering vermoorden door zijn hopman Pekah die dan 20 jaar op den troon zat (vers 23—31), maar dat is onmogelijk, daar de tijdrekening dan geheel in de war geraakt. Wij zullen beide benamingen als twee aanduidingen van één persoon beschouwen en hem Pekah noemen, gelijk Jesaja het ook doet. Pekah dan regeerde van 735—733 over Israël te Samaria, in een voor het rijk allerongelukkigsten tijd. 's Konings vader Menahem had in 738 aan Tiglath Pilezer II van Assyrië schatting moeten betalen. Het land was dus aan Assur onderdanig. Pekah echter besloot zich weder onafhankelijk te maken en sloot een bondgenootschap met Rezin den koning van Syrië. Samen deden ze een inval in Judéa dat onder koning Jotham stond; 2 Koningen 15 vers 37. Ook onder diens opvolger Achaz; wat op dien koning en zijn volk een diepen indruk maakte. Jesaja, die in dien tijd leefde, en eene rol in deze omstandigheden speelde, zegt in Hoofdstuk 7 vers 2 dat 's konings hart en dat van zijn volk trilde gelijk de boomen des wouds trillen voor den wind. De vijanden wilden het land geheel veroveren en onder het bestuur van een zekeren Tabeal brengen (Jesaja 7 vers 6). 2 Kronieken 28 vers 5 en 8 en volgende bevat zelfs fantastische verhalen van dezen oorlog, waarin Rezin en Pekah in Judéa op één dag 120.000 man zouden hebben gedood. Jesaja 7 vers 1 en volgende, dat door een tijdgenoot is geschreven (het Kroniekenboek is van anno 250 v. C.) zegt uitdrukkelijk dat Resin en Pekah *geen* afdoend succes hebben gehad; zie ook 2 Koningen 15 vers 5. Ze stootten het hoofd tegen Jeruzalem, maar trokken door naar de Roode Zee, veroverden de belangrijke aan Judéa behoorende havenplaats Elath en gaven ze aan het rijk Edom dat het voorgoed behield; 2 Koningen 15 vers 6. De koning van Judéa, Achaz, aldus benauwd, beroofde den tempel van zijn goud, voegde het bij andere schatten en bood het den koning van Assyrië aan, met verzoek hem te helpen. Deze, Tiglath Pilezer, nam het aanbod aan, veroverde Damascus, doodde Rezin maar viel ook koning Pekah van Israël aan. Dit was in 733 v. C. De Assyriërs veroverden het Noordelijk deel van het rijk en voerden de inwoners in ballingschap weg. Dit was de

allereerste wegvoering (2 Koningen 15 vers 29); de tweede en definitieve had in 722 bij de verovering van Samaria plaats.

Kort na de ramp van 733 werd Pekah gedood door eenen Hoséa, die hem ook opvolgde en de laatste koning van Israël was. Pekah leefde dus in een rampspoedigen tijd. De bijbel verwijt hem, evenals zijne collega's, dat hij den stierdienst begunstigde.

Peleg. Een van de oudvaders vóór den torenbouw van Babel. Zijn naam, zegt Genesis 10 vers 25, was Peleg = Verdeeling omdat in zijn tijd de aarde verdeeld is. Dit is allicht eene toespeling op het onmiddellijk volgend verhaal van Babels torenbouw welke ten gevolge had dat de menschen, die tot dusverre in één groep woonden, uiteengingen, zich over de aarde verspreidden en die onder elkander verdeelden.

Pella. De naam dezer stad komt in den bijbel niet voor. Bij de belegering en verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. is de Christengemeente vandaar gevlucht naar Pella aan de overzijde van den Jordaan en daar gespaard gebleven. Misschien wordt er op gezinspeeld in Openbaring 12 vers 13 en 14. Pella staat op het kaartje op n° IX van het Voorwerk. Als vluchtoord waar men tot rust kwam is Pella de naam geworden van plaatsen in Zuid-Afrika en de Vereenigde Staten, waar Calvinistische pioniers zich vestigden.

Peninna. Een van de beide vrouwen van Elkana, den vader van Samuël. De andere vrouw was Hanna, de moeder van dezen profeet. Elkana had Hanna het meest lief, doch deze bleef eerst kinderloos. Peninna had kinderen en tergde Hanna omdat die er van verstoken was. Dit minder sympathiek beeld wordt ons van Peninna gegeven in 1 Samuël 1 vers 1—7. Verder weten wij niets van haar.

Penning. Met het Nieuwtestamentische woord penning wordt in de Statenvertaling steeds een *zilveren* geldstuk bedoeld, behalve in Mattheüs 5 vers 26, waar sprake is van een koperen geldstukje dat iets minder waarde heeft dan een cent. Daar spreekt het Grieksch van een kodrantes. Er zijn verder in het Grieksch, waarin het Nieuwe Testament oorspronkelijk geschreven is, nog 3 woorden die door „penning" worden vertaald: *1* de drachme, *2* de denarius en *3* de zilverling of sikkel. De drachme en de denarius zijn iets minder dan *ƒ* 0.50. De zilverling of sikkel, die alleen bij de bepaling van het Judasloon voorkomt (Mattheüs 26 vers 15; en 27 vers 3, 5 en 6), is ongeveer een daalder. Meestal dus wil „penning" in de Statenvertaling *ƒ* 0.50 zeggen.

Penningske. In de Statenvertaling van het Nieuwe Testament staat dit woord op verschillende plaatsen als vertaling van verschillende vreemde woorden. Nu is een munt van 3 à vier cent, dan een van nog geen cent bedoeld. In den bekenden tekst van de muschjes (Mattheüs 10 vers 29) is een geldstukje van ongeveer twee cent waarde bedoeld.

Pentateuch. Van het Grieksche *pente* = vijf en *teuchos* = boekdeel. De pentateuch is het Boek in vijf deelen, het Vijfdeelige (boek). Bedoeld is de zoogenaamde Wet van Mozes of de verzameling Genesis-Exodus-Leviticus-Numeri-Deuteronomium. Zij is niet van Mozes (± 1300 v. C.) maar bevat wel oeroude stof, zelfs nog ouder dan Mozes. Zij is pas ± 400 v. C. in haren tegenwoordigen vorm ontstaan. Over hare vijf onderdeelen zie de artikelen Genesis, enz.

Penuëi. Zie Pnuël.

Peor. Een top van het gebergte Pisga in het Overjordaansche tegenover Jericho. Balak, de koning der Moabieten, bracht er den toovenaar Bileam heen om Israël te vervloeken; Numeri 23 vers 28. De godheid die waarschijnlijk in een heiligdom op den berg vereerd werd heette Baäl-Peor of Heer van den Peor. Zie het artikel Baäl. — Over het dooden van 24.000 man wegens het vereeren van dezen Moabietischen god, zie het artikel Baäl-Peor.

Peres. Een half pond. Dit woord komt voor in Daniël 5 vers 28 ter verklaring van het bekende Mene mene tekel upharsin. Over de verklaring zie dat artikel.

Perez. De stam Juda (zie het artikel Stammen Israëls) bestond uit 3 geslachten; die van Sela, die van Perez en die van Zerah. Van de twee laatste vertelt Genesis 38 dat derzelver stamvaders tweelingen waren, zonen van Juda (Jakobs zoon) en diens schoondochter Thamar. Zerah was bij de geboorte voor, stak zijne hand uit. De vroedvrouw vatte die hand en bond er een purperen draad om, zeggende: „Deze is het eerst voor den dag gekomen". Maar toen hij zijne hand weder introk, kwam zijn broeder voor en werd het eerst geboren en zeide zij: „Wat hebt ge voor u een bres gemaakt?" Daarom noemde zij hem Perez. Daarna kwam zijn broeder te voorschijn, om wiens hand de purperen draad was, en zij noemde hem Zerah; vers 27—30. „Perez" nu beteekent bres of breuk. Zerah misschien (zons)opgang, waarop het „kwam te voorschijn" dan zinspelen moet. — Het verhaal wil zeggen dat het geslacht Zerah oorspronkelijk het oudste was, doch door Perez werd overvleugeld. Wat geen wonder is als we bedenken dat uit het geslacht Perez koning David stamde, wiens familie meer dan 4 eeuwen over Judéa regeerde. Zie Ruth 4 vers 18—22.

Perez-Uzza. Toen David de Arke des Verbonds van Kirjath-Jearim naar Jeruzalem wilde overbrengen, gleden de runderen voor den wagen waarop de kist stond uit. Uzza, een zoon van Abinadab (zie dat artikel), op wiens erf het heilige voorwerp lang gestaan had, stak er de hand naar uit om het vast te houden. Maar zóó verschrikkelijk was het Wezen van Jehovah dat aan deze kist verbonden was, dat die aanraking, hoe goed ook bedoeld, doodelijk was. Daarom noemde David de plek waar dit gebeurde Perez-Uzza. = De breuk van Uzza; zie 2 Samuël 6 vers 1—8.

Pergamum of **Pergamus.** Zeer voorname stad in Mysië, het Noordwesten van Klein-Azië. Zij was steeds hoofdstad van de omliggende streken; in sommige tijden zelfs van een niet onaanzienlijk koninkrijk. Het beroemdst is zij echter door de uitvinding van het vervaardigen van schrijfmateriaal uit geiten- en ezelsvellen, naar haar „pergamentum" of „perkament" genaamd. — Dat er reeds vroeg Christenen woonden, blijkt uit de tot haar gerichte woorden van Openbaring 2 vers 12—17 die een zoogenaamde brief van Jezus aan de gemeente te Pergamum bevat. Er staat o.a. in dat in die stad „de troon des satans is". Men vermoedt dat hiermede de beroemde tempel van Aesculapius, den god der geneeskunst, bedoeld is. Zijn zinnebeeld was de slang, die bij de Joden het symbool van den duivel was; zie Openbaring 12 vers 9. Aan de gemeente te Pergamum wordt verweten dat ze „de leer van Bileam" en die der „Nicolaïeten" „vasthouden". Men weet niet wat hiermede bedoeld is. Men vermoedt: op zedelijk gebied libertinistische, ultraliberale stroomingen.

Pergé. Eene stad aan de Zuidkust van Klein-Azië, ten N.W. van Cyprus. Op zijne eerste zendingsreis landde Paulus, van Cyprus weggevaren zijnde, te Pergé en trok vandaar het binnenland van Klein-Azië in; Handelingen 13 vers 13 en 14. Op zijn terugtocht kwam hij er ook weder door en voerde er het woord; Hoofdstuk 14 vers 25. Van de stad zijn niets meer dan bouwvallen over.

Peschitto. Zie Syrisch.

Petra. I. Evenals petros is petra een Grieksch woord dat rots beteekent. Hiervan is ook het woord petroleum (rotsolie) afgeleid. Volgens Mattheüs 16 vers 18 heeft Jezus aan zijn discipel Simon den eerenaam Petrus gegeven, omdat hij de petra (rotssteen, grondsteen) zou zijn waarop hij zijne gemeente zoude bouwen.

Petra. II. Naam eener eens beroemde stad. Zie Sela. I.

Petrus. Gewoonlijk als het hoofd der 12 discipelen van Jezus beschouwd, hoewel het historisch niet is uit te maken of hij het werkelijk geweest is. Over het algemeen weten wij van de 12 discipelen bitter weinig. En wat het Nieuwe Testament over Petrus zegt is allicht gekleurd. De waarheid zal wel zijn dat Petrus inderdaad onder de twaalve uitblonk. Maar Jezus zal hem wel niet officieel tot opperhoofd hebben gemaakt. In het oog van het nageslacht was dit echter wèl geschied: Jezus zou en moest Petrus tot Eerste hebben aangesteld. Het Evangelie van Mattheüs, in zijne huidige gedaante misschien wel 75 jaar na Jezus' dood tot eindredactie gekomen, sanctionneerde dit door het verhaal van Hoofdstuk 6 op te nemen, waar gezegd wordt dat Petrus de grondsteen der gemeente is, degene die alle geestelijke macht in hemel en op aarde in handen heeft. De wordende Katholieke kerk, die Petrus als haren eersten opperbisschop beschouwde, zal misschien later deze woorden, die allicht vroeger nog niet zoo strak waren, wel hebben aan-

gedikt. In elk geval grondt ze daarop haar geloof in de noodzakelijkheid van een paus als uniek hoofd, en in zijne „sleutelmacht"; Mattheüs 16 vers 19. Zij beschouwt Petrus ook als eersten bisschop van Rome.

Eigenlijk heette de man: Simon bar Jona = Simon zoon van Jona. Hij woonde (hoewel geboren te Bethsaïda) (zie dat artikel) te Kapérnaüm aan het meer van Galiléa, was van beroep visscher, en was gehuwd; er wordt tenminste in Mattheüs 8 vers 14 gesproken van zijne schoonmoeder; en Paulus vertelt in 1 Corinthen 9 vers 5 dat Petrus zijne vrouw later op zijne propagandatochten medenam.

De vele keeren dat de laatstgenoemde in het Nieuwe Testament voorkomt, speelt hij steeds eene belangrijke rol, op zeer verschillende manieren. Dan weer dapper, dan weer laf, is hij het beeld van den werkelijken mensch. — Een enkelen keer wordt hij Symeon genoemd; dit is eene andere schrijfwijze van het meer gewone Simon.

Volgens de voorstelling van Mattheüs 4 vers 18 en 19 ontmoette Jezus hem en zijn broeder Andreas voor het eerst aan den oever van het Galileesche meer en riep hem daar om hem te volgen. Zij moesten „visschers van menschen" worden. Volgens de voorstelling van Johannes 1 geschiedde de ontmoeting bij den Jordaan, bij de prediking en het doopen van Johannes den Dooper. Andréas ontmoet Jezus daar het eerst en maakt den meester dan pas aan Petrus bekend. Jezus noemt hem dan niet Petrus maar Kepha (ook wel Cephas geschreven), het Hebreeuwsche woord voor rots; vers 41—43. Het eigenaardige van Petrus' karakter voorzoover we het kennen is echter juist dat het *niet* rots-achtig of vast, doch eerder vurig, veranderlijk, gehoorgevend aan opwellingen, was. — Met Jacobus en Johannes behoort hij tot de drie vertrouwde leerlingen, die de verheerlijking op den berg (Mattheüs 17 vers 1) medemaken, die in een huis worden toegelaten waar Jezus een kind geneest (Marcus 5 vers 37), die mede Gethsémané mogen binnengaan. — Dikwijls spreekt hij uit naam van de andere leerlingen. Soms is hij voorbarig, bijv. als hij bij Jezus op het water wil loopen (Mattheüs 14 vers 27) en ontvangt dan eene berisping. Soms spreekt hij Jezus tegen (Mattheüs 16 vers 22), is steeds sanguinisch, temperamentvol.

Het bekendste dat met hem geschiedde is zijn afval, zijne verloochening van Jezus gedurende een zeer moeielijk oogenblik. Het was den laatsten avond van Jezus' leven. Er dreigde gevaar. Dit sprak Jezus aan den avondmaaltijd uit. Petrus verzekerde dat hij zijn meester nimmer verlaten zou; Mattheüs 26 vers 33, ja zelfs niet tot in den dood; vers 35. Kort daarna was hij werkelijk in Gethsémané de eenige die het zwaard trok om hem te verdedigen; Johannes 18 vers 10 en 11; maar ontving van Jezus bevel om zijn zwaard in de schede te steken. Als men dan den meester grijpt

vlucht ook Petrus. Deze is echter toch zoo dapper dat hij den stoet durft volgen tot op de binnenplaats van het hoogepriesterlijk paleis. Daar echter verdacht en ondervraagd, wordt hij zóó beangst, dat hij zijn meester verloochent, tot drie keer toe, wat men in elk der 4 evangeliën gemakkelijk aan derzelver slot vinden kan. Terstond na zijn begrijpelijke doch evenwel onmannelijke daad weent hij bitter. Dit tafreel noemt men „de verloochening van Petrus".

Volgens het Nieuwe Testament is hij na Jezus' dood spoedig naar diens graf gegaan en heeft hij den opgestanen Jezus meermalen gezien, is door hem zielroerend toegesproken en tot herder zijner kudde benoemd; lees Johannes 21. — Vooral na de hemelvaart des meesters begint Petrus zijn voornaamste rol te spelen. Deze staat beschreven in de eerste helft van het Handelingenboek. Hij is daar te Jeruzalem en treedt voortdurend als opperhoofd der eerste Christenen aldaar op. Tot hoofdstuk 12 is *hij* de man; daarna Paulus. Op zijn (Petrus') voorstel wordt in plaats van Judas een nieuwe apostel gekozen; Hoofdstuk 1. Op den Pinksterdag predikt hij vrijmoedig en haalt 3000 menschen over; Hoofdstuk 2. Hij geneest een kreupele; Hoofdstuk 3; wordt gevangen genomen, maar verklaart toch te zullen voortgaan met prediken; Hoofdstuk 4; wordt wederom gevangen en verdedigt zich in eene redevoering; Hoofdstuk 5; hij gaat ook buiten Jeruzalem prediken, te Samaria, en bestraft daar Simon den Toovenaar; Hoofdstuk 8; geneest wonderdadig eenen kreupele en roept zelfs de gestorven Dorcas weder in het leven; Hoofdstuk 9. Tot dusverre meenende slechts Joden te mogen doopen, komt hij er na een wondervol vizioen toe ook Heidenen tot Christenen te maken; Hoofdstuk 10. Hij verdedigt zich hieromtrent bij de conservatieve Christenen te Jeruzalem; Hoofdstuk 11. Hij wordt wederom gevangen genomen, maar ontkomt, door een engel gered (Hoofdstuk 12), en verlaat wederom Jeruzalem. Op het Apostelconcilie (in Hoofdstuk 15), te Jeruzalem gehouden over de vraag welke Joodsche ceremoniën de Heidenen nog moeten volgen als ze Christenen zijn geworden, staat hij de vrijere meening voor. Hij was zelfs zóó vrijzinnig dat hij met Heidenen aan tafel at, wat bijzonder is voor een Jood dier dagen. Toch was hij hierin onstandvastig. Paulus verwijt hem in Galaten 2 vers 11—15 heftig dat hij, eens te Antiochië zijnde, wel met Heidenen at, maar zoodra er afgezanten van den conservatieven Jacobus waren gekomen, zich weder apart hield.

Verder verliest het Nieuwe Testament hem uit het oog en vertelt niets van zijn uiteinde.

Onder de vooruitstrevenden die met het Jodendom volledig braken was Paulus de voorman; onder de conservatieven te Jeruzalem was Jacobus de eerste. Petrus is wellicht de middenman geweest die daarom in het oog van de groote massa der eer-

ste Christenen de geschiktste was om als verzoenend middelpunt te dienen. Zoo is misschien de wordende kerk hem als hoofd gaan beschouwen. Dit zijn echter slechts veronderstellingen. In elk geval was heel te Corinthe eene partij die zich naar hem noemde: 1 Corinthen 1 vers 12.

De overlevering zegt dat hij op zijne propagandatochten ook te Rome is geweest. Dat is zeer goed mogelijk. Het verhaal zegt verder dat hij er het opperhoofd der Christenen was en door de Heidenen is veroordeeld tot den kruisdood, tijdens de vervolgingen van Nero. Eerst was hij de stad ontvlucht; onderweg ontmoette hij Jezus en vroeg hem „Quo vadis, domine?" = „Waarheen gaat gij, Heer?" Jezus antwoordde: „Naar Rome om mij nogmaals te laten kruisigen." Beschaamd keerde hij naar de stad terug en werd gevangen genomen. Niet de eer willende genieten van op de zelfde wijze te sterven als zijn meester, vroeg hij als gunst om gekruisigd te worden met het hoofd omlaag; wat geschiedde; op 29 Juni 64. De Roomschen beschouwen hem als eersten bisschop van Rome, ja als eersten onfeilbaren paus, en zeggen dat dit pausschap door Jezus zoo bedoeld was. De cathedra of zetel waarop hij zat, is, zeggen zij, nog over. Wanneer zijne eveneens als onfeilbaar beschouwde opvolgers, de pausen, officieel in hunne qualiteit op dien stoel gaan zitten en als kerkelijke opperhoofden spreken, dan spreken ze „ex cathedra" (van uit dien stoel van Petrus). Dàn pas zijn ze onfeilbaar. Niet in het gewone leven. Vandaar dat de geheele Pauselijke instelling „de stoel van Petrus" genoemd wordt.

Over het graf van dezen apostel (en van Paulus) is de Sint Pieterskerk gebouwd, die aldus naar hem heet. Hij is het opperhoofd der Roomsche heiligen (nà Maria, de moeder van Jezus), en wordt als poortwachter des hemels afgebeeld met sleutels (Mattheüs 16 vers 19) in de hand. Zijn populaire naam is in onze taal Sint Pieter. Naar hem heet de Sint Pietersberg. En ook de Sint Pieterspenning, de opbrengst eener collecte in alle Roomsche kerken gehouden ten behoeve van den paus. De aan Petrus geheiligde dag is Sint Pieter (22 Februari). Ter herinnering aan zijn sterven en dat van Paulus onder Nero's vervolging viert men ook den H. Petrus en -Paulusdag, en wel op 29 Juni. Zie ook het artikel Céphas.

Petrus (Eerste brief van). Dit geschrift is naar vele geleerden meenen van later dagteekening dan sommige andere geschriften van het Nieuwe Testament, daar de schrijver gebruik maakte van den Jacobusbrief en ook van Paulus' brief aan de Romeinen. Het schijnt te streven naar eene zekere verzoening tusschen Paulus' leer, die het geloof-alleen reeds den mensch voor God rechtvaardigt, en tusschen Jacobus die ook de „werken" noodig vond.

Het stuk heet geschreven te zijn van uit Babylon (wat wel

een schuilnaam voor „Rome" zal zijn) aan de verstrooide Christenen in Klein-Azië; en wel door den apostel Petrus. Maar verreweg de meeste geleerden zeggen dat hij beslist niet van Petrus is, en dat het geen brief is, maar eene verhandeling in briefvorm. De inhoud is meer vermanend dan leerstellig. In vijf hoofdstukken is het geschrift, waarin weinig orde heerscht en talrijke herhalingen voorkomen, verdeeld. Den Christenen wordt verzekerd dat de door hen beleden leer de ware is en dat zij met volle verzekerdheid het heil mogen verwachten dat God aan de Christengeloovigen heeft toegezegd. Vervolgens worden ze vermaand om zich van Christus niet te laten aftrekken door de vervolgingen waaraan zij evenals alle ware geloovigen zijn blootgesteld, maar er geduldig onder te blijven, gesteund door de hoop op de wederkomst van Jezus op aarde.

De bovengenoemde geleerden, die verzekerd zijn dat het geschrift volstrekt **niet** van den discipel Petrus is, gelijk Hoofdstuk 5 vers 1 doet voorkomen, stellen zijn ontstaan op ongeveer het jaar 110.

Petrus (Tweede brief van). Volgens het opschrift en den aanhef in het eerste vers is deze brief van den apostel Petrus en volgens Hoofdstuk 3 vers 1 bestemd voor de zelfde lezers als de eerste Petrusbrief, dus voor de verstrooide Christenen in Klein-Azië. Een voornaam deel van het geschrift schijnt te zijn: de Christenen te bemoedigen met de wederkomst van Jezus. Velen twijfelden; velen zeiden: De jaren verloopen en Jezus komt maar niet weder! Maar onze auteur getuigt dat hij toch komen zal, al gelooft hij blijkens Hoofdstuk 3 vers 8 niet in eene *spoedige* komst. — Daarom meenen verreweg de meeste geleerden dat het geschrift ('t welk drie hoofdstukken bevat) eerst zéér laat is geschreven, toen de verwachting dat Jezus zou wederkeeren bedenkelijk begon te verslappen. Het heilige Jeruzalem was verwoest in het jaar 70, en het onderdrukkende Rome bleef bestaan, en Jezus kwam maar niet om uitredding te brengen. In dezen geestelijken nood wil de brief opbeuren en troosten. Dat hij in elk geval na Paulus' brieven geschreven is blijkt uit Hoofdstuk 3 vers 15 en 16. Bovendien blijkt duidelijk dat de auteur den Judasbrief kende; dus moet hij ook na het schrijven van dat epistel geleefd hebben.

Van den oudsten tijd af is twijfel geweest aan de echtheid; ook bij de Hervormers. Niet dan na veel tegenstand is de brief in den cánon opgenomen. Velen houden hem voor het allerjongste geschrift des bijbels, wel 150 n. C. geschreven. — De geest van het werk is zedelijk en ernstig. De stijl is nog al ingewikkeld, vol van toespelingen, veel minder eenvoudig dan die van I Petrus; zoodat wel niet vast staat maar toch voor de hand ligt dat de schrijver een andere is dan die van het genoemde werk.

Pharaö. Geen eigennaam maar een titel. Gelijk wij spreken van den czar van Rusland, den sultan van Turkije, zoo spraken de oude Egyptenaren van hun pharaö. Het woord is wellicht afgeleid van Ra voorafgegaan door het lidwoord. Ra is de zonnegod. „Pharaö" zou dan beteekenen: de zon; of de zonnekoning: of de vertegenwoordiger van de zon.

Volgens de aanteekening der Leidsche vertaling op Genesis 12 vers 15 beteekent pharao echter: „het groote huis" en is eigenlijk de benaming der regeering, en vandaar van den koning, bij wien de macht berustte. Vergelijk ons woord. „De Verhevene Porte" voor: de Turksche regeering.

Het Oude Testament vat het woord pharao meestal als eigennaam op, zelfs met de bijvoeging „de koning van Egypte". Een pleonasme dus.

Pharizeërs. In den allerlaatsten tijd (sinds 1913) is er verschil ontstaan over de vraag of de pharizeërs eene richting of wel eene bepaalde afgezonderde secte of vereeniging waren waarvan men bepaald lid was. Beide kan m. i. het geval geweest zijn. Men kan bijv. „de liberalen" noemen de leden van de liberale kiesvereenigingen, maar ook (meer uitgebreid) allen die hunne medestanders en volgelingen zijn. In elk geval waren de pharizeërs de kinderen van eene geestesstrooming in het Jodendom der laatste eeuwen van Israëls volksbestaan. Wanneer ze ontstaan is weet men niet. Daar ze eene reactie was op den liberalen, humanitairen, universalistischen geest van het Hellenisme, ligt het voor de hand dat ze optrad nadat dit Griekendom zijn invloed in Voor-Azië deed gevoelen, en dit is na Alexander den Groote; dus na 333 v. C. Tegenover hen die de Joodsche ceremoniën en wetten niet zoo noodig meer vonden of zelfs verachtten stelden zich de pharizeërs.

Het woord komt van 't Hebreeuwsche werkwoord pharasj = afscheiden. Een Pharizeër is onder de Joden in de genoemde laatste eeuwen van Israëls volksbestaan iemand die zich *afscheidt,* die zich door strenge betrachting van de Mozaïsche godsdienstwetten, vooral door zich voor onreinheid (zie dat artikel) te wachten, van de gewone onverschillige schare, maar vooral van de Griekschgezinde Joden, en natúúrlijk van de Heidenen zelve, afscheidt. In het Oude Testament, dat over het algemeen van vroeger datum dan Alexander den Groote is, vernemen we er niet van. Ook niet na de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. Maar in het Nieuwe Testament lezen we er herhaaldelijk van. Jezus had om zijn milden geest veel met hen te kampen. Als hij om een zieke te genezen zich niet om de sabbathsrust bekommerde dan kwam hij in botsing met de pharizeërs die de wettelijke voorschriften omtrent den sabbath boven alles achtten; Marcus 3 vers 1—7. Evenzoo als hij aren op sabbath plukte (Mar-

cus 2 vers 23—28), enz. De mededeelingen omtrent deze twisten zullen in het Nieuwe Testament wel wat ten ongunste van de pharizeërs zijn gekleurd. Tenminste de pharizeër die meent zoo braaf te zijn en die in Lucas 18 vers 9—14 beschreven is, hij is eene parodie op een mensch.

Over het algemeen schijnen de pharizeërs Jezus in den beginne niet ongenegen te zijn geweest. Ze kwamen belangstellend heel uit Jeruzalem naar Noord-Palestina om hem te hooren. Maar later ontstond er vijandschap. Geweldig zijn de scheldwoorden die volgens Mattheüs 23 Jezus hun toeslingerde.

Als men het woord pharizeërsecte opvat in den engeren zin van eene bepaalde vereeniging met leden, besturen, enz. schijnt zij „oversten" te hebben gehad, die in het Nieuwe Testament meermalen voorkomen. Dit zijn dan bestuursleden geweest. Vat men echter de „pharizeërs" op als den naam van eene algemeene richting, dan zijn deze „oversten" eenvoudig: voorname pharizeërs.

Naar Lucas 18 vers 9—14 heeft het woord „pharizeër" de beteekenis gekregen van: eigengerechtigde. Naar Mattheüs 23 vers 14 van: geveinsde.

Pharpar. Een van de rivieren van Damascus die in het verhaal van den melaatschen Syriër Naäman (zie dit artikel) voorkomen. Welke van de vele zijtakken waarin de tegenwoordige Barada (zie het artikel Abana) zich tegenwoordig verdeelt, de Pharpar is, weten we niet.

Phebé of **Phoebé.** Eene Christin te Kenchraeae of Kenchreën, de Oostelijke van de twee havens van Corinthe. In Romeinen 16 vers 1 wordt ze een diakones of dienares genoemd. Misschien moet dit woord niet te officieel worden opgevat. Wij moeten ons haar denken als een welgestelde vrouw, die beschermende liefde oefende aan zieken, armen, ongelukkigen en vreemdelingen (zooals Paulus een was). Ook Paulus was door haar welgedaan. En nu ze naar Rome reist beveelt de apostel haar in de liefde der gemeente aldaar aan.

Philadelphia. Eene stad in het binnenland van Klein-Azië waar reeds vroeg eene Christengemeente voorkwam, getuige de tot haar gerichte woorden in Openbaring 3 vers 7—13 waar ze zeer geprezen wordt. De stad bestaat nog en heet thans Alahsjar.

Philémon. Een aanzienlijk burger te Kolosse dat in de binnenlanden van Klein-Azië lag. Uit den brief dien Paulus hem schreef, blijkt (vers 2) dat in zijn ruim huis de Christengemeente vergaderde. Vers 5 en 7 leeren dat hij veel Christelijke liefde betoonde, en vers 19 hoogstwaarschijnlijk dat hij zijne bekeering aan Paulus te danken had. Een slaaf die van hem was weggeloopen en bij Paulus te lande gekomen, was de aanleiding dat

de apostel aan hem schreef. In vers 1 worden eene zekere Appia en een Archippus genoemd, die men (hoewel zonder bewijs) voor Philémons vrouw en zoon houdt.

Philémon (Brief aan). Een episteltje van één hoofdstuk van Paulus aan den in het vorige artikel behandelden Philémon; naar mijne meening niet vervalscht of ondergeschoven maar echt. — De aanzienlijke Philémon die in Klein-Azië woonde had een slaaf, Onésimus, die was weggeloopen en te lande gekomen bij Paulus die te Rome gevangen zat, dien de slaaf vroeger in zijns meesters huis had ontmoet en van wien hij misschien wist dat hij geen verschil tusschen vrijen en onvrijen maakte (Galaten 3 vers 28). Paulus nam den vluchteling op, onderwees hem, bekeerde hem, had veel dienst van hem, had hem lief. Hij wilde hem voor altijd behouden, maar toen hij eens eenen brief aan de gemeente te Kolosse schreef, waar Onésimus thuis behoorde, oordeelde hij het zijn *plicht*, den voortvluchtige weder naar zijn wettigen meester terug te zenden; vergelijk 1 Corinthen 7 vers 21—24. Hij schreef een begeleidenden brief die moest dienen om den slaaf eene goede behandeling van de zijde zijns meesters te verzekeren. De beminnelijke toon en inhoud, die in vers 19 zelfs tot scherts overgaat was daartoe geheel ingericht en geschikt. — Deze brief is een eenvoudig particulier episteltje, en volstrekt geen zwaarwichtig leerend schrijven. Merkwaardig is, dat de apostel, hoe warm hij zich ook maakt voor een eenvoudigen slaaf, met geen woord rept tegen de slavernij. Aan de afschaffing daarvan dacht toen nog niemand.

Aan het slot van het schrijven spreekt de apostel het vertrouwen uit, weder uit de gevangenis (men veronderstelt: die te Rome) los te komen en Kolosse te bezoeken; vers 22.

Philippenzen (Brief aan de). Philippi was eene stad in Macedonië, de eerste stad in Europa waar Paulus eene Christengemeente stichtte, op zijne tweede zendingsreis; zie Handelingen 16 met het verhaal van zijne gevangenschap aldaar. De apostel schijnt zich bijzonder tot deze gemeente aangetrokken gevoeld te hebben. Toen hij aan het einde zijns levens te Rome gevangen zat, zonden de Philippiërs (die hem al meer dan eens met gaven ondersteund hadden) eenen zekeren Epaphroditus, om hem te bezoeken en wat geld te brengen.

Als deze broeder naar huis terugkeert, geeft Paulus hem een brief mede, onzen brief aan de Philippenzen. Deze dateert van 62 of 63. Paulus toch zit reeds een aanmerkelijken tijd gevangen: immers het bericht van zijne gevangenschap is van Rome naar Philippi gegaan, de Philippenzen hebben ten zijnen gunste gecollecteerd, hebben Epaphroditus naar hem toegezonden, en deze is zeer ziek geweest en nu weder hersteld; bij dit alles moet heel wat tijd verloopen zijn. — Paulus is in 58 te Jeruzalem

gevangen geraakt en op z'n vroegst in 61 naar Rome vervoerd. Sommige geleerden twijfelen aan de echtheid van den brief, maar hiervoor is m. i. geen voldoende reden. Hij is maar vier hoofdstukken groot, bevat niet veel anders dan vermaningen èn is geschreven in een hartelijken toon. De Philippenzen waren de menschen tot wie Paulus zich het meest aangetrokken gevoelde. Alleen van hén nam hij geldelijke ondersteuning aan. De bijna-onbegrijpelijke, soms zoo spitsvondige dogmatische uiteenzettingen van geloofspunten, die in vele brieven van hem voorkomen, ontbreken in dit schrijven geheel.

Philippi. Eene voorname stad in Macedonië, dicht bij de kust, door Philippus den vader van Alexander den Groote veroverd en vergroot en van Crenidae omgedoopt in Philippi. In een veldslag in hare nabijheid verloren de bekende Brutus en Cassius het leven. Ten tijde van Christus was zij eene Romeinsche kolonie. Paulus bezocht haar op zijne tweede zendingsreis. Wat hij er beleefde staat in Handelingen 16. Hij bekeerde er Lydia de purperverkoopster en haar gezin, maar geraakte door het genezen van eene tooverkrachtige slavin in ongelegenheid en zelfs in de gevangenis, na gegeeseld te zijn. In zijne cel zong hij met zijn vriend Silas psalmen in den nacht. Door eene wonderdadige aardbeving verlost, bekeerde hij den gevangenbewaarder en zijn gezin. Hij beklaagde zich bij de overheid over de slechte behandeling door hem ondergaan en werd beleefd door haar de stad uitgeleid. — Ook op zijne derde zendingsreis schijnt de apostel Philippi bezocht te hebben; Handelingen 20 vers 6. De verstandhouding met de gemeente die hij er gegrondvest had bleef zeer hartelijk, wat wij uit den later uit Rome aan de Philippenzen geschreven brief kunnen opmerken. Zie het vorige artikel.

Philippus. I. Halfbroeder van dien Herodes Antipas die over Galiléa heerschte toen Jezus in het openbaar optrad. Filippus is onder de opperhoogheid der Romeinen van 4 v. C. tot 34 n. C. viervorst geweest over eenige gewesten ten Oosten van den bovenloop van den Jordaan en het meer van Gennesareth. Van deze gewesten worden in Lucas 3 vers 1 maar twee genoemd. — Volgens de evangeliën heette zijne vrouw Herodias, en verliet deze hem om te huwen met Herodes Antipas, 't welk Johannes de Dooper laakte en de bekende gevolgen had. De geschiedschrijver Flavius Josephus meldt evenwel dat de familieverhoudingen anders waren (zie het artikel Herodias in zijn aanvang) en dat Philippus was gehuwd met Salome, de dochter van Herodias.

Philippus, die een zoon was van Herodes den Groote (dit is de Herodes die in de geboorteverhalen van Jezus eene rol speelt) heeft de in het allernoordelijkste deel van Palestina bij een bron van den Jordaan gelegen stad Paneas verfraaid en ter eere van den Romeinschen keizer Caesaréa genaamd, 't welk toen ter

onderscheiding van Caesaréa-aan-zee naar hemzelven Caesaréa Philippi genaamd werd; in het bekende verhaal van Mattheüs 16 wordt het in vers 13 genoemd. Zie het artikel Caesaréa Philippi.

Philippus. II. Een van de 12 discipelen. Wij weten, evenals van de meeste andere leerlingen, weinig markants van hem. Alleen in het onhistorische Johannesevangelie treedt hij enkele malen handelend op. In de apostellijsten van Mattheüs 10, Marcus 3 en Lucas 6 wordt hij slechts genoemd; maar deze Evangeliën zeggen verder niets van hem. In Johannes 1 komt hij voor bij gelegenheid dat Johannes bij den Jordaan doopt en ook Jezus daar is. In vers 44 kiest Jezus hem tot volgeling. In vers 46 en 47 brengt hij Nathanaël tot den Meester. Bij deze gelegenheid wordt tevens in vers 45 gezegd dat hij evenals de gebroeders Petrus en Andréas te Bethsaïda (aan den West-oever van het meer van Galiléa) geboren was. — In Hoofdstuk 12 vers 20—22 vragen eenige menschen of hij hen bij Jezus wil introduceeren, wat hij niet aandurft. Hij raadpleegt daarom Andréas. In Hoofdstuk 14 vers 8 breekt hij Jezus' rede af en zegt: „Heer, toon ons den Vader", en in Handelingen 1 vers 13 is hij tegenwoordig bij de hemelvaart. Verder vernemen wij van deze vage figuur niets.

Philippus. III. De evangelist of evangelieverbreider. Wij hooren het eerst van hem na Jezus' dood, als de 12 discipelen het zóó druk met prediken hebben dat zij geen tijd overhouden om zich met armenzorg te bemoeien. De gemeente te Jeruzalem kiest daarom 7 diakenen of armverzorgers, waaronder een zekere Philippus, van wiens afkomst en omstandigheden we niets weten; zie Handelingen 6 vers 5. Bij de eerste vervolging der Christengemeente wijkt hij uit naar Samaria waar hij met groot succes het Christendom verkondigt en zelfs den beroemden toovenaar Simon bekeert; Hoofdstuk 8 vers 4—13. Daarna gaat hij op aanraden van een engel naar den weg die van Jeruzalem Zuidwestwaarts naar Gaza voert en heeft daar de bekende ontmoeting met den kamerling van Candacé; zie Hoofdstuk 8 vers 26—40 en het artikel Candacé. Na de bekeering des kamerlings gaat Philippus naar Asdod dat aan de Zuidkust van Palestina ligt, en trekt al predikende, langs die kust Noordwaarts tot Caesaréa-aan-zee toe; vers 40. Hier heeft hij zich misschien gevestigd. Tenminste toen later Paulus op zijne laatste reis naar Jeruzalem daar landde, logeerde hij bij „Philippus den evangelist," van wien bij deze gelegenheid gezegd wordt dat hij 4 ongehuwde dochters had die profetengave hadden; Paulus logeerde er lang; Hoofdstuk 21 vers 8—10. Verder verliest het Nieuwe Testament Philippus uit het oog.

Philistijnen. De bewoners van de Zuidkust van Palestina en vinnige tegenstanders van de Israëlieten gedurende het Rich-

terentijdperk (1250—1050 v. C.), totdat ze door David omstreeks 1000 v. C. verslagen en onderworpen zijn. — Van hun afkomst weten we niets zekers. Er is in het Oude Testament, in Amos 9 vers 7 en Jeremia 47 vers 4 eene overlevering dat ze uit Kaftor kwamen. Maar wat wàs Kaftor? De een zegt: Creta; de ander: een deel van de Nijldelta. Ook Genesis 10 vers 14 zegt dat ze afstamden van Mizraïm = Egypte. Misschien zijn ze evenals de Israëlieten uit Egypte naar Kanaän verhuisd. Dat ze echter tot eenen anderen stam behoorden blijkt zeker uit dit ingrijpend zedenverschil, dat ze de besnijdenis niet kenden. Ze heeten dan ook soms smalend „de onbesnedenen", zoo bijv. Goliath in 1 Samuël 17 vers 26. Zoo moet David, om te bewijzen dat hij 100 Philistijnen versloeg, 100 van hunne voorhuiden inleveren als koopprijs voor koning Sauls dochter Michal; 1 Samuël 18 vers 25.

Zij hadden 5 voorname steden: Gaza, Asdod, Askelon, Gath en Ekron, hoofdplaatsen van 5 districten. — Bij de verovering van Kanaän door Jozua in ± 1250 v. C. konden ze niet voldoende onderworpen worden en vooral de richter Simson had veel met hen te doen (Richteren 14, 15 en 16). Onder den richter-priester Eli veroverden ze zelfs het heiligste nationale heiligdom, de Arke des Verbonds; 1 Samuël 4 vers 11; en ook nog onder koning Saul (± 1000 v. C.) behaalden ze vaak de overwinning; ze onderdrukten Israël zelfs in die mate, dat volgens 1 Samuël 13 vers 19—22 in Israël zelfs geen smid mocht wonen om een zwaard te maken. Zelfs ploegijzers enz. moest men van de Philistijnen ontvangen en men kroop van angst voor hen in spelonken, ravijnen, grotten, groeven en putten; 1 Samuël 13 vers 6 vergeleken met 14 vers 11. Saul en Jonathan streden vaak met hen; 1 Samuël 14 staat er vol van. En de strijd duurt voort tot de koning en zijne zonen door hen verslagen worden en sneuvelen op het gebergte Gilboa; 1 Samuël 31. Wel waren het dus geduchte tegenstanders! — Eerst aan David, die tijdens zijn vrijbuitersleven meermalen bij hen eene schuilplaats gezocht had, gelukte het hen te verslaan; o. a. 2 Samuël 5 vers 17—25; en te onderwerpen; 2 Samuël 8 vers 1. Onder de verdere koningen van Israël zijn ze meestal onderworpen, maar soms staan ze op en meermalen zijn er scherpe vijandelijkheden, stedenverwoestingen, enz. Bij de groote veroveringstochten van Assyriërs, Egyptenaren en Babyloniërs in de 7de en 6de eeuw v. C. werden de Philistijnen meermalen dan door den een en dan door den ander onderworpen. Zoo ging hun volksbestaan te gronde en hooren wij niet meer van hen.

Naar hen heet hun land Phelèsjet of Philistéa, dat later, tot „Palestina" verbasterd, de naam is geworden van het geheele Joodsche land. Tevens is het verbasterd tot „Phoenicië" en zoo de naam geworden van een tweede rijk. Zie de artikelen Palestina en Phoenicië.

Over de uit de Philistijnen gerecruteerde lijfwacht van koning David, zie het artikel Krethi en Plethi.

In latere tijden en in onze taal heeft het woord „Philistijnen" de beteekenis gekregen van „vijanden van Gods volk."

Phiolen. Zie Fiolen.

Phoenicië. Deze naam komt niet in het Oude maar wel in het Nieuwe Testament, in Handelingen 11 vers 19, 15 vers 3 en 21 vers 2, voor. In het Oude Testament spreekt men van Tyrus en zijn grondgebied. De Grieksche naam Phoenicië (reeds bij Homerus voorkomende) is pas na Alexander den Groote (333 v. C.) bij de Joden bekend geworden. Intusschen hangt hij (hoewel los) samen met de woorden Philistea en Philistijnen, welke in het Oude Testament voorkomen. Naar mijne meening zit de zaak zoo: De oorspronkelijke oude Semietische naam was Phelèsjet (Filistéa) (Philistijnenland); maar de later komende Grieken hebben dit verbasterd tot „Phoenicië" dat ze af gingen leiden van hun woord phoenix = palm. De vaak voorkomende verklaring van „Palestina" als Palmenland is dus niet geheel juist. „Phoenicië" beteekent Palmenland. „Palestina" beteekent: Philistijnenland. — Intusschen moet toegegeven worden dat de bovenvermelde veronderstelling dat „Phoenicië" eene latere Grieksche verbastering van „Philistéa" zou wezen, wel voor aanvechting vatbaar is. Immers de Phoeniciers worden volgens G. Ebers reeds op zeer oude Egyptische gedenkteekenen Fenchoe genaamd; reeds ± 1400 v. C. —

Onder Phoenicië verstaat men het smalle kustland, ten Westen begrensd door de Middellandsche zee, ten Oosten door het Libanongebergte. De kust was door een onafgebroken rij steden, waaronder Tyrus en Sidon de voornaamste waren, bezet. Men leefde van het vruchtbare kustland, van industrieën als de purperververij en de glasfabricage; maar vooral van zeevaart en handel. Bekend zijn Phoenicische handelsposten en koloniën tot buiten de Straat van Gibraltar toe. Carthago en Marseille waren Phoenicische stichtingen. De bloeitijd van het land was zeer oud, bestond vóór die van Griekenland en Rome, van wie het in zekeren zin de leermeester was. Zijn alphabet beïnvloedde het Grieksche en daardoor het onze. De Phoeniciërs waren Semieten, dus stamverwanten van de Joden. In het Oude Testament leven ze in vrede met elkaar. Phoenicische kunstenaars hielpen den tempel van Salomo bouwen, enz. De bekende koning Achab was met eene Phoenicische koningsdochter, Izébel, gehuwd.

Phrat. Zoo wordt in Genesis 2 vers 14 de rivier de Euphraat genoemd. Zie de artikelen Euphraat en Paradijs.

Phrygië. Een landschap in de binnenlanden van Klein-Azië. Hier lagen de steden Hiërapolis, Colosse en Laodicéa (zie die artikelen) waar reeds zeer vroeg Christengemeenten ontstonden.

Pi-beseth. Een in Ezechiël 30 vers 17 genoemde Egyptische stad aan de Arabische grens van Egypte, 6 of 7 uur ten O. van den Nijl. Een van de voornaamste steden van Neder-Egypte, door de Grieken Bubastis genaamd. Ze heette naar de godin Bast, die steeds met een kattekop wordt afgebeeld. In het Egyptisch heet de naar haar genoemde plaats Pi-Bast (= de stad van Bast), wat door het Hebreeuwsche Pi-beseth of Pibesth vrij nauwkeurig wordt weergegeven.

Pieter (Sint). Sint Pieterspenning. Zie Petrus.

Pilatus. Voluit: Pontius Pilatus; de zesde Romeinsche landvoogd over Palestina, sinds dit een deel van het Romeinsche rijk was. De landvoogd stond onmiddellijk onder den procurator van Syrië en resideerde meestal te Caesaréa-aan-zee. Om de orde te bewaren was Pilatus echter tijdens het drukke Paaschfeest met troepen in de hoofdstad en zoo komt het, dat hij bij Jezus' rechtsproces persoonlijk met hem in aanraking kwam.

Van elders weten wij dat hij ongunstig bekend stond, dat hij zich wegens wreedheid en willekeur gehaat had gemaakt. Volgens Lucas 13 vers 1 had hij eens offerende Galileërs doen vermoorden, zoodat we niet veel goeds van hem verwachten.

De reden dat de Joodsche Hooge Raad, die Jezus in den nacht van Donderdag op Vrijdag reeds ter dood had veroordeeld, op den Vrijdagmorgen nog bij Pilatus aankwam, ligt hierin dat de Romeinen de Joodsche rechtbanken hun gang lieten gaan, maar bij terdoodveroordeelingen het laatste woord wilden hebben. Zij hadden dus Pilatus' verlof noodig. Vandaar het bekende rechtsproces voor Pilatus. — Het staat in alle vier evangeliën zeer uitvoerig beschreven. In Mattheüs 27 vers 1—26; in Marcus 15 vers 1—20; in Lucas 23 vers 1—25; en in Johannes 18 vers 28—19 vers 16. Men krijgt in alle vier den indruk dat Pilatus meer zwak dan slecht is. Hij ziet Jezus' onschuld duidelijk in en wil hem redden, maar bezwijkt voor den aandrang en den haat der Joden. De Joden beschuldigen hem van een valsche Messias te zijn, die den vaan des opstands tegen de Romeinen wil ontplooien. Pilatus zal, zeggen ze, door hem te laten leven de gunst zijns keizers verliezen; Johannes 19 vers 12. Zoo geeft hij ten slotte toe. — Te voren had hij nog middelen beproefd hem te bevrijden. Hij stelde voor wegens het Paaschfeest amnestie te verleenen en hem los te laten. Maar het volk verkoos den moordenaar Bar-Abbas (zie dit artikel). Daarna trachtte hij het medelijden der menigte op te wekken door Jezus met den doornenkroon aan het volk te toonen en medelijdend te zeggen: Zie den mensch! (Ecce homo!) = Zie dien armen mensch! (Johannes 19 vers 14). Hij zocht zelf uitstel van executie door het oordeel van Herodes Antipas, den viervorst van Galiléa, die met het Paaschfeest juist ter bedevaart in de hoofdstad was, te vragen (Lucas 23 vers 6—12). Echter zonder succes. — Toen stelde hij voor

hem slechts te geeselen en dan los te laten; Lucas 23 vers 16. Niets echter hielp, en zoo liet hij zich dan een kom met water brengen en waschte zijne handen als teeken zijner onschuld; Mattheüs 27 vers 24. Van hier stamt de uitdrukking: „Zijne handen in onschuld wasschen." — Daarna veroordeelde hij Jezus (hoewel tegen zijne overtuiging) tot den kruisdood.

Bekend is nog zijn sceptische (twijfelzuchtige) uitroep tot Jezus: „Wat is waarheid?!" (Johannes 18 vers 38).

Na de kruisiging gaf hij aan Jozef van Arimathéa het lichaam van zijn slachtoffer om het eerlijk te begraven, na zich overtuigd te hebben dat Jezus werkelijk gestorven was; Marcus 15 vers 42—45. Hij gaf de Joden vergunning de kruiselingen, voorzoover ze nog niet gestorven waren, des Vrijdagsavonds af te maken (Johannes 19 vers 31) en gaf hun eene wacht van Romeinsche soldaten om Jezus' graf te bewaken; Mattheüs 27 vers 62—65. Verder zegt het Nieuwe Testament niets over hem.

Later is hij door de Joden bij Vitellius, den procurator van Syrië, aangeklaagd, van zijn ambt ontzet en gedwongen om naar Rome te reizen ten einde zich voor den keizer te verantwoorden. Toen hij er kwam was Tiberius reeds gestorven. Zijne verdere lotgevallen zijn onzeker. Men zegt dat hij onder keizer Caligula naar Vienne in Gallië is verbannen en daar zelfmoord heeft gepleegd. — Ten Zuiden van Lucern is een klein, des zomers opdrogend meertje, waarin hij zich volgens een andere sage verdronken zou hebben, waarom de daarbij zich bevindende reusachtige berg de Pilatus zou zijn genoemd. Dit echter is een misverstand. De berg heette oorspronkelijk de Mons pileatus = de berg met den pileüs = de berg met den (wolken)hoed.

In de eerste eeuwen onzer jaartelling is veel over Pilatus gefilosofeerd. De vrucht daarvan is eene menigte geschriften waarvan er nog vele in de apocryphe boeken des Nieuwen Testaments bewaard worden, n.l. de Gedenkstukken van Pilatus, die de eerste helft van het zoogenaamde Evangelie van Nicodémus vormen; vervolgens twee brieven van Pilatus, een verslag dat hij aan keizer Tiberius van Jezus' rechtsproces zou hebben gezonden, de zoogenaamde Acta Pilati; dan een verhaal van zijne (Pilatus') gevangenneming en van zijn dood. In het laatste komt de bekende doek van Veronica (zie dat artikel) voor en tevens de schoone trek dat de keizer zeer woedend op Pilatus was, maar zoodra de boosdoener in zijne tegenwoordigheid was zakte zijne woede af. En waarom? Omdat Pilatus het kleed van Jezus aan had. — Toch ontkwam hij den dood niet. Hij werd ter dood veroordeeld, maar voorkwam de uitvoering van het vonnis door zich met een mes te zelfmoorden. De keizer liet hem met een zwaar gewicht in den Tiber werpen. Maar de aanwezigheid van het lijk veroorzaakte voortdurend bliksem, storm, donder en hagel. Daarom sleepte men zijn

lijk naar Vienne (volgens het verhaal verbasterd uit Via gehennae = Weg der helle) in Gallië en wierp het in de Rhône. Maar ook daar ontstonden rampen. Nu bracht men het lijk in Zwitserland, naar Lausanne, maar ook de menschen daar verwijderden het en wierpen het „in een zekeren van bergen omgeven put", „waaruit nog, naar het verhaal van sommigen, zekere bewegingen van duivelschen aard gezegd worden op te stijgen." — Die „put" moet dan dat meertje bij den Pilatus zijn. Het volk zegt dat de rotswand nog de klauwen des duivels vertoont; deze duivel sleept jaarlijks op Goeden Vrijdag Pilatus' lijk, met ketenen beladen, uit het water, en zet het op een troon waar het zich de handen wascht. — Deze en nog vele andere, met elkaar soms strijdige, overleveringen hebben zich om dezen ongelukkige gevormd.

Pilatus (De vrouw van). Volgens Mattheüs 27 vers 19 heeft deze tijdens het rechtsproces van Jezus voor den stadhouder Pilatus, dezen, haren man, eene boodschap gezonden dat hij den gevangene geen kwaad moest doen; hij was rechtvaardig, en zij had om zijnentwille zeer geleden in den droom. — Deze goede bedoeling heeft echter schipbreuk geleden. Uit het onmiddellijk volgende vers 20 blijkt misschien dat de Joodsche voormannen van het oponthoud door genoemde boodschap veroorzaakt, gebruik maakten om de schare te overreden om niet aan Jezus maar aan Bar-Abbas amnestie te verleenen.

Of de trek van Pilatus' vrouw historisch is of niet is niet uit te maken. Later heeft men er nog veel bij verteld. In het Evangelie van Nicodémus (een der apocryphe boeken des Nieuwen Testaments) staat in deel I, de Gedenkstukken van Pilatus, in Hoofdstuk 1, dat deze vrouw godvreezend en zeer Joodschgezind was, dus eene proselietin. Dit is geen onzinnige trek. Vele voorname Romeinsche vrouwen hingen openlijk of verborgen het Jodendom aan. Het was mode. — In een ander apocryph boek, de Gevangenneming van Pilatus, heet ze Procla; in § 9 staat aldaar dat ze voorspeld had dat Jezus zou gekruisigd worden, en dat Pilatus, toen hij later voor den keizer geroepen was en onthoofd zou worden, bad dat hij en Procla in den hemel mochten komen. § 10 zegt dat een engel toestemmend antwoordde, het afgeslagen hoofd van Pilatus medevoerde, waarop Procla, die tegenwoordig was, van vreugde stierf. Later is ze onder de Roomsche heiligen opgenomen. De haar geheiligde dag is 27 October. — Elders heet zij Claudia Procla.

Pinehas. I. De oudste zoon van Eleazar, die weder de oudste zoon was van Aäron. Tijdens de omzwerving in de woestijn hielden vele Israëlieten gemeenschap met Moabietische vrouwen, die hen overhaalden tot den dienst van Baäl-Peor, een harer goden. Op Jehovah's bevel liet Mozes nu de hoofden des volks die de afgoderij niet hadden tegengehouden ophangen. Bovendien moesten de rechters iederen afgodendienaar dooden.

Pinehas ging op eigen initiatief aan den gang. Toen een voornaam Israëliet, Zimri, de dochter van een Midianietisch stamhoofd ten aanschouwen van Mozes en het geheele volk mede troonde naar zijne tent, ging Pinehas heen, nam een lans en doorstak beide, terwijl zij in het slaapvertrek lagen, tegelijk in het onderlijf. Nu was Jehovah verzoend, en een plaag die intusschen ontstaan was, eene ziekte (?) die reeds 24.000 menschen had weggenomen, hield op. Dit alles staat in Numeri 25. In vers 13 belooft Jehovah den ijveraar deswege het erfelijk priesterschap. — Toen nu later zijn vader ongeveer tegelijk met Jozua gestorven was is hij de hoogepriester des volks geworden. Van zijn nageslacht hooren we echter niet veel.

Pinehas. II. Een van de slechte zonen van den richter Eli; evenals Hophni. Zie dat artikel.

Pinksteren. Evenals het Paaschfeest een merkwaardig voorbeeld van de taaiheid van feesten, al wisselen ook tijden, volken en ideeën. Van oudsher was nà het feest van de eerstelingen der kudde (Paschen; zie dat artikel) het feest van de eerstelingen van den landbouwoogst het *tweede* feest van de beide groote voorjaarsfeesten. Het eerste koorn dat rijpt is de gerst. Onder ceremoniën werden de eerste gerstenaren tot den priester gebracht. Eerst daarna mocht de oogst in het land Palestina beginnen. Daar het zeven weken na Paschen was, noemde men dit tweede feest het Wekenfeest. Ook wel: Kaatsier = Snijfeest = Oogstfeest.

Later, na Christus, gevoelden de Joden behoefte om aan dit natuurfeest een hóógere beteekenis te geven, eene meer geestelijke, en men herdacht (en herdenkt nóg) met Pinksteren de Wetgeving der Tien geboden bij den berg Sinaï. Ziehier de tweede verdieping.

En nu de derde.

De twee vorige waren van de Joden.

De derde maakten de Christenen. Volgens hen waren kort na Jezus' dood de verslagen discipelen ter eere van het Joodsche Kaatsier als goede Joden bijeen te Jeruzalem. Immers die eerste Christenen hielden zich aan de Joodsche gebruiken. Ze waren in een huis bijeen, toen (zie Handelingen 2), onder verschijnselen van vuur en wind een Heilige Geest van den hemel nederdaalde en hen vervulde. Deze Geest werkte in hen wonderen, zoodat ze alle talen plotseling konden spreken, later zieken genazen, dooden opwekten. Op dien eersten dag des Heiligen Geestes openbaarde hij zich echter alleen in vurige prediking in alle talen, zoodat wel 3000 menschen tot het Christendom werden bekeerd, de eerste gemeente ontstond, en *de Christelijke kerk geboren werd.* Pinksteren is dus het feest van de uitstorting des Heiligen Geestes, maar daarenboven de verjaardag der Christelijke kerk. — Daar dit alles 50 dagen na Paschen gebeurde, noemde men Pinksteren: „De vijftigste", namelijk: De vijftigste dag. „Vijftigste" nu is in het Grieksch

Pentekostè. Dit is in het Fransch verbasterd tot Pentecôte, en in het Nederlandsch tot Pinksteren.

Volgens het Johannesevangelie had Jezus voorspeld dat hij, wanneer hij van de aarde zou zijn weggereisd, als remplaçant zou zenden den „Geest der Waarheid", die hen verder zou inlichten. Hij noemt dien Geest daar „eenen anderen Raadsman", dus den Raadsman die hem (Jezus) moest opvolgen. Eigenlijk staat er een Grieksch woord, parakalètos, parakleet, dat volmaakt letterlijk beteekent: „advocatus", advocaat = bijgeroepene = raadsman; zie Johannes 14 vers 16.

Wat nu dat spreken van vreemde talen aangaat, dat in Handelingen 2 uitdrukkelijk letterlijk zoo bedoeld wordt,.... dit zal wel eene opsiering zijn van het oorspronkelijke „in tongen spreken" dat is: verward geestdriftig spreken als een halve razende, wat in Oostersche landen als heilig geldt, en in sommige Christelijke kringen nog wel voorkomt; zie het slot van het artikel Taal. *Paulus had er niet veel mee op;* zie 1 Corinthen 14. — Daar „tong" en „taal" in het Latijn en Grieksch door het zelfde woord wordt aangeduid, heeft men dat voor Westersche ooren vreemd klinkende „in tongen spreken" later veranderd in „met (vreemde) talen spreken", dat waarschijnlijker klonk en toch onhistorisch is.

Over dien Heiligen Geest is later veel gefilosofeerd. Daar hij een Raadsman (de Statenvertaling zegt Trooster) genoemd wordt, is hij als een Persoon opgevat en naast God en Jezus in de trits der Drieéénheid gezet, en „eeuwig" verklaard, zoodat hij reeds „broedde over de wateren", nog vóór de aarde-chaos tot een geordenden kosmos was gevormd. Zie Genesis 1 vers 3.

Zie verder het artikel Taal.

Pisga. Waarschijnlijk dat gedeelte van het gebergte Abarim dat paalt aan den Noordoosthoek der Doode Zee. Op de hoogte van Pisga voerde Balak den toovenaar Bileam om Israël te vervloeken; Numeri 23 vers 14. Op den Nebo, een der toppen van den Pisga moest Mozes klimmen om het land Kanaän te overzien en dan te sterven; Deuteronomium 3 vers 7 en 34 vers 1.

Pisidië. Een landschap in de binnenlanden van Klein-Azië; hier lag Antiochië-in-Pisidië, dat Paulus op zijne eerste zendingsreizen bezocht en waar hij vervolgd werd. Zie het artikel Antiochië. II.

Pison. Een van de vier rivieren die in het Paradijsverhaal worden genoemd; zie Genesis 2 vers 17. Welke rivier bedoeld is, weten we niet. Misschien de Indus of de Ganges. Zie het artikel Paradijs.

Pithom. Een van de in Exodus 1 vers 11 genoemde voorraadsteden die de Egyptenaren door de onderdrukte Joden in heerendienst lieten bouwen. De andere stad was Raämses. Beide lagen in het land Gosen ten Oosten van de Nijldelta en moesten o.a. dienen om de Joden zelve in toom te houden en tevens als afweer tegen invallen uit Azië. Pithom beteekent: de stad van Thom of

Thoem, een der Egyptische goden. Of liever: Thom is een van de namen van den zonnegod. De stad lag dicht bij den Oostelijksten (Pelusischen) Nijlarm, dien Egyptische koningen door een kanaal Oostwaarts met de Roode Zee verbonden; bij den ingang van dit kanaal.

Plaatsvervangend lijden. Zie Zoenbloed, alinea 4.

Plagen. Zie Tien plagen.

Plethi. Zie Krethi en Plethi.

Pniël. Toen de aartsvader Jakob in zijn vaderland terugkeerde en van den Euphraat door het Overjordaansche naar Kanaän ging, vertoefde hij een nacht bij de beek Jabbok, die in het Overjordaansche in den Jordaan stroomt. Daar worstelde hij in den nacht volgens Genesis 32 met een geheimzinnig wezen dat later Jehovah bleek te zijn. Toen noemde Jakob de plek: Penoe-eel = Aangezicht Gods „want", zeide hij, „ik heb een god van aangezicht tot aangezicht gezien en er het leven afgebracht." Daarom moet de naam in onze taal eigenlijk Penuël of Pnuël gespeld worden. Zoo heeft de Leidsche vertaling: Penuël. De Hebreeuwsche tekst heeft echter (de i en de u worden in de talen vaak met elkaar verward) Peniël, wat de Statenvertaling in zijn „Pniël" heeft nagevolgd, en in dien vorm is het woord populair geworden. Een „Pniël" is eene plaats waar men God ontmoet.

Eene toespeling op den naam staat in Genesis 33 vers 10.

Pniël was later eene stad in het Overjordaansche. In het Oude Testament komt ze meermalen voor. O.a. versterkte Jerobeam I het in de 10de eeuw v. C.

Pollux. Zie Castor en Pollux.

Pontius Pilatus. Zie Pilatus.

Pontus. Een landschap in Klein-Azië aan de Zwarte Zee. Dat ook hier Joden in de verstrooiing leefden leeren we uit Handelingen 2 vers 9 en 1 Petrus 1 vers 1.

Porcius Festus. Zie Festus.

Potifar. Overste der lijfwacht van den pharaö van Egypte. Hij kocht Jozef als slaaf; zie het artikel Jozef. De naam is eene andere spelling van het Egyptische Petephré of Petphra en beteekent: Het geschenk van Ra. Ra is de zonnegod. Deze beteekenis heeft ook eene andere vorm van den naam Potifar, namelijk:

Potifera. Een priester van On of Heliopolis (zonnestad) in Beneden-Egypte, wiens dochter Asnath met Jozef trouwde. Over de beteekenis van den naam Potifera zie het vorige artikel.

Prediker. Een van de later (± 200 v. C.) geschreven boeken van het Oude Testament. Het werk heet zoo naar Hoofdstuk 1 vers 1 en vele andere plaatsen waar sprake is van een man wiens eigennaam „Prediker" is, die sprekend wordt ingevoerd en van wien gezegd wordt dat hij Davids zoon Salomo is. — In het Hebreeuwsch heet het boek Kohèleth, welke naam stamt van het woord Kahaal

dat vergadering beteekent. Kohèleth moet dan iemand beduiden die in eene vergadering optreedt, dus een spreker of prediker. 't Zonderlinge is dat het Hebreeuwsche woord vrouwelijk is. Dus: predikster. Misschien de gepersonificeerde Wijsheid, later door Salomo voorgesteld. Maar het woord Kohèleth had zich reeds zoo vast gevestigd dat het onveranderlijk vrouwelijk bleef, hoewel het den man Salomo moest voorstellen. Zoo is de veronderstelling. — In de Grieksche Septuagintvertaling en in de Latijnsche Vulgata heet het boek: Ecclesiastes (van Ecclesia = kerk), dat kerkmensch of prediker beteekent.

Het werk „bevat lessen van levenswijsheid, naar het heet door Salomo, een wijze en een leeraar der wijsheid (Hoofdstuk 12' vers 9), gegeven. De slotsom waartoe zijn nadenken hem bracht is deze dat alles ijdelheid, d.i. doelloos en onnut is. Evenmin als in de natuur, welker verschijnselen zich steeds in eentonige afwisseling herhalen (Hoofdstuk 1 vers 2—11), is in het menschenleven een doel te ontdekken. Ook hier wisselen, altijd weder van voren af aan, droefheid en vreugde, werken en rusten, in eene door God vastgestelde orde, elkander af (Hoofdstuk 3 vers 1—15). Alles komt op den door God bepaalden tijd; daarom kan de mensch aan zijn lot niets veranderen en is al zijn streven en *werken* ijdel (Hoofdstuk 1 vers 14; 6 vers 10; 7 vers 13; 9 vers 11—13; 3 vers 9). IJdel is het jagen naar *rijkdom* en aanzien, want het genot dat de mensch ervan heeft staat in geen verhouding tot de moeite die hij er zich voor getroost (Hoofdstuk 2 vers 1—11); hij neemt er bij den dood niets van mede en blijft er zelfs niet door in herinnering bij het nageslacht (Hoofdstuk 4 vers 16; 5 vers 9—16); wellicht moet hij wat hij met veel inspanning zich verworven heeft, zonder er zelf iets van genoten te hebben, nalaten aan een die er niets voor gedaan heeft, of aan een dwaas (Hoofdstuk 2 vers 18—23). Ook *wijsheid* is ijdel; zij vindt niet hetgeen zij zoekt, en kan bepaaldelijk wat God doet niet doorgronden (Hoofdstuk 3 vers 11; 7 vers 23; 8 vers 17): zij is een bron van kwelling en verdriet (Hoofdstuk 1 vers 13, 16—18), ziet zich vaak miskend en haar werk door de dwaasheid bedorven (Hoofdstuk 9 vers 13—10 vers 3) en ten slotte wedervaart den wijze hetzelfde lot als den dwaas (Hoofdstuk 2 vers 14*b*—17). Zelfs de beoefening van *deugd* en godsvrucht bevredigt niet; want de rechtvaardige vergelding blijft in deze wereld dikwerf uit en is na den dood niet meer te verwachten (Hoofdstuk 3 vers 16—4 vers 1; 7 vers 15; 8 vers 10—14; 9 vers 1—10). Daarom zijn de dooden boven de levenden gelukkig te prijzen, en boven beiden zij die niet geboren zijn (Hoofdstuk 4 vers 2 en 3; 7 vers 1—6)". — Met deze woorden geeft de Leidsche Vertaling den sceptischen hoofdinhoud van het boek Prediker uitstekend weder. Ik zeg „hóófdinhoud", want niet de *geheele* inhoud is sceptisch. Het slot is juist zeer geloovig. — Waar nu volgens den hoofdinhoud des

boeks alle moeite en ijver ijdelheid is, daar geniete de mensch maar zooveel mogelijk van hetgeen God hem gaf. Eet, drink en wees vroolijk (Hoofdstuk 2 vers 24—26; 3 vers 12 en 22; 5 vers 17—19; 8 vers 15; 9 vers 7—10; 11 vers 9). — Na dezen zoo cynischen hoofdinhoud staat plotseling het zeer stichtelijke hoofdstuk 12, waarin de onsterflijkheid der ziel, zoovaak in het boek ontkend, weder wordt geleerd (vers 8). Daarom is het boek Prediker zoo raadselachtig. — Toch is wel aan te nemen dat één man het schreef. Immers de mensch is een vat vol tegenstrijdigheden en kan zeer wel op een moment twijfelzuchtig zijn maar daarna weder geloovig.

De auteur is niet Salomo. De auteur spreekt over hem als over een vroeger geleefd hebbend man, en klaagt over ongerechtigheid van regeerders, wat in den mond van een koning vreemd zou klinken, enz. Bovendien toonen zeer jonge taal en denkbeelden dat ze afkomstig zijn uit den tijd dat Grieksche taal en wijsbegeerte haren invloed gevoelen deden, dus na Alexander de Groote (333 v. C.), doch nog vóór den Makkabeeschen oorlog (167—164). Men zal niet ver dwalen wanneer men het ontstaan op ± 200 v. C. stelt en in den auteur iemand ziet, die Griekschen invloed op het voorvaderlijke Jodendom niet afkeurde. Geen wonder dat de latere Joden lang twijfelden of ze het boek tot hunne Heilige Schrift zouden rekenen of niet. Het is eigenlijk een wonder dat het is opgenomen. Misschien vond het tenslotte genade omdat het aan Salomo werd toegeschreven, omdat het slot zeer vroom klinkt, en ten slotte misschien.... omdat de sceptische toon een van de klanken is die de snaren van het menschelijk hart doen klinken, en men ook dezen (hoewel ten deele een wanklank) in het lied dat de bijbel zingt niet missen wou. Is dit zoo, dan pleit dit voor de wijdhartigheid van degenen die den Cánon des Ouden Testaments hebben vastgesteld.

De beroemdste stukken van Prediker, tevens geschikt om te lezen, zijn: Hoofdstuk 1 vers 1—11; Hoofdstuk 1 vers 12—18 en Hoofdstuk 12.

Men leze over dit merkwaardige boek: „Oostersch Fatalisme", door Prof. L. Knappert, bij Wink te Zaltbommel, 40 cents, ongeveer 1914.

Priester. Dit is een Grieksch woord: „presbuteros"; 't welk de vergrootende trap is van een woord dat „oud" beteekent. Presbuteros is dus letterlijk: de oudere. Dus: eerwaardige; oudste; enz. In onze taal is het verbasterd tot „priester". In het Hebreeuwsch „koheen", wat als „Cohen" een bekende Joodsche eigennaam is geworden.

De bijbel staat vol van priesters en dingen die met priesters in verband staan, te veel om hier op te noemen. — De toestand schijnt bij Israël aldus geweest te zijn, dat in de oudste tijden de huisvader of het stamhoofd de priesterlijke bediening uit-

oefende. Maar steeds meer werd het een officieel ambt. Langzamerhand werd het aan eene bepaalde kaste erfelijk verbonden. Men moest van den stam Levi zijn.

Steeds minder in getal werden ook de heiligdommen waar geofferd werd. Vroeger had men Dan, Bethel, Samaria, Jeruzalem, ja bijna elke bergtop, bijv. de Karmel, de Ebal, de Gerezim; zie die artikelen. Later, bijv. in Christus' tijd, was te Jeruzalem het eenige geoorloofde heiligdom, waar priesters, als middelaars tusschen Jehovah en de menschen dienst deden. Geen offer was geldig zonder hunne tusschenkomst. De heilige d. i. afgezonderde rol van den Joodschen priester was toen de zelfde als die van den huidigen Roomschen geestelijke. — Hoeveel priesters er waren weten we niet. Zeker zeer velen. Ze waren in 24 groepen verdeeld, die een voor een telkens voor eene week dienst deden (Lucas 1 vers 8). Een priester behoefde dus slechts in de week zijner bediening te Jeruzalem te wezen. Overigens kon hij elders wonen. — Het opperhoofd der priesters heette de Hoogepriester. En was er slechts één tegelijk; zie het artikel Hoogepriester. — Dan waren er nog Overpriesters (zie dat artikel); wat dat waren weten we niet.

De gewone priesters leefden waarschijnlijk van het deel van elk offerdier dat hun gegeven werd. Het huwelijk was hun geoorloofd. Zij mochten geen lichaamsgebrek hebben.

Na de verwoesting van den Jeruzalemschen tempel in 70 n. C. werden er door de Joden geen offers meer gebracht, en zijn er geen eigenlijke priesters meer.

Behalve het eigenlijke offeren moesten ze te Jeruzalem nog den tempel verzorgen, lampen en reukwerken onderhouden, voor de toonbrooden zorgen, op tijd bazuinen blazen, heilige geloften aannemen; en er van ontslaan; van echtbreuk verdachte vrouwen verhooren; schattingen ontvangen; aan het volk de wet leeren, recht spreken, enz enz.

Prikkel. Zie Verzenen.

Prisca. De vrouw van Aquila. Zie dat artikel.

Priscilla. Een verkleinings- of lievelingsnaam van Prisca; zie dat artikel.

Procla. De legendaire naam van Pilatus' huisvrouw; zie het artikel Pilatus (De vrouw van).

Profeet. Dit woord (afgeleid van het Grieksche woord proféteuein = uitspreken) duidt drie soorten van menschen aan. *1.* Iemand die in heilige vervoering onder moeielijke omstandigheden iemand de waarheid durft zeggen. Bijv. Jezus en Nathan. *2.* Iemand die het verborgene weet. Bijv. Samuël die weet waar de verloren ezelinnen van Kis zijn; 1 Samuël 9 vers 20. *3.* Iemand die de toekomst voorspelt. Bijv. Micha in 1 Koningen 22 vers 17.

De bijbel is vol van profeten, profetieën, profetische uitspraken. Te veel om hier op te noemen.

Wij onderscheiden in het Oude Testament bovenal oudere profeten als Elia en Eliza (± 850 v. C.), van wien we niets over hebben dan de overlevering omtrent hetgeen ze gesproken en verricht hebben; en jongere van wie we nog schriftelijke nalatenschap hebben. Deze laatste worden weder verdeeld in de Groote profeten: Jesaja, Jeremia en Ezechiël. En in de Twaalf kleine profeten: Hoséa, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habakuk, Sephanja, Haggaï, Zacharia en Maleachi. Over elk van deze raadplege men de afzonderlijke artikelen. Ze leefden alle vijftien tusschen 750 en 500 v. C.

Hoe wij ons dat voorspellen van de toekomst en het zien van verborgene dingen moeten voorstellen, weten we niet. Misschien hadden ze soms droomen, vizioenen. Misschien gevoelden ze een hooger inzicht te hebben, dat ze aan God toeschreven. Soms was het een extatische toestand, opgewekt door muziek; 2 Koningen 3 vers 15. Ja het profeteeren in 1 Samuël 19 vers 24 doet denken aan het onzinnige drijven van dansende derwisjen. — Vele voorspellingen van profeten zijn niet uitgekomen, zooals het tot in het oneindige herhaalde voorzeggen van vele profeten, dat het volk Israël weder groot zou worden.

De voornaamste kracht van het profetisme onder Israël ligt dan ook in het sub 1 genoemde: het in heilige vervoering waarheid spreken. In deze categorie kan men Johannes den Dooper en Jezus tot echte voorname profeten Israëls rekenen.

Profetenschool. Een instelling van dien naam komt in het Oude Testament meermalen voor. Wat het was weten we niet. Misschien een soort van stichting waar profetenjongeren of leerlingen samenwoonden, onder toezicht van een ouderen profeet. Maar of men daar werd opgeleid tot de kunst van waarzeggen, ofwel tot de noodige welsprekendheid om het volk te vermanen, weten we niet. Er was zulk een profetenschool (de Leidsche vertaling zegt: profetenhuis) te Rama, misschien onder toezicht van Samuël. David logeerde er; 1 Samuël 19 vers 19. Op de opgewonden oefeningen die aan dansende derwischen doen denken valt in vers 20—24 een eigenaardig licht. De bewoners van zulk een profetenschool heeten profetenzonen. Zij konden gehuwd zijn; 2 Koningen 4 vers 1. In verband met den profeet Eliza (± 850 v. C.) wordt op de profetenscholen nog gezinspeeld, o. a. in 2 Koningen 4 vers 28—41 en 6 vers 1—7. Maar later hooren we er niet meer van.

Proseliet. Het Jodendom had omstreeks het begin onzer jaartelling een zoo diepen indruk op vele heidenen gemaakt, dat ze velen Joodsche gebruiken, vooral sabbathsviering en inachtneming der spijswetten, overnamen, zonder nochtans geheel tot het Jodendom over te gaan. Dezulken heetten „godvreezenden" en waren Proselieten of Jodengenooten. Ze komen vaak in Han-

delingen voor, bijv. Hoofdstuk 13 vers 16,26,43 en 50, en gingen soms geheel tot het Jodendom over, maar meer tot het Christendom. In de Statenvertaling heeten ze soms „godsdienstigen". — Iemand die enkele Joodsche gebruiken hield heette een Proseliet der poort. Maar liet men zich zelfs besnijden dan werd men Proseliet der gerechtigheid genoemd. — Zie verder de artikelen Jodengenoot en Noachische geboden.

Protoplast. Zie Adam.

Psalmen. Het woord komt van het Grieksche psallein = op een snareninstrument spelen. Psalmos = het tokkelen op snaren, het zingen daarbij, en ten slotte ook: het lied, het loflied. Elk loflied kan een psalm genoemd worden, maar *wij* verstaan onder de psalmen speciaal de ons overgeleverde liederen die tot de liturgie van den Jeruzalemschen tempel behoorden. Zij staan in één boek, het Boek der psalmen, in het Oude Testament. In het Hebreeuwsch heet dit boek: Thehiliem = Lofliederen.

Het zijn er 150, uit verschillende tijden afkomstig, en tot één boek vereenigd als officieel gezangboek voor de tempelkoren van het Jeruzalemsche heiligdom. Reeds in Lucas 20 vers 42 en Handelingen 1 vers 20 is van het Boek der psalmen sprake. Evenwel is dit éene boek, misschien in navolging van de Mozaïsche wet, in 5 onderdeelen verdeeld geweest. Deze verdeeling is in onze psalmboeken vrijwel onzichtbaar geworden, doch bij nauwkeurig onderzoek ziet men dat er 5 onderdeelen zijn: Psalm 1—41; psalm 42—72; psalm 73—89; psalm 90—106; en psalm 107—150. Dit ziet men aan de onderschriften Psalm 41 vers 14; 72 vers 18—20; 89 vers 53 en 106 vers 48.

De psalmen werden op het tempelplein in de open lucht onder begeleiding van een orkest gezongen. Er was een orkestmeester. Hoe de koren ingericht waren en of er solo's gezongen werden, weten we niet. Waarschijnlijk bestond het zingen reeds van de oudste tijden af. — Enkele psalmen doen denken dat twee koren elkaar afwisselden. Misschien viel de gemeente soms in met een Amen of Hallelujah. Helaas weten wij er bijna niets van. — Evenmin van de vele opschriften die meer dan 100 dezer liederen hebben. Evenmin van het geheimzinnige woord Sela; zie evenwel vooral dat artikel. Wel weten we van bepaalde psalmen dat ze op bepaalde feestdagen werden gezongen, bijv. n°. 29 ten besluite van het Loofhuttenfeest.

Hoewel men gewoonlijk van de „Psalmen Davids" spreekt, zegt het boek zelf meermalen dat er andere dichters aan het woord waren, bijv. psalm 73—83, de liederen van Asaph. Waarschijnlijk zijn er allerlei bundeltjes van allerlei-dichters uit allerlei tijden in het huidige bijbelboek samengelezen. Volgens de huidige opschriften zijn er liederen bij van David, van Salomo, en zelfs een (n°. 90) van Mozes. Doch taal en inhoud duiden aan

dat ze na de ballingschap (586—538 v. C.) vervaardigd zijn, al mag soms een ouder lied tot grondslag hebben gediend.

Alle 150 zijn godsdienstig, maar zoo gemengd van toon, dat ze niet in te deelen zijn. Enkele kan men lofliederen noemen, als 18, 23, 29, 116; enkele boeteliederen, als 6, 32, 38, 39, 59; andere natuurliederen, vooral 104. Sommige zijn alphabetisch, zooals 119 en 145, wat aan de dichterlijkheid geen goed doet. Een eigenaardige eentonige stijl heeft n°. 136.

Dat de psalmen later aan David werden toegeschreven, vindt zijn oorzaak in teksten als 2 Samuël 1 vers 17—27, en 3 vers 33 of 1 Samuël 16 vers 14—23. In waarheid zijn de dichters dezer liederen de „vromen" onder Israël die zich tijdens de verdrukkingen door Perzen, Egyptenaren en Syriërs (van ± 500—150 v. C.) afscheidden van de groote massa der wereldsche Joden, die met de Grieksche beschaving meegingen. Het is het zangboek van de verdrukte gemeente Gods en een zwaarmoedige toon heerscht op vele plaatsen; zie vooral den beroemden psalm 42. Toch zal het ware Israël eens aan de spits der volken staan (de Messiaansche psalmen; bijv. n°. 2, 20 en 89). — Niet zonder grond meent men dat de meeste liederen van het laatste derde deel des boeks uit den tijd der Makkabeën zijn.

Zoolang de tempeldienst duurde (tot 70 n. C.) zijn daarbij Psalmen gezongen. Toen de tempel verwoest was en de synagoge de leiding des volks in handen nam, bleef ze het tempelliederenboek in eere houden. Sommige psalmen moesten als gebeden worden opgezegd, dagelijks of wekelijks. De Christenen namen den bundel van de Joden over, berijmden hem op honderde manieren, en zoo is dit boek zeker het meest populaire van alle 66 bijbelboeken geworden, in alle talen op alle wijzen gezongen, in kerk, samenkomst en huiskamer. — Bijzonder lezenswaard zijn n°. 1, 19, 23, 42, 103, 104, 148.

In den laatsten tijd heeft men nog een bundel andere psalmen ontdekt, de zoogenoemde „Psalmen van Salomo", stammende uit een lateren tijd dan onze canonieke. Uit het laatst van den voorchristelijken tijd. — In den allerlaatsten tijd heeft men een bundel beroemde geestelijke stukken uit de Europeesche literatuur verzameld, de zoogenaamde Psalmen van het Westen. In navolging daarvan heeft de Amsterdamsche Ds Beyerman een Psalmbundel van eigen maaksel uitgegeven, in 1916.

Psalter. Een in de Statenvertaling van Daniël 3 vers 7 genoemd muziekinstrument. De Leidsche Vertaling zegt: harp. Over de muziekinstrumenten der Ouden zijn wij niet juist ingelicht, zoodat het onmogelijk te zeggen is, wat precies bedoeld is. In elk geval een snareninstrument.

Ptolemaïs. De oude naam van Acco. Zie dat artikel.

Ptolemeüs. Zoo heeten vele koningen van Egypte na Alexander

den Groote. Diens rijk werd onder zijne bevelhebbers verdeeld. En Ptolemeüs, een Macedoniër, naar zijn vader, Lagus, Ptolemeüs Lagi (= zoon van Lagus) genaamd, en ook Soter (= Redder), kreeg Egypte, eerst als stadhouder, later als koning; dit laatste van 305—284 v. C. Hij wordt in Daniël 11 vers 5 genoemd: „De koning van het Zuiden, die sterk zal worden."

Ptolemeüs II Philadelphus (= Broederminnaar) regeerde van 284—246. Hij voerde veel oorlog met de Syriërs en gaf „om eene schikking te treffen", d. i. om den vrede te bekrachtigen, zijne dochter Berenice, met Palestina als huwelijksgift, aan Antiochus II van Syrië ten huwelijk. Maar deze riep na den dood van Ptolemeüs zijne verstooten gemalin, Laodice, terug, die eerst hem vermoordde, daarna Berenice en haar zoontje. Hierop wordt in Daniël 11 vers 6 gedoeld: het „redmiddel" is het huwelijk van Berenice; zijn kroost" is dat vermoorde zoontje; „zij zelve" is Berenice. „Hij die haar verwekt heeft", dat is dus Ptolemeüs II, was toen ook gestorven.

Ptolemeüs Euergetes (= Weldoener) I volgt daarna in de rij der Ptolemeüssen; hij regeerde van 246—221. Hij wordt in Daniël 11 vers 7 genoemd: een uit de spruiten harer wortels = een bloedverwant van genoemde Berenice. Hij was haar broeder, die den moord zijner zuster wreekte door aan Syrië den oorlog te verklaren en Laodice te doen dooden. Hij veroverde bijna geheel Syrië, en ook Palestina, dat nu weder onder Egypte kwam. Door een oproer in Egypte werd deze Ptolemeüs echter verhinderd geheel Syrie te veroveren, wat in vers 9 bedekt wordt aangegeven.

Ptolemeüs Philopater (= Vaderminnaar) regeert van 221—204. Ook in zijn tijd is er oorlog met Syrië. Antiochus de Groote trekt door Palestina zegevierend naar Egypte, maar wordt in 217 bij de grenzen verslagen, wat in Daniël 11 vers 10 en 11 bedektelijk wordt aangeduid. Ptolemeüs echter, overmoedig op de behaalde overwinning, verzuimde den vluchtenden vijand te vervolgen, welke zorgeloosheid hem ten val bracht; vers 12.

Dertien of 14 jaar later trok Antiochus weder tegen Egypte op; hier regeerde toen Ptolemeüs Epiphanes (= de Verhevene) van 204—181. Oproeren ontstonden in Egypte, o. a. van Joden die „een gezicht tot waarheid wilden maken" (een Messiasrijk stichten?), maar te vergeefs. Dit staat in bedekte termen in vers 14. Ook is Antiochus weder afgetrokken om Pergamum te gaan beoorlogen. Na dit overwonnen te hebben, kwam hij weder en versloeg Scopus, den bevelhebber van Ptolemeüs Epiphanes, bij Paneas, aan een der bronnen van den Jordaan. Deze wierp zich met 10.000 man in Sidon, „de versterkte stad," waar hij door Antiochus belegerd werd, totdat de honger hem tot de overgave dwong. Tevergeefs beproefde Ptolemeüs hem te ontzetten; dit

is de zin van vers 15. Later heeft Antiochus om politieke redenen zijne dochter Cleopatra, „een jong meisje", aan Ptolemeüs verloofd, doch het politieke doel dat hij hierdoor wilde bereiken, namelijk grooter macht te krijgen, is hem ontgaan: de Romeinen versloegen hem; dit staat in vers 17.

Ook onder Ptolemeüs Philometer (= Moederminnaar), regeert van 108—145, is er strijd geweest tusschen Syrië en Egypte. De Egyptische koning heeft zich, na eene nederlaag te Pelusium te hebben geleden, in handen van den koning van Syrië gesteld, terwijl zijn broeder, Ptolemeüs Physcon (= Dikbuik) zich van den troon meester maakte. Hierop slaat Daniël 11 vers 25 en 26. In 168 verzoenden Philometer en Physcon zich en de Syriërs vermochten niets tegen hen; vers 29.

Al deze Ptolemeüssen, waarvan de drie eersten goede vorsten zijn geweest, worden in het moeielijk verstaanbare Daniël (11) genoemd. Nog velen uit dit geslacht zijn gevolgd; zij heeten: de Lagiden (zie boven). Wij hebben hier van hen alleen datgene vermeld wat in den bijbel staat of er mede samenhangt.

Pua. Een van de Egyptische vroedvrouwen die de geboren jongetjes van de Israëlieten niet wilden dooden; Exodus 1 vers 15, 17 en 19.

Publius. De „voornaamste" van het eiland Melite (Malta), misschien de Romeinsche overheidspersoon, ten tijde dat Paulus er strandde. Het landgoed waar Publius woonde was bij de plaats van het ongeval; Handelingen 28 vers 7. Deze herbergde Paulus en zijne vrienden 3 dagen lang. De apostel genas bij die gelegenheid den vader zijns weldoeners van bloeddiarrhee; en later ook andere zieken. Zoodat hij populair werd en op het eiland eene goede behandeling ondervond.

Pul. I. Een land, genoemd in Jesaja 66 vers 19. Waarschijnlijk een schrijffout voor Put, dat misschien een ten Zuiden van Egypte aan zee liggend land was. Zie het artikel Put.

Pul. II. Over het sinds de scheuring van 943 bestaande Noordrijk Israël regeerde van 745—735 koning Menahem. In zijne dagen begon de Assyrische macht zich Westwaarts tot de Middellandsche zee uit te breiden. 2 Koningen 15 vers 19 zegt dat de Assyrische koning Pul Israël overviel, doch dat Menahem hem voor 1000 talenten zilver of 4 millioen gulden afkocht, opdat Pul hem in zijne geusurpeerd koningschap zou sterken en weder aftrekken. Dit geschiedde. — De Assyrische opschriften nu kennen geen koning Pul; volgens deze heeft Menahem in 738 schatting betaald aan Tiglath Pilezer III. Deze moet dus bedoeld zijn. Misschien was Pul een bijnaam van hem, of een naam dien hij vóór zijne troonsbestijging droeg. Is dit zoo, dan regeerde hij van 745—728.

In 733 kwam hij nogmaals tegen Israël oorlog voeren. Resin,

de koning van Syrie (Damascus), en Pekah, de koning van Israël hadden n.l. een verbond tegen Ahaz, den koning van Judéa, gesloten, en belegerden Jeruzalem, enz; 2 Koningen 16 vers 5 en 6. En nu had Ahaz Tiglath-Pilezer te hulp geroepen en hem vele van de tempel- en paleisschatten gegeven; vers 7 en 8. Tiglath-Pilezer luisterde naar hem, veroverde na een beleg van bijna 2 jaar Damascus, doodde Resin, voerde de bevolking in ballingschap (vers 9), trok vervolgens Zuidwaarts en veroverde de Noordelijke deelen van Palestina en een deel van het Overjordaansche en voerde ook hier de bevolking in ballingschap naar Assyrië; 2 Koningen 15 vers 27—29. Dit is de *eerste* wegvoering van de Joden.

Het bovenstaande is geschreven in de veronderstelling dat Pul en Tiglath-Pilezer III dezelfde zijn. De laatste naam wordt ook wel aldus geschreven: Tiglath-Pilneser.

Purim. Spreekt uit: Poerim. Een Joodsch feest, nu nog gevierd en waarschijnlijk ontstaan een paar eeuwen voor Christus, toen het Joodsche volk, niet meer stáátkundig-zelfstandig, doch onderworpen aan Grieken, behoefte had zich toch als Joodsche *natie* te handhaven. Toen ontstond het boeiende volksverhaal Esther (zie dat artikel), waarin de Joden erg verdrukt worden door een zeer boozen onderdrukker, Haman genaamd, een Perzischen onderkoning, die door het lot (in het Perzisch: Pur) vaststelt dat alle Joden in het voorjaar op zekeren (door dat lot bepaalden) dag zullen worden vermoord. De toeleg mislukt. Groote vreugde onder de Joden. Haman opgeknoopt.

Deze gedachtengang deed het Purimfeest ontstaan en blijven bestaan. Het was een groot blij *nationaal* feest, al was de geest die het ingaf min edel. Het boek Esther, waarin dit alles beschreven is, vlamt van haat tot den vijand. — Dat het Poerimfeest, gegeven de levendige Oostersche naturen, met lawaai werd gevierd, was de oorzaak dat het woord „poerim" nóg gebruikt wordt voor „drukte- en lawaaimakerij", maar dan met de bijbeteekenis van „geurmakerij". — Een van de wijzen van Purimvieren is, dat allen in de synagoge een stukje papier hebben met den naam van Haman er op. Dan neemt ieder een hamertje, en ranselt zoo den ouden vijand nog eens op den kop.

Sommigen veronderstellen dat het Purimfeest oorspronkelijk is ontstaan bij Joodsche ballingen in Perzië, die aan een ons onbekend dreigend gevaar waren ontsnapt, maar dat het later naar Palestina is overgeplant. Toen nu eeuwen lang (van 586—164 v. C.) de Joden hun zelfstandig volksbestaan moesten missen, schreef men, om het nationalisme weder aan te wakkeren, het boek Esther, dat tevens dienen moest om het Purimfeest te verklaren; zie vooral Hoofdstuk 3 vers 7. — Wat het woord „purim" in werkelijkheid beteekent weet men niet. Sommigen

denken dat het een verbastering is van het Babylonische poehr(oe), dat de godenvergadering aanduidde, waarin onder voorzitterschap van den god Mardoek (zie het artikel Merodach) het lot der menschen in het ingetreden jaar bepaald werd. Het was dus niet willekeurig, met dien naam het begrip van „lot" te verbinden.

Volgens sommigen is het Purimfeest een Babylonisch feest en herinnert niet alleen het woord poer aan poehroe (zie boven) maar zijn de namen Esther, Mordechaï en Haman niets anders dan de weinig veranderde namen van de Babylonische goden Isthar (zie het artikel Astarte), Mardoek en Hamman. De tijd van het Purimfeest valt dan ook samen met den Babylonischen nieuwjaarsdag, waarop de goden hunne poehroe (zie boven) hielden.

Het Purimfeest, ook de Mordechaï-dag (zie het artikel Mordechaï) genaamd, valt een maand vóór het Joodsche Paaschfeest.

Purper. Eene kleurstof ontleend aan de exemplaren van sommige soorten van zeeslakken in de Middellandsche zee. Verschillende soorten gaven ook verschillende soorten van purper, dat dus oorspronkelijk meer een soort van kleurstof dan een bepaalde kleur aanduidde. Men had zwart, loodkleurig, violet of schitterend rood purper. Om zijne kostbaarheid werd het slechts door de allervoornaamsten en rijksten gedragen. Ook door Joodsche priesters en bij het Joodsche heiligdom kwam het voor. Van 8000 slakken verkreeg men 1 gram purper.

Put. Een in het Oude Testament, o.a. Genesis 10 vers 6 genoemd volk. Men weet niet welk bedoeld is. Volgens sommigen een deel der Noordkust van Afrika, bij of in Lybië, volgens anderen het zelfde als 't land Punt dat ten Zuiden van Egypte aan zee gezocht moet worden. In elk geval een Afrikaansch land. Zie ook het artikel Pul. I.

Puteoli. Thans Pozzuoli, een haven vlak bij Napels, en in Christus' tijd zeer druk bezocht, dewijl voor de van het Zuiden komende schepen geen volkomen zekere haven verder Noordwaarts tot Rome toe werd gevonden, en de passagiers daar veelal zich ontscheepten om verder over land naar Rome te gaan. Ook Paulus op zijne reis als gevangene; zie Handelingen 28 vers 12.

Q.

Quadraatschrift. Zie Samaritaan.

Quartus. Door Paulus om wij weten niet welke reden „de broeder" genaamd, een Christen te Corinthe, van wien Paulus in Romeinen 16 vers 23 de groeten overbrengt aan de gemeente te Rome, waar hij zeker thuis behoorde. Zijn naam duidt dit ook aan. „Quartus" is een Latijnsch woord dat „de vierde" beduidt. De

Romeinen noemden hunne kinderen soms zeer zakelijk naar het rangnummer hunner geboorte. Zoo was Tertia (= de derde) eene gewone meisjesnaam.

Quirinius Zie Cyrenius.

R.

Raad. De Hooge Raad, met een Grieksch woord Sunhedrion (= samenzitting) (in het Joodsch verbasterd tot Sanhedrin) genaamd, was het hoogste regeerings- en rechtscollege in het latere Israël. Wanneer het Sanhedrin ontstaan is, weten we niet; allicht na de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.). Het heeft zijne macht uitgeoefend tot de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. toe. — De Raad bestond uit 71 leden, meest priesters en Levieten. Voorzitter was de hoogepriester. Het college besliste in zaken zoowel van staatkundigen als van godsdienstigen aard. Het had soms zelfs het recht om koningen te verkiezen en wereldlijke overheden ter verantwoording te roepen. Het had het recht van doodstraf, totdat de Romeinen dit aan zich trokken. Daarom moest, nadat Jezus door het Sanhedrin des doods schuldig was geoordeeld, de Romeinsche stadhouder dit vonnis nog bevestigen; Johannes 18 vers 31. — De zittingen van den Raad werden meestal gehouden in een vertrek bij den tempel. In de dringende rechtszaak van Jezus, die nog in den nacht moest zijn afgeloopen, vergaderde men in het paleis van den Hoogepriester; Mattheüs 26 vers 3.

Raadsman. Zie Pinksteren.

Raämses. Een van de beide voorraadsteden, die de onderdrukte Israëlieten in Egypte moesten bouwen, waarschijnlijk ook als vestingen tegen Oostelijke naburen; Exodus 1 vers 11. Zij lag ten Oosten van de Nijldelta in eene streek die „land van Raämses" heet; zie Genesis 47 vers 11; in het landschap Gosen, waar de Israëlieten zich in Jozefs tijd hadden mogen vestigen. Bij den uittocht onder Mozes nam de tocht bij Raämses een aanvang; Exodus 12 vers 37. — Zij lag aan het kanaal dat onder Ramses II of den Groote in ± 1350 v. C. van af den Oostelijksten of Pelusischen Nijlarm Oostwaarts gegraven werd, door Pharaö Necho, in 610 v. C. tot de Roode zee werd voortgezet en onder Ptolemeüs Philadelphus (regeert 284—246) weder werd hersteld.

Daar Raämses waarschijnlijk naar den pharaö Ramses heet, en eigenlijk misschien Pi-Ramses (stad van Ramses) genoemd moet worden, vermoedt men wel dat de pharaö der onderdrukking inderdaad Ramses geweest is, n.l. Ramses II Miamoen, door de Grieken Sesostris genaamd, die in de 14de eeuw v. C. niet minder dan 67 jaar regeerde. Hij was een van de machtigste vorsten die Egypte

ooit gehad heeft, en die trachtte door het stichten van steden en tempels zijn naam te vereeuwigen.

Rabba. Afgeleid van het Hebreeuwsche woord Rab = groot. Rabba = de Groote stad. Bedoeld is de hoofdstad van Ammon, het land ten Oosten van Midden-Palestina. Ter onderscheiding van andere Rabba's heet het ook wel Rabbat-Ammon. Het komt herhaaldelijk in het Oude Testament voor. De bekendste plaats is 2 Samuel 12, waar Davids generaal Joab haar belegert. David zelf was thuis. Tijdens dit thuis-zijn had de affaire-Bathseba plaats. Joab veroverde de waterstad, d.i. de benedenstad die aan het water, aan de beek, gelegen was (vers 26) en noodigde David uit om de citadel in te nemen en de eer aan zich te houden van de stad definitief te hebben genomen. In Jeremia 49 komt het echter weder als onafhankelijk voor. Na de Babylonische ballingschap, nadat dus de Aziatische grootmachten gewoed hadden, staat de stad meest onder Egypte. Ptolemeüs Philadelphus (regeert 284—246) noemde haar Philadelphia; tot in den Romeinschen tijd bloeide ze en werd prachtig versierd.

Hare bouwvallen behooren nog onder de schoonste van Palestina. De plaats heet thans Amman (Ammon), en is een dorpje te midden van uitgestrekte ruïnen, een uur ten Westen van den Hedsjasspoorweg, iets ten Oosten van de Noordpunt der Doode zee. De citadel bestaat nog, evenals resten van Thermen (warme baden), van een 900 Meter lange zuilenrij, van een theater, enz. enz. (Baedeker; die een plattegrond geeft).

Rabbi. Een Hebreeuwsch woord, afgeleid van rab = groot. Rab-bi beteekent: mijn groote; mijn heer. Het was een eeretitel in Palestina in Jezus' dagen. Thans ook nog van Joodsche geestelijken. Schriftgeleerden en pharizeërs werden volgens Mattheüs 23 vers 7 gaarne zoo genoemd. Ook Jezus wordt herhaaldelijk in het Nieuwe Testament „rabbi" genoemd, o.a. Mattheüs 26 vers 25 en 49. Johannes de Dooper wordt ook een enkelen keer, in Johannes 3 vers 26, zoo begroet.

Een versterkte vorm van Rab was Rabban of Rabbon; daarvan is afgeleid: Rabbouni (spreek uit: Rabboeni) dat slechts in Marcus 10 vers 51 en Johannes 20 vers 16 voorkomt en hetzelfde beduidt als Rabbi. Soms wordt het aldus gespeld: Rabboni.

Rabboni. Rabbouni. Zie Rabbi.

Rabmag. Een in Jeremia 39 vers 3 en 13 voorkomende titel, samengesteld uit rab = groot, en mag = magiër. De titel beduidt: Opperhoofd der magiërs of geleerden. In de Statenvertaling heeft het den schijn een eigennaam te wezen. Maar er moet eigenlijk staan: de rabmag Nergalsereser = de rector magnificus Nergalsareser. Hij behoorde onder de voorname omgeving van Nebucadnezar toen deze Jeruzalem veroverde.

Rabsake. Een woord dat voor Hebreeuwsche ooren ongeveer

zoo iets als „opperschenker" kan beduid hebben, maar in het Assyrisch waarschijnlijk opperhoofdman of overste beteekent. Het was een voornaam dienaar van den Assyrischen koning Sanherib, die in 701 v. C. in gezelschap van andere gezanten met een leger naar Jeruzalem werd gezonden om de stad op te eischen; 2 Koningen 18 vers 17. Hoe de eigennaam van den bedoelden rabsake was, wordt niet gezegd. Hij was de woordvoerder van het gezantschap, plaatste zich dicht bij de muren aan den Zuidkant der stad en hield eene redevoering die zeer politiek was ingekleed om de Jeruzalemmers over te halen de stad over te geven; vers 19—25. De Joodsche oversten waren zóó bevreesd dat hij het volk zou overhalen, dat ze hem verzochten niet Hebreeuwsch maar Syrisch te spreken; dan kon het volk hem niet verstaan; zij zelven verstonden het wel; vers 26. Natuurlijk luisterde de rabsake niet naar dezen naïeven raad, maar sprak nu speciaal het gewone volk zeer listig toe; vers 27—35. Evenwel zonder gevolg. De rabsake moest onverrichter zake terug keeren en aan zijnen meester, die elders de stad Libna (zie dat artikel) belegerde melden dat Jeruzalem zich niet overgaf; 2 Koningen 19 vers 8.

De Statenvertaling schrijft het woord Rabsake alsof het een eigennaam is. Evenals het volgende woord Rabsaris.

In Jesaja 36 vers 2, waar het zelfde verhaal voorkomt, is de rabsake de éénige gezant. Van de anderen wordt gezwegen.

Rabsaris. Evenmin als het vorige een eigennaam. Maar een titel, en wel van een voornaam dienaar van koning Sanherib van Assyrië; 2 Koningen 18 vers 17. Rab-saris beteekent: overste der gesnedenen, overste der eunuchen, overste der hovelingen, opperkamerheer. In al de woorden die met „Rab" beginnen beduidt deze eerste lettergreep: meester of overste; zie het artikel Rabbi.

De rabsaris van 2 Koningen 18 vers 17 werd in 701 v. C. met andere gezanten en een leger gezonden door Sanherib koning van Assyrië (die de stad Lachis belegerde) naar Jeruzalem om deze stad over te halen zich vrijwillig over te geven.

Ook bij de inneming van Jeruzalem in 586 v. C. komt een rabsaris voor, een man wiens naam in verschillende vertalingen verschillend geschreven wordt, in de Statenvertaling Sarsechim, in de Leidsche Nebusjazban; Jeremia 39 vers 3; in vers 13 heet hij in de Statenvertaling Nebusazban. De Hebreeuwsche tekst is ten opzichte van dezen naam ietwat geschonden.

Rachab. Toen, na Mozes' dood, Jozua, de nieuwe aanvoerder der Israëlieten, aan den Oostoever des Jordaans bij Jericho met zijn volk was aangekomen, zond hij twee verspieders uit om de genoemde stad te verspieden. Ze gingen en namen te Jericho hun intrek bij een hoer, Rachab genaamd; Jozua 2 vers 1. Toen ze nu dreigden ontdekt te worden, verborg zij hen onder vlasstengels op haar platte dak; vers 2—6. Tot de Jerichoërs zeide ze dat er wel

vreemdelingen bij haar geweest waren, maar dat ze reeds naar den Jordaan waren vertrokken. In die richting ging men dus zoeken; vers 7. Zijzelve klom op het dak en zeide den verstopten verspieders, dat ze, gezien de gebleken sterkte van Israël, deszelfs zijde koos. Ze bezwoer hen dat ze bij de inneming der stad haar en hare familie zouden sparen, waarop die 2 mannen bij eede betuigden dat dit geschieden zou. Daarop liet zij ze aan een touw van den stadsmuur, waarop of liever waarin ze woonde (vers 15) (zulk een muur was misschien 10 of 15 Meter dik) neer, naar buiten. De mannen rieden haar aan een scharlaken draad aan haar venster te binden. Haar huis zou dan gespaard worden; vers 18—21. — Toen de stad werd ingenomen hield men woord; vers 17; Rachab en de haren werden naar buiten geleid en bleven in het leven; vers 22 en 23.

Deze vrouw is eigenlijk niets dan een landverraadster, die, ziende dat de vijand sterker is, zich bij hem aansluit. Daar ze echter de partij der Israëlieten trok, is de Israëlietische literatuur (het strekt haar niet tot eer!) sterk op hare hand. Zij heet er de vrouw van Salma, of Salmon en de moeder van Boaz, Davids en Jezus' voorvader; zie 1 Kronieken 11 vers 11 en Mattheüs 1 vers 5. Zij is dus een van Jezus' voormoeders. Hebreën 11 vers 31 noemt haar onder de geloofshelden! En Jacobus 2 vers 25 roemt haar om haar goed werk! Bewijs hoe krachtig de eerste Christenen onder Joodsche-ideeëninvloed bleven.

Geen wonder dat men beproefde haar schandelijk beroep te verdonkeremanen. Men maakte haar tot eene waardin, en tot een bijvrouw. Maar Jozua 2 vers 1 laat geen andere verklaring toe dan: eene publieke vrouw.

Rachab en Jaël, twee verraderlijke vrouwen, misdadigsters, maar door den bijbel geprezen (omdat ze vóór Israël waren), zijn 2 treurige voorbeelden van het feit dat chauvinisme het zedelijk oordeel verduistert. In Engeland wordt gesproken van Rachabthreaded lips = Rachabdraadlippen = roode lippen.

Rachel. De jongste dochter van Laban, geboren in Mesopotamië, schoon van gestalte en uiterlijk; Genesis 29 vers 16 en 17. Zij ontmoet haren zwervenden neef Jakob bij een put; bij de eerste ontmoeting kust hij haar reeds; vers 6—11. Terstond krijgt hij haar lief, dient zijn oom 7 jaar lang om haar te verdienen; vers 18—20. Bij de huwelijksplechtigheid wordt hem echter de oudere dochter, Lea, met de fletse oogen (vers 17) in handen gestopt; vers 24; hij moet dan nogmaals 7 jaar zijn schoonvader dienen; vers 27. — Rachel was eerst onvruchtbaar; vers 31. Om kinderen te krijgen, gaf zij hare slavin Bilha aan haar man. Uit haar kreeg ze 2 zonen, Dan en Naphtali; Genesis 30, vers 1—8. Eindelijk kreeg ze ook zelf een zoon, dien ze Jozef noemde; vers 22—24.

Met haar man en zijne geheele familie vluchtte ze van haren va-

der weg; zelve stal ze diens huisgoden (Genesis 31 vers 19), wist ze met slimheid voor de speurzucht van Laban te verbergen (vers 34 en 35), en kwam veilig in Kanaän aan. Toen ze daar een tijd gewoond hadden, kreeg ze nog een zoon te Ephrat (Genesis 35 vers 16) dat denkelijk ten Noorden van Jeruzalem moet gezocht worden; zie het artikel Ephrata. Stervend zeide ze: Noem hem Ben-oni = zoon van mijn rouw. Maar Jakob veranderde dezen naam in Ben-jamin (= zoon der rechterhand) (zie echter het artikel Benjamin) en zette een gedenkteeken op haar graf (vers 16—20), eenen wijsteen. Volgens 1 Samuël 10 vers 2 bestond dit graf er nog in Sauls tijd, ± 1000 v. C., en wel ten Zuiden van Rama en ten Noorden van Jeruzalem. Voor Rachels kinderen Jozef en Benjamin bleef vader Jakob een groote voorkeur gevoelen.

Te Rama, in de nabijheid van Rachels graf, werden na Jeruzalems val in 586 v. C. de Joodsche ballingen verzameld om naar Babel gevoerd te worden. Vandaar dat de toen levende profeet Jeremia zich voorstelt dat de schim van Rachel daar geen rust kan vinden maar „weent" omdat „hare kinderen" (afstammelingen) „er niet meer zijn" = in ballingschap zijn weggevoerd; Jeremia 31 vers 15. — Nu is de naam Ephrath, dat „vruchtbaar oord" kan beteekenen, ook de naam voor de streek waarin Bethlehem lag, volgens Ruth 1 vers 2 en andere plaatsen. Zoo is er verwarring ontstaan. In Genesis 35 vers 19 voegde iemand bij de vermelding van Ephrath als Rachels rustplaats de aanwijzing: „dat is Bethlehem". Zoo komt het dat men later Rachels graf bij Bethlehem ging zoeken. — Zoo ontstond Mattheüs 2 vers 18. De kindermoord te Bethlehem vermeldend zegt de Evangelist dat Rachel daar weent om die kinderen. Hij haalt Jeremia 31 vers 15 aan, denkend dat Rachel bij Bethlehem begraven lag. En nog steeds wijst men u daar haar graf, iets ten Noorden van de stad. In de 7de eeuw stond er een steenen pyramide; thans een steenen gebouw, de koebbet Rahil, bij Mohammedanen, Christenen en vooral Joden zeer vereerd. De muren zijn met namen van bedevaartgangers bedekt. Er is een moderne Sarkophaag in (Baedeker).

De naam „Rachel" beteekent: ooi.

Rages. Eene voorname stad van Medië; hare bouwvallen liggen niet ver van het huidige Teheran in Perzië. Rages was de woonplaats van Gabaël, den bankier van Tobias, een der hoofdpersonen uit het apocryphe boek Tobias (zie dat artikel). Tobias' zoon Tobias reist uit zijne woonplaats Ninevé naar Rages om geld te halen, en ondervindt op deze reis alle avonturen die het aan hem gewijde boek vertelt.

Raguël. Een Joodsche balling te Ecbatana, in Medië, ongeveer in het jaar 700 v. C. Een van de slachtoffers van den inval der Assyriërs in Noord-Palestina in 733 v. C., onder Tiglath-Pilezer

of Pul; zie 2 Koningen 15 vers 29. Hij is een familielid van den hoofdpersoon Tobias uit het apocryphe boek van dien naam en geeft hem zijne dochter Sara tot vrouw; zie het artikel Tobias. — De naam Raguël is eene andere schrijfwijze van „Rehuël" dat in het Oude Testament voorkomt; zie het artikel Rehuël. Het beteekent „vriend Gods".

Rahab. Andere spelling voor Rachab. Zie dat artikel.

Raka. Volgens Mattheüs 5 vers 22 een scheldwoord, dat in Christus' dagen bij de Joden in gebruik was. Wat het beduidde weet men niet zeker. Denkelijk: leeghoofd.

Rama. Dit Hebreeuwsche woord beteekent „hoogte" en het is dus geen wonder dat verscheidene plaatsen in Palestina zoo heetten. De bekendste is Rama in den stam Benjamin 2 uur ten Noorden van Jeruzalem. Het was de stad van den richter Samuël, ± 1050 v. C. Hij werd er geboren (1 Samuël 1 vers 19), woonde en sprak er recht als volwassen man (Hoofdstuk 7 vers 17 en 8 vers 4), en bleef er ook als grijsaard, toen Saul koning was geworden (Hoofdstuk 15 vers 34 en 16 vers 13). Hij is er tevens gestorven en begraven; Hoofdstuk 25 vers 1.

De stad was na de scheuring van 943 v. C. een der Zuidelijkste steden van het Noordrijk Israël, en werd door koning Baëza in ± 900 v. C. versterkt, doch door Aza weder ontmanteld; zie 1 Koningen 15 vers 16—22. Later is de plaats waarschijnlijk Ha-ramathaïm genaamd, wat „de twee hoogten" beteekent, en is dit verbasterd tot Arimathéa, de geboorteplaats van dien Jozef die Jezus' lijk begroef.

Over Rama in Gilead zie men het artikel Ramoth.

Ramathaïm-Zophim. Andere naam voor Rama in Benjamin; zie het vorige artikel.

Ramath-Lechi. Andere naam voor Lechi. Zie Lechi.

Ramoth. I. Eenige plaatsen in Palestina heeten zoo. Het bekendste is Ramoth-in-Gilead, in het Overjordaansche. De Leidsche vertaling noemt ook deze plaats „Rama". 't Is het zelfde woord. Rama is het enkelvoud. Ramoth het meervoud, en beteekent: hoogten.

Ramoth-in-Gilead speelt in het koningentijdvak (van ± 1000—586 v. C.) herhaaldelijk eene rol. Vooral in de oorlogen tusschen Syriërs en Israëlieten werd er veel gestreden. Herhaaldelijk bevond het zich in andere handen. De bekendste gebeurtenissen die er geschiedden zijn het sneuvelen van koning Achab in 861 v. C. (zie 1 Koningen 22 vers 29—35) en het tot koning zalven van Jehu door een dienaar van den profeet Eliza in 847 v. C. (zie 2 Koningen 9 vers 1—10).

Sommigen meenen het terug te vinden in het tegenwoordige Es-Salt, eene stad met 15.000 inwoners, maar Baedeker zegt dat Ramoth Noordelijker moet hebben gelegen.

In Jozua 13 vers 26 komt een Ramoth-Mizpa (volgens de Leidsche vertaling Ramath-hammispe) voor, waarom sommigen Ramoth en Mizpa vereenzelvigen. Echter zonder voldoenden grond.

Ramoth II. Een kostbare stof, eenige keeren in het Oude Testament, o.a. Job 28 vers 18 genoemd. Men weet niet wat het is. De Leidsche vertaling vertaalt het met „paarlen".

Rantsoen. Dit woord komt in de Statenvertaling eenige keeren voor in de beteekenis van losprijs. Bijv. Job 36 vers 18: rijkelijke offers zijn een rantsoen of losprijs om Gods straf te ontgaan. Maar vooral zijn bekend Mattheüs 20 vers 28, Marcus 10 vers 45 en 1 Timótheüs 2 vers 6, waar staat dat Jezus zijn leven gaf als een rantsoen (losprijs) voor velen.

Het denkbeeld dat de toorn van de vertoornde godheid kon gebluscht worden door offers, vooral bloedige offers, is aan de geheele oudheid, niet alleen Joden, maar ook Romeinen, Grieken, Aziaten, gemeen. Het kostbaarste offer was het werkzaamste. Dus dat van een mensch. En bovenal dat van een adellijk mensch. Om den ondergang van de stad te ontgaan offerde koning Mesach den kroonprins, offerden de Carthagers kinderen van adellijken huize. Maar het bloed van den godmensch Jezus ging boven alles.

Rapha. Zie Rephaïm.

Raphaël. Letterlijk beteekent het woord: „God geneest". Het is de eigennaam van een der zeven aartsengelen, die naar het geloof der Joden-sedert-de-tweede-eeuw-voor-Christus aan het hoofd van Gods hemelsche dingen staan. In het apocryphe boek Tobias is Raphaël de engel die, van den hemel gezonden, in menschengedaante als gids optreedt van den jongen Tobias; zie dat artikel. Als zoodanig is hij vaak door Rembrandt geschilderd. Hij maakt zich ten slotte in Tobias 12 vers 15 bekend.

Rebekka. Dochter van Bethuël, den zoon van Abrahams broeder Nahor. Zij was zeer schoon van uiterlijk (Genesis 24 vers 15) en woonde in Haran in Mesopotamië. Haar oudoom Abraham was toen reeds naar Kanaän verhuisd en had zijnen slaaf Eliëzer gezonden om in zijn oude vaderland eene vrouw voor zijnen zoon Isaäk te zoeken; Genesis 24 vers 1—9. Heel toevallig ontmoetten Eliëzer en Rebekka elkaar bij een waterput, waar zij de kameelen van den ouden man drenkte. Deze bemerkte daardoor (zie vers 14) dat zij de door God gewilde echtgenoote was en vroeg haar, nadat zij hem mede naar huis had genomen. De rijke geschenken welke hij haar tot tweemaal toe gaf (vers 22 en 53) maakten een gunstigen indruk op haar en haren broeder Laban. Deze speelt in het verhaal eene werkzame rol, zoodat men denken moet dat Rebekka's vader Bethuël reeds overleden is. De moeder, Milka, wordt een enkelen keer genoemd; vers 54. Zie het artikel Bethuël.

Het meisje stemde toe, nam hare voedster en hare slavinnen mede, en trok met Eliëzer naar Kanaän, waar ze met Isaäk huwde.

Na 20-jarige onvruchtbaarheid (Genesis 25 vers 20 en 26) werd zij zwanger en de moeder van tweelingen; Ezau en Jakob, die niet op elkaar geleken. De ruwe Ezau werd de lieveling van Isaäk, maar de beschaafdere Jakob van Rebekka; lees Genesis 25 vers 21—28. Hare voorliefde ging zóó ver, dat ze Jakob hielp om op listige wijze zijn ouden blinden vader te bedriegen en aan Ezau den vaderzegen te ontstelen; Genesis 27 vers 1—40. Toen ze echter zag dat Ezau Jakob wilde dooden, wist ze den laatste veilig te verwijderen onder het voorwendsel dat de heidensche vrouwen van Ezau haar walgden, dat Jakob geen gevaar mocht loopen zoo eene te huwen en dat hij dus naar Mesopotamië moest gaan om uit hun eigen familie eene vrouw te zoeken; Genesis 27 vers 42—28 vers 5. Of zij haren lieveling nog ooit heeft terug gezien, meldt de bijbel niet; alleen dat ze in het familiegraf te Machpela is bijgezet; Genesis 49 vers 31.

Uit haar leven is nog het volgende bekend: toen hare beide jongens nog beide bij haar en haren man waren, was er eens hongersnood. Men zocht zijne toevlucht in het land der Philistijnen. Nu was Rebekka in die mate schoon, dat Isaäk vreesde dat men hem zou dooden om haar meester te worden, en strooide nu rond dat de vrouw zijne zuster was. De koning, Abimélech, echter zag dat Isaäk met Rebekka stoeide („jokte" zegt de Statenvertaling), ontdekte dat ze zijn vrouw en niet zijne zuster was, en gebood dat niemand haar deren zoude; Genesis 26 vers 1—11. Een dergelijk verhaal bestaat van Abraham en Sara; Genesis 12 vers 10—20.

Op eene bijzonderheid in haar zwangerschap, in Genesis 25 vers 22 en 23 vermeld, komt Paulus in Romeinen 9 vers 10— 13 terug.

Rechab. I. Met zijn broeder Baëna de moordenaar van Sauls zoon Isboseth; zie dat artikel.

Rechab. II. Een stamhoofd der Rechabieten; zie dat artikel.

Rechabieten. Een stam van menschen, die terwijl de Israëlieten reeds sinds vele eeuwen vaste woonplaatsen in Palestina hadden, nog steeds als nomaden rondzwierven. Jonadab, de zoon van Rechab, hun geestelijke vader, had hun bevolen, nimmer een akker te bezaaien, steeds in tenten te wonen en ook nimmer wijn te drinken, een wijnberg te bezitten, enz.

Bovengenoemde Jonadab leefde in den tijd van koning Jehu van Israël, die regeerde van 847—820. Beiden waren echte ijveraars voor Jehovah en oude zeden, en tegenstanders van al wat nieuwerwetsch en uitheemsch was, zooals de Baäldienst. Jonadab hielp daarom den laatste uitroeien; 2 Koningen 10 vers 15—25. Zijne geboden werden door zijn stam trouw in acht genomen. Dit blijkt uit het merkwaardige verhaal van Jeremia 35. Dit speelt omtrent 600 v. C. Nebucadnezar de koning van Babel had

een inval gedaan in Palestina; Jonadabs volgelingen, die naar zijnen vader „de Rechabieten" heeten (wat zonderling is; eigenlijk moest men ze Jonadabieten noemen, daar Jonadab hun geestelijke vader was) waren binnen Jeruzalem gevlucht. Op Jehovahs bevel bood Jeremia hun wijn aan. Maar zij weigerden standvastig. De profeet stelde hen tot voorbeeld aan de Israëlieten. Jehovah had hen vaak iets bevolen, maar ze hadden niet gehoorzaamd. Zij luisterden niet naar een Gód, terwijl de Rechabieten een mensch *wel* gehoorzaamden. Daarom zouden de Israëlieten gestraft, maar de Rechabieten beloond worden.

Naar hen noemt zich eene bekende huidige geheelonthoudersvereeniging.

Regen. 's Zomers regent het in Palestina bijna nimmer. Maar 's winters veel. Er vallen in Palestina jaarlijks bijna evenveel millimeters water als bij ons. Te Jeruzalem 661 mill. Maar de regentijd is er meer in vaste perioden verdeeld. Er valt regen van half October tot half Januari. Dan wordt het droog. Doch in Maart en April komt er nog eens regen, die „de spade (late) regen" genoemd wordt. Van de tweede helft van Mei af is regen zoo goed als eene zeldzaamheid. Juni is zoo goed als droog. Juli, Augustus en September absoluut droog. Toch zijn er in Jeruzalem gemiddeld nog 192 dagen per jaar waarop regen valt. De buien zijn er gewoonlijk heftiger dan bij ons (Baedeker).

Regenboog. Dat de regenboog het teeken was dat er geen zondvloed meer zou komen, staat in Genesis 9 vers 15. Niet oneigenaardig, daar de regenboog dikwijls aan het *slot* van stortbuien gezien wordt. Hij verbindt als het ware den hemel met de aarde, en dient dus eigenaardig tot teeken des verbonds tusschen hemel en aarde; vers 12, 16 en 17.

Rechthuis. Hierheen is op Vrijdagmorgen Jezus volgens Johannes 18 vers 28 vervoerd nadat hij 's nachts door den Hoogen Raad was ter dood veroordeeld. In het Grieksch staat „praitorion" = de woning van een praetor. De Romeinsche stadhouders hadden vaak den rang van praetor, en het paleis waarin ze woonden en waarbij ze recht spraken werd naar hen genoemd. — Waar het praetorium te Jeruzalem lag, weet men niet. Men vermoedt dat het 't voormalige paleis van Herodes den Groote, in het Westen der stad, was.

Als Paulus een kleine 30 jaar later, in 58, als gevangene van Jeruzalem naar Caesaréa-aan-zee vervoerd wordt brengt men hem daar in het praetorium of paleis van Herodes; Handelingen 23 vers 35. Hij moet zich twee jaar later in die stad voor Festus verdedigen en wordt dan in eene gehoorzaal geleid, die in de Statenvertaling (Handelingen 25 vers 23) ten onrechte een Rechthuis wordt genoemd.

Uit Philippenzen 1 vers 13 blijkt dat Paulus ook te Rome

gevangen zat of althans veel kwam in het „praitorion", dat de Statenvertaling weder vertaalt door „Rechthuis", maar waarmede bedoeld is: de kazerne van de cohors praetoria of keizerlijke garde. Ook kan er de garde zelve mede bedoeld zijn, gelijk de nieuwere vertalingen aannemen.

Rehabeam. Zoon en opvolger van koning Salomo; onder wiens regeering (943—925) het Israëlietische rijk in tweeën gescheurd is. Hij was bij den dood zijns vaders 41 jaar oud. Het Zuiddeel des rijks (Juda) erkende hem terstond, maar het Noorddeel (Israël) stelde voorwaarden. Deszelfs aanvoerder was Jerobeam, die reeds onder Salomo tegen den koning was opgestaan. Israël, te Sichem vergaderd, stelde de voorwaarde dat Rehabeam niet zulke zware lasten op het volk zou leggen als zijn vader gedaan had. De jonge koning raadpleegde de raadgevers zijns vaders, die hem rieden hem een trotsch antwoord te geven. Na drie dagen gaf Rehabeam dit laatste werkelijk. Nu viel geheel Israël, 10 van de 12 stammen, af. De koning zond nog den opzichter der heerediensten, Adoniram, om te onderhandelen, doch het volk steenigde hem en maakte Jerobeam tot zijn koning. Rehabeam ging naar Jeruzalem, riep 180.000 strijders samen om Israël weder te herwinnen. Doch de godsman Semaja verbood hem om tegen het broedervolk op te trekken, waarop hij het naliet. Dit alles staat in 1 Koningen 12 vers 1—24. Dat hij 41 jaar was staat 1 Koningen 14 vers 21.

Tegelijk met het Noorddeel zijns rijks verloor hij ook de heerschappij over Ammon en Moab en het geheele Overjordaansche, dat aan Israël toeviel. Bovendien verloor hij Philistéa. Ook Egypte, dat Jerobeam geherbergd had, was hem vijandig. In het vijfde jaar zijner regeering viel pharaö Sisak hem aan, overwon hem, en nam de schatten uit den tempel te Jeruzalem weg (1 Koningen 14 vers 25 en 26), waarop Rehabeam sommige gouden voorwerpen in koper liet namaken; vers 27. De overige 12 jaar had hij rust en zijn rijk moet in geen ongunstigen toestand zijn geweest, als we bedenken dat zijn zoon Abia vele strijdkrachten heeft kunnen ontwikkelen. Rehabeam voerde ook een weelderigen hofstaat, had 18 vrouwen en 60 bijvrouwen, en verwekte 28 zonen en 60 dochters; 2 Kronieken 11 vers 21. Zijne lievelingsvrouw was Maächa, de dochter van Absalom, wier zoon Abia hij nog bij zijn leven tot troonsopvolger koos; vers 21 en 22. Van zijne andere zonen verspreidde hij er eenigen over alle streken van zijn land en gaf hun een flinken hofstaat; vers 23.

Maächa, die later om hare afgoderij door haar eigen kleinzoon als koninginmoeder is afgezet (1 Koningen 15 vers 13) had zeker in religieus opzicht een slechten invloed op haar man. Tenminste doet 1 Koningen 14 vers 22—24 hem vele verwijten; hij bevoordeelde allerlei bijgeloof en lagere religieuze praktijken, zooals

die der gewijden of schandjongens en schandmeisjes, die zich ter eere der natuurgodheden aan de tempelbezoekers prijsgaven.

Na eene 17 jarige regeering stierf Rehabeam en werd te Jeruzalem begraven.

Rehoboth. Behalve over andere Rehoboths spreekt de bijbel over een plaats in Zuidwest-Palestina. De aartsvader Isaäk leefde tijdens een hongersnood die in Kanaän heerschte in het Philistijnenland. Telkens echter als hij er waterputten groef betwistten de Philistijnen hem die. Ten slotte, toen hij steeds verder de ruimte inging, groef men eindelijk een put waarover men niet meer lastig gevallen werd. Daarom noemde hij deze: Rehoboth (Genesis 26 vers 22), wat Ruimten of Ruimte beteekent, zeggende: „Nu heeft Jehovah ons ruimte gegeven". Men meent de plaats te hebben teruggevonden in den wady (dal) Er-Rubaibeh.

Vele Christelijke vereenigingsgebouwen heeten Rehoboth, omdat ook zij geacht worden te zijn (geestelijke) bronnen van levend (vers 19) water, waarvan men ongestoord, door geen Philistijnen (tegenstanders) gehinderd, in de ruimte, genieten kan.

Rehuël. Zoo wordt in Exodus 2 vers 18 bij ongeluk de schoonvader van Mozes genoemd; zie het artikel Jethro. In Numeri 10 vers 29 heet de vader van Jethro aldus.

Rein. Zie onrein.

Remalia of **Remalja.** De vader van koning Pekah van Israël (zie het artikel Pekah) die steeds „Pekah de zoon van Remalja" genoemd wordt; bijv. Jesaja 7 vers 1,4 en 9; en 6 vers 1, enz. Deze vader Remalja is zeker een buitengewoon man geweest, maar wij weten niets van hem. Zelfs over de koningen Pekah en Pekahja heerscht de grootste onzekerheid.

Remphan. Zie Kijun.

Rephaïm. ,Rephaïeten. Zoo wordt een reuzengeslacht genoemd, dat naar het schijnt in het Oude Testament beschouwd wordt als de oudste bevolking van Kanaän, nog vóór de Kanaänieten er woonden. In 2 Samuël 21 vers 16—22 worden allerlei vijandelijke reuzen allen „zonen van Rapha" genaamd. Rapha is dan de legendaire stamvader van de Rephaïeten. Ook Goliath wordt er vers 19 onder gesteld. — Hoe die Rephaïeten nu weder samenhangen met de Enakieten (zie dat artikel) weet men niet. — Over het algemeen nam men aan en nemen nog velen aan, dat al deze reuzen afstamden van telgen van halfgoden en menschen, die volgens het merkwaardige bericht Genesis 6 vers 1—4 geteeld zijn, maar dan *niet* door den zondvloed moeten zijn verdelgd!

Vroeger meende men ook algemeen dat het vroegere menschengeslacht veel grooter was dan het huidige. Er was een gouden tijdperk geweest. Sinds werd alles er slechter op, de menschen kleiner, enz. De moderne anthropologie leert daarentegen dat de menschen grooter worden, en dat er geen reuzengeslacht bestaan heeft

Resin. Zie Rezin.
Reuël. Zie Rehuël.
Reukaltaar. In alle oude godsdiensten heerscht het geloof dat wat aangenaam is aan den mensch, ook aangenaam is aan de goden. Men biedt hun dus spijs en drank en reukwerk. Ook de Israëlieten hadden een reukaltaar of wierookaltaar, dat midden in hun heiligdom stond; in het Heilige, vóór het Voorhangsel; zie den plattegrond op n°. XI van het Voorwerk. Volgens Exodus 30 vers 1—6 was het exemplaar in den Tabernakel 1 el lang en breed en 2 el hoog, van accaciahout en met goud beslagen. 's Morgens en 's avonds werd er een bijzonder soort (vers 9) wierook op gebrand. Volgens 1 Koningen 6 vers 20 was het altaar in Salomó's tijd van cederhout.

De Leidsche vertaling zegt op 1 Koningen 7 vers 48 dat in Salomo's tijd nog geen wierook gebruikt werd en dat het wierookaltaar pas in den tweeden, in 516 v. C. ingewijden, tempel geplaatst is. Dit nu lijkt mij onwaarschijnlijk. Reukwerk branden is oeroud bedrijf. — Op den triumfboog van Titus (zie dat artikel) komt het reukaltaar merkwaardigerwijze niet voor.

Reukschaal. Zie Rookschaal.

Rezin of **Resin.** De laatste koning van het oude Syrische rijk, die in het Oude Testament voortdurend de bondgenoot van koning Pekah van Israël (regeert 735—733) is. Lees het artikel Pekah.

1 Koningen 15 vers 37 zegt dat Jehovah Rezin en Pekah tegen Judéa ophitste, reeds onder koning Jotham, dus vóór 735, daar Jotham in dat jaar stierf. Maar vooral tegen zijn opvolger Achaz woedden de bondgenoten. Rezin trok zelfs tot de Roode Zee door en ontrukte er aan Judéa de havenstad Elath, die vervolgens aan de Edomieten kwam; vers 6. In zijn angst riep Achaz de hulp in van de in die dagen reeds tot den Euphraat voortgerukte macht der Assyriërs onder Tiglath Pilezer. Deze rukte aan, veroverde na eene belegering van twee jaar Rezins residentie, Damascus, voerde de bevolking gevankelijk weg en doodde Rezin. Dit was in het jaar 732 v. C. Het einde van het oude Syrische rijk; zie 2 Koningen 16 vers 9.

Rezon. Een ontvluchte dienaar van Hadad-ezer (zie dat artikel) den Koning van een Syrisch rijk in de dagen van koning David, ± 1000 v. C. Na Hadad-ezers val verzamelde Rezon eene bende, veroverde Damascus, werd er koning en bleef levenslang een tegenstander van Salomo; zie 1 Koningen 11 vers 23—25 *a*. Sommigen houden Rezon voor den grondlegger van het oude Syrische koningshuis, dus voor den stamvader van de Benhadads.

hegium. Stad in Zuid-Italië, aan de straat van Messina, waarlangs Paulus op zijn tocht naar Rome voer; Handelingen 28 vers 13. De plaats heet thans Reggio.

Rhodé. Toen Petrus om zijne vrijmoedige prediking door Hero-

des Agrippa, koning van geheel Palestina, in het jaar 44, om den Joden aangenaam te zijn, was gevangen genomen, doch wonderbaarlijk door een engel verlost,.... en toen hij in den nacht aanklopte aan de deur van Maria, de moeder van Johannes Marcus, waar vele Christenen vergaderd en biddende waren,.... ging eene dienstmaagd naar voren om te hooren wie er klopte. Haar naam was Rhodé. Toen ze Petrus' stem herkende, vergat ze van blijdschap de deur open te doen en snelde naar binnen om te melden dat de apostel daar was. Men zeide dat ze raaskalde. Maar zij hield hare bewering vol; Handelingen 12 vers 13—15. En Petrus moest blijven kloppen.

De scène speelt te Jeruzalem. Rhodé's gedrag is zóó naief en ongekunsteld, en het is zóó aanschouwelijk beschreven, dat het naar alle waarschijnlijkheid historisch is. — „Rhodé" beteekent: roos, een gewone Grieksche vrouwennaam.

Rhodus. Groot en door zijne zeevaart in de oudheid beroemd eiland aan de Zuidwestpunt van Klein-Azie. Paulus voer er op de terugreis van zijnen derden zendingstocht langs; Handelingen 21 vers 1.

Ribla. Eene stad die bijna eene Jordaanlengte ten Noorden van het meer van Galilea, dus ver buiten Palèstina lag. En wel aan de rivier de Orontes, tusschen de Noordeinden van den Libanon en den Antilibanon. Het schijnt eene geschikte legerplaats voor vele troepen te zijn geweest; ze lag in eene vruchtbare vlakte vol spijs voor mensch en dier, en aan den weg van Egypte over Karkemies-aan-den-Euphraat naar Ninevé.

Te Ribla was pharaö Necho in 609 of 608 v. C. gelegerd op zijne veldtocht tegen de Assyriërs, nadat hij de Israëlieten bij Megiddo (2 Koningen 23 vers 29) verslagen had. Hij ontbood er den nieuwen koning Joahaz van Juda, zette hem af, stelde er Eljakim tot vorst aan en veranderde zijn naam in Jojakim; vers 33 en 34.

Te Ribla was ook in 586 v. C. Nebucadnezar gelegerd, terwijl zijne troepen Jeruzalem veroverden. Men bracht hem er koning Zedekia dien hij er vonnisde; 2 Koningen 24 vers 7. Ook andere voorname Israëlieten ondergingen er straf; vers 20 en 21; en wel de doodstraf.

Richters. Men neemt aan dat Mozes in ongeveer het jaar 1300 leefde. Hij werd opgevolgd door Jozua, die het volk Kanaän binnen voerde. Pas tegen het jaar 1000 ontstond het koningschap (Saul). In den tusschenliggenden tijd, die ongeveer van 1250—1050 moet geloopen hebben, werd Palestina niet bepaald geregeerd door eene regelmatige regeering. Elk der 12 stammen deed wat hij wilde. Alleen in tijd van nood traden er buitengewone mannen op tegen den buitenlandschen vijand. Soms voerden ze hunne wapenfeiten geheel alleen uit, gelijk Samgar en Ehud en Simson, soms plaatsten ze zich aan het hoofd van hun eigen stam of van

meerdere stammen. Was de overwinning behaald, dan keerden ze meestal weder tot hun vorig leven terug, doch werden allicht bij voorkomende gelegenheden geraadpleegd en leidden de openbare meening. Evenwel lezen we van de vrouwelijke richteres Debora en van Samuël dat ze voortdurend recht spraken. — Men ziet derhalve dat men de meeste richters volstrekt niet zoo noemen mag. „Richter" is de oude vorm van „rechter". Maar rechters waren de meeste richters niet. Eerder kan men ze soms vergelijken met de tijdelijke dictators der Romeinen.

In het Boek der Richteren worden er 13 opgenoemd:

1. Othniël.
2. Ehud.
3. Samgar. } De duur van hunne regeering wordt niet genoemd.
4. Debora.
5. Gideon.
6. Thola; gedurende 23 jaar.
7. Jaïr; gedurende 22 jaar.
8. Jephta; gedurende 6 jaar.
9. Ebzan; gedurende 7 jaar.
10. Elon; gedurende 10 jaar.
11. Abdon; gedurende 8 jaar.
12. Simson; gedurende 20 jaar.
13. Eli; gedurende 40 jaar.
14. Samuël; gedurende 20 jaar.

Aan Gideon werd eene erflijke heerschappij aangeboden, doch hij weigerde. Jephta daarentegen stelde eene levenslange heerschappij tot voorwaarde. Eli en Samuël schijnen langdurig regeerende rechters en priesters. Het meer plotselinge van het richtersambt schijnt langzamerhand veranderd te zijn in eene gewone regeering die slechts van het koningschap verschilde door hare niet-erfelijkheid. Erkend moet echter worden dat we er weinig van weten.

Over de verschillende richters raadplege men de speciale artikelen.

In het Hebreeuwsch heeten ze Sjofetiem, hetzelfde Semietische woord als het Carthaagsche (Phoenicische) Suffeten. De Suffeten te Carthago waren koningen met een beperkte macht. Steeds twee tegelijk. Zij oefenden de hoogste rechterlijke macht uit; als veldheeren hadden zij bijna het gezag van de Romeinsche dictators, maar ze moesten bij hunne terugkomst uit den krijg rekenschap afleggen voor den Raad der Honderd-en-vier.

Richteren (**Het boek der**) bevat ten *eerste* eenige bijzonderheden over de verovering van Kanaän door de Israëlieten; ten *tweede* bijzonderheden over de in het vorige artikel genoemde richters, tot en met Simson, benevens over Barak en Abimélech; en ten *derde a* een verhaal over den oorsprong van den eeredienst

te Dan en *b* een over de slachting door de Israëlieten onder Benjamin aangericht tot bestraffing van eene schanddaad der inwoners van Gibea.

De redacteur die de oude richterverhalen verzamelde gaat uit van een bepaald standpunt dat hij telkens vernemen laat. Voor hem herhaalt zich de geschiedenis telkens: Israël zondigt, pleegt afgoderij, en dáárom komt het in verdrukking. In den nood roept het tot Jehovah, die een richter zendt en zoo verlossing brengt. Zoolang die redder leeft dient het volk Jehovah; maar als hij sterft valt het weder af, wordt door Jehovah opnieuw in de handen der vijanden gegeven, enz. enz. — Men vermoedt dat deze redacteur een geestverwant was van den samensteller van het boek Deuteronomium, 't welk in ± 622 moet zijn ontstaan (zie het artikel Deuteronomium). Het Richterenboek moet dan ook ± 622 v. C. samengesteld zijn.

Rimmon. I. De te Damascus vereerde godheid voor wien de Syrische door Eliza genezen legeroverste Naäman zich slechts in schijn buigen zou; 2 Koningen 5 vers 18. Rimmon was eene Arameesche (Syrische) godheid, ook door Babyloniërs en Assyriërs vereerd. De naam komt o.a. voor in den eigennaam Tab-Rimmon (= Rimmon is goed) in 1 Koningen 15 vers 18. — Over de afleiding van het woord is men in het onzekere. In elk geval werd er de zonnegod mede bedoeld, ook Thammuz of Adonis (samenhangend met het Hebreeuwsche Adoon = Heer) genaamd. Het was het mannelijke beginsel in de natuur, gelijk Astarte (Venus) het vrouwelijke was. In het najaar werd Rimmon minder, men vierde zijn sterven met groot rouwmisbaar, maar zijne wederopstanding met groote vreugde. De hoofdzetel van zijn eeredienst was in de stad Byblus (thans Djebeil met tallooze ruïnen) in Phoenicië, maar is van Babylonië (Istar en Thammuz) tot in Griekenland (Venus en Adonis) verbreid geweest. — Rimmon wordt ook genaamd Hadad-Rimmon. Hadad is de zonnegod. Dus: „de Heere Zonnegod". Zie het artikel Hadad-Rimmon.

Sommigen leiden het woord „rimmon" af van den stam raman of roem = hoog zijn. Dat dit niet onmogelijk is blijkt misschien uit het volgende artikel.

Rimmon. II. De naam van de rots waarop de aan de slachting van Richteren 20 ontkomen 600 Benjaminieten vluchtten; vers 47 en Hoofdstuk 21 vers 13. Over de afleiding van den naam dezer „hoogte" zie het slot van het vorige artikel. De rots Rimmon lag vlak bij Bethel. Hij heet thans Rammon (Baedeker).

Rizpa of **Rispa.** Eene bijvrouw van koning Saul (± 1000 v. C.) die na 's vorsten dood door zijn neef en generaal Abner werd begeerd; 2 Samuël 3 vers 7. Dit werd eene oorzaak van twist tusschen dezen Abner en Sauls opvolger Isboseth.

Maar vooral is Rizpa bekend om de schoone en roerende rol, die ze

speelt in het volgend verhaal van 2 Samuel 21: Onder koning David was eens hongersnood. Het orakel raadplegend, kreeg hij ten antwoord dat op zijn voorganger Saul eene bloedschuld tegen de Gibeonieten rustte. Deze Kanaänieten, die midden in Palestina woonden, hadden tijdens de verovering van Kanaän door Jozua (± 1300 v. C.) door list verkregen dat ze gespaard bleven; zie Jozua 9. Saul nu had dit verdrag geschonden en Gibeonieten gedood. Dit moest gestraft worden. Vandaar de hongersnood over Israël. Zou die ophouden dan moest Jehovah verzoend worden. David vroeg den Gibeonieten hoe dit gebeuren moest. Dezen eischten dat Saul (die gestorven was) in zijn geslacht möest gestraft worden. Zeven van zijne mannelijke nakomelingen moesten hun worden uitgeleverd opdat ze hen zouden ophangen op eenen heiligen berg bij Gibeon. Dit geschiedde. Onder die 7 waren 2 zoons van Saul bij Rizpa. In het voorjaar werden ze gehangen. Rizpa, in haar vrees dat vogelen en wilde dieren de lijken harer kinderen zouden verscheuren, hield, liggend op een treurgewaad, op de rots de wacht om de genoemde dieren te verjagen. Tot den regentijd (het najaar) toe. David, verteederd, verzamelde de gebeenten der gehangenen en begroef ze mèt Sauls en Jonathans overblijfselen in hun familiegraf. Ook Jehovah was nu verzoend.

Rogel. Eene bron. De bron Rogel of En-Rogel, d. i. de Verspieders- of Vollersbron, lag aan de Zuidoostpunt van Jeruzalem, buiten de stad, waar het Hinnom- en het Kidrondal samenkomen. Thans heet ze Bir Eijoeb of Jobsbron. Hier liet Adonia, Davids zoon, zich nog bij het leven zijns vaders tot koning kronen; 1 Koningen 1 vers 9.

Rok. Dit in den bijbel meermalen genoemde kleed is het *onder*kleed, dat personen van beiderlei kunne in de oudheid droegen. Het is een nauwsluitend hemd zonder mouwen.

Rome. De hoofdstad van het Romeinsche rijk, aan den Tiber in Midden-Italië, 3 mijlen van de West-kust, naar het heet in 754 v. C. door Romulus gesticht en in Christus' dagen ± 2 millioen zielen tellend, komt in het Oude Testament niet voor. Dat ziet meer naar Azië en Afrika (Egypte) dan naar Europa. — In het Nieuwe Testament zwijgen ook de Evangeliën van Rome, maar Handelingen noemt het dewijl Paulus op het laatst zijns levens daarheen als gevangene reist; zie het artikel Paulus; en Handelingen 18 vers 2; 19 vers 21; 23 vers 11; 28 vers 14 en 16. Reeds te voren was hij van plan geweest er eene zendingsreis heen te maken; Handelingen 19 vers 21 en Romeinen 15 vers 24; en had er reeds bij voorbaat een brief heen geschreven: den brief aan de gemeente te Rome. Voor de apostel er ooit geweest was, ontstond er namelijk reeds eene gemeente van Christenen, door Paulus later tijdens zijne gevangenschap uitgebreid. Te Rome namelijk woonden veel Joden. We, waren ze onder keizer Claudius (regeert van 41—54) verdreven

maar ze waren weder teruggekeerd. Dezen, hoewel gesmaad, maakten veel proselieten, en onder zulke menschen vonden de Christenen en ook Paulus hun eerste aanknoopingspunten. De Joden hadden er zelfs aan de overzijde des Tibers eene afzonderlijke wijk.

Ook in de Openbaring van Johannes wordt veel over Rome gesproken als over den hoofdzetel des Heidendoms; maar in bedekte termen. Het wordt Babylon genaamd, en de moeder der hoeren, eene misleidende vrouw die de volken verleidt. Zie bijv. Hoofdstuk 17; in vers 19 wordt daar gezinspeeld op de 7 heuvelen waarop het gebouwd was. In Hoofdstuk 19 wordt zijn aanstaande val beschreven.

Romeinen. De betrekkingen tusschen de Joden en de Romeinen begonnen pas na het ontstaan van de Oudtestamentische boeken; dus worden daarin niet genoemd. Eerst in ± 161 v. C., tijdens het schitterendst tijdperk der Romeinsche republiek, zond Judas de Makkabeër hun een gezantschap en werden de Joden allengs Amici et socii populi Romani (Vrienden en bondgenooten des Romeinschen volks). Deze vriendschap werd van een steeds eigenaardiger soort; zij omknelde de Joden steeds meer. Ten slotte waren ze geheel aan Rome onderworpen. In 40 v. C. drong Rome hun als koning den Edomiet Herodes (den Groote) op, en deed met het land gelijk het wilde. Zoo moest de volkstelling die keizer Augustus gebood, ook in Palestina gehouden worden, volgens Lucas 2 vers 1. Allengs annexeerde Rome zelfs stukken van Palestina bij zijne provincie Syrië. Tijdens Jezus' proces en dood was bijv. Judéa en Samaria gewoon een stuk van het Romeinsche rijk onder den stadhouder Pilatus, terwijl Galiléa en het Overjordaansche nog betrekkelijk zelfstandig onder een eigen Joodschen koning, Herodes Antipas, stonden. Zoo was Jezus als Galiléer een onderdaan van een Joodsch koning, maar werd hij te Jeruzalem, in Romeinsch gebied, gevangen genomen en gevonnisd door een Romeinsch stadhouder; zie Lucas 23 vers 6 en 7. —

Onder keizer Augustus (regeert 36 v. C.—14 n. C.) werd Jezus geboren; Lucas 2. Onder keizer Tiberius (regeert 14—37) stierf hij.

Onder keizer Nero (regeert 54—68) stierf Paulus waarschijnlijk, in 64.

Op Nero had hij zich beroepen; Handelingen 25 vers 11.

Steeds sterker werd de druk door de Romeinen op de Joden gelegd; steeds meer werden hunne belastingophalers (tollenaars) gehaat. In 68 brak er een opstand uit, die daarmede eindigde dat de zoon van keizer Vespasianus, Titus, in het jaar 70 Jeruzalem na eene vreeselijke belegering en na afschuwelijken hongersnood en bloedvergietingen, innam en verwoestte; waarna de Joodsche staat en tempeldienst verdwenen.

De Romeinen beheerschten tijdens Jezus' leven Palestina met

troepen, wier hoofdkwartier te Caesaréa-aan-zee was, en die tijdens hooge feesten gedeeltelijk te Jeruzalem in den burg Antonia gelegerd werden, teneinde de orde in de druk bezochte stad te bewaren. De gewone bezetting van Jeruzalem was een cohort; zie het artikel Legioen.

Romeinen (Brief aan de). Niet de eerste in tijdsorde, maar wel de eerste in belangrijkheid, immers om Paulus' leerstelsel te leeren kennen, is zijn brief aan de Romeinen, d. w. z. aan de Christenen te Rome. En staat daarom terecht aan het hoofd der Paulusbrieven in het Nieuwe Testament.

Reeds lang had hij het voornemen gekoesterd om zijne zendingsreizen uit te strekken tot Spanje zelfs, en onderweg ook Rome te bezoeken (Handelingen 19 vers 21), om ook in dat middelpunt der toenmalige wereldmacht en beschaving het Christendom-naar-zijne-zienswijze te brengen. Wel waren er reeds eenige Christenen aldaar woonachtig, van Joodsche afkomst, en om handelszaken of anderszins naar Rome verhuisd, maar zij waren naar Paulus' oordeel nog niet genoeg ingewijd in de diepte der nieuwe leer.

Om alzoo zijne komst en zijn mondeling onderwijs voor te bereiden, zond hij hun alvast een brief vooruit, geschreven te Corinthe in het jaar 57 of 58, weinige maanden voor zijne gevangenneming te Jeruzalem. Dit is tenminste het vermoeden der geleerden, 't welk echter niet zeker is. — De brief is, gelijk met bijna al wat we van Paulus over hebben, gedicteerd; de secretaris was wellicht een zekere Tertius, die in Hoofdstuk 16 vers 22 zijne groeten insluit. Ik zeg „wellicht", daar Hoofdstuk 16 vers 1—25 wellicht niet bij den brief behoort.

Het geschrift is (hoewel aan menschen te Rome gericht) geschreven in het Grieksch, in de wereldtaal dier dagen. Rome was toen in die mate overstroomd met vreemdelingen, en de beschaving stond er zóó onder Griekschen invloed, dat pas in de derde eeuw na Christus de kerktaal der Christenen van het Grieksch veranderd is in het Latijn. Of Paulus zelf Latijn verstond weten we niet. Hij sprak zijne moedertaal: Arameesch of laag-Syrisch of plat-Joodsch; maar óók Grieksch; zijne geboortestad Tarsus lag zoo ver buiten het Joodsche land als Parijs van Amsterdam. —

Het hoofddoel van den brief is onderwijzend; namelijk eene eerste proeve van het geven eener Christelijke geloofsleer; eene bedaarde uiteenzetting en aanbeveling van zijn leerstelsel. Zoo verwondert het ons niet dat dit epistel als de voornaamste van Paulus' brieven is beschouwd, en eene eereplaats heeft verkregen, staande aan het hoofd zijner brievenreeks. Paulus' leerstelsel komt voornamelijk hierop neer: alle menschen, zoowel Joden (hoewel ze zichzelf voor uitverkoren houden) als Heidenen, hebben door hunne zonde verdiend door God veroordeeld te worden. Maar thans is voor alle menschen Heil te verkrijgen. Thans, dat is: sinds

Christus' dagen. Immers Christus heeft zijn bloed gestort en zich laten offeren als een zoenoffer voor de zonden der menschheid. (Aan de tooverachtige en reinigende kracht van bloed, zelfs van dierenbloed, hechtte men in de gansche oudheid hooge waarde; zie het artikel Zoenbloed). Paulus zeide: God heeft nu aan zijn rechtvaardigheidszin kunnen botvieren; want voor de oneindige schuld der menschheid heeft hij een oneindig offer, Christus (een gódheid was hij), doen offeren. Maar tevens heeft hij aan zijn barmhartigheidszin kunnen voldoen, door dit offerbloed van Christus aan te merken als voldoende om er de zonden van *alle* menschen mede af te wasschen. Zóo heeft God de zondenlijst van alle Adamskinderen willen uitwisschen, en hun Heil willen geven. Ieder mensch nu, die door een vast vertrouwen op de waarheid van dit alles („geloof") dit Heil wil grijpen, die ontvangt het.

Dit *onderwijzende* gedeelte neemt de elf eerste Hoofdstukken in. Dan volgt een *vermanend* stuk, opwekkende tot heiligheid des levens en tot liefde; Hoofdstuk 12, 13, 14 en 15. En ten slotte een uitvoerig slothoofdstuk (n° 16) met vele groetenissen. Van het einde des briefs meenen vele geleerden dat de hoofdstukken 15 en 16, of althans 16 vers 1—25, eigenlijk niet bij het geschrift behooren.

Nadat de apostel door dit schrijven zijn bezoek aan Rome had voorbereid, is hij er later werkelijk gekomen, in het voorjaar van 61, een paar jaar na zijn schrijven; hij heeft er zijn evangelie verkondigd; maar.... als gevangene. —

De Brief aan de Romeinen is evenals alles wat Paulus produceerde in levendigen stijl geschreven, vol verrassende wendingen, maar ook vol diepzinnige onderscheidingen, en (het moet helaas erkend worden) gezochte vergelijkingen van zijne leer met oude teksten uit het Oude Testament, en daarom zeer moeielijk ja soms stootend om te lezen. En in elk geval voor een leek onbegrijpelijk als hij geen verklarende aanteekeningen tot zijn dienst heeft. —

Beroemde teksten zijn Hoofdstuk 7 vers 19 en 8 vers 38 en 39. Zeer lezenswaardig is Hoofdstuk 12 vers 6—20, vooral vers 20.

Roode Zee. Zie Schelfzee.

Ruben. De oudste zoon van den aartsvader Jakob. Deze had twee vrouwen: Rachel de geliefde en Lea de mindergeliefde. God gaf daarom (volgens Genesis 29 vers 31) ter vergoeding aan Lea kinderen. Het eerst Ruben. Lea zeide nu: God *zag* mijne vernedering en gaf mij een *zoon*. Vandaar de naam Ruben. Ru gelijkt op het Hebreeuwsche werkwoord dat „zien" beteekent, en ben = zoon. Deze afleiding (zie vers 33) is echter foutief. Ruben is misschien eigenlijk Rubêl, d. i. Gelaat van Bel (of Baäl).

Rubens rol in de oude verhalen is tweemaal sympathiek. Ten eerste redt hij Jozef als zijne broeders hem willen dooden. Hij haalt hen over hem slechts in een put te werpen. Heimelijk heeft hij het plan hem later daaruit te halen; Genesis 37 vers 21 en 22.

Tijdens zijne afwezigheid verkoopt men echter Jozef. Ruben is wanhopig; vers 29 en 30. Later, als Jozef onderkoning van Egypte is, en de broeders voor hem staan, komt Ruben er nog eens op terug; Hoofdstuk 42 vers 22.

Als later vader Jakob zijn zoon Benjamin niet mede naar Egypte wil laten gaan, stelt Ruben zich met zijne beide zonen borg voor diens veilige terugkomst; vers 37; (hoewel volgens Hoofdstuk 44 vers 32 *Juda* borg blijkt te zijn gebleven).

Onsympathiek is Ruben in Genesis 35 vers 22, vergelijk 49 vers 3 en 4, waar hij geslachtelijke gemeenschap heeft met zijns vaders bijvrouw Bilha. Dit moet (volgens de aanteekening der Leidsche vertaling) verklaren, waarom de van hem afstammende stam Ruben reeds in de achtste eeuw (v. C.) in handen der Assyriërs viel.

De stam Ruben woonde ten Oosten van de Noordhelft der Doode Zee, in het oorspronkelijke gebied der Moabieten.

Rufus. Met Alexander de zoon van dien Simon van Cyrene die bij het voeren van Jezus naar Golgotha zijn kruisbalk droeg; zie Marcus 15 vers 21. Alexander en Rufus waren klaarblijkelijk bekende Christenen der eerste eeuw. Paulus wijdt aan Rufus in Romeinen 16 vers 13 een afzonderlijken groet, evenals aan diens moeder, die hij zelfs zooveel als zijn eigen moeder noemt.

Ruit. Of wijnruit. Een onaangenaam riekend plantje, door de Joden gebruikt om zekere spijzen te kruiden; daarom in tuinen gekweekt. Nauwgezette geloovigen betaalden zelfs van zulk een onnoozel gewas tienden aan den tempel; Lucas 11 vers 42. — De wijnruit kan men ook in ons land zaaien; het zaad wordt in elke eenigszins uitvoerige prijscourant aangeboden.

Ruth. In zeer ouden tijd, wel 100 jaar vóór koning David, die in ± 1000 v. C. leefde, verhuisde wegens hongersnood een zekere Elimélech uit Bethlehem met zijne vrouw en zijne zonen Machlon en Chiljon naar het ten Oosten der Doode Zee gelegen land Moab. Daar huwden deze jongens met Moabietische dus Heidensche meisjes: Ruth en Orpa. Weldra stierven de 3 genoemde mannen. Over bleven dus Naömi met hare schoondochters-heidinnetjes. Daar er weder voedsel in Palestina was, keerde Naömi naar haar land terug en wilde niet dat hare schoondochters haar vergezelden; ze waren nog jong en konden weer huwen. De meisjes brachten haar een eind. Naömi wilde ze nu terugzenden. Maàr alleen met Orpa gelukte haar dit. Ruth echter zeide.: „Uw volk is mijn volk; waar gij sterft zal ook ik sterven", enz. (Ruth 1 vers 16), en bleef onverwrikbaar bij haar. Tegen den oogsttijd kwamen ze te Bethlehem, waar de jonge vrouw zich niet schaamde om met het nederige arenlezen den kost voor hare schoonmoeder en zichzelve op te halen. Toevallig las ze op het land van Boaz, een rijken bloedverwant van haren man. Deze vond haar gedrag, ook tegenover Naömi, zeer sympathiek. Men maakte nader kennis. Op eene eigen-

aardige wijze bood Ruth, op Naömi's raad, zich aan Boaz als echtgenoote aan (Hoofdstuk 3 vers 1—13). Deze prees het dat ze geen jongeren man had nageloopen. Een huwelijk volgde. Een zoon werd geboren, Obed, de grootvader van den beroemden koning David.

Zie ook de artikelen Boaz en Leviraatshuwelijk.

Ruth (Het boek). Bevat slechts vier hoofdstukken met het verhaal dat in het vorige artikel vermeld is. Als spelende in het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.) staat het geschrift in onzen bijbel terstond na Richteren. Het is echter in veel later tijd geschreven. Misschien in ± 450 of 425 v. C. Er was toen onder de uit de Babylonische ballingschap in Palestina teruggekeerde Joden een groote strijd over de vraag of men buitenlandsche vrouwen mocht huwen. Ezra (zie dat artikel) en zijne strenge medestanders vonden van niet. De schrijver van het boek Ruth is vrijzinniger. Een liefderijk gedrag en vrijwillige aansluiting aan Israël delgt de smet van Heidensche afkomst uit.

En niet alleen is Ruth, de overgrootmoeder van David, een heidinnetje, maar Boaz, de overgrootvader, is de zoon van de hoer Rachab (zie dat artikel).

Het is zeer liberaal van de samenstellers van den Cánon des Ouden Testaments, dat ze naast veel enghartigs (Nehemia, de veelgeprezene bijv., trekt Joden alleen om het feit dat ze met vreemde vrouwen getrouwd zijn de haren uit) ook dit liberalere boek Ruth hebben opgenomen.

De auteur zal de aanleiding van zijn misschien verdicht verhaal wel hebben gevonden in het feit dat de overlevering met zekerheid aan koning David eene ten deele heidensche afkomst toeschreef, welke overlevering wel conform met de historie moet zijn, daar het niet te denken is, dat men eene zuiverjoodsche afkomst van David opzettelijk in eene gemengde zal veranderd hebben.

Bij de Joden behoort het boek Ruth tot de zoogenaamde „Geschriften" en staat achter in hun bijbel. De schrijver van Ruth is onbekend.

S.

Saba. Zie Scheba.

Sabachtani. Zie Eli, Eli, lema sabachtani.

Sabbath. Een Hebreeuwsch woord dat Rust beteekent. De afgeleide beteekenis is: rustdag. Oorspronkelijk en nog bij de Joden de 24 uren die er liggen tusschen de schemering van den Vrijdagavond en die van den Zaterdagavond; dus de laatste dag der week. De indeeling van den tijd in perken van 7 dagen is oeroud, gaat eenvoudig samen met de gestaltenissen der maan, bestond dan ook reeds o.a. in Babel in 2200 v. C. Geen wonder dat de evenzeer

als de Babyloniërs Semietische Israëlieten eveneens de week van 7 dagen kenden. Genesis 2 vers 1 en 3 schrijft ze toe aan het vermeende scheppen-van-hemel-en-aarde-door-God-in-zes-dagen, waarna het Opperwezen den 7den dag zou hebben „gerust". Hier staat in het Hebreeuwsch het werkwoord sjabath. De Tien geboden in Exodus 20 vers 8—11 gronden dan ook het gebod van sabbathsrust op genoemde Godsrust. Die van Deuteronomium 5 vers 12—15 evenwel op de herinnering dat de Israëlieten eens slaven in Egypte waren en toen ook wel eens zouden hebben willen rusten: daarom moeten ze nu op hun beurt hunne slaven laten rusten. Dus een op barmhartigheid berustend gebod. In beide laatstgenoemde teksten (in Exodus 20 en Deuteronomium 5) staat het sabbathsgebod onder de z.g. Tien geboden. Zoo gewichtig achtte men de zaak! In de sabbathswet van Exodus 31 vers 12—17 wordt de schenner ervan zelfs tot tweemaal toe met den dood bedreigd. Alle gewone arbeid was verboden. Men mocht geen vuur aanmaken (Exodus 35 vers 3), dus geen eten koken. Ook niet reizen (Exodus 26 vers 29). Zelfs het vee moest rusten. Een extra offer werd gebracht. Men moest feestkleederen aantrekken. 's Avonds eene sabbathslamp aansteken. Dus was het een feestdag.

In de latere eeuwen vóór Christus hebben de rabbijnen echter steeds meer bepalingen gemaakt omtrent al 't geen men laten moest; men „omheinde" de sabbathsrust. Zoo mocht men niet verder wandelen dan een kwartier (eene „sabbathsreize"; zie dat artikel) en noemde tientallen van dingen op die men niet doen mocht. Men mocht wel iets in zijn huis verzetten, maar niet van het eene huis in het andere dragen. Men mocht ook niet *laten* werken en dus *bijv.* geen op sabbath gelegd ei nuttigen. Dit alles ging zoover dat sommigen zich in den Makkabeënoorlog (167—164 v. C.) op sabbath liever lieten dooden dan zich verdedigden (dus „werkten"). Zoo was de sabbath geen feestdag meer, maar een zwaar juk. — Jezus is daar tegen opgekomen. Op sabbath genas hij zieken, liet hij zijne discipelen korenaren plukken (Lucas 6 vers 1—11), en sprak: „De sabbath is gemaakt om den mensch; niet de mensch om den sabbath", Marcus 2 vers 27.

Uit antipathie tegen de Joden en den Joodschen sabbath hebben de Christenen later (absoluut niet conform met hun bijbelgeloof; vergelijk Genesis 2 vers 1—3) den rustdag van den 7den op den 1sten dag der week verplaatst. Dit moet reeds in de eerste paar eeuwen onzer jaartelling geschied zijn. In Handelingen 20 vers 7 schijnt de „Eerste dag der week" reeds bijzondere beteekenis te hebben.

Naar aanleiding van de 7 dagen der week is ook het getal 7 heilig geworden. —

In Lucas 6 vers 1 wordt in het Grieksch gesproken van „een tweeden-eersten sabbath". Wat dat is weet men niet. Allicht eene vergissing.

Oneigenaardig noemt men bij de Christenen den Zondag ook wel den Sabbath, en de Zondagsrust de Sabbathsrust. Overdrachtelijk spreekt men van de sabbathsrust en van den sabbathsvrede in het hiernamaals.

Sabbathsjaar. Wat de sabbath was onder de dagen, moest het sabbathsjaar zijn onder de jaren: om de 7 jaren 1 jaar rust. Dan mochten akkers en wijnbergen niet bebouwd worden. Slechts dàt mocht groeien wat van zèlf groeide. De armen mochten het plukken en daarvan leven. Ook het vee en het wild mochten er van eten. De rijken moesten voorraad genoeg opgegaard hebben. Misschien ligt de oorsprong van het periodiek laten rusten der akkers oorspronkelijk in een verzoenen der akkergeesten; immers men liet hun zoo de akkers waarop zij eigenlijk recht hadden ook eens over. Het Oude Testament schrijft den oorsprong aan Mozes toe; doch het geeft geen argumenten, tenzij men het slot van Leviticus 26 vers 2 een argument noeme. In Exodus 23 vers 10 en 11 en in Leviticus 25 vers 2—7 kan men de bepalingen van het sabbathsjaar lezen.

In het zevende jaar moest men ook zijnen mede-Israëlieten hunne schuld kwijtschelden; tegenover vreemden behoefde dit echter niet; Deuteronomium 15 vers 1—3. De praktijk zal deze bepalingen wel meestal tot grijze theorie gedoemd hebben. Maar Nehemia trachtte er in ± 450 v. C. toch ernst mede te maken; zie Nehemia 10 vers 31.

In Leviticus 25 vers 18—22 wordt de belofte uitgesproken dat, als de Israëlieten Mozes' inzettingen houden, de aarde in het zesde jaar driemaal zooveel zal opbrengen als gewoonlijk, zoodat men gemakkelijk het sabbathsjaar zal kunnen doorkomen!

Na 7 sabbathsjaren, dus na 49 jaren, volgde het 50ste als een zoogenaamd Jubeljaar. Zie dat artikel.

Sabbathsreis. Onder de bepalingen van de sabbathsrust valt ook deze dat men op den rustdag niet reizen mag. In Exodus 16 vers 29 staat reeds dat de Israëlieten op hun woestijntocht van Egypte naar Kanaän er op Zaterdag niet op uit mochten gaan om manna te zoeken: „niemand verlate zijne plaats op den zevenden dag". Later bepaalde men het getal ellen dat men gaan mocht. De rabbijnen leerden: gemiddeld 2000 el (een goed kwartier gaans) buiten de muren uwer stad. In Handelingen 1 vers 12 staat dan ook dat de Olijfberg een sabbathsreize van Jeruzalem ligt, wat goed uitkomt. In Amsterdam staan in de buitenwijken thans nog merkteekenen, aanwijzende hoever de Amsterdamsche Joden op sabbath wandelen mogen.

Sakramenten. De R. K. Kerk kent zeven bijzonder-heilige handelingen: den Doop, het Vormsel (eene plechtigheid die pas aangenomen lidmaten ondergaan), het sacrament des altaars of de Mis (zie het artikel Avondmaal), de Biecht, het Heilig Oliesel (zie het artikel Avondmaal), het Priesterschap, en het Huwelijk. Al deze

sacramenten zijn onherroepelijk, kunnen niet ongedaan gemaakt worden.

Het vormsel bestaat uit handoplegging en zalving van het voorhoofd door een bisschop.

Sacramenten der Stervenden. Zie Avondmaal.

Sadduceërs. Eene politiek-godsdienstige partij onder de Joden gedurende de laatste eeuwen van Israëls volksbestaan, dus van ± 200 v. C. tot 70 n. C. Ze worden steeds tegenover de Pharizeërs genoemd. Evenmin als van dezen weten we wanneer ze ontstaan zijn en of ze eene scherp omlijnde secte vormden, dan wel eene algemeene geestesrichting vertegenwoordigden. De naam „Sadduceërs" (afgeleid van Sadok) beteekent „rechtvaardigen". Anderen leiden den naam af van Zadok den hoogepriester onder Salomo; zie het artikel Zadok. — Terwijl de Pharizeërs de nationalistische, zeer godsdienstige, streng ceremonieele, door de meerderheid des gewonen volks aangehangen partij vormde,.... waren de Sadduceërs de aanzienlijken die volstrekt niet zoo Joodschgezind, maar eerder universalistisch gezind waren, onder invloed van Grieksch-Romeinsche beschaving en wijsbegeerte. Ze geloofden in God, maar niet in engelen, duivelen en een hiernamaals. Volgens Flavius Josephus (zie dat artikel) geloofden ze alleen de „Vijf boeken van Mozes". Dat ze het hiernamaals loochenden blijkt ook uit het debat dat ze met Jezus aangingen om de vrouw met de zeven mannen; Mattheüs 22 vers 23—33.

Hoewel steeds in de contramine met de Pharizeërs, vereenigden ze zich met hen teneinde Jezus te bestrijden: een waar monsterverbond. Zie Mattheüs 16 vers 1 en 12; Marcus 12 vers 18—27. Ook om zijne discipelen te vervolgen (Handelingen 4 vers 1) vereenigden ze zich met de clericalen (de pharizeërs). De Sadduceërs kan men wel eenigszins vergelijken met de huidige vrij-liberalen.

Na de verwoesting van Jeruzalem in 70 n. C. hooren we niet meer van hen.

Sadok. Zie Zadok.

Sadrach, Mesach en Abednego. De drie vrienden van Daniël. Zie over Mesach en Abednego op deze artikelen. Wat Sadrach wedervoer, wedervoer aan alle drie. Hij heette eigenlijk Hananja en werd met zijne vrienden in 586 n. C. uit het verwoeste Judéa naar Babel als balling gevoerd. De koning had schoone knapen als hovelingen noodig en liet o.a. Daniël en zijne drie vrienden opeischen en veranderde hunne Joodsche in de bovengenoemde Babylonische namen; Daniël 1 vers 1—7. Om er bloeiend uit te zien kregen ze uitgezochte spijzen van den koning. De vier vrienden wilden zich echter door deze Heidensche spijzen niet verontreinigen. Ze zagen er evenwel, hoewel ze niets dan groenten en water gebruikten, even uitstekend uit; vers 8—16; ja nog beter dan de andere jongelingen. Ook waren ze zeer wijs, en zevenmaal bekwamer dan de andere ge-

leerden en zeer in gunst bij den koning; vers 17—21. Toen Daniël den koning eens een droom goed verklaard had, deelden Sadrach en de zijnen in 's vorsten gunst en mochten het landschap Babel besturen; Hoofdstuk 2 vers 49. In Hoofdstuk 3 spelen Sadrach, Mesach en Abednego eene rol zonder dat Daniël genoemd wordt. Alle menschen moeten voor een beeld knielen; de vrienden willen dat niet, worden in een vurigen oven geworpen, doch door een engel beschermd, zonder dat er zelfs een brandlucht aan hen komt. De koning laat hen er uit halen, looft hunnen God, bedreigt ieder die Hem smaadt, en overlaadt de drie mannen met weldaden. — Al deze verhalen werden in het tijdens den Makkabeënoorlog (167—164) geschreven boek Daniël gegeven om de tegen de onderdrukkende Heidenen strijdende Joden te bemoedigen.

Onder de apocryphe boeken des Ouden Testaments is ook een „Gebed van Azarja" (Abednego) dat op Daniël 3 vers 23 moet volgen. Na het „Gebed" volgt een „Gezang van de drie mannen in den vurigen oven", ook al een apocryph geschrift.

Saffier. Zie Sapphier.

Salamis. Behalve het bekende eiland niet ver van Athene, was er nog eene stad Salamis op de Oostkust van Cyprus, die Paulus op zijne eerste zendingsreis, volgens Handelingen 13 vers 5, bezocht.

Salem. Een dichterlijke naam voor Jeruzalem, gebruikt in Psalm 76 vers 3 en in de geschiedenis van Melchisédek (zie dat artikel). Dat men Jeruzalem ook wel Salem noemde zal wel bevorderd zijn door de omstandigheid dat „salem" *vrede* of *heil* beteekent. In Zuid-Afrika en de Vereenigde Staten heeten verscheidene plaatsen Salem.

Salim. Eene plaats van onbekende ligging in Palestina. Zie Enon.

Sallum. Een van de laatste koningen van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël. Hij regeerde slechts een maand, in 745 v. C., als usurpator van den troon. Hij was namelijk een samenzweerder die den wettigen koning Zacharia, den zoon van den beroemden Jerobeam II, doodde te Jibleam bij Megiddo. Daarna heerschte hij 4 weken te Samaria. Maar een zekere Menahem trok uit de oude koningsstad Thirza tegen hem op, doodde hem te Samaria en nam zijne plaats op den troon in. Zie 2 Koningen 15 vers 10—15.

Salmanezer. Een van de koningen van Assyrië, die dit rijk in zijn bloeitijd (de 7de eeuw v. C.) uitbreidden. Hij regeerde van 727—723, en was de vierde Salmanezer die over het Assyrische rijk heerschte. In 725 v. C. viel hij het Noordrijk Israël aan en begon de hoofdstad Samaria te belegeren. Ofschoon uit het verhaal 2 Koningen 17 vers 1—6 schijnt te volgen dat hij haar ook veroverde is dit toch niet zoo. Hij stierf in 723 en pas zijn opvolger Sargon veroverde in 722 de stad en voerde de bevolking in ballingschap.

Dit was de *tweede* wegvoering. Zie over de eerste (in 733) het artikel Pul.

Salmone. Het Noordoostelijk voorgebergte van Kreta, waarlangs Paulus op zijne reis naar Rome voer; zie Handelingen 27 vers 7.

Salome. I. De vrouw van Zebedeüs en de moeder van de discipelen Jacobus en Johannes. Uit Marcus 1 vers 19 en 20 volgt dat het eene niet onbemiddelde visschersfamilie was, die er knechts op na hield. Men woonde te Kapérnaüm aan het meer van Galiléa. — Salóme is het meest bekend door het feit dat zij zich voor Jezus nederboog en hem vroeg of hare zonen ter zijner rechter- en linkerzijde mochten zitten, in zijn koninkrijk. Eene vraag die getuigt van de zinnelijke voorstelling die zij van Jezus' rijk had; Mattheüs 20 vers 20 en 21. Zij kwam in gezelschap van hare zonen. In Marcus 10 vers 35—37 staat dat deze zonen het verzoek zelf deden. — Volgens Mattheüs 27 vers 55 en 56 was Salóme bij Jezus' kruisiging en volgens Marcus 16 vers 1 kocht zij met andere vrouwen (waarschijnlijk op Zaterdagavond) specerijen om het lijk te balsemen en ging op Zondagmorgen mede naar het graf, en had mede de ontmoeting met den engel die zeide dat Jezus opgestaan was; vers 2—8.

Salome. II. Omtrent deze vrouw heerscht eene groote verwarring. Gewoonlijk wordt zij voor de zelfde gehouden als het dochtertje van Herodias, dat danste op het verjaarfeest van haren tweeden man Herodes Antipas en tot loon het hoofd van Johannes den Dooper ontving; Mattheüs 14 vers 6—11 en Marcus 6 vers 21—28.

Nu heerscht er over de huwelijken van Herodias en Philippus (die als haar eerste man genoemd wordt) de grootste verwarring. Bijbelsche opgaven strijden met inlichtingen van andere zijde.

Volgens de laatste was Salóme de dochter van Herodias en haren eersten man Herodes Boëthus, en is zij (Salóme) gehuwd met dien Philippus die in den bijbel haar vader wordt genoemd; zie het artikel Philippus.

Zij moet reeds gehuwd geweest zijn toen Johannes de Dooper onthoofd werd, en zal dus wel niet voor vreemde gasten op een hoffeest gedanst hebben. Voorname en in 't algemeen vrijgeboren vrouwen deden dit niet. Het bijbelsch verhaal is dus zeer onwaarschijnlijk.

Of daar nog een ander dochtertje van Herodias bedoeld kan zijn?.... In het Nieuwe Testament staat nergens met name vermeld dat juist Salóme bedoeld is. Het dansende meisje wordt er „het dochtertje" maar nooit Salóme genoemd. Dat ze Salóme zou geheeten hebben is pure fantasie.

Salomo. Beroemd koning van Israël van ± 970—943 v. C. Hij was de zoon van David en Bathseba, na het sterven van hun oudste

kind geboren; zie 2 Koningen 12, in het bijzonder vers 24. De profeet Nathan, die in Davids leven eene groote rol speelt, noemde het kind „Jedidjah" = Geliefde van Jehovah (Theophilus). Volgens 1 Koningen 1 vers 13 beloofde de koning aan Bathseba dat haar kind Salomo en niet een van zijne oudere zonen hem opvolgen zou.

Toen David zeer oud was, deed, na Absalom, ook zijn zoon Adonia eene poging om koning te worden. Nathan en Bathseba onderrichtten echter den grijsaard, die nu in allerijl Salomo bij de bron Gihon, ten Oosten onder de muren van Jeruzalem, tot koning liet zalven door den priester Sadok, gesteund door de lijfwacht. Het volk juichte zóó, dat „de grond scheurde", Adonia vluchtte naar het altaar, en Salomo schonk hem vergiffenis. Hij was nu koning nog bij zijn vaders leven. Dit alles staat uitvoerig in 1 Koningen 1 beschreven.

Toen David sterven ging gaf hij aan den jongen vorst nog allerlei raadgevingen; Hoofdstuk 2 vers 1—9. Volgens Hoofdstuk 3 vers 7 was hij toen nog jong. Zijne regeering is de glansrijkste; onder hem beleefde Israël zijn gouden tijdvak (hoewel na zijn dood het verval spoedig intrad evenals in Holland na Frederik Hendrik). Zijn rijk strekte zich uit van den Euphraat tot Egypte toe. David had het door zijne voortdurende oorlogen zoover gebracht. Salomo had vrede. Hij deed aan dichtkunst, bouwde prachtige bouwwerken, ondernam handelsondernemingen, versterkte steden.

In het begin zijner regeering ontdeed hij zich reeds van Adonia, die zich verstout had om de hand te vragen van Abisàg, zijns vaders bijvrouw. Dit was majesteitsschennis en hij moest sterven. Van dezen en van andere vijanden waarvan hij zich ontdeed kan men in 1 Koningen 2 uitvoerig lezen. — Bekend is de droom, dien hij had toen hij (ter eere van zijn kroningsfeest?) te Gibeon (misschien terwille van zijne Kanaänietische onderdanen), eenige uren ten Noordwesten van Jeruzalem 1000 brandoffers bracht. Hij droomde dat Jehovah hem toestond een wensch te doen. Hij koos wijsheid. Jehovah gaf hem die, en daarenboven wat hij niet gevraagd had: rijkdom en roem; 1 Koningen 3 vers 1—15. Van zijne wijsheid wordt terstond een bewijs gegeven, door het zoogenaamd Salomo's oordeel. Door list maakte hij uit van welke van de beide moeders die elk voor zich een zeker kind als het hare opeischten dat kind was; vers 16—28.

De koning huwde met eene Egyptische koningsdochter (Hoofdstuk 3 vers 1) die als bruidsgift eene landstreek in het Zuidwesten van Palestina meebracht; Hoofdstuk 9 vers 16. In Hoofdstuk 4 lezen we vervolgens wie zijne voornaamste rijksgrooten waren, en hoe hij het land in 12 landvoogdijen had verdeeld, die maand om maand zijn hof van alles voorzagen. Bovendien staat daar hoe hij 3000 spreuken en 5000 liederen maakte en om zijne wijsheid wereld-

beroemd was. Dit bericht is aanleiding geweest dat in latere eeuwen allerlei wijsheidsliteratuur, o.a. de z.g. Spreuken van Salomo (een der Oudtestamentische boeken) en De wijsheid van Salomo (een der Apocryphe boeken des Ouden Testaments) aan hem werd toegeschreven. Ook het auteurschap van Prediker en van Hooglied (zie die artikelen) is hem ten onrechte toegedacht. Behalve deze vier bestaan er in het Grieksch nog een tiental „Psalmen van Salomo" die inderdaad uit het laatst van den voorchristelijken tijd stammen. Van Salomo zelven is allicht niets meer over.

In verband met Salomo's wijsheid staat ook het verhaal van de koningin van Scheba (in Z. W. Arabië) die op het vernemen van 's konings roem naar Jeruzalem reisde om hem met raadsels op de proef te stellen. Maar Salomo „verklaarde haar den zin van al hare woorden"; 1 Koningen 10 vers 1—3; met groote geschenken kwam ze; met groote ging ze heèn. Latere buitenbijbelsche schrijvers hebben dit thema uitgewerkt. Flavius Josephus weet ook van een raadselopgeven tusschen den koning en zijn collega Hiram van Tyrus. Men stelde hem voor als geestenbezweerder. De koran schrijft hem het vermogen toe om met dieren en planten te spreken, enz. Ook tot Jezus is het verhaal van Salomo's wijsheid doorgedrongen. Hij verklaarde zijne eigen wijsheid van hooger orde dan de wijsheid die de koningin van Scheba bij den Israëlietischen koning zocht; Mattheüs 12 vers 42 en Lucas 11 vers 31.

In 1 Koningen 5, 6 en 7 staat uitvoerig beschreven hoe hij den beroemden tempel te Jeruzalem bouwde, en de heilige voorwerpen, die daarbij behoorden liet maken. Hij sloot daartoe een contract met Hiram (zie dat artikel), koning van Tyrus; deze leverde hem hout van den Libanon, en kreeg daarvoor van Salomo jaarlijks 20.000 ton tarwe en 20.000 vat fijne olie; Hoofdstuk 5 vers 11. Ook leverde Hiram goud; Hoofdstuk 9 vers 10—14. Salomo stond hem daarentegen 20 steden af. — In 1 Koningen 8 tot 9 vers 9 wordt dan beschreven hoe de tempel allerplechtigst en met groote feesten en offers werd ingewijd, waarbij Salomo eene lange toespraak hield, die men in Hoofdstuk 8 vers 12—53 vinden kan.

Hierop volgen in Hoofdstuk 9 vers 10 tot 10 vers 29 allerlei losse berichten over 's konings heerlijkheid, hulpmiddelen, inkomsten, wijsheid en grooten rijkdom. Het merkwaardigst is het bericht van zijne handelsondernemingen van uit Elath (aan de Noordpunt der Roode Zee) naar Ofir (welks ligging onbekend is). De schepen haalden goud, zilver, ivoor, ebbenhout, apen en pauwen, wat op Voor-Indië wijst; Hoofdstuk 9 vers 26—28 en 10 vers 22. Zilver werd niet aan het hof gebruikt, zegt het zeker overdreven bericht van vers 21, want „het werd voor niets geacht." —

Tegenover al dezen glans staan echter ook schaduwzijden. 1 Koningen 11 noemt ze op: de koning is minziek, heeft vele vrouwen, ook buitenlandsche, wier godsdiensten hij bevordert. Daarom is

Jehovah vertoornd en verwekt hem tegenstanders: een Edomietischen prins Hadad, en den Syrischen vrijbuiter Rezon die hem levenslang hinderde, en Jerobeam den opzichter der heerediensten die vele en zeer kwellend waren. Zie over elk van deze tegenstanders de op hun naam staande artikelen. De genoemde heerediensten waren na 's konings dood een reden tot afval van het grootste deel des rijks van zijn zoon Rehabeam. De profeet Ahia voorspelde aan Jerobeam dat hij over 10 van de 12 stammen heerschen zou. Dat hij een opstand beproefde staat niet in Hoofdstuk 11 vers 39, maar moet worden verondersteld. Want in vers 40 wil de koning hem dooden, waarop Jerobeam naar Egypte vlucht.

In vers 42 staat dan dat Salomo „veertig jaren heeft geregeerd", waarmede niet een bepaald getal jaren maar een menschenleeftijd bedoeld is. Hij werd te Jeruzalem begraven. —

Behalve den tempel waarover 7 jaar gebouwd werd, liet hij een paleis, het „Huis van het Libanonwoud", waarover 13 jaar gebouwd werd, en eene woning voor zijne vrouw, de Egyptische prinses, zetten; 1 Koningen 7 vers 1—12. Behalve deze echtgenoote had hij volgens Hoofdstuk 11 vers 3 nog 700 andere vrouwen, allen vorstinnen, en 300 bijvrouwen. Ten haren gerieve en zeker ook om staatkundige redenen (om de goede verstandhouding met andere volken) bouwde hij na den Jehovahtempel nog heiligdommen voor Astarte, Kamos en Moloch. Er waren n.l. door den buitenlandschen handel kolonies van vereerders dezer goden in Jeruzalem wonende.

Van den naam Jedidjah hooren we na zijne geboorte niet meer.

Salomo (Hooglied van). Zie Hooglied.

Salomo (Spreuken van). In de laatste eeuwen vóór onze jaartelling is in Israël eene gansche Wijsheidsliteratuur ontstaan (Job, Spreuken, Prediker, Wijsheid van Salomo, Spreuken van Jezus Sirach, enz.) die grootendeels werd toegeschreven aan koning Salomo van wiens wijsheid het Koningenboek vertelde en die 3000 spreuken gemaakt zou hebben (zie het artikel Salomo), waarvan wel iets (of veel) waar zal zijn. — Ons huidige Spreukenboek (een der Oudtestamentische boeken) is echter misschien wel 700 of 800 jaar na Salomo samengesteld. Het bevat spreuken, spreekwoorden, vermaningen, beschrijvingen en raadsels die in den tijd des verzamelaars in omloop waren. Sommige ervan waren al oud; zie Spreuken 25 vers 1. Misschien vervaardigde de verzamelaar zelf wel eenige der door hem opgenomen uitspraken. Wie hij was en wanneer hij precies leefde weten we niet.

Na eene zeer lange inleiding van 9 hoofdstukken volgen in Hoofdstuk 10 tot 22 vers 16 niet minder dan 378 spreuken van 2 regels. Na een paar aanhangsels volgt in Hoofdstuk 25—29 eene tweede verzameling van ook meest tweeregelige spreuken. In Hoofdstuk 30 en 31 staan dan nog 3 aanhangsels, waarvan het laatste (Hoofd-

stuk 31 vers 30—31) een alphabetisch loflied op de goede huisvrouw is.

Een overzicht van den inhoud der Spreuken te geven gaat niet aan. Ze staan los op zich zelf, hangen niet samen. Over het algemeen leeren ze burgerlijke braafheid. Soms zijn ze pittig en typisch, bijv. Hoofdstuk 20 vers 14.

Bekend is de beschrijving van de publieke vrouw in Hoofdstuk 7 en van den beschonkene in Hoofdstuk 23 vers 29—35.

Salomo (Wijsheid van). Een van de meest hoogstaande apocryphe boeken des Ouden Testaments, 19 hoofdstukken groot. Het is van Joodschen oorsprong, doch waarschijnlijk in het Grieksch in Alexandrië geschreven door een der ontelbare Joden die daar woonden en die geen Hebreeuwsch meer spraken. De auteur leefde denkelijk in de laatste eeuw vóór onze jaartelling en stond onder invloed van de Platonische wijsbegeerte. Hij verheerlijkt de wijsheid voortdurend. Onder „wijsheid" versta men niet geleerdheid, maar de juiste godskennis en het juiste levensgedrag. Dat alleen brengt in den hemel. De schrijver doet het hier en daar voorkomen, alsof de 900 jaar vroeger geleefd hebbende beroemde en wijze koning Salomo aan het woord is. Vandaar dat het geschrift (ten onrechte) „Wijsheid van Salomo" heet. Wie de auteur is, weten we niet.

Hij begint met eene aanbeveling van de Wijsheid en van de uit haar voortvloeiende deugden aan de rechters en koningen der aarde, en waarschuwt hen tegen de redeneeringen der goddeloozen en vrijdenkers. De laatsten voert hij sprekend in: met den dood is alles uit; geniet dus maar zoo veel ge kunt. Waartegenover de schrijver zet dat ze in de eeuwigheid zich ongelukkig zullen gevoelen, maar de Wijzen zalig. Enz. enz. — Ten slotte tracht hij met aanhalingen uit de Oudtestamentische geschiedenis, omtrent Israël en Kanaän en Egypte, aan te toonen dat de menschen die zoo wijs waren om Gods wijsheid aan te hangen er het best afkwamen.

Eigenaardig is hoe hij hier en daar de Wijsheid Gods als een afzonderlijk wezen voorstelt. Zij zit nevens God op Zijnen troon (Hoofdstuk 9 vers 4), kent Zijne werken en was tegenwoordig bij de schepping (vers 9); zij vermag alles (Hoofdstuk 7 vers 27); vervaardigde alles (vers 21). Vergelijk Spreuken 8 vers 22—31, vooral vers 30. — In hoofdstuk 11 vers 18 leert de auteur niet eene schepping der wereld uit niet, maar uit vormlooze stof. In Hoofdstuk 8 vers 20 leert hij de praeëxistentie (het voorbestaan) der zielen, als hij daar Salomo laat zeggen dat hij als kind met eene goede ziel in een onbevlekt lichaam was terecht gekomen.

Samaria. De oude hoofdstad van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Isaël was Tirza. In 895 v. C. echter stak de usurpator Zimri na eene regeering van 7 dagen het paleis boven zijn hoofd in brand. Zijn opvolger Omri (regeert 895—884)

stichtte nu in 889 eene nieuwe hoofdstad. Hij kocht daartoe een berg van een zekeren Semer of Sjemer en bouwde daarop eene versterkte hoofdstad die naar den genoemden eigenaar Sjomeroon genoemd werd; dit is de Hebreeuwsche naam der stad. In het Grieksch is dit verbasterd tot Samaria. Over het koopen van den berg leze men 1 Koningen 16 vers 23 en 24. De stad lag in het midden des lands, 14 uur ten Noorden van Jeruzalem, te midden van een vruchtbaar dal, en is tot het einde van het rijk Israël (in 722 v. C.) hoofdstad gebleven. — Koning Achab (regeert 884—861) richtte er een Baälstempel op; 1 Koningen 16 vers 32. Onder dien koning doorstond de stad hare eerste belegering n.l. door Benhadad, koning van Syrië; 1 Koningen 20 vers 1. Hij kon haar echter niet nemen en werd tot twee keer toe verslagen. — Waarschijnlijk onder koning Joram (regeert 860—848) belegerde dezelfde (?) Benhadad nog eens Samaria, en bracht het in die mate tot hongersnood dat moeders hunne kinderen kookten en opaten; 2 Koningen 6 vers 28 en 29. Door een wonder werd echter de stad verlost, volgens 2 Koningen 7 vers 6 en 7. — In Samaria speelde ook het vreeselijk bloedbad zich af dat de Jehovah-vereerder Jehu (regeert 847—820) onder de Baälspriesters aanrichtte; zie 2 Koningen 10 vers 18—28.

In 725, onder koning Hozéa, is de Assyrische koning Salmanezer gekomen en heeft de stad ingesloten. Drie jaar lang is ze belegerd. Salmanezer werd opgevolgd door Sargon, die haar in 722 innam, de inwoners deporteerde naar Assyrië en een einde maakte aan het rijk Israël; zie 2 Koningen 17 vers 1—6. De stad verdween echter niet. Zij werd met het omringende land weder bevolkt door vreemde kolonisten. Zoo ontstond een gemengd ras van menschen: de Samaritanen (zie het volgend artikel) of Koeteërs (zie het artikel Chuta). Dat Samaria in 586 v. C. bewoond was blijkt uit Jeremia 41 vers 5.

Nog vele lotgevallen beleefde de stad. Blootstaande aan den haat der echte Joden, werd ze tegen het begin onzer jaartelling door hen belegerd en geheel verwoest. Later schonk keizer Augustus haar aan Herodes den Groote, die haar kort voor Jezus' geboorte herbouwde en prachtig versierde, o. a. met een tempel ter eere van Augustus, waarom hij de stad eenen nieuwen naam gaf, namelijk Sebaste. Sebaste is de Grieksche vertaling van het Latijnsche Augusta. Beide namen beteekenen: de Verhevene (in religieuzen zin). Volgens Handelingen 8 vers 5 predikte de apostel Philippus er. Later werd ze bisschopszetel. Ook in den kruisvaarderstijd zetelde er een bisschop.

Thans bestaat de stad niet meer. Slechts een dorp: Sebastije (van „Sebaste" afgeleid). Maar vele overblijfselen van de oude grootheid resten nog. Men wijst er u het graf van Johannes den Dooper. Het ligt er vol zuilenschachten, kapiteelen, enz. De grond

slagen van den Augustustempel zijn opgegraven; ook een standbeeld van dezen keizer.

De oudste Israëlietische ringmuren van vóór 722 v. C. zijn eveneens ontdekt. Het indrukwekkendst is eene lange rij zuilschachten-uit-één-stuk zonder kapiteelen, midden in het veld staande, eens een deel van de reusachtige 1700 Meter lange zuilenrij waarmede Herodes de stad versierd had (Baedeker).

Naar Samaria heet in de laatste eeuwen voor Christus en ook tijdens Christus het geheele midden Palestina, dat, wegens de vermelde bevolking van dit land Samaria, zeer antipathiek was aan het Noordelijk Galilea en het Zuidelijke Judéa; zie het kaartje op no. IX van het Voorwerk.

Samaritaan. Samaritanen. Nadat in 722 v. C. de Assyriërs de stad Samaria (zie het vorig artikel) hadden veroverd en vele inwoners gevankelijk weggevoerd, hebben de veroveraars de weggevoerden vervangen door kolonisten uit Babel en andere steden uit het Oosten, o. a. uit Chuta (zie dat artikel); 1 Koningen 17 vers 24. Deze vreemdelingen vermengden zich met de overgebleven Israëlieten die blijkbaar nog in de meerderheid waren. Een gemengd ras ontstond, dat de Israëlieten naar het genoemde Chuta Chuteërs (spreek uit: Koeteërs) noemden; de Grieken noemden hen Samaritanen. Volgens het verhaal van 1 Koningen 17 vers 24—28 vereerden die vreemde kolonisten in den beginne Jehovah niet. Deze zond daarom leeuwen op hen af die sommigen doodden. Toen beval de Assyrische koning dat men hun een Jehovahpriester zou zenden die hun zou leeren Jehovah te vereeren. Volgens vers 29—34*a* en 41 diende elke vreemde stam daarna Jehovah maar daarenbóven zijn eigen goden (vers 34 *b*—40 is later ingevoegd en verbreekt het verband).

Geen wonder dat deze gemengde en allerlei goden dienende bevolking niet in den smaak viel van de onvervalschte Joden die na 538 uit de Babylonische ballingschap naar Palestina mochten terugkeeren. Toen zij den tempel te Jeruzalem wilden herbouwen en de Samaritanen mee wilden doen, sloegen zij het ronduit af; Ezra 4 vers 1—3. De Samaritanen wisten nu te bewerken dat de bouw van hoogerhand werd gestaakt; vers 4—24. Wel werd later deze bouw weder toegestaan en in 519—516 volbracht, maar tot een onverzoenlijken haat tusschen Jood en Samaritaan was de grondslag gelegd. Trouwens de oude naijver tusschen Israël en Judéa (van 943 v. C. af!) (ja van af koning David; vergelijk 2 Samuël 19 vers 41—43 en hoofdstuk 20) zal er ook wel niet vreemd aan geweest zijn. De Samaritanen hadden dus geen deel aan den Jehovahtempel te Jeruzalem, en hebben er toen zelf een gebouwd. Wanneer weten we niet. Flavius Josephus zegt: in de dagen van Alexander den Groote, ongeveer 333 v. C. Het heiligdom plaatsten ze op een van ouds heilige plek, op den

berg Gerezim (zie dat artikel) bij Sichem, $2^1/_2$ uur ten Z.O. van de stad Samaria. Op den eeredienst op den berg Gerezim wordt door de Samaritaansche vrouw in haar gesprek met Jezus gezinspeeld, in Johannes 4 vers 20, en door Jezus in vers 23. — Sinds het ontstaan van dien tempel hadden de Samaritanen eenen afzonderlijken eigen officieelen Jehovahdienst. Ze namen van de Joodsche heilige schrift alleen de vijf zoogenaamde Boeken van Mozes over: Genesis tot en met Deuteronomium, nog geschreven in het oud-Hebreeuwsche schrift. De Jeruzalemsche heilige schrift, ons Hebreeuwsch Oud-Testament, is geschreven in eene lettersoort die tegen het begin onzer jaartelling ontstond: het zoogenaamde quadraatschrift; dat zoo heet wegens den vierkanten vorm van vele letters ervan; zie n° XV van het Voorwerk.

Nog steeds hebben we den Samaritaanschen pentateuch over. Hij bewijst gewichtige diensten bij de tekstcritiek; want zijne afschriften zijn onafhankelijk van de Jeruzalemsche tot op onzen tijd overgeleverd en bevatten niet wat er tendentieus in den Jeruzalemschen mocht zijn veranderd. Hij is tamelijk gelijk aan dezen Jeruzalemschen. In Deuteronomium 27 vers 4 is ten behoeve van den tempel op Gerezim het woord Ebal in Gerezim veranderd.

Over de Messiasverwachting der Samaritanen zie het artikel Gerezim.

Na Alexander den Groote (± 333 v. C.) deelden de Samaritanen de lotgevallen der Joden: ze stonden beurtelings onder Syrië en Egypte. Ze waren evenwel niet zoo hardnekkig-nationalistisch gezind als de Joden. Op eigen verzoek werd hun Gerezimtempel (tijdelijk) aan Jupiter gewijd. Geen Makkabeënopstand verzette er zich tegen de buitenlandsche heerschappij. Eerst toen Judéa zich reeds vrijgevochten had, slaagde deszelfs vorst Johannes Hyrcanus (regeert 135—106) er in een inval in Samaria te doen. In 130 verwoestte hij den tempel op Gerezim. In 110 of 109 veroverde en verwoestte hij Samaria. Door binnenlandsche onlusten in Judéa bleven de Samaritanen evenwel nog afzonderlijk bestaan. Doch onder de heerschappij der Romeinen kwam het bij het overige Palestina, terwijl Herodes de Groote (regeert 37—4 v. C.) hun vorst was. Dat de haat tusschen Samaritanen en Joden door alles wat geschied was tot het uiterste moest worden opgevoerd, is duidelijk. Ook in het Nieuwe Testament komen er staaltjes van voor. Omdat hij een Jood is willen de Samaritanen Jezus niet herbergen; Lucas 9 vers 52 en 53. De Samaritaansche vrouw verbaast zich dat Jezus van haar te drinken wil hebben; Johannes 4 vers 9. De deugd van den barmhartigen Samaritaan (Lucas 10 vers 30—35) is juist zoo groot omdat hij een Jóód, een vijand, helpt.

Het Christendom is er spoedig doorgedrongen, volgens Han-

delingen 8 vers 1 en 9 ver 31. Ja zelfs heeft Jezus er volgens Johannes 4 vers 39—43 twee dagen lang met succes vertoefd. Aldaar speelt ook volgens Handelingen 8 vers 9—24 het gebeurde met Simon den Toovenaar.

Met het groote oproer der Joden en hunne vernietiging door de Romeinen, van 68—70 n. C., hebben ook de Samaritanen geducht te lijden gehad. Ook later, van de Christenkeizers te Constantinopel, bijv, Justinianus, onder wien zij in 529 opstonden. De Christenen onderdrukten hen nog erger dan de latere Mohammedanen. Maar het is geen wonder dat het aantal van hen die den Samaritaanschen godsdienst aanhingen op deze wijze steeds afnam. Toch hebben ze zich met ongelooflijke taaiheid staande gehouden tot op dezen dag; zie het slot van het artikel Gerezim. Het exemplaar van den pentateuch dat ze bezitten is volgens hen door een achterkleinzoon van Aäron geschreven. Den Messias dien ze verwachten noemen ze den hasjab of den hattab, den wederkeerende (n.l. Mozes).

Zie vooral ook het artikel Gerezim.

Samaritaan (De barmhartige). Het verhaal van dezen vindt men in een van Jezus' beroemdste gelijkenissen; in Lucas 10 vers 30—35. Waarom 's mans deugd zoo groot was kan men begrijpen uit het voorgaande artikel.

Samgar. Een van de richters van Israël in het richterentijdperk (±1250—1050 v. C.). Wij weten niets van hem dan dat hij met een ossendrijversstok met ijzeren punt voorzien, ook „prikkel" genaamd, en waarmede ook in den Homerischen strijd wel gevochten werd, 600 Philistijnen doodde; Richteren 3 vers 31. Volgens Hoofdstuk 5 vers 6 slaagde hij er echter niet in zijn volk voldoende lucht te geven.

Samma. De derde zoon van Isaï, die evenals zijne andere broeders werd voorbijgegaan toen Samuël den jongste, David, tot koning zalfde; 1 Samuël 16 vers 9. Hij trok later mede ten strijde doch dorst niet met Goliath vechten; Hoofdstuk 17 vers 13. Met David moest hij later voor Saul vluchten; Hoofdstuk 22 vers 1, maar deelde ook in zijne verhooging. Zijn zoon Jonadab (zie dat artikel) was althans aan Davids hof; 2 Samuël 13 vers 3.

Samos. Een beroemd eiland. Pythagoras werd er geboren. Het ligt aan de Westkust van Klein-Azië. Zie het kaartje op n° V van het Voorwerk. Paulus voer er volgens Handelingen 20 vers 15 langs op zijne laatste vaart naar Jeruzalem.

Samothrace. Een eiland ten Zuiden van Thracië in de Egeïsche zee. Toen Paulus voor het eerst van Klein-Azië naar Europa overstak, voer hij er langs; zie Handelingen 16 vers 11.

Samson. Andere schrijfwijze voor „Simson". Met een *a* spelt de Septuaginta (zie dat artikel) dezen naam. Evenzoo de Vulgata (de Roomsche bijbelvertaling). Vandaar dat men in het

Roomsche Frankrijk en in zeer ouderwetsch Nederlandsch spreekt van Samson. Vergelijk de opera Samson et Délila, en den ouderwetschen Zaanschen windmolen De Samson.

Samuël. De laatste en grootste der richteren in het richterentijdvak dat men van ± 1250—1050 acht te loopen. De afgebeden zoon van de lang onvruchtbaar gebleven Hanna, de geliefdste der beide vrouwen van Elkana, den man uit Rama dat midden in Palestina lag. Zijne moeder had de gelofte gedaan, dat als zij een zoon kreeg, deze geheel aan Jehovah zou zijn toegewijd en dat geen scheermes op zijn hoofd zou komen, m. a. w. dat hij een Nazireër (zie dat artikel) zou zijn; 1 Samuël 1 vers 1—11. Toen het kind nog zeer jong was, bracht hem zijne moeder tot den priester-richter Eli in het naburige Silo en stond hem voor goed af; vers 21—28. Zij had hem Samuël genoemd, welke naam beteekent „Naam Gods", maar die in vers 20 als „van God afgebeden" wordt verklaard.

Elk jaar bezocht zijne moeder hem nu in het heiligdom, waar hij reeds het priestermanteltje droeg en bracht hem een nieuw mede; Hoofdstuk 2 vers 18 en 19. Intusschen groeide de knaap op te midden van eene minder goede omgeving. Eli was een slap man, en zijne zoons waren slecht. In Hoofdstuk 3 wordt dan uitvoerig beschreven hoe de in den tempel slapende leerling-priester Samuël op zijne legerstede door Jehovah wordt geroepen om Eli zijnen ondergang aan te kondigen. Allengs begon geheel Israël in den jongen man een betrouwbaar profeet te zien; vers 20. — Het was in dien tijd dat de Arke des Verbonds in een strijd met de Philistijnen verloren ging. Eli stierf; zijne zoons sneuvelden. Wel hooren we later (Hoofdstuk 14 vers 3) nog even dat Ahitub, Eli's kleinzoon, hem als hoogepriester opgevolgd was, maar de groote man werd toch Samuël. Hij was profeet en vooral rechter. Wij moeten ons hem voorstellen als rondreizende en in verschillende plaatsen recht sprekende, o. a. te Bethel, te Mizpa, te Gilgal en te Rama, in welke laatste plaats hij bleef wonen. Al deze steden liggen in midden-Palastina. Dat hij niet gemakkelijk was blijkt uit zijne komst te Bethlehem, waar de oudsten der stad hem ontsteld vroegen of zijne komst met vrede was; Hoofdstuk 16 vers 4. Dat hij ook als waarzegger gebruikt werd, blijkt uit het verhaal van Kis' weggeloopen ezelinnen; Hoofdstuk 9 vers 8. Hoe wij ons echter zulke profeten die door velen geraadpleegd werden moeten voorstellen, blijkt niet. Soms krijgt men den indruk dat zij eenvoudig orakel-gevers waren. Maar ongetwijfeld zijn zij hoogstaande en diepziende mannen geweest, evenwel deelende in het bijgeloof van hun tijd en soms dobbelsteenen of andere orakelwerktuigen als hulpmiddel gebruikend. Wat nu Samuël betreft, deze leidde ook volksvergaderingen. Bovendien schijnt hij aan het hoofd van een profetenschool te

hebben gestaan; Hoofdstuk 10 vers 5 en 19 vers 19. Wat een profetenschool was weten we ook al niet; zie het artikel profetenschool. — Tevens schijnt hij zich met oorlogszaken te hebben bemoeid en dus een „richter" te zijn geweest; zie Hoofdstuk 7 vers 1—12, waar hij na het verslaan der Philistijnen den bekenden Eben-haëzer (zie dat artikel) oprichtte. Toen Saul later koning was, mocht hij niet uitrukken vóór Samuël geofferd had; Hoofdstuk 13 vers 8—15*a*. Ook ijverde hij tegen de afgoderij en haalde de Israëlieten over om de afgodsbeelden weg te doen; Hoofdstuk 7 vers 3 en 4.

Toen nu zijne jaren begonnen te klimmen, stelde hij zijne zonen Joël en Abia naast zich aan; Hoofdstuk 8 vers 1 en 2. Dezen echter traden niet in hun vaders voetstappen; vers 3. Nu drong het volk er bij Samuël op aan dat hij hun een koning zou kiezen. De oude richter keurde dit af, hield den menschen alle bezwaren van het koningschap voor, maar moest ten slotte toegeven; vers 4—22. Een jongen boerenzoon, Saul, die in zijne buurt rondzwierf om verloren vee te zoeken, zalfde hij in het geheim tot koning; Hoofdstuk 9 en 10 vers 1—16. Daarna beriep hij eene volksvergadering waar hij eene loting deed houden die wederom Saul aanwees; vers 17—24. En ten slotte bevestigde hij hem na eene overwinning op de Ammonieten nog eens extra in zijn koningschap; Hoofdstuk 11, in 't bijzonder vers 14.

Ondanks dit alles heeft Samuël den jongen koning reeds spoedig weder opgegeven. Als reden worden *twee* feiten medegedeeld die óns futiliteiten toeschijnen. — *a*) Volgens Hoofdstuk 13 zou Saul ten strijde trekken tegen de Philistijnen en de oude richter binnen 7 dagen komen om eerst te offeren. Hij kwam echter niet. Het legertje verliep. Saul offerde nu zelf. Doch daar kwam Samuël juist aan en voorspelde hem dat hij (om zijne ongehoorzaamheid) het koningschap niet houden zou; vers 13. — *b*) Volgens Hoofdstuk 15 had Samuël den koning bevolen om het volk Amalek geheel uit te roeien als één reusachtig offer ter eere van Jehovah. Saul echter doodde het minderwaardige vee en liet den koning en het beste vee leven, naar hij aan den vertoornden Samuël zeide om het later afzonderlijk te offeren. Misschien is de bedoeling dat hij er eerst mede pralen wilde. Van zijne ijdelheid getuigt ook het opgerichte gedenkteeken van vers 12. In elk geval: hij had den koning en het beste vee nog niet geofferd. Samuël echter sprak: „Gehoorzamen is beter dan offerande" (vers 22), verklaarde Saul van het koningschap vervallen en liep van hem weg. Saul hield hem bij zijn kleed vast, en dit scheurde. Zoo, zeide de grijsaard, wordt het koningschap van u afgescheurd; vers 28. Op verzoek van den vorst eerde hij hem echter nog openlijk, om zijn prestige te helpen bewaren; vers 30 en 31. Hij hieuw met eigen hand den gevangen genomen koning in stukken en ging huis-

waarts naar Rama, en zag Saul niet weder, hoewel het hem smart deed. Een bewijs dat hij hem bemind had; vers 32—35. — De sympathieke rol is hier zeker *niet* aan Samuëls zijde. Hij toch is de sombere fanaticus, die een gansch volk tot de zuigelingen toe (vers 3) vermoord wil hebben.

Na een poos beval Jehovah hem om een ander tot koning te zalven. Dit geschiedde alweder in het geheim. Alweder een boerenzoon: David, den jongste en kleinste van een gezin. Maar Samuël sprak: „Jehovah let niet op de gestalte maar op het hart." Hoofdstuk 16 vers 1—13, in het bijzonder vers 7. — Verder hooren we niet veel meer van den ouden richter. Hij zet David niet tegen Saul op. Hij schijnt verder stil te Rama geleefd te hebben. Misschien onder de leerlingen der profetenschool. Toen hij stierf, beweende gansch Israël hem en begroef hem in zijn huis te Rama; Hoofdstuk 25 vers 1. Hij heeft dus wel indruk op zijn volk gemaakt. — Dat Saul hoog tegen hem opzag blijkt hieruit dat hij hem voor zijn laatsten veldslag nog wilde raadplegen en door eene toovenares zijne schim deed opkomen uit de onderwereld, volgens 1 Samuël 28 vers 1—11. De schim voorspelde hem dat hij den volgenden dag sneuvelen zoude; vers 15—19; en bevestigde nogmaals dat hij het koningschap verspeeld had, daar hij niet genoeg tegen Amalek gemoord had; vers 18.

Volgens Psalm 99 vers 6 en Jeremia 15 vers 1 stond hij in de oogen van het nageslacht op één lijn met Mozes.

Samuël (De boeken). Deze boeken, twee in getal, vormden oorspronkelijk een enkel. Ze bevatten de geschiedenis van den laatsten richter, Samuël, en van de beide eerste koningen, Saul en David, die alle twee door hem zijn aangesteld. Alzoo een tijdperk van ruim een eeuw, van ± 1100—983 v. C. In de Grieksche Septuagintvertaling van ± 200 v. C. en in de Latijnsche Vulgaatvertaling van ± 400 n. C. (welke laatste de Roomsche bijbel is) heeten de beide boeken: „1 en 2 Koningen", wat eigenlijk wel zoo logisch is, daar de verhalen van de koningen Saul en David wel $^2/_3$ van den inhoud vormen. Onze boeken 1 en 2 Koningen heeten in die vertalingen dan 3 en 4 Koningen.

1 Samuël 1—12 bevat de geschiedenis van Samuël.

1 Samuël 13—31 die van Saul.

Geheel 2 Samuël die van David tot zijn ouderdom toe (zijn dood wordt in 1 Koningen beschreven).

De voornaamste verhalen van de boeken Samuël zijn de volgende:

Samuëls geboorte en jeugd; Hoofdstukken 1, 2 en 3.

De wegvoering der Ark (Eli's dood) en haar terugkeer; Hoofdstukken 4, 5 en 6.

De instelling van het koningschap, Hoofdstuk 8.

Saul wordt koning; Hoofdstukken 9, 10 en 11.

Samuëls afscheid; Hoofdstuk 12.
Saul en Jonathan in strijd met de Philistijnen; Hoofdstukken 13 en 14.
Saul verworpen; Hoofdstuk 15.
David tot koning gezalfd en bij Saul aan het hof; Hoofdstuk 16.
David verslaat Goliath; Hoofdstuk 17.
David bevriend met Sauls zoon Jonathan en gehuwd met Sauls dochter Michal; Hoofdstuk 18.
David door Saul vervolgd, vlucht; Hoofdstuk 19.
David en Jonathan; Hoofdstuk 20.
David houdt zich krankzinnig; Hoofdstuk 21.
Sauls moorden te Nob; Hoofdstuk 22.
David spaart Sauls leven; Hoofdstuk 24.
David en Nabal; Hoofdstuk 25.
David spaart nogmaals Sauls leven; Hoofdstuk 26.
David bij den Philistijnenkoning Achis; Hoofdstuk 27.
Saul bij de heks van Endor; Hoofdstuk 28.
Saul sneuvelt; Hoofdstuk 31.
Davids rouw over Jonathan; 2 Samuël 1.
David koning te Hebron, Isboseth te Mahanaïm; strijd tusschen beiden; Hoofdstuk 2.
Abner onderhandelt met David en wordt vermoord; Hoofdstuk 3.
Isboseth vermoord. David koning over geheel Israël; Hoofdstuk 4.
Overbrenging van de Arke des Verbonds naar Jeruzalem; Hoofdstuk 6.
Profetie van Davids voortdurend koningschap; Hoofdstuk 7.
David breidt zijn rijk ontzaglijk uit; Hoofdstuk 8.
Davids zorg voor Jonathans zoon; Hoofdstuk 9.
Davids oorlog tegen de Ammonieten en Syriërs; Hoofdstuk 10.
David en Bathséba; Hoofdstuk 11 en 12.
Hofkabalen; Amnon door Absalom vermoord; Hoofdstuk 13.
Absalom weder in genade aangenomen; de wijze vrouw van Tekoa; Hoofdstuk 14.
Absaloms oproer; Davids vlucht; Absaloms dood; Hoofdstukken 15, 16, 17 en 18.
Davids terugkeer op den troon; Hoofdstuk 19.
Noord-Palestina valt tijdelijk van David af; Hoofdstuk 20.
Rizpa; Hoofdstuk 21.
Een (ondergeschoven) lied van David; Hoofdstuk 22.
Lijst van Davids helden; Hoofdstuk 23.
David telt het volk en wordt gestraft; Hoofdstuk 24. —

Men ziet welk een rijken inhoud de boeken Samuël bevatten. Dit werk is alweder, evenals vele boeken des bijbels, niet in één stuk door één auteur geschreven, maar door een Redacteur

of Samensteller uit verschillende oude geschiedwerken (sommige uit de 8ste eeuw v. C.) in elkander gezet. Van eene zelfde gebeurtenis komen dan wel 2 of zelfs 3 lezingen voor; zoo van het koning worden van Saul en van het in kennis komen van Saul en David. De genoemde Redacteur of Samensteller leefde misschien wel na Jeruzalems val die in 586 v. C. geschiedde.

De boeken Samuël sluiten zich onmiddellijk aan de Richterenverhalen aan, en worden even onmiddellijk door de geschiedenissen van de boeken Koningen vervolgd.

Sanballat. De steeds het eerst genoemde en daarom allicht de voornaamste tegenstander van Nehemia, toen hij de muren van Jeruzalem in ± 440 v. C. weder wilde opbouwen. Wie Sanballat is geweest weten we niet. Uit Nehemia 4 vers 2 maakt men op dat hij misschien was de commandant der Perzische bezetting van Samaria. Hij wordt vaak „de Honoriet" genaamd, dat is: de man uit Beth-Horon (in Midden-Palestina) of uit Honoraïm (in Moab). Maar misschien was hij een Babyloniër, daar zijn naam „Sin geeft leven" Babylonisch is. Genoeg, hij was een voornaam man in Samaria.

Nu was er eene geduchte veete tusschen Samaria en Judéa (Jeruzalem); zie de artikelen Samaria en Samaritaan. Geen wonder dat Samaria met leede oogen den wederopbloei van Jeruzalem aanzag. Misschien vreesde speciaal Sanballat zijnen invloed in Palestina te zien verminderen indien een uitblinkend man als Nehemia daar eene groote rol ging spelen. Tenminste reeds bij de komst van den laatste uit Suza te Jeruzalem, ja reeds te voren, was hij „grootelijks ontstemd"; Nehemia 2 vers 10.

Daar hij en zijne medestanders geen geweld tegen een koninklijken landvoogd dorsten gebruiken „bespotten en smaadden" zij hem; Hoofdstuk 2 vers 19 en 4 vers 1—3. Doch weldra spanden zij met Sanballat aan het hoofd samen om Jeruzalem aan te vallen. De muur was reeds ten deele voltooid. De omwonenden om Jeruzalem waarschuwden Nehemia tot tienmaal toe, en van den beraamden aanval kwam niets. Het was bij die gelegenheid dat de laatstgenoemde zijn volk voorzag van troffel èn zwaard; Hoofdstuk 4 vers 6—23. — Nog weder later lokte Sanballat zijnen gehaten tegenstander tot 4 maal toe in een hinderlaag, door, onder den schijn van het goed met hem te meenen, eene samenkomst met hem te beramen op een verwijderde plaats buiten Jeruzalem. Nehemia antwoordde echter dat hij het te druk had en viel niet in den strik; Hoofdstuk 6 vers 1—9. — Ten einde raad wilden Sanballat en de zijnen Nehemia in den tempel lokken, wat hem als leek niet geoorloofd was. Zij kochten eenen zekeren Semaja om, die hem zeide dat er gevaar dreigde en dat zij samen in den tempel moesten vluchten. Nehemia doorzag de list en riep Gods wraak in over Sanballat en de zijnen (Hoofdstuk 6 vers 10—14) gelijk hij na hun spot van Hoofdstuk 4 vers 1—3 nog al eens gedaan had.

Verder wordt Sanballat niet meer genoemd, behalve in Nehemia 13 vers 28, waar staat dat eene dochter van hem (geen echte Jodin dus) huwde met een kleinzoon van een Jeruzalemschen hoogepriester. Nehemia verjoeg dit echtpaar deswege. Volgens Flavius Josephus heette deze schoonzoon van Sanballat Manasse, vluchtte hij naar Samaria en kreeg van zijn schoonvader vergunning om in het land Samaria bij Sichem op den berg Gerezim ook een tempel te bouwen, welks eerste hoogepriester hij was. — Josephus is hier allicht wat in de war, daar de tempel op Gerezim pas een eeuw later gebouwd is, gelijk hij zelf zegt; zie het artikel Samaritaan.

Sanherib. De bloeitijd van het Assyrische rijk valt ongeveer van 730—630 v. C. Een van de veroveraars die het naar 't Westen uitbreidden was Sanherib, die van 705—682 regeerde. Hij veroverde o.a. een deel van Klein-Azië. Maar tevens een deel van Palestina. Zelf bracht hij Jeruzalem ten zeerste in het nauw in het jaar 701. Doch door een ramp (de pest?) stierven 185.000 zijner strijders, zoodat hij af moest trekken. Dit verhaal staat in 2 Koningen 18 vers 13—19 vers 36, en is uitvoerig beschreven in het begin van het artikel Hizkia.

Door oorlogen met Meders en Babyloniërs werd hij in het vervolg verhinderd om nogmaals tegen Judéa op te trekken. — Toen hij eens in een tempel te Ninevé nederknielde werd hij door twee zijner zonen vermoord; 2 Koningen 19 vers 37.

Saphan. Lees eerst de twee eerste alineas van het artikel Jozia. Saphan nu was de schrijver van koning Jozia en speelde een rol in diens bekende hervorming van 622 v. C. Hij werd door den koning naar den in staat van restauratie zich bevindenden tempel gezonden, om met den hoogepriester Hilkia over een financiëel punt te spreken (2 Koningen 22 vers 3—7), toen Hilkia hem het manuscript toonde dat zulke groote veranderingen te weeg zou brengen; vers 8. Saphan las het en was zeker ten zeerste onder den indruk, want hij las het ook den koning voor, die zijne kleederen scheurde en hem met anderen uitzond om Jehovah te raadplegen; vers 9—14. — Verder weten wij niets van hem, maar verscheidenen zijner zonen hebben later veel invloed geoefend. Stadhouder Gedalja (zie dat artikel) was zijn kleinzoon.

Sapphier. Een blauw edelgesteente, dat verscheidene keeren in den bijbel voorkomt, o.a. onder de 12 kostbare steenen die op de borsttasch (zie het artikel borstlap) des hoogepriesters genaaid waren; Exodus 28 vers 18. Een van de fundamenten van het hemelsch Jeruzalem is volgens Openbaring 21 vers 19 van sapphier.

Sapphira. Zie Ananias.

Sara. I. of **Saraï.** De vrouw van den eersten aartsvader, Abraham, die voorgesteld wordt in ± 1700 v. C. te hebben geleefd. Volgens Genesis 20 vers 12 was ze met Abraham van den zelfden vader (Terah; Genesis 11 vers 27), doch van eene andere (niet ge-

noemde) moeder. Zij was dus de halfzuster van haar man. Volgens Genesis 12 vers 11 was ze schoon. Zij volgde haren man van het oude vaderland Mesopotamië naar Palestina, en toen daar hongersnood was naar Egypte, waar ze om hare schoonheid voor den harem van den pharaö in beslag werd genomen. Jehovah sloeg nu den onwetend zondigenden koning met zware slagen en Sara werd verlost; Genesis 12 vers 10—20.

Langen tijd bleef zij onvruchtbaar. Om toch kinderen te krijgen gaf zij aan haren man eene bijvrouw, de slavin Hagar, opdat het bij haar te verwekken kind haar (Sara) toegerekend zou worden; Genesis 16 vers 1 en 2. Men noemde dat „uit hare slavin opgebouwd worden". Toen nu Hagar zwanger werd, minachtte zij hare meesteres. Deze kwelde haar nu in die mate dat ze wegliep; vers 4—6. Hagar keerde echter terug, kreeg een zoon, Ismaël, die nu als Sara's zoon werd geacht. — Sara zelve zou echter ook een kind ontvangen. Tot dusverre noemt het Oude Testament haar Saraï, wat misschien strijdster of heldin beteekent. Maar in Genesis 17 vers 15 zegt Jehovah tot Abraham dat hij haar voortaan Sara moet noemen. „Sara" nu kan zoo iets als vorstin beteekenen. Hoewel 90 jaar oud zal ze nog een zoon krijgen; vers 16 en 17. In Hoofdstuk 18 vers 9—15 wordt dit nog eens in hare tegenwoordigheid herhaald. Sara vindt het een belachelijk denkbeeld en lacht. God vraagt of iets Hem te wonderlijk is en Sara ontkent gelachen te hebben. God echter zegt: Gij hebt wèl gelachen! — Na (in Hoofdstuk 20) wederom, ditmaal door een Philistijnschen koning, geroofd te zijn, maar ook weder vrijgelaten, krijgt zij werkelijk een zoon, Isaäk; Genesis 21 vers 1—7. Maar nu kan zij Ismaël niet langer in hare tegenwoordigheid dulden en dringt haar man den knaap met zijne moeder weg te zenden. Wat geschiedt; Hoofdstuk 21 vers 8—21.

Op 120 jarigen leeftijd stierf Sara te Hebron en werd door haren man in de opzettelijk daartoe aangekochte grafspelonk van Machpela begraven; Hoofdstuk 23. Door de Israëlieten is zij, als stammoeder van hun volk, steeds zeer in eere gehouden. Vele vrouwen heeten er nog naar haar.

Ook het Nieuwe Testament eert haar door haar onder de geloofshelden op te nemen! Hebreën 11 vers 11 zegt dat ze, hoewel zeer oud, „door het geloof kracht heeft ontvangen tot ontvangenis des zaads". Zonderling; daar het Oude Testament juist het omgekeerde van geloofsvertrouwen van haar mededeelt, immers dat zij „lachte"; zie boven. — 1 Petrus 3 vers 6 prijst hare zedigheid en hare onderdanigheid aan haren man.

Sara. II. De heldin van het apocryphe boek Tobias, waaruit Rembrandt zoovele voorstellingen schilderde. Sara is eene eenige erfdochter van een Joodschen balling, Raguël, die ± 700 v. C. in Assyrische ballingschap woont in de stad Rages in Medië en

die een bloedverwant is van Tobias, den held van het verhaal. — De schoone Sara is al zeer ongelukkig, want een booze geest, Asmodi, is verliefd op haar. Telkens als het meisje huwen zou, telkens in den bruidsnacht, kwam hij en doodde uit jalousie den bruidegom, nog eer hij gemeenschap met Sara gehad had. Dit was reeds 7 keer geschied. Hare slavinnen verwijten haar den dood harer echtgenooten. In hare smart wendt zij zich in een gebed tot God.

Gelukkig komt haar neef Tobias, die door zijnen vader voor eene financieele zaak op reis is gezonden, te Rages. Reeds te voren was hij, alleen door den roep harer schoonheid, verliefd op haar geworden. Ondanks alle bezwaren wil hij haar huwen. De ouders weigeren niet. In den bruidsnacht verbrandt hij den lever en de gal van een wondervisch en verdrijft door dien rook den boozen geest. Tobias wordt niet gedood en mag zich in het bezit van zijne geliefde Sara verheugen. De bruiloft duurt twee weken. Daarna wordt de jonge vrouw, door hare ouders van rijke geschenken voorzien, door haren man naar zijne ouders te Ninevé gevoerd, en door hen met vreugde ontvangen. Zij wordt moeder van verscheidene kinderen. Zie ook de artikelen Tobias en Asmodi.

Sardes. Beroemde stad, niet ver van de Oostkust van Klein-Azië, eens de hoofdstad van het Lydische rijk en o.a. de residentie van Croesus. In Christus' tijd reeds zeer vervallen. Reeds vroeg woonden er vele verstrooide Joden. Dit gaf waarschijnlijk aanleiding dat er spoedig het Evangelie verkondigd werd. De Christengemeente wordt vermeld onder de zeven Klein-Aziatische gemeenten aan wie Johannes zijn Openbaringsboek zenden moet; Openbaring 1 vers 11. In Hoofdstuk 3 vers 1—6 staat een brief aan de Christenen te Sardes. Het oordeel over hen, enkele uitzonderingen daargelaten, is niet gunstig.

Sardes bestaat nog als een dorp, Sart genaamd, door bouwvallen omringd.

Sardis of **Sardius.** Een edelgesteente dat op verscheidene plaatsen in den bijbel voorkomt. De voornaamste zijn Exodus 28 vers 17 waar het op de borsttasch (zie het artikel Borstlap) des hoogepriesters voorkomt; en Openbaring 21 vers 20 waar een van de fundamenten van het hemelsch Jeruzalem gezegd wordt van Sardius te zijn. Volgens sommigen is dit hetzelfde als wat wij thans „Kornalijn" noemen: halfdoorzichtige melkachtige, soms vleeschkleurige kristallen. De Leidsche vertaling vertaalt: carneool.

Sardonyx. Dit gesteente komt behalve op andere plaatsen ook in Exodus 28 vers 20 en Openbaring 21 vers 20 ter versiering van de zelfde voorwerpen voor die in het vorige artikel genoemd worden. Sardonyx is een soort van onyx; met witte en hooggele en bruine streepen. Een zoogenaamd halfedelgesteente.

Sarepta. Eene vergrieksching van den Hebreeuwschen naam Zarphat; zie dat artikel.

Sargon. Een der koningen van Assyrië tijdens den bloeitijd van dat rijk. Hij regeerde van 722—706 v. C. Tijdens de drie jaar durende belegering van Samaria stierf zijn vader Salmanezer. Sargon volgde hem op en nam de stad in. Dit weten wij niet uit het bericht 2 Koningen 27 vers 1—6, waar zijn naam niet genoemd wordt, maar uit zijn eigen opschriften die nog bestaan. 27.280 menschen voerde hij in ballingschap weg en stelde een stadhouder over het door hem veroverde Noord-Palestina aan. Van elders weten wij ook dat hij in 710 Merodach Baladan (zie dat artikel) koning van Babel heeft overwonnen, en ook So (zie dat artikel), den koning van Egypte. Hij was dus een roemrijk vorst. In den bijbel wordt hij alleen genoemd in Jesaja 20 vers 1. Hij belegert en verovert daar de Philistijnsche stad Asdod. Dit was in 711 v. C. Ook daar voert hij de inwoners in ballingschap weg.

Saron. Vergriekscht: Sarona. Eene beroemde vruchtbare vlakte van 1 à 2 uur gaans breed langs de kust van Midden-Palestina, van Joppe af tot ongeveer Caesaréa toe. In Hooglied 2 vers 1 zegt de bruid dat zij is „een bloem van Saron", en in Jesaja 35 vers 2 wordt gesproken van „den luister van Saron". Uit de Statenvertaling van Handelingen 9 vers 35 volgt ten onrechte dat het eene stad zou geweest zijn. — Reeds in den oervoortijd en nog tot Christus toe, en daarna, liep *de* groote weg van Afrika naar Azië door deze vlakte. — Nog steeds is ze vruchtbaar. De vruchtbrengende grond ligt ongeveer 50 c. M. onder het zand. Men behoeft nergens diep te graven om water te vinden. De wijn gedijt er voortreffelijk. Ook bijenteelt wordt met goed gevolg gedreven. Talrijke moderne koloniën van Europeesche Joden hebben er zich gevestigd. Akkerbouw en veeteelt (Baedeker).

Sarona. Zie Saron.

Sarsechim. Zie Rabsaris.

Satan. Oorspronkelijk een van de leden van den hemelraad; degene wiens taak het is de aarde te doorkruisen en het kwaad der menschen bij God aan te brengen; en wien dan bijv. wordt opgedragen de vroomheid van Job, waaraan hij niet gelooft, op de proef te stellen. Zie Job 1 en 2. „Satan" is dan een eigennaam. Deze beteekent „tegenstander".

Later, zeker onder den invloed van den godsdienst der Parzen, die een goeden maar ook een boozen god aannamen, is Satan verhoogd tot *den* Booze bij uitnemendheid, tot het Hoofd van alle gevallen engelen, booze geesten, duivelen, enz.; kortom geworden tot *den* Duivel. Hij bewerkt bij den mensch het kwade. — Men begon er namelijk aanstoot aan te nemen, alsof Godzelf den mensch zou aanporren tot kwaad. Leerzaam is hier eene vergelijking van 2 Samuël 24 vers 1 waar Godzelf koning David aanspoort om eene volkstelling te houden,.... terwijl het veel later geschreven 1 Kronieken 21 vers 1 zegt dát niet God maar Satan dit deed. Zulks zal

wel eene gewilde tegenspraak zijn. Satan wordt ook genoemd Beëlzebul, Beëlzebub, Azazel, Lucifer, enz. Zie deze artikelen. Zie ook het artikel Duivel.

Saul. I. De eerste koning van Israël na het Richterentijdperk, regeerde kort voor het jaar 1000 v. C. De juiste chronologie van zijn leven is uit den bijbel niet dan uiterst gebrekkig om niet te zeggen in 't geheel niet op te maken. — Hij was de zoon van Kis, een welvarend landbouwer, te Gibea in Midden-Palestina. Als wij met Saul kennis maken is hij nog bij zijnen vader in dienst, doch denkelijk reeds lang gehuwd. Tenminste bij een zijner eerste wapenfeiten trekt zijn zoon Jonathan reeds mede; 1 Samuël 13 vers 2. Wel heet hij in de Statenvertaling bij zijn eerste optreden een „jongeling" (1 Samuël 9 vers 2) maar eene betere vertaling is: jong (het bijvoegelijk naamwoord). Verder wordt zijn vader een dapper held genoemd, en wordt van hemzelven gezegd dat hij een kloeke held en flink was, ja niemand was flinker dan hij, en hij stak een hoofd boven allen uit; 1 Samuël 9 vers 1 en 2.

Eens waren de ezelinnen zijns vaders zoek. Terwijl hij ze met een knecht zocht, kwamen ze in de buurt van Rama, de woonplaats van den laatsten richter, Samuël. Dezen als waarzegger willende raadplegen komen ze met hem in kennis. God had Samuël reeds gewaarschuwd. Hij eert den jongen man en logeert hem ten zijnent. Dit staat uitvoerig in 1 Samuël 9 beschreven. Den volgenden dag zalft hij hem in 't geheim tot koning en voorspelt hem allerlei ontmoetingen ten bewijze dat alles goddelijk bestel is. Sauls hart wordt veranderd in een koningshart. Alle teekenen komen uit. O.a. geraakt hij aan het profeteeren. Vanhier stamt het spreekwoord: „Is ook Saul onder de profeten?" (zie hieronder). Thuisgekomen vertelt hij niets van het koningschap. Maar Samuël belegt te Mizpa eene volksvergadering en doet het volk loten om een koning. Het lot valt op Saul en hij wordt door bijna allen als vorst erkend: Hoofdstuk 10.

In plaats van de koninklijke regeering te aanvaarden gaat hij thuis weder aan het ploegen. Een maand later wordt de Overjordaansche stad Jabes door de Ammonieten hevig en wreed bedreigd Boden ijlen om hulp, komen o.a. bij Saul. Deze komt juist van den akker. Hij houwt zijne ploegossen in stukken, zendt die door het land met de bedreiging dat hij zoo zal doen met de runderen van elk die hem niet volgen zal. Met 330.000 man verlost hij nu Jabes, waarop hij door het volk nogmaals tot koning wordt gemaakt; Hoofdstuk 11 (Dit dubbele koning-maken verklaart men hieruit dat de geschiedenis van Saul, zooals ze in den bijbel staat, uit verschillende ongelijkluidende bronnen is geput. Tegenstrijdig klinkt ook dat de zelfde man die zijne krijgsdaden met 330.000 man begint in Hoofdstuk 13 vers 2 maar 3000 strijders heeft, en even later slechts 600). — In Hoofdstuk 11 vers 11 en 13 staat dan nog de

schoone trek dat Saul uit vreugde over de verlossing van Jabes niet wil dat één zijner tegenstanders wordt gedood.

De toestand van Israël was intusschen verre van rooskleurig. De Philistijnen onderdrukten hetzelve geheel en al. Met slechts 3000 man moesten Saul en zijn zoon Jonathan hen staan. Zelfs een deel van dat leger verliep. Saul, die te Gilgal op Samuël wachtte die door offers eerst Jehovah gunstig stemmen moest, waagde het om zelf te offeren, waarop Samuël hem in beginsel van het koningschap vervallen verklaarde, daar hij als leek niet had mogen offeren. (Dit is een veel later ingevoegde trek van het verhaal). De koning heeft intusschen nog slechts 600 man over en legert zich te Gibea; Hoofdstuk 13. — In dezen nood brengt Jonathan uitredding. Hij slaat de Philistijnen op de vlucht. Maar nu doet Saul de onvoorzichtige gelofte dat niemand zijner strijders tot den avond toe iets zal nuttigen, vóór de vijanden die hij vervolgen gaat geheel verslagen zijn. Jonathan, onkundig van deze onvoorzichtige gelofte, waardoor ieder die eet vervloekt is, proeft wilden honig. Saul, die dit door het lot ontdekt, wil dat hij zal sterven. Maar het volk, dat door Jonathans initiatief eene groote overwinning behaalde, koopt hem van de godheid los. (Waarschijnlijk door krijgsgevangenen of kostbaar vee te offeren). Intusschen had men toch den Philistijnen groot nadeel toegebracht. En ook hierna voerde Saul zegevierend krijg tegen al de omringende volken. Hij had drie zonen: Jonathan, Jisvi en Malkisua; en twee dochters: Merab en Michal. Zijne vrouw heette Ahinoam en zijn krijgsoverste Abner, een neef van hem. Zoolang Saul leefde streed hij tegen de Philistijnen, en evenals zeker Pruisisch koning lijfde hij elken krijgshaftigen man, waar hij hem ook maar zag, bij zijn leger in; Hoofdstuk 14. Intusschen worden in het vervolg nog twee zonen van hem opgenoemd: Abinadab, die evenals Malkisua tegelijk met hem sneuvelde (1 Samuël 31 vers 2) en Isboseth die hem is opgevolgd (2 Samuël 2 vers 8). Maar deze laatste is zeker dezelfde als de genoemde Jisvi (zie het artikel Isboseth).

In Hoofdstuk 15 van 2 Samuël volgt nu een twéédе verhaal van Sauls verwerping als koning. Op last van Jehovah moet hij het gansche volk der Amalekieten met zuigelingen en vee uitroeien. Hij spaart echter den koning en het beste vee. Naar hij voorgeeft: om er later een afzonderlijk offer aan God van te maken. Samuël verklaart hem nu in Gods naam vervallen van den troon, en wil zich verwijderen. Als Saul hem bij zijnen mantel wil terughouden, scheurt deze. Eene aanleiding voor Samuël om te zeggen dat het koningschap van hem gescheurd is. Na dezen zien ze elkaar niet weder; (zie echter beneden). — Nu week de geest Gods van den vorst. Hij werd driftig en zwaarmoedig. Om hem tot bedaren te brengen bezorgen de hovelingen hem een jongen boerenzoon, David, die voor hem op de citer speelt en zoo den boozen geest van

hem doet wijken; Hoofdstuk 14. Een *ander* verhaal van Sauls kennismaking met David volgt hierop. De koning namelijk had zijne oudste dochter, Merab, beloofd aan dengene die den reus Goliath zou verslaan. David verricht dit en zoo komen ze met elkaar in betrekking, waarbij zoowel Saul als zijn generaal verklaren dat ze niet weten wie deze David is; Hoofdstuk 15; in het bijzonder vers 55—58; bewijs dat dit deel van het boek Samuël uit een andere (ongelijkluidende) bron is geput als Hoofdstuk 14.

Saul stelt nu David tot krijgsoverste aan; doch de laatste had als zoodanig zóóveel succes dat zijn vorst hevig jaloersch op hem werd. Hij zette hem aan dapper tegen de Philistijnen te vechten; dan zou hij Merab mogen huwen. Hij hoopte intusschen dat David zou sneuvelen. Toen dit niet geschiedde, brak hij zijn woord en gaf Merab aan een ander. Zijne tweede dochter, Michal, had intusschen liefde voor David opgevat. Saul stelde haar als lokaas aan zijn krijgsoverste voor. Hij moest dan 100 Philistijnen verslaan. Wederom hoopte hij dat zijn generaal alzoo zou vallen. Doch het kwam anders uit. De koning moest David tot zijn schoonzoon maken, doch haatte hem nu evenzeer; Hoofdstuk 18. Ja, deze haat ging zóóver dat hij hem wilde dooden, tegen den wand spietsen. Met behulp van zijne vrouw vluchtte David. De koning vervolgde hem, tot in het profetenhuis van Samuël toe. Bij deze gelegenheid ontmoetten Saul en Samuël elkaar nog eens, hoewel in Hoofdstuk 15 vers 35 gezegd was dat ze elkaar nimmermeer zagen. Saul kwam in het midden der profeten mede onder den indruk van hun geestdriftig profeteeren, in die mate dat hij zelf mede deed. Denkelijk moeten wij hieronder verstaan dat hij als de huidige dansende derwisjen zong en sprong ter eere Gods (vergelijk Davids dansen voor de ark in 2 Samuël 6 vers 14); tot zóó groote uitputting toe, dat hij dien ganschen dag en nacht naakt bleef liggen. Daarom zegt men „Is Saul ook onder de profeten?" wat beduidt dat men iemand aantreft in een gezelschap waar men hem niet verwacht; Hoofdstuk 19. — Eene andere verklaring van dit laatste spreekwoord staat intusschen in Hoofdstuk 9 vers 11; zie boven. Men ziet dat Sauls levensgeschiedenis telkens uit verschillende bronnen put.

Terwijl hij bij het in hoofdstuk 19 vermelde profeteeren naakt nederlag, ontvlood hem David en vluchtte naar de stad Nob, welks priester Achiméleeh hem voorthielp. Hiervoor moest de ongelukkige, die niet wist dat hij eenen door Saul gehate hielp, zwaar boeten: de achterdochtige tiran deed hem met 85 andere priesters in koelen bloede vermoorden, ja de geheele stad Nob met vrouwen en kinderen en zuigelingen slachten; Hoofdstuk 22. — David vlucht als vrijbuiter overal rond. Saul vervolgt hem voortdurend. Eens rust hij al slapend uit in een spelonk, waarin David en de zijnen verscholen zijn. David kan hem dooden, maar doet het niet. Als Saul dit bemerkt weent hij en erkent

dat David beter is dan hij. Toch gaan beiden huns weegs; Hoofdstuk 24. — Een twééden keer kan David zijnen heer dooden, als hij in het veld, bij eene herhaalde vervolging, ligt te slapen. Wederom laat David het na. En Saul is nu in die mate verteederd, dat hij den vluchteling weder bij zich in zijn paleis wil hebben. Deze echter weigert en beiden gaan wederom huns weegs; Hoofdstuk 26.

Intusschen daalde 's konings levensster. De Philistijnen benauwden hem wederom zeer. Saul was bevreesd. Zich van God verlaten gevoelende ging hij eene waarzegster raadplegen, hoewel hij te voren zelf alle duivelskunstenarijen streng verboden had. De vrouw (zie het artikel Endor) deed op zijn verzoek de schim van den intusschen gestorven Samuël uit de onderwereld opkomen, die hem aankondigde dat hij sneuvelen zou. Van schrik stortte de koning op den grond, en liet ternauwernood toe, dat de vrouw hem met spijze verzorgde. Nog midden in den nacht ging hij heen; Hoofdstuk 28. — Den volgenden dag had de strijd plaats op het gebergte Gilboa, ten Zuidwesten van het meer van Galiléa. De slag werd ongunstig voor hem. Vreezende gevangen genomen en bespot te zullen worden, gebood hij zijnen wapendrager hem te dooden. Deze durfde niet. Nu stortte hij zich zelf in zijn zwaard en stierf. Met hem drie zijner zonen. De Philistijnen hieuwen hem den volgenden dag het hoofd af en droegen dit in triumf hun land rond. Zijnen romp hingen ze aan de muren van Beth-San (eene stad ten Z. van genoemd meer). Uit dankbaarheid voor hunne vroegere uitredding (zie boven) haalden inwoners van Jabes met levensgevaar des nachts dien romp, vervoerden denzelven naar hunne stad, verbrandden hem, en gunden aan de assche eene eerlijke begrafenis; zoo deden ze ook met de drie zonen, en vastten zeven dagen; Hoofdstuk 31. —

Was Saul een wonderlijk mengsel van goed en kwaad, ... uit de dankbaarheid der Jabesieten blijkt dat er waren die hem tot het einde toe beminden. Zelfs de door hem zoo vervolgde David dichtte na zijnen dood een treurlied, waarin ook hij wordt geprezen. — Hoe lang hij regeerde weten we niet. Misschien ± 20 jaar. Nog 7 jaar lang regeerde zijn zoon Isboseth over de 10 stammen van Noord-Palestina, vóórdat David (die deze 7 jaren alleen over Judéa heerschte) over geheél Israël koning werd.

Saul is en blijft het tragische voorbeeld van een man, die groot en edel begonnen, in melancholie, jalousie, wreedheid, bloeddorst, vreesachtigheid, bijgeloof en zelfmoord ondergaat. Een zielszieke.

Saul. II. Oorspronkelijke Hebreeuwsche naam van den apostel Paulus; zie dat artikel.

Saulus. Verlatijnsching van Paulus' oorspronkelijken Hebreeuwschen naam Saul; zie het artikel Paulus.

Schaapspoort. Eene poort in het Noordoosten van Jeruzalem.

Zij is het bekendst door de nabijheid van het badwater Bethesda; Johannes 5 vers 2.

Schandjongen. Bij de oude volken en ook in Palestina had men gewijde vrouwen, maar ook mannen, die zich in dienst der natuurgodheden en ter wille van de bezoekers hunner heiligdommen, tot wellust leenden. De gewijde mannen tot tegennatuurlijken wellust. Zulke mannen noemt de Statenvertaling „schandjongens". De Leidsche zegt: Gewijden. — Het Oude Testament verbiedt dit bedrijf. Zie Deuteronomium 23 vers 17; in vers 18 wordt gezegd dat het door de schandjongens ontvangen loon, „de hondenprijs", niet in de tempelschatkist mocht geofferd worden.

Schave. Het dal Schave (de Leidsche vertaling zegt Sjawe) of het Koningsdal is de plek waar Abraham Melchisédek (zie dat artikel) ontmoette. Bedoeld is allicht een dal bij Jeruzalem. Misschien het Kidrondal, vlak ten Oosten van de stad.

Schear-Jaschub. (Spreek uit: Sjear-Jasjoeb). Een zoon van den profeet Jesaja; zie Jesaja 7 vers 3. De naam van dien zoon is een zinnebeeldige; immers hij beteekent: „Het overschot bekeert zich". Het was namelijk een lievelingsdenkbeeld van Jesaja dat Israël om zijne zonden zou worden uitgeroeid; maar een overschot zou gered worden en zich bekeeren.

Scheba. Spreek uit (gelijk de Leidsche vertaling ook spelt): Sjeba. Een land welks ligging onzeker is. Uit de bijbelplaatsen waarin het genoemd wordt blijkt, dat het rijk was aan goud (Psalm 72 vers 15), dat het door karavanen met Palestina in verbinding stond en goud en wierook leverde (Jesaja 60 vers 6) (en op meerdere plaatsen). Men vermoedt niet zonder grond dat een deel van Zuidwest-Arabië bedoeld is. — De bekendste plaats waar Scheba genoemd wordt is 1 Koningen 10, waar eene koningin uit dat land, gehoord hebbende van Salomo's voorspoed en wijsheid, hem bezocht, ongelooflijke schatten als geschenken medebrengende. Zij hield wijze gesprekken met den vorst, zag zijn hoogen staat, en verklaarde dat hare verwachtingen nog verre overtroffen waren. Zij keerde met geschenken overladen naar haar land terug; vers 1—13. — Latere overlevering weet de raadsels te noemen, welke die koning en koningin elkaar opgaven en verhaalt zelfs dat Salomo bij Scheba's vorstin een kind verwekte.

In Mattheüs 12 vers 42 en in Lucas 11 vers 31 stelt Jezus de koningin van Scheba, die hij „de koningin van het Zuiden" noemt, ten voorbeeld aan zijne tijd- en landgenooten. Immers die koningin maakte eene groote reis om te gaan hooren de wijsheid van Salomo. En de eigen landgenooten wilden Jezus niet hooren, hoewel hij meer dan Salomo was.

In de Vulgata, de bij de Roomsch-Katholieken gebruikelijke bijbelvertaling, heet de bewuste vorstin „regina Saba" = de

koningin Saba. In Roomsche kringen is zij als de koningin van Saba bekend.

Scheidbrief. De Israëliet mocht zijne vrouw, bijv. als hij iets walgelijks aan haar ontdekte (Deuteronomium 24 vers 1) voorgoed van zich wegzenden. Maar hij moest haar eene schriftelijke verklaring daaromtrent medegeven. Op grond daarvan kon zij een tweede huwelijk aangaan, of zich verweren als haar wegzender haar weder mocht opeischen. Deze schriftelijke verklaring noemt men een „scheidbrief". Twee gevallen worden genoemd waarin men geen scheidbrief geven mocht en dus levenslang aan de vrouw gekoppeld was; het eene staat in Deuteronomium 22 vers 13—19 en het andere vers 28 en 29. Met het in vers 14, 17 en 21 genoemde „maagdom" is bedoeld: het bewijs harer maagdelijkheid, zichtbaar aan het met bloed bevlekte laken. Een bewijs waaraan bij sommige volken nog waarde wordt gehecht. — De vrouw kon den man geen scheidbrief geven.

Omtrent de mate van het bovengenoemde walgelijke verschilden de opiniën zeer. De ten tijde van Jezus levende liberale rabbi Hillel leerde, dat men zijne vrouw eenen scheidbrief mocht geven als men maar 't een of ander in haar vond dat hinderlijk was, bijv. een riekenden adem. Anderen waren strenger. Met deze laatsten was Jezus het klaarblijkelijk eens; zie Mattheüs 19 vers 3—9 en Marcus 10 vers 2—12; alleen wegens overspel mag men volgens hem zijne vrouw een scheidbrief geven.

Jozef was volgens Mattheüs 1 vers 19 van plan om Maria eenen zoodanigen te zenden, omdat hij bemerkt had dat zij, vóór hun huwelijk, reeds zwanger was.

Schelfzee. Zoo noemt de bijbel de Roode Zee. Waarom ze de „Roode" genoemd wordt, weet men niet. Ze wordt de Schelfzee geheeten om het schelf of riet (vergelijk het Hoogduitsche Schilf = riet) dat er hier en daar in groote hoeveelheden groeit. — De Schelfzee is het meest bekend om den doortocht der uit Egypte vluchtende Israëlieten onder Mozes, in ± 1300 v. C., dwars door hare wateren. Dit staat verhaald in Exodus 14. Men trok door den Westelijksten der beide Noordelijke zeearmen. Vaak leest men de verklaring dat een sterke Noordenwind den zeebodem tijdelijk drooglegde. Dit strijdt met vers 21 waar staat dat een sterke Oostenwind den ganschen nacht woei en de zee droog legde. De Palestijnsche schrijver dacht aan de Middellandschezeekust van zijn eigen land, waar inderdaad de Oostenwind laag water veroorzaakt. Bij den West-arm der Roode Zee echter zou deze wind het water eerder nog opzetten; (zie uw atlas). Maar de bijbel bedoelt klaarblijkelijk een absoluut wonder. In Psalm 78 vers 13 staat zelfs dat de wateren hoopsgewijze bleven staan.

Scheminith. Een Hebreeuwsch woord dat in de Statenvertaling in de opschriften van Psalm 6 en 12 onvertaald is gelaten.

Het beteekent: „de achtste". Dit zou dan de titel van een onder de Joden bekend lied zijn geweest. Anderen denken aan de achtste toonsoort (?), of aan het achtste muziekcorps. Het blijft raden.

Scheppingsverhaal. Er staan in den bijbel twéé scheppingsverhalen. Het eerste in Genesis 1 vers 1 tot 2 vers 4*a*. Hierin wordt de mensch het laatst van alles geschapen, en wel man en vrouw tegelijk. Het tweede staat in Genesis 2 vers 4*b*—25; hier wordt de mensch geschapen vóór de planten en den regen (vers 5, 6 en 7); en wel alleen de man; pas daarna de vrouw; vers 20—23.

Schibboleth. In het Hebreeuwsch zijn twee letters die veel op elkaar gelijken in uitspraak: de sj en de s. De sj wordt in de Statenvertaling (denkelijk wegens Duitsch voorbeeld) steeds weergegeven door sch. Ten onrechte. Het moet sj zijn. „Schibboleth" moet eigenlijk aldus geschreven worden: Sjibboleth. De eigenlijke beteekenis van het woord is: stroom; of korenaar. Maar het heeft in ons spraakgebruik een anderen zin gekregen door het volgende verhaal uit Richteren 12:

Er was twist tusschen de Israëlieten onderling tijdens den richter Jefta (± 1100 of 1200 v. C.). De Ephraïmieten hadden eene hevige grief tegen de Overjordaansche Gileadieten en trokken Oostwaars over den Jordaan om met hen te twisten en te vechten. Ze werden echter verslagen en vluchtten Westwaarts om weder over die rivier te komen. De Gileadieten echter bezetten de veren en vroegen iederen vluchteling die over wou steken of hij een Ephraïmiet was. Zeide hij: Neen — dan vroegen ze hem: Zeg dan eens Sjibboleth. — Nu konden de Ephraïmieten de sj niet uitspreken en zeiden: sibboleth. Ieder die alzoo door zijne uitspraak zijn afkomst verried, werd door de Gileadieten gedood; 42000 menschen; vers 6.

Een schibboleth noemt men nu een twistpunt tusschen menschen, een twistpunt waar ze niet overheen kunnen komen, en dat voor de onderlinge goede verhouding noodlottig is.

Schiggajon. Een van de vele onbegrijpelijke woorden in de opschriften der psalmen. Het is daarom in de Statenvertaling onvertaald gelaten. Het komt voor in Psalm 7 vers 1, en in Habakuk 3 vers 1 in het meervoud. De gewone verklaring is dat het een lied bedoelt, waarin de hoogst mogelijke dichterlijke verheffing voorkomt. De Leidsche vertaling zegt daarom: Lierzang.

Schoonehavens. Een der plaatsen waar Paulus op zijn laatste vaart (naar Rome) als gevangene langs voer. Het lag in het midden van de Zuidkust van het eiland Creta. Handelingen 27 vers 8.

Schriftgeleerde. Dit woord komt in het Oude Testament alleen ten opzichte van Ezra voor. Deze was een balling uit Babylonië die in ± 440 v. C. naar Palestina terugkeerde en daar grooten invloed had in zake het streng handhaven van allerlei

Joodsche godsdienstvoorschriften. In de schriften welke dezelve bevatteden was hij zeer ervaren. Misschien compileerde hij ze tot nieuwe verzamelingen. Vandaar dat hij een „schriftgeleerde" heet. Zie bijv. Ezra 7 vers 6.

In het Nieuwe Testament komen zulke Kenners en Handhavers der Joodsche godsdienstwetten herhaaldelijk (naast de pharizeërs) als Jezus' voornaamste tegenstanders voor. Vooral in Mattheüs 23 gaat Jezus hen geducht te lijf.

In Mattheüs 13 vers 52 is een schriftgeleerde in goeden zin vermeld, namelijk een „schriftgeleerde in het Koninkrijk der hemelen onderwezen". Hiermede is denkelijk ieder goed Christenprediker bedoeld.

Scythen. De volkeren tusschen de Zwarte en Kaspische zeeën en verder Noordwaarts werden door de Grieken in het algemeen Scythen genaamd. Zij werden onder de ergste barbaren gerekend; vergelijk Colossenzen 3 vers 11. In de tijden van koning Jozia van Judéa (regeert 639—609 v. C.) deden ze reusachtige strooptochten in Voor-Azië, tot Egypte toe, plunderden o. a. de Philistijnsche stad Askelon. Op dit „gevaar uit het Noorden" zinspeelt denkelijk Jeremia's rede Hoofdstuk 4 vers 3—6 en 30 en een deel van de profetie van Sephanja. — De Scythen waren nomadisch levende boogschutters.

Scythopolis. Scythenstad. Eene latere naam van Beth-Sean; zie dat artikel. Misschien heette de stad tijdelijk zoo naar eene achtergeblevene kolonie der in het vorige artikel genoemde stroopende (volksverhuizende) Scythen.

Seba. I. Toen koning David in ± 975 v. C. door het oproer van zijn zoon Absalom naar het Overjordaansche had moeten vluchten, doch na het verslaan van den ongelukkige weder als vorst naar Jeruzalem terugkeerde, ontstond er twist tusschen de Noord- en de Zuidpalestinensers over de kwestie wie den koning het meest bevriend waren, hem het naast stonden: de Noordlingen (Israëlieten), of de Zuidlingen (Judéërs). Van deze gelegenheid maakte een zekere avonturier, Seba, gebruik om oproer te maken. Hij riep Israël (Noord-Palestina) op om David te verlaten en hèm te volgen. Misschien wilde hij koning worden. — In den beginne vond hij eenigen bijval. Maar weldra moest hij zich opsluiten in Abel-Beth-Maächa, eene versterkte stad in het verre Noorden des lands. David liet deze belegeren. Doch zij had voor den gelukzoeker geene belegering over, en liet op raad eener wijze vrouw Seba onthoofden en zijn hoofd den belegeraars toewerpen, waarop dezen het beleg opbraken.

Seba. II. Een land in of bij Ethiopië; dit Seba is het zelfde als Meroë en was langen tijd de hoofdzetel van een machtig priesterrijk en de stapelplaats van een uitgebreiden karavaanhandel. Volgens Prof. Hecker lag er de wieg van de Egyptische beschaving.

De Ouden hielden het voor een eiland tusschen twee Nijlarmen. Maar de atlas wijst uit dat daar geen eiland is. Het lag op 17° N.B., even ten Noorden van het tegenwoordige Kartoem. Behalve op andere plaatsen wordt Seba genoemd in Psalm 72 vers 10, waar het denkelijk om den gelijken klank naast Scheba staat. Reeds Jesaja (± 700 v. C.) zinspeelt denkelijk op Meroë in Hoofdstuk 18 vers 1—7. In vers 2 en 7 wordt gesproken van de „rijzige natie". Reeds Herodotus noemde de Ethiopiërs het langste volk der aarde. En in Jesaja's tijd was de Egyptische koningsdynastie eene Ethiopische.

Sebaoth. Spreek uit: Sebaooth. Ook geschreven Zebaoth en Zabaoth. Een Hebreeuwsch woord dat in den bijbel vele keeren met Jehovah verbonden staat; aldus: Jehovah Sebaoth. Het wordt steeds overgezet als: Heer der heerscharen. — Bedoeld is God. Van *welke* heerscharen Hij dan de heer wordt geacht te zijn? Sommigen denken aan Israëls krijgskrachten van welke de God Israëls de hemelsche opperbevelhebber werd geacht. De meesten denken echter aan het hémelsche heer. Aan de scharen der sterren. Of ook wel aan de menigten van andere goden, aan welke men in oude tijden onder Israël nog half en half een bestaan toekende; maar Jehovah was de Heer ook van dit heer. 't Liefst denkt men aan de scharen der engelen.

In onzen tijd kunnen we bij de Sebaoth of legerscharen denken aan alle ontelbare scharen van schepselen, zoowel op de aarde, als in den hemel: de milliarden zielen der in den loop der eeuwen overledenen.

Sebna. Een dienaar van den Judeeschen koning Hizkia die van 725—697 regeerde. Toen in 701 Jeruzalem door den Assyrischen koning Sanherib werd opgeeischt was Sebna onder het gezantschap, dat met de Assyriërs onderhandelen moest; 2 Koningen 18 vers 18. Hij wordt daar de „schrijver" des konings genoemd. Zijn tijdgenoot Jesaja heeft eene strafrede tegen hem uitgesproken, de eenige waarin hij zich met bijzondere personen bezig houdt. Ze staat Jesaja 22 vers 15—22. Sebna komt daar voor als een parvenu, van vreemde afkomst, die zich zeer verrijkt heeft. Hij heet hier hofmaarschalk. Jesaja voorspelt hem dat hij in ballingschap sterven zal.

Sechem. Andere spelling voor Sichem.

Segub. Zoon van Ahiël; zie dat artikel.

Seïr. Een gebergte ten Z.O. van Palestina. Het ligt ten Oosten van de Araba, d.i. de vlakte die van de Doode Zee rechtuit naar de Roode Zee loopt. De naam Seïr schijnt „ruig" te beteekenen. De bekendste plaats waar het voorkomt is Jesaja 21 vers 11 en 12, waar de Edomieten (die in Seïr woonden) Jesaja vragen: „Wachter, wat is er van den nacht?"

Het gebergte Seïr heet thans Esch-Schera. De Hedsjasspoor-

weg (naar Mekka) loopt er langs. In het gebergte liggen ook de beroemde ruïnen van Petra; zie het volgend artikel.

Sela. I. Deze naam, die Rots beteekent, werd gedragen door de hoofdstad van het Edomietenrijk (ten Z.O. van Palestina). Zij werd door Amazia, den koning van Judéa, die van 801—773 v. C. regeerde, veroverd en Jokteël genoemd: 2 Koningen 14 vers 7. Maar het bekendst is de stad pas later geworden toen zij in de eeuwen kort voor Christus den Griekschen naam Petra (ook = Rots) kreeg en de hoofdstad van het beroemde rijk der Nabateërs werd, dat meermalen met succes tegen de Grieksche koningen van Syrië streed. De vorsten van de Nabateërs heeten vaak Hareth of Aretas. Een komt er in Paulus' geschiedenis voor; zie het artikel Aretas.

In die dagen moet Sela (Petra) een pracht van een stad geweest zijn. Verscheidene schrijvers uit die dagen beschrijven haar. Ook in de eeuwen na Christus was het nog een bisschopszetel. Maar thans is het niets dan eene ruïne, hoewel een van de merkwaardigste ter wereld. Van het station El-Maän van den Mekkaspoorweg kan men er in 5 uur heenwandelen, en geniet dan in een klein bijna ongenaakbaar dal de prachtige ruïnen van tempels, paleizen, triumfbogen, theater, versierde rotsgraven, enz. enz. In Baedeker staat dit alles uitvoerig beschreven, met duidelijken plattegrond er bij.

Naar dit Petra heet ook het land daar wel Petreïsch Arabië, dat weer ten onrechte in Steenachtig Arabie vertaald is.

Sela. II. Zoon van Juda. Zie het artikel Thamar.

Sela. III. of **Saélah.** Een onvertaald gebleven Hebreeuwsch woord dat herhaalde keeren in de psalmen en in Habakuk 3 voorkomt. De Statenvertaling drukt het af. De Leidsche laat het weg. — Het woord komt telkens aan een eind van een volzin, buiten het zinsverband voor en schijnt op de een of andere wijze den tekst van den betreffenden psalm in deelen te verdeelen. Zie bijv. Psalm 7 vers 6; 20 vers 4; enz.

Over de beteekenis is men het oneens. Het woord hangt samen met het Hebreeuwsche werkwoord salah of salal = opheffen. Men denkt dus dat er eene pauze bedoeld is, hoewel de gedachtengang dit niet steeds zou dien denken. In de Grieksche Septuagintvertaling, die ± 200 v. C. vervaardigd is (toen de tempeldienst in Jeruzalem, waarbij de Psalmen gebruikt werden, nog in vollen gang was) en welker vervaardigers dus goed op de hoogte konden zijn, staat telkens in plaats van Sela: diapsalma = tusschenspel. Misschien werd hier de zang van den psalmtekst even gestaakt, om de muziek te laten invallen.

Multatuli vraagt in een van de aanteekeningen op den Max Havelaar of er verband kan zijn tusschen het Maleische woord Slamat of Selamat en Sela. De slamat is de eerbiedige groet dien

de Maleier zijnen meerdere biedt. Men knielt, buigt het hoofd en heft er de samengevoegde handen toe op. „Men weet dat volgens de riten van het Oosten godsdienstige oefeningen bestaan uit gebeden en gezangen, telkens afgebroken door velerlei gebaren en kom-plimenten (= letterlijk: samenvouwingen). Zoo iets geschiedde misschien ook bij het voordragen der psalmen. In verband gebracht met Slam of Islam (dit woord beteekent onderwerping), zou misschien de oorspronkelijke zin kunnen geweest zijn: de plechtstatige of ritueele groet."

Sem. Oudste zoon van Noach; Genesis 5 vers 32. Na den zondvloed blijft ook hij behouden, en behandelt zijn dronken neerliggenden vader eerbiedig; Hoofdstuk 9 vers 23, waarom hij dan ook later gezegend wordt; vers 26. De god Jehovah wordt daar de god van Sem genoemd. In Genesis 10 vers 21—31 worden de volken opgenoemd die van Sem afstammen. Daaronder zijn de Hebreërs. Daarom noemt men de Israëlieten en met hen stamverwante volken wel: Semieten. Zij hebben een afzonderlijken Semietischen taalstam. Zoo bijv. de Arabieren, Babyloniërs, Syriërs. En de huidige aan de Joden antipathieke beweging in sommige landen heet: het anti-semietisme.

Volgens Genesis 11 vers 10 en 11 werd Sem 600 jaar oud en verwekte zonen en dochteren. — De naam „Sem" beteekent „naam" of „roem".

Semaja. Vele mannen in het Oude Testament heeten zoo. Van hen is weinig te zeggen. Slechts één worde hier vermeld. Toen in 943 v. C. bij Salomo's dood Palestina in twee deelen verviel, toen het grootste Noordelijk deel des lands van Salomo's opvolger Rehabeam afviel, en deze troepen verzamelde om het Noorddeel (Israël) weder te onderwerpen, verbood Semaja uit Jehovah's naam dat er broederoorlog zou ontstaan. Wonderlijk genoeg luisterde men naar zijn woord. Gaarne zouden we meer weten van dezen succesvollen pacifist die (de Sabijnsche maagden uitgezonderd) een unicum in de geschiedenis der menschheid is. Maar 1 Koningen 12 vers 21—24 geeft geen nadere bijzonderheden.

Semer. De oorspronkelijke bezitter van den berg waarop Samaria gebouwd is. Zie het artikel Samaria.

Sephanja. Zie Zephanja.

Sephela. Dit is de naam van de grootendeels vruchtbare vlakte die zich langs de zeekust van Palestina uitstrekt; van af de Beek van Egypte tot den Karmel toe. Het middendeel er van heet Saron. „Sephela" beteekent: Laagte.

Septuagint. Zie Septuaginta.

Septuaginta. Dit is het Grieksche woord voor het getal 70. 't Wordt gebruikt als de eigennaam der oudste vertaling van het Oude Testament uit het Hebreeuwsch in het Grieksch. Zij

is zeker bij gedeelten in verschillende tijden ± 200 v. C. in Egypte (Alexandrië) ontstaan. In Alexandrië woonden buitengewoon veel Joden, die geen Hebreeuwsch meer verstonden maar alleen Grieksch. Ten hunnen behoeve werd niet alleen een tempel in Egypte gebouwd (zie het artikel Onias) maar ook de Heilige Schrift in het Grieksch vertaald. Door welke personen weet men niet. Maar door verschillende; daar de afzonderlijke deelen een zeer verschillende waarde hebben. Deze vertaling hebben we nu nog over, en ze laat ons zien hoe de Hebreeuwsche tekst er ± 200 v. C. uitzag. Hier en daar verschilt ze van den ons overgeleverden of Massorethischen Hebreeuwschen tekst (zie het artikel Massora). Soms heeft ze toevoegselen, soms is ze beknopter, soms heeft ze eene andere rangschikking. Het Oude Testament was dus ± 200 v. C. nog in eenigszins vloeienden toestand. Voor de vergelijkende tekstcritiek heeft de Septuagint (zoo schrijft men het woord ook wel) dus groote waarde.

Ze wordt vaak aangeduid door het Romeinsche cijfer LXX.

Later onstond er eene fabelachtige overlevering omtrent haar ontstaan: De Egyptische koning Ptolemeüs Philadelphus, die zeer letterlievend was, liet ten behoeve van de door hem gestichte beroemde boekerij te Alexandrië het Oude Testament vertalen. Hij zond naar Jeruzalem een verzoek aan hoogepriester Eleazar om hem 72 geleerde mannen (uit elken Joodschen stam 6) te zenden. Dit geschiedde. De koning onthaalde ze en sloot ze daarna in afzonderlijke cellen. Ze gingen aan het vertalen. Het resultaat was dat ze, door Gods geest geleid, 72 vertalingen leverden die nauwkeurig aan elkander gelijk waren. — Naar de 72 mannen dezer fabel heet deze overzetting „die der zeventig" (eigenlijk 72), „die der Septuaginta", Verkort tot: De Septuaginta; of LXX.

Seraf. Gelijk de Oostersche monarchen op hun troon omringd zijn door hunne rijks-grooten, zoo stelt zich de profeet Jesaja Jehovah voor zittende op een troon en serafs om Hem heen; Hoofdstuk 6 vers 2. De Statenvertaling zegt dat ze *boven* Hem stonden; de Leidsche zegt: *bij* Hem. — Wat met deze serafs bedoeld is, weet men niet. Allicht engelen in menschengedaante. Seraf zou dan samenhangen met het bekende Arabische Sjerif = edele. Dit is waarschijnlijker dan dat seraf zou zijn afgeleid van den naam van een soort van slang, die ook seraf heet en dat de door Jesaja bedoelde Godstrawanten slangen- of drakengedaanten zouden hebben. — Volgens vers 2 bovengenoemd stelt Jesaja zich voor dat ze zes vleugelen hebben, 2 om te vliegen, 2 om het aangezicht te bedekken (men mocht een Oostersch monarch niet in de oogen zien) en 2 om de voeten te bedekken. Met „voeten" is hier wellicht: onderbuik, onderlichaam, bedoeld. Ze roepen God een driewerf Heilig! toe; vers 3. — Eene getrouwe copie hiervan is Openbaring 4 vers 8.

Seraja. I. In Jeremia 50 en 51 staat eene verschrikkelijke bedreiging tegen Babel. Het stuk is denkelijk van het jaar 400 v. C. Maar het wordt aan den 2 eeuwen vroeger geleefd hebbenden Jeremia toegeschreven. In Hoofdstuk 51 vers 59—64 staat dat Jeremia de lange bedreiging opschreef en aan een zekere Seraja medegaf. Deze reisde als hofmaarschalk (de Leidsche vertaling zegt: Koninklijk kwartiermeester; de Statenvertaling zegt ten onrechte: vreedzaam vorst) met koning Sedekia in het vierde jaar van diens regeering, dus in 592, voor een ons onbekend doel naar Babel. Jeremia droeg hem op om, te Babel gekomen, de profetie te lezen en haar vervolgens met een steen bezwaard in den Euphraat te werpen met den vloek: Zoo zal Babel zinken.

Seraja. II. De hoogepriester tijdens Jeruzalems verwoesting in 586 v. C. Met andere grooten gevangen genomen, werd hij door Nebucadnezar in zijne legerplaats te Ribla (ten Noorden van Palestina) ter dood gebracht. 2 Koningen 25 vers 18—21 en Jeremia 52 vers 24—27.

Serbal. Komt in den bijbel niet voor. Zie Sinaï.

Sergius Paulus. De Romeinsche stadhouder van het eiland Cyprus ten tijde dat Paulus er op zijne eerste zendingsreis kwam. Hij heet een „verstandig man"; Handelingen 13 vers 7. Gaarne wil hij Paulus en zijn vriend Barnabas hooren prediken. Zijn geestelijke adviseur Bar-Jezus debatteerde echter met hen, doch Paulus sloeg hem met tijdelijke blindheid, op welk wonder Sergius Paulus zich bekeerde en Christen werd; vers 8—12. — Volgens sommigen heeft Saulus zich naar hém „Paulus" genoemd. Dit is zeker dat van af de ontmoeting met Sergius Paulus de heidenapostel in het Handelingenboek steeds „Paulus" heet.

Sesach. Schuilnaam voor Babel in Jeremia 25 vers 26 en 51 vers 41. De naam Sesach is ontstaan door een zekere kunstgreep der Joden, Atbasch genaamd. Men verwisselt daarbij op bepaalde wijze de letters van het alphabeth en gebruikt ze in elkaars plaats.

Sesbazzar. Volgens den schrijver van het boek Ezra een andere naam van Zerubbabel; zie dat artikel. Volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling (op Hoofdstuk 1 vers 8) een Perzisch landvoogd over Palestina, de eigenlijke man die den tweeden tempel begon te herbouwen. En niet Zerubbabel.

Seth. Zoon van Adam, dien deze in plaats van den vermoorden Abel kreeg; Genesis 4 vers 25. Volgens Hoofdstuk 5 vers 6—8 werd hij 912 jaar oud!

Sibboleth. Zie Schibboleth.

Sichar. De plaats waar Jezus en de Samaritaansche vrouw spraken, volgens Johannes 4 vers 5. Denkelijk is Sichar eene andere spelling voor Sichem. Zie het volgende artikel.

Sichem. I. Eene zeer oude stad in Midden-Palestina, in een dal tusschen twee zeer bekende bergen gelegen. De Ebal ligt ten Noorden; de Gerezim ten Zuiden. Het dal was vruchtbaar en een deel van den heirweg tusschen het Overjordaansche en Egypte. Reeds Abraham woonde er; Genesis 12 vers 6. Ook zijn kleinzoon Jakob; Genesis 33 vers 18—20; totdat hij wegens het avontuur van zijne dochter Dina met den Sichemietischen prins en het daarop gevolgde bloedbad wijken moest; Genesis 24. De richter Jozua riep er eene volksvergadering samen, hield er zijne laatste rede en richtte er een gedenkteeken op; Jozua 24. De geschiedenis van Abimélech speelt er grootendeels; Richteren 9; bij die gelegenheid werd de stad verwoest; zie Abimélech. II.

Toen na Salomo's dood Noord-Palestina van zijn zoon Rehabeam afviel, verzamelde het zich te Sichem om te protesteeren; 1 Koningen 12. Sichem werd zelfs de hoofdstad van dit Noorddeel (Israël); vers 25; Jerobeam resideerde er; hoewel dit slechts kort duurde, daar nog tijdens het leven van dezen koning Thirza hoofdstad werd. — In de nadagen van het Joodsche volk speelde Sichem echter weder eene rol door de nabijheid van den Samaritaanschen tempel op Gerezim (zie dit artikel). Tijdens de verovering en verwoesting van Palestina door Vespasianus en Titus (van 68—70 n. C.) werd ook de eerwaardige stad vernietigd. Herbouwd, werd ze ter eere van de familie Flavia waaruit Vespasianus stamde Flavia Neapolis (Nieuwstad Flavia) genoemd, welke naam is blijven bestaan in het tegenwoordige Nabloes of Naboeloes, de hoofdzetel van het overschot der godsdienstsecte der Samaritanen (zie dat artikel).

In de eerste eeuwen na Christus was het een bisschopszetel. Thans zijn van de 27000 inwoners slechts 700 Christen. Nog is het een districtshoofdplaats met een garnizoen, 8 groote moskeën, vele scholen. Ook Christenkerken, zendingsstichtingen; eene Engelsche kerk voor de 150 Protestanten. De Samaritanen tellen er slechts 170 zielen. De stad drijft veel handel met het Overjordaansche, vooral in wol en katoen; er zijn 15 zeepziederijen. Zij is zeer waterrijk; 22 bronnen voorzien haar. Onder alle straten hoort men water ruischen. De omtrek brengt voortreffelijke tarwe voort.

Sichem. II. Een Kanaänietische prins ten tijde van den aartsvader Jakob, toen deze als vreemdeling in Kanaän rondzwierf en bij de stad Sichem gelegerd was. Toen zijne dochter Dina de streek bezocht en door Sichem werd opgemerkt, gevoelde deze zulk een hevigen hartstocht voor haar opkomen, dat hij zich van haar wist te verzekeren en haar verkrachtte. Maar hij had haar ook wezenlijk lief en haalde zijn vader Hamor, den vorst des lands, over om haar bij Jakob ten huwelijk te vragen. Alles had hij er voor over. Jakobs zonen namen nu list te baat.

Ze stemden toe (Jakob zelf zwijgt) onder voorwaarde dat Sichem en al zijne medeburgers zich zouden laten besnijden. Pas dan zoude men over en weer kunnen huwen. Sichem stemde toe en hij wist alle anderen over te halen. Doch toen de burgers der stad op den derden dag na de kunstbewerking het meest pijn leden, werden ze door twee zoons van Jakob (met behulp van hunne slaven?) over de kling gejaagd. Sichem en zijn vader ook. De stad geplunderd; vrouwen en kinderen weggevoerd; Genesis 34.

Siddim-dal. Zoo heet in Genesis 14 vers 3 de vlakte die thans door de wateren van de Doode Zee is bedekt. Volgens Genesis 13 vers 10 was ze zeer vruchtbaar; daarom koos Lot ze tot woonplaats. Er waren volkrijke doch zedelooze steden, o. a. Sodom en Gomorra. De bodem was zeer asphaltrijk (Genesis 14 vers 10) en de vreemde koningen die er kwamen strijden vielen in de asphaltputten. Bij den ondergang van Sodom en Gomorra is dat asphalt door den bliksem in brand gestoken en dit heeft de catastrophe verergerd. Zoo is de gewone voorstelling. Men vergeet echter dat de bijbel daar niets van zegt en dat hij klaarblijkelijk een absoluut wonder bedoelt, daar er staat dat het „vuur en zwavel uit den hemel regende"; Genesis 19 vers 24. Hoe het zij, de wateren bedekten het Siddimdal en dit is nu de Doode Zee. Er kan zeer goed iets waar-gebeurds aan dit verhaal ten grondslag liggen: eene vulcanische catastrophe waarbij het Siddimdal inzonk en onder water kwam.

Wonderbare regens waren niet zoo vreemd voor de mentaliteit der ouden. Plinius de Oude vermeldt in zijne Natuurlijke historie, boek I, regens van melk en bloed, van vleesch, van ijzer, van wol en van baksteenen.

Sidon. Zeer oude en machtige handelsstad aan de Middellandsche zee, even ten Noorden van Palestina, de oude hoofdstad der Phoeniciërs, later door hare dochterstad Tyrus overvleugeld. Het ligt in eene smalle vlakte aan den voet van den Libanon. De naam Sidon beteekent „vischvangst". — Hoewel het Oude Testament ook Sidon binnen de ideëele grenzen van Israël rekent, hebben de Israëlieten het na hunnen uittocht in Kanaän onder Jozua (± 1300 v. C.) nimmer in hun bezit gekregen. Ze hebben er zelfs geen poging toe gedaan. Zoo is er steeds eene goede verstandhouding tusschen de Phoeniciërs en de Israëlieten geweest. Dezen noemden hen vaak Sidoniërs en rekenden daartoe niet alleen de bewoners van Sidon, maar ook die van Tyrus.

Salomo had vele verbintenissen met den Tyrischen koning Hiram (zie dat artikel), en Achab huwde Izébel, de dochter van Ethbaäl, den koning van Tyrus. Hij heet in 1 Koningen 16 vers 31 „de koning der Sidoniërs" omdat (zooals gezegd is) „Sidoniërs" de algemeene naam voor de Phoeniciërs was.

Wat het eigenlijke Sidon betreft, het viel in ± 725 v. C. in handen van de Assyriërs; in ± 586 v. C. in handen van de Babyloniërs; een halve eeuw later in handen van de Perzen, en hare schepen vormden de kern van Xerxes' vloot tegen de Grieken. Aan Alexander den Groote (± 330 v. C.) gaf ze zich over en was daarna evenals Palestina beurtelings onder Syrische en Egyptische heerschappij. Ten slotte kwam ze onder de Romeinen, en ondanks alle lotgevallen heette ze omstreeks Christus eene „nog machtige stad". Volgens Mattheüs 15 vers 21 en Marcus 7 vers 31 kwam Jezus in hare buurt, ofwel bezocht haarzelve. Ook tot daar strekte in elk geval zijn invloed zich uit, wijl vele menschen uit Tyrus en Sidon hem tot in Palestina kwamen hooren; Marcus 3 vers 8 en Lucas 6 vers 17. Op zijne reis als gevangene naar Rome kwam het schip dat Paulus vervoerde o. a. te Sidon, en de commandant stond hem toe de Christenen daar te bezoeken en door hen verzorgd te worden; Handelingen 27 vers 3. — Later was ze een bisschopszetel, doch onder de Mohammedaansche overheersching nam zij den Islam aan en verliezen wij haar uit het oog. Pas tijdens de kruistochten hooren we er weder van. Zij heet dan Saïda.

Ook thans heet ze nog zoo, en ligt evenals bijna alle Phoenicische steden op een voorgebergte met een (golfbrekend) eiland er voor. Landwaarts-in heerlijke boomgaarden van allerlei zuidvruchten, waaroverheen men de besneeuwde hoogten van den Libanon ziet. De stad telt nu 12000 inwoners, waaronder 2200 Christenen. Onder dezen 200 Protestanten. Tevens 800 Joden. Het is een districtshoofdplaats en tevens residentie van drie bisschoppen. Er zijn vele kerken en scholen, post, telegraaf, dokters, motorbusdienst op Beiroet. Een vrij levendig scheepsverkeer; in 1906: 175 stoombooten en 843 zeilschepen. Een toenemende handel. Ten Oosten van de stad ligt nog de oude Nekropolis (doodenstad) met talrijke in den berg gehouwen rotsgraven, met sarkophagen, enz. Ook de Phoeniciërs balsemden hunne dooden. Renan bezocht deze Nekropolis (Baedeker).

Zooals bekend is waren de Sidoniërs de stichters van Carthago, Marseille, enz.

Sihon. De koning der Amorieten die heerschte over een gebied dat zich ten Oosten van Zuidpalestina uitstrekte, en die resideerde te Hesbon (zie dat artikel). Toen de Israëlieten onder Mozes uit Egypte getrokken, Palestina van uit het Zuidoosten naderden, vroegen zij aan Sihon vrijen doortocht door zijn land; ze zouden het niet beschadigen, alleen over de wegen gaan. Sihon echter weigerde, verzamelde troepen tegen Israël, maar werd verslagen; ± 1300 v. C. Nu namen de Israëlieten zijn land in bezit; Numeri 21 vers 21—30. Ook Jozua 12 vers 1—3 komt er op terug.

Sikkel. Dit woord beteekent eigenlijk: gewicht. Het wordt bijv. gebruikt om de zwaarte van Goliaths geschubden koperen kolder (borstharnas) aan te geven; deze woog 5000 sikkelen; de spits zijner ijzeren speer 600 sikkelen, enz. Zie 1 Samuël 17 vers 6 en 7. Hoe zwaar een sikkel woog, weet men niet; misschien zoo zwaar als een zilveren halfguldenstuk; misschien ongeveer 16 gram. — Een sikkel zilvers werd onder de oude Israëlieten de gewone eenheid ter berekening van geldswaarden. Men onderscheidde gewone sikkels en heilige sikkels. De laatste waren tweemaal zooveel waard als de eerste. De sikkel wordt op 85 cent gerekend; de heilige sikkel op *f* 1.70. Doch deze aanduidingen beteekenen weinig als men bedenkt dat het geld toen veel meer waard was dan nu. Misschien wel 15 keer zooveel.

De sikkel wordt in de Statenvertaling dikwijls „zilverling" genoemd. Voor 30 zilverlingen of sikkels verried volgens Mattheüs 27 vers 9 en 10 Judas Jezus; zie over dien prijs het slot van het artikel Zacharia (Het boek).

Siklag. Zie Ziklag.

Silas of **Silvanus.** Toen het apostelconcilie, eenige jaren na Jezus' dood te Jeruzalem gehouden, beslist had dat men den tot het Christendom bekeerde Heidenen niet alle Joodsche ceremoniën meer behoefde op te leggen, besloot het twee mannen af te vaardigen naar Antiochië om dit der gemeente aldaar en in het algemeen den Christenen daar in den omtrek mede te deelen. Die twee waren Judas genaamd Barsabbas en Silas, mannen die in aanzien waren onder de eerste Christenen; Handelingen 15 vers 22. Ze vertrokken dus, en wel in gezelschap van de Antiocheensche afgezanten Paulus en Barnabas. Silas en zijn vriend brachten niet alleen de boodschap over maar predikten te Antiochië ook veel, want ze waren profeten; vers 32. Toen kort daarop Paulus eene tweede zendingsreis ondernam, koos hij Silas tot reisgenoot in plaats van Barnabas met wien hij twist had gekregen; vers 39 en 40. Op deze tweede zendingsreis deelde hij in bijna al Paulus' lotgevallen in Klein-Azië en Europa. Zoo zat hij met hem in de gevangenis te Philippi en zong met hem psalmen in den nacht; Hoofdstuk 16 vers 25. Alleen te Athene was Silas niet bij zijn vriend, omdat hij bij het overhaast vertrek van den laatste uit Beréa aldaar was achtergebleven; Hoofdstuk 17 vers 14. Pas in Corinthe kwam hij zich weder bij Paulus voegen; Hoofdstuk 18 vers 5; en bleef misschien de 18 maanden dat hij in deze stad vertoefde bij hem. De beide brieven die Paulus uit die stad aan de Thessalonicenzers schreef zijn dan ook mede uit naam van Silas verzonden; 1 en 2 Thessalonicenzen 1 vers 1. Hij heet daar Silvanus, een Latijnsche naam die „de man uit het bosch" beteekent, en allicht verkort is tot Silas. — Na zijn verblijf in Corinthe hooren we niet meer van hem. De overlevering

maakt hem tot bisschop van Thessalonica. — Volgens Handelingen 16 vers 37 was hij Romeinsch burger.

Silo. I. Eene oude stad in Midden-Palestina, 4 uur ten Noorden van Bethel. Eene aloude heilige plaats, eens het middelpunt van Israëls eeredienst. Want Jozua vestigde er na de gedeeltelijke verovering van Kanaän den Tabernakel met de Arke des Verbonds; ± 1300 v. C. Zie Jozua 18 vers 1. Daar woonde dus ook de richter-hoogepriester Eli, en daar werd dus zijn priester-leerling Samuël opgevoed. Het volk kwam er bij gewichtige gelegenheden samen, en er was een jaarlijksch feest ter eere van Jehovah (Richteren 21 vers 19) en nog Jeremia weet eeuwen later dat er eens een heiligdom stond; Jeremia 7 vers 12 en 14. Er schijnt met den tempel eene catastrophe te zijn geschied; Jeremia 26 vers 6 en 9. Maar in 1100 v. C. was het nog een bedevaartplaats; 1 Samuël 1 vers 3. Toen echter de Philistijnen de Ark hadden veroverd (1 Samuël 4 vers 11) en deze later naar Judéa verhuisde, verloor Silo zijne beteekenis. Want Samuël vestigde er zich niet meer maar in zijne geboorteplaats Rama. Later wordt de plaats niet dan terloops vermeld. Reeds in Hieronymus' dagen (± 400 n. C.) lag ze in puin. Thans is er een dorp met oude ruïnen. Het heet Seiloen en wordt door toeristen bezocht (Baedeker).

Silo. II. In Genesis 49 waar de oude aartsvader Jakob zijne zonen zegent, zegt hij van zijn zoon Juda dat deze heerschen zal „totdat Silo komt"; vers 10. Deze beroemd geworden tekst is nog niet voldoende verklaard. Eene heel gewone verklaring is dat dit Silo samenhangt met het werkwoord salah (= rusten) en dat er bedoeld is dat Juda zal heerschen tot Vrede komt, en dat dit „Vrede" een bijnaam is van den Messias. Zoo is later door de Christenen Jezus wel eens de Silo genoemd.

De Leidsche vertaling heeft: „totdat er een komt wien de stammen gehoorzamen" en vraagt of men niet denken moet aan Jerobeam I (regeert 943—921) wien de 10 Noordelijke stammen gehoorzaamden, zoodat de hegemonie van Juda (uit 't welk David en Salomo stamden, die over alle 12 stammen heerschten) week. Want Jerobeam stamde niet uit Juda, maar uit Ephraïm. Juda (het Judeesche koningshuis) zou dus heerschen *tótdat* er een (n.l. Jerobeam) zou komen wien de (tien Noordelijke) stammen zouden gehoorzamen.

Siloah. Zoo noemt Jesaja 8 vers 6 een zachtvloeiend water bij Jeruzalem. Dit moet aan den Z. O. hoek even buiten Jeruzalem gezocht worden. Er is daar een intermitteerende bron aan de Oostzijde van het Kidrondal, die bij regelmatige tusschenpauzen haar water uitstort. Ze heet thans de Mariabron en is denkelijk indentiek met de bron Gihon (zie dat artikel). Het uitgestorte water vormt een beekje (denkelijk het genoemde zachtvloeiende water dat Jesaja bedoelde) en valt in de in het Kidrondal liggende

Siloahvijver. Zoowel bron als vijver liggen tegenwoordig buiten de stad. Maar vroeger lag de vijver binnen de muren, en de bron er buiten. Om nu ook bij belegering het water uit de bron te kunnen genieten, heeft men reeds in de 8ste eeuw v. C. eene ondergrondsche leiding gemaakt, het oudste bergwerk van dien aard dat we kennen en dat in het artikel Hizkia wordt beschreven. Hier volge nog dit: De tunnel is ruw bearbeid en zeer nauw. Zijne eindpunten liggen 335 Meter uit elkaar; de lengte echter is 533 Meter. De bochten en de doodloopende aftakkingen bewijzen dat men zich bij het doorbreken niet orienteeren kon, zoodat men dikwijls eene andere richting moest inslaan. Daar het water den tunnel dikwijls plotseling vult, is het gevaarlijk er door te kruipen. In den tunnel is oeroud schrift gevonden, daar zonder twijfel ingekrast door werklieden van koning Hizkia (regeert 725—697 v. C.) aan wien het werk wordt toegeschreven. Het inschrift vermeldt dat de werklui van beide kanten begonnen te boren, en elkaar reeds hoorden kloppen vóór ze elkaar zagen. Dit inschrift is in heel ander Hebreeuwsch schrift dan waarmede ons Oude Testament geschreven is; zie het artikel Hebreeuwsch. —

Tegenwoordig loopt het water in den Siloahvijver, 16 Meter lang en 5,8 breed. Vlak daarbij is een nog veel grootere.

In het Nieuwe Testament komt een badwater Siloam voor („Siloam" is eene min juiste spelling voor Siloah). In Johannes 9 staat dat Jezus met een papje van aarde en speeksel een blindgeborene op de oogen streek. Vervolgens moest de ongelukkige zich in het badwater Siloam wasschen, waaruit hij genezen wederkeerde; vers 7. Dit genezende badwater is in dit verhaal misschien tevens een zinnebeeld van Jezus zelf. Er staat namelijk bij dat „Siloah" beteekent: „Afgezonden" of „Afgezant", wat dan op Jezus zou doelen. Inderdaad komt Sjiloach (het Hebreeuwsche woord voor Siloah, van het werkwoord Sjalach = zenden). Het beekje Siloah kan dan beteekenen: de leiding of bedding waarlangs het water voortgezonden wordt.

Ter eere van genoemde genezing werd reeds in de eerste eeuwen des Christendoms eene basilica ter plaatse gebouwd, waarvan nog resten over zijn (Baedeker). De monding van genoemden tunnel heet thans Ain Selwaan.

Ook schijnt in dat stadsdeel een toren Siloam geweest te zijn. Het omvallen ervan en het daarbij verpletterd worden van 18 menschen, waarvan we overigens niets weten, was voor Jezus aanleiding om eene opmerkelijke uitspraak te doen; Lucas 13 vers 4.

Siloam. Zie Siloah.

Silvanus. Zie Silas.

Simeï. Een aanzienlijk man uit het geslacht van Koning Saul, die het niet verkroppen kon dat zijn geslacht den troon niet be-

houden had maar door David was verdrongen. Toen deze nu, oud geworden, voor zijn zoon Absalom vluchten moest en, op weg naar den Jordaan, door Bahuriem trok waar Simeï woonde, schold deze hem verschrikkelijk uit, wierp met steenen enz. David verbood hem te straffen omdat hij hoopte dat God, hoe meer hij nu vernederd werd des te meer medelijden met hem hebben zou; 2 Samuël 16 vers 5—14, in het bijzonder vers 12. — Toen David kort daarna als overwinnaar terugkeerde, maakte ook Simeï, uit vrees voor wraak, met 1000 man zijne opwachting, bij de oevers van den Jordaan. Hij verontschuldigde zich en merkte op dat hij de eerste was die hulde bewees. David vergaf hem (2 Samuël 19 vers 16—23) doch vergat niet. Op zijn sterfbed ried hij Salomo aan hem te straffen. Zelf kon hij het wegens zijn eed niet doen. — Salomo veroordeelde hem tot vestingstraf; hij moest binnen Jeruzalem blijven. Maar na drie jaar begaf hij zich onvoorzichtiglijk naar elders om weggeloopen slaven te halen, waarop Salomo van de gelegenheid gebruik maakte om hem ter dood te doen brengen; vers 36—46.

Simeon. I. De tweede zoon van den aartsvader Jakob bij zijne mindergeliefde vrouw Lea; Genesis 29 vers 33. Met zijnen broeder Levi moordt hij de stad Sichem (zie dat artikel) uit; Genesis 34 vers 25; en wordt daarom vervloekt; Genesis 49 vers 5—7. In de Jozefsgeschiedenis is hij het die in Egypte als gijzelaar moet achterblijven; Genesis 42 vers 24. Pas nadat de broeders weder uit Kanaän zijn teruggekeerd en Benjamin hebben medegenomen wordt hij losgelaten; Hoofdstuk 43 vers 23.

Deze Simeon heet de stamvader van een der 12 stammen Israëls. De stam Simeon woonde in het Zuiden des lands, in de buurt van Berseba, te midden van den stam Juda, doch is daarin allengs opgelost.

Simeon. II. of **Symeon.** Toen Jezus eenige weken oud was en zijne ouders hem naar den tempel van Jeruzalem brachten om hem aan Jehovah te wijden, daar elk eerstgeborene Hem eigenlijk toebehoorde (en door een offer moest „gelost" worden), ... kwam daar in dien tempel volgens het verhaal van Lucas 2 vers 25—35 een vroom grijsaard, Simeon, die in het kind den toekomstigen Messias zag en daarover zoo verheugd was, dat hij het kind in de armen nam en nu, welvoldaan, wel sterven wilde; vers 29. Aan Maria voorspelde hij, dat het levenslot van haren zoon haar nog veel verdriet zou doen. Een zwaard zou haar door de ziel gaan. Vandaar dat op vele R. K. platen Maria staat afgebeeld met een zwaard door het hart; vers 35. „Simeon in den tempel" is eene bekende schilderij van Rembrandt.

Simeon. III. of **Symeon.** De bekende apostel Simon Petrus wordt in Handelingen 15 vers 14 door Jacobus „Symeon" genoemd. Simon is namelijk eene verbastering van Simeon.

Simeon Niger. Of Simeon de Zwarte. Een profeet te Antiochië, die met andere profeten aldaar profeteerde dat Saulus (Paulus) en Barnabas eene zendingsreis moesten ondernemen; Handelingen 13 vers 1.

Simon. I. De eigenlijke naam van den apostel Petrus (zie dat artikel). Simon is eene verbastering van den Hebreeuwschen naam Simeon. Deze Simeon of Simon draagt niet alleen den bijnaam Perus, maar ook Céphas of Képhas. Zie het artikel Céphas.

Simon. II. Behalve den bekenden Simon Petrus komt in de lijsten der twaalf discipelen van Jezus nòg een Simon voor, die in Mattheüs 10 vers 3 en Marcus 3 vers 18 Simon de Kananeër of Simon Kananites, dat is: Simon uit de stad Kana (zie dat artikel) genoemd wordt, zeker ter onderscheiding van Simon Petrus. Doch in Lucas 6 vers 15 en Handelingen 1 vers 13 heet hij Simon Zelotes of Simon de IJveraar. Wij weten verder niets van hem.

Simon. III. De vader van den verrader Judas; Johannes 6 vers 71.

Simon. IV. Een broeder van Jezus; Mattheüs 13 vers 55 en Marcus 6 vers 3. Jezus' broeders geloofden eerst niet in hem, maar later wel (Handelingen 1 vers 14). Volgens 1 Corinthen 9 vers 5 hebben ze zelfs Christenpropaganda gedreven. Wij weten verder niets van dezen Simon.

Simon de Makkabeër. Deze wordt in de apocryphe boeken des Ouden Testaments zeer geroemd. Hij was de oudste zoon van den priester Mattathias die in 167 v. C. den opstand van het Joodsche volk tegen de Syriërs begon. Op zijn sterfbed wees deze Simon tot vader en raadgever van de andere zonen aan. Evenwel volgde hij zijn vader niet terstond op. — Hij werd bijgenaamd: Thassi. De beteekenis hiervan is niet zeker. Zijne broeders Judas en Jonathan, die na elkaar den bevrijdingsoorlog leidden, hielp hij met raad en daad. Nadat de eerste gesneuveld en de tweede gevangen genomen was, volgde Simon hen op, en bevrijdde het land geheel en al nadat hij ook Jeruzalem in zijne macht had gekregen. Door het dankbare volk werd hij zoowel tot vorst als tot hoogepriester gemaakt. Met hem begint de jaartelling der Joodsche vrijheid. Zie ook het artikel Makkabeën.

Na een uiterst bewogen leven werd hij ten slotte op zijn ouden dag bij een maaltijd verraderlijk vermoord. Hij heeft niet zich alleen een vurig vrijheidsbevechter, maar ook een uitstekend regent betoond. Simon was een edel man, evenals alle spruiten van het buitengewone gezin van Mattathias. Men heeft hem den David van zijnen tijd genoemd.

Simon de Magiër. Simon Magus of Simon de Toovenaar is in de dagen van Christus een zeer bekend man geweest, een soort van godsdienststichter, gelijk er in die dagen van onzekerheid en twijfel velen opstonden, een man die tot zelfs in Rome bekend

moet zijn geweest. Hij leerde dat de Godheid aan de Joden was verschenen als *Zoon* (in Jezus), aan de Heidenen als *Geest*, maar aan de Samaritanen als *Vader*, namelijk in hem, Simon-zelven. Bovendien weten de oude schrijvers nog veel van hem te verhalen. Volgens Handelingen 8 is hij ook met Jezus' apostelen in aanraking geweest, te Samaria. Daar predikte de evangelist Philippus met zùlk een kracht en onder volbrenging van zóó vele wonderen, dat ook Simon zich doopen liet. Dit beteekende veel, dáar gansch Samaria hem aanhing, hem beschouwende als eene emanatie (uitvloeisel) Gods (vers 10). — Later kwamen van Jeruzalem de apostelen Petrus en Johannes te Samaria en deelden den nieuwgedoopten Christenen door handoplegging den Heiligen geest mede. Dit vond Simon zoo schoon dat hij den apostelen geld aanbood, als ze hem die gave wilden mededeelen. Petrus bestrafte hem hierom.

Men noemt nu in de kerkgeschiedenis „simonie" het voor geld aannemen of verleenen van geestelijke ambten. Bekend is dat vóór de Kerkhervorming in de Roomsche kerk simonie voorkwam. Zoo had bijv. Albrecht van Brandenburg, die in Luther's dagen aartsbisschop van Mainz was, zijnen zetel voor *f* 300.000 gekocht, gepacht, of hoe men het noemen wil. Na de Kerkhervorming is dit misbruik verdwenen.

In de Homilieën van Clemens en in de Recognitiones, lijvige geschriften van ± 200, is Simon een van de hoofdpersonen; hij is er de groote tegenstander van Petrus en Jacobus.

Simon de Melaatsche. Een man te Bethanië, een dorpje ten O.N.O. van Jeruzalem, ten wiens huize Jezus kort voor zijnen dood aan een maaltijd aanlag, toen eene vrouw hem huldigde door hem met kostbare olie te zalven; Mattheüs 26 vers 6—13. In Marcus 14 vers 3—9 staat het zelfde verhaal. In Johannes 12 vers 1—8 luidt het anders, daar hier Simon niet genoemd wordt en de onbekende vrouw met Maria (zuster van Martha en Lazarus) wordt geïdentificeerd.

Eigenaardig is het dat Jezus eet bij een melaatsche, en dat dus een melaatsche hier in de samenleving voorkomt. Maar ten eerste bedenke men dat de Joden onderscheidene ziekten „melaatschheid" of „pest" noemden, die geen eigenlijke melaatschheid of pest waren en dat ze dus eene ons onbekende en geneesbare ziekte „melaatschheid" kunnen genoemd hebben (zie het artikel Melaatsch); en vervolgens dat in onze evangeliën, die in Jezus' wonderkracht vast gelooven, bedoeld kan zijn dat Simon nog Simon de Melaatsche heette, hoewel hij 't niet meer was, maar van zijne vroegere melaatschheid door Jezus genezen.

Simon de Pharizeër. Tijdgenoot van Jezus. Waar hij woonde weten we niet. Hij noodigde Jezus, die op een zijner propagandatochten de stad doortrok ten eten. Denkelijk uit ijdelheid.

Om den beroemden man te herbergen en zich zoo te onderscheiden. Vriendschap of bewondering kan hem niet gedreven hebben, want zijne ontvangst van Jezus was niet bijzonder vriendelijk; Lucas 7 vers 44—46. Tijdens den maaltijd kwam eene zondige vrouw binnen die Jezus' voeten met hare tranen besproeide, ze afdroogde met heure haren, en ze daarna zalfde met balsem. Deze zondares wordt zonder reden vereenzelvigd met Maria Magdalena (zie dat artikel). — Simon maakte bij zichzelven de opmerking, dat Jezus zeker geen profeet (waaronder hier verstaan moet worden: waarzegger) was. Anders had hij wel geweten dat die vrouw eene zondares was, en had hij niet toegelaten dat zij hem aanraakte; vers 39. — Jezus berispte nu Simon in eene diepzinnige rede (vers 41—47); het slot, vers 47*b*, is onduidelijk. — De geheele episode van Simon den Pharizeër staat Lucas 7 vers 36—50.

Simon van Cyrene. Een man die, toen Jezus op Vrijdagmorgen ter kruisiging Jeruzalem werd uitgeleid en den dwarsbalk van zijn kruis niet langer dragen kon, de gerichtsstoet tegenkwam. De Romeinsche krijgslieden presten hem om het schandhout zoolang in plaats van Jezus te dragen; Mattheüs 27 vers 32. Marcus 15 vers 21 vertelt hetzelfde en voegt er bij dat hij de vader was van Alexander en Rufus, twee mannen die in den tijd van den veel later levenden Evangelist zeker bekende menschen waren. Lucas 23 vers 26 zegt dat Simon juist „van den akker" kwam. Dit beteekent niet dat hij aan het werk geweest was, want het was Paaschfeest en dan werkte men niet. „Van den akker" beteekent hier: van buiten (de stad).

Simonie. Zie Simon de Magiër.

Simson. Volgens de spelling der Grieksche Septuagintvertaling en der Latijnsche vulgaatvertaling (welke laatste bij de Roomschen in gebruik is) Samson. Een der bekendste richters uit het Richterentijdperk, dat van ongeveer 1250—1050 v. C. gerekend wordt te loopen. Simson was eigenlijk geen richter, in den zin dat hij het land bestuurde en recht sprak en de troepen aanvoerde. Alleen en op zich zelf deed hij den vijanden zijns volks afbreuk. Dezen waren de Philistijnen die in het Zuiden des lands aan zee woonden en bij tijd en wijlen hun macht tot diep in Palestina uitbreidden. Simsons geschiedenis staat Richteren 13, 14, 15 en 16. Evenals van zoovele bekende mannen (bijv. Isaäk, Jozef, Samuël, Johannes den Dooper) heet het ten opzichte van hem, dat hij de late vrucht was van eene lang onvruchtbaar gebleven moeder; wier naam niet genoemd wordt. De vader heet Manoach. Hun wordt door een engel aangekondigd dat zij een zoon zullen krijgen, wiens haar nimmer mag afgeknipt worden. Want hij zal een Nazireër (zie dat artikel) zijn. Zoo een mocht geen wijn drinken en niets onreins eten. Dit intusschen wordt niet van Simson gezegd. Maar zijne moeder, *die* mag als ze zwanger is geen

wijn drinken, enz.; Hoofdstuk 13 vers 4 en 7. De woonplaats der familie is Zora, een uur of 5 ten Westen van Jeruzalem.

Simson wordt geboren en groeit op, en de geest Gode begint hem onrustig te maken; vers 25. Het eerste wat wij vernemen is dat hij verliefd wordt op een meisje in de naburige Philistijnsche stad Timnath. Om de geschiedenis van dit meisje en Simson groepeeren zich vijf zijner heldendaden. Zijne ouders zijn eerst tegen dat huwelijk, doch geven later toe. Als men tot het huwelijksaanzoek naar Timnath wandelt, doodt hij met zijne bloote handen een leeuw, zonder er iemand iets van te zeggen. Toen men na eenigen tijd weder langs dien weg wandelde, ditmaal om ter bruiloft te gaan, lag langs het pad nog het leeuwenrif. Er had zich een bijenzwerm in genesteld. Simson at van de honig, gaf er ook zijnen ouders van, maar vertelde niet vanwaar hij ze had; Hoofdstuk 14 vers 1—9. — De bruiloft heeft plaats. Simson, voor wien men bevreesd is, wordt door 30 bruidsjonkers bewaakt. Men geeft elkaar raadsels op. Simson wedt om 60 stel kleeren dat men niet raden kan wat dit is: „Van den eter ging spijze uit, en van den sterke iets zoets." Men kon het niet raden, en dreigde nu de bruid, die hem zóó lang met tranen preste, totdat hij haar de oplossing vertelde. Zij verklikte dit aan de Philistijnsche bruiloftsgasten, die nu de weddingschap gewonnen hadden. Simson betaalde de kleederen door de noodige (30) Philistijnen te verslaan, en van ieder een stel boven- en een stel onderkleederen te nemen. Maar nu wilde hij ook van de vrouw die klikte niets meer weten, en ging in arren moede naar zijn ouderlijk huis terug. Zijne bruid huwde een ander; Hoofdstuk 14 vers 10—20.

Zijn eerste heldendaad was het dooden van dien leeuw, zijn tweede het vermoorden der 30 Philistijnen. Zijn derde en vierde zouden spoedig volgen. Toen hij namelijk weldra berouw had en zijne bruid alsnog wilde huwen, doch dit niet kon daar ze al gehuwd bleek, was hij zóó vertoornd, dat hij 300 vossen ving, ze twee aan twee met de staart aan elkaar bond, aan elk paar staarten een fakkel snoerde, dezen in brand stak, en de wanhopige dieren het veld injoeg, zoodat graan en koornstapels en wingerden en olijftuinen in den brand vlogen. — De Philistijnen weten nu hun overgroote schade aan die onwillige vrouw, waarop zij haar verbrandden. Uit wraak doodde Simson nu eene menigte Philistijnen en vestigde zich daarna in de steenkloof van Etam, welker ligging ons onbekend is; Hoofdstuk 15 vers 1—8.

Nu komt zijn vijfde daad. De Philistijnen trekken Israël binnen om Simson gevangen te nemen. Om hen uit het land te houden nemen de Israëlieten zelven den held gevangen, binden hem met twee nieuwe touwen en leveren hem over aan de vijanden. Simson echter verbreekt de touwen als draadjes, raapt een weggeworpen ezelskinnebak op en verslaat daarmede 1000 Philistijnen. Als

hij daarna van dorst zal versmachten, vloeit er water uit den kinnebak en Simson kan drinken; Hoofdstuk 15 vers 9—20.

Steeds staan de daden van dezen richter in verband met eene vrouw. Zoo ook de zesde. Het was toen hij eene lichte vrouw in de Philistijnsche stad Gaza bezocht, en de Gazieten des nachts nog niets deden om hem te vatten, maar tot den dag wilden wachten. Hij kon toch niet ontsnappen daar de poorten der stad gesloten waren. Maar Simson greep in den nacht deuren en posten, rukte ze weg, en sleepte ze boven op een berg bij het 12 uur gaans ver gelegen Hebron; Hoofdstuk 16 vers 1—3.

Ten slotte komt de geweldenaar ten val, alweder door de liefde voor eene vrouw, eene Philistijnsche alweder, wonende in het ons onbekende dal Sorek. Zij heette Delila en werd door de Philistijnsche vorsten omgekocht om te onderzoeken wat het geheim zijner kracht was, en hun dit mede te deelen. Na twee vergeefsche pogingen die uitvoerig in Richteren beschreven staan, vernam zij dat zijne kracht in zijne haren zat. Men sneed hem, terwijl hij sliep, zijne zeven haarvlechten af, en hij werd geboeid, en als gevangene naar Gaza gebracht, nadat men hem de oogen had uitgestoken. Hij moest nu den handmolen draaien. Maar allengs groeide weer zijn haar. Op een offerfeest in een tempel, terwijl duizenden tegenwoordig waren, moest de blinde held voor hunne oogen kluchten maken. Nu bad hij om kracht en knakte de zuilen des tempels in stukken, het dak waarop 3000 mannen en vrouwen zaten stortte in en verpletterde Simson en zooveel van zijne vijanden, dat hij in zijnen dood nog meer doodde dan bij zijn leven. Zijne familie begroef zijn lijk in het familiegraf; Richteren 16 vers 4—31. —

Of Simson werkelijk bestaan heeft weet men niet. In elk geval zijn trekken eener zonnemythe met het Simsonverhaal vervlochten. De naam Simson hangt samen met het Hebreeuwsche woord Sjèmesj = zon. „Simson" zal wel zooveel beteekenen als Zonneman of Zonneheld. Sommige trekken van het verhaal worden zoo duidelijker: Simson verscheurt den Leeuw zal dan beteekenen: de zon gaat door het sterrebeeld De Leeuw (een van den dierenriem). Het raadsel dat eigenlijk geen raadsel is (omdat het onmogelijk te raden is) zal aldus geluid hebben: „Hoe kan er zoete spijs, honig, uitgaan van den eter, een leeuw?" Antwoord: „Wanneer de zon door den Leeuw gaat, maken de bijen haren honig". Met de vossen en de brandende fakkels zullen de onweerswolken met bliksemstralen bedoeld zijn, en met het ezelskinnebak vol tanden wederom de gekartelde onweerswolken. Na den strijd vloeit daaruit water: na het onweer gebruikt de zonnegod de onweerswolken niet meer om zijne vijanden met den bliksem te slaan, maar om daaruit den regen te doen vloeien. En de lange haren van Simson of Zonneman zijn de stralen der zon. Dáárin

ligt de kracht. Worden ze ingekort dan gaat de kracht van Sjèmèsj (zon) en Simson (Zonnegod) verloren.

Sin. I. Een woestijn waar de Israëlieten op hun tocht uit Egypte door trokken; Exodus 16 vers 1. Hare ligging is onbekend.

Sin. II. Eene stad in Egypte. Zie Syëne.

Sina. Zoo heet in het Grieksche Nieuwe Testament de Sinaï.

Sinaï. De berg waar de Israëlieten na den uittocht uit Egypte een jaar vertoefden en waar de Mozaïsche wet aan hen is bekend gemaakt. Tevens is Sinaï de naam van een woestijn. Waar hij gezocht moet worden weet men niet. De overlevering die hem in het Zuiden van het Sinaïetisch schiereiland plaatst is pas uit de vierde eeuw na Christus. De moderne kaarten wijzen daar een reusachtig vooral uit graniet bestaand gebergtemassief aan met verscheidene toppen. Dit geheele massief heet dan Sinaï. De Noordelijkste top wordt wel Horeb genaamd. (In het Oude Testament worden Horeb en Sinaï klaarblijkelijk met elkaar verwisseld; zie het artikel Horeb). De middelste heet thans Dzjebel Musa of Mozesberg, die 2292 Meter hoog is; en de Zuidelijkste heet Catharinaberg die 2608 meet, genaamd naar de heilige Catharina, wier lijk na haren marteldood hierheen heet heengebracht; ter wier eere op den Dzjebel Musa een klooster is gebouwd, dat nog bestaat, en waar Tischendorf het op een na oudste handschrift van een groot deel des bijbels vond dat we nog over hebben; den zoogenaamden Codex Sinaïticus, geschreven ± 400 n. C.

Het Sinaïetisch gebergte is zeer woest en onvruchtbaar, moeielijk te bereizen. Het wordt slechts door 5 à 6000 Bedouïenen bewoond. Het genoemde klooster is Grieksch-Katholiek en staat onder bescherming van Rusland. Ondanks zijne ongenaakbaarheid wordt de Sinaï om zijne heilige overlevering door toeristen bezocht en men wijst er u de bron waar Jethro's schapen gedrenkt werden, de plek waar het braambosch brandde, het hol waarin Elia zich verborg, enz. enz. De bibliotheek van het genoemde klooster bevat nog een rijkdom van oude handschriften, De genoemde Sinaïticus is echter thans in bezit van den keizer van Rusland, die hem in in 1869 voor slechts 8000 francs kocht. Het uitzicht van den Musaberg is grootsch, wild en woest (Baedeker). — Maar laat ons overgaan tot de bijbelsche verhalen die de omgeving, welke de overlevering naar deze plek verplaatst heeft, beroemd hebben gemaakt. (De aanteekeningen van de Leidsche vertaling denken zich Horeb en Sinaï veel Noordelijker, vlak ten Zuiden van Palestina).

Laat ons beginnen met te zeggen dat het behandelen van het onderwerp „Sinaï" zeer moeilijk is. De Oudtestamentische schrijvers hadden zeker geen duidelijke voorstelling van de aardrijkskunde van het Sinaïetisch schiereiland en drukken zich verwarrend uit. Uiterst veel is er dan ook reeds over Sinaï en Horeb ge-

filosofeerd. Ik hak den knoop door, zeggende dat genoemde schrijvers het zelf niet recht wisten en de namen Horeb en Sinaï dooreen gebruikten.

Volgens Exodus 3 hoedt de uit ± 1300 v. C. Egypte gevluchte Mozes zijne kudden vee tot bij den Horeb (vers 1) en heeft daar het beroemde gesprek met de Godsstem uit het brandend braambosch plaats; Exodus 3 vers 2 tot 4 vers 17. Als hij daarna naar Egypte reist en zijn broeder Aäron die hem tegemoet komt ontmoet, is het wederom bij den berg Gods (Exodus 4 vers 27), wat eene onmogelijke voorstelling is.

De derde maand na den uittocht uit Egypte kwamen de Israëlieten op hun woestijntocht in de woestijn van den Sinaï en legerden zich tegenover den berg; Exodus 19 vers 1 en 2. (Men zou kunnen vragen: *welke* berg; want er zijn vele toppen). Hier had de Groote Wetgeving plaats. Het volk stond rondom den omheinden berg. Deze rookte, omdat God op den top er van in vuur was nedergedaald; en de geheele berg trilde; vers 18. Mozes klom er herhaalde malen op om met God te spreken. In vers 19 staat de voorstelling dat Mozes aan den voet des bergs spreekt tot God op den top en dat ze elkander antwoorden. In vers 25 stijgt Mozes niet alleen omhoog maar ook Aäron en priesters. Men ziet dat de schrijver geen scherpomlijnde voorstelling heeft. In Hoofdstuk 20 geeft dan God van af den berg de zoogenaamde Tien geboden. — Nadat men bijna een jaar bij den Sinaï gelegerd was geweest, trok men verder; Numeri 10 vers 11. Al de wetten en verordeningen tusschen Exodus 19 en Numeri 10 opgenoemd moeten dus gedacht worden als uitgevaardigd vanaf of bij den Sinaï. Vandaar de uitdrukking „Sinaïetische wetgeving". Bij den Sinaï speelt ook de episode met het Gouden kalf; zie dat artikel. Naar den Horeb ging ook de profeet Elia (± 850 v. C.), toen hij voor Izébel vluchten moest, en had er eene samenkomst met God; 1 Koningen 19 vers 8—18. De grot die in vers 11 genoemd wordt toonen de inboorlingen u nog, evenals de steen waar Mozes op stond toen hij met God sprak, enz. enz.

In het Nieuwe Testament wordt de voorstelling dat Mozes met God-zelven sprak verlaten; in Handelingen 7 vers 30 en 38 staat dat een *engel* met hem sprak. Ook in Galaten 4 vers 24 en 25 wordt Sinaï genoemd. Hij wordt daar vergeleken met de slavin Hagar en den slaafschen ceremoniëndienst te Jeruzalem, terwijl daartegenover geplaatst wordt de andere (vrijgeboren) vrouw van Abraham (Sara) en het hemelsche Jeruzalem. Vers 25*a* is nog niet voldoende verklaard. De spelling van „Sinai" is in het Grieksch van het Nieuwe Testament: „Sina". —

Volgens velen heeft het Oude Testament met Horeb en Sinaï niet den tegenwoordigen Musa-berg bedoeld, maar den Noordwestelijk daarvan gelegen berg Serbal. Deze, hoewel lager, steekt

indrukwekkender uit de lagere omgeving omhoog, is dichter bij de kust, was dus allicht bekender, en was van ouds, naar steenen overblijfselen te oordeelen, een berg waarop godsdienstplechtigheden plaats hadden. Ook de naam duidt dit aan. „Serbal" beteekent: Berg van Bal, Bel of Baäl = Berg Gods. — Voor deze hypothese is veel te zeggen. De Serbal was steeds een Heilige berg, gold in de oogen der Joden en Christenen van het begin onzer jaartelling voor den Mozes-berg, en werd door heremieten bewoond, door pelgrims bezocht. Toen de Islam opkwam vluchtten deze heremieten evenwel naar het bij den tegenwoordigen Mozesberg door Justinianus in 530 gestichte kasteel, het tegenwoordige Catharinaklooster. De Serbal werd verlaten, geraakte op den achtergrond. Op den Musa-berg ging men alle fabels en tradities overdragen. — Mijns inziens is het evenwel nimmer met zékerheid uit te maken welken berg de Oudtestamentische schrijvers bedoelden, daar de topografie van het schiereiland hun wel tamelijk onbekend zal zijn geweest. Zelfs thàns zijn daar nog ondoorvorschte gedeelten in die groote, groote wildernis (Baedeker).

Het gemakkelijkst bereikt men den Sinaï door van Suez te varen naar Toer (aan de golf van Suez) aan den voet van het gebergte. Daar huurt men kameeldrijvers die u in 2 dagen bij den Musaberg brengen. Men kan ook over land van Suez af en komt dan door vele wadi's of dalen tot zijn doel. Sommige dalen hebben eene rijke vegetatie. Ten Noorden van den Serbal groeien vele Tarfaboomen die de manna leveren (zie dat artikel) welke er ook thans nog verzameld wordt en aan de pelgrims verkocht.

Bij de Bedouïenenstammen (die in naam Mohammedaansch zijn) is Mozes de nationale heilige. Hem worden bij zekeren berg dieren geofferd, terwijl men hem daarbij toezingt. Over het algemeen is de gansche omgeving vol herinneringen aan bijbelsche verhalen en ook aan Mohammed. Van zekere bron zou Mozes het water van bitter zoet gemaakt hebben, in zeker dal zou Mohammed gerust hebben. In zekere heete bron wordt Pharao's ziel eeuwiglijk gekookt. En wie er voor de rhumatiek een bad wil nemen, offert eerst een koek om den geest des ongelukkigen te bezweren, enz. enz. Overal zijn ruïnen, opschriften, overblijfselen van heremietenwoningen. Ook bergwerken, verlaten mijnen der oude pharaönen, zelfs van 3200 v. C. Hier lieten de Pharaönen malachiet (groene steen) winnen. De mijnen zijn nog met inschriften bezet. De inhakkingen der houweelen zijn nog zichtbaar; evenzoo overblijfselen der kleine Egyptische arbeidershuisjes. Nog in 1863 begon een majoor Macdonald het mijnwerk voort te zetten. (Baedeker). Een van de merkwaardigheden is een in het graniet uitgehouwen trap van 3000 schreden, die van het Catharinaklooster af langs de helling van den Musa-berg naar boven voert, tot den top toe.

Bij de Islamiseering van het Sinaïetisch schiereiland lieten de Mohammedanen het Catharinaklooster met rust, omdat Mohammed er eens gelogeerd zou hebben. Dit klooster bleef het eenige Christelijke overblijfsel in het gansche land en heeft alle stormen doorstaan tot nu toe. Er zijn 30 à 40 monniken in. Er zijn daar: een kloostergebouw, eene kerk, een moskee en verscheidene andere gebouwen.

Sinear. Dit is Zuid-Babylonië. Hier bouwde men den toren van Babel; Genesis 11 vers 2.

Sinim. Het land Sinim. De Leidsche vertaling zegt: het land der Sinieten. Volgens sommigen is China bedoeld. En dit kan mijns inziens zeer goed. Het tekstverband eischt dat een vergelegen land bedoeld is; Jesaja 49 vers 12.

Sion. Zie Zion.

Siphra. Een van de vroedvrouwen die de geboren jongetjes van de Israëlieten niet wilden dooden; Exodus 1 vers 15, 17 en 19.

Sirjon. Zoo noemden volgens Deuteronomium 3 vers 9 de Sidoniërs den berg Hermon (zie dat artikel).

Sisak. Pharaö van Egypte in de 10de eeuw v. C. Aan het einde van Salomo's regeering stond Jerobeam (zie dat artikel) tegen dezen vorst op (1 Koningen 11 vers 26) en vluchtte naar Sisak, bij wien hij bleef tot Salomo's dood in 943; vers 40. Naar Palestina teruggekeerd bleef hij zeker Sisaks gunst behouden. Deze althans trok in de twisten tusschen hem en zijn concurrent Rehabeam in zooverre partij dat hij in 938 een inval deed in Judéa, het rijk van den laatste. Hij veroverde en verwoestte Jeruzalem niet, maar nam uit tempel en paleis groote schatten weg; 1 Koningen 14 vers 25 en 26.

In de hieroglyphen heet hij Sjesjonk en de eerste vorst van het 22ste stamhuis. Hij voerde met goed gevolg oorlogen. Er zijn nog bouwwerken van hem over. Op een er van (te Karnak = Thebe) ziet men de door hem overwonnen koningen als vertegenwoordigers der bedwongen landen, o. a. Joetha-malek = het koninkrijk Juda.

Sisera. De veldoverste van Jabin, een Kanaänietisch koning in het Noorden des lands die de Israëlieten 20 jaar verdrukte; Richteren 4 vers 2 en 3. Toen stonden in Israël Barak en Debora op die een leger verzamelden en aan Sisera ergens ten Z. W. van het meer van Galiléa een slag leverden. Sisera werd verslagen en vluchtte. Bij den bevrienden nomadenstam der Kenieten aangekomen mocht hij zich verbergen in de tent van eene vrouw, Jaël genaamd. Zij bedekte hem met een kleed, gaf hem te drinken; maar toen hij sliep sloeg ze hem met een hamer een der tentpinnen door het hoofd, zoodat hij stierf; vers 4—24. In Hoofdstuk 5 wordt deze verraderlijke daad bezongen en verheerlijkt, en gezinspeeld op de smart van Sisera's moeder; vers 24—30. Ook

in Psalm 83 vers 10 wordt Sisera's dood nog vermeld. Sisera leefde in het begin van het Richterentijdperk, dus ± 1200 v. C. Jongere geleerden meenen dat hij een Egyptenaar was, of althans iemand met een Egyptischen naam. Sees-ra = Dienaar van Ra (den Egyptischen zonnegod). Egypte heerschte in die dagen over de volken van Voor-Azië, had er althans de suprematie over.

Sittimhout. De Arke des Verbonds, de Toonbroodentafel en andere heilige voorwerpen van den Tabernakel (het draagbaar heiligdom van de Israëlieten tijdens hun rondzwerven in de woestijn na den uittocht uit Egypte) (± 1300 v. C.) waren van Sittimhout. De Sittimboom is een der soorten van de accacia, die op het Sinaïetisch schiereiland nog veel voorkomt, uitstekend timmerhout oplevert dat niet zwaar is, en tevens de bekende Arabische gom oplevert die uit hare takken zweet. Accaciahout werd veel voor den scheepsbouw gebruikt; het afval om er houtskool van te maken.

Sivan of **Siwan.** De naam van de derde maand van het kerkelijk jaar dat in het voorjaar aanvangt. Sivan is dus ongeveer Juni; de naam komt voor in Esther 8 vers 9.

Sjeool. Dit Hebreeuwsche woord beteekent: kuil, en is de naam voor de onderwereld bij de oude Israëlieten. Ze stelden zich den Sjeool voor als een plaats waar de zielen der menschen na hun dood kwamen en op schimachtige wijze voortbestonden. Ze konden er niet denken, niet spreken, God niet kennen. Ja, God bekommerde zich niet om hen. Vergelijk Job 3 vers 11—19; 14 vers 11—14 en Psalm 6 vers 6. Soms kon men de dooden oproepen uit den Sjeool, zooals met Samuël geschiedde; zie dat artikel. In Jesaja 14 vers 9—21 staat de voorstelling dat de bevolking van den Sjeool·onrustig werd toen de onderdrukkende koning van Babel (Nebucadnezar) er in afdaalde (stierf).

Slang. De slang heet in Mattheüs 10 vers 16 voorzichtig, en in Genesis 3 vers 1 het schranderste van alle dieren des velds. De slang is bij de Ouden, vooral bij de Egyptenaren, het dier dat (in holen wonende) met de onderwereld en hare geheimen-des-doods in verband stond. In het hiernamaals, in de onderwereld, was het ware Leven en het ware Inzicht. En de *python* of slang was daarin ingewijd. Vandaar het *pythische* orakel te Delphi. Vandaar dat de slang gewijd was aan Aesculapius, den god der geneeskunst; zie het volgende artikel. Vandaar de „schranderheid" der slang van Genesis 3. Deze kent de geheimen der Godheid. — In deze beschouwingen is oeroude menschenwijsheid. — Latere uitlegging heeft in de slang uit Genesis 3 den duivel gezien.

Slang (Koperen). Volgens Numeri 21 vers 4—9 murmureerden de Israëlieten die onder aanvoering van Mozes (± 1300 v. C.) in de Sinaïetische woestijnen rondzwierven over hunne slechte voeding. Jehovah zond tot straf vergiftige slangen, die

vele menschen deden sterven. Nu kwam men tot inkeer. Mozes bad voor het volk en maakte, op Jehovah's bevel, een koperen beeld van zulk een slang en zette dat op een staak. Wie gebeten was en er naar keek genas. (Ook bij de Grieken was de slang heilig aan den god der geneeskunst). Zie over de rol van de slang in den gedachtengang der Ouden het vorige artikel.

Het verhaal van Numeri 21 is denkelijk gedicht om eene verklaring te geven van het bestaan eener koperen slang te Jeruzalem, nog in de dagen van koning Hizkia (regeert 725—697). Toen schijnt zij godsdienstig vereerd te zijn. Tenminste Hizkia vernietigde haar met andere afgodische voorwerpen. Zij heette Nehustan, wat kopergod zoowel als slanggod beteekenen kan. Het laatste is 't waarschijnlijkste. Dit voorwerp werd door zijne vereerders aan Mozes toegeschreven (2 Koningen 18 vers 4), maar nu wil Numeri 21 vers 4—9 zeggen dat Mozes het slechts ter genezing had yervaardigd en dus geen afgoderij-er-mede bedoeld had.

Johannes 3 vers 14 ziet in den tot genezing dienenden, aan een hout verhoogden slang het beeld van den tot verlossing der menschen aan een hout verhoogden (gekruisigden) Christus. — Op het door de slangen in de woestijn gedood worden zinspeelt 1 Corinthen 10 vers 9.

Smaragd. Een van de edelsteenen die op den borsttasch (zie het artikel borstlap) des Joodschen hoogepriesters bevestigd waren; Exodus 28 vers 17. Een van de fundamenten van het hemelsche Jeruzalem is van smaragd; Openbaring 21 vers 19. — Het Grieksche woord smaragdos, maragdos of baragdos hangt wel samen met het Hebreeuwsche baraêket.

Smyrna. Oude beroemde en nog bestaande stad aan de Westkust van Klein-Azië. Uit Openbaring 2 vers 8—11 blijkt dat er reeds vroeg eene Christengemeente was. De voorstelling is daar dat Jezus haar een brief schrijft. Uit de woorden daarna blijkt dat de gemeente arm en verdrukt was naar de wereld, doch rijk in geestelijk goed. Tot háár worden gericht die beroemd geworden woorden: „Wees getrouw tot den dood, en ik zal u geven de kroon des levens".

Sneeuw. Deze was blijkens vele teksten iets vrij gewoons in Palestina. Dat men tot in den zomer sneeuw in ijskelders bewaarde tot afkoeling van dranken, blijkt uit Spreuken 25 vers 13.

So. Hosea, de laatste koning van het sinds de scheuring van 943 ontstane Noordrijk Israël, die van 733—724 regeerde, was schatplichtig aan de Assyriërs. Maar hij zocht steun bij koning So van Egypte en zeide aan de Assyriërs de gehoorzaamheid op; 2 Koningen 17 vers 4. — Deze So of Sewe of Sawa komt vaak op de Egyptische gedenkteekenen voor en heet dan Sabakoe;

op de Assyrische heet hij Sabe. Ook aan Herodotus was hij bekend. Hij was uit het 25ste stamhuis dat in Ethiopië thuis behoorde. So staat gunstig bekend. In 720 werd hij door den Assyrischen koning Sargon (zie dat artikel) verslagen. Assyrië en Egypte begeerden beide de macht over Voor-Azië.

Sodom. Beruchte stad op de plek waar thans de Doode Zee ligt. Haar koning voert met naburige vorsten krijg tegen Kedor-Laömer c.s., wordt verslagen, doch door Abraham verlost. De koning wil hem beloonen, doch Abraham weigert; Genesis 14.

In Genesis 18 vers 20 staat dat Sodoms zonden groot waren, zoodat God besloot het te verwoesten. De beide engelen die Lot moesten waarschuwen te voren uit de stad te vluchten, werden door dezen gul geherbergd, maar door de Sodomieten met tegennatuurlijke ontucht bedreigd; Hoofdstuk 19 vers 5 vergeleken met vers 8. Vandaar dat men iemand die tegennatuurlijke ontucht bedrijft een Sodomieter noemt. — Ja, de zondigheid van Sodom was zóó groot dat er geen tien rechtschapenen woonden; Genesis 18 vers 24—33. Tot straf werd het door een zwavel- en vuurregen verwoest; Hoofdstuk 19 vers 25. En in de verdere bijbelboeken wordt op het waarschuwend voorbeeld van Sodom en Gomorra (zie ook dat artikel) nog vaak de aandacht gevestigd. Jezus bijv. zegt dat het eene stad die zijne discipelen niet ontvangt nòg erger zal vergaan dan Sodom en Gomorra; Mattheüs 10 vers 15. En in Hoofdstuk 11 vers 23 spreekt hij de verzekering uit dat Sodom zich wel bekeerd zou hebben als *hij* er maar gepredikt had. — De streek waar Sodom lag is thans door water bedekt. Zie vooral ook het artikel Siddim-dal.

Sodoma. Andere schrijfwijze voor Sodom.

Sosannim. Zie Susan eduth.

Sosthenes. Toen Paulus op zijne tweede zendingsreis $1^1/_2$ jaar te Corinthe was, bekeerde hij Crispus, den overste der Synagoge. Een nieuwe werd aangesteld; Sosthenes. Deze schijnt de hand gehad te hebben in eene aanklacht tegen Paulus bij den rechter te Corinthe, als zou hij een ketter zijn. Gallio, de rechter, achtte zich echter incompetent en dreef allen weg van zijne rechterstoel. Dit denkelijk tot vreugde van het gewone Corintische publiek dat den Joden vijandig gezind was, dat blijde was den Joodschen aanslag op Paulus te zien gelukken, en uit pure baldadigheid Sosthenes afranselde. Dit alles moet men uit het verband van den tekst opmaken. Zie Handelingen 18 vers 5—17.

Een andere Sosthenes is de man aan wien Paulus te Ephese zijn eersten brief aan de Corinthiërs dicteerde. Zoo althans denkt men. Zie 1 Corinthen 1 vers 1. Van hem weet men verder niets.

Spanje. Dit was in Christus' tijd een deel van het Romeinsche rijk en er woonden ook Joden. Dezen wilde Paulus overtuigen dat Jezus de Messias was. Tenminste hij geeft in Romeinen 15

vers 24 en 28 aan de Christenen te Rome te kennen dat hij over hunne stad naar Spanje wil reizen. Of hij er geweest is, weten we niet. Eene overlevering zegt dat hij, na te Rome gevangen gezeten te hebben, er waarlijk geweest is, en pas daarna te Rome onthoofd. Wij weten er niets van.

Spanje was aan de Oude Israëlieten niet geheel onbekend. Hunne rasgenooten, de Phoeniciërs, hadden er koloniën, o. a. Tharsis of Tartessus. Het Oude Testament spreekt van Tartessus-vaarders waar wij tegenwoordig zouden zeggen Suezbooten.

Spreuken van Salomo. Zie Salomo (Spreuken van).

Sprinkhaan. De Oostersche sprinkhaan die in den bijbel vaak bedoeld wordt en vaak voorkomt ondergaat vier vervellingen, bij welke laatste hij tot vliegen geschikte vleugels krijgt; hij is dan zoo groot als een vinger. Hoewel de insecten volgens de Joodsche wet onrein waren, wordt voor de sprinkhanen eene uitzondering gemaakt: Leviticus 11 vers 22, hoewel in Deuteronomium 14 vers 19 *alle* insecten (zonder uitzondering) onrein genoemd worden. Maar het verbod was niet vol te houden. De wet in Leviticus is een jongere, eene accomadatie aan de praktijk.

Het was oeroud gebruik in het Oosten ze te eten. Gelijk overwonnen vorsten hunnen overwinnaars brood en zout aanbieden, zoo boden Aziatische overwonnenen risten gedroogde sprinkhanen, aan stokjes geregen, aan als zinnebeeld van schatting. Alzoo op bas-reliefs te Ninevé. Om ze te eten koopt en droogt men ze en ontdoet ze van kop en pooten. Gedroogd worden ze bewaard. Voor het gebruik soms in boter of olie gebraden. Ze moeten naar kreeft smaken. Ook heden worden ze in Oostersche steden nog geregeld ter markt gebracht. Echter is het meest een voedsel der armen. Dat Johannes de Dooper ze at (Mattheüs 3 vers 4; Marcus 1 vers 6) wordt als een bewijs van ascetisme gezegd. De bekendste plaatsen waar de sprinkhaan verder genoemd wordt, zijn: Exodus 4 vers 13—15, de sprinkhanenplaag in Egypte; Joël 1 tot 2 vers 18 waar een sprinkhanenplaag het beeld is van den Oordeelsdag; en Openbaring 9 vers 1—11 waar sprinkhanen als paarden voorkomen, voorzien met giftige angels als scorpioenen, om den niet-uitverkorenen in de Laatste Dagen 5 maanden lang wee aan te doen. Hun opperhoofd heet daar Apollyon; zie dat artikel. — De gewone sprinkhanenplaag bestaat daarin, dat de ontelbare dieren, wier zwermen de zon verduisteren, al het groen opeten. — Dat risten sprinkhanen als zinnebeeld van schatting werden aangeboden (zie boven) is een bewijs, dat dit insect een allergewoonst voedsel was.

Spruit. In Jesaja 11 vers 1, Jeremia vers 23 vers 5 en Jeremia 33 vers 15 wordt de verwachting uitgesproken dat er nog eens uit het koningsgeslacht van David een rijsje of spruit zal ontbotten die weder koning over een vrij Israël zal zijn. Dit noemt

men de Messiaansche verwachting. De Messias wordt daarom wel eens Spruit genoemd. Dit „Spruit" is dan een eigennaam geworden; in Zacharia 3 vers 8 en 6 vers 12. — In de Statenvertaling van Jesaja 4 vers 2 ook aldus. Doch ten onrechte. Daar is eenvoudig bedoeld: Jehovah's uitspruitsel = een rijke oogst.

Spijkerschrift. Schrift der oude Babyloniërs, reeds een paar duizend jaar vóór Christus. Men schreef toen zoo: Men nam kleitabletten, versch en zacht en kraste er met een houtje spijkervormige *krassen* in. Ook het bij de Egyptenaren en Grieken bekende woord (hiero)glyph beteekent (heilige) *kras*. De Babyloniërs bakten dan deze bekraste tabletten, en.... de boek-„bladzijden" waren gereed en lieten zich tot bibliotheken opstapelen. Zoo komen er tienduizenden „bladzijden" voor den dag, nu in de 20ste eeuw, nu men ze eenvoudig heeft op te delven uit de tot ruïnenterpen vervallen oude steden van Babylonië.

Het spijkerschrift werd niet alleen in Babylonië maar ook in Assyrië en in Syrië gebruikt; nog tenminste tot de 8ste eeuw v. C. toe.

De Duitschers noemen het spijkerschrift naar zijn eigenaardigen vorm: Keilschrift, dat is Wigschrift. Een staaltje ervan ziet men op n°. XIV van het Voorwerk.

Ook Ezechiël teekent bij zekere gelegenheid op een tichel; Ezechiël 4 vers 1.

Spijsoffer. Oeroud menschendenkbeeld is dat de goden evenals de menschen behoefte hebben aan spijs. Ook bij Israël was hiervan nog een overblijfsel. Men bood Jehovah offers aan van meel en olie, waarvan men o. a. Leviticus 2 vers 1—10 lezen kan. Hiermede hangt zeker ook samen het gebruik der Toonbrooden; zie dat artikel.

Stadhouder. Van de stadhouders die in den bijbel genoemd worden zijn de voornaamsten:

Gedalja, stadhouder van den Babylonischen koning te Jeruzalem, in 586 v. C. Zie het artikel Gedalja.

Nehemia, stadhouder van den Perzischen koning te Jeruzalem, van 445—443 en later nog enkele jaren. Zie het artikel Nehemia.

In het Nieuwe Testament worden verscheidene stadhouders over Palestina genoemd, allen Romeinsche. De bekendsten zijn Pontius Pilatus, Felix en Festus, allen in of iets na de dagen van Christus. Zie de artikelen Pilatus, Felix en Festus. Ze bestuurden het toen aan de Romeinen onderworpen Palestina (of een deel er van) uit naam der Romeinsche keizers.

In 6 n. C. trad hun eerste stadhouder (in het Latijn procurator) er op. Hunne residentie was Caesaréa-aan-zee. Te Jeruzalem vertoevende, logeerden ze in het paleis van Herodes, in het Westdeel der stad. Volgens Flavius Josephus waren de meesten van hen slecht en hebzuchtig. — Men bedenke dat Palestina gedurende

de helft zijner geschiedenis onder vreemde heerschappij stond. Zie het grafisch figuur op n°. VI van het Voorwerk.

Stadie. Eene Grieksche afstandsmaat die na Alexander den Groote (± 333 v. C.) ook in het Oosten in zwang kwam. Een stadie is 2 minuten gaans. Als in Lucas 24 vers 13 dus staat dat Emmaüs 60 stadiën van Jeruzalem lag, dan is dit 2 uur gaans. — Het stadion was eigenlijk de 600 voet lange Grieksche renbaan bij de Olympische spelen. De lengte van die baan werd een algemeen gebruikte maat. — Het woord stadion komt van den Griekschen stam „sta" die de zelfde is als in ons werkwoord „staan" voorkomt. Het stadion is eigenlijk: het vaststaande. Namelijk de vaststaande (bepaalde) maat.

Stammen Israëls. Volgens de voorstelling des bijbels is het Israëlietische volk verdeeld in 12 stammen of afdeelingen. In het Hebreeuwsch staat het woord staf (scepter). Een stam was eene afdeeling die onder denzelfden scepter van een sjeik stond. Zoo spreken wij van een vendel (vaandel) krijgsvolk.

Deze stamverdeeling in twaalven gold echter slechts in den ouden tijd. Na de verdwijning van Israëls zelfstandig volksbestaan in 586 v. C. was het in de praktijk niet meer geldig.

De namen der 12 stammen kwamen volgens de Oudtestamentische voorstelling op tijdens het verblijf der Israëlieten in Egypte (van ± 1700—1300 v. C.). Ze werden bijna alle genoemd naar zonen van den aartsvader Jakob. Deze had 12 zoons. Een er van was Jozef. Deze werd niet vernoemd. Maar wel zijn beide jongens Ephraïm en Manasse. Men kreeg dus 13 stamnamen. Maar er viel één af. Want Levi's afstammelingen kregen geen gebied; als priesters leefden ze overal verspreid.

In het Richteren- en Koningstijdvak (van ± 1250—700 of 600 v. C.) moet men zich de 12 stammen Israëls aldus denken (en daarbij bedenken dat elke stam als eene verzameling onvervalschte afstammelingen van Juda, Ephraïm, enz. werd beschouwd):

1. Juda, neemt het Zuiden des lands ten Westen van de Doode Zee in.

2. Simeon, ligt binnen het gebied van Juda en lost daar later in op. Deze beide stammen vormen na de scheuring van 943 v. C. het koninkrijk Judéa.

3. Ruben, ten Oosten van de Noordhelft der Doode Zee.

4. Dan, ten Noorden van Judéa, aan zee. Tevens eene kleine kolonie van Dan in het uiterste Noorden des lands.

5. Benjamin, ten Oosten van Dan. Jeruzalem was de Zuidelijkste stad van Benjamin.

6. Ephraïm, ten Noorden van Dan en Benjamin.

7. Manasse, voor de eene helft ten Noorden van Ephraïm. Voor de andere helft in het Noordoostelijkste deel van het Overjordaansche.

8. Issaschar, ten Zuidwesten van het meer van Galiléa.
9. Zebulon, ten N. W. van Issaschar.
10. Aser, ten N. W. van Zebulon, aan de zee.
11. Naftali, ten W. en ten N. van het meer van Galiléa.
12. Gad, het grootste deel van het Overjordaansche.

Na de scheuring van 943 v. C. heet het Noordrijk: Het rijk der tien stammen.

Ook nadat de werkelijke provinciale verdeeling der 12 stammen reeds lang verdwenen was, komt de symboliek dezer 12 nog veel voor. Bij de inwijding van den tweeden tempel in 516 v. C. offert men 12 bokken „naar het getal der stammen Israëls"; Ezra 6 vers 17. Jezus had 12 discipelen, die bij de vernieuwing der wereld, welke toen verwacht werd, zouden heerschen over de 12 stammen Israëls; dit is tenminste de verwachting van de lang na hen geschreven teksten Mattheüs 19 vers 28 en Lucas 22 vers 30. Het hemelsch Jeruzalem heeft 12 poorten, de borsttasch des hoogepriesters is bezet met 12 edelsteenen, enz. enz. enz.

Statenvertaling. Dit is de in ons land gebruikelijke bijbelvertaling. Zij heet zoo omdat ze is vervaardigd op last van de *Staten*-Generaal der Zeven vereenigde Nederlanden. Men is met het werk in 1619 begonnen en het heeft bijna 20 jaar geduurd. Voor dien tijd was het voortreffelijk, maar thans in sommige opzichten verouderd. Men heeft er namelijk onnoemelijk veel fouten in ontdekt.

Stater. Een Grieksche munt die na de vergrieksching van geheel Voor-Azië na Alexander den Groote ook in Palestina gangbaar was. Hij had de zelfde waarde als een zoogenaamde „heilige" sikkel, ongeveer *f* 1.60. Een halven sikkel moest elk Israëliet als jaarlijksche tempelschatting opbrengen. Een stater was dus voldoende voor 2 personen. Volgens het tooverachtig klinkend verhaal van Mattheüs 17 vers 24—27 moest Petrus in het Galileesche meer gaan visschen. De eerste de beste visch zou een stater in den bek hebben, die dienen moest om zijne en Jezus' belasting te betalen.

Stéphanas. Deze wordt door Paulus in zijn eersten brief aan de Corinthiërs, Hoofdstuk 16 vers 15 den „eersteling van Achaje" genoemd, dat is: den eersten bekeerling dien hij in Griekenland maakte. Tegen zijne gewoonte had hij hem zelf gedoopt; Hoofdstuk 1 vers 14—17. — Stéphanas woonde te Corinthe en maakte zich zeer verdienstelijk jegens de Christengemeente aldaar. Deze vaardigde hem met nog twee anderen af om den apostel die naar Ephese vertrokken was in te lichten over sommige twisten in de Corinthische gemeenten en inlichting te vragen in dubieuze zaken. Paulus schreef nu aan deze gemeente een brief (onzen eersten Corinthiërbrief) waarin hij haar vermaande om aan Stéphanas en de zijnen te gehoorzamen; Hoofdstuk 16 vers 15—18. Denkelijk gaf hij het schrijven aan de drie mannen mede terug.

Stéphanus. Een van de zeven diakenen of armverzorgers welke de eerste Christenen te Jeruzalem reeds vrij kort na Jezus' dood kozen, opdat de apostelen in hunne zorgen ontlast zouden worden en meer tijd hebben om te prediken; Stéphanus heet daar „een man vol van geloof en van Heiligen Geest"; Handelingen 6 vers 1—6. Hij was de eerste dien men koos; vers 5. — Maar hij bepaalde zich niet tot armverzorgen. Wat wij van hem vernemen wijst op eene vurige propaganda. Volgens vers 8 deed hij groote wonderen en teekenen; welke, wordt niet gezegd. Men houdt hem tegenwoordig voor een vrijzinnig man, in dezen zin dat hij niet meer hing aan de Joodsche ceremoniën en dus een geëmancipeerd Christendom voorstond. Zoo was hij een voorlooper van Paulus.

Volgens vers 9 debatteerde hij met allerlei soorten van buitenlandsche Joden en niemand kon hem weerstaan. Daarop klaagde men hem aan bij den Hoogen Raad, als zou hij „de gebruiken willen veranderen die Mozes had overgeleverd"; vers 12—14. Er staat in vers 13 dat dit laster was. Maar 't zal wel niets dan de bloote waarheid zijn geweest. Want wat deden de consequente Christenen anders dan „de bestaande gebruiken veranderen"? Mochten de conservatievere Petrus en zijne vrienden de Joodsche ceremoniën laten bestaan en voorloopig door de Joden met rust gelaten worden,.... Stéphanus was een ander man. — Voor den Raad gesteld is „zijn aangezicht als het aangezicht eens engels"; vers 15. Hij verdedigt zich in eene zeer lange rede die Hoofdstuk 7 bijna geheel inneemt (vers 1—53), die een kort overzicht geeft van bijna de geheele Oudtestamentische geschiedenis, en waarvan het doel niet duidelijk is. Misschien ligt het in vers 48—50, waar staat dat God niet aan een tempel gebonden is? Of wel heeft ze het doel ten slotte den nadruk te leggen op de ondankbaarheid en de hardnekkigheid der Joden tegenover Gods langdurige genadige leiding (vers 51—53)? Genoeg, hij wekt de uiterste woede der vergaderden. Men sleept hem buiten de stad. En wij krijgen den indruk dat hij daar zonder vorm van proces gelyncht is. Eene regelmatige rechtspleging schijnt uitgesloten. Immers dan moest de Romeinsche overheid er in gemoeid geweest zijn. Want deze had in halszaken het eindoordeel aan zichzelve gehouden; zie het artikel Pilatus, de derde alinea. Stéphanus werd zonder vorm van proces met steenen dood geworpen. Deze straf stond op godslastering of liever op afgoderij; Deuteronomium 17 vers 3—5; zie verder het artikel Steeniging.

Bij de terdoodbrenging was de jonge Paulus tegenwoordig en toonde door zijne zorg voor de kleederen, die de eerste werpers om beter te kunnen werpen hadden uitgetrokken, dat hij een welgevallen had aan den dood van den ketter. Stéphanus stierf biddend voor zijne vijanden; Handelingen 7 vers 54—60. Zoo is hij de eerste

Christenmartelaar. Zijn dood was het sein tot een algemeene Christenvervolging, waaraan Paulus krachtig mededeed; Hoofdstuk 8 vers 1—3. Dit overal in het land verstrooien der Christenen bevorderde echter hun propaganda; vers 4.

Stoïsche wijsgeeren. Dezen komen in Handelingen 17 vers 18 voor. Paulus debatteert er met hen. Te Athene op zijne tweede zendingsreis. De stoïcijnsche wijsgeerige richting of school was te Athene in ± 300 v. C. gesticht door Zeno van Cyprus. Ze heet naar eene zekere stoa of galerij waaronder Zeno zijn onderwijs gaf. Bekende Stoïcijnsche leeraren waren later Seneca en Marcus Aurelius. — De Stoïcijnsche leer hield in dat er twee grondbeginselen waren: God en de stof. De wereld was hun als het ware het lichaam van God, die als de algemeene rede alles vervult en beheerscht. — Hun zedeleer is beroemd. Het hoogste was: het volgen der rede. Geluk deed minder ter zake. De deugd moest om de deugd zelve beoefend. Zichzelf gelijk te blijven in het beoefenen der deugd was het eene noodige. Verder behoefde men zich om niets te bekommeren. Vandaar de uitdrukkingen: Stoïcijnsche kalmte, Stoïcijnsche gelatenheid. — De volgers dezer filosofie verwachtten eens een algemeenen wereldbrand, waaruit echter eene nieuwe wereld zou te voorschijn komen. — De stoïcijnsche volkspredikers omstreeks Christus hebben in het Romeinsche rijk zeer veel goeds uitgewerkt. Ze drongen aan op eenvoud en deugd. Ze leerden eigenlijk de leer van één Godheid (monotheïsme).

Stok. Dit is een ouderwetsch woord, waarmede bedoeld is een blok met gat of gaten waarin de voeten en soms ook de handen of het hoofd van gevangenen gesloten werden. Een gevangenbewaarder heet daarom een „stokbewaarder". — In een stok (blok) zaten Paulus en Silas te Philippi op Paulus' tweede zendingsreis; Handelingen 16 vers 24; echter alleen met de voeten.

Sulammith. Zoo heet de bruid in het Hooglied; Hoofdstuk 6 vers 13. „Sulammith" wil zeggen: Meisje uit Sulem of Sunem, dat in de vlakte van Jizreël in Noord-Palestina lag. Uit Sunem kwam Abisag (zie dat artikel), het „bovenmate schoone" meisje dat David in zijnen ouderdom koesteren moest. Sinds beteekent Sulammith zoo iets als „de schoonste der vrouwen".

Sulfer = zwavel.

Sur. Een naam van eene stad in het uiterste Zuidwesten van Palestina en een van de namen der woestijn ten Z. W. van dat land. Hierheen vluchtte Hagar (zie dat artikel) en hierheen begaven zich de Israëlieten na het overtrekken door de Roode Zee; Exodus 15 vers 22.

Susa. Susan. De hoofdstad van het Perzische landschap Susiana, vlak ten Noorden van de Perzische golf en niet ver vandaar. Een der hoofdsteden der Perzische koningen, waar ze hunne schatten bewaarden. Oudtijds de hoofdstad van Elam en door den

Assyrischen koning Assurbanipal veroverd, was ze later het winterverblijf der Perzische koningen, die 's zomers Noordelijker, te Ecbatana (Achmeta) woonden. De naam Susa beteekent Burcht.

Volgens Nehemia 1 vers 1 vertoefde Nehemia er als schenker van den Perzischen koning (Artaxerxes I Langhand) in 445 v. C. Ook het boek Esther speelt er; Hoofdstuk 1 vers 2; 2 vers 3 en 8; 3 vers 15; 8 vers 14 en 15. Er was eene talrijke Joodsche kolonie. Reusachtige ruïnen waaruit reeds veel is opgegraven getuigen van Susa's vroegere grootheid.

Susan Eduth. Een Hebreeuwsch woord waarvan de beteekenis onbekend is. Het staat in het opschrift van Psalm 60. De Leidsche vertaling zegt: (op de wijze van) „Eene lelie der Wet". In Psalm 80 vers 1 staat het in 't meervoud: Sosannim eduth. In Psalm 45 en 69 alleen Sosannim. De Statenvertaling laat het steeds onvertaald. De Leidsche spreekt steeds van „Leliën der Wet" of van „Lelien" alleen. Zij beschouwt het als den naam van een bekend lied, op de wijze waarvan de betreffende psalm gezongen moest worden.

Susanna. De naam beteekent: lelie. Hij werd gedragen door een van de welgestelde vrouwen die Jezus volgden door het land en hem dienden met hare goederen; Lucas 8 vers 3. Maar de meest bekende Susanna is de heldin van een der apocryphe boeken des Ouden Testaments. Dit boek heet naar haar „De historie van Susanna," is één hoofdstuk groot, wordt ook wel genoemd Het veertiende hoofdstuk van Daniël, en is te beschouwen als een van de later vervaardigde aanhangselen van dat boek. De geschiedenis van Susanna is als volgt:

Tijdens de Babylonische ballingschap (586—538) woonde tegelijk met Daniël die nog onder Nebucadnezar leefde (Daniël 2 vers 1), te Babel eene schoone vrome gehuwde Joodsche vrouw, Susanna geheeten. Haar man Jojakim was zeer rijk. Ten zijnen huize vertoefden vaak twee oudsten uit het Joodsche volk en die tot rechters waren aangesteld. Beiden werden verliefd op haar. Eens, toen ze in haren tuin zich (in een vijver of fontein?) wilde wasschen, en de deuren des tuins gesloten waren, kwamen de beide mannen tot haar en eischten dat zij hun ter wille zoude zijn. Anders zouden ze zeggen dat er een jongmensch bij haar geweest was. Susanna weigerde. En nu klaagden deze rechters haar aan. Zelfs voor het gerecht wilden ze zich aan hare schoonheid verzadigen; bevàlen immers dat ze zich ontsluieren moest. Op hun gelijkluidend getuigenis dat er een jongmensch bij haar in den tuin geweest was werd ze wegens overspel ter dood veroordeeld. Maar Susanna bleef op God vertrouwen.

Toen ze naar de gerichtsplaats vervoerd werd, verwekte de Geest een jongeling, Daniël. Deze bezwoer het volk dat hier een gerechtelijke moord ging plaats hebben. Men keerde naar het ge-

rechtshof terug. Daniël mocht tusschen de rechters plaats nemen. Hij liet de twee aanklagers afzonderlijk stellen en verhooren. Den een vroeg hij onder welken boom Susanna en de jongeling samen waren. Hij antwoordde: onder een mastikboom (zie dat artikel). De tweede, afzonderlijk ondervraagd, antwoordde: onder een eik. Nu was hunne leugenachtigheid bewezen. Beiden werden gedood. Susanna werd in eere hersteld. Daniël werd *van dat oogenblik* af als een wijze vereerd. Om deze reden moest het verhaal van Susanna eigenlijk aan het boek Daniël *voorafgaan.*

Het is oorspronkelijk in het Grieksch (niet in het Hebreeuwsch) geschreven; wanneer precies weten wij niet, doch omstreeks het begin onzer jaartelling. Het is een verdicht verhaal dat ten doel heeft Daniël te eeren.

Suza. Zie Susa.

Sychar. Zie Sichar.

Syëne. Eene stad aan de Zuidgrens van Egypte. „Van Migdol (in Noord-Egypte) tot Syëne" beduidt zooveel als Van Dan tot Berseba, of Van Groningen naar Maastricht; zie Ezechiël 29 vers 10; en 30 vers 6,15 en 16.

Syëne was zeer bekend omdat het omtrent onder den Kreeftskeerkring lag en de zon er dus op 21 Juni recht in een loodrechten put scheen, en nergens schaduw gaf, wat o.a. Plinius met verbazing vermeldt. De oude aardrijkskundigen rekenden van Syëne uit hunne aardafstanden. Verder was de stad bekend door vele tempels, vooral op de nabijgelegen vier Nijleilanden, waaronder Elephantine het voornaamste is. Op het laatste zijn ook in den laatsten tijd belangrijke vondsten gedaan, o. a. berichten over een aldaar gestaan hebbenden Jehovahtempel ten behoeve van de tegen de Zuidervijanden in de stad gestationeerde Joodsche troepen; zie het artikel Tempel. De granietrotsen bij de stad leverden het fraaie graniet voor vele trotsche Egyptische bouwwerken. In de eerste eeuwen des Christendoms woonde er een bisschop. Thans is het verlaten. De naam is overgegaan op het in de nabijheid ontstane Assoean. — Bij Syëne is de eerste katarakt: de Noordelijkste Nijlwaterval.

Symeon. Zie Simeon.

Synagoge. Dit woord is afgeleid van de Grieksche woorden sun (= samen) en agein (= voeren). Synagoge beteekent eene samengevoerde menigte menschen. Maar ook: de verzamelplááts waar ze samenkomen. In de laatste beteekenis is het bekend geworden. En wel speciaal als verzamelplaats van Joodsche geloovigen. Eene synagoge is eene Joodsche kerk.

Het synagoge-wezen is opgekomen na de Babylonische ballingschap (586—538 v. C.); in het Oude Testament hooren we er nog niet van. In Jezus' tijd bloeide het reeds zeer. Iedere stad en dorp had zijne synagoge of synagogen. Niet alleen in Palestina

maar ook overal waar een voldoend aantal verstrooide Joden woonde. In Jeruzalem hadden de verstrooide-Joden-uit-alle-landen die zich weder in de heilige stad neergezet hadden afzonderlijke synagogen (Handelingen 6 vers 9); voor elk land eene Synagoge; zoo moeten er ver in de 400 zijn geweest.

In de synagoge werd niet geofferd. Het was geen tempel, maar een bedehuis. Het was een zaal met een spreekgestoelte, met een bergplaats voor de heilige boekrollen en met zitplaatsen voor de hoorders. Op sabbath en andere feestdagen kwam het mannelijke deel der gemeente er samen. De vrouwen kwamen niet; of als ze kwamen zaten ze achteraf ergens verborgen. (Zoo is het thans ook nog in den regel; in Wiesbaden echter zitten de vrouwen ook in het ruim). Men kwam samen tot het gebed, tot het hooren voorlezen van een bijbelstuk (paraasj) en tot het hooren van eene predicatie daarover. Dit laatste geschiedde in de oude synagoge op veel vrijer wijze dan thans. In dezen zin vrij: dat ieder gerechtigd was tot spreken. Nadat een Schriftdeel was voorgelezen, vroegen de Oudsten of Oversten der synagoge, of iemand naar aanleiding van het voorgelezene een stichtelijk woord spreken wilde; zoo was het mogelijk dat Jezus, hoewel geen geestelijke, toch in de synagoge optrad; Lucas 4 vers 16—27. Ja, herhaaldelijk predikte hij in synagogen. In Handelingen 13 vers 15 vroegen de kerkeraadsleden speciaal aan (den zich in de synagoge bevindenden) Paulus en zijn vriend Silas of een van hen ook „eenig woord van vermaning" had. — De synagogeoversten hadden over hunne gemeenteleden ook recht van tuchtiging; ze konden ze doen opsluiten, geeselen (Mattheüs 10 vers 17), enz. — Een koster verrichtte kleine diensten (Lucas 4 vers 20) en las dikwijls ook voor. — De Protestantsch-Christelijke wijze van kerkhouden is eene navolging van den synagogalen eeredienst.

Van de synagogen moet men onderscheiden de bidplaatsen (Handelingen 16 vers 13), die meest buiten de steden, aan stroomend water waren gelegen, ten behoeve van de heilige wasschingen.

In Openbaring 2 vers 9 en 3 vers 9 wordt gesproken van eene „synagoge des satans." Hiermede worden bedoeld: slechte en aan de Christenen vijandelijke Joden; geen echte ruimhartige.

De dienst in de huidige synagogen geschiedt door daartoe opgeleide geestelijken die rabbi's geheeten worden.

Synoptische evangeliën. Zie het artikel Johannes (Evangelie van). Hiervan de twee eerste alinea's.

Syntyché. Met Euodia vervulde ze een rol in de jonge Christengemeente te Philippi. Misschien waren ze in haar grooten ijver tot naijver gekomen. Tenminste Paulus vermaant ze in Philippenzen 4 vers 3 tot eensgezindheid. Sommigen denken dat het vrouwen uit Rome waren, die met Epraphroditus (zie dat artikel)

door Paulus naar Philippi waren gezonden om een brief over te brengen, en die hij in Philippenzen 4 vers 4 aan de Philippenzen aanbeveelt.

Syracuse. Beroemde stad op de Oostkust van Sicilië, waar Paulus op zijne reis (als gevangene) naar Rome 3 dagen vertoefde; Handelingen 28 vers 12.

Syrië. Over de uitgestrektheid van Syrië zie het artikel Aram. Volgens sommigen is de naam „Syrië" het zelfde woord als „Assyrië". In de praktijk echter bedoelt men met „Assyrië" het land ten Oosten van den boven- en middel Tigris; met „Syrië" het land tusschen Tigris en Middellandsche Zee en tusschen Taurusgebergte en Arabische woestijn. Bij de Romeinen was Palestina dan ook een onderdeel van de provincie Syrië, en in het huidige Turksche rijk is het niet anders. — De hoofdstad van Syrië was van ouds Damascus.

In het Oude Testament wordt veel verhaald van betrekkingen der Israëlieten met de Syriërs. Koning David veroverde ± 1000 v. C. zooveel land van Syrië, dat Damascus hem schatplichtig was en zijn rijk zich tot den Euphraat uitstrekte. Op het laatst van Salomo's regeering viel Damascus echter weder af. — In de nu volgende eeuwen was er herhaaldelijk strijd tusschen de Israëlieten en de Syriërs, onder hunne koningen, de Benhadads en Hazaël; zie die artikelen. Vooral de Israëlietische koning Achab (regeert 884—861) had veel met hen te stellen en sneuvelde tegen hen. Sommige episoden uit het leven van den profeet Eliza (zie dat artikel) staan in verband met de Syriërs. Men krijgt den indruk dat Israëlieten en Syriërs ongeveer tegen elkaar opgewassen waren. — Ten slotte verbond zich de Syrische koning Rezin met den Israëlietischen koning Pekah (regeert 735—733 v. C.) tegen den Judeeschen koning Achaz. Deze riep de hulp der Assyriërs in, die zoowel Israël als Syrië veroverden en de voornaamste bewoners als ballingen wegvoerden; 2 Koningen 16 vers 9. Dit was in 733. v. C.

Later kwam Syrië achtereenvolgens onder de Babyloniërs, de Perzen en Alexander den Groote. Na diens dood onder zijn generaal Seleucus Nicator. Nu begint de heerschappij der zoogenaamde Seleuciden. Ze wordt gerekend van af 312 v. C. te beginnen en had eene afzonderlijke jaartelling, die met 312 v. C. aanving. Seleucus' opvolgers waren: Antiochus I Soter (281—262), Antiochus II Theos (262—247), Seleucus Kallinicus (247—227), Seleucus III Keraunos (227—224). Onder deze vorsten behoorde Palestina niet meer bij Syrië maar bij Egypte. Maar van 224—187 regeerde Antiochus de Groote. Deze hereenigde Palestina met zijn rijk. Van nu af is de Joodsche met de Syrische geschiedenis nauw verbonden. Steeds drukkender werd de heerschappij der Syriërs. Onder Antiochus Epiphanes (regeert 176—164) (zie dat

artikel) kwamen de Joden in opstand en vochten zich vrij. Dit noemt men den oorlog der Makkabeën (zie dat artikel). — In 64 v. C. kwam Syrië onder de Romeinen. Zij stelden er een proconsul over aan, die ook den procurator (stadhouder) van Palestina onder zich had.

Na Christus was Syrië het tooneel van veel Christenpropaganda. Antiochië was de moederstad der Christenen aldaar. Paulus had er zijn centrum. — In 638 n. C. kwam Syrië onder de Mohammedanen die door Omar aangevoerd waren. Onder den Islam staat het nog heden.

Over de Syrische taal, het Arameesch, die in de dagen van Christus ook de taal van Palestina was, zie men het artikel Arameesch.

Hoewel door de verwoesting van Jeruzalem de vijandschap der Babyloniërs veel bekender is geworden, zoo heeft toch Palestina van *Syrië* veel meer en veel langer te lijden gehad.

Men bedenke ten slotte dat Syrië alleen in de tijden der Benhadads (7 à 800 v. C.) en der Seleuciden (312—64 v. C.) één groot rijk was, maar dat het *meestal* in een groot aantal vorstendommen was verdeeld.

Syrisch. De vóór-Christelijke taal van Syrië noemt men Arameesch (zie dat artikel.) Dit moet onderscheiden worden van na-Christelijk-Syrisch, waarin o. a. in de eerste twee eeuwen onzer jaartelling eene beroemde bijbelvertaling, de Peschitto (dat wil zeggen: de eenvoudige of letterlijke) verschenen is. Volgens sommigen is de beteekenis van het woord Peschitto (spreek uit: Pesjitto) nog niet afdoende verklaard.

Syro-Phoenicisch. De Kanaäneesche vrouw die in Mattheüs 15 vers 22 Jezus vraagt hare dochter te genezen, heet in Marcus 7 vers 26 eene Syro-Phoenicische. Daar het verhaal in de omstreken van Tyrus en Sidon speelt, zal bedoeld zijn: eene Phoenicische vrouw. En wel uit dat Phoenicië dat toen een onderdeel van de Romeinsche provincie Syrië was. Dus niet een vrouw van de Afrikaansche Phoeniciërs (Carthagers).

Syrtis. Toen Paulus als gevangene per schip naar Rome reisde (in het najaar van 60), werd het schip ten Zuiden van Creta naar de Afrikaansche kust gedreven door een storm, en liep gevaar „op de Syrtis te vervallen"; Handelingen 27 vers 17. Welke Syrtis bedoeld is wordt niet vermeld. Er zijn er twee: de Groote en de Kleine Syrtis. De eerste ligt ten Westen van Barka, de tweede ten Oosten van Tunis. Samen vormen zij den reusachtigen inham aan Afrika's Noordkust. Daar de Groote overal diep is, en de Kleine eilandjes en ondiepten bevat, zal in Handelingen de laatste bedoeld zijn. Ze heet thans de golf van Gabes.

T.

Taal-Talen (Spreken in). Het „spreken in talen" komt voor in Handelingen 2 vers 4—11; 10 vers 44—46; 19 vers 6; 1 Corinthen 12 vers 28 en 30; 13 vers 1; en geheel Hoofdstuk 14 Het oorspronkelijke Grieksch gebruikt hier het woord gloossè; dit beteekent zoowel tong als taal. Het is beter te gewagen van „spreken in tongen". De zoogenaamde glossolalie (lalein = spreken). Er schijnt iets mede bedoeld dat bij de oude Christenen nogal veel voorkwam: eene eigenaardige, voor anderen onverstaanbare wijze van spreken of ten minste geluiden geven ter eere Gods. Dit blijkt duidelijk uit de beschrijving van 1 Corinthen 14. Oningewijden zien het aan voor eene uiting van dronkenschap; Handelingen 2 vers 13. Lucas heeft van het verschijnsel hooren spreken, maar het niet bijgewoond. Hij civiliseert het en maakt er in Handelingen 2 vers 4—11 van, dat men bestaande vreemde talen sprak, zoodat de landslui uit die vreemde landen het *verstonden*. Dit is een misverstand van hem.

Paulus blijkt in 1 Corinthen 14 niet bijzonder met dit lallen op te hebben. Het komt ook thans nog voor. Carlyle verhaalt hoe hij ten huize van Irving de begeesterden in eene andere kamer hoorde lallen. Irving heeft vele volgelingen. De „Apostolischen" in ons land hangen er mede samen. Ook daar „krijgt men den geest". En in Duitschland was ± 1915 eene secte, de zoogenaamde „Pinksterbeweging", vooral in Oostpruissen. In het Rigaër Dagblad van 12 Febr. 1915 komt voor het verslag van eene bijeenkomst waar is geraaskald, gesteend, en met handen en voeten gemaaid. — Nu en dan duikt het „in tongen spreken" weer op in de wereld.

Tabeal. Dit is de man wiens zoon de verbonden koningen Rezin van Syrië en Pekah van Israël op den troon van Judéa hadden willen plaatsen als ze Judea's koning Achaz zouden hebben overwonnen; Jesaja 7 vers 6.

Tabernakel. Van het Latijnsche woord taberna (taveerne) = herberg. Een herberg is eene *tijdelijke* verblijfplaats. Zoo zullen er tijdens het voorhistorische nomadenleven der Israëlieten bij de verschillende stammen en sjeiks wel draagbare heiligdommen in den vorm van tenten geweest zijn, die van weideland tot weideland werden medegenomen, en waarin de godenbeelden tijdelijk werden nedergezet. Tijdens hunne 40 jarige omzwerving in de Sinaïetische woestijnen, tusschen den uittocht uit Egypte en den intocht in Kanaän (± 1300 v. C.) hadden de Joden, vertelt het Oude Testament, één prachtige ongeveer kubusvormige tent (ook de zwartfluweelen tent van de Kaäba te Mekka is nog kubusvormig) van kostbare stoffen; violet-, purper-, en kar-

mijnkleurige stoffen, waarin kunstig cherubs geweven waren. Dit kostbare kleed hing over een accaicahouten geraamte van langwerpigrechthoekigen vorm, dertig el lang en 10 breed en hoog. Over het kostbare doek was weder een geitenharen bedeksel. De tabernakel- of tentruimte was door een gordijn in tweeën verdeeld. Het voorste $^2/_3$ heette het Heilige, het achterste het Heilige der heiligen. Daar de bijbel zeer onduidelijk is in zijne aanwijzingen op dit punt, geven wij deze beschrijving voor beter. De tent had zijn front naar het Oosten en was omgeven door een Voorhof, omheind met linnen, 100 el lang en 50 breed. De minutieuze beschrijving van dit alles, tot de haakjes en oogjes toe, kan men lezen in Exodus 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, en 40. In het achterste deel des tabernakels stond de Arke des Verbonds (zie dat artikel). In een rookkolom nam de Godheid zijn intrek in Zijne Tent. — Vele moderne geleerden meenen dat die tabernakel een fantasiebeeld van de latere bijbelschrijvers is geweest. Mijns inziens zullen dezen wel opgesierd hebben, maar is het allerwaarschijnlijkst dat het een of ander werkelijk bestaand hebbende voorwerp, hetzij van de Israëlieten zelf, hetzij van een naburigen nomadenstam, de achtergrond van de betreffende bijbelsche verhalen is.

Volgens den bijbel werd de Tabernakel gedurende den woestijntocht voortdurend afgebroken en weder opgezet door bepaalde daarvoor aangewezen mannen. Na den intocht in Kanaän kwam hij te staan te Silo (zie dat artikel). Later te Nob; 1 Samuël 21. David heeft hem zeker naar Jeruzalem overgeplaatst. Na den tempelbouw was hij niet meer noodig, en Salomo heeft hem volgens 1 Koningen 8 vers 4 opgenomen en naar den tempel gebracht, zeker om als eene reliquie bewaard te worden.

In verscheidene Nieuwtestamentische teksten als 2 Corinthen 5 vers 1 en 4 en 2 Petrus 1 vers 13 en 14 wordt het menschelijk lichaam een tabernakel genoemd, als eene tijdelijke tent waaruit de ziel spoedig verhuizen zal. In Lucas 16 vers 9 worden zelfs de hemelsche verblijven „eeuwige tabernakelen" genoemd, wat oneigenaardig is daar deze toch als blijvend gedacht moeten worden en een tent iets tijdelijks is. In Mattheüs 17 vers 4, Marcus 9 vers 5 en Lucas 9 vers 33 wil Petrus tabernakelen bouwen voor de verschijningen van Mozes en Elia en een voor Jezus. Deze moeten als loofhutten gedacht worden.

Uit Handelingen 7 vers 43 blijkt dat er ook een tabernakel of draagbaar heiligdom was voor den god Molech. — In den Hebreënbrief wordt de tabernakel tot symbool van den waren hemelschen gods-dienst of van den hemel. Jezus wordt bijv. in Hoofdstuk 8 vers 2 de „bedienaar des heiligen en des waren tabernakels" genoemd, en in Hoofdstuk 9 wordt daar nog uitvoerig over uitgewijd.

Als koning David in 2 Samuël 7 vers 2 deemoedig zegt dat hij zelf in een stevig huis woont, doch de Arke des Verbonds is „te midden der gordijnen", dus slechts in eene tent, en dat dit toch te erg is, dan is in dezen tekst met de „gordijnen" de tabernakel bedoeld.

Tabernen (Drie). Zie Drietabernen.

Tabitha. Zie Dorcas.

Tabor. Zie Thabor.

Tachpanhes. Een van de eerste Egyptische steden als men uit Palestina naar Egypte reisde. Toen na de verwoesting van Jeruzalem vele Joden met Jeremia naar Egypte vluchtten, kwamen ze te Tachpanhes aan; Jeremia 43 vers 7. Het was eene grensvesting tegen de Aziatische veroveraars en heeft als zoodanig veel te lijden gehad. Jeremia heeft er geprofeteerd; Jeremia 43 vers 8—13 en 44 vers 1. O. a. voorspelde hij er de verwoesting van Egypte.

Tachpenes. De vrouw van een koning van Egypte. Deze laatste gaf eene zuster van Tachpenes ten huwelijk aan Hadad; zie dat artikel. Zie ook 1 Koningen 11 vers 19 en 20.

Tadmor. Het latere Palmyra, in de dagen van Christus eene beroemde stad in eene oase in de groote woestijn N.O. van Palestina, aan den grooten handelsweg van Damascus naar den Midden-Euphraat (Thapsacus en Circesium) gelegen, waarvan de prachtige bouwvallen heden nog door toeristen bezocht worden. Volgens 1 Koningen 9 vers 18 en 2 Kronieken 8 vers 4 heeft Salomo het reeds in ± 950 v. C. versterkt. Maar volgens de aanteekeningen der Leidsche vertaling is deze mededeeling eene vergissing en is Tamar, eene stad ten Zuiden van de Doode Zee, bedoeld.

Talent. Dit woord geeft een gewicht aan; vergelijk ons „centenaar". Men berekende in talenten het gewicht van allerlei metalen, ook van edele. Allengs gingen een „talent goud" en een „talent zilver" eene bepaalde geldsom beteekenen (evenals in Engeland „een pond") Hoeveel deze talenten naar onze munt waard waren is moeilijk te zeggen. In verschillende tijden zal de waarde wel verschillend zijn geweest. Gewoonlijk rekent men een talent zilver op ± *f* 2500. Anderen zeggen van *f* 5000. Een talent goud rekent men op ongeveer *f* 75000.

De gelijkenis van de talenten (waarin niet wordt aangeduid of zilveren dan wel gouden bedoeld zijn) staat in Mattheüs 25 vers 14—30. Naar de toevertrouwde talenten welke iedere dienstknecht onder zijn beheer kreeg heet eene bijzondere „gave" die een mensch in het leven heeft medegekregen: een talent.

Talitha-Kumi. Laag-Syrische of West-Arameesche of plat-Joodsche woorden uit de taal die in Jezus' dagen de landstaal van Palestina was. Ze beteekenen: „Meisje, sta op" en werden

volgens Marcus 5 vers 41 gesproken door Jezus, om het dochtertje van Jaïrus uit de dooden op te wekken. — In onze dagen is de uitdrukking vaak de eigennaam van Christelijke vereenigingen die zich ten doel stellen om gevallen meisjes weder te doen opstaan = weder tot het goede leven te brengen.

Talmud. Dit woord komt in den bijbel niet voor, staat echter met het Oude Testament zóó na in verband, dat het hier niet ontbreken mag. Het woord Talmud of Thalmud beteekent Leer of Beleering. Het is eene reusachtige verzameling van Joodsche literatuur uit de eerste vijf eeuwen na Christus. Deze bevat de geheele Joodsch-godsdienstige Traditie, welke zich in den loop der eeuwen had opgestapeld. De verzameling is niet systematisch geordend, maar eene bonte massa van stichtelijke beschouwingen, gelijkenissen, legenden, geschiedkundige, geneeskundige, wetkundige, enz. aanwijzingen.

Naast de Joodsche Wet zooals ze in den zoogenaamden Pentateuch (Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium) in ± 400 v. C. tot eindredactie was gekomen,.... naast deze *schriftelijke* Wet, had zich in den loop der eeuwen van geslacht tot geslacht nog eene *mondelinge* Wet gevormd. Eene die de schriftelijke verklaarde en ook wel aanvulde. Langzamerhand kwam er behoefte om deze mondelinge traditie schriftelijk te fixeeren. Dit heeft Rabbi Jehuda Hanassi in vereeniging met geleerde tijdgenooten in ± 175 n. C. verricht in een Hebreeuwsch dat met enkele Grieksche en Latijnsche woorden vermengd is. Deze verzameling van overgeleverde wetten en gebruiken of Hallachoot voert den naam van Mischna. Dit woord beteekent: Herhaling. Namelijk van de Mozaïsche Wet. De Mischna nu is de eerste helft van den Talmud. Zij is verdeeld in 6 hoofddeelen: *1.* Seraim = Akkerwetten; *2.* Moëd = Feesten; *3.* Raschim = Huwelijkswetten; *4.* Resikim = Burgerlijke- en strafwetten; *5.* Kodaschim = Offer- en spijswetten; *6.* Tabaroot = Reinheidswetten. Zoo ziet men meteen wat de hoofdinhoud van de Mischna is.

Als tweede hoofddeel van den Talmud ontstond later de Gemara of Volledige Uitlegging. In de Joodsche scholen van Palestina en Babylon werden namelijk op den grondslag der Mischna geleerde verhandelingen vervaardigd, welke samen de Volledige Uitlegging of Gemara genoemd werden. Zij zijn in 400 à 500 n. C. ontstaan.

De Mischna en de Gemara vormen samen den Talmud.

De historische overleveringen, legenden, gelijkenissen, anecdoten in de Gemara noemt men de Hagadoot.

De Talmud heeft een onmetelijken invloed op het latere Jodendom gehad. Den geloovige die zich zooveel mogelijk angstvallig aan zooveel mogelijk bepalingen ervan houdt, noemt men: eenTalmudjood.

Een latere beroemde Talmudverklaarder was Maimonides (± 1175 n. C.)

Tamar. Zie Thamar.

Tamarisk. Een altijd groene boom met schoone lichtroode bloemen, in het Oude Testament drie keer als een soort van heilige boom vermeld, namelijk in de Leidsche vertaling. De Statenvertaling zegt bosch of geboomte. De teksten zijn Genesis 21 vers 33, 1 Samuël 22 vers 6 en 31 vers 13. Nu is „Tamarisk" in het Hebreeuwsch esjel. Misschien is dit eene opzettelijke verschrijving voor Asjera (gewijde boomstam). ,,Is dit zoo, dan is die verandering aangebracht, omdat men later niet wilde weten dat aartsvader Abraham (zie Genesis 21 vers 33) zulk een, in later tijd verboden, voorwerp geplant had" (Aanteekening Leidsche vertaling). Zie het artikel Terebint.

Tammuz. Een god wiens dienst in Voor-Azië zeer verbreid was. Hij is ook in Europa, onder den oernaam dien hij bij de Phoeniciërs droeg (adoni = heer = baäl) veel vereerd onder den vergriekschten naam Adonis. Een van de maanden van het jaar heette bij de Israëlieten naar hem. Bewijs dat hij ook bij hen vereerd is geweest, wat trouwens uit Ezechiël 8 vers 14 ook blijkt, en evenzeer uit Zacharia 12 vers 11, waar hij onder den naam van Hadadrimmon (zie dat artikel) voorkomt. Hij was de lentezonnegod, die ten onder ging door de zomerhitte of, gelijk het in mythischen vorm heet: de jonge god, die, op de jacht door een everzwijn gedood, met zijn bloed het water rood kleurde. Vooral de vrouwen vereerden hem; zij beweenden jaarlijks in hartstochtelijke klaagzangen en met luid rouwmisbaar zijnen dood, om later met uitbundige vreugde zijne herleving te vieren. — Men zegt dat zulke in de mentaliteit der Ouden levende voorstellingen van het sterven en wederopstaan van een god op de verhalen omtrent Christus onwillekeurigen of opzettelijken invloed gehad hebben.

Targum. Hoe meer de klassieke Hebreeuwsche taal plaats maakte voor het West-Arameesch (Laag-Syrisch of plat-Joodsch), 't geen ten tijde van Nehemia (vergelijk Nehemia 13 vers 24), ± 450 v. C., reeds begonnen was en ten tijde van Jezus zijn volledig beslag had gekregen,.... des te meer werd het bij de voorlezing van bijbelstukken in de synagoge noodzakelijk, den tekst voor het volk te vertolken. Dit geschiedde dan zoo dat terstond na de voorlezing een metoergemaan of tolk het voorgelezene vertolkte. Telkens 1, 2 of 3 verzen tegelijk. Deze vertaling, vertolking of omschrijving (die soms niet letterlijk was) werd Targoem genaamd, werd later op schrift gesteld en kreeg een officieel karakter. Van sommige bijbelboeken waren meerdere targoems. Men onderscheidt in het algemeen een Babylonischen en een Jeruzalemschen.

Deze oude vertolkingen, die hoewel meestal vrij laat geredigeerd, toch hun oorsprong uit vóór-Christelijken tijd hebben, zijn zeer nuttig voor de tekstcritiek, n.l. om te weten te komen wat er gestaan heeft in de vóórchristelijke Hebreeuwsche handschriften (die voor ons verloren zijn gegaan).

Het woord „targum" beteekent: vertolking, en hangt samen met het bekende „dragoman" = tolk.

Tarsen. Ouderwetsche spelling voor Tarsus; zie dat artikel.

Tarsis. Ook Tartessus genaamd. Eene stad in Spanje, denkelijk aan de Zuidwestkust van Spanje, buiten de straat van Gibraltar. Tarsis was eene Phoenicische volksplanting reeds vóór 1000 v. C. De schepen die daarheen voeren uit Sidon en Tyrus deden de verste reizen welke in die dagen mogelijk schenen. Ze waren van de grootste soort en heetten Tarsisschepen, 't welk een algemeene naam werd, zooiets als ons „Suezboot" of „Oostinjevaarder". Zoo wordt van Salomo (regeert ± 983—943 v. C. in 1 Koningen 10 vers 22 verteld dat hij „Tarsisschepen" op zee had, die o. a. ivoor, ebbenhout, apen en pauwen aanvoerden. De vaart ging denkelijk op Voor-Indië door de Roode Zee. Toch heetten die schepen Tarsisschepen.

Tarsus. Voorname stad in Klein-Azië, aan de kust van den grooten inham waarin ook Cyprus ligt. Zij voerde levendigen handel, en de Grieksche beschaving had er diepe wortelen geschoten. Er waren talrijke inrichtingen van onderwijs, waarvan de inwoners zooveel gebruik maakten dat ze daarin volgens den ouden geschiedschrijver Strabo zelfs de Atheners en Alexandriërs overtroffen. — In deze stad werd de apostel Paulus geboren; Handelingen 9 vers 11; 21 vers 39; 22 vers 3. Hij had er dus veel gelegenheid tot ontwikkeling. Zijn hooger onderwijs heeft hij echter te Jeruzalem genoten; zie Handelingen 22 vers 3.— Later is hij, kort na zijne bekeering, nog eens in Tarsus geweest; Hoofdstuk 9 vers 30. Van zijne ouders of van zijn verder verblijven weten wij niets. Had hij er ook eigendommen waaruit hij zijne dure zendingsreizen ten deele bekostigde?....

Tartan. Dit is de titel van den Assyrischen opperbevelhebber. Toen in 701 v. C. de Assyrische koning Sanherib Jeruzalem tot overgave opeischte, zond hij als parlementairen zijnen tartan en andere groote heeren naar de muren der stad; 2 Koningen 18 vers 17. Tartan is dus geen eigennaam, zooals de Statenvertaling zou doen denken.

Tartessus. Zie Tarsis.

Tekel. Zie Mene, mene, tékel, upharsin.

Tekóa. Eene stad of een stadje twee uur ten Zuiden van Bethlehem dat een paar uur ten Zuiden van Jeruzalem ligt. Daar woonde in Davids dagen (± 1000 v. C.) eene wijze vrouw. Toen nu de koning zijn zoon Absalom wegens moord op zijn halfbroeder ver-

bannen had, maar heimelijk naar hem terugverlangde, nam generaal Joab de wijze vrouw onder den arm om den koning te dringen zijnen zoon weder in Jeruzalem te halen. Zij verkleedde zich daartoe als eene rouwdragende en dischte een gefantazeerd verhaal op, waarvan gij den inhoud en den uitslag in 2 Samuël 13 vers 37*a* tot 14 vers 24 lezen kunt. — Deze wijze vrouw, waarvan wij den naam niet kennen wordt vaak „het vrouwtje van Tekóa" genoemd.

Uit Tekóa, dat Salomo's zoon Rehabeam tot eene vesting maakte, was ook de profeet Amos afkomstig; zie dat artikel. — De ruïnen ervan bestaan nog, liggen op een 850 meter hoogen heuvel, en heeten thans Chirbet Teksea. Ze zijn vormloos (Baedeker).

Tel. Een Arameesch en ook Arabisch woord dat heuvel beteekent. Het komt vaak voor in samenstellingen, zooals Tel Amarna, Tel Asser (Assur), enz. Een „tel" is meer speciaal een kunstmatige heuvel, vooral bestaande uit het puin van oude huizen en uit afval, waarop de zich vernieuwende steden zich verder opbouwden. Dus zoo iets als een terp. Men vindt in een „tel" dikwijls in lagen op elkaar de overblijfselen der oude steden in hare verschillende tijdperken. Zoo bijv. van Troje, Samaria, enz.

Tempel. Laat ons ten eerste zeggen dat het woord „tempel" in het Latijn luidt „templum" en dat dit samenhangt met het Grieksche temnein = snijden. Een templum nu is een bepaalde afgesneden ruimte, een gewijde omheinde ruimte, bijv. voor waarnemingsplaats der auguren (vogelwichelaars). Later werd het woord toegepast op het binnen de heilige ruimte staande gebouw waarin het godenbeeld stond. Oorspronkelijk een gebouw zonder dak; eigenlijk meer eene ommuring om het in de open lucht staande godenbeeld.

Met *den* tempel wordt in den bijbel steeds bedoeld die te Jeruzalem. Er waren vroeger ook andere in Palestina, bijv. in Silo, in Nob, in Bethel, in Dan, in Samaria; zie die artikelen. Allengs, vooral door koning Josia in 622 v. C. werd de eeredienst tenminste voor Judéa of Zuid-Palestina gecentralizeerd te Jeruzalem, met uitsluiting en kettersch-verklaring van de andere eerediensten. De tempel te Jeruzalem was later zóó beroemd, dat de buitenstaander Plinius de Oude, een omstreeks Christus levend Romeinsch admiraal, Jeruzalem daarom de beroemdste stad van het Oosten noemt. — Te Jeruzalem hebben op Sion (een heuvel die ook Moria genoemd wordt; zie den plattegrond van Jeruzalem op n°. X van het Voorwerk), den in het Noordoosten der stad gelegen tempelberg, achtereenvolgens 3 tempels gestaan. *1.* De door koning Salomo omstreeks 950 v. C. gebouwde in 7 jaar tijds voltooide prachtvolle. Deze, voor welken Salomo's vader David

reeds onnoemelijke schatten had vergaderd, werd met behulp der Phoeniciërs gebouwd, doch in 586 door de Babyloniërs weder verwoest. *2.* Na de ballingschap uit Babel teruggekeerd herbouwde men den tempel, van 519—516, doch veel minder schoon. Deze wordt genoemd „de tempel van Zerubbabel", naar den stadhouder van dien naam, die er ijverig aan medewerkte. *3.* Koning Herodes de Groote, onder wiens regeering Jezus geboren is, vond dezen tweeden tempel te armelijk en te klein, en is omstreeks 20 v. C. begonnen een nieuwen te zetten. Hoewel het gebouw zelf vrij spoedig (in 8 jaar) voltooid was, heeft men over de voorhoven (waarmede alle de drie tempels omringd waren) en andere bijbouwwerken 84 jaar gebouwd. Kort na de voltooiing hebben de Romeinen alles in 70 n. C. verwoest. Het moet een prachtwerk geweest zijn, bijv. met gouden spitsen op het dak, en verder alles van wit marmer, cederhout en goud; vergelijk Marcus 13 vers 1 en 2). Het is in dezen tempel of althans in zijne voorhoven (want in den tempel zelf kwam geen leek) dat Jezus gewandeld heeft.

Al deze tempels waren niet wat wij „kerken" noemen. Eene kerk is voor het publiek. Bij de Israëlieten bleef het publiek buiten op de voorhoven. De Israëlieten op den binnensten voorhof, de vrouwen op den volgenden, de Heidenen op den buitensten. In den tempel kwamen alleen priesters en hunne helpers. Het eigenlijke tempelgebouw dat vrij klein was (60 el lang, 20 breed en 30 hoog), bestond uit 3 deelen; *1.* het voorportaal; *2* het Heilige, waarin de toonbroodtafel (zie dat artikel), de zevenarmige kandelaar, een wierookaltaar, enz.; *3.* het Heilige der Heiligen of Allerheiligste, waarin de Arke des Verbonds (zie dat artikel). In dit Heilige der Heiligen dat met een zwaar gordijn bijna geheel was afgesloten en waarin het dus tamelijk duister was (zie vooral 1 Koningen 8 vers 12), mocht niemand komen dan de Hoogepriester éêns per jaar, op den Grooten Verzoendag. Daar de Ark in 586 verbrand is, was het Heilige der Heiligen zoowel bij den tempel van Zerubbabel als bij dien van Herodes ledig. Een tempel *zonder* godenbeeld, zelfs zonder een zinnebeeld der Godheid, ziedaar *het* unicum der Oudheid! — Voor eene ruwe schets van den plattegrond en hoofdindeeling der 3 tempels zie men Voorwerk n°. XI. Van den bouw van Salomo's tempel leze men alle bijzonderheden in 1 Koningen 5, 6 en 7; en van deszelfs inwijding in Hoofdstuk 8. Voor den bouw van Zerubbabels tempel sla men op Ezra 1, 2, 3, 4, 5 en 6. Van Herodes' tempelbouw wordt in den bijbel niets verhaald.

Over de genoemde centralisatie van den eeredienst te Jeruzalem het volgende: Koning Josia van Judéa (Zuid-Palestina), die van 639—608 regeerde, bepaalde dat alleen te Jeruzalem een tempel mocht zijn en offers mochten gebracht worden. — En nu hebben zeker de laatste 18 eeuwen lang alle menschen en zelfs

geleerden gemeend, dat de Jeruzalemsche de eenige goedgekeurde tempel der Joden was. Wel had er (wist men) te Bethel in Noord-Palestina nog een tijdlang een andere gestaan, een concurrent van dien te Jeruzalem, en gebouwd door koning Jerobeam na de scheuring van 943, welke gestaan heeft tot de verwoesting van dit rijk door de Assyriërs in 722 v. C. In 330 v. C. krijgen de Samaritanen weder vergunning (namelijk van Alexander den Groote, die juist in de buurt was om Tyrus te belegeren) om weder een tempel te plaatsen, en wel op den berg Gerezim, niet ver van Samaria. Deze werd echter reeds in 130 v. C. weder verwoest door den Judeeschen koning Johannes Hyrcanus; en zoo stond de niet-Jeruzalemsche tempel slechts twee tijdjes. — Doch *de* tempel (te Jeruzalem) *bleef*. Met korte tusschenpooze van verwoest liggen (van 586—516) bleef de tempeldienst daar aan den gang. Dat is van 950 v. C. tot 70 n. C. Men ging dus langzamerhand denken dat de Jeruzalemsche *de* tempel was, eigenlijk de eenige, in elk geval de eenige officieel door het officieele Jodendom erkende.

Wel was er in omstreeks 150 v. C. nog door zekeren Onias, een man die zich gekrenkt gevoelde omdat hem het Jeruzalemsche hoogepriesterschap ontgaan was, een soort van sectarische Jehovahtempel gesticht in Egypte, 6 uur ten N. O. van Memphis, dus ten O. van de Nijldelta, op weg naar Palestina, ten behoeve van de talrijke Alexandrische Joden die verhinderd waren heel naar Jeruzalem ter bedevaart te gaan; doch deze Oniastempel is steeds kwijnende gebleven en nimmer voor vol erkend. Zoo heeft men den Jeruzalemtempel tot op onze dagen voor den eenigen officieelen gehouden. En dit heeft men gedacht tot 1908 toe. Toen zijn (in de jaren 1906—1908) op het eiland Elephantine, in den Nijl tegenover Assoean (het oude Syene), op de grens tusschen Opper-Egypte en Nubië, dus vlak bij den kreeftskeerkring!, de overblijfselen gevonden van een volkomen Joodschen tempel, met een deel correspondentie waaruit blijkt dat hier van 589 tot minstens na 400 (vóór Christus) woonde eene Joodsche soldatenkolonie, die in dienst was van de Egyptische koningen, om hun rijk te beschermen tegen Zuidelijke wilden. Verder kwam nooit een beschaafd mensch. Plinius de Oude, die veel later en in tijden met „ruimer" gezichtskring leefde, in een zoo nieuwerwetschen tijd als die van Christus was, Plinius de tijdgenoot van Jezus, heeft bij geruchte gehoord (en hij vertelt het als eene groote merkwaardigheid) dat daar in dat Zuiden van Egypte een put is, waar op den langsten zomerdag de zon loodrecht in schijnt. Dat moet dus dicht bij Elephantine zijn geweest. — Welnu, die Joodsche soldaten aan het uiteinde der beschaafde wereld hadden daar een volledigen tempeldienst, waarbij ze ook wel andere (Egyptische) goden aanbaden (reeds Salomo, 980 v. C., vereerde be-

halve Jehovah ook de goden zijner buitenlandsche vrouwen), maar welke tempeldienst toch eigenlijk gewijd was aan J. H. W. (staat er in genoemde correspondentie). Deze J. H. W. nu is geen andere dan de Jawwe of Jahoe, dien ik vermeld heb onder het artikel Jehovah. Voor nadere bijzonderheden over dezen allermerkwaardigsten Jehovahtempel, waaruit blijkt dat de centralizeerende geestelijke macht te Jeruzalem niet almachtig was, raadplege men Teylers Theologisch Tijdschrift 1909, bl. 33—58; Nieuw Theologisch Tijdschrift, 1912, bl. 19—34; en den tweeden druk van Oort, „De laatste eeuwen van Isaëls volksbestaan". Dr. M. Wolff spreekt in het Theologisch tijdschrift 1915, bl. 115 het vermoeden uit dat er in Joodsche centra in Egypte meer Jehovahtempels geweest zijn. —. —

De 3 tempels die achtereenvolgens te *Jeruzalem* stonden waren alle in hoofdzaak ingericht als de Tabernakel (zie dat artikel) heet geweest te zijn ofwel waarlijk geweest is. — Daar de top van den berg Sion te klein was voor de voorhoven, heeft men hem door terrasvorming uitgebreid, en nog staat men versteld van de nog over zijnde meer dan 100 voet hooge muren van reusachtige gehouwen steenen gemaakt. Bij die muren klagen thans nog de Joden over den ondergang van hun staat en tempel (de klaagmuur; deze is in het bijzonder het Zuiddeel van den Westmuur). In het midden van het tempelplein (de tempel zelf is geheel verdwenen) staat thans, naar men zegt op de zelfde plek waar de tempel stond, de moskee van Omar, met in het midden van den vloer de top van de rots Sion, waarop Abraham dien ram in plaats van zijn zoon heet geofferd te hebben; zie het artikel Jeruzalem.

Alle 3 Jeruzalemsche tempels hadden hun front naar het Oosten. En in de open lucht ten Oosten van den ingang stond het groote brandofferaltaar. Het hoofdgebouw was omringd door allerlei kleinere gebouwen. Daar werd ergens ook de Tempelschat bewaard, die in den loop der geschiedenis meermalen door vijanden is geplunderd. Men heeft getracht afbeeldingen van Salomo's tempel te maken, maar de gegevens van den bijbel zijn te vaag en hier en daar misschien te veel opgesierd dan dat men tot zekerheid zou kunnen komen.

Om de muitzucht der Joden (die ook na 70 nog het oog richtten op de heilige tempelplek) te onderdrukken, richtte de Romeinsche keizer Hadrianus in 136 n. C. er een Jupitertempel op, waarin ter plaatse van het Heilige der Heiligen een ruiterstandbeeld des Keizers werd geplaatst. Aan de Joden werd het betreden der nieuwgebouwde stad (Aelia Capitolina genaamd) verboden. — De plek is thans nog heilig aan Joden, Christenen en Mohammedanen, en zeker de beroemdste plaats der aarde. Om haar te bezoeken behoeft men als Christen thans een verlof van de Turksche overheid

en het geleide van een soldaat. Op Vrijdag alleen voor Mohammedanen toegankelijk (Baedeker).

Tempelreiniging. Men onderscheidt *twee* tempelreinigingen. Ten eerste op 25 December 164 v. C. Het was tijden den Makkabeënoorlog (zie de artikelen Makkabeën en Antiochus IV Epiphanes). De Joden streden om van de onderdrukking der Syriërs bevrijd te worden. De Syriërs hadden tempel en altaar te Jeruzalem ontwijd. Judas de Makkabëer nu bevrijdde Jeruzalem en „reinigde" den tempel van den Heidenschen smet die de Heidenen den tempel hadden aangedaan. O. a. braken zij het groote brandofferaltaar, waarop de Syriërs waarschijnlijk een Jupiteraltaartje gezet hadden, af, en bouwden een nieuw. Daarna vierden ze feest; 1 Makkabeën 4 vers 36—61. Dit feest werd elk jaar herhaald en heette het feest der Tempelwijding. Dan werd Psalm 30 gezongen, dat dan ook een Tempelwijdingslied heet (vers 1). In Johannes 10 vers 22 wordt op het feest gezinspeeld. Jezus was toen te Jeruzalem, althans volgens Johannes. Zie ook het artikel Makkabeën (De drie boeken der) op n°. II aldaar.

Onder de Tweede (de meest bekende) Tempelreiniging verstaat men het volgende. Toen Jezus Jeruzalem binnentrok (volgens Mattheüs 21 vers 12 en 13, Marcus 11 vers 15—17 en Lucas 19 vers 45—48 op het *laatst* zijns levens, in het voorjaar), ... werd hij bij zijn bezoek aan den tempel in die mate geërgerd door het rumoer van de offerdierenmarkt, die in zijne onmiddellijke nabijheid gehouden werd, dat hij een geesel van touwtjes maakte en de kooplieden enz. van het tempelplein dreef. Volgens Johannes 2 vers 13—17 was het ook in het voorjaar, maar in het *begin* zijner loopbaan, 3 jaar voor zijn dood. Volgens Mattheüs en Lucas was het onmiddellijk na zijne komst te Jeruzalem; volgens Marcus 11 vers 11 pas den volgenden dag, wat zielkundig niet zoo goed te verklaren is.

Zonder twijfel is de Tempelreiniging de aanleiding geweest van Jezus' gevangenneming en dood.

In Multatuli's Kruissprook wordt met treffende woorden verteld van deze Tempelreiniging.

Tent der samenkomst. Zoo heet het vervoerbaar heiligdom der Israëlieten tijdens hunne omzwerving in de Sinaïetische woestijnen, ± 1300 v. C. en ook daarna, zoolang ze nog geen vasten Tempel hadden. Deze tent is dus het zelfde als de Tabernakel; zie dat artikel. Ze heet „Tent der samenkomst" omdat God er op eene bijzondere wijze in woonde en samenkwam met Mozes en met hem samensprekingen hield.

Tentenmaker. Het beroep van tentenmaker wordt in Handelingen 18 vers 3 genoemd als dat van Paulus en van Aquila en Priscilla bij wie de apostel te Corinthe inwoonde. Hij was wel een gestudeerd man, maar alle Joodsche geleerden kenden tevens

een handwerk. Paulus verdiende er gedurende zijn propagandaleven den kost mede en was daar trotsch op (1 Corinthen 9 vers 12, 15 en 18). — Het zoogenaamde tentenmaken van Paulus zal wel bestaan hebben in het naaien van tentovertrekken. In zijn vaderland, Cilicië, fabriceerde men een grof doek, cilicium genaamd, dat voor tenten, enz. gebruikt werd.

Terah. De zoon van Nahor, en de vader van Abraham, Nahor en Haran. Hij woonde eerst in Ur der Chaldeën (zie dat artikel) niet ver van de Perzische golf. Hij trok als nomade Westwaarts. Te Haran aan den Midden-Euphraat gekomen, stierf hij, volgens de Leidsche vertaling 145 jaar oud; zie Genesis 11 vers 24—32. Volgens de Statenvertaling (vers 32) werd hij 205. — Naar Terah heeten de afstammelingen van Abraham ook wel de Terachieten.

Teraphim. Een Hebreeuwsch woord, dat evenals Elohim (= God) een meervoud is, doch eene enkelvoudige zaak, een huisgod, beteekent. Wij moeten ons voorstellen dat in de oudste tijden ja misschien wel tot 600 v. C. toe, de meeste Israëlieten hunne huisgoden in huis hadden gelijk de Romeinen hunnen lar of hunne laren. Wat het woord „Teraphim" beteekent weten wij niet. Hoe zulk een huisgod er uitzag, evenmin. Allicht was er groote verscheidenheid. — Die welke Rachel aan haren vader Laban ontstal was zóó klein dat ze hem in haren kameelsdraagstoel bergen kon; Genesis 31 vers 34. Daarentegen had die welke Michal als pop in Davids bed legde om er de moordenaars van haren man mede te verschalken natuurlijk de grootte van een mensch; 1 Samuël 19 vers 13—16. Uit deze plaats blijkt ook dat hij eene menschengedaante had. Dat men er verbazend aan gehecht was, blijkt uit Labans schelden en zoeken er naar; Genesis 31 vers 30—35. De teraphim werd waarschijnlijk op een ons onbekende wijze gebruikt als orakelwerktuig. Dat men er oudtijds geen kwaad in zag, blijkt uit het argeloos vermelden ervan in het huishouden van David (die later als Gods lieveling beschouwd werd).

Terebint of **Terpentijnboom.** Een heilige boom in de geschiedenis der aartsvaders. In Genesis 12 vers 6, bij Abraham, heet hij een eik. In Genesis 35 vers 4, bij Jakob, een terebint. De namen zijn in het Hebreeuwsch bijna gelijkluidend. Heilige boomen waren er vaak bij heiligdommen, in vele landen, ook in Palestina. Men hing er wijgeschenken aan op, offerde er onder, wachtte er op openbaringen van de godheid. Deze werden gehoord in het geritsel der bladeren. Zooook bij den heiligen eik te Dodona in Epirus en bij de oude Germanen. Soms was er bij zulk een heiligen boom een orakel gevestigd. In Deuteronomium 12 vers 2 wordt dit afgekeurd. Zie het artikel Tamarisk.

De Terebint nu, Pistacia Terebinthus, is een altijd groene zware boom met wijduitgespreide takken, met hard wit kost-

baar hout. Hij komt veel voor in Klein-Azië. Ook wel in Palestina. Hij wordt zeer oud. Hij groeit thans o. a. op den berg Thabor; zie dat artikel.

Volgens Genesis 43 vers 11 gaf Jakob aan zijne zoons voor Jozef als geschenk o. a. terpentijnnoten mede. Hiermede zijn vruchten van een anderen boom, de Pistacia vera, bedoeld, die zeer fijn moeten smaken. De Leidsche vertaling noemt ze pimpernoten.

Tertius. De apostel Paulus schijnt gewoon te zijn geweest zijne brieven te dicteeren, en niet eigenhandig te schrijven; zooals blijkt uit 1 Corinthen 16 vers 21, waar hij aan het einde van dien brief ten slotte nog eens zelf de schrijfstift neemt, en eigenhandig onderteekent. — Welnu, een zekere Tertius, van wien we verder niets weten, was Paulus' secretaris bij het schrijven van den Romeinenbrief en voegt aan het slot zijne groeten bij in; Hoofdstuk 16 vers 22.

Tertullus. Een advocaat. Toen Paulus te Jeruzalem was gevangen genomen en naar Caesaréa voor den stadhouder Felix gevoerd, reisden de Joodsche hoogepriester en andere voorname Joden hem van uit de hoofdstad na, om bij Felix zijne bestraffing te vragen. Zij namen als rechtskundigen helper eenen zekeren Tertullus mede, van wien we verder niets weten. Zulke zaakwaarnemers of causadici, in het spreken geoefend, waren toen alom in het Romeinsche rijk. Bij Felix toegelaten hield Tertullus eene rede, waarin hij eerst Felix vleide en toen Paulus beschuldigde van tempelontheiliging; Handelingen 24 vers 1—9.

Testament (Oud en Nieuw). Zie Verbond. Het woord „Testament" komt van het woord testeeren = getuigen. Een testament is dus eigenlijk eene getuigenis, eene wilsbeschikking. In letterlijken zin gebruikt behoeft het niet juist eene *laatste* wilsbeschikking te beduiden.

Thabor. Een beroemde berg in Noord-Palestina, 2½ uur gaans ten Westen van de Zuidkust van het Galileesche meer. Hoewel niet bijzonder hoog, verheft hij zich toch boven het omringende heuvelland en geeft gelegenheid tot een prachtig vergezicht. Het Oude Testament roemt den Thabor in één adem met den Hermon (Psalm 89 vers 13) en zegt dat hij den grenssteen vormde tusschen de stammen Zebulon, Naphtali en Issaschar. Barak verzamelde er zijne troepen tegen Sisera; Richteren 4 vers 6. Als grenspunt zal het van ouds een heilige berg geweest zijn en uit Hozéa 5 vers 1 schijnt te volgen dat er eens afgoderij plaats had. — In Christus' tijd was de berg versterkt en daarom is het vreemd dat de overlevering de „verheerlijking van Jezus op den berg" (Mattheüs 17 vers 1—9; Marcus 9 vers 1—8; Lucas 9 vers 28—36) op den Thabor geplaatst heeft. In genoemde teksten wordt de berg niet met name genoemd.

Reeds aan het einde der 6de eeuw waren er op den top 3 kerken gebouwd als herinnering aan de 3 tabernakelen of hutten die Petrus had voorgeslagen te bouwen voor Jezus, Mozes en Elia. Ook de kruisvaarders bouwden er eene kerk en een klooster. De Mohammedanen verwoestten een en ander. — Thans zijn er op den top nog vele ruïnen uit zeer verschillende tijden. Sommige zijn ingebouwd in nog bestaande gebouwen. Zoo in een R. K. klooster en in een Grieksch Kath. klooster met kerk. Beide houden haar plek voor de ware plek der Verheerlijking. Veel bedevaartgangers komen er. Men bestijgt in 2 uur den 562 Meter hoogen berg, die uit het Z. W. een halfkogel, uit het Noordwesten, dus uit Nazareth, een kegel schijnt en wier hellingen geheel beboscht zijn; met veel wild. — De Thabor ligt maar een goed uur van Nazareth af en kan dus aan Jezus zeer goed bekend zijn geweest. Naar dezen berg heeten zekere monniken „Thaborieten".

Thamar. I. Aartsvader Jakobs zoon Juda had een zoon Er. Deze huwde met eene Thamar uit Thimna, eene Philistijnsche stad. Toen Er kinderloos stierf, moest zijn broeder Onan volgens de wetten van het Leviraatshuwelijk (zie het artikel Huwelijk) met haar huwen, om voor Er nakroost te verwekken. Ook Onan stierf. Nu zeide Juda tot Thamar: Blijf weduwe tot mijn derde zoon, Sela, volwassen is. Maar heimelijk was hij van plan haar niet te doen huwen, daar hij Thamar voor eene onheilbrengende vrouw hield; Genesis 28 vers 1—11. — Thamar woonde nu weder in haars vaders huis. Toen ze zag dat Juda zijn woord niet hield, verkleedde zij zich als „gewijde vrouw" (dat is eene vrouw die zich bij eenen tempel ter eere van bijv. de godin Astarte prijs geeft; zie ook het artikel Schandjongen) en zette zich ergens neder waar Juda langs moest komen. Ze was gesluierd. Juda herkende haar niet. Hij had gemeenschap met haar voor den prijs van een bokje, doch gaf (daar hij dit niet bij zich had) zijn staf en zegelring met 't snoer waaraan dit om zijn hals hing te pand; vers 12—18. — Toen Juda nu door een vriend het bokje liet brengen en zijne eigendommen wilde terughebben, was de vrouw verdwenen. — Na 3 maanden bleek dat Thamar zwanger was. Haar schoonvader hoorde het en veroordeelde haar (als stamhoofd) om verbrand te worden. Toen ze weggeleid werd toonde ze staf, snoer en ring en zeide: bij den eigenaar ervan ben ik zwanger; vers 19—25. — Juda erkende zijne schuld, liet Thamar leven, hield geen gemeenschap meer met haar; vers 26. Maar of hij haar nu aan Sela gaf, wordt niet vermeld. — Thamar werd nu moeder van tweelingen, Zerah en Perez (vers 27—30), onder eene wonderlijke omstandigheid, die gij in het artikel Perez lezen kunt. — Perez was stamvader van koning David, van wien Jezus heet af te stammen. En zoo was Thamar een van Jezus' voormoeders; Mattheüs 1 vers 3. — Op overspel stond overigens geen verbran-

ding maar steeniging; zie dit artikel. — De naam Thamar beduidt: palm.

Thamar. II. Eene volle zuster van Absalom en dus eene dochter van David bij de koningsdochter Maächa; 2 Samuël 3 vers 3. Zij wordt het slachtoffer van een der hofkabalen waaraan die tijd zoo rijk was. Haar halfbroeder Amnon was tot ziek wordens verliefd op haar. Een vriend, Jonadab, wist hem een list aan de hand te doen waardoor het hem mogelijk werd haar met geweld te verkrachten. Dit staat uitvoerig in 2 Samuël 13 vers 1—14. Thamar had zich verzet. Zij had hem geraden haar bij den koning ten huwelijk te vragen. Een huwelijk met eene halfzuster was volgens jongere wetten (Leviticus 18 vers 9 en 20 vers 17) wel verboden, maar denkelijk oudtijds niet ongeoorloofd. Denk aan Abraham en zijne vrouw Sara, ook eene halfzuster van hem; zie het artikel Sara.

Na zijn gewelddaad ging Amnon Thamar even fel haten als hij haar vroeger liefhad. Hij joeg haar schandelijk weg, zette haar de deur uit. Thamar scheurde haar prachtig gewaad en ging schreiend heen; vers 15—19. Absalom nam haar in huis op, waar zij eenzaam wonen bleef; vers 20. Ze huwde dus niet. Of ze een kind kreeg lezen we niet. David was verontwaardigd maar deed zijn eerstgeborene Amnon geen kwaad. Absalom zon echter in stilte op wraak. Hij liet Amnon aan een maaltijd vermoorden; vers 23—29.

Toen Absalom later eene dochter kreeg noemde hij haar Thamar; Hoofdstuk 14 vers 27. Zeker ter eere van zijne ongelukkige zuster.

De naam Thamar beduidt: palm.

Thammuz. Ezechiël zegt in zijn 8ste hoofdstuk dat een geest hem, die in ballingschap in Babel woonde, bij een haarlok greep en „in goddelijke gezichten", dus in een vizioen, naar Jeruzalem bracht, waar hij door Israëlieten allerlei afgoderij zag plegen, zelfs in en bij den tempel. O. a. zag hij bij de Noordpoort van den tempel Thammuz beweenen; vers 14. Dit was een god, wiens dienst in Voor-Azië zeer verbreid was, en o. a. te Byblus (op de Phoenicische kust) bloeide. Men noemde hem ook Adoni, een Semietisch woord dat Heer beteekent. In Europa werd hij ook bekend onder den vergriekschten naam Adonis. Hij was de lentezonnegod, die ten onder ging door de zomerhitte. In de mythologie heet dit: Adonis werd door een everzwijn gedood. Venus, die hem om zijne schoonheid bemind had, wist bij de goden te bewerken dat hij de helft van het jaar uit de onderwereld op aarde mocht komen. Zijn dood en herleving werd jaarlijks met afwisselende rouw- en feestdagen gevierd. Vooral door vrouwen. Eerst beweenden ze in hartstochtelijke klaagzangen zijn dood, om den volgenden dag met uitbundige vreugde zijne herleving

te vieren. De Egyptenaren vierden zoo, door rouwen en op „den derden dag” door jubelen, het sterven en de wederlevendwording van den god Osiris. Met zulk sterven en opstaan van een god hangen ook de verhalen over sterven en opstaan van Jezus samen.

Tharsis. Zie Tarsis.

Thebez. Dit is de stad waar Abimélech stierf doordat eene vrouw hem een molensteen op het hoofd wierp; Richteren 9 vers 50 en 2 Samuël 11 vers 21. De plaats bestaat nog, heet Toebas en ligt een uur of 8 ten Z.Z.W. van het meer van Galiléa.

Thekoa. Zie Tekoa.

Theophilus. Dit is de man voor wien Lucas zijn Evangelie en zijn Handelingenboek geschreven heeft, om hem beter in te lichten dan tot dusverre mogelijk was; Lucas 1 vers 1 en 4 en Handelingen 1 vers 1. Hij wordt „hoogedele” of hooggeeërde genoemd (het „voortreffelijke” der Statenvertaling is minder juist), een titel die alleen aan zeer voorname menschen toekwam. Verder weten we niets van Theophilus. De naam beteekent: Godsvriend. Daarom meenen sommigen dat hier de godlievende lezer in het algemeen bedoeld is en dat het adresseeren van zijne geschriften door Lucas aan Godsvriend slechts eene literaire inkleeding is.

Thessalonica. Voorname stad aan de Macedonische kust. Thans Saloniki. „Thessalonica” beteekent: Overwinning op de Thessaliërs. Zoo heette n. l. eene dochter van Philippus van Macedonië naar wie de in 315 v. C. gestichte stad genoemd werd. Paulus bezocht haar op zijne tweede zendingsreis; Handelingen 17 vers 1—10. Hij was er wel een week of 3 (vers 2), immers disputeerde met de Joden op 3 sabatten in hunne synagoge. Sommigen, vooral vele vrouwelijke Jodengenooten (heidinnen die op zekere hoogte de Joodsche riten volgden) werden door hem overtuigd. De andere Joden waren daarover zóó vertoornd, dat zij oproer verwekten en de apostel met zijn vriend Silas vluchten moest. Zelfs tot in het naburige Beréa vervolgde men hen (vers 10—13). Aan de gemeente die intusschen te Thessalonica ontstond zond Paulus later twee brieven die nog over zijn.

Thessalonicenzen (Twee brieven aan de). Van Thessalonica moest Paulus vluchten; zie het vorige artikel. Hij reisde Zuidwaarts, naar Corinthe. Men vermoedt dat hij in deze stad, eenige maanden later, in het jaar 52 of 53, den eersten brief aan de Thessalonicenzen geschreven heeft, en dat deze behoort tot Paulus' oudste brieven. Ja, volgens sommigen is hij de alleroudste dien wij van hem bezitten. Indien dit zoo is, dan is dit stuk tevens het oudste geschrift van het gansche Nieuwe Testament. — De aanleiding tot het schrijven was voor den apostel de komst van zijn reisgenoot Timótheüs, die, uit Thessalonica tot hem

gekomen, hem allerlei had medegedeeld. Paulus gevoelde zich nu geroepen, zijne volgelingen te prijzen maar ook te vermanen.

Sommigen vinden den inhoud zoowel van dezen als van den tweeden brief in leerstellig opzicht minder belangrijk en twijfelen er aan of hij wel van Paulus zelven is. Vermoeiende vraagstukken, die wel nimmer zullen worden opgelost! M. i. is er volstrekt geen reden den brief voor onecht te houden. Bedenken wij dat Paulus niet alleen dogmaticus maar ook zendeling en mensch was! — De brief is met dien aan de Philippenzen de meest hartelijke dien we bezitten. Hij telt 5 hoofdstukken vol vermaningen. Schoon is de laatste helft van Hoofdstuk 5. Eigenaardig is het oordeel over de ontslapenen: Aan het einde der dagen zullen de gestorvenen en de dán nog levenden (waaronder Paulus zelf; Hoofdstuk 4 vers 17) tegelijk in de wolken worden opgenomen; vers 15—18. Paulus was toen nog betrekkelijk jong en hoopvol. Later, in 1 Corinthen 5 vers 2 twijfelt hij er aan of hij dit verschoond blijven van te sterven wel beleven zal. —

Nadat de apostel dezen eersten brief had verzonden, ontving hij van de Thessalonicenzers zulke goede berichten, dat hij hun nog een tweeden brief schreef. Men gist dat dit schrijven eenige maanden na het eerste, alzoo in het jaar 52, 53 of 54, eveneens uit Corinthe, is verzonden. Wonderlijk genoeg waarschuwt hij er hiervoor, dat het Wereldeinde *niet* spoedig komen zal; Hoofdstuk 2 vers 1—12. Daarom meenen sommigen dat deze brief onecht is, en na des apostels dood op zijn naam gesteld om het al te onstuimig verlangen naar Jezus' komst te beteugelen. Het is mogelijk. Maar het is even mogelijk dat Paulus in eene andere stemming was.

De brief telt slechts 3 hoofdstukken en behelst dankzeggingen, vermaningen en zegenbeden.

Theudas. Kort na Jezus' dood, dus in ± 30 of 33 n. C. stonden de apostelen te Jeruzalem voor het gerecht wegens hunne prediking van nieuwigheden. Een van de raadsheeren, Gamaliël (zie dat artikel), hield eene rede waarin hij vertelde van andere mannen die óók iets ondernomen hadden en wier werk vanzelf te niet gegaan was. Zoo Theudas; Handelingen 5 vers 36. — Van hem verhaalt Flavius Josephus dat hij in het jaar 44 eene oproerige schare om zich verzamelde. Hij trok er mede naar den Jordaan en beweerde dat die op zijn woord droog zou loopen om hem den overtocht te vergemakkelijken. De Romeinsche landvoogd Cuspius Fadus versloeg en doodde hem. — Daar dit feit echter minstens 10 jaar na Gamaliëls redevoering is geschied, heeft Lucas (de schrijver van het Handelingenboek) deze rede zeker niet goed weergegeven. Nog aannemelijker is dat Lucas haar geheel gefantaseerd heeft. Hij schreef zóó laat, dat hij Theudas (44 n. C.) en Judas den Galileër (6 n. C.) (zie vers 37) geheel

met elkaar verwart en van Judas die inderdaad ruim 30 jaar éérder dan Theudas optrad zegt dat hij láter optrad.

Thimna. Eene Philistijnsche stad waar Thamar, Ers vrouw, thuisbehoorde (Genesis 38 vers 12); en ook de eerste ongenoemde vrouw van Simson; Richteren 14 vers 1. Thimna lag in Z. W. Palestina.

Thirsa of **Thirza.** Oude stad in Midden-Palestina, reeds eene residentie van een der 30 kleine Kanaänietische rijkjes die Jozua veroverde; Jozua 12 vers 24; ± 1300 v. C. Toen in 943 v. C. Palestina in tweeën scheurde, vestigde Jerobeam, de vorst van het Noordrijk Israël, zich eerst te Sichem, daarna te Pnuël (1 Koningen 12 vers 25), doch ten slotte te Thirza; daar blijkt hij tenminste volgens 1 Koningen 14 vers 17 te wonen. Ook onder de volgende koningen (Nadab, Baëza, Ela, Zimri) bleef de stad residentie. Zimri regeerde er slechts 7 dagen. Toen belegerde generaal Omri haar. Zimri stak zijn paleis boven zich in brand en stierf. De stad werd ingenomen en zal bij die gelegenheid wel veel geleden hebben. Dit wàs in 895 v. C. Zie 1 Koningen 16 vers 15—20. Na 6 jaar bouwde Omri zich eene nieuwe residentie, Samaria, en Thirza daalde tot een gewone stad. Dat ze schoon was en bleef blijkt hieruit dat de dichter van het Hooglied de schoone bruid er mede vergelijkt; Hoofdstuk 6 vers 4. De naam Thirza kan „de welgevallige" beteekenen. — Sommigen meenen het in het even ten Noorden van den Ebal gelegene Talloeza terug te vinden.

Thisbe. Eene verder totaal onbekende plaats in het Overjordaansche, waaruit de profeet Elia afkomstig was, die daarom de Thisbiet heet; 1 Koningen 17 vers 1.

Thola. Een der Richteren Israëls in het Richterentijdvak dat van ± 1250—1050 v. C. geloopen heeft. Wij weten niets van hem dan dat hij 23 jaar lang zijn volk richtte; Richteren 10 vers 1.

Thomas. Een van Jezus' 12 discipelen. De Hebreeuwsche naam beteekent: tweeling. Hij wordt ook met den Griekschen naam van de zelfde beteekenis genoemd: Didymus. In het Evangelie van Johannes wordt hij eenige keeren sprekend ingevoerd, o. a. Hoofdstuk 11 vers 16, waar hij zich bereid toont met zijnen meester naar het vijandige Zuiden (Judéa) te gaan, om daar met hem te sterven. Maar het bekendst is wat van hem verhaald wordt in hoofstuk 20. Op den avond van den Opstandings-zondag was Jezus aan de discipelen te Jeruzalem verschenen (vers 19—23); Thomas was er niet bij en verklaarde later dat hij het niet geloofde, tenzij hij Jezus zelf zou zien en zijne wonden, en zijne hand daarin steken; vers 24 en 25. Daarom spreekt men van „ongeloovige Thomas". — Acht dagen later verscheen Jezus weder en noodigde Thomas uit zich te overtuigen; vers 26—29. Nu noemde hij den Verrezene met diepen eerbied zijn Heer en zijn God; vers 28.

Volgens de overlevering heeft hij later gepropageerd onder de Parthen en Indiërs en is er den marteldood gestorven. In elk geval zijn er in het Oosten Christenen geweest die zich Thomaschristenen noemden. Er moet vroeger ook een „Evangelie volgens Thomas" bestaan hebben.

Eigenlijk is het onbillijk om bij voorkeur Thomas „ongeloovig" te noemen. Volgens Marcus 16 vers 11 en 13 waren de andere discipelen even twijfelmoedig. Ja volgens Lucas 24 vers 11 vonden ze de bewering dat Jezus herleefd was „ijdel geklap".

Thorah. Het Hebreeuwsche woord voor de Wet (zie dat artikel).

Thummim. Zie Urim en Thummim.

Thyatira. Eene Macedonische volksplanting en stad in het Klein-Aziatische gewest Lydië. De purperverkoopster Lydia (zie dat artikel) was er van afkomstig. Er was reeds vroeg eene Christengemeente. Aan haar zijn de woorden Openbaring 3 vers 18—29 gewijd. Er blijkt uit dat er nog veel afkeurenswaardigs in haar midden plaats vond. O.a. „ontucht", waarmede wel het volgen van valsche leer bedoeld zal zijn. Men volgde er eene vrouw Izébel, misschien een soort van profetes die tot afgoderij verleidde.

Tiberias. Een van de steden aan de Westzijde van het meer van Galiléa; nimmer wordt vermeld dat Jezus het bezocht. Het wordt alleen in Johannes 6 vers 23 vermeld. 't Was in Jezus' dagen eene nieuwe stad, gesticht door Herodes Antipas (zie dat artikel), naar zijn superieur, keizer Tiberius, „Tiberias" genoemd, en tot zijne (Herodes') residentie gemaakt, daar het midden in zijn gebied lag, dat bestond zoowel uit Galiléa als uit het Overjordaansche. Het was prachtig versierd, o. a. met een paleis en amphitheater met Heidensche versieringen. Tijdens den opstand der Joden tegen de Romeinen in 68 n. C. werd de stad gecommandeerd door den bekenden Flavius Josephus (zie dat artikel) die haar aan Vespasianus overgaf en haar alzoo van den ondergang redde. Zoo bleef ze gespaard en was het mogelijk dat het Sanhedrin er zich na de verwoesting van Jeruzalem (in 70 n. C.) vestigde. Joodsche geleerden verzamelden er zich. De Talmud (zie dat artikel) is er dan ook voor een groot deel ontstaan, en daarom is Tiberias ook thans nog voor vele Joden eene heilige plaats. De thans gebruikelijke vocalisatie van den Hebreeuwschen bijbel is er in de 6de eeuw ontstaan. En de stormen der kruistochten hebben niet verhinderd dat de Joodsche geleerdheid en de Talmudstudie er tot op heden gebleven is. Ook de beroemde Maimonides (zie het artikel Talmud) woonde er, en zijn graf bestaat nog, 5 minuten buiten de stad.

Tegenwoordig heet de stad Tabarije, is eene districtshoofdplaats, telt 7500 inwoners (waarvan $^3/_4$ Joden, met 7 synagogen,

1600 Mohammedanen en 260 Christenen), heeft een Duitsch hotel, een Engelschen dokter, een R. K. klooster, moskeën, kerken, post, telegraaf, een bank, enz. Zij is berucht om hare vlooien en de Arabieren zeggen dat er de koning der vlooien woont (Baedeker).

Naar Tiberias heet het meer waaraan het ligt: Het meer van Tiberias.

Tiberias (Het meer van). Ook wel: meer van Gennesareth, meer van Galiléa; zie die artikelen. In het Nieuwe Testament heet het voortdurend een „zee"; in het Oude Testament (o. a. Numeri 34 vers 11 „het meer Kinnerreth" (of Kinnerooth). De naam „Gennesareth" hangt zonder twijfel met Kinnereth (of Kinnerooth) samen. „Kinnereth" (of Kinnerooth) is het oorspronkelijke; het stamt van het woord kinnoor = harp of cither. Het meer heeft een onregelmatigen vorm die wat op een harp of citer gelijkt.

Het is 21 Kilometer lang en op z'n breedst 12 K.M. De oppervlakte is 208 M. boven den zeespiegel. De grootste diepte is 48 Meter. In den drogen tijd minder. Het schoone bekken met de omringende vlakke heuvelen en weinige dorpen maakt een vriendelijken indruk. Het water is vischrijk; en wordt algemeen gedronken, behalve $^1/_2$ uur ten Z. van Tiberias waar heete naar zwavel riekende bronnen in het meer loopen en waar van ouds baden voor rheumatische menschen waren en nog zijn. Vroeger werd het druk door visschers bevaren; nu niet veel meer.

Het meer is in zekeren zin het beroemdste ter aarde, omdat Jezus er tijdens zijn openbaar leven aan woonde, te Kapérnaüm. Hij had onder de visschers die het bevoeren zijne discipelen, o. a. Petrus en Andréas (Mattheüs 4 vers 18) en Johannes (vers 21). Zelf voer hij er dikwijls op. De storm op zee dien hij bedwong, het wandelen op het water,.... al deze verhalen spelen op dit meer. Zelfs na zijnen dood verschijnt hij wederom aan den oever; Johannes 21 vers 1. Om deze geheiligde herinneringen bezoeken vele Christenen zijne oevers.

Tiberius. Allerwreedste en schandelijkste keizer van Rome van 14—37 n. C. Wreede en slechte landvoogden zond hij naar Palestina, o. a. Pilatus. Een gunsteling van hem was Herodes Antipas die ter zijner eere Tiberias (zie dat artikel) bouwde. Onder Tiberius stierven Johannes de Dooper en Jezus. Volgens de Apocryphe boeken des Nieuwen Testaments heeft Pilatus een verslag van Jezus' rechtsproces aan Tiberius verzonden. In dat geheel legendair verhaal speelt de keizer ook een rol; zie het artikel Pilatus.

Toen Jezus sprak „geeft den keizer wat des keizers is" (Mattheüs 22 vers 21; Marcus 12 vers 17; Lucas 20 vers 25) sloeg dit op Tiberius. Jezus was Tiberius' onderdaan.

Tibni. Een tegenstander van Omri vóór het dezen gelukte de geheele koninklijke macht over Israël in handen te krijgen; zie het artikel Omri. Vier jaar lang, van 895—891 maakt hij het (volgens de Septuaginta samen met zijn broeder Joram) Omri moeilijk. Eerst toen stierven Tibni en Joram „op den zelfden dag". Dus denkelijk in een veldslag. Verder weten wij niets van Tibni. Lees 1 Koningen 16 vers 21 en 22.

Tien geboden. Deze staan in Exodus 20 en in Deuteronomium 5. Echter niet geheel gelijkluidend. O. a. wordt het sabbathsgebod verschillend gemotiveerd; vergelijk Exodus 20 vers 8—11 met Deuteronomium 5 vers 12—15. De lezing van Exodus is naar men zegt de oudste. Beide hebben in het Oude Testament den schijn van door Mozes te zijn gegeven, die ze op den berg Sinaï van God ontving; dit moet dan ± 1300 v. C. zijn geweest. In werkelijkheid valt de codificatie (het in den tegenwoordigen vorm neerschrijven) van de Tien geboden in de 8ste en 7de eeuw v. C. Maar de geestelijke inhoud is véél ouder, is oeroude stof. Reeds in de wetten van Hammoerabi van Babylon (± 2200 v. C.) komt de hoofdinhoud der Tien geboden voor.

Zij heeten van ouds „de decaloog" = de 10 woorden. Volgens sommigen zijn het er eigenlijk 11, want ook Exodus 20 vers 2 en Deuteronomium 5 vers 6 is een afzonderlijk „woord" en moet volgens hen medegeteld worden. Hoe het zij, dit is geen gebruik. Exodus 20 vers 2 en 3 en Deuteronomium 5 vers 6 en 7 gelden voor het eerste gebod. Althans bij de Grieksch-Katholieken en alle van Calvijn afstammende kerken. De Lutherschen en Roomsch-Katholieken hebben eene andere verdeeling en telling. Zij rekenen Exodus 20 vers 2—6 en Deuteronomium 5 vers 6—10 wat volstrekt niet onredelijk is, tot één gebod, maar splitsen nu, om het getal 10 te behouden, het laatste gebod in tweeën. De Joden doen wederom anders.

Tien plagen. Het Hebreeuwsche woord dat met „plaag" vertaald is, beteekent eigenlijk *slag*. Ramp waarmede God een persoon of volk tuchtigt of beproeft. De klassieke „plagen" zijn de 10 waarmede Mozes de Egyptenaren „plaagde" om hun pharaö te dwingen de Israëlieten uit zijne slavernij te ontslaan en hen naar Kanaän te laten trekken. De plagen zijn: *1*. Het water van den Nijl veranderd in bloed; *2*. Nijl en land wemelen van kikvorschen; *3*. muggen over geheel Egypteland; *4*. steekvliegen; *5*. veepest; *6*. uitslag; zweren; *7*. zware hagel; *8*. sprinkhanen; *9*. duisternis (vandaar de spreekwijze „Egyptische duisternis"); *10*. alle eerstgeborenen sterven. Men kan er van lezen in Exodus 7 vers 14 tot 12 vers 30. Zie verder het artikel Mozes.

Tienden. De Oudtestamentische voorstelling is, dat Jehovah het land Kanaän aan 't volk Israël gegeven heeft, en dat dit volk zulks erkent door Hem jaarlijks het tiende deel van de vrucht

des lands aan te bieden; Deuteronomium 26 vers 1—11. Het was dus eene erkenning van 's menschen afhankelijkheid van God. Ook van rund- en kleinvee moest elk tiende dier „dat onder den staf van den herder doorging om geteld te worden" Jehovah heilig zijn; zie Leviticus 27 vers 32. Of ieder zich daar steeds aan hield is de vraag. In Jezus' dagen oordeelden nauwgezette vromen dat zelfs van de geringste groenten, als dille, komijn en munte (zie die artikelen) de Tienden moesten worden opgebracht. — In het algemeen bestonden tienden zeker reeds in den voortijd. Later waren er bij den tempel te Jeruzalem bergplaatsen voor gemaakt. Ze dienden tot onderhoud van Levieten, priesters, maar ook van weduwen, weezen en vreemdelingen; Deuteronomium 26 vers 12—14. Overigens bestaan er nog vele wetsartikelen over in het Oude Testament, over welker bedoeling men het niet steeds eens is.

Bij sommige Christelijke secten geeft men nog heden het 10de deel van zijn geldelijk inkomen aan de kerk. Bij alle oude volken komen tienden voor.

In Samuël 8 vers 15 en 17 dreigt Samuël dat de koning, dien de Israëlieten begeeren, van zijn kant ook tienden zal heffen. Of dit in dezen vorm werkelijk geschied is, wordt niet vermeld.

Het geven of opeischen van $^1/_{10}$ van zekere vrucht noemt men „vertienen"; zie Mattheüs 23 vers 23 en Lucas 31 vers 42.

Tiglath-Pileser. Zie Pul.

Tigris. Zie Hiddekel.

Timmerman. Volgens de gewone vertalingen was Jezus' vader, en ook hij zelf, een timmerman; Mattheüs 13 vers 55 en Marcus 6 vers 3. In het oorspronkelijke Grieksch staat: tektoon, wat samenhangt met teichos = muur. Misschien is dus niet zoozeer een timmerman als wel een bouwkundige bedoeld.

Timotheüs. Toen Paulus zijne tweede zendingsreize begon, vond hij te Lystra in Klein-Azië een „discipel" (= een Christen) met name Timotheüs. Zijn vader was een „Griek" (= een Heiden). Zijne moeder eene geloovige Jodin; Handelingen 16 vers 1. Volgens 2 Timotheüs (maar deze brief is volgens de meeste tegenwoordige geleerden onecht) 1 vers 1 en 3 vers 15 had hij van zijne moeder Eunice en zijne grootmoeder Loïs eene godsdienstige opvoeding genoten en was hij reeds vroeg met het Oude Testament bekend gemaakt. Paulus raakte met hem bevriend. Men sprak veel goed van hem en de apostel nam hem op zijn propagandatocht mede; Handelingen 16 vers 2 en 3 Maar eerst, staat er, besneed hij hem, om de Joden een genoegen te doen. Dit achten wij niet zeer waarschijnlijk; zie Galaten 2 vers 3 en 4.

Sedert zien wij Timotheüs telkens in gezelschap van Paulus op zijne reizen, ook op zijne laatste reis naar Jeruzalem; Handelingen 20 vers 4 en 5. Zeker is hij hem ook daar na zijne gevangen-

neming getrouw gebleven, en hem naar Rome gevolgd. Tenminste verscheidene brieven, welke Paulus vandaar uit zijne gevangenschap schreef, werden ook mede uit naam van Timotheüs verzonden (Philippenzen 1 vers 1; Colossenzen 1 vers 1. Philémon 1 vers 1). De latere kerkelijke overlevering noemt hem den eersten bisschop van Ephese (1 Timotheüs 1 vers 3) en verhaalt dat hij den marteldood gestorven is.

Waren de Timotheüsbrieven maar echt, dan wisten we nog meer van hem. Daar blijkt dat er eene diepe vriendschap tusschen hem en Paulus bestond. Deze noemt hem zijn zoon, zijn broeder, zijn medearbeider. Daar blijkt dat hij nog jong was (1 Timotheüs 4 vers 12), dat hij zwak van gezondheid was (1 Tim. 5 vers 23), dat hij door handoplegging door Paulus zelven was ingewijd in zijne bediening (1 Tim. 4 vers 12 en 2 Tim. 1 vers 6), dat hij voor vele getuigen eene goede belijdenis had afgelegd (1 Tim. 6 vers 12), enz enz.

Timotheüs (Eerste brief van). Over Timotheüs zie het vorige artikel. Aan hem was de herderlijke zorg van de Christengemeente te Ephese in Klein-Azië opgedragen. En Paulus gevoelde zich geroepen, zijn jongen vriend allerlei goede raadgevingen te geven voor zijn herderlijk ambt. Zoo ontstond deze brief, die daarom een herderlijke of pastorale brief wordt genoemd, evenals de tweede aan Timotheüs en die aan Titus. Men weet niet wanneer en uit welke stad dit schrijven is verzonden.

Aan de echtheid, zoomede aan die van de twee andere genoemde herderlijke brieven, twijfelen velen. Men vindt dat de stijl dezer verhandelingen nuchterder en minder enthousiast is dan die van Paulus. Maar (zou men kunnen vragen), kan dit niet liggen aan Paulus' leeftijd? Toen hij ouder werd en gevangen zat, kan hij bedaarder geworden zijn. — Wel kan men zeggen dat de brief, door allerlei toespelingen op gevestigde gemeentetoestanden, den indruk maakt van vrij laat geschreven te zijn. Evenwel: *hoe* laat? Ook de stichter van het Leger des heils schreef over gevestigde toestanden van zijn leger, 't welk in één menschenleeftijd is gesticht èn gegroeid èn gevestigd. Uit dat oogpunt beschouwd kan dus de brief zeer goed van Paulus zelven zijn.

Sommigen meenen echter dat een echt briefje van Paulus de kern is van eene later daaromheen vervaardigde verhandeling: onzen eersten Timotheüsbrief. Als dat echte stukje beschouwen ze dan Hoofdstuk 1 vers 18—20. En zulke mededeelingen als Hoofdstuk 4 vers 23 en 2 Timotheüs 4 vers 13 en 14. Het kan niet genoeg gezegd worden hoe onzeker dergelijke theorieën zijn. Want welk eene zonderlinge veronderstelling is dat toch: dat namelijk een later levend mensch allerlei verspreide stukjes uit een particulieren brief van Paulus zou hebben gebruikt als kernen om daaromheen eene verhandeling te fabriceeren! Toch

houden velen vol dat de pastorale brieven dateeren van ± 100 n. C. 1 Timotheüs telt zes hoofdstukken. Beroemd is de beschrijving van den goeden opziener; Hoofdstuk 3 vers 1—7.

Timotheüs (Tweede brief aan). Zie eerst de beide vorige artikelen. Dezen tweeden brief schreef Paulus eveneens om zijnen jongen vriend te Ephese in zijn moeielijk (opzieners- of bisschops) ambt goeden raad te geven, en tevens om hem te verzoeken over te willen komen. Paulus was toen namelijk een gevangen man, hoogstwaarschijnlijk te Rome, en wel kort nabij zijnen marteldood, hetwelk men opmaakt uit de bekende aandoenlijke woorden Hoofdstuk 4 vers 6—8; alzoo zou dit het laatste schrijven zijn dat wij van zijne hand bezitten. Zie echter wat betreft de echtheid, ook van dit schrijven, het vorige artikel.

Uit den aard der zaak bevatten de beide Timotheüsbrieven vooral vermaningen. Dogmatische uiteenzettingen komen er niet in voor. 2 Timotheüs telt slechts 4 korte hoofdstukken. Hoofdstuk 4 vers 13 wijst op een geregelde reisgelegenheid in de Oudheid.

Thiphsah. Volgens 1 Koningen 4 vers 24 strekte Salomo's rijk zich uit tot Thipsah. Dit lag aan den middelloop van den Euphraat en was een handelsmiddelpunt. Wegen uit het Westen (Hamath) en Zuidwesten (Damascus, Egypte) voerden over Thiphsah naar Babylon. De stad heette bij de latere Romeinen Thapsacus.

Tirhaka. Toen in 701 v. C. de Assyrische koning Sanherib Judéa ten deele veroverde en Jeruzalem opeischte (2 Koningen 18 vers 13 tot 19 vers 7) vernam hij, in Libna in Zuidwest-Palestina vertoevende, dat Tirhaka tegen hem optrok; 2 Koningen 19 vers 9. Tirhaka wordt „een koning van Ethiopië" genoemd. Inderdaad was hij 'n uit een Ethiopisch geslacht stammend koning van Egypte. Zijn naam komt op Egyptische bouwwerken voor en wordt in Assyrische handschriften genoemd. — Toen Sanherib van dezen nieuwen vijand hoorde, liet hij nog eens Jeruzalem opeischen, ten einde, als het zich overgegeven had zonder vijand in den rug Zuidwaarts tegen Egypte (Tirhaka) op te trekken. De opeisching had echter geen succes; 2 Koningen 19 vers 9—34. — Wat er toen gebeurd is wordt verschillend verhaald. De bijbel verhaalt in 2 Koningen 19 vers 35 en 36 dat een Jehovah-engel van Sanheribs leger (dat in Zuidwest-Palestina gelegerd was?) 185000 man „sloeg." Herodotus echter vertelt dat tallooze muizen de pezen der „bogen" en de riemen der „schilden" (2 Koningen 19 vers 32) van Sanheribs leger doorknaagden. En dat dit geschiedde bij Pelusium (in het uiterste N.O. van Egypte). Allicht vergist Herodotus zich. De muis was vanouds het zinnebeeld van de vernielende pest. Er zal pest bedoeld zijn. — Sanherib moest toen aftrekken en Tirhaka bleef meester van het

terrein. Herodotus verhaalt dat er nog in zijne dagen (± 450 v. C.) een steenen standbeeld van Tirhaka (dien hij Sethos noemt) bestond, met een muis in de hand en met dit bijschrift: „Al wie mij ziet, vereere de goden." Volgens Assyrische opschriften werd deze echter later toch door de Assyriërs verslagen. — Volgens de berichten der Ouden moet Tirhaka een luisterrijk vorst zijn geweest.

Titus. I. Een jongere vriend van den apostel Paulus, van Heidensche afkomst (Galaten 2 vers 3). Paulus nam hem bij zekere gelegenheid mede naar Jeruzalem, waar conservatievere Christenen wilden dat de jonge man alsnog besneden zou worden, wat Paulus verhinderde; vers 1 en 3. Hij schijnt op diens zendingsreizen een voortdurende metgezel en helper te zijn geweest; 2 Corinthen 8 vers 23. Als de apostel zelf niet kon gaan zond hij zijn vriend Titus; tot twee maal toe naar Corinthe; 2 Corinthen 7 vers 6, 7, 13 en 14; en 8 vers 6, 16 en 17. — Indien de brief aan Titus echt is (wat echter de meesten loochenen) dan is Titus door zijn vriend over de gemeenten van Creta gesteld; zie het artikel Titus (Brief aan). De overlevering wil dan ook dat hij daar als bisschop in hoogen ouderdom stierf. — Indien de Tweede Timotheüsbrief echt is, dan heeft Titus een tijd lang te Rome Paulus in zijne gevangenschap gezelschap gehouden, doch is later afgereisd naar Dalmatië; 2 Timotheüs 4 vers 10. —

Het is jammer dat wij van die eerste ijveraars des Christendoms zóó weinig weten, dat de meesten voor ons bleeke figuren blijven.

Titus. II. In den bijbel niet genoemd wordt een Titus, zoon van Vespasianus die in 68 n. C., bij gelegenheid van den opstand der Joden, naar Palestina gezonden werd om dien te onderdrukken. Toen Vespasianus onder de krijgsbedrijven tot keizer van Rome benoemd werd, volgde Titus hem in Palestina op. Deze is het die Jeruzalem heeft ingenomen en verwoest. Vergeefs beproefde hij den tempel te redden. De senaat te Rome stond hem toe aldaar een triomftocht te houden, waarin de buit (o. a. de gouden zevenarmige kandelaar en de toonbroodentafel uit den Tempel) werd rondgedragen. Dit is in steen afgebeeld in den ter herinnering van dien triomftocht gebouwden Triomfboog van Titus, die heden nog te Rome staat.

Titus (Brief aan). Deze brief heet door den apostel Paulus geschreven aan zijn jongeren vriend Titus, toen hijzelf (Paulus) wellicht ergens in Noord-Griekenland rondreisde. In Hoofdstuk 3 vers 12 verzoekt hij tenminste Titus bij zich te Nicópolis te komen. Nu waren er verscheidene steden van dien naam. De bekendste lag in Noord-Griekenland, en die is allicht bedoeld. Tituszelf was bij de gemeenten op het eiland Creta bezig met herderlijk werk. De apostel geeft hem daartoe in zijn brief allerlei raad-

gevingen. Daarom wordt deze evenals de brieven aan Timotheüs een pastorale of herderlijke genoemd. Zie het artikel Timotheüs (Eerste brief aan).

Intusschen meenen vele geleerden dat de brief aan Titus lang na Paulus is geschreven, bijv. in het jaar 100 n. C. of nog later, en in het algemeen gericht is tot herders van gemeenten. Zulke vraagstukken zijn nimmer goed op te lossen. De brief bevat drie korte hoofdstukken; het bekendst is de beschrijving van een goed opziener (bisschop) in Hoofdstuk 1 vers 7, 8 en 9. De speciale groeten aan het slot doen toch wel degelijk aan een echten brief denken.

Tob. Dit is de landstreek waarheen Jephta vluchtte, toen hij als onecht geboren man door zijne landgenooten verdreven was. Tob ligt vlak ten Noorden van Palestina, aan de Zuidelijke helling van den Antilibanon. Jephta verzamelde er eene bende; Richteren 11 vers 1—3. Dat Tob ook onder David eerst nog niet onderworpen was, blijkt uit 2 Samuël 10 vers 6 en 8, waar Tob een eigen koning heeft die als een van Davids vijanden tegen hem ten strijde trekt, doch wordt verslagen. Tob werd toen aan David onderdanig; vers 19. De inwoners heeten daar Arameërs = Syriërs.

Tobia. Een van de tegenstanders van Nehemia toen deze de muren van Jeruzalem weder wilde opbouwen; Nehemia 2 vers 10 en 19; 4 vers 3 en 7; 6 vers 1, 12 en 14. Hij wordt in de 2 eerstgenoemde teksten „de Ammonietische dienaar" genoemd. Dit is: de onderstadhouder van den koning van Perzië over Ammon dat naast Judéa lag. Hij vreesde denkelijk zijne macht te zien verminderen als Jeruzalem weder sterk werd. Bekend is zijn spot met den nieuwen muur in Hoofdstuk 4 vers 3: als een vos er overheensprong zou hij scheuren. Zie over zijne vijandige handelingen in bondgenootschap met Gesem en Sanballat het artikel Sanballat. Daar hij zoowel als zijn zoon met Joodsche vrouwen gehuwd waren, had hij vele Joodsche connecties en kon door middel van brieven tegen Nehemia stoken; Hoofdstuk 6 vers 17—19. Tijdens een verlof en afwezigheid van den laatste van Jeruzalem nestelde Tobia zich zelf met vergunning van den met hem verwanten hoogepriester in een van de den tempel omringende groote vertrekken. Toen Nehemia terug kwam liet hij hem er echter weder uitzetten, hem en zijne meubelen; Hoofdstuk 13 vers 4—9.

Tobia, Tobias of **Tobit.** Deze namen worden in de praktijk met elkander verward. Eigenlijk heet in het oorspronkelijke Grieksch dit bekendste der apocryphe boeken des Ouden Testaments „Tobit". En evenzeer de oude man die er een van de beide hoofdpersonen is. Zijn zoon, de andere hoofdpersoon, heet er Tobias. Toob-jah (Tobia) beteekent: Goedheid van Jah = Goed-

heid van Jehovah. Vergriekscht is dit: Tobias. Het Hebreeuwsche woord Tobit beteekent eenvoudig: goedheid. Wij zullen naar het gewone gebruik beide personen Tobias heeten maar ze ter onderscheiding den Oude en den Jonge noemen. Het 14 hoofdstukken tellende romantische verhaal (dat gewoonlijk ook het boek Tobias genoemd wordt) verplaatst ons onder de ballingen die in of voor 722 v. C. uit Noord-Palestina naar Assyrië werden vervoerd.

De oude Tobias, evenals zijne vrouw Anna braaf en getrouw aan den godsdienst der vaderen, woonde als balling te Ninevé, waar hij als koopman tot rijkdom en aanzien geraakte. Hij hield zich aan de Joodsche spijswetten. Hij werd hofleverancier. Op een zijner handelsreizen kwam hij te Rages in Medië, waar eveneens Israëlietische ballingen woonden. Aan een van hen, Gabaël, zeker een bankier, gaf hij 10 talenten zilver te bewaren. Weder thuis gekomen besteedde hij veel geld voor arme menschen. Intusschen kwam er een ander vorst (Sanherib) op den troon van Assyrië. Deze vorst handelde willekeurig. Tobias' lot veranderde. Om liefdediensten aan zijne rasgenooten bewezen, werd hij vervolgd; hij verloor have en goed en hield alleen vrouw en zoon over. Toch liet hij dien zoon nog eten brengen aan nog armere menschen.

Op zekeren Pinksterdag vernam hij dat een Isaëliet was vermoord en onbegraven op straat lag. Hij sprong van den maaltijd op en begroef het lijk. Nu onrein geworden, sliep hij, om zijn huis niet te verontreinigen, in een bouwvallig aanbouwsel. Hier bleken musschen te huizen. Een dezer diertjes wierp, terwijl de man op bed lag, zijne uitwerpselen juist in zijn oog. Doktershulp baatte niet en de grijsaard werd blind. Zijne vrouw moest nu den kost verdienen met handwerken.

In zijne ellende zond de oude Tobias een gebed op tot God. En in dit zelfde oogenblik geschiedde dit ook in de verre stad Ecbatana, ook door iemand die in treurigheid zat, namelijk door eene zekere Sara, eene bloedverwante van Tobias. Sara werd namelijk door een boozen geest bemind, die elken bruidegom van haar in den huwelijksnacht uit jaloerschheid doodde; zie de artikelen Sara en Asmodi. — God besloot nu om den engel Raphaël te zenden, ten einde zoowel den armen Tobias als de schoone Sara te helpen.

Een onbeholpen trek in het verhaal is, dat de oude man in zijne armoede thàns pas bedenkt dat hij nog 10 talenten zilver (ruim *f* 40.000!) bij Gabaël te Rages heeft liggen. Hij draagt zijn zoon op, naar Medië te reizen om het te halen. De engel Raphaël biedt zich onder den naam van Azarias (Azarja) aan als gids. Men maakt eene overeenkomst wat het gidsenloon betreft en reist af, van een hond vergezeld. s' Avonds komt men aan de rivier de Tigris. (Deze trek bewijst dat de schrijver in dat land niet thuis was. De Tigris immers moet men niet overtrekken als men van Ninevé

naar Medië reist). Als de jonge Tobias zich in de rivier baadt, schiet een groote visch toe. De verschrikte jongeling grijpt op bevel van Raphaël-Azarja het beest en snijdt hem hart, lever en gal uit, om die te bewaren. Want de rook van hart en lever van den wondervisch verdrijft den duivel en de gal geneest blindheid.

Bij Ecbatana, de hoofdstad van Medië en nog 10 dagreizen van Rages (zie dat artikel) gekomen, vertelt Raphaël den jongeling hoe daar zijn mooie nicht Sara woont, een rijke erfdochter, die hij volgens de familiewetten van dien tijd gerechtigd was te huwen. Tobias is echter bevreesd door Asmodi (zie boven) gedood te worden. Raphaël wijst hem op de wonderkracht van de verworven vischingewanden. Te Ecbatana gekomen worden ze door Sara's vader Raguël met gastvrijheid ontvangen. Weldra komt het tot een bruiloft. In den bruidsnacht vlucht de duivel voor den rook van hart en lever. Tobias blijft leven, en zendt gedurende de langdurende bruiloft Raphaël naar Gabaël om de 10 talenten te halen en hem tevens alsnog ter bruiloft te noodigen.

Als eindelijk het feest is afgeloopen, vertrekt de jonge Tobias met vrouw, verkregen rijkdommen, Raphaël en hond weder naar huis naar zijne ouders die zeer ongerust geworden zijn. Met behulp der vischgal geneest de jonge den ouden Tobias. Men viert nog 7 dagen feest. De vader wil Raphaël goed beloonen. Deze echter zegt dat hij een engel is en verdwijnt. De oude Tobias houdt een lang gebed. En het verhaal eindigt daarmede dat de grijsaard in hoogen ouderdom zijne kinderen voor 't laatst goeden raad geeft, o. a. aanraadt naar Ecbatana te verhuizen, daar Ninevé zal verwoest worden. Hij sterft op 158 jarigen leeftijd, wordt plechtig begraven. Ook de moeder sterft. De jonge Tobias verhuist met vrouw en kinderen naar Ecbatana, begraaft er zijne schoonouders, en sterft zelf ten slotte hoogbejaard. Ziedaar eene sympathieke Joodsche familiegeschiedenis.

Men weet niet wie de schrijver er van is, noch in welk land hij woonde, noch in welke taal hij oorspronkelijk schreef (in het laat-Joodsch danwel in het Grieksch), noch in welke eeuw hij leefde. Doch denkelijk in een van de 2 laatste eeuwen voor Christus. De auteur is niet goed op de hoogte met allerlei regeerende koningen en blijkt ook daardoor later te hebben geleefd.

Het boek Tobias was onder onze voorvaderen zeer populair. Tallooze keeren ontleenden bijv. schilders er stof voor hunne schilderijen aan. Zoo vooral Rembrandt.

Toï. Koning van Hamath; zie dat artikel.

Tollenaar. Letterlijk: iemand die de tol of de belasting int. De Romeinen beschouwden hunne wingewesten als bronnen, waaruit zooveel mogelijk belasting moest geput worden. Daartoe verpachtten ze, telkens voor 5 jaar, aan den meestbiedende, het bewerken van zulk een wingewest. Palestina was er een van.

Pachters waren meestal Romeinsche ridders of vereenigingen van hen. De tolpachters heetten publicani. Ze richtten overal in het wingewest tolhuizen of tolstations op en plaatsten daarin lagere ambtenaren, tolheffers. Het zijn dezen die met het volk te maken hadden en die als handlangers van de Romeinen in Palestina algemeen veracht en gehaat waren. Het waren meest vreemdelingen. Leende een Jood er zich toe dan werd hij uit de Joodsche kerkelijke gemeenschap gebannen.

Het waren niet de beste elementen die zich leenden tot dit tolheffen, dat vaak in afpersing ontaardde. Vandaar dat in de dagen van het Nieuwe Testament tollenaren met zondaren en ontuchtige vrouwen op één lijn worden gesteld. Bekend is dat Jezus juist hun omgang zocht, uitgaande van de stelling dat deze kranken den medicijnmeester het meest van noode hadden, en dat elk tollenaar, al was hij geestelijk als een geknakt riet, niet door verachting verder moest worden verbroken, maar door liefde juist opgericht. — De bekendste met name genoemde tollenaars zijn Mattheüs, die een van Jezus' 12 discipelen werd; Mattheüs 9 vers 19. En vooral Zacchaeus, die te Jericho in een boom klom om hem te zien, bij wien Jezus in huis ging en die zich bekeerde; Lucas 19 vers 1—10. De gelijkenis van den pharizeër en den tollenaar staat Lucas 18 vers 9—14. In het Nieuwe Testament spelen de tollenaars le beau rôle.

Tongen (Spreken in). Zie Taal.

Toonbrooden. Bij vele oude en ook nog hedendaagsche volken (bijv. op Java) zet men spijs neder voor de goden of geesten, opdat die er (meestal des nachts) de essence van kunnen genieten. Lees het artikel Bel. Vergelijk het „plengen" der Romeinen en Grieken; en het werpen van 't eerste hapje van den maaltijd op het haardvuur. — Uit zulken gedachtengang is zeker ontstaan het oeroude Israëlietische gebruik der toonbrooden. Elken sabbath werden er 12 (voor elken stam Israëls één) in 2 rijen neergelegd op een met goud overtrokken accaciahouten tafel in het Heilige, d. i. in het midden van den Tempel te Jeruzalem. De brooden waren ongezuurd. (Er naast stonden kroezen wijn). Na een week werden ze weggenomen en door de priesters verorberd; en werden er weder nieuwe neergelegd. De beroemde Toonbroodentafel is bij de verovering van Jeruzalem door de Romeinen in 70 n. C. naar Rome medegenomen als buit, en nauwkeurig (tot op den dag van heden!) afgebeeld op den triumfboog van Titus; zie het tweede artikel Titus. Later is hij door Genserik, den koning der Vandalen, naar Africa gesleept. Men zegt: nog later door Belisarius naar Constantinopel; vanwaar hij weder in Jeruzalem moet zijn teruggekeerd. In elk geval is hij thans verdwenen.

Het Hebreeuwsche woord voor „Toonbrood" beteekent letterlijk „brood des aangezichts", namelijk brood dat voor het aan-

gezicht van God ligt. De latere Joden geloofden natuurlijk niet meer dat God er van genoot, maar vergeestelijkten de beteekenis alzoo: Het brood beeldt af de geestelijke spijze, de goede werken („Mijne spijze is, dat ik doe den wil Desgenen die mij gezonden heeft"; Johannes 4 vers 34) welke Israël voortbrengt en zijnen God vertoont.

De Toonbroodenwet staat Leviticus 24 vers 5—9. De Leidsche vertaling zegt niet dat ze in twee rijen lagen maar op twee stapels.

De toonbrooden kwamen ook in het oude Babylon voor.

Toonbroodentafel. Zie Toonbrooden.

Topaas. Een zoogenaamd halfedelgesteente. Het is bergkristal of gekristallizeerd kiezelzuur met min of meer ijzer er door, waardoor de steen geel of bruin is. Hij komt o. a. voor onder de 12 steenen die den borsttasch (zie het artikel Borstlap) des hoogepriesters versierde (Exodus 28 vers 17). Ook een van de 12 fundamenten van het hemelsche Jeruzalem is van topaas; Openbaring 21 vers 20.

Tophet. Dit beteekent: brandplaats. Het is de plek even buiten den Zuidmuur van Jeruzalem waar het Molochbeeld stond aan hetwelk kinderen werden geofferd. Zie het artikel Hinnom. Jezaja 30 vers 33 spreekt van een tophet met een houtmijt. Overigens weten wij niet hoe de plek was ingericht.

Toren. Met een toren bij een wijngaard (Mattheüs 21 vers 33 en Marcus 12 vers 1) kan òf bedoeld zijn een houten stellage, waarop een wachter stond om de vogels te verjagen, òf een wachtershuisje, òf nog iets anders. In het Nieuwgrieksch verstaat men namelijk onder een purgos (toren) eene boerderij van meer dan één verdieping, waarin onderin de wijnpers. Zulke „torens" zijn er thans nog.

Toren van Babel. Zie Babel.

Toren van Siloam. Zie Siloah.

Trachonitis. Een van de landstreken waarover Philippus (zoon van Herodes den Groote) in naam der Romeinen regeerde, ten tijde dat Johannes de Dooper optrad; Lucas 3 vers 1 en 2. Trachonitis is het steenachtige land ten Zuiden van de vlakte, waarin Damascus ligt. De naam komt van het Grieksch woord trachus = ruw (steenachtig). Het was een land vol holen en klippen, een echt struikrooversoord. Heet het daarom nog Elledschah (toevluchtsoord)? Men vindt er nog vele oeroude huizen geheel van steenplaten; zelfs de deuren die op steenen punten draaien; zelfs de wandkasten, zetels, luchters zijn van steen (Baedeker).

Transsubstantiatie. Zie Avondmaal.

Troas. Stad aan de Egeïsche zee, niet ver van den Hellespont, nabij het oude Troje. Men stak vaak vandaar naar Macedonië over. Paulus kwam er op zijne zendingsreizen wel eens door,

o. a. toen hij voor het eerst naar Europa overstak, nadat hij in den droom daartoe door een Macedoniër was aangespoord; Handelingen 16 vers 8 en 11; dit was op zijne tweede zendingsreis. Op zijne laatste reis-als-vrij-man reisde hij er door toen hij naar Jeruzalem terugkeerde; het was bij die gelegenheid dat de jongeling Eutyches uit het raam dood viel terwijl Paulus predikte; Handelingen 20 vers 5—12. Volgens 2 Timotheüs 4 vers 13 heeft hij er eens een reismantel laten liggen. Anderen denken aan een foedraal voor zijne papieren.

Trogyllium. Op zijne laatste terugreis naar Rome voer Paulus langs Klein-Azië's Westkust Zuidwaarts. Bij Samos bleven ze toen een nacht over te Trogyllium, een kaap, achter welker luwte ze wellicht 's nachts voor anker lagen; Handelingen 20 vers 15.

Trooster. Zie Pinksteren.

Trophimus. Een van Paulus' reisgenooten op zijne laatste reis als vrij man; Handelingen 20 vers 4. Uit Hoofdstuk 21 vers 28 en 29 besluiten wij dat hij een man van Heidensche afkomst uit Ephese was. Sommige Joden beweerden dat Paulus dezen onbesnedene eens mee in den tempel genomen had. Zoo iets was op straffe des doods verboden. Wie als Heiden den tempel betrad werd gedood. Er is nog een waarschuwingsbord over. Het is in 1871 gevonden en thans te Constantinopel. Er staat op: „Geen Heiden mag binnen het hekwerk en de grensscheiding rondom het Heiligdom komen! Wie gegrepen wordt, heeft zich zelf de schuld te wijten, wijl de dood daarop volgt." Ook Romeinen mochten dus niet in den tempel komen. Bewijs dat ze eigenlijk niet veel te Jeruzalem te zeggen hadden en de gevoeligheden der Joden angstvallig ontzagen, uit vrees voor oproer.

Het vermeende introduceeren van Trophimus door Paulus was voldoende om hem gevangen te doen nemen. Dit was het begin van Paulus' jarenlang gevangen zijn; in het jaar 58.

Tubal-Kaïn. Een van de oudvaders voor in den bijbel; de zoon van Lamech en Zilla; Genesis 4 vers 22. Hij wordt genoemd de vader van alle koper- en ijzersmeden. Met „koper" is de verbinding van koper en tin bedoeld die we gewoonlijk „brons" noemen. Dit is gemakkelijker te bewerken dan koper, en toch harder. Het woord Tubal-Kaïn hangt zonder twijfel samen met „Vulcanus", den naam van den Romeinschen god die immers ook een smid was.

Tummim. Zie Urim en Thummim.

Twaalf stammen. Zie Stammen Israëls.

Twaalve (De) Zie Apostelen.

Tychicus. Een van Paulus' reisgenooten op den terugkeer van zijne derde zendingsreis; Handelingen 20 vers 4 en 5. Hij was ook bij den apostel toen deze te Rome gevangen was en werd

door hem afgevaardigd naar de gemeenten te Ephese (Ephezen 6 vers 21 en 22) en Colosse (Colossensen 4 vers 7 en 8) om haar elk een brief te brengen en mondeling mede te deelen hoe 't met Paulus ging. Tevens nam hij den weggeloopen slaaf mede, die van zijn meester Philémon uit Colosse was weggeloopen en bij Paulus te lande gekomen en nu weder door den apostel naar zijn baas teruggezonden werd; zie Colossensen 4 vers 9 en het artikel Philémon. Tychicus was dus een vertrouwd vriend die een „geliefde broeder en getrouwe mededienstknecht" wordt genoemd.

Tyrannus. Op zijne derde zendingsreis predikte en disputeerde Paulus drie maanden lang in de synagoge te Ephese. Toen de tegenstand der Joden te groot werd, nam hij zijne toevlucht tot eene gehoorzaal van een zekeren Tyrannus, van wien we verder niets weten. Allicht een Grieksch rhétor. Of Paulus deze zaal huurde of gratis ter leen kreeg, weten we niet. Hij predikte er 2 jaar zoodat vele menschen hem hoorden; Handelingen 19 vers 8—10.

In een zeer oud handschrift staat dat de apostel die zaal huurde van 's morgens 11 tot 's middags 4 uur; 's morgens vroeg en na vieren naaide hij dan zeker weder tentzeilen, om in zijn onderhoud te voorzien; zie Handelingen 20 vers 34, woorden tot de Ephesiërs gesproken.

Tyrus. Beroemde stad aan de Phoenicische kust, wier stichting zich in den oertijd verliest. Naar Phoenicische overlevering eene dochterstad van Sidon. Beide steden liggen ten N.W. van Palestina onderaan de helling van het Libanongebergte. „Tyrus" is in het Hebreeuwsch en Phoenicisch Tsoor, wat Rots beteekent. De beroemde handelsstad lag ten deele op eilandjes voor de kust, wat haar bijna onneembaar maakte. Daar stond ook de beroemde Melkarttempel. Volksplantingen tot in alle deelen der Middellandsche zee gingen van haar uit, o.a. Carthago. Uitvindingen werden er gedaan, kunsten (purperververij) en wetenschappen bloeiden er, enz. enz.

In den bijbel komt voor Hiram, koning van Tyrus, die een vriend was van David en hem een paleis hielp bouwen; 2 Samuël 6 vers 11. Hij hielp ook Salomo bij zijn tempelbouw en kreeg in ruil daarvoor 20 steden; 1 Koningen 9 vers 10—14. Ook liet hij met dezen koning gezamenlijke handelstochten naar het goudland Ophir doen; vers 27 en Hoofdstuk 10 vers 22. De bekende koning Achab (regeert 884—861) huwde met eene Tyrische koningsdochter, Izébel; zie dat artikel. Zij voerde in Israël den Phoenicischen Baälsdienst in.

Nimmer oorloogden de Israëlieten met Tyrus. Wel gaf hare weelde, haar slavenhandel en haar gewetenloos handelsbedrijf den profeten Israëls vele strafredenen in den mond. Het bekendst is het prachtige klaaglied Ezechiël 27 op Tyrus' aanstaanden

ondergang, Dit lied geeft een levendig denkbeeld van haren rijkdom, ondernemingsgeest en weelde.

De Assyriërs, die in 722 v. C. Israël (Noord-Palestina) veroverden, konden het naburige Tyrus niet innemen. De Babyloniërs onder Nebucadnezar blokkeerden het 13 jaar lang en sloten in 576 v. C. met haar een verdrag, waarin Babels opperheerschappij erkend werd. Later kwam Tyrus onder de Perzen, die het met een groote vloot helpen moest. O. a. tegen Griekenland. Toen nu Alexander de Groote het Perzische rijk veroveren wilde, moest hij vooral Tyrus klein krijgen. Hij belegerde het 7 maanden lang, verwoestte het stadsdeel dat aan land lag en bouwde van het puin een dam naar de eilandstad; de dam was 500 schreden lang. Na de inneming werd de stad ten deele verwoest. Maar ze bleef bestaan. Jezus vermeldt haar; Mattheüs 11 vers 21 en Lucas 10 vers 13 en 14. Hij bereisde haar grondgebied en had Tyriërs onder zijne hoorders; Mattheüs 15 vers 21 en Lucas 6 vers 17. Reeds vroeg ontstond er eene Christengemeente; Handelingen 21 vers 3—4; Paulus vertoefde'er 7 dagen. Later was ze bisschopszetel. In de kruistochten speelde ze eene belangrijke rol.

Tegenwoordig heet de stad Soer en is een onbeduidend plaatsje van 6500 inwoners, waaronder 3500 Muzelmannen. Er woont een G. K. aartsbisschop. Verder kloosters en eene Britsche missie, allerlei scholen, enz. De handel beperkt zich tot uitvoer van wat katoen, tabak en molensteenen. De plaats ligt op de vroegere eilandjes, die in den loop der eeuwen door aanvulling tot één zijn geworden, welke plek thans 57 H.A. groot is. De beroemde Alexanderdam is door verzanding veel breeder geworden. Een stuk oude stadsmuur is nog te onderkennen. Verder is van de oudheid weinig overgebleven. Vele antieke bouwsteenen werden tot bouwstoffen voor naburige steden verbruikt (Baedeker).

U.

Ubiquiteit. Zie Avondmaal.

Upharsin. Zie Mene, mene, tekel, upharsin.

Ur. Eene stad Ur heeft gelegen aan den rechteroever van den Euphraat, dicht bij zijne uitmonding in de Perzische golf. Het wordt in het Oude Testament genoemd: Ur der Chaldeën, en het stamland der Israëlieten. Immers was het de oorspronkelijke woonplaats van Terah den vader van Abraham, den stamvader der Joden. Terah verhuisde uit Ur naar Haran, meer Westwaarts in Mesopotamië en stierf aldaar; Genesis 11 vers 28 en 31.

Uria. I. Een van de 37 helden van koning David (± 1000 v. C.) die in 2 Samuël 23 vers 24—39 worden opgenoemd. Hij heet een Hethiet of Hittiet, dat is een van de oorspronkelijke heidensche

Kanaänieten des lands die tijdens Jozua niet waren uitgeroeid zie het artikel Hethieten.

Uria was de man van de schoone Bathseba en kwam zoo in het ongeluk. Zie het artikel Bathseba. Toen deze bemerkte dat ze bij David zwanger was en het den koning had laten weten, wilde deze bevorderen dat het verwachte kind van den (afwezigen) echtgenoot kon schijnen. Daartoe moest hij Uria die in het leger tegen Ammon streed, thuishalen en thuis doen slapen. Hij ontbood hem in Jeruzalem en gaf hem verlof naar huis te gaan. Maar de officier deed het niet; hij legde zich aan den ingang van het paleis bij al de dienaren des konings te slapen. Toen de koning dit tot zijn spijt vernam, vroeg hij Uria, de reden. Deze zeide, dat waar de Arke des Verbonds en 't volk en de generaal in 't open veld rustten, hij niet thuis wilde slapen. David probeerde het nog een nacht, voerde hem zelfs dronken. Maar zonder succes. — Nu moest hij sterven. De koning bewerkte dit arglistig door den ongelukkige zelven een brief mede te geven die zijn eigen doodvonnis behelsde: de brief was gericht aan zijn generaal (Joab) en hield in dat Uria op eene gevaarlijke plaats moest gesteld worden. Alzoo geschiedde en de man sneuvelde; 2 Samuël 11 vers 1—25. Na den rouwtijd over zijnen dood huwde zijne weduwe met David.

In het daarop volgende roerende verhaal waarin de profeet Nathan David de les las, is Uria voorgesteld als de arme man met het éene ooilam, dat hem door den rijkaard wordt ontstolen. De gelijkenis is in zooverre niet krachtig genoeg, dat het ooilam den arme niet alleen werd ontstolen (Bathseba aan Uria ontrouw gemaakt), maar de arme man ook zelf werd gedood; Hoofdstuk 12 vers 1—10.

Uria. II. De onderdanige hoogepriester tijdens koning Achaz, die van 734—726 over het sinds de scheuring van 943 ontstane Zuidrijk Juda heerschte. Uria hielp zijn vorst om den tempeldienst te Jeruzalem te veranderen, o. a. een altaar naar buitenlandsch model op te richten; 2 Koningen 16 vers 10—16.

Uria. III. Een geestverwant van Jeremia, die eveneens leerde dat Jeruzalems veste en tempel zouden verwoest worden. De koning wilde hem dooden, waarop hij vluchtte naar Egypte. Hij werd echter uitgeleverd en terechtgesteld. Dit geschiedde onder koning Jojakim (regeert 608—597) en was een afschrikwekkend voorbeeld voor Jeremia. Zie Jeremia 26 vers 20—23.

Uriël. Een van de aartsengelen waarin de Joden na de Babylonische ballingschap (586—536 v. C.) begonnen te gelooven. Uriël komt niet in den bijbel, maar in het vierde boek Ezra (een der apocryphe boeken des Ouden Testaments), hoofdstuk 4 vers 1 voor. Hij is daar de afgezant Gods die aan Ezra allerlei wijsheid leert. De naam „Uriël" beteekent: licht Gods.

Urim en Thummim. Exodus 28 vers 30 zegt dat in den borsttasch (zie het artikel Borstlap) des hoogepriesters (die bij deze gelegenheid „de borsttasch der godsspraak" heet) de urim en thummim waren. Zoo zal hij „de godsspraak op zijn hart dragen". Het was dus een orakelwerktuig. In Deuteronomium 23 vers 8 heeten ze: thummim en urim. In Numeri 27 vers 21 en 1 Samuël 28 vers 6 alleen: de urim.

Ziehier een onderwerp waarover reeds ongelooflijk veel is gedebatteerd, waarover reeds Flavius Josephus en Philo (omstreeks de dagen van Christus) verschillende meeningen hadden, en waarover men nog niet het rechte weet en ook wel nimmer weten zal. Geen wonder, daar de urim en thummim waarschijnlijk met de Arke des Verbonds bij de tempelverwoesting in 586 v. C. zijn vernietigd, en uit Ezra 2 vers 63 duidelijk blijkt, dat in Ezra's tijd (± 440 v. C.) geen urim en thummim meer bestonden. Allicht wisten de redacteuren van Exodus, Numeri en Deuteronomium ook niet hoe ze er uitgezien hadden en hoe men er mede gewerkt had. Daar wordt tenminste niets van gezegd. De aanteekening der Leidsche Vertaling zegt op Exodus 28 vers 30 onderandere dit: „Waarschijnlijk is het met de urim en thummim gegaan als met de Arke der Verbonds: in de verbeelding van het nageslacht een heilig voorwerp, strookte het inderdaad kwalijk met de godsdienstige denkbeelden der meer ontwikkelden. Meer zekerheid daaromtrent zouden wij bezitten, indien wij wisten waaruit de urim en thummim bestaan hebben; maar hierin tasten wij in het donker. Uit 1 Samuël 14 vers 41 (deze plaats is merkwaardig; sla ze op; H. B.) volgt met vrij groote zekerheid dat Jahwe geraadpleegd werd door het lot en de namen *urim* en *thummim* loten van verschillende beteekenis aanduidden. Wellicht waren het beeldjes (Philo zegt dit; H.B.) en indien dit zoo was, dan kunnen zij zijn overgenomen uit Egypte, waar de priesters onder het recht spreken een borstschild droegen met de afbeeldsels der goden van licht en waarheid, Re en Tme („Ur" beteekent in het Hebreeuwsch: licht; H. B.) wier namen, opmerkelijk genoeg, met *urim* en *thummim* eenige overeenkomst hebben."

De woorden vormen beiden een meervoudsvorm. Ze kunnen „licht en „volkomenheid" beteekenen. — Mij komt het 't waarschijnlijkst voor dat het heilige dobbelsteenen waren, misschien in den vorm van beeldjes met inschriften, met de beteekenis van „ja", „neen" of „blanco", die bij 't ondernemen van belangrijke beslissingen (1 Samuël 14 vers 41) of krijgsbedrijven (1 Samuël 28 vers 6) door den hoogepriester of (in oudere tijden) door een willekeurigen priester werden geworpen.

Dit wordt misschien 't best geillustreerd door de volgende aanhaling uit Ebers' Warda, boek I, Hoofdstuk 6: „Want verschillende amuletten hingen aan zijn (Paäkers) hals en aan zijn

gordel, alle door de hand eens priesters gewijd. Het waren voor hem bijzonder heilige voorwerpen van hooge waarde. Bleef het oog van den lazuursteen, dat met een gouden keten aan zijn gordel hing, wanneer men het op den grond wierp, zóó liggen, dat de gegraveerde zijde naar den hemel zag en de gladde onder lag, dan zeide het „ja", en in het omgekeerde geval „neen". In zijn geldtasch had hij altijd het beeldje van den god Apheroe met den kop van een jakhals, den god die de wegen opent. Zoo vaak hij aan een kruisweg kwam, wierp hij dit beeldje voor zich uit en volgde hij de richting, naar welke de spitse snuit van den kop wees". En wat daar verder volgt.

Uz. Zoo heet in Job 1 vers 1 het vaderland van Job. Waar dat precies lag en hoever het zich uitstrekte, weet men niet. Men veronderstelt dat het een deel der Syrische woestijn ten Oosten van de Doode Zee was. Anderen denken aan de geheele Syrische woestijn tot Babylon toe.

Uzzia. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa. De chronologie van dezen vorst is nòg hopeloozer verward dan die van sommige andere koningen van Israël en Judéa. Volgens 2 Koningen 15 vers 2 regeerde hij 52 jaar lang. Volgens de aanteekening der Leidsche vertaling van 787—736. Maar dan volgt dit: „Waarschijnlijk voerde hij zelf als koning hoogstens 22 jaar, van 772—751, de teugels; daar zijne eerste 15 regeeringsjaren elders bij die zijns vaders worden gerekend, gelijk de laatste — wij weten niet, hoeveel — bij die zijns zoons; ja, wellicht zijn nog eenige jaren meer van hem af te trekken en aan zijn kleinzoon te geven." Wat de waarheid is zal wel niemand ooit kunnen uitmaken.

De geschiedenis van den vorst is al even moeielijk te geven, daar ze in Kronieken geheel anders wordt verteld dan in Koningen. Allicht is het verhaal van 't véél later geschreven Kroniekenboek eene overdreven opsiering van het oudere en eenvoudiger Koningen-verhaal. — Lastig is reeds terstond dat de man 2 namen draagt. Azaria (of Azarja) en Uzzia. Welke de ware is, weet men niet. Intusschen: in het Hebreeuwsch verschillen ze niet zooveel als in onze spelling. — Het verhaal van Koningen staat 2 Koningen 14 vers 21 en 22 en 15 vers 1—7. Hij heet daar Azaria en volgt door de keuze van het gansche volk zijn vermoorden vader Amazia op. Van hem worden dan 3 dingen gezegd. Ten eerste dat hij de Edomietische havenstad Elath aan de Roode Zee, die vroeger bij het rijk behoord had, en vanwaar men Tarsisschepen (naar Indië?) uitzond, maar die onder Joram (regeert 857—49) was afgevallen, weder veroverde en versterkte. Ten tweede dat hij een goed en vroom vorst was. Ten derde dat hij melaatsch werd, zoodat zijn zoon Jotham voor hem regeeren moest.

2 Kronieken 26, dat geheel aan Uzzia (zoo heet hij hier) gewijd is, dikt alles sterk aan. Hij verovert Philistijnsche steden, breidt de grenzen tot een eind in Egypte toe uit, versterkt Jeruzalem krachtig, doet op reusachtige wijze aan landbouw en veeteelt, waarvoor hij vele putten doet graven, heeft een leger van 307.500 man onder 2600 stamhoofden, laat door kunstenaars machines bouwen om pijlen en steenen te werpen (Katapulten). Maar toen hij machtig geworden was werd hij overmoedig, wilde als priester in den tempel wierook branden, hoewel de hoogepriester Azaria en 80 priesters hem waarschuwden. Maar de koning werd woedend. Tot straf werd hij meteen melaatsch en moest in afzondering wonen, terwijl zijn zoon voor hem regeerde. Aldus het Kroniekenboek. Dit is veel later geschreven dan het Koningenboek. Het vond in dit laatste dat Uzzia later melaatsch was geworden, oordeelde dat dit zijn reden moest hebben, dat de koning dit verdiend moest hebben en verhaalde daarom dat hij in de rechten der priesters was getreden, wat men vooral in de latere dagen, waarin het Kroniekenboek geschreven werd, voor eene groote zonde hield.

Volgens 2 Kronieken 26 vers 22 is de geschiedenis van den vorst beschreven door den bekenden profeet Jesaja, zijn jongeren tijdgenoot. Indien dit zoo is dan is deze levensgeschiedenis verloren gegaan.

Zonder twijfel was het onder Uzzia een bloeitijd voor het land. De profeten Jesaja en Amos leefden onder hem, en uit hunne beschrijvingen blijkt duidelijk hoeveel weelde er was. Het land was, „vol zilver en goud" (Jesaja 2 vers 7); de vrouwen maakten onmogelijk veel werk van haar toilet (lees de curieuze beschrijving Jesaja 3 vers 16—24). De mannen lagen op ivoren rustbedden, dronken den wijn uit schalen en kwinkeleerden liederen; Amos 6 vers 1—6. Maar de overgroote welvaart bracht ook veel ondeugd, onderdrukking, enz. Van de getuigenis hiervan vloeien genoemde profeten over.

V.

Vagevuur. Dit woord komt in den bijbel niet voor. Het beteekent: een vuur waarin men schoongevaagd (geveegd) of gelouterd wordt. Hoewel het woord in den bijbel niet staat, wordt het idee van de ziel die door een vuur gaat wel degelijk eenmaal genoemd. Namelijk in 1 Corinthen 3 vers 15. Er is daar sprake van den dag des Oordeels. Deze openbaart zich in vuur, waarin elks werk beproefd wordt (vers 13). Wie zijn werk op het fundament Christus heeft gebouwd zal loon ontvangen (vers 14 in verband met 11). Maar anderer werk (n. l. het werk van hen die

niet in den geest van Jezus werkten) wordt verbrand; zulke menschen „lijden schade". Maar zelf „blijven ze behouden, doch alzoo als door vuur heengegaan." De boosdoener blijft dus behouden, al moet hij door een vuur heengaan. Deze leer is geheel in strijd met andere uitspraken van Paulus, volgens welke de veroordeelde mensch geheel en al verloren gaat.

Het denkbeeld van een louteringsvuur is door de Christelijke kerk algemeen aangenomen en tot een uitgewerkt leerstuk gemaakt. Alleen de orthodoxe Protestanten willen er niets van weten. Voor hen is er slechts òf terstond volmaakte hemel òf terstond volslagen hel. Het vagevuurdenkbeeld is veel redelijker.

Doch bekend is dat de Roomsch-Katholieken dit zegenend proces der ziel in het hiernamaals alleen voor zich zelf verwachten. Elke ketter komt terstond voorgoed in de hel. Elk goed Katholiek komt in het vagevuur. Korter of langer. Terstond in den hemel komt niemand. Het verblijf in 't vagevuur kan verkort worden door „goede werken", aflaten, missen, ook van anderen dan de mensch in kwestie zelf. Zie het artikel aflaat. — Bekend is Dante's gedicht „Purgatorio" een Italiaansch woord. In het Latijn Purgatorium = Reinigingsplaats.

Vasten. Onder „vasten" verstaat men bij uitzondering het geheel en al zich onthouden van *alle* voedsel. Meestal beteekent het: een zich onthouden van zekere spijzen, bijv. vleesch. Het geregelde vasten, zooals de Mohammedanen het doen in hun maand Ramadan en de Roomsch-Katholieken op Vrijdag en in de 7 weken voor Paschen, kent de bijbel niet.

Het vasten is een algemeen gebruik onder alle volken, o. a. bij den Isisdienst der oude Egyptenaren en zal ook in het oude Israël wel zijn voorgekomen, maar het Oude Testament vermeldt slechts enkele verspreide ingestelde vastendagen na de Babylonische ballingschap (586—538), bijv. in de 4de, 5de, 7de en 10 maand, wellicht omdat in de 4de maand Jeruzalem was veroverd, in de 5de deze stad was verwoest, in de 10de was begonnen belegerd te worden, in de 7de de landvoogd Gedalja was vermoord; zie Zacharia 8 vers 19. De rabbijnen bepaalden later dat het mannelijk geslacht vanaf zijn 13de, het vrouwelijk vanaf zijn 11de mede vasten moest.

Dat er later, in Jezus' tijd, veel gevast werd blijkt herhaaldelijk uit het Nieuwe Testament. Jezus vindt het tijdens zijn leven niet noodig maar daarna wel, volgens Mattheüs 9 vers 15; volgens vers 16 en 17 vindt hij die oude vormen echter niet goed. Volgens Mattheüs 17 vers 21 werkt het mede om booze geesten uit te drijven. Volgens Mattheüs 4 vers 2 vastte hij 40 dagen en nachten in de woestijn. Of daarmede bedoeld is dat hij absoluut niets gebruikte, blijkt niet.

De Roomsch-Katholieken oordeelen dat deze „versterving

des lichaams" medewerkt om de lusten des lichaams te onderdrukken en het geestelijk element te doen bovendrijven. Zij vasten vooral op Vrijdag, uit rouw, daar Jezus op dien dag stierf; en in de 7 weken voor Paschen, omdat Jezus in dien tijd zooveel te Jeruzalem moest lijden. In die weken mag men geen vleesch eten. Den dag te voren zegt men: „Caro-Vale" (Carnaval) = Vleesch, vaarwel! — Anderen geven eene andere verklaring van dit woord.

Vasthi. Voor de mooie Esther de vrouw werd van den Perzischen koning Ahasveros (Xerxes I, regeert 486—465) was eene andere de gelukkige geweest, namelijk Vasthi, zeer schoon van uiterlijk; Esther 1 vers 11. Zij was bij de volgende gelegenheid ontslagen: de koning vierde een reusachtig feest en ontbood daar Vasthi om met hare schoonheid voor zijne gasten te pronken; vers 9—11. Doch zij weigerde; vers 12. De koning, zeer vergramd, beraadslaagde met zijne raadslieden wat er gedaan moest worden. Dezen zeiden dat de Perzische vrouwen, als zij zouden hooren dat de koningin den koning niet gehoorzaamde, op haar beurt hare mannen niet zouden gehoorzamen. Tot afschrikwekkend voorbeeld moest Vasthi als koningin worden ontslagen; vers 19. Deze verordening moest in het geheele rijk worden bekend gemaakt; vers 20. Aldus geschiedde; vers 21 en 22. Wel dacht de koning later nog aan haar; Hoofdstuk 2 vers 1. Maar eene andere werd toch gekozen: Esther.

Verbannen. De oudste Israëlieten beschouwden den buit behaald op een buitenlandsch (Heidensch) volk als besmet met dit Heidensche. Die buit mocht door hen zelven niet worden gebruikt. Hij moest aan Jehovah worden toegewijd, verbrand, enz. Men noemde dit: toewijden: verbannen, Zoo „verbande" men bij den intocht in Kanaän (± 1300 v. C.) de geheele stad Jericho. Men „verbande" alles wat in de stad was, d. i. doodde vee en mensch, en beschouwde dit als een onmetelijk offer aan Jehovah; zie Jozua 6 vers 21. De Leidsche vertaling zegt: „Zij sloegen met den ban", wat duidelijker is. — Zie ook het artikel Achan.

Later, bijv. in Jezus' dagen, noemden de Joden „ban": het als lid der synagoge schrappen van menschen die in leer of leven te veel afweken. De Christelijke kerk nam dit over en onderscheidde: groote ban en kleine ban. De kleine bestond hierin dat men niet aan het avondmaal mocht deelnemen. De groote, dat men geheel als lid der kerk werd geschrapt: niemand mocht dan meer met den gebannene omgaan. Zoo is Luther door den paus zijner dagen „gebannen". Sommige oude Doopsgezinden in de 16de eeuw dreven den ban zóó ver, dat de gebannene zelfs door zijn eigen echtgenoot moest „gemeden" worden. („Ban en mijding"). Spinoza werd in de 17de eeuw door zijne geloofsgenooten (de Joden) gebannen.

Verbond. De oude Israëlieten meenden dat God speciaal met hèn een verbond gesloten had bij den berg Sinaï, in ongeveer 1300 v. C., zie o. a. Exodus 24 vers 1—11. Dit noemden de Christenen later het Oude Verbond. De 39 godsdienstige geschriften waarin van dat Bondsvolk sprake was noemde men: De boeken des Ouden Verbonds.

De Christenen vonden dit alles niet voldoende. God had, zeiden ze, een Nieuw Verbond gesloten, waarvan Jeremia reeds eeuwen te voren geprofeteerd had: Jeremia 42 vers 10. Ook bij het sluiten van dit Nieuwe Verbond was bloed gevloeid; ditmaal niet van offerdieren maar van God-Zelven; in den persoon van den Godmensch Jezus; Mattheüs 26 vers 28. De 27 boeken die ervan vertelden noemde men: Boeken des Nieuwen Verbonds.

Het Latijnsche woord voor de verzekering of verklaring welke in deze verbonden gegeven werd, is „Testamentum", van het werkwoord testare (testeeren) = verzekeren of getuigen. Zoo kan men dus ook spreken van de boeken van het Oude en het Nieuwe Testament. Later werd dit laatste verkort tot: „Oude en Nieuwe Testament" als benaming van die boeken zelve.

Deze 66 geschriften vormen één bibliotheekje, „de boeken" genaamd; in het Grieksch Biblia, in onze taal verbasterd tot Bijbel.

Bij de Oude Israëlieten gebruikte men de uitdrukking: „De schriften" of „De Schrift" of „De Wet" of „De Wet en de profeten" of „De Wet en de Profeten en de Geschriften" (onder welke laatste men boeken als Hooglied en Psalmen — zie het artikel Cánon — verstond.

In Exodus 24 vers 7 wordt reeds gesproken van een Verbondsboek. En onder de regeering van koning Josia van Juda (regeert 639—609) leest men voor uit een naar 't heet eeuwen lang zoek geweest zijnde boekrol, met welke een deel van ons boek Deuteronomium bedoeld moet zijn. Deze boekrol heet dan bij die gelegenheid in 2 Koningen 23 vers 2 ook het Verbondsboek.

Paulus begint in zijn tijd (in 2 Korinthen 3 vers 14) reeds te spreken van het „Oude Testament", waarmede hij zonder twijfel de Joodsche heilige schriften bedoelt. — Zoo is het dan geen wonder dat in ongeveer 400 van onze jaartelling de naam „Nieuw Testament" onder de Christenen voor hunne heilige schriften begint op te komen. Men meent dat de beroemde Constantinopelsche priester en geleerde en redenaar Chrysostomus er mede begonnen is dit woord te gebruiken. Zie verder het artikel Testament.

Verheerlijking op den berg. Volgens het Nieuwe Testament heeft Jezus, in Galiléa (Noord-Palestina) met zijne discipelen rondzwervende, eens Petrus, Jacobus en Johannes met zich genomen op eenen hoogen berg. „En hij werd voor hunne oogen

veranderd van gedaante; en zijn aangezicht blonk gelijk de zon, en zijne kleederen werden wit gelijk het licht." Mozes (leefde 1300 v. C.) en Elia (leefde 850 v. C.) verschenen ook en spraken met hem. Petrus stelde voor om voor ieder een tent te bouwen. Toen overschaduwde hen eene lichtende wolk en eene stem daaruit zeide: „Deze is mijn geliefde zoon: hoort naar hem". Daarna verdween het vizioen en de discipelen zagen niemand dan Jezus alleen. — Plinius de Oude (leefde in de zelfde dagen als de apostelen; stierf 79 n. C.) vertelt hoe generaal Scipio, toen hij eene redevoering tot de troepen in Spanje hield, geheel lichtend was. Het geloof in de mogelijkheid van zoo iets kwam toen dus meer voor. — Het verhaal van de Verheerlijking op den berg staat in Mattheüs 17 vers 1—8, Marcus 9 vers 1—8 en Lucas 9 vers 28—36. — Later onstond de overlevering dat met dien hoogen berg bedoeld was de Thabor, een paar uur ten Z.O. van Nazareth. Zie Thabor.

Veronica. Deze komt in den bijbel niet voor, maar eene oude overlevering verhaalt het volgende. Toen Jezus ter dood werd geleid en door de straten van Jeruzalem ging, was er eene vrouw, Veronica, die medelijdend het zweet van zijn gelaat wischte. Als loon stond Jezus' beeltenis toen in den doek. Eene schilderij, dit tafreel voorstellende, hangt in iedere R. K. kerk aan den wand, onder de 12 „staties" of halte's op den zoogenaamden Lijdensweg of Via dolorosa. Deze lijdensweg liep van Pilatus' paleis tot Golgotha, is niet meer aan te wijzen, maar wordt desniettemin in het huidige Jeruzalem nog getoond.

Eene andere overlevering staat in „De dood van Pilatus" een van de apocryphe geschriften des Nieuwen Testaments. Daar luidt het verhaal aldus: Veronica verhaalt: „Toen mijn Heer rondging om te prediken en ik met groot leedwezen zijne tegenwoordigheid moest ontberen, wilde ik, dat mij zijn beeld werd afgeschilderd, opdat de gedaante van zijn beeld, terwijl ik zijne tegenwoordigheid miste, mij tenminste eene vergoeding mocht verschaffen. En toen ik een doek aan den schilder bracht om het te beschilderen, kwam mij de Heer tegemoet en vraagde waar ik heenging. Toen ik hem het doel van mijnen weg geopenbaard had, begeerde hij van mij den doek en gaf mij dien geteekend met de beeltenis van zijn eerwaardig gelaat terug." Veronica reist later naar Rome en geneest door het toonen van den doek keizer Tiberius.

Verstrooiïng. In het Nieuwe Testament is eenige keeren sprake van Joden in de verstrooiing, o. a. Johannes 7 vers 35; Jacobus 1 vers 1; 1 Petrus 1 vers 1. Sinds oude tijden woonden vele honderdduizenden Israëlieten in bijna alle landen verstrooid. Dit begon reeds in de 8ste eeuw v. C., toen Assyrische veroveraars velen deporteerden naar Assyrië; in de 6de eeuw v. C. voerde

men velen naar Babylonië; zie het artikel Ballingschap. Later bracht de handel hen overal in Klein-Azië en in Egypte, waar ze o. a. in Alexandrië 2 der 5 stadswijken innamen en een soort van Sanhedrin hadden en in Leontopolis een tempel. Verder zwierven ze tot in Italië toe. Overal waar Paulus kwam vond hij Joden. In Rome vormden ze een geheele wijk aan de overzijde van den Tiber. — Deze verstrooiing der Joden is een belangrijk middel geweest om de verspreiding van het Christendom te bevorderen. Dit laatste sloot zich in vele opzichten bij het Jodendom aan, kwam er uit voort. — De verstrooide Joden hadden alom synagogen waar het Oude Testament werd voorgelezen. Velen van deze menschen gingen soms ter bedevaart naar Jeruzalem en betaalden elk jaar de tempelschatting van een halven sikkel of 35 cent. Op groote feesten waren dan Joden uit alle landen bij den tempel en zoo is het mogelijk dat in Handelingen 2 vers 9 en 11 Parthers, Meders, Elamieten, enz. enz. bij de stichting van de eerste Christengemeente tegenwoordig waren. — Paulus begaf zich in vreemde steden steeds eerst naar de verstrooide Joden en debatteerde (de Statenvertaling zegt: handelde) met hen in hunne synagoge.

Vertienen. Zie Tienden.

Verzenen. Een ouderwetsch woord voor: hielen. De bekendste teksten waarin het voorkomt zijn Genesis 3 vers 15, waar van de slang verklaard wordt, dat zij den mensch de verzenen zal vermorzelen = in de hielen bijten; en Handelingen 9 vers 5 en 26 vers 14 waar de in den hemel vertoevende Jezus aan den op aarde levenden Saul (Paulus) toeroept dat het hem hard valt de verzenen tegen de prikkels te slaan. De prikkels zijn de ijzeren punten voor aan een wagen of ploeg. Saul wordt in zijn onwil tegen Jezus vergeleken met een koppig trekdier, dat met zijne pooten achteruit tegen het voertuig slaat, en niet alleen anderen verdriet doet maar ook zichzelven. Volgens anderen is de prikkel een stok met ijzeren punt, dien de voerman in de hand had om het dier voort te drijven. Doch er wordt gesproken van prikkels (in het meervoud). Nu kan een prikkel zeer goed een voermansdrijfstok wezen, terwijl prikkels (in het meervoud) de bovengenoemde punten aan een voertuig zijn.

Verzoendag (Groote). Zie Zondebok.

Verzoendeksel. Zie Arke des Verbonds.

Via dolorosa. Zie Veronica.

Viervorst. Eene vertaling van het Grieksche tetrarchos. Het woord beduidt eigenlijk een vorstelijk personage die een vierde gedeelte van een land bestuurt. Zoó waren het oude Macedonië en Galatië in 4 tetrarchieën verdeeld. In Jezus' dagen schijnt de titel van tetrarch door de Romeinen te zijn gegeven aan kleine leenroerige vorsten, die men den koninklijken titel niet wilde

verleenen. Zoo aan Herodes Antipas, die Johannes den Dooper liet dooden; hij was viervorst over Galiléa en dus ook Jezus' overheid; Lucas 3 vers 1. Ook andere viervorsten worden in dat vers genoemd.

Vischpoort. Een der poorten van Jeruzalem, in het midden van de Noordzijde der stad.

Vlaswiek. In Jesaja 42 vers 1—4 staat van Gods uitverkoren dienaar dat hij de rookende vlaswiek niet uitbluscht. In Mattheüs 12 vers 20 wordt dit op Jezus toegepast. Bedoeld is de rookende vlaspit eener antieke olielamp. Dit is het beeld der tollenaren en zondaren, der ternedergebogenen en armen van geest (over eigen schuld bezwaarden) door Jezus zoo zeer bemind. Hij rustte niet voor hij ook bij zondaren het kwijnende vlammetje der deugd weder van nieuwe olie had voorzien en weder helder had doen opbranden. Hij bluschte het niet uit, d. i. hij sloeg de berouwvollen niet neer door trotsche behandeling. Eerder moedigde hij ze aan, door met hen om te gaan, hen liefderijk te behandelen.

Vleeschwording. Zie Zoenbloed.

Vlies. In Richteren 6 vers 37—40 vangt Gideon dauw op een wollen vlies, enz. Zie het artikel Gideon. Met een vlies wordt bedoeld: de afgeschoren vacht van een schaap. Het oude woord wordt in het Noorden van ons land door de boeren nog gebruikt voor vacht. Vergelijk de uitdrukking: ridder van het gulden vlies = de gouden vacht. Het is eene Spaansche ridderorde. Het denkbeeld van een gouden vacht is ontleend aan de sage van de Argonauten, Grieken die in den voortijd (vóór den Trojaanschen oorlog) naar Colchis aan de Zuidkust der Zwarte zee voeren onder aanvoering van Jason om aldaar dat voorwerp te halen 't welk aan een boomtak in een woud of in een tempel van Mars hing en door een draak bewaard werd.

Voedsterheeren. Zoo worden in de Statenvertaling de aanzienlijke mannen bedoeld, die de 70 zonen (of nakomelingen in het algemeen) van koning Achab moesten opvoeden. De Leidsche vertaling zegt: opvoeders. Zie 2 Koningen 10 vers 1 en 5.

Vollen, Voller. Vollen is de ouderwetsche kunst om pasgeweven of ook wel gedragen en vuil geworden wollen goed, door wasschen, stampen met de bloote voeten en kammen, te reinigen en keurig te maken. Men gebruikt er wel loog bij om de vetdeelen weg te nemen. De bekendste tekst is die welke betrekking heeft op den verheerlijkten Jezus, wiens kleederen blinkende werden, zeer wit „zóó als geen voller op aarde wit maken kan"; Marcus 9 vers 3. — Het vollersberoep vereischte veel water, verspreidde veel stank en werd daarom buiten Jeruzalem (en ook buiten Rome) uitgeoefend. Misschien heette de bron Rogel (ten Z.O. van Jeruzalem) er naar, en woonden daar vollers.

Voorbereiding. Zie Voorsabbath.

Voorhof. Zie Tempel.

Voorhoofdspansel. Zie Gedenkcedel.

Voorhuid. Zie eerst het artikel Besnijdenis. Daar de den Israëlieten vijandige Philistijnen de besnijdenis niet kenden, en dus de voorhuid nog hadden, kon deze, afgesneden zijnde, als bewijs dienen dat men zulk een vijand verslagen had, evenals men bij andere volken afgehouwen hoofden als zegeteekenen vertoont. Zoo moest David aan zijn aanstaanden schoonvader Saul 100 voorhuiden van Philistijnen toonen als koopprijs voor zijne dochter Michal; 1 Samuël 18 vers 25. Hij leverde er 200; vers 27.

Overdrachtelijk zegt Jeremia 4 vers 4 dat men de voorhuid van zijn hart moet wegdoen, d. i. wegdoen wat het hart verontreinigt. — Paulus noemt de Heidenen in het algemeen: de voorhuid. Dit is dan een verzamelnaam; bijv. Romeinen 2 vers 26 en 27. — Van Abraham zegt hij in Romeinen 4 vers 10 dat hij op zeker oogenblik nog „in de voorhuid was" = nog niet besneden was.

Voorsabbath. In de drie eerste evangeliën wordt de Vrijdag waarop Jezus gekruisigd is genoemd de dag der voorbereiding; Mattheüs 27 vers 62; Marcus 15 vers 42; Lucas 23 vers 54. Marcus noemt hem ook nog; den voorsabbath. Dit zal wel ontleend zijn aan Exodus 16 vers 23 waar bevolen wordt dat men op Vrijdag gereed make wat men op Zaterdag behoeft. Men rekende gewoonlijk dat de tijd der voorbereiding des Vrijdagmiddags om 3 uur begon. Keizer Augustus bepaalde kort voor Jezus' geboorte dat men na dat uur op dien dag geen Joden mocht dagvaarden.

Vormsel. Zie Sakramenten.

Vrijplaats. Iemand die bij de oude Israëlieten bij ongeluk een ander vermoord had mocht naar eene heilige plaats vluchten waar hij dan veilig was; Exodus 21 vers 13. Dit waren in den oudsten tijd wellicht alle altaren, welker hoornen de moordenaar grijpen mocht. (De hoornen als teekenen van Gods almacht stonden op de 4 hoeken des altaars. Stierhoornen. God werd afgebeeld als een stier, het sterkste beest. Denk om het gouden stierbeeld, het zoogenaamde gouden kalf; zie dat artikel). Later, na de 7de eeuw v. C., toen er volgens de wet slechts één heiligdom in het land mocht zijn, schafte men raad door 6 steden tot vrijplaatsen te kiezen; 3 in het Overjordaansche en 3 in West-Palestina; Deuteronomium 4 vers 41—43 en 19 vers 1—13. De bekendste zijn Sichem en Hebron. Verliet de moordenaar de vrijstad, dan mocht de familie van den verslagene hem weer dooden. Met den dood des Hoogepriesters werd hij echter weder geheel en al vrij en onschendbaar.

Vrijstad. Zie Vrijplaats.

Vulgata. Toen het Christendom zich uitbreidde ver buiten Palestina, en als Heilige Schrift niet alleen zijne eigene heilige schrifturen maar ook die der Joden aannam, ontstond de behoefte deze alle in het Latijn te vertalen. Immers in het Oostelijk deel van het Romeinsche rijk kende men Grieksch (de taal van het Nieuwe Testament en die van de Septuagintvertaling des Ouden), maar in het Westelijk deel kende het groote publiek geen Grieksch. Vandaar dat allerlei Latijnsche vertalingen ontstonden. De beroemdste is de Vetus Latina (de Oude Latijnsche), ook wel de Itala genaamd. Tijd van vervaardiging en vervaardiger(s) zijn onbekend. Door herhaald overschrijven was de tekst hiervan bedorven geraakt en zoo droeg de bisschop van Rome, Damascus, in 382 aan den geleerden monnik Sophronius Eusebius Hieronymus (gewoonlijk Hierononymus genaamd) op om denzelven te verbeteren. Dit deed hij in dezen zin dat hij voor het Nieuwe Testament de Vetus Latina verbeterde, maar voor het Oude Testament eene nieuwe vertaling uit het Hebreeuwsch schiep. Dit reuzenwerk ontstond in een reeks van jaren. Alleen de vertaling van het O. T. duurde 12 jaar. Allengs werd Hieronymus' werk officieel als de beste bijbelvertaling aangemerkt en ten slotte was ze de eenige wettige. Nog altijd is ze dit in de R. K. kerk. Ze heet daar de Vulgata editio, kortweg: de Vulgata, d. i. de onder het vulgus (volk) verbreide = de algemeen onder het volk bekende (uitgave).

Vijgeboom (Wilde). Over den vijgeboom die in den bijbel veel voorkomt kunnen wij hier zwijgen daar hij ook in ons land gekweekt wordt en bekend genoeg is. De wilde vijgeboom daarentegen niet. Deze is een in de oudheid beroemde boom die vooral in het Nijldal thuis behoort en gewoonlijk Sycomorus genoemd wordt. Hij bereikt eene aanzienlijke hoogte en heeft een zeer knoestigen stam met vele zich wijd uitstrekkende milde schaduwgevende takken. De tallooze geelachtige vruchten hebben een zeer zoeten smaak, die, evenals de reuk, op dien der vijgen gelijkt, ofschoon veel minder aangenaam. Zij strekten bij de Israëlieten ten voedsel aan arme menschen. Het hout is licht maar duurzaam en wordt veel gebruikt als timmerhout. De bekendste tekst waar een wilde vijgeboom voorkomt is Lucas 19 vers 4. Zaccheüs klimt er in om Jezus te zien.

Vijver. In het in den zomer zeer waterarme Palestina had men alom kunstmatige steenen vijvers of reservoirs om het in den winter vallende water te verzamelen en tot den droogen tijd te bewaren. 's Winters valt er namelijk water genoeg. Zelfs meer dan in Nederland in een geheel jaar (volgens Baedeker echter minder; n.l. 661 m.M. in een geheel jaar; in Nederland valt per jaar bijna een Meter water). De bekendste vijvers bij Jeruzalem zijn: de Koningsvijver die misschien de zelfde is als de Silóahvijver

(zie het artikel Siloah); ze lag in den Z.O. hoek der stad nog juist binnen de muren. Thans er een heel eind buiten.

Dan: de Bovenste- of Opperste vijver, thans Birket Mamilla, ten N.W. van de stad. Ten derde: de Benedenste- of Onderste vijver, thans Birket es Sultan (Sultansvijver) ten Z.W. van de stad op weg naar het Station. De laatste is de grootste. Ook bij andere steden waren vijvers. Met die van Hesbon worden de diepe donkere oogen van het meisje in het Hooglied (Hoofdstuk 7 vers 4) vergeleken. Ze waren meestal in de rots uitgehouwen. Vele bestaan nog.

W.

Wandelende Jood. Zie Ahàsverus.

Waschvat. Volgens 1 Koningen 7 vers 27—37 liet Salomo bij zijn tempel maken tien rolwagens elk met een groot waterbekken er op. Zoo kon men overal gemakkelijk water aanbrengen om offervleesch af te spoelen, handen en voeten der priesters te reinigen enz. Ze heetten waschvaten en hielden 40 bath = 1600 Liter in. Ze waren van koper en kunstig versierd. Vijf stonden ten N. en 5 ten Z. van den tempel.

Waterpoort. Een van de poorten van het oude Jeruzalem, in het midden van den Oostmuur.

Wedergeboorte. Dit woord beteekent dat de van nature zinnelijke mensch geestelijk moet worden. De bede van Psalm 51 vers 12, „schep in mij een rein hart" moet vervuld zijn. Wat dan in den mensch ontstaat is dan een *nieuwe* mensch niet „uit den wil des mans" (uit wellust voortgekomen), maar een werksel des Heiligen Geestes. Volgens veel Christenen geschiedt dit, evenals de natuurlijke geboorte, plotseling, in een punt des tijds, en is het noodzakelijk teneinde in den hemel te komen. Beroemd is het gesprek van Jezus met Nicodémus (zie dit artikel) over de wedergeboorte in Johannes 3 vers 1—8. In het Grieksch heet zij: palingenesie, welk woord ook door onze huidige theologen gebruikt wordt.

Wet (De). Zoo noemden en noemen de Israëlieten hunne gansche verzameling van zeer talrijke godsdienstwetten van allerlei soort, verzameld in de 5 eerste boeken des Ouden Testaments. De Wet vormde en vormt het heiligste deel van hunne Heilige Schrift. Men onderscheidde en onderscheidt de Wet van de Profeten en de Geschriften. De laatste zijn bijv. Job, de Psalmen, de Spreuken, Esther, enz; zie het artikel Cánon. Volgens de orthodoxe Joden en Christenen is de geheele Wet van Mozes afkomstig en heet daarom Mozaïsche. Inderdáád zijn de verschillende wetten welke „de Wet" bevat uit zeer verschillende tijden. Vele zijn oeroud, veel ouder dan Mozes (1300 v. C.); andere zijn zeer jong; bijv. van 450 v. C.

De Israëlieten noemen de Wet: de Thorah.

Met de uitdrukking „de Wet" bedoelen de Christenen ook wel in het algemeen: het Oude Testament; of wel: de Mozaïsche godsdienst. Men stelt ze dan tegenover „het Evangelie"; en spreekt van „Wet en Evangelie" = Oude en Nieuwe Testament; of wel: Jodendom en Christendom.

Weversboom. Volgens 1 Samuël 17 vers 7 en 2 Samuël 21 vers 19 was de schacht van Goliaths lans als een weversboom. Dit is geen duidelijke uitdrukking. Want een weversboom is wel een zeer dikke ronde horizontale paal (eerder een rol) waar de schering van het te weven stuk goed zich opgerold op bevindt, maar deze boom (tegenwoordig garenboom genaamd) is betrekkelijk kort. Op z'n langst 2 Meter. „Een lans met een schacht als een weversboom zal dus niet bedoelen: van het *model* van een weversboom (zoo kort en dik), maar van de *dikte* er van, bijv. 15 c.M. dik. En dan naar evenredigheid lang.

Het is intusschen mogelijk dat in het Oosten bij het weven van groote tapijten zeer lange (en naar evenredigheid dikke) weversboomen werden en worden gebruikt.

Wierook. Eigenlijk te spellen: wijrook = gewijde rook; ofwel rook die iets moet wijden. Bij alle oude volken komt voor: de goden door heerlijken geur aangenaam te willen zijn. De Egyptenaren legden op de altaren en voor de godenbeelden fijne parfumerieën neer; de oude Peruanen verbrandden geurig hout. Zeer gewoon in de geheele Oudheid en nog in de R. K. kerk, in Voor-Indië en China is het verbranden van zekere welriekende hars. Men gaat bij zulke offers uit van de veronderstelling dat wat den mensch aangenaam is ook den goden bevalt. Eigenlijk is die gewijde rook de wijrook. Later heeft men dit woord overgebracht op de genoemde hars.

Ook in den tempel te Jeruzalem werd gewierookt; deels door wierook te branden op een gouden wierookaltaar, deels door wierook met andere parfumerieën te vermengen, fijn te wrijven en in het Heiligdom neer te leggen; Exodus 30 vers 34. Een geuroffer heette „een lieflijke geur voor Jehovah"; zie bijv. Leviticus 2 vers 2. — Men wierookte ook in huizen van rijken; zelfs bedden werden bewierookt; Hooglied 3 vers 1 en 2.

De gewone wierook is een hars uit Arabië en Indië afkomstig en, al naar gelang der soort, uit dezen of dien boom of struik door insnijdingen afgetapt en gewonnen. Het zijn drupvormige korrels, ook wel tot grootere klompjes saamgekleefd, bleekgeel. Uit Hooglied 4 vers 6 en 14 blijkt dat er ook wierookplanten in Palestina gekweekt werden.

Plinius de Oude, tijdgenoot van Jezus, noemt in zijne Historia naturalis, XII, 30—32, wel 6 bladzijden lang, vele soorten op.

De wijzen uit het Oosten brengen het Christuskindje wierook

(Mattheüs 2 vers 11) als aan een god. — In de R. K. kerk beeldt de naar boven stijgende wierookdamp de ten hemel stijgende gebeden der menschen af.

Wisselaars. In Jezus' dagen waren bij den Jeruzalemschen tempel wisselaars gevestigd voor het volgend doel. Elk Israëliet moest een halven sikkel tempelbelasting betalen. En wel in de aloude heilige Joodsche munt. Nu was bij het begin onzer jaartelling Palestina overstroomd met Grieksch en Romeinsch geld. Menigeen had geen Hebreeuwsch geld. Toch kon men *dit* alleen bij den tempel inleveren. Om het profane tegen het tempelgeld in te ruilen vervoegde men zich tot de wisselaars bij den tempel. Dezen waren met de kooplieden in offervee steeds dichter tot het heiligdom voortgedrongen; zij maakten een oneerbiedig geraas. Geërgerd joeg Jezus ze weg en keerde de geldtafels der wisselaars om; Mattheüs 21 vers 12; Marcus 11 vers 15; Johannes 12 vers 14 en 15. — In de gelijkenissen van de talenten en de ponden komen wisselaars voor als bankiers die deposito's opnemen; Mattheüs 25 vers 27 en Lucas 19 vers 23. — In Multatuli's Kruissprook wordt het gevolg van 't genoemde omkeeren van de tafels der wisselaars door Jezus. treffend beschreven.

Woeker. Dit woord heeft in de Statenvertaling een geheel andere beteekenis dan wij er thans aan geven. Daarom moest er eigenlijk rente of winst staan, bijv. in de gelijkenis van de talenten; Mattheüs 25 vers 27. Uit deze plaats blijkt ongezocht dat er wel degelijk bij Israël geld op rente werd uitgezet, hoewel dit in het Oude Testament, bijv. in Deuteronomium 23 vers 19 en 20 verboden werd. Men mocht tenminste geen rente nemen van een mede-Jood; wel van een vreemdeling.

Wolk- en vuurkolom. Volgens het verhaal van Exodus 13 vers 21, op vele plaatsen des Ouden Testaments aangehaald, werd den Israëlieten op hun tocht door de Sinaïetische woestijnen (± 1300 v. C.) de weg gewezen door een rookkolom die hen des daags voorafging. Des nachts was 't een vuurkolom. Dit wordt voorgesteld als een absoluut wonder. Misschien zweefde den verhaler het beeld van een karavaan voor. Vroeger en ook nu nog werd en wordt voor lange karavanen, om aan de achterhoede (die misschien door tusschenliggende heuvelen de voorhoede niet ziet) een rookend vuur gedragen. 's Nachts moet het vlammen. Ook bij den optocht der Perzische legers en bij die van Alexander den Groote was zoo iets gewoonte. — Volgens Exodus 14 vers 19 en 20 was bij den uittocht uit Egypte de wonderwolk zóó groot, dat zij, bij de Roode Zee, achter de Israëlieten plaats nemend, hen voor de vervolgende Egyptenaren verborg. — Als het Joodsche volk in de woestijn gekampeerd was, dan rustte de wolkkolom op den Tabernakel. Verhief ze zich, dan was dit het sein om te vertrekken. Deze wolk duidde ook Jehovah's tegen-

woordigheid aan. Toen dan ook later Salomo den nieuwgebouwden tempel te Jeruzalem plechtig inwijdde (± 950 v. C.), „vervulde de wolk het huis van Jehovah, en de priesters konden vanwege de wolk niet blijven staan om hun dienstwerk te verrichten; want de heerlijkheid van Jehovah vervulde den tempel"; 1 Koningen 8 vers 11. Aan zoo iets moet wellicht ook gedacht worden bij de wolk die Jezus, Mozes en Elia en de 3 discipelen omhulde op den berg (Thabor?); zie Lucas 9 vers 34. En in het Nieuwtestamentische apocryphe boek, het Voorevangelie, hoofdstuk 19 overschaduwt eene lichtgevende wolk de spelonk waarin Jezus geboren wordt.

Wonderboom. De plant die den op den ondergang van Ninevé wachtenden Jona beschaduwde; Jona 4 vers 6. Zij wordt „wonderboom" genoemd omdat ze door een Godswonder in één nacht opschoot. M.i. is bij zulk een wonderverhaal elke gedachte aan een bestaand soort van boom of plant uitgesloten. Gewoonlijk echter neemt men aan dat de schrijver van het boek Jona gedacht heeft aan de kruidachtige tweejarige plant Ricinus communis, die inderdaad snel groeit, en als sierplant met zeer groote diep ingesneden bladen ook wel in onze tuinen wordt gekweekt, maar eigenlijk in Voor-Azië en Egypte thuis behoort. Uit de zaden perst men eene kleurlooze olie die als purgeermiddel algemeen gebruikt wordt en naar het Jonaverhaal „wonderolie" wordt genoemd. Doch zooals gezegd, behoeft de auteur van Jona aan deze snelgroeiende plant volstrekt niet gedacht te hebben. Als er inderdaad een wonderboom door een wonder in één nacht groeide, kan er evengoed een duizendjarige eik bedoeld zijn. Zie alsnog het artikel Jona.

Woord. Met „Het Woord" in Johannes 1 vers 1, 2, 3 en 4 is bedoeld: de Logos of de Rede Gods. Deze wordt gedacht als afzonderlijk buiten God bestaande, gelijk reeds oude Joden Gods Wijsheid als eene afzonderlijke gestalte voorstelden, als „spelende voor Gods aangezicht"; Spreuken 8 vers 30. Het Woord Gods of De Rede Gods was er reeds zoolang God bestaat; dus eeuwig. Zij is zelve een goddelijk Wezen, goddelijk van natuur; dit is de beteekenis van het derde lid van Johannes vers 1. En dit goddelijk Wezen neemt menschelijke gestalte aan en wandelt een tijdlang rond op aarde. Dit is de bedoeling van Johannes 1 vers 14.

Wijn. In Palestina werd van ouds tot nu toe veel wijn geproduceerd. Men bewaarde hem in lederen zakken; Mattheüs 9 vers 17. Dat hij ook in aarden kruiken bewaard werd, bewijzen opgravingen van de laatste jaren. — Over het algemeen wordt de wijn in den bijbel geprezen; bijv. in Psalm 104 vers 15. Het misbruik echter wordt in Spreuken 23 vers 29—35 in zeer treffende bewoordingen gelaakt. Bekend is dat Nazireërs en Rechabieten (zie die artikelen) zich van *wijn* onthielden. Dat geheelonthouding

reeds in die oude tijden voor eenig geneesmiddel werd gehouden tegen de als ziekte beschouwde drankzucht, blijkt uit in 1912 te Nineve opgegraven met spijkerschrift bekraste tegels uit de bibliotheek van den Assyrischen koning Assurbanipal (Sardanapalus) (regeert 668—626).

Zooals bekend is werd als eerste wijnbouwer Noach beschouwd; Genesis 9 vers 20; reeds hij werd dronken; vers 21. — Over gemirreden wijn zie het artikel Mirre, n°. 4.

Wijnruit. Zie Ruit.

Wijrook. Zie Wierook.

Wijsheid van Salomo. Een der apocryphe boeken van het Oude Testament. Zie het artikel Salomo (Wijsheid van).

Wijzen. Het verhaal van de 3 Wijzen uit het Oosten, die het Christuskind als god-mensch-koning (zie de artikelen Mirre n°. 4 en Wierook) begroeten, staat in Mattheüs 2 vers 1—12. De populaire volksvoorstelling heeft van die wijzen koningen gemaakt. In het oorspronkelijke Grieksch staat: magiërs. De Leidsche vertaling heeft: sterrewichelaars. Magiërs zijn eigenlijk leden der Perzische en Medische priesterkaste, die allerlei wetenschappen beoefende, o. a. de sterrekunde, welke oudtijds met sterrewichelarij gepaard ging. Aan het opgaan van zekere ster zagen ze dat de Messias geboren was. Het verhaal veronderstelt dat deze zijn eigen ster had. Tusschen sterren en menschen was, meende men toen, nauw verband. Waaraan ze die Messiasster herkenden staat er niet.

X.

Xerxes. Bekend Perzisch koning, in het Oude Testament Ahasverus genoemd. Zie dat artikel.

IJ.

IJs. Dit kwam en komt in Palestina soms een weinig in de maanden Januari en Februari voor. Het wordt vermeld in Job 6 vers 16 en 38 vers 29. Ook in Psalm 147 vers 17. „In het steppenland ten Oosten van den Jordaan kan de temperatuur nog in Maart 's nachts onder het vriespunt zinken. In Jeruzalem brengt de winter dikwijls sneeuw, die echter spoedig wegsmelt" (Baedeker).

Ysop. Zie Hysop.

IJveringen (Water der). Dit wil zeggen: jaloerschheidswater. De ceremonie er mede wordt beschreven in Numeri 5 vers 11—31. Als een man zijne vrouw verdacht van overspel, bracht hij haar tot den priester. Deze nam heilig water, mengde er stof van het Heiligdom in, en zeide tot de vrouw dat als ze schuldig was en dit water dronk, haar heup zou invallen maar hare buik opzwel-

len. Dan moest de vrouw Amen! Amen! (Zoo zij het! Zoo zij het!) zeggen. Hierop schreef de priester vervloekingen op een perkamentje en wischte de letters in het vloekwater af. De vloekingen werden nu geacht in het water te zijn gegaan. Dan moest de vrouw het drinken. Hierbij kwamen nog andere bijkomstige ceremonies, in vers 11—31 uitvoerig beschreven. Was de vrouw schuldig dan zou zeker, staat er in vers 27, haar heup inderdaad invallen en haar buik opzwellen.

Z.

Zaaier. De gelijkenis van den zaaier staat in Mattheüs 13 vers 3—9 en de verklaring ervan in vers 18—23; ook Marcus 4 vers 3—20 en Lucas 8 vers 5—15.

Zabaoth. Zie Sebaoth.

Zacharia. I. De zoon van Jojada den hoogepriester die eens koning Joas van Judéa (regeert 841—802) opvoedde en beschermde. Na den dood van Jojada viel Joas van den Jehovahdienst af en begunstigde afgodendienst. Zacharia kwam hier tegen op. Doch de koning en zijne grooten lieten hem, ondanks de heiligheid der plaats, steenigen op het plein voor den tempel. Stervend sprak hij: „Jehovah zie het en wreke het!" Zie 2 Kronieken 24 15—22.

Volgens Mattheüs 23 vers 35 (zie ook Lucas 11 vers 51) zegt Jezus dat aan het Joodsche volk zal gewroken worden al het onschuldige bloed dat vergoten is van af Abel tot Zacharia den zoon van Barachia of Berechja. Dat is van den eersten en den laatsten rechtvaardige, wier vermoording in de boeken des Ouden Testaments (naar hunne volgorde op Hebreeuwsche wijze; daar staat het Kroniekenboek als het allerachterste in het O. T; zie het artikel Cánon) vermeld wordt. Mattheüs vergist zich dan echter in den vadernaam. Daar er echter in het Oude Testament nog 2 Zacharia's zonen van Berechja's voorkomen, is deze vergissing zeer begrijpelijk. — Volgens anderen staat de zaak echter anders. Aldus: Na Zacharia den zoon van Jojada zijn nog vele rechtschapenen gedood; o. a. door koning Manasse; zie 2 Koningen 21 vers 16. Zacharia de zoon van Jojada kan dus in Mattheüs niet bedoeld zijn. Mattheüs 23 vers 35 is niet van Jezus maar van den Evangelist die ± in 100 n. C. schreef. Deze moet dan gedoeld hebben op wat Flavius Josephus verhaalt, namelijk dat in 67 of 68 n. C., kort voordat de Romeinen het beleg om Jeruzalem sloegen, een zekere Zacharia midden in den Tempel, nadat hij de Zeloten of vurige ijveraars voor 's volks vrijheid ernstig vermaand had, door hen is vermoord. De naam van zijn vader is bij Josephus verschillend overgeleverd: Baruch, Baruchas, Bariskeüs, wat vrij wel met Barachia overeenkomt. De Evangelist die in 100

schreef kan de in 70 geschiedde verwoesting van Jeruzalem zeer goed als een wraak over den in 67 of 68 gebeurden moord beschouwen, en de geheele zaak Jezus in den mond leggen, al leefde deze een kleine veertig jaar vroeger. De bijbelschrijvers zijn vaak slechte chronologen. Vergelijk bijv. het artikel Theudas en het slot van het artikel Augustus.

Zacharia. II. Een profeet die volgens 2 kronieken 26 vers 5 zoolang hij leefde een goeden invloed oefende op koning Hizkia van Juda (regeerde 773—750).

Zacharia. III. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, van 746—745. Hij regeerde slechts 6 maanden en werd toen door eenen Sallum vermoord. Met hem eindigde het koningsgeslacht van Jehu; 1 Koningen 14 vers 29 en 15 vers 8—12.

Zacharia. IV. Zacharia de zoon van Berechja, een man dien Jesaja koos tot getuige van de troostrijke woorden die hij over Israël spreken ging; Jesaja 8 vers 2.

Zacharia. V. Zacharia, de zoon van Berechja, den zoon van Iddo, een profeet die de Israëlieten na de Babylonische ballingschap in ± 520 v. C. te zamen met Haggai aanspoorde om den in 586 verwoesten tempel te herbouwen. Deze werd in 516 voltooid. Van hem kan het eerste deel van het bijbelboek Zacharia zijn; zie dat artikel. In Ezra 5 vers 1 en 6 vers 14 wordt hij niet de kleinzoon maar de zoon van Iddo genoemd. Toch is zeker de zelfde Zacharia bedoeld.

Zacharia (Het boek). Dit boek, een van de 12 zoogenaamde „kleine profeten" en het op een na laatste boek des Ouden Testaments, „bestaat uit 2 deelen, Hoofdstuk 1—8, en Hoofdstuk 9—14, die niets met elkander gemeen hebben dan dat zij door den Verzamelaar onder één hoofd zijn gebracht." Dit zegt de Inleiding in de Leidsche vertaling over het veel omstreden boek Zacharia, een der O. T. boeken waarover het meest in geschriften gedebatteerd is. Genoemde Inleiding meent dat de laatste helft, Hoofdstuk 9—14, ten deele veel ouder is dan de eerste, en dat zij oorspronkelijk stond op naam van den tijdgenoot van Jesaja (zie Zacharia IV.) die in ± 700 v. C. leefde, dus 2 eeuwen vóór den tempelpropagandist (zie Zacharia. V)

A. Zacharia 1—8 bevat wel geen rechtstreeksche opwekkingen tot den tempelbouw, maar zijn inhoud (bijv. Hoofdstuk 6 vers 9—15) moet er zijdelings toe hebben medegewerkt. Er staan herhaaldelijk gekunstelde vizioenen in, waarin een gelukkig Jeruzalem met een hersteldeu tempel geschilderd wordt. Er moet een gouden kroon voor den hoogepriester komen, enz. enz.

B. In Hoofdstuk 9—14 zijn, naar de geleerden meenen, zeer oude bestanddeelen uit 700 v. C. (zie boven) maar ook zeer jonge (van na 330 v. C.) dooreengemengd. Hoofdstuk 9 vers 13, waarin

van bestrijding van „de zonen van Jonië" (= van de Grieken) sprake is, moet na of onder Alexander den Groote geschreven zijn. Allerlei auteurs moeten er toe hebben medegewerkt, wat eene groote verwarring geeft en tot de meest uiteenloopende meeningen heeft aanleiding gegeven. Deze Hoofdstukken 9—14 bevatten allerlei bedreigingen; maar vooral verwachtingen van een gelukkig Israël; alle Heidenen zullen opgaan naar Jeruzalem en er het loofhuttenfeest vieren (Hoofdstuk 14 vers 16), enz.

Het bekendst is Hoofdstuk 11 vers 12 en 13. De voorstelling is dat de profeet het volk als herder weiden moet, maar na een tijd wil hij niet meer. Hij vraagt om zijn loon en ontvangt 30 zilverlingen (daalders). Dat is hij waard. Een fraai loon! — Dit is later op Jezus toegepast die ook op 30 zilverlingen geschat („gewaardeerd") is. Zie Mattheüs 27 vers 10, dat den tekst van Zacharia bnitengewoon vrij citeert en hem bovendien aan Jeremia toeschrijft! Misschien zweefde den schrijver Jeremia 18 vers 1—17 voor oogen.

Zacharias. Eene vergrieksching van den Hebreeuwschen naam Zacharia die eigenlijk Zacharja luidde. Zacharias was de vader van Johannes den Dooper. Hij was een priester (Lucas 1 vers 5) en wel van de dagorde van Abia, dat is de achtste van de 24 dagorden of groepen die beurtelings, gedurende eene week, den dienst in den Jeruzalemschen tempel verrichtten. De afzonderlijke priesters eener groep verdeelden bij loting hunne werkzaamheden (vers 9). Z. woonde met zijne vrouw Elisabeth in eene ongenoemde stad van Judéa (vers 39). Beiden worden in vers 6 rechtvaardig genoemd. Ze waren reeds oud en kinderloos. — Eens, toen hij in den tempel te Jeruzalem den dienst op zijn beurt waarnam en het wierookoffer ontstak, verscheen hem de engel Gabriël die hem voorspelde dat hij een zoon zou krijgen die een profeet zou zijn (vers 8—17). Hij geloofde het bijna niet. Tot teeken zou hij stom zijn voor een tijd; vers 18—20. Toen hij uit den tempel kwam, was hij inderdaad stom; vers 22. Kort daarna bleek zijne vrouw bevrucht; vers 23 en 24. Gedurende de zwangerschap logeerde Maria, Jezus' aanstaande moeder, 3 maanden bij hem; vers 39—56. Toen de tijd vervuld was werd het kind geboren; vers 57 en 58. Men meende bij de besnijdenis en naamgeving dat het naar zijn vader Zacharia zou moeten heeten, maar deze schreef op een schrijftafeltje dat hij „Johannes" moest genoemd worden, naar de engel hem (vers 13) bevolen had; vers 59—63. Terstond daarop werd zijn tong weder los en hij sprak een lofzang tot God uit (vers 67—79), die, op rijm gezet, achter vele psalmberijmingen, o. a. die der Nederlandsch Hervormde kerk (in 1773 verzameld) is geplaatst; de zoogenaamde Lofzang van Zacharia.

Zaccheüs. Een Jood van afkomst en inspecteur van de belastingen („overste der tollenaren") te Jericho bij de monding

van den Jordaan. Toen Jezus aan het einde zijns levens voor het laatst naar Jeruzalem trok, reisde hij uit het Noorden des lands door het Overjordaansche en Bethanië (zie het kaartje op n°. IX van het Voorwerk) naar de hoofdstad. Toen hij door Jericho trok, was daar eene groote menigte nieuwsgierigen. Bewijs van Jezus' groote beroemdheid. Zaccheüs, die kort van postuur was, bevreesd hem niet te zullen kunnen zien (zoo groot was het gedrang) klom (ondanks z'n deftigen stand) in een wilden vijgeboom. Jezus zag hem. Er staat niet of hij van de omstanders vernam dat die deftige man in den boom (zonderlinge vertooning!) een groote afzetter was, dan wel dat Jezus reeds vroeger van hem gehoord had. Genoeg, hij beschouwde hem als een van die „tollenaren en zondaren", „kranken die den medicijnmeester van noode hebben," en zeide dat hij ten zijnen huize wilde vertoeven. Zaccheüs klom uit den boom en was ten hoogste vereerd. En de indrukwekkendheid van Jezus was zóó groot dat hij, schuw geworden, zonder dat Jezus aandrong of iets zeide; voor hem de vrijwillige gelofte aflegde dat hij de helft zijner goederen den armen zóu geven en al wat hij den menschen onrechtvaardig had afgeperst vierdubbel teruggeven. Waarop Jezus zeide dat dit een gelukkige dag voor Zaccheüs was. — Dit beroemde verhaal van den onwillekeurigen invloed die er van Jezus uitging, staat Lucas 19 vers 1—10. Vers 9*b* stoort den samenhang, is absoluut contrarieerend met Jezus' geest, hoort zeker niet in den oorspronkelijken tekst, en is denkelijk later door een Joodschgezind Christen die aan de afstamming van Abraham hechtte ingevoegd.

Zadok. Beroemd priester en hoogepriester onder David en Salomo, ± 1000 v. C. Volgens 1 Kronieken 6 vers 1—15 was hij de rechtstreeksche afstammeling van Eleazar den zoon en opvolger van den hoogepriester Aäron (Mozes' broeder), en was hij de stamvader van alle hoogepriesters tot de verwoesting des tempels in 586 v. C. toe. Het eerst wordt hij genoemd in 2 Samuël 8 vers 17 als priester van David naast den priester Abjathar. Toen David als oud man voor Absalom vluchten moest, liet hij beiden te Jeruzalem teneinde daar voor hem als spionnen te dienen; 2 Samuël 15 vers 23—29. Na Absaloms nederlaag liet hij zich door Zadok en Abjathar weder terugroepen; 2 Samuël 19 vers 11: zij waren zijne vertrouwden. Toen later ook Adonia (zie dat artikel) nog bij zijns vaders leven koning wilde worden, en Abjathar diens zijde gekozen had, bleef Zadok aan David en zijn lieveling Salomo getrouw; 1 Koningen 1 vers 8. Hij zalfde den laatste op Davids bevel bij den vijver Gihon en ten aanschouwen van al het volk tot koning (vers 32—40) en werd, daar Abjathar verbannen werd, de eenige priester, de hoogepriester, van wien, zooals gezegd, alle verdere hoogepriesters afstamden, tot het jaar 586 v. C. toe.

Sommigen zeggen dat de secte der Sadduceërs haar naam aan dezen Zadok ontleende. Het zou dan de deftige hoogepriesterlijke partij beduiden. Zie het artikel Sadduceër.

Zafnath-Paäneah. Zie Zaphnath-Paäneah.

Zak. In den bijbel komen dikwijls dierenvellen, vooral van geiten, voor, die, dichtgenaaid, gebruikt worden om er water of wijn in te doen. Men gebruikt zulke „zakken" nog dagelijks in het Oosten. Werd zulk een voorwerp oud, dan werd het leder barsterig en moest men er geen nieuwen wijn in doen, die, als ze ging gisten, den zak zou doen barsten. Dit (zie Mattheüs 9 vers 17, Marcus 2 vers 22 en Lucas 5 vers 37 en 38) door Jezus gebruikte beeld wil zeggen dat men geen nieuwen godsdienst in het keurslijf van oude formules of gebruiken moet opsluiten. —

Bovendien beteekent het woord „zak" in den bijbel herhaaldelijk een rouwkleed; een grof kleed, dat onder de gewone kleederen op het bloote lijf werd gedragen, zoo bijv. door Jakob toen Jozef door een wild dier verscheurd heette; Genesis 37 vers 34. Ook door Achab nadat Elia hem rampen had aangekondigd. Achab vergrootte zijne boetedoening door het grove rouwkleed ook 's nachts aan te houden; 1 Koningen 21 vers 27. Vaak strooide men dan ook asch op het hoofd. Vandaar de uitdrukking „in zak en asch" zitten; zie bijv. Mattheüs 11 vers 21. Zooals bekend is komt het in zak en asch zitten ook heden nog bij vele Israëliten bij sterfgevallen voor.

Het grove rouwkleed, de zak genaamd, komt elders voor als het grove profetenkleed. Jesaja bijv. draagt het; zie Jesaja 20 vers 2. De „kemelsharen mantel" van Johannes den Dooper (Mattheüs 3 vers 4), zijn profetenmantel, moet ook als een „zak" beschouwd worden. Aan zulk een gewaad herkende men den profeet, bijv. Saul den uit de onderwereld oprijzenden Samuël; 1 Samuël 28 vers 14. Het woord „zak" is daarom wel wat oneigenaardig. De Statenvertaling koos het zeker omdat het in 't Hebreeuwsch „Sak" luidt. En misschien leek zulk een grof gewaad zonder snit wel wat op een zak. Vergelijk het woord hobbezak.

Zalfolie. De Ouden gebruikten allerlei geurige oliën om haar en huid te zalven. Deze oliën zullen van allerlei soort en kwaliteit geweest zijn. In Exodus 30 vers 23 wordt echter een recept gegeven van eene speciale heilige zalfolie, waarmede de voorwerpen en de priesters van het heiligdom moeten worden gezalfd. Niet van alle ingrediënten (allerlei edele specerijen en olijfolie) weten we wat er mede bedoeld is. Men mocht deze olie niet namaken, noch ze voor gewone menschen gebruiken; op straffe des doods; vers 32 en 33. — Met hare heerlijkheid wordt in Psalm 133 vers 2 de broederliefde vergeleken. — Ze werd in een hoorn in het heiligdom bewaard; 1 Koningen 1 vers 39.

Met zalfolie werden koningen en priesters ingewijd. Vandaar beteekent het woord Messias (= gezalfde) een koning. Ook heden wordt nog de keizer van Oostenrijk gezalfd. Ook de paus en elke R. K, priester. Zie verder het artikel Zalven.

Zalfsteen. Zie Masseba.

Zaligmaker. Zoo wordt in het Nieuwe Testament zoowel God (bijv. Lucas 1 vers 47) als Jezus (bijv. Lucas 2 vers 11) genoemd. In het oorspronkelijke Grieksch staat telkens: sootèr = Redder, bevrijder. De vertaling „zaligmaker" is dus eigenlijk niet goed.

Zaligsprekingen. Deze, 9 in getal, staan aan het begin der Bergrede; Mattheüs 5 vers 3—11. Met de 4 eerste wordt ongeveer hetzelfde bedoeld. Bedoeld zijn: „deemoedige" menschen, die niet hoog van zich zelf denken, die „treuren" om eigen ongerechtigheid, die zich „arm van geest" = klein in deugd weten, en dus „hongeren en dorsten" naar meer „gerechtigheid". In vers 8 moet het „zien van God" natuurlijk overdrachtelijk worden opgevat. In vers 9 hebben alle nieuwe vertalingen het „vreedzamen" der Statenvertaling verbeterd in „vredestichters." Het overige van de Zaligbesprekingen heeft geen uitlegging noodig.

Bekend is een Fransch muziekwerk, Les Béatitudes,

Zalven. Bij de oude Israëlieten werden niet alleen de priesters maar ook de koningen door zalving gewijd; zie het artikel Zalfolie. Een koning heette daarom: een gezalfde. De Joden verwachten nog steeds een groot koning die hen weder vrij en gelukkig en de aarde tot een hemel maken zal. Zij noemen dien vorst: *den* Gezalfde. Nu is zalven in het Hebreeuwsch: masjach en in het Grieksch chriëin. Vandaar de woorden messias en christus, die beide niets dan „gezalfde" of „koning" beduiden. Zie verder de artikelen Messias en Christus.

In 1 Koningen 19 vers 16 zalft de profeet Elia zijnen dienaar Eliza tot zijn opvolger. De gedachte was, dat met de zalfolie de Heilige Geest werd medegedeeld; zoo „verandert" Sauls hart, zoodra hij door Samuël tot koning gezalfd is; 1 Samuël 10 vers 9.

Dat Jezus gezalfd is staat nergens. Hij was, gelijk alle ware Christenen, gezalfd met Heiligen Geest; zie Lucas 4 vers 18 en Johannes 2 vers 20.

In het Oude Testament komen dikwijls heilige steenen voor, die ook werden gezalfd (zie het artikel Jakob); bij heiligdommen kwamen ze ook voor, en ze werden gekust bij den Cultus. Ze heetten „massebás" of zalfsteenen. Ook bij Grieken en Romeinen werden godenbeelden gezalfd. Nog in 362 n. C., toeu Julianus de Afvallige in Troas de graftomben van Hector en Achilles bezocht, glom het standbeeld van Hector nog geheel van de welriekende zalf, waarmede men het overgoten had. — Over het zalven van stervenden bij de Roomsch-Katholieken zie het slot van het artikel Avondmaal.

Zie ook het artikel Zalfolie.

Zalmon. De verder onbekende berg bij Sichem in Midden-Palestina, waar Abimélech (zie dat artikel) en zijne krijgslieden elk een bos takken hieuwen om er de citadel van Sichem met duizend mannen en vrouwen mede te verbranden; Richteren 9 vers 48. Deze scène is door Shakespeare nagevolgd in zijn Macbeth, vijfde bedrijf, vierde en vijfde tooneel.

Zalmuna. Zebah en Zalmuna, twee Midianietische vorsten, die door den richter Gideon, na zijne bekende overwinning met behulp der stukgeslagen kruiken, werden vervolgd op hunne vlucht naar het Oosten. Hij doodde ze eigenhandig omdat ze zijne broeders hadden gedood; Richteren 8 vers 5, 10—12 en 18—21.

Zaphnath-Paäneah. De Leidsche vertaling spelt Safenath-Paneah. Het is de naam ofwel de eeretitel dien de pharaö van Egypte aan Jozef gaf toen deze zijne droomen goed had uitgelegd; Genesis 41 vers 45. Wat de beteekenis is, weet men niet. De gewone verklaring is dat het verbasterd Egyptisch is en beduidt: Redder des levens of Levensonderhouder. Anderen verklaren: „de godheid heeft gezegd dat hij leve".

Zarphat. Eene plaats ten Noorden van Palestina, dicht bij de zee, nabij Sidon. De profeet Elia (± 850 v. C.) week er heen, toen hij door koningin Izébel vervolgd werd, hield er tijdens een hongersnood eene arme weduwe in het leven door te maken dat haar meel en olie niet opraakte en wekte haren doodzieken zoon als uit de dooden weder op; 1 Koningen 17 vers 7—24.— Jezus haalt dit in Lucas 4 vers 26 tegenover de Nazareners aan als bewijs dat God zijne gunstbewijzen, met voorbijgaan van hen die daarop in de eerste plaats aanspraak maakten (de Israëlieten) aan vreemden (Zarphat lag buiten Palestina) betoonde. Zoo zou hij (Jezus) ook geen genezingen doen in zijn eigen stad Nazareth, hoewel hij ze daarbuiten aan vreemden menigmaal verricht had. Toen werden de Nazareners toornig; vers 28. — De stad heet daar Sarepta. Christelijke ziekenverplegingen heeten wel alzoo, naar Elia's genezing van den knaap.

De plaats bestaat nog en ligt aan den weg langs de zee van Tyrus naar Sidon, een uur of 3 gaans bezuiden de laatstgenoemde stad. Het is thans een dorp en heet Sarafand; tijdens de kruistochten zetelde er een bisschop. De plek waar Elia woonde wordt natuurlijk nog getoond. Er zijn nog sporen van een haven (Baedeker).

Zabaoth of **Zebaoth.** Zie Sebaoth.

Zebedeüs. De vader van de apostelen Jacobus en Johannes en de echtgenoot van Salóme (zie Salóme. I.). Hij was een visscher aan het meer van Galiléa, denkelijk te Kapérnaüm. Volgens Marcus 1 vers 19 en 20 hield hij er knechts op na, en waren de

„arme visschers" die Jezus' eerste discipelen waren, niet zoo arm als men gewoonlijk meent.

Zebul. De stadhouder van Abimélech die in het Richterentijdvak (± 1250—1050 v. C.) over Sichem en omstreken regeerde. Ambimélech troonde te Aruma, waaschijnlijk een paar uur ten Z.O. van Sichem. Zebul was zijn stadhouder in laatstgenoemde plaats. Deze lag in Midden-Palestina. Toen een zekere Gaäl (zie dat artikel) de stad tegen Abimélech opstookte, bleef Zebul aan zijn vorst getrouw, waarschuwde hem en bewerkte dat Gaäl en zijn aanhang verslagen en verdreven werden; zie Richteren 9 vers 26—41.

Zebulon. De aartsvader Jakob had bij zijne oudste vrouw, Lea, zes zonen, waarvan Zebulon de jongste was. Toen hij geboren werd, zeide zij volgens Genesis 30 vers 20: „Gezegend heeft mij God. Nu zal mijn man mij wel eeren." De Hebreeuwsche woorden voor „zegenen" en „eeren" doen aan „Zebulon" denken, en hierom staat er: „Daarom noemde zij hem Zebulon." Van den man zelven is niets verder bekend. — Naar hem heet ook een der 12 stammen Israëls. Zijn grondgebied lag in het Noorden des lands. O. a. lag Nazareth er in.

Zedekia. I. Een van de 400 profeten van Achab, koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël (regeert van 884—861 v. C.) Alle 400 profeteerden dat Achab en zijn bondgenoot Josaphat de Syriërs zouden verslaan. Zedekia had zich zelfs ijzeren horens gemaakt, zinnebeeldig aanduidende hoe men de Syriërs stooten zoude; 1 Koningen 22 vers 1—12. Toen nu de profeet Micha hen alle 400 tegensprak sloeg Zedekia hem in 't gezicht, waarop Micha voorspelde dat hij zich weldra uit schaamte (omdat zijne voorspelling niet uitkwam) of uit vrees (voor de woede van het bedrogen volk) in een binnenkamer zou moeten verbergen; vers 24 en 25.

Zedekia. II. De laatste koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Zuidrijk Judéa, regeerde van 596—586 v. C. Hij was een zoon van den beroemden in 609 gesneuvelden Josia. Maar de jongste, zoodat hij hem terstond niet opvolgde. Pas nadat Joahaz was afgezet, Jojakim gestorven, en Jojachin door Nebucadnezar als balling naar Babel gevoerd, kwam Zedekia op den troon. De Babyloniërs zetten den 21jarigen man (die eigenlijk Mattanja heette) op den troon en veranderden zijne naam in Zedekia; 2 Koningen 24 vers 17. Deze naam beteekent: Gerechtigheid van Jehovah.

Treurig was de tijd zijner regeering. In 597 was de kern der bevolking naar Babel gevoerd en Judéa was tot een verbond van onderdanigheid aan dat rijk gedwongen. Jeremia drong er voortdurend op aan dit verbond trouw te houden. Maar volk en koning wilden niet luisteren. Nadat Zedekia in 593 (Jeremia

51 vers 59) nog eene reis naar Babel gedaan had, zeker om het drukkende verbond wat verzacht te krijgen, brak de opstand in 587 uit. Jeremia verzette er zich voortdurend tegen. Hoewel Zedekia hem vroeg voor 't volk te bidden, voorspelde hij onheil; Jeremia 37 vers 1—10. Het gevolg was dat de profeet in gevangenschap kwam. De zwakke Zedekia, hem zonder twijfel wel genegen, raadpleegde hem in dien tijd meermalen; Jeremia 37 vers 17; en 38 vers 14—28. Toch liet hij hem in de gevangenis (hoewel hij hem wel een geriefelijker verblijf gaf; Jeremia 37 vers 20 en 21) en liet zelfs toe dat toornige rijksgrooten hem in een put vol slijk wierpen; Jeremia 38 vers 1—6, hoewel hij later, toen een zekere Ebedmélech weder voor den ongelukkige in de bres sprong, beval hem er uit te halen. Hieruit blijkt des konings wankelmoedig karakter. De laatste feiten geschiedden toen Jeruzalem reeds door de Babyloniërs belegerd werd, in 587 en 86. In Juli van 't jaar 586, toen de hongersnood zwaar was (waarvan in de Klaagliederen, bijv. 1 vers 19; 2 vers 19 en 21; 4 vers 4—10 ontzettende tooneelen geschilderd worden) werd de stad ingenomen. Een bres was in den muur gemaakt; in den nacht vluchtten de krijgslieden. Ook de koning. Men vluchtte naar den Jordaan. Maar daar werd de vorst door de Babyloniërs ingehaald. Zijne krijgers verlieten hem. Hij werd gevoerd naar Ribla, ten N. van Palestina, waar Nebucadnezars hoofdkwartier was, en gevonnist. Zijne zonen werden voor zijne oogen geslacht. Hemzelven werden de oogen uitgestoken, waarna hij in boeien naar Babylon werd gebracht; 2 Koningen 25 vers 1—7. Zijn paleis werd verbrand; vers 9. Hij zelf bleef in de gevangenis tot zijn dood toe; Jeremia 52 vers 11. Zoo was het rampzalig lot van den laatsten koning van Judéa. van den laatsten ons bekenden afstammeling van David.

Zee. Volgens Openbaring 21 vers 1 zal in het Messiasrijk geen zee zijn. Dit was ook eene illusie der oude Israëlieten. — Met het woord „zee" bedoelt men in den bijbel niet alleen de Groote Zee (= de Middellandsche Zee) en de Schelfzee (de Roode Zee), maar ook het meer van Galiléa en de Doode Zee, die dan meestal de Zoutzee heet. „Jezus in den storm op zee" is dan Jezus op het meer van Galiléa, enz.

Zee(Koperen). Een groot bronzen waterreservoir dat Salomo door den Tyriër Hiram gieten liet en plaatste voor den tempel te Jeruzalem. De beschrijving staat in 1 Koningen 7 vers 23—25. Het was 10 el in middellijn, 5 el hoog, in den vorm van een leliekelk (met een overhangenden bekerrand). Een sierlijst was aan dien rand. De dikte van het koper was een palm. 80.000 Liter was de inhoud. Het stond op 12 bronzen runderen. Het water diende (Exodus 30 vers 18) zeker voor allerlei reinigingen, o. a. voor de handen en voeten der priesters. Daartoe waren

er zeker kranen in. Hoe het water er in kwam weten we niet. Dit alles is vervaardigd in ± 950 v. C. en stond zoo 2 eeuwen, tot koning Achaz (regeert 734—726) de runderen om ons onbekende redenen wegnam en het bekken op een plaveisel nederzette; 2 Koningen 16 vers 17. Bij de verwoesting van Jeruzalem in 586 v. C. is ook dit kostbare kunstvoorwerp verdwenen; alles werd stukgeslagen en het metaal naar Babel gevoerd; Jeremia 52 vers 17.

Zeëb (Zie Oreb).

Zelaphead. De Leidsche vertaling spelt: Selofhad. Een Israëliet die tijdens de omzwerving in de Sinaïetische woestijn (± 1300 v. C.) stierf en geen zoon maar wel 5 dochters achterliet. Dezen verkregen, na verzoek aan Mozes, dat eene wet werd uitgevaardigd dat ook dochters mochten erven; Numeri 27 vers 1—11.

Zeloten. In Jezus' dagen was er eene politieke partij onder de Joden, welke zeer nationalistisch gezind was. Zij heette die der Zeloten of IJveraars; van het Grieksche woord zèlos = ijver. Telkens zetten zij het volk tot opstand tegen de Romeinen aan, en tijdens de belegering van Jeruzalem (van 68—70 n. C.) speelden zij eene groote en noodlottige rol. Zij waren de voornaamste bewerkers van Israëls ondergang.

Zelotes (Simon). Zie het artikel Simon. II.

Zendingsreizen. Zie Paulus' zendingsreizen.

Zenuw (De verrukte). Toen de aartsvader Jakob (zie dat artikel) met God worstelde, werd hem de heup ontwricht (Genesis 32 vers 25), zoodat hij hinkte (vers 31). De heupzenuw was klaarblijkelijk verrekt. Althans volgens de meening der Statenvertaling die in vers 32 van de „verrukte (verrekte) zenuw" spreekt. De Israëlieten nuttigen van de dieren de heupzenuw niet; zoo zegt vers 32 der Statenvertaling. — Nu klinkt het wonderlijk als opzettelijk wordt vermeld dat men een *zenuw* niet eet. Een zenuw is toch reeds oneetbaar. — Aannemelijker klinkt de Leidsche vertaling die van een *spier* spreekt, en wel van „de spier die op de heup ligt." Bedoeld is de dijspier (nervus ischidiacus). Waarschijnlijk werd deze (om ons onbekende redenen) bij de Israëlieten niet gegeten en wilde de legende van Jakobs worsteling met God dit gebruik verklaren, waarom de Genesisredacteurs het in hun werk opnamen.

Zephanja. Een voornaam personage te Jeruzalem tijdens de belegering door Nebucadnezar in 586 v. C. Hij was de plaatsvervangende hoogepriester en werd door koning Zedekia mede afgevaardigd om den profeet Jeremia te raadplegen; Jeremia 20 vers 1 en 2. In Hoofdstuk 37 vers 3, dat 10 of 11 jaar vroeger speelt, wordt Zephanja met eene dergelijke boodschap belast. Uit Jeremia 29 vers 25 —27 in verband met 20 vers 1 maken

wij op dat hij het hoofd der tempelpolitie was, en werd aangemaand om Jeremia op te sluiten. Volgens Jeremia 52 vers 24—27 is hij met andere rijksgrooten na den val der hoofdstad naar Ribla, Nebucadnezars hoofdkwartier ten N. van Palestina, vervoerd en gedood; zie ook 2 Koningen 25 vers 18—21.

Zephanja (Het boek). Dit is een van de zoogenaamde „kleine profeten", een der 12 laatste boeken des Ouden Testaments. Het is er hoogstwaarschijnlijk helaas evenzoo mede gesteld als met de meeste andere profetische boeken: het is later omgewerkt; met verbreking van den samenhang. Daarom geen geschrift meer uit één stuk.

Het boek bevat vooral vreeselijke bedreigingen tegen Jeruzalem en het volk Israël, en is zeker geschreven in een tijd toen rampen dreigden. Nu zegt Hoofdstuk 1 vers 1 dat de auteur, Zephanja, een nakomeling van koning Hizkia, profeteerde onder koning Josia van Juda (regeert 639—609). Toen naderden de Scythen, maar ook de Egyptenaren. Nu dreigt Zephanja met den „Dag van Jehovah", met den dag waarop God zich in luister vertoonen zal om een strafgericht over zijne vijanden en laksche dienaren te brengen. De groote ramp van Israël zal een offermaal zijn waaraan Jehovah Zijne gasten noodigt; Hoofstuk 1 vers 7; een dag van verbolgenheid, benauwdheid, angst, vernietiging, vernieling, duisternis, donkerheid, wolken, nevelen, bazuingeschal en krijgsgeschreeuw zal het zijn; vers 15 en 16. Maar het slot zal wezen dat de Heidenen zich bekeeren en Zion kan juichen. Ziedaar de hoofdinhoud van het later verminkte en daardoor soms verwarde, 3 hoofdstukken groote boek Zephanja. Van den profeet zelven weten wij niets.

Zerah. Zie Perez.

Zerubbabel. Toen de Perzische koning Cyrus in 538 v. C. aan de in het door hem veroverde Babylon in ballingschap wonende Joden vergunde terug te keeren naar Palestina, benoemde hij Zerubbabel (d. i. Spruit van Babel) met het stadhouderschap over dat land. Met duizenden Joden keerde hij naar zijn vaderland terug en nam de tempelsieraden mede die Nebucadnezar in 586 v. C. uit Jeruzalem had gestolen, maar die Zerubbabel nu weder terugkreeg van Cyrus. Dit staat in Ezra 1. De man heet daar Sesbazzar, maar ongetwijfeld is bedoeld Zerubbabel. Zijn titel was: Vorst van Juda. Hij was een afstammeling van de Joodsche koningen vóór de ballingschap.

In Jeruzalem aangekomen, herbouwde hij met behulp van den hoogepriester Jozua terstond het brandofferaltaar en herstelde den offerdienst; Ezra 3 vers 2. Hij knoopte onderhandelingen aan met de Phoeniciërs tot het leveren van cederhout voor den tempelbouw (vers 7) en begon in het tweede jaar den grondslag van den tempel te leggen; vers 8—13. Deze (de tweede)

tempel heet daarom; die van Zerubbabel. De bouw vlotte niet. Tegenstanders van het Joodsche volk, vooral Samaritanen, werkten tegen. Men belasterde de Joden bij het hof van den Perzenkoning. De bouw werd verboden. Eerst in 516 is het godshuis voltooid. Of Zerubbabel dit beleefd heeft weten we niet. De profeten Haggaï en Zacharia (zie die artikelen) hebben hem bij het werk zedelijk gesteund. Bijv. in Zacharia 4 wordt hij herhaaldelijk genoemd. Zie echter het artikel Sesbazzar.

Zeruja. Eene zuster van koning David (± 1000 v. C.) wier zonen Joab, Abisai en Asahel als legeroversten dienden bij hun oom, den koning. Deze noemt hen meer dan eens: „zonen van Zeruja", bijv. Samuël 3 vers 39, waar hij klaagt dat ze hem bijna te machtig werden.

Zeven. In den bijbel wordt dit getal bijzonder veel gebruikt. De zevende dag was aan God gewijd; het zevende jaar een sabbathsjaar. Na zeven sabbathsjaren kwam een Jubeljaar. Zeven weken waren tusschen Paschen en Pinksteren; Paschen duurde 7 dagen; op elken dag werden 7 lammeren geslacht. Ook het Loofhuttenfeest duurde 7 dagen. Zeven dagen duurde de wijding der priesters, en bij reinigingen en onreine toestanden komt herhaaldelijk het getal 7 voor. Zeven paar reine dieren gingen met Noach in de ark. De gouden kandelaar in den tempel had 7 armen. — Vooral in het Openbaringsboek komt dit getal voor. Zeven gemeenten krijgen er brieven van Jezus; het lam heeft 7 hoornen en 7 oogen; het boek 7 zegelen; 7 bazuinen worden geblazen, 7 schalen der toorns geledigd; er zijn 7 geesten Gods en 7 hoofden aan het Beest.

De Roomsch-Katholieken tellen 7 sacramenten, 7 vreugden en 7 smarten van Maria, 7 hemelen, 7 hellen, 7 hoofd-deugden, 7 hoofdzonden, 7 kruiswoorden, 7 beden van het Onze Vader, enz. De heiligheid van het getal 7 zal wel haren oorsprong hebben in het getal der 7 dagen welke eene maankwartier telt. Reeds bij de oude Babyloniërs was elke 7de dag een gewijde; men had daar du sreeds de week; reeds in 2200 v. C.

Het Hebreeuwsche woord voor „zeven" dat bijna gelijk aan het onze luidt (sjebang) hangt allernauwst samen met het woord dat „zweren" beteekent, wat zeker niet toevallig is.

Zevenarmige Kandelaar. Zie tempel.

Zevengesternte. Deze sterrenhoop of sterrenbundel (de Hebreeuwsche naam voor het Zevengesternte beteekent hoop of bundel) wordt in het Oude Testament eenige keeren genoemd. O. a. Job 38 vers 31 waar God vraagt of de mensch het Zevengesternte (den Bundel) kan samenbinden? — De andere gesternten die in den bijbel genoemd worden zijn de Wagen of Groote Beer en de Orion. Met hun drieën in Job 38 vers 31 en 32.

Ziba. Een voornaam en rijk dienaar van Sauls huis. Toen

Saul gesneuveld en zijn zoon Isboseth vermoord was en David alleenheerscher was geworden, liet hij navraag doen of er nog nakomelingen van Saul leefden. Hun wilde hij gunst bewijzen. Terwille van de nagedachtenis van Jonathan (zie dat artikel). Nu trad Ziba op en deelde mede dat er nog een kreupele zoon van Jonathan leefde, Mephiboseth. David nam dezen in genade aan en stelde Ziba als rentmeester over al de landerijen van Saul en zijne familie. Hij moest die ten behoeve van Mephiboseth beheeren; 2 Samuël 9 vers 1—13.

Jaren later, toen David voor Absalom vluchten moest, achterhaalde hem Ziba bij den Olijfberg met ezels beladen met levensmiddelen, bood hem die aan en vertelde (ten rechte of ten onrechte; dit weten wij niet) dat Mephiboseth te Jeruzalem bleef omdat *hij* nu een kans zag om als kleinzoon van Saul koning te worden; waarop David (zonder onderzoek te doen) hem op staanden voet al zijns meesters bezittingen schonk; Hoofdstuk 16 vers 1—4. — Toen later David als overwinnaar uit het Overjordaansche naar Jeruzalem terugkeerde, was Ziba met 15 zonen en 20 slaven aan den Jordaan om den koning over te zetten en te helpen; Hoofdstuk 19 vers 17 en 18. Maar ook Mephiboseth maakte zijne opwachting en zeide dat alles laster van Ziba geweest was. David, die ze beiden klaarblijkelijk niet vertrouwde, bepaalde nu dat zij de bedoelde landerijen zouden moeten deelen; vers 24—30. — Ziba's gedrag maakt geen onverdeeld gunstigen indruk.

Ziener. Zoo heeten in het Oude Testament de profeten die geacht werden in droom of vizioen de toekomst of verborgen dingen te kunnen zien. Ook zeer stoffelijke gewone zaken; bijv. weggeloopen ezelinnen; 1 Samuël 9 vers 20. In vers 9 staat daar dat „ziener" het oudere woord was en „profeet" het nieuwere. — Het „zien" geschiedde natuurlijk met het innerlijk oog. Zoo heet Bileam: „de man met het gesloten oog", zie het artikel Bileam.

Ziklag. Eene stad in het Z.W. van Palestina, oorspronkelijk aan de Philistijnen behoorend en van Gath afhankelijk. David vluchtte er ± 1000 v. C. heen, toen hij, voor Saul bevreesd, een zwerversleven leidde en in Judéa niet meer veilig was. De koning van Gath, Achis, gaf hem Ziklag in leen. Hij bleef er een jaar en 4 maanden met zijn gezin en 600 vrijbuiters met hunne gezinnen; 1 Samuël 27 vers 1—12. Hij moest nu ook met de Philistijnen tegen Israël optrekken, maar de vorsten der Philistijnen vertrouwden hem niet en zonden hem naar Ziklag terug; Hoofdstuk 29. Daar aangekomen vond hij de stad door de Amalekieten verbrand en alle vrouwen en kinderen geroofd. Hij zette de vijanden achterna en verloste de gevangenen. Te Ziklag teruggekomen, zond hij van den buit aan zijne vrienden in Judéa; Hoofdstuk 30. Te Ziklag vernam hij Sauls sneuvelen, doodde hij den man die be-

weerde Saul geveld te hebben, en dichtte hij den klaagzang op Saul en Jonathan; 2 Samuël 1. Van uit Ziklag trok hij naar Hebron om er koning over Judéa te worden. — Ziklag is later herbouwd en behoorde tot Judéa. Men weet niet precies waar het gelegen heeft.

Zilla. Een van de twee vrouwen van Lamech, en moeder van Tubal-Kaïn Zie die artikelen.

Zilpa. Eene slavin van Laban. Hij gaf haar aan zijne dochter Lea toen deze met Jakob huwde; Genesis 29 vers 24. Om nog meer kinderen te krijgen dan ze al had, gaf Lea Zilpa ter bevruchting aan haar man. De te baren kinderen waren dan voor haarzelve, voor Lea. Zij bereikte haar doel: Zilpa baarde Gad en Aser (zie die artikelen).

Zilverling. Zie Sikkel.

Zimri. Koning van het sinds de scheuring van 943 v. C. ontstane Noordrijk Israël, regeerde slechts 7 dagen; in 895 v. C. Hij was bevelhebber over de helft der strijdwagens van zijn vorst Ela. Doch hij maakte tegen hem eene samenzwering en vermoordde hem toen hij beschonken aan eenen maaltijd in de koningsstad Thirza zat. Daarna liet hij al 's konings verwanten en vrienden dooden. — Doch zoodra het leger, dat juist de Philistijnsche stad Gibbethon belegerde, van den overweldiger hoorde, weigerde het hem te erkennen, en riep generaal Omri tot koning uit. Deze brak het beleg op, trok naar Thirza en sloot dit in. Zimri, zich niet willende overgeven, trok zich terug in den citadel van zijn paleis, stak dien boven zijn hoofd in brand en kwam om; 1 Koningen 16 vers 8—20.

In 2 Koningen 9 vers 31 scheldt Izébel Jehu, eveneens een moordenaar van zijnen koning, namelijk van Joram, voor eenen tweeden Zimri.

Zin. De woestijn Zin maakte den Zuidelijken rand van Palestina uit.

Zion. Dit is de naam van den steenachtigen heuvel waarop het Oostdeel der stad Jeruzalem gebouwd was en de tempel cum annexis stond. De top is ongeveer 750 Meter boven volzee, Naar dezen Tempelberg heeten de zalen des heiligdoms in de berijming van Psalm 65 vers 1: „Zions zalen". Zie het kaartje op n°. X van het Voorwerk.

In ruimeren zin heet geheel Jeruzalem ook wel Zion; en de stedemaagd der hoofdstad wordt „dochter Zions" genaamd. In het Nieuwe Testament, waar „Sion" gespeld wordt, heet in Hebreën 12 vers 22 de Christelijke gemeente alzoo (tegenover Sinaï). — De Calvinistische vaderen noemden zich: wachters op de muren van Zion = verdedigers van den waren godsdienst.

Op Zion staat thans nog de moskee van Omar (zie het artikel Jeruzalem) en de plaats is heilig aan Joden, Christenen en Mo-

hammedanen. Zij is een der meest bestreden plaatsen op aarde, eene waaraan de dierbaarste herinneringen van vele geslachten verbonden zijn. De fractie der Joden die naar Palestina en Jeruzalem terug wil en daar een Joodschen staat stichten, heet naar Zion: de Zionistische; de Zionisten.

Over den naam Moria dien de berg ook droeg, zie het artikel Moria. Over den tempel op Zion zie het artikel Tempel.

Zippora. De dochter van Jethro en de vrouw van Mozes. Zij huwde hem toen hij uit Egypte was gevlucht en op het Sinaïetisch schiereiland bij haar vader was aangeland; Exodus 2 vers 15—21. Zij baarde hem daar volgens vers 22 Gersom, die volgens Richteren 18 vers 30 de stamvader was van de latere kettersch geachte priesterschap te Dan in het Noorden van Palestina. Ook baarde zij Eliëzer; Hoofdstuk 18 vers 2; maar dit was veel later. — Toen Mozes uit de woestijn weder naar Egypte reisde om zijn volk te verlossen, nam hij Zippora en Gersom mede; Exodus 4 vers 20. Onderweg, in eene karavanserai, kwam Jehovah plotseling bij hen en wilde (waarom staat er niet) Mozes dooden. Zippora nam, om het gevaar te bezweren, een steenen mes, sneed de voorhuid (zie dat artikel) van Gersom af, raakte daarmede de voeten (zie verder) van Mozes aan en sprak: „Een bloedbruidegom zijt gij mij"; vers 24—26. De verklaring van dit wonderlijk handelen is misschien deze: De vertoornde Jehovah moest door bloed verzoend worden. Met de bloedige voorhuid haars zoons raakte zij Mozes' geslachtsdeel aan (om der kieschheid wille staat er: voeten) en nu was Mozes om zoo te zeggen ook besneden. Door die zinnebeeldige bloedstorting was hij nu eerst Zippora's ware bruidegom.

Vóór men in Egypte aankwam, zond Mozes vrouw en kind weder naar grootvader Jethro terug, die ze, na de verlossing des volks, later in de woestijn weder tot hem bracht; Exodus 18 vers 1—6. — „Zippora" beteekent: vogel.

Ziv of **Ziw.** Dit is misschien een van de merkwaardigste namen die in den bijbel voorkomen. Het is een van de 4 oeroude maandnamen die er nog van vóór de Babylonische ballingschap over zijn. Later heette deze maand Ijjar. Het is ongeveer onze maand Mei. In de maand Ziw legde volgens 1 koningen 6 vers 1 en 37 Salomo de grondslagen van zijn tempel.

De stam ZIW of ZIV nu beteekent glanzen, blinken. Natuurlijk is 't dat de Meimaand zoo genoemd werd. Hoogstwaarschijnlijk is het 't zelfde woord als de Voor-Indische stam Div = blinken, van welken de woorden Deva of Dewa = Goede geest en Djaus (de naam van den glanzenden hemel of hemelgod) komen. Het is hetzelfde woord als het Sanskrietische Dja (de hemelgod), het Parzische Dewa (of Goede geest), het Hebreeuwsche Jahoe of Jah (Jehovah), het Grieksche Zeus, het Latijnsche Ju (piter) met den

stam Jo, het Latijnsche Deus (god) en Dies (dag), het Fransche Dieu, het Engelsche Tjoe (in Tuesdag = Dinsdag), het Friesche Ti-js (in Ti-jsdje = Dinsdag), het oud-Germaansche Tis (de god van het Recht), het Nederlandsche Dag, het Engelsche Day, het Fransche Di (in Lundi, Mardi, enz.), het Duitsche Tag, enz. enz. „Dinsdag", „Dienstag", „Tuesday" zijn dus samenstellingen van de twee zelfde woorden.

Ziw. Zie Ziv.

Zoan. Oude en beroemde stad in Neder-Egypte, door de Grieken Tanis genaamd, nog tot in de kruistochtperiode bestaande, maar thans verdwenen, op ruïnen na; o. a. een dozijn obelisken.

Zoar. Toen Lot voor den brand van Sodom zou vluchten, moest hij naar het (Moabietisch) gebergte ontwijken. Hij meende daartoe geen tijd te hebben en smeekte daarom te mogen vluchten naar Zoar, en vroeg of die stad deswege gespaard mocht blijven. Ze was immers slechts „iets kleins". Dit geschiedde. En daarom, zegt het verhaal in Genesis 19 vers 17—22, heet die stad Zoar. Dit woord nu heeft eenige overeenkomst met de Hebreeuwsche uitdrukking voor „iets kleins". Later was het eene Moabietische stad aan den Oostkant van de Doode Zee. Nog tijdens de kruistochten bestond ze. Thans is zij verdwenen.

Zoenbloed. Een term die in de gansche Oudheid een in de gansche Oudheid geldend begrip of gevoel aanduidt. Algemeen is bij een gordel van volken, die zich van China over Voor-Indië tot Spanje toe op ongeveer de zelfde Noorderbreedte uitstrekt, een zelfde denkbeeld geldig: goden kunnen toornig worden en moeten met bloed verzoend worden. Ook in Oud Mexico heerschte dit zonderlinge denkbeeld, welk feit pleit voor eene vroegere betrekkeng tusschen Amerika en de Oude wereld. Bijna alle oude volken geloofden in de verzoening door bloed. Vandaar de waarlijk ontelbare vormen van slacht-offers. Men bood der godheid het edelste aan: de ziel van een kostbaar mannelijk dier zonder gebreken, de ziel die in het bloed werd geacht te zijn. Soms ging men zoover van zelfs menschen te offeren: slaven, krijgsgevangenen, ja zelfs eigen kind. Liefst adellijke kinderen. Het allerkostbaarst is de kroonprins. Dit is het allerhoogste, de consequentie van het gansche idee: door kostbaar bloed de goden verzoenen. Zijn kind offeren doet in het Oude Testament onderandere koning Achaz (zie dat artikel), en koningMesach (zie datartikel), beiden in belegeringsnood. En bij den laatste hielp het paardemiddel wel degelijk zegt het Oude Testament. Het eerste klassieke protest tegen het kinderoffer is de geschiedenis van Abrahams offer. Sommigen zeggen dat de Besnijdenis nog een rudimentair overblijfsel van het kinderoffer is.

Dezen chaos van heidensche gebruiken hebben de Christenen vervormd tot één „christelijk" idee, dat nochtans even heidensch

gebleven is. Dit idee is aldus: Adam en Eva waren volmaakt. Zij zondigden. Dit was de zondenval. Zij laadden Gods toorn op zich. Hunne zondigheid ging als eene besmetting over op hun nageslacht, de menschheid. Dit is de *erfzonde*. Deze erfzonde vertoornt altijd-door den vreeselijken God des heelals. Alle dieren van alle kudden zijn niet voldoende om dien „rookenden" toorn te blusschen. Om de oneindige zonde te delgen moest een oneindig offer gebracht worden. In de „volheid des tijds" geschiedde dit dan ook. God daalde Zelf van Zijnen Troon. God is een drievuldig wezen. *1*. God de Oervader; *2*. God de rede, het Eeuwig Verstand des Vaders, dat van eeuwigheid bij Hem is, de Goddelijke Wijsheid die vóór de schepping reeds voor Zijn aangezicht „speelde", waarmede Hij Zich onderhouden kon, reeds vóór de aardebemoeienis er was. Deze tweede zijde [1]) Gods noemt men: God-de-Zoon. *3*. God-de-Kracht, de Kracht waardoor God God is, en alles doet; deze kracht noemt men: God de Heilige Geest. Deze drie vormen één God. Het is er mee als met een mensch. Ook elk mensch is een „drieëenheid", Hij is *1*. Denker, maar is dit niet als hij geen *2* Gedachte heeft; en dit is onmogelijk zonder Denkkracht. Als een van deze drie ontbreekt ontbreekt alles. Zonder Denkkracht geen gedachte, geen denker. Zonder gedachte, dus als er geen gedàchte is, is er op dat moment ook niet iemand die denkt, geen „denker," enz. In het leerstuk der *Drieëenheid* schuilt dus veel waars. In eene gedachte schuilt de gehééle denker. Zooook is de God-Zoon de gehééle God.

Welnu, terwijl God-Vader en God-Geest in den hemel bleven daalde God-Zoon „van den troon der heerlijkheid" in het vleesch (de vleeschwording). Hij, God-de-Zoon, werd namelijk op aarde als mensch geboren uit eene maagd, Maria, die daartoe van Boven bevrucht was geworden zonder dat hare maagdelijkheid beschadigd werd. Het geboren kindeke, dat niemand anders was dan de God-Zoon, groeide op tot man en leed veel, geestelijk en lichamelijk, en werd ten slotte gedood, gekruisigd, als één onmetelijk oneindig offerdier, om met zijn „kostbaar bloed" den God-Vader te verzoenen. Nu: ééns vooral. Door dit oneindig offer waren alle andere offers onnoodig geworden.

Dit is dus een *plaatsvervangend lijden*. God-Zoon „lijdt" voor alle offerdieren, en tenbehoeve van alle menschen. Hij draagt de straf voor alle menschen. Zijn bloed is het ware zoenbloed.

---

[1]) In de Kerkelijke Terminologie spreekt men van „persoon". Dit is niet het Nederlandsche woord persoon, maar het Latijnsche. Het Latijnsche woord „persona" wil zeggen: het masker dat een tooneelspeler voor heeft. Iemand kan allerlei maskers voor zetten. Ik heb dit hierboven zoo uitgedrukt, dat God van verscheidene „zijden" zich zus of zoo vertoont: als Vader, als Zoon, of als Heilige Geest.

— Dit „schulddelgend lijden" is eene „genoegdoening" — voorgoed. Hierin zijn orthodox-Protestanten en Roomschen het eens, en tevens hierin, dat het alleen dien menschen baat, die door een hartelijk vertrouwen, dat met een oneigenaardig woord „geloof" genoemd wordt, deze „verdienste" van Christus tot de zijne maakt.

De Roomschen hebben het echter noodig gevonden, of liever: de gewoonte is langzamerhand, reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling ontstaan, dat dit „offer op Golgotha volbracht" nog eens, ja telkens weer, zou „herhaald" worden; maar dan „onbloedig". Daartoe neemt de priester een ongezuurd stukje brood of ouwel, zegent dit, en verandert het daardoor in Christus (God-den-Zoon) Zelven. Hij „maakt" dus God, en is aldus in zekeren zin machtiger dan God, wat dan ook wel in Roomsche liederen bezongen is. — Als de priester nu dezen tot God gemaakten ouwel in de hand houdt, dan houdt hij het oneindige offerdier (in het Latijn: hostia) (vandaar het woord: de heilige hostie) in de hand. Gewoonlijk prijkt de ouwel in de kerk op het altaar in een vertoonkastje of monstrans, waardoor de kerk in letterlijken zin een Godshuis is, een huis waarin God wóónt. Maar als de priester de hostie in de hand neemt, en haar doorslikt, dus doet verteeren, dan offert hij Christus nogmaals en frischt diens „verdienste" als het ware weder op, en dit komt dan bijzonder ten goede aan de menschen die er bij tegenwoordig zijn, of aan de menschen „tot welker *intentie*" de plechtigheid is ondernomen, zij het ook dat deze menschen niet meer op aarde wonen maar reeds naar de Overzijde zijn verhuisd. Deze plechtigheid heet: *De Mis.* — Men zal toegeven, dat hij die God alzoo inslikt en doet verteeren tot een deel zijns eigen lichaams, met God in de allernauwste „gemeenschap" komt. Vandaar dat deze plechtigheid ook heet „de communie" (communie = gemeenschap). De priester pleegt deze communie elken Zondag voor de schare, in háre plaats en zegt dan: (Dit doe ik) „pro vobis ombribus" (= voor u allen.) Maar ééns in het jaar moeten de gemeenteleden ook zelf „communiceeren". Liefst vaker. Maar vast ééns, en wel gedurende den Paaschtijd (van Palmzondag tot Zondag na Paschen) (zie het artikel Palmzondag). Als men omstreeks 13 jaar is, en aan het einde van de catechisatie of „leering" is gekomen, mag men voor het eerst communieceeren; dat heet „de *eerste communie* doen." — Er zijn tegenwoordig ook Protestantsche secten (o. a. de Apostolischen in ons land) die elke week door brood en wijn te gebruiken het verbreken van Jezus' lichaam en het vergieten van zijn bloed gedenken, en die daaraan ook kinderen doen deelnemen; wat ik zelf gezien heb.— De meeste Protestantsche kerken vieren deze „Gedachtenis van den dood des Heeren" vier of twee of één keer in het jaar. Zij noemen dit: het Avondmaal. Zie dat artikel.

De plastische voorstelling der Roomschen dat Jezus in de mis als „offerdier" (hostia) weder (hoewel onbloedig) geslacht wordt, blijkt ook uit den naam van het voorwerp waarop de hostie in de R. K. Kerk in een schaal ligt: dit voorwerp heet immers *het altaar ;* zie dat artikel. — Men zal nu wel begrijpen, waarom de Vrijdag waarop deze Jezus (die Godzelf was) ten behoeve van de zaligheid van dat gansche menschdom leed en stierf en der menschheid schuld „delgde",.... de *goede* Vrijdag genaamd werd en wordt. — Men zal in dezen gedachtengang tevens begrijpen, waarom deze Jezus, die het „middel" wordt om des Vaders toorn te stillen, de *Middelaar* genoemd wordt. — Dit alles zijn woorden voor momenten van één zelfden gedachtengang.

Dat in dit alles veel waars verborgen ligt behoeft niet te worden gezegd, doch het is hier de plaats niet dit hier nader uiteen te zetten.

Dit goddelijk Eeuwigheidsdrama van Val der menschen, Verzoening en Zaligmaking noemde Dante: de Divina Commedia; het goddelijke Spel.

Sommige van de genoemde begrippen (o. a. dat van de Drieëenheid) komen in den bijbel *niet* voor.

Zondebok. Elk najaar, iets na den Joodschen nieuwjaarsdag was er bij de oude Israëlieten een plechtige dag, de Groote Verzoendag (welke dag trouwens nog bij hen bestaat). De Hoogepriester offerde dan, om al de zonden het gansche afgeloopen jaar door de priesters en het volk bedreven, te verzoenen, eenige dieren in den tempel te Jeruzalem. Namelijk 2 jonge stieren voor de zonden der priesters en een ram en twee bokken voor de zonden des volks. Tusschen de bokken werd geloot. De eene was „voor Jehovah" en werd geslacht. Nu zou men meenen dat de zonden verzoend waren; maar hetzij men daar niet genoeg aan had, hetzij men de zaak niet goed vertrouwde, of een nevenbestaand oud gebruik niet wilde afschaffen,.... hoe het zij, met den anderen bok geschiedde eene andere ceremonie. Hij werd genoemd: de bok „voor Azazel". Azazel is een naam voor Satan of den duivel. De Hoogepriester legde de beide handen op den kop van het dier, deed belijdenis van alle zonden van Israël, waarna het alzoo met de zonden des volks beladen gedachte dier door een daartoe aangestelden man de wildernis werd ingeleid en aan Azazel overgegeven. Men denke hier niet alleen aan een louter zinnebeeld. Zinnebeeld- van-wegdoen-van-zonde èn het wegdoen-van-zonde-zelf vloeide volgens antiek gevoel ineen, zooals bijv. voor den Roomsche de doop niet alleen zinnebeeld-van-reiniging van de erfzonde is, maar tevens de reiniging-zelve. — Ook heden is de Groote Verzoendag voor de Joden nog een bijzondere dag, waarop twistenden vrede behooren te sluiten; gelijk sommige Christenen het doen vóór het Avondmaal.

Een paralel met het wegdragen der zonden naar de woestijn om er zoo van verlost te worden, vond men in het oude Peru. De Inca of koning biechtte zijne zonden voor het aangezicht der zon en baadde zich daarna in een rivier, waarna hij bad: „Spoel gij o stroom het misdrijf zeewaarts."

Zondenval. Zie Adam; en Zoenbloed, alinea 2.

Zondvloed. Het woord „zondvloed" hangt niet met „zonde" samen, hoewel de vloed wegens de zonden der menschen over de aarde kwam. „Zondvloed" komt van het oude Sindfloeot, wat „groote vloed" beteekent. Zie verder het artikel Noach.

Zonnebeelden. In 2 Kronieken 34 vers 4 en 7 wordt vermeld dat koning Josia (regeert 639—609 v. C.) de zonnebeelden vernietigde. Onder sommige koningen van Israël en Judéa was namelijk de bij alle omringende volken bestaande eeredienst van Baäl of van de Zon zeer in zwang gekomen. Wat de vorm van deze zonnebeelden was, weet men niet. Sommigen zeggen: een rad. Anderen: een obelisk (als afbeelding van een zonnestraal.)

Zonnepaarden. Bij ommegangen ter eere van den zonnegod werd zijn beeld in een wagen, bespannen met prachtige paarden, rondgereden. Dit Perzische gebruik was ook onder de Joden doorgedrongen. De paarden waren bij den tempel gestald. Koning Josia (regeert van 639—609) verwijderde ze en verbrandde den wagen; 2 Koningen 23 vers 11.

Zon, sta stil. Dit wonder wordt verhaald in Jozua 10 vers 12—14. Een wensch, dat het vallen van den avond de volledige overwinning der vijanden niet verhindere, komt ook bij Grieksche dichters voor.

Zonnewagen. Zie Zonnepaarden

Zonnewijzer. Onze gewone zonnewijzers kwamen in Israël denkelijk niet voor, maar in 2 Koningen 22 schijnt toch van een soort van zonnewijzer sprake. Koning Hizkia van Judéa (regeert 725—697 v. C.) is doodelijk krank. De profeet Jesaja belooft hem beterschap. Tot bewijs zal er een wonder gebeuren. De koning mag kiezen of hij de schaduw 10 treden (graden?) wil laten voor- of achteruitgaan. Hizkia vindt het laatste natuurlijk nóg grooter wonder. Op des profeten roepen tot Jehovah ging de schaduw der zon 10 treden terug „op de treden van Achaz"; vers 11. Men vermoedt dat dit laatste een soort van zonnewijzer was. Bijv. een obelisk tot welke men opklom langs een trap van vele treden die naar beneden steeds breeder werden, zoodat de schaduw van de punt des zuils ieder uur een trede verder ging en men gemakkelijk kon zien hoe laat het was. Misschien was die zonnewijzer ingevoerd door Hizkia's voorganger koning Achaz (regeert 734—726), die volgens Hoofdstuk 16 vers 10—12 wel van buitenlandsche nieuwigheden hield. De zonnewijzer nu was in Babylonië uitgevonden. Misschien had Achaz hem ingevoerd, en heette hij nu: de treden van Achaz.

Men heeft allerlei onmogelijkheden bedacht om dit reusachtige wonder (dat niets minder dan een recuul in ons zonnestelsel inhoudt) te „verklaren"; men haalde er straalbreking en zonsverduistering bij! Vergeefs! Er moet hier aan een absoluut wonder gedacht worden.

Zoom. Numeri 15 vers 38 gebiedt den Israëlieten om aan de hoeken van hunne kleederen kwasten te naaien met een violetkleurigen draad er in. Het is om dien violetten draad te doen. Deze moet hen volgens vers 39 indachtig maken aan de geboden Gods. Misschien was het een oeroud gebruik om aan de hoeken van kleederen en dekens snoeren te naaien tot afweer van booze geesten (?). Tenminste in Deuteronomium 22 vers 12 staat dat men aan de hoeken van z'n dekens tressen moet naaien. Het Oude Testament geeft er een vrome wending aan. — Dat men werkelijk die kwasten droeg blijkt duidelijk uit het Nieuwe Testament. In Mattheüs 23 vers 5 wordt den pharizeërs verweten dat ze deze kwasten zeer groot hebben, opdat ieder hunne vroomheid zie. De Statenvertaling gebruikt ten onrechte het woord „zoomen". — Dat ook gewone menschen ze droegen blijkt uit Mattheüs 9 vers 20; 24 vers 36 en Marcus 6 vers 56. Er is daar telkens sprake van de kwasten van Jezus' opperkleed. — Thans dragen de Joden, als ze in de synagoge zijn, een afzonderlijk gebedskleed, eigenlijk niets dan een omslagdoek. Aan de hoeken bevinden zich de bewuste kwasten.

Zophar. Een van de vrienden van Job; Job 2 vers 11. Hij spreekt in de Hoofdstukken 11 en 20.

Zorobabel. Andere spelling voor Zerubbabel. Zie dat artikel.

Zoutdal. De 2 à 3 uur gaans breede vlakte ten Zuiden van de Doode Zee, vol zilte bronnen en moerassen, eigenlijk eene verlenging van het Jordaandal. Hier versloeg ± 1000 v. C. koning David de Edomieten; 2 Samuël 8 vers 13, en twee eeuwen later Amazia, koning van Judéa (regeert 801—773 v. C.), wederom deze Edomieten.

Zoutzee. Zie Doode Zee.

Zuurdeeg. Zuurdeesem. Beide woorden beduiden die stof die wij thans gist noemen. De Ouden namen meeldeeg dat ze eenige dagen lieten staan, waardoor het verzuurde, en, onder ander deeg gemengd, eene gistende (opheffende) werking had. Naar dit „opheffen" heet ongegist brood dan ook „ongeheveld brood". — Maar men gebruikte als gist ook gistende most. (Zelfs wordt tegenwoordig in nood wel eens bier voor gist gebruikt). — Het gisten had voor 't gevoel der oude Israëlieten toch wel iets onreins, reden waarom sacramenteel brood niet gezuurd mocht zijn. Zoo de Toonbrooden; zie dat artikel. En het Paaschbrood; Exodus 13 vers 6 en 7. Ook heden nog eten de Joden met Paschen ongeheveld brood. — Vóór het feest aanbreekt moet het huis

nauwkeurig doorzocht worden om te zien of er ook iets ongezuurds aanwezig is; zie genoemd vers. 7. — Volgens vers 9 moet dit alles dienen om Jehovah's geboden in gedachtenis te houden. — De populaire voorstelling is echter dat de Israëlieten tijdens den haastigen uittocht uit Egypte geen tijd hadden om hun brooddeeg behoorlijk te laten rijzen voor ze 't bakten, en dat men dáárom met Paschen nog steeds ongezuurd brood eet (Jodenpaaschbrood).

Over het voorkomen van ongeheveld brood bij andere godsdiensten zie het artikel Ongeheveld.

Zwagershuwelijk of **Leviraatshuwelijk.** Zie Huwelijk.

Zweetdoek. De doek dien Joden, Romeinen en Grieken bij zich droegen om zich het zweet van aangezicht en handen te wrijven. Zooveel als handdoek of zakdoek. Hij werd voor allerlei gebruikt. In Lucas 19 vers 20 verbergt iemand er zijn geld in. In Johannes 11 vers 44 heeft de gestorven Lazarus zijn aangezicht omwonden met een zweetdoek. Dit schijnt iets gewoons te zijn geweest. Volgens Johannes 20 vers 7 had men Jezus' lijk in het graf ook zulk een doek op het aangezicht gelegd.